This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google™ books

https://books.google.com

Det här är en digital kopia av en bok som har bevarats i generationer på bibliotekens hyllor innan Google omsorgsfullt skannade in den. Det är en del av ett projekt för att göra all världens böcker möjliga att upptäcka på nätet.

Den har överlevt så länge att upphovsrätten har utgått och boken har blivit allmän egendom. En bok i allmän egendom är en bok som aldrig har varit belagd med upphovsrätt eller vars skyddstid har löpt ut. Huruvida en bok har blivit allmän egendom eller inte varierar från land till land. Sådana böcker är portar till det förflutna och representerar ett överflöd av historia, kultur och kunskap som många gånger är svårt att upptäcka.

Markeringar, noteringar och andra marginalanteckningar i den ursprungliga boken finns med i filen. Det är en påminnelse om bokens långa färd från förlaget till ett bibliotek och slutligen till dig.

Riktlinjer för användning

Google är stolt över att digitalisera böcker som har blivit allmän egendom i samarbete med bibliotek och göra dem tillgängliga för alla. Dessa böcker tillhör mänskligheten, och vi förvaltar bara kulturarvet. Men det här arbetet kostar mycket pengar, så för att vi ska kunna fortsätta att tillhandahålla denna resurs, har vi vidtagit åtgärder för att förhindra kommersiella företags missbruk. Vi har bland annat infört tekniska inskränkningar för automatiserade frågor.

Vi ber dig även att:

- Endast använda filerna utan ekonomisk vinning i åtanke
  Vi har tagit fram Google boksökning för att det ska användas av enskilda personer, och vi vill att du använder dessa filer för enskilt, ideellt bruk.
- Avstå från automatiska frågor
  Skicka inte automatiska frågor av något slag till Googles system. Om du forskar i maskinöversättning, textigenkänning eller andra områden där det är intressant att få tillgång till stora mängder text, ta då kontakt med oss. Vi ser gärna att material som är allmän egendom används för dessa syften och kan kanske hjälpa till om du har ytterligare behov.
- Bibehålla upphovsmärket
  Googles "vattenstämpel" som finns i varje fil är nödvändig för att informera allmänheten om det här projektet och att hjälpa dem att hitta ytterligare material på Google boksökning. Ta inte bort den.
- Håll dig på rätt sida om lagen
  Oavsett vad du gör ska du komma ihåg att du bär ansvaret för att se till att det du gör är lagligt. Förutsätt inte att en bok har blivit allmän egendom i andra länder bara för att vi tror att den har blivit det för läsare i USA. Huruvida en bok skyddas av upphovsrätt skiljer sig åt från land till land, och vi kan inte ge dig några råd om det är tillåtet att använda en viss bok på ett särskilt sätt. Förutsätt inte att en bok går att använda på vilket sätt som helst var som helst i världen bara för att den dyker upp i Google boksökning. Skadeståndet för upphovsrättsbrott kan vara mycket högt.

Om Google boksökning

Googles mål är att ordna världens information och göra den användbar och tillgänglig överallt. Google boksökning hjälper läsare att upptäcka världens böcker och författare och förläggare att nå nya målgrupper. Du kan söka igenom all text i den här boken på webben på följande länk `http://books.google.com/`

H. SCHÜCK & K. WARBURG

ILLUSTRERAD SVENSK LITTERATURHISTORIA

THE UNIVERSITY
OF ILLINOIS
LIBRARY
839.7
Sch713
v. 6

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

H. SCHÜCK & K. WARBURG

ILLUSTRERAD SVENSK LITTERATURHISTORIA

TREDJE FULLSTÄNDIGT OMARBETADE UPPLAGAN

UTGIVEN AV

HENRIK SCHÜCK

STOCKHOLM/HUGO GEBERS FÖRLAG

Digitized by Google

ILLUSTRERAD SVENSK LITTERATURHISTORIA

Digitized by Google

Digitized by Google

ILLUSTRERAD SVENSK LITTERATURHISTORIA

AV

HENRIK SCHÜCK OCH **KARL WARBURG**

TREDJE, FULLSTÄNDIGT OMARBETADE UPPLAGAN

UTGIVEN AV

HENRIK SCHÜCK

SJÄTTE DELEN

EFTERROMANTIKEN

STOCKHOLM
HUGO GEBERS FÖRLAG

Digitized by Google

TRYCKT 1930 HOS ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERIAKTIEBOLAG, UPPSALA. PAPPERSLEVERANTÖR: MUNKEDALS AKTIEBOLAG, MUNKEDAL. KLICHÉER FRÅN GENERALSTABENS LITOGRAFISKA ANSTALT, STOCKHOLM

PRINTED IN SWEDEN

Digitized by Google

Sch 7:3
V. 6

SJÄTTE DELENS INNEHÅLL

EFTERROMANTIKEN

Sid.

INLEDNING 1

Efterromantiken. Fosforismens fall. Nyromantiken och litteraturhistorien. Nyromantikens fortlevande. De nya uppslagen. Liberalismen. Realismen. Efterromantiken en epigontid.

SKOLOR OCH UNIVERSITET 11

Det nya pedagogiska intresset. De nya skolordningarna. De nya universitetsstatuterna. Den nya tendensen. De olika läroverken. Murbergs reformförslag. 1807 års skolordning. 1820 års skolordning. Den stora kommittéen. Järtas reservation. Universitetsreformen.

HWASSER OCH BERZELIUS 23

Hwasser. Berzelius. Striden mellan Hwasser och Berzelius.

DEN RELIGIÖSA EVOLUTIONEN 35

Uppsalafilosoferna Helfveteläran. De religiösa folkrörelserna. Den religiösa friheten. Teologiens pånyttfödelse. Reuterdahl som teolog. Reuterdahl som kyrkohistoriker. Thomander. Lundateologien. Strauss-striden. Ignell. Viktor Rydberg. Ljungbergska striden. Bibelns lära om Kristus. Warburgs Månadsskrift.

PRESSEN 64

Pressens genombrott. Hiertas biografi. Riksdags-Tidning. Aftonbladets början. Lindebergska åtalet. Striden om indragningsmakten. Aftonbladet på Hiertas tid. Crusenstolpes ungdom. Fäderneslandet. Skildringar ur det inre af dagens historia. Ställningar och förhållanden. Fängelsetiden. Crusenstolpes sista tid. Dagligt Allehanda. Den konservativa pressen. Pressen efter 1844.

TEATER OCH DRAMA 91

Teatern före 1842. De nya teatrarna. Teaterpersonalen. Repertoaren. Översättningar. De första originaldramerna. Runesvärdet. Beskow. Erik den fjortonde. Hildegard och Torkel Knutsson. Birger och hans ätt. Beskows sista tid. Börjesson. Erik den fjortonde. Börjessons sista dramer. Engelbrekt och hans dalkarlar. Regina von Emmeritz. Wecksell. Hedberg. Blanches lustspel. Det senare lustspelet.

928924 Digitized by Google

Sid.

ROMAN OCH NOVELL 122

Romanbiblioteken. Den picareska romanen. Cederborgh. Cederborghs efterföljare. Den fantastiska romanen. Lifberg. Axel Sigfridsson. Spader dame. Nahum Fredrik Bergströms krönika. Dialogen 1812 om romanen. Palmblads ungdomsförsök. Familjen Falkensvärd. Den historiska romanen. Scottefterbildningarna. Den historiska novellen. Crusenstolpes romaner. Aurora Königsmark. von Zeipel. Topelius. Sensationsromanen. Blanche. Blanches romaner. Bilder ur verkligheten.

FREDRIKA BREMER OCH HENNES EFTERFÖLJARE 165

Inledning. Fredrika Bremers barndom. Teckningar utur hvardagslifvet. Frances Lewin. Böklin. Presidentens döttrar. Nina. Grevinnan Sommerhielm. Grannarne. Hemmet. Fredrika Bremer och Geijer. Morgon-Väckter. Syskonlif. Amerikaresan. Hemmen i den nya verlden. England om hösten 1851. Återkomsten. Hertha. I Schweiz. I Italien. I Orienten. Fredrika Bremers sista år. Slutord.

Fru von Knorring. Cousinerna. Illusionerna. Fru von Knorrings övriga romaner. Fru Carlén. Rosen på Tistelön. Övriga romaner. Onkel Adam.

ALMQUIST 231

Inledning. Almquists barndom. Almquists barndomsläsning. Studenttiden. Swedenborgianism. Litteraturstudier under studenttiden. Första skrifter. Hvad är kärlek? Parjumouf. Guldfogel i Paradis och Cypressen. Pro fide et caritate. Manhemsförbundet. Almquists Manhemsplan. Mannasamfund. Murnis. Uppsatser omkring 1820. Amorina. Nybyggarliv i Värmland. Almquists giftermål. Jordens blomma. Ormus och Ariman. Sviavigamal. Gudahataren. Ferrando Bruno. Melia. Svangrottan på Ipsara. Songes. Skaldens natt. Hermitaget. Almquist i Nya elementarskolan. Jagtslottet. Törnrosens bok. Hinden. Drottningens juvelsmycke. Ramido Marinesco. Signora Luna. Schems-el-Nihar. Arthurs jagt. Den revolutionära gruppen. Isidoros af Tadmor och Marjam. Godolphin. Baron Julius K*. Colombine. Den gryende realismen. Pausen 1835—1838. Lundaprofessuren. Almquist blir präst. Skrifter 1838—1840. Urnan. Palatset. Araminta May. Folkskrifter. Svenska fattigdomens betydelse. Arbetets ära. Grimstahamns nybygge. Kapellet. Skällnora qvarn. Målaren. Europeiska missnöjets grunder. Det går an. Kritiken av Det går an. Efter Det går an. Religionsprocessens början. Prestens ställning. Religionsprocessens fortsättning. Resan till Paris. Amalia Hillner. Gabriële Mimanso. Tre fruar i Småland. Smaragdbruden. Silkeshären och Purpurgrefven. De sista romanerna. Almquists ekonomi. von Scheven. Katastrofen. I Amerika. Eftermälet i Sverige. Slutord.

RUNEBERG 375

Inledning. Runebergs barndom. Vid Åbo universitet. I Saarijärvi. Runebergs giftermål. Lördagssällskapet. Runebergs första dikter. Svartsjukans nätter. Serviska folksånger. Idyll och epigram. Dikter 1830. Grafven i Perho. Elgskyttarne. Dikter 1833. Molnets broder. Den döende krigaren. Hanna. Runeberg i den svenska kritiken. Runebergs litteraturkritik. Prosanoveller. Överflyttningen till Borgå. Den gamle trädgårds-

Digitized by Google

Sid.

mästarens bref. Legender. Julqvällen. Nadeschda. Dikter 1843. Kung Fjalar. Kungarne på Salamis. Fänrik Ståls sägner. Den historiska bakgrunden. Den finska nationalismen. Sägnernas förberedelse. Sveaborg. Förmodade uppslag till cykeln. Vårt land. Planen i diktcykeln. Kronologien. Indignationsdikterna. Döbeln vid Jutas. Sandels. Kulneff. De indelta. Sven Dufva. Männen i ledet. Sägnernas mottagande. Den andra samlingen. Björneborgarnes marsch. Soldatgossen. Främlingens syn. Fänrikens helsning. Fänrikens marknadsminne. von Essen. Duncker, Adlercreutz och Schwerin. Lode och von Törne. De gemene. Bröderna. Landshöfdingen. Psalmdiktningen. Dramatiskt författarskap. Slaganfallet. Slutord.

LYRIK OCH VERSEPIK 474

Inledning. Byronismen. Das junge Deutschland. Liberalismen. Nationalismen. Skandinavismen. Uppsalalyriken. Böttiger. Malmströms biografi. Äldsta dikter. Fiskarflickan vid Tynnelsö. Anfall på fosforismen. Angelica. Hvi suckar det så tungt uti skogen? Julianus. Malmströms hegelianism. Skandinaviska dikter. Italiadikter. Malmströms sista tid. Wennerberg. Juvenalerna. Gluntarne. Wennerberg efter Glunttiden. Nybom. Studenttiden. Nyboms senare liv. Nybom som poet. Nyboms dikter. Studentpoesien i Lund. Lindeblad. Talis Qualis i Lund. Sånger i pansar. Talis Qualis lämnar Lund. Vilda rosor. Stockholmstiden. Den sista diktsamlingen. Strandbergs sista år. G. L. Silverstolpe. Karlbergspoesien. Sommelius. Braun. Orvar Odd. Sturzen-Beckers ungdom. Den första Stockholmstiden. Den franska resan. Efter återkomsten. Det första Köpenhamnsuppehållet. De sex föreläsningarna. Den första Hälsingborgstiden. Åter i Köpenhamn. Versberättelserna. Teodor von Neuhof. Prosanoveller och följetonger. Kulturhistoriska skrifter. Sturzen-Becker som personlighet. Sehlstedt. Fredrek på Rannsätt.

FRYXELL OCH HISTORIESKRIVNINGEN 566

Populär och vetenskaplig historieskrivning. Strinnholm. F. F. Carlson. Sveriges historia under konungarne af det Pfalziska huset. C. G. Malmström. Anders Fryxell. Fryxell och nyromantikerna. Bruzelius. De första Berättelserna. Fryxells resa. De senare Berättelserna. Avslutning.

LITTERATURHÄNVISNINGAR 583

TILLÄGG TILL LITTERATURHÄNVISNINGARNA I FEMTE DELEN . 591

EFTERSKRIFT 592

Digitized by Google

FÖRTECKNING ÖVER ILLUSTRATIONERNA

EXTRAPLANSCHER

Sid.

Utsikt över Uppsala slott och Universitetsbiblioteket. Teckning av Erik Gustaf Geijer 16
Jac. Berzelius. Oljemålning av O. Södermark. Vetenskapsakademien . . . 32
L. J. Hierta. Oljemålning av L. Hansen 1845. Tillhör professor J. W. Nordenson. Uppsala 64
Odat. skrivelse från M. J. Crusenstolpe till Th. Sandström. Kungl. Biblioteket 72
M. J. Crusenstolpe. Litografi av A. J. Salmson. Nordstjernan 1843 80
Aftonbladets första nummer 88
Carl August Hagberg. Litografi 96
Bernhard v. Beskow. Litografi av Vigneron efter oljemålning av P. Södermark 104
Joh. Börjesson. Litografi. Nordstjernan. 1847 112
F. Cederborgh. Litografi 128
Z. Topelius. Oljemålning av A. Edelfelt. 1889. Universitetet. Helsingfors 152
August Blanche. Litografi av J. Cardon. 1840-talet 160
Brev från A. Blanche till Dagens Nyheters redaktionssekreterare Albert Andersson-Edenberg, skrivet på Operakällaren 29 nov. 1868 (natten före Blanches död) och troligen hans sista skrivelse. Kungl. Biblioteket. (Karl Warburgs autografsamling.) 164
Fredrika Bremer. Oljemålning av O. J. Södermark 1843. Högre lärarinneseminariet. Stockholm 176
Brev från Fredrika Bremer till Emilie Flygare-Carlén april 1840. Kungl. Biblioteket. (Karl Warburgs autografsamling.) 192
Fredrika Bremer. Fotografi. Tillhör kamrer P. Ehnemark. Stockholm . . 208
Sophie v. Knorring. Teckning av Maria Röhl. Juni 1842. Kungl. Biblioteket 216
Emilie Carlén. Litografi efter J. Cardon 224
Titelbladet till den indragna upplagan av Amorina 264
C. J. L. Almqvist. Litografi av A. J. Salmson. Nordstjernan. 1843 304
C. J. L. Almqvist. Oljemålning av C. P. Mazér. Nordiska museet 352
Stycke av Almquists promemoria till rättegången. Kungl. Biblioteket. (I. a. 12.) 360
Joh. Ludv. Runeberg. Oljemålning av C. P. Mazér. 1837. Studenthuset. Helsingfors 384
Brev från J. L. Runeberg till J. J. Nordström 17 maj 1851. Kungl. Biblioteket. (Autografsaml.) 432
Joh. Ludv. Runeberg. Fotografi tagen i juni 1863 på Kroksnäs av A. Ottelin 448

Digitized by Google

Sid.
C. W. Böttiger. Oljemålning av O. J. Södermark. Gripsholm 480
B. E. Malmström. Litografi i Dikter. 7. uppl. Sthlm 1876 496
J. Nybom. Litografi. Nordstjernan. 1845 512
Carl Vilh. Aug. Strandberg. Litografi av A. J. Salmson. Litografiskt allehanda. 1860 520
Första versionen av Vårt fria ord. Kungl. Biblioteket. (Autografsaml.) . . 528
Oscar Patr. Sturzen Becker. Träsnitt. Dansk illustreret Tidende. 1862 . . 544
Autograf av O. P. Sturzen-Becker 552
F. A. Dahlgren. Oljemålning av Uno Troili. 1851. Tillhör riksbibliotekarien E. W. Dahlgren. Stockholm 560
Anders Fryxell. Litografi. Litografiskt Allehanda. 1863 576

ILLUSTRATIONER I TEXTEN

Uppsala katedralskola. Träsnitt. J. Way, Upsala framställdt i XII utsigter . 10
Skolhuset i Skara före 1833 (rivet 1853) 17
Linköpings gymnasium. Läroverksbyggnaden å Borggården 1804—1864. Enligt blyertsteckning ur minnet av Ph. Löfgren 1913. Linköpings gymnasiums historia. 1927 19
Israel Hwasser sitter i katedern vid föreläsningen. Silhuett av Bernhard Hwasser. Nordiska museets arkiv 24
Israel Hwasser går och smågrälar. Silhuett av Bernhard Hwasser. Nordiska museets arkiv 25
J. J. Berzelius. Fotogravyr 28
Odenslund. Teckning av M. G. Anckarsvärd. 1853 34
N. F. Biberg. Silhuett i tusch. Uppsala universitetsbibliotek 35
Samuel Grubbe. Oljemålning av J. G. Sandberg 1834. Göteborgs nation, Uppsala 36
Chr. Jac. Boström. Litografi. Litografiskt allehanda. 1865 37
Henrik Reuterdahl. Teckning av Maria Röhl. 1841. Kungliga Biblioteket . 43
J. H. Thomander. Litografi av L. Fehr. 1826 49
Karikatyr av Strauss-striden. Litografi av F. Tollin 52
Nils Ignell. Litografi 53
Omslag till Bibelns lära om Kristus. 1862 59
Ur »Predikningar öfver de årliga Sön- och Högtidsdagarnas Evangelier» av J. O. Wallin. I. Stockholm 1840 63
Lars Johan Hierta. Teckning av Maria Röhl. 1833. Kungl. Biblioteket . 65
Anders Lindeberg. Litografi av C. C. A. von Schéele efter ett porträtt som suttit i Mindre teaterns salong 69
H. B. Palmær. Teckning av Maria Röhl. 1837. Kungl. Biblioteket . . . 72
M. J. Crusenstolpe. Litografi. 1838 73
Vy över Norrbro omkr. 1840, teckning av F. Tollin. Fig. i förgrunden lära vara: t. v. W. F. Dalman och O. P. Sturzen-Becker, t. h. A. Blanche, J. V. Snellman och A. G. Hellsten 79
C. F. Bergstedt. Daguerrotypi 88
Aug. Sohlman. Fotografi 89

Digitized by Google

Sid.
Utanför Aftonbladet. Litografi av J. A. Cronstedt ur Minnen från Stockholm ritade av J. A. Cronstedt och F. L. Dardel. H. 2. 1841 90
Arsenalens brand. Litografi efter teckning av C. S. Graffman 91
»Nya teatern» 1842. Kalendern Svea. 1850 92
Edvard Stjernström som von Posert i Ifflands Spelaren. Svenskt teatergalleri. 1877—1878 93
Edvard Swartz som Hamlet. Litografi av Th. Öberg efter teckning av A. G. Hertzberg. 1853 95
B. von Beskow. Gravyr av Fredrik Boije. Wadströmska samlingen. Finlands nationalmuseum. Helsingfors 99
Julius Wecksell. Fotografi. 1858 111
Frans Hedberg. Fotografi 116
Georg Dahlqvist som Birger Jarl i Bröllopet på Ulfåsa. Litografi efter teckning av J. W. Wallander. Litografiskt allehanda. 1865 117
Fredrik Deland som Pipping i Sodom och Gomorrha. Fotografi 118
Elise Hwasser som Sigrid den fagra i Bröllopet på Ulfåsa. Svenskt teatergalleri 119
Fredrik Cederborgh. Miniatyr på elfenben 124
P. G. Sparre. Litografi. Nordstjernan. 1846 147
G. H. Mellin. Litografi av A. J. Salmson. Nordstjernan. 1843 148
C. F. Ridderstad. Litografi av J. Cardon. Titelbild i Svarta handen. 1848 . 155
August Blanche. Teckning av F. Tollin. Nationalmuseum 159
August Blanche. Litografi av A. Nay. 1869 163
Årsta. Fotografi 167
Fredrika Bremers mor, Britte Charlotte Bremer, f. Hollström. Teckning av Fredrika Bremer i ett album, tillhörigt friherrinnan Agathe v. Koch. Djursholm 168
Förord till Teckningar utur hvardagslifvet. 1828 169
Per Johan Böklin. Sepiateckning av Fredrika Bremer i ett album tillhörigt greve Axel Wachtmeister. Tromtö 173
Grevinnan Stina Sommerhielm, f. Lewenhaupt. Sepiateckning av Fredrika Bremer. Tillhör fröken C. Rózycka. Nizza 180
Fredrika Bremer. Självporträtt, troligen från slutet av 1830-talet 189
Mulattska. Färglagd teckning av Fredrika Bremer från hennes resa i Amerika. I ett album tillhörigt friherrinnan Agathe v. Koch. Djursholm . 195
Fredrika Bremer. Teckning av Maria Röhl. 1842. Kungl. Biblioteket . . 205
Sophie von Knorring. Litografi efter teckning av Fredrika Bremer. Illustrerad tidning. 1865 221
C. A. Wetterbergh. Litografi. Portföljen. 1858 (tr. 1857) 229
C. J. L. Almquist. Ofullbordad miniatyr på elfenben 233
Brite-Louise Almquist, f. Gjörwell. Oljemålning av Anders Eklund. 1794. Tillhör myntkamrerare E. F. Kellberg. Stockholm 234
Titelbladet till Hvad är kärlek? 242
Manuskript till Cypressen av C. J. L. Almquist. Andra utskriften. Kungl. Biblioteket. (Vf. 3: 16) 247
Johan August Hazelius. Vid omkring 20 års ålder. Blyertsteckning av O. J. Södermark. Nordiska museet 268
Jonas Wærn. Blyertsteckning av O. J. Södermark. 1824. Tillhör doktorinnan Anna Buchholtz, f. Wærn. Göteborg 269

Digitized by Google

Sid.
Skillingsfors och sjön Björklången. Fotografi. Bruksbyggnaden, där Almquist bodde, längst till höger 271
C. J. L. Almquist. Blyertsteckning av Per Södermark. 1835. Nordiska museet 273
C. J. L. Almquist. Oljemålning av Johan Gustaf Köhler. Tillhör professor Ernst Almquist 289
Titelblad till första bandet av Törnrosens bok. (»Duodesupplagan».) 292
C. J. L. Almquist. Litografi av Bærentzen efter teckning av N. Henriques. Omkr. 1846 337
Titelblad till Det går an. 1839. (Förminskat.) 342
C. J. L. Almquist. Avgjutning från 1840-talet av G. M. Schwartz 347
»Ryttmästaren von Scheven, värjande sig emot kraf.» Karikatyr av F. Tollin 360
Smädeteckning av G. Wahlbom i Folkets Röst. 28 juni 1851. Figurerna föreställa: Almquist, Hierta, Edvard Sjöberg, Theodor Bohlin, Åberg, hattmakar Lorentz 363
C. J. L. Almquist. Fotografi. 1863. Tillhör överdirektör Viktor Almquist . 365
C. J. L. Almquist. Fotografi tagen i Philadelphia 1863 369
Titelvignett ur den makulerade uppl. av Det går an. 1838 374
J. L. Runeberg. Skuggporträtt. Runebergs hem i Borgå 380
Fredrika Runeberg, f. Tengström. Skuggporträtt. Runebergs hem i Borgå 381
J. V. Snellman. Teckning av Maria Röhl. 1840. Kungl. Biblioteket . . . 382
Titelvignett till J. L. Runeberg, Dikter. Helsingfors 1830 390
Titelbild till originalupplagan av Hanna. 1836 404
J. L. Runeberg. Oljemålning av J. E. Lindh. 1832. Orig. uppbrunnet . . 407
J. L. Runeberg. Blyertsteckning av C. P. Mazér. Omkr. 1835. Tillhör myntkamrer F. Kellberg. Stockholm 415
Borgå på 1840-talet. Z. Topelius, Finland framställdt i teckningar. Helsingfors 1845 431
Titelblad till Fänrik Ståls sägner. I. 1848 438
J. L. Runeberg. Litografi efter R. W. Ekmans porträtt från 1849 439
Sven Dufva. Färglitografi av C. T. Staaff. Taflor till Fänrik Ståls sägner. Stockholm 1862—1863 443
Döbeln vid Jutas. Litografi av R. W. Ekman. Tolf teckningar till Fänrik Ståls sägner. Helsingfors 1869 447
Runeberg med maka och sonen Fredrik på trappan till Kroksnäs 1863. Detalj ur en gruppfotografi 461
J. L. Runeberg. Fotografi av sonen Fredrik Runeberg. 1875. Tillhör Runebergs hem i Borgå 465
Vignett på omslaget till A. G. Ingelius, Sex sånger ur Fänrik Ståls sägner satta i musik. Helsingfors 1852 473
B. E. Malmström. Teckning av Maria Röhl. 1843. Kungl. Biblioteket . . 486
Första sidan av Eos 490
Linnæa Borealis 495
F. G. Afzelius. Teckning av P. J. Willgott Lundgren 496
Gunnar Wennerberg. Teckning av Brynolf Wennerberg. Musikhistoriska museet 500
»De tre» (Otto Beronius, Gunnar Wennerberg, Daniel Hwasser). Teckning av John Arsenius. Uppsala universitetsbibliotek 504
Titelblad till Gluntarne 505
Gunnar Wennerberg. Fotografi. 1891 506

Digitized by Google

Sid.
C. V. A. Strandberg i 30-årsåldern. Daguerrotypi. (Skåne. Årsbok. 1927.) 521
Omslagsvignetten å baksidan till originalupplagan av Sånger i pansar. 1845 522
C. V. A. Strandberg. Stålstick i Samlade vitterhetsarbeten. I. 1877 . . . 532
G. L. Silverstolpe. Litografi av J. Cardon efter Louise von Knorring, f. Lagerheim. 1843 536
Wilh. von Braun. Träsnitt. Illustrerad tidning. 1860 540
O. P. Sturzen-Becker. Daguerrotypi från 1850-talet 558
Elias Sehlstedt. Fotografi från skaldens senare år 561
Anders Fryxell. Teckning av Maria Röhl. 1834. Kungl. Biblioteket . . . 572

Digitized by Google

INLEDNING

DEN nya litteraturriktning, som efterträdde romantiken, har i detta arbete kallats »efterromantiken». Med en viss rätt kunde man ock kalla den liberalismens genombrott, möjligen även den gryende realismen. Den första rubriken har emellertid synts lämpligare, ty de båda tiderna 1810—1830 och 1830—1870 stå knappast i någon bestämd motsats till varandra. Romantik har i själva verket alltid funnits, och vi hava redan sett, huru »förromantiken» under 1700-talet bröt sig mot den rena upplysningslitteraturen. Ännu kraftigare levde guldålderns romantik kvar under de årtionden, som betecknats såsom en reaktion mot särskilt »fosforismen». Man får därför en falsk föreställning om denna tids litterära karaktär, om man ensidigt fäster sig vid denna reaktion, en falsk föreställning även om den tidsålder, som kallats romantikens. Efterromantiken.

Man har talat om »fosforismens fall» och sökt bestämma tidpunkten härför. Frågan är väl snarare, om fosforismen någonsin kan sägas hava segrat. Hos allmänheten hade den knappt trängt igenom, och icke ens alla, som räknades till den nya skolan, hade kunnat tillägna sig de filosofiska idéer, som hövdingarna förkunnade. Även bör man observera, att Stockholms-romantikerna med Livijn i spetsen redan omkring 1820 ställde sig i en viss opposition mot fosforisterna i Uppsala. Det förefaller, som om skolan haft sin största popularitet under de första åren, då de unga bildstormarna ännu ej frambringat några mästerverk utan inskränkte sig till att polemisera mot den gamla skolan, och denna popularitet berodde nog huvudsakligen därpå, att allmänheten var utledsen på den snusförnuftiga eftergustavianska poesien och längtade efter något nytt. Wallmark, den gamla skolans oförfärade riddare, var aldrig vidare uppskattad i någotdera lägret. De stora författarne, Leopold och fru Lenngren, beundrade man däremot fortfarande, och det var egentligen de yngre akademiska prisvinnarna, som kommo att lida av den polyfemistiska persiflagen. Redan 1817 framträdde emellertid Tegnér med sin skarpa kritik av både Fosforismens fall.

Digitized by Google

den gamla och den nya skolan, och det kan knappt lida något tvivel, att denne tertius interveniens av den stora allmänheten hälsades såsom segrare i den litterära striden. I honom uppstod den äkta gustavianska dikten på nytt, men nu såsom utpräglad romantik. Hans dikt hade romantikens idealism, förenad med gustaviansk klarhet och gustaviansk praktfull retorik. 1825, då han utgivit Nattvardsbarnen, Axel och Frithiofs saga, stod han, obestritt, såsom den svenske nationalskalden. Och likväl var 1820-talet nyromantikens poetiska storhetstid. Då utkommo Atterboms och Stagnelius' främsta verk, men inför dem stod allmänheten oförstående, och även den bildade opinionen var mycket kylig, under det att båda uppskattade en sådan obetydlighet som Nicander. Redan på 1820-talet voro fosforisterna såsom poeter ett slaget parti. Däremot levde detta kvar såsom ett politiskt, och till detta sällade sig på 1830-talet även forna motståndare, Järta, Wallmark, Tegnér m. fl. Huruvida nyromantikerna såsom politiskt parti representerade opinionen inom det svenska folket, kan dock vara tvivelaktigt. På 1830-talet hade en liberal press uppstått, som överhöljde fosforisterna, särskilt Atterbom, med smädelser, och denna liberala press var nog ett uttryck för majoritetens mening, åtminstone inom huvudstaden; man har annars svårt att förklara, varför de liberala tidningarna buro sig bättre än de konservativa. Den nyromantiska reaktionens sista försvarsborg var Uppsala, men efter det Geijerska avfallet 1838 började även dess murar att vackla. Ty det var ej blott Geijer, som avföll. Ungefär samtidigt avslöjade sig den kanske mest utpräglade nyromantikern, Almquist, såsom en våldsam radikal, vilken redan 1839 gick in i Aftonbladets redaktion. Palmblad och Atterbom, som dittills med en sådan energi kämpat för de samhällsbevarande idéerna, började nu gripas av missmod. Svenska litteraturföreningens tidning nedlades 1838. Året därpå gjorde de väl ett nytt försök med Mimer, som Atterbom betraktade såsom »en till allmänheten ställd fråga, huruvida något annat än skoj numera kan bära sig». Svaret utföll tydligen nekande, ty med utgången av 1839 upphörde även Mimer — den sista nyromantiska tidskriften.

Därmed hade nyromantiken även politiskt besegrats av den nya tiden; den ende av allmänheten mera läste nyromantikern, Almquist, hade övergått till vänstern, och de övriga voro blott ett kotteri av malcontenter. Men nyromantiken var även en filosofisk doktrin. Den vilade på schellingianismen eller kanske rättare: schellingianismen var nyromantiken såsom filosofisk doktrin. I Uppsala härskade schellingianismen alltjämt. För den stora allmänheten var emellertid denna

Digitized by Google

filosofi lika obegriplig som arabiska, och det var därför för den litterära normalpubliken tämligen likgiltigt, om denna filosofi utbyttes mot någon annan. Omkring 1840 började väl hegelianismen att göra sig gällande inom det yngre släktet i Uppsala. Dess så att säga introduktör var finnen Snellman, och till den hegelska filosofien anslöto sig då åtskilliga av de yngre, Fredrik Georg Afzelius, Carl August Hagberg, Bernhard Elis Malmström m. fl. Hegel själv hade väl varit en ivrig fiende till nyromantiken, och även de svenska hegelianerna, särskilt Malmström och Hagberg, vände sig med skärpa mot fosforisternas schellingianism. Det är likväl att befara, att publiken lika litet senterade den hegelska filosofien och estetiken, som den senterat den schellingska. Någon fast fot i Uppsala fick hegelianismen aldrig, ty redan 1842 blev Boström professor i praktisk filosofi, och därmed efterträddes schellingianismen i stället av boströmianismen, som föga intresserade sig för de estetiska frågorna. Skillnaden mellan schellingianism, hegelianism och boströmianism var för övrigt i verkligheten nog mindre stor, än vad den föreföll de så hetsigt med varandra kämpande filosofskolorna. I stort sett var metoden för alla tre densamma: ett tämligen fantastiskt postulerat begrepp om det absoluta, utan någon föregående analys, och en därifrån gjord syntes fram till den givna verkligheten. All dylik filosofi är i grunden knappt annat än nyromantik, och Boströms statslära, som i nära ett halvt århundrade förkunnades vid Uppsala universitet, var minst lika reaktionär som nyromantikernas. Hans statslära mynnade ut i ett försvar för den gamla ståndsrepresentationen, som deducerades ur det absoluta och förklarades vara den enda förnuftsenliga, liksom den preussiska statsförfattningen enligt Hegel varit det. Inom den praktiska politiken hade således schellingianism, hegelianism och boströmianism kommit till ungefär samma resultat, och för allmänhetens uppfattning av nyromantiken betydde den hegelianska kritiken sannolikt mycket litet. Filosofiskt sett var nyromantikens egentlige motståndare icke hegelianismen utan den naturvetenskapliga forskningen och den empiriska metod, som genom denna gjordes gällande, ty denna stod i en bestämd strid mot den spekulativa filosofien. Inom det allmänna åskådningssättet bröt denna empirism dock knappt igenom förr än på 1880-talet; och vad filosofien beträffar var hela tiden 1830—1880 snarast »efterromantisk».

Ehuru fosforismen således aldrig lyckades att fullt tränga igenom och bliva verkligt populär, gjorde den likväl, såsom vi i föregående del sett, en stor och betydande insats i det nya århundradets litteratur, och även efter det att den allmänna opinionen efter Tegnérs tal

Digitized by Google

1817 börjat vända sig mot den nyromantiska poesien, levde flera av skolans idéer kvar långt fram i tiden; dess politiska åskådning hade ännu på 1830-talet bevarat sin livskraft, och såsom filosofisk doktrin behärskade den hela den tid, som här kallats efterromantiken. Det återstår blott att tillägga några ord om romantikens eftermäle. Under sin krafts dagar hade fosforismen haft mäktiga fiender. Den hade kämpat både mot Svenska akademien och den liberala pressen, sedan också mot hegelianismen, och det var alla dessa sins emellan så olika fiender, som åtogo sig att bliva den nya skolans hävdatecknare.

Nyromantiken och litteraturhistorien.

Under 1840- och 1850-talen var det jämförelsevis tyst kring de egentliga fosforisterna. Utom Palmblad hade det gamla kotteriet dragit sig tillbaka från den publicistiska kampen, och de angrepp, som under dessa årtionden riktades mot nyromantiken, riktades företrädesvis mot den nya form, som romantiken fått genom Almquist; i dem deltog för övrigt även Palmblad, och till dem skola vi sedan återkomma. Så avled Atterbom 1855, och detta synes hava givit signalen till en historisk dom över den avlidne och hans vänner. Den, som här gick i spetsen, var Atterboms egen docent, Bernhard Elis Malmström. Han var hegelian och han hade tagit starka intryck av en bland det liberala partiets mest begåvade anhängare, juris professor P. E. Bergfalk. Ur bägge dessa synpunkter var han en fiende till fosforismen. Redan som ung student hade han 1839 i tidskriften Eos skrivit en uppsats: Blick på svenska vitterhetens närvarande tillstånd, som väsentligen är riktad mot nyromantiken och där han redan antyder en historisk gruppering, som sedan icke blev utan betydelse. Sedan han talat om den gustavianska litteraturen och den nya skolan, urskiljer han nämligen även en tredje »självständig skaldecykel», till vilken han räknar Tegnér, Geijer, Ling, Stagnelius, Nicander, Wallin och Franzén. Som man ser är detta i ny form en återupprepning av Tegnérs misslyckade försök att bilda ett neutrum-parti, och hur föga Malmström trängt in i den tidens litteratur, visas därav, att han *mot* nyromantiken sätter upp icke blott Stagnelius, Geijer och Vitalis, utan även nyromantikern Dahlgren, den avgjort nyromantiskt orienterade Böttiger, Runeberg och — Almquist. Det angrepp, han här riktade mot Atterbom, besvarade denne emellertid på det ridderliga sättet, att han kort därefter gjorde Malmström till sin docent. Efter Atterboms död erhöll Malmström av studentkåren i uppdrag att hålla ett minnestal över den avlidne. Enligt vad han i talet yttrade, fattade han detta uppdrag så, att han icke skulle »framsäga ett blott äreminne, som vill översockra även de mänskligaste av sin hjältes mänskliga svagheter och göra dem till idel dygder». Den förebråelsen kan man icke rikta mot Malmström. Tvärtom framhåller talet skarpt Atterboms alla verkliga och förmenta brister och är snarast ett angrepp på hela den romantiska skolan: »Den egentliga roten till allt det onda, som vidlåder den romantiska skolan, måste sökas i den filosofi, under vars inflytelse dess verksamhet började och fortsattes: den schellingska.» Alldeles finkänsligt valt var ju icke detta tillfälle att uttala sanningen om den bortgångnes livsgärning. Emellertid fortsatte Malmström, sedan han 1859 erhållit Atterboms professur, att i sina föreläsningar angripa den nya skolan. Dessa föreläsningar torde dock ha haft jämförelsevis liten betydelse för den allmänna upp-

Digitized by Google

fattningen, ty — enligt vad Nyblom upplyst — voro de mycket fåtaligt besökta. Efter hans död utgåvos de likväl av hans vän C. F. Bergstedt, som därmed knappt gjorde den avlidne någon tjänst. Att fyra föreläsningar i veckan, som en professor då var skyldig att prestera, icke kunde bliva några mästerverk och ej gärna kunde vila på någon grundligare forskning, är uppenbart för var och en, som varit dömd till ett dylikt tvångsarbete. Såsom *föreläsningar* voro Grunddragen af svenska vitterhetens historia icke blott passabla, utan förmodligen bland de bättre, som då höllos vid Uppsala universitet. Men däremot äro dessa Grunddrag en mycket dålig litteraturhistoria, ehuru felet att denna utgivits i bokform (1866—1868) är Bergstedts, icke Malmströms. Behandlingen av nyromantiken är ytterligt orättfärdig och ofullständig, även behäftad med faktiska misstag, och jämför man Malmströms sätt att teckna motståndare med Atterboms, utfaller jämförelsen icke till den yngres fördel. Hans domslut fick dock länge gälla såsom vetenskapens sista ord, så mycket mer som denna dom redan bekräftats från två andra håll. 1860—1861 hade Anders Fryxell utgivit Bidrag till Sverges litteraturhistoria, vari han efter en kort inledning behandlade tiden från 1810 till »ultraismens fall» (omkring 1840). I orättvisa och historisk ovederhäftighet går detta arbete vida om Malmströms Grunddrag. Synpunkten är här övervägande den politiska, och Fryxells hat — ty det torde vara ordet — mot den nya skolan dikteras huvudsakligen av dess reaktionära politiska åsikter. Men även i poetiskt avseende var den nya skolan enligt hans mening otidsenlig och överflödig, ty redan före dess framträdande fanns här i Sverige liksom i utlandet en »äktromantik», av vilken fosforismen endast blev en vrångbild. Äran av att hava upptäckt denna äktromantik tillkommer emellertid ej Fryxell utan, som han själv erkänner, akademikern Beskow. Denne, som poetiskt var en eklektiker, hade en tid stått Atterbom ganska nära; båda voro ju fiender till »rabulismen». Men såsom Svenska akademiens sekreterare hade Beskow dock alltid hyst en viss sympati för de av akademien prisbelönade eftergustavianerna samt ännu mer för den man, som under en lång följd av år hade varit akademiens spiritus rector: Leopold. Till akademiens högtidsdag 1861 hade han skrivit en minnesteckning över Leopold, som inflöt i akademiens året därpå tryckta Handlingar. Den åtföljdes av åtskilliga bilagor, bland andra en Om striden mellan den gamla och nya skolan i svenska vitterheten. Även för Beskow var striden mellan de bägge skolorna överflödig: »Allt syntes ju på god väg till något bättre, när stormlöpningen emot den gamla skolan begynte. Franzén, Wallin, Tegnér, Geijer, Ling m. fl. hade redan anslagit tonerna till den romantiska och fosterländska diktkonst, som efterträdde den äldre klassiska, ävensom till den förbättrade kyrkosången, för att ej nämna en strängare efterbildning av de gamle, vari Adlerbeth lämnat mönster.» Förlöpningarna gjordes huvudsakligen av polyfemisterna. Beskow inskränker sig dock till att blott behandla tidskedet 1810—1820, och något angrepp på Atterbom gjorde han icke, knappast heller på själva nyromantiken. På 1860-talet var likväl, såsom man trodde, även den historiska domen över fosforismen avkunnad.

1880 publicerades emellertid ett annat arbete, i vilket ett helt nytt uppslag gjordes. Det var Nya skolan bedömd i litteraturhistorien. Författaren, Börje Norling, var en helt ung student. Men hans arbete röjde en för en nybörjare nästan häpnadsväckande beläsenhet i den hithörande litteraturen, stor skarpsinnighet och god stil. Hans sympatier lågo alldeles avgjort på den nya skolans sida, och så vitt jag vågar döma lyckades han även bevisa, vad han ville: partiskheten och ovederhäftigheten i Malmströms och Fryxells angrepp. Efter Nor-

Digitized by Google

ling har den litteraturhistoriska forskningen ingående sysselsatt sig med denna tid, men icke längre *för* eller *mot*, utan blott i syfte att historiskt begripa den. Och därmed kan striden om den nya skolan även inom litteraturhistorien sägas vara bragt ur världen.

Nyromantikens fortlevande.

Såsom en mera aktuell, icke historisk, stridsfråga hade den upphört att diskuteras redan omkring 1840. Nyromantiken var då emellertid ingalunda död. Av det släkte, som 1810 stormat fram, levde de flesta kvar — Atterbom, Palmblad, Askelöf, Livijn, Gumælius, Dahlgren, Zeipel, Börjesson m. fl. — och de voro ännu verksamma. I det följande skola vi se, att det romantiska inslaget i 1830- och 1840-talens drama och roman ingalunda var obetydligt, även om det icke var av samma karaktär som förut. Ty med intrycken från den tyska romantiken blandade sig nu ock intryck från den franska, från Hugo, Sue, Dumas m. fl. Dylika möta oss i Beskows, Börjessons, Blanches, Topelius' och Wecksells dramer. Vad romanen beträffar, behärskas den framför allt av nyromantiken. Den inledes under den romantiska perioden av Livijn och Palmblad, och den fortlever under efterromantiken. Nahum Fredrik Bergströms krönika utkom 1830—1831, Palmblads Familjen Falkensvärd och Aurora Königsmark på 1840-talet, Blanche är blott en imitator av den franska nyromantiska sensationsromanen, och vad Fredrika Bremers och fru von Knorrings romaner beträffar, är det fantastiska, romantiska inslaget i dem vida starkare än det realistiska. Slutligen kan ju den mest betydande rent svenske författaren under tiden 1830—1850, Almquist, sägas vara nästan mera nyromantiker än Atterbom själv. Även inom diktkonsten — ej blott inom politiken och universitetsfilosofien — levde således nyromantiken kvar långt fram i den efterromantiska tidsåldern. Men tiden hade dock fått en annan karaktär.

De nya uppslagen.

Den äldre romantiken var, såsom vi minnas, ensidigt inriktad på den tyska kulturen. Nu blir det åter, såsom under upplysningen, i någon mån England, men framför allt Frankrike, som anger tonen, och detta icke blott för oss utan även för tyskarna. Den ledande inom 1830- och 1840-talens franska litteratur var Victor Hugo, och han var en utpräglad romantiker, ehuru han, till skillnad från de stora tyska föregångarna, var starkt radikal i sina åsikter. Vår kulturella förbindelse med Tyskland avbröts väl icke, och impulser därifrån möta oss fortfarande inom dessa årtiondens svenska litteratur, men denna tar nu icke längre uteslutande parollen från Schellings och Schleglarnas land, och det nya Tyskland var ett annat än nyromantikernas. Das junge Deutschland hade, liksom Frankrike, blivit liberalt. En annan olikhet möter oss däri, att romantiken, särskilt i bör-

Digitized by Google

jan, framför allt var estetiskt och filosofiskt intresserad, den följande tiden däremot alldeles övervägande politiskt, och den litterära kritiken blev i motsats till den föregående tiden påfallande programlös och tam. Men vi gå vidare. Litteraturens centra hade under romantiken varit de båda universiteten. Nu blev däremot huvudstaden åter ledande, under det att universiteten av den liberala opinionen betraktades såsom andligen efterblivna bondbyar. Även här hade man således kommit tillbaka till upplysningens ståndpunkt, liksom man gjort det i politiskt frisinne. Med huvudstadens återförvärvade maktställning följde också en annan skiftning i litteraturens karaktär. Författarne under romantiken — även de mindre betydande — hade varit högt bildade män. Bildningsgraden hos de efterromantiska poeterna var däremot ej vidare hög. Endast några få såsom Malmström och Böttiger voro universitetslärare. De flesta av de andra voro litteratörer utan några mera grundliga studier. I motsats till romantikerna, som i regeln varit ämbetsmän och haft sina inkomster från universiteten eller kyrkan, levde dessa yngre av sina pennor och tvingades därigenom till ett mångskriveri, som ganska menligt inverkade på kvaliteten. Frånser man Almquist, äga de heller icke någon större originalitet, och de idéer, som man möter hos dem, ligga så att säga på gatan. Växlingen av kulturcentra hade ock en annan följd. Vetenskapernas vetenskap hade under romantiken varit filosofien. Vid universiteten fortlevde väl tron på dess förmåga att lösa tillvarons gåtor, fortlevde ända in på 1870-talet. I huvudstaden däremot fanns ingen filosofisk lärostol, men väl Vetenskapsakademien och Karolinska institutet, d. v. s. två naturvetenskapliga korporationer, och en följd härav var, att ett mera empiriskt åskådningssätt arbetade sig fram i strid mot de filosofiska konstruktionerna. Även i detta fall kan efterromantiken sägas vända tillbaka till frihetstiden, och åter fingo vi en naturvetenskapens blomstringstid, ty inom sin samtid intog Berzelius samma rangplats som Linné inom sin.

Liberalismen.

Romantiken är således *ett* av inslagen i denna tids litteratur. Ett annat mycket betydande var den nya liberalismen, ty nästan alla författare av den yngre generationen tillhörde det liberala lägret, och till detta hörde även de mest lästa tidningarna. Någon omedelbar omsvängning i den allmänna opinionen framkallades dock knappast av Hiertas 1830 grundade Aftonblad, även om liberalismen nu fick en ytterst talangfull och kamplysten förkämpe. Dylika hade funnits redan förut, och vi behöva blott erinra oss Richert och Tegnér. 1830-talet var snarare »ultraismens» mest stridsglada årtionde, och t. o. m. Tegnér hade då sällat sig till liberalismens motståndare. 1838 — då

Digitized by Google

Geijer gjorde sitt avfall, då Crusenstolpe-bråket inträffade och då Almquist tryckte sin året därpå utgivna novell Det går an — kan då snarare betecknas såsom liberalismens genombrottsår. Liksom efterromantiken leder sina anor tillbaka till 1700-talets förromantik, är denna liberalism en ny form av upplysningen. Det är samma motsatser, som ständigt möta oss. Men väl kan man säga, att 1800-talets liberalism knappt grep så djupt in som 1700-talets. Hos de flesta av denna tids poeter yttrar sig frisinnet mest i klingande fraser, är ensidigt begränsat till politiken — nästan mera den utländska än den svenska — under det att de liberala, om man undantar Almquist, föga intresserade sig för de sociala och religiösa frågorna. Så är det rent påfallande, att de liberala tidningarna snarare uppträdde *mot* än *för* religiös frihet.

Realismen. Även det tredje inslaget i den nya tidens litteratur, den gryende realismen, var icke utan förberedelser under äldre litteraturepoker. Vår egentliga skönlitteratur hade ju börjat med en stor realist: Stiernhielm, och dennes realism hade i viss mån tryckt sin stämpel på stormaktstidens hela diktning. Även under 1700-talet med dess starka beroende av den fransk-klassiska smaken kan en dylik realistisk underströmning spåras, vilken har sin främste representant i Bellman. Men den, som kanske betydde mest för den följande utvecklingen, var Linné genom sina reseböcker, och det är nog mera än en tillfällighet, att Almquists realistiska noveller oftast ha formen av en reseskildring. En tredje av 1700-talets författare, som också haft betydelse för litteraturens realistiska inriktning, var Samuel Ödmann, vars i början av det nya århundradet skrivna Hågkomster från hembygden och skolan visserligen utgåvos först 1830, men tydligen ligga bakom det strax därefter skrivna kapitel i Nahum Fredrik Bergströms krönika, i vilket Dahlgren skildrar sitt skolliv i Linköping. Även Böttigers på 1860-talet skrivna Sjelfbiografiska anteckningar torde återgå till denna förebild.

Ej ens under romantiken hade realismen varit helt undertryckt. Geijers hela diktning hade ett avgjort realistiskt kynne, och ännu starkare kommer detta drag fram i hans Minnen. Rääf, som ju stod den nyromantiska kretsen mycket nära, var till hela sin läggning en avgjord realist, och även den så fantastiske Dahlgren visade sig i det nyss omtalade kapitlet i Nahum Fredrik Bergströms krönika såsom en verkligt god realistisk skildrare. Förberedelser till en realistisk litteratur saknades således icke.

Den, som gav det stora uppslaget, var Runeberg genom sina 1830 utgivna Dikter, genom Elgskyttarne (1832) och Hanna (1836), i vilka

Digitized by Google

realism och romantisk idealism på ett underbart sätt förenats. Han blev också det mönster, till vilket större delen av det yngre släktet av svenska poeter, ända fram till »de nio signaturerna», anslöt sig — de flesta tyvärr mera såsom efterhärmare, vilka knappast klart tillägnat sig Runebergs uppslag. Om något bestämt realistiskt genombrott inom den rikssvenska lyriken kan man därför ej taja. Tegnérs retorik verkade ännu kraftigt på den yngre generationen, och lika mycket som Runeberg var Tegnér ännu en förebild för dessa yngre. Även Atterbom hade sina efterföljare, och någon enhetlig karaktär har denna tids lyrik därför icke, ehuru man möter en tendens till en mera realistisk form. Samma vacklande röjer sig inom de andra diktarterna. Inom dramat är det romantiska inslaget det starkaste, och här kan man knappt spåra någon dragning åt realism. Mera då inom romanen. Även på denna har Runeberg — särskilt genom Elgskyttarne — haft ett visst inflytande, men den gryende realismen hade här mycket svårt att göra sig gällande mot den ännu övermäktiga romantiken. Cederborgh, som börjar denna romanlitteratur, är visserligen en av romantiken oberörd realist, men han är snarast en epigon från 1700-talet, och han hade knappt någon mera betydande efterföljare. Fredrika Bremer, som ansetts inleda den realistiska romanen, tillhörde snarare det romantiska lägret — icke minst genom sitt starka filosofiska och religiösa intresse — och endast i ett par av sina romaner har hon kunnat giva några realistiskt tecknade karaktärer; de flesta höra hemma i Sturm und Drangs förromantik. Realismen är därför vida starkare hos fru Carlén och ännu mera i några av den mångfrestande Almquists noveller. Han är icke blott denna tids mest bizarre romantiker utan ock dess mest utpräglade realist. Men under de årtionden, med vilka vi nu skola sysselsätta oss, blev realismen — om man frånser honom och Runeberg — aldrig synnerligen stark, och i något större beroende av svenska föregångare stod Strindberg icke, då han på 1870-talet höjde den nya realismens fana.

Efterromantiken en epigontid.

I det stora hela gör därför litteraturen under dessa årtionden snarast intrycket av en romantikens upplösning — icke minst om man tar hänsyn till Almquist, den mest betydande rikssvenske författaren. Överskriften »efterromantik» har därför synts mera träffande än »liberalismen» eller »den gryende realismen». Det kan knappt nekas, att »efterromantiken» var en epigonperiod. Romantiken hade varit de stora författarnas tid: Tegnérs, Geijers, Atterboms och Stagnelius'. Tiden efter 1870 är kanske ännu rikare, och vi möta nu namn som Rydberg, vilken egentligen först på 1870-talet slog igenom som poet,

Digitized by Google

Snoilsky, Strindberg, Fröding, Heidenstam, Levertin, Selma Lagerlöf, Karlfeldt och ännu andra. Den mellanliggande tiden är däremot påfallande fattig, ty den störste på svenska skrivande skalden, Runeberg, stod såsom finne i stort sett utanför det litterära livet i Sverige. De mera bemärkta bland de rikssvenska författarna voro visserligen aktningsvärda förmågor, men — frånsett Almquist — knappt av de mått som deras nyssnämnda föregångare och efterföljare. Tiden mellan romantiken och 1870 har därför så till vida en viss likhet med den eftergustavianska, att den saknar det liv och den friskhet, som tillhör en stor litteraturperiod.

Uppsala katedralskola.
Träsnitt. J. Way, Upsala framställdt i XII utsigter.

Digitized by Google

SKOLOR OCH UNIVERSITET

VID adertonhundratalets början stod den undervisning, som meddelades vid våra universitet och skolor, i det väsentliga ännu kvar på reformationstidens ståndpunkt. Både de högre och de lägre undervisningsanstalternas främsta uppgift var fortfarande att utbilda präster, och det viktigaste läroämnet var latin. Vid århundradets början gällde ännu 1724 års skolordning, vilken faktiskt fick en livslängd på nära hundra år, ända till 1807, ehuru den blott var avsedd att gälla »tills vidare». Under frihetstiden hade väl, såsom vi minnas, en mängd mer eller mindre genomtänkta reformkrav framlagts och diskuterats, men utan att leda till något resultat. Under Gustav III:s tid minskades intresset för de pedagogiska frågorna, likväl blott för att under Gustav IV Adolf ånyo vakna — då under intrycket av det uppfostringsprogram, som Rousseau framlagt i sin ryktbara pedagogiska roman Émile. Och nu följde nya skolordningar i en väl rask takt på varandra, genom vilka den gamla undervisningen totalt omdanades. Den kamp, som ledde till dessa växlande skolordningar, återspeglar på ett område den strid, som under dessa år stod mellan romantik och liberalism, och vi skola därför något dröja vid denna punkt.

Det nya pedagogiska intresset.

Landets alla undervisningsanstalter, såväl de högre som de lägre, hade före 1800 stått under kanslikollegium såsom högsta instans. Då kollegiet 1801 upphörde, trädde det s. k. kanslersgillet i detta fall i dess ställe. Detta bestod av de fyra kanslerna för rikets universitet (Uppsala, Lund, Åbo och Greifswald), ärkebiskopen samt G. G. Adlerbeth, Schering Rosenhane och Magnus Lehnberg, vilka tre sistnämnda skulle bilda ett arbetsutskott, som således kom att utgöra det egentliga kanslersgillet, inom vilket utskott Adlerbeth blev både den avgjort verksammaste och även den bestämmande. I den instruktion, som utfärdades för gillet, ålades detta att utarbeta såväl nya statuter för universiteten som en ny, därmed samstämmande skolordning; i det senare syftet adjungerade gillet med sig den framstående skolmannen Johan Murberg, rektor för trivialskolan i Stockholm. Något förslag till universitetsstatuter hann gillet aldrig utarbeta, enär det upplöstes redan 1809, men dessförinnan hade det till regeringen ingivit ett i hög

De nya skolordningarna.

Digitized by Google

grad märkligt förslag till ny skolordning, som huvudsakligen utarbetats av Murberg och ärkebiskop Lindblom. Med några förändringar blev detta förslag antaget den 7 dec. 1807 »på försök och till efterlydnad på fem år». Med anledning av stadgans provisoriska karaktär och de skarpa angrepp, som riktades mot den särskilt av G. A. Silverstolpe, tillsattes 1812 en uppfostringskommitté, som efter sorgfällig granskning av 1807 års skolordning borde ingiva förslag till en ny, lämpad efter tidevarvets krav och fosterlandets sanna nytta. Detta förslag inlämnades 1817 och blev, sedan det omarbetats, 1820 antaget att gälla från hösten följande år. Men redan 1825 tillsatte Kungl. Maj:t en ny kommitté till överseende av rikets allmänna undervisningsverk. Denna s. k. stora kommitté, som bland sina medlemmar räknade spetsarna av landets intelligens, blev 1828 färdig med sitt betänkande. Till något omedelbart resultat ledde detta väl icke, dels på grund av de ekonomiska krav, som förslaget ställde på staten, dels ock i följd av den skarpa meningsbrytningen inom kommittéen. Inom denna stodo nämligen ett liberalt och ett konservativt parti mot varandra. Ledare för det förra var Agardh, och till honom anslöto sig Berzelius och Tegnér, som vid denna tid var liberal och därför icke delade de konservativa latinvännernas mening. Till det motsatta partiet hörde de, som vid samma tid stodo nyromantikerna mer eller mindre nära: Geijer, Wallin, Grubbe, Järta m. fl. Inom kommittéen segrade väl Agardhs parti, men majoritetens förslag ledde, som sagt, ej omedelbart till någon påföljd, varken till någon ny skolordning eller till nya universitetsstatuter. Ett storstilat reformprogram hade emellertid blivit framlagt, som i det hela blev den följande liberala tidens, och vissa detaljförslag genomfördes kort efteråt. Det fanns nämligen utom den »stora kommittéen» på sätt och vis även en annan, som upptog flera av den stora kommittéens idéer. I 1820 års skolordning hade bestämts, att en »revision» över denna skulle sammanträda vart tredje år; denna bestod av en universitetsprofessor, fyra skolmän, föredraganden i ecklesiastikexpeditionen och en av Kungl. Maj:t utsedd sekreterare. Vid flera tillfällen kom denna revision med nya förslag, vilka ock av Kungl. Maj:t uppmärksammades. Så utfärdades 1839 och 1849 kungl. cirkulär, genom vilka flera genomgripande förändringar genomfördes, och 1856 följde slutligen en ny läroverksstadga, som emellertid endast vid få läroverk hann att fullt tillämpas, ty redan vid riksdagen 1856—1858 hade mot densamma gjorts så pass många anmärkningar, att Kungl. Maj:t 1858 tillsatte en kommitté för granskning av den nya stadgan. Sedan dess yttrande inkommit, utfärdades i januari 1859 Kungl. Maj:ts förnyade nådiga stadga för rikets allmänna läroverk, vilken emellertid genom ständernas ingripande ytterligare förändrades under flera följande år, och på grund av en ny riksdagsskrivelse tillsatte Kungl. Maj:t 1870 åter en kommitté, vilken 1872 inkom med ett mycket vidlyftigt betänkande och förslag, vilket ledde till 1878 års läroverksstadga. Ej heller denna blev länge gällande, och ständiga reformkrav framkommo. På grund av en riksdagsskrivelse 1899 tillsattes en ny kommitté, som i december 1902 blev färdig med sitt arbete, och på grundvalen av detta framlade regeringen ett förslag till läroverkens ombildning, vilket i huvudsak antogs, varpå 1905 års läroverksstadga utfärdades. Följande förändringar falla utom ramen av detta arbete, men av det anförda framgår, att 1700- och 1800-talet i denna punkt väsentligen skilja sig från varandra. 1724 års skolordning gällde ända till 1807, d. v. s. i 83 år. Från 1807 till 1907 eller på hundra år hava däremot icke mindre än åtta olika skolordningar eller därmed jämställda cirkulär utfärdats — alla ofta ganska genomgripande partiella förändringar frånsedda.

Digitized by Google

Denna reformiver sträckte sig även till universiteten. Vid 1800-talets ingång gällde för Uppsala universitet konstitutionerna av 1655, för Lunds konstitutionerna av 1666. Mot de obestridligen mycket föråldrade bestämmelserna — särskilt mot universitetens jurisdiktion — förspordes väl, såsom vi från föregående del minnas, under 1800-talets förra del en mycket häftig opposition, men denna ledde först vid århundradets mitt till en reform. På grund av en skrivelse från Riksens ständer vid riksdagen 1840—1841 tillsatte Kungl. Maj:t, efter förberedande förhandlingar, 1846 en kommitté för förslags avgivande. Kommittéen bestod av kansleren (kronprinsen), Elias Fries, Reuterdahl och de båda kanslerssekreterarna. Förslaget, som är sällsport väl motiverat och vars förtjänster huvudsakligen lära tillkomma kanslerssekreteraren Nordström, avlämnades i april 1851 och ledde till 1852 års statuter, gemensamma för de båda universiteten. Dessa äro, vad beträffar själva grundprinciperna, ännu gällande, men hava i detaljer icke så litet ändrats, och nya statuter hava därför utfärdats 1876, 1908, 1916 och 1927. Under det att de gamla statuterna gällt omkring 200 år, hava således sedan på sjuttiofem år ej mindre än fem utfärdats. De nya universitetsstatuterna.

Att i detalj redogöra för dessa olika skolordningar och universitetsstatuter ligger naturligtvis alldeles utanför detta arbetes plan, och här kan det endast bliva fråga om den allmänna tendensen i dessa tätt på varandra följande förändringar. I det stora hela kan man säga, att det nya århundradet här upptog frihetstidens idéer, vilka då icke kunnat genomföras inom undervisningen. Det är utilismen, som nu söker arbeta sig fram i strid mot romantiken. Det nya släktet ville lossa bandet mellan kyrkan och skolan samt giva lekmännen ett större inflytande över undervisningen, avpassa denna mera för deras behov, stäcka »latinherraväldet», skapa en skola, som i främsta rummet var medborgerlig, men även tillgodosåg de behov, som funnos för olika levnadsbanor, ej blott för det lärda ståndet. Uppgiften var svår, ty det gällde att bryta med en tusenårig tradition. Skolan var, liksom universiteten, en skapelse av medeltidens kyrka, och dess uppgift hade från början varit att utdana latintalande klerker. Då sedan den nyare tiden inbröt, var det den protestantiska kyrkan, som övertog arvet efter den katolska, ty staten, i detta fall Gustav Vasa, kände sig här blott äga fordringar, men inga förpliktelser. Skolans uppgift blev således alltjämt att giva de blivande prästerna den för deras kall nödiga utbildningen, och genom striden mot Johan III:s liturgi och Sigismunds katolicism framstod denna uppgift dess mera bjudande. Skolorna vid 1600-talets början voro således närmast prästseminarier och undervisningen därefter lämpad. Gustav Adolf sökte väl att giva lekmännen ett större inflytande över skolan och lämpa denna mera efter det praktiska livets behov. Men i intetdera fallet lyckades han, mot prästeståndet, genomdriva sin vilja. I någon mån togo sig dock hans framtidsbådande idéer uttryck i 1649 års skolordning. Denna efterträddes, såsom vi minnas, av nya 1693 och 1724, vilka båda visserligen blott reviderat 1649 års, men snarare, åtminstone i tillämpningen, gingo i en mera reaktionär riktning än denna. Den nya tendensen.

Vid 1800-talets början funnos — universiteten frånsedda — följande läroverk: apologier, trivialskolor, katedralskolor och gymnasier. Fullständiga gymnasier med sju lektorer och en gymnasieadjunkt funnos i sju stiftsstäder, mindre gymnasier med blott fem lektorer i fyra städer. Anmärkningsvärt är, att huvudstaden saknade ett gymnasium, ty detta hade redan 1668 flyttats till Gävle. Likaså saknades gymnasier i universitetsstäderna, och där (samt i Visby) funnos blott s. k. katedralskolor, vilka endast voro trivialskolor med ett annat namn. Trivialskolor hade De olika läroverken.

Digitized by Google

landet ett par och trettio. Undervisningen i alla tre, trivialskola, katedralskola och gymnasium, var avsedd för blivande präster. I trivialskolan, som hade fyra klasser, läste man i första och andra klassen blott latin och kristendom, i den tredje och fjärde därjämte dogmatik och grekiska (Nya testamentet), vidare Hübners »korta inledning till historien» samt »det angelägnaste av Logices Christiani Weisii». Redan i trivialskolans högsta klass måste lärjungarna även sins emellan blott tala latin. På gymnasium gingo studierna i samma riktning: latin, grekiska, hebreiska, dogmatik, filosofi samt något historia, geografi och matematik. Gymnasiets karaktär av prästseminarium framgick också därav, att 1724 års skolordning föreskrev, att gymnasisterna skulle övas i exercitia concionatoria (predikningar), varvid den ene lektorn i teologi »överser deras exercitier, som predika skola». På grund av dessa förberedelser kunde mången, utan att besöka universitetet, direkt från gymnasium avlägga prästexamen, som förrättades av biskopen och domkapitlet. Lärarne vid stiftets gymnasium och skolor tillsattes av biskop och domkapitel, och liksom vid de prästerliga beställningarna gällde även för skolstaten den s. k. indigenatsrätten; endast stiftets barn kunde befordras till lärarplatser. De flesta av lärarne voro redan prästvigde eller blevo det i varje fall senare. Lärarplatserna voro nämligen endast genomgångsstadier till pastoraten, lönerna voro ytterst otillräckliga, och i skolordningen ålades biskopen och konsistorierna att tillse, att lärarne »åtminstone inom sju eller åtta år bliva utur oket släppte och försedde med sådana lägenheter inom stiftet, som kunna svara emot vars och ens förtjänst». För att ytterligare locka in dem på lärarbanan tillerkändes de dubbla prästerliga tjänstår. Denna exklusivt teologiska karaktär hos läroverken hade emellertid till följd, att de i regeln icke anlitades av dem, som hade råd att hålla sina barn med informator.

Emellertid fanns det även en klass av skolor, som icke voro avsedda för blivande präster. I 1649 års skolordning förekommer nämligen en s. k. skrivarskola. De piltar, som genomgått trivialskolans lägsta klass eller »barnskolan», men icke kunde eller ville vidare fortgå i studier, kunde enligt denna skolordning uppflyttas i skrivarskolan. I denna fingo de lära sig skriva, räkna och författa brev på svenska. Ehuru den således var ett embryo till en praktisk skola, dröjde det mycket länge, innan detta frö ville gro. Någon skrivarskola omtalas alls icke i 1693 års skolordning, ehuru dylika fortfarande tyckas hava funnits; däremot omnämnes den i 1724 års, där den kallas »apologistens eller räknemästarens klass». Uti denna »undervisas de, som icke ärna framgent hålla vid studierna, men likväl åstunda lära de dem nödiga stycken», nämligen att skriva en vacker och läslig stil, att räkna samt »att kopiera och sammansätta svenska brev samt inrätta små räkningar per debet och credit, item lära att skriva kvittenser, obligationer med mera sådant»; vidare skulle de läsa katekes och geografi, »att de mage lära känna jordens delar med de förnämsta riken och landskap däruti». Denna apologistklass var således, såsom Wallquist anmärker i sin kommentar, »var orts seminarium för handlande, smärre tjänstemän, länsmän m. fl.».

Murbergs reformförslag.

Då nu Murberg av kanslersgillet erhöll uppdraget att utarbeta förslag till en ny skolordning, anknöt han denna till skrivarskolan eller apologistklassen, troligen under intryck av de borgarskolor, som kort förut på flera ställen inrättats i Tyskland. Av betydelse var nog också, att apologistklassen var mycket anlitad. Så inskränkt denna inrättning än är — skrev en av gillets korrespondenter — »visar likväl mängden av dem, som låta inskriva sina barn i denna klass, huru stort behovet är av undervisning i dessa stycken. Den trivialskola torde finnas, där

Digitized by Google

apologisten ensam har ett nästan lika stort antal gossar under sin information som de övriga lärarna i de fyra klasserna tillsammantagna.» Med anledning härav föreslog Linköpings konsistorium, i skrivelse till gillet, att omdana apologistklassen till »en s. k. realskola» på tre klasser, i vilken skulle givas undervisning i kristendom, filosofi och moral (på svenska), franska, tyska, bokhålleri, historia, geografi, teckning, matematik, naturalhistoria m. m. Då emellertid staten ej kunde betungas med utgifterna för en mängd nya läroverk, sökte Murberg nå ett liknande, men mindre dyrbart resultat genom att dela trivialskolan på två linjer. Enligt hans förslag skulle trivialskolan först hava en gemensam, förberedande klass, vilken för dem, som ämnade gå den prästerliga eller lärda vägen, skulle vara tvåårig. Från denna förberedande klass skulle gossarna uppflyttas i den gamla trivialskolans tredje klass, där de skulle gå två år samt ytterligare två år i den nästa, varefter de voro mogna för gymnasiet. På denna linje, den s. k. latinska eller läseskolan, skulle latin, grekiska och hebreiska läsas, men inga moderna språk. Den andra linjen kallade han den svenska skolan eller räkneskolan. Sedan lärjungarna blott ett år gått i den gemensamma klassen, skulle de uppflyttas i den svenska skolan, som i likhet med den latinska också borde hava två tvååriga klasser. I denna svenska skola skulle icke latin läsas, men däremot först tyska och sedan franska och engelska, samt vidare kristendom, naturlära och matematik. Därmed skulle lärjungarnas skolgång, efter en femårig kurs, vara avslutad, och till gymnasiet kunde de icke övergå. Murbergs svenska skola motsvarar således närmast våra dagars realskola, och även hans delning på två linjer har sedan slagit igenom. I viss mån föreslog han en dylik linjedelning även för gymnasiet, en läroavdelning och en civilavdelning, den förra för dem, som ämnade gå den prästerliga eller lärda vägen, den senare för dem, som önskade bliva civila ämbetsmän. Utom i språken skulle undervisningen dock vara gemensam för båda linjerna; de timmar, då läroavdelningen läste grekiska och hebreiska, skulle civilavdelningen läsa tyska, franska och engelska. Någon särskild lektor i moderna språk föreslog han dock ej, utan skulle undervisningen i de tre språken fördelas på tre andra gymnasielärare. Latin skulle icke läsas på civilavdelningen, lika litet som de två andra döda språken, och en elementär kunskap i latin hade ju avdelningens alumner inhämtat redan i trivialskolan.

1807 års skolordning.

Emellertid avled Murberg under arbetets gång, och hans förslag överlämnades då till ärkebiskop Lindblom, som så pass starkt modifierade det, att föga av de egentliga reformtankarna kommo att återstå. Det blev Lindbloms förslag, som med några ändringar upptogs i 1807 års skolordning. Sambandet mellan kyrka och skola är här lika starkt som förut, och även här betraktas lärarplatserna blott såsom en förberedelse för befordran inom kyrkan. Det nya bestack sig till någon minskning i studiet av latin och teologi samt vidare däri, att profangrekiskan delvis fick ersätta bibelgrekiskan, varjämte en styvmoderlig plats bereddes vissa nya ämnen såsom moderna språk och naturlära. För övrigt blev det i huvudsak vid det gamla. Lektorerna på gymnasiet voro sex: två i teologi, av vilka den ene även undervisade i hebreiska, den andre även i grekiska, en i latin, en i filosofi, en i matematik och en i historia. Därjämte fanns en gymnasieadjunkt, vilken med historielektorn skulle dela undervisningen i franska eller tyska samt dessutom stå för naturalhistorien. Trivialskolan började med en gemensam, förberedande klass »för alla skolepiltar, i vad väg de söka undervisning, från vilken klass de, som ämna sig åt litterära yrken, i vanlig ordning uppflyttas till de i trivialskolorna befintliga övriga klasser, men de åter, som vilja förvärva sig i näringarna nyttiga

Digitized by Google

kunskaper, ingå i den för dessa egentligen bestämda apologistklassen». Denna klass var nu blott en enda, vars undervisning i stort sett förblev densamma som i den gamla skrivarskolan. Visserligen tillkommo historia och moderna språk, men i dessa ämnen undervisades lärjungarna i apologistskolan än tillsammans med trivialskolans, än med gymnasiets alumner. Ej heller gymnasiet fick någon dubbel linje. Av G. A. Silverstolpe utsattes denna skolordning för en mördande kritik. Den tillgodosåg alls icke den egentliga folkundervisningen, och även för näringsidkaren var den oduglig, ty »till undervisning för personer av denna klass fordras helt andra inrättningar, kända under namn av elementar-, real- och borgarskolor». Jag tror mig — fortsätter han — »kunna påstå, att dessa skolor, såsom lärda betraktade, hava blott en partiell avsikt: den att bilda präster». Undantager man latinet, undervisas ynglingarna i rena barnkunskaper, »och det är sällsynt, att gymnasister vid sin ankomst till universitetet vid 20 års ålder i matematik, fysik, geografi, historia och framför allt moderna språk äro så underbyggda som vid 15 års ålder de, vilka njutit en släpande enskild undervisning hemma i föräldrars hus».

1820 års skolordning.

1820 års skolordning medförde ej heller några större förändringar vad beträffar den lärda skolan. Men under det att apologistklassen i 1807 års skolordning blott varit ett bihang till denna, hade den nu fått en mera självständig ställning. De på statens bekostnad inrättade elementarläroverk — heter det i första paragrafen — »vare fördelade i tvenne klasser: apologistskolor och lärdomsskolor. Undervisningen och övningarna inom de förra skola åsyfta beredande till allmän medborgerlig bildning, inom de senare beredandet därutöver till den högre vetenskapsodlingen». Läroämnena i apologistskolorna, som hade tre avdelningar (= klasser), voro kristendom, välskrivning, rättskrivning, matematik, historia och geografi, »åtföljd af elementära kännedomen om naturens alster och allmänna fenomen», huvudbegreppen av fäderneslandets lag- och statskunskap, åtföljande svenska historien, samt fransyska och tyska språken; från läsning av dessa språk kunde dock lärjungen på målsmannens begäran befrias. Lärdomsskolorna voro av tre slag: lägre med tre lärare, högre med fem och högsta eller gymnasier med minst sju. I den lägre lästes kristendom, latin, grekiska, matematik samt historia och geografi, »åtföljd av naturens elementära kännedom», i den högre samma läroämnen med tillägg av teologi och hebreiska. På gymnasiet voro läroämnena teologi, latin, grekiska, hebreiska, fransyska och tyska, matematik, historia, geografi, filosofi »samt elementära fysiken och naturalhistorien». Den »medborgerliga» bildningen tillgodosågs således blott av apologistskolan, men det kunskapsmått, som där meddelades, var icke obetydligt. I matematik hade lärjungen hunnit till algebra och Euclides' geometri, lärt att skriva franska och tyska samt hade i översättning »erforderlig färdighet». Likaså hade han läst svensk och allmän historia. Apologistskolan var också ganska anlitad. Då 1824 i lärdomsskolor och gymnasier funnos 3,596 lärjungar, hade apologistskolorna 1,314 eller vid pass en tredjedel. Lärdomsskolan och gymnasiet tillgodosågo däremot nästan uteslutande kyrkans behov och mycket litet de civila ämbetsverkens; så t. ex. lästes på gymnasiet franska blott en timme i veckan, tyska likaså, under det att latin lästes fem, grekiska och hebreiska likaledes fem och teologi fyra. Det var därför ganska naturligt, att reformvännerna ej skulle giva sig till tåls, och det var deras krav, som hade nedsättandet av »den stora kommittéen» 1825 till följd. Här kommo de motsatta ståndpunkterna i undervisningsfrågan med skärpa fram.

Den stora kommittéen.

Majoriteten, vars förslag huvudsakligen tyckas hava dikterats av Hartmans-

Digitized by Google

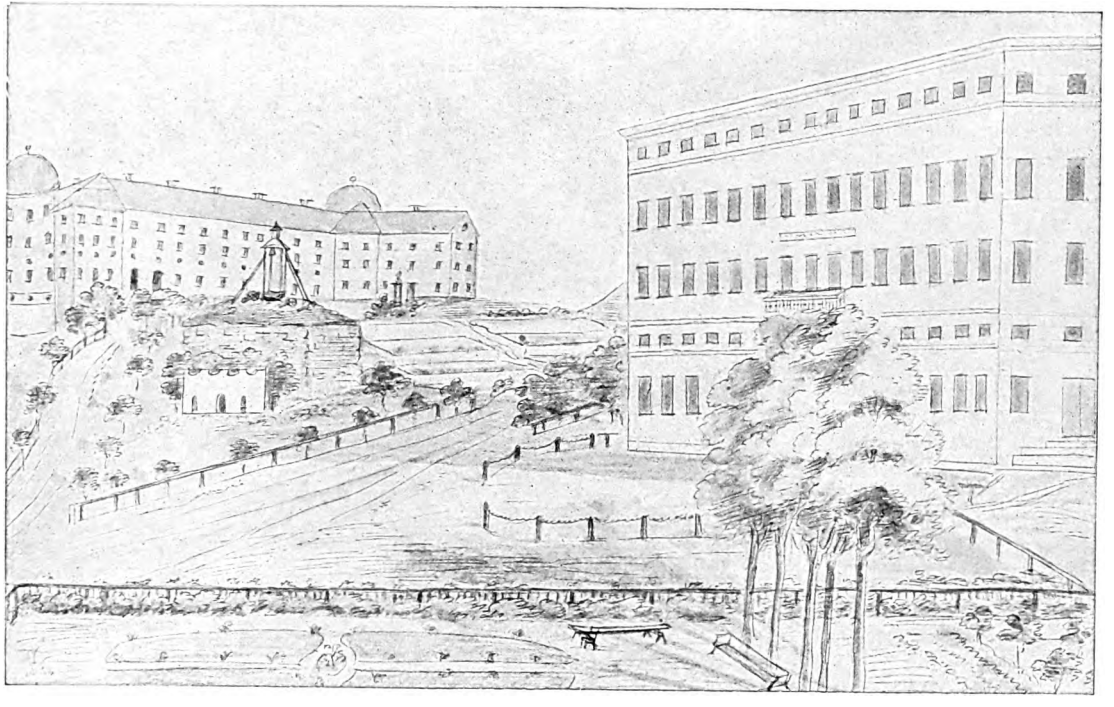

Utsikt över Uppsala slott och Universitetsbiblioteket.
Teckning av Erik Gustaf Geijer.

Digitized by Google

Digitized by Google

dorff, riktade en skarp kritik mot den av romantikerna hyllade humanismen. Men ehuru århundradets liberala åskådningssätt här mycket skarpt kommer fram, hade varken majoriteten eller minoriteten något intresse för folkskolan; den förklarades vara tillfredsställande sådan den var. Däremot uttalades en bestämd förkastelsedom över apologistskolorna; de voro varken folkskolor eller vetenskapliga skolor. Den bildning, de avsett, men ej kunnat giva, borde därför givas av elementarläroverken, som i det syftet borde delas på två linjer, en klassisk och en modern. Man bör nämligen — heter det — skilja på nödvändiga kunskaper och tillfälliga. Till de förra höra *icke* främmande språk, vare sig döda eller levande. Språket är blott ett medel att uttrycka en *sak* »och giver följaktligen i och för sig själv intet annat *vetande* än om de olika sätt, varpå samma saker varit av människor uttryckta eller kunnat uttryckas». Funnes de förnämsta vetenskapliga och estetiska verk på vårt språk, behövde man blott kunna svenska, och »då böcker kunna i det närmaste översättas från ett odlat språk på varje annat, så är det möjligt att vara en stor vetenskapsman utan att känna andra språk än modersmålet». Kommittéen kunde därför ej anse latinet »vara oskiljaktigt från vetenskaplig bildning, vilken i sådant fall skolat vara för mänskligheten omöjlig, därest latinet icke funnits». Alldeles avskaffa latinet ville kommittéen väl icke, av hänsyn dels till dess vikt för kännedomen om dotterspråken franska och engelska, dels — och väl huvudsakligen — till »den ännu allmänt rådande meningen», men den höll på, att staten var skyldig att lämna vetenskaplig undervisning utan samband med några latinstudier. Nödvändiga sakkunskaper voro enligt kommittéens mening: kristendom, geografi, historia, statskunskap, matematik, fysik, kemi och naturalhistoria. Dessa ämnen borde därför studeras lika på bägge linjerna, liksom även filosofi (vars ställning till grupperna nödvändiga och tillfälliga läroämnen dock ej angives). Likaså skulle de tre moderna språken läsas på bägge linjerna, latin, grekiska och hebreiska blott på den klassiska linjen. På denna kunde dock dispens givas från grekiska eller hebreiska eller bägge dessa språk. På den moderna linjen kunde dispens givas från blott ett språk. Vikten av en dylik modern linje framgick enligt kommittéens mening därav, att blott en tredjedel av latinskolans alumner fortsatte vid universitetet; två tredjedelar hade således i onödan kastat bort sin tid på de döda språken blott för att få läsa skolans andra för livet gagneliga ämnen.

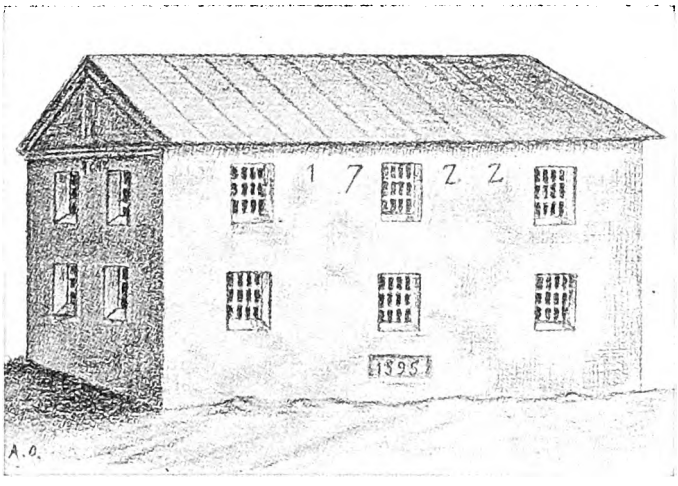

Skolhuset i Skara före 1833 (rivet 1853).

Digitized by Google

Vidare föreslog kommittéen ämnesläsning i stället för klassläsning, fri flyttning, var även böjd för en sammanslagning till ett enhetligt läroverk av lärdomsskolan och gymnasiet, sökte försiktigt lossa något på sambandet mellan skola och kyrka, hemställde om ökade löner, genom vilka lärarne kunde fästas vid skolan och ej behövde övergå i kyrkans tjänst m. m. Men för dessa mera speciella pedagogiska frågor är här ej platsen att redogöra. Det kan vara nog att nämna, att ett provläroverk inrättades, vid vilket majoritetens idéer skulle prövas, nämligen Nya elementarskolan i Stockholm (1828). I stort sett kan även sägas, att kommittébetänkandet angav riktlinjerna för hela den följande utvecklingen. Men de nya idéerna blevo icke oemotsagda. Till betänkandet fogade Grubbe en reservation, briljant skriven, sakrik och human, och i denna instämde Wingård, C. P. Hagberg, Wallin m. fl. Såsom reservation ingav också Geijer en av honom författad broschyr, Några anmärkningar om uppfostran och undervisning, vilken dock är väl abstrakt skriven och som därför nog ej gjorde något starkare intryck. Ett verkligt mästerverk är däremot Järtas broschyr, Om Sveriges läroverk (1828), där den historiska skolans ståndpunkt med överlägsen klarhet framlägges.

Järtas reservation.

Järta säger sig veta, att han i det liberala lägret stämplades såsom obskurant, men han höll på, att han i själva verket var mera demokrat än de s. k. liberala. Och i viss mån hade han rätt, ty genom hela skriften går en varm känsla, nästan vördnad för den svenska allmogen, ehuru denna känsla är förenad med det djupaste förakt för »mobben». Järta ser undervisningsfrågan ur ett större sammanhang och kommer här tillbaka till sin förut (V., sid. 370 ff.) refererade statslära. Jag bekänner mig uppenbarligen — skriver han — till den gamla läran, att varje stat är en organisk varelse eller, för att nyttja ett mera filosofiskt uttryck, är ett mål för sig. Därav att jag anser staten såsom ett organiskt individuum följer, »att jag å den ena sidan anser det böra utbilda sig, men å den andra, att jag ock fordrar, att anstalterna för dess utbildning skola vara överensstämmande med dess individualitet». Själva folkbildningen bör vara ett alster av folkets egen inre kraft; där — såsom ännu i Sverige — »förståndsodling, rena seder och nyttiga kunskaper äro bevarade inom de materiellt arbetande familjerna och där en sorgfällig evangelisk religionsundervisning utgör dessas gemensamma högre bildningsmedel, där behöves ej ett vidsträckt system av folkskolor». Finnas ej dessa förutsättningar, *då* torde det vara nödvändigt att genom folkskolor söka skapa dem. Så har varit fallet i England, där fabrikssystemet och penningväldet alstrat ett slaveri, som är hårdare än något äldre, ty den engelske fabriksarbetaren »trälar icke under *en* herre utan under dem alla, emellan vilka det så kallade nationalkapitalet är fördelat». Jag nekar icke, att många av den närvarande tidens tecken inom mitt fädernesland oroa mig. Sverige, som förut ej haft någon mobb, börjar nu få en sådan, tack vare spekulationen och det sedefördärv, som från brännvinsfabrikerna strömmar ut över landet. Men ännu har det religiösa sinnelaget ej förkvävts hos det svenska folket, och religionen är ett folks levande kraft. I Sverige äro stat och kyrka innerligt förenade, »religionssamhället och det borgerliga samhället utgöra ej, såsom i andra riken, särskilda organisationer, var med sin egen kraft, strävande att verka sitt verk allena». Det är åt familjen och det svenska prästerskapet, som folkets uppfostran är anförtrodd, och folkskolor efter engelskt mönster äro därför ej i Sverige av nöden. Visserligen har jag hört herremän med ett omilt lynne stundom klaga över den svenska allmogens råhet, men det torde vara skäl att undersöka, om denna ej snarare härleder sig »från överflöd på brännvinsfabriker än från brist på folkskolor, i vilket fall jag skulle tro det vara en enklare och

Digitized by Google

lättare verkställd anstalt att upphäva de förra än att vilja mota deras följder medelst en kostsam inrättning av de senare».

Därefter vänder sig Järta mot den föreslagna reformen av lärdomsskolan. Det har påståtts — skriver han — »att våra offentliga läroverks bestämmelse är allt för inskränkt och ensidig, att de uteslutande bilda präster och ämbetsmän till ett ifrån allmänheten av medborgare söndrat stånd. Man fordrar däremot, att de skola utbreda allehanda s. k. *medborgerliga kunskaper,* varmed man synes egentligen mena sådana, som kunna vara omedelbart nyttiga för de medborgare, vilka ägna sig åt vissa enskilda vinstgivande yrken». Men »man må ej kalla *allmän* en undervisning, vilken i verkligheten bleve otillgänglig och onyttig för allmänheten av svenska folket, synnerligast för dess bondestånd». Ty vilka äro dessa *allmänt gagneliga* kunskaper, som skola meddelas en svensk yngling? Kristendom, modersmålets grammatik, geografi med naturkännedom, svensk och allmän historia, statistik, geometri, fysik samt franska och tyska. Jag frågar, om man för att vara en duglig svensk medborgare behöver alla dessa kunskaper? »För den svenske bonden, för den svenske bergsarbetaren, det vill säga för mängden av svenska medborgare kan jag icke anse kännedomen av franska och tyska språken, av allmän historia, av statistik m. m. vara ovillkorligen nödig». Dylika kunskaper synas mig snarare »vara bestämda endast efter sådana förmögnare ynglingars behov, för vilka en grundligare bildning anses umbärlig, men som med en ytlig må kunna i samkväm tala över många ämnen och i sina näringsföretag begagna de tekniska resultaten av vissa praktiska vetenskaper». Snarare äro våra nuvarande skolor allmänna, de förena vad börden åtskilt, uppkalla torparens son till tävlan med grevens och de omfatta »hela fortväxten av en högre bildning ifrån dess grund i folkets gemensamma förståndsodling». Den undervisning, som staten anordnar, bör till syfte hava att utveckla själsförmögenheterna från deras grund, icke att fylla späda huvuden med en mängd av olikartade saker. Av ålder har man ansett, att denna utdaning bäst nås genom språkstudier. De nya teorierna lägga väl också vikt på språkkunskapen, men endast eller förnämligast för deras materiella gagnelighet. Den synpunkten är icke min, och jag vågar tro, att latin och grekiska såsom bildningsmedel äga företräde framför de nyare europeiska språken. Den, som behärskar de gamla språken, lär sig mycket lätt de nyare. Och de medföra även viktigare fördelar. De skapa män. Vår storhetstids krigare voro uppfostrade med läsning av de klassiska auktorerna, och denna kunskap gjorde dem dugliga för deras värv. Och se på det moderna England, där »varje gentlemans son bildas genom stränga fleråriga studier av de gamla språken och av den klassiska litteraturen». Få land ha fostrat så utmärkta statsmän. Kommittéen har skilt på sakkunskaper och tillfälliga kunskaper och ansett de förra nödvändiga för alla människor, emedan »människan å den ena sidan och den henne omgivande världen å den andra städse förbliva väsentligen

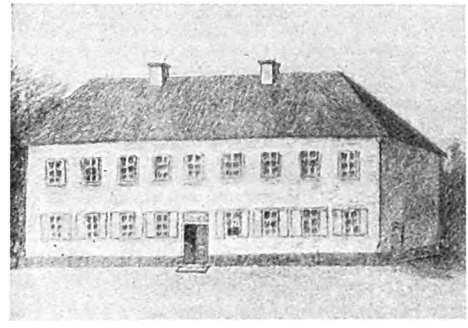

Linköpings gymnasium.

Läroverksbyggnaden å Borggården 1804—1864. Enligt blyertsteckning ur minnet av Ph. Löfgren 1913. Linköpings gymnasiums historia. 1927.

Digitized by Google

desamma». Jag tillåter mig att betvivla detta, betvivla, att engelsmannen och eskimåen hava behov av samma kunskaper, och jag tror, att sakkunskaperna äro fullt ut så föränderliga som de andra. Jag tror ej heller på mångkunnighetens nytta. »Jag skattar högt fysik och kemi såsom vetenskaper för män, mogna att forska och tänka, men jag önskar icke att få höra fysici och kemister vid tolv eller 14 års ålder förklara, vad ljuset är eller huru det verkar. Att pröva läror av en Newton eller en Berzelius tillhör icke denna ålder, och obeprövad sakkunskap kallar jag fördom, den må vara sann eller falsk». Järta kommer därför till det resultatet, att bildningsmedlen i lärdomsskolan böra vara latin, grekiska och matematik såsom mest ägnade att utveckla ynglingens själsförmögenheter samt göra honom danad att sedan tillägna sig de speciella kunskaper, som krävas av de olika levnadsbanorna.

Två skarpt skilda åsikter stodo således mot varandra. Den liberala, förfäktad av naturvetenskapsmännen Agardh och Berzelius och av de för den »medborgerliga bildningen» ivrande Hartmansdorff och Lefrén, samt å den andra sidan den konservativa, som hade sin tyngdpunkt i det Järta-Geijerska kotteriet i Uppsala. Tegnér anslöt sig inom kommittéen till Agardh, men liksom han i allmänhet på 1830-talet övergick från liberala till allt mera konservativa åsikter, gjorde han det ock i undervisningsfrågan och blev en av den pedagogiska liberalismens häftigaste vedersakare. Geijer gick den motsatta vägen och tog i Litteraturbladet till orda för det liberala programmet. Under hela århundradet brötos dessa åsikter mot varandra, och ännu torde principfrågan ej vara avgjord, ehuru den faktiska utvecklingen allt starkare gått i den riktning, som Agardh förordat. Filosofi läses ej mera, grekiska knappast heller, latin även på latinlinjen betydligt mindre än förr, moderna språk däremot betydligt mera. Latinherraväldet — liksom latinkunskapen — är en övervunnen ståndpunkt. Det torde dock kunna betvivlas, att resultatet blivit det avsedda. Efter vad det förefaller talade Geijers och Tegnérs generation bättre franska och tyska än den nuvarande studentgenerationen, trots det att den tidens ungdom fick lära sig moderna språk nästan på egen hand. Den, som studerat denna tids historia, har svårt att jäva Järtas ord: »Vid det universitet, vars förhållanden jag något närmare känner, finnas till ett icke ringa antal ynglingar och unga män, som endast på detta sätt lärt sig tyska, franska, engelska och även italienska språken samt med deras litteratur gjort och göra sig förtroliga.» Men de hade en god underbyggnad i de döda språken. En redogörelse för alla de många reformerna tillhör emellertid pedagogikens historia och faller utanför kulturhistoriens ram.

Universitetsreformen.

Beträffande universiteten stodo meningarna mindre skarpt emot varandra, och de reformer, som här vidtogos, voro av en mindre omtvistlig natur. Vid universiteten rådde obestridligen en mängd missförhållanden, vilka också av den »stora kommittéen» framhöllos. Av betydelse var särskilt bristen på en effektiv studentexamen. Denna, som förrättades av dekanus ensam, hade sjunkit ned till en ren formalitet, och faktiskt kunde nästan vem som helst skriva in sig såsom student — så en stor mängd minderåriga, som till universitetet åtföljdes av sina informatorer. I följd av studenternas ojämna och ofta mycket elementära bildningsgrad hade föreläsningarna blivit ganska ovetenskapliga. Det var därför en mycket nyttig reform, då kommittéen föreslog, att studentexamen skulle förrättas av dekanus med biträde av fem adjunkter eller andra tillförordnade lärare ur den filosofiska och en ur den teologiska fakulteten. Bestämmelser härom utfärdades för Uppsala 1831, för Lund 1832, och att en dylik mera samvetsgrann prövning var

Digitized by Google

av nöden, framgår därav, att det i Lund 1831, då sista studentexamen enligt den gamla ordningen förrättades, inskrevos 182 nya studenter, under de tre följande åren blott resp. 72, 62, 68. Emellertid befanns ej heller denna examen vara tillräckligt effektiv, och 1864 inrättades därför en ny, den nu brukliga — vid läroverken under kontroll av censorer. Därvid upprepades samma fenomen. I Lund inskrevos 1863 262 nya studenter, men 1864 blott 44, 1865 18. En annan därmed någorlunda jämförlig examen var prästexamen. Såsom vi minnas förrättades denna ej vid universiteten, utan av vederbörande stifts konsistorium, vilket ej sällan godkände examinander, som kommit direkt från gymnasium. Med anledning av kommittéens förslag föreskrevs nu, 1831, att den, som ville undergå prästexamen, skulle förete betyg över vid universitetet avlagd teoretisk teologisk examen (dimissionsexamen) och praktisk teologisk examen; därigenom blev denna universitetsexamen den egentliga och domkapitlets prövning mera en formalitet. Det teologiska studiet drogs därigenom in inom universitetet. Men även de andra examina ombildades i syfte att höja den speciellt erforderliga yrkesskickligheten. För att antagas vid ämbetsverken behövdes förut, praktiskt taget, ej någon akademisk examen, och den prövning, som ansågs nödig, förrättades av ämbetsverken själva. Visserligen hade genom en förordning 1749 föreskrivits, att de, som ville vinna befordran inom rättegångsverken, skulle vid universitetet undergå offentligt förhör i lagfarenheten, och en motsvarande prövning föreskrevs 1750 för dem, »som lämpat sin håg att tjäna vid andra regeringens civila grenar». Emellertid befunnos dessa examina snart alldeles odugliga, vilket universiteten själva erkände, och ämbetsverken fortsatte att examinera såsom förut. 1766 beslöt därför riksdagen, att prövningen av alla dem, som sökte inträde i hovrätter och kollegier, skulle till dessa verk överflyttas, ehuru de akademiska examina därför ej skulle avskaffas. Denna prövning blev således den egentliga och den akademiska snarast en formalitet. Detta förhållande fortfor ännu, då den stora kommittéen tog frågan under behandling. Kommittéen sökte här att fördela prövningen mellan universiteten och ämbetsverken; »Den blivande tjänstemannen behöver dels grundliga vetenskapliga insikter, dels praktisk ämbetsmannaskicklighet .... Med avseende på dessa båda slag av bildning kan och bör staten underkasta de blivande ämbetsmännen en dubbel prövning: en egentligen vetenskaplig, ämnad att utröna deras insikter, och en praktisk, genom vilken de böra ådagalägga sin skicklighet att i den verkliga ämbetsutövningen använda sina förvärvade kunskaper.» Den senare prövningen borde verkställas av ämbetsverken, den förra av universiteten. Även detta förslag, som ju blott avsåg att göra gällande praxis mera effektiv, genomfördes, och examina inför hovrätten fortforo att förrättas ända till 1865. Likaså har det stränga sambandet mellan kyrkan och skolan så gott som alldeles avskurits och kvarstår endast i några mindre väsentliga punkter såsom ett slags relikter av en äldre organisation.

Ej mindre viktiga voro andra reformkrav, som den stora kommittéen framlade. Vid tillsättande av professorer hade någon hänsyn till de sökandes skicklighet i det ämne, som den lediga platsen omfattade, hittills knappt tagits; det avgörande var faktiskt tjänsteåldern, och en gammal docent eller adjunkt i latin kunde mycket väl uppföras på förslag till en professur i historia; så skedde, då latinaren Tranér uppfördes i första och Geijer i andra rummet. Den stora kommittéen föreslog nu, »att vid alla akademiska lärares tillsättande utmärkt skicklighet skall utgöra den enda befordringsgrunden». Detta yrkande togs sedan upp av den 1846 nedsatta universitetskommittéen samt genomfördes i 1852 års statuter, och

Digitized by Google

både lärare och lärjungar vid universiteten hava genom dessa nu relaterade bestämmelser drivits till en mera specialiserad och mera vetenskaplig verksamhet. Den stora kommittéen tog också upp en annan för den vetenskapliga forskningen ytterst viktig fråga. Praktiskt taget hade universiteten intet statsanslag. Lunds universitet fick leva på den blygsamma rest av de gamla domkapitelgods, som Karl XI tillåtit universitetet att behålla, Uppsala universitet på Gustav Adolfs donation, och någon vetenskaplig utveckling utöver den ursprungliga, för 1600-talet, men ej för 1800-talet passande ramen var således ekonomiskt ej möjlig. Även professorslönerna hade genom spannmålsprisens fall blivit alldeles otillräckliga; enligt Järta uppgick lönen för en professor i Uppsala till 1,200 à 1,300 rdr banko, och dessa löner uppburos långt ifrån alltid; Brunius t. ex., som 1824 blev Tegnérs efterträdare som professor i grekiska, fick först 1825 en adjunktslön på 150 rdr banko och ej förr än 1832 en professorslön av 250 tunnor spannmål.[1] Kommittéen framhöll med styrka nödvändigheten för staten att träda emellan, och vid riksdagen 1828—1830 beviljades verkligen det första, mycket blygsamma statsanslaget (13,275 rdr). Dylika anslag av statsmedel utgingo under den följande tiden ytterst sparsamt, men hava sedan allt kraftigare ökats. Uppsala universitets inkomster 1827, då universitetet levde blott på sina egna fonder, stego ej till mer än omkring 195,000 kr. 1927 var inkomsten av universitetets jordegendom och av anslagen tionde 369,438 kr., men statsanslaget gick då upp till 2,481,494 kr., och liknande äro siffrorna för Lunds universitet. 1827 hade Uppsala 21 ordinarie professorer, 1927 hade antalet stigit till 70, och proportionen emellan de olika fakulteterna hade högst väsentligt förändrats. 1827 funnos fyra teologie professurer och fem i den matematisk-naturvetenskapliga avdelningen, 1927 resp. sju och aderton; humanisterna, som 1827 voro sju, voro hundra år senare tjugotva; 1827 hade Lunds universitet blott en enda juridisk professur, men har nu sju o. s. v. Under ingen föregående period har därför universitetens utveckling varit så kraftig som under 1800-talet.

Denna utveckling skedde icke utan en häftig kamp mellan universiteten och huvudstaden. Från föregående del minnas vi, att redan Richert 1820 framkastat tanken på att flytta universiteten till huvudstaden, och frågan togs även upp av den stora kommittéen, som diskuterade dels möjligheten av att sammanslå de bägge universiteten till ett enda, som därigenom skulle bliva vetenskapligt bättre utrustat, dels lämpligheten av att flytta bägge till Stockholm. Efter att hava framhållit skälen för och emot, fann kommittéen likväl till sist, att olägenheterna av en så radikal reform kunde befaras bliva större än fördelarna, och den stannade således vid att i detta fall förorda status quo. Men i en speciell punkt bröt striden ej dess mindre ut. Den kom att stå icke blott mellan Stockholm och Uppsala, utan även mellan naturvetenskaplig empiri och romantik. Båda ståndpunkterna hade högt begåvade representanter — Berzelius och Hwasser — och de giva oss därför de bägge typer, som under denna tid stodo emot varandra, i någon mån samma typer, som vi mött redan under frihetstiden i Linné och Swedenborg.

[1] En tunna beräknades till 5 à 6 riksdaler.

Digitized by Google

HWASSER OCH BERZELIUS

ISRAEL HWASSER föddes 1790 i Uppland, där fadern var präst. I någon skola gick han aldrig — utom i Hudiksvalls trivialskolas första klass — utan undervisades av fadern och dennes adjunkt, men tyckes mest hava läst på egen hand. Av fadern mottog Hwasser tydligen ett mycket starkt intryck, och i den självbiografi, han sedan skrev, Betraktelser och bekännelser vid min hustrus graf, har han givit ett rent gripande porträtt av den gamle prästen. Det är väl sannolikt, att detta färgats av sonens pietet, men det i detta fall viktiga är ju det ljus, i vilket sonen såg fadern. Denne »var strängt tillgiven den lutherska kyrkans ortodoxa troslära», dock varken trång eller överhuvud intresserad för teologi, ganska beläst i litteraturen, men framför allt en verkligt god kristen präst, och Hwasser anför några drag ur hans levnad, vilka man knappast kan läsa utan rörelse. Av fadern fick Hwasser således det djupt religiösa inslag i karaktären, vilket blev det bestämmande för hela hans livsåskådning. Denna religiositet hade hos honom, ännu medan han var barn, en poetisk, mystisk, romantisk färgton, och ett utdrag ur hans Betraktelser visar bäst, huru nära han stod Atterbom, Stagnelius och de andra samtida nyromantikerna: Hwasser.

»En afton efter en vidlyftig utvandring återvände jag längs efter den älskade Dalälvens strand. Skymningen hade framskridit långt och var nära verkligt mörker. Himmelen var mulen och grå. En mild, men tung höstvind drog fram genom luften, lösryckte ifrån lövträden en och annan av deras förbleknade prydnader och framkallade ifrån den tjocka och resliga furuskogen, som stod på andra sidan av älven, detta enformiga, men fulltoniga och melankoliskt ljuva sus, som är eget för tallarnas kronor.... Under det jag så gick försänkt i drömmar och aningsfulla tankar, väcktes jag hastigt av ett rop, som hemskt genombröt det högtidliga lugnet. Det var först sedan det förnyades, som jag märkte, vad det var. Det var nämligen en uv, som lät höra sig ifrån djupet av skogen.... Han är således tolk av det klagorop, som genombryter naturen, av det otillfredsställda begäret, av missnöjet med sig själv, sin varelse eller sin ställning. Den första tanke, som därvid hos mig uppstod, var: vad kan vara den verkliga inre meningen av denna naturens klagan? Icke kan den rovlystne uven vara en tolk av

Digitized by Google

den innerliga längtan efter befrielse, förvandling och nyfödelse, vilken det tillhör människan att utföra på jorden, den kreaturens suckan, varom aposteln Paulus talar. Utan tvärtom uttrycker det den oförnöjda djuriska lystnaden, hungerskvalet och mordbegäret. Men, säger jag nu, uttalar icke uvens rop, om det tages i denna mening, ävensåväl den mänskliga jämmerns mäktigaste grundton som djurvärldens lidande? Denna tankeföljd övergav jag dock snart, ty uvens rop hade på mig då icke en vidrig, utan tvärtom en lockande verkan. Den förekom mig såsom en kallelse, vilken lydde ungefär så här: Kom hit, du grubblande yngling! Du söker bekantskap med naturens mysterier, men icke finner du dem i dagens sken och ibland människorna, utan här i skogens djupa mörker, dit människans erövrande och, såsom hon själv kallar den, odlande hand ännu icke inträngt; där dväljas de i en ännu av människor icke begripen mängd. Jag fattades i mitt innersta av denna kallelse. Den där dunkla världen i skogen lockade min håg med underbar makt, och barnsagorna om skogsrån och bergsdrottningar m. m. återväckte i min inbillning en mängd nya, men högst besynnerliga föreställningar.»

Israel Hwasser
sitter i katedern vid föreläsningen.
Silhuett av Bernhard Hwasser. Nordiska museets arkiv.

Detta är ju ren nyromantik, och man märker, huru förberedd Hwasser var för den mystiska naturfilosofi, som i Schelling hade sin mest bekante representant. 1804 — vid blott fjorton års ålder — blev han student och var redan från början bestämd att studera medicin, ty vid denna tid voro ännu, såsom vi torde erinra oss, de naturvetenskapliga disciplinerna i Uppsala förlagda inom den medicinska fakulteten. Medicine doktor blev han 1813 — såsom han själv uppger — mest efter på egen hand drivna studier. I viss mån föreföll honom den levnadsbana, han valt, motbjudande. Läkaren blev ju vittne till allt det vämjeliga, bedrövliga i människolivet, och detta stötte en estetisk natur som Hwassers tillbaka. Men å den andra sidan — skriver han — hade mina studier »ifrån början en religiös riktning, bestämdes av en uppåtsträvande aning om sanningens helighet». Den bildningssfär, som imponerade på mig, »var nämligen den, till sitt inre obekanta område, hemlighetsfulla, där man söker insikt i livets makt och förmåga att vårda denna makt så, att den kan segra över

Digitized by Google

sjukdom, elände och död . . . Läkaren förekom mig såsom en främling, vilken har sitt egentliga hemvist i ett obekant land, som icke besökes av andra människor, emedan det är fullt av rysliga hemligheter. Dödssuckar och klagotoner tystna där aldrig, gravarna öppna sig oupphörligt, och ur deras inre uppstiga skuggor, som fördunkla solens ljus och förvrida skepnaden av allt levande. Det anade mig även, att i detta, endast av läkaren besökta, hemlighetsfulla land kunde man säkrare än annorstädes få blicka ned i det avgrundsdjup, ifrån vilket allt mänskligt elände har sitt ursprung: dårskaper, laster och olyckor.» Medicinen gränsade således för honom till poesi och filosofi. Visserligen kunde han, med mognare erfarenhet, ej undgå att erkänna empiriens stora betydelse, men från början gjorde han det icke, och gjorde det ej heller senare av fullt hjärta. Han medgiver, att han såsom ung läkare trodde, att »medicinens forskning skulle kunna med framgång drivas blott genom meditation och teoretiska studier». Min åsikt då — fortsätter han — av medicinens praktiska betydelse var denna: »Dess bestämmelse är att genom teoretisk forskning vinna insikt uti de djupa rötter, ur vilka den allmänna sjukdomsprocess utgår, som genomgriper hela generationer, hela folkslag, ja hela vårt släkte och genom denna insikt även uppfinna principerna för den praktiska verksamhet, varigenom den kan bliva stor och träda i mänsklighetens tjänst. För denna medicinens stora praktiska bestämmelse och därav beroende framtid hyste jag då *såsom nu* den djupaste vördnad. För medicinens förmåga åter att ingripa uti den individuella sjukdomen hade jag, oerfaren som jag då var, föga aktning. Jag ansåg denna förmåga vara liten och osäker, bero mer på lycka än konst och dessutom, även då den hade framgång, uträtta så litet, att det i förhållande till det mänskliga eländets stora faktum var ytterligt obetydligt.» I detta fall ändrade han väl sedan mening, men den stora Faustdrömmen övergav han aldrig, och under sitt uppehåll i Finland synes han hava utbildat en mystisk, fantastisk teori, som han själv betraktade såsom sin förnämsta insats i läkarvetenskapen. Denna teori hade, enligt Hwasser, betydelse ej blott för medicinen, utan genom den skulle ock skapas ett nytt sätt att betrakta historien, »som måste bliva både sannare, djupare och rättvisare än det hittills använda. Även till religionens mysteriösa

Israel Hwasser går och smågrälar.

Silhuett av Bernhard Hwasser. Nordiska museets arkiv.

Digitized by Google

läror om synd, syndafall och syndastraff vågade jag utsträcka tillämpningen av sjukdomens begrepp och trodde mig därigenom vinna både deras förklaring och deras bekräftelse.» Det var således en medicinens Atlantica, han ville upptimra, och ehuru hans teori på flera punkter riktar sig mot Schelling, är det tydligt, att den vuxit fram under intrycken av dennes naturfilosofi. I sin Afskedshelsning till lärjungar och studiikamrater (1856) har han i dessa ord sammanfattat den:

»All varelse, så kroppslig som andlig, så individuell som generisk och kosmisk, är produkt och således absolut passiv och beroende av den positiva, energetiska, eviga, skapande verksamhet, ur vilken den ursprungligen utgått. Därav följer åter, att så snart varelsen genom stegringen av sin reflekterade negativa verksamhet träder ut ur denna passivitet, blir självberoende och således bestämmer sig själv, bestämmer den sin egen förstöring, och denna ur varelsens eget inre utgående förstöring kallas *sjukdom*. Den varelse åter, som av självförstöringen genomgripes, går väl fullständigt under, men den kan varda ånyo, ånyo födas, och varje verklig tillfriskning efter fullständig sjukdom är en akt av nyfödelse, som mer omedelbart än något annat, som kan bliva föremål för mänsklig iakttagelse, uppenbarar livets väsentlighet, positivitet och över varelsen upphöjda ursprung. Men sjukdomens eller självförstöringens makt är icke inskränkt inom individualiteten. Dess rike är lika vidsträckt som livets. Den framträder således inför betraktelsen hos hela den organiska världen, och när den dag en gång kommer, då även hos världskropparna den livsprocess, som upprätthåller deras varelse, blir åskådlig för människans öga, skall hon återfinna sjukdomens faktum även hos den. Då betraktelsen inskränkes till människosläktet, finna vi där sjukdomens faktum träda fram dels hos släktet gemensamt, dels hos folken, hos familjerna och hos folkmassorna, antingen i den uppenbara och för alla tydliga gestalten av verkliga pandemier eller ock i de mångfaldiga både akuta och kroniska individuella sjukdomar, som till sin uppkomst bero av de mäktiga pathogeniska krafter, vilka vi kalla ärftlighet och kontagiositet.»

Jag betvivlar, att någon nu levande läkare är nog filosofiskt skolad att begripa detta; för min del erkänner jag villigt, att jag icke gör det. Men om Hwassers teorier numera icke ha någon enda anhängare, ha de likväl haft sin historiska betydelse. På tal om schellingianismen framhöll jag i förra delen av detta arbete, att denna filosofi, trots sin rotvälska och trots sin ovetenskaplighet, dock hade den ovanskliga betydelsen, att den gav lärjungarna en hög, ideal uppfattning av tillvaron, förakt för nyttan, hängivenhet för sanning och skönhet, att den fyllde dem med en lågande entusiasm. Detsamma kan sägas om Hwassers medicinska filosofi. Utan självförhävelse kunde han yttra, att han hos sina lärjungar »framkallat en större både vördnad och kärlek för deras kall, än de förut ägde». Det har sagts — yttrade han i sin Afskedshelsning — »att medicinen ännu står på yrkets ståndpunkt, och i allmänhet är väl detta sant. Men hon kan dock förvandla sig till den ädlaste konst, och hos några är hon det redan, ehuru världen icke aktar därpå». Det är känslan för ett ideal, som adlar yrket till konst. »Även läkarkonsten har ett ideal, varav den lever; ty utan detta skulle dess utövning bliva för tung för mänsklig förmåga. Men det har sin varelse så djupt i läkarens innersta, att han knappt själv förmår uppfatta det i klar föreställning.

Digitized by Google

Detta ideal är tillfriskningen, det från dödens hot befriade och återvändande livet. Efter mötet med detta längtar han beständigt, och denna längtan fostrar upp i hans bröst tvenne kärlekens makter, som bliva hans ledande skyddsänglar genom livet. Den ena av dessa är kärleken till patienten . . . Men en ännu starkare kärlek är den, vilken läkaren fattar för sitt yrke . . . Att då döden besöker ett hus och den sjukes närmaste stå bävande omkring hans säng, vara den enda, till vilken alla ännu vända sina blickar med förtröstan och hopp, att vara den siste, emot vilken den döende utsträcker sina darrande händer, den siste, som emottager hans sista handtryckning, är och förbliver sublimt och upplyfter läkarens ställning högt över de vardagliga förhållanden, i vilka människor i allmänhet vanligen leva och verka. Men det är ett vida högre ideal än den individuella tillfriskningens, som måste genomtränga läkarens tanke, om han därav skall lyftas upp till åskådning av sitt yrkes högsta bestämmelse. Detta ideal åter innehåller hela mänskligheten befrielse från sjukdomens makt. Att antaga möjligheten av en sådan vårt släktes gemensamma frälsning från elände, plågor, uselhet och förnedring anses väl av många för ytterligt excentriskt, till och med absurt.» Men mot denna hopplöshet måste läkaren kämpa. »Vår tanke är dömd att vandra i mörker och att mödosamt leta sig fram genom de mest invecklade labyrinter. Men om läkaren förmår behålla kvar övertygelsen om sitt yrkes höga och ädla bestämmelse, skall ariadnetråden icke falla ur hans hand, och, om även icke han lyckas att övervinna och döda tvivlets Minotaurus, kan han dock undvika att bliva dess offer. Problemet skall icke lösas av oss eller av de generationer, som närmast skola efterträda oss. Men när den mänskligheten morgondag en gång inträffar, vilken de troende kalla för tidens fullbordan, skall det lösas. Detta hoppas vi, och genom detta hopp införliva vi oss med mänskligheten ädlaste strävanden och utrustas med förmåga att bliva inflytelserika organer för uppnåendet av dess verkliga bestämmelse.»

Naturvetenskapsmannen Hwasser är en fallen storhet, och inom vetenskapen torde han, åtminstone efter mångas mening, snarare hava gjort skada. Likväl intar han en bland de främsta platserna i den svenska läkekonstens historia. Ty det är dock till en väsentlig del hans förtjänst, att den svenska läkarkåren efter hans tid stått och står på den höga etiska ståndpunkt, som den faktiskt gör. Genom honom har den fått en ymp av romantikens idealism.

Men vi återvända till hans biografi. 1813 hade han, som sagt, blivit medicine doktor och tjänstgjorde såsom läkare under fälttåget 1813—1814, varunder han på sjukhusen tvingades till praktisk medicinsk verksamhet. Någon tid efter återkomsten fick han höra, att professuren i medicin vid Åbo universitet blivit ledig. På en äldre läkares råd beslöt han att söka den, ehuru han erkänner, att det var honom motbjudande att lämna Sverige och bliva rysk undersåte. Men han var förlovad och ansåg det vara en skyldighet att taga en plats, som möjliggjorde ett giftermål. 1817 blev han utnämnd och flyttade över. Han var då blott 27 år gammal, men brinnande av verksamhetslust och genom sin idérikedom en mycket väckande lärare. Enligt finskt vittnesbörd skall han också ytterst verksamt hava bidragit till att rycka upp den då ganska förfallna fakulteten. Men 1829 blev professuren i medicin ledig vid Uppsala universitet, och då Hwasser såsom va-

Digitized by Google

rande rysk undersåte enligt grundlagen ej kunde söka den, tog han resolut avsked från sin plats i Finland, flyttade tillbaka till Sverige, blev åter svensk medborgare och 1830 professor i Uppsala. Anledningen till detta steg var väl delvis, såsom han bekände för vännen Ilmoni, att han kände Finland för trångt, men den egentliga orsaken var nog den strid, i vilken han kastat sig in mot Berzelius. Det var den av denne företrädda »materialismen», som han ansåg sig böra bekämpa, och i det syftet måste han vara professor i Uppsala, vars medicinska fakultet det gällde att rädda. Innan vi gå över till denna strid, måste vi först vända oss till hans motståndare, Jöns Jacob Berzelius.

Berzelius.

J. J. Berzelius.
[Fotogravyr.

Berzelius var elva år äldre än Hwasser, född 1779 i Östergötland och son till en fattig skollärare, som dog, då sonen nyss fyllt fyra år. Hans barndom var därför ganska strävsam, men såsom informator kunde han draga sig fram och blev 1796 student i Uppsala. Någon kemi hade han då ännu ej läst, ty detta ämne förekom ej på gymnasiet, men han hade börjat samla och examinera växter och insekter, och det var detta intresse, som bestämde hans val av levnadsbana. Hittills — skrev han i sin självbiografi — »hade det varit min fasta föresats att likasom min far, farfar och farfars far bliva präst, vilket även min mor flera gånger yttrat vara hennes önskan. Men nu idkade jag med iver botanik och entomologi, vilka efter mitt dåvarande begrepp vore för en präst onyttiga kunskaper. Efter någon besinning fattade jag därför det beslut att studera läkarvetenskapen, vid vilken jag trodde mig kunna hava nytta av dessas kännedom.» Under den första tiden nödgades han driva sina studier mest på egen hand, ty i regeln måste han såsom informator vara borta från universitetet; 1798 avlade han likväl medico-filosofisk examen. »Om kemi — berättar han — hade jag ännu då så litet begrepp, att kemie professoren efter en lång och sarkastisk tentamen förklarade, att han skulle improbera mig, om jag icke hade goda betyg av de övriga professorerna, särdeles av professoren i fysiken. Lyckligtvis var det just denne, som inflätat det lilla berömmet i mitt examensbetyg.»[1] Början var således ej lovande. Men efter examen började han med iver studera ämnet, först blott i en bok, och när han läst igenom den, anhöll han hos professorn i kemi att få deltaga i övningarna på laboratoriet; »med ett uttryck av förundran och förtrytelse frågade han, om

[1] Professor i kemi var Johan Afzelius, kallad Sten-Jan, ett stort original. Han roade sig med — berättar Beskow — »att så länge som möjligt tentera sådana, som ingenting visste, och då man frågade honom, vartill det tjänade att steka dem vid sakta eld, då det redan vid de första frågorna var uppenbart, att de icke kunde genomgå examen, svarade han, att det var så roligt att höra dem säga allt större och större dumheter».

Digitized by Google

jag visste skillnaden emellan laboratorium och köket. Jag tillstod, att jag saknade begrepp om beskaffenheten av ett laboratorium, men tillkännagav, att jag flitigt bemödat mig om att inhämta kännedom om de ämnen, som där behandlas. Sedan han en stund orörlig sett på mig, grep han på bokhyllan ett par digra oktavband (Hagens Apothekerkunst), lade dem i mina händer och sade: läs dem först! Det föreföll mig, som hade hans mening varit att avskräcka mig.» Berzelius lärde sig emellertid böckerna och fick nu tillstånd att börja. Någon egentlig undervisning fick han dock icke på laboratoriet, och påföljande termin hyrde han »ett studentrum, som hade en mörk skrubb med en spisel. Här etablerade jag nu mitt laboratorium och kunde, när som helst jag var hemma, se efter mina filtreringar och den med sand fyllda stekpanna, som utgjorde mitt sandkapell.» Medan han ännu läste på medicine kandidatexamen, blev han anställd såsom fattigläkare vid Medevi brunn och begagnade då tillfället att kemiskt analysera Medevivattnet; en disputation härom, Nova analysis aquarum Medeviensium, blev hans första tryckta skrift. Med studierna gick det fort, och redan 1804 promoverades han till medicine doktor. För den praktiska läkarverksamheten hade han emellertid föga intresse, utan fortsatte med sina kemiska undersökningar och blev 1806 lärare i kemi vid krigsakademien samt året därpå medicine och farmacie professor vid kirurgiska skolan i Stockholm. 1810 gick denna kirurgiska skola upp i det då nybildade Karolinska institutet, till vars första professorsuppsättning Berzelius hörde. 1818 blev han därjämte Vetenskapsakademiens sekreterare och hade vid denna tid ett obestritt rykte såsom Sveriges främste naturvetenskapsman, väl också såsom Europas mest betydande kemist.

Till en början ägnade han sig åt den fysiologiska kemien och utgav under åren 1806—1808 Föreläsningar i djurkemien, men då han fann, att det saknades en god lärobok i allmän kemi, började han 1807 arbeta på en dylik; den kom ut i sex delar 1808—1830 och blev översatt på de flesta europeiska språk. Därmed hade han i sin vetenskap åstadkommit ett storverk, som motsvarade det, som Linné åstadkommit inom botaniken. Genom honom — säger Söderbaum — »infördes i den analytiska kemien en dittills förgäves eftersträvad skärpa och säkerhet, och i omedelbar anslutning härtill utförde han själv, utan andras hjälp, det jättelika arbetet att — direkt eller indirekt — bestämma den kvantitativa sammansättningen av flertalet då kända kemiska föreningar och därur härleda de i dem ingående grundämnenas relativa vikter eller föreningsvikter. Genom att sålunda fastställa kemiens viktigaste fundamentala konstanter gjorde han densamma tillgänglig för en framgångsrik siffermässig behandling och lyfte den från en beskrivande till en beräknande vetenskap. Berzelius gick till detta arbete utan någon som helst förutfattad mening; det utfördes lika litet för att stödja som för att störta någon viss teori... Även på kemiens formella behandling nedlade han ett synnerligen betydelsefullt arbete dels genom nomenklaturens utvidgande och reformering, dels och framför allt genom införande av det än i dag allmänt använda kemiska teckenspråket, enligt vilket varje grundämnes atomvikt betecknas antingen med begynnelsebokstaven i grundämnets latinska namn eller med begynnelsebokstaven jämte en annan i namnet likaledes ingående bokstav.»

Striden mellan Hwasser och Berzelius.

Han och Hwasser stodo således på rakt motsatta ståndpunkter. Berzelius var den store naturvetenskapsmannen, som på experimentets och undersökningens mödosamma väg sökte att, utan förutfattade meningar, treva sig fram till ett resultat, under det att Hwasser haft

Digitized by Google

detta klart från början. Den senare berättar själv, att han fått sin teori nästan som Swedenborg fått sin, genom ett slags intuition: under en sömnlös natt och efter en stark dosis opium. Hwasser var romantiker och naturfilosof. Hos Berzelius fanns däremot intet inslag av romantik, och för naturfilosofernas konstruktioner hyste han den djupaste ringaktning. I en uppsats, som han skrev för Lyceum, yttrade han: »Den, som mycket forskat i dessa vetenskaper (fysik och kemi), som spekulerat djupt och konsekvent, men som alltid genom försök prövat riktigheten av sin spekulation, har också erfarit, huru ofta den skönaste teoretiska byggnad blivit motsagd och överändakastad av erfarenheten, och han inser klart, huru omöjligt det är för även det ljusaste människoförstånd att a priori konstruera naturläran samt att av flera möjligheter bestämma, vilkendera är den rätta».[1]

Romantikens motsatta uppfattning kommer fram i Swensk Literatur-Tidning för 1813, där man infört en översättning ur A. W. Schlegels Vorlesungen. De moderna naturvetenskapsmännen — heter det här — klandra antikens filosofer, därför att de med ofullständiga kunskaper sökte förklara universum. Men dessa hade rätt därutinnan, »att man endast genom inre åskådning kan bemäktiga sig naturens idé». Massan av yttre rön är på visst sätt likgiltig. »Våra naturforskare hava merendels så fördjupat sig i naturprodukternas anatomi, att de under denna sysselsättning helt och hållet förlorat själva naturen. Deras speciella vetenskaper äro antingen register och beskrivningar av naturobjekter eller försök att genom slutföljder från verkningar till orsaker uppställa förklaringar av naturens fenomener såsom ägande grund i vissa lagar.» Den experimenterande naturforskaren frågar naturen. Men om nu frågaren själv icke vet, vad han frågar? Utan ledande idéer kunna observationer föga uträtta. Det finnes därför »ingenting mera hypotetiskt och vacklande än dessa vetenskaper, som berömma sig att bestå av säkra rön och noggranna beräkningar».

Det var dessa åsikter, som stodo mot varandra, då den »stora kommittéen» 1825 tillsattes, i vilken även Berzelius fick en plats. För att förstå hans ställning till undervisningsfrågan i medicin bör man taga hänsyn till samtida förhållanden vid universiteten och Karolinska institutet. Fakulteten i Lund stod vid denna tid högre än den i Uppsala; den hade fyra professurer (i anatomi och fysiologi, i patologi och terapi, i materia medica och farmaci samt i kirurgi och obstetrik), innehavarne voro dugliga läkare, särskilt anatomen Florman, 1814 hade länslasa-

[1] I en not protesterade Lyceums utgivare Hammarsköld: »I författarens omdöme om naturfilosoferna kunna utgivarne icke instämma. Detta omdöme står därför alldeles för hans egen räkning.»

Digitized by Google

rettet förenats med universitetets praktiska läkarskola, och 1821 hade ett barnbördshus tillkommit. Sämre var det i Uppsala, som blott hade tre professurer. Linnés gamla professur innehades av hans lärjunge Thunberg, som 1825 var åttiotvå år gammal och föreläste botanik. Dessa föreläsningar tyckas ej hava varit vidare väckande. Föreläsaren — berättar Beskow — »syntes mig en liten, väl bibehållen mumie, och hans föredrag var egentligen varken läsning eller tal, utan ett slags halvhögt knattrande. Efter växternas beskrivning utkastade han bland sina åhörare torra exemplar därav, som jag med helig vördnad upptog och bevarade.» Professuren i anatomi och kirurgi innehades av Jacob Åkerman, som förefaller hava varit tämligen jämnstruken, liksom hans kollega inom den praktiska medicinen Carl Zetterström. Någon klinisk undervisning skall han, enligt Mesterton, aldrig hava drivit, utan ända till sin död 1829 endast hava hållit katedrala föreläsningar.[1] Det gamla nosocomium hade för övrigt blott tio sängar, för både medicin och kirurgi, och en klinisk undervisning skulle därför, även om den givits, hava blivit föga effektiv; en obstetrisk klinik inrättades först 1859. På den medicinska fakulteten i Uppsala var således för tillfället ej mycket att räkna. Vida gynnsammare tedde sig förhållandena i Stockholm. Redan under 1700-talet hade där inrättats tre professurer — i anatomi, i obstetrik samt i medicin och farmaci — visserligen utan någon examensrättighet, utan något samband sins emellan och utan att vara fästade vid någon viss institution, men med skyldighet att undervisa, anatomen fältskärer, obstetrikern barnmorskor och farmaceuten apotekare; dessutom hade Vetenskapsakademien en professur i botanik. 1797 hade emellertid de tre professurerna förenats till en under Collegium medicum stående institution, vanligen kallad den kirurgiska skolan, som nu också erhöll en viss examensrättighet. Denna kirurgiska skola ersattes likväl redan 1810 med — och gick upp i — det då nybildade Karolinska medico-chirurgiska institutet, som enligt 1815 års reglemente fick icke mindre än sex professurer och sex adjunkturer: i historia naturalis, i kemi, i anatomi, i teoretisk medicin och kirurgi, i obstetrik samt i praktisk medicin och kirurgi, och dessa erhöllo nu en utvidgad examensrätt. Professorerna voro framstående män, Berzelius, Hagströmer, Gadelius, kort därefter Anders Retzius, Huss m. fl., och kanske allra viktigast: i Stockholm funnos stora sjukhus, vid vilka lärjungarna skulle tjänstgöra, Barnbördshuset med 30 sängar, Serafimerlasarettet med 140, vilka kort därefter ökades till 200, och det provisoriska Garnisonssjukhuset med 70. Detta var onekligen något annat än Uppsala med dess tio sjuksängar och dess tre professorer, av vilka en var över åttio år, och framför allt med dess brist på utvecklingsmöjligheter, ty universitetet levde ju blott på Gustav Adolfs donation.

Genom det nya reglementet för institutet av 1822 hade redan en stark spänning uppstått mellan de medicinska fakulteterna och institutet, och då nu den stora kommittéen 1825 tillsattes, blev denna än starkare. Inom denna — eller rättare inom en medicinsk subkommitté — framlade Berzelius sju frågor, på vilka svaret ej gärna kunde bliva tveksamt. Det kan vara nog att anföra tre:

1. »Är en medicinsk-kirurgisk läroanstalt lika oberoende av större eller mindre folkrikhet i den stad, där den anlägges, som en filosofisk, juridisk eller teologisk?

[1] Detsamma uppgives av Berzelius. 1837 skrev han: »Fakulteten har ett så kallat nosocomium, där sjukantalet, till följe av stadens ringa befolkning, är så inskränkt, att under den tid, jag studerade medicin i Uppsala, icke ett tillfälle — mycket mindre en nödvändighet — för mig gavs att under min — i övrigt över mitt lovord upphöjde — lärares ledning se och sköta en sjuk.»

Digitized by Google

2. Kan en medicinsk skola, utan att sägas vara underkastad en huvudsaklig bristfällighet, umbära en eller flera av följande:

a) Så stor tillgång på kadaver, att varje elev genom egen handläggning vid dissektion kan inhämta läran om musklerna, ådrorna och inälvorna?

b) Ett större sjukhus för invärtes sjuka, där var och en elev, innan han från läroanstalten såsom fullbildad utgår, har kunnat en längre tid under lärarens tillsyn sköta sjuka?

c) Ett större sjukhus för utvärtes åkommor och kirurgisk behandling för ett lika ändamål?

d) Ett större barnbördshus till samma ändamål?

e) Tillfällen för eleven att bevista täta medicolegala obduktioner, anställda av erfaren hand?

— —

6. Då det icke torde kunna nekas, att skolan i Stockholm (den andra av dessa frågor må besvaras huru som helst) har de för en fullständigare medico-kirurgisk läroanstalt erforderliga inrättningar vida fullkomligare och i större antal, än vad som finnes eller ens kan finnas i städerna Uppsala och Lund, så blir det naturligt, att man frågar: vore det icke förståndigast och med statens inskränkta tillgångar bäst överensstämmande att överflytta den medicinskt-kirurgiska undervisningen till Stockholm och att efterhand i mån av ledighet indraga de medicinska lärostolarna vid universiteten för att med de därigenom där beredda tillgångar betäcka någon väsentlig brist, som man kanske icke torde kunna hoppas få genom statsanslag hulpen?»

Inom kommittéen voro emellertid universitetsintressena starkt företrädda; från Uppsala sutto där ärkebiskop Rosenstein, Hans Järta, Geijer, Per von Afzelius och Grubbe, och kommittéen ansåg sig därför ej kunna tillstyrka den av Berzelius förordade radikala åtgärden; de skäl, som anfördes, voro ungefär desamma, som Geijer haft i sin mot Richert utgivna stridsskrift. Kommittéens vidlyftiga Betänkande avgavs den 20 december 1828, och ovisst var, huru Kungl. Maj:t skulle besluta, ty en auktoritet som Berzelius betydde dock mycket, och besparingar hava alltid varit tilltalande. Genom ett egendomligt sammanträffande blevo alla de tre professurerna i Uppsala ungefär vid samma tid lediga, vilket kunde göra Berzelius' förslag än mera lockande; Thunberg avled 1828, Zetterström och Åkerman 1829. Det var då Hwasser ingrep genom sin broschyr: »Om Carolinska Institutet. Betraktelse öfver det medicinska uppfostringsverkets närvarande tillstånd» (1829). I våra dagar skulle ett dylikt inlägg väcka mera förundran än beundran. Men 1829 hade filosofien sin högkonjunktur, och man hade därför andra fordringar. Berzelius hade praktiskt, klart och övertygande framlagt sina skäl för en flyttning. Hwasser däremot tog saken filosofiskt. Vetenskaperna utgöra ett gemensamt helt, och om en speciell vetenskap avfaller från det totalitetsliv, som sammanhåller dem alla, avviker den från den väg, som leder till sanningen, och de olika vetenskaperna råka i en förstörande strid med varandra. Medicinens vetenskapliga idé måste uppskattas efter digniteten av livets idé, betraktad som vetenskaplig princip, och för vetenskapernas gemensamma ändamål är det av vikt, att medicinen fortfarande förblir en av de fyra grundpelare, som uppbära tempelvalvet. Denna vetenskaplighet har icke företrätts av Karolinska institutet med dess hantverksmässiga utbildning. Visserligen erkänner Hwasser teknikens betydelse, men den får icke bliva allt. Läkarens utbildning innefattar tre moment: vetenskapliga studier, som böra drivas vid ett universitet, teknik, som bör inhämtas vid de stora

Digitized by Google

Jac. Berzelius.

Oljemålning av O. Södermark. Vetenskapsakademien.

Digitized by Google

Digitized by Google

sjukhusen i Stockholm, och praktisk erfarenhet. En dylik förvärvas — egendomligt nog — enligt Hwasser bättre vid smärre sjukhus än vid större, ty det kommer icke an på, huru mycket man ser, utan huru djupt. De medicinska studierna böra därför både börja och sluta vid universitetet och blott den mellanliggande tekniska kursen förläggas till huvudstaden.

Frågan om fakultetens flyttning förföll, Hwasser blev 1830 professor i Uppsala, och Berzelius svarade icke — för filosofiska diskurser hade han ej sinne. För Hwasser däremot var denna strid ett heligt krig. Det försök — skrev han till vännen Ilmoni — »som anföraren för en av materialismens livligaste och käckast drivna forskningsarter hade i Sverige gjort, att genom inkräktningen av den medicinska bildningens hela område utvidga materialismens rike, måste således för mitt sätt att uppfatta både tidens karaktär och kulturens fordringar vara en sak av stor, genomgripande och allmän vikt. Det gällde då för medicinen att försvara ej allenast sig själv, utan även den högre världsåsikt, vars förnämsta utvecklingsorgan hon är bestämd att vara.» Hans agg mot Berzelius upphörde icke ens, då denne låg på sin dödsbädd. Berzelius betraktades väl såsom en kemiens furste, men såsom en vetenskapsman av första ordningen kunde Hwasser dock ej anse honom, ty en dylik »har insikt uti den inre betydelsen av den lära eller forskningsart, han förfäktar, och i dess förhållande till kulturen i allmänhet».

I samma brev till Ilmoni skrev Hwasser: »Min stridshandske betraktade Berzelius å ena sidan såsom ett fantasteri och föraktade den, och å den andra såsom en impertinens, som väckte hans harm». Troligen är detta riktigt, men utan att direkt vända sig mot Hwasser tog Berzelius 1837 upp frågan i anledning av ett förslag till ett nytt reglemente för Institutet, varigenom detta skulle hava erhållit en med de medicinska fakulteterna mera likställd karaktär. I ett yttrande till Sundhetskollegiets protokoll tog han upp de gamla argumenten från den stora kommittéen, påvisade Stockholms företräden och universitetens dåliga utveckling, men kom även — utan att nämna Hwassers namn — in på de skäl, som anförts mot hans förslag. Det strider mot universitetsidéen. Men denna universitetsidé, som visserligen är vacker, tillhör universitetens bildningsprocess och är numera outförbar. Den nya tiden kräver tillämpningsskolor. »Genom inrättande av en medicinsk skola i Stockholm skulle endast *routiniers* bliva bildade. Detta inkast innebär på en gång en orättvisa och en oriktighet. Sant är det, att den läkare, som bildas vid en medicinsk skola, ställd i samband med kliniska anstalter, blir routinier, vilket han också bör vara, innan han på egen hand utövar läkarkonst, och vartill han aldrig kan bildas, där denna kliniska handledning saknas, men det är orätt, att grundlighet i kunskap icke låter förena sig med vad man med ett slags förakt kallat routine, vars rätta uttryck på svenska heter: erfarenhet och skicklighet i utövning. Tvärtom: de måste sammanparas, och utan att äga dem båda är ingen läkare duglig.» Hwasser blev naturligtvis ej svaret skyldig och utgav en ny broschyr. Var och en — säger han där — som något känner medicinens historia, kan »ej utan vämjelse och harm höra det oupphörliga larmet om nödvändigheten, att den skall vända ryggen åt vetenskapen och den art av studier, varav dennas kultur befordras, och uppföra sin lärobyggnad ensamt på de empiriska iakttagelsernas osammanhängande och lösa grund».[1]

[1] Naturligtvis förnekade Hwasser icke den praktiska undervisningens betydelse, och genom hans ingripande fick nosocomium ett ökat antal sängar. Själv gjorde han dagligen ronder, men — uppger Mesterton — »någon ordnad klinisk undervisning ägde

Digitized by Google

Därmed stannade striden, Hwasser segrade ånyo, och Karolinska institutet fick länge vänta på den likställighet, på vilken därifrån yrkats. Nu har frågan avgjorts så, att både Berzelius och Hwasser delvis fått rätt. Institutet har blivit likställt med fakulteterna, och dessa ha fått stanna kvar. Man har således fått tre medicinska högskolor i stället för en, såsom Berzelius yrkat, och att detta antal behöves, torde väl de flesta numera erkänna. Förutsättningen för Berzelius var den på hans tid allmänna: att universiteten ej kunde erhålla några statsanslag, och *med* denna förutsättning var en medicinsk fakultet givetvis omöjlig. Men förutsättningen finnes ej längre, och nu äger Uppsala universitet en medicinsk, en kirurgisk, en pediatrisk, en obstetrisk, en gynekologisk, en oftalmiatrisk, en otiatrisk och en psykiatrisk klinik. Efter den senaste nybyggnaden disponerar det akademiska sjukhuset 577 sjukplatser — således betydligt mer än Stockholm på Berzelius' tid — och den kliniska undervisning, för vilken han ivrat, är överallt genomförd, Medicinens romantiska period tillhör det förflutna. Ty vad själva stridsfrågans vetenskapliga innebörd beträffar, har eftervärlden givit Berzelius obetingat rätt. Han företrädde den moderna empiriska vetenskapen, och om han än icke i det enskilda fallet kunde genomdriva sin åsikt, blev det dock detta åskådningssätt, som segrade över den av Hwasser företrädda romantiken.

---

därvid dock icke rum; regelbunden klinisk tjänstgöring var icke föreskriven, och sjukronderna följdes därföre, blott då ett intressantare sjukdomsfall förekom eller då en viktigare operation företogs.»

Odenslund.
Teckning av M. G. Anckarsvärd. 1853.

Digitized by Google

DEN RELIGIÖSA EVOLUTIONEN.

Uppsala-filosoferna.

HWASSER var vida mera filosof och estetiker än naturforskare, och han har även skrivit ganska många rent litterära uppsatser, om Walter Scott, Macbeth m. m. Uppsala var också på hans tid filosofiens och estetikens högborg och förblev så ända in på 1870-talet. Professorerna i filosofi voro de ledande vid universitetet och icke utan skäl, ty de voro nästan alla högst betydande män.

Raden inledes av Benjamin Höijer, som 1809 blev professor i teoretisk filosofi eller, som det då hette, logik och metafysik. Då han 1812 avled, fick han Samuel Grubbe till efterträdare, och när denne 1827 övergick till den praktiska filosofien, besteg Atterbom hans lärostol. Den följande, Erik August Schröder, var väl mindre betydande, men nyromantiker och schellingian liksom Atterbom. Den näste i raden, Ribbing (1850—1885), blev den efterkantska filosofiens siste representant på denna lärostol och var som sådan typisk: skarpsinnig, slagfärdig, visserligen ensidig och ofördragsam, men rakryggad och i varje fall en genomförd, originell personlighet. Med hans avgång från professuren, 1885, sjönk hela denna av romantiken framalstrade filosofi — schellingianism, hegelianism och boströmianism — utan någon strid i graven. Det allmänna åskådningssättet stod vid denna tid alldeles oförstående inför dess luftiga konstruktioner. Den praktiska filosofien företräddes av den förste kantianen Daniel Boëthius, vilken 1810 avled och efterträddes av Nils Fredrik Biberg, efter vars död (1827) Grubbe följde. Då han 1840 blev statsråd, kom lärostolen i hans ämne att intagas av vårt lands ryktbaraste tänkare, Christoffer Jacob Boström, vilken bland sina lärjungar åtnjöt en vördnad, som ej tillät något tvivel och vars lära av dem omfattades nästan såsom en religion.

N. F. Biberg.
Silhuett i tusch. Uppsala universitetsbibliotek.

Alla de nämnda voro, som sagt, betydande män. Biberg, som börjat studera för Neikter, hade en ytterst omfattande bildning. Han hade varit adjunkt i »vitterheten», tillförordnad professor skytteanus och uppförd i andra rummet på förslaget till professuren i grekiska; Palmblad hade därför kanske ej så orätt, då han ansåg honom ensam representera en hel fakultet. Såsom filosof beteckna fackmännen honom såsom den mest djuptänkande av de svenska filosoferna före Boström, vilken var hans lärjunge. Såsom person tyckes han hava varit

Digitized by Google

ytterst originell. Han höll — berättar en av hans åhörare — »sina föreläsningar hemma hos sig själv, behövde således ej göra sig mycket besvär med sin toalett och gjorde det ej heller. När den akademiska kvarten slog, utträdde han i föreläsningssalen (hans föreläsningar voro alltid mycket talrikt besökta) med sin nysstända pipa — en kolossal träskalle, som rökte hela timmen ut — och iklädd en rock, som ursprungligen syntes ha varit brun, men nu av smutsfläckar och tobaksolja var så glänsande framtill, att man icke kunde se, vad den var gjord av. Hans föredrag voro helt och hållet extemporerade och röjde mycket sammanhang.» Ehuru han personligen ej stod de något yngre fosforisterna nära och ej heller lär hava sympatiserat med dem, tillhörde han, liksom de, politiskt den yttersta högerflygeln — såsom framgår av hans enda på svenska utgivna filosofiska avhandling, den förut (V, s. 477) omtalade Om falsk och sann liberalism. I många avseenden hans motsats var Samuel Grubbe, både till sin karaktär och sitt yttre uppträdande en fulländad gentleman med en avgjord motvilja mot alla ytterligheter, visserligen i åsikter ganska befryndad med nyromantikerna, till vilkas umgängeskrets han hörde, men med en viss dragning åt liberalism, som gjorde, att man inom det fosforistiska lägret ej ansåg honom fullt »pålitlig». I allmänhet sökte han medla mellan olika åsikter, och hans reservation mot den stora kommitténs förslag till ny skolordning är ett mycket gott uttryck för hans benägenhet att skipa rätt åt bägge hållen. Geijer, som snarare var en ytterligheternas man, kunde därför aldrig draga fullt jämnt med den mera betänksamme Grubbe. Strax efter »avfallet» skrev han till Järta, att han länge lidit av halvheten i sina åsikter, »och jag såg ej utan förskräckelse följderna för ögonen, även i ett ej avlägset exempel. Grubbes övertygelse var ifrån början och är ännu i det innersta i många stycken besläktad med den, vartill jag kommit. Av konsiderationer har han alltid hållit den undan. Slutet är, att han är litterärt förlorad och moraliskt förlamad.» Så till vida torde detta vara sant, att Grubbe icke var någon handlingens man, kanske heller icke de djärva tankarnas, men han var en fin personlighet med en god och ovanligt klar stil.

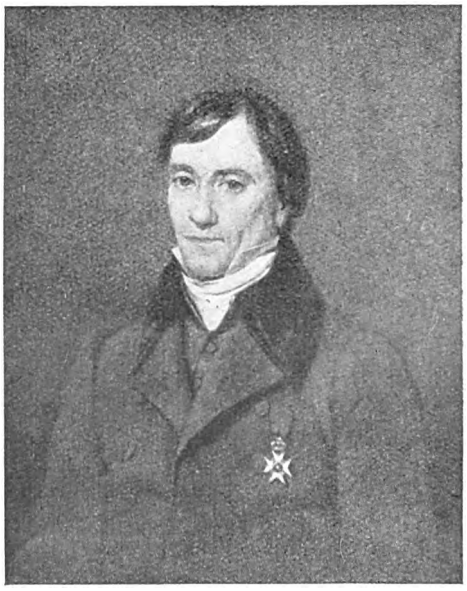

Samuel Grubbe.
Oljemålning av J. G. Sandberg 1834. Göteborgs nation, Uppsala.

Såsom vi från föregående del minnas, var Schelling den av Kants lärjungar, som kraftigast inverkade på den nya generation, som framträdde omkring 1810, och alla anslöto sig mer eller mindre till honom, Atterbom nästan obetingat, de andra med större reservation. De uppslag, de funnit hos Schelling, utvecklade de allt mera bestämt till en självständig svensk filosofi, som slutligen fick sin fulländning i Boströms system. Det gemensamma för de äldre filosoferna av denna

Digitized by Google

riktning är, att de söka befria sig från Schellings panteism och utveckla denna i teistisk riktning. De kände den dolda motsägelsen mellan schellingianismen och kristendomen, och deras spekulation gick ut på att försona filosofi och kristendom, d. v. s. att med filosofien bevisa kristendomen. Svårigheten eller omöjligheten i denna uppgift skall, enligt Hwasser, ha varit orsaken till den sinnessjukdom, som till sist drabbade Biberg: »Han måste inför sitt eget medvetande erkänna, att han stigit djupare ned än de flesta andra i forskningens gruva, där filosoferna arbeta, och hans själ genomgreps av den mörka aningen, att det icke är där, som man med framgång kan eftersöka sanningens ädelsten . . . Denna tvivlets demoniska ande blev omsider hans själ övermäktig» och övergick slutligen till sinnesrubbning. Geijer däremot, som var en djupt religiös natur, tyckes visserligen aldrig hava varit besvärad av några dylika tvivel, men såsom vi sett förnekade han dock både treenigheten och satisfactio vicaria i den mening, de av kyrkan uppfattades. Någon böjelse att uppträda *mot* kyrkan finner man emellertid icke hos denna tids filosofer, utan snarare en tendens att släta över de divergenser mellan filosofi och kyrkolära, som man icke kunde undgå att iakttaga.

Litografi. Lithografiskt allehanda. 1865.

Den förste, som i detta fall tog bladet från munnen, var Boström. Hans statslära med dess försvar för ståndsrepresentationen hade inom det konservativa lägret på 1860-talet hart när anseende såsom en politikens bibel. Men i den religiösa frågan intog han en rakt motsatt ståndpunkt och fick här den tvivelaktiga tillfredsställelsen att skörda bifall från den liberala pressen, vilken eljest betraktade honom såsom reaktionens svarta får. 1864 utgav nämligen Boström den lilla broschyren Anmärkningar om helfveteläran, våra theologer och prester allvarligen att förehålla. Anledningen till detta inlägg — skriver Boström — var »en fasansfull händelse, som nyligen passerat i Dalarna, där en moder, på uppmaning av en sjuk och bortkommen dotter, har bundit sitt nio års gamla barn och jämte en annan medelst risande mar-

Helfvetesläran.

Digitized by Google

terat och pinat det ända till döds — för att rädda dess syndiga själ ifrån djävulen och helvetet». Sådana hemska, vansinniga djävlerier — fortsätter Boström — »skulle ej kunna förekomma, om ej vissa av våra präster vore långt ivrigare i att predika den falska och hedniska läran om djävulens makt och helvetet än i att förkunna den sanna och kristliga läran om Guds godhet och himmelriket». Med anledning härav hade Boström känt det såsom en plikt att taga till ordet. Den lilla, sällsport populärt skrivna broschyren vänder sig emellertid ej endast mot helveteläran, utan berör i förbigående ock en mängd andra frågor inom den protestantiska teologien. Så läran om bibelns auktoritet. Människan har två kunskapskällor, förståndet och förnuftet (mellan vilka termer boströmianismen gjorde en skarp skillnad). Med förståndet uppfattar hon den sinnliga tillvaron, med förnuftet den andliga, och »utom det sinnliga och det osinnliga eller förnuftiga finnes ej något tredje, om vilket man kunde säga, att det är varken det ena eller det andra; och således kan icke heller en tredje kunskapskälla för människan vara möjlig. Vad teologerna säga, att människan har erhållit genom Guds uppenbarelse, det har hon i alla fall erhållit blott genom förnuftet.» Det Gamla testamentet är skrivet av barbariska, omänskliga, hårdhjärtade och hämndlystna semiter, som läto »sin Gud utsäga om sig själv, att han var en stark hämnare, mäktig att straffa missgärningar in på barnen allt intill tredje och fjärde led, d. v. s. mäktig att tillfoga de senare lidanden för handlingar, vilka de varken själva begått eller ens möjligen kunnat hindra. Man ser, att superstitionen här fattade sin gud i analogi med de forna barbariska despoterna i orienten, vilka ofta utrotade ända till hela släkten, när någon av dess medlemmar hade förbrutit sig mot dem, utan att vare sig de själva eller deras lika barbariska undersåtar däruti funno någonting orättvist eller fördömligt. Och detta bevis på de gamla judarnas hårdhet och barbari meddelas oss ännu i denna dag såsom Guds ord — Guds egna ord — uti den första och allmännaste religionsbok, som sättes i händerna på kristna människor. Kan man tänka sig en större skam och vanära för ett prästerskap, som gör anspråk på att få anses för kristeligt?» Men ej heller det Nya testamentet ville Boström erkänna såsom en av Gud inspirerad skrift i den gällande teologiens mening. I dessa skrifter, »som en god tid efter Kristus författades av kristna judar och greker», finnas helt naturligt judiska och grekiska föreställningar förenade med kristna, och om »några sådana föreställningar ock funnos hos Kristus själv, varom vi nu ingenting kunna veta, så hade han dessa blott såsom en man av sitt folk och sin tid». Någon tro på Kristi gudom har

Digitized by Google

han således icke, och liksom Geijer förkastade han läran om treenigheten och om satisfactio vicaria.

Detta inlägg var tydligen mycket tungt vägande, ty Boström var den stora auktoriteten inom filosofien, vars ord betydde dess mera, som han var det konservativa partiets orakel, och han drog sig icke för att i samma broschyr uttala sitt öppna gillande av sådana kättarskrifter som Ignells och Rydbergs (om vilka sedan skall talas). Det var därför klart, att hans Anmärkningar skulle väcka ett ofantligt uppseende, och detta visade sig ock vid en samtidigt behandlad befordringsfråga. Boström hade 1863 avgått från sin professur, och då denna året därpå skulle tillsättas, satte en av konsistoriets medlemmar — visserligen icke en bland de klyftige — i fråga, om någon sökande, som bekände sig till boströmianismen, borde utnämnas, enär systemets upphovsman »rent av förnekar eller söker att bortresonera flera av de viktigaste grundsanningarna i *den* rena evangeliska lära, som i vårt land är den lagstadgade». Han fann det upprörande, att ingen examen vid universitetet under en följd av år kunnat avläggas, »utan att examinanden nödgats inlära ett filosofiskt system, som varit måhända rakt stridande mot hans innersta övertygelse och känsla». Farhågan för, att Boströms efterföljare skulle bliva några religiösa bildstormare, visade sig emellertid alldeles ogrundad. De ingrepo icke i den religiösa diskussionen och visade i den mera lärda undervisningen samma tendens som förut att släta över motsatsen mellan filosofi och kyrkolära. Däremot var den i samband härmed mot boströmianismen riktade beskyllningen för ofördragsamhet icke obefogad. Boström och hans lärjungar ansågo sig sitta inne med den filosofiska sanningen, och de höllo därför ett strängt regemente samt tillåto inga andra tankeriktningar att göra sig gällande. Hegelianismen, som omkring 1840 började få anhängare bland de yngre i Uppsala, betraktades därför såsom en farlig irrlära, och ingen hegelian släpptes fram till de filosofiska lärostolarna; så blev den mycket intelligente hegelianen Fredrik Georg Afzelius ständigt förbigången samt utsatt för en ganska upprörande behandling. Endast i Lund lyckades en hegelian, Johan Jacob Borelius, 1866 bliva professor i filosofi — likväl först efter en häftig strid med Boström och Ribbing. Borelius hade en mera vidsynt och förstående uppfattning av de nya tidsrörelserna, och även hans kollega på den andra filosofiska lärostolen i Lund, boströmianen Axel Nyblæus, var fri från de övriga boströmianernas dogmatism, var dessutom en utmärkt stilist. Det var därför framför allt i Lund, genom dessa två lärare, som övergången först skedde från den äldre filosofien till den nyare, mindre konstruktiva och mera empiriska.

De religiösa folkrörelserna.

Det angrepp, som Boström riktade mot den samtida teologien, var visserligen det, som på den allmänna opinionen gjorde det starkaste intrycket, men det var icke det första, och vi skola nu från olika synpunkter följa den religiösa evolutionen från århundradets början fram till 1860-talet, då genombrottet kan sägas hava skett. Från den föregående delen erinra vi oss romantikens kraftfulla reaktion mot upplysningens neologi, likaså schartauanismen, som efter Schartaus död (1825) fick en ganska stark spridning icke blott i Skåne utan nu också i Västsverige. Men även i andra delar av landet började nu starka religiösa rörelser att förspörjas, så i Lappland, där den högt begåvade Lars Levi Læstadius (1800—1861) genom folkliga, visserligen råa, men kraftfulla predikningar framkallade en stark väckelserörelse, som i sedligt avseende medförde mycket goda följder för befolkningen, men som yttrade sig i en om medeltiden påminnande andlig

Digitized by Google

hysteri. Härom berättar biskop Landgren: »Sedan predikan börjats, hördes först bland nattvardsungdomen de vanliga utropen hih! huh! När detta fortgått en stund, bröto de äldre kvinnorna ut i ett tjutande, som övergick rävens och vargens i hemskhet. Vid stora gången sträckte en kvinna fram sin haka och skällde som en hund.» En liknande extatisk rörelse, den s. k. predikosjukan, uppstod omkring 1840 i Småland och Västergötland. Den yttrade sig först i konvulsiviska rörelser, varpå de sjuke avdomnade; efter uppvaknandet sade de sig hava sett syner, och av en oemotståndlig makt drevos de att predika; för övrigt voro de beskedliga, arbetsamma och snälla människor. Andra såsom de s. k. Orsaläsarna voro separatister, ansågo, att prästerna icke predikade Guds ord, och valde sina egna »lärare», som konfirmerade och utdelade nattvarden. Särdeles stor spridning fick det s. k. läseriet i Stockholm. Detta förbereddes av metodismen, särskilt av en engelsk metodistpredikant George Scott, som på 1840-talet tilldrog sig stor uppmärksamhet i huvudstaden. Den allmänna meningen, särskilt hos det lägre folket, reagerade emellertid ännu så starkt mot all ny lära, att Scotts uppträdande hart när framkallade ett upplopp (1842), och han måste kort därefter lämna Sverige. Hans religiösa väckelseverksamhet fortsattes emellertid av lekmannapredikanten Carl Olof Rosenius (1816—1868), som 1842 började utgivandet av den mycket spridda tidskriften Pietisten, vilken lär hava utgått i en upplaga av 5,000 exemplar. De religiösa rörelserna bland de mindre bildade klasserna voro således under dessa år ganska starka. Huruvida man bör sätta dem i något — i så fall väl medelbart — samband med den av romantiken nyväckta religiositeten, torde likväl vara tvivelaktigt.

Den religiösa friheten.

Ännu gällde emellertid 1734 års lag, enligt vilken avfall från den rena evangeliska läran straffades med landsflykt. Likaså gällde konventikelplakatet av 1726. Ehuru man visserligen tillämpade bägge med varsamhet, tillämpade man dem dock; så t. ex. blev en målarmästare Nilsson, som övergått till katolicismen, 1844 dömd till landsflykt. Ibland kunde denna renlärighetsiver närma sig farsen. Så hade en, troligen ej fullt normal, »porträttritare» Adolf Pettersson 1850 börjat utgivandet av en tidning, Demokraten, vars devis var »Fullkomlig religionsfrihet», och i denna införde han en uppsats: »Inkonsequenser (motsägelser, orimligheter, lögner m. m.)», vari han särskilt ondgjordes över Kristi himmelsfärd, som han på grund av astronomiska skäl bestred. Av Stockholms rådsturätt dömdes han för förnekelse av den rena evangeliska läran till landsförvisning, fick — egendomligt nog — till fots anträda resan, men då man i Danmark ej ville taga emot landsflyktingen, hamnade han på en pråm mellan de båda rikena. Då han kördes bort även från denna, måste vederbörande låtsas vara okunniga om landsförvisningsdomen och skickade honom såsom lösdrivare med fångskjuts till Stockholm, där han under min barndom gick kring såsom tiggare. Till sist intogs han på en försörjningsinrättning, där han avled. Dylika religionsprocesser bidrogo just ej till att upprätthålla aktningen för lagen, men märk-

Digitized by Google

ligt nog hade den liberala pressen mycket litet intresse för den religiösa friheten. Den förste, som med verklig kraft tog upp frågan, var en då helt ung man, den sedan så frejdade hävdatecknaren Carl Gustaf Malmström, vilken under åren 1851 och 1852 tillsammans med C. F. Bergstedt utgav Tidskrift för litteratur. Den röda tråden i hans här införda uppsatser var kampen mot »den skamliga ofördragsamhet mot främmande religionsförvanter, som numera så bedrövligt utmärker Sverige framför alla andra civiliserade folk». I sanning — skrev han — »vi borde blygas att tala om, att vår störste konung offrat sitt liv för samvetsfriheten i Europa, då vi kunna tåla, att samvetstvånget inom vårt eget land nu är större än i något annat europeiskt samhälle. Det är fåfängt att söka kasta skulden härför på auktoriteter, på prästerskapet, på den lagstiftande maktens olämpliga organisation; skulden och skammen är hela samhällets, är den allmänna opinionens, är vars och ens, som icke gör allt, vad i hans förmåga står, för att avtvå denna fläck ur vår lagstiftning. Om var och en, som inser, huru stridande mot religionens väsen allt samvetstvång är, ville med allvar bemöda sig att inom sin verkningskrets sprida denna övertygelse, så skulle snart en bestämd och allmän opinion därom bilda sig. Och när det allmänna tänkesättet blivit nog upplyst och fördragsamt för att erkänna vars och ens rätt att 'bliva salig på sin fason' — för att inse, att den religiösa övertygelsen ej kan leva utan frihet, ej kan regleras genom polisstadgar, *då* faller denna lag, faller ohjälpligt, vore ock den lagstiftande makten uppdragen åt ett kardinalskollegium. Ty den allmänna opinionen är en murbräcka, för vars oupphörliga slag, om de riktas av friheten och upplysningen, alla murar måste falla.»

Det var ej förgäves, som Malmström vädjade till denna allmänna opinion. 1858 upphävdes konventikelplakatet, 1860 straffet för avfall från den rena evangeliska läran, och ehuru vår tryckfrihetslag fortfarande stadgar straff för »förnekelse» av denna lära, har denna paragraf, även officiellt, erkänts såsom föråldrad och icke längre möjlig att tillämpa. Den nya tiden hade här således upptagit och genomfört upplysningens krav på tolerans. Förtjänsten tillkom knappast de egentliga liberalerna, som voro fientliga mot alla religiösa yttringar, mot främmande trosbekännare, även mot statskyrkan och framför allt mot »läsarna».

Vi ha nu sett filosofernas ställning till den religiösa frågan, likaså statsmaktens, och vända oss till teologernas.

Teologiens pånyttfödelse.

Trots den starka religiösa renässansen under romantiken blev det aldrig fråga om någon återgång till 1600-talets ortodoxism. Snarast

Digitized by Google

kan man tala om även en teologiens renässans. I själva verket hade någon vetenskaplig teologi knappt funnits före 1800-talet. Under ortodoxismen var man rädd för att stöta på några blindskär, att icke vara fullt renlärig, och i följd härav föredrog man att tiga. Under neologiens tid teg man också, därför att man egentligen ej var intresserad för de religiösa frågorna. Med den nya tiden vaknade, såsom vi sett, ett starkt religiöst intresse. Men uppslagen till ett mera vetenskapligt teologiskt studium kom icke, såsom man kunnat vänta, från det nyromantiska Uppsala, utan från Lund, där nyromantiken aldrig lyckats slå rot. Den, som skapade detta studium, Martin Eric Ahlman, var en i många avseenden betydande man. Teologie professor blev han först 1816, vid fyrtiotre års ålder, men hade redan förut såsom docent och adjunkt utövat ett stort inflytande på den yngre generationen. Såsom vetenskapsman var han en lärjunge till Kant och till sin teologiska ståndpunkt från början snarast vad man kallade »rationalist». Upplysningens fordran på tolerans höll han fortfarande på. Skall — skriver han — en allmän fred kunna slutas mellan oliktänkande teologer, fordras därtill bl. a., »att ingen viss teori om den heliga skrifts gudomliga ursprung är absolut nödvändig för att vörda de sanningar, den innehåller». Av bekännelseskrifter och såsom bekännelseskrifter stämplade läroböcker var han ingen vän. Varför — frågar han — »skulle icke läronormen kunna ändras efter tid och omständigheter likså väl som normen för den yttre gudstjänsten? Månne icke varje kyrkohandbok bär en stämpel av författarnas troslära och således även av den tid, då den författades?... Kan det då vara rätt eller nyttigt att såsom oföränderlig läronorm för alla tider antaga en skrift, som bär stämpeln av en viss tid?» Tack vare denna toleranta uppfattning, sin sällsporda rättrådighet och sitt levande vetenskapliga intresse blev han även en utmärkt lärare, och genom sin energi lyckades han att fästa samtidens båda mest lovande yngre teologer vid Lunds universitet — Henrik Reuterdahl och Johan Henrik Thomander, som båda voro hans lärjungar.

Reuterdahl som teolog.

Reuterdahl, som var född 1795, hade 1817 blivit docent vid det teologiska, av Ahlman ledda seminariet i Lund, men blev först 1844 teologie professor; sedan steg han, som bekant, högt i graderna. 1852 blev han statsråd, 1855 biskop i Lund och året därpå ärkebiskop. Om Ahlman kan sägas hava givit väckelsen till ett teologiskt studium, så blev det Reuterdahl, som utförde uppslagen. 1828 började han, tillsammans med Thomander, utgivandet av Theologisk quartalskrift, som inom den svenska teologien med full rätt kan sä-

Digitized by Google

gas bilda epok.[1] I utförliga och sakrika recensioner redogöres här för alla mera betydande arbeten inom utlandets — och naturligtvis även Sveriges — teologiska litteratur, och i flera originaluppsatser framlade Reuterdahl här sitt teologiska program. Detta var icke det samma som kantianen Ahlmans. I stället anslöt han sig till den nya tidens störste teolog, Schleiermacher. Denne hade börjat såsom herrnhutare, och utgångspunkten i hans teologi var också herrnhutismens: att människan i känslan lever sitt rikaste liv och att det blott är genom känslan, som vi träda i förbindelse med det eviga. Å den andra sidan var Schleiermacher en lärjunge till Kant och bibehöll dennes kritiska uppfattning av kunskapsförmågans gränser. De idéer — så har jag sökt att i ett annat arbete sammanfatta hans åsikter — vi hava av en värld bortom tingen, om Gud, odödlighet o. d. hava icke karaktären av ett vetande, innehålla icke någon objektiv sanning. De äro problematiska begrepp och beteckna den gräns, över vilken tanken ej kan nå. Men de äro därför ej värdelösa, ty de äro symboliska uttryck för en erfarenhet, som människan har av sitt innersta känsloliv. Denna erfarenhet kan ej formuleras i ord, och de uttryck, som vi begagna, äro därför ej adekvata, utan endast hjälpföreställningar. Men å den andra sidan har människan ett oavvisligt behov att skapa dylika, särskilt poetiska symboler för innehållet i sitt känsloliv. Konsten är därför för religionen detsamma, som orden äro för vetenskapen. Den ställning, som Schleiermacher

Henrik Reuterdahl.
Teckning av Maria Röhl. 1841. Kungliga Biblioteket.

[1] En — mindre betydande — föregångare hade Theologisk quartalskrift i den i Uppsala av Winbom och Rogberg utgivna Ecclesiastik tidskrift, som utkom under åren 1825—1831. Den upphörde med anledning av Lundatidskriften, »som, med bifall mottagen, framgått med raska steg, och som, då den åsyftar att vara ett allmänt repertorium för den teologiska litteraturen, i vidsträcktare mening, än vår tidskrifts ursprungliga bestämmelse varit, på detta område uppfyller tidens behov».

Digitized by Google

kom att intaga till de historiskt givna religionsföreställningarna, var därför mycket fri. Religionen var för honom omedelbart liv i känslan av det oändliga, det omedelbara medvetandet, att allt timligt är till i och genom det eviga, dogmerna endast ofullkomliga försök att fixera detta ofixerbara känsloinnehåll. De kunna aldrig bevisas, äro också blott uttryck för olika individer och olika kulturskeden, kunna därför ock förändras och utvecklas. I enlighet med denna åskådning blev protestantismen för honom icke en för alltid fastslagen bekännelse, utan ett åskådningssätt, som ständigt kunde fördjupas och utvecklas.

Schleiermachers teologiska ståndpunkt var således i huvuddragen ganska lik den, som skymtar fram hos Tegnér, vilken också kan betraktas såsom en av Reuterdahls lärare. Det var dessa idéer, Reuterdahl nu började att utveckla i sin för en svensk publik avsedda tidskrift. Redan genom sitt språk bildar denna epok. De teologiska avhandlingarna hade förut — om man frånser populära läro- och uppbyggelseskrifter — varit avfattade på latin. Theologisk quartalskrift var däremot på svenska, och författarna bemödade sig tydligen om en så populär framställningsform, att denna kunde förstås även av lekmän. Reuterdahls mål var att bereda teologien en plats inom den allmänna bildningen. Men detta var möjligt, endast så vida teologien tog hänsyn till kulturströmningarna inom tiden: »Vad som i vetenskapernas stad, dit teologen ju också vill höra, står på isolerpallen, det står på likpallen.» Det är — skrev han i programuppsatsen Hvad är religion? — »väl också för teologen både det rättaste och det klokaste att icke bliva efter sin tid. Det rättaste — ty förmår han det icke och förmår hans vetande det icke, så må detta försvinna; vad som ej förtjänar att leva, må dö. Och det är det klokaste — ty om det ock genom begagnande av särskilda omständigheter till en tid kan lyckas honom att inhägna och freda sin murkna plantering, så skall en gång en storm komma, som endast respekterar det levande, och då skola de torra stammarna falla mera föraktligt, än om de genast vid sin börjande död av ägarna blivit uppgivna.» Uppsatserna voro därför populära, men samtidigt vetenskapliga. Reuterdahl var nog sin tids lärdaste teolog, inne i kyrkohistorien, Gamla och Nya testamentets exegetik, dogmatik, patristik, grekiska och semitiska språk, och han var ur den synpunkten mer än någon annan samtida svensk lämpad att sätta allmänheten in i det teologiska arbetet inom olika områden. Han hade även Ahlmans och Schleiermachers tolerans mot olika åsikter. Theologisk quartalskrift var icke något partiorgan; där skrev t. ex. schartauanen Bergquist med. Det vore obehörigt — skrev Reuterdahl i prospektet — »att av varje

Digitized by Google

vetenskapsman fordra enahanda åsikter och endast admittera sådana, som äro i överensstämmelse med ens egna. Till denna obehörighet vilja vi icke göra oss skyldiga; vi hålla icke vårt repertorium stängt för meningar, som skilja sig från våra.» I sina egna artiklar framlade han Schleiermachers banbrytande religionsuppfattning. Religionen är känsla, den, som väckes »av det hela, av varandet i sin oändlighet. Om det oändliga kan vetas och viljas, lämnar jag därhän; påstås det, så kan jag gärna medgiva det. Men kännas kan det. För det öppna mänskliga sinnet framträder det — åtminstone på vissa klarare stunder — omedelbart, till en början omedvetet, gör sig gällande och förkunnar med en alla andra röster besegrande stämma, att det *är*. Det omedelbara förnimmandet av denna stämma, den all annan känsla underkuvande eller i sig innefattande känslan av en oändlighet är det enda jag vill kalla religion, och religiös blott den, vars hjärta klappar och vars känsla lever icke för ett eller för något eller för mycket, utan för allt, för en oändlighet, en evighet.» Innebär — frågar han vidare — »religion ingen kunskap? Vet icke den religiöse något, som är obekant för den irreligiöse? Nej, icke egentligen, icke blott därigenom att han är religiös. I hans hjärta bor den Oändlige, han känner dess närvaro och fröjdar sig däröver, men därföre har han icke egentligen om honom någon större kunskap än den, som är utan denna känsla... Vi veta väl, att detta påstående skall av åtskilliga ogillas, men det oaktat tro vi det dock kunna försvaras. Man skall säga: månne religionen, som ju skall vara det fastaste, det klaraste, det bestämdaste av allt, kan vara grundat på något så otydligt, så dunkelt, så obestämt som känslan? Är då känslan något så flyktigt? Den lägre är det visserligen, men månne också den högre?» Vår sats skall också ogillas av dem, som genom vanliga mänskliga konklusioner tillresonera sig en Gud — »jag säger åtminstone en Gud, ty en oändlighet är icke egentligen till för dem. Deras Gud är icke en oändlig Gud. Han är en mycket stor, mycket mäktig, mycket vis herre, men hans egenskapers oändlighet är en för dem dold sak. Det utomordentligt myckna är för dem detsamma som det oändliga, det utomordentligt långvariga detsamma som det eviga.» Slutligen säger man: vi ha ju en gudomlig uppenbarelse, vilken innehåller sanningar och intet annat än sanningar. Men häremot kan dock anmärkas, »att även de, som göra detta påstående, väl icke medgiva, att religion äges av den, som blott med förståndet uppfattat de uppenbarade sanningarna, icke ens av den, som däråt lämnat sitt fullkomliga bifall, utan de fordra ju såsom det huvudsakligaste en innerlig hjärtats tillförsikt och sinnets förtröstan. Tillhör nu icke denna förtröstan känslan,

Digitized by Google

så vet jag icke, vilken av de andliga förmögenheterna den skall tillhöra.»

Detta är ju med andra ord Schleiermachers fundamentalsatser. I det hela förblev väl Reuterdahl kvar på denna ståndpunkt, som så väl passade för hans sinnes verkliga fromhet, men i tillämpningen kom han att allt mera avlägsna sig från mästaren. Det är — säger Aulén — »en avsevärd skillnad mellan den reformatoriska ivern under Quartalskriftens första år och den utpräglade vördnaden för det bestående, sådan denna framträder i skrifter från 1840-talet och senare». Reuterdahl kom nämligen att fästa en allt större vikt vid själva bekännelsen. I sina äldre skrifter hade han, i anslutning till Schleiermacher, en mycket bred uppfattning: »Alla religionsformer förtjäna vår aktning, emedan de alla innebära något, som för människan är eller åtminstone varit av helig betydelse.» Då en författare i Skandia förklarade den protestantiska kyrkan såsom den enda sanna och katolicismen såsom sanningsskyende, sade Reuterdahl sig tro, »att katolicismen icke mindre än protestantismen är en sann, mycket väl förklarbar form av kristendomen», och han tvingades till denna tro bland annat av katolicismens bestånd, ty en kyrka, som skytt sanningen, hade näppeligen kunnat leva under femton sekler. På bekännelseskrifternas vikt för religionen trodde han icke: »Månne det i vår tid och i vårt land skulle vara av så mycket vådliga följder att låta Bibeln vara den enda symboliska boken och lämna de övriga i det värde, som de för den vetenskaplige forskaren äga? I alla fall bindes numera icke denne av symboliska benämningar ... Månne den väl har vunnit mycket, som blivit kvitt konkordieformeln, men ännu är bunden vid Symbolum Athanasianum?»

Det var den unge Reuterdahl. Men 1844, samma år han blev professor, blev han också riksdagsman, och nu kastades han in i politiken. Därmed förvandlades den frisinnade teologen till luthersk högerman. I prästeståndet uppträdde han mot avskaffandet av konventikelplakatet, mot utvidgad religionsfrihet, var ganska omild mot alla sektrörelser, och på tal om representationsförslaget, till vars ivrigaste motståndare han hörde, fällde han de bevingade orden: kan tiden vara oss (präster) förutan, nog kunna vi vara tiden förutan. I denna metamorfos ligger dock knappt något förvånande. Reuterdahl hade politiskt alltid varit strängt konservativ, och hans politiska konservatism drog den religiösa med sig. Så skrev han 1841: »På en tid, då på den ena sidan en mycket trivial löslighet vill föra ordet och inbilla oss, att all slags obundenhet är frihet och att liksom obundenhet i det borgerliga skall vara borgerlig frihet, så skall obundenhet i meningarna om Gud och evighet vara teologisk frihet och teologisk självständighet — och då på andra sidan en filosofisk skola, genom det att den giver sina läror kristliga uttryck, vill undervisa oss, att den och teologien, ja, att den och kristendomen äro ett — på en tid, då dessa tvenne riktningar äro de allmänneligen rådande,

Digitized by Google

är det icke överflödigt, om en teolog anmärker, att han befinner sig på den gamla, längesedan lagda kyrkogrunden.» På denna gamla kyrkogrund hade Reuterdahl nu ställt sig. Någon tänkare var han icke. Till sin läggning var han historiker, och även som ung hade han en djup vördnad för det historiska i de olika religionsformerna. Den bekännelse, en kyrka antagit, var ett uttryck för folkindividualiteten, för folkets högsta andliga strävanden, den ägde ett högt sanningsvärde och borde därför respekteras. Den nya tidens nedrivningstendens stötte honom såsom historiker tillbaka, eggade honom till motstånd — vartill väl även hans ställning såsom den svenska folkkyrkans främste man torde hava bidragit — och den liberale teologen slutade därför såsom konservativ.

Reuterdahl som kyrkohistoriker.

Reuterdahl var, som sagt, till sin läggning historiker, och det var även såsom sådan han kom att göra sin förnämsta insats. Redan 1830 offentliggjorde han i Theologisk quartalskrift sin första avhandling i svensk kyrkohistoria, en skildring av Sverige på Ansgarius' tid, och i ett slags företal till denna uppgiver han, att en utförlig svensk kyrkohistoria ofta föresvävat hans tankar. Han visste dock icke, om hans krafter voro sådana, att han kunde gå i land med en dylik uppgift. Avhandlingen var blott ett försök. 1833 följde i Skandia en ny uppsats, om den helige Sigfrid, och denna är mycket karakteristisk för Reuterdahl såsom historiker. Det hela är nämligen en — för denna tid mycket god — kritik av de olika källornas sanningsvärde. Under dessa studier kände han tydligen krafterna växa, och 1838 utkom det första bandet av hans stora Swenska kyrkans historia, som sedermera fortsattes med ytterligare tre band, av vilka det sista (1866) förde skildringen fram till 1533; längre kom han icke. I det tredje bandet har han i ett förord (1863) yttrat sig om sina principer som historieskrivare: »Det har förnämligast varit mitt bemödande att framleta och framlägga faktisk sanning. På källornas innehåll har min uppmärksamhet huvudsakligen varit fästad. Även ordalagen äro ofta ur dem hämtade. Vad jag icke i källorna fann, det trodde jag mig ej berättigad att meddela. För historiska, långt bortifrån hämtade kombinationer och konstrika konstruktioner är jag ej den rätte mannen. På samma gång jag går miste om det beröm för skarpsynthet, för genialitet, för historisk konstnärlighet, som sådana kombinationer och konstruktioner ofta medföra, undviker jag de stora faror, som med dem äro förbundna ... Så möjligt det är, att jag genom mitt sätt att gå till väga för min enskilta del ej höjt mig över kronistens, över annalistens ståndpunkt, så viss är jag, att förfarandet kan vara sant historiskt och giva dess iakttagare rätt att heta historiker.» Det är väl ganska troligt, att dessa ord innehålla en förstucken polemik mot Geijer eller rättare mot uppfattningen av Geijer såsom historieskrivare. Hävdatecknaren Geijers rykte stod vid denna tid på höjdpunkten. Men en jämförelse mellan honom och Reuterdahl utfaller numera icke obetingat till den förres fördel. Såsom vi från föregående del minnas, stod Geijer såsom historieskrivare på två olika ståndpunkter. I sina äldre avhandlingar var han den konstruerande romantikern, i Svenska folkets historia snarast annalisten, som hade räddhåga för det självgjorda sammanhanget. På denna ståndpunkt stod även Reuterdahl, och hans polemik träffar således endast avhandlingar i samma stil som Feodalism och republikanism. Närmast jämförliga äro Reuterdahls arbete och första delen av Svenska folkets historia, som behandla samma tid. Av naturen var Reuterdahl vida mindre än Geijer lagd för konstruktioner. Knappt någon av denna tids litterära personligheter har varit så litet poet som Reuterdahl, och filosof som de andra var han knappast heller. Han hade därför ingen böjelse för vare sig romantikens eller hegelianismens konstruerande histo-

Digitized by Google

riemetod. En dylik konstruktion är ej heller Geijers Svenska folkets historia. Med avseende på materialets rikedom och källkritiken står Reuterdahl över föregångaren. Han var en flitig arkivforskare, som vida mera än Geijer stöder sig på diplomens vittnesbörd, och ett huvudsakligt intresse för honom var själva källkritiken; en senare uppgift följer han gärna tillbaka genom tiderna, till dess han funnit den ursprunglige hemulsmannen, vars trovärdighet han därefter prövar. Geijers och andra samtidas tro på de isländska sagorna delade han icke, och även till de svenska krönikorna ställde han sig kritisk; de olika kapitlen i hans historia inledas också med en kritisk redogörelse för källorna till den följande framställningen, och den avhandling, Öfversigt af den behandling, som det hedniska Sveriges historia erhållit före medlet af 17:de århundradet, som 1833 vann priset i Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien, är en väsentligen källkritisk undersökning. Även om hans källkritik i Swenska kyrkans historia icke håller måttet inför våra dagars krav på en dylik, var den dock god för sin tid. Men om han i dessa avseenden hade ett företräde framför Geijer, står han dess mera tillbaka för honom i framställningens konst. Reuterdahl är torr, fantasilös och i Swenska kyrkans historia en rent af dålig stilist — sämre än i de teologiska arbetena. I detta fall hade han heller inga höga tankar om sig själv: »Jag hörer icke till de fåglar, som med lätthet kunna taga höjden och med säkerhet där hålla sig; jag får arbeta med de korta vingarna och tacka Gud, om jag dock någon stund kan hålla mig uppe.» Såsom historieskrivare blev han därför aldrig populär som Geijer. Likväl tror jag, att en nutida forskare oftare vänder sig till Reuterdahl än till den mera genialiske Geijer, och trots sin brist på vyer och sin oförmåga att karakterisera de historiska personligheterna har Reuterdahl dock inlett den moderna svenska kyrkohistoriska forskningen. Hans närmaste efterföljare var Lars Anton Anjou, som även blev hans efterträdare såsom statsråd. Såsom stilist var Anjou Reuterdahl överlägsen, och såsom samvetsgrann forskare var han fullt jämngod. Hans Svenska kyrkoreformationens historia, som påbörjades innan Reuterdahl hunnit fram till denna tid, kom i sina tre band (1850—1851) att utgöra en fortsättning av Swenska kyrkans historia och är ett både grundligt och humant arbete, i vilket Anjou utan någon luthersk trånghet behandlar även reformationens motströmningar. Detta arbete fortsatte han i Svenska kyrkans historia ifrån Upsala möte år 1593 till slutet af sjuttonde århundradet (1866), likaledes ett synnerligen gott och pålitligt arbete. En tredje högt begåvad kyrkohistoriker från denna tid var den för tidigt bortryckte Theodor Norlin (1833—1870), vars Svenska kyrkans historia efter reformationen tyvärr blev ofullbordad.

Thomander.

Anjou tillhörde den teologiska fakulteten i Uppsala, i början även Norlin. Reuterdahls kamrat i Lund — och hans medtävlare — var Johan Henrik Thomander (1798—1865), nästan i allt en motsats till den förre, genialisk, i hög grad estetiskt intresserad och begåvad, den så gott som ende romantikern i Lund, nära vän till Dahlgren och Almquist, en ypperlig talare, särskilt som improvisatör, politiskt liberal och teologiskt konservativ. Då han 1830 sökte domprostbefattningen i Lund, skrev Agardh om honom: »Han är duglig till allt, till hovman, till småpoet, till statsman, till litteratör, till översättare, till recensent, till jurist, till präst, till professor, varför då icke till

Digitized by Google

domprost?». I själva verket blev han nästan allt detta, ty han var en av denna tids mest mångsidiga begåvningar. Liksom Reuterdahl var han en av Ahlmans skyddslingar, och det var för Thomanders skull, som den redlige Ahlman invecklade sig i en av de våldsammaste befordringsstriderna vid universitetet — då Thomander sökte och förbigicks vid den nyss omtalade ansökningen till domprostsysslan. 1826 blev han docent vid det teologiska seminariet, och två år därefter började han tillsammans med Reuterdahl utgivandet av Theologisk quartalskrift. Vänskapen mellan båda bröts likväl, då Reuterdahl och icke Thomander 1845 blev domprost, och de ordalag, i vilka Reuterdahl i sina memoarer omtalar den forne vännen, verka ytterst osympatiska. Men ej heller Thomander var den, som skonade sina motståndare. Och vänskapen återställdes icke, då Thomander 1856 blev Reuterdahls efterträdare på Lunds biskopsstol, ty i politiken stodo båda då i en avgjord stridsställning till varandra.

J. H. Thomander.
Litografi av L. Fehr. 1826.

Thomanders läggning var lika avgjort estetisk som Reuterdahls var historisk. Han ägde en omfattande skönlitterär beläsenhet och en stor formtalang. Sin litterära bana började han också såsom översättare — av Shakspere, av Aristophanes, av Byron m. m. — och visade sig såsom sådan som en verklig mästare. 1824 planerade han en allmänt litterär tidskrift, och då denna plan fick vika för Theologisk quartalskrift, inleddes dess första häfte med en följd översättningar, verkställda av Thomander, av fornkristna dikter. Genom sin anställning såsom lärare vid det teologiska seminariet drogs han emellertid in på teologiskt författarskap. Om arten och betydelsen av detta kan jag naturligtvis ej hava någon självständig mening, men det förefaller mig, som om hans senaste biograf, Nils Algård, här skulle hava rätt, då han skriver: »Thomanders teologi utgör ej en fast sluten, enhetlig storhet. Den har upptagit stoff från alla samtida företeelser: ortodoxi, neologi och romantisk teologi. De olika linjerna dragas ej rätt ut, de korsas

Digitized by Google

stundom plötsligt av sidolinjer, ägnade att grumla och förvirra.» I någon mån berodde detta väl på hans livliga, impulsiva naturell, som knappt var särskilt religiöst betonad såsom Reuterdahls, och hans intressen voro vida mera praktiska än teoretiska. Såsom politiker — även kyrkopolitiker — räknades han såsom en av det liberala partiets ledare, men såsom teolog var han högerman, och i varje fall hade han svårt att förena dessa bägge motsatser till en enhetlig världsåskådning. I de konstitutiva teologiska frågorna stod han hela tiden till höger om Reuterdahl. Teologien vilar icke på förnuftet, och dess uppgift är icke »utforskandet av den sanning, som utredes med mänskligt förnuft och intellekt», utan såsom deskriptiv har den blott att utveckla »ett visst meddelat vittnesbörd», d. v. s. att tolka den i Skriften givna historiska uppenbarelsen, ehuru den visserligen också bör taga hänsyn till det vittnesbörd, som finnes i människans eget religiösa medvetande. Dessa båda kunskapskällor få dock icke harmoniseras, allra minst på bekostnad av den i Skriften givna uppenbarelsen, ty »den egentliga kristendomen kan dock ej vara någon annan än den, som antager innehållet av de kristnas heliga böcker såsom bokstavlig sanning». I uppfattningen av bibeln kom han den gamla inspirationsläran tämligen nära. Visserligen vill han ej fördöma den då började bibelkritiken, ty Skriften förlorar ej sin gudomligt inspirerade karaktär, »även om till flera än en bok stycken skulle kunna förmodas eller befinnas tillkomna genom en senare hand än huvudskriftens författare. Pentateuken är lika mycket pentateuk, även om den antingen hel och hållen eller till någon del härrör ifrån någon annan än Moses ... Ifrån dogmatikens ståndpunkt är den helige Ande den egentlige författaren, och i detta hänseende bliver andens vittnesbörd, att anden är sanning, i evighet lika tillförlitlig.» Samma högerståndpunkt intog han i förhållande till bekännelsen. En swedenborgare Johan Tybeck hade 1828 anonymt utgivit en skrift, Oförgriplig erinran och betraktelse wid förslaget till förbättring af kyrkolag, i vilken Tybeck dels från swedenborgiansk synpunkt angrep den Augsburgiska bekännelsen, dels förordade prästedens avskaffande. I Theologisk quartalskrift (1829) skrev Thomander en kritik och nöjde sig i den ej med att vederlägga Tybeck, utan vände sig ock mot den tanke, som Reuterdahl kort förut framkastat: att göra Bibeln till de kristnas enda bekännelseskrift: »Även förslaget att göra Bibeln till församlingens enda symboliska bok skulle, om det verkställdes, endast hava till följd mer eller mindre av den förbistring, som uppstode, därest menigheten icke bestämmer sig till en viss sekt», ty det är bekant, »att näppeligen något kätteri finnes så orimligt, att det icke i Bibeln förment sig finna sitt huvudsakliga stöd». I konsekvens med detta åskådningssätt borde man »anse också lärans enhet för någonting tämligen överflödigt. Det är dock svårt att inse, till vilken uppbyggelse för menigheten ett läroämbete skall tjäna, om från samma predikstol förkunnas den ena dagen herrnhutiska och den andra dagen swedenborgska lärosatser, eller ännu mer om hela församlingen är swedenborgsk och prästen luthersk eller tvärtom.» Lika gärna kunde man tillåta »prästen att predika över Koran, Talmud, Homer eller Æsopi fabler». Ett kyrkosamfund utan gemensam bekännelse har aldrig funnits, och det är därför orimligt att avskaffa prästeden. »Prästen måste förpliktas att predika den lära, som församlingen bekänner. Om sådant sker med eller utan ed, är mindre maktpåliggande.» Eden är en borgerlig inrättning, men »går prästen också ingen ed, så är han lika fullt menedare, enär han bryter sin förbindelse». Likväl var Thomander — som det förefaller ej fullt konsekvent — dock böjd att stryka vissa punkter i den augsburgiska bekännelsen. Symbolerna — skrev han i en annan recension — äro

Digitized by Google

för kyrkan vad den borgerliga lagen är för staten. Men staten är den levande lagen, »och statens framskridande kan vålla, att en eller annan lagparagraf, som står kvar i kodex, icke mera är till för staten», och likaså kan kyrkans framskridande vålla, »att en eller annan symbolparagraf, som står kvar i kodex, icke mera är till för kyrkan». Såsom exempel på dylika föråldrade paragrafer nämner han, »att var och en som vill bliva salig, måste tänka så om treenigheten, som finnes beskrivet i Athanasii symbolum», och »att odöpta barn bliva fördömda». Men en bekännelse med denna latitud synes hava förlorat den förbindande kraft, som Thomander vill hävda för en dylik. Sin största betydelse hade han knappast heller såsom en konsekvent och skarpsinnig teolog utan såsom en praktisk kyrkoman.

Lundateologien.

Ahlmans och Reuterdahls mera frisinnade teologi hade i varje fall ingen anhängare i Thomander, och ej heller det yngre släktet av Lundateologer anslöt sig till dem. Den mest betydande kraften inom denna generation var den finbildade Ebbe Gustaf Bring (1814—1884), vilken slutade såsom biskop i Linköping, men som förut varit teologie professor och domprost i Lund. Under hans studietid, på 1830-talet, började hegelianismen att tränga in vid de svenska universiteten. Den hegelska skolan bröt sig emellertid i en höger- och en vänsterriktning, vilka bägge fingo betydelse för teologien. En grupp av teologer, till vilka Bring hörde, sökte nämligen i anslutning till den hegelska högerfilosofien *bevisa* de kristna dogmerna — ett försök, som både av Ahlman och Reuterdahl skarpt ogillades. Enligt Reuterdahls mening klistrade denna »spekulativa teologi» blott kristna etiketter på filosofiska begrepp, som ingenting hade med kristendomen att skaffa. I verkligheten var det kanske snarare tvärtom: filosofiska etiketter på kristna begrepp. Resultatet var på förhand givet — den lutherska kyrkans bekännelse — och uppgiften var att med användande av den hegelska dialektiken bevisa dogmernas förnuftsenlighet. Denna spekulativa teologi, till vilken de yngre teologerna i Lund anslöto sig, blev i varje fall högkyrklig och ortodox med ett inslag av schartauansk pietism. I politiken — även kyrkopolitiken — stodo Bring och Reuterdahl på samma sida emot Thomander. Denna högkyrkliga riktning fick sitt organ i Svensk kyrkotidning (1855—1863), som utgavs av Bring, A. N. Sundberg och W. Flensburg.

Theologisk quartalskrift, som mot slutet till större delen redigerades av Reuterdahl ensam, upphörde med ett 1843 tryckt supplementhäfte. Den hade hela tiden varit ett organ för Reuterdahls frisinnade teologiska åsikter. Inom universitetskretsar vände sig emellertid opinionen tydligen mot dem, och Quartalskriftens efterföljare stodo betydligt mera till höger. Så först Svensk kyrkotidning och ännu mera den i Uppsala utgivna Theologisk tidskrift (1861—1889). Apologetiska synpunkter — skriver Aulén om detta organ — »behärska här på ett exklusivt sätt det teologiska arbetet. Teologiens egentliga uppgift är att göra bevakningstjänst gentemot farligheter av allehanda slag. Men att anläggandet av sådana synpunkter icke skulle bidraga till höjandet av teologiens nivå och dess framåtskridande, är tydligt.» Det var också här, som kampen mot Ignell, Boström och Rydberg huvudsakligen fördes. Tidskriftens förste redaktör var Anders Fredrik Beckman (1812—1894), teologie professor i Uppsala, sedan biskop i Härnösand och slutligen i Skara. Han hade visserligen också börjat såsom hegelian, men hans hegelianism utvecklades tidigt till ren luthersk ortodoxi med en dragning åt pietism och — i motsats till lundensarna — åt en viss lågkyrklighet. Teologien vid de båda universiteten visade således på 1860-talet en bestämd tendens att vända tillbaka till 1600-talets ortodoxism.

Digitized by Google

Strauss-striden.

Hegelianismen hade emellertid icke blott en höger utan ock en vänster, inom vilken särskilt den s. k. Tübingerskolan fick en stor betydelse för teologien, och — vilka fel den än haft — har den likväl den förtjänsten, att den givit väckelsen till den nyare tidens bibelkritik och dogmhistoria. Dess stiftare, F. Chr. Baur, sökte att följa den fornkristna kyrkans dogmer i deras historiska framväxt under

Efter han lyfta på Fan, den Gudsförnekaren, så drag vara in honom, in nomine P. F. & S. S.!!! (Weden är väl dyr, men räcker, G. ske lof, för några stekar ännu)

Karikatyr av Strauss-striden.
Litografi av F. Tollin.

de första århundradena, och en annan av Baur påverkad författare, David Friedrich Strauss företog sig att från liknande synpunkter skriva en Jesusbiografi, Leben Jesu kritisch bearbeitet (1835—1836). Evangelierna betraktas här såsom vanliga historiska källskrifter och kritiseras ur denna synpunkt — en kritik, som mynnade ut däri, att Jesu liv var en omedveten mytbildning. Boken väckte naturligtvis ett ofantligt uppseende[1], och förmodligen var detta anledningen till, att den alltid vakne förläggaren L. J. Hierta beslöt att utgiva en svensk översättning — icke av Strauss' egen för den större publiken för svårsmälta arbete, utan av en populär bok om »Strauss och evangelierna» (1841) — ett rent sällsport uselt arbete, rörigt, svamlande, och av Strauss själv stämplat såsom ett fuskverk. Översättare var en då bekant litteratör Gustaf Thomée. Då emellertid både han och Hierta hade klart för sig, att det här kunde bliva fråga om ett tryckfrihetsåtal,

[1] Till Wingård skrev Tegnér (8/1 1837): »Jag finner boken ingalunda så farlig, som man utskrikit den. Visserligen kunna de exegetiska resultaterna vara betänkliga, men det skulle vara en löslig och lumpen kristendom, som berodde av exegetiken eller något slags historiskt faktum. Och att den första kristna församlingen, som bestod av fiskare, tullsnokar och dylikt Gesindel, skulle på mytisk väg ha konstruerat sin Kristus — detta är någonting så ärkedumt, att endast en tysk, ja, en hegelian kan falla därpå.»

Digitized by Google

skaffade de sig, enligt då vanligt bruk, en »ansvarig», en konstförvant Strehlenert, som å den förseglade namnsedeln erkände sig vara översättaren. Såsom de befarat, belades boken med kvarstad, och Hierta blev såsom boktryckare åtalad. Därvid företedde han namnsedeln och borde därför enligt tryckfrihetslagen hava blivit skild från målet. Men förbittringen i det konservativa lägret mot Hierta var så stor, att Svenska Biet likväl yrkade på Hiertas fällande. Till sist insåg man dock omöjligheten av att komma åt den sluge Hierta, och aktor nödgades nedlägga sin talan mot boktryckaren. Därmed hade målet, som för övrigt slutade med att Strehlenert blev frikänd, förlorat en god del av sitt intresse. Rättegången var emellertid den bästa reklam, som Strauss kunnat önska för sina åsikter, hans egen bok fick nu också en svensk läsekrets, och i varje fall blevo hans idéer kända här i landet. Först — skrev Reuterdahl — var hans namn knappt bekant för femtio personer i Sverige; »numera synes svenska allmänheten vara bättre underrättad. Alla huvudstadens och landsorternas tidningar omtala Strauss och hans böcker. De mest ovetenskapliga annonsblad sysselsätta sig med hans tillgöranden. I konditorier och restaurationer, på krogar och källrar upprepas hans namn, och varje tidningsläsande svensk — det vill tyvärr säga en femte- eller sjättedel av nationen — tror sig veta, vad mannen gjort.» Bokmarknaden översvämmades av broschyrer och recensioner, av Anjou, H. M. Melin, Franzén, Fahlcrantz, Fredrika Bremer, Ignell, Reuterdahl m. fl. De flesta kritikerna voro skarpt ogillande, mera salvelsefulla än bevisande, och i regeln synas författarna ej hava tagit kännedom om Strauss' eget arbete. Ett undantag gör Reuterdahl, vars recension (i Studier, Kritiker och Notiser 1841) är ett ypperligt uttryck för hans verkliga frisinne. Han gör här en skarp skillnad på Strauss' arbete och det eländiga machverk, som man bjudit den svenska publiken: »Strauss är i boken på det skamligaste sätt vanställd, hans vetenskapliga tillgöranden förfuskade», och Reuterdahl visar upp en mängd vantolkningar. Han kritiserar också Strauss, men han tillägger: »Referenten har känt sig förpliktad att taga Strauss i försvar, icke i allmänhet, utan mot hans föraktlige bearbetare. Ännu mot andra känner han sig frestad att göra detsamma, nämligen mot insiktslösa och fanatiska förkättrare. Att övervinna Strauss är en icke alldeles lätt sak . . . Därtill fordras t. o. m. mera än bekantskap med vår vanliga dogmatik och apologetik. Må man erinra sig Neanders förut anförda lika så vackra som sanna ord: att själva förvillelsen måste bidraga därtill, att *nya* sidor av sanningen komma i dagen, att sanningen får en *fastare* grund, och att *bristfälligheter* i dess *hittills* försökta försvarande upptäckas och undvikas! Må man således också erinra sig, att där i själva förvillelsen *kan* finnas sanning och att man begår en handling, som vår store mästare uttryckligen ogillat, då man upprycker vete och ogräs jämte varandra. Vad särskilt den

Nils Ignell.
Litografi.

Digitized by Google

straussiska åkern beträffar, så växer på densamma visserligen mycket ogräs, men ock vete. Till vetet räkna vi för det första det frimodiga nit för sanning, varom såväl hans bok som enskilda underrättelser om mannen bära tillförlitligt vittnesbörd. Låt vara, att detta nit är misslett, låt vara, att det till och med i sin ensidighet gör skada; såsom *nit för sanning* förtjänar det dock att respekteras.» Det blinda nitet är föraktligare. Och vidare innehåller Strauss' bok flera goda specialundersökningar.

Ignell. Den s. k. Strauss-striden hade i varje fall det goda med sig, att den gav de religiösa intressena nytt liv. Å ena sidan yttrade sig detta i flera religionsprocesser i början av 1840-talet — mot Almquist, Ignell, metodisten Scott, katoliken Nilsson m. fl. Men å den andra också i en religiös litteratur av mera frisinnad innebörd. Bland dem, som deltogo i striden, var ock Nils Ignell, som utgav »Strauss och Ullmann, om det förgängliga och bestående i christendomen. Med företal af svensk prest» (1842). Boken innehåller en översättning av Strauss' egen skrift »Det förgängliga och bestående i christendomen» samt en översättning av en annan broschyr, »Snillets dyrkan» av en bland Strauss' förnämsta tyska motståndare Ullmann, och meningen var således att opartiskt sätta den svenska läsekretsen in i stridsfrågan; i företalet vände sig den anonyme svenske prästen *mot* Strauss, och sade sig »ej kunna annat än såsom en sublimerad hedendom förkasta det nya, som han i den kristna sanningens ställe velat giva oss», men han ansåg dock, att boken borde giva oss en väckelse att reformera kyrkan, att ej längre betrakta Gamla testamentet såsom källa för kristlig moral, att ej tillmäta Nya testamentet bokstavlig sanning o. s. v. I en recension i Frey ondgjordes Anjou särskilt över den svenske prästens anonymitet. Han erkände, att denne utmärkte sig genom lärdom och stilistisk färdighet, »men hans religiösa övertygelse har stannat vid den kritiska, religiösa och vetenskapliga halvhet, som tillhörer, ibland nyare tyskar, Schleiermacher m. fl.»

I två kort efteråt utgivna självständiga arbeten avkastade Ignell emellertid den klandrade anonymiteten och framträdde med öppet visir. De voro Grunddragen af den christliga sedeläran (1842—1846) samt Granskning af den evangelisk-lutherska trosbekännelsens förnämsta lärostycken (1843). Ignell — en bland den svenska kyrkohistoriens mest sympatiska gestalter — var en fattig torparson, född 1806, och först 1830 lyckades han efter flera umbäranden avlägga prästexamen. Högt i graderna steg han aldrig. 1840 kom han till Stockholm som predikant vid ett av stadens fattighus, befordrades väl 1844 till komminister i Katarina, men på denna blygsamma plats stannade han till sin död 1864. Något snille var han visst icke, men han var en ärans man, orädd, sanningsälskande, kunnig och allvarligt religiös. Till sin teologiska åskådning var han en lärjunge till Schleiermacher, även till Hegel, och under några årtionden blev han här i Sverige den teologiska liberalismens främste man. Såsom sådan hade han ett icke ringa inflytande på

Digitized by Google

den då uppväxande generationen, Carl Gustaf Malmström, Viktor Rydberg m. fl., och även Boström kände sig starkt imponerad av hans manliga uppträdande.

Av de båda nyss nämnda arbetena är nog Granskning etc. det mest betydande — så vitt jag vågar döma, det mest betydande teologiska arbete, som dittills skrivits av någon svensk författare. Framställningen är värdig och vetenskaplig, aldrig anlagd på applåden, den är klar och redig samt vittnar både om stor teologisk lärdom och om en varm religiositet. Den lutherska kyrkans bekännelse tillkom, såsom Ignell i början väl alldeles riktigt framhåller, såsom en protest mot missbruken inom den katolska, och i följd därav riktade den sig egentligen blott mot de dogmer, som åberopades såsom stöd för dessa missbruk. Man kände därför icke något behov av att underkasta *hela* den katolska dogmbyggnaden någon kritik i syfte att utröna, om denna verkligen var *kristen*. En mängd katolska, icke kristna dogmer upptogos därför av den lutherska kyrkan. Vill man nu, att denna kyrka skall vara i verkligheten evangelisk, får man icke slå sig till ro på de under 1500-talet vunna resultaten, utan i stället fullfölja Luthers reformation. Ignell vänder sig därefter mot dogmerna om verbalinspirationen, försoningsläran, treenigheten, de eviga straffen m. m.

Naturligtvis mottogs arbetet med ett starkt klander från kyrkligt håll och med ett livligt bifall i den liberala pressen. Den märkligaste kritiken kom från en annan lärjunge till Schleiermacher, från Reuterdahl, och i denna skriftväxling — i tidskriften Studier, Kritiker och Notiser (1843) — framstår ganska klart skillnaden mellan den frisinnade teologiens båda då främste representanter. I äldre tider, säger Reuterdahl, betraktade man läran såsom det väsentliga, såsom det enda. Den, som erkände dogmen, var kristen, den, som avvek därifrån, även i bifrågor, avvek från kristendomen. Man förmenade, att läran giver tro, att läran således är det första, tron det andra, ehuru kristendomens hela historia visar, att det är tvärtom. I nyare tider har man gått till en annan ytterlighet och förmenat, att läran är något oväsentligt, som man efter behag kan förändra. Här kommer Reuterdahls skillnad från Schleiermacher fram. Författaren till Swenska kyrkans historia var icke blott teolog utan även historiker och hade dennes vördnad för den historiska utvecklingen samt i följd därav ock för det bestående. Schleiermacher, skriver han, var »en av den nyare tidens härligaste företeelser», men »med allt detta är Schleiermacher icke, vad vi anse en dogmatiker böra vara. Han är mera Schleiermacher än dogmatiker; han respekterar för litet den givna och bestående läran». Därmed vill Reuterdahl också hava uttalat sitt omdöme om »det försök, som blivit gjort att i svensk kyrka införa det Schleiermacherska lärosystemet». Vi skulle — fortsätter han — »vara mycket orättvisa, om vi icke i detta arbete ville erkänna en grundlig och allvarlig lärdom, mycken skarpsinnighet, en bekantskap med vetenskapens huvudfrågor, som långt ifrån är allmän, ett ädelt och varmt nit för den ofördunklade sanningen. Härjämte må särskilt såsom något mycket prisvärt anmärkas den öppenhet och ärlighet, med vilken författaren framlägger sina meningar... Men med allt detta måste vi på det högsta, av skäl, som redan äro uttalade, ogilla boken. Det sönderbrytande av läran, som försökes, tro vi icke kunna försvaras... Är vår tid och vårt land den *rätta* tiden och den *rätta* orten att sönderbryta, vad som ännu är helt?... Skall vår historias Monte Testaccio ännu på det sätt växa, att den lära, som ännu hos oss är någorlunda hel, skall krossas och utkastas? Har en sådan *hel* lära intet värde?»

I sin replik på denna kritik hade Ignell ej svårt att uppvisa det haltande i bevisföringen. Reuterdahl hade förfäktat satsen, att »sådan som läran är, sådan

Digitized by Google

må den av oss äras», men dels hade Reuterdahl själv ju erkänt läran som något sekundärt, dels kunde detta argument användas för alla konfessioner, hur absurda de än voro, och religionsstiftaren, reformatorn blir enligt denna åsikt en brottsling. Mot Reuterdahls sats sätter därför Ignell en annan: »Ingen lära må av oss äras blott och bart därföre, att den varit eller är en historiskt given och beståndande.» Reuterdahls svar var matt, och han ställde sig icke på den ståndpunkt, som dock borde hava legat för honom: att i kyrkans bekännelse icke se någon tvångsmakt över prästens och individens tro, att tillåta avvikande meningar, men låta kyrkans gamla bekännelse stå kvar såsom ett historiskt och såsom sådant vördnadsbjudande dokument, som den nya tiden näppeligen är i stånd att ersätta med en annan, om vilken alla kunde enas. I varje fall fördes denna strid på ett sätt, som hedrar de bägge motståndarne. I Stockholm fick Ignell likväl en annan antagonist av mera tvivelaktig art, kyrkoherden N. J. Ekdahl, vilken nu uppträdde såsom ortodox, men sedermera först suspenderades och slutligen avsattes från prästämbetet, varefter han blev politiskt och religiöst radikal. Nu ville han hava Ignell fast för dennes kätteri och fick verkligen (i november 1843) Ignell inkallad för Stockholms stads konsistorium. Detta tog emellertid saken ganska humant och inskränkte sig till »en förmaning, broderligt given», som Ignell icke skulle »missförstå, som låge däri någon egentlig bestraffning eller varningsgrad». Konsistoriet erkände hans lärdomsförtjänster och kunde med avseende på hans leverne icke vitsorda annat, »än det berömligt och enom prästman värdigt är», men hade med bekymmer funnit, att han »genom sina skrifters utgivande utmärkt sig genom grundsatser och meningar, vilka äro stridande mot den rena evangeliska läran, sådan den av varje svensk präst . . . bör förkunnas». Till svar härpå anförde Ignell till protokollet: »att jag vördar högv. stadskonsistorii vaksamhet och nit för den evangeliska lärans renhet. Men just för samma evangeliska läras renhet, för dess fortsatta rening har även jag sökt verka i min ringa mån. På samma heliga skrifter, vilka våra kyrkliga konstitutioner och symboliska böcker åberopa såsom den enda norm och domare i trossaker, stöder mig även jag. Tryggt kan jag därför åberopa mig vår store reformator Luthers ord: 'Här står jag och kan intet annat. Jag återkallar heller intet. Man vederlägge mig med klara bevis ur den Heliga skrift.' Till bokstaven — jag menar den form, som den kristna sanningen antog i enlighet med den tidens seder och föreställningar — avviker jag visserligen från de vid reformationen uppställda dogmerna, men icke till syftet och anden. Men 'bokstaven dödar', blott 'anden gör levande'. Då jag emellertid av högv. konsistorium blivit beskylld för avvikelser från vår rena evangeliska lära, så anhåller jag, att visas måtte, varuti dessa avvikelser bestå. Skulle beskyllningen kunna ledas i bevis, så underkastar jag mig gärna det ansvar, som lagen stadgar. Men intill dess detta blivit bevisat och styrkt blivit, att de av mig i skrift uttalade åsikter icke äro, vad de giva sig ut att vara: en konsekvent utveckling av just de grundåsikter, som genom reformationen framträdde, bestrider jag varje tillvitelse för avvikelse från vår evangeliska lära.» Mot detta svar innehåller konsistoriets protokoll ingen anmärkning. Vad som gjorde Ekdahls anmälan mindre sympatisk, var, att Ignell samtidigt sökte komministraturen i Katarina, och när förslaget i konsistoriet skulle uppsättas, genomdrev Ekdahl, att Ignell på grund av sina heterodoxa skrifter förklarades inkompetent. Häröver besvärade sig Ignell hos Kungl. Maj:t, som resolverade, att han skulle uppföras i tredje rummet. Utgången blev, att han av församlingen valdes. Detta tyder dock på, att hans person samt troligen även hans åsikter hade starka sympatier inom

Digitized by Google

huvudstadens bredare lager, och i konsistoriets förfarande mot honom kan man knappt se någon förföljelse. Ignell fortsatte också oförtrutet sin verksamhet och utgav en mängd skrifter, i vilka han förfäktade sina åsikter.

Andra trädde — med mindre lärdom och mindre värdighet — i hans fotspår, så en aktningsvärd, men som det synes något besynnerlig skolman, rektor Johan Niclas Cramér i Visby, vilken väl varit prästvigd, men aldrig innehaft prästerlig beställning. 1858 avsade han sig emellertid prästämbetet och utgav året därpå Afskedet från kyrkan eller en fritänkares strödda anteckningar och betraktelser under läsning af bibeln. Cramér hade varken Ignells lärdom eller hans värdiga framställning, och hans bibelkritik blev därför ganska vulgär: för den tidens s. k. »fritänkare» är han emellertid en ganska representativ typ. Några trappsteg lägre ned stod Nils Lilja, som börjat såsom skald och botaniker, men sedan blev klockare och såsom sådan ett slags teolog. 1858 utgav han Menniskan, hennes uppkomst, hennes lif och hennes bestämmelse, som tydligen fick en mycket stor läsekrets, enär boken utgick i icke mindre än fem upplagor. Arbetet är visserligen dedicerat till »min vän och själafrände stadskomministern m. m. herr N. Ignell, den frisinnade forskaren i kulturens och kristendomens annaler», men Liljas bildningsgrad är en annan än Ignells, och även hans ståndpunkt. Stilen är svulstig och svamlande, och Liljas religionshistoriska vetande är det minsta möjliga. Solen var människans första gud, men då »man ej längre fann sig belåten med solen», skapade man sig en personlig gud eller flera gudar; så fick man präster, och »det fanns alltid någon slug man, någon mer fördomsfri än de andra, någon, som hade lust att bemäktiga sig ett övervälde» och som därför ordnade gudaläran och ceremonierna. Så kunde det hända, att någon mäktig man »förklarade sig själv som en gud och mitt för prästernas näsa borttog för sin egen räkning både tempelskatten och offermaten» — detta är ju 1700-talets enkla syn på de religiösa fenomenen, och det är onekligen av ett visst intresse att finna, att dylika lärdomsalster nu slogo an på de obildade klasser, för vilka de voro avsedda. Det allt starkare religiösa intresset omkring 1860 visar sig ock i några översättningar, som nu kommo ut, så Renans Jesu lefnad (1863, med ett företal av Ignell, i vilket denne skarpt polemiserar mot författaren), den amerikanske unitarien Parkers skrifter, vilka för Strindberg och hans generation hade en stor betydelse, och över huvud får man det intrycket, att de teologiska fakulteterna vid denna tid väl blivit betydligt konservativare än förut, men att stämningen inom lekmannakretsar samtidigt snarare vänt sig *mot* ortodoxien.

Viktor Rydberg.

Av de nämnda författarne var det dock ingen, som egentligen lyckades att slå igenom. Men så framträdde en ung man, vilken med en viss rätt kan betraktas såsom Ignells lärjunge samt även Schleiermachers, och i honom fick den moderna teologien en målsman, vars överlägsna framställningskonst nästan med detsamma vann den yngre generationens öra. Det var Viktor Rydberg. Han var — skriver Warburg i sin biografi över honom — »fylld av en varm, religiös känsla och av innerlig forskningsträngtan efter sanningen. Det gällde för honom att förena dessa krav, och så vart kampen tvåfaldig: mot den materialistiskt-ateistiska världsåskådningen, som stred lika mycket mot hans idealistiska tankeriktning som mot hans

Digitized by Google

religiösa trängtan, och mot det ortodoxa formelväsendet, som han särskilt fann representerat hos tidens högkyrklige och speciellt inom teologiska fakulteten vid det universitet, där han en kort tid vistats». I Handelstidningen skrev han i slutet av 1850-talet flera artiklar, i vilka själva grundtankarna i hans senare teologiska skrifter skymta fram. Anledningen att han, ehuru en ung, utanför Göteborg föga uppmärksammad tidningsman kom att framträda med ett större teologiskt arbete, var en 1861 i Göteborg utbruten religiös strid, som särskilt i stiftsstaden satte sinnena i svallning. Det var den s. k. Ljungbergska striden.

Ljungbergska striden.

Lektorn vid Göteborgs gymnasium N. W. Ljungberg var en mycket lärd och även mycket originell man, skicklig latinare och driven filosof samt såsom sådan en varm anhängare av Boström. I en tidningspolemik med anledning av ett föredrag, som han hållit, kom han att yttra sig i några då mycket diskuterade frågor. Därvid förnekade han den vanliga uppfattningen av treenigheten och av Kristi gudom, som enligt hans mening icke kunde läsas ut ur bibeln. Saken togs upp i domkapitlet, i vilket Ljungberg såsom lektor var bisittare, och meningen var att få honom på ett eller annat sätt att avgå såsom ledamot, då man ansåg, att en kättare icke lämpligen borde sitta i ett domkapitel. Men då Ljungbergs yttranden förekommit i en tidning och således måste behandlas såsom ett tryckfrihetsmål, var ju situationen ganska brydsam. Domprosten Wieselgren ville ej gå till ett åtal och trodde ej heller, att det gagnade till något att giva Ljungberg »tid till besinning av sin klena exegetik, enär han mottagit den med en ynglings outvecklade tankegåva, som påverkats av en beundrad professor», d. v. s. Boström; i stället ville han, att Ljungberg själv på grund av hög ålder — han var 43 år! — skulle begära frihet från konsistoriegöromålen. Men härtill sade Ljungberg bestämt nej. Efter någon överläggning beslöt domkapitlet då att »hos regeringen anmäla de av lektor Ljungberg uttalade åsikterna rörande Kristi gudom och anhålla om nådig föreskrift beträffande de åtgärder, konsistoriet kunde hava att i saken vidtaga». På denna hemställan svarade emellertid den De Geerska regeringen, att då det ankom på domkapitlet att bestämma, om åtal borde anställas för utspridande av villfarande lärosatser, kunde domkapitlets skrivelse icke till något vidare yttrande föranleda. Därmed var själva den »Ljungbergska striden» slut.

Bibelns lära om Kristus.

Det kungliga brevet är daterat den 30 maj 1862 och ungefär samtidigt utkom Rydbergs Bibelns lära om Kristus, som han sammanskrivit, medan själva striden pågick. Rydberg håller sig strängt till ämnet: vad *bibeln* lär om Kristus, och han är således endast exeget. Ändamålet — börjar han — »med denna avhandling är att utröna, huruvida kyrkans lära om Kristus överensstämmer med Nya testamentets. När man företager sig att granska en kyrklig lärosats (en dogm), ropa vanligen dess försvarare, att granskaren betvivlar eller vill mästra bibeln. De, som ropa så, begå det felet att förväxla bibeln med kyrkobekännelsen.» Det finns många dylika bekännelser.

Digitized by Google

Vilken av dem har rätt? »De frågorna kunna naturligtvis icke avgöras, utan att man rådfrågar bibeln och med den som lagbok dömer över bekännelserna.» Ur protestantisk synpunkt torde denna grundsats ej kunna bestridas. Men huru skall man läsa bibeln? »Kanske med våra bekännelseskrifter eller symboliska böcker som ledning för omdömet? Den, som fordrar det, förgäter alldeles, vad den viktiga frågan gäller. Just den, över vilken man har att döma, väljer man ej till ledare och bestämmare av sitt omdöme ... Det är således nödvändigt att läsa bibeln utan dogmatiska förutsättningar.» Å den andra sidan — tillägger han — är det »lika nödvändigt att icke skrida till dess (Nya testamentets) studium med den förutfattade mening, att man uti detsamma skall återfinna sin egen tidsålders vetenskapliga och förståndsmässiga världsåskådning. Detta fel begicks av den gammalrationalistiska skolan ... Bägge de sinsemellan kämpande partierna — dogmmännen och rationalisterna — tävlade om att överträffa varandra i godtycklig bibelutläggning. Bägge hade var sitt mål redan i förväg givet.» Rydberg däremot vill utan förutfattad mening i den ena eller andra riktningen undersöka bibelns egen. Efter detta vänder han sig till läran om treenigheten, och visar upp, att det enda bibelställe, på vilket dogmen kan stödja sig, är en relativt sen förfalskning — något, som redan Luther funnit. Därefter övergår han till frågan om Kristi gudom. Evangelierna förfäkta, att Jesus var Kristus eller — på hebreiska — Messias. Men vad menade man med Messias? Rydberg går därefter in på Messias-föreställningens utveckling hos israeliterna. Till en början var denna nationellt politisk. Messias var en Davidsättling, som skulle återupprätta Israels rike; sedermera erhöll denna föreställning en mer och mer transcendent karaktär, och

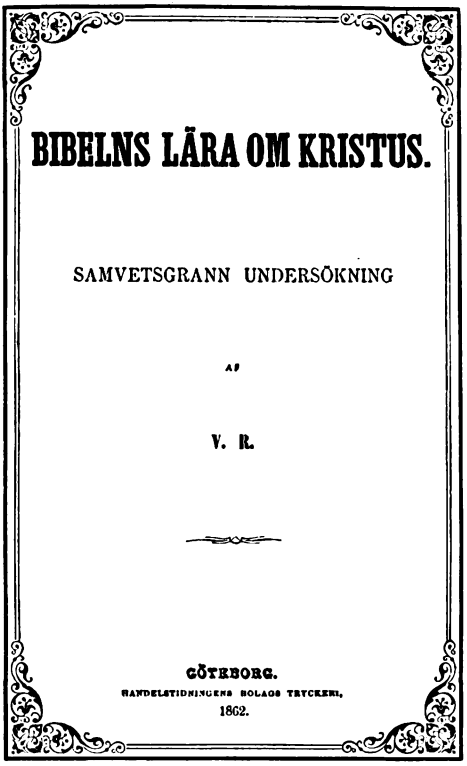
BIBELNS LÄRA OM KRISTUS.

SAMVETSGRANN UNDERSÖKNING

AF

V. R.

GÖTEBORG.
HANDELSTIDNINGENS BOLAGS TRYCKERI.
1862.

Omslag till Bibelns lära om Kristus. 1862.

Digitized by Google

det är denna, som Rydberg söker läsa ut ur de förkristna och gammalkristna källskrifterna. Uppgiften hör onekligen till de svåraste inom religionshistorien, ty för oss, moderna västerlänningar, är det nästan omöjligt att tränga in i en orientalisk idévärld, som ligger tvåtusen år före vår tid. Dessutom bör man erinra sig, att folkföreställningar av denna art sällan hava en fullt fixerbar form samt att äldre och yngre skikt ofta, även hos samma individ, ligga lagrade bredvid varandra. Vad särskilt Messiasföreställningen beträffar, är det alldeles obestridligt, att den gamla tron på en politisk Messias levde kvar ännu på Jesus' tid; processen mot honom stödde sig ju därpå, och såsom en hånande överskrift på korset sattes: »Denne är Jesus, judarnas konung». Men lika säkert är, att Jesus själv avvisade denna vulgära uppfattning. Rydbergs behandling av denna svårlösta fråga var onekligen för sin tid ett mästerverk, och man torde icke kunna jäva ett omdöme av en betydande teolog i våra dagar, N. J. Göransson: att »av svenska teologiska skriftställare av nyare skola, som utfört ett arbete på den moderna teologiens område, måste första platsen tillerkännas Viktor Rydberg». Resultatet av hans undersökning var, att enligt bibeln var Messias icke Gud, men däremot idealmänniskan, syndfri, preexisterande och förutbestämd till grundläggare av det messianska riket. Redan den samtida, mot Rydberg välvilliga kritiken anmärkte dock mot honom, att han, liksom ortodoxien, betraktat Nya testamentet såsom en fullt enhetlig skrift, under det att dock de tre första evangelierna, Paulusbreven och Johannesevangeliet förete betydande skiftningar i uppfattningen. Det sista ordet i denna fråga har han således väl icke sagt, men han kan på sätt och vis sägas hava sagt det *första,* som uttalats inom svensk vetenskaplig teologi, och detta är hans ovanskliga förtjänst. Den åsikt, till vilken han kom, var *icke* hans egen livsåskådning. Han hade verkställt en opartisk bibeltolkning, och resultatet hade blivit, att den ortodoxa dogmatiken och bibeln icke stämde överens. Mången — yttrade han i slutsatsen — »anser det vara bekvämast, att den (dogmbyggnaden) får kvarstå i oförändrat skick, tills eftervärlden en gång kan betrakta den som ett fossilt skelett, ur vilket liv och anda vikit. Kanhända blir detta ock sakens verkliga gång, ty en genomgripande, av församlingen med full medvetenhet företagen kyrkoreformation är visserligen en svår uppgift att lösa. Men i varje händelse anse vi det vara av vikt — och det är för den skull vi i denna fråga fattat pennan — att inskärpa, att det gives en stridighet mellan kyrkoläran och de kristna urkunderna, att förkastelsedomen över den förra ej rättvisligen kan drabba de senare, och att dessa ännu och för alltid äro lämpliga att utgöra

Digitized by Google

grundvalen för en kyrka, som vore i stånd att omfatta hela mänskligheten, sedan det blivit uppenbart, att Jesu lära är ett uttryck av det allmänna, i mänskligheten verkande gudomliga förnuftet».

Den tanke, som ligger bakom dessa slutord, kan ej gärna vara någon annan, än att Nya testamentet bör bilda åtminstone »grundvalen» för den nya tidens världsåskådning. Man kunde härav frestas att tro, att Rydberg ville göra religionen beroende av en riktig bibeltolkning, men i inledningen har han några yttranden, som torde förklara, vad han menade med »grundvalen». Bibeln får för oss icke vara en papperspåve, och han förnekade icke den rätt att reformera, som det mänskliga fönuftet krävde, även om han för detta förnuft ville hava ett annat forum än ett »prästmöte». Han låter i början av boken en katolik kritisera protestanternas ståndpunkt och fråga:

»Är det icke en motsägelse, då I å ena sidan förneken kyrkomötenas ofelbarhet, men å andra sidan förklaren för gudomliga, allena saliggörande sanningar åtskilliga läror, t. ex. treenigheten, som varken bibeln omedelbart förkunnar eller den äldsta kristna kyrkan kände, utan som just genom dessa kyrkomöten (och ofta genom en ringa röstövervikt på desamma) blivit formulerade och påbjudna? ... Är denne eder oföränderlige och således i händelse av fel oförbätterlige papperspåve (bibeln) att föredraga framför *vår* högsta kyrkliga myndighet, som är en kedja av levande personer och för den skull icke alldeles utesluter möjligheten av ett framåtskridande?»

Så fortsätter han: »Dessa frågor av katolikerna till protestanterna äro lika många rättvisa förebråelser. Mer än en samvetsgrann protestant har gjort sig själv samma spörsmål och besvarat dem med att — övergå till romerska kyrkan. Av alla utvägar, som kunna väljas, är detta visserligen den sämsta. Det är att övergå från ett ofullkomligare av högre slag till ett fullkomligare av lägre. Det finnes en annan utväg, som ej är återgång och hopplöshet, utan framåtskridande och räddning. Den består uti att motsäga motsägelsen, nedslå papperspåven och i hans ställe upphöja den fria forskningen: att våga tro, även i det religiösa, såväl som i det vetenskapliga, det politiska, det sociala, på frihetens välsignelse. Att i vetenskapen tro på friheten är att tro på mänskliga förnuftet; att i det politiska tro på friheten är att tro på en sedlig världsordning; att i det religiösa tro på friheten är att tro på Gud.»

Warburgs Månadsskrift.

Genom sin höga idealism, sin vetenskapliga skärpa, sin tro på frihet och framåtskridande blev Rydbergs bok den fana, kring vilken det unga släktet fylkade sig. Och kort efteråt fortsatte han sitt religiösa skriftställeri i några andra arbeten av samma art. 1864 började en av hans vänner, Carl Simon Warburg, utgivandet av Svensk månadsskrift, som visserligen blott uppnådde en enda årgång, men troligen är den bäst redigerade tidskrift, som över huvud blivit utgiven i vårt land; den innehåller flera spirituella uppsatser av Sturzen-Becker, andra av Warburg själv samt framför allt av Rydberg. Emellertid avled Warburg redan 1865, vid blott trettio års ålder, och i följd därav upphörde tidskriften — tyvärr, ty i annat fall hade Rydberg nog här publicerat flera artiklar. De, som skrevos för Månadsskriften, äro dock märkliga nog. I Bibelns lära om Kristus hade han kritiserat den ortodoxa uppfattningen av Nya testamentet. Men enligt samma uppfattning

Digitized by Google

var också Gamla testamentet en inspirerad skrift samt därför normgivande för den kristnes tro. I uppsatsen Jehova-tjänsten hos hebreerna före babyloniska fångenskapen tog Rydberg nu upp frågan och gav, enligt bibelns vittnesbörd, en framställning av gudsbegreppets utveckling hos israeliterna, visade upp, att deras äldsta religion icke var monoteistisk, utan att Jehova blott var en stamgud för Israel, att guden ägde ett barbarfolks grymhet, att han dyrkats i beläten och med människooffer o. s. v. samt först så småningom utvecklat sig till en högre och renare gestalt. Om den senare forskningen väl i flera enskildheter kommit till andra resultat, torde själva grundtanken vara densamma, som omfattas av alla moderna exegeter. Av en något annan art var den kulturhistoriska avhandling, Medeltidens magi, som också inflöt i Warburgs Månadsskrift. Den gick igenom fyra nummer och behandlade — efter ett inledande kapitel om medeltidens världsåskådning i allmänhet — kyrkans magi, den lärda magien och folkets magi, varigenom det hela blev en framställning av den medeltida vidskepelsens historia. Det kanske första intryck, man får, då man nu läser denna avhandling, är förundran över, att en man, som blott en kort tid fått ägna sig åt universitetsstudier och sedan nödgats träla i en tidning, kunnat förvärva sig en dylik — verkligen solid och omfattande — lärdom. Ty jämför man Rydberg med dem, som samtidigt sutto på professorsstolarna i riket, så förefaller hans vetenskapliga barlast betydligt tyngre. Och icke blott detta. Han har ock en klarare, mera vetenskaplig syn på problemen, i varje fall förmågan att uppsöka intressantare ämnen för forskningen. Därtill kommer slutligen den briljanta framställningen, ty såsom stilist är Rydberg här enklare och mera naturlig än i sina senare prosaskrifter. Den gamle Boström var också överförtjust: »Vi hava nyligen fått läsa en verkligt beundransvärd skrift av Herr Viktor Rydberg i 4:de och 5:te häftena av Svensk månadsskrift, vilken utgives av Herr C. S. Warburg i Göteborg. Den har till överskrift Medeltidens magi och är ännu icke avslutad, men vi skulle högeligen önska, att våra teologer och präster dock ville väl läsa och inlära, vad därav utkommit. De skulle då kunna få lära sig, varest läran (helvetesläran) först har uppkommit och huru hon därifrån har fortplantat sig till judar och kristne, men isynnerhet vilka verkningar hon haft, då hon varit gällande och verksam. De skulle få se, huru hon redan tidigt förvillade och förfalskade det kristna religiösa medvetandet och huru hon slutligen gjorde av hela den kristna medeltiden, för att så säga, ett enda stort dårhus, ur vilket allt hitintills endast ett ringare antal av sundare och kraftigare naturer kunnat fullkomligt befria sig. En förträffligare skrift i sitt ämne veta vi oss knappt hava läst.»

Väsentligen tack vare Rydberg kan Warburgs Månadsskrift nästan sägas beteckna ett genombrott i det religiösa åskådningssättet. I viss mån var det ju upplysningen, som här uppstod på nytt. Men i en annan gestalt. Den var icke längre nedrivande, utan fylld av romantikens idealism och dess varma religiositet, och det var denna världsåskådning, för vilken Rydberg sedermera även i sin diktning blev den främste banérföraren. Men också Warburgs egna uppsatser voro av betydelse. Så var det han, som först gjorde den svenska allmänheten bekant med John Stuart Mills skrift On liberty, som kom att spela en så stor roll för 1880-talets ungdom, och ännu viktigare var

Digitized by Google

en annan uppsats. 1859 hade Darwin utgivit sitt bekanta arbete om arternas ursprung, och redan fem år därefter refererade Warburg det i sin tidskrift: Teorier om människosläktets ålder och uppkomst, där han också redogjorde för de nya geologiska teorier, vilka fullkomligt störtade den gamla mosaiska skapelseläran, som ännu för den stora allmänheten var religion. Under sin ettåriga tillvaro hade således Månadsskriften givit flera av de ferment, som under den följande tiden skulle komma att jäsa. Ty dessa idéer, särskilt darwinismen, verkade befruktande på de flesta vetenskaper, ej blott på botaniken, zoologien och anatomien, som nu icke längre fingo till uppgift att inregistrera fakta och ordna ett visst material, utan att påvisa sambandet mellan de olika arterna, utvecklingen inom djur- och växtvärlden. Men den har inverkat ock på de humanistiska vetenskaperna och på diktningen särskilt på 1880-talets starka naturalism.

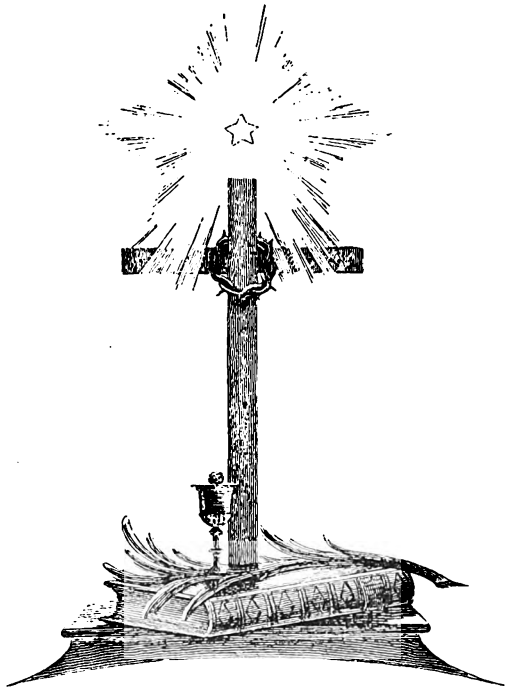

Ur »Predikningar öfver de årliga Sön- och Högtidsdagarnas Evangelier», av J. O. Wallin. I. Stockholm 1840.

Digitized by Google

P R E S S E N

Pressens genombrott.

I DEN svenska pressens historia är 1830 ett märkesår, ty det var då, som det första numret av Aftonbladet utkom. Tidpunkten var onekligen gynnsam för ett dylikt företag. I utlandet timade märkliga händelser — framför allt julirevolutionen i Frankrike, revolutionen i Belgien, som utbröt månaden därpå, det polska upproret i slutet av november — händelser, vilka naturligtvis starkt intresserade allmänheten, och den utländska pressen, särskilt den franska, genomgick just vid denna tid en kraftig utvecklingsprocess. I Sverige hade ett liberalt oppositionsparti vuxit fram, vilket krävde ett organ, och härtill voro de i det förra bandet omtalade liberala tidningarna knappt lämpliga. Att intresset för en politisk diskussion vuxit, framgår även därav, att samma år, som Aftonbladet utkom, började även en annan tidning, Svenska Minerva, som snart blev det konservativa partiets egentliga språkrör. Svenska Minervas motståndare blev Aftonbladets utgivare Lars Johan Hierta.

Hiertas biografi.

Han var född i Uppsala 1801, blev 1821 filosofie magister, tog s. å. juris kandidatexamen och ingick på vanligt sätt i en mängd av huvudstadens ämbetsverk. 1823 tjänstgjorde han även såsom notarie vid riddarhusets kansli, och härigenom kom han in i den politiska situationen samt fick tillfälle att öva sin penna i en stil, som vi sedan skola återfinna i Aftonbladets spalter. Ridderskapets och adelns medlemmar ville naturligtvis uppträda och glänsa i debatterna, och då försynen icke givit alla de erforderliga naturgåvorna, vände sig de mindre skrivkunnige till de unga kanslisterna för att låta en av dem avfatta det yttrande, som skulle uppläsas. Av denna utväg begagnade sig en gammal major och hovjunkare Rosenschütz. Då fråga uppstått om inrättandet av en frihamn på Gotland, hade majoren ett anförande, som skrivits av Hierta och som är så vältaligt, att ett utdrag här förtjänar sin plats: »Den statsekonomiska nyttan av detta förslag vitsordas fullkomligt av alla länders historia. Ännu läsa vi med beundran uti de gamles hävder, huru det stolta Rhodus utgjorde källan till dessa länders välmakt, den Euphratens och Tigris' böljor vaggade i sitt sköte, där Asiens praktfulla dikter och Zoroasters vishet finnas förvarade i Firdusis kämpaspel och Sanskrits heliga läror. Och denna koloss, vilken med ett jättesteg förenade Rhodus och fasta landet, lik en varnande bild av den kerub, som fordom stängde våra första föräldrar från paradisets portar, och därjämte försvarade ingången till denna ö — huru hade väl den kunnat höja mot höjden sin hårda hjässa, om icke medelst

Digitized by Google

L. Hiertа.

Oljemålning av L. Hansen 1845. Tillhör professor J. W. Nordenson. Uppsala.

Digitized by Google

Digitized by Google

den handelsfrihet, som ditlockade Greklands och Europas kramhandlare med skimret av Golkondas diamanter och Potosis guld?... Här äro tillräckliga exempel till fördel för Gotlands portofrankofrihet. Och skulle än i den projekterade fästningen vid Slitö uppväxa någon ny labyrint eller i någon kommande hövding en ny Minotaurus trotsa moderlandet, så tvivlar jag icke, att ju även ibland Sveriges stridbara bevärings-ynglingar en annan Theseus stode att finna och att åter en blygsam Ariadne skulle våga tillvinna sig ett rum bland den nordiska hemisfärens konstellationer... Och ännu en omständighet torde förtjäna att tagas i betraktande. Man känner den gotländska jordens fruktbarhet, dess förträffliga fårkött, dess ypperliga rovor, dess outtömliga kalkförråd och dess ovanliga nötter. Huru många samfällda föremål för utlänningens avund! Huru rika medel till Sveriges förkovran! Där skola Nordens inbyggare, den trevlige lappländaren och den lille samojeden, i förtrolig förening med Österlandens och Söderns döttrar, njuta dessa den okonstlade naturens håvor samt befolka landet, kommande generationer se denna ö som en morgonrodnadens gloria sprida över Sverige lugnets, trevnadens och överflödets strålar och redan våra barnabarn finna realiserad den gamla sagan om Hobergsgubbens skatter.» — Ett annat memorial, Om Göta kanal, är ännu roligare, men det tyckes man hava hindrat gubben Rosenschütz att uppläsa. Dessa Hiertas medelbara inlägg i riddarhusdebatten röja emellertid redan den blivande Aftonbladsredaktören — samma maliciösa tjuvpojkslynne, samma smak för parodien, samma förmåga att under ett spelat allvar vara rolig och komma fram med stillsamma elakheter.

Lars Johan Hierta.
Teckning av Maria Röhl. 1833. Kungl. Biblioteket.

Genom sin plats som kanslist fick Hierta, som sagt, intresse för politiken och började nu arbeta i Johanssons Argus, där han åtminstone lärde sig så mycket, att han insåg, huru en tidning *icke* borde skötas. Och denna erfarenhet kom honom väl till pass vid 1828—1830 års riksdag, i vilken han deltog både såsom notarie i kansliet och såsom riksdagsman; kort förut hade han lärt sig en i Sverige då ny konst: stenografien, som möjliggjorde snabba och tillförlitliga referat av riksdagsförhandlingarna. Om dessa hade allmänheten förut just ej fått någon kännedom. Visserligen hade vid 1823 års riksdag utgivits Tidningar för riksdagen, men dessa hade efter några månader upphört av brist på prenumeration — detta

Riksdags-Tidning.

Digitized by Google

åter beroende på det sätt, på vilket tidningen skötts. Hierta tog nu upp planen, associerade sig med Magnus Jacob Crusenstolpe, och så började bägge att i förening utgiva Riksdags-Tidning. De samtidigt framträdande konkurrenterna — Eremiten under 1828 års riksdag, Riksdagsmannen och Fäderneslandets Riksdagsblad — blevo nästan genast slagna ur brädet och slutade efter några få nummer. Riksdags-Tidning gick däremot så bra, att de första numren måste omtryckas i en ny upplaga, och på affären förtjänade var och en av de bägge kompanjonerna 5,300 rdr banko. Men så hade också Hierta lagt sin tidning på en ny bog. I stället att fylla de första numren, innan riksdagsarbetet kommit i gång, med innehållslösa hälsningstal och dylikt, gav redaktionen — skriver Harald Wieselgren — »en väl sammanställd översikt av de sedan sista riksdagen vilande frågorna samt av de ärenden i avseende på statsreglering, beskattning, finanser, lagskipning och ekonomi, i vilka förra riksdagen uttalat sig till Kungl. Maj:t i form av beslut eller önskningar. Här hade man alltså genast en uppsats, väl ägnad att läsas vid sidan av Kungl. Maj:ts berättelse på rikssalen om vad sig i rikets styrelse tilldragit och att framkalla jämförelser med den begynnande riksdagens åtgärder.» Med denna tidning, som naturligtvis upphörde kort efter riksdagens avslutning (maj 1830), kom Hierta att visa en annan egenskap, som han hade, kanske den mest framträdande: den praktiska affärsblicken. Denna röjde sig också däri, att han, för att i tid kunna få ut sin tidning, på hösten 1829 inköpte ett eget tryckeri och började med ett förlag, som efter några år blev ett bland de mest betydande i landet. Med sitt tryckeri såsom materiellt stöd beslöt Hierta nu att konkurrera med de andra tidningarna. Mönstret skulle bliva de samtida franska och engelska tidningarna med deras mera lättlästa innehåll, deras aktualitet och vakenhet. Från början tänkte han att snarare bliva tidningens förläggare än dess egentlige redaktör. I stället skulle den utgivas av ett kotteri av sex personer, vilka var och en skulle svara för sin avdelning; av dem skulle Hierta enligt egen uppgift blott »vara till hands för att biträda, där det behövdes, för dagens frågor, för polemiken o. s. v., dock icke såsom huvudperson. Den ekonomiska nettobehållningen av bladets utgivande, i fall det blev någon, skulle delas i sex delar, men jag ensam åtog mig risken, i fall företaget misslyckades, emot att å andra sidan få räkna mig till godo behållningen av de annonser, som med tiden kunde erhållas, efter avdrag av deras proportionella andel i tryckningskostnaden.» Av det tillämnade bolaget blev emellertid intet, den ene efter den andre av konsortiet drog sig tillbaka, och Hierta fick därför ensam åtaga sig tidningens utgivande, skötsel och — ansvar. Så utkom den 6 december 1830 det första numret av »Aftonbladet i Stockholm».

Aftonbladets början.

I sin bok Pressens utveckling under det nittonde århundradet har Sylwan angivit de fyra element, »vilkas förening konstituerar den moderna pressen, nämligen 1) nyheter av alla slag; 2) artiklar, vari offentliga angelägenheter behandlas, politiska, sociala, ekonomiska, kulturella o. d., 3) uppsatser för nytta och nöje om populär vetenskap och teknik, resor, litteratur, teater, konst m. m., allt det, som i ordets gamla vidsträckta mening kallas följetong; samt 4) tillkännagivanden och annonser». I den äldre pressen hade dessa fyra element varit skilda. I Sverige var Aftonbladet, i stort sett, den första tidning, som förenade dem, och i Prospektet meddelade Hierta, att tidningen skulle komma att innehålla utrikesnyheter, »artiklar, som avse fäderneslandets inre förhållanden» d. v. s. ledare i inrikespolitiken, polis- och domstolsredogörelser, nyheter om litteratur, teater, vetenskap och vitterhet, »utdrag ur de övriga tidningarna för samma dag» samt slutligen annonser. Särskilt utlovade tidningen att giva »ett fullständigt, men i största möjliga korthet

Digitized by Google

avfattat sammandrag av alla Post- och Inrikes Tidningars officiella artiklar, underrättelse om gifte och döde samt legala annonser». Denna praktiska idé, som förefaller oss ganska närliggande och naturlig, väckte emellertid konkurrenternas livligaste förbittring. På de legala annonserna ansåg man Posttidningen äga privilegium, och man beskyllde Aftonbladet för stöld, att hava rövat, om än icke posten, så dock Posttidningen. Att Hierta lade an på snabba nyheter väckte också ont blod, ty med dylika gjorde sig de andra tidningarna ingen brådska. Mest förbittrad tyckes man dock hava blivit över Aftonbladets skämt. Ett ypperligt dylikt förekommer redan i det första numret. I detta redogöres tämligen utförligt för den fest, som i Uppsala firats till Ansgarius' minne, och tidningen avtrycker kantaten, en del av Geijers program, »den på en gång kortaste och innehållsrikaste berättelse om Ansgarius och hans ankomst till fäderneslandet, som vi erinra oss hava läst». Men efter detta kommer ett litet tillägg: »Såsom en särskild — och kanske den vackraste — av alla de högtidliga handlingar, varmed man firat den passerade jubelfesten, skyndar red. att offentliggöra följande berättelse, som av enskild hand blivit oss meddelad. Man känner av historien, att den hel. Ansgarius i starka uttryck skrev till sin underhavande biskop Simon i Björkö, att han och de övriga missionärerna *för ingen del skulle tillägna sig något av folkets ägodelar och inkomster*. För att nu värdigt fira den helige mannens högtid och minne påstås, att såväl ärkestiftets som ett visst annat stifts prästerskap skola — till en början i tysthet — överenskommit och beslutat, med sina biskopar i spetsen, att avsäga sig för alla tider tionden och andra inkomster samt, enligt ordalydelsen i Ansgarii skrivelse, *föda sig av sitt arbete*, det vill säga *i sitt anletes svett*. Troligen följa även de andra stiften detta sköna exempel, då det hinner bliva bekant. Vilken lättnad och lisa för landet, isynnerhet under ett befarat mindre fördelaktigt år! Och vilken sann kristlig anda i detta förakt för jordiska håvor! Det blir på detta sätt, även i andlig mening, avundsvärt att vara präst!»

Genom mängden av nyheter, den populära stilen och det goda lynnet slog Aftonbladet igenom, och de åtal, för vilka tidningen råkade ut, ökade endast dess popularitet. Å den andra sidan blev Aftonbladet hatkycklingen inom pressen, både inom den konservativa och den liberala, ty Aftonbladet tog prenumeranterna från dem. Man tyckte — som Askelöf skrev — »att lilla Lasse var rolig, och han gjorde sin fortune på detta tycke». Anmärkningen var nog riktig, ty *roliga* voro de äldre tidningarna icke,[1] allra minst de liberala Nya Argus och Medborgaren, som utmärkte sig för sina »grundliga» artiklar på flera nummer.

Men Hierta var icke blott rolig. Han hade ock ett verkligt patos. Hans många vedersakare ville i hans liberalism blott se en klok affärsspekulation. Johansson i Nya Argus beskyllde honom för »ohöljd egennytta», »vinstbegär» och »total brist på egen övertygelse», och så till vida hade han rätt, att Hierta var en ypperlig affärsman. Men han var icke *blott* detta, och hans frisinne var utan tvivel fullt ärligt. Han kämpade *mot* den tidens godtyckliga befordringssystem, mot domstolarnas väld och undfallenhet för regeringen, mot det oansvariga favoritväldet, »Brahekamarillan», *för* det i grundlagen stadgade konstitutionella stats-

[1] De viktigaste av dessa voro de officiella Post- och Inrikes Tidningar, den gamla Stockholms-Posten, som blivit konservativ, Journalen (en fortsättning 1824—1837 av Wallmarks Allmänna Journal), också i regeringens hand, annonstidningarna Dagligt Allehanda och Dagbladet samt de liberala Nya Argus och Medborgaren.

Digitized by Google

skicket, för näringsfrihet, för en mildare strafflag samt framför allt för pressens 1809 utlovade frihet. Som vi minnas från föregående del hade denna — alldeles lagstridigt — tillintetgjorts genom den 1812 införda indragningsmakten, genom vilken hovkanslern erhöll rätt att utan vidare — och utan att den indragna tidningens utgivare fick veta varför — indraga en misshaglig tidning, varefter det skulle bero på Kungl. Maj:t, »huruvida utgivaren av ett sålunda indraget dagblad eller periodisk skrift må något annat dagblad eller periodisk skrift framdeles kunna utgiva».[1] Följden härav blev den, att de tidningar, som kunde befara en dylik indragning, på förhand genom en bulvan skaffade sig ett tillståndsbevis för en ny tidning för att kunna fortsätta, och redan före Hiertas tid var ansvarighetssystemet i fullt flor. Ända till 1835 var Hierta likväl ensam ansvarig för sin tidning, och att han då genom »ansvaringar» nödgades fortsätta, berodde ej på honom själv.

Lindebergska åtalet.

Vid riksdagen 1834 hade striden mellan regeringen och oppositionen utbrutit med ökad förbittring, och regeringen hade gjort sig skyldig till flera missgrepp. Det fatalaste var dess inskridande mot kapten Anders Lindeberg, ty genom detta föll ett löjets skimmer över hela systemet. Lindeberg var en mycket hederlig, mycket klent begåvad och oerhört envis litteratör, med vilken man i allmänhet gycklat, men som nu tack vare regeringens oklokhet förvandlades till martyr och folkhjälte. Från början var han snarast konservativ, åtnjöt en pension från Karl Johan å 400 rdr banko och hade 1821 blivit redaktör för den nu lojala Stockholms-Posten, som då och då mottog artiklar, inspirerade från högsta ort. Som författare var han också »lojal», var en ivrig fiende till fosforismen och erövrade åtskilliga pris i Svenska akademien. Särskilt intresserad var han för dramatiken och skrev flera pjäser, vilka dock snarast förvärvade honom en komisk ryktbarhet, som vi sedan få tillfälle att beröra. Detta dramatiska intresse var emellertid så starkt, att han beslöt att inrätta en egen privat teater. Hans anhållan härom blev emellertid avslagen, enär Kungl. teatern sedan 1798 hade privilegium på att vara huvudstadens enda teater. Med fullt skäl kände sig Lindeberg förbittrad häröver och skrev i Stockholms-Posten några hetsiga artiklar, vilka hade till följd, att han blev av med sin pension. Då kort därefter (1833) Stockholms-Posten av brist på prenumeranter måste upphöra, gick Lindeberg in i Aftonbladet och blev nu en övertygelsetrogen »rabulist» — som det då hette. I mars 1834 ingav han såsom sådan en skrivelse till justitieombudsmannen, vari han uppmanade denne att vidtaga åtgärder för det olagliga privilegiets avskaffande, och därvid begagnade han uttryck, som åtminstone kunde anses förgripliga mot konungens person, ehuru det säkerligen alls icke var Lindebergs mening, att de så skulle tolkas. Emellertid blev han åtalad för majestätsförbrytelse och den 19 juni av Svea hovrätt dömd att »sig till straff och andra till varnagel mista livet genom halshuggning». Avkunnandet — berättar Aftonbladet — »skedde för öppna dörrar

[1] Då tryckfrihetsförordningen var grundlag, kunde en ändring blott ske genom två på varandra följande riksdagars beslut. 1812 skulle förslaget således endast hava kunnat förklaras »vilande» till nästa riksdag. Så skedde emellertid icke, utan indragningsmakten blev redan 1812 lag. 1823 beslöto alla fyra ständen dess avskaffande, och *nu* fick detta beslut vila till nästa riksdag. 1828 antogs det av tre stånd, men föll inom bondeståndet. Vid riksdagen 1834—1835 beslöto alla fyra ständen dess avskaffande, men då konstitutionsutskottet lyckats kombinera detta med en annan fråga — om juryns avskaffande — blev beslutet icke ens vilande till nästa riksdag. Sådan var situationen, då Hierta började sin strid.

Digitized by Google

i närvaro av en talrik mängd åhörare. Intet spår till oro röjdes i kapten Lindebergs ansikte. Med en stadig röst yttrade han efter domens uppläsande endast: Jag beklagar den kungliga hovrätten.» Högsta domstolen stadfäste hovrättens dom, ehuru med tillagd *benådning* till tre års fästning. Naturligtvis kunde det aldrig bliva tal om att halshugga Lindeberg, men här hade man gjort upp räkningen utan värden. Det berodde på den dömde själv, om han ville mottaga nåd eller icke. Samma dag, som domen föll, avlät Lindeberg en — sedan i Aftonbladet avtryckt — skrivelse till Överståthållareämbetets kansli, vari han yttrade: »Mer än en gång har jag förklarat, att jag vill hava rättvisa, ej nåd... Om jag frivilligt antog villkoret av ens en enda timmes fängelse eller en enda skillings böter, då först blev jag brottslig, emedan jag förrådde sanningen, instämde i den skändliga lögnen, att jag smädat konungen, när jag icke en gång nämnt hans person... Frågan är således endast om: *när skall jag dö?* I anseende till åtskilliga ekonomiska arrangementer önskade jag, att därmed kunde dröjas ungefär två månader, t. ex. till den 8 november, som är min födelsedag. Men om detta på minsta sätt skulle överskrida min lagliga rätt, så att mitt förslags antagande kunde anses innebära någon slags ynnest, avstår jag på förhand därifrån och får äran förklara, att jag andeligen är beredd att dö när som helst, om det ock vore i morgon.» Med all sannolikhet var detta den hederlige Lindebergs uppriktiga mening, och genom sitt verkliga mod hade han satt regeringen i ett ytterst obehagligt dilemma. Reträtten blev icke vidare lyckad, ehuru nog den enda möjliga. Den 20 oktober utfärdades nämligen en allmän amnesti för alla politiska brottslingar, och så passade man på att stänga fängelset för Lindeberg, medan denne var ute och promenerade på fängelsegården. Det hela slutade således såsom en glad fars, under vars uppförande allmänheten fått tillfälle att hjärtligt skratta åt regeringen.

Anders Lindeberg.
Litografi av C. C. A. von Schéele efter ett porträtt som suttit i Mindre teaterns salong.

I icke ringa mån hade Hierta genom sina meddelanden i Aftonbladet om processen varit regissören, och straffet för denna och andra synder uteblev ej heller länge. Den 16 februari 1835 drabbades »Aftonbladet i Stockholm» av indragningsmakten, och därmed hade Hierta förlorat rätten att själv utgiva en tidning. Men han var icke oförberedd, utan stod färdig att upptaga striden. Han hade nämligen icke mindre än tre tillståndsbevis på fickan och även »ansvaringar» för dem. Den enda effekten av indragningen blev därför, att prenumeranterna redan samma dag i stället för Aftonbladet i Stockholm erhöll ett nummer av Det nya Aftonbladet. När även det föll för indragningsmakten, ersattes det av Det nyare Aftonbladet. 1836 blevo indragningarna talrikare, men ständigt med samma resultat. Rekordåret var 1837. Under Hiertas tid åtalades Aftonbladet 8 gånger och indrogs 14. Tidningen utkom under 26 olika rubriker med 28 olika ansvaringar. Om anledningarna till indragningarna fick Hierta ingenting veta, och ofta var det

Striden om indragningsmakten.

Digitized by Google

svårt nog att gissa sig till dem. Inför statsrådet åberopade hovkansleren ibland blott några allmänna satser: att allmänna omdömet var avogt mot tidningen, att den anfallit Svenska akademien o. s. v., dock utan att närmare angiva, vari det förgripliga egentligen bestod. Men Hierta höll ut och förlorade icke sitt goda lynne. Till sist måste hovkansleren giva tappt. Den andra april 1838 indrogs »Det fjortonde Aftonbladet». I det femtonde Aftonbladet, som omedelbart efterträdde detta, kunde Hierta med skäl skriva: »Hela vinsten av dessa täta indragningar ligger således å vederbörandes sida endast uti tillfället att litet harcelera och plåga dem, mot vilka man visserligen önskade att på något mera verksamt och genomgripande vis kunna ådagalägga sina tänkesätt. Huruvida den njutning, man härvid kan erfara, i det hela uppväger det ofördelaktiga intryck, indragningssystemet hos allmänheten väcker, är svårt att avgöra». Hovkanslern måste själv medgiva detta. Då fråga uppstod om indragning även av Det femtonde Aftonbladet, nödgades han erkänna, att vådan av tryckfrihetens missbruk vore större, »än att den av indragningsmakten i dess närvarande skick kan avvärjas». Det fjortonde Aftonbladet blev det sista, som indrogs, och Hierta hade segrat. Vid 1840—41 års riksdag tillstyrkte konstitutionsutskottet enhälligt indragningsmaktens avskaffande. Utskottet hade nämligen funnit, att »den på annat än det i Grundlagarna föreskrivna sätt tillkomna, till sin natur godtyckliga indragningsmakten står i uppenbar strid mot den i Regeringsformens 86 § varje svensk man tillförsäkrade rättighet att utan några av den offentliga makten i förväg lagda hinder utgiva skrifter». Utskottet uttalade vidare den meningen, att hovkansleren icke iakttagit rikets sannskyldiga nytta, då han, på sätt som skett, indragit tidningar: »Innehålla dessa verkligen, vad han om dem inför konungen i statsrådet uppgivit, hade han ovägerligen bort anlita domstolarnas lagbundna välde att straffa brott och förbrytelser mot tryckfrihetsförordningen.» Ridderskapet och adeln beslöt därefter utan votering att förklara förslaget vilande till nästa riksdag; samma beslut fattades av de tre ofrälse stånden, av prästeståndet utan diskussion, i borgarståndet enhälligt. Vid nästa riksdag, 1844—1845, blev indragningsmakten avskaffad. Hiertas seger var således fullständig, och denna seger var icke obetydlig. Ty tack vare hans sega kamp kom lagen att efterträda godtycket, och inom detta råmärke blev ordet åter fritt. Under hela denna tid hade hans tidning gått allt mer och mer framåt. Under de första åren bestod den, såsom vidfogade faksimile visar, av ett litet trespaltigt kvartblad; 1834 ökades formatet till folio, 1836 blev tidningen fyrspaltig, 1838 femspaltig med ett även utvidgat format. Läsekretsen och annonserna hade ökats med varje år, och inom tidningsvärlden hade Aftonbladet blivit det ledande organet. Av dess gamla konkurrenter hade de flesta avgått med döden, Medborgaren redan 1832, Stockholms-Posten 1833, Nya Argus 1836, Journalen 1837.

Med indragningsmaktens faktiska upphävande 1838 hade Hierta genomfört en av huvudpunkterna på det program, med vilket han börjat. Med den andra punkten, en ändrad representation, gick det långsammare, frågan råkade in i dödvattnet, och först 1865 — många år efter det Hierta lämnat Aftonbladet — blev den löst. Mera framgång hade han med en tredje huvudpunkt på det liberala programmet: en verklig tillämpning av det konstitutionella statsskick, som 1809 lagfästats. I själva verket hade både konung och statsråd satt sig över grundlagen. Flera av Gustav IV Adolfs rådgivare hade stannat kvar i den nya regeringen, och den gamle Rosenblad avgick först 1840. De voro vana att lyda, och vågade aldrig mot konungen förfäkta en egen mening. Karl Johan å sin sida var van

Digitized by Google

att befalla, förstod även de stora frågorna vida bättre än statsråden, och han handlade därför på egen hand, avgjorde ofta ärendena i sin »sängkammare» och lät ett statsråd sedan kontrasignera beslutet. Regeringen var således faktiskt konungen personligen, icke, såsom grundlagen föreskrev, konungen i statsrådet. På grund härav uppstod en statsrättslig teori, som ursprungligen framlagts 1820 av den t. f. hovkansleren: ett klander av en regeringsåtgärd var ett klander av konungens egen person, således ett majestätsbrott. Det var denna teori, som tillämpades mot Lindeberg och sedan ledde till Crusenstolpes fällande. Så vida denna teori varit riktig, hade därmed all diskussion om allmänna angelägenheter varit omöjlig. Mot densamma förde Hierta därför en ständig kamp, och efter 1840 års riksdag kan även teorien sägas vara gravlagd.

1830-talet var Aftonbladets stora kampperiod. Sedan inträdde lugnare förhållanden. Den gamla ministären avgick 1840 och efterträddes av en mera färglös. 1844 kom tronskiftet, som man ansåg bebåda de liberala idéernas seger. Under den första tiden ställde sig Hierta välvilligt avvaktande till den nya regimen, och även hans följande opposition blev moderat. Han var icke någon ytterligheternas man, alls icke den rabulist, såsom vilken han av motståndarna utropats, och han började tröttna på tidningskampen. I en viktig fråga — om skandinavismen — ansåg han sig böra förfäkta en annan mening än det nya släktet. Mot slutet av årtiondet började också några skandalblad att utkomma — Folkets röst m. fl. — som öppnade en förföljelsekampanj mot Hierta, och slutligen kom den Almquistska kraschen, som till en stor del gick ut över Hierta. Det var därför ej att undra på, att han ledsnade på sin verksamhet som tidningsman. I slutet av 1851 sålde han därför Aftonbladet och ägnade hädanefter sina krafter åt den omfattande affärsverksamhet, han förut blott kunnat driva vid sidan av redaktörsgöromålen. Politiskt intresserad förblev han alltjämt och deltog livligt i riksdagsförhandlingarna både före och efter representationsreformen. Han avled 1872.

Aftonbladet på Hiertas tid.

Då han drog sig tillbaka från Aftonbladet, var han troligen den mest hatade mannen i landet, och vi hava i föregående del sett, med vilken ursinnig förbittring den lynnessjuke Tegnér uttalade sig om honom. Han hade stått i spetsen för 1830-talets liberala opposition, och det var därför han, som i främsta rummet fick uppbära motpartiets hat. Striden hade varit hård, och Hierta hade lika litet som motståndarna kunnat bevara sin vapensköld ren. Man förebrådde Aftonbladet dess pöbelton och dess ofta perfida insinuationer — med rätta. Men därvid bör man erinra sig, att sådan var tonen i den tidens polemik, och Aftonbladet var ingalunda värre än Svenska Minerva och Svenska Biet, som kämpade på den motsatta sidan. De högtstående män — Järta, Hartmansdorff, Beskow m. fl. — som uttalade sig mest nedsättande om »tidningsskrivarne», skrevo själva, om än anonymt, i de konservativa bladen, och deras stridssätt var ingalunda mera ridderligt. Förbittringen var sådan, att det å båda sidor blott gällde att döda; kunde det ej ske med värja, grep man till stiletten, och man drog sig icke för ett lömskt överfall i ryggen.

Digitized by Google

I regeln var dock Hiertas egen stil mera urban än de andras. Han älskade mindre de starka orden än malicen och persiflagen, och i de flesta fall lära de mera grova tillmälen, som förekommo i Aftonbladet, härröra från hans medarbetare. Den av dem, som tilldrog sig den största uppmärksamheten, var Henrik Bernhard Palmær, som, en tid bortglömd, sedan återfått det rykte såsom kvick satiriker, vilket han ägde hos sin samtid. För min del har jag haft svårt att sentera Palmærs författarskap. Hans kvickheter äro mycket lättköpta och oftast simpla. Detta gäller icke minst hans angrepp på Tegnér i Bref till Svenska Minerva, som är plumpt, småskuret och ej vidare roligt. Ett mörkt kapitel i Aftonbladets historia är för övrigt just dess så att säga litterära spalt med dess pöbelaktiga anfall på Atterbom, Geijer och de övriga nyromantikerna. Men dessa fel, som hörde till den tidens tidningspolemik, kunna icke bortskymma Hiertas vida större förtjänster, framför allt hans orädda kamp för pressens frihet, och bland de många förebråelser, som under stridens hetta riktades mot honom, kunde ingen vara mera orättvis, än att han fegt dolde sig bakom sina »ansvaringar». För sitt Aftonblad stod han ensam risken, ända tills dess att han av regeringen förbjöds att i eget namn utgiva en tidning; i alla lagliga åtal, som före denna tid riktades mot Aftonbladet, svarade han själv inför domarbordet, under det att hans mera högtstående motståndare, Beskow och andra, anonymt skrevo i tidningar, för vilka andra voro ansvariga. Och till sist: Hierta stred för sin ärliga övertygelse, och han lät icke muta sig från denna. Såsom hans motbild i detta fall står en annan av 1830-talets publicister, en gengångare från frihetstidens sämsta dagar, vars ideal också var 1700-talets värsta mutkolv, Pechlin, obestridligen en i sitt fack kunnig man, ett gott huvud, i de politiska pamflet-

H. B. Palmær.
Teckning av Maria Röhl. 1837. Kungl. Biblioteket.

Digitized by Google

Assessor Crusenstolpe har, medelst sin hustru, som, i anledning af sin moders inträffade sjukdom, på några dagar vistas i staden, authoriserat oss offentligen förklara; att den framställning om benådning för de återstående månaderna af hans tvååriga fängelsetid, som en enskildt person, förmodligen af missförstådd välmening, gjort hos Konungen vid privat audiens, skett icke blott utan Crusenstolpes samtycke, utan helt af hållet honom ovetande; samt att nåd H:r Crusenstolpe lika intet begäres, som än mera emottages.

Odat. skrivelse från M. J. Crusenstolpe till Th. Sandström.

Kungl. Biblioteket.

Digitized by Google

terna en betydande stilist, om man såsom kriterium på en god stil sätter egenskapen att åstadkomma den effekt, som författaren avsett — således en nidskrivare, som haft få likar, fullständigt fri från moral och hederskänsla samt besjälad av ett hat, som i sin intensitet onekligen har något imponerande hos sig. Det var Magnus Jacob Crusenstolpe.

M. J. Crusenstolpe.
Litografi. 1838.

Crusenstolpes ungdom.

Han föddes 1795, och hans börd förklarar vissa drag i hans författarskap. Hans farfar Magnus Crusenstolpe, intim vän med Pechlin, hade varit assessor i Göta hovrätt och en bland dem, som vid den stora ämbetsmannaräfsten 1775 lagligen och rättvist dömts från ämbetet (se IV, sid. 15). Då det varit Gustav III, som genomdrivit denna räfst mot försumliga ämbetsmän, hyste de straffade ett dödligt hat till konungen. Från Magnus Crusenstolpe gick detta i arv till sonen och sonsonen. Den senare, vilken redan som yngling hade tämligen aristokratiska och dyrbara vanor, studerade i Lund och tyckes att döma av de anteckningar av honom från denna tid, som Ahnfelt meddelat, hava varit tämligen konservativ. Så skrev han i sin dagbok 1812 om den då föreslagna indragningsmakten: »Att den är nödvändig och att i sakernas nuvarande skick en oinskränkt tryckfrihet i Sverige är högst skadlig, därom övertygas man av erfarenheten. Propositionen är således högst välkommen för varje redigt tänkande man, ehuruväl förslaget till förbättringen synes nog invecklat.» 1814 avlade han sin juridiska examen, och redan tio år därefter — således innan han fyllt trettio år — förordnades han till revisionssekreterare. Enligt hans egen uppgift skall Karl Johan då hava fästat uppmärksamheten vid honom, och detta är ganska sannolikt, ty Crusenstolpe såg ovanligt bra ut, hade ett mycket elegant sätt och talade en ypperlig franska. Ett ögonblick synes han hava hoppats att bliva gunstling och påstår själv, att det var på konungens egen befallning, som han utnämndes till assessor i Svea hovrätt. Vid sitt inträde i denna höll han ett tal, som ännu finnes kvar i koncept och som slutar: »Trohetseden, jag nyss svurit, förestavad på en gång av lagen och av hjärtat, skall städse påminna mig att intill döden förbliva trogen lagen och konungen.» Troligen hade dock den livlige Crusenstolpe betydligt överskattat konungens intresse för honom, och gunstling blev han icke. Jag drog mig — skrev han sedan i det märkliga fjärde brevet i Ställningar och förhållanden — »in uti mitt enskilda liv på min obemärkta ståndpunkt, där Hans Maj:t snart förlorade en ringa individ ur sikte, som icke höll sig fram». I stället er-

Digitized by Google

känner han, att han vid 1828 års riksdag övergått till oppositionen, varom även riksdagsprotokollen vittna — att det skett par dépit över det intorkade gunstlingskapet, nämner han dock ej. Det var under denna riksdag han kom Hierta nära; tillsammans redigerade de den förut omtalade riksdagstidningen, och mot slutet av året 1830 överenskommo de att gemensamt utgiva den liberala tidningen Aftonbladet; enligt Hiertas uppgift var meningen, att Crusenstolpe skulle bliva den egentlige redaktören. Men så skedde en ny omkastning i Crusenstolpes politiska övertygelse.

Ledare för oppositionen vid början av 1828 års riksdag var den mycket opålitlige Carl Henric Anckarsvärd, som dock redan på hösten 1829 närmade sig Brahe och Karl Johan i förhoppning att på denna väg bli statsråd eller riksståthållare — en förhoppning, som alldeles gäckades. Ungefär samtidigt drogs även Crusenstolpe över till Brahepartiet, ehuru han till en början ännu upprätthöll kontakten med sina gamla meningsfränder, och även han tyckes hava närt tämligen högt flygande förhoppningar. Han drömde, efter vad han själv skrev, om att bliva en ny markis Posa och började verkligen ett intrigspel, som något erinrar om Schillers hjälte. Brahe, som icke tillhörde och ej ville tillhöra statsrådet, var, som bekant, den inflytelserikaste mannen i riket, men mot honom stod statsrådet af Nordin, som hade Svenska Minerva till sitt organ. Crusenstolpe tillskriver sig en del av förtjänsten att hava utmanövrerat Nordin och tyckes i varje fall hava varit djupt inne i den tidens politiska intrigspel. Genom Brahe hade han nu åter förts samman med Karl Johan, och 1830, berättar han, »hade jag så ofta den utmärkelsen att spisa vid konungens bord, att jag kan skryta av att där hava varit nära nog barn i huset ... Hans Maj:t tillät mig att ganska fritt framställa, vad jag å min sida tänkte om saker — och *personer*. Mina företräden räckte nu varje gång merendels ett par timmar, under vilka jag på konungens befallning satt bredvid Hans Maj:t på soffan.» Som man ser skymtar här bilden fram av en Posa eller rättare: en ny Brahe. Tyvärr blev dock likheten med den förre större, och liksom denne föll även Crusenstolpe ur furstegunsten. Anledningen var följande. För sin och Karl Johans politik behövde Brahe ett språkrör i pressen. Posttidningen, som var officiell och ej inlät sig på någon diskussion, dugde icke, ej heller Svenska Minerva, som stod Nordin nära, de smärre tidningarna ännu mindre, och Brahe föreslog därför Crusenstolpe att sätta upp en ny tidning. Efter vad denne själv erkänner, gjorde han sina villkor: ett ekonomiskt understöd och befordran på ämbetsmannabanan. Men sangviniker, som han var, förefaller han att hava tagit några halva löften för hela, och i varje fall var han oförsiktig nog att utan några säkra garantier inlåta sig på det vanskliga företaget. När så Hierta i oktober 1830 vände sig till honom för närmare överenskommelse om redaktörskapet av Aftonbladet, »underrättade mig Crusenstolpe — skriver han — att man från högre ort nyligen gjort honom så fördelaktiga anbud, om han ville ställa sig i spetsen för en annan tidning av halvofficiell natur, att, ehuru denna visserligen bleve av en annan tendens, än den jag tillämnat, hade han av ekonomiska skäl och med avseende därpå, att det försäkrade honom om en angenämare ställning än hans sysselsättning vid hovrättens bord, ansett sig böra antaga den». Så utkom Fäderneslandet den 1 december 1830 — en vecka före Aftonbladet.

Fäderneslandet.

Fäderneslandet blev hans livs stora misstag. Själv skyllde han på Brahe — att han ej fått de officiella notiser, de utländska tidningar och det ekonomiska understöd, som utlovats m. m. Men i själva verket låg skulden till det väsent-

Digitized by Google

liga hos honom själv. Ehuru en stor publicistisk begåvning, saknade han en tidningsredaktörs egenskaper; det trägna och regelbundna arbetet låg ej för honom, några dugliga medarbetare tyckes han ej hava skaffat sig, och i början tröt även hans stilkonst. Artiklarna äro tunga, och först mot slutet av Fäderneslandets tillvaro, då det redan var för sent, tillkommo de lätta politiska kåserier, vilka — om han börjat med dem — möjligen skulle hava gjort Fäderneslandet till en farlig konkurrent till Aftonbladet. Redan starten var bedrövlig; 1831 hade tidningen i hela riket blott 188 helårs- och 51 halvårsprenumeranter. Innehållet blev också allt magrare. Från fyra nummer i veckan, varmed Fäderneslandet började, sjönk den först ned till tre och slutligen till två, och för alla var det tydligt, att tidningen låg i dödskampen. Den 27 april 1833 upphörde den slutligen utan något meddelande. Den var också sällsport illa redigerad. De utländska nyheterna voro efter sin tid, långrandiga artiklar i flera nummer förekommo här liksom i Argus, redan i början och sedan allt mera fyllde Crusenstolpe spalterna med översättningar från utländska, mest franska tidningar, tryckte av in extenso långa kungabrev och drog sig icke ens för att — på 1700-talsmanér — meddela handlingar från förra århundradet. Det är visserligen sant, att Fäderneslandet också polemiserade mot de liberala tidningarna Medborgaren, Argus och Aftonbladet, men polemiken var matt och utan tänder, och man spårar här icke den blivande talangfulle pamflettisten. Den roll, som Crusenstolpe åtagit sig att spela av en tronens och altarets försvarare, låg icke för honom. Årgången 1832 börjar med följande strof av Wallin:

Gud! Bevara kungahuset!
Friden, friheten och ljuset
Fröjde slott och tjäll!
Äran, dygden, religionen
Göre skandiska nationen,
Mäktig, trygg och säll!

För ett dylikt program passade ej Crusenstolpes penna, och det var därför ej att undra på, att allmänheten, som fann hans tidning grundligt tråkig, upphörde att läsa den. Värst för Crusenstolpe var likväl, att Brahe fann, att han misstagit sig. Förhållandet dem emellan blev allt kyligare, och subsidierna minskades. Själv uppgiver Crusenstolpe följande summor. För december 1830 och året 1831 mottog han 1,800 rdr banko, under det att tryckningskostnaden steg till 2,170 rdr. 1832 fick han 1,333 rdr och 16 sk. banko, under det att utgifterna stego till 1,810 rdr; för de fyra månaderna 1833 fick han 450 rdr banko — utgifterna uppger han icke. Därvid bör man dock komma ihåg, att Crusenstolpe behöll sin assessorslön utan att förrätta tjänst, och även om de anförda siffrorna äro riktiga, kan han dock icke, såsom han uppgiver, hava blivit *ruinerad* på skillnaden mellan debet och kredit. Orsaken låg i stället i hans brist på ekonomiskt sinne och hans smak för ett högt levnadssätt. I varje fall slutade Fäderneslandet därmed, att redaktören blev satt på gäldstugan. Presidenten i Svea hovrätt avfordrade honom då hans avskedsansökan, Crusenstolpe gav in denna, och ehuru Brahe sökte förhindra det, blev den föredragen och bifallen. Därmed voro broarna mellan Crusenstolpe och samhället rivna, ty om han än icke ägde någon moral eller principfasthet, ägde han ett lidelsefullt temperament och ett hat, som har ett visst tycke med det, man kan finna hos italienska banditer. Karl Johan och Brahe

Digitized by Google

hade enligt hans mening skändligt bedragit honom, nu ville han framför allt hämnas, och han avvisade därför alla anbud till försoning. Ty dylika gjordes verkligen. Brahe insåg — för sent — att Crusenstolpe, även om han var värdelös såsom konservativ skriftställare, kunde bliva farlig såsom radikal. Enligt vad hovrättsrådet Adlerbrant berättar, blev Crusenstolpe genom konungens försorg befriad ur gäldfängelset, och man erbjöd honom att återtaga avskedsansökningen, men »det tillhör Crusenstolpes många besynnerliga förfaranden, varför sådant icke av honom verkställdes. Det påstås, att det även var ämnat rangera Crusenstolpes affärer samt oaktat hans erhållna avsked använda honom i annan tjänstebefattning, men innan detta lät sig utföras, ingick Crusenstolpe i oppositionen vid 1834 års riksdag och stötte sig därigenom med den då mäktige presidenten baron Nordin samt stängde sålunda vägen för sig att bliva hjälpt.» Ännu så sent som i september 1837 gjordes ett — mycket klumpigt — försök att köpa honom, och man var oförsiktig nog att ge honom ett skriftligt förslag till kontrakt, som han behöll och sedan även begagnade i striden. Enligt detta föreslog man honom först att för en summa, om vilken man skulle komma överens, sälja de kompromitterande papper, han hade i sin hand. Vidare skulle han erhålla en årlig livstidspension av 1,500 rdr banko ur konungens handkassa, mot det att han förband sig till följande villkor: »1) Att allt slags politiskt skriftställeri för oppositionens räkning och i dess anda på min sida genast och för alltid upphör ... 3) Att jag i underdånighet erbjuder mig att hädanefter vid alla tillfällen uppträda såsom politisk skriftställare för regeringens räkning och i dess intresse. 4) Att jag i sådant avseende i underdånighet förklarar mig böjd att enligt de föreskrifter, mig på Hans Maj:ts höga vägnar meddelas, börja en alldeles ny skriftställarbana antingen såsom tidningsredaktör, såsom medarbetare i någon tidning, såsom författare av broschyrer eller såsom utarbetare av propositionsförslag till nästa riksdag.» Förslaget är onekligen ett märkligt dokument i 1830-talets presshistoria.

Skildringar ur det inre af dagens historia.

Crusenstolpe levde nu blott för sin hämnd. Vid 1834 års riksdag uppträdde han med en sådan våldsamhet mot regeringen, att han höll på att bliva utvoterad ur riddarhuset, och samtidigt började han den skriftställarbana, som verkligen passade för hans naturell och begåvning. De första lärospånen härtill möter man redan i 1832 års årgång av Fäderneslandet, små politiska kåserier, ännu välvilliga och artiga mot de personer, som passera revy, och vittnande både om psykologisk blick och karakteriseringsförmåga. Ännu bättre i stilistiskt hänseende blevo de, när han blandade gift och galla i honungen. Detta skedde med det 1834 utgivna ganska digra arbetet »Skildringar ur det inre af dagens historia. De frånvarande», där han yttrade sig om tidens politiska personligheter och händelser. Det, som gjorde dessa skildringar ännu mer pikanta, var, att Crusenstolpe ofta beledsagade karakteristiken med brev och handlingar, som han på mer eller mindre besynnerliga vägar uppsnappat och som han förträffligt förstod att använda. Vi kunna på måfå taga ett exempel på hans sätt att skriva. Han börjar med att prisa excellensen Rosenblads många förtjänster. »Denna arbetsvana, detta arbetsnit, detta ämbets-

Digitized by Google

nit, denna ämbetsvana, understödda av ett minne, vilket utan överdrift kan kallas makalöst, vore en skatt i vilken senat som helst. Huru mycket större således i *denna!* Mot karaktärsstyrkan hos greve Rosenblad kunde vara *åtskilligt* att anmärka eller rättare: om henne vet man *intet* att förtälja. *Regentens bevågenhet* synes alltid hava varit hans ögonmärke, och han har städse haft att smickra sig av Gustav III:s, hertigen-förmyndarens, Gustav IV Adolfs, Karl XIII:s och Karl XIV Johans. Det går likväl *en* grundsats genom hela Rosenblads liv, den välbekanta: att ett gott ändamål helgar medlen.» Därpå avtryckes ett av Rosenblads brev, som är ganska graverande. Därefter fortsätter han: »Släktkärleken, den enskildes prydnad, urartar lätt till nepotism hos den offentlige mannen, som äger inflytande. Det är också denna skugga, vilken egentligen faller i ögonen på den stora tavlan av greve Rosenblads många förtjänster ... Månheten om de sinas intressen har hos honom någon gång visat sig större än till och med den om protokollers helgd.» Så avtrycker han ett brev, i vilket Rosenblad ber rikskansleren Sparre utesluta några ord ur ett protokoll, som rörde en av Rosenblads fränder. I denna stil fortsätter karakteristiken — med brev, dokument, anekdoter o. s. v. Den är ganska träffande, insidiös och elak, men skulle i våra dagar med våra mera härdade nerver knappt stämplas såsom en ren smädeskrift. Palmblad, som i Swenska Litteratur-Föreningens Tidning anmälde boken, har på ett ypperligt sätt framhållit både förtjänster och fel. Författaren av dessa Skildringar — skriver han — »vill visserligen giva sig anseendet av att teckna med historieskrivarens oväld och lugna allvar, att med jämn hand hålla rättvisans vågskål. Det må icke nekas, att detta tämligen väl lyckats honom, då frågan varit om vissa bland de *avlidna*; döden försonar mycket, och dessutom hava de döde, som bekant är, en betydlig förtjänst framför de levande: den, att stå ingen i vägen. Författaren har vidare visat sig tämligen oväldig, då han bland de *levande* tecknar de mera obetydliga eller dem, som i det offentliga livet spelat en mera passiv roll. Annorlunda är förhållandet med dem, som däruti ingripit på ett mera verksamt sätt ... Det är här, som han på ett så beundransvärt sätt virkar sin konstiga vävnad av sanning och dikt jämte alla de nyanser, som ligga mellan dessa båda ytterligheter. Det är här, som han avlägger så många prov på sin konst att mellan det svarta av trycket låta en annan mellanradig, med sympatiskt bläck tecknad skrift genomskimra, läslig för alla, som ej hava en allt för slö syn.» Palmblad kommer därefter in på några andra arbeten av samma art och tillfogar: »Sanningen bjuder oss dock att erkänna, att denna skrift blott till en viss del hör

Digitized by Google

till det författarskap, vilket vi här tadlat. Först och främst är tonen ingenstädes låg och pöbelaktig — en i vår tid tämligen sällsynt förtjänst; även i sina bittraste utfall visar sig författaren såsom en man av uppfostran, bildning och levnadsvett. Han tyckes levat mycket med i världen, sett mycket, hört mycket och lagt allt på minnet. Där han ej kunnat se händelserna på nära håll, har han åtminstone lyssnat utanföre. Det ligger i arten av detta slags uppfattningssätt, att åtskilligt blir vanställt, stympat och osammanhängande. För övrigt — där vår biograf ej är ledd av passion eller särskilda motiver — är han ej obenägen att göra rättvisa åt de personer, han skildrar, ehuru det någon gång händer honom att med ett enda drag, med en enda anekdot tillintetgöra hela verkan av det förut påkostade berömmet.» Detta synes mig vara en absolut rättfärdig värdesättning av Crusenstolpes bok, och att Palmblad var mycket inne i saken, framgår av de många beriktiganden, han gör av Crusenstolpes uppgifter.

Samma år, 1834, utkom fortsättningen, som var i samma stil: »Skildringar ur det inre af dagens historia. De närvarande», och denna råkade i samma tidning ut för Geijers kritik. Den är betydligt mindre sakrik än Palmblads, men dess kraftigare i språket. Den ton — skriver han — som författaren använder mot den första statsmakten, förändras, såsom man kunnat vänta, då han talar om den *andra*. »Den blir, där ej särskilda omständigheter annat fordra, billig, mjuk och ljuvlig. Stundom tycker man sig se en smilande katt skjuta rygg. . . Det är blott vid ett och annat tillfälle eller med anledning av 'kända tänkesätt', som det trolösa kreaturet spänner sina klor. Framställningssättet måste berömmas. Man inser, vilken tjänlig övning det är i stilens smidighet att ömsom söka folkgunst och hovgunst. Till vinnande av den senare såg man ej längesedan denna författare så ivrigt sysselsatt med rökverk på Fäderneslandets altare, att alla de gruvliga synder, han nu tillmäter svensk regering, rent av hade fallit ur hans minne. En blick uti de ovanberörda *händerna* lärer övertygat, att hanteringen ej var tillräckligt lönande. De skola nu fyllas på allmänhetens bekostnad genom ett förfarande mot andras heder, ej olikt det stråtrövaren iakttager mot andras egendom. Och allt detta till Sveriges väl och ära! Hederlige doktor Johnson, du sade ej förgäves: Patriotism is the last refuge of a scoundrel!» Det var en recension, som Crusenstolpe behöll i minnet och betalade igen, både före och efter Geijers »avfall». Emellertid hade Crusenstolpes böcker en lysande framgång. Av den förra boken utkommo samma år, 1834, två upplagor, sedermera, 1836 och 1837, ytterligare två; av den senare trycktes två. Förläggare var Lars Hierta, ty med Crusenstolpes

Digitized by Google

nya åsiktsväxling hade de åter kommit i samma läger, och mot meningsfränder var Hierta i hög grad överseende — kanske väl mycket.

Den röda tråden i Crusenstolpes författarskap efter nederlaget med Fädernes-landet var hat mot Karl Johan och över huvud mot de ledande inom riket, och det lider icke något tvivel, att dessa betraktat honom såsom en verkligt farlig motståndare, kanske just därför att han i sina Skildringar aldrig blev rå eller pöbelaktig, utan blott insidiös. Trolle-Wachtmeister kallar honom »den förfärligaste kämpe, som i detta land någonsin trampat heder, grannlagenhet och

Vy över Norrbro omkr. 1840, teckning av F. Tollin.

Fig. i förgrunden lära vara: t. v. W. F. Dalman och O. P. Sturzen-Becker, t. h. A. Blanche, J. V. Snellman och A. G. Hellsten.

sanning under fötterna. Hans smädeskrifter, vilkas långa rad under varierande benämningar ännu fortgår, vittna om en förvånande kunskapsrikhet inom såväl den enskilda som politiska skandalens område och röja en stor och ofta hänförande stilistisk förmåga samt en egen konstmässighet ej blott att bygga varje osanning på en verklig grund utan även att berätta själva sanningen på ett sätt, som anbringar den bredvid den osanning, författaren vill, att man skall taga till livs.» Det icke minst farliga i Crusenstolpes anfall var det material av brev och handlingar, som han hade i sin ägo och som Karl Johan förgäves försökt att få köpa. Crusenstolpe tyckes aldrig hava kastat bort en brevlapp, och från sin korta gunstlingstid hade han bevarat ganska många. Men hans förkärlek för dylika manuskript var icke endast den hänsynslöse pamflettistens. Crusenstolpe var av naturen samlare, och hade han varit rik, skulle han säkerligen hava ihopbragt Sveriges ansenligaste privatarkiv. Det, han kom över och räddade undan förstörelsen, var emellertid ganska ansenligt. 1836 inköpte Crusenstolpe för 1,000 rdr banko en stor del av rikskansleren Fredrik Sparres papper, som voro en synnerligen givande källa för den gustavianska tidens hovhistoria, icke minst en givande källa för Crusenstolpes

Digitized by Google

eget författarskap, ty han kan med en viss rätt sägas hava inaugurerat den i våra dagar så populära memoarlitteraturen. Flera av hans publikationer gå i denna riktning. Sådana äro den 1837 påbörjade serien Portefeuille, som utkom i fem band, samt icke minst hans historiska »romaner», till vilka vi sedan skola återkomma. Ett dolt syfte för en stor del av dessa publikationer var dock att »komma åt» Gustav III samt framför allt Karl Johan, och till den ändan sökte Crusenstolpe att kasta ett visst sympatiskt ljus över Gustav IV Adolf, så i Skildringar ur det inre af dagens historia, i Historisk tafla af högstsalig f. d. konung Gustaf IV Adolphs första lefnadsår (1837) och 1720, 1772, 1809 (1836).

Ställningar och förhållanden.

1838 tog han emellertid ånyo upp sitt författarskap i Skildringar och började en annan liknande serie: Ställningar och förhållanden behandlade i bref, som utkom i häften och tydligen var ämnad att bliva ett slags månadsskrift. Det första häftet var daterat i januari. Han talar där om allt möjligt, och sättet att angripa är detsamma som i Skildringar. Bl. a. hade greve Wetterstedt avlidit. Du är — skriver Crusenstolpe till sin fingerade korrespondent — allt för sträng i dina omdömen om honom. »Sant är, att greve Wetterstedt blivit genom fördragen i Åbo och Kiel, genom skeppshandeln och mera sådant dömd till en evig ryktbarhet. Din harm är därföre lika vacker som lätt begriplig mot en funktionär, vid vars flesta offentliga handlingar Sverige väsentligen fått sitta emellan. Men då man närmare kände den välvilliga, fast veka och något slappa människan, då man såg den älskvärde umgängesmannen, hörde den angenäme talaren, den lycklige berättaren . . . och visste, att han åtminstone i salongen iakttog sin nations värdighet, då man äntligen kände hans eget försonliga sinne, var det svårt att icke stämmas till försonlighet.» Det är ju mycket vackert sagt, men så formulerat, att berömmet i själva verket blir en kattklösning, och till yttermera visso tillägger Crusenstolpe Wetterstedt ännu en egenskap: avundsjuka. Februari-brevet anslog en skarpare ton. Vid en befordran inom Svea garde hade kaptenen, hovmarskalken baron Fleming blivit föredragen framför majoren i arméen M. G. Anckarsvärd — broder till den bekante oppositionsmannen. Crusenstolpe redogjorde i sitt brev utförligt för denna befordringshistoria och slutade: »På det att ingenting skulle fattas ens i draperiet av konseljens obehöriga förfarande uti detta befordringsmål, är enligt Statstidningens uppgift herr hovmarskalken Fleming befordrad till major i Svea livgarde den 28:de sistlidne januari. Almanackan utvisar, att den 28 i år inföll på — en *söndag*. Således ett sabbatsbrott på köpet! Nog vet jag, det Skriften tillåter att på söndagarna draga oxen ur brunnen, men befordringar och hovets dignitärer höra till en helt annan kategori. Konseljen, som säkert inser detta utan förestavning, har sålunda vid detta tillfälle brutit snart sagt både emot Guds och världslig och konstitutionell lag.»

Ett dylikt angrepp väckte naturligtvis uppseende, men antagligen skulle man snart hava glömt hela saken, om icke regeringen gjort sig skyldig till ett ödesdigert missgrepp. Crusenstolpe blev nämligen åtalad för majestätsförbrytelse. Det första misstaget begicks, då man dröjde i två månader, innan man beslöt sig för åtalet. Det andra brevet hade kommit ut i februari, och sedan gav Crusenstolpe i mars ytterligare ut ett tredje. Men först den 19 april blev Hierta såsom boktryckare stämd inför kämnärsrätten. Då Crusenstolpe namngav sig såsom författare, skildes Hierta från målet, som förvisades till Svea hovrätt, där Crusenstolpe såsom adelsman hade sitt forum. Sedan dröjde det emellertid ända till slutet av maj, innan Crusenstolpe erhöll någon kallelse av rätten -- ehuru tryckfrihetsförordningen påbjuder, att dylika ärenden med »den största skyndsamhet» skola

Digitized by Google

Litografi av A. J. Salmson. Nordstjernan 1843.

Digitized by Google

Digitized by Google

handläggas. Dröjsmålet berodde tydligen därpå, att man ville, att målet skulle behandlas av den ökända division, vars ordförande var hovrättsrådet Hindbeck, vilken vid denna tid inträdde i tjänst. En tredje oformlighet var ännu mera eklatant. Tryckfrihetsförordningen stadgar, att majestätsbrott icke får åtalas av allmän åklagare, utan att konungen därtill ger sitt bifall. Men något dylikt tillstånd inhämtades icke, och jury utsågs (den 12 juni). Vid val av denna förfor rätten med tydlig partiskhet, och Crusenstolpe blev även (den 18 juni) av juryn förklarad skyldig. Straffet skulle åsättas av rätten. Detta straff, som på Lindebergs tid varit halshuggning utan någon latitud, hade, just med anledning av denna process, 1835 förändrats till halshuggning *eller* fängelse från två till tio år. Hovrätten satte nu straffet icke till två, utan till tre års fästning. För dessa juridiska oformligheter blev väl hovrätten sedan aktionerad av justitieombudsmannen, men utan påföljd. Det sätt, på vilket rättegången förts, väckte i följd härav en allmän ovilja i landet, även inom det konservativa partiet, och t. o. m. Svenska Minerva medgav, att åtalet var »i otid börjat, illa anlagt, sämre fört och ännu sämre till slut bragt». Skarpare yttrade sig, i brev till Askelöf, den konservative Brinkman, vilken kände sig djupt upprörd över rättens val av jurymän. Likaså ogillades åtalet av en så rättfärdig och sansad man som den förre justitiekansleren Trolle-Wachtmeister. I en uppsats, som var avsedd att föreläggas kronprinsen, skrev han, att han visserligen ej delade den liberala teorien, att ett klander av konseljens beslut icke är ett klander av konungens person. Men — fortsätter han — en annan fråga blir, om konungamakten skulle vara mera belåten med den enligt min mening grundlagsenliga tolkningen, ty med denna kan icke undgås, att konungens person indrages i den politiska kampen, och »det är således konungamakten själv, som sist av alla bör yrka på, att majestätsbrott kan finnas i vad som riktas mot konseljen. Beträffande innehållet av det åtalade stället hos Crusenstolpe och hans fällande därför tillåter jag mig ej att döma över den samvetsdomstol, som funnit honom skyldig. Icke hade jag därtill bidragit med min röst.»

Utgången visade, att Trolle-Wachtmeister dömt rätt. En rent juridisk tolkning av grundlagen synes nog leda därhän, att konungen, som i statsrådet fattar *beslutet*, också är den ansvarige för detta, och då konungens gärningar äro fredade för klander, blir det således omöjligt att kritisera en regeringshandling. Praktiskt är emellertid en dylik tolkning orimlig icke blott i våra dagar, utan var det också på Karl Johans tid, och i varje fall skiljer och skilde den allmänna opinionen på konungen och konseljen. En jury skall, såsom Trolle-Wachtmeister påpekade, mera se till meningen än till uttrycket, och den borde därför hava tolkat »konseljen» på det för den anklagade fördelaktigaste sättet. Så hade icke skett, själva domstolen hade tydligen varit partisk, både i val av jury och i domen, och det är intet, som så upprör en svensk allmänhet, som partiskhet hos en domstol. I försöket att straffa en smädeskrivare såg man därför — och icke utan skäl — ett försök att undertrycka det fria ordet, den liberala pressen begagnade naturligtvis med hänförelse detta tillfälle att anfalla regeringen, och i hast blev Fäderneslandets förre redaktör en folkets hjälte. Man måste också medge, att Crusenstolpe på ett ypperligt sätt förstod att spela denna roll. Det försvarstal, han höll i hovrätten, är alldeles i den franska advokatretorikens stil, och till yttermera visso gjorde han ett långt citat ur den berömde advokaten Dupins försvarstal för Béranger. Anförandet var naturligtvis anlagt på att imponera, visserligen ej på juryn och hovrätten, utan på allmänheten och pressen. Och det lyckades. Då hov-

Digitized by Google

rättens president inför en talrik publik uppläste domen, hurrades det i själva hovrätten för majestätsförbrytaren, och ännu starkare blevo hyllningarna för denne, då han fördes från rätten. Dagen därpå var ett upplopp nära att utbryta, vilket genom militärens ingripande antog än större dimensioner, än det förtjänade. Slottsportarna stängdes, trupper ditkommenderades, överståthållaren, som var emot dessa åtgärder, avskedades o. s. v. Än starkare blev rörelsen då Crusenstolpe den 19 juli avfördes till Vaxholms fästning att avtjäna sitt straff. Nu kom det verkligen till skottväxling, tre personer dödades och flera sårades, och oroligheterna fortforo hela sommaren. Regeringen hade således, såsom Trolle-Wachtmeister förespått, gjort sig grundligt impopulär, och processen mot Crusenstolpe betecknar också vändpunkten i den av regeringen så oförsiktigt framkallade konflikten med den allmänna meningen. Vid 1840 års riksdag segrade oppositionen, och efter denna tid aktade man sig för att rubricera ett klander av ett regeringsbeslut såsom majestätsförbrytelse. Crusenstolpe hade således gjort en icke oviktig insats.

Fängelsetiden.

Både han och allmänheten voro övertygade om, att åtalet utgått från Karl Johan personligen och Brahe. Såsom Warburg med stöd av Hartmansdorffs anteckningar visat, är detta knappast riktigt. Konungen var först mycket tveksam och »höll på att ångra sig», men gav slutligen vika för Hartmansdorffs och Rosenblads påtryckningar. Att Brahe skulle varit verksam för åtalet, är i varje fall fullkomligt obevisat, t. o. m. osannolikt.[1] Detta hade Crusenstolpe emellertid fått för sig. Egendomligt nog hade han alldeles förbigått Brahe i sina 1834 utgivna Skildringar, som eljes sysselsätta sig med alla mera bemärkta personer. Denna underlåtenhet är tämligen mystisk, ehuru Crusenstolpe nog hade sina skäl, som vi ej känna, och t. o. m. i det andra, i februari 1838 skrivna brevet i Ställningar och förhållanden behandlar han Brahe ganska sympatiskt. Nu tog han emellertid skadan igen, och på Vaxholms fästning skrev han i augusti ett fjärde brev i serien Ställningar och förhållanden, vilket smugglades ut och trycktes. Det är riktat till »Excellentissimus» och äger verkligen något av hatets medryckande vältalighet. Med en lindrig ändring citerar han Figaros ord: »om ni vill dansa, bäste herr greve, jag då på cittran skall spela för er» och så överhöljer han Brahe med smädelser och gör honom ansvarig för alla de olyckor, för vilka Fäderneslandets redaktör råkat ut: »Ni, Excellentissime, har en anboren rättighet till hela min erkänsla, ty det är Er, jag har att tacka för allt — *allt*, till och med för den enslighet, vars obehag jag nu söker skingra genom sysselsättningen att skriva detta brev.» Vid riksdagen — fortsätter han — genomdrev jag för Er ett statsanslag, »och när jag lyckats: huru hjärtligt Ni omfamnade mig, Excellentissime! Och vilka Judaskyssar! Ni önskade ingenting högre än att finna ett tillfälle att visa mig er tacksamhet. Ni *har* funnit det, och Ni har omfattat det med en ridderlighet, som ägnar den förste bland ridderskapet. Också dricker jag i dag, den 19 augusti — er namnsdag och min — er skål i det fängelse, där Ni låtit inspärra mig och där, i kraft av edra instruktioner, jag hålles avstängd från den yttre världen på ett sätt, som ännu ingen fånge i *min* belägenhet varit före mig.»

Så synnerligen svåra, som man härav kunde frestas att tro, voro hans lidanden på Vaxholms fästning dock icke. Ehuru han ju hade allting fritt, skall han under de tre fästningsåren hava depenserat »icke mindre än 14,000 rdr banko» — en

[1] Hans svåger Sprengtporten, som var överståthållare, blev avsatt, därför att han satte sig emot militärens ingripande i oroligheterna.

Digitized by Google

då högst betydande summa. Han fick mottaga besök av sina vänner, och han hade tillfälle att utöva en ganska inkomstbringande författarverksamhet; för det nyss citerade fjärde brevet erbjöd Hierta honom 1,333 rdr 16 sk. banko. Vidare skrev han här de tre första delarna av Morianen och två ganska lästa broschyrer. Den ena, Röst ur ett svenskt statsfängelse (1839), är riktad mot C. H. Anckarsvärd, vilken han ibland prisat, men som han tydligen innerst hatat och som han därför vid flera olika tillfällen anföll. Anckarsvärd hade förälskat sig i den norska författningen, och det gav Crusenstolpe anledning att i broschyren anfalla honom dels för bristande svenskhet, dels för rent reaktionära tendenser. Meningen var tydligen att diskreditera honom inför den stundande riksdagen, och Anckarsvärds många vinglerier under olika tider erbjödo också goda anfallspunkter. Men knappt hade broschyren den avsedda effekten, och till Anckarsvärd skrev Richert: »Mannen är sig lik — ilsken och sanslös. Den, som ena gången lyftes till skyarna under jubelrop, kastas andra gången på lyktpålen. Sådan är den rätte pöbelprofeten. Och det är denne, som vår välvisa regering arbetat på att göra till 'Fäderneslandets man'!» Långt viktigare är den andra broschyren: Vidräkning och reform (1839), som är riktad mot Geijer, vilken året förut dels gjort sitt »avfall», dels utgivit sin skildring av frihetstiden. Sedan den nyss omtalade recensionen hade Crusenstolpe en räkning ouppgjord med honom, vilken han nu ämnade betala, och han ville även slå ett slag för den av honom älskade frihetstiden. Det är också »vidräkningen» med Geijer och Karl Johans politik, som är det viktiga i broschyren. Efter en kortare inledning genomgår han år efter år, från 1809, regeringens alla grundlagsbrott och misstag samt riktar nu dessa angrepp alldeles öppet mot regenten, ej blott mot konseljen. Den 13 mars 1809, då Gustav Adolf avsattes, hoppades man på ett nytt tidevarv av sällhet för vårt land, men med den 6 juni, då Karl XIII utropades till konung, försvunno dessa förhoppningar. Det hela hade blivit en dekorationsförändring. Och för denna lönade det visst mödan att avstå en tredjedel av riket, att förödmjuka sig för Napoleon, som man kort därefter svek och bedrog, och att välja en fransk marskalk till konung! Bättre hade varit att låta Gustav Adolf besvärja de nya grundlagarna, ty »*att* han efterlevat dem, om han besvurit dem, är säkert. Man vet, huru *han* förstod ett löfte, huru *han* höll en ed.» Efter denna långa utredning fortsätter Crusenstolpe: lika litet som föregående konstitutioner förmått trygga folket mot den ärftliga konungamaktens utvidgningsbegär, lika litet förmådde 1809 års det, och det är klart, att konungamakten »i sig innefattar någonting *oförenligt* med en sann medborgerlig frihet». Herr Geijer ser frihetstidens olyckor i dess svaga konungamakt, men felet låg »icke däruti, att konungen nedsattes till en president, utan däruti, att man uppoffrade friheten åt fördomarna, då man smyckade en president med ärftlig konungatitel och dit hörande prerogativ». 1719 hade man haft fria händer: »Vad hade då varit naturligare och lämpligare än att på vissa år uppdraga åt Horn att *regera i egenskap av riksföreståndare?*» Herr Geijer säger sig icke vara någon beundrare av Horn. Det är nu visserligen ett minus för Horns ärekrona, men om det utgör ett plus för herr Geijers, är mera tvivelaktigt. Därefter ingår Crusenstolpe i en kritik av Geijers Frihetstiden och vill uppvisa, att Sveriges alla olyckor under denna tid berott därpå, att vi då hade en ärftlig konungamakt och ej en riksföreståndare, vald på sex år — Crusenstolpe föredrager denna titel för republikens överhuvud, därför att den är mera svensk. Herr Geijer — fortsätter han — har gjort sina lärospån under den gamla regimen och hade blivit dess profet. Varje invändning mot detta åskådningssätt besvarades av lärjungarna med

Digitized by Google

ett *Geijer dixit*. Nu har herr Geijer gjort sitt avfall, fjällen ha fallit från hans ögon och han skryter över att vara renegat. Men det fordras oundgängligen »1) att med klara och giltiga bevekelsegrunder styrka, *varföre* professorn kommit till en förändrad övertygelse och 2) att klart, åskådligt och för hela världen fattligt bestämma, *varuti* professorns nya system består... Det dunkel, varuti herr Geijer sålunda funnit för gott att själv insvepa sin med så mycken affektation och självbehag omtalade övergång, avfall, renegatism eller vad man behagar kalla hans uppenbarelse i Litteraturbladet, har därföre hos mången väckt vissa tvivelsmål både i avseende på avsikten och beskaffenheten av professorns politiska omvändelse.» Efter några insinuationer mot Geijer — hans fortfarande rojalism — återgår Crusenstolpe till situationen 1809. Vi hade då kunnat bliva en republik, och kronan hade kunnat flyttas till antikvitetsmuseum. Namnet på den riksföreståndare, man kunnat utse, är likgiltigt: »någon liten furste, genom sin härkomst eller av Napoleons nåd, eller ock någon infödd medborgare — hertigen av Augustenburg, marskalk Bernadotte eller general Moreau, greve Anckarsvärd eller expeditionssekreteraren Richert». En sak hade man i varje fall vunnit: man hade sparat alla utgifter för konungadömets lyx, och därefter följer en utförlig tablå över, vad denna kostat riket. Sedan Crusenstolpe således behandlat konungamakten, kommer han till riksdagen. Man har förebrått frihetstidens riksdag dess korruption. Men förekom denna ej förut? Förekom den ej samtidigt överallt? Och har den ej förekommit *sedan*? Det sista besvarar han med en mängd nya frågor, av vilka flera — t. ex. om Guadeloupe-fonden — alldeles särskilt beröra Karl Johan. Därefter söker han försvara frihetstidens riksdagsmän. Emedan de den tiden »voro de maktägande, så kunde de utländska föräringarna i själva verket betraktas såsom subsidier, givna av makt till makt, och lika mycket eller lika litet fördömliga, emottagna av folkets ombud, som då konungarna och deras ministrar stoppa dessa medel i *sina egna fickor*.»

Jag har mera utförligt refererat denna avhandling, emedan den i ett avseende är ganska märklig. Den skrevs av en statsfånge, men blev varken åtalad eller belagd med kvarstad, ehuru den innehåller vida mera radikala och för konungen förnärmande satser än det relativt oskyldiga februaribrevet. Detta visar, att regeringen nu fått blicken öppnad för vådorna av att inskrida mot den politiska diskussionen, och denna ändrade uppfattning berodde till en väsentlig del på de moraliska nederlagen i processerna mot Lindeberg och Crusenstolpe. Resultatet kan således räknas Crusenstolpe till förtjänst, såvida man i ordet »förtjänst» ej inlägger någon moralisk betydelse.

Crusenstolpes sista tid.

Den 20 juli 1841 öppnades fängelsets portar för Crusenstolpe, och på ångfartyget Drottningholm avreste han till Stockholm. Efter vad Ridderstad, en entusiastisk beundrare, berättar, hade han vid minnet av ovationerna vid avfärden till Vaxholm väntat sig liknande vid återkomsten. Men han bedrog sig. Endast få bekanta voro nere vid hamnen att hälsa honom, och vart han blickade, »var folket upptaget av och sysselsatt med sitt vanliga arbete». En tillämnad ovation för honom på kvällen misslyckades, likaså en ifrågasatt bankett på Börsen. Man hade på de tre åren glömt folkhjälten. Visserligen — skriver Ridderstad — »sparade han icke regeringen nu mera än förut och visserligen spelade fortfarande hans batterier. Men huru som helst — solen 1838 återkom icke, och några storartade och lysande ovationer hördes ej vidare av.» Då Hierta 1851 sålde Aftonbladet, skrev Crusenstolpe till honom en lång och »hjärtlig avskedshälsning». »Hjärtligheten» är den hos Crusenstolpe vanliga och speglar ett misslyckat livs

Digitized by Google

hela bitterhet mot den, som haft framgång. Nästan varje erkännande blir tillika en anklagelse. Huru har allting förändrats sedan vi uppgjorde planen till Aftonbladet! »Du — en skickligt beräknande affärsman, som betraktar föremål och företag ur industriell synpunkt och uppskattar deras värde endast efter de praktiska fördelar, som av dem kunna upphämtas — behöll köttstycket. Jag — bländad av höjdernas irrsken och ännu obekant med nonvalören av purpurns fagra ord — dårades av skuggan och uppsade, i lättsinnigt förlitande på ridderliga förespeglingar, vår överenskommelse om detta tilltänkta nya tidningsbolag. En lång, för dig indräktig, för mig bitter erfarenhet har ådagalagt, huru riktigt du sett, huru klokt du handlat, huru väl du gjort — på utkomstens vägar nämligen — för dig och de dina. Mig har det kostat livstidsbekymmer för tak över huvudet och bröd för dagen att hava tänkt stort om de så kallade store i samhället.» Efter denna »hjärtliga» ingress följer en mördande »vidräkning» med Hierta och hans Aftonblad, som Crusenstolpe endast betraktar såsom ett affärsföretag, under det att han själv hållit idéens fana högt. Det är möjligt, att han verkligen trodde detta. Hierta förstod han nog aldrig, och båda voro rakt motsatta typer. Hierta gör snarast ett engelskt intryck — så redan den långa, skrangliga gestalten och det rödlätta håret. Han hade engelsmannens praktiska, nyktra blick på förhållandena, förivrade sig aldrig, höll sig till saken med förakt för de klingande fraserna, och samtidigt hade han dock ett idealt mål, som han höll fast med brittisk seghet. Crusenstolpe var sydlänningen, impulsiv, nervös, berusad av frasen, oförmögen att se verkligheten, sådan denna var, utan någon fast övertygelse, följande stundens ingivelse, vare sig han lockades av sitt hat eller av någon ganska tarvlig fördel. Både Hierta och han voro adelsmän. Men ehuru den förre tillhörde en urgammal svensk ätt, var han verkligen till sin åskådning demokrat eller snarare bourgeois. Crusenstolpe var däremot aristokrat, om än i sämre mening. Han var stolt över sitt adelskap, elegant i sina vanor och led av att nödgas umgås med »creti och pleti». Han lät därför dåra sig av hoppet att komma upp i de högsta cirklarna, och hans hat, då detta misslyckades, var rent lidelsefullt. Men aristokrat i högre mening var han icke. Han kunde, när så behövdes, förnedra sig till mycket tarvliga handlingar, för någon verklig övertygelse kämpade han aldrig, och han hade pöbelns simpla instinkter, hatade de rike och höge, katoliker och judar, och var trots sitt rabulisteri minst av allt liberal. Richert kallade honom också träffande: tiggararistokraten.

Hans stora dag var den, då han som statsfånge avfördes till Vaxholms fästning. Sedan var hans inflytande slut. Han fortfor väl att skriva, och man läste med begärlighet hans giftigheter, men både av de konservativa och de liberala betraktades han såsom en hållningslös smädeskrivare; endast några radikala ungdomar hyllade honom. Någon ny insats gjorde han icke mera. 1842 började han åter utgivandet av Ställningar och förhållanden, först i fria häften — ett eller par om året —, från 1852 såsom en månadsskrift, vilken upphörde först vid hans död 1865. Vidare publicerade han de vidlyftiga »romanerna» Morianen (1840—1844), Carl Johan och svenskarne (1845—1846) och Huset Tessin (1847—1850), flera väl och elegant skrivna biografier samt en stor mängd brevutdrag och handlingar av kulturhistoriskt intresse ur de samlingar, som han hopbringat. Värdet är ojämnt, ty Crusenstolpe skrev för brödfödan, hade fortfarande dyrbara vanor och behövde stora inkomster. Han drog sig därför ej heller för att ingå som medarbetare i ett rent smutsblad som Folkets röst. Man får — skrev han till en greve Kalling — »i våra praktiska tider ej försmå en *lovlig* inkomst, även om man just ej är kär i källan».

Digitized by Google

Dagligt Allehanda.

Han och Hierta voro under 1830-talet pressens mest uppmärksammade personligheter. Över huvud betecknar detta årtionde tidningsväsendets kanske kraftigaste utveckling i vårt land. Den mest betydande liberala tidningen näst Aftonbladet var Dagligt Allehanda, som hade börjat redan 1769, men före 1830 varit nästan blott en annonstidning. Med ingången av 1833 ändrade den dock karaktär och blev även en politisk tidning, som troget delade Aftonbladets öde att vid upprepade tillfällen indragas; i följd därav framträdde den också under en mängd växlande titlar. De, som 1833 inköpte tidningen, voro Wilhelm Fredrik Dalman och hans svåger Nils Arfwidsson. Den senare var en litterärt högt bildad man, men politiskt mindre intresserad, och den egentlige redaktören blev därför Dalman, också en kunnig och rättänkande man, övertygelsetrogen liberal, ehuru man tyckes hava haft svårt att taga honom på fullt allvar — kanske på grund av hans lilla, något löjliga figur. Den litterära avdelningen i Allehanda, som sköttes av Arfwidsson, låg åtskilligt över Aftonbladets, men den politiska däremot under. Vid tronskiftet 1844 gav sig för övrigt Dalmans radikalism betydligt, och tidningen blev nu ganska regeringsvänlig.

Den konservativa pressen.

Den konservativa pressens främste representant vid 1830-talets början var Askelöfs Svenska Minerva, som redan omtalats i föregående del. Såsom vi minnas höll Askelöf strängt på sin självständighet, han gick sina egna vägar, som ej alltid voro regeringens, och Karl Johan ville därför skaffa sig en egen tidning. Försöket med Crusenstolpes Fäderneslandet misslyckades emellertid grundligt, och 1834 kom därför en ny plan upp. Man hade ju redan en officiell tidning, Post- och Inrikes Tidningar. Men denna tillhörde Svenska akademien. Såsom affär betraktad var den ganska dålig. Tidningens privilegium på att ensam få meddela utrikes och inrikes nyheter hade upphört med 1810 års tryckfrihetsförordning, och tidningen levde nu nästan uteslutande på de legala annonserna. I april 1834 föreslog därför Beskow, att akademien skulle mot en lämplig ersättning till staten överlåta sitt privilegium att utgiva den officiella tidningen. Det har — yttrade Beskow — inträffat, »att regeringen äger ett s. k. officiellt blad, som den icke rår om, varemot akademien äger en tidning, vars innehåll av densamma icke bestämmes, och det bör därför icke väcka förundran, om både regeringen och allmänheten och akademien själv äro missbelåtna med detta förhållande och med bladets närvarande beskaffenhet». Att direkt övertaga tidningen ansåg regeringen emellertid vanskligt, ty detta innebar en ekonomisk risk, som man ogärna ville stå för. Å den andra sidan voro statsråden, särskilt excellensen Gustaf Lagerbjelke, livligt intresserade för att få ett organ, som kunde upptaga kampen mot den liberala pressen, och så beslöt man sig för en kompromiss. Genom ett kungabrev av den 12 juli 1834 fick akademien rätt att på fem år, från 1835, överlåta sitt privilegium på tidningen till den, som hovkansleren antoge att utgiva en svensk statstidning. Till redaktör utsågs den beprövade publicisten Wallmark. Dess verklige chef blev dock Lagerbjelke, som där dels anonymt, dels under märket Philalethes skrev ett flertal artiklar. Allmänheten hade dock fått smak för grövre salt än diplomaten Lagerbjelkes, och Sveriges Statstidning, vartill Post- och Inrikes Tidningar omdöpts, fick ingen större läsekrets. Ekonomiskt gick företaget så illa, att en betydande brist, 52,876 rdr banko, uppstod, som måste täckas av 1844 års riksdag. Kontraktet blev därför uppsagt och akademien fick 1842 återtaga sin tidning. Liksom med Fäderneslandet hade således också försöket med Sveriges Statstidning misslyckats, och Svenska Minerva stod fortfarande kvar såsom det konservativa partiets organ inom pressen.

Digitized by Google

En medarbetare i Statstidningen, i viss mån dess upphov, var Bernhard von Beskow, och i honom hade det konservativa partiet fått sin kanske mest kamplystne, vakne och slagfärdige polemiker, vars stridssätt knappt präglades av den ridderlighet, man annars återfinner i hans uppträdande. Såsom tidningsman var han hänsynslös, men skyddade sig alltid bakom anonymiteten och det ansvarighetssystem, som han så bittert klandrade hos Hierta; vidare ägde han goda kunskaper, en god stil, ibland också ett försonande gott lynne. Till sin specielle strykgosse hade han utvalt den hederlige Anders Lindeberg, som var tämligen värnlös emot allt skämt och därför tacksam såsom offer. Genom personliga anfall och sin agitation mot Kungl. teaterns privilegium hade han i hög grad förargat Beskow, vilken 1831—32 varit teaterdirektör, och denne gav då (1833) ut ett flygblad, Flugsmällan, som gjorde ett ofantligt uppseende, särskilt sedan Lindeberg väckt ett tryckfrihetsåtal mot skriften. Den innehöll bl. a. en samling xenier mot Lindeberg, vilken här stämplades såsom dumhuvud och pekoralist; förebilderna ha nog varit Per Enebomsvisan och Hammarspik, och kvickheterna äro av ungefär samma art. Då nu Lindeberg åtalade skriften, framträdde en sufflör vid Kungl. teatern, Wessling, såsom den ansvarige utgivaren, och Lindebergs försök att tvinga fram Beskow misslyckades fullkomligt. Rättegången blev i stället en fars, för vilken Beskow var regissören och där löjet föll över den stackars Lindeberg. Den började därmed, att Wessling av tvenne dalkarlar ur operan Gustaf Wasa bars upp i rätten, sittande i en gammal rådsstol, också från teatern, och där uppläste han sina av Beskow författade svarsskrifter. Lindeberg hade framhållit, att Wessling ej haft någon anledning till hat mot honom. Men sufflören påpekade Lindebergs på Kungl. teatern spelade tragedi Blanka: »Jag ber vem som helst sätta sig i mitt ställe och ett par gånger genomtugga sorgespelet Blanka. Få se, hur långt tålamodet räcker! Jag har dock icke allenast utan knot uthärdat detta; andra gravamina hava tillkommit, vilka ökat och förlängt mitt lidande. Versen i nämnda sorgespel är nämligen så knagglig och hård, att den icke utan våda för bröstet någon längre tid kan utsägas. Stycket gavs väl lyckligtvis icke mer än två eller tre gånger, men de ändlösa repetitionerna — föranledda av de spelandes brist på uppmärksamhet och deras (Gud vet av vad anledning) återkommande skratt, varigenom deklamationen avbröts — vållade för mig, som ensam måste streta med hela pjäsen, många och långa plågodagar, så att jag under denna tid icke var *sufflör* utan *souffre-douleur*.» I denna stil fortgick rättegången, som slutade därmed, att Wessling blev frikänd, och citatet visar, att Beskow såsom publicist hade en viss likhet med den av honom så hatade Hierta. Men han sökte även i allvarliga broschyrer bekämpa den liberala pressens inflytande på den allmänna opinionen; sådana skrifter äro Upplösning är icke upplysning (1838) samt Har Sverige publicitet och publicister? (1839), och överhuvud var han vid denna tid, omkring 1840, en bland de verksammaste inom pressen.

Med Statstidningens mera urbana inlägg hade han ej varit nöjd, ej heller med Svenska Minerva, och händelserna 1838 — Geijers avfall, oroligheterna vid Crusenstolpes dom m. m. — hade naturligtvis ökat stridshumöret hos liberalismens motståndare. Vidare stundade 1840 års riksdag. Beskow ansåg därför nödigt att sätta upp en tidning, som kunde svara rabulisterna med samma mynt, och så tillkom 1839 Svenska Biet, som 1841 blev daglig. Redaktör blev J. C. Hellberg — sedan känd som memoarförfattare under pseudonymen Posthumus —, men tidningens ton kom att angivas av en medarbetare, Chr. Olofsson Angeldorff, vars pöbelspråk blev även långt gående högermän för starkt. Sin betydelse fick

Digitized by Google

Svenska Biet mest genom de tillfälliga medarbetarna, och i tidningen möta vi partiets bästa pennor, särskilt Beskows och Järtas. Något motgift mot Aftonbladet kunde Svenska Biet dock ej giva, och 1844 upphörde bladet.

Pressen efter 1844.

Tronskiftet detta år medförde ju en stor förändring inom det politiska livet. Man hoppades på en ny, liberal kurs, och Aftonbladet samt ännu mera Dagligt Allehanda ställde sig nu välvilliga mot regeringen. Av de konservativa organen upphörde Statstidningen och Svenska Biet. Minerva, som efter tronskiftet snarare blev en konservativ oppositionstidning, höll väl i till 1848, då Askelöf avled, men redan förut hade han tröttnat, och redaktionen hade faktiskt övergått till Argus-Johansson, som varken hade Askelöfs stil eller hans inflytande. Situationen hade således mot slutet av 1840-talet blivit icke så litet förändrad. Tonen hade blivit värdigare och mera moderat — nämligen hos de bättre tidningarna. Ty just omkring 1850 växte en verklig smutspress upp. Den mest långlivade inom denna var Fäderneslandet, som 1853 flyttade till Stockholm från Lund, där den först (1852) utgivits. Dess redaktör var Nils Rudolf Munck af Rosenschöld, men då tidningen upprepade gånger åtalades och dömdes, växlade den flitigt »ansvaringar» samt utkom även under olika titlar. I Stockholm hade den haft flera föregångare, av vilka den ryktbaraste var Folkets Röst (1849—1861), utgiven av Franz Sjöberg. Denne kastade sig särskilt över Hierta, vars förmögenhet stack pöbelskribenterna i ögonen. Deras oupphörliga smädelser irriterade honom i hög grad — isynnerhet anfallen på hans förhållande till Almquist — och 1851 sålde han därför sin tidning till ett konsortium, de s. k. magistrarna. Dagligt Allehanda hade redan förut (1849) upphört, och försöket att ersätta den 1848 avlidna Svenska Minerva med Tiden hade misslyckats. Som vi från föregående del minnas (V, s. 201), utgavs tidningen 1847—1848 i Stockholm, under det att redaktören, Palmblad, bodde i Uppsala. Det var naturligtvis en orimlighet, och denna blev knappt mindre, då Tiden flyttades till en småstad som Uppsala. Där blev den utan betydelse och upphörde 1851.

C. F. Bergstedt.
Daguerrotyp.

1850-talet fick således en i det hela ny press. Av de gamla ledande organen på 1830-talet stod endast Aftonbladet kvar, men med en ny redaktion och ett delvis nytt program. Det konsortium, som inköpt tidningen, bestod av docenten C. F. Bergstedt, rektor P. E. Svedbom m. fl. Redaktör blev Bergstedt, en högt bildad, t. o. m. lärd man, redbar och begåvad, men icke lika skicklig tidningsman som Hierta. Den liberala kursen bibehölls väl, ehuru med en annan nyans. En uppgift för Bergstedt var att giva pressen en mera värdig ton, och häri

Digitized by Google

N:o 1. 1830.

AFTONBLADET

I

Måndagen STOCKHOLM. den 6 December.

Priset i Stockholm: för helt år 10 R:dr, halft år 5 R:dr, 3 månader 2 R:dr 32 sk. Banko. Prenumeration och utdelning i Linströms bokhandel vid Mynttorget; Bromans bod i hörnet af Drottningatan och Clara Bergsgränd; Linroths bod vid Norrlandsgatan och Essèns bod vid Södermalmstorg. Annoncer mottagas endast i Linströms bod, till ½ skilling Banko raden. Utdelningen sker kl. omkring 4 eftermiddagarne.

Post- och Inrikes Tidningen för i dag omtalar följande:

I *Götheborg* utbrast den 30 November kl. 2 e. m. en häftig eldsvåda i Masthugget. Elden började i Hökaren Ramstens hus och fattade i 2:ne dermed sammanbyggde, allt trähus, hvilka stodo i full låga, innan sprutorna hunno fram. Likväl lyckades man oaktadt en svår lokal, stark blåst och aflägsen vattentillgång, släcka, sedan 6½ hus nedbrunnit.

LEDIG TJENST.

Skeppsmätare-tjensten i Carlshamn sökes inom 56 dagar efter den 30 October.

LEFVERANS

till Flottan å Skeppsholmen, af: bräder, krita, vadmal, tjära, spik, bultjern. Anbud till kl. 12 den 7 Dec. hos Förvaltningen af Sjöärenderna.

AUCTIONER:

Den 21 Dec. kl. 12 i Krigs-Collegium och Lands-Canzliet i Malmö, 5 à 10 års arrende å f. d. Kungs-Ladugården Remmarlöf, N:ris 11, 12, 14 och 16, och en väderqvarn med Holländska stenar.

2:ne Porfyrskifvor säljas å Stockholms Auctions-Kammare den 13 dennes kl. 12.

Auction för afl. Häradshöfdingen Ehrencronas concursmassas räkning, den 29 Dec. kl. 10 f. m. på stället, å: Utterud, 1 mantal i Nors socken i Wermland.

KALLELSER I CONCURSMÅL.

Afl. Handlanden L. Calens Borgenärer till Rådhus-Rätten i Ulricæhamn, 1:sta helgfria rättegångsdag efter den 7 Jan. 1831 före kl. 12.

Afl. v. Häradshöfd. f. d. Riksdagsfullmäktigen Casper Wijkmans borgenärer till 2 rg:dagen å Norunda sommar-ting. 1831 innan kl. 7 e. m.

Afl. Kyrkoherden C. H. Alms borgenärer; Wäddö och Häfverö H:ds-Rätt, å 2 rg:dagen af första Ting, natt och år efter d. 19 Oct.

Afl. Nämdemannen Matts Janssons i Rungarnö borgenärer; Wäddö H:ds-Rätt 2 rgd. 6 månader efter d. 19 Oct.

Afl. KrigsRådet, ÖfverJägmäst. G. E. Petterssons borgenärer till Urt. Ting i Rånby by, Råneå socken i Norrbotten, d. 7 Jan. 1831 innan kl. 7 e. m.

Afl. Bonden Anders Olofssons i Mötterud och Enkas borgenärer. Jösse H:ds-Rätt, 2 rg:dagen 6 mån. efter d. 6 Julii 1830, kl. 7 e. m.

TESTAMENTEN.

Hr Johan Kullbergs och dess Frus, född H. U. Lundgren; communiceradt af Rådh. Rätten i Ystad.

Afl. Bokhållaren P. F. Melldenhauers; communiceradt af Frösåkers H:ds.-Rätt d. 27 Sept.

Afl. Demoiselle Carolina Christina Grubbs; Westerviks Rådh.-Rätt d. 17 Nov.

LAGFART.

3 uppbudet å 3-384:dels Mt:l skattehemman i Öfverklinten; Bygdeå och Nysätra Tingslag, d. 26 Febr. 1830.

KALLELSE Å

Magnus Samuelsson i Mjölserud till Hvetlanda H:ds-Rätt, efter 1:månad från 16 Nov., ang:de en inteckning i hemmanen Bjädesjöholm och Bjädesjö Karingsgård.

ARF LEDIGT

efter Bokbindare-Gesällen J. Fröström, död i Rysk krigstjenst. Anmälan hos Justitiæ-Collegium i Stockholm.

OMYNDIGE FÖRKLARADE:

Kammarskrifvaren i Kongl. General-Tull-Styrelsen Herrman Elias Billbergh. Förmyndare: Herr Kammar-Rätts-Rådet och Ridd. G. J. Billberg.

Landbonden Jan Andersson i Mörtö, Wäddö-Tingslag. Förmyndare: f. d. Nämndemannen Anders Andersson i Göinge.

Diverse Kungörelser:

Sydow et Rydbergs Tobaksfabriksrörelse i Calmar upphört.

Domen i Herr Lagmannen N. C. Sunessons Concurs finnes å Tidlunds källare i Upsala.

KALLELSER Å BORGENÄRER.

Linkramhandlaren A. Kallings den 11 Dec. kl. ½ 12, i N:o 2, qv. Aurora, Stockholm. Handlanden L. G. Lindgrens, den 11 Jan. 1831, kl. 10, Stadskällaren i Skara. Nils Anderssons i Hålen, d. 16 Dec. kl. 10. Ullerud Kyrkas sockenstuga.

Fält-Kamereraren E. P. Lindstedts, d. 22 Dec. kl. 10, Kämners-Rättens rum i Malmö.

Assessoren G. Ekmans; d. 29 Dec. kl. 10. Fru Pehrmans hus i Alingsås.

Afl. Auscultanten D. Carells; d. 29 Dec. kl. 12 på Assemblée-Källaren i Nyköping.

Handlanden Niclas Brännbergs; d. 29 Dec. kl. 10. Borås hos Sysslomännen.

Kammarherren Baron Fleetwoods d. 3 Jan. kl. 10. Källarmästaren Lundgrens hus i Linköping, för flere angelägenheter.

PRIVILEGIUM EXCLUSIVUM.

För Victor Sjöberg å en handspruta med slang för eldsläckning.

BORTKOMNA DOKUMENTER.

Brandförsäkrings bref: N:o 4222, å Danviks-Lägenheten Kolbotten i Stockholms Län; N:ris 9359,9748, 10529 å Sölje Bruk i Vermland; N:ris 13,855. Gladåkers Jernbruk.

Reverser: Å 800 R:dr till Olof Larsson i Munkerud, af Bergs-Rådet J. G. Geyer; å 360 R:dr af afl. fröken Lovisa Fr. Fleming.

Bankens pantsedlar N:ris 2519, 3522, 6333, 8088.

SPEKTAKLER.

I dag: *Edvinski och Floreska* eller *Polska grufvan;* samt *Mannen och Älskaren.*

Nästa Torsdag: (Fru Eriksons recett) *Tartuffe och Herr des Chalumeaux.*

CONCERT

nästa Lördag för Hr C. M. Crælius.

SAMMANTRÄDEN.

Wetenskaps Academien d. 8 d:s kl. 5.
Ledamöter af St. E. N:o 2, d. 8 d:s kl. 5.
— — af N. C. d. 6 d:s kl. half 5.
Svearnes 3 afdelning d. 8 d:s kl. 4.
Neptuni Ordens 4 grad d. 8 d:s, kl. 7.
Orden L'Innocence Lördagen d. 18, å stora Börssalen.
Polymnia d. 8 d:s kl. 4 e. m.
Redlige Svenskar d. 12 d:s kl. 8 e. m.
Sällskapet L. S. d. 8 d:s kl. 5.
Ledamöter af A. & C. i morgon Tisdag kl. 7.
Musiköfningssällskapet, i morgon kl. half 7.

Utländska Nyheter:

Sista Fredagens utländska poster medförde inga nyheter af serdeles vigt, om man icke dit vill räkna den redan förut med Engelska posten erhållna underrättelsen, att den Wellingtonska Ministèren fallit; sedan hertigen af Wellington i Öfverhuset och Sir Robert Peel i Underhuset lemnat sina platser. Närmaste anledningen härtill var förlusten af en votering med obetydlig minoritet, i en præliminär-fråga rörande civillistan. Man känner icke ännu bestämdt den nya ministeren; enligt tidningarne öfver Hamburg vill man dock veta, att Lord Grey, en af det s. k. Whigpartiets chefer, efter-

Aftonbladets första nummer.

Digitized by Google

trädt Hertigen af Wellington, såsom förste Lord af Skattkammaren. Hvad England kan hafva hoppas af denna förändring för det inre lugnets fortfarande bestånd, är svårt att förutsäga. Mera än något annat land, suckar Engelska folket under bördan af en föråldrad statsbyggnad; af den andliga och verldsliga aristocratiens förtryck, samt en statsskuld, måbända tyngre än de båda föregående tillsammans. Att fonderna genom Ministèrens resignerande för ett ögonblick stigit, är visserligen tillfredställande; Någon verklig förbättring af medelklassens och det lägre folkets belägenhet synes dock icke vara att vänta utan stark minskning i taxorna. Om de åtgärder som af en populär Regering utan tvifvel skola vidtagas för att vinna detta mål, kunna få någon framgång: huruvida icke nationen midt under det lofvärda bemödandet att lätta den tunga bördan, sjelf våldsamt afkastar den, samt huru litet eller mycket den i sådan händelse kommer att draga med sig i fallet, är ett problem som endast framtiden förmår lösa. Stunden är emedlertid betydningsfull, och torde i resultatet af den snart väntade utvecklingen meddela rika lärdomar äfven för de politiska stridsfrågorna inom vårt fädernesland.

Engelska tidningarna äro uppfyllda af intresanta Parlamentsdebatter, uti hvilka i synnerhet Mr. Brougham utmärkt sig genom quicka sarkastiska utfall emot f. d. Ministéren. Att nu meddela dem skulle likväl för mycket sätta oss efter dagens händelser, och till en del bli ett upprepande af hvad som redan stått i andra blad.

= I Frankrike har *General Sebastiani* Blifvit utrikes Minister i Marquis Maisons ställe; Grefve *d'Argout' Marinminister* och *Marskalken Soult Krigs-Minister* efter Gen. Gerard.

Konung *Frans 1* i Neapel är död och efterträdd af sin äldste son, Ferdinand Carl, född 1810. Den unge Konungen har vid anträdet till regeringen aflåtit en proclamation, hvari han framför allt förklarar sig skola strängt vidmakthålla den Catholska lärans renhet.

INRIKES NYHETER.

H. K. H. Kronprinsen afreste i går middagstiden till Upsala, hvarifrån H. K. H. lärer återvända om Onsdag.

= Redactionen af Tidningen Fädernesslandet har i sista Onsdagens nummer meddelat den underrättelse, att Hans Maj:t Konungen den 14 i förra månaden täckts förära f. d. Landshöfdingen i Upsala, Presidenten Frih. Fock en Brillanterad gulddosa med Hans Maj:ts porträtt, beledsagad af ett egenhändigt Nådigt handbref af ett för Frih. Fock högst smickrande innehåll, helst den egenhändiga skrifvelsen är på Svenska.

= *Angående jerntillverkningen* har nyligen från Ryssland blifvit meddelad underrättelse om en upptäckt, hvilken, om den skulle befinnas hvila på sakkännedom och enlig med rätta förhållandet, utan tvifvel kommer att medföra en väsentlig nytta för den Svenska jernhandteringen i allmänhet, och för besparingen af våra skogar i synnerhet. Innehållet är hufvudsakligen, att kunna genom serskild inrättning af smältugnen, nedsmälta med *ved* nära 3 gånger så mycket malm, som för närvarande sker med kol vid våra masugnar. Förslaget låter otroligt, men lärer ha tillvunnit sig den uppmärksamhet hos Ryska Regeringen, att en undersökning deröfver af sakkunnige personer skall vara anbefalld. Vi skole icke underlåta att meddela den kännedom vi framdeles kunne erhålla om fortgången och utslaget af denna undersökning.

= Ett beslag har härom dagen blifvit gjordt i packhuset härstädes på ett betydligt parti kläden, bomullstyger och sidenband, inlagda inom dubbla bottnar uti fastager som anmälts innehålla glas. Varorna lära tillhöra en Handlande vid namn Meyerson. *(Nya Argus).*

= Till Svenska Banco-Commisariatet har genom Herr Stats-Ministern för Utrikes ärenderne ankommit underrättelse, att starka misstankar yppats i Finland om tillvaron derstädes af en fabrication i stort af Svenska Bancosedlar, serdeles Treor. Saken lärer der ha vunnit den uppmärksamhet hos auctoriteterna, att den föranledt till utfärdande af en allmän kungörelse. En Rysk Bonde som sökt på flere sätt utprångla en mängd dylika sedlar i Norrbottens Län, men blifvit ertappad af en Kronofogde, har förut gifvit anledning till sakens efterspanande.

= Den stora Committéen till reglerande af indelta Arméens löner, hade i Lördags sin första sammankomst till fortsättande af det under sommaren afbrutna arbetet under H:r Grefve Brahes Ordförande.

JUBELFESTEN.

Ehuru ämnet för denna dags högtidlighet öfver hela Riket varit detsamma, lärer det dock på intet ställe blifvit firadt med så mycken yttre prakt, som i Upsala. Då man här för tillfället hade tagit alla uppfinningens hjelpkällor inom såväl Kyrkans som Akademiens sköte i anspråk, så torde en korrt berättelse derom icke vara ovälkommen. Efter ett af Akademiens n. v. Rektor, Professoren Geijer, utfärdadt programm, och ett tryckt ceremoniel af Erke-Biskopen von Rosenstein, samlades på serskilda ställen Skolungdomen, de Studerande, Statens, Kyrkans och Stadens Embetsmän, Akademie-Staten, Borgerskapet, och främmande gäster, samt gingo i procession från den s. k. Odens lund och Erke-Biskops-huset till högmässan, der Elfva Prester i mess-skjortor gjörde altartjensten och Erke-Biskopen predikade. Till aftonsången, som begynte kl. ½ 7, gick samma procession å nyo. Den stora majestätiska Kyrkan var starkt upplyst med vaxljus; i fonden af choret var anbragt ett illumineradt korss efter Professor *Limnells* anordning, och på sidorna en eclairering genom slipade glas, i form af liljor.

Högtiden firades äfven å Akademiens sida, Måndagen den 29 November, genom tal på Svenska af Professor Fahlcrantz; Tisdagen genom oration på Latin af Professoren Doktor Lundvall, och Onsdagen den 1 December med tal på Svenska af Rector Scholæ Boivie. Dessa högtidligheter förhöjdes genom musik, för tillfället componerad af Hr Hæffner, hvartill vi anse orden, af Hr Zeipel, förtjena att här nedan meddelas.

Chor.

Stjernornas Herre! Andarnes Gud!
Som i Din hand håller himlen och jorden!
Högt från Din thron i Din herrlighets skrud
Ser Du med Nåd till Din Kyrka i Norden.
Tusende år
Hafva gått ner, sc'n Ditt Ord Du oss sände:
Kärlekens vår
Blommar ännu vid den sol, som han tände.
Dig äro tusende år som en dag;
Tid och Evighet sjunga Din ära!
Fjettrad är Natten — fullkomnad Din Lag! —

Fuga.

Mäktig, som Din Sol, strålar sanningens lära.

Recitativ.

En vild gestalt från djupets rike
Med svärduppristadt bröst,
Med offerknif i hand och siar-röst,
Stod Odins lära här, en blodig vålnads like. —
En jätte, svept i nattens norrskensskrud —
Stod här på Fyrisvall, på stoftet af sin Gud,
Der med sin skapelse i högens famn han hvilar,
Och sände ut, likt snabba pilar
Valkyriorna — stridens bud.
Strid lifvets ära var, och dödens fröjd,
Och Valhalls strid — odödlighetens höjd.
Med fasa sågo vinternattens stjernor
På Offerdrottens lugn, och på hans dystra tärnor.

Ej visste Viking här, att Friden,
I Betlilehem en stjerna fått,

Som öfver verldarne och tiden
Står qvar, när de till hvila gått.

Då kom Ansgarius till Norden,
Ett ljufligt bud från Ljusets verld,
Med fridens palm, med andans svärd,
En himlens härold, sänd till jorden.
Han talte om ett offerlam,
Guds ende Son på korsets stam;
Det blef så tyst, så tyst i lunden,
Och sakta brusto mörkrets band:
Men Asa-templet skalf på grunden,
Och offerknifven föll utur den Gamles hand.

På lågor flydde hedendomen
När templet sjönk till stoft och dam,
Der nu Guds Kyrka, hvälfd på stommen,
Bland ättehögar skymtar fram.

Och Christendomens morgon-sol
Rann opp som vårens vid vår pol;
Den rätta Tro med milda seder
Gick hand i hand från led till leder.
Det var en paradisisk vår
Lik den, som på volkanen står.
Då tänkte han i afgrunds-lllamman:
"Guds rike vill jag störta samman,
Och dränka i en andlig natt
All Nåds och Sanaings dyra skatt."
— Af eldrik åskvigg slagen,
Se, natten remnade itu:

Chor.

Hell; Martin Luther! Det var du,
Som Moses lik, på nytt gaf Lagen.

Recitativ.

Snart, under vård af Wasas hand,
Upptindrade till Herrans ära
Ditt ljus, den rena himlalära,
I Manhem, i de frias land.

Dock måste än ditt folk sig böja
I träldom vid det Babelstora,
Som på ditt stoft Förtrycket ville höja —
Då skallar stridens horn:
Det hörs från Norden! — Se, på vågen
Hvem nalkas med sin hjeltehär?
Midsommarsolen ler från himlabågen,
Och segrens vimplar svaja mellan tågen.
Det Svithiods Gustaf Adolph är:
Guds andre Gideon!

Aria.

Gläds! Du är fri, Tevtonas son!

Recitativ.

Befriarn böjer knä på stranden
I spetsen för sitt trogna folk;
Hos Herran är han sjelf dess tolk:
Den store, ridderlige anden.
I kraft och mildhet lika skön,
ödmjuk, som ett barn i bön,
Sin konungsliga blick han lyfter till de landen,
Dit i sitt kall han gick, och i odödlig glans
Snart lade för Guds fot sin rika segerkrans.

Hymn.

O Gud, som var med våra fäder!
Din Hjeltes folk inför Dig träder;
Låt ljuset, som i dag oss gläden
Ej falla mer i Mörkrets band!
Vårt öde ligger i Din hand:
Beskydda Nordens Kung och land!

Såsom något eget vid Gudstjensten kan nämnas, att ibland andra andeliga stycken speltes musiken till offerfesten i Jessonda.

Professor Geijers Programm innefattar den på en gång kortaste och innehållsrikaste berättelse om Ansgarius, och hans ankomst till fädernesländet, som vi erinra oss hafva läst. Vi skulle önska att kunna meddela det i sin helhet, men måste för utrymmets skull, åtnöja oss med att ur slutet deraf införa nedanstående stycke:

"Det är ej blott *dödens,* utan äfven *lifvets* verk" säger Författaren, "som vi i det förflutna äre kallade att besinna. Och, i det ena som det andra, är det icke det stora, det i ögonen fallande, det är tvertom det stilla, det oupphörliga, det omärkeliga, som, rätt besinnadt, mest uppfyller själen med Evighetens tanka — Har Du sett löfven falla af träden i lugn höst? — De lösas, det ena efter det andra, från sin stjelk, äfven orörda af vindens anda — falla, flyta till grund helt tyst; tills en stolt och löfrik krona ligger på marken såsom gulnad bädd. Så slockna, falna, falla ock menniskolif hvar enda stund. Hvilken räknar dem, eller hör de sista suckar? Och hvad är den blodigaste slagtnings mest mordiska majestät mot minutens magt i tyst förstörelse? *) — Så är äfven i lifvets verk det glänsande, och hvad Historieböckerna pläga omförmäla, ej det vigtigaste. — Vill Du lära känna det första och väsendtliga i all mensklig sammanlefnad; se barnet vid modrens bröst och under fadrens vårdande blickar; se sonens lydnad och dottrens flit i huset, och ungdomens vördnad för åldern, och äktenskapets helgd, och de spädas bön vid gångna fostrares grift; se skördens arbete och belöning, och dagens tåligt burna tunga, och nattens välförtjenta ro; se det evigt upprepade af de första, enklaste pligters hälsosamma ordning; och Du har kastat en blick på den heliga grunden för alla staters lycka och alla samhälls-inrättningars bestånd;

Sällt det folk, hos hvilket *denna grund* ännu är stark! Det äger dermed qvar den högsta af alla gåfvor — hälsan i seder — och skall obesegradt utgå ur hvarje skickelses prof! Ve det folk, den tid, der denna grund svigtar och bäfvar. Der sönderfalla sjelfva massans beståndsdelar till inre strid, regeringskonsten är ute och våldet är löst. Då förvandlas alla magtens medel till stoft i de mägtiges händer; och hafva de förtröstat på sin styrka, och vilja för att tala med Bibeln: *"sätta kött sig till arm";* se den tid är kommen, som med eldsskrift skall påminna om den förgätna lärdom, att menskliga sakerna endast sammanhållas af det andarnas osynliga band, som är *Gudsfruktan,* med sedlighet och rättrådighet, som af den fostras."

*) Denna vackra betraktelse finnes äfven använd af Baron Charles Dupin i en af hans moraliskt-statistiska kalkyler, då han jemför antalet af de menniskor som fallit för Napoleons ärelystnad, med mortaliteten under fredstid.

= Såsom en serskild, och kanske den vackraste af alla de högtidliga handlingar, hvarmed man firat den passerade jubelfesten, skyndar Red. att offentliggöra följande berättelse, som af enskild hand blifvit oss meddelad. Man känner af historien, att den hel. Ansgarius i starka uttryck skref till sin underhafvande, Biskop *Simon i Björkö,* att han och de öfriga missionärerne *för ingen del skulle tillegna sig något af folkets ägodelar och inkomster.* För att nu värdigt fira den hel. mannens högtid och minne, påstås att såväl Erkestiftets, som ett visst annat stifts Presterskap skola, till en början i tysthet, öfverenskommit och beslutat, med sine Biskopar i spetsen, att afsäga sig för alla tider tionden och andra inkomster, samt, enligt ordalydelsen i Ansgarii skrifvelse, *föda sig af sitt arbete,* det vill säga *i sin anletes svett,* som han. Troligen följa äfven de andra Stiften detta sköna exempel, då det hinner blifva bekant. Hvilken lättnad och lisa för landet, i synnerhet under ett befaradt mindre fördelaktigt år! Och hvilken sann christelig anda i dettä förakt för jordiska håfvor! Det blir på detta sätt, äfven i andelig mening, afundsvärdt att vara Prest!

OM DET NYA ÅRETS FÖRHOPPNINGAR.

> Alii eorum anseres sunt, qui tantummodo clamant, nocere non possunt; *alimenta illis præberi videmus.* Cicero pro Rosc. Amer.

Aftonbladet i Stockholm, som genom en föregående prospectus i korrthet allmängjort planen och syftningen af sin verksamhet, framträder i dag för första gången något före den bestämda tiden till dess början, för att genom detta nummer lemna allmänheten kännedom om Tidningens yttre utseende, så väl till format, papper, och stilar, som de olika ämnenas fördelning inom bladet.

Detta tillfälle synes likväl icke tjenligt att börja någon speciel behandling af de åtskilliga ämnen, som ligga inom bladets omfång, hielst vi hade önskat, att i några uppsatser efter hvarannan lemna en icke afbruten, allmännare öfversigt af de närmast förflutna händelserna i statslifvet och lit-

Digitized by Google

LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY OF ILLINOIS

teraturen. Denna omständighet tillåter deremot Redactionen, att i dag genast afbörda sig en förbindelse, och betyga sin erkänsla för den sällsamma lycka Aftonbladet rönt, då två af våra publicistiska Notabler gjort det sin cour, redan innan det kom till verlden. Detta kan kallas att taga tiden i agt. En af dem, *den oförlikneliga Granskaren*, ehuru liggande på sitt ytterSta såsom det påstås, har likväl rest sig från sotsängen och stöflat omkring i nattmössan på uppvaktning hos Nya Argus, Conversationsbladet och Medborgaren, harangerat och spått dem alla i händerna om deras och verldens öden för nästa år, samt derunder profeterat om Aftonbladets snara ankomst. Då Redactionen nu låter denna spådom gå i fullbordan, blifver det troligen en oförmodad tillfredställelse för Granskaren att kunna sluta det gamla året, i medvetandet att derunder hafva sagt åtminstone *en* sanning.

Men mörka aningar förbittra tyvärr denna hans fägnad. Granskaren ser nemligen i andanom den "nya *Odlings och Frihets-Machinen*" i full gång under det nya året — en svår utsigt för allt ogräs i landet. Man skulle tro att Granskaren, fördömande detta slags mekanik, vore smittad af Engelska Mobbens hat mot machinerier, om icke en sådan misstanka motsades både af hans consorters erkända kärlek för Voterings-machiner, och af hans betydelsefulla förslag att *"de alltför nära beslägtade Tidningarne,"* förmodligen Granskaren, Fäderneslandet, Stockholms Tidning, och Argus den fjerde, kunde *"sammanslå sig"* och begära publikt understöd till inrättande af en Vattnings-Machin *af fyra åsnors kraft* för att dermed uppfriska allt snärjgräs och alla gamla fördomar i landet, och såsunda kraftigt motarbeta den hatade Odlings-machinens verkningar.

Under sådana förhoppningar emotser Granskaren det nya året. Aftonbladet, hvilket nu, enligt hans spådom *"lupit af stapeln, för att börja färden i den ständiga oppsjön på publicitetens ocean"* saknar icke ellersina förhoppningar; ty det räknar på, att den ständiga oppsjön skall tillåta det att, med kosan riktad efter sanningens ledstjerna, oskadadt öfversegla både Granskaren och andra sjunkna vrak, som vid lägre vatten möjligen kunde stänga farleden.

Kaleidoskop.

= Privata underrättelser från Berlin nämna, att *Fröken Johanna von Schultz från Stockholm* låtit höra sig offentligen på en concert i Operahuset derstädes, uti Pucittas bravuraria: *Calma o cara*, med mycket bifall.

= *Heimdall* berättar, att enligt enskilda bref från Riga, Mamsell *Sontags* tillämnade giftermål med Grefve Rossi nu skall vara afgjordt. Det Turinska hofvet, hos hvilket Grefve Rossi innehaft en diplomatisk beställning, och som skall hafva lagt sig emot förbindelsen, troddes efter bemedling af en stor monark, hos hvilken Mamsell Sontags talang vunnit mycken uppmärksamhet under hennes vistande i Warschau, samtyckt att Grefven, fastän gift med sångerskan, qvarstadnar vid sin diplomatiska plats, hvaremot den unga Grefvinnan lemnar sin konstnärs-bana. — I sanning en dyrbar eröfring för salongerna i Turin från offentligheten!

= Die *Preussische Staatszeitung* med sista posten innehåller en förteckning på antalet af Fransyska Ministrar, som deltagit i Regeringen ifrån 1789 till närvarande tid. De äro: 17 för financerna; 22 för marinen; 24 för justitiæ-väsendet; 27 för utrikes ärenderna; 27 inrikes-; 34 krigs-, och emellan 1794 och 1815, 15 för polisärenderna. Hvarje Minister har således ett à 2 år haft porefeuillen. Andra länder finnas, der endast döden förmår göra en portefeuille ledig!

= Såsom en återtjenst åt utgifvaren af Tidningen Heimdall, för dess artighet att i sitt blad annoncera, redan för 14 dagar sedan, den anmälan som gjordes hos Hof-Canzlers-Embetet om tillståndsbevis för Aftonbladet i Stockholm, hade vi ämnat, att i vårt första nummer fägna Heimdall tillbaka med en nyhet af samma slag, nemligen att Herr M. J. Crusenstolpe anmält sig till utgifvande af en ny tidning. Denna åtgärd har sedermera blifvit i visst afseende öfverflödig, då Herr Crusenstolpe sjelf redan med allmänna Tidningarna försett allmänheten med ett profnummer af sitt blad. Den förbindelse hvari Utgifvaren af Fäderneslandet och Utgifvaren af Aftonbladet förut stått till hvarandra såsom bolagsmän om en annan tidning gör det emedlertid till en vänskapspligt för den sednare, att äfven i sin mån söka befordra kännedomen om det förra, såsom ett järtecken af stor bemärkelse på publicitetens horizont. Väl har Herr Crusenstolpe icke ännu tydligt utbredt sig öfver den blifvande politiska caracteren i sitt blad, då han endast i slutet af sitt begagnade motto inlagt ändamålet af sitt sträfvande: *Flit och trohet finna bröd och vård.* Men för dem, som icke skulle förstå betydelsen af detta uttryck, är det så mycket mera tillfredsställande att erfara, att "de källor Herr Crusenstolpe äger att begagna" icke allenast äro så säkra, att de sätta honom i tillfälle att meddela lika rikhaltiga notiser som någon annan tidning, dem han derjemte, *så vidt möjligt*, skall bevara från andra Redactioners *eftertryck*; att "alla underrättelser blifva grundade på sakkännedom, och följaktligen sanna, och att ingen härutinnan skall kunna vederlägga honom." Hans källor äro till och med så omedelbara, att han, såsom notiserna i N:o 1 visa, bestämdt vet allt hvad man på Hofvet "ämnar att företaga samma dag," utan att dervid någonsin behöfva tillägga: *Det säges, det berättas*, o. s. v. Med all den sannolikhet, som dessa omständigheter gifva vid handen om ett lyckligt emottagande hos publiken, har Herr Crusenstolpe likväl icke ansett öfverflödigt att äfven bereda andra små fördelar för prenumeranterne. Han anslår för detta ändamål två procent till den vackra inrättning för vanlottade barns uppfostran i hufvudstaden, som nyligen blifvit påbörjad; och då han sålunda, genom anlitande af barmhertighetskänslan för sitt blad, på visst sätt anslagit det *ad pios usus*, kan man icke annat än önska honom lycka till den lysande framgången deraf

Herr Crusenstolpe yttrar att det icke är af en slump som han valt namnet på sin tidning. Med synbart anspråk, att ensam få sköta den heliga lågan på fosterlandets altare, tillkännagifver han sjelf, att han, för att "kunna behörigen vägleda kunskapsbegäret," det friaste af allt hos menniskan, offrat sin sjelfkänsla. Härigenom är han naturligtvis mera ogenerad af inre band.

Till ära för det heliga fyrtalet, våra gamla grundstolpars antal, skall fäderneslandet under pressen fyra gånger i veckan. Efter den ryktbara omhvälfningen i Örebro, som röjde att en *aristokratisk-byggnad på fyra stolpar* icke alltid har det säkraste bestånd, hade detta tal nästan förlorat crediten. Lyckligtvis kom Herr Crusenstolpe i Grefvens tid att återupprätta dess anseende. Måtte vi icke uppleſva den dagen då hans *Fäderneſland på papperet*, enligt dess eget motto, blir "likt Jerusalem," hvars *jemmerliga förstöring* är allom bekant.

På 12 Numror af Tidningen Aftonbladet i Stockholm, prenumereras med 32 skillingar Banco uti Linströms Bokhandel vid Mynttorget. Prenumeration för nästa år sker enligt annoncen i Tidningens början. Wid prenumeration på hel årgång, medfölja de 12 numrorna för denna månad gratis.

HOS L. J. HJERTA.

Digitized by Google

lyckades han även. Likaså kan sägas, att han höjde liberalismen till ett förnämligare plan, gav denna en mera kulturell karaktär än på Hiertas tid. I detta fall hade Bergstedt gått i den engelska liberalismens skola. Men i följd därav blev hans tidning ej lika »pigg» som på Hiertas tid. Artiklarna blevo mindre lättlästa, mera doktrinära än förut, och Bergstedt fick därför ej samma grepp på publiken, som Hierta haft. Han var också tämligen hög och stötte sig med sina medarbetare. På sommaren 1855 blev det därför en »palatsrevolution» i Aftonbladet, som hade till följd, att Bergstedt avgick. Hans efterträdare blev rektor Svedbom, och när denne kort därefter (1857) avled, blev August Sohlman tidningens redaktör. Han var då en ännu ganska ung man, trettiotre år, vilken förut ivrigt deltagit i studentpolitiken. Det var för dessa idéer, som Aftonbladet nu blev ett språkrör. Sohlman var en brinnande varm skandinav — han hade förut gått ut som frivillig i danska kriget — patriot, försvarsvän, ivrig för en demokratisk representationsförändring och entusiast för alla frihetsrörelser i Europa. Under hans tid — han dog 1874 — hade Aftonbladet därför ett ganska stort inflytande på den allmänna opinionen.

Fotografi.

Kort efter det Hierta sålt Aftonbladet, övertog Sven Adolf Hedlund (1852) Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning och skapade av denna ett bland de mest betydande liberala bladen i riket med ett inflytande vida utöver utgivningsorten. En medarbetare i tidningen från 1855 var Viktor Rydberg.

Aftonbladets motståndare blev »Svenska Tidningen, Dagligt Allehanda i Stockholm». Det gamla liberala Dagligt Allehanda hade, som sagt, upphört 1849 och hade då inköpts av den året förut grundade tidningen Bore, vilken därefter ändrade titel till »Bore, Dagligt Allehanda i Stockholm». 1851 såldes denna till d. v. överste Hazelius, vilken nu började »Svenska Tidningen, Dagligt Allehanda i Stockholm», som i motsats till de bägge föregångarna blev ett organ för det konservativa partiet, ehuru ett jämförelsevis moderat organ med vissa liberala inslag, särskilt i pedagogiska frågor. Tidningen fortsatte till 1859, då den nedlades. Dess titel upptogs samma år av Nya Dagligt Allehanda, som först redigerades av Carl Adam Lindström och som blev den mest betydande konservativa tidningen.

Digitized by Google

På 1860-talet fingo de äldre tidningarna två nya medtävlare om publikens uppmärksamhet. Den ena av dem, Stockholms Dagblad, hade grundats redan 1824, men länge fört en ganska obemärkt tillvaro såsom ett annonsblad utan någon färg. Den ägdes av familjen Walldén. Men sedan Wilhelm Walldén på 1860-talet blivit den ledande kraften, blev Stockholms Dagblad den måhända mest inflytelserika tidningen i Sverige, i varje fall den mest ansedda. Den strävade efter att bliva en svensk Times, som utan starka ord och utan partifärg sökte uttrycka den allmänna meningen hos den bildade och burgna klassen i landet, och under Wilhelm Walldéns tid torde tidningen även hava lyckats med denna uppgift. Den andra tidningen, Dagens Nyheter, grundades 1864 av Rudolf Wall och upptog i viss mån traditionen från Hiertas Aftonblad. Den lade framför allt an på att vara aktuell och vaken, och trots de andra tidningarnas speglosor slog den hastigt igenom hos publiken. Wall var varken någon bildad eller någon särskilt begåvad man, och såsom person var han snarast smått löjlig, men han var en mycket skicklig tidningstekniker, som kände smaken hos den publik, till vilken han vände sig och som förstod att skaffa sig skickliga medarbetare. Genom den stora spridning, som hans tidning fick, blev den inom kort en politisk faktor att räkna med.

Därmed hava vi hunnit fram till 1870-talet, och en redogörelse för pressen under det nya årtiondet faller utanför ramen av denna framställning.

Utanför Aftonbladet.

Litografi av J. A. Cronstedt ur Minnen från Stockholm ritade af J. A. Cronstedt och F. L. Dardel. H. 2. 1841.

Digitized by Google

TEATER OCH DRAMA

Teatern före 1842.

GUSTAV III:s tid hade ju utmärkt sig för det livliga teaterintresset, och man hade då haft både flera teatrar och flera trupper. Utom Operan funnos Bollhuset och Stenborgs teater vid Munkbron, och teatertrupperna voro Operans personal, Kungl. Dramatiska teatern, franska truppen, vilka båda spelade i Bollhuset, samt Stenborgs trupp. Bollhuset revs emellertid 1793, och Kungl. Dramatiska teaterns trupp överflyttade då till den s. k. Arsenalen, som låg på den plats, där nu Karl XII:s torg befinner sig, samt spelade där ända till 1825, då Arsenalen brann. Den franska truppen avskedades omedelbart efter konungens död; väl införskrevs 1803 ånyo en fransk trupp, men denna, som spelade omväxlande på Operan och i Arsenalen, avskedades redan 1805 och var den sista franska trupp, som hit införskrivits — ett vittnesbörd om, att 1700-talets franska kultur nu ej längre härskade med samma envälde som förut. Stenborgs trupp hade 1799 sammanslagits med Kungl. Dramatiska teatern, och 1805 hade man således blott två teatrar: Operan och Arsenalen, samt två trupper: Operans och Kungl. Dramatiska teaterns, vilka för övrigt ej voro strängt skilda. Gustav IV Adolf blev emellertid allt mera ovillig mot Operan, inom vars murar hans fader mördats, och 1806 gav han befallning om, att Stora Operan skulle »alldeles indragas samt nu genast anses såsom upplöst». 1807 följde en ny skrivelse: själva operahuset skulle nedrivas. Verkställigheten av denna order lyckades man likväl upp-

Arsenalens brand.
Litografi efter teckning av C. S. Graffman.

Digitized by Google

skjuta till den 13 mars 1809, då konungen avsattes. Därmed var Operan räddad. Under de sista åren av Gustav Adolfs regering fanns således blott en enda teater, den i Arsenalen, ty genom ett kungligt brev av 1798 hade stadgats, »att hädanefter aldrig några inrättningar

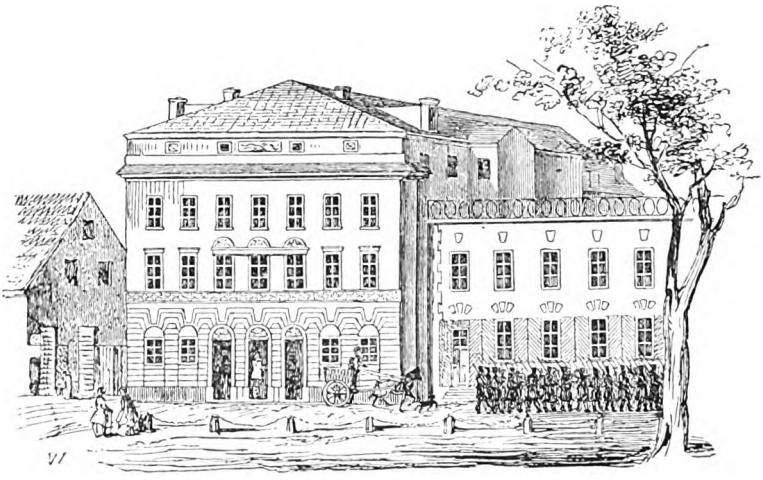

»Nya teatern» 1842.
Kalendern Svea. 1850.

av enskilda personers spektakler uti Stockholm måga finnas eller tillåtas, utan skola blott de av vår handkassa understödda och under er (kungl. teaterdirektionen) lydande teatrar för allmänheten därstädes varda öppnade». Såsom vi strax skola se, upprätthölls detta förbud ganska länge, och vi vända oss nu till teaterns historia efter 1809.

På Operan utfördes i regeln endast större utländska musikverk, dels den klassiska repertoaren från 1700-talet, operor av Mozart m. fl., dels även de nya romantiska operorna, Friskytten 1823, Preciosa 1824. På Arsenalens scen spelades talpjäser, i början även operetter, såsom på Stenborgs tid. Större talpjäser uppfördes dock av den till större delen gemensamma personalen på den rymligare operascenen. Bägge teatrarna stodo under en gemensam, av Kungl. Maj:t utsedd direktion. Men denna hade att kämpa mot stora ekonomiska svårigheter. Anslaget, som ännu 1807 var 90,000 rdr banko, hade 1815 sjunkit till 22,000, och att Kungl. teatern kunde fortgå, berodde blott på Karl Johans personliga tillskott. 1825 brann Arsenalen, och de bägge scenerna, den lyriska och den dramatiska, sammanslogos då till en enda, som spelade i operahuset. Detta fortgick ända till 1863.

De nya teatrarna.

Efter 1842 fick Kungl. teatern dock flera konkurrenter. Från det 1798 utfärdade förbudet mot enskilda teatrar gjordes redan med detsamma ett undantag

Digitized by Google

till förmån för den gamle skådespelaren Abraham De Broens barn. Denne hade nämligen förut, 1795, fått privilegium på en teater på Djurgården, där han på somrarna skulle få uppföra komedier, dramer och operetter. Teatern öppnades 1801 och privilegiet förklarades gälla även för De Broens barn, vilka innehade det ända till 1862. Däremot avslogos alla framställningar om rätt att i själva staden öppna någon privat teater, och som vi erinra oss blev Anders Lindeberg 1834 dömd till döden såsom majestätsförbrytare, då han väl energiskt yrkade på sin rätt. Detta hade emellertid till följd, dels att straffet för majestätsförbrytelser högst betydligt nedsattes, dels att privilegiet för Kungl. teatern de facto, om än icke uttryckligen, blev upphävt. I slutet av 1839 började ett sällskap, Thalia[1], att i Kirsteinska huset giva teaterföreställningar, först endast såsom sällskapsspektakel. Men 1841—1842 gav skådespelaren O. U. Torsslow där representationer för allmänheten, och då dessa ej åtalades, vågade Lindeberg att trotsa förbudet. Vid Karl XIII:s torg inköpte han en tomt, uppförde där en teater, Nya teatern, som den 1 november 1842 invigdes med Lings tragedi Agne och en komedi av Onkel Adam. Försöket lyckades så till vida, att Lindeberg ej blev åtalad för sitt trots emot teaterprivilegiet, och därmed var isen bruten. Själv skördade Lindeberg intet guld av sin reformatorsgärning. Han var en opraktisk entusiast och hade slagit på stort utan att beräkna ekonomien. Hans trupp bestod av icke mindre än 66 skådespelare och skådespelerskor, 27 man för orkestern m. m., och följden blev, att han efter två år nödgades avträda teatern åt fordringsägarna — det hade således gått honom, som det gått hans företrädare Ristell under 1700-talet. Teatern övertogs nu av skådespelarna, vilka på gammalt sätt blevo lottägare i företaget. Icke heller nu bar sig ekonomien, och 1846 såldes därför teaterhuset för 65,250 rdr riksgälds till ett bolag, som utarrenderade teatern — vilken nu fick namnet Mindre teatern — först åt Olof Ulrik Torsslow och sedermera åt Edvard Stjernström. Båda voro

Edvard Stjernström som von Posert i Ifflands Spelaren.

Svenskt teatergalleri. 1877—1878.

[1] Under Gustav IV Adolfs tid hade dylika sällskapsspektakler varit mycket vanliga och omtyckta. Ett sällskap, Nytta och Nöje, inom vilket Skjöldebrand var den ledande, var snarast en teaterorden; det gav konserter och uppförde operor och dramer. Sällskapet fortlevde även under Karl Johans tid.

Digitized by Google

framstående skådespelare, och särskilt var Stjernström därjämte en praktisk begåvning. Teatern gick nu bra, och för uppkomsten av en inhemsk dramatik fick Mindre teatern, såsom vi skola se, en verklig betydelse. 1863 sålde emellertid Stjernström sin teater för 270,000 rdr till den Kungl., med vilken den åter sammanslogs; namnet blev nu Kungl. Dramatiska teatern, och man hade åter fått två kungliga scener, en lyrisk och en dramatisk.

Lindebergs seger hade också en annan följd, i det att andra nya privatteatrar växte upp i huvudstaden. En ganska oansenlig sommarteater av trä blev 1851 invigd i Humlegården[1] och försvann först vid Humlegårdens omdaning till park. Året därpå, 1852, uppstod en teater på Södermalm, till en början i växlande byggnader; den nuvarande Södra teatern, där särskilt operetten odlades, invigdes 1859. En tredje teater tillkom 1852 i »Davidssons norra paviljong» vid Drottninggatan på det nuvarande Norra Latinläroverkets tomt; där gavs baletter, barnföreställningar o. d. En fjärde var den 1856 invigda teatern vid Ladugårdslands torg, och ännu några mindre teatrar förde under denna tid en efemär tillvaro.

Teaterpersonalen.

Teaterverksamheten, som under 1800-talets första decennier var mycket svag, blev således omkring århundradets mitt ganska livlig, och även en mängd framstående sceniska artister växte upp. Då man efter 1809 åter började, hade man egentligen blott att tillgå de kvarlevande från Gustav III:s tid, av vilka komikern Lars Hjortsberg var den mest betydande; operans främsta kraft var schweizaren Edouard Du Puy, som redan 1793 kommit till Stockholm, där han då anställdes först såsom konsertmästare, sedan även såsom sångare vid operan. 1799 hade hade han väl utvisats av Gustav IV Adolf, men efter revolutionen kom han tillbaka och blev åter publikens gunstling, särskilt beundrad för sitt återgivande av Don Juans roll i Mozarts opera; han dog 1822. Hans roller övertogos då av Peter Michael Sällström, som avled 1839. Kort därefter debuterade en annan tenor, Olof Strandberg, broder till Talis Qualis, och innehade den främsta platsen, till dess att han fick giva vika för Oscar Arnoldson, som 1858 debuterade på Operan. Operans manliga hjältar fördunklades dock alldeles av dess hjältinna, Jenny Lind, vilken, som bekant, förvärvade sig ett världsrykte. Såsom sångerska uppträdde hon 1837 på Operan, då endast sjutton år gammal, men tillhörde endast en kort tid den svenska scenen. Hennes efterträderska blev fru Louise Michaeli, som också ägde en underbart vacker sopran. Även den dramatiska scenen hade under denna tid många lysande namn. De första mera betydande av det yngre släktet voro Olof Ulrik Torsslow (1801—81) och Nils Wilhelm Almlöf (1799—1875). Den förre, vilken redan 1820 debuterade som Hamlet, hade sin styrka i de mera lidelsefulla hjälterollerna, slog oerhört an på publiken, men lär, efter vad äldre vänner för mig uppgivit, hava varit väl chargerad i sitt spel. Sedan han lämnat Kungl. teatern (1833), övertogos där de patetiska rollerna av Georg Dahlqvist. Almlöf, vilken debuterade 1821 såsom Leicester i Maria Stuart, var, åtminstone mot slutet av sin bana, mera måttfull än både Torsslow och Dahlqvist och lyckades särskilt i de roller, som krävde nobless och värdighet; såsom konstnär nådde han dock ej upp till samma höga nivå som sonen, Knut Almlöf, vilken debuterade 1851 och väl torde vara vår teaters främste komiske skådespelare efter Hjortsberg. En medtävlare hade han dock i Fredrik Deland (1812—1894), vilken särskilt excellerade i Blanches lustspel. Av de kvinnliga artisterna intogs den främsta platsen av Emilie Högqvist (1812—1846), vars personlighet i

[1] Den stod i Humlegårdens västra del och bör ej förblandas med »Rotundan», där Stenborg spelat.

Digitized by Google

den tidens anteckningar omstrålas av en egendomlig poetisk glans och som efter allt att döma måtte hava haft något underbart tjusande i hela sin apparition. Ehuru hon knappast fick någon efterföljerska, som nådde upp till hennes ryktbarhet, stod den svenska scenen likväl omkring 1870 på en mycket hög nivå. Almlöfarna, både far och son, voro ännu verksamma, likaså Dahlqvist och den förträfflige Edvard Stjernström. De stora tragiska rollerna uppburos av fru Hwasser och Edvard Swartz (1826—1897), vars Hamlet troligen var den finaste och självfullaste karaktärsskapelse, som någon skådespelare mäktat giva av den drömmande danaprinsen. I Gustaf Fredrikson hade slutligen teatern 1862 fått en ypperlig skådespelare inom det fack, »resonörens», som särskilt odlades inom den tidens franska komedi. Men även frånsett de mera berömda »stjärnorna», var uppsättningen vid denna tid mycket god, ej blott vid den Kungl. teatern, utan ock vid de mindre scenerna.

Edvard Swartz som Hamlet.
Litografi av Th. Öberg efter teckning av A. G. Hertzberg. 1853.

Repertoaren.

Själva dramat stod däremot lågt under hela den tid, med vilken vi nu sysselsätta oss, och teatrarna levde, särskilt under den första tiden, mest på översättningar. Vid valet av dylika hade teaterdirektionen en märkvärdigt konservativ smak, och då den före 1842 ej hade någon konkurrent, kunde den också låta allt gå i de gamla hjulspåren; ännu 1834 uppfördes Voltaires Mahomet, och över huvud förblev repertoaren densamma som under den eftergustavianska tiden: äldre stycken från 1700-talet, dramer av Kotzebue och hans franska själafrände Pixérécourt, o. d. Av Shakspere uppfördes väl (1819) Hamlet i P. A. Granbergs prosaöversättning och bearbetning, men denna visar bäst, huru föga man förstod av styckets poesi, ty Granbergs Hamlet är en rent grotesk produkt. I en trognare bearbetning, av Nicander, gavs Othello 1827, men föll efter blott några få representationer, av vilka de båda sista gåvos för nästan tomma hus. Macbeth följde 1838, men på Djurgårdsteatern, icke på den kungliga scenen. Det var allt av Shakspere. Av Goethe spelades intet drama före 1846. Schiller var naturligtvis populärare, särskilt Röfvarbandet, som redan 1814 kom upp på De Broens teater; 1821 följde — och nu på Kungl. teatern — Maria Stuart, 1831 Wallensteins död, 1833 Kabal och kärlek, 1835 Fiesco, 1836 Orleanska jungfrun och 1838 Don Carlos. Schiller-repertoaren var således tämligen fullständig och blev även av betydelse för den inhemska produktionen. Ett annat uppslag kom, då den första

Digitized by Google

komedien av Scribe, Ett besök på dårhuset, 1820 uppfördes. Eugène Scribe (1791—1861) var ingen stor ande, hans stycken äro ganska idétomma, och ej heller var han någon karaktärstecknare, men i ett avseende var han överlägsen: i konsten att bygga upp ett drama, i den skickligt spunna intrigen och i den spirituella, aldrig tröttande, om än för vår tid ej fullt naturliga dialogen. Under en god mansålder kom han också att behärska teatrarna i hela Europa, och även sådana stormän inom dramat som Ibsen och Björnson hava gått i hans skola. Av få, troligen av ingen författare ha så många dramer givits på svensk scen som av honom, och dessa hava även återverkat på de svenska originaldramerna, ehuru först längre fram, ty egentligt populär blev han först på 1840-talet. 1833 uppfördes vidare det första dramat av Victor Hugo, Hernani, men gjorde ingen lycka, 1829 även Oehlenschlägers Axel och Valborg — det enda av hans dramer, som före 1842 uppfördes på den kungliga scenen.

Frånser man Schillerrepresentationerna och de ännu svaga intrycken från den moderna franska dramatiken, var teatern således under denna tid, före 1842, tämligen efterbliven, och detta framhölls också i den tidskrift, Heimdall, som särskilt, mer än Uppsalatidskrifterna, intresserade sig för teatern. Den utgavs 1828—1832 av Johan Erik Rydqvist, vilken icke intog någon bestämd ståndpunkt i förhållande till de skolor, som kort förut tvistat med varandra. Såsom kritiker var han mycket kunnig, ganska opartisk och icke utan smak. Redan i det första numret av Heimdall hade han en uppsats om teatern. Den dramatiska scenens repertoar -- skriver han där — motsvarar icke tiden, icke konstens utbildning, icke den nationella känslans krav. Dess huvudfel äro förkärleken för den franska teatern och valet av underhaltiga stycken: »Då Europa nu i mer än trenne decennier varit emanciperat från förtrycket av de franska sånggudinnorna, så tyckes tiden vara inne, att även i våra bygder en blick unnas åt vad andra länder ha att bjuda av Thalias och Melpomenes älskliga nöjen. Vi vilja för ingen del underkänna de förtjänster, vilka äro de fransyska skådespelen egna såsom teatereffekt, ensemble, ledighet och kvickhet, med ett ord allt, som utgör den nyare komediens företräde... Tartuffe må därföre lika väl uppföras som Maria Stuart, Virginia som Othello, Spelaren som Emilia Galotti; fastmer vilja vi just ha det så, ty det snillrika är snillrikt i alla land och i alla tider.» Således — ingen uteslutande smak! »Men ingalunda kunna vi inse rimligheten därav, att t. ex. en fransk platthet skall få utränga ett engelskt mästerverk, eller varföre vi skola spisas med de mer än medelmåttiga, ja ofta alldeles tanketomma och andefattiga lapprisaker, som utgå ur Scribe & C. verkstäder, när vi likväl ha hela Europas ädlaste konststycken att tillgå». Rydqvists krav var således en klassisk repertoar, och det var detta krav, som Lindeberg med sin teater sökte tillgodose och genom den impuls, han gav, även lyckades tillgodose. Redan den första representationen angav den riktning, han ville följa: två svenska originalpjäser. Att han just utsåg Lings Agne, var nog ganska olyckligt, och teaterkritiken anmärkte med rätta, att hjälten »bliver hängd långt senare, än troligen de flesta åskådare önskat». Men i fortsättningen gjorde han lyckligare val, och det var här, som Blanche började sin dramatiska författarbana. Då Lindeberg efter två år nödgades göra konkurs, hade han dock på sin teater uppfört nio svenska original, bland dem Lidners Erik XIV, som förut ej spelats. Även den utländska repertoaren blev mera modern. Utom ett par stycken av Scribe — bland dem ett bland hans bästa: Kotteriet — Molières Den girige, Schillers Kabal och kärlek uppfördes nu också Sheridans Tadelskolan, Hugos Lucretia Borgia och Ringaren i Notre Dame (en

Digitized by Google

Carl August Hagberg

Litografi.

Digitized by Google

Digitized by Google

dramatisering av den bekanta romanen). På de två åren spelades icke mindre än 70 stycken. Denna livaktighet återverkade även på Kungl. teatern, och efter denna tid kan man säga, att den svenska scenen följt ganska väl med sin tid. Den klassiska repertoaren, särskilt Shakspere, spelades nu ganska flitigt; så gavs Romeo och Julia 1845 på Kungl. teatern, Kung Lear 1847 på Mindre teatern. Ehuru man knappt kan tala om någon direkt ensidig smak i urvalet, märker man dock, att den samtida franska repertoaren blir allt mer och mer förhärskande på den svenska scenen, och det var mot denna smak, som Strindberg vid sitt första framträdande reagerade.

Översättningar.

Teatrarnas representationer äro naturligtvis i viss mån ett uttryck för den samtida publikens smak, den tryckta översättningslitteraturen ett annat. Granska vi denna intill 1830, finna vi, att den icke alldeles sammanfaller med en lista på stycken, vilka spelats. Översättningsdramatiken anger en mera utvecklad litterär smak än den, som framträder i teaterns repertoar. Kotzebue tyckes visserligen fortfarande vara den mest omtyckte författaren; av hans stycken utkommo under dessa tjugo år bortåt trettio i svensk översättning. Några dramer av Voltaire, Racine och Crébillon översattes också, å den andra sidan likväl även några nyromantiska dramer av Tieck, Werner och Fouqué. Det, som emellertid ger denna översättningslitteratur dess karaktär, är dess inriktning på den klassiska litteraturen. Särskilt synes man hava uppmärksammat Shakspere, som ännu betydde så litet för den svenska scenen. Början gjordes 1813 med Geijers översättning av Macbeth. Sedan följde Julius Cæsar 1816 (av G. Scheutz), Konung Lear 1818 (av S. Lundblad), Hamlet 1819 (Granbergs förut omtalade bearbetning), Köpmannen i Venedig 1820 (av G. Scheutz), Antonius och Cleopatra, Konung Richard den andre, De muntra fruarna i Windsor, Som ni behagar och Trettondagsafton 1825, alla av Thomander, Othello 1826 (av Nicander) och några fragment ur Timon af Athen 1827. Även de tre stora tyska dramatikerna Schiller, Goethe och Lessing tyckas hava åtnjutit en popularitet, som åtminstone de två senare ej hade hos teaterdirektionen. Av Lessing översattes Emilia Galotti (1821) och Miss Sara Sampson (1822), av Goethe Götz af Berlichingen (1814), Clavigo (1817), Ifigenia på Tauris (1818), Torquato Tasso (1819), Egmont och Stor-Cophta (1826), och nästan alla Schillers dramer kommo under denna tid ut på svenska. Även Oehlenschläger översattes, Axel och Walborg 1811, Correggio 1812, Hakon Jarl den rike 1817, Aladdin 1818 och 1819, sistnämnda år även en tragedi av Ingemann. Efter 1830, särskilt efter 1842, blir denna dramatiska översättningslitteratur både kvantitativt och kvalitativt ännu mera betydande. Särskilt viktig blev den nya tolkning av Shakspere, som verkställdes av Carl August Hagberg. De två första banden utgåvos 1847, det sista 1851, och därmed förelåg en fullständig svensk text av den nyare tidens främste dramatikers stycken. Tolkningen har ansetts såsom ett språkligt mästerverk, och särskilt äro de mera drastiska partierna ypperligt återgivna. Genom den blev Shakspere till sist populär även på den svenska scenen, och på 1860- och 1870-talen uppfördes de flesta av hans dramer; Hamlet hade redan 1853 spelats i Hagbergs översättning. Även Calderon översattes, Lifvet en dröm 1858 av F. A. Dahlgren, 1870 av Theodor Hagberg, som då även utgav Den mäktige besvärjaren och Vördnad för korset; av dessa blev dock endast Dahlgrens Lifvet en dröm uppförd. Mest översattes tyska och franska stycken, Lessings Nathan den vise 1841 — således först sextiotvå år efter det tyska originalet. Likaså utgåvos översättningar av Goethes Faust (1853), Götz, Stella (1854), Egmont, Clavigo och Syskonen (1855 — alla av Johan An-

Digitized by Google

dersson); med undantag av förspelet i Faust, som spelades en enda gång (1853), och Clavigo, som spelades tre (1846) i Sandströms äldre översättning, kommo de dock icke upp på scenen. Ej heller Heinrich von Kleists så fina romantiska drama Kätchen von Heilbronn (Liten Karin från Heilbronn) hade någon vidare framgång hos publiken, och översättningen blev icke ens tryckt. Största popularitet hade tydligen den franska dramatiken, Victor Hugo och ännu mera den äldre Alexandre Dumas samt allra mest Scribe, Augier och en mängd nu ganska bortglömda författare. I någon mån angiva dessa översättningar den riktning, i vilken den svenska originaldramatiken kom att gå under åren 1810—1870.

De första originaldramerna.

Vända vi oss till denna, finna vi, att de goda styckena icke uppfördes och — i de flesta fall — ej voro skrivna för scenen, under det att de få, som spelades, tillhörde en ohjälpligt föråldrad genre. Den flitigaste dramförfattaren av den gamla skolan var P. A. Granberg, prisbelönad av Svenska akademien både för ett äreminne och för en tragedi Jorund. Vad den senare beträffar, medger även en så trofast akademiker som Ljunggren, att »det är svårt att fatta, vad som bestämt akademiens omdöme, om det icke varit styckets patriotiska innehåll samt ett och annat väl format lyriskt parti». Jorund trycktes 1813, men blev icke uppförd. Två år förut hade Granberg utgivit Dramatiska skrifter, som innehöllo två »dramer» och två komedier, av vilka stycken tre uppfördes och slogo ganska mycket an, väl beroende därpå att de voro i Kotzebues känslosvamlande stil. En annan författare i den äldre stilen var Nya teaterns skapare Anders Lindeberg, som 1822 utgav »Blanka, tragedi i fem akter», för vilken han några år förut erhållit Svenska akademiens mindre pris. Möjligen var det med anledning därav, som Blanka åtnjöt hedern att uppföras på Kungl. teatern, där stycket dock ej upplevde mer än sex representationer. Då Lindeberg sedan öppnade en egen teater, var han nog klok att ej införliva Blanka med dess repertoar, ty tack vare Beskows elaka xenie i Flugsmällan hade Blanka fått en komisk gloria, som ej lämpade sig för ett sorgespel:

> Utan blygd och försyn du visar publiken din Blanka.
> Lagrar för henne ej gro; skogarna annat oss ge.

Runesvärdet.

Det nyromantiska dramat var icke avsett för scenen, icke Lycksalighetens ö och ej heller Stagnelius' dramatiskt så väl byggda tragedier. Lings stycken voro blott dåliga läsedramer, och att Agne slutligen, 1842, uppfördes av Lindeberg, var ett rent missgrepp. Det första drama av den nya generationen, vilket verkligen gör intryck av att vara skrivet med tanke på teatern, ehuru det aldrig blev spelat, var Nicanders Runesvärdet (1820). Man kan förstå de rika förhoppningar, som knöto sig till detta arbete av den blott tjugoettårige

Digitized by Google

författaren. Versen är, såsom alltid hos Nicander, ståtlig, lättflytande och klangfull, och ämnesvalet var onekligen gott. Så vitt jag kan se, var det Oehlenschläger, som inspirerat honom, och liksom denne i Hakon Jarl och Palnatoke har Nicander i sitt drama velat skildra brytningen mellan hedendom och kristendom; liksom Hakon Jarl offrar sin son åt gudarna, vill Alrik offra sina brorssöner, styckets bov, Peregrinus, erinrar om biskop Popo i Palnatoke, och över stycket vilar onekligen liksom hos Oehlenschläger en götiskt färgad romantik. Men Nicander var icke såsom Oehlenschläger dramatiker, och han saknade alldeles förmågan att bygga upp ett stycke. Handlingen är inkrånglad och osannolik, karaktärerna osammanhängande, konstruerade och onaturliga. Med dessa fel är stycket likväl det första, av en svensk författare skrivna romantiska drama, som kommit ut i tryck, och detta tillförsäkrar det dock en plats i vår litteraturhistoria.

Gravyr av Fredrik Boije. Wadströmska samlingen. Finlands nationalmuseum. Helsingfors.

Icke mycket högre står hans närmaste efterföljare, Beskow, som började med att imitera den andre av tidens båda främste dramatiker, Schiller. Såsom poet nådde Beskow knappt upp till Nicander, i varje fall var han ej lika stor språkkonstnär, men han hade ett vida bättre huvud, och om än ej något snille, var han en betydande talang, som förstod att göra sin begåvning gällande.

Beskow.

Bernhard Beskow föddes i Stockholm 1796 såsom son till en av stadens mest förmögna köpmän. Han uppfostrades ock såsom en ung prins och kom vid elva års ålder till Uppsala åtföljd av sin informator, vars främsta uppgift var att — såsom det hette — »föra honom an» inom societeten, under det att själva studierna leddes av facklärare. Sitt umgänge hade han med de unga ädlingar, vilka vistades vid universitetet, och förvärvade sig redan här det aristokratiska sätt, som sedan kom att bliva hans styrka. Efter sju år avlade han kansliexamen och ingick i »verken», där han ganska hastigt steg i graderna; 1825, då han ännu ej fyllt trettio år, var han redan förste expeditionssekreterare, och i slutet av året blev han kronprinsens handsekreterare, några månader senare kammarherre och adlad (till von Beskow). Dessförinnan hade han, 1819—1821, företagit en längre utländsk resa, under vilken han uppvaktat litteraturens alla stormän, Oehlenschläger, Goethe, Tieck, Fr. von Schlegel m. fl., och hade själv försökt sig såsom poet; 1818 hade han utgivit sin första diktsamling, Witterhetsförsök. Sedan hade han invalts i Götiska förbundet, och 1824 vann han Svenska akademiens stora pris för den braskande fosterländska dikten Sveriges anor. 1827 utgav han dramat Erik den fjortonde, och året därpå blev han en av de aderton — elva år före

Digitized by Google

Atterbom! Därpå blev han hovmarskalk och Svenska akademiens ständige sekreterare (1834). Därmed hade han kommit på den plats, för vilken han bäst passade, ty en ledare med större verklig nobless hade den svenska vitterheten näppeligen kunnat få, knappast heller en mera duglig. Han var icke blott sällsport älskvärd, utan även god och hjälpsam samt fullkomligt hängiven sin akademi.

Beskow kallades »poeten bland hovmarskalkarna och hovmarskalken bland poeterna». Kvickheten är träffande. Beskow hade den djupaste vördnad för allt det lysande, för det lysande på tronen och vid hovet, det lysande inom historien, det lysande inom litteraturen och konsten, och han ägnade alla storheter en uppriktig hyllning. Han var kammarherre icke blott hos kronprinsen, utan ock hos Goethe, Tegnér, Oehlenschläger, och *om* han därvid hade någon baktanke att på deras triumfvagnar få åka med till odödligheten, var detta motiv ej det ledande, ty för dessa härskare i andens värld, liksom för den kungliga familjen, hyste han en verklig och uppriktig hängivenhet. Denna var ej, såsom hos andra vid denna tid, hämmad av några litterära fördomar. Han uppvaktade nyromantiker som Tieck, upplysningsfilosofer som Leopold, en fiende till både nyromantik och upplysningsfilosofi som Tegnér och till sist Runeberg, som brutit staven över såväl Tegnérs som Beskows egen poesi. Själv hade han ingen fast litterär ståndpunkt, och detta var både hans styrka och hans svaghet. Han kunde därför — när politiken ej kom med i spelet — uppskatta och göra rättvisa åt olika riktningar. Å den andra sidan — när han själv försökte sig som poet, blev han blott en eklektiker. I själva verket var han knappt mer än en begåvad dilettant, som genom sin rikedom, sitt älskvärda, urbana sätt och sina inflytelserika bekantskaper förvärvade sig en litterär position, som få före och efter honom innehaft, men som knappast motsvarades av hans egna arbeten. Såsom Svenska akademiens sekreterare blev han snart, genom sin arbetsamhet och sitt oegennyttiga intresse, akademiens nästan enväldige härskare och en härskare, som var långt mera frisinnad i sin smak, än vad de utomstående trodde. Hans bästa arbeten äro även de, som han skrev för akademien, biografier, eleganta i formen och vilande på verkliga studier — således av en helt annan art än de föregående tomma äreminnena. Bristen hos dem sammanhänger med hans karaktär och hela hans livssyn. Hans patos var att beundra. Han vill därför avlägsna alla skuggor, och det är sannolikt, att han ej ens såg dem själv. Porträtt, sådana som vår tid vill ha dem, äro hans minnesteckningar således knappast. Samma syn på livet ligger bakom hans diktning. Såsom svensk hade han blott *en* herre: konungen, och han var därför inom politiken orubb-

Digitized by Google

ligt konservativ, en av partiets bästa klingor. Såsom poet hade han många: tidens alla storheter, och han tog intryck från alla håll, från fosforister och göter, men mest från den svenska diktens konung, från Tegnér, och hans Sveriges anor är en Tegnérimitation, där det yverborna hos Sveas skald drivits nästan till karikatyr såsom t. ex. i strofen:

Av segerminnen fyllt, vårt land vid Polen
Står som Europas äldsta riddarsal.
På välbekanta hjälmar blickar solen,
Och *luften känns av segerfanor sval.*
På varje häll stå forntidsrunor skurna,
Och jorden är en enda hjälteurna.

Tegnér själv hade känsla för det parodiska i dylika tegnérismer och ville ej gå längre än till ett accessit. Mången ung man — skrev han — »*förlyfter* sig nu på Tors hammare, som med behag och framgång kunnat föra ett lättare vapen. Man vill ej skyldra med mindre än [en] kanon, och därför vill exercisen ej rätt lyckas.» Under den följande tiden lät Beskow dock Tors hammare i allmänhet ligga och begränsade sig till tillfällighetsdikter och till dramer. Det är väl även som dramatisk författare, som han gjort någon insats i vår litteratur.

Erik den fjortonde.

Det skådespel, Erik den fjortonde, med vilket han debuterade (1827), har, såsom han själv antyder i företalet, tillkommit under ett starkt intryck från Schillers trilogi Wallenstein. För det första ligger nog detta drama bakom valet av ett fosterländskt historiskt ämne. Frånser man den nordiska fornhistorien, hade ju dylika ämnen varit relativt sällsynta, om än icke inom operan, så dock inom den svenska tragedien, och det är väl sannolikare, att Beskow fått uppslaget från Schiller än från Lindebergs Blanka, Lings krönikespel och dylika arbeten; dock torde Lidners Erik XIV hava föresvävat honom, och på några ställen möta direkta reminiscenser. Wallenstein var ett stort historiskt idédrama. Beskow ägde icke den tyske skaldens historiska bildning, och några historiska perspektiv komma ej fram i hans drama, som skildrar en person, icke en tid. För oss är dramat snarast så blottat på historisk färgton, att det gör ett halvt parodiskt intryck. Varken Geijer eller Fryxell hade då ännu utgivit sina historier, och Beskow var därför hänvisad till Dalin och Celsius. Men han har dock *sökt* att i dramat lägga in en kamp mellan tvenne historiska makter, protestantism och katolicism, och ehuru hans uppfattning av denna kamp är tämligen pueril och alldeles ohistorisk, kan man möjligen häri spåra en reflex från Wallenstein. Tydligare är ett tredje

Digitized by Google

intryck. För att få fram katastrofen i Wallensteins tre sista akter ansåg sig Schiller behöva en inledning, som kom att omfatta ett förspel, Wallensteins Lager, femaktstragedien Die Piccolomini och de två första akterna av Wallensteins Tod — således åtta akter. Märkvärdigt nog slog denna metod an på Beskow. I företalet skriver han: »Svårigheten att behandla Erik den fjortonde under dramatisk form ligger ibland annat i bestämmandet av en fullständigt sluten och rundad period av hans i tragiskt hänseende händelserika levnad. . . . Att katastrofen slutades med hans död, faller sig tämligen naturligt; men huru långt bör författaren gå tillbaka i det föregående för att samla de elementer, som äro nödvändiga för att bilda ett tragiskt helt?» Författaren — fortsätter han — »har trott sig handla närmast i överensstämmelse med ämnets natur, då han framställt Erik i tvenne olika tavlor, av vilka den ena skulle äga till föremål att teckna hans *fall* och den andra hans *försoning*. . . Att teckna blott *en* av dessa perioder utav hans levnad hade varit att beröva honom all historisk sanning, och svårligen skulle åskådaren då känt igen honom. Schiller har i sin Wallenstein givit mönster för en dylik dramatiserad historiemålning i särskilda tavlor, av vilka var och en likväl för sig utgör ett helt.» Liksom Die Piccolomini var även första delen av Erik den fjortonde mera ägnad att läsas; »däremot är det senare stycket snarare beräknat på teatereffekt än läsning». Likheterna med Wallenstein sträcka sig likväl ännu längre. Det karakteristiska för Schillers hjälte är hans obeslutsamhet, hans vacklande, och en liknande hjälte har även Beskow velat skapa. Wallenstein hyser en blind tro på astrologien, så ock Beskows Erik XIV; Schillers hjälte kämpar vidare förgäves mot ett oblidkeligt öde, och det tyckes också hava varit Beskows mening att i dramat inlägga en dylik strid: »Nästan hela hans levnad är en fortgående tragedi, en beständig strid mot ett övermäktigt öde, som gjorde själva hans dygder till medel för hans undergång.» Men Schiller har icke varit hans enda mönster. I andra delen, där den fångne Erik är hjälten, har Beskow inspirerats från Calderons El principe constante — snarare än från Schillers Maria Stuart. Calderons drama skildrar, huru en furste, just under den djupaste förnedring, fången och inför döden, avslöjar sin själs hela ädelhet och storhet — alldeles som Beskows Erik XIV, och det vackraste partiet i dramat, den avsatte konungens tal inför sina domare, har nog skrivits, sedan Beskow läst El principe constante. Ännu tydligare återgår en annan scen till det spanska dramat. En ridderlig saracen Muley, som står i tacksamhetsskuld till Don Fernando, vill rädda honom ur fångenskapen, och sultanen, som misstänker detta, sätter Muley, på

Digitized by Google

vars heder han litar, till fångens vaktare. Då därefter Muley erbjuder Don Fernando friheten, svarar denne: vänskap, kärlek komma blott i andra rummet efter riddartro och ära, »intet står i bredd med kungen», tjäna honom, men ej mig, och såsom vän skall jag själv bevaka din fånge, att din ära ej må fläckas. Alldeles samma scen upprepas i Beskows drama. Eriks vän Mornay har lyckats bliva hans fångvaktare och erbjuder honom friheten. Men Erik vägrar liksom Don Fernando:

Ifrån den stund,
Då du här inträtt som min väktare,
Är mig ditt kall så heligt som din ära.
Du är en annan konungs undersåt.
Du sårar *mig,* om du förråder honom.

Beskows nästan spanska rojalism var kanske det största hindret för honom vid teckningen av en karaktär som Erik. I den första avdelningen, vilken väl skulle skildra de brott, som konungen i den senare skulle försona, är han snarast ett skuldlöst offer, omgiven av förrädare, bland vilka även Nils Sture befinner sig, och han lägger här i dagen en nästan blödsinnad ädelhet, förlåter och förlåter omigen; icke ens vid hans förhållande till Karin Månsdotter låder någon fläck. Hon börjar icke såsom i verkligheten såsom hans frilla, utan såsom hans fosterdotter, och såsom en ren jungfru krönes hon till drottning — längre i rojalism torde vara svårt att gå. Även Johans skuld är mindre hans egen än den nedrige katolske ränksmidaren Possevinos, och över huvud har Beskow även som dramatiker strängt ställt sig till efterrättelse grundlagens bud: »Konungens majestät skall hållas i helgd och vördnad; hans gärningar vare mot allt åtal fredade.» Någon karaktärsteckning kan man icke finna i dubbeldramat, endast deklamationer på en betydligt sämre vers, än Beskow senare kunde åstadkomma, och planen är ytterst odramatisk; första delen skildrar en serie nedrigheter mot den ädle Erik, den andra martyrens lidanden. Dramat blev heller aldrig uppfört, icke ens den sista delen.

Hildegard och Torkel Knutsson.

Ungefär samtidigt skrev han en annan tragedi Hildegard, som i varje fall ej betecknar något framsteg. Beskow har här, eklektiker som han var, underkastat sig den fransk-klassiska tragediens stränga krav på de tre enheterna. Scenen är en enda, och handlingen utvecklas och avslutas på några timmar, medan den i Erik den fjortonde krävt många år. Dramat är förlagt till brytningstiden mellan hedendom och kristendom i Sverige, språktonen, som särskilt anslås av en gammal kämpe, Björn, är — trots de klassiska tre enheterna — »urgötisk», men någon kamp mellan hedendom och kristendom, såsom i Runesvärdet, förekommer ej, och tendensen är snarast bigott kristen. Det hela slutar visserligen mycket

Digitized by Google

olyckligt, men endast på grund därav, att en av huvudpersonerna, Ragnar, kommer några timmar för sent från en pilgrimsfärd, och trots denna för sena ankomst har man litet svårt att förstå, varför alla personerna nödvändigt måste dö. Vida högre står hans nästa sorgespel, Torkel Knutsson, som jämte Hildegard utgavs i Dramatiska studier (1836), men som skrivits redan flera år förut. Versen är här lättflytande, har klang och fart samt visar, att Beskow under tiden efter de föregående dramerna flitigt studerat sin Schiller. Karaktärsteckningen är dock fortfarande mycket ytlig, föga mera realistisk än i den föregående tidens fransk-klassiska dramer. Torkel Knutsson är en övermänskligt ädel gestalt, den förkroppsligade konungatroheten. Då hären vill utropa honom till konung, fäller han dödsdomen över anföraren; då kung Birger förklarat honom biltog, är det han, som återför de upproriska till lydnad, och i sin rojalism vill han förvandla Sverige till ett arvrike. Att en sådan fläckfri gestalt till sist går under, bör väl snarare verka upprörande på vår känsla, men för Beskow, som så föga trängt in i dramats väsen, var det tragiskt. Det är ju möjligt, att man med Wirsén kan i Torkels karaktär återfinna den »hybris», som motiverade de antika hjältarnas undergång. Marsken är, enligt Wirsén, en framtidsman, »vilken, utan att tillräckligt fråga efter, huruvida folket är moget för de förändringar, han vill genomföra, skoningslöst fullföljer sina ädla avsikter, skulle än därvid tusende sinnen anse sig hava mist det för dem dyrbaraste». Det är möjligt, att detta varit författarens mening, men i så fall betonas det så svagt, att läsaren ej märker det, och något tragiskt lidande känner Torkel icke. Han går till döden, medveten om att hava handlat rätt. Jag ger mitt blod — säger han i avslutningsscenen — »för andens ljus och frihet uti Norden, och jag skall slumra lugnt i svenska jorden». En tragedi är dramat således knappast och ej heller ett historiskt skådespel. Någon tidsfärg har det icke, och Beskows enda källa tyckes hava varit Dalins historia. Därifrån har han fått ett uppslag, som han icke illa utnyttjat. Dalin hade med rätta framhållit spänningen mellan marsken och kyrkan, och i framställningen av dessa stridigheter hade upplysningshistorikerns ovilja mot kyrka och präster kommit fram. Av Beskow göres denna kamp till ett huvudmotiv, och i dramat blir konflikten högst betydligt skarpare, än den i verkligheten varit. Dramat blir en kamp mellan den maktlystna kyrkan och den ridderlige marsken, som framstår såsom reformationens förelöpare, och det är i denna kamp, som han går under. I viss mån blir Torkel Knutsson därigenom ett idédrama, ehuru intrycket tyvärr högst betydligt störes genom Beskows oförmåga att hålla någon historisk ton; personerna varken tala eller tänka som 1300-talets människor — icke ens som 1800-talets. I sin biografi över Beskow erkänner Wirsén i det hela dessa brister i Torkel Knutsson, men anser, att detta drama »ännu i dag», d. v. s. 1896, intager »det främsta rummet bland alla på svenskt språk författade dramer». Och därefter tillfogar han — med tydlig hänsyftning på Strindberg: »Det kan finnas större dristighet i något nyare historiskt stycke, men så äro i stället där de historiska personligheterna snedvridna och förvanskade, ett ohistoriskt och upplösande syfte påtagligt samt den åskådningssättets höga värdighet åsidosatt, som kräves, för att ett historiskt sorgespel skall kunna göra intryck på upphöjda sinnen.» Omdömet är intressant såsom den siste efterromantiske kritikerns uppfattning både av Beskows drama och av det realistiska drama, som ersatte detta.

Birger och hans ätt.

Högst nådde Beskow, enligt min mening, i det nästa sorgespelet, Birger och hans ätt, som trycktes i andra bandet av Dramatiska

Digitized by Google

Litografi av Vigneron efter oljemålning av P. Södermark.

Digitized by Google

Digitized by Google

studier (1837). Här har tydligen ett nytt ferment tillkommit, som Beskow i sin eklekticism sökt tillgodogöra sig. 1830 hade Hernani uppförts i Paris, och därmed hade den franska romantiken brutit igenom. Beskow blev tydligen gripen av det onekligen dramatiska i detta stycke, och under den korta tid, 1831—1832, som han var direktör för Kungl. teatern, tänkte han även framföra det på Stockholmsscenen. Detta hann han nu icke, och först 1833 blev Hernani här uppförd. Men i Beskows egen dramatik har Victor Hugos teknik likväl lämnat vissa spår efter sig. De tre första akterna av Birger och hans ätt ha en dramatisk spänning som i intet föregående svenskt drama, och här kan man icke undgå att spåra en påverkan från Victor Hugo, vars styrka just låg i en dylik spänning. Även huvudpersonen, drotsen Brunke, är en gestalt, som visserligen ej har någon motsvarighet i Hugos drama, men som erinrar om hans sätt att teckna karaktärer; den är i varje fall den kraftigaste och mest mångsidiga, som Beskow skapat. Även den Hugoska romantikens lönngångar och oublietter återfinnas här, och dialogen är i denna del av dramat rent av god; det deklameras här betydligt mindre än förut. Tyvärr försvinner den dramatiska farten alldeles i de två sista akterna, där Beskow återfallit i den tumstjocka sentimentalitet, från vilken han aldrig kunde befria sig. Både handlingen och karaktärsteckningen äro här ytterst orediga och den verkliga historien nästan parodiskt vanställd. Hans legitimism är likväl densamma som i de äldre dramerna. Konung Birger är liksom Erik XIV en svag och vacklande, men ädel karaktär. Förräderiet på Nyköpings slott är ej hans verk, utan Brunkes, och Beskow har gjort allt, som var möjligt, för att rehabilitera konung Birgers minne. Alla de ädla personerna i dramat äro hängivet kungatrogna, och dramat utgör ett inlägg mot den inskränkta kungamakten. Märkvärdigt nog kom stycket aldrig upp på scenen, ehuru de tre första akterna dock äro de mest dramatiska, som dittills skrivits av någon svensk. Därmed var Beskows verksamhet såsom dramatisk författare egentligen avslutad, ty hans nästa stycke, Gustaf Adolf i Tyskland, är mindre ett verkligt drama än en följd av patriotiska tablåer.

Beskows sista tid.

Efter Gustaf Adolf i Tyskland, som trycktes 1838, drog sig Beskow tillbaka från det dramatiska författarskapet, i det hela också från diktkonsten. Vid tiden omkring 1840 upptog tydligen politiken hans huvudsakliga intresse, och efter Karl Johans död mattades även detta; hans sympatier tillhörde den gångna Karl Johanstiden, hans lojalitet förbjöd honom att uppträda mot den nya, mera liberala regeringen, och därför upphörde hans polemiska inlägg i pressen. Till

Digitized by Google

en del berodde denna tystnad också på hans intresse för Svenska akademien, som ju kunnat skadas av sekreterarens deltagande i den politiska striden. Det blev i stället åt akademien han nu kom att ägna sina krafter. Minsta glädjen hade han därvid av Ordboken. Han ansåg det vara en hederssak för akademien att återupptaga det arbete, som gustavianerna påbörjat, men som efter deras bortgång avstannat, och han lyckades verkligen med sin energi få akademien med sig. Denna seger blev dock den enda. Akademien saknade då både de vetenskapliga och de ekonomiska tillgångar, som krävas för ett dylikt företag, och efter Beskows död avstannade arbetet ånyo — efter att hava vållat honom mycken möda och många besvikelser. Mera glädje hade han helt visst av de talrika levnadsteckningar, han nu skrev, de flesta för Svenska akademiens Handlingar, och i vilka han fick hylla de fosterländska minnen, för vilka han alltid svärmat — i det hela desamma, som Tegnér i sina dikter och tal förhärligat: Karl XII, Gustav III och deras tider. Under detta arbete åldrades han och åldrades med ett sällsport behag. Den gamle Beskow har många drag, som erinra om Goethe. Ty också han hade blivit en livskonstnär, visserligen utan det olympiska och storslagna hos Goethe, men kanske med större grace. Sin levnadsfilosofi har han framlagt i en liten skrift, Om själens helsa, som han först uppläste vid akademiens enskilda sammankomster och sedan (1857) utgav av trycket. Inför en filosofisk granskning torde den väl ej fylla måttet, hans etik är nog ej den högsta, utan snarare en förfinad eudämonism, enligt vilken själens harmoni, dess verkliga odling, dess lycka och välbefinnande sättes såsom målet. Det kan också sägas, att både för Goethes och för Beskows livsideal krävas vissa materiella förutsättningar, som icke stå alla människor till buds. Beskow hade dem. Han var rik, oberoende, bildad och begåvad. Men hur mången har icke fått samma gåvor och dock stannat vid ett vida lägre levnadsmål? Den själens jämvikt och odling, som för Beskow var det högsta — det må nu vara ett högt eller ett lågt mål — hade han i varje fall till sist nått, och man kan därför förstå den vördnad, ofta även beundran, som av det yngre släktet ägnades den gamle. Sina dagar slutade han en oktobernatt 1868, stilla och utan egentliga plågor. Två år efter hans död utkom det arbete, som kanske är hans förnämsta, hans ofullbordade Lefnadsminnen — vår memoarlitteraturs nog främsta verk. Beskow visar sig här såsom en överlägsen stilkonstnär, såsom en efterboren och i viss mån förädlad gustavian, på samma gång älskvärd och spirituell, en författare, som dragit fördel av sitt umgänge med sådana mästare som Leopold och Tegnér. Han

Digitized by Google

är här vidare en berättare och en tidsskildrare, som har få likar, hans rättrådighet och hans fosterlandskärlek få här ett både bättre och sannare uttryck än i hans braskande ungdomsdikter, och man kan därför ej annat än beklaga, att han ej hann föra skildringen längre fram; nu omfattar den endast hans första ungdomstid.

Beskow var, som sagt, en ypperlig prosaförfattare. Såsom poet var han däremot föga mer än en begåvad dilettant. Men så svaga hans dramer än äro, kan man likväl säga, att de för en lång tid framåt angåvo tonen för den följande tragedidiktningen. Den dramatiska form, som särskilt odlades, blev i anslutning till de uppslag, han givit, det historiska skådespelet, och hans närmaste efterföljare blev den gamle fosforisten Johan Börjesson. Såsom vi från föregående del minnas, hade han såsom student diktat i den fosforistiska stilen, fått in några stycken i de poetiska kalendrarna, men misslyckats och dragit sig från litteraturen. 1828 hade han blivit kyrkoherde i Veckholm, och förmodligen trodde hans gamla vänner, att hans aldrig starka poetiska åder sinat. Så var dock ej fallet. Omkring 1840 började han på nytt och skrev en tragedi, Erik den fjortonde, som han 1842 inlämnade till Kungl. teatern och som efter åtskilliga vedervärdigheter verkligen blev uppförd (1846) — det första svenska originaldrama av den yngre generationen, som kom upp på denna scen, ty Torkel Knutsson spelades först 1862. Börjesson.

Stycket är ett historiskt skådespel liksom Beskows, men Börjessons förebild var icke Schiller utan Shakspere. Denne var emellertid ett mycket farligt mönster, och hans första efterhärmare i Tyskland hade nästan blott tillägnat sig hans fel. Börjesson var icke mycket lyckligare. Detta visar sig redan i versen. I sina första skådespel hade Shakspere kastat in några latinska sentenser här och var — ofta en rest från de äldre stycken, han bearbetat — och till samma fel gjorde sig nu även Börjesson skyldig. I de äldre Shaksperedramerna förekomma rim i de för övrigt på blankvers skrivna skådespelen, ju flera rim ju äldre de äro; hos Börjesson äro de rimmade femfotade jamberna nästan lika talrika som de orimmade. Och han går ännu längre än förebilden — möjligen genom intryck från Tieck eller det spanska dramat — och rör sig med en mängd olika versformer, fem- och sexfotade jamber, rimmade och orimmade, ottaver, fyrfotade trokéer, korta lyriska strofer o. s. v., varigenom sorgespelet nästan får karaktär av en opera. Under det att Beskows drama är retoriskt, är Börjessons lyriskt. Liksom hos Shakspere äro också i Erik den fjortonde vissa scener på prosa, och på en prosa, som oftast kopierats från Shaksperes sämsta, späckad med misslyckade ordlekar, vilka även trängt in i den mera patetiska blankversen. Humorist var emellertid Börjesson minst av allt, och dessa partier höra därför till dramats sämsta. Hans allvarliga prosa måste däremot betecknas som relativt god. Men över huvud saknade han en säker stilkänsla, och hans vers måtte hava varit mycket svår att deklamera. Likväl var det icke blott felen hos Shakspere, som han tillägnat sig. Genom det mönster, han valt, hade hans drama fått en fastare byggnad och en Erik den fjortonde.

Digitized by Google

mera enhetlig handling än Beskows. Det skildrar blott slutet av Eriks regering och visar, huru denne mot sig uppretar adeln, som gör uppror och avsätter honom; Johan III står däremot mera i bakgrunden. Tyvärr förstöres det hela genom avslutningen, som verkar såsom någonting mitt emellan en marknadsvisa och ett studentspex. Eriks fiender hava stormat in i slottet, den vilde Stenbock skjuter honom i armen, konungen faller och »alla gå». Men så reser sig Erik mödosamt, »ser sig omkring» samt yttrar:

Död således ej — Vad tyngre är! Jag *leva* skall
Att djupt må bli mitt straff som mina synders svall!
Det högas fall här, värld, till sista droppen njut,
Och gör dig sedan lärd och vis däröver! Sjung
Det, eftervärld! Nu, menighet, drag hemåt! . . . Slut
Är lumpna skådespelet av — *en fallen kung!*

Frånser man emellertid denna avslutning, som röjer Börjessons brist på poetisk takt, är byggnaden, som sagt, god. Stycket har även en annan förtjänst. Det har en viss tidsfärg. I verkligheten var ju Erik XIV en renässansfurste, och över Börjessons drama, särskilt dess början, vilar onekligen något av renässansens luft. Vidare uppbäres sorgespelet av en historisk idé, som han antagligen fått från Geijers kort förut utgivna historia. Det rör sig nämligen om kampen mellan högadeln och det lägre folket, som representeras av det nya skrivardömets hövding Göran Persson, och i denne har Börjesson, tydligen under intryck från Shaksperes realistiska karaktärsteckning, men även från Victor Hugo, skapat en gestalt, som nog torde vara den mest levande av dem, som det svenska dramat då ännu ägde. Göran känner sig hava en mission: att krossa den stolta adel, som trampat honom och hans likar under fötterna. På vilkens panna — frågar han — skrev väl naturen vid födseln: du är *ädel*, du är *vanbördig?* »Var står det i den gudomliga eller mänskliga lagboken: *dig* tillhöra njutningen, makten, äreställena, allt; *du* åter äger intet utom svetten, glömskan, träldomen? I mig, en man ur det ringaktade, föraktade folket, lever detta folk upp. I mig kastar det de första brinnande, törstande blickarna omkring och över sig. I mig utsträcker det de hopkrumpna lederna, de grova, rovlystna händerna. I mig upphäver det de första hämndeskrien.» Denna adel var även konungens fiende, och i Erik ser därför Göran Persson en naturlig bundsförvant, han är honom obrottsligt trogen och trotsar modigt adelns hat. När han faller, faller han såsom en hjälte, modig och obruten, och han är icke någon smygande lismare, knappast den bov, såsom vilken han gemenligen framställes. I det hela är karaktären konsekvent tecknad, och han blir härigenom och genom sitt patos sorgespelets egentlige huvudperson, om man så vill, en tragisk hjälte, vilken kämpar för en idé och går under. Vida mindre har Börjesson lyckats med Eriks karaktär, ehuru uppslaget i dramats början onekligen ser lovande ut. Erik skildras där såsom konstnären. Då ridån går upp, har han nyss avslutat ett porträtt av Karin Månsdotter och stannar framför en kopia av Rafaels Fornarina:

O! att jag varit född en hyddans son
Och fått vallfärda långt, långt härifrån,
Från gråa Norden vänd — min ränsel
På rygg — i handen stav och pensel —
Till dig, du evigt stora romargrus,

Digitized by Google

Till dem, den kristna konstens helga tempel,
Till er, I mästare av skuggor, utav ljus
Och färger! Lärd och ledd av ert exempel,
Ej skulle dilettantens svaga hand
Skapt denna hårda bild i detta hårda land.

Detta är ju Astolf med dennes längtan till Södern, till konstens och skönhetens land! Även fortsättningen är god. Erik talar där om sin glädjelösa ungdom, om sin mor, som dog kort efter hans födelse och lämnat honom moderlös — och faderlös, ty »den styvmor fått, han styvfar fått också». I fortsättningen tappas likväl konstnären och den idealistiske drömmaren tämligen bort, åtminstone den förre, och de egentligen enda drag, som där träda fram, äro hans vankelmod, hans häftighet och hans brist på förutseende. Börjesson hade där icke förmåga att fullfölja det goda uppslag, han haft.

Börjessons sista dramer.

Börjessons drama hade en viss framgång på scenen, och detta lockade honom att fortsätta. Året därpå (1847) var han färdig med ett nytt sorgespel, Erik den fjortondes son, som uppfördes i slutet av året, men som föll efter åtta representationer. Det var ej att undra på, ty det nya stycket står givet tillbaka för det äldre. Handlingens enhet saknas i betänklig grad. Hjältens karaktär — en replik av Erik XIV — är ännu mera osammanhängande, det hela är ganska odramatiskt, mera en opera än en tragedi, och stilblandningen densamma som förut: Shakspere, Calderon och Victor Hugo. Börjesson borde därför hava slutat. Men det gjorde han icke, utan kom med icke mindre än fyra skådespel, som alla beteckna ett fortgående sjunkande. Största framgången hade han med Solen sjunker, som uppfördes på Mindre teatern 1856. Ämnet är här Gustav Vasas sista dagar. Men det historiska perspektiv, han haft i Erik den fjortonde, saknas här alldeles. Gustav Vasa är icke den stora politiska personligheten, utan familjefadern, som drabbas av husliga sorger, vilka bryta ned den gamle och vålla hans död — således mera ett borgerligt sorgespel med den sentimentalitet, som tillhör ett dylikt. Ännu svagare äro de nästa: Ur Carl XII:s ungdom, där han kommit på idén att skildra Karl XII såsom kär, och Brödraskulden, där han upptagit det gamla ämnet Erik XIV i fängelset och kombinerat detta med den bekanta sägnen om brodern, hertig Magnus. Båda uppfördes, men det senare föll efter blott fyra föreställningar. Vid sin död, 1866, efterlämnade han ännu ett drama, En statshvälfning i Rom, behandlande den på 1700-talet så omtyckta historien om Appius och Virginia.

Engelbrekt och hans dalkarlar.

Så till vida bröt även Börjesson väg, att de svenska dramerna nu kommo upp på scenen. Samma år (1846), som Erik den fjortonde spelades, uppfördes även Dackefejden av Gunnar Hyltén-Cavallius samt Engelbrekt och hans dalkarlar av August Blanche. Det förra stycket upplevde blott fem representationer, men det senare blev däremot ett bland Kungl. teaterns bästa repertoarstycken, och anlägger man icke någon litterär måttstock, kan man ju förstå denna framgång. Engelbrekt är ett folkskådespel med trohjärtade, sederena, fosterlandsälskande Mora- och Leksandskarlar, med daldanser, folkvisor, julgranar, marscher, bataljer, i vilka danskarna få stryk och de tappra svenskarna segra, karaktärsteckningen är »så enkel, att ett barn kan fatta dess mening», och Blanche förstod förträffligt smaken hos den publik, för vilken han skrev. Den egentliga litteraturen tillhör skådespelet knappast. Någon karaktärsteckning förekommer ej, personerna äro, såsom på 1700-talet, oerhört ädla eller bovar — dessa fördelade med hänsyn till

Digitized by Google

unionsfrågan — och språket är svulstigt och onaturligt. Engelbrekt talar — såsom Warburg riktigt anmärker — »som en liberal riksdagsman i borgarståndet eller kanske snarare som Hans Jansson talade, sedan han fått sina papper från Aftonbladsbyrån». Men sådant slog an, ty 1840-talets liberalism var ultrapatriotisk. Ridderstads året därpå uppförda Carl den nionde hade på långt när ej samma framgång, ehuru även detta skådespel var anlagt på publikens smak — nämligen för de franska sensationsromanerna. Det är dessas teknik — och väl även det Hugoska dramats — som här går igen med sammansvärjningar, hemliga sammankomster m. m.

Regina von Emmeritz.

Inslaget från Victor Hugo märkes ock hos Zacharias Topelius, vars Regina von Emmeritz 1854 uppfördes på Mindre teatern. Stycket är, liksom Hugos tragedier, skrivet på alexandriner samt bjuder på en mängd överraskningar i den franska romantikens stil. I planen är det däremot Schillers Die Jungfrau von Orleans, som efterbildats. Händelsen, som lånats från första delen av Fältskärns berättelser, är nämligen ändrad till likhet med Schillers drama. Regina von Emmeritz har liksom Jeanne d'Arc vigts till katolicismens heliga jungfru, hon skall mörda Gustav Adolf, men gripes i stället av kärlek till honom, och till sist räddar hon honom från ett försåt, som man ställt för honom. Soldaterna, som trott, att hon förrått konungen, hava emellertid sårat henne, och hon dör, i det hon uppmanar Gustav Adolf att bliva icke en protestantismens utan en samvetsfrihetens kämpe. Det kan icke nekas, att stycket är ganska svagt. Planen är visserligen — tack vare Schiller — bättre än hos Beskow. Men karaktärsteckningen går icke mera på djupet, och vi återfinna här Beskows övermänskligt ädla gestalter liksom ock den skurkaktige munken, här jesuiten Hieronymus. Det historiska perspektivet är tämligen puerilt, men versen är, såsom alltid hos Topelius, god, och på scenen bör stycket hava gjort sig åtskilligt bättre än Beskows och Börjessons.

Wecksell.

En verkligt betydande dramatisk begåvning var däremot en annan finne, Josef Julius Wecksell, vars bana tyvärr avbröts just vid dess första början. Han var född 1838, blev vid tjugo års ålder student och skrev såsom sådan sorgespelet Daniel Hjort (1862). Kort därefter blev han obotligt sinnessjuk, men levde ända till 1907, då döden även fysiskt gjorde slut på ett liv, som psykiskt redan långt förut hade slocknat. Hjälten i Wecksells sorgespel är en historisk person, men utom namnet har denne ingen likhet med den diktade. Allt vad man den tiden visste om Daniel Hjort, inskränkte sig till ett kapitel i Fryxells Berättelser: Hertig Karls första tåg till Finland, där Åbo slotts erövring omtalas. Daniel Hjort nämnes blott i förbigående: »Förräderi verkade, vad våldet ej förmådde. En student, be-

Digitized by Google

nämnd Daniel Hjort, hade ofta varit i Klas Flemings hus. Han lät nu begagna sig av hertigen som hemlig underhandlare och lyckades att förleda många.» Figuren togs emellertid upp av Fredrik Cygnæus i dennes sällsport dåliga »dramatiska dikt» Claes Flemings tider, där Daniel Hjort — som i verkligheten var smålänning — är son till en bonde i Österbotten. I dramat spelar han ingen framstående roll, men hans dubbelställning såsom finsk bondson och skyddsling hos Fleming var något, som satte Wecksells fantasi i rörelse, och med denna utgångspunkt skapade han en karaktär, som måste betecknas såsom den mest betydande, som då ännu diktats av en på svenska skrivande skald. Daniel Hjort är en son av den förtryckta finska bondeklassen, och han vill hämnas alla de oförrätter, som detta folk fått lida — således en gestalt, som erinrar om Börjessons Göran Persson, men som är en vida mera högrest och komplicerad natur. Från början är målet icke klart för honom, och en huvudförtjänst hos dramat är just, att det, liksom hos Shakspere, visar oss en karaktär, som *utvecklas* och växer under dramats lopp. Då detta börjar, vistas studenten Daniel Hjort på Åbo slott såsom ett mellanting mellan tjänare och skyddsling hos Klas Flemings änka, och han känner intet om sin börd. Han är på samma gång stolt och drömmande, och han lider dess mera, som han förälskat sig i en högadlig ung kvinna, Sigrid Stålarm, dotter till den tappre Arvid Stålarm, som efter Flemings död är hövding på Åbo slott och den främste mannen i Sigismunds parti. Ehuru hon icke yppat sin böjelse, älskar också hon Daniel Hjort, men hon inser det hopplösa i denna kärlek,

Julius Wecksell

Fotografi. 1858.

Digitized by Google

och för att för alltid bryta med Daniel Hjort räcker hon i hans närvaro sin hand åt den unge ridderlige Johan Fleming, som länge älskat henne. Daniel Hjorts drömmar ha således grusats:

Fly, fly, du kärlek, du min sista dröm!
Du blev det bittraste av allt det bittra
Uti min levnad! Varför blev just jag
En hemlös, vilsekommen gäst i världen,
Ett hittebarn förutan namn och far?
Sin rot har minsta blomma, havets våg
Ger upphov åt en annan, mossan har
En gravsten dock att växa på, den fånge,
Som dog i natt, han hade dock en gång
Ett liv att leva för. Vad äger jag?

I detta ögonblick uppenbarar sig en gammal tiggerska för honom, och på hans sista fråga svarar hon: »Mer än du tror, och mer än här kan sägas.»

Jag har den fackla, som ditt dunkla öde
I blodrött sken skall lysa upp och ge dig
Tillbaka allt, vad här du saknat har.
Möt mig i morgon kväll vid slaget nio
På Åbo torg — man kommer, gå, farväl!

Då sedan de andra, Ebba Fleming och Arvid Stålarm, fråga den mystiska gamla, vem hon är, ropar hon till dem:

Kom mig ej när!
Bereden er, på vad som förestår.
I störtat folket i fördärv och död,
Men fast vår gård ni bränt och från oss rövat
All kärleks kraft, så lever hatet än!
Det smyger spårlöst fram vid tiggarstaven,
Det håller råd med skuggorna i graven,
Lyss vid palatsets dörr, i kojan talar.
Då brista vapensköldar, remna salar.
Så länge lever det, tills hämndens dag
Går ned i blod — och detta hat är jag.

Därmed slutar denna mästerligt byggda första akt. Den andra spelar på Åbo torg, om natten, framför den där resta schavotten, och där träffas Daniel Hjort och den hemlighetsfulla tiggerskan. Jag har — börjar hon — lovat säga dig, vem du är. »Jag kan än mer, jag kan dig föra till din moders famn och till din faders — grav», och så berättar hon sin och Daniel Hjorts levnadssaga. Då Daniel ännu var ett nyfött barn, kommo Flemings knektar till deras gård och

Digitized by Google

Joh. Böryeson

Litografi. Nordstjernan. 1847.

Digitized by Google

Digitized by Google

brände denna. Då sedan Bengt Ilkainen, din fader, begav sig till Åbo att klaga över våldsdådet, slog Klas Fleming honom först i bojor och lät sedan — här på schavotten — avrätta honom. Hela din släkt har han utrotat, din morbror, din farbror — alla ha de fallit på denna stupstock eller hungrat ihjäl i slottets mörka fängelsehålor. Och så greps jag själv — fortsätter Katri, tiggerskan — av vanvett, vandrade ut på vägarna med mitt barn i famnen. Med sin guldsmidda skara red Klas Fleming då en gång förbi, när du låg halvdöd vid mitt hjärta — »Se'n vet jag icke, vad som hände mer. Allt nog — du kved ej mera vid min barm.» Då Daniel nu vill trycka modern till sitt hjärta, stöter hon honom från sig: »När du först bevisat, att du är folkets son. Till dess farväl!» Därmed har Daniel Hjort fått den livsuppgift, som han nu går att fylla. Så följer den tredje akten. Hertig Karls amiral Scheel har kommit till Åbo och börjat belägringen av slottet. Stålarm vägrar att giva sig, men bland knektarne har Daniel Hjort redan börjat sitt undermineringsarbete, och på natten begiver han sig till Scheel samt lovar att förråda slottet åt honom. I den fjärde akten växer myteriet inom fästningen, soldaterna bryta sig ut och gå över till fienden. Då upptäckes förräderiet, Daniel fängslas och sättes ner i krutvalvet, och försvararna ha överenskommit att, då hertigen tränger in i slottet, spränga honom, sig själva och Daniel Hjort i luften. Johan Fleming har åtagit sig att kasta facklan in i krutdurken, och bredvid den fängslade Daniel Hjort väntar han blott på signalen. Men Sigrid Stålarm har icke kunnat tro på Daniel Hjorts förräderi. Hon infinner sig i fängelset och frågar: »Jag älskade dig en gång, Daniel Hjort. O, säg: du ej det hemska brottet gjort? Ett svar! Du tiger?» Ni — svarar fången — har velat fostra mig till en ödmjuk slav, bland böcker har ni kvävt min kraft, och så solade ni er stolt uti er äras glans emot min ringhets natt. Då kom till er en oförväntad gäst, den gamla kvinnan, som sökte sin son, den siste av det folk, som genom er gått i kvav. Med henne har jag stått vid min faders grav, och denna grav var en schavott! I detta fängelsevalv ha mina bröder försmäktat, därför att de kämpat för sin frihet, för sin rätt. Hon återfann sin son, och det är denne, som här i kedjor står framför Eder. Sitt hat lade hon till mitt hat, sin hämnd till min förtvivlan. Jag hade intet svärd, jag hade ord, jag hade ingen makt, jag hade list, och fast mitt brott nu för mig i avgrunden, skall Guds dom rycka eder med i samma eld. Störta slottet, er och oss i grus! Eftervärlden skall en gång ge oss ersättning! — I det samma ljuder signalen, Fleming vill kasta facklan i durken, men med en omedveten rörelse rycker Sigrid Stålarm den ur

Digitized by Google

hans hand och slungar den långt bort. Den slocknar, Sigrid svimmar, hertig Karls knektar strömma in, Fleming fängslas och Daniel Hjort befrias. Så slutar denna på spänning så rika fjärde akt. Den femte är svagare, och skaldens krafter hade då redan börjat svika. Hertig Karl är nu herre över Åbo slott och håller räfst med Sigismunds anhängare. Stålarm mottager sin dödsdom med ett oförfärat lugn. Johan Fleming vill hertigen skona, så vida han avsvär Sigismund, men den ridderlige ynglingen vägrar och föres till döden. Vidare få vi höra om Sigrid Stålarms öde, och här är det tydligt, att Ofelias gestalt föresvävat skalden:

Jag såg i snövit dräkt en vit gestalt,
Där muren högst sig reser upp ur fjärden,
Så luftig som en dimma vandra fram.
På mörka lockar skeno gyllne smycken,
Tillsammanvirade som till en krona.
Hon sjöng en sång till vågornas musik
Och gick som en sömngångerska så säker
På murens sista, silverglänsta rand.
Jag läste tyst en bön, gick fram mot muren.
Hon var försvunnen, och när fram jag hann,
Blott stjärnorna i vattnet dallrade.

Hämnden har således drabbat hela det adliga följe, som en gång härskat på Åbo slott. På en kulle med utsikt åt schavotten träffas Ebba Fleming och Katri. Tiggerskan visar då den stolta adelsfrun, huru hennes son vandrar till avrättsplatsen, och till den förkrossade yttrar hon: »Jag var en gång, vad nu du är. Nu är jag, vad du varit förr.» Hon hade varit en olycklig moder, nu är hon en lycklig, ty hon hade fått hämnd. Men Daniel Hjort? Vad blev hans öde? Wecksell har här icke lyckats att klart få fram sin tanke, men man märker dock — särskilt genom några variantutkast till denna akt — vad han velat. Daniel Hjort har hämnats, men till ett dyrt pris. Han känner, att alla betrakta honom såsom en förrädare, och även inför sig själv står han såsom en vanärad man:

Min moder!
Nu tryck mig till ditt hjärta, göm mitt huvud,
Att ingen ser mig, göm det vid din barm,
Och älska, älska mig!

»Nu vill jag leva upp på nytt för dig», leva för »det folk, som nu befriat andas», och han försäkrar: »Kraft har jag än. Än jag ej bruten är.» Men han tror det knappast själv, utan är en andligen dödsmärkt man. Och knappt har han yttrat dessa ord, förrän Johan

Digitized by Google

Flemings halvbror störtar fram och sticker värjan i honom — förrädaren har fått sitt straff. Därpå slutar dramat med den vemodsfulla frågan: behöves då, att allt, på vilket världen vilar, kärlek, tro, plikt och ära, skall svikta som ett rö »och tusen hjärtan brista, för att världen skall skuffas fram en tumsbredd på sin väg?»

Daniel Hjort var utan tvivel det mest betydande historiska sorgespel, som den svenska litteraturen då ännu ägde. Intet föregående ägde samma fasta, rent dramatiska byggnad, intet rörde sig med så levande gestalter, och intet hade ett så verkligt historiskt perspektiv. Hatet mellan den finska allmogen och den svenska adeln på Karl IX:s tid är ett historiskt faktum, och motivet, klasskampen, är tillika, om än under annan form, ett modernt, som kan anslå samtidens känslosträngar. Det är sant, att motivet förekommer redan hos Börjesson, men hur mycket kraftigare är det ej här! I Daniel Hjort fylles hela dramat därav. Det är därför orätt att, såsom ofta skett, betrakta Wecksells drama såsom en Shakspereimitation. Vissa likheter, särskilt med Hamlet, finnas väl, men dessa äro mera yttre och tillfälliga. I bägge fallen hämnas hjälten en mördad fader, vålnaden motsvaras av den mystiska tiggerskan Katri, berättelsen om Sigrid Stålarms död har nedskrivits under intrycket från Ofelias, och Johan Flemings halvbror, bastarden Olof Klasson, har nog tillkommit under intryck från bastarden Faulconbridge. Men dessa likheter äro, som sagt, av en blott tillfällig natur. Daniel Hjorts förhållande till Sigrid Stålarm erbjuder ingen likhet med Hamlets till Ofelia. I Shaksperes drama vill hjälten blott hämnas sin fader; här är det mindre fadern än en hel samhällsklass. Den ene är en konungason, aristokrat, den andre är framför allt en folkets ättling, och det är just denna klasskillnad, som är det bärande i dramat. Det är sant, att bägge äro grubblare, men de äro grubblare av olika art. Hamlet lider av den börda, som blivit lagd på hans skuldror, plikten att hämnas, Daniel Hjort däremot av sin okända börd och sin underordnade ställning; härigenom är han predisponerad för den uppgift, som modern ger honom, och när han fått denna klar för sig, handlar han utan all tvekan. Om någon imitation kan man således icke tala. Dramat är sprunget fram ur Wecksells egen själ. De intryck, som han mottagit från Shakspere, har han omsmält, så att de blivit hans andliga egendom. Så ock dem, han fått från Victor Hugo. Någon likhet i detaljerna mellan dennes dramer och Daniel Hjort torde knappt kunna uppvisas. Men den andra akten, som spelar vid schavotten, och den fjärde, som tilldrager sig i fängelset invid krutdurken, erinra dock ofantligt mycket om de dramatiskt spännande scenerna hos Victor Hugo.

Digitized by Google

Hedberg. I Stockholm uppfördes Daniel Hjort första gången, på Kungl. teatern, den 18 januari 1864. Kritiken var väl gynnsam, men stycket gick blott åtta gånger, och detta tyder väl snarast på, att publiken stått oförstående inför det främsta svenska originaldrama, som dittills givits. Det historiska skådespelet i Sverige hade på 1860-talet en vida tamare karaktär, bestod antingen av en serie patriotiska tavlor såsom Engelbrekt och hans dalkarlar eller av en dramatiserad historisk anekdot utan något djupare innehåll. Den författare, som under detta årtionde åtnjöt den största popularitet, var Frans Hedberg, en aktningsvärd begåvning, även om han såsom poet ej kan jämställas med Wecksell. Han var född 1828, men måste redan vid 13 års ålder sluta skolan för att själv förtjäna sitt bröd. Någon bildning utöver den, han sedan på egen hand kunde förvärva, hade han således icke, men var mycket intresserad för teatern och blev 1849 skådespelare vid en landsortstrupp. Framstående inom det facket blev han aldrig och slutade även efter ett par år (1854). Dessa år voro emellertid ej bortkastade, ty under dem hade han lärt känna både teatern och publiken, och det är väsentligen på denna kännedom hans författarskap vilar. Denna kontakt med scenen uppehöll han ständigt; 1862 blev han Kungl. teaterns litteratör, var 1871—1881 dess intendent, och under hela tiden försåg han teatrarna med nya stycken — det uppgives, att originalen varit bortåt hundra samt jämte dem ett par hundra översättningar. Vana att sätta hop ett stycke hade han således, även om kvaliteten icke blev den högsta. Han började ganska blygsamt med små farser och vådeviller utan några vidare anspråk, höjde sig senare till mera utarbetade lustspel och vågade sig slutligen på det historiska skådespelet. De mera bekanta inom denna grupp äro Kung Märta (1860), Dagen gryr (1863) och Bröllopet på Ulfåsa (1865). Hans förebilder voro de danska skådespel, som skrivits av Oehlenschlägers efterföljare, Heiberg, Hertz och Hauch. Av dessa hade Heibergs Elfjungfrun (Elverhöi) uppförts på Kungl. teatern 1857, Hertz' Sven Dyrings hus på samma teater 1859; hans Kung Renés dotter hade spelats redan 1845. Särskilt tyckes Sven Dyrings hus hava gripit Hedberg, och i Tidning för teater och musik skrev han härom: »Detta medeltidsliv står på nordisk grund, dess saga hörde vi redan i vår spädaste barndom, dessa folkvisor sjunga vi än i dag, och huru främmande deras åskådningssätt än är för oss, tjusas vi dock alltid av de vemodsfulla tonerna av liten Karin och av Hilla lilla, i vilken form de än träda oss till möte. Se där utan tvivel hemligheten av det välde, som ifrågavarande stycke utövar, dess värde som dramatisk produkt helt och hållet oavsett.» Hedbergs historiska dramer äro byggda på dylika romantiska traditioner, Kung Märta på traditionen om Erik Stenbocks brudrov, Bröllopet på Ulfåsa på den säkerligen ohistoriska anekdoten om Sigrid den fagra, vilken likväl berättas redan av en medeltida författare. Till några

Frans Hedberg.
Fotografi.

Digitized by Google

historiska perspektiv räckte Hedbergs bildning ej till, med tidsfärgen är det också som det kan, men han hade sinne för vad som gjorde sig från scenen, och han kände sin publik. Hans stycken slogo därför an. Bakom dem låg en hederlig, borgerlig uppfattning av världen, han ställde aldrig publiken inför några problem, som gingo över dess horisont, och när man sett hans drama, gick man nöjd och belåten från teatern. Själv var Hedberg nästan typen för en borgerlig hedersman, aktningsvärd i sitt liv, arbetsam, liberal och på samma gång lojal, ibland t. o. m. rojalist, god patriot och till sist en icke oäven versifikatör, litet för retorisk och frasrik, i varje fall den talangfullaste av de rikssvenska dramatikerna vid denna tid — Johan Jolin, Oscar Wijkander m. fl. Han var också allmänt omtyckt och värderad, och ett bevis på hans styckens popularitet omkring 1870 har man däri, att den unge Strindberg, som då tänkte bli skådespelare, beredde sig på att debutera såsom Härved Boson i Bröllopet på Ulfåsa. Den debuten blev visserligen icke av, och i stället blev det han, som kom att ersätta det Hedbergska dramat med ett annat av vida högre valör.

Georg Dahlqvist som Birger Jarl i Bröllopet på Ulfåsa.

Litografi efter teckning av J. W. Wallander. Lithografiskt allehanda. 1865.

Blanches lustspel.

Det historiska skådespelet stod, som man av denna översikt finner, icke synnerligen högt, och ej heller lustspelet, till vilket vi nu vända oss, hade någon mera litterär karaktär. Frånser man några obetydliga äldre försök, fingo vi först på 1840-talet ett svenskt originallustspel — ehuru det för övrigt är både si och så med dess originalitet. Den, som skapade detta, var August Blanche, som i detta fall kom att efterträda Envallsson och som har ungefär samma förtjänster och samma svagheter. Liksom Envallssons verksamhet anknöt sig till Stenborgs teater, anknöt sig Blanches till Lindebergs och Djurgårdsteatern. Han debuterade den 21 mars 1843 på Nya teatern med Positivhataren och skrev för samma teater på två månader icke mindre än fem pjäser,

Digitized by Google

bland dem en vådevill i tre akter, En trappa upp och på nedre botten. Nästa år följde — på Djurgårdsteatern — Magister Bläckstadius, 1845 Stockholm, Westerås och Upsala och Rika morbror, året därpå En födelsedag på gäldstugan, Herr Dardanell och hans upptåg på landet samt 1846 och 1946, 1847 Hittebarnet och 1848 Ett resande teatersällskap — för att nu blott nämna hans mest populära stycken. Med 1850 slutade han såsom teaterförfattare. Bedömda icke blott efter vår tids måttstock, utan även efter samtidens, kunna dessa stycken knappast kallas originalarbeten. Flera äro rena, om än något fria, översättningar — så En trappa upp och på nedre botten, Stockholm, Westerås och Upsala, En födelsedag på gäldstugan och Herr Dardanell och hans upptåg på landet — och ibland äro översättningarna icke ens av Blanche själv, utan av en skådespelare, Lars August Malmgren, under det att Blanches åtgörande inskränkte sig till några här och var gjorda tillägg. Andra — såsom hans båda mest populära: Hittebarnet och Ett resande teatersällskap — äro snarast bearbetningar, och en fortsatt undersökning kommer måhända att visa, att även de stycken, som man tillagt honom med full äganderätt, såsom Positivhataren, Magister Bläckstadius och Rika morbror, också äro dylika bearbetningar. I själva verket förlorar Blanche dock icke så mycket på dessa reduktioner. Ty vad själva intrigen i hans stycken beträffar, är denna så enkel, oftast så osannolik och banal, att han utan förlust för sin författarära kan avstå från att hava varit dess uppfinnare. En stor mängd av karaktärerna är också av samma art. Men det finnes, t. o. m. i översättningarna, något kvar, som är Blanches eget och som åtminstone till en del förklarar den framgång, hans stycken hade. Han har, i regeln, lämpat de utländska original, han valde, efter vissa skådespelares individualitet och efter Stockholmspublikens smak. Med några mycket lätta ändringar förvandlade han

Fredrik Deland som Pipping i Sodom och Gomorrha.
Fotografi.

Digitized by Google

en parisisk småborgare till en svensk toddygubbe från Operakällaren och skapade en roll, som var liksom beställd för Fredrik Deland, vilken genom utförandet vidare nyanserade typen i nationell riktning. Denna stod klar för publiken redan vid Konjanders första inträde på scenen. På nattkröken kommer han hem, något osäker på benen, men med det mest soliga och människoälskande humör. Och så sjunger han sin första kuplett:

Jag kommer ifrån Nobis, jag,
Från Op'rakällarns glada kunder.
För Op'ran jämt jag varit svag,
Men mest för våningen därunder.

För stora namn jag visst är öm,
För Almlöf, Dahlqvist och för flere,
Men hette hellre Hammarström
Och vore förste man därnere.

Elise Hwasser som Sigrid den fagra i Bröllopet på Ulfåsa.
Svenskt teater-galleri.

Därmed har Blanche angivit tonen för det hela, och i det ljus, som kupletten kastar över Konjanders gestalt, se vi denna under styckets hela lopp. Georg Nordensvan har visat upp, att Hittebarnet knappt annat är än en översättning av en fransk fars, Boquillon à la recherche d'un père av Bayard och Dumanoir, vars tre akter Blanche förkortat till två, och även replikerna äro i de flesta fall de samma i det franska och det svenska stycket. Och likväl hade publiken icke så orätt, då den tyckte sig ha sett Konjander nere på Operakällaren. Själva typen är nog allmänmänsklig, men med några mycket lätta penndrag kan den nationellt individualiseras. Och den konsten förstod Blanche. Man kan ju säga, att den var ganska enkel. Genom anspelningar på dagens Stockholmsliv och Stockholmsförhållanden suggererades publiken att se det hela i denna Stockholmsbelysning. I den nyss citerade kupletten drar Blanche fram aktörerna Almlöf och Dahlqvist samt källarmästar Hammarström, vilka själva kanske åsågo representationen och i varje fall voro kända av hela Stockholm, och

Digitized by Google

därigenom hade han givit sin fars en intim karaktär: den var skriven *av* en stockholmare, *för* stockholmare och *om* stockholmare. På samma sätt är det i de andra pjäserna. Där talas om Taglioni, den berömda dansösen, som 1841 uppträtt i Stockholm, om Höökenbergs vattenskidor, om Crusenstolpes Morianen, om Aftonbladet och Svenska Biet, om Nya teatern o. s. v. Allt detta var ju Stockholm för dagen. Kupletterna sjöngos på de då populära operamelodierna, som hela huvudstaden kände till, Kärleksdrycken, Hvita frun m. m., och ibland voro dessa kupletter travestier, såsom då gardisten Thomas sjunger: Vad ryslig lott har en gardist, då hela publiken kände igen arian ur Hvita frun: Vad lycklig lott har en soldat. Blanche drog sig icke ens för att framställa levande personer på scenen. Hans högtravande teaterdirektör Sjövall, originalen till källarmästar Propp och magister Bläckstadius trodde sig samtiden åtminstone igenkänna o. s. v. Till sist hade Blanche det rätta farslynnet, som ej väjde för några osannolikheter, bara de voro lustiga, ett strålande gott humör och den borne farsörens obesvärade uppfattning av mitt och ditt; intriger, karaktärer och repliker stal han från föregångare med samma abandon, som dessa brandskattat äldre pjäser. Den, som är road av litteraturhistoriska undersökningar, kan följa hans Dardanell tillbaka ända till den attiska komediens listige slav, Ett resande teatersällskap till Scarrons Roman comique, och i detta fall kunde Blanche åberopa mycket illustra föregångare ända från Plautus ned till Shakspere, Molière och Holberg.

Det senare lustspelet.

Det såg också ut — på 1840-talet — som om Blanche skulle hava givit väckelsen till en svensk lustspelsdiktning. Hans närmaste efterföljare, Mauritz Cramær, Johan Jolin m. fl. hade dock icke hans verve, och den ende, som verkligen slog igenom, var Fredrik August Dahlgren, vars Vermländingarne 1846 uppfördes på Operan och sedan blev ett av dess mest populära repertoarstycken. Likheten med Blanches farser är dock ganska obetydlig, och själv kallade Dahlgren sitt stycke »tal-, sång- och dansspel». Liksom i Blanches pjäser är dock även här själva huvudhandlingen — en sentimental kärlekshistoria mellan en rik bondson och en fattig torpardotter — det minst väsentliga, och det, som bar upp stycket, var nog några komiska biroller samt den värmlandston, med folkdanser och folkvisor, som vilade över det hela. Blanche hade sökt att skildra Stockholm, Dahlgren Värmland, och det var denna provinsialism, som i bägge fallen grep publiken. Något litterärt värde kan man knappast tillmäta vare sig Vermländingarne eller Blanches Stockholmsfarser, och den blygsamme Dahlgren var kanske den, som blev mest förvånad över den framgång, som hans stycke hade. Både han och Blanche ha dock, litteraturhistoriskt sett, en viss betydelse såsom föregångare till den provinsiellt så starkt betonade litteraturen efter 1870.

En ny skiftning fick det svenska lustspelet genom Hedberg, som på 1850- och 1860-talen var den populäraste teaterförfattaren. Någon bestämd litterär karaktär ha hans många till skaplynnet ganska skiftande lustspel icke. De äro allvarligare

Digitized by Google

än Blanches, sakna och eftersträva ej heller dennes sprittande farslynne, utan hava snarare en viss social tendens — detta i anslutning till samtida fransk och tysk lustspelsdiktning; i det mycket populära stycket Blommor i drifbänk (1862) anfaller han de samtida flickpensionerna. Men synnerligen på djupet går hans samhällskritik icke, och i de flesta fall bryr han sig ej heller om någon dylik, utan inskränker sig till att söka teckna det svenska vardagslivet.

Vid sidan av detta mera oskyldiga lustspel fanns dock ett annat, som åtminstone ville anses tillhöra den högre dramatiken. Dess anor ligga tämligen tydligt i dagen. Den gamle Kotzebue levde alltjämt kvar, och till intrycken från honom kommo nu andra från den franska sensationsromanen, särskilt från Eugène Sue. Blanche, som aldrig hade någon säker stilkänsla, lockades ock att försöka sig på ett dylikt drama och skrev — samma år som Positivhataren — för Mindre teatern ett rövardrama, En oktobernatt på Kolmorden, i vilket den populäre stortjuven Lasse-Maja — då lika levande som Sjövall — uppträdde. Stycket föll efter första representationen, men två år senare, 1845, var Blanche färdig med ett nytt drama, Läkaren, som uppfördes på Kungl. teatern och, såsom redan härav framgår, framträdde med högre anspråk än de samtida komedierna. Här visar sig likväl Blanches begränsning. Dramat är sällsport misslyckat. För det första är dialogen ett avskyvärt, svulstigt bokspråk. Så yttrar t. ex. den ångerfulle brottslingen: »I nära tvenne års tid har jag av själs- och kroppslidanden dignat vid landsvägarna; men för den dignande hade träden ingen skugga, blomman ingen doft, källan ingen svalkande åder. Lågorna från min levnads ruiner flammade utan återhåll över min hjässa, och de glödande kolen av den förbrända tomten — se där den bädd, på vilken jag vilat!» Karaktärsteckningen är alldeles skematisk. Stycket skildrar en samling studenter, som gå olika vägar i livet. Hjälten Hillman blir läkare och såsom sådan ett underverk av ädelhet. Detta kunde väl gå för sig, om han icke alltid predikade sin ädla moral. Den unga flicka, med vilken han är förlovad, finner honom »tråkig», och man kan icke annat än giva henne rätt. Förlovningen blir därför uppslagen, hon blir gift med en löjtnant, som i varje fall är mera mänsklig, och den ädle Hillman finner till sist en förtjusande (och rik) ung dam, som länge älskat honom och som tydligen, även såsom gift med honom, vill lyssna till hans upphöjda tankar. Ännu svagare är Blanches dramatisering av sensationsromanen Jernbäraren (1846), vilken dock, liksom Läkaren, hade ganska stor framgång. Även i denna genre fick han efterföljare, av vilka Jolin var den flitigaste. Av dennes sentimentala tendensdramer torde Mäster Smith (1847) och Smädeskrifvaren (1862) hava gjort mest lycka.

På 1860-talet föreföll denna dramatik dock redan föråldrad. 1860 uppfördes Orpheus i underjorden, Offenbachs burleska gudatravesti, som för den svenska scenen bearbetats av August Blanche. 1865 följde Sköna Helena — samtidigt på två teatrar, den Södra och den Kungliga — och med Offenbach gjorde Karl XV:s glada tid sitt inträde på teatern. Isynnerhet Sköna Helena gjorde en stormande lycka, och för 1860-talet, både i Paris och i Stockholm, blev Offenbach den mest typiske representanten.

Digitized by Google

ROMAN OCH NOVELL

Roman-biblioteken.

FÖRE 1800-talet fanns ingen svensk roman, endast obetydliga ansatser därtill, och ingen av de stora författarna hade ännu försökt sig inom denna litteraturart. Å den andra sidan hade allmänheten redan i slutet av 1700-talet blivit ytterst intresserad av romanläsning, och som vi förut sett (IV, s. 580) översvämmades bokmarknaden av översättningar av utländska romaner. Denna romanflod ökades ytterligare på 1800-talet, och förläggarna utgåvo nu till ett mycket billigt pris stora serier. En förläggare, N. H. Thomson, redigerade 1835—1844 Kabinettsbibliothek af den nyaste litteraturen, som innehöll ej mindre än 105 romaner, och sedan följde andra serier, så att han tillsammans publicerade närmare 200. En konkurrent hade han i Hiertas Läsebibliothek, som började 1833 och gav allmänheten romaner av Bulwer, George Sand, Eugène Sue, Dumas, Dickens, Balzac, Ingemann m. fl. 1846 följde Albert Bonniers serie Europeiska följetongen. Det är tydligt, att denna oerhörda import skulle stimulera de svenska författarna att också pröva sina krafter, och redan 1809 började även en svensk romandiktning. Den står onekligen högre än det samtida svenska dramat, fylles mer än detta av verklig kultur och avspeglar åtminstone i någon mån de litterära rörelserna i utlandet. En svensk romanförfattarinna, Fredrika Bremer, fick t. o. m. europeisk ryktbarhet. Rent estetiskt lider denna tids svenska roman likväl av väsentliga brister, och den är också med få undantag ohjälpligt föråldrad. Bilden av tiden 1810—1870 skulle dock bliva ofullständig, om vi ej toge hänsyn till denna kvantitativt mest betydande litteratur, och två författare, Fredrika Bremer och Almquist, höra till denna tids mest betydande kulturpersonligheter; de skola ock behandlas i särskilda kapitel. För överskådlighetens skull torde dessa romaner kunna indelas i följande grupper: den picareska, den fantastiska, den historiska romanen, sensationsromanen och den sociala familjeromanen. Mot denna indelning kunna utan tvivel berättigade invändningar göras,

Digitized by Google

ty skillnaden mellan de olika grupperna är ej så stor, som namnen antyda, och hos Almquist äro slutligen alla dessa olika genrer förenade; han har skrivit fantastiska romaner, sensationsromaner, realistiska berättelser, sociala romaner, även historiska, och ofta ingå alla dessa arter i samma arbete. Etiketterna äro därför valda efter det inslag, som synts vara det dominerande. Indelningen sammanfaller också tämligen med den kronologiska ordningsföljden. Början göres 1809 med Cederborghs picareska roman, i slutet av 1820-talet uppträdde den historiska romanen, under nästa årtionde börjar en social familjeroman, som väsentligen blomstrar på 1840-talet — samtidigt med den då så populära sensationsromanen, vilken emellertid förebådats redan genom Almquists 1834 utgivna Drottningens juvelsmycke. Det betecknande för de flesta är brytningen mellan fantastisk romantik och realism.

Den picareska romanen.

Vi vända oss först till den picareska romanen. Såsom vi minnas uppstod denna vid 1500-talets mitt i Spanien, och vi erinra oss även, att den spanska litteraturens väl största mästerverk, Don Quijote, lika mycket är en picaresk roman som en komisk. Denna roman utbildades sedermera, vid 1700-talets början, i Frankrike av Le Sage, författaren till Gil Blas, samt kort därefter i England av Fielding. De första spåren till en dylik roman kunna i Sverige iakttagas redan vid stormaktstidens slut — Le Ramels lefwernes historia — och hit hör även ett bland frihetstidens bättre romanförsök, Rålambs En swensk adelsmans äfwentyr i utrikes orter. Men det karakteristiska för dessa försök är, att det, som intresserar, ännu blott är själva äventyret, händelserna, icke miljöskildringen. Nu åter är det denna, som blir huvudsaken i den picareska roman, som framträdde samtidigt med nyromantikens genombrott. Med denna har den ingenting gemensamt, står snarare i opposition till all romantik över huvud och torde riktigast kunna betraktas såsom en senfödd ättling av upplysningstidevarvet. Å den andra sidan har den inga drag gemensamma med den ålderdomssvaga eftergustavianska litteraturen, och den förebådar den realism, som kommer fram i den efterromantiska litteraturen. Skaparen av denna roman var Fredrik Cederborgh, vilken — om man anlägger en mera estetisk måttstock, än förut varit möjligt — med en viss rätt kan kallas vår förste romanförfattare.

Cederborgh.

Han föddes 1784, kom efter studier i Uppsala och Lund till Stockholm, där han först gick in »i verken» och sedermera blev boktryckare och utgivare av tidningen Anmärkaren. 1823 återvände han emellertid till sin hembygd, Lindesbergs bergslag, där han blev bruksägare och där han avled 1835. Någon omfattande beläsenhet tyckes han ej hava haft, men det är tydligt, att han känt till 1700-

Digitized by Google

talets romanlitteratur, Sterne, Fielding och Le Sage samt även Cervantes; i Uno von Trasenberg omtalar han Sancho Panza och i Ottar Tralling citerar han Sterne. I sin minnesteckning över Cederborgh har Böök framdragit en otryckt självbiografi, som Cederborgh skrev 1802, då han blott var aderton år. Redan tanken på en dylik självbiografi torde den ungdomlige författaren hava fått från Sternes Tristram Shandy, och även stilen påminner om Sterne: »En tår tillrar, då jag tänker på de risbastur, jag som barn erhöll — låt oss hasta ifrån detta rysliga spektakel till — ett — kanske ännu mera bedrövligt — jag menar de luggar, jag för Cornelius Nepos rikeligen åtnjutit. — — Skyndom även härifrån, låtom oss snarare gå till ett ämne, som kommer att intaga ett betydligt rum i min levernesbeskrivning och borde göra det i allas — här — menar jag — vad? — jo tobak» etc. I Sternes stil är också, att fortsättningen på biografien blev ett några år senare påbörjat Försök till resebeskrifning, som antagligen var ämnat att bliva något i samma stil som A sentimental journey. Från denna förebild lyckades han emellertid tämligen befria sig, och då han inför allmänheten framträdde såsom författare, hade han vida bättre inspirationskällor. Det var Cervantes och Le Sage. Liksom dessa ville han nu giva en serie kulturskildringar. Romanen hette »Uno von Trasenberg. Berättelse af Friherre Dolk», och den första delen kom ut på sommaren 1809. Den gjorde en stormande lycka och måste ännu samma år omtryckas i en ny, något ändrad upplaga. Denna framgång var nog anledningen till, att Cederborgh fortsatte med en andra del, som var färdig vid årsskiftet; i slutet av 1810 följde en tredje, som är betydligt svagare än de andra och blott innehåller en nödfallsavslutning. Huruvida han från början tänkt att skriva mer än den första delen, torde vara tvivelaktigt. Plan och handling voro för honom — liksom för Sterne — en tämligen likgiltig sak. Han tyckte om att låta pennan löpa, att kasta ned små skizzer på papperet av de bilder han uppfångat, och kompositionen, sammanhanget mellan dessa bilder, brydde han sig mycket litet om. Den första delen slutar helt abrupt: hjälten och hjältinnan trilla ned i en tunna. I början av den andra frågar den fingerade författaren, friherre Dolk, en »konduktör» d. v. s. Cederborgh, hur han med heder skulle kunna få upp Uno ur tunnan, och ber honom »vara så god och laga så, att det blir någon plan i boken, att Uno får någon bestämd karaktär o. s. v. Då jag började boken, tillade han, övertänkte jag icke (likt många andra), att den, som utan till-

Fredrik Cederborgh.
Miniatyr på elfenben.

Digitized by Google

räckliga kunskaper och utan en sann människokännedom företar sig att skriva romaner, förr eller senare nödvändigt skall ångra sig... Skulle likväl, detta oaktat, mitt bemödande att skriva dugligt misslyckas, så får jag i parentes nämna, att det i själva verket varken är för att roa eller trötta allmänheten, som jag skriver, utan för att roa mig själv — eller kanske rättare, ty jag har just icke mycket roligt därav — för att undvika något ledsammare, nämligen ren sysslolöshet». Denna bekännelse är nog i huvudsak sann. Det roade Cederborgh att måla små kulturbilder från huvudstaden, och på att knyta dessa bilder samman till en hel roman tänkte han nog från början icke. Uno von Trasenberg reser liksom Cederborgh till Stockholm, upplever på vägen ett äventyr, kommer i huvudstaden i beröring med åtskilliga tvetydiga individer, blir intagen i Sviagriserorden o. s. v., och huvudsaken var för Cederborgh att få gyckla med ordensväsendet, skildra en spelklubb, en dragning på nummerlotteriet m. m. I den andra delen är det landsbygden, som fotograferas, en bal i en småstad, en middag på en herrgård o. s. v. Någon egentlig plan hade han, som sagt, icke, och hans försök att i denna andra del inlägga en dylik är ej vidare lyckat. I den tredje är det bästa partiet en satir över rättsskipningen. I själva verket är det hela mindre en roman än en serie tämligen löst sammanfogade kulturbilder, och för hjältens egen psykologi hade han intet intresse. För Cederborgh är denne blott den tråd, som sammanhåller de olika miljöskildringarna. Estetiskt högre står därför hans andra roman, Ottar Tralling, vars två första delar utkommo 1810. Ej heller dem tyckes han hava tänkt att fortsätta, och den tredje delen lät vänta på sig till slutet av 1814; den fjärde och sista kom först 1818. Ehuru Cederborgh alls icke lånat några detaljer från Gil Blas, är det dock tydligt, att denna roman varit förebilden för Ottar Tralling. Hjälten börjar, liksom hos Le Sage, såsom betjäntpojke och kommer sig tämligen hastigt upp till en högre samhällssfär, varigenom Cederborgh får tillfälle att giva en mera mångsidig bild av det samtida Sverige. Även hjälten har en mera utpräglad individualitet än Uno von Trasenberg, litet godtrogen och därför ibland lurad, likväl med en viss världsklokhet, utan några högre vyer, icke absolut hederlig, men med en skaplig genomsnittsmoral, icke dum och icke heller kvick, men med ett försonande spjuverlynne. Vid tolv års ålder kom han såsom dränggosse till en prost, stannade där några år, men då han vid ett dansgille ville visa sig gentil och i det syftet »lånade» kantorns silverrova, blev han bortkörd och kom såsom kypare till en mamsell Gnath i en småstad. Där hittar han emellertid på ett pojkstreck. I kantorns namn skriver han ett friarbrev till mamsellen, hon nappar på kroken, svarar jakande, och för att undgå följderna av skämtet rymmer Ottar Tralling till Stockholm, försöker förgäves sin lycka på ett spelhus och blir betjänt hos ett par unga herrar med mycket dåliga affärer — ett kapitel, som ger den nutida läsaren en förträfflig inblick i Stockholmslivet vid 1800-talets början. Därefter slutar den första delen med, att Ottar får en annan, mera förnämlig plats såsom betjänt hos en förmögen och adlig major. I den andra delen nödgas han lämna denna plats och beslutar nu — egendomligt nog — att bli student i Lund. Det lyckas verkligen, och därpå följer en mördande, men i det hela icke överdriven satir över den tidens universitet. Han blir nu god vän med en ung baron, får följa denne hem till föräldrarnas herresäte, men slutar med att bliva bysatt. Den tredje delen börjar med en mycket rolig redogörelse för äktenskapsprocessen mellan mamsell Gnath och kantorn, som hamnat i samma fängelse som Ottar, och Cederborgh får härigenom tillfälle att giva en ytterst målande skildring av tidens fängelse-

Digitized by Google

väsen. Sedan Ottar kommit fri, får han i Posttidningen läsa, att en Tralling avlidit i London, efterlämnande en kolossal förmögenhet. Han tror sig vara dennes arvinge, även andra tro det, och så blir han förlovad med dottern till en tät brukspatron. Ottar, fästmön och den blivande svärmodern begiva sig därpå till Stockholm för att lyfta arvet, och nu följer en skildring av en dylik resa i början av 1800-talet, dels i vagn, dels på fartyg, vidare en ypperlig tavla av Stockholm från Saltsjösidan, och slutligen upplösningen på arvshistorien — Ottar var ej alls släkt med den avlidne. På samma sätt fortgå miljöskildringarna i den fjärde delen, vilken slutar därmed, att Ottar gifter sig och slår sig ned såsom bokhandlare i en småstad.

Bägge romanerna bäras upp av ett förträffligt berättarlynne, av en osökt och naturlig humor, och bakom det glada skämtet sticker också något av upplysningsförfattarens patos fram. Liksom Kellgren nedhånar han de hemliga ordenssällskapen och universiteten, och hans medkänsla för de fattiga och förtryckta i samhället tar sig ofta ett sympatiskt uttryck. Detta kamplynne behärskar honom likväl vida mindre än den tendensfria lusten att måla verkligheten, sådan denna var. Det är också häri, som hans styrka ligger, och såsom Böök visat upp genom en jämförelse mellan romanerna och Cederborghs självbiografi, har han själv sett och studerat de olika miljöer, han skildrar. Romanerna, ehuru visserligen ej äventyren, äro ur denna synpunkt självupplevelser. För detaljerna hade Cederborgh en ovanligt skarp blick, och denna visar sig särskilt i Ottar Tralling. Då han beskriver en stuga, en gård o. d. tycker man sig nästan se en holländsk naturalistisk genretavla. Såsom exempel kunna vi taga Ottar Trallings besök hos brännvinsinspektör Rödblom: »Jag band min häst vid grinden och inträdde på gården, som, fullsatt med sår, mäskkar och hoar samt beströdd med rosthalm, var den mest skräpiga jag någonsin sett... Det enda pilträdet, som fanns, stod lutande och nästan uttorkat samt fullslaget med spikar, vari streck voro fästade snett över gården att därpå vädra gamla trasor. En arg bandhund, bunden med en slamrande järnkedja, sprang upp och ned på sin — i stället för koja — kullagda tunna, varvid han kullsparkade sin med sur mjölk fyllda lerskål och förde ett oljud, som om han vore galen; en oren stallgumse gick baklänges för att ta ett språng och stångas, och svinen följde mig snåla och grymtande ända in i förstun, så att mitt första emottagande ej lovade något gott; men nästan ännu sämre blev det, då jag inträtt. Gubben hade nyss ätit sin middag av skivlax och lök, vilket både restantierna på bordet och atmosfären kring honom tillkännagav. Vad han haft i den oskurade tennskålen, vet jag ej, men av vissa anledningar vågar jag uppge det för ölsoppa; en brännvinsflaska, till tredjedelen fylld med pomeransknopp, en

Digitized by Google

bucklig silvertumlare och en dammig brödkorg, halvfylld av naggade hålkaksbitar, voro för övrigt de saker, som befunno sig på bordet. Herrn själv gick i en fårskinnspäls, med en stövel och en nedkippad sko, av orsak att han var sjuk i ena foten, vilket syntes vara av svår beskaffenhet, emedan en burk med iglar uti, överbunden med en linnelapp, stod i fönstret, förmodligen till utnyttjande för foten.» Här slås man ju av den minutiösa detaljrikedomen, som likväl icke förtar, utan just framkallar totalintrycket. Men han kunde också med blott några få penseldrag måla en interiör; så t. ex. kantor Torrstadius' besök i mamsell Gnaths »egen täppta och för friska luften otillgängliga kammare, där han med uppbyggliga tal om djävulen, världen och vårt eget kött ganska prydligt intog sin plats i en blårutig länstol vid fönstret emellan balsaminkrukorna och spanska pepparn i en lerburk mitt emot mamsellen själv, som satt i soffan och nystade emellan Nätta och Rubin, hennes halta och enögda hundkreatur». Situationen är så väl sedd och så väl beskriven, att den verkar såsom en tavla. Men även för naturen hade Cederborgh öga, och ibland tycker man sig nästan läsa ett stycke ur Linnés resor — samma observation och samma realism: »Det var en vacker vårdag. Dagsmejan hade borttinat nästan all snön, endast några fläckar här och där lågo kvar på nordliga sidan om krusbärsbuskarna. Svärdsliljornas första skott och tulpanbladen började redan titta upp ur de fuktiga, ännu med löv och skräp överhöljda och ouppgrävda rabatterna. Vattnet av den smälta snön formerade små rännilar i sandgångarna, där en och annan spilld ärta redan börjat på att gro och tillkännage, att våren med stora steg ingick. Inga löv voro dock ännu utslagna; de tittade endast fram ur frodiga knoppar, och i en vild häck började en enda videbuske att på naken stjälk utslå sina luggiga blommor.»

Denna realism framträdde samtidigt med fosforismen, och man har svårt att tänka sig två större motsatser, romantikerna, som svävade ut i fantasiens högsta rymder, och Cederborgh, som hela tiden höll sig nere vid jorden, tecknade ett vardagsliv och genomsnittsmänniskor. De kommo också ganska snart på spänd fot med varandra. Efter några mindre sammanstötningar tog Cederborgh till orda i tredje delen av Ottar Tralling (1814), där hans hjälte på båten till Stockholm träffar samman med en anhängare av nya sekten, som på nyromantikens estetiska rotvälska utvecklar sin åsikt om »den romantiska konstens absoluta idealismus, som framställer andens oändliga frihet i bildningsförmåga», om »den politiska andans absoluta liv i dess fulländade idealitet och negativitet» o. s. v. Trallings reskamrat viskade honom då i örat, att den okände herrn[1] säkert måtte

[1] Det är betecknande för Cederborghs nonchalans, att denne sedermera befinnes vara Uno von Trasenberg, som då ej röjer någon kännedom om fosforismen.

Digitized by Google

vara »själva Skarabeus Plattergom, men jag kom sedan underfund med att jag hört namnet orätt» — här gycklar Cederborgh således med Amadeus Atterbom, och sedan skämtar han med Lorenzo Hammarskölds (»Lazaronzos») Poetiska studier. Svaret lät ej heller vänta på sig, och i Litteratur-Tidningen för den 16 april 1814 skrev Palmblad en nedgörande kritik över Cederborghs båda romaner. Om den senaste yttrade han: »Vid Ottar Tralling vill rec. så litet som möjligt uppehålla sig. Sällskapet är icke ibland de bästa. Drängen Ottar Tralling är icke den jovialiske Gil Blas, med vilken även bildade läsare uthärda några stunder. Nej, vår författare tecknar dränglivet med så naturliga färger, att man tycker sig flyttad till en betjäntkammare, där dunsterna av ölet och den självtillverkade tobaken tvinga den ovana att träda ett steg tillbaka.» Palmblad hade dock för gott huvud och var för ärlig att ej giva Cederborghs friska realism ett visst erkännande, ehuru man märker, att han gör det ovilligt. Till någon egentlig strid mellan Cederborgh och den nya skolan kom det dock icke, ty dels var Cederborgh icke någon stridens man, dels hade han knappast någon fast utpräglad litterär mening. I sin tidning Anmärkaren för 1816 har han dock en uppsats, Några ord rörande svenska vitterheten, som åtminstone visar, att han icke vill räkna sig till någon av de tre skolor, som han då tyckte sig urskilja. Enligt den gamla skolan fordrades till poesi »ej fantasi och inbillningsförmåga, endast redbara tankar och ett rent språk», och poeten hade därigenom blott blivit »en skicklig och övad rimmare». Ännu mindre gillade han dock fosforismen: »Fann man förut i vår poesi endast rim och vanliga tankar — eller om man så vill, blott sällan snille och smak — så stötte man nu endast på svulstighet och matthet om varann.» Ej heller den tredje skolan, för vilken han tyckes anse Ling såsom den ende representanten, hade slagit in på den riktiga vägen, ty »vår poesi blir aldrig mer götisk och kan ej bliva det. Men svensk bör och kan den bliva, och författaren till Svea och Nore har visat det». Cederborgh vände sig således mot såväl den franska som den tyska och den »götiska» smaken och slutade med att hylla Tegnér, därför att denne i sin dikt var mest svensk. För så vitt Cederborgh hade något estetiskt program, var det väl detta, och det han avsåg med sina romaner, var ju också att verklighetstroget teckna samtidens Sverige.

Från litteraturen drog han sig snart tillbaka, men innan han det gjorde, tryckte han i Anmärkaren (1818) ett litet skämt, som avgjort måste betecknas såsom ett mästerstycke både i stilkonst och i psykologi. Det var Något litet om Grefve Jaques Pancrace von Himmel och Jord. Det hela består av fem brev och ett på riddarhuset uppläst memorial. Såsom Böök framhåller, hade Cederborgh flitigt läst Dalins Argus, Kellgrens Stockholms-Posten och troligen även Anders Berchs Posten, och han hade Dalins förmåga att härma olika stilar. Akademiadjunkten Walfridson hade blivit utsedd till guvernör för den unge greve Jaques Pancrace, och i två brev till en doktor Flanelli berättar han först om sin ankomst till slottet, där han av den livréklädde och oförskämt högfärdige betjänten föres in i den drängkammare, som varit den förre informatorns rum; i det andra brevet följer en beskrivning på guvernörens och den unge grevens resa till

Digitized by Google

Litografi.

Digitized by Google

Digitized by Google

ett utländskt universitet, där den blivande statsmannen skall fullborda sin uppfostran. Här får man discipeln fullt klar för sig, en dvärglik liten stackare, oerhört högfärdig, lika dum och alldeles okunnig. Emellertid blir han mot kontant betalning promoverad till doktor, sedan guvernören försett honom med en disputation. Karakteristiken fulländas genom två brev, som skolmästar Lurfverus skriver och som innehålla den mest mördande persiflage över adlig högfärd och de prästerliga informatorernas slaviska servilitet och lumpenhet. En dylik skolmästares brevstil är ypperligt imiterad, och trots indignationen faller Cederborgh mycket litet ur tonen.

Cederborghs efterföljare.

Ehuru den nyromantiska kritiken, såsom vi sett, var föga gynnsam mot Cederborgh, var han en av tidens mest lästa författare, hans romaner kommo ut i flera upplagor, och även om man ej tillmätte dem någon litterär rang, kanske ej heller förstod deras verkliga värde, skrattade man hjärtligt vid läsningen, och åtskilliga försökte även härma hans stil. Bland dessa imitatörer var ingen mindre än Wallmark, som i Journalen 1813 började en längre berättelse: Min resa till Stockholm, fragment utur Knoblauch Piff Paff von Fuselbrenners lefverne. Att han fått uppslaget från Cederborgh, är tydligt, men ehuru romanen ej saknar intresse för den, som vill skapa sig en bild av Stockholm vid 1800-talets början, har Wallmark varken Cederborghs berättarkonst, hans goda lynne eller hans förmåga att teckna miljöer. Liksom i 1700-talets picareska roman är det de växlande äventyren, som framför allt intressera, den unge Fuselbrenner gör bekantskap med mutväsendet, med spelhusen, med procentare etc., men någon åskådlig bild får man knappast av de scener, som passera revy, hjälten är en mer än lovligt enfaldig landsortsbo, och han faller allt för ofta in i predikotonen. Ännu svagare — och råare — äro de andra imitatörerna, Carl Gustaf Wahlberg, författare till Uggleviksbalen (1814—1815), och den mångskrivande skandalskribenten Bengt Johan Törneblad, som bl. a. tryckte »Friherre Dolk, roman, utgifven af Ottar Tralling» (1814—1815), i vilken han sökte ockra på den Cederborghska romanens popularitet.

Den fantastiska romanen.

Ungefär samtidigt med Cederborghs picareska roman framträdde en annan, som uppstod inom det nyromantiska lägret, ty ehuru hövdingen, Atterbom själv, ej skrev dylika, var romandiktningen dock ganska populär inom skolan, både i Tyskland och i Sverige. Det var särskilt tre ganska olika typer av romaner, som man beundrade: Jean Pauls humoristiska roman, Goethes Wilhelm Meister och Novalis' Heinrich von Ofterdingen. Goethe var naturligtvis svårast att imitera, Jean Paul lättare, och det var till honom, som Livijn och Dahlgren anslöto sig — Livijn dock endast delvis, ty såsom romanförfattare var han vida mera originell och utvecklingskraftig än Dahlgren.

Lifberg.

Livijn var, såsom förut (V, s. 30) framhållits, egentligen en Stürmer und Dränger, och hans romaner tillhöra snarare Sturm und Drang

Digitized by Google

än nyromantiken. För romanen hade han alltid varit intresserad; redan som student översatte han stycken ur Jean Pauls Hesperus, Sternes Tristram Shandy, Goethes Wilhelm Meister m. m. Något senare, 1806, började han med en originalroman, Johan David Lifbergs lefverne, om vilken hans och Hammarskölds brevväxling under dessa år mycket rör sig och av vilken de väntade sig en storartad effekt. Färdigt och tryckt blev det första häftet på våren 1811, och framgången blev ingalunda den väntade. Icke ens fosforisterna i Uppsala kunde dela Hammarskölds och Livijns förtjusning, och i själva verket är Lifberg endast en dålig imitation av ett dåligt original: Sternes Tristram Shandy med några nyromantiska tillsatser. Sternes roman har formen av en självbiografi av Tristram Shandy, och på samma sätt är Lifberg en fingerad självbiografi. Men Tristram Shandy födes först i den fjärde boken, och först i den sjätte har han kommit så långt, att han får anlägga byxor. Livijn hann aldrig ens så långt. Det utgivna häftet handlar blott om Lifbergs far och slutar, när denne förälskat sig i sin blivande hustru. Recensenten i Wallmarks Journal — antagligen Leopold — anmärkte också med rätta, att titeln därför snarare bort vara Lifbergs fars leverne, då boken kunnat bliva »åtminstone litet rolig på titelbladet, som så väl behövs, då den är det så litet på de andra». Liksom hos Sterne är innehållet det magrast möjliga. »Brackan» hade alltid stått mycket illa till boks både hos die Stürmer und Dränger och hos nyromantikerna, då han varken förstod de obändiga kraftgenierna eller de bizarra fantasimänniskorna. Det är också över »brackan», som satirens gissel svänges i Livijns roman. I den småstad, där rådman Lifberg bor, uppkastar han i rådsturätten frågan, varför man icke är vaken, då man sover, rätten grubblar över detta problem samt utsätter ett pris av åtta plåtar och en digris åt den, som bäst kan besvara frågan, flera tävlingsskrifter inkomma, och den, som belönas, befinnes vid namnsedelns brytande vara — borgmästarens oxe. Det sista skulle nu vara ett skämt med Svenska akademiens vittra tävlingar, och att vännerna Hammarsköld och Livijn funno det kvickt och roligt, vittnar onekligen fördelaktigt om deras förmåga att ha roligt åt litet. Kvickheten låg icke för nyromantikerna, och Livijns s. k. humor är endast en imitation av Sternes och Jean Pauls.

Axel Sigfridsson.

Av ett helt annat värde är Livijns nästa roman, Axel Sigfridsson, vars första häfte kom ut 1817, men som lika litet som Lifberg fick någon fortsättning; en dylik fanns dock bland Livijns papper och utgavs i dennes Samlade skrifter 1850. Av en bevarad plan framgår likväl, att även det så utgivna knappt var mera än en fjärdedel av den tillämnade romanen. Tekniskt sett är den ganska bristfällig.

Digitized by Google

Romanen börjar med en — för övrigt ypperlig — skildring av aftonen före ett slag. Romanens fingerade utgivare befinner sig vid en vakteld tillsammans med löjtnant Axel Sigfridsson, och denne börjar att för kamraten berätta sin levnadshistoria. Det är denna, som är romanens innehåll. Men den är för det första alldeles för lång för ett dylikt aftonsamtal, och för det andra har den alls ej karaktären av ett muntligt meddelande, utan verkar i stället såsom memoarer, funna bland den avlidne Sigfridssons papper — denna form var ju, jämte breven, den vanligaste för 1700-talets romaner. Frånser man emellertid dylika brister, är Axel Sigfridsson, litteraturhistoriskt sett, ett högst betydande arbete. Det stora mönstret för brytningstiden mellan de tvenne århundradena var Goethes Wilhelm Meister. Redan 1804 hade boken fallit i Livijns händer, och till Hammarsköld skrev han då: »Jag har nu läst den yppersta skrift, som hittills sett ljuset, en författare, som på en gång tilltalar förnuftet, smaken och känslan, i det han upplyser mitt förstånd, renar min smak och sätter mina känslor i rörelse.» Trots sin förtjusning förstod han dock lika litet som de övriga Stürmer und Dränger, att Wilhelm Meister i själva verket var riktad *mot* Goethes tidigare ideal: Werther, som Livijn året förut läst med samma förtjusning. I Wilhelm Meister vill Goethe just visa upp, huru hjälten befriar sig ur det osunda fantasiliv, i vilket Werther gått under, och höjer sig till en fri och ädel humanitet. Emellertid blev Wilhelm Meister förebilden för en hel följd av romaner, som under denna tid sågo dagen. Novalis' Heinrich von Ofterdingen är snarast en nyromantisk stridsskrift *mot* Wilhelm Meister; romanens hjälte fördjupar sig allt längre och längre in i fantasiens rike, till dess att slutligen skrankorna mellan dikt och verklighet falla. Jean Paul däremot sökte verkligen att höja sig till Goethes humanitetsideal, och hans roman Titan är ett försök därtill, ehuru hans kraft icke räckte till att utföra tanken; i grunden kom han att stå kvar på Sturm und Drangs ståndpunkt. Detsamma gäller i ännu högre grad Livijns roman; den är tydligen skriven under intryck från Wilhelm Meister och Titan, isynnerhet från den sista, vill liksom dessa skildra ett helt levnadslopp, en bildningshistoria, som visar, huru en individ genom sin naturell och de levnadsförhållanden, i vilka han råkar, utvecklas i en viss riktning. Det är således en karaktärsroman i motsats mot de föregående äventyrsromanerna — den första på svenska, ty Rålambs Kermaleck (III, s. 506) var endast en bifigur. Hjälten, Axel Sigfridsson, är en äkta Sturm und Dranggestalt. Han är det redan genom sin börd, ty han känner varken sin far eller sin mor, och det antydes, att han är naturlig son till någon hög herre, som utan att giva sig tillkänna bekostat hans uppfostran. Redan genom denna börd befinner han sig i en skev ställning till samhället, som ock stöter hans sjudande natur tillbaka. Han har, då vi först möta honom, en manligt stolt världsåskådning, förenad med ett människoförakt, som icke är spelat, och en dysterhet, bakom vilken vi ana ett livs krossade illusioner — vilka få vi aldrig veta. Denna hemlighetsfullhet och detta människoförakt erinra ju om Byrons hjältar, vilkas anor också gå tillbaka till Sturm und Drang. Mortensen har förträffligt karakteriserat Axel Sigfridsson såsom »vår enda representant för de efter-Wertherska romanernas hjältar». Dessa, Obermann, René m. fl., äro på samma gång överlägset begåvade och livströtta, och de draga sig därför undan det samhälle, som ej längre intresserar dem. Det ligger något demoniskt och titaniskt över dessa gestalter, och »det är till dessa svärmare, vilka genomlevat alla revolutionens stämningar, vilka sölat sig i orgier, hetsat sig vid spelborden, svärtat sig i krutröken, som även Axel Sigfridsson hör... Deras världssmärta är lugn och kall som en utbränd

Digitized by Google

vulkan.» Romanen skall nu lyfta slöjan från hjältens hemlighetsfulla förflutna. Livijn kom dock aldrig längre än till början. På en marknad hade Axel Sigfridsson träffat en ung kvinna, Victoria, vilken liksom han själv också kommit på kant med samhället, en ädel, viljekraftig och på samma gång kvinnlig natur, och i henne hade han förälskat sig. Ehuru också hon fattat böjelse för honom, hade hon dock visat honom tillbaka — varför hade han ej rätt kunnat förstå. Men en kväll hade de kommit till ett lantligt värdshus. »Månen spridde ett svagt sken i en strax utanför huset forsande å, vi ställde oss i fönstret, vi njöto med förtjusning den härliga naturen, vi talade om strömmens ilande fart, vi talade om våra stundande öden; snart vilade vi mun emot mun, snart — — Härlig är natten. Dess stjärnmantel betäcker både vad som upprinner och vad som går neder. I nattens omätliga rike ligger ett tempel, på vars altar en evig eld lågar. Av denna eld lånar månen sitt sken och stjärnorna sina tindrande blickar. Templet är ägnat åt kärleken, och det är kärlekens eld, som lågar på altaret. Men elden närres ej av offer och rökverk, utan då tvenne älskande under varma suckar omfamna varandra, då flammar elden upp och dess lågor virvla sig mot rymden ... Då natten var försvunnen och solen rann upp, vände sig Victoria ifrån henne med ögonen badande i tårar och dolde sina blickar för det klara ljuset, varemot jag hälsade detsamma med en slags rasvild glädje. Jag förstod nu mycket, som jag ej förut anat. Hade naturen förut förefallit mig såsom en omätlig blomma, så föreföll däremot jag mig själv såsom en fjäril, vilken nedträngt till blommans botten och ur hennes kalk läppjat liv och anda... Den förflutna natten hade förenat mig och Victoria, och vi voro för alltid förenade. Sedan vi tillbragt en lång tid, var och en särskilt fördjupad i sina egna föreställningar, så avbröt hon äntligen tystnaden: Mitt hjärta, sade hon, bedrog mig ej, då det tillviskade mig, att jag skulle bliva ett offer för denna vår kärlek. Detta har nu skett och förr, än jag själv kunde misstänka det. Jag ursäktar dig, ty våra känslor bemäktigade sig vårt förnuft. För mig är numera allt förlorat, och likväl gör jag dig ingen förebråelse, ty jag förtjänar den lika så väl som du. Men då numera endast det närvarande återstår oss, så är det även billigt, att vi med sansade känslor njuta därav varje ögonblick, och njuta det så, som vore det det sista... Efter denna händelse voro vi närmare förenade. Vi umgingos snart med samma öppna tillgivenhet, som bör råda emellan tvenne makar. Detta voro vi även inför den allvetandes ögon, och jag underlät ej att för henne omtala, det ett av världens äldsta och oskyldigaste folk erkänner i sina lagar ett så beskaffat äktenskap, som det vi ingått.»

Efter ytterligare några sidor slutar det fragment av romanen, som Livijn hann nedskriva. Av den tillämnade fortsättningen kunna vi med stöd av den kortfattade planen endast få några konturer. Det är tydligt, att Axel Sigfridsson för en annan kvinna överger Victoria, som dör av ett krossat hjärta. Liksom Wilhelm Meister vill även Livijns hjälte bliva skådespelare, och liksom denne kommer han till ett adligt slott. Redan förut har han sökt döva sitt livs smärtsamma minnen genom att deltaga i det »franska kriget», sedan har han vistats på resor, men själens jämvikt har han ej kunnat återställa, och då han vid romanens början berättar sin historia, känner han, att han står inför dess sista kapitel, att han skall stupa i det kommande

Digitized by Google

slaget. Meningen var således att skildra ett helt levnadslopp, en kraftnatur, som djärvt trotsar samhället och den hävdvunna moralens fordringar, och för vilken döden kommer som en befriare. Detta är ju Sturm und Drang, och trots sin beundran för Wilhelm Meister kunde Livijn aldrig tillägna sig dennes livssyn. Till någon harmoni nådde hans hjälte aldrig. Också i ett annat avseende var denne en ättling av Sturm und Drang. I motsats till den eteriske Atterbom och de övriga nyromantikerna utom Stagnelius var Livijn, såsom hans brev visa, en ganska sinnlig natur, och denna sinnlighet kommer också fram i hans roman — liksom hos den unge Goethe, hos Jean Paul, Heinse med flera Stürmer und Dränger. Inom den svenska romanen möta vi här, före Almquist, ett angrepp på äktenskapet och ett försvar för den fria kärleken. Almquist förebådas ock i den realism, som romanen i visst fall kan sägas äga. Hjältinnan, Victoria, är, liksom Sara Videbeck, en kvinna av folket, biträde åt en nipperhandlerska; hon och Axel Sigfridsson träffas på en marknad, där hon slagit upp sitt stånd. Men synnerligen långt går denna realism icke. För det yttre, av vilket Cederborgh var en så vaken observatör, hade Livijn ingen blick, han intresserade sig blott för själva personerna, och t. ex. marknaden, av vilken Cederborgh skulle hava givit en livfylld skildring, avfärdar han med några ord. I stället fylles romanen — alldeles som hos Goethe och Jean Paul — av reflexioner. Dessa äro visserligen alls icke banala, icke längre Sternes tröttande pjoller, utan ofta träffande, skarpa och bittra utfall mot samhället, mot moralen och den litterära smaken, men dessa reflexioner upptaga ett så stort rum i förhållande till den obetydliga handlingen, närma sig ibland nästan avhandlingar, att romanen för en nutida läsare blir onjutbar. Det var den även för många av dåtidens, och måhända var det den ringa framgång, som romanen hade, som betog Livijn lusten att fortsätta och avsluta den.

Hans nästa försök blev två noveller, som infördes i Opoetisk kalender för poetiskt folk (1822): Samvetets phantasi och Skaldens harpa. Den senare — ett försök i den fornnordiska sagans stil — är mindre betydande, men den förra, som även är bättre skriven, innehåller, liksom Axel Sigfridsson, ett nytt uppslag. För nyromantiken i Tyskland spelade det undermedvetna själslivet en stor roll, särskilt hos Hoffmann, och så vitt jag vågar döma, är det denne, som inspirerat Livijn. På svenska är hans novell den första av detta slag, som vi hava. Den rör sig inom hallucinationernas värld, handlar om »en liten grå man», som berättelsens huvudperson tycker sig se. Såsom hos Hoffmann vet man knappt, vad som är verkligt och vad som är frukten av en sjuk inbillning, men man ryckes likväl med av denna vilda och hemska fantastik, som huvudsakligen kretsar kring en avrättsplats.

Digitized by Google

Spader dame.

Även Livijns främsta och enda avslutade roman, Spader dame[1], har nog uppstått under intryck från Hoffmann. Den har en undertitel: »En berättelse i bref, funne på Danviken». Breven fingeras nämligen vara skrivna av en avliden sinnessjuk student, Zachäus Schenander, som intagits på denna vårdanstalt och som i romanen är en representant för den »brutna humor», som nyromantiken så älskade. I romanen få vi en för nyromantiken betecknande definition på denna art av humor. Nu vet jag — skriver Schenander — »emellertid, vad humor är. Ingenting annat än daggens droppar, gråtna i en öppen grav, geniets förtvivlan, smärtans försök att på skämt bita sig själv, gudagnistans veklagan över livets lycksalighet — korteligen litet levrad blod, pressad ur hjärtat genom skoskav under dansen med den babyloniska mamsellen». Definitionen ger oss även ett prov på stilen i romanen. Recensenten i Swensk Literatur-Tidning sade sig icke veta, huruvida dess hjälte redan från början, i de första breven, varit sinnessvag eller huruvida han först efter sina senare olycksöden blivit det. Utan tvivel är det förra alternativet oriktigt. Men brevskrivaren är — för att begagna vår tids uttryckssätt — en »belastad» individ, en övernervös, genialisk Sonderling, som fått den nyromantiska fantasiens riddarslag och som därför har lätt att överskrida den smala gränsen mellan snille och vanvett. Han är fattig samt därför bitter och revolutionär, och från den snillets höjd, från vilken han skådar ned på tillvaron, överhöljer han samhället, »brackorna», vetenskapen och litteraturen med sina bittra sarkasmer. Fosforisterna i Uppsala, till vilka Livijn alltid haft ett horn i sidan och till vilkas kotteri han aldrig hört, få också sina gliringar, vilka förklara Literaturtidningens snäva kritik. Dessutom — heter det i det andra brevet — »vill jag från Uppsala. Jag vill något bättre än höra ett evinnerligt kärlekskirr av vitterlekens småsvenner, änskönt det är muntert att se, huruledes dessa smäktande människoadagior med kinder som pioner och ansikten som fullmånen hava ett dagligt tråk och bråk med aningens trängtan, ej märkande, att deras ändamålslösa pojktrånad icke är något varken mera eller mindre än förklingande toner av den till fru Venus' hov ledande spelemannens musik. Glammande under tiden mycket högvisligen om susningen i Edens palmer, lunka de beskedligt efter ljuden från sinnlighetens pipa och tycka sig i sällskap med vissa självkanoniserade helgon vida förnämligare och reputerligare att påse än andra människobarn, de där med enahanda avsikt trampa Norrbro under skumrasket. Mig äcklas vid detta fol-

[1] Den bär tryckåret 1824, men synes först på nyåret 1825 hava kommit ut i bokhandeln.

Digitized by Google

ket, vid dessa helgon utan gloria, vid dessa riddare utan svärd.» I nästa brev är det Leopold och Tegnér, som få sitta emellan, och den genialiske studenten gör sig där lustig över dedikationen av Axel, av vilken den fetlagda brukspatronessan är en stor beundrarinna. Minnes herrn Sångarkungen? — frågar hon den unge informatorn. »Ack, mitt hjärta, mitt svaga och lättrörda hjärta! Först det utdödda hovet, och så sorlet, sedermera sångarljuset i gruset, vidare ruinerna och slutligen konung Pharao, som sken i vågorna. Det är för rörande!» Ja, svarar studenten, och så »hyggligt det är att se, det hovpoeten ej gjorde sig mycket besvär, utan tog den första krans, han hade till hands». I dylika små »spydigheter» hava vi Livijn själv, men olyckligtvis lånade genierna på hans tid gärna sin stilkonst från Jean Paul, och det har även Zachäus Schenander gjort. Sarkasmerna bli därigenom för mångordiga, för jäktande, för mycket »gjorda», och de få till underton en egendomlig blandning av sentimentalitet och ansträngd genialitet. Denna stil slog emellertid an på samtiden, och hos publiken hade Spader dame en verklig framgång. Den bizarra formen var ju i Sverige något nytt. Breven äro — såsom Livijn i en not till ett av dem anmärker — i själva verket en dagbok, som Schenander blott givit formen av brev till en person, som var död, när Schenander första gången såg honom. Detta framgår av följande ställe: »Är det trollrunor jag ristar? Jag förskräckes vid genomläsningen av vad jag skrivit. Är jag vansinnig av kärlek? Jag måste vara det. Så förekommer det mig. Svara mig, bäste vän! Broder! Förstår du? Nu erinrar jag mig, att du ej kan det. Redan äro trenne år förflutna, sedan du drunknade. Då såg jag dig för första gången, såg dig uppdragas ur Fyrisån, med ditt milda anlete, dina bleknade läppar och din Hylasskapnad. Då beslöt jag att taga dig till vän, alldenstund man nödvändigt måste äga en dylik i världen och jag hitintills befunnit mig utan en sådan klenod . . . Jag har så ofta skrivit dig till. Svar har jag väl aldrig fått. Men jag väntar det.» Detta är ju ett bizarreri, som är äkta nyromantiskt.

Trots dylika avbrott och de ständiga reflexionerna framskrider handlingen dock vida raskare än i Axel Sigfridsson. Den fattige studenten Schenander blir informator hos brukspatron Fjäderström och dennes korpulenta fru, vilka få en ganska rolig satirisk karakteristik. Hos dem förälskar han sig i herrskapets fosterdotter Marie, romanens Spader dame, som besvarar hans kärlek, men är bortlovad till en kapten Leyonbraak, en både löjlig och lumpen person, som blott vill åt hennes pengar. Då Schenander likväl friar, blir han bortkörd, blir sedermera orättfärdigt häktad för en stöld — på Leyonbraaks an-

Digitized by Google

givelse — visserligen frikänd, men såsom saknande pass med fångskjuts skickad tillbaka till Uppsala. Marie blir tvingad till giftermål med Leyonbraak, och nu börjar Schenander av dagboken att döma att bli förvirrad, vandrar och vandrar ut på vägarna, blir, medan han ännu är halvklok, skolmästare i en bondby, men ger sig åter ut såsom landstrykare och blir slutligen ännu en gång häktad — nu såsom misstänkt för delaktighet i ett barnamord. Därmed slutar själva dagboken, och återstoden utgöres av utdrag ur domstolsprotokollet och Danviksjournalen. Av det förra framgår, att han naturligtvis ingenting har att göra med barnamordet, men att han tror sig ha gjort ett mordförsök mot kapten Leyonbraak — eller möjligen gjort det — och att han är fullkomligt sinnesrubbad. På dårhuset hade han i början varit svår att styra, men »en dag hade han märkt vaktmästarens dotter sysselsatt att plantera några blommor och på begäran fått tillstånd att biträda henne. Efter den tiden hade hans uppförande helt och hållet förändrat sig . . . Likväl hade hans sinnesförvirring under stundom varit synbar, då han utbrustit i högst besynnerliga tal till blommorna, fåglarna och molnen, ja, till och med till de frusna rosorna på fönsterrutorna.» En dag hade han fått besök av ett blekt fruntimmer, för vilket han »kastat sig på knä och med sammanknäppta händer till henne hållit en bön. Den främmande hade under tiden avsvimmat och måst bortbäras av vaktmästaren, då Schenander, beständigt kvarliggande i samma ställning, ej velat biträda honom. Återkommet till sans, hade fruntimret strax bortgått efter givet löfte att vidare underrätta sig om honom. Detta skedde likväl ej, utan hade vaktmästaren försport, att samma fruntimmer, som skall hava varit gift med en officer, kort därpå avlidit.» Schenander hade trott henne vara Jungfru Maria. »Då vaktmästaren en morgon inkommit, hade han funnit Schenander, rörd av slag, kämpande med döden, och på bordet liggande ett brev: S. H. T. Herr Regnbåge.» Med detta brev slutar denna bizarra, men onekligen genialiska roman.

Ungefär samtidigt, 1824, påbörjade Livijn även en annan, Riddar S:t Jöran, som också går i Hoffmanns stil och är en fantastisk, satirisk samhällskritik. Men denna blev aldrig utgiven och är nu blott känd genom Mortensens referat. Efter detta drog sig Livijn alldeles från skönlitteraturen, och den obestridliga begåvning, han hade, kom därför aldrig att göra sig så gällande, som den förtjänade.

Nahum Fredrik Bergströms krönika.

Såsom begåvning var Dahlgren honom nog underlägsen, men har både hos samtiden och eftervärlden fått en högre rangplats, och det kan man förstå, ty han var i varje fall mera lättfattlig. Hans rykte såsom romanförfattare anknyter sig till Ungdomsfantasier eller Nahum Fredrik Bergströms krönika, som publicerades i »Freja, poetisk kalender för 1832» (första delen utgavs redan 1830, den andra 1831). Den förblev oavslutad som så många andra nyromantiska arbeten, och det gör även

Digitized by Google

mindre, ty krönikans styrka ligger ej i det hela utan i vissa enskilda partier. Nahum Fredrik Bergströms krönika är en humoristisk roman, men dess humor är ej den »brutna», som vi mött hos Livijn, utan i stället är den, som Dahlgren själv, litet hafsig, ytlig, om man så vill, strålande glad och oförarglig. Den samhällskritik, som även Dahlgrens roman innehåller, går icke vidare på djupet, är icke bitter såsom hos Livijn, och Dahlgren själv var ju också ganska nöjd med tillvaron, som han alltid såg från den trevliga sidan. På några psykologiska studier inlåter han sig icke, och både hans eget och Nahums själsliv var lätt lodat. Liksom Spader dame är också den Bergströmska krönikan bizarr, men även detta på ett annat sätt än hos Livijn. I första kapitlet är Nahum gymnasist och femton år — att hjälten heter Nahum Fredrik Bergström får man för övrigt icke veta i den första delen, ty där kallas han Fredrik, och först i den andra uppträder han som Nahum. Först skildras hans gymnasistförälskelse i en ung dam på fjorton år, sedan hans kondition såsom informator på landet. Men i det fjärde kapitlet börjar en helt ny, ytterst fantastisk och ganska rolig historia, som handlar om helt andra personer, om en häst, som blir pantsatt på assistancen, men kommer lös, om en ung greve, som får tag i hästen, rider i väg med den, men blir häktad o. s. v. Därmed slutar den första delen. Då den andra börjar, har handlingen alls ej avancerat, utan i stället rekylerat. Den unge Nahum — som han nu heter — är fem år yngre än i första delen, således tio år och skickas till skolan i staden (Linköping). Därpå följer romanens glansparti, skildringen av skollivet, och så upptages igen historien om greve Liljeconvaljenstolpe. Den unge greven har åter råkat ut för ett äventyr, men räddas av Nahum Fredrik Bergström, som nu helt hastigt uppträder såsom student — d. v. s. den kronologiska följden i kapitlen är: först gymnasist, så skolgosse och så student. De båda förut alldeles disparata händelseförloppen ha nu emellertid genom Nahums och den unge grevens sammanträffande blivit sammanknutna, och Dahlgren utropar: »Var ej manövern lyckad och fintligt uttänkt? Det är dock icke författarens utan ödets förtjänst, som förstått att sammanfoga allt till läsarens nöje och tillfredsställelse». Sedan går det emellertid såsom det kan med sammanhanget. Det följande utgöres nämligen av en följd av brev, som falla utanför romanens handling; ett av dem — för övrigt mycket roligt — handlar om den bekante storätaren domprosten Wåhlin i Lund. Efter breven komma till sist några avslutande kapitel. Nahum och den unge greven ha blivit vänner och följas åt först till grevens egendom och sedan till Medevi brunn. Där uppenbarar sig helt oförväntat Nahums gymnasistflamma, som blivit litet sinnesrubbad, som får en blodstörtning och dör, sedan hon förenat Nahum och grevens unga syster. Kompositionen är således onekligen så bizarr, som man kan önska, och förmodligen trodde Dahlgren själv, att han här återgivit den fantasiens fria, obundna lek, som för nyromantiken var den högsta poesien. Huruvida någon tredje del verkligen var planerad, synes ovisst. Det kunde i så fall inträffa — yttrar Nahum — »att jag i nu kommande tredje del allraförst födes och så fick spatsera baklänges, till dess det i den fjärde måhända upplystes, att jag aldrig varit till».

Som man lätt finner, är detta sätt att komponera en roman imiterat från Sterne och Jean Paul. Humorn är också den, vi möta hos dessa förebilder, och även de överdrivna karaktärerna, som verka som karikatyrer, återgå till dessa mönster. Så den gamle greve Lilje-

Digitized by Google

convaljenstolpe, excellensen Husgafvel, hovpredikanten Bosander. Men det finnes ett kapitel i boken, som bär upp romanen. Det faller visserligen alldeles utanför dess ram, är i själva verket icke Nahum Fredrik Bergströms krönika utan Carl Fredrik Dahlgrens självbiografi. Det är det ypperliga kapitlet En återblick på min barndom, där han skildrar skollivet i Linköping. Själva uppslaget är visserligen icke heller här originellt, utan det har han fått från Samuel Ödmanns Minnen från hembygden och skolan. Detta uppslag har han emellertid på ett ypperligt sätt utfört, och hans skolminnen äro därför ett bland de värdefullaste kulturhistoriska dokument från 1800-talets början, som vi hava. Som roman är däremot hans Krönika ganska misslyckad, ty Dahlgren ägde icke någon förmåga varken att komponera en roman eller att psykologiskt skildra karaktärer, icke ens — trots alla bizarrerier — någon verklig poetisk fantasi.

Dialogen 1812 om romanen.

En tredje skiftning inom nyromantikens roman möter oss hos Palmblad. Redan som gosse var han en romanslukare som få och hade i det fallet nog den största beläsenheten inom det fosforistiska kotteriet. Denna framgår särskilt av hans i Phosphoros för 1812 införda dialog Öfver romanen, ty författarens beläsenhet är det säkraste resultat, man kan draga av detta samtal, där olika uppfattningar bryta sig mot varandra. Interlokutörerna, som äro gestalter ur Palmblads samtidigt författade roman, företräda nämligen olika åsikter. De mest motsatta äro greve August och överste Edvard, den senare en utilist med 1700-talets uppfattning, den förre en romantiker, som väl i det hela torde vara ett språkrör för Palmblad själv; de övriga: grevinnan Castania, Carl och Mathilda giva oss olika avskuggningar av den romantiska smaken. Man använder — säger grevinnan Castania — så gärna ordet romantiskt. Men varuti består egentligen det romantiska? Det består — svarar greve August — »i föreningen av religions- och kärleks-entusiasmen». Sitt uttryck fick denna i medeltidens epos. »Småningom utbyttes den versifierade dräkten mot prosans ledigare klädnad, men så länge romanen (som nu bekom detta särskilda namn) var den romantiska hjältesagans äkta son, behöll han sin ursprungliga natur av romantiskt epos eller, utan konstord, av en underbar berättelse» — som vi strax skola se, sökte Palmblad själv skriva romaner, på vilka denna definition träffade in. Fullt konsekvent tillämpas likväl icke denna teori i den revy av romaner, som därefter följer. 1600-talets roman var politisk, 1700-talets moralisk, »Rousseau var den förste, som av instinkt återfann romanens gemenskap med poesien», men den store förnyaren var Goethe: »de få goda romaner, vi nu äga, härleda sig från Goethe och hans efterföljare». För 1700-talets så betydande franska och engelska romandiktning ha de samtalande visserligen erkännande, men ej någon större beundran. Carl sätter — egendomligt nog — i främsta rummet bland franska böcker sådana, »varuti den mest fräcka och brännande lättsinnighet lånat diktens slöja», såsom chevalier Faublas och dylika. Detta omdöme får väl stå för hans egen räkning, men även greve August förklarar sig vara en beundrare av Voltaires romaner, under det att han utan någon entusiasm går förbi Marivaux, Prévost, Le Sage och Diderot. Rousseaus La nouvelle Héloïse får naturligtvis en skyldig honnör, men »St. Preux spelar här och där en nästan ömkvärd roll», och »planen är också tämligen oredig

Digitized by Google

och något för uttänjd». Av de franska romanerna är det blott en, som obetingat prisas: Mad. de Staëls Corinne. Jag kan ej neka — säger greve August — »att jag skattar den högst bland alla jag känner».[1] De engelska romanerna under 1700-talet går greve August »med en kort hälsning» förbi, romaner av Richardson, Fielding, Goldsmith m. fl., och Smollett och Sterne nämnas ej alls; Carl finner de engelska romanerna »så oändligt ledsamma», grevinnan Castania anser dem »för långsträckta, tröga och entoniga», och greve August tillfogar: »Samtalen äro ändlösa, konvenansen alltför stel och det hela merendels fjättrat i brevform.» Däremot är hela sällskapet ense om att prisa Mörks romaner — tydligen av patriotiska skäl och emedan man räknade honom till den för-dalinska tiden. Greve August förklarar, »att dessa våra mormödrars gunstlingsböcker ännu äro de enda svenska romaner, i vilka man förmår upptäcka poetisk anda», och däri instämmer Mathilda. Den stora romanen är likväl den tyska — visserligen icke romaner av Lafontaine, Kotzebue, Spiess och dylika — men av Goethe, Fr. Schlegel, Novalis, Jean Paul, Fouqué och Heinse. Av dessa stå likväl de rent nyromantiska författarna kotteriets hjärtan närmast. Då utilisten Edvard framhåller, att han aldrig hunnit längre än hundra sidor i Jean Pauls romaner, medger greve August, att dennes manér i början förefaller hårt, och även han hade stött sig på hans stil och hans omständlighet, men å den andra sidan är han en av världens största humorister, och hans Titan innehåller »en fullständig symbolik av hela vår jordiska pilgrimsfärd». Också på tal om Goethe gör man vissa reservationer. Castania är icke obetingat förtjust i Wilhelm Meister: »Vad var Wilhelm, innan de (läroåren) begynte? En fantastisk gosse, som slutligen upphör att vara det utan att vara bättre eller lyckligare. Poesien står beständigt i bakgrunden och dukar beständigt under, författaren låter utan misskund de idealiska personerna, Mignon och harpspelaren, förgås, men de prosaiska, Jarno, Therese och abbéen, leva och tyckas litet sakna dem.» August medger, att dessa anmärkningar äro befogade, men det sköna måste i livet gå under för att kunna leva i dikten. Mig synes dock — anmärker ärkeromantikern Carl — »att Heinrich von Ofterdingen, som väcktes av samma trollstav (som Goethes roman Die Wahlverwandtschaften), skulle fulländad hava fördunklat alla romaner på jordklotet». Ni har rätt — svarar August: »Den enda hos Goethe övriga dissonansen upplöses här i religionens grundton» — och så följer en entusiastisk hyllning åt den nyromantiska romanen. T. o. m. Friedrich Schlegels usla och osedliga Lucinde försvaras, och det är ganska intressant att se, huru fosforisterna vid denna tid av nyromantisk renlärighet försvara en moral, som de sedermera fördömde. Konsten — säger August — »är efter min övertygelse aldrig oanständig, aldrig okysk, varje föremål, varpå hon lägger sin hand, blir helgat . . . Jag älskar ganska mycket denna roman, som i sanning kunde kallas kärlekens filosofi.»

I dialogen få vi således klart för oss de nyromantiska kraven på en roman — klarare än genom Livijns romaner, som ännu i mycket tillhöra Sturm und Drang, och ännu klarare än genom Dahlgrens, som vad den egentliga romanen beträffar är en Jean Paul-imitation och vars bärande del, minnena från skollivet i Linköping, är en rea- Palmblads ungdomsförsök.

[1] Då detta skrevs, befann sig Mad. de Staël i Stockholm i sällskap med A. W. Schlegel och var föremål för den mest livliga beundran. Måhända har detta något påverkat Palmblads omdöme.

Digitized by Google

listisk verklighetsskildring, som står Ödmanns och Cederborghs mycket nära och alls icke röjer någon romantik. Palmblad försökte också att tillämpa sina teorier, och samtidigt med det att han skrev den nu refererade dialogen, införde han i Poetisk kalenders olika årgångar en roman, vars delar ha självständiga titlar: Vådelden (Poetisk kalender för 1812), Fjällhvalfvet (1813), Resorna (1813) och Slottet Stjerneborg (1814), vartill sedermera, i 1818 års kalender, fogades en inledning i brevform: Åreskutan. En redogörelse för innehållet skulle kräva ett allt för stort utrymme och ett utrymme, som romanens värde alls ej förtjänar; händelserna äro till ytterlighet växlande och många, äventyr följa på äventyr, och Palmblads fantasi, som ej tog den ringaste hänsyn till sannolikheten, var i detta fall mycket livlig. I det brev, som han lät åtfölja Åreskutan, erkänner han också, att Vådelden lämnades »åt allmänheten, medan idéen om det hela blott ännu som en dunkel aning stod för författaren». Någon plan har knappt någonsin funnits, och en dylik passade ju heller icke riktigt samman med teorien om den nyromantiska fantasiens fria, obundna lek. Denna lek gör också, att man, liksom i Novalis' roman, ej rätt vet, om man befinner sig i verklighetens eller i sagans värld. Det hela vill tydligen verka såsom — för att begagna greve Augusts definition — »en underbar berättelse». De handlande personerna äro också äkta nyromantiska, bizarra, nyckfulla, övernervösa, genialiska, utan att deras genialitet synes leda till något praktiskt eller konstnärligt resultat, rikt estetiskt begåvade och naturligtvis förmögna, så att de kunna följa alla sina hugskott. Alla dela de den smak, som den stackars Palmblad hade, men själv aldrig fick tillfredsställa: att resa, och än äro de här, än där. Såsom ämne för en litteraturhistorisk seminarieuppsats är romanen likväl av ett visst intresse, ty utom det att den är den första nyromantiska, vi hava — den är ju äldre än Axel Sigfridsson, Spader dame och Nahum Fredrik Bergströms krönika — erbjuder den en rik provkarta på alla de olika impulser, som det fosforistiska kotteriet mottog. Vi möta här reminiscenser av författarens läsning i Wilhelm Meister, Heinrich von Ofterdingen, Lucinde, t. o. m. i Lafontaine och de gamla äventyrsromanerna, och av dessa reminiscenser har Palmblad sammanfogat sin roman. Hederlig och alldeles fri från fåfänga och litterär ärelystnad, satte han själv sitt opus ej vidare högt, och då de första årgångarna av Poetisk kalender kommo ut i nya upplagor, uteslöt han de i dem införda delarna av romanen. Att han över huvud skrev den, berodde nog på hans önskan att tillgodose det krav på en nyromantisk roman, som hans vän Atterbom ej ville fylla.

Det ungdomliga, omogna försöket åtföljdes emellertid snart av två

Digitized by Google

andra, som voro vida mera lyckade. I Poetisk kalender för 1817 införde han berättelsen Amala och i den för 1819 Holmen i sjön Dall. Båda spela i Österlandet. Det hade varit bröderna Schlegel, som först riktat uppmärksamheten på Indien, och av detta svärmeri för Orienten hade också Goethe ryckts med. Fosforisterna i Uppsala hade redan som unga studenter känt sig dragna åt samma håll, och — som vi måhända minnas — ingick »en orientalisk avdelning» i den storstilade Aurora-institution, om vilken de drömde. Denna orientalism låg särskilt för Palmblads lynne. Det ämne, för vilket han kanske var mest intresserad, var geografien, och han hade läst en mängd resebeskrivningar. Det var det orientaliska sceneri, med vilket han där gjort bekantskap, som lockade honom att foga in det i en roman, och så uppstod Amala.

Innehållet utgöres av en kärlekshistoria mellan en rik europé, som kommit till Indien, och en indisk flicka, vilken först uppträder såsom bajadär. Själva kärlekshistorien är visserligen tämligen »underbar», men har intet av det vilda fantasteriet i den föregående romanen. I tonen har den en viss likhet med Chateaubriands Atala, och även Amala har något av naturlivets poesi. Holmen i sjön Dall tilldrar sig också i Orienten, huvudsakligen i Kaschmir, och påminner närmast om berättelserna i Tusen och en natt. Också här är det en kärlekshistoria mellan tvenne individer av motsatt ras, men i den senare berättelsen är det han, som är oriental, under det att hon är europé. Planen är icke lika enkel som i Amala, men där förekommer en episod, som onekligen är vacker, verklig poesi. Det är en dröm, som schahen berättar. Han hade drömt, att han kommit till den flod, som skiljer livet och döden åt. Han såg där alla profeterna, Adam, Abraham, Ismael, Moses, Jesus och den störste och siste av dem alla: Muhammed. »Långsamt, föregångna av änglar, som buro palmer i händerna och sjöngo hymner, nalkades de intill älven. Nu skallade åter en basunstöt. Änglarna tystnade och drogo sig tillbaka, profeterna slöto en halvkrets framman för floden, ropande överljutt de heliga orden: La Allah illa Allah va-Muhammed rasûl Illahi. Nu ljöd basunen för tredje gången; från höjden sjönk, välvande sig över strömmen, den bekanta bron Sirât, sådan den i våra heliga skrifter beskrives, skarp som en sabelklinga och smal som ett hårstrå.» Dödens ängel tog sin plats vid dess ena ända, livets vid den andra, och därpå försökte de avlidne att vandra över spången. Men av hundrade störtade nittio i avgrunden. Några förmådde knappt taga ett steg på bron, innan de föllo, andra gingo den till hälften, några få hade redan ena foten i paradiset, då den andra halkade, varpå de tumlade ned, medan »ett rysligt skratt skallade ur djupet och en blåblek, eldblandad våg, gnisslande, uppslog mot berghällen. Adam bortvände gråtande sitt ansikte. Men med outsäglig himmelsk ljuvhet lutade mot honom Jesus sitt av strålar omgivna huvud, viskande: sörj icke, människosläktets fader! Påminn dig, att dina barn ej i evig tid skola förbliva i denna straffets ort, utan att de en gång med renade hjärtan skola ingå i härligheten. Vet, hämndens domar gå i dag i fullbordan, men kärlekens och den eviga barmhärtighetens dag kommer, när tiderna äro ute och domaren är *jag*.» Denna dröm, vars början jag här anfört, visar, att den så praktiske Palmblad dock var, även han, ett stycke av en poet.

Digitized by Google

Familjen Falkensvärd.

Med Holmen i sjön Dall slutade Palmblads romanskriveri för en längre tid. Han hade analyserat sig själv, och med sitt skarpa huvud fann han — särskilt vid en jämförelse med vännen Atterbom — att han ej var skapad till poet i högre mening. I Familjen Falkensvärd ha två av personerna, Carl och August, en dialog. Det är — säger den förre — »en brist i min natur, som för evigt utesluter mig från poesiens trollvärld. Och kan du gissa vilken?» »På geni?» — »Jag skulle icke förmoda det». »På fantasi?» »Tvärtom. Nej, August, olyckan består däruti, att jag lider av för mycket *förstånd*. Just detta *plus* är en verklig *defekt*.» Palmblad hade både geni och fantasi, men i jämförelse med Atterbom ägde han därjämte ett ovanligt gott förstånd, och han hade kanske icke så orätt däri, att för en fosforistisk poet var detta snarare en brist. Alldeles obrukbart för poesi torde förståndet dock icke vara, särskilt om det, såsom hos Palmblad, är förenat med begåvning och fantasi, och efter åtskilliga år gjorde även han den upptäckten. Den skedde av en tillfällighet. För en poetisk kalender, som 1840 utgavs i Uppsala, anmodades Palmblad skriva en novell. Den blev för lång och måste därför utges särskilt. Men nu hade han fått blod på tand, och så tänkte han att omarbeta Åreskutan och de andra berättelserna i Poetisk kalender. Då han emellertid fann, »att de varken förtjänte eller kunde ombildas», författade han i stället en ny roman, Familjen Falkensvärd, »varuti blott en eller annan händelse eller situation, ehuru med betydliga förändringar, blivit upptagen; åtskilliga av de äldre personernas namn hava blivit bibehållna, men med så förändrade karaktärer och försatta i så olika ställningar, att de kunna anses för alldeles olika gestalter». I den formen kom Familjen Falkensvärd ut i två delar (1844 och 1845).

Bedömer man Familjen Falkensvärd enligt vår tids krav på en roman, falla bristerna mycket lätt i ögonen. Personerna äro knappt det verkliga livets, och händelserna äro fortfarande ganska fantastiska. Men frånser man Almquist och jämför den med de andra samtida svenska romanerna, känner man sig nästan frestad att kalla den ett mästerverk. För det första skriver Palmblad en mycket bättre svenska än Fredrika Bremer, fru Carlén och de andra författarna och författarinnorna. Dialogen är ledig och, särskilt mot slutet, på sina ställen rent av kvick. Han berättar bra och faller inte in i avhandlingsstilen, för vilket tyskarna och deras svenska efterföljare haft så lätt. Handlingen är spännande, utan alla longörer. Åtskilliga av situationerna äro väl ganska onaturliga, men de berättas så lustigt, att man först efteråt kommer att tänka på orimligheten. Likheten med Vådelden och dess följddelar

Digitized by Google

är ganska obetydlig. Det vilt fantastiska är borta, och det hela tilldrar sig dock — de satiriska utflykterna frånsedda — i en värld, som betydligt mera liknar den verkliga. Romantiken finnes kvar, men den är vingklippt. Huvudpersonerna i Vådelden och Åreskutan ha väl övergått till den nya romanen, de äro fortfarande ganska originella och besynnerliga, man upptäcker lätt deras nyromantiska anor, men de äro vida mera mänskliga än i ungdomsarbetet, Palmblad själv tar dem icke längre på fullt allvar, utan behandlar dem något som overkliga romanfigurer, med en viss nyromantisk ironi, såsom gestalter, vilka det roat hans fantasi att frammana, men på vilkas existens han inte riktigt tror. På romantiska äventyr lider berättelsen heller ingen brist. Man får göra bekantskap med de under romantiken så populära italienska banditerna och munkarna, en av episoderna erinrar om Boccaccios Decamerone, och överallt kommer Palmblads humor fram. I det hela torde Familjen Falkensvärd snarast kunna sägas vara en komisk roman, åtminstone så vida man fäster sig vid dess mest lyckade partier. Palmblad skämtar, godmodigt och älskvärt, med både den gamla och den nya skolan, han parodierar bådas dikter, han ger t. o. m. en liten gliring åt sin gode vän Atterbom, vars italienska resebeskrivning så länge lät vänta på sig, och även hans skämt med »avfällingen» Geijers personlighetsprincip är mera lustigt än elakt. I Trälleborg hade man vid riksdagsmannavalet beslutat att tillämpa personlighetsprincipen, d. v. s. allmän rösträtt. Medborgarna antecknade sig på endera av två utlagda listor, den konservativa på Allmänna Vettets klubb, den liberala i St. Jakobs gille. Enligt vad Trälleborgs tidning meddelade, hade den kommitté, som skulle leda valet, »funnit det bekvämare att, i stället för att räkna rösterna, mäta opinionen med alnmått, vilket kunnat ske så mycket säkrare, som avståndet mellan de linjerade raderna för namnen å båda rullorna blivit precist lika utmätt. Namnteckningen å St. Jakobs lista är ackurat nitton fot lång, varemot den andra blott utgör sju fot och två tum. Allmänna Vettet ligger således under med elva fot och tio tum.» Palmblad hade nämligen utsett Trälleborg till föremål för sin drift, och detta parti, som icke har någon motsvarighet i den äldre romanen, är glanspartiet i Familjen Falkensvärd. Gycklet med »brackan», »filistern», var ju något för nyromantiken mycket karakteristiskt. Men under det att detta hos Jean Paul, Tieck och Livijn är överlägset och högfärdigt — så högfärdigt, att en nutida läsare nästan känner ett behov att taga parti för »filistern» gent emot de snillrika herrarna — är Palmblads skämt endast roligt, glatt och oskyldigt. Det höjer sig till sist till verklig

Digitized by Google

festivitas, då en presumerad engelsk lord gör sitt intåg i staden. Utrymmet förbjuder tyvärr att skildra hela denna högtidlighet, men ett utdrag ur Trälleborgs tidning kan dock ge en föreställning om Palmblads humor: »Den korta tiden för tillredelserna till en så hög gästs emottagande har fordrat oerhörda ansträngningar. Stadens torg och storgata hava blivit sopade, vapnet förgyllt, planken strukna, fyrfota kreatur vid 6 rdr 32 sk. banko vite förbjudna att offentligen visa sig, . . . rådhuset inrett till Prytaneum, vilket isynnerhet varit förknippat med stora svårigheter, då ingen här vet, huru en sådan byggnad egentligen sett ut. I sistnämnda avseende har sålunda ej stort annat kunnat ske, än att senaten och Allmänna Vettet måst evakuera övre våningen, där lorden själv skall residera, samt att man ur nedra våningen, där betjäningen skall bo, bortskaffat dels fångarna ur carcer, dels ur stadskällaren röjt bort diskar, hyllor, ankare och buteljer, varefter man först på det grundligaste låtit skura, vädra och med rökpulver röka alla rummen samt förse dem med anständiga möbler . . . Till Malmö är skickad en kurir för att av landshövdingen få låna en silverservis. Senaten har tillsvidare måst inlogera sig på korrektionshuset och Allmänna Vettet på dårhuset. Mera brydd har man varit, var man skulle göra av fångarna.» Högtiden till ära blevo de dock utsläppta, »i likhet med vad plägar ske vid kröningar och andra stora tillfällen». Därpå följer beskrivningen på intåget och borgmästarens hälsningstal, varpå lorden genom tolken täcktes svara: »Mylord och rådsherrar av den ädla staden Trälleborg! Det skulle vara ett falskt smicker, om jag i rikedom och välmåga ville jämföra eder goda stad med London, Liverpool, Bristol eller andra mitt fäderneslands bästa städer, men varen förvissade, att den ändock i dessa hänseenden oändligen överträffar många andra, som skicka egna medlemmar till parlamentet.» — I denna stil fortgår hela skildringen av lordens besök, en glad, oförarglig fars, inkastad mitt i romantiken och uppburen av ett burschikost studentlynne, som man knappt kunnat vänta hos den gamle professorn. Romantikern hade blivit fördragsam mot vardagslivets människor, och han hade på äldre dagar fått en känsla av, att romantiken endast tillhörde den ungdom, som han redan lämnat bakom sig. I romanens avslutning ha alla de älskande paren fått varandra. Ödet — säger Carl — »har roat sig att leka med oss, och i stället för en konstroman har allt upplöst sig i luftigt, gycklande skämt utan särdeles betydelse. Och vad värre är: idealet har gått under och prosan segrat.» Vår levnad — svarar August — »avspeglar därigenom så mycket trognare verkligheten. Men vi ha åtminstone blivit lyckliga, och för detta pris må världen gärna kalla

Digitized by Google

oss filistéer.» Man har talat om romantikens självupplösning, och om denna vittna ock slutorden i Palmblads roman. Mer än de andra hade han varit en verklighetens man, praktisk, politiskt intresserad, och mot levnadens slut fick han också blicken öppnad för den poetiska realismens betydelse.

Den historiska romanen.

Denna poetiska realism visar sig även i den popularitet, som den historiska romanen redan förut fått och som förmådde också Palmblad att efter avslutandet av Familjen Falkensvärd omedelbart börja en stor historisk roman, Aurora Königsmark och hennes slägt. Då denna skrevs, var den historiska romanen redan några decennier gammal i Sverige. Dess anor gå tillbaka till Sturm und Drang, och de riddarromaner, som då producerades i Tyskland, blevo flitigt, redan under 1700-talets senare år, översatta till svenska och en kär läsning för det unga romantiska släkte, som då växte upp. I något ändrad, mera fantastisk gestalt fortlevde denna medeltid i nyromantikern Fouqués »härliga Der Zauberring». I Palmblads nyss refererade dialog Öfver romanen i Phosphoros kallas denna »i ordets fullaste bemärkelse en riddardikt och en bok för hjältar, djupt symbolisk i sin plan, kraftig i dess utförande och i högsta måtto rik på vad chevaleriet har underbart, kristendomen heligt och hjärtat ljuvt». Denna rent nyromantiska roman, som spelade i en fullkomligt fantastisk medeltid, efterträddes emellertid kort därefter av en annan, som med större skäl kunde kallas historisk. 1814 kom Walter Scotts Waverley ut och efterföljdes slag i slag av den långa raden av hans så bekanta och berömda romaner. Att Walter Scott var romantiker, torde vara onekligt, men han var tillika realist, och det är denna förening av romantik och realism, som är det karakteristiska för honom och varigenom han överallt kom att giva romantiken en ny skiftning.

Det uppstod en historisk roman i Frankrike, i Tyskland och i Danmark, där särskilt Bernhard Severin Ingemann fick betydelse även för Sverige. Han hade i sin ungdom varit en bland de danska författare, som tagit de starkaste intrycken från den tyska nyromantiken, särskilt från Fouqué. Då han sedermera gjorde bekantskap med Walter Scott, sökte han att efterbilda dennes historiska romaner och skrev nu: Valdemar Seier (1826), Erik Menveds Barndom (1828), Kong Erik og de fredlöse (1833) samt Prinds Otto af Danmark (1835), vilka kort efteråt översattes på svenska och fingo en mycket talrik svensk läsekrets. Walter Scotts realism kunde han dock aldrig tillägna sig, och det är ännu Fouqués uppfattning av medeltiden, som går igen i hans romaner. Ännu större inflytande än Ingemann hade Walter Scott

Digitized by Google

direkt. Den första av hans romaner, som översattes till svenska, var Ivanhoe (1821—1822), sedan (1822) följde Bergslottet i Dumfries (Guy Mannering), och redan före 1820-talets slut voro de flesta översatta på svenska. Dessa första översättningar äro väl oftast mycket dåliga, men de mera bildade läste naturligtvis de engelska originalen, och omkring 1830 var Walter Scott tydligen en bland utlandets i Sverige högst uppskattade författare. Omdömena om honom utföllo olika allt efter den olika litterära ståndpunkten. Då Ivanhoe-översättningen kom ut, anmäldes den genast (i juni 1822) i Swensk Literatur-Tidning. Recensenten — väl Palmblad — anmärkte här, att Byron och Scott »äro att betrakta såsom huvudmän för allt vad man i vårt land kallat en ny skola». Även — heter det om Scott — »då han, liksom i Ivanhoe, flyttar sig tillbaka i det förflutna, framställer hans duk den mest noggranna bild av tidevarvet, utan att något drag sjunker ned till det oädla, ehuru han än förer oss mitt ibland svinherdar och deras hjordar. Då de flesta nya romanförfattare — recensenten tänker isynnerhet på De la Motte Fouqué — endast skildra chevaleriet från dess ljussida, som ändock så mycket idealiseras, att de handlande synas vara lyftade från jorden upp i luften, så är åtminstone närvarande W. Scotts riddarhistoria en så trogen tavla av tidevarvet med all dess förvildning, råhet och partiella osedlighet bredvid det höga, storsinta, kraftiga, att den gör på läsaren samma intryck som en god episk dikt, där varje föremål framträder i sitt tillbörliga förhållande av ljus och skuggor.» Redan vid första bekantskapen insåg Palmblad således realisten Walter Scotts överlägsenhet över Fouqué.

Scottefterbildningarna.

1828 möta vi de första Scottefterbildningarna i Sverige, Familjen Ehrenflykt och Thord Bonde. Den förra romanen var av Nils Wilhelm Lundeqvist, mindre bekant såsom författare än såsom grundläggare av Lundeqvistska bokhandeln i Uppsala. Händelsen spelar under frihetstiden, delvis i anslutning till den bekanta Stobée-processen, och själva händelsen i romanen ansluter sig tämligen nära till den typiska hos Walter Scott, särskilt till dennes Guy Mannering. Större uppmärksamhet väckte Thord Bonde. Dess författare var en gammal medarbetare i Atterboms Poetisk kalender, Gustaf Wilhelm Gumælius, och redan härav antydes den historiska romanens frändskap med den nyromantiska rörelsen. Att förebilden var Walter Scott, insågs genast. Utom en och annan uti situationerna förekommande erinran från Scott — heter det i Heimdalls anmälan — »är denne vidare efterföljd i bemödandet att för det diktade få en fast grund i verkligheten, att åt handlingen inrymma mera sannolikhet, än som allmänligen träffas i en hop svärmiska och överspänt känsloömma romaner». Vidare har författaren »velat låta personagerna tala och handla i likhet med varderas egenheter, stånd, bildning m. m.» Situationen är tämligen lik den, man möter i flera av Scotts romaner. En ung man, ridderlig, men tämligen oerfaren, råkar plötsligt in i en ny, utanför det vanliga livet liggande miljö — hos Walter Scott en höglandsklan eller

Digitized by Google

något dylikt; här är det ett sjörövarläger. Händelsen tilldrager sig under Albrekt av Mecklenburg, den unge Thord Bonde blir tillfångatagen av de vilda fetaliebröderna och förd till deras läger, men till sist befriad. Hjälten själv är, såsom hos Scott, mera intresselös, och huvudvikten lägges på den pittoreska skildringen av sjörövarlägret och av bipersonerna, sjörövarhövdingen mäster Hugo, Byronfiguren Lüdiger, Hugos underbefälhavare, mäster Hugos maka donna Hermosa m. fl. Men till mästarens teknik har Gumælius ej lyckats höja sig, och man möter ofta, särskilt i språket, reminiscenser från Sturm und Drangtidens bombastiska prosa. Thord Bonde blev emellertid blott ett uppslag; endast första delen utkom. Uppslaget vann emellertid efterföljd, och 1831 publicerades en ny historisk roman, Snapphanarne av signaturen O. K. Författarens verkliga namn är okänt, men Erik Lindström har i sin avhandling Walter Scott och den historiska romanen och novellen i Sverige, som det synes mig, givit goda skäl för antagandet, att den bekante politikern friherre C. O. Palmstierna är den sannskyldige. Ämnet — snapphanekriget på Karl XI:s tid — har tydligen valts i anslutning till Walter Scott, som ju med förkärlek skildrar strider mellan de jakobitiska högländarna och kung Georges trogna undersåtar, och författaren har också — ehuru hans krafter här ej räckt till — sökt att, såsom Walter Scott, giva porträtt av historiska personligheter, skildra allmogetyper o. s. v. I en annan roman, Sista aftonen på Östanborg (1832) har han gått tillbaka till medeltiden och imiterat Ivanhoe. Någon större förmåga hade författaren icke, och i sin recension av Snapphanarne anmärkte Rydqvist alldeles riktigt, att O. K. erinrade om »de tyska romanskrivare, som efterbildat Scott och som väl taga sig en bestämd lokal och en bestämd historisk epok, men i behandlingen göra sig oberoende av båda och giva det hela en flackhet och en allmänt modern stämpel med undantag av några smärre antikvariska detaljer». En tredje författare inom denna grupp var överste Pehr Georg Sparre (1790—1871), som då han redan var en mogen man, 1832 utgav Den siste friseglaren. Konflikten är här alldeles i Walter Scotts stil. Hjälten ställes mitt emellan tvenne stridande partier och drages av olika skäl till bägge. Romanen har nämligen till bakgrund striden mellan Sigismund och Karl — liksom hos Scott mellan Stuartarna och deras motståndare, puritaner eller whigs — och liksom hos Scott blir konflikten av både politisk och religiös natur; likaså har han efter samma föredöme ägnat stor uppmärksamhet åt folklivet, tidens och landskapets seder, dräkterna o. s. v. Redan vid romanens första framträdande

P. G. Sparre.
Litografi. Nordstjernan. 1846.

Digitized by Google

påpekade kritiken också ett annat inslag, från en av Scotts mest bekanta efterföljare, Fenimore Cooper, vars romaner redan på 1820-talet börjat översättas på svenska. 1830—31 hade Den röde fribytaren och 1832 Sjötrollet översatts, och från båda märkte man genast reminiscenser i Sparres roman, särskilt en där förekommande romantisk, mystisk sjörövare, vars anor kunna följas upp till Sturm und Drangs rövarromaner och som hos Sparre är den bekante piraten Severin Norrbys son. Sparres nästa roman, Adolf Findling (1835), tilldrar sig under Kristinas tid och behandlar den Messeniska sammansvärjningen. En bland dess huvuduppgifter var att teckna drottning Kristinas gåtfulla karaktär — liksom Walter Scott tecknat Jakob I, Cromwell och Elisabeth. Här räckte ej Sparres krafter till, ty någon betydande författare var han icke. Hans senare romaner, Standaret (1847) och Sjökadetten (1850), väckte mindre uppmärksamhet och voro även något efter sin tid, ty historiska romaner av denna art tillhörde egentligen 1830-talet.

G. H. Mellin.
Litografi av A. J. Salmson. Nordstjernan. 1843.

Den historiska novellen.

Till detta årtionde hör även den historiska novellen. Dess skapare var Gustaf Henrik Mellin, som nu är tämligen glömd, men som på 1830- och 1840-talen spelade en ganska stor roll inom huvudstadens litterära värld. Han, Dahlgren och fru Carlén hade då bildat ett slags intelligenskotteri i Stockholm, bestående av medarbetare i tidningar och vittra kalendrar, litteratörer, som huvudsakligen levde på sina pennor och därför voro oerhört produktiva. Någon djupare bildning hade Mellin icke, knappast heller några idéer, men han skrev lätt och förstod publikens smak. Han var född 1803, blev 1829 prästvigd och tjänstgjorde sedan på underordnade kyrkliga platser i Stockholm, till dess att han 1851 fick ett pastorat i Skåne, där han dog 1876. 1829 debuterade han med novellen Blomman på Kinnekulle, som gjorde en ganska stor lycka och sedan följdes av en mängd andra. En tid betraktades han såsom den svenske Ingemann. Något historiskt sinne hade han icke, och historien var för honom endast den yttre koloriten, t. o. m. de gamla uttrycken. Men dessa voro då nya, gåvo en ålderdomlig prägel åt hans ganska alldagliga berättelser. Lindström har i sin avhandling gjort ett ganska karakteristiskt utdrag ur Blomman på Kinnekulle, varvid det förtjänar att anmärkas, att parenteserna äro av Mellin själv: »Aldrig såg jag grannare pansarskjortor, än de hade under sina kåpor. Fast de icke bära långa *hakar* (bössor), hava de försett sig med både *sadelrör* och *bälterör* (pistoler). De hava långa *rapperer* (värjor). Och jag såg vid bältet under den blå riddarens kåpa, att han dessutom hade en liten värja där gömd, men om det var en *puniort* eller en *kortlass* (dolk),

Digitized by Google

det skall jag icke säga.» Den popularitet, som hans noveller förvärvade sig, gjorde, att han och den förut omtalade Lundeqvist 1830 började ett helt novellbibliotek, Svenska noveller, som fortgick till 1834; ett annat dylikt, »Novellberättaren. En samling af historiska och romantiska noveller», utgavs 1832—1833 av en S. O. Olander, och över huvud tyckes den historiska novellen då hava varit mycket på modet.

Crusenstolpes romaner.

Med nästa årtionde framträdde en annan form av den historiska romanen, som däremot icke står i något beroende av Walter Scott, men vartill Almquist väl givit uppslaget genom Drottningens juvelsmycke. Det var Crusenstolpes Morianen, som han påbörjat under sitt ofrivilliga uppehåll på Vaxholms fästning och som kom ut i sex delar 1840—1844. Det är i själva verket blott en voluminös smädeskrift, som Crusenstolpe iklätt den då populära formen av en historisk roman. Den sammanhållande tråden i denna är negern Badin, som visserligen är en historisk person, men såsom sådan ganska olik Crusenstolpes morian. Den verklige blev såsom liten pojke 1761 skänkt till Lovisa Ulrika och kan således alls icke såsom i romanen hava spelat någon roll vid 1756 års revolution. Han var först betjänt hos Lovisa Ulrika, sedan hos Sophia Albertina och dog 1822 samt tyckes hava varit litet narraktig och fåfäng, stor ordensvurm, ganska obetydlig, men i det hela en hedersman, varmt tillgiven sina båda matmödrar. Hos Crusenstolpe är han emellertid djupt inne i samtidens hemliga intrigspel, och redan som pojke upptäcker han och förråder — till hämnd för en risbastu — revolutionsplanen 1756, vilken förde greve Brahes farfar till schavotten. Här fick Crusenstolpe således ett tillfälle att tillfredsställa *sitt* hat mot sonsonen samt även att förhärliga frihetstiden. Hans ideal är det sämsta möjliga — Pechlin, och vid dennes sida har Crusenstolpe satt sin egen farfar, här kallad Curt, vilken skildras såsom en ädel republikan, men i verkligheten varit en försumlig och orättfärdig domare, som med fullt fog frändömts sitt ämbete. Det hela är, som sagt, en försåtlig smädeskrift. Han insinuerar — ty öppna och klara påståenden förekomma sällan i dylika fall — att Gustav III mördat sin fader, att Karl XIII varit medveten om mordplanerna mot Gustav III, att Karl Johan förgiftat drottning Charlotte, och av dylika insinuationer vimlar det i boken. Ibland kan han verkligen stödja sig på ett hovskvaller, ibland icke ens på det, och hans historietter verka dess försåtligare, som de ofta innehålla ett litet korn av sanning, som Crusenstolpe med sin talang för dylika metamorfoser förvandlat till en fet lögn. Det var denna blandning av historia och skandal, som slog an. För den mindre bildade är historien ju hovskvaller, intriger och dylikt, och allt detta fanns i Morianen samt därjämte en uppsjö av skandaler från en tid, som den äldre generationen ännu mindes, ty romanen skildrar ju »Sveriges historia» från 1700-talets mitt till Karl XIII:s död. Så länge romanen håller sig till nidskriveriet, är Crusenstolpes stil avpassad för det avsedda ändamålet, men när han av nidskriften vill göra en roman, brister hans förmåga, och här blir han en rent dålig stilist. Dialogen är aldrig naturlig, utan ett bokspråk, som han ibland lånat från de brev och memoarer, som han använde. Hans skildringar av naturen, interiörer o. d. äro på ett svulstigt, falskt akademiskt språk, och någon förmåga att åskådliggöra har han *här* icke, utan visar sig såsom en ganska klen epigon från 1700-talet. Morianen är emellertid hans förnämsta verk. Dess fortsättning, Carl Johan och svenskarne (1845—1846), är svagare, ännu mera en politisk pamflett. Hans sista arbete av denna art, Huset Tessin (1847—1850), har en delvis annan karaktär. Det behandlar, såsom titeln angiver, »Huset Tessin under enväldet och frihetstiden», men går ej längre än till frihetstidens första år. Skildringen stöder sig på

Digitized by Google

det ytterst rikhaltiga Tessinska familjearkivet, som Crusenstolpe fått i sin ägo och här avtryckas brev och handlingar om vartannat för att bestyrka framställningen, som fortfarande har romanens form. Men i det nya arbetet saknades den skandalens krydda, som gjort hans förra skrifter så tilltalande, och Huset Tessin fick ingen publikframgång.

En viss likhet med Crusenstolpe har en annan författare från denna tid, Carl David Arfwedson (1806—1881). Han var son till Stockholms troligen rikaste köpman, studerade och disputerade i Uppsala, men visade redan då anlag för nidskriveri i den 1828 utgivna pamfletten Studenterna i Utscheu eller Zierbenglarnas historia, där åtskilliga kända Uppsalastudenter porträtterades. 1831 följdes den av en annan liknande: Spionen i den förnäma verlden i Stockholm. Det mindre behagliga uppseende, som denna skandalskrift väckte, lär hava varit anledningen, att fadern, chef för det stora handelshuset Tottie & Arfwedson, skickade den litteräre sonen på en längre resa till Amerika. Återkommen därifrån skrev han två romaner Konung Carl XI och hans gunstlingar (1845) och Wadstena kloster (1848), vilka icke innehålla några anspelningar på samtiden, utan avse att vara historiska tidsskildringar; materialet har han dock haft svårt att omgjuta i romanens form.

Aurora Königsmark.

Bättre lyckades en annan, vida mera betydande författare. Det var Palmblad, som 1846—1849 utgav romanen Aurora Königsmark och hennes slägt, tidsbilder ur 17:de och 18:de århundradet. Den ätt, vars historia här behandlas, var nog den av 1600-talets, över vilken romantikens skimmer låg starkast, särskilt över de tre syskonen Carl Johan, Philip Christoffer och Aurora. Den förstnämnde var i England inblandad i ett på sin tid mycket omtalat mord, den andre är bekant för sin kärlekshistoria med kurfurstens av Hannover gemål, vilken historia slutade med, att Königsmark ganska säkert blev mördad och kurfurstinnan för livstiden inspärrad. Aurora slutligen var sin tids mest ryktbara furstliga mätress. Det är deras öden, som utgöra romanens innehåll. Men i motsats till Crusenstolpe vill Palmblad alls icke ockra på skandalen, utan söker att giva en historiskt trogen bild av själva tidevarvet. Han har såsom mera åskådlig valt romanens form, men han vill komma den verkliga historien så nära som möjligt. Vi vilja — skriver han — i all den livets friskhet, som vi förmå, återställa »de bilder, vilkas anletsdrag och färger förbleknat, vi utföra de bilder, historien endast funnit mödan värt att flyktigt uppdraga, vi insätta här och där några självsmidda ringar i den historiska kedjan i stället för dem, som tiden uppfrätt». Palmblads historieuppfattning — jag citerar här Lindströms träffande karakteristik — »är kritisk och sanningssökande. Hans grovskurna penna förskönar icke direkt tidsbilderna, men samtidigt som han lägger aktstyckena på bordet och drar fram i dagsljuset alla dessa sedeslösa hov med ränker, mutor och kabaler eller raden av självska lyck-

Digitized by Google

sökare, intriganta mätresser och njutningslystna suveräner, kommer det ändå något av sympati i själva tonen trots de här och var kärvt avkunnade förkastelsedomarna. . . Hans böjelse att göra det förflutna rättvisa smälter samman med hans strävan att teckna människor realistiskt, att fördela ljus och skugga.» Romantiken hade så småningom givit vika för den läggning, som var hans naturs ursprungliga, han hade blivit realist, och bättre än sina samtida har han lyckats teckna både människor och en gången tids lynne.

von Zeipel.

En något liknande utvecklingsgång möter oss hos en annan av de forna medarbetarna i Poetisk kalender, Palmblads förre kompanjon Carl von Zeipel. Som vi minnas hade han efter några misslyckade försök dragit sig från litteraturen och blivit lantbrukare. Lantbruket gick emellertid illa, och för utkomstens skull fick han på 1840-talet slå sig på litteraturen och då på den mest inkomstbringande — romanen. Han började 1845 med Carl XI, Rabenius och hexeriprocessen, som anses såsom hans bästa roman och där huvudsyftet är att giva en målande skildring av häxfarsoten på 1600-talet. Det historiska intresset är det övervägande, därnäst folklivsskildringen. Inslagen från Walter Scott ha nu blivit mindre märkbara, och mot dem bryta sig andra från den franska sensationsromanen, som nu, på 1840-talet, blev populär i Sverige. Intrycken från denna bliva än mera märkbara i Zeipels senare romaner Wasaättlingarne i Rom (1846), Seton (1847) och De sammansvurne (1849). Den mera enkla, historiskt relaterande romanen fortsatte emellertid länge, och en bland dess sista representanter var den såsom folkförfattare mycket läste Carl Georg Starbäck, vars anspråkslösa romaner och berättelser — liksom hans rent historiska arbeten — mycket bidragit att hos ungdomen och de breda lagren skapa ett intresse för svensk historia.

Topelius.

Den utan all gensägelse mest populäre författaren inom den historiska romanen var den förut omtalade Zacharias Topelius, som 1851 framträdde med början till den så bekanta romanen Fältskärns berättelser, vars fem delar i bokform utgåvos under åren 1853—1867.

Topelius, som var född 1818, blev efter studier vid Helsingfors universitet först magister, sedan (1847) doktor, och var under åren 1842—1860 redaktör för Helsingfors tidningar, där början av Fältskärns berättelser först trycktes som följetong. 1854 blev han e. o. och 1863 ord. professor i historia vid det finska universitetet och avled 1898. Den ställning, som han under de sista åren innehade, var ganska egendomlig. Han hade blivit så att säga hela Finlands och hela Sveriges »farbror», både en vördad åldring och ett grånat barn, som var älskad av gammal och ung och som förtjänade att vara det genom sitt blida och älskvärda väsen. Han var en fin och känslig lyriker, visserligen såsom sådan ej särskilt originell, men med en ren form och ett varmt hjärta. Högst stod han nog i sina barnböcker, ty han hade kvar något av barnets fantasi, och han förstod

Digitized by Google

att berätta just på det sätt, som måste slå an på den publik, till vilken han vände sig. Den moraliska medicinen inlade han i mycket välsmakande kapslar, och han var fri från den tillgjorda naivitet, som sårar om än icke alla, så åtminstone många läsare av H. C. Andersens sagor. Någon lärd historiker var Topelius däremot knappast. Historiska vyer av större djup hade han icke. Historien var för honom snarast en serie av romantiska, färgrika bilder och av romantiska hjältegestalter. Ej heller var han psykolog; därtill var han för mycket ett naivt barn, och de karaktärer, som uppträda i hans roman, hava därför förenklats till några lätt uppfattade typer. Måhända var det just till en del därigenom han så slog an på sin samtid. Svår att förstå var han i varje fall icke. Och hans första grepp var onekligen lyckligt. Brytningen mellan den svensktalande överklassen i Finland och den finsktalande allmogen var på hans tid ju mycket stark, och bonderörelserna under äldre tider visade, att denna motsättning hade gamla anor i Finland. Det var härpå han byggde sin roman. I dess första del har den hårde och stränge bondehövdingen Bertila ett samtal med sin vän, den gamle Larsson:

»Minns du ännu denna nejd för fyra och trettio år sedan? Flemingens ryttare hade farit fram som hedningar, byn låg i aska, fälten voro förtrampade av hästarnas hovar. Här, där vi stå, var tätt invid byn den vilda ödemarken, halvbrända nakna stubbar reste sig mellan pölar och gungfly, ingen väg eller stig ledde hitåt, och själva skogens varg höll detta ställe för uselt för att söka sig här en kula . . . Och nu! Se dig omkring, gamle vän, och säg, vem byggde denna by ur sin aska skönare än någonsin förr? Vem röjde denna ödemark, vem gjorde vägar och stigar, vem mätte ut tegarna, vem utdikade kärret? . . . Plogen ger liv och lycka. Ser du, Larsson, detta fält har plogen gjort. Där borta i Korsholm finnes en sköld med Finlands vapen. Där står ett lejon med draget svärd. Vore jag kung, skulle jag säga: bort med svärdet, och plogen hit! Plogen är Finlands vapen.» Därav drar han också en politisk slutsats: »Svärdet består av tu stycken: klingan och fästet. Så äro ock för plogen tu stycken framför allt nödiga: en, som drager, och en, som kör. Och tu stycken göra tillsamman ett kristligt regemente, nämligen folket och konungen. Men vad däremellan är, det är till split och fördärv, det rycker till sig konungens makt och folkets ägodelar.»

Således: ingen adel, blott konung och bönder. Men den gamle Bertila är ärelysten, och här blandas ett romanmotiv, som kronologiskt är litet betänkligt, in i historien. Bertila har en dotter, Gustav Adolf har såsom ung — sextonårig! — förälskat sig i henne, och hon har blivit moder till en son, Gösta Bertila, hjälten i romanens första del. Han vet emellertid ej av sin börd, ty för att dölja dotterns skam, har den gamle Bertila utgivit honom för sin son. Och denne dotterson skall bliva antingen bonde eller — konung. Ty Gustav Adolf har blott en späd dotter, och efter konungens död behöver riket en man på tronen. Dessa drömmar korsas emellertid av händelserna. Konungen stupar, utan att hava erkänt sin son, och denne blir av hertig Bernhard av Weimar upphöjd till adelsman med namnet Bertelsköld. När han sedan återvänder till den gamle bondehövdingens

Digitized by Google

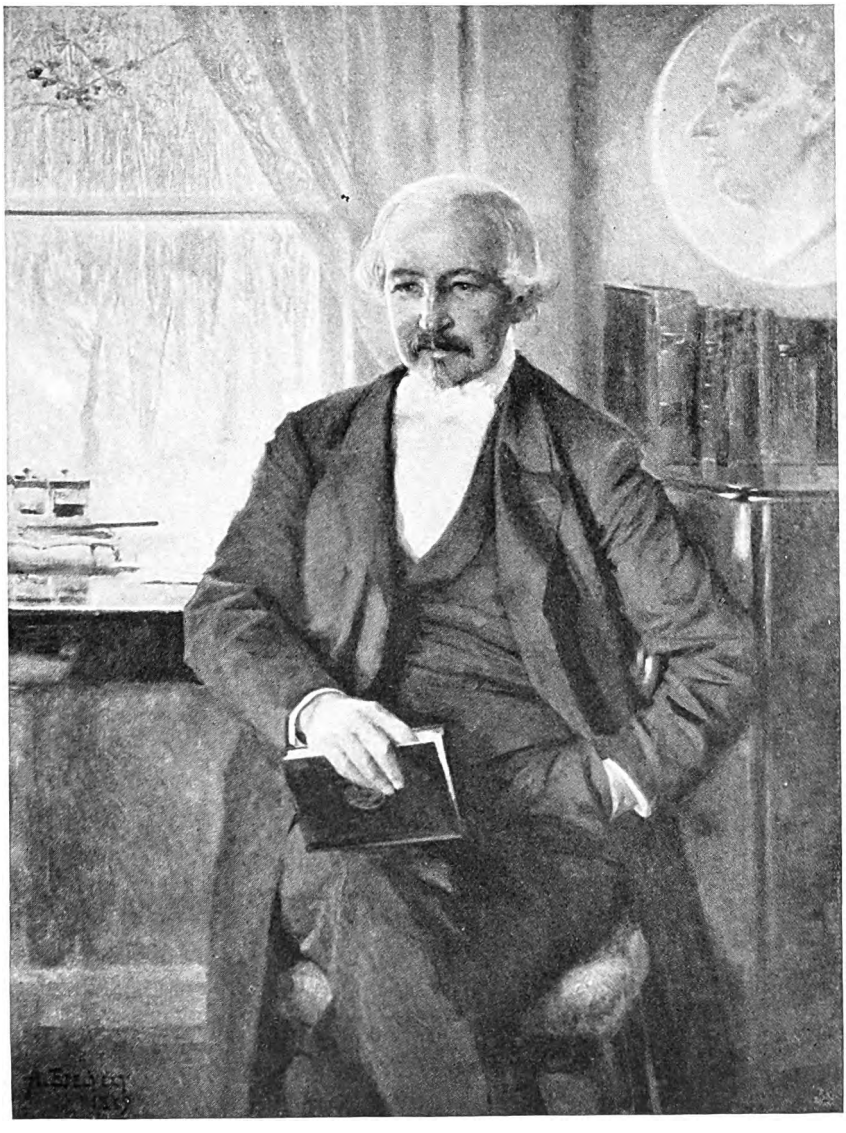

Z. Topelius

Oljemålning av A. Edelfelt. 1889. Universitetet. Helsingfors.

Digitized by Google

Digitized by Google

gård, förbannar denne avfällingen och adopterar i stället vännen Larssons hurtige son, som lovar att förbliva bonde. Det är motsättningen mellan dessa tvenne ätter, Larssons och Bertelskölds, som de efterföljande delarna skildra.

Med detta sociala motiv har Topelius — knappast till fördel för romanen — kombinerat ett annat av mystisk innebörd. Av en finsk trollkarl har den unge Gösta Bertilas mor fått en kopparring, som en gång suttit på en Mariabild, och denna ring hade hon skänkt åt konungen. Den, som bär denna ring — berättar hon — »är säker för eld, vatten, stål och all slags farlighet med villkor allenast, att han ej svär mened, ty detta förlamar ringens kraft. Med denna ring följer lycka i fred och seger i krig, kärlek, ära och rikedom. När den bäres i tre ätteleder efter varandra, son efter far, då skola av den släkten uppstå lysande fältherrar och statsmän.» Gustav Adolf hade burit den ända till kort före slaget vid Lützen, då han förlorat den. Efter åtskilliga äventyr hade den kommit i Bertelskölds ägo, och det är denna ring, som utgör ledmotivet i romanens följande delar, ty med ringen följde ock stora faror: »Mened och släktfiendskap skola ständigt fresta ringens innehavare och söka att förlama dess kraft.»

Den nästa delen spelar under Karl Gustavs krig. Bertelsköld har stigit till general och är den förste, som rider över det tillfrusna Bält. Men kort förut har han svurit en mened, och isen brister under honom. Återstoden av denna del behandlar reduktionen under Karl XI, den tredje delen Karl XII:s krig, den fjärde frihetstidens politiska intrigspel och den femte Gustav III:s revolution. Ständigt stå två bröder med olika lynnen mot varandra, ständigt korsas deras och Larssönernas vägar, och ständigt spelar den magiska ringen in och framkallar peripetien. Det kan icke nekas, att — såsom Hans Forssell riktigt anmärkte — läsaren »tröttas av dessa ideligen återkommande och tämligen likartade brödrakontraster». Och motivet med ringen är ännu mera misslyckat. Det kunde gå för sig, »så länge vi dvaldes i 1600-talets halvdunkel och i en tid, som ännu helt naivt trodde på dylika ting», men det är orimligt, »sedan det användes för att förklara Karl XII:s krigslycka och Gustav III:s revolution». Motivet röjer Topelius' svaghet som historiker. Antagligen hade han lockats till det av Walter Scott, vars inflytande på åtminstone första delen av Fältskärns berättelser är märkbart. Själv bekänner Topelius: »Jag började med Walter Scott, och jag fortsatte med Ingemann.» Walter Scott har ofta i sina romaner en »ram» — så t. ex. i Old Mortality — en person, som berättar den följande historien. En dylik ramfigur har också Topelius, fältskären Bäck, i vars mun han lägger berättelsen, och i Walter Scotts stil är det, att Bäck har en åhörare, skolmästaren magister Svenonius, som gör sina anmärkningar, t. ex. mot latinet i ringens inskrift: rex regi rebellis; det hade varit riktigare och mera klassiskt, om där stått: rex in regem rebellis. Detta är en reminiscens av Walter Scotts humor. Hela huvudmotivet i första delen av Fält-

Digitized by Google

skärns berättelser återgår nog till en av Walter Scotts romaner, Quentin Durward, där den unge skotske bågskytten vinner den rika och vackra grevinnans hand, liksom den finske ryttaren Bertil vinner furstinnan Reginas. Hos Walter Scott har man ofta motsättningen mellan skottar och engelsmän; hos Topelius återkommer den som en motsättning mellan finnar och svenskar. Men också till ringmotivet har man en antydan i Quentin Durward. Konung Ludvig har fått en uppenbarelse om den unge skotten och låter sedan ställa hans horoskop. Astrologens förutsägelser träffa alldeles in, och romanens händelser bestämmas av dessa. Men här kommer skillnaden fram. Hos Walter Scott är astrologen en bedragare, och det är slumpen, som gör, att spådomen träffar samman med händelseutvecklingen. Hos Topelius är ringens makt däremot något verkligt övernaturligt. Och även från andra av Scotts romaner har Topelius fått uppslag. Tämligen allmänt har man insett likheten mellan kapten Dalgetty i Montrose och den latintalande knekten Larsson i Fältskärns berättelser, och Ruben Berg har alldeles riktigt påpekat, att motsättningen mellan bondehövdingen Bertila och dennes dotterson återfinnes i Ivanhoe, där den oböjlige, nationellt sinnade saksaren Cedric förskjuter sin son, som blivit en normandisk riddare och anslutit sig till Richard Lejonhjärta.

Men även den franska sensationsromanen torde hava spelat in. Kort förut hade Sue's Den vandrande juden kommit ut på svenska, en roman, som till en väsentlig del är riktad mot jesuiterna, vilka där göras till fullkomliga vidunder av fanatism och djävulsk skurkaktighet. Hos Sue är det en jesuit, som med överlägsen slughet leder intrigen, och denna figur går i Topelius' roman igen i jesuiten Hieronymus, som dock även har inhemska anor i tidens dramatik.

Sensationsromanen.

Med Topelius hava vi nått höjdpunkten av den historiska romanen under efterromantiken, och vi vända oss nu till sensationsromanen, av vilken vi redan iakttagit spår i 1840-talets historiska roman. Sensationsromanen bottnar i Sturm und Drang-tidens rövar- och riddarromaner. Det nya inskränker sig egentligen därtill, att de rafflande scenerna förlagts till samtiden. Men även för detta funnos förberedelser under Sturm und Drang. Omskriv t. ex. Schillers Kabale und Liebe till en roman, och denna uppfyller så gott som alla fordringarna på en sensationsroman. Dessa vila för det första på en spännande, djävulsk intrig — med minor och kontraminor — och fyllas vidare av ett socialt patos, enligt vilket brottet och lasterna stå att finna på samhällets höjder, under det att dygderna blomstra hos det lägre folket. Ofta tilldraga händelserna sig inom förbrytarvärlden. Figurerna äro tämligen enkla och osammansatta, ett renhjärtat ungt par,

Digitized by Google

en skurkaktig minister eller hertig, en sedefördärvad dam ur societeten o. s. v. Denna sensationsroman utbildades särskilt i Frankrike. Övergången förmedlades av Victor Hugo, som å sin sida stod under ett starkt intryck av den engelska skräckromanen. En efterföljare till denna är Hugos absurda och fantastiska Han d'Islande (1823). Men redan hans nästa, Notre-Dame de Paris (1831), är en historisk sensationsroman. Den, som egentligen utbildade genren, var dock Eugène Sue (1804—1857). Efter några mindre uppmärksammade försök framträdde han 1842—1843 med Les mystères de Paris, varefter följde Le juif errant (1844—1845) med flera romaner i samma stil, vilka vunno en oerhörd framgång i hela Europa och fullkomligt slukades av publiken. Redan förut hade i England en liknande förbrytarroman framträtt, Dickens' Oliver Twist (1838), vari en under 1700-talet, särskilt av Defoe, mycket odlad genre åter upptogs. Oliver Twist översattes på svenska 1844, Parisiska mysterier samma år, Den vandrande juden 1845 — i Sverige följde således översättningarna slag i slag på originalen, och över huvud voro 1840- och 1850-talen sensationsromanens gyllene tid i vårt land.

C. F. Ridderstad.
Litografi av J. Cardon. Titelbild i Svarta handen. 1848.

En roman, som kastar en nästan komisk belysning över den romanläsande svenska publikens franska inriktning, är Carl Fredrik Ridderstads Samvetet eller Stockholmsmysterier (1851). Ridderstad har här sökt att flytta den parisiska förbrytarvärlden till Stockholm och har — nästan trohjärtat, är man frestad att säga — imiterat Sues Les mystères de Paris utan att reflektera över skillnaden i de bägge städernas folkmängdsförhållanden. Stockholm hade då färre invånare än Malmö i våra dagar, men det hindrade ej Ridderstad att skänka staden en förbrytarvärld av parisiska dimensioner. Även Stockholms börs har samma vördnadsbjudande omfattning som den franska. Så

Digitized by Google

uppenbarar sig en mystisk främling i den svenska världsstaden, en chevalier Gourville, elegant, vacker, snillrik, beundrad, i själva verket chef för en förbrytarliga, inom vilken han går under namnet Lejonet. Uppslaget utvecklas därefter i samma riktning som hos Sue, till ett politiskt ränkspel till förmån för prinsen av Vasa, och Ridderstad blev, märkvärdigt nog, icke utskrattad. Det visar, hur naturliga dessa onaturliga franska romansituationer då föreföllo den svenska publiken. Att redogöra för hans övriga romaner — Svarta handen (1848) m. fl. — skulle fresta för mycket på utrymmet, och även de övriga författarne till de då så populära, men ganska snart alldeles förglömda sensationsromanerna kunna saklöst förbigås, Carl af Kullberg, Kiellman-Göranson, Herman Bjursten m. fl. Deras romaner hade dagsländans livslängd och voro blott imitationer, som ej förtjänade ett bättre öde. I stället skola vi för att få en föreställning om dessa romaner fästa oss vid den mest begåvade inom denna grupp, en författare, som vi redan mött såsom dramatiker — August Blanche.

Blanche.

Han var ett Stockholmsbarn, varmt fästad vid sin hemstad, som han skildrat så, som ingen annan mellan Bellman och Strindberg, en lättrörd, naiv, ytlig, älskvärd och varmhjärtad personlighet, kanske framför allt en sällskapsmänniska med fantasi, kvickhet och berättartalang, men också en entusiast, som hade fransmannens lätthet att berusas av frasen, både när den utslungades av en talare i deputeradekammaren i Paris och när han själv i borgarståndet eller på operakällaren lyssnade till sin egen stämmas klang. Någon stor författare blev han aldrig, men såsom person är han en bland de mest sympatiska under detta tidsskede, blott man icke tager honom — framför allt icke politikern Blanche — för mycket au sérieux, och inom ett, visserligen litet, område åstadkom han något av bestående värde.

Han föddes i Stockholm 1811. Fadern, Mårten Christoffer Bergvall, var då e. o. skvadronspredikant och informator hos en familj Ouchterlony, modern, Katarina Hedberg, var tjänarinna i samma familj, soldatdotter och bördig från Bergslagen. Av alla skildras hon såsom en förträfflig kvinna. Hon blev även en utmärkt mor för den från början kanske ej så välkomne sonen, och denne ägnade henne en dyrkan, som utgör ett bland de många vackra bladen i Blanches biografi. Strax efter sonens födelse gifte hon sig med en duktig hantverkare, hovslagarmästaren Johan Jacob Blanck, av vallonsläkt, vars namn styvsonen upptog i den ursprungliga, franska formen. Blanck dog redan 1830, men änkan fortsatte rörelsen och höll ihop huset. 1829 blev sonen student och 1838 juris kandidat — den långa studietiden, under vilken Blanche under fyra år nödgades vara borta från universitetet, berodde naturligtvis på ekonomiska svårigheter. Någon egentlig universitetsbildning fick han aldrig, och en dylik låg ej heller för hans lätta

Digitized by Google

och ytliga naturell. Lika litet passade han för ämbetsmannabanan, och efter en kortare tjänstgöring i några verk slutade han alldeles för att i stället bliva litteratör. Det var under den svenska pressens kanske viktigaste utvecklingsskede, som Blanche från Uppsala kom till Stockholm. 1836 hade en ny tidning, Freja, grundats av Carl af Kullberg, till en början blott såsom ett skönlitterärt veckoblad. Året därpå, då numren blevo två i veckan, drogs även politiken in, och Freja sökte här att intaga en mellanställning mellan de bägge polerna Aftonbladet och Minerva. Tidningen blev nu ett organ för de unga litteratörerna, G. H. Mellin, Nicander, Kiellman-Göranson, Sommelius, J. G. Carlén m. fl., och 1837 inträdde även Argus-Johansson i redaktionen, sedan hans egen tidning avsomnat. Freja kom nu, särskilt 1839, att spela en viss politisk roll såsom motståndare till den liberala »koalitionen», som enligt Johansson avsåg att tvinga Karl Johan till abdikation. Blanche, som ännu ej hade någon fast politisk ståndpunkt och snarast såg riksdagskäbblet och tidningspolemiken från den komiska sidan, började 1838 att skriva i Freja, och då Johansson i början av 1840 måste draga sig tillbaka, blev Blanche tidningens egentlige redaktör. Med yrket trivdes han emellertid icke, särskilt sedan han kommit i en högst obehaglig och på sin tid mycket uppmärksammad strid med Almquist, som under Hiertas frånvaro var Aftonbladets huvudredaktör. Med utgången av året 1842 avgick han därför från tidningen, som för övrigt kort därefter (1844) upphörde. Även i ett annat avseende blev 1842 ett märkesår i Blanches liv. Hans far, som 1822 blivit kyrkoherde i Ladugårdslandet, hade kort efter Blanches födelse gjort ett rikt gifte, och då hans hustru 1842 avled, lät han sonen få en bostad i den sedan så ryktbara malmgård, som Bergvall ägde. Sedan Bergvall 1852 avlidit och testamenterat sin ansenliga förmögenhet till honom, blev han även ekonomiskt oberoende. Blanche tog nu modern till sig, och hans hem i den Blanche'ska malmgården blev en samlingsplats för det litterära och glada Stockholm.

Hans verksamhet som dramatiker och romanförfattare tillhör 1840-talet. Hans första komedi, Positivhataren, uppfördes 1843 och hans sista 1850. 1845 trycktes hans första roman Jernbäraren, 1851 hans sista: Sonen af Söder och Nord, och efter detta såg det ut, som om den förmögne Blanche, ehuru blott fyrtio år gammal, ämnade draga sig undan litteraturen för att ägna sig åt sällskapslivet. Det var emellertid ett misstag, och mot slutet av 1850-talet återupptog han sitt författarskap, ehuru på ett nytt område. 1855 hade en träsnidare, J. F. Meyer, börjat Illustrerad tidning, som huvudsakligen var avsedd för illustrationerna, men 1857 blev Blanche dess redaktör, och nu blev tidningen något i samma stil som Ord och Bild är, ehuru i betydligt blygsammare proportioner. Det var nämligen här, som Blanche publicerade de skizzer, Hyrkuskens berättelser, En prestmans anteckningar och En skådespelares äfventyr, som utgöra hans förnämsta litterära bagage. 1863 överlämnade han emellertid tidningen till Johan Gabriel Carlén, ty nu hade politiken blivit hans egentliga intresse. 1859 hade han blivit riksdagsman i borgarståndet och satt där även under de följande ståndsriksdagarna samt blev en av Stockholms stads första representanter i andra kammaren. Tack vare sin i fransk skola utbildade, patetiska och eleganta vältalighet betraktades han såsom det liberala partiets mest betydande kraft, och på 1860-talet var han Stockholms kanske mest populäre talare, vars stämma man vid alla högtidliga tillfällen helst ville höra. Han hade haft ett lyckligt liv, och han fick ett lyckligt slut. Då studenterna den 30 november 1868 kommo från Uppsala för att hylla Karl XII, vars minnesstod denna dag avtäcktes, mottogos de vid statio-

Digitized by Google

nen av Blanche såsom huvudstadens andlige hövding, och sedan gick han i spetsen för deras tåg längs Drottninggatan, men där fick han ett slaganfall och avled nästan i triumfens ögonblick.

Om hans dramer har redan talats, och vi vända oss nu till hans noveller och romaner. I en av de sistnämnda, Flickan i Stadsgården, har han en hjälte, Axner, som i flera fall är ett idealiserat porträtt av Blanche själv. Denne romanhjälte hade såsom pojke haft en utvecklad smak för rövarromaner: »Han hade, liksom de fleste av skolkamraterna, studerat sig in i detta slags litteratur tack vare Ben Westmans lånbibliotek på Stora Nygatan och den matsked av silver, han fått låna av fostermodern att sätta i pant för lånet av rövarromanerna.» Inspirerad av dessa studier beslöt Axner att själv skriva en dylik roman, men »på fosterländsk grund; han ville förlägga Apenninernas och Alpernas vilda, pittoreska scener på den svenska jorden», och så skrev han Den förskräcklige i Södra Bergen. Huruvida här föreligger ett självbiografiskt drag, är naturligtvis omöjligt att avgöra; liknande pojkromaner omtalas även i andra halvt självbiografiska skizzer, och säkert är, att Blanche var uppfostrad med läsningen av rövarromaner. Denna smak bibehöll han under hela sitt liv, ehuru den, då han blivit äldre, fick en mera litterär och modern karaktär, tack vare intrycken från Sue och Dickens. Detta var det romantiska inslaget hos Blanche. Men mot detta bröt sig ett annat och motsatt. Han var av naturen realist. Han var en god observatör med blick för karakteristiska lokaliteter och situationer, även för personligheter, ehuru han visserligen aldrig var någon psykolog och såg gestalterna egentligen blott från det yttre. Hans barndoms Stockholm stod alltid levande för honom, dess gränder, dess kåkar, dess liv och dess originella figurer. Så romantiker han än var, fanns hos honom en släng av Cederborgh, och det var dessa tvenne tendenser, som bröto sig hos honom och aldrig kommo till någon full jämvikt. I romanerna är det författaren till Den förskräcklige i Södra Bergen, som har övertaget, men även i dem kommer ibland realisten fram, då han skildrar vissa folklivsscener. Och samma motsättning röjer sig i språket. Oftast är detta ett onaturligt romanspråk, men icke så sällan — särskilt då personer i samma ställning som hans mor yttra sig — har han ganska noga avlyssnat och återgivit de naturliga, osökta uttrycken.

Han började (1845) med novellen Jernbäraren, som är tämligen stor och står på gränsen till en roman. I det första kapitlet är det realisten Blanche, som för pennan, ehuru han nog även här fått sin inspiration från Sue. Scenen är en krog, Blå duken, som tämligen naturtroget skildras. Bland gästerna befinna sig två

Digitized by Google

till gesäller förklädda herremän, Jäger och Dahl, som kommit dit för att studera folklivet. Bägge äro typiska Blanche-figurer, Jäger storartat hederlig, Dahl en lättsinnig vivör. Genom Jäger gör Dahl bekantskap med en järnbärare, också en för Blanche typisk figur, en präktig man av folket. Händelsen utvecklar sig sedan så, att Dahl förför järnbärarens dotter, varpå denne mördar Dahl och dränker sig själv. Anna, den förförda, dör av sorg, och den förträfflige Jäger tar hand om och uppfostrar hennes och Dahls son — således ett par mord och mycken sentimentalitet, två romaningredienser, för vilka Blanche hade en mycket deciderad smak.

August Blanche.
Teckning av F. Tollin. Nationalmuseum.

Blanches romaner.

Två år senare, 1847, kommo hans båda första romaner ut, Flickan i Stadsgården och Vålnaden. Den förra börjar med en mera realistisk episod, en bred skildring av Klaraskolgossarnas krigiska bragder, utan tvivel åtskilligt romantiserade av skolpojksfantasien, men i det hela återgivna från verkligheten. Även andra dylika episoder förekomma, såsom en brunnsbal, anordnad av den populäre festarrangören Torngren, och en av de handlande personerna i romanen, en Pauli, som gick i rysk tjänst, är med några förändringar ett porträtt av en bland Blanches umgängesvänner. Men det hela har mycket litet fäste i verkligheten. Hjälten är en bland dessa övermänskligt ädla gestalter, som endast förekomma i romaner, och tack vare denna ädelhet lyckas han till sist, efter flera spännande äventyr, omvända en sällsport förhärdad bov, vilken till sist dör såsom en hjälte. Den ädle Axners belöning uteblir naturligtvis icke, och vid romanens slut blir han förenad med »flickan i Stadsgården», som han ända sedan sin barndom älskat och vilken är både underbart skön och förmögen samt dessutom änka efter en rysk furste. I Vålnaden möta vi en mycket tydlig efterbildning av Dickens' Oliver Twist. Alla minnas vi den tjuvakademi, som förekommer hos Dickens, och

Digitized by Google

denna har troget efterbildats i den liknande läroanstalt, som madam Solberg inrättat i »Tunnan» uppe vid Johannes kyrka. En bland de många bovarna, Ros, är likaledes en tämligen tydlig kopia av banditen Sikes i Oliver Twist. Romanen börjar med en mordbrand i kamrer Stenfjälls gård. Man hittar, som man tror, Stenfjälls förkolnade lik. Men vid romanens slut visar sig detta vara ett misstag. Stenfjäll, som är en genompiskad romanbov, har själv tänt på huset för att hämnas på brodern, på vilken misstanken för mordbranden faller; det förkolnade liket är liket av en gardist, som han grävt upp på kyrkogården; sedan uppträder Stenfjäll såsom vålnad och dör till sist i fängelset, innan han skall bliva avrättad för sina många brott. En annan bov är en baron Svärdfält, som skjuter sig, sedan hans skurkstreck blivit upptäckta, en fjärde en assessor Levander, som först mördar en person och sedan själv blir mördad. På bovar, mord och förfalskningar lider romanen således ingen brist, och bland personerna förekommer även en vansinnig ung dam. Mera kan man ju icke begära. Blanche måtte emellertid hava haft en känsla av, att en eller annan ställde sig skeptisk till de hårresande historier, som han berättade, och i företalet till Flickan i Stadsgården skriver han: »I ett land, så glest bebott som Sverige och i en huvudstad med så låg folknummer som Stockholm måste naturligtvis i förhållande till större länder och större huvudstäder icke allenast de märkliga tilldragelserna bli färre, utan även en och var göra anspråk på att känna dem, varav följer, att man icke gärna vill tro på möjligheten av något annat, än vad man antingen själv erfarit eller hört offentligen omtalas, vare sig i tidningarna eller inför domstolarna ... Och likväl, hur mycket har ej inträffat och inträffar dagligen hos oss, som aldrig framkommit eller framkommer på allmänhetens tunga! Om murarna inom vår folkfattiga huvudstad kunde tala, vilka volymer av händelser, den ena ovanligare och hemskare än den andra, skulle icke skåda dagens ljus!» Blanche såg sitt kära Stockholm med Eugène Sues ögon, och för honom tedde det sig såsom ett Paris. Samma parisiska atmosfär vilar över hans nästa romaner, Banditen och Första älskarinnan (båda 1848). Den förra börjar med en sedelförfalskares flykt, hans fängslande och avrättande på galgbacken vid Skanstull och handlar sedan om den hämnd, som den avrättades älskarinna, en skön zigenerska, vill taga på den polisman, som gripit hennes älskare. Blanches sista roman, Sonen af Söder och Nord, som skrevs i Paris (1851), spelar t. o. m. helt och hållet i Frankrikes huvudstad, och dess anknytning till Sverige är mycket obetydlig; hjältens mor har varit en svenska, men själv är denne fullkomligt fransman och kan ej ett ord av moderns språk. Armand Cambon är en ädel republikan utan minsta vank och lyte, den tappraste bland de tappre, som 1848 kämpade på barrikaderna, han räddar alla människor och är dessutom så vacker, att alla kvinnor förälska sig i honom. Han är en fattig arbetare, men hans tapperhet under revolutionen är så lysande, att general Cavaignac utnämner honom till kapten och fäster hederslegionens band på hans bröst. Till sist blir han förmäld med en hertiginna, som är lika strålande skön som hon är rik, och man kan således ej beskylla Blanche för att hava undanhållit dygden dess belöning. Samma rättvisa röjer sig i bovarnas bestraffning. Den nedrige hertig de Beaudreuil, som förgiftat sin svärfar, nödgas inför den hotande upptäckten begå självmord, hans medbrottsling, markisinnan d'Estelle, dör av ett gift, som hon berett andra, och t. o. m. arbetaren Vita Björnen, som i det hela är en alldeles förträfflig man, men som dock har åtskilliga synder på sitt samvete, stupar på en barrikad. Hur nära besläktad denna roman är med den franska nyromantiken, framgår bäst av en jämförelse mellan den och Hugos Les miséra-

Digitized by Google

August Blanche

Litografi av J. Cardon. 1840-talet.

Digitized by Google

Digitized by Google

bles, som publicerades först elva år senare. Hela andan är densamma och även barrikadhjältarnas mycket enkla och mycket ideala psykologi.

Samma år, 1845, som Blanche utgav sitt första romanförsök, Jernbäraren, utgav han även en samling skizzer, Taflor och berättelser ur Stockholmslifvet. De äro ej vidare betydande, och Blanche hade ännu ej fått något riktigt grepp på ämnet. Delvis rör han sig inom samma miljö som i romanerna, det är rånare, tjuvar, pantlånare, spelare och dylikt folk, som figurera, många novelletter äro ganska sentimentala, och det är endast sällan någon humor skymtar fram. Liberalismen är den tidens; bovarna tillhöra överklassen, under det att moralen finnes hos de fattiga och förtryckta. Någon vidare berättartalang har han ännu icke, flera av berättelserna äro ej annat än obetydliga anekdoter, och endast i några få skizzer — såsom i Ett litet baläfventyr och ett litet grafkors — får man en bild av det Stockholm, som Blanche ville skildra. 1856—1857 gav han emellertid ut en ny upplaga, tillökad med ännu några skizzer av samma art som de föregående och dessutom med Jernbäraren, Berättelser efter klockaren i Danderyd och Kråknästet. De bägge sista stå liksom Jernbäraren på gränsen till romaner. Klockarens berättelser börja med en obetydlig anekdot om Karl Johan — ej illa berättad; därpå följer en mera sentimental historia om en ung flicka, som blivit vansinnig, sedan en ganska rolig historia om ett misslyckat försök till kyrkostöld i Danderyd och slutligen en längre novell om en girigbuk, en gästgivare, en kameliadam, en ung byggmästare och en högadlig fröken, vilka sistnämnda efter åtskilliga äventyr bli ett lyckligt äkta par. Kråknästet är också nästan en roman, vars spets förnämligast är riktad mot de s. k. läsarne, vilka voro hjärtligt avskydda av den tidens liberaler. Själva historien förefaller just ej vidare trolig, och såsom berättare och skildrare står Blanche här ungefär på samma ståndpunkt som i romanerna.

Bilder ur verkligheten.

1857 blev han, som sagt, redaktör för Illustrerad tidning, och det begränsade utrymmet tvingade honom att skriva korta artiklar. Han började här att offentliggöra små skizzer och minnesbilder över avlidna. De senare äro ej särskilt märkliga, och i förmågan att karakterisera står Blanche vida tillbaka för sin samtida Sturzen-Becker, men jämför man dem med de akademiska minnesteckningar, som ännu levde kvar från det förra århundradet, ha de en viss betydelse. Det språk, Blanche här använder, är vardagslivets, han söker ej sätta den bortgångne på någon antik piedestal, utan vill skildra denne så att säga »intime», ge en bild av honom, sådan han gick och stod här i livet, ehuru visserligen minnestecknarens goda hjärta kom honom att se bort från skuggorna. Minnesbilderna äro således ett utslag av den nya, mera realistiska smak, som börjat göra sig gällande. Denna röjer sig ock i skizzerna — de enda alster av Blanche's författarskap, som överlevat förgängelsen. De upptaga fyra serier: Hyrkuskens berättelser, En prestmans anteckningar, En skådespelares äfventyr och Strödda anteckningar; i bokform utgåvos de 1863—1865 under titel Bilder ur verkligheten. Det är med dessa novelletter, som den nu åldriga generationen vuxit upp, de tillhöra vår första läsning, sedan

Digitized by Google

vi lämnat barnböckerna, och vi äro därför kanske partiska för dem — partiska även därför, att vi i dem återfinna vår barndoms Stockholm, den stad, som nu är försvunnen, men som just därför strålar i minnets guldglans. Man har ju — och med rätta — såsom en förtjänst hos 1800-talet framhållit, att detta århundrades litteratur låtit de provinsiella särdragen framträda. På vers och prosa ha vi fått Skåne, Värmland, Dalarna, Norrland. Men den förste och den störste av dessa provinsiella diktare var dock en stockholmare: Bellman, och bland hans efterföljare hava vi Blanche och Strindberg. Det är särskilt i skildringen av småfolket, som Blanche excellerar. I den miljön hade han vuxit upp, och den kände han på kornet. En stor del av skizzerna återgå helt visst till hans personliga minnen. Så t. ex. tycka vi oss höra Blanche's egen mor, då Figge Höglunds mamma tar avsked av sin son, som blivit bjuden på bal till ingen mindre än en general. »Figge! När du bockar dig, så skrapa för all del med högra foten — jag har bett skomakaren lägga dubbelt med knarrläder i dina lackerade skor. Lägg bara en sockerbit i tekoppen, och häll i himlens namn inte grädda uti, så att det rinner över! Tag bara ett enda tebröd och rör bara med fingerspetsarna vid damernas händer. Drick inte punsch, när du ska dansa, men tugga i stället på de här pastillerna, jag ger dig, så luktar du gott... Gud välsigne dig, mitt barn, nu kan jag nöjd lägga mina ögon tillhopa, se'n jag vet, att du umgås med generaler och amiraler! Ge mig nu en kyss, min lille gosse — fast nej, gör det inte, för du bara skrynklar ner din krage.» I denna värld känner sig Blanche hemma, och han skildrar den con amore, utfärderna till Haga och Djurgården, där man slår sig ned i gröngräset och bullar upp det medförda matförrådet, folklivet på »Slätten» och vid Ugglevikskällan, utvärdshusen, Stallmästargården, Ålkistan, Albano, Torngrens publika baler och balen hos tvålhandlar Simming, Auroraförbundets festföreställning, sammankomsten i det vällovliga hovslagarämbetet, där sagesmannen antagligen varit hans styvfar, familjelivet hos hökar Sönnerlund, men allra mest är han i sitt esse, då han drar sina minnen från Klara skola, från barnsöl, begravningar och bröllop, och det är särskilt här, som hans älskvärda humor gör sig gällande. Prästmannen-berättaren, kyrkoherden doktor Liljenvaldh och klockaren bli anmodade att förrätta ett barndop. Husfadern har just icke det bästa rykte, ty han är stadens skarprättare, men barnsölet var ovanligt hederligt och rundligt, och vid prästmännens bortgång hade värden tryckt några specieriksdalrar i deras händer:

Digitized by Google

»Det var en hederlig rackare, den där», utlät sig doktorn med synnerlig förnöjelse, fast något svävande på målet. Säkerligen hade han på många år icke fått en sådan sportel.

»Give Gud, det vore många så'na rackare i församlingen», yttrade klockaren, lika belåten och upprymd som sin höge förman.

»Jag önskar, de vore rackare allesammans!» yttrade doktorn, stödjande sig tungt vid min arm.

Så slutade detta barnsöl.

August Blanche.
Litografi av A. Nay. 1869.

Ännu mera drastiskt är bröllopet hos fodermarsken Höstqvist. Det börjar med en konversation mellan gästerna, bland vilka ålderman-skan för ordet. När jag stod brud — berättar hon — hade jag »att ta emot man, fyra styvbarn och två hästkrakar, som knappast kunde stå för sig själva. Men annorlunda såg det ut i huset, när min salig man, ålderman-nen, lade näsan i vädret, för då hade vi sex hästar på stall, som alla tillhört ryska ministern, och fem egna barn, av vilka den äldste nu som bäst söker bli klockare i finskan. Han har en röst, så det hörs till Nybrohamnen. Han kunde spela klavér med, men si då skulle han till en gång och dra fingerkrok si, och då försträckte han sig, och nu går han med ett finger, som sir ut så här, alldeles som en klyka, just så här, mitt herrskap, som en klyka, som man bär mört på.» Emellertid inkommer bruden, och vigselakten skall börja. Men då prästen framställer den vanliga frågan: vill du hava denne etc., svarar bruden resolut nej: »det vill jag visst inte, ja' vånne jag vore skapt som en nors». Någon vigsel blir därför inte av utan i stället ett animerat slagsmål, varvid gästerna likväl ej underläto »att hugga för sig ur konfektkorgar och buteljer för att åtminstone ha något gott av bröllopet». Allra mest främmande för vår tid äro begravningarna, då skolpojkarna infunno sig och sjöngo och då sorge-

Digitized by Google

festen vanligen övergick i ett hejdundrande kalas. Vi kastade oss — heter det i beskrivningen på kommissarien Holmstrands begravning — »över anrättningen som glupande ulvar . . . Efter sexan inburos stora bålar, vilka säkerligen tömdes, ty av vad sedermera skedde, minnes jag icke mer, än att, när vi skulle gå och en var tagit sin beskärda del av den stora högen saffranskringlor, som lågo uppstaplade på ett bord vid dörren till farstun, ingen kringla fanns övrig åt mig. Men då jag kastade ögonen omkring mig, upptäckte jag tvenne sådana, hängande vid hovpredikantens arm. Som jag ansåg detta alldeles för mycket, isynnerhet för en så dålig talare, så ryckte jag helt ogenerat den ena kringlan från honom.»

De kulturbilder, som dock fastast inpräglat sig i läsarens minne, äro de från skolan och den resande teatertruppen. Ett så gott lynne som det, vilket kommer fram i dessa berättelser, får man leta efter i vår litteratur, och Blanche har här skapat en verkligt klassisk gestalt, Kalle Utter, som även vida större författare skulle vara stolta över att få räkna såsom sin. Men han har även många andra typer i sitt galleri, Jonas Dugge, Thure Bäck, månglerskan madam Holm, gubben Mallén, den vandrande boklådan m. fl. För dylika *typer* hade Blanche öga, även om han aldrig kunde skildra ett själsliv. Intrycken från hans ungdomsstudier i de då så populära rövarromanerna hava likväl ej helt utplånats ens i dessa verklighetsbilder. Flera äro mycket sentimentala, han har fortfarande Sturm und Drang-tidens uppfattning av moralen hos den högre samhällsklassen, och han behandlar alltjämt med förkärlek brottmålshistorier o. d. Romantikern lever kvar hos honom, och han har ett behov att omdana verkligheten i mera romantisk riktning. Ett gott exempel härpå har man i En her tiginna i Upsala. Vid universitetet fanns en språklärare de Béthune, som avled 1822. Enligt Blanche var han den siste hertigen av Sully, som under revolutionen emigrerat och dolt sin höga rang. Vid sin död efterlämnade han en dotter, som hennes höga släktingar ville föra tillbaka till Frankrike. Men hon vägrade och gifte sig i stället med en ung svensk präst, som hon lärt sig älska. Allt detta är idel fantasi. I verkligheten var språkläraren en f. d. betjänt, alls icke någon hertig, han dog ogift och efterlämnade ingen dotter.

Digitized by Google

B. B.

För att, om möjligt, förekomma en ny konflikt i afton mellan militär o folket jemte en likså möjlig skandal i morgon festdagen, gick jag i middags jemte magister Lindström till Öfverståthållaren och anhöll hos honom tillåtelse för byggmästarne att på söndagsförmiddagen få använda arbetsfolk för att nedrifva den olycksaliga läktaren, hvilken tillåtelse han också med mycken beredvillighet medgaf. Jag hade nemligen förut uppgjort med Nilson om läktarens nedrifning emot en ytterligare summa af 1000 Rdr, för hvars betalning jag jemte hr Lindström och hr Hansson ikläde oss ansvar. Jag har skrifvit detta för att underrätta dig hur saken nu står, på det Dagens Nyheter i morgon må kunna meddela sin publik att ingen anledning till bråk och krångel numera finnes, utan att alla i morgon kunna med tillbörligt helgdagssinne deltaga i vår stora nationalfest.

Kusin
A. Bl.

P. S. Var vidare och för all del skrif ingenting om lördagsnattens uppträde, för att ej störa festen med dessa ledsamheter. Aftonbladet o Allehanda jemte Stockholms dagblad skola också tiga derom.

Brev från A. Blanche till Dagens Nyheters redaktionssekreterare Albert Andersson-Edenberg, skrivet på Operakällaren 29 nov. 1868 (natten före Blanches död) och troligen hans sista skrivelse.

Kungl. Biblioteket. (Karl Warburgs autografsamling.)

UNIVERSITY OF ILLINOIS

Digitized by Google

FREDRIKA BREMER OCH HENNES EFTERFÖLJARE

Inledning.

ÖVER huvud bryter sig hos nästan alla författare under denna tid ett romantiskt inslag mot den realism, som söker tränga igenom, och under dessa år — efterromantiken, såsom jag kallat dem — lever romantiken kvar vida livskraftigare, än upplysningen levat kvar under de närmast föregående årtiondena. Romantiken spelar in också hos den författarinna, Fredrika Bremer, som vanligen anses hava skapat den realistiska och sociala romanen i Sverige.

Anlägger man en modern, litterär måttstock på hennes debutarbete, har man svårt att förstå, huru hon genast vid sitt första framträdande kunde slå igenom. Och dock låter detta historiskt förklara sig. Hon kom verkligen med något nytt — nytt i förhållande både till upplysning och romantik. Man hade förut i de engelska romanerna mött skildringar av engelskt familjeliv. Nu fick man också ett svenskt. Fredrika Bremer hörde vidare till de författare, som växa under arbetsdagens lopp, och det dröjde ej länge, innan man fann, att hon var en kulturpersonlighet av större mått än de samtida författarnes. Hon var en varmhjärtad och ädel kvinna med en stark bildningstörst, en mer än vanlig mottaglighet för de idéer, som rörde sig inom tiden, visserligen utan särskild originalitet och skarpsinne, som ung t. o. m. icke så litet naiv, men med den kvinnliga taktens och det goda hjärtats förmåga att välja mellan de kämpande åsikterna, med en instinktlik motvilja mot alla ytterligheter och ett behov att medla, att hos både personer och åsikter finna det goda och berättigade. Och till sist: hon var icke blott författarinna; hon *ville* något i livet, och hon kämpade för en betydelsefull social idé: för kvinnans rätt att utveckla sitt väsens alla möjligheter. En jämförelse mellan henne och Birgitta ligger nära till hands; efter Birgitta var ju Fredrika Bremer den första enskilda svenska kvinna, som förvärvade sig ett världsrykte. Av de båda är Fredrika Bremer nog den mest sympa-

Digitized by Google

tiska. Hon hade ej Birgittas hårdhet och hennes begär att härska och bestämma, men hon var under mjuka former kanske lika energisk och gick, liksom sierskan, helt upp i sin filantropiska och sociala strävan. Birgitta trodde sig sitta inne med den hela och fulla sanningen, och det var hon, som förkunnade Frälsarens ord till mänskligheten; Fredrika Bremer hade icke detta självförtroende, och under hela sitt liv var hon snarast en frågande — i detta fall mera lik en annan berömd svensk kvinna, fru Nordenflycht. Detta är hos bägge det tilltalande. Självförtroendet och kritiklösheten ha lätt att lösa livets gåtor. För ett djupare sinne förbliva de gåtor, och att vördnadsfullt stanna inför dem, blott med en trängtan efter lösningen, röjer i själva verket en högre och finare själskultur. Denna hade både fru Nordenflycht och Fredrika Bremer. Men den förra, så mycket hon än såsom skriftställarinna stod tillbaka för Fredrika Bremer, hade dock en egenskap, som den yngre författarinnan saknade. Hon hade ett varmblodigt temperament, hon kunde lidelsefullt älska, och vid sidan av henne verkar Fredrika Bremer temperamentslös, korrekt och kylig. I sin dagbok antyder hon, att hon en gång haft ett tycke: »där jag älskade, älskades jag icke igen, och där jag blev älskad i kärlek, kunde jag icke besvara med samma kärlek». När man läser hennes arbeten, får man likväl det intrycket, att denna böjelse måtte hava varit av väl intellektuell art. I sin första roman, Familjen H***, skildrar hon ett ungt förlovat par, den täcka Julie och löjtnant Arvid, vacker som en Adonis, men fruktansvärt ointresserad för alla ideella frågor. Då fästmön vill svärma i månskenet, föredrar han att äta kallops. Förlovningen blir också uppslagen, och Julie blir gift med en äldre man, en professor L., »som ser så gruvligt allvarsam ut, som har en skev fot, ett rött öga och två vårtor på näsan». Men han var en i högsta grad intelligent man, föreläste Herder i familjen, var en utmärkt själasörjare, rättänkande och lärd, och i honom förälskade sig den unga Julie. Man har lätt att misstänka, att Fredrika Bremers smak gått i samma riktning, att hennes erotik — för så vitt någon dylik förekommit i hennes liv — varit av en övervägande intellektuell art. Historien från Familjen H*** upprepas i Hemmet, och i brev till Malla Silfverstolpe försvarar Fredrika Bremer, att hon gift bort den unga Eva med den sextiotreårige assessor Munter: »Du visste ej då, vad jag nu ser mig nödsakad att bekänna, nämligen att jag allt sen min barndom haft ett givet tycke för gubbar, ja, en svaghet för dem, och att egentligen gubbar — eller åtminstone äldre män — äro de personer av det motsatta könet, som varit farligast för mitt hjärta.» Bekännelsen är ju skämtsam, men

Digitized by Google

det låg nog någon sanning i den. Fru Nordenflychts heta blod hade hon icke, och jag tror därför, att Mortensen har rätt, då han i sitt ypperliga porträtt av Fredrika Bremer skriver, att hon var »född vestal».

Fredrika Bremers barndom.

Vid den första blicken förefaller hennes barndom hava varit ovanligt lycklig. Hon föddes (1801) i ett mycket rikt hem. Fadern, en av Finlands mest förmögna köpmän, överflyttade 1804 till Sverige, där familjen under vintrarna var bosatt i Stockholm, på somrarna på det ståtliga medeltida godset Årsta, en tid också på Nynäs. Carl Fredrik Bremer var en högt bildad man samt även, ehuru dyster och tungsint, en karaktär av mer än vanliga mått, hans hustru en älskvärd, ehuru mera ytlig salongsdam. Barnen fingo en utmärkt uppfostran — enligt den tidens fordringar. De fingo lära sig språk och bibringades alla möjliga talanger; men så roligt böra de ej hava haft, och för att bliva »sylfidiska» fingo flickorna sällan äta sig mätta. Förhållandet till föräldrarna var, såsom i dåtida förnäma familjer, mera ceremoniöst, och deras studier och lekar övervakades av en — för övrigt mycket förträfflig — guvernant. Fredrika Bremers och Blanches barndom var därför ganska olika. Han fick sköta sig på egen hand, slåss med de andra pojkarna i den Sporrongska gården; kom han så hem med sönderrivna kläder, fick han kanske ett par hurrilar av hovslagaren, men så var den affären utagerad, och till kvällen fick han äta sig mätt, ty fru Blanck hade ingen tanke på att göra honom sylfidisk. Annat var det i det förnäma, stela Bremerska hemmet. Skall man tro Fredrika Bremers senare skrivna anteckningar, kände hon sig under sin barndom djupt olycklig. Hon var ful, otymplig, omöjlig för det salongsskick, man ville bibringa henne, och hon kände sig såsom »den grimme Ælling». Med all sannolikhet ligger det någon romantisk överdrift i hennes skildring av den »Weltschmerz», som plågade henne redan som barn, men även om denna ej var så djup, som man av hennes anteckningar frestas att tro, funnos nog stunder, då ett fantasikraftigt, grubblande barn som hon hade de känslor, hon beskriver. Hon hade likväl alla skäl att vara fadern tacksam för den uppfostran hon fått. 1821 tog han hela familjen med sig på en årslång utländsk resa och lät barnen se allt, som borde ses. Om denna resa yttrar sig dottern — som det förefaller — litet otacksamt. Vi drogo — skriver hon — »i täckvagnar, i svett och möda, genom Tyskland, Schweiz, Frankrike, Nederländerna. För hela världens gods och guld, ja för själva Tegnérs snille ville jag ej göra denna resa om igen på samma vis. Jag vill blott nämna det lidande, som mera enskilt rörde mig. Begäret att veta och begäret att njuta vaknade inom mig med ny förtärande häftighet vid åskådandet av naturens och konstens praktverk. Jag led som Tantalus.» Detta låter ju, som sagt, litet otacksamt och motsäges av de brev, som hon skrev under resan. Tack vare den uppfostran, hon fått, var hon vid tjugo års ålder en ganska bildad ung kvinna, särskilt driven i den tidens

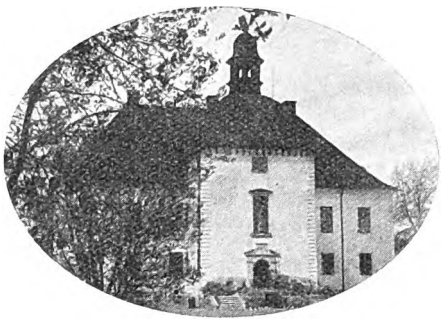

Årsta.
Fotografi.

Digitized by Google

romanlitteratur. Hon hade läst och tagit intryck av 1700-talets familjeromaner, Frances Burneys Evelina, Richardsons och Fieldings, Rousseaus och mad. de Staëls romaner, även Fouqués Zauberring, slutligen också Schillers dramer. Av föräldrarna hade hon således fått mycket, bildning, intellektuella intressen, en social ställning, förmögenhet, och likväl har man orätt, om man stämplar hennes nyss citerade yttranden såsom otacksamhet. I stället har man häri att se en utvecklingskraftig naturs omedvetna strävan mot något, som i högre mening kunde fylla ett människoliv. Ingen av hennes samtida genomgick en dylik Sturm und Drang-kris, och detta röjer bäst överlägsenheten i hennes personlighet. Ännu — berättar hon i sina 1831 nedskrivna anteckningar — »låg min själ liksom i linda. Jag läste romaner i mängd; de väckte begär efter sällhet och kärlek, som ej kunde uppfyllas. Jag läste predikningar i mängd, som gjorde mig icke en smula bättre eller mindre olycklig. Jag spelade på mitt piano, sysselsatte mig, men allt mera kraftlöst. Jag väntade på händelsernas vink för att träda i verksamhet, men inga händelser inträffade. Broderande på en evig och grå halsremsa, domnade jag allt mer och mer, det vill säga i mina livligare krafter, i min håg att leva... Lågan i min själ flämtade ångestfull och ville blott ett — för alltid slockna.» Detta är ju ren romantik, längtan efter samma mystiska, blå blomma, som skymtat för Astolf och Deolätus. Hos Fredrika Bremer hade denna längtan en nyans, som bådar hennes kommande insats: »Fruntimmers lott i allmänhet och min egen särskilt syntes mig ryslig. Jag såg dristighet och mod i männernas blickar, hörde dem giva tankar och känslor luft, och jag var dömd till tystnad, till intet liv. Jag kände mig vara född med starka vingar, men kände även, att de voro stäckta, och trodde, att de alltid skulle så bli.» Helt naturligt vände sig då hennes tankar, liksom förut Birgittas, till religionen: »Nu behövde jag tro, nu behövde jag religionens tröst. Jag bad med vild otålighet därom; min plåga förblev densamma. Förbittrad vände jag mitt öga från himmelen och frågade, med blicken fästad på natten av det mänskliga eländet, ett rysligt: varföre? Ingen röst från himmelen eller från jorden svarade mig; min tro och mitt hopp blevo skakade i deras innersta grundvalar. Allt vacklade, jag tvivlade, förtvivlade, och nu förstod jag avgrunden.» Även denna religiösa väckelse är ju romantik, och ur tvivlen arbetade hon sig fram till den frid, hon åtrått. Liksom hos nyromantikerna hade denna en katolsk färgton, och åter kommer man här att tänka på Birgitta: »Småningom uppsteg hos mig ett oändligt trånande begär till förädling, försoning med mitt bättre jag. Till klarhet och sanning hoppades jag aldrig komma förr än genom

Fredrika Bremers mor, Britte Charlotte Bremer, f. Hollström.

Teckning av Fredrika Bremer i ett album, tillhörigt friherrinnan Agathe v. Koch. Djursholm.

Digitized by Google

döden, den kära, efterlängtade morgongryningen av ett bättre liv. Så syntes den mig i mina bättre ögonblick. Omkring mig på landet funnos sjuka och fattiga både när och fjärran. Jag blev deras läkare, vårdare och hjälpare, så långt min förmåga sträckte sig. Jag njöt av att utsätta mig för och lida av köld, storm, yrväder, ja även hunger, ty den föda, jag tog med mig på mina vandringar, gav jag bort. Kämpande med naturens stränghet, kände jag med njutning min varelses moraliska kraft. De mest motbjudande medicinska förrättningar underkastade jag mig med glädje. Min kroppsliga känsla var vämjelse, min själs var njutning av att lida för att lisa. Alla slags bekvämligheter, som jag kunde beröva mig för att därmed gagna någon, fråntog jag mig. Jag var, med ett ord, i två års tid fullkomligt en katolsk svärmerska, men blev därunder en bättre, renare, mera dygdig människa, än jag ännu varit. Jag läste flitigt bibeln, låg ofta, ofta på mina knän, ja, steg upp om natten för att bedja om ljus och frid.» Detta verkar ju såsom en sida ur en katolsk helgonbiografi, och född i ett annat land och under andra förhållanden, hade Fredrika Bremer måhända slutat såsom nunna. Att detta starka verksamhetsbegär kom att inriktas åt ett annat håll, berodde på en tillfällighet.

BILLET TILL PUBLIKEN.

Gunstige Publik!

En bok, (en bok är en resande ut i verlden), en bok behöfver alltid ett recommendationsbref. Antingen vid dess början, då Auctor i sitt företal träder blygsamt fram och ber „hålla till goda"; eller vid dess slut, då Auctor i sitt eftertal gör sin bockning, och ber om ursäkt för det lilla han kunnat bjuda; eller ock är boken sitt eget recommendationsbref, hvilket är det aldrabästa. Billigt fruktande, att detta här ej torde blifva fallet, skyndar man att i aldraförsta början införa en liten billet, som, till Svenska Publikens öfverseende mildhet, på det varmaste recommenderar så väl denna lilla bok, som dess lilla

Författarinna.

Förord till Teckningar utur hvardagslifvet. 1828.

Teckningar utur hvardagslifvet.

1820-talet var ju en litterärt mycket livaktig tid, och då Fredrika Bremer på vintern 1828 var ensam på landet, började hon såsom en förströelse att skriva några små, anspråkslösa »Teckningar utur hvardagslifvet». »Det gjorde mig nöje, men jag kände, under det jag sökte frambringa något i författarväg, huru kaotisk hela min tankevärld var, och jag hade ingen aning om, att inom mig kunde ligga anlag till en författare. Förnämsta drivfjädern till att låta trycka min lilla bok var hoppet att få litet penningar till att hjälpa be-

Digitized by Google

hövande på landet. Då min bror August från Uppsala skrev till mig, att bokförläggaren Palmblad ville för den betala 100 rdr, hoppade systrarna och jag högt av glädje.» Så utkom till julen 1828 det första häftet av Teckningar utur hvardagslifvet. Större delen upptages av en »roman i billetter», Axel och Anna — således en brevroman, som ju alltjämt ända från Richardson var den mest omtyckta formen. Man kan förstå, att den slog an på den stora läsekretsen i Sverige, ty denna var icke bortskämd med några svenska originalromaner. Före 1828 fanns knappast någon svensk roman. De enda voro Cederborghs och Livijns, som rörde sig inom helt andra världar än Fredrika Bremers. 1828 hade väl två andra romaner utkommit, Lundeqvists Familjen Ehrenflykt och Gumælius' Thord Bonde, men den ena spelade under frihetstiden, den andra under medeltiden, och Fredrika Bremers, som rörde sig inom samtiden, hade därigenom ett givet övertag. Men det hela är hjärtligt obetydligt, och vida bättre är den lilla satir, Bref öfver Stockholms soupéer, som avslutar häftet och där man märker författarinnans observationsförmåga. Teckningarna mottogos emellertid med välvilja icke blott av publiken utan ock av kritiken. I Heimdall skrev Rydqvist: »Svenska litteraturen är mer än de flesta övriga torftig på smärre berättelser, ett slags vitterhetsart, som, utan att göra anspråk på ett mera artistiskt och varaktigt värde, är ämnad till en underhållande läsning på en eller ett par timmars tid.» Ett försök i denna riktning var den anonyma författarinnans bok: »De små tavlorna äro tecknade med lätthet och livlighet, och om de ej förråda någon stor världs- och människokännedom, vilket man ock ej ville vänta av ett ungt fruntimmer, finner man likväl de små iakttagelser, som sällan undgå det vackra könet. Föredraget har en viss småtäckhet, ledighet och naivitet, utan att dock vara alldeles fritt från manér. Språket är även i allmänhet rent, mjukt och bildat, fastän kanske nog sockrat.» Berömmet sporrade emellertid Fredrika Bremer att fortsätta, och i oktober 1830 kom det andra häftet av Teckningar ut. Tyngdpunkten utgöres här av början till romanen Familjen H***, som avslutades i det tredje häftet (1831) och som med större skäl än den obetydliga Axel och Anna kan anses såsom den svenska litteraturens egentligen första familjeroman. Kompositionen är mycket svag; första delen handlar om en ung dam, som i den andra alldeles tappas bort, och i denna andra del förekomma icke mindre än tre olika handlingar, som ej hava något annat samband än personernas släktskap. Anlägger man emellertid icke en estetisk, utan en historisk måttstock på detta förstlingsarbete, kan man ej undgå att tillmäta det en ganska stor betydelse. Det är ett försök

Digitized by Google

— och det första inom den svenska litteraturen — att teckna ett samtida familjeliv inom den högre samhällsklassen, ett försök att karakterisera de olika familjemedlemmarna och att psykologiskt studera dem. Psykologien går visserligen ej på djupet, men man bör erinra sig, att Fredrika Bremer här var — i stort sett — utan föregångare, ty varken Cederborgh, Livijn, Dahlgren eller Palmblad hade sökt att skriva några psykologiska romaner. Detta var tydligen för henne en huvuduppgift. Hon ville vara realist, och detta antydes redan av titeln: Teckningar utur *hvardagslifvet*. Fullt lyckades detta icke. Man levde ännu i romantikens eftersommar, och denna romantik spelar ganska starkt in i familjen H***:s s. k. vardagsliv. Huvudpartiet i den andra delen upptages av en historia, Elisabeths, som är så romantisk, att den mycket väl kunde hava skrivits av Livijn. Elisabeth rymmer på sin bröllopsdag för att fly till Amerika, blir ertappad och förd till ett dårhus, hyser en brottslig kärlek till sin farbror, men hatar honom samtidigt och söker förgifta honom, blir blind och dör — man har ju litet svårt att uppfatta detta såsom en teckning av ett svenskt vardagsliv. Och även den andra historien, om kornetten Carls svärmeri för den sköna italienskan Hermine, är mera romanesk än vanlig. Emellertid hade dessa teckningar en oerhörd framgång. Om den tredje delen hade Rydqvist en recension, som fullkomligt översvallade av beröm: »Vad som i de förra häftena var frö, är här växt; alla de strålar, som förut i spridda riktningar brutit sig, äro här samlade i en brännpunkt. Det, som t. ex. i den lilla romanen Axel och Anna var barnsligt joller, är nu ungdomlig värme.» Innan denna tredje del ännu kommit ut, mottog hon i januari 1831 Svenska akademiens Lundbladska pris — varvid dock möjligen den Bremerska familjens nära vänskap med akademiens sekreterare Franzén kan hava medverkat. Vid trettio års ålder hade hon således fullkomligt slagit igenom, och i sina detta år skrivna självbiografiska anteckningar erkänner hon, att denna vinter för henne varit »på många sätt märkvärdig och rik. Jag fick mycket beröm och utmärkelse för min bok . . . Vid denna tid kommo tvenne brev, ett till mamma, ett till mig, från en ung man, som i dem tillbjöd mig sitt hjärta och sin hand. Han yttrade sig med en så varm innerlighet, godhet och verklig själsförträfflighet och med en sådan öppenhet i både ont och gott om sig själv, att jag därav djupt rördes. Jag hade för honom ingen motvilja; men jag ville ej gifta mig. Genom mitt honom givna nej ansåg jag mig för alltid hava satt en bom emellan mig och giftermål. Jag hade ingen fruktan för, att ju icke uppfyllandet av plikterna såsom maka, mor och husfru skulle bliva mitt förnämsta mål, om jag

Digitized by Google

trädde i äktenskap, men det låg för mig klart, att min författarekallelse skulle alldeles vårdslösas, ty jag vet och känner, att dessa två bestämmelser icke kunna förenas, utan att man misslyckas i båda, och genom att ägna mig helt och hållet åt den senare tror jag mig kunna bliva så nyttig, som min kraft tillåter. . . Jag är nu trettio år och strävar med ordning och allvar fram mot ett bestämt mål. Min yttre ställning är lycklig, inom mig är på en gång liv och lugn. Om Gud behagar, skall det lyckas mig att bliva en aktad och nyttig författare.»

Det synes mig ingen anledning vara att betvivla vare sig riktigheten eller uppriktigheten av denna bekännelse. Erotiken hade knappt något rum i Fredrika Bremers psyke, och i varje fall voro andra känslor starkare. Hon ville bliva författarinna. Men det var tydligen icke själva författarskapet såsom sådant, som lockade henne, berömmet, framgången, utan hon kände, att hon hade något att *säga* dem, som kommo att läsa hennes böcker, och från denna uppgift ville hon ej avstå. Samtidigt kände hon också, att hon i det syftet var skyldig att utbilda sin egen personlighet, och i hennes författarskap uppstod därför en paus på några år, vilka hon ägnade åt denna uppgift. Den närmast föregående tiden hade ju varit rik på s. k. uppfostringsromaner. Bland dem var Wilhelm Meister den mest bekanta. Goethe skildrar här, huru romanens hjälte allt mera befriar sig från sin ungdoms fantasteri för att till sist bliva en harmonisk personlighet. En dylik uppfostringsroman är även Fredrika Bremers biografi, ehuru med en väsentlig skillnad. Wilhelm Meister tänker blott på sig själv, på sin egen personlighet. För Fredrika Bremer gällde det däremot att utdana en personlighet, som var i stånd att gagna andra. Hon stod just vid brytningen mellan tvenne tidsåldrar, romantiken och den nya liberalismen med dess utilistiska och realistiska syn på livet, och det gällde för henne att söka förena det bästa hos bägge. Från det fantastiska i romantiken lyckades hon väl aldrig fullt befria sig, men hon behöll det väsentliga i denna rörelse: dess höga idealism. Samtidigt blev hennes blick för verkligheten skarpare, hennes människoskildring rikare och djupare, och hon slutade såsom en av den nya tidens mest betydande idékämpar.

Frances Lewin.

Det första inslaget i denna utveckling kom från en ung engelska, miss Frances Lewin, med vilken hon 1831 gjorde bekantskap och som året därpå gifte sig med Nils von Koch (sedermera justitiekansler). Genom henne lärde hon känna den engelske utilisten Benthams arbeten, vilka samtidigt fingo en stor betydelse för den liberala rörelsen i Sverige över huvud taget. På Fredrika Bremer gjorde de ett djupt intryck. Ni — skrev hon till miss Lewin — »var den första människa, som med övertygelsens kraft sagt mig: Ju mera kunskaper, ju mera medel till att göra gott och till egen sällhet. Ni förde Locke (och) Bentham i mina händer, och med utilitetsprincipen uppgick ett nytt ljus inom mig. Jag kan ej beskriva, huru allt inom kort var förändrat inom mig.» Jag beslöt »att bilda mig genom de medel, ni anbefallt mig, till en upplyst människa och begagna min lätthet att skriva till att göra mitt strävande efter sanning och klarhet fruktbärande för mina likar. Utilitetsprincipen lät mig inse, att jag på detta vis skulle kunna göra mig vida nyttigare än som sœur de charité.» Brevet är karakteristiskt för Fredrika Bremer. Det visar hennes mottaglighet för intryck, även hennes naivitet, men också hennes förmåga att — trots brist på skarpsinnighet — likväl ur en åsikt

Digitized by Google

skala ut det, som passade för hennes naturell. Alldeles riktigt skrev hon om sig själv: »Dessutom lever inom mig en verkligen självverksam ande, som väl kan tillägna sig andras meningar, men gestaltar dem efter sig och låter sig ej skapas av dem» (brev till Böklin 1832). Benthams utilitetsprincip var en ny form av 1700-talets och stod i den skarpaste motsats till den romantikens idealism, som var grundtonen i Fredrika Bremers naturell. Den stämde också mycket illa samman med den katolskt färgade religiositet, åt vilken hon nyss förut hängivit sig. Men dessa motsägelser synes hon ej hava märkt och i stället fäst sig vid den praktiska filantropien och vid frisinnet i den nya åsikt, med vilken hon nu gjorde bekantskap. Ehuru hon, såsom vi strax skola se, snart gjorde sig fri från utilismen, bibehöll hon alltid frisinnet och entusiasmen för en filantropisk livsgärning. Det blev hennes vinst av studiet i Lockes och Benthams skrifter.

Per Johan Böklin.
Sepiateckning av Fredrika Bremer.

Böklin.

Då hon skrev det nyss citerade brevet till miss Lewin, befann hon sig i Kristianstad hos sin gifta syster, och där stannade hon i två år (från hösten 1831 till hösten 1833). Genast i början gjorde hon bekantskap med en ung man, vilken fick en stor betydelse för hennes utveckling. Det var Per Johan Böklin, endast fem år äldre än hon och då kollega vid Kristianstads skola, där han kort därefter blev rektor. Ehuru han i det offentliga livet aldrig kom att intaga någon bemärkt plats, var han tydligen både på karaktärens och huvudets vägnar en högst betydande personlighet. Han var en djupt religiös natur, en filosof, som vid denna tid stod nyromantiken mycket nära. En bland hans älsklingsförfattare var mystikern Franz von Baader, vidare Friedrich Schlegel, och även för Swedenborg tyckes han hava hyst ett visst intresse. Hans världsåskådning var således rakt motsatt Benthams, för vilken Fredrika Bremer nyss förut svärmat. Mellan henne och Böklin uppstod med detsamma ett varmt vänskapsförhållande, och de började en livlig brevväxling — ehuru de bodde i samma stad och, som det tyckes, nästan dagligen råkades. Men det var den tidens sed. Fredrika Bremers tidigaste brev till sin lärare — ty så betraktade hon Böklin — förefalla vår tid ytterst naiva, icke själva frågorna, ty de beröra tillvarons viktigare problem, men naiva däruti, att hon trodde, att Böklin utan vidare var i stånd att besvara dem. Redan i det första brevet till honom möter man dessa spörsmål: »Nu skall jag blott i korthet framställa ett par frågor i ett ämne, som är mig över allting viktigt att med någorlunda klarhet se in uti. Var det *nödvändigt,* att Gud skulle taga mandom för att åter till sig höja den sjunkna mänskligheten? Varför var det nödvändigt? Kan ej Kristus, ansedd såsom blott en ädlare Sokrates, en av Gud mera omedelbart

Digitized by Google

upplyst människa, vara *nog* och hans lära tillräcklig för människosläktets högsta förädling?» I det följande gå frågorna mera på djupet, bli mera filosofiska: om frihet och nödvändighet, om det ondas uppkomst, om dess förenlighet med Guds godhet och allmakt, om preexistensen, om själavandringen m. m. Och ständigt möta vi samma barnagoda tro på lärarens förmåga att kunna svara. Jag frågar mycket — skriver hon — »har ändå mer att fråga, kommer säkert att få ännu mycket mera att fråga, men har fast tro på, att den, som svarar, är lika ihärdig som jag, ty han är god, vill det goda, älskar ljuset och förstår det». I denna naivitet ligger dock ett rörande och gripande kunskapsbegär, och i dessa brev träder oss Fredrika Bremers så sympatiska personlighet kanske klarast till mötes. Genom Böklin fördes hon in i den romantiska filosofiens tankevärld, och till en början blev Platon hennes älsklingsförfattare: »I Platos åsikt av denna värld såsom blott en skugga av den verkliga och hans idé om en preexistens har ett ljus gått upp för mig över idealet eller vad som är det inre livets liv och organiserande ljuspunkt... Jag kan dock ej förstå denna preexistens annorlunda än så. Människan har varit till i gudomen, men blott såsom frö, såsom aning. På jorden och under prövovandringen här vaknar hon till medvetande, blir planta och knopp, men först efter detta liv blir hon blomma och kommer till sanning, fullt liv och salighet. Här på jorden kan hon det ej, ty hennes jord är som hon blott en skugga av en högre, verkligare tillvarelse, och hennes yttre värld, denna i form stannade skugga, har fått makt att kring den uppsträvande Psyke lägga fängslande armar.» Dylika spekulationer förefalla ju nästan vara nedskrivna av Atterbom eller Stagnelius, och de hava alldeles den nyromantiska klangfärgen. I ett annat brev skriver hon: »Jag läser om er Schlegel, och den strålande ljuskärnan i denna härliga bok blir mig allt klarare. Vilken förunderligt rik skatt innehåller den ej, huru ordnande allt, ej efter en yttre lag, men efter ett inre, sant och harmoniskt liv! Många av mina frågor, av mina i mitt förra brev framställda tvivel skola — det förutser jag — under mitt förnyade läsande och begrundande av Schlegel upplösas.» Detta är ju nästan en nyromantisk trosförklaring, och den visar i varje fall, att hon nu kommit in i en helt annan tankevärld än Benthams utilism. I ett brev till Franzén (1842) erkände hon också öppet den brytning i hennes åsikter, som kommit genom bekantskapen med Böklin: »Vid denna tid (1831) kommo älskvärda utlänningar till Sverige, kommo med en moral, grundad på Lockes, Helvetii, Volneys med flera deisters läror. Jag grep begärligt efter dem i hopp att genom dem få fäste och harmoni i min världsåskådning och säkert rättesnöre för mitt liv. Men deras makt på mig var kort. Jag såg snart det inskränkta i deras synkrets, det vacklande i deras moral, som ingen basis hade i ett evigt *rätt*, i ett *evigt* personligt liv. Jag lade bort dessa ledare som otillräckliga och kraftlösa och stod åter allena. Men nu — jag var nära trettio år — sände mig Gud en vän och lärare, som blev min räddare ur ovisshetens alla kval. Han var en präst och lika djup tänkare som from kristen, och genom filosofien förde han mig till Kristus.» Det var ju samma väg, som nyromantikerna gått.

Presidentens döttrar.

I augusti 1833 lämnade hon Skåne och reste tillbaka till Stockholm, där hon nu återupptog sin avbrutna författarverksamhet. 1834 kom hennes nya, ganska omfångsrika roman ut. Den hette »Nya teckningar utur hvardagslifvet. Presidentens döttrar, berättelse af en guvernant». I själva anläggningen är den en replik av Familjen H***.

Digitized by Google

Den skildrar liksom denna ett familjeliv inom den högsta samhällsklassen, och gestalterna i de båda romanerna påminna icke så litet om varandra. I bägge fallen berättas händelserna av personer, som inom familjen intaga ungefär samma ställning och som till yttermera visso sägas vara kusiner, i Familjen H*** av husföreståndarinnan Beata Hvardagslag, i Presidentens döttrar av guvernanten mamsell Emma Rönnqvist. Denna fiktion har Fredrika Bremer emellertid alls icke kunnat upprätthålla. Mamsell Rönnqvist är nämligen, liksom Gud Fader, icke allenast allgod utan också allvetande. Ehuru icke närvarande, återger hon samtal, som hon icke hört, meddelar förtroliga brev, växlade mellan greve Alarik och hans vän pastor Albert P. samt mellan fänrik S. och hans bror o. s. v. Kompositionen är ej vidare lyckad. I början tror man, att en ung konstnärinna, Angelica, skall bliva huvudpersonen, men plötsligen får man höra, att hon rest till Rom att vidare utbilda sig, och sedan försvinner hon alldeles ur romanen, för vars händelseutveckling hon ej har den ringaste betydelse. Denna är mycket enkel. Den ena av presidentens döttrar, den förtjusande Adelaide, blir förlovad med greve Alarik, men hennes halvsyster, grevinnan Augusta, lyckas genom några diaboliska intriger framkalla en schism. Adelaide får en blodstörtning, allt klaras emellertid upp, och Alarik och Adelaide bli gifta. Hela romanen visar oss den brytning, som alltid fanns hos Fredrika Bremer mellan romantik och realism. Hon *söker* att återgiva verkligheten, men romantiken är henne övermäktig, och gestalterna i hennes roman äro, med få undantag, icke studerade efter verkligheten. Uppslagen har hon visserligen fått därifrån, från den krets, inom vilken hon umgicks, men verklighetskaraktären har hon icke kunnat fasthålla. Själve hjälten, greve Alarik, till vilken hennes släkting Fabian Wrede lär hava stått modellen, har ett stamträd, som når upp till Sturm und Drang. Redan den första karakteristiken av honom pekar hän mot denna romanvärld. Han är — berättar mamsell Rönnqvists bordsgranne — »en av de förträffligaste och ovanligaste människor, jag känner. Han har tjänat med utmärkt tapperhet i tyska kriget. Då Sverige fick fred, tog han avsked och drog sig helt och hållet ur världen. Sedan levde han ensamt för vetenskap och filosofi på ett gammalt familjegods, som han emottog förfallet och skuldbelastat... För att betala verkligen behövande kreditorer sålde han allt vad han ärvt av dyrbarheter från sina föräldrar och levde i många år högst indraget.» Han har en romanhjältes alla later och imponerar därför starkt på mamsell Rönnqvist: »Jag ryste vid hans åsyn. I hans ansikte var ett förfärligt uttryck. Där var förtvivlan, där var dom, där

Digitized by Google

var besluten, oavvändbar olycka. Han nalkades långsamt Adelaide och blev stående några steg ifrån henne.» Det hedrar Fredrika Bremers goda omdöme, då hon i brev till Böklin skrev: »du kommer som jag att finna intrigen fattig och grev Alarik något tradig och omogen i sin filosofi». Men vid sidan av grev Alarik, grevinnan Augusta och dylika konstruerade romanfigurer finnas några, som icke blott äro tagna från verkligheten utan som hela romanen igenom bibehålla denna karaktär — så framför allt presidenten själv, vars föredrag om uppfostran i romanens början är ett litet mästerstycke. Även andra dylika finnas. En, som står på gränsen mellan verklighet och romantisk konstruktion, är presidentens äldsta dotter, Edla, som i viss mån är ett självporträtt av Fredrika Bremer. Edla är ful, fumlig, frånstötande, familjens askunge, som alldeles ställes i skuggan av den vackra, älskvärda, om än ytliga Adelaide och som därför ej får någon del av faderns kärlek. Men ur puppan utvecklar sig en fjäril. Tack vare mamsell Rönnqvist börjar hon — liksom Fredrika Bremer — att studera Platon, visar sig vara icke blott intelligent, utan blir även mild och god, och då romanen slutar, skymtar perspektivet fram, att Edla inom kort skall framträda såsom en stor författarinna.

Romanen är onekligen trögläst, och till en del torde detta bero på en förebild, som Fredrika Bremer fick, just medan hon skrev på Presidentens döttrar. På hösten 1833 berättade hon för Böklin: »Jag har gjort bekantskap av Goethe i höst och haft därav ett oväntat nöje. För tre år sedan läste jag Goethes Meister Wilhelms Lehrjahre, och de gjorde på mig intet annat intryck, kvarlämnade ingen bild utom den av en slags smörja. . . Jag har i dessa dagar läst om den, och jag märkte, att en hoper fjäll måste ha fallit från mina ögon, ty mitt i smörjan, som väl ännu stod kvar, såg jag en skön och solbelyst värld.» Goethe är emellertid icke någon god berättare. Hans roman tynges av ständiga reflexioner, och dialogen består av långa utredande avhandlingar. Denna romanstil har även Fredrika Bremer tagit upp. I början av romanen har särskilt greve Alarik en mängd föreläsningar om konstens väsen — tyvärr icke vidare originella, ty utan större svårighet känner man igen de arbeten, ur vilka författarinnan hämtat de idéer, med vilka han imponerar på sällskapet: »Greve Alarik log tankfullt. Grekerna — sade han — hade en djup och livlig åskådning av gudomlighetens förhållande till naturen. De kände, att dess väsende var att införliva sig med hela skapelsen, att gjuta liv i alla dess särskilda former. Det är denna åskådning, som framträder i deras mytologi, som försinnligar sig i den bildande konsten,

Digitized by Google

Fredrika Bremer

Oljemålning av O. J. Södermark 1843. Högre lärarinneseminariet. Stockholm.

Digitized by Google

Digitized by Google

för vilken den är en så rik källa. Med dess verkan på fantasien har väl även den bildande konstens blomningstid upphört.» Man skulle nästan kunna göra en antologi av hans reflexioner över konsten och livet i allmänhet, och det var icke blott i sin konversation, som han utvecklade sin livsåskådning. Vi måste — yttrade han till mamsell Rönnqvist — »framför allt nu söka att lugna Edla och giva henne en mildare sinnesstämning genom att låta henne ana en harmonisk världsordning, som består orubbad, oaktat alla skenbara motsägelser, en evig godhet, evigt verksam oaktat lidandet på jorden. Hon måste ana, att det finnes en makt, som bär all världens mörker såsom skugga. Jag har något skrivet av en ung vän, som jag tror skall vara ett gott medel att hos Edla framkalla ljusare tankar och känslor. Jag skall lämna er manuskriptet.» I det följande meddelas detta manuskript — ett avbrott, som motsvarar den sjätte boken i Wilhelm Meister: Bekenntnisse einer schönen Seele. Edla själv lämnar också mamsell Rönnqvist ett dylikt manuskript, som hon författat och som erinrar om Ottilies dagbok i Goethes Die Wahlverwandtschaften. Allt detta gör emellertid romanen, som sagt, något trögläst. Emellertid slog den mycket an och kom redan 1836 ut i en andra upplaga. Denna framgång var icke oförtjänt. Teckningen av vissa karaktärer är verkligen god, och bakom romanen låg ett socialt program, som i varje fall manade till eftertanke. Presidentens döttrar var ett inlägg i kvinnofrågan. Denna hade visserligen här i Sverige förut behandlats av fru Nordenflycht och Thorild, men dels voro deras skrifter glömda, dels tog Fredrika Bremer upp frågan från en i viss mån ny synpunkt, och hon gjorde det med en verkligt älskvärd humor, som förtog det stötande, som nästan alltid ligger i en ny, revolutionerande åsikt. Den snälla, förståndiga mamsell Rönnqvist för kvinnans talan, presidenten har den gamla tidens uppfattning: »Min bästa mamsell, kom väl ihåg — för Guds skull, inga underverk av mina flickor — inga underverk. Jag vill ej av dem ha några lysande eller flärdfulla fruntimmer, inga lärda, högdragna och pedantiska damer; enkla, förståndiga kvinnor, goda hustrur och mödrar vill jag bilda dem till. Talanger må de ha, men blott för att kunna angenämt roa sig själva och andra» — med dessa presidentens maximer inledes romanen, och den avslutas med det, att presidenten känner sig besegrad. Frågan diskuteras också på en mängd ställen i romanen. Mamsell Rönnqvist håller kanske väl mycket på lämpligheten av att unga damer studera Platon för att lära sig »tänka redigt och konsekvent», men hon går icke till några ytterligheter: »Huru mycket gott kvinnan kan verka för samhället, då hon med grundliga kunskaper och snillets klarhet i sitt tänkande framträder i

Digitized by Google

det offentliga livet, visar i våra dagar bland många andra Englands miss Martineau. Men även utan att framträda i det offentliga livet tyckes kvinnan i vår tid mer än någonsin vara kallad att vidga sin synkrets och befästa sitt tänkande. Huru mången mor blir ej påkallad att leda sin sons uppfostran, huru mången ädel man söker ej i sin maka en vän, som kan förstå hans strävande.» Och skall man — invänder presidenten — »nödvändigt läsa Plato för att förstå detta? Finnes ingen väg till ljuset utan genom Plato?» Livet — svarar hon — »är aldrig så rikt, så kärt för någon som för tänkaren». Det må vara, men om Edla hade avgjord lust för anatomi och ville bli anatomie professor? »Mamsell hör förmodligen till Saint-Simonisterna, och mamsell vill som de överallt i borgerliga samhället ge kvinnan samma privilegier och samma ämbeten som mannen.» Så långt vill mamsell Rönnqvist icke gå, »ty därav uppstode oordning och ingen harmoni. Sådana fallenheter, som de presidenten nyss nämnde, äro, tror jag, att anse såsom verkliga missriktningar hos kvinnan och kunde kanske lätt nog bliva rättade . . . Det är en stor skillnad mellan en sådan verksamhet och yrken, vilkas utövande skulle förtaga det egentliga av kvinnligheten, hennes äkta skönhet och, om jag så får säga, den ädlare nyttan av hennes liv.» Mamsell Rönnqvist var således ingen radikal, och det var nog ganska klokt, ty skulle hon hava förfäktat satser, som nu förefalla oss alldeles naturliga — t. ex. lämpligheten av kvinnliga läkare — skulle hennes propaganda sannolikt blott ha framkallat löje.

Detta kvinnosaksprogram — även om det till en början ej mera allmänt gillades — var nog en anledning till den uppmärksamhet, som boken väckte. Men det fanns också en annan tendens i boken, som kanske mest bidrog till dess framgång. Det hela var en skildring av ett familjeliv, och romanen slutar nästan med en hymn till hemmet. Finnes det — frågar Fredrika Bremer — »väl en gåva av himmelen mer skön, mer värd våra mest brinnande tacksägelser än den att äga en familj, ett hem? . . . Livet inom en lycklig familj är en oupphörlig utveckling, alltid en vårdag. O, min mor! O, mina ljuva systrar! I, som lärt mig att välsigna hemmet — det är er de helgas dessa rader, dessa tacksamma tårar, som fukta mitt öga. Jag vill tala om familjen och hemmet, jag vill tala därom för Sveriges döttrar, icke för att lära dem något, men för att återgiva dem i en trogen spegel de tavlor, som de ädla bland dem låtit mig skåda, ty det är ljuvt att vara spegel åt det goda. Må det bli min lyckliga lott i livet.»

Nina. För estetiska krav är Presidentens döttrar nog en klen roman, men lämnar man dessa krav åsido, var den en *god bok,* som *innehöll* betydligt mera än de

Digitized by Google

andra samtida svenska romanerna, och detta förklarar dess framgång. Den nästa, Nina, som kom ut 1835, blev snarast en tillbakagång; i varje fall betraktades den så. Nina är en fortsättning av Presidentens döttrar. Hjältinnan är den yngsta av döttrarna, Nina, och vid hennes sida står Edla, som nu emellertid utvecklat sig till en religiös fanatica. Romanen skildrar en strid mellan ljus och mörk kristendom, den förra företrädd av en ung kapellpredikant Edvard Harvey. Tyvärr hade Fredrika Bremer vid denna tid börjat läsa Jean Paul: »Jag läser — skrev hon till Böklin — jag studerar Jean Paul. Uti ingen författare ännu fann jag en så rik, en mig så passande näring som den, jag finner hos honom.» Hon reserverar sig visserligen mot det svulstiga språket i hans Titan, men har särskilt förälskat sig i en av hjältinnorna: Liane. Det är också Liane, som i mycket, särskilt i början, fått stå modellen till Nina, och hela romanen har denna fantastiska teaterromantik, som möter oss hos Jean Paul, från vilken Fredrika Bremer även inspirerats till en tröttande mångordighet. Palmblad, hos vilken det alltid, trots romantiken, fanns ett inslag av sund realism, anmärkte också dessa brister i sin välvilliga, ehuru något — kvickt — försmädliga recension. Författarinnan — säger han — har under den sista tiden tydligen »läst mycket, erfarit mycket, tänkt mycket, med ett ord: levat ett rikt inre liv. En stor del av boken upptages av reflexioner, bland vilka ganska många äro högst träffande, sinnrika, djupa eller rörande; alla äro de bekännelser av en skön själ, alla skönt och angenämt uttryckta. . . . Men vad som i religiöst, moraliskt eller filosofiskt hänseende är en avgjord förtjänst, är det icke alltid i en poetisk komposition. Var och en sådan förutsätter icke blott själ utan även kropp; en lyrisk komposition kan väl på visst sätt utveckla sig utan ett materiellt substrat, men icke så en, som vilar på en historisk grund, således icke romanen, den nya tidens epopé. Den begär såsom villkor handling och karaktärer . . . Här åter stagnerar handlingen alltför ofta på sandöknar av lyriska monologer och asketiska reflexioner, vilka i och för sig själva, såsom redan blivit erkänt, vanligen äro av stort värde», men »hämma och fördröja handlingen och således förefalla överflödiga». Själv erkände Fredrika Bremer ganska snart denna brist. I brev till Geijer skrev hon: »Du har rätt om min bok. Den är *översvallande*, för full av betraktelser, utflykter m. m.», och till Böklin: »Jag har i Nina för mycket vistats utomhus, för mycket i reflexioner, i mig egna själstillstånd. Kompositionen är mager, sammanhanget löst, mer hopskruvat än gjutet.»

Grevinnan Sommerhielm.

Av Nina såg det ut, som om Fredrika Bremer skulle övergå till det nyromantiska lägret, och Warburg har citerat ett brev från C. P. Hagberg, i vilket han beklagade, att hon genom Nina skadat sin reputation: »Den skall hava mycket syskontycke med Almquistska produktioner, så att den arma flickan troligen blivit indragen i hans skola; därför får hon även beröm i Litteraturtidningen, men hos alla förnuftigt tänkande har hennes författarrykte fått en knäck.» Denna dragning till fantastisk romantik kom emellertid att motverkas av tvenne andra intryck. Det ena kom från Walter Scott. I oktober 1834 skrev hon till Böklin: »Vad jag älskar honom! Vilken renhet i sedlighet, vilken konsekvens i karaktärer! . . . Läsande Walter Scott, känner jag klart, att den riktning, roman- och teaterlitteraturen i flera länder tagit till det otäcka och ohyggliga, verkligen är skadlig.» Walter Scott och hans nobla realism sättas här i tydlig motsats till skräckromantiken, och den förnämsta gestalten i Fredrika Bremers nästa roman, Grannarne, är — utan att likna någon viss karaktär hos Walter Scott — så pass god, att Waverleys författare knappt skulle hava skämts för att hava skapat den. Mera

Digitized by Google

betydde det nära förhållande, i vilket hon nu kom till grevinnan Stina Sommerhielm, född Lewenhaupt, med vilken hon gjort bekantskap under sitt uppehåll i Skåne. Grevinnan var icke mindre än elva år äldre än Fredrika Bremer och sedan 1827 änka efter den norske statsministern M. L. Sommerhielm. Hon var fortfarande bosatt i Norge, på gården Tomb vid Kristianiafjorden, och nu — på sommaren 1835 — bjöd hon Fredrika Bremer till sig. I ett brev till Böklin skrev denna: »Mitt hem är en vagga, mjuk, behaglig. Heliga vaggsånger tona där — ja, ty änglar sjunga dem. Men — de söva! Jag vill ej sövas, ej domna, ej somna i ro och bekvämlighet ... Jag vill ut att leva i världen, bland bekanta, men ej fullt kända gestalter, jag vill se människan, där jag alltid helst sett henne, för att söka ett odödligt hopp, i hennes lidande, i hennes kamp, i hennes sista stunder, i döden ... Jag har tänkt under grevinnan Sommerhielms beskydd vistas en tid vid lasarettet i Kristiania. Hennes hjärta och hennes hand äro färdiga att emottaga mig. Huru länge jag skulle dröja där, vet jag ej. Kanske för alltid. Skall jag återtaga pennan, så skall den vara doppad i en gedignare, verkligare saft och skall kunna med mera erfarenhet berätta om lidandets och barmhärtighetens mysterier.» På hösten 1835 kom hon till Tomb: »Omkring ligger en, ej stor, men vild och fri natur. Bortom ängarna skymtar Kristianiafjorden, bortom den, i det blånande fjärran, stiga Västlandets snöiga höjder. Vid mitt fönster slåss, kvittrande, småfåglarna om de brödsmulor, jag på ett bräde därutanför utströr för dem.» Hon hade här fått det lugn, hon åtrått. Att den vårluft — skrev hon till sin mor — »i vilken grevinnan Sommerhielm genom sitt hjärta, sin karaktär och sitt lynne beständigt låter mig andas, verkar mycket gott, det är visst. Men än mera verkar, att jag får vara så fullkomligt i ro. Mamma kan icke tro, huru ljuvligt jag känner det att vara så långt ifrån alla *bekanta,* att inga besök ha att göra, inga att få.» För Fredrika Bremer fick grevinnan Sommerhielm en stor betydelse, och hon lärde sig att allt mer och mer värdera henne. Kort efter ankomsten till hennes hem skrev hon: »Det är en kraftfull och levnadsfrisk människa, med ett varmt hjärta och detta *sunda förstånd,* som man lär högre värdera, ju längre man lever. Allvarlig och fast i karaktär, leende och lekfull i lynne, gör hon livet

Grevinnan Stina Sommerhielm, f. Lewenhaupt.
Sepiateckning av Fredrika Bremer. Tillhör fröken C. Rózycka, Nizza.

Digitized by Google

lika tryggt som glatt.» Ett halvår senare kände hon sig alldeles botad från den psykiska depression, av vilken hon lidit: »Jag for och har nu i flera månader druckit av en levande hälsokälla, och den heter grevinnan Sommerhielm» — och efter ännu några månader: »Vi ha nu snart levat ett år tillsammans och var dag varit lyckliga genom varandra. Vi passa ihop. Hon är en mycket egen slags människa. Det kraftiga sunda förnuft, den enkelhet, som tillhör folket, och det *högvälborna*, som tillhör en hög rang eller kanske snarare vissa släkter inom samhällslivets högre sfär, är på ett märkvärdigt sätt förenat hos henne . . . Det renaste allvar bor på djupet av hennes själ, och däröver spelar en oupphörlig lekfullhet, som gör det vardagliga livet till en succession av små komiska scener, ofta av den sorten, som låta munnen le till ögats tår. Jag har knappast sett någon så fullt sig själv och så väl vetande sin egen vilja, så litet frågande efter le qu'en dira-t-on? Mänskligheten väl ligger henne icke mycket om hjärtat, men att göra allt för den människa, som hon håller av, att gå, om så fordras, i döden för den — det faller sig av sig själv för henne. Hennes mun har en mängd grova talesätt, och den finaste grannlagenhet lever i hennes hjärta och handlingar. Hon avskyr metafysik och över huvud alla invecklade reflexioner, som kosta möda att reda ut. Förmår man henne att läsa något sådant, blir hon ivrig, ond, uppgiven. Tvingar man henne vänligt att fortfara, så blir hon verkligt illamående. I sina egna talesätt eller med ett ordspråk återger hon dock en annan gång törhända just den sanning, hon ej ville eller ej kunde fatta i den filosofiska dräkten» — är icke detta en rent mästerlig, realistisk karakteristik, vittnande om en skarp psykologisk observationsförmåga? Ty en dylik *var* verkligen Fredrika Bremers styrka, ehuru den tyvärr mycket sällan kunde göra sig gällande i hennes romaner.

Grannarne.

Då Fredrika Bremer bestämde sig för att lämna sin familj och resa till Norge, var det för att »vistas en tid vid lasarettet i Kristiania». Men hon hade icke länge varit tillsammans med den lugna, rogivande, praktiska grevinnan Sommerhielm, innan hon övergav denna nu åter uppdykande plan att bliva ett slags protestantisk sœur de charité. Redan på hösten 1835 skrev hon till Böklin: »Denna vinter blir jag stilla på Tomb hos grevinnan Sommerhielm. Men i vår flyttar jag i en liten eremitage i Kristiania, där jag skall leva med böcker och egna tankar samt däremellan med fria luften och naturen. Det blir väl med få avvikelser min position för livstiden. Den verksamhet, jag hungrade efter i våras, blir väl ej av för det första. Jag vill först allvarligt se och försöka, vad jag kan på en annan väg.» I samma brev omtalar hon, att hon börjat med en ny roman, Grannarne. Den blev, ur en synpunkt, hennes bästa, ehuru brytningen i hennes väsen mellan romantik och realism aldrig framträder så skarpt som här. I själva planen står hon ännu under inflytande av Jean Paul och Sturm und Drang, och hur onaturlig och konstruerad denna plan är, framgår redan därav, att hon ständigt, såsom hennes brev visa, ändrade den, t. o. m. under själva tryckningen. Bokens hjälte Bruno har såsom yngling begått en stöld och på grund därav blivit förbannad av

Digitized by Google

sin mor, generalskan Mansfelt. Han rymmer, kommer till Västindien, upplever en mängd äventyr, blir slavhandlare och mycket rik. Efter sjutton år kommer han såsom en okänd främling tillbaka till hembygden för att få moderns förlåtelse, räddar henne, då hennes hästar skena, och blir försonad med henne. Samtidigt blir han förlovad med en änglalik flicka, Serena, men med sig har han en demonisk älskarinna, Hagar, som vill mörda Serena och, då detta misslyckas, stöter dolken i sitt eget bröst. Innan hon dör, får Serena genom sitt änglagoda väsen tillfälle att omvända henne, och allt slutar således lyckligt. Planen är, som man härav finner, så litet verklighetstrogen som möjligt, och den är tydligen tillkommen under intryck av Sturm und Drangs och Jean Pauls romaner. Detsamma gäller om karaktärerna — till en del. Bruno, Hagar och Serena äro romanfigurer; alla gå de tillbaka till Jean Paul, och särskilt är Bruno koncipierad efter hjälten i Titan. Det är nog att läsa de rader, med vilka Bruno, då en mystisk främling, introduceras för läsaren: »Mellan ekarna där gick en man av kraftig, nästan atletisk gestalt, klädd i en mörk och ädel riddräkt. Han gick långsamt, med armarna i kors och huvudet nedböjt såsom i djupt begrundande. Bredvid, eller rättare bakom honom, gick en skön, glänsande, svart häst med betslet rikt besatt av vita snäckor. Tyglarna hängde lösa, och det vackra huvudet böjde sig än mot gräset, än höjde det sig smekande över sin herres axel, som tycktes vara vand därvid och lämnade sin trogne följeslagare full frihet. Vi kunde blott se en skymt av mannens profil, ty han gick vänd ifrån oss, men det lät oss ana ett mörkt och dystert ansikte» — detta är ju en typisk romanhjälte från Sturm und Drang, mörk, dyster, fylld av våldsamma lidelser och med ett dunkelt förflutet. När han sedermera börjar tala, sker det på de Jean Paulska hjältarnas onaturliga, uppstyltade språk. Däremot har Fredrika Bremer åtminstone sökt att hålla sig fri från de långa filosofiska och estetiska utredningar, som vanprydde Presidentens döttrar och Nina. Här har jag — skrev hon till Böklin — »kunnat följa ditt råd och låta filosofien vara verkets *osynliga* genius, och författarinnan har själv vikit undan för att låta sina personager föra fritt spel». Grannarna, som kom ut 1837, är också mera lättläst än hennes föregående romaner. Den är det även därför, att vi här möta en hel följd av ypperligt, realistiskt tecknade karaktärer. Fredrika Bremer hade alltid *velat* teckna dylika, men dittills hade hon aldrig kommit längre än till ansatserna. Nu, i grevinnan Sommerhielms hem och under hennes antiromantiska inflytande, bröt realismen igenom. Romanen har den gamla brevformen, och breven äro skrivna av en ung läkarfru. Både

Digitized by Google

denna och hennes man tillhöra vardagslivet, äro goda, snälla och älskvärda människor, över vilkas samliv det vilar denna hemmets sol, som Fredrika Bremer så högt älskade. Men huvudfigurerna i det galleri av personligheter, som romanen rymmer, tillhöra det gods, där den gamla generalskan residerar. Vi möta där hennes piga, den trogna Elsa, hennes gamle vän, den originelle lagman Hök, och såsom gäst den pigga och roliga Hillevi Husgafvel. Alla ha de något både av Jean Paul och av Walter Scott hos sig. De äro originella, litet besynnerliga, men verklighetstrogna. Högst står generalskan själv — ma chère mère, såsom hon av alla kallas — och i henne har Fredrika Bremer skapat den svenska romanlitteraturens första, verkligt levande personlighet, på samma gång komisk och tragisk. Trots sin utpräglade originalitet är ma chère mère tecknad efter levande modeller. Minst sju fruar — berättade Fredrika Bremer för Böklin — »ha fått släppa till deras egenheter, den ena slurkan, den andra ordspråken, den tredje trallen[1] o. s. v., men i det hela är hon en representant av vår generations far- och mormödrar, dessa kraftiga fruar, som under Adolf Fredriks och Gustav III:s tid ej voro sällsynta inom såväl borgarklassen som den högvälborna. Dock nekar jag ej, att jag isynnerhet haft en person i sikte.» Man gissar här på grevinnan Sommerhielm, som åtminstone ligger bakom ma chère mères smak för ordspråk och drastiska uttryck, men som nog hade också en mängd andra beröringspunkter med Fredrika Bremers bästa karaktärsskapelse. Ma chère mère var således modellerad efter verkligheten, och för betydelsen av en dylik realism hade Fredrika Bremer nu öppen blick: »Verkligheten, den objektiva verkligheten! Ja, min gode Böklin, jag kan inte nog säga dig, huru starkt jag känner, att den innebär allt det bästa, som människan kan fatta och uttala . . . Livets verkliga gestalter med deras tusenfaldigt olika anleten tränga sig på mig och förebrå mig, att jag så illa, så litet uppfattat, så svagt återgivit, att jag låtit vardagslivet synas så fattigt.»

Hennes nästa roman, Hemmet (1839), rör sig uteslutande inom vardagslivets värld. Visserligen förekommer här icke någon så imponerande karaktärsskapelse som generalskan Mansfelt, men till ersättning har hon nu gjort sig fri från Sturm und Drang-romantiken. Den samtida kritiken klandrade romanens brist på komposition. Men denna brist måste kanske snarare räknas såsom en förtjänst. Vi ha här icke någon onaturlig händelseutveckling, inga mordförsök, inga hemska, Hemmet.

[1] »Slurkan» var en besynnerlig huvudbonad, som generalskan bar, »trallen» en promenad, som hon och lagman Hök, utan att tala till varandra, regelmässigt företogo i salen.

Digitized by Google

underbara äventyr, utan blott teckningen av ett vardagsliv inom lagman Franks familj. Tilldragelserna äro de vanliga, glädje och sorg blandas om varandra, dödsfall och förlovningar, barnen, som först möta oss, växa upp till stora och gå olika öden till mötes. Över alla de växlande bilderna gjuter sig hemmets solsken. Karaktärsteckningen är icke så skarp som i Grannarna, men den är god och verklighetstrogen, lagmannen och hans hustru, assessor Jeremias Munter, den gamla hovmarskalkinnan m. fl. För vår tid äro människorna kanske litet *för* förträffliga, det hela är något för sött, skildringen förefaller oss ibland smått barnslig. Men för sin tid var Hemmet onekligen en god, realistisk familjeroman, till vilken Fredrika Bremers eget hem lämnat stoffet; en av döttrarna, Petrea, är ett självporträtt av författarinnan och ett porträtt, tecknat med verklig humor.

I ett brev till Böklin (1840) redogör hon för romanens syfte: »Huvudtanken i Hemmet är medlemmarnas förhållande till varandra och till ett högre liv. Jag varken ville eller kunde skildra annat av hemmet, ty annat har jag, så i gott som i ont, icke sett i mitt eget från yttre förhållanden ovanligt isolerade hem ... Min andra tanke var att söka lösa en av hemmets svåraste uppgifter, nämligen att vara ett lyckligt och trevnadsfullt hem med många döttrar, varibland flera ogifta. Jag ville i min mån hjälpa att borttaga den gängse fördomen, att kvinnans enda mål och fullbordan är — äktenskapet, att hon det förutan är en förfelad varelse, en vissnad gren. O, det är denna fördom, som, ifrån barndomen inplantad, gör så många olyckliga och misslyckade varelser i världen, ty det är en falsk tro, att alla, även välbildade, fruntimmer få tillfälle att gifta sig.» Denna tendens gör sig i Hemmet emellertid ej gällande på den estetiska formens bekostnad. Fredrika Bremer predikar här mindre än förut och låter människornas handlingar tala mera än deras ord. Hennes program var också ytterligt moderat. O att man och kvinna — skrev hon i slutet av 1837 till Böklin — »blott rätt visste att värdera var sin krets och var den andras! Jag har blivit ledd att nu tänka närmare däröver av två ganska motsatta röster. Den ena är miss Martineau's, som i sitt nya verk över Amerika har upphävt ett kraftigt rop *för* fruntimmernas politiska rättigheter och nekat sig vara pliktig att lyda lagar, till vilka hon icke givit sitt samtycke. En liberal man och stor vän av fruntimmerna blev högst upprörd över detta upprop av en författarinna, som han högeligen värderade, och gav sig ej ro, innan han fått ihop ett litet sällskap för att diskutera den frågan. Jag var däribland, och det föll sig så, att de flesta av herrarna stodo upp *för* fruntimmernas emancipation, fruntimmerna *emot* den. Jag kände livligt, huru litet både samhället och kvinnan själv skulle vinna genom detta hennes utgående ur den henne av naturen anvista sfär, ja, hur oändligt mycket de skulle förlora. Det ges ju något högre än lagen, något viktigare än lagstiftning; det är den sedliga anda, som ingjuter i lagen sitt välgörande liv. Kvinnans deltagande i statslivet på samma sätt som mannen skulle förstöra hennes kvinnlighet, förtaga det välgörande av hennes inflytande på livet och sederna.» Några politiska rättigheter fordrade hon således icke för kvinnan. Men väl protesterade hon mot att göra hemmet till hennes *enda* verksamhetskrets. Då Böklin i sitt svar tydligen ville hänvisa kvinnan till att vårda den husliga härdens penater, vill Fredrika

Digitized by Google

Bremer ej följa med honom: »Penaterna ha även hittills varit bra inskränkta gudar. Millioner kvinnors liv och lust har vissnat, millioners vissna i denna stund under dessas fromma tyranni. Säg, min gode lärare, du goda solstråle, som ville upplysa och liva min själ och har gjort det, säg, vill du giva kvinnans själ luft genom att öppna henne verkningskretsar i de flesta av de kretsar, där människor arbeta, blott hon arbetar och verkar som kvinna?» Inom konst, vetenskap och industri kan hon ju göra en insats, och bör hon då icke uppfostras så, att hon kan självständigt verka »utan avseende på äktenskapet?» Huru mycket friare och ädlare skulle icke då äktenskapet bliva, där det slöts utan allt tvång, utan det nödtorftiga, som nu så ofta hänger därvid, och huru mycket nyttigare och lyckligare skulle icke kvinnan i allmänhet stå i samhället?» Vad hon fordrade för kvinnan var således rätt till arbete och ett därav följande ekonomiskt oberoende samt framför allt en annan uppfostran, i vilken hänsyn togs till denna uppgift.

Fredrika Bremer och Geijer.

Med 1840-talet trängde sig dessa sociala idéer allt starkare på henne. Något bidrog väl härtill, att hon på sommaren 1840 lämnade Tomb och flyttade tillbaka till Stockholm och Årsta, där hon kom i en annan, mindre rogivande och mera socialt intresserad miljö. Hon var nu en redan världsberömd författarinna, ty hennes böcker blevo vid denna tid översatta på flera utländska språk, och särskilt i Tyskland hade hon redan i början av 1840-talet blivit en modeförfattarinna. Även inom Sveriges litterära värld hade hon blivit en auktoritet. Med de tongivande inom denna stiftade hon nu en närmare bekantskap, med Tegnér, Geijer, Fahlcrantz, Atterbom och med Uppsalasocietetens Egeria Malla Silfverstolpe. Av dessa kom hon särskilt Geijer nära[1], och de hade även, isynnerhet efter avfallet 1838,

[1] Nära bekant med Geijer blev Fredrika Bremer först vid sin återkomst till Stockholm, men redan 1835 hade de personligen träffats, och det porträtt, som Fredrika Bremer då i brev till Böklin ger av Geijer, är kanske det mest levande, vi hava och visar hennes överlägsna förmåga av realistisk skildrarkonst: »Jag har i dessa dagar haft ett besök, lika hedrande som för mig oväntat och som jag måste tala om för dig. Vi höllo på att på bästa vis beneventera vår snälla skolfru från Årsta, då en liten fryntlig man 'med magen rundad av fetma' träder in, hälsar, frågar efter fru Bremer, sedan efter Fredrika Bremer och presenterar sluteligen sig själv — det var Geijer! Jag föll som från skyarna. Jag hade tänkt mig Geijers gestalt mäktig, stor, kraftfull som hans tankar och hans språk — jag kunde ej finna mig i den lilla muntra, något vårdslösa mannen med sammanlupna, plirande ögon. Rörd och överraskad var jag tillika av hans godhet att komma till mig. Han sade så vänliga ord, han gav mig ett exemplar av sina nyligen utkomna skaldestycken. Sedan kom en mindre uppbygglig scen. Geijer var *blyg* och talade avbrutet om de likgiltigaste saker i världen. Jag skydde för att komma på den store mannen med viktigare ämnen. Hade icke mamma varit, som med sitt vanliga, behagliga världs- och sällskapsvett underhöll samtalet på tusen strunt, så hade vi troligen setat stumma. I går var Geijer här till middagen jämte några andra herrar. 'Slå flitigt i portvin åt Geijer! sade Claes. Geijer kan dricka sitt glas och väl två, ja tre, fyra, fem, sex, sju, åtta, och då blir han pirum och då håller han tal.' Mamma slog flitigt i portvin. Geijer var munter, språksam, sade infall, litet grova, men riktigt

Digitized by Google

många beröringspunkter. Fredrika Bremer hade alltid hyst ett livligt intresse för filosofien, hon hade läst skrifter av Schelling, Schlegel, Hegel m. fl., och hennes brevväxling med Böklin hade till en stor del rört sig om denna filosofiska litteratur. Det var därför naturligt, att hon med beundran skulle blicka upp till det dåtida Sveriges främste tänkare, vilken liksom hon själv var en utpräglad idealist. Vidare förenade ju Geijer — i motsats till fosforisterna — denna idealism i spekulationen med en realism i den poetiska formen. Detta var just det mål, dit Fredrika Bremer strävat. Hon hade alltid varit politiskt liberal, och då nu Geijer bröt sig ut ur det konservativa lägret, kunde hon ej annat än hälsa detta »avfall» med glädje, särskilt som liberalismen hos bägge hade samma utgångspunkt, filantropien, som var det residuum, hon bibehållit från sitt studium av de engelska utilisterna. Grundtonen hos Geijer och Fredrika Bremer var densamma. Båda voro djupt religiösa naturer. Under sin ungdoms Sturm und Drang hade Fredrika Bremer genomgått en kris av religiösa tvivel, men genom Böklin hade hon åter närmat sig den ortodoxa kristendomen. Då det personliga umgänget med honom upphörde, kom hon väl att se de religiösa frågorna från en mindre ortodox synpunkt, men hon förblev alltjämt djupt och allvarligt religiös, ehuru man hos henne märker en strävan mot en friare, mindre dogmbunden kristendom än den, som tagit sig ett uttryck i de olika kyrkornas bekännelser. Även i detta fall kommo Geijer och hon att stå på väsentligen samma ståndpunkt. Då Litteraturbladet upphört, skrev hon (1841) till Böklin: »Litteraturbladet har slutat sin korta, men storartade bana. Jag vet ej, om det uppfyllt, vad det lovat, om det fullkomnat sin evolution, men jag andas där en rikedom av liv, förstånd och kärlek, som utvidgar och upplyfter min själ. Jag tycker, att Geijer där upptagit tidens unga hedningar och döpt dem till kristligt liv och kristliga samfundslemmar. Besynnerligt! Geijer har *icke* läst Hegels Philosophie der Geschichte, och likväl går han i samma riktning, ofta med nästan samma språk. Dock älskar jag Geijer som den högre moraliska karaktären. Därav hos honom en högre, fullare rättvisa. Han ser så djupt, hur allt och alla samman-

kvicka och var med detsamma så god, så välvillig! Med ett duktigt plaisanterie över yttersta domen, åt vilket jag och alla hjärtligt skrattade, förde han mig från bordet. Efter kaffet, under det att Fabian vid ett fönster gjorde till mig anmärkningar *mot* Geijer, satte sig den kostliga lilla mannen oombedd vid pianot. De korta, tjocka fingrarna rullade snart med eld över tangenterna. Själ och liv var i var ton. Fabians öga strålade av nöje. Så gjorde mitt. Dessa toner — djupa, vilda, fantastiska och ändå så ljuvt melodiska — gingo mig till hjärtat. Det var ingivelse i hans spel, det var *Geijer*.»

Digitized by Google

hänga, och ser försynens medel så väl i den fattiga, men dygdiga bonden som i hjältarna på världens höjder. Geijers behandling av representationsfrågan väckte, vid tredje bladet därav, allmän obelåtenhet och — som mig tyckes — med skäl.» Hans gamla vänner drogo sig från honom, och han har blivit en ensam man. Men i denna stund »är han för mig en skönare syn än någonsin i de dagar, då hans stjärna lyste i dess fullaste glans. Man kan ej ädlare och älskvärdare bära motgången ... Osynliga vingar tyckas lyfta den ädla, kärleksfulla anden. Beröringarna med honom och det förhållande, i vilket jag kommit till honom, har under senare tid utgjort ljuspunkterna i mitt liv. O, Böklin! Huru rik är jag ej! Jag har dig och jag har honom till vänner!»

Morgon-Väckter.

Året efter det att Fredrika Bremer bosatt sig i Stockholm trycktes den förut omtalade boken Strauss och evangelierna, och i den häftiga strid, som uppstod om denna, kastade sig även Fredrika Bremer in och utgav 1842 en broschyr »Morgon-Väckter, några ord i anledning af 'Strauss och evangelierne'. Tros-bekännelse af Fredrika Bremer» — första gången hon framträdde med utsatt författarnamn. Det vore orätt att säga, att hon där *sökte* att iakttaga en medelväg, ty denna medelväg *var* verkligen hennes övertygelse. Om hon kunde försvara den, är en annan sak. I själva verket är den lilla skriften just vad den giver sig ut att vara: en trosbekännelse, och det var en dylik, hon nu kände sig manad att framlägga: »Vem har en sanning över allting kär och söker ej dess befordran och uppstiger ej till dess försvar, om den angripes? Det vore feghet att tiga, när en helig röst bjuder: tala! ... Lärdom i vanlig mening har jag ej. Men jag har levat och lidit, mycket känt av vad livet har djupast, mycket även tänkt däröver.» Hon vänder sig *mot* Strauss, försvarar underverken, Kristi gudom, uppståndelsen m. m., och hon gör det med värme och övertygelse. Men samtidigt uttalar hon sin aktning för en ärlig forskare som Strauss och förklarar sig vara »ense med honom däri, att det finnes i bibeln dels mytiska beståndsdelar och traditionella föreställningar ur österländska läror, som det legat i kristendomens egen anda att övervinna och förklara, dels brister och ofullkomligheter, som vidhäfta de jordiska organer, varigenom liv och läror uttala sig ... Bättre är att blotta det frätande såret än att dölja det, om det skall kunna läkas. Och vi vilja erkänna det: vi ha glädit oss över den Straussiska kritiken, ty vi tro, att just genom den utveckling, han givit sitt partis riktning, skall en vändpunkt inträda och en ny väg kunna brytas emellan tvenne motsatta, men lika ensidiga åsikter om bibeln och uppenbarelsen ... Och vi tro på sannin-

Digitized by Google

gens kraft att bekräfta sig själv och ur vart *Nej* låta uppgå ett kraftigare *Ja*. Även jag har tvivlat och frågat med ögat på skriften och handen på hjärtat: vad är sanning? Och jag ville fråga var tänkande människa: har du ej tvivlat, har du ej frågat så? Har du ej — ofta oemotståndligen dragen till bibeln för att där söka Guds ord — även ofta känt dig bortstött och med upprört sinne utropat: Nej! Detta kan icke vara Guds ord!» Med denna utgångspunkt var uppgiften att *motbevisa* Strauss naturligtvis ytterst vansklig, och hon kunde knappt annat än framlägga sin subjektiva övertygelse. Såsom en dylik subjektiv bekännelse uppfattade även Geijer hennes skrift. Dina Morgonväckter — skrev han till henne — »äro utgjutelser av ett varmt och ärligt hjärta. Det sista torde du ej anse för något synnerligt intyg, liksom ärligheten i orlovssedlar plägar vara det minsta goda, man om någon kan säga. Och likväl är det åter det högsta — det, varförutan allt annat förlorar sitt värde.» Han kunde hava tillagt skriften också ett annat värde: den humana, fria uppfattningen, som icke fördömde en motsatt mening, utan i stället sökte att finna dess sanningskärna. Ty det är kanske framför allt häri, som vi hava Fredrika Bremer. Denna trosbekännelse var emellertid varken högerns eller vänsterns, och från bägge hållen blev den lilla broschyren kritiserad — välvilligast av de verkliga teologerna, av Anjou, Reuterdahl och Fahlcrantz.

Syskonlif.

De religiösa och sociala frågorna togo nu allt starkare hennes intresse, och i den roman, Syskonlif, på vilken hon 1845 började arbeta, kunna de sägas bilda själva kärnpunkten. Den kom ut 1848 såsom det åttonde bandet av Nya teckningar utur hvardagslifvet[1] och förefaller till en början vara en roman av samma slag som Hemmet. De olika syskonen Dalberg karakteriseras och deras hemliv skildras. Men redan här röjer sig en olikhet mot den äldre romanen. Syskonens föräldrar äro döda, och huset skötes av den äldsta systern Hedvig, i vilken vi möta Fredrika Bremers idealkvinna, god, intelligent, fördragsam och självuppoffrande. Det Dalbergska hemmets krydda är likväl den gamle morbrodern, general Herkules, som vid sidan av ma chère mère är Fredrika Bremers främsta karaktärsskapelse. Psykologien går kanske icke så mycket på djupet, men den behöver i detta fall knappt göra det, ty generalen är en genomhederlig, ärlig och godhjärtad gammal krigsbuss, vars själsliv ej är vidare komplicerat. Tänka är icke hans starka sida, men med sina enkla idéer reder han

[1] Mellan Hemmet och Syskonlif hade hon såsom del V—VII utgivit Strid och frid (1840), En dagbok (1843) och I Dalarna (1845). De äro dock mindre betydande i hennes produktion.

Digitized by Google

sig likväl kanske bra med sina diskuterande, mera lärda systerbarn, som hjärtligt hålla av den konservative gubben. Han har tyvärr en ful ovana: han svär så förskräckligt. Det låter så illa — säger kelgrisen bland hans systerdöttrar: Vill inte morbror lova mig att lägga bort den där ovanan? »Det skulle jag förbannat gärna, mitt lilla hjärta, bara jag kunde hålla det. Men ta mig fan, om jag det kan! Gamla vanor sitta i, ser du. Och sedan — tycker jag, att det låter rätt bra, jag.» Rent mänskligt sett är han huvudfiguren i romanen, och denna slutar också med hans död; på natten före sin födelsedag, som just skall firas, somnar den gamle helt fridfullt in i den eviga vilan. Vid sidan av honom finnas också några andra goda karaktärstyper: trotjänarinnan Maja — för dylika hade Fredrika Bremer alltid ett varmt hjärta — och generalens faktotum Stolt. Han och generalen trivas förträffligt tillsammans, men om några moderna likhetsidéer vilja de ej höra talas. Då de unga framlägga dylika, brusar generalen upp: »För sju tusan, inte är det jag, som gjort olikheten människor emellan, inte är det jag, som gjort fattiga och rika. Det har vår Herre gjort, det lära vi ej göra om.» Och — fortsätter han — »vad det beträffar, att Stolt skulle sitta vid min sida, så sker det icke. Först och främst, för det att jag icke vill det, och för det andra, emedan han icke vill det. Är det icke så, Stolt, din tusan?» »Ja, general! svarade Stolt styvt och bestämt.»

Fredrika Bremer.
Självporträtt, troligen från slutet av 1830-talet.

Denna humor verkar mildrande på de för denna tid radikala idéer, som Fredrika Bremer framlade i sin roman. Ty Syskonlif är vida mindre en skildring av ett hemliv än en tendensskrift. Hon kommer här in på alla möjliga frågor, även politiska. En, som särskilt sysselsatt hennes far, var om finländarnas ställning till Sverige. Då han förutsåg Finlands öde och under inga förhållanden ville bliva rysk undersåte, sålde han sina egendomar och flyttade redan 1804 över till Sverige. I Syskonlif förekommer samma konflikt. Generalen och hans bror Arthur hade båda kämpat med i det sista finska kriget. Då fred slöts, ville generalen ej stanna i Finland, »och jag trodde, att min bror tänkte och ville som jag. Jag kunde ej tänka mig annat. Förr hade jag kunnat tro Gud fader om att gå i förbund med fan. Men min bror tänkte ej som jag.» Han ville stanna på vår faders gård och förklarade, »att han ville bli sitt fosterland trogen och leva för att gagna det även under en annan herre». Det kom nu till en våldsam konflikt,

Digitized by Google

den hetlevrade generalen kallade sin bror »ryssvän», »landsförrädare» o. s. v., drog värjan och var nära att dräpa brodern. Sedan skiljas de för hela livet, och först vid romanens slut försonas de. »Sedan jag upphörde att bära vapen för Sverige — yttrar den finske brodern — har jag icke burit vapen mer. Jag har levat som en fredlig borgare på mitt fädernegods, odlat Finlands jord och utsått odlingens frön i finska hjärtan. Jag har varit Gud och mitt fosterland trogen och har med mitt samvete frid.» Om jag — svarar den andre — »ej kan i allt se som du, i allt kan dela din övertygelse, så vill jag ära den. Jag vet, att den kommer ur ett redligt hjärta. Människorna se endels. Gud ser allt. Han döme!»

Ivrigare äro diskussionerna om religionen. En av systrarna, Engel, är förlovad med Uno, som ej gör någon hemlighet av, att han ej är troende, och hon är ett ögonblick betänkt på att bryta förbindelsen. Hennes äldre broder Augustin — Fredrika Bremers språkrör — yttrar då: »Man ropar så mycket på enighet. Men jag bryr mig ej om någon yttre enighet, någon sken- eller formenhet. Låt oss i Guds namn vara skiljaktiga. Striden är icke det onda. Den är väckande, utvecklande. Bitterheten, oredligheten i striden är av ondo... Det är för övrigt ganska svårt att nu för tiden säga, vem som är kristen eller vem icke. Jag vet intet bättre märke därpå än sinnelaget och frukterna. Det kristna livet har så genomträngt världens liv, att vi stå i dess ström, drivas av dess medvetande utan att veta det. I sederna, i lagarna, i samfundslivet, i litteraturen, över allt möter oss dess ljus, dess anda. Och den, som älskar detta ljus, denna anda och ledes därav, han *är* en kristen, om än han skulle misskänna dess ursprung.» Man kan ju säga, att detta är 1700-talets tolerans, men i så fall förbiser man det väsentliga, den djupt religiösa, kristliga undertonen. Ty denna är romantikens insats, och konflikten slutar även därmed, att tvivlaren blir omvänd, icke av några förnuftsskäl, utan genom en upplevelse. En annan representant för Fredrika Bremers livsåskådning är familjens vän, »den lille doktor Lund». Han var präst och varmt tillgiven den lutherska kyrkan, ehuru han i åtskilliga stycken gick utöver dess ståndpunkt, ty han »hade funnit, att ännu ingen kyrka, ingen religionsform på jorden hade mäktat fullt uppfatta och framställa det ljus över himmel och jord, den rikedom av nåd och salighet, över alla tillvarelsens sfärer, som innehållas i denna skrift (bibeln). Han var en av dem, som trodde tiden för handen, då detta ljus skulle dagas, då en högre allmänneligare kyrka skulle uppstå på jorden, och han gladde sig åt de sken på andans himmel, i vilka han såg förebådas den nya dagens ankomst.»

Såsom alltid hos Fredrika Bremer knyter sig huvudintresset till kvinno- och äktenskapsfrågan. En av systrarna, Gerda, är förlovad med Sigurd, en kall och sträng man, som visserligen är fästad vid henne, men också är genomträngd av föreställningen om mannens härskarmyndighet. Hans kodex i det fallet är fru Lenngrens Råd till min kära dotter. I detta tyranni vill Gerda emellertid ej finna sig: *makar* betyder ju *likar;* och hon vill vara fri, ej en slav. Bättre då en skilsmässa. Men — säger Gerdas kloka syster Hedvig — »Gör den i kärlek, ty den måste ändå ske. Det är bättre att skiljas i kärlek än att leva tillsammans i kiv och slutligen — hat.» Så häves förlovningen, Gerda bryter sig en självständig bana, blir en firad sångerska, men då hon vänder tillbaka till Sverige, återfinner hon Sigurd såsom en bruten, fattig och sjuk man, vars övermod givit sig. Båda älska varandra fortfarande. Då Gud — säger Gerda till honom, — »skapade människosläktet i tvenne hälfter — man och kvinna — så ville han, att dessa i förening

Digitized by Google

skulle fullborda livet. Den ena hälften skall vara den andras *hjälp;* men det trängre, det inskränkande bandet behöves ej ovillkorligen därtill. För de flesta ej! Det finnes ett högre äktenskap än det vanliga — ett *andligt!* O! Sigurd, kunna vi ej ge varandra handen till detta, ej leva lyckliga tillsammans som syskon, som vänner?» Man har svårt att freda sig för misstanken, att Gerda här uttrycker en känsla, som ej var alldeles främmande för Fredrika Bremer själv. Sigurd vill emellertid ej finna sig i detta andliga äktenskap, och Gerda ger med sig. Om hon — tillfogar författarinnan — »nu tänkte mycket på sin egen lycka, egen tillfredsställelse, det vet jag icke, men det — tror jag icke, tror icke, att hon tänkte stort på sig själv alls i denna stund». För Fredrika Bremer var den äktenskapliga lyckan ej den högsta, och romanens »hem» ledes icke av en moder utan av den äldsta systern Hedvig, som åtagit sig en moders plikter mot de yngre syskonen. I romanens början mottager hon ett friarbrev från en ung man, Ludovico, som hon älskar. På sin dödsbädd hade fadern bett henne att ej övergiva syskonen. Det hade hon lovat, och det löftet ville hon hålla. Hon ville det även för Ludovicos egen skull: »Jag har ofta hört sägas, att endast ungkarlar kunna verka något stort för vetenskapen», och gifte de sig, skulle hon stå i vägen för den framtid, som väntade honom såsom vetenskapsman. Så varmt Fredrika Bremer än älskade hemmet och familjen, förefaller det dock, som om hon hade en känsla av, att äktenskapet var ett hinder för både mannens och kvinnans högre uppgifter i livet.

Filantropien, arbetet för hela släktets bästa, hade vid denna tid fullkomligt gripit henne, och detta kommer även fram i romanen. En dylik filantropisk idé var den om frigivna fångars behandling. På trotjänarinnan Majas bön upptar Hedvig i huset en ung flicka, som kommit från korrektionshuset, och experimentet slår väl ut. En annan idé var ännu mera revolutionär. En mycket fantastisk fransman, Fourier, hade någon tid förut framkastat en halvt socialistisk framtidsplan — en mänsklighetens organisation i »falangstärer», bestående var och en av 400 familjer, vilka skulle hava gemensamma bostäder och arbetslokaler och enligt vissa principer dela arbetsförtjänsten, dock så att en del av vinsten skulle tillfalla det i företaget insatta kapitalet. När hela mänskligheten uppdelats i dylika falanger, skulle ledningen av det hela utövas av en »omniark», vars residens skulle bliva Konstantinopel. I början av Syskonlif tar Fredrika Bremer upp idéen från den mera skämtsamma sidan. En av syskonen, Ivar, är en hänförd socialist, som tror på den gyllene åldern, då vi få gemensamma boningshus, när rik och fattig bli tomma namn, när vi alla arbeta som bröder, när skilda stater bli avlagda inrättningar, »när hela jordklotet blir ett fosterland för en enda stor familj utan kaster och skrån, lagar, kollegier, tullar och allt sådant stumpverk». »Vad är det för en förbannad smörja du pratar?» sade generalen med en ton av en annalkande åska. »Fosterland en gammalmodig inrättning?» Ja, fosterland i inskränkt bemärkelse — svarar Ivar — ty hela jorden blir vårt fosterland, och vår nationalregering skall bli i Konstantinopel. Nu blir generalen allvarligt ond och blir ej lugnare, då Augustin försäkrar, att detta blott var »vissa fransyska framtidsteorier. De ha också sina excentriciteter och galenskaper. Men man kan icke neka till, att några härliga tankar ligga till grund för dem.» Och i slutet av romanen tar Augustin själv — Fredrika Bremers alter ego — upp idéen och skapar efter amerikanskt mönster en svensk falangstär, »ett samfund på svensk grund, med svenska seder, i vilket vi skola söka lyfta arbetarna till möjligaste förädling». Om — fortsätter han — »vi ock aldrig kunna bringa det därhän, att man vid

Digitized by Google

vår manufaktur kan — som presidenten Jackson i Lowell — spatsera tre och en halv engelska mil emellan rader av unga flickor med silkesstrumpor och parasoller, så skola vi dock se till, att aldrig helgdagsmänniskan skall gå under i jordträlen utan hålla sig uppe alla dar i veckan». Det är ganska intressant att jämföra den entusiasm, som här uttalas för dessa falangstärer, med den kritik, som Fredrika Bremer kort efteråt nedskrev, då hon på ort och ställe fått se North American Phalanxtery. Kritiken slutar: »Denna falangstär är för närvarande den enda, som finnes bestående i Förenta Staterna. Många flera ha funnits, men alla ha strandat och gått under för svårigheten att vinna de samfällta medlemmarnas intresse och stadiga samverkan för anstaltens idé och allmänna liv. Entusiasterna ha fått arbeta, de slöa andarna ha levat på dem; de förra ha fått göra allt, de senare intet. Fouriers teori om 'arbetets attraktion' har blivit vederlagd av en mängd lata naturer.»

1843 berättade hon för Böklin, att hon kommit att läsa Tocquevilles berömda arbete La démocratie en Amérique — »en bok, som gör epok i mitt liv genom de utsikter, den öppnar, de tankar, den låter mig tänka, de resultater, den hjälper mig att komma till». Denna förtjusning för frihetslandet väster om Atlanten bryter även fram i romanen. Det är dit den frigjorda Gerda begiver sig, och Fredrika Bremer kommenterar detta: »Man har vallfärdat till den heliga graven; sedan till det gamla Rom. Man ville där avsluta med det förflutna och begynna på nytt att hoppas, att leva. I våra dagar drager man västerut, till den nya världen. Det lilla ljuset, som för den första upptäckaren lyste i natten och bebådade den efterlängtade stranden, det lyser än i dag för Europas barn från Amerikas strand, lyser upplivande genom mångens natt. Religionsfriheten, arbetet på den unga, givande jorden, det löftesrika goda, som i många gestalter där står upp i dagen — det är ljuset! Det är detta, som lockar oss att lämna våra hyddor för att där bygga nya och där begynna på nytt.»

Amerikaresan.

Redan då hon började nedskriva Syskonlif, var hon betänkt på en resa till Amerika. I ett brev till Böklin i oktober 1845 skrev hon: »Du har anat rätt, min gode Böklin, om min avsikt med en resa till nya världen. Det är dess penater jag ville se, det är dess kvinnor jag ville lära känna. Jag ville ur den nya världens hem hämta en ljusblick över den nya världsbildningens öde jämväl i den gamla världen, det är i vår. Ty jag har ock mitt Utopia för statslivet, och det är huvudsakligen byggt på kvinnans befrielse och upphöjelse genom lag och samhällsanda till sin rätta mänskliga ståndpunkt. Hon är ju modern i människolivet; hon ammar mänskligheten vid sitt bröst.» Emellertid kom denna resa att dröja, ty hon ville ej lämna den åldriga modern och den sjuka systern Agathe. Då den andra systern Charlotte Quiding och hennes man 1847 flyttade till Stockholm, öppnades därigenom för henne en möjlighet att resa. Men ännu på sommaren 1848 hade hon ej bestämt sig. Hon skrev då till Böklin: »Jag har haft en stark frestelse att resa till Amerika detta år i stället för till Skåne och Danmark, ty inbjudningar ha kommit till mig från den nya världen och tillbud sådana, som icke lätteligen två gånger återkomma, och jag ville dock en gång med egna ögon se tillstånden och individerna i detta land, till vars politiska och sociala former de europeiska (inom dess fria stater) allt mer tendera. Jag ville se hemmet och kvinnan i detta land och vad människan kan bliva under de nya former av frihet och humanitet, som där göra sig väg ... För närvarande har jag uppskjutit den resan för en mig närmare och kärare.» Det var resan till Böklins hem. »Femton år — skrev hon till Malla Silfverstolpe — äro nu förgångna, se'n jag skildes

Digitized by Google

Tomb d. 5 April — 40.

Bästa fru Flygare!

Jag hade önskat kunna berätta att "Professorn och hans skyddslingar" vore välbehållna under tak på "gamla Tomb", när jag till Ernas Moder framförde min hjertliga tacksägelse för gåfvan, äfven som för det vänliga brefvet af d. 10 Febr. Men som det ännu torde dröja en stund innan de infinna sig der (fröken Froshils som från Blomsholm kommer hit i Påsk har lofvat taga dem med sig), vill jag icke dröja längre med att skrifva Tack således goda fru Flygare för bok och bref! hvilket sednare hade det felet att det slutade just der jag oändligen gerna velat veta mera. Ty att höra fru Flygare vara i en lycklig belägenhet och en som tillfredsställer den tänkande och kännande menniskans behof, helst vid inträdet på en bana så full af intresse,

Brev från Fredrika Bremer till Emilie Flygare-Carlén april 1840.
Kungl. Biblioteket. (Karl Warburgs autografsamling.)

Digitized by Google

så rik på både rosor och törnen, skulle ofrågeligen intresserat mig.

Att mitt Hem skänkt Era Ättlingar nöje, är mig innerligen kärt. Älskligare och skönare bilder av husliga ~~lifvet~~ finnas visserligen och kunna framvisas, men det är med flit som jag undvikit att teckna ett idealiskt hem. Det skulle då ha stått allt för långt ifrån mängden af jordiska hem. Min önskan var att visa *huru* innom de vanligaste förhållanden och bland de hvardagligaste karakterer, åstadkommes den rörelse uppåt som ~~det stora~~ närmar till himmelen, till fullkomningen och saligheten menniskan och hennes verld. Den rörelse är mig så kär så outsägligt välgörande att iakttaga, så i blommans som i menniskans och i verldens, lif. När dessa sednare växa av christen jord (själf-förbättningens) då blomma de i himmelen och mossa lika väl som rosenbuske utveckla i solens ljus en egen och fulländad skönhet. Ifrån den stund jag i det stora verldsdramats rörelse fattade denna dess riktning, från denna stund fick mitt eget lif sin (riktning) och min själ en stilla och djupa glädje. Hvad jag ser i lifvets vexlande former af denna eviga och ljusa sanning, det — talar jag om i böcker. Men jag kan ej nog ~~uttala~~ säga, huru fattig jag känner mitt arbete, huru svag min uppfattning

och framställningsförmåga, emot det rika, djupa som är. Ju öpnare blicken blir, ju skarpare tanken, dess mer vidgas lifvet, dess djupare och gudomligare synas dess företeelser. Ack! man skulle förtvifla om — man ej måste jubla och tillbedja, och i ett halleluja för skaparen glömma sitt eget hjertas Miserere. Från sådana känslor kommer man igen med ödmjukadt och stärkt sinne, för att bedja Gud att gifva sin kraft till att blifva ett ringa verktyg i hans hand, till minskande af det onda och förökande af det goda på jorden, d. ä. att hvar och en med sitt redskap hjelpa att bygga hans rike. Eget hjertas renhet är dervid det förnämsta, allvar och arbete gör det öfriga.

Må vi alla lyckas hvar på vårt håll med vårt arbete! Med denna önskan bästa Fru Flygare får jag för denna gång taga afsked och får framföra Grevin Sommenhjelms helsningar, hvilken jemte mig med glädje motser läsningen af ett nytt arbete af författ. till Waldemar Klein m. fl. Tänk vänligt på den som af hjertat önskar Fru Flygare allt godt!

Fredrika Br.

Digitized by Google

UNIVERSITY OF ILLINOIS

Digitized by Google

från honom i en stormig stund. Men sädet, som blivit utsått under de tvenne föregående årens umgänge med honom, har sedan växt och förkovrats, vårdat av hans trogna hand. Jag mötte honom eller rättare: Gud sände honom till mig i en viktig period av mitt liv. Jag hade uppstått ur en lång, nära trettioårig dödskamp, och han gav mig — mer än livet. Han gav mig det, som allena kunde göra mig livet kärt och värt: ett *nog* för min ande.» I oktober 1848 kom hon till Böklins nya hem — han hade nu blivit kyrkoherde i Köpinge ej långt från Kristianstad, och där vistades hon till början av december, då hon begav sig till Köpenhamn. I den danska huvudstaden kom hon i beröring med dess främsta personligheter, med Andersen, Martensen, Hauch, Örsted, Grundtvig m. fl. och dröjde där hela vintern samt en del av sommaren. Där mognade hennes plan att fortsätta resan — till Amerika. Hennes sjuka syster Agathe vistades då i Marstrand, och dit reste nu Fredrika Bremer att taga avsked av de sina. Jag blir väl — skrev hon till Böklin — »en fjorton dagar hos Agathe och reser så — till nya världen. Jag bar tyst inom mig denna plan, redan då jag lämnade Stockholm, men det berodde på så många yttre och inre ting, om den skulle kunna verkställas, att jag icke ville tala därom.» Från Helsingör reste hon med ett ångfartyg över till Hull, och redan den 4 oktober 1849 var hon i New York. I Amerika, vars flesta stater hon besökte, stannade hon i två år och kom först i september 1851 tillbaka till England.

Då det fartyg, på vilket Fredrika Bremer färdades till Sverige, i början av november hunnit till Dalarö, möttes hon av en smärtsam underrättelse: att hennes syster Agathe för mer än en månad sedan slutat sina dagar: »Hon gick, när blommorna vissnade, när sångfåglarna flögo åt söder, hon gick, även hon, till varmare länder.» Det hade varit till henne, Fredrika Bremer skrivit sina många och långa brev från Amerika. I Stockholm uppvaktades den ryktbara författarinnan av den nye redaktören för Aftonbladet, Bergstedt, som anmodade henne att för tidningen skriva en skildring av den stora världsutställningen i London, som Fredrika Bremer på återvägen besökt. Hon gick in härpå, och så publicerades i Aftonbladets följetong från nyåret till slutet av april 1852 England om hösten 1851, som handlade om vida mera än själva utställningen. Dessa artiklar utkommo samma år i bokform på danska och tyska, 1853 på engelska och holländska, sedan även på polska, men icke på svenska förrän 1922, då Klara Johanson hade den goda idéen att sammanföra dessa tidningsartiklar till en bok. Denna skildring av England hör, så vitt jag vågar döma, till det bästa, som Fredrika Bremer skrivit. Hennes stilkonst står här på höjdpunkten, och såsom en skildring av Victoriatidens kultur är den sällsport allsidig. Att en svensk upplaga så länge låtit vänta på sig, kan möjligen hava berott på de socialistiska sympatierna i dessa Englandsartiklar, men sannolikt därpå, att allmänhetens intresse upptogs av det större arbete, som Fredrika Bremer 1853—1854 utgav: Hemmen i den nya verlden. I den skrift — Till mina amerikanska vänner — som inleder de tre volymerna, berättar Fredrika Bremer, att hon i Amerika föga tänkt på att skriva en bok om det nya landet. Den skulle i så fall hava blivit helt annorlunda, mindre omedelbar och mera sällskapsklädd, »men jag erkänner för er, att jag i Amerika umgicks med tanken att metamorfosera hela Amerika i — en roman och er, mina vänner, i dess hjältar och hjältinnor, men så fint, att ingen av er skulle kunnat känna igen varken Amerika eller er själva. Men verklighetens scener i ert stora land ville icke låta inrymma sig i en roman. Romanen smälte bort... Tanken på att utgiva de brev, som jag skrivit hem från Amerika,

Digitized by Google

sådana som de först flöto ur pennan på papperet eller i det närmaste så, uppstod först flera månader efter min hemkomst, då jag med modlös och halvt motvillig hand öppnade dessa brev till en älskad syster, som nu ej mera fanns på jorden.» Boken består av breven till systern Agathe, endast lindrigt retuscherade, jämte några tillägg och några andra brev. Fredrika Bremer ansåg sig skyldig att bedja om överseende för detta tillvägagångssätt: »Jag kan ej dölja för mig själv, att de (breven) lida av självviskhet: all autobiografis stötesten. Denna stöter icke en systers eller broders sympatiska känsla, men stöter lätt en främmande, som ej kan dela den. Mycket i dessa brev, som rörer mig enskilt och varit mig personligen angenämt, har jag därför vid omskrivning borttagit; men icke allt sådant, ty det hade borttagit naturligheten av breven och den egna färgen av mitt liv och mina förhållanden i Amerika.» Boken har också med rätta kallats en ovärderlig källa icke blott till Fredrika Bremers egen biografi utan ock till kännedomen om livet i Förenta Staterna vid mitten av det förra århundradet. Men det kan ej nekas, att dess form av familjebrev orsakat en viss brist på överskådlighet och koncentration, och även här har Klara Johanson, som jämte Ellen Kleman givit ut den förträffliga upplagan av Fredrika Bremers brev (1915—1920), gjort vår litteratur en mycket god tjänst, då hon i en enda volym gjort ett slags antologi, kallad Det unga Amerika (1927), av det vidlyftigare arbetet. Dess förtjänster hava härigenom kommit i en klarare dag.

Hemmen i den nya verlden.

Den, som själv rest mycket, måste givet beundra Fredrika Bremers förmåga såsom skildrare av England och Amerika. Hon har sökt — och även lyckats — tränga in i nästan alla förhållanden, särskilt i dem, som oftast undgå en vanlig resande, och ett huvudparti i hennes reseböcker behandlar samma motiv som hennes romaner: hemlivet. För den berömda författarinnan stodo hemmen både i England och Amerika öppna, och med Amerikas alla framstående personligheter, män och kvinnor, trädde hon i beröring, kom dem verkligen in på livet. Det kan ju sägas, att hon helst tecknar dem en beau, fäster sig företrädesvis vid deras sympatiska sidor. Det sammanhängde med hennes optimism och hennes goda hjärta. Men hon är ingalunda någon okritisk beundrare, och då och då möter man små älskvärda satiriska randglosor. Så t. ex. skriver hon, då hon hört Fanny Kembles berömda recitationer, att hon med all beundran för henne fann henne okvinnlig: jag är »mycket glad, att det finns *en* Fanny Kemble i världen, men jag är mindre angelägen om, att där vore två». Trots sin varma sympati för Emerson kan hon heller icke riktigt följa med de s. k. transcendentalisterna i deras utflykter i de högre rymderna. Då hon hört ett föredrag av den berömde transcendentalisten Alcott, skrev hon: »Jag värderar uppriktigt den sköna, goda idealistens syften och tycker mig, när jag sagt något emot honom, höra Emersons djupa röst förebrående: Under allt dagens buller och bång för materiella syften vill ni icke fördraga en eller två ensliga röster, talande för tankar och grundsatser, icke säljbara eller

Digitized by Google

förgängliga? — Ack, jo! Bara de vore litet mer förnuftiga!» Med all hjärtegodhet hade Fredrika Bremer sin lilla malice. Och för bristerna i det amerikanska samhället hade hon en skarp blick. Ett bland de ämnen, till vilka hon oftast återkommer, är slavfrågan. Hon söker sätta sig in i den, vill finna, vad som möjligen kan tala för slaveriet, förfaller icke till någon ytlig sentimentalitet, erkänner, att förhållandet mellan tjänare och husbönder på flera ställen var gott och patriarkaliskt, men slutar med att uttala en dom, som är rent förkrossande. Hon hade bevistat en slavauktion i New Orleans, och den objektiva skildring, hon ger av denna, verkar mer än alla patetiska deklamationer. Berättelserna om slavarnas liv i sydstaterna »blandade sig såsom en förgiftad vind i sommarfläktarna, som smekte mig.... Förbi var min njutning av Söderns luft och skönhet. Jag kände mig hata det släkte, som kunde utöva sådana grymheter och sådan orätt, jag hatade dem, som kunde överskyla dessa för handelsintressets skull.» Men — tillägger hon i ett annat brev — »då vi ivra för slaveriets avskaffande och Amerikas ära, låt oss icke glömma, huru det ännu står till i Europa, och även i vårt land, för de ringare av vårt arbetsfolk. Är icke deras arbetsliv ofta nog ett hårt slaveri, isynnerhet för kvinnorna? Är icke de kvinnliga hjonens dagslön på landet så usel, att de, även då de arbeta var dag året igenom, knappt kunna föda och kläda sig och ett par barn?» Att slavfrågan förr eller senare skulle leda till ett krig mellan nord- och sydstaterna, hade hon klart för sig, likaså att Amerika och Spanien skulle komma i strid med varandra om Cuba, och av de amerikanska politikerna i Washington kände hon sig ej imponerad: »Jag finner här samma bitterhet och orättvisa emellan politiska partier som i Europas stater, samma misstro till varandras redliga motiver, hos statsmännen samma passioner, stora och små, och i debatten samma vilja att ha rätt, att få rätt, kosta vad det vill, samma missförstånd.» Okritisk var Fredrika Bremer således icke, hon brännmärkte den råa fångbehandlingen, hon vågade sig in i New Yorks värsta brottslingskvarter, såg och skildrade

Mulattska. Färglagd teckning av Fredrika Bremer från hennes resa i Amerika.
I ett album tillhörigt friherrinnan Agathe v. Koch, Djursholm.

Digitized by Google

allt det elände, som där frodades. Men i det hela ser hon dock Amerika med kärlekens ögon och har en sällspord förmåga att finna ut det goda. Den tiden voro amerikanarna just ej bortskämda med några panegyriker. 1844 hade Dickens' mördande satir i Martin Chuzzlewit utkommit, och medelamerikanarna hade därför en böjelse att i varje utländsk författare se en fiende. Fredrika Bremer berättar, att hon en gång blev nekad plats på en ångbåt, emedan kaptenen, som fått höra, att hon var författarinna, fruktade, att hon skulle »sätta honom i sin bok».

Tvärtom hade hon sympati för »yankeen»: »Han är en ung man (lika mycket om han är gammal), som bryter sig sin egen väg fram i världen i full förlitan på egen kraft, studsar för ingenting, ryggar för ingenting, finner ingenting omöjligt, tror allting, hoppas allting, försöker allting, går igenom allting och kommer ur allting — alltid densamme . . . Denna karaktär kan framvisa besynnerliga, stundom löjliga sidor; men den har onekligen en frisk, ogenerad storhet och kan uträtta mycket stort. Och för lösningen av mänsklighetens största problem och högsta mål — skapandet av ett *brödrafolk* — tror jag, att folkens Fader lagt sin hand på yngste sonens huvud, sägande (som vår konung Karl IX): Han skall göra't.» Och längre fram berättar hon, att en äldre man tvivlande frågat, »om jag verkligen trodde, att folket i Amerika var lyckligare än i Europa». Jag får — skriver hon — »så ofta och så många egenkära frågor om Amerika, att den frågan var mig en riktig förfriskning, och det gladde mig att kunna svara, att jag trodde, att här fanns mera *hopp* än där, och det var redan en större sällhet». Denna sympatiska uppfattning bibehöll hon ännu, när hon steg ombord för att anträda färden tillbaka till Europa: »Frågar man mig, vad den nya världens folk har framför den gamlas, så svarar jag, med intrycket av vad jag i Amerika sett och genomlevat friskt i min själ: ett varmare hjärtslag, ett mera energiskt, ungdomsstarkt liv.»

Det hade varit mycket, som stött henne tillbaka, men det hade varit mera — utom själva det amerikanska lynnet — som tilltalat henne. Ehuru vissa yttringar av den amerikanska religiositeten föreföllo henne väl vulgära, greps hon likväl av den större religiösa livaktighet, som hon tyckte sig finna i den nya världen; särskilt kommo kväkarna hennes hjärta nära. Och som ett stort företräde räknade hon den obegränsade religionsfrihet, som här rådde. Ett annat var det starkt utbredda filantropiska intresset, och åt dylika institutioner i Amerika ägnar hon ett brett utrymme i sina brev. Särskilt studerade hon naturligtvis kvinnans ställning i den nya världen. I *allmänhet*

Digitized by Google

kommo »kvinnorna ej upp emot det goda rykte, som några europeiska resande herrar givit dem», och i regel överträffade männen dem i verklig bildning och belevenhet. Men felet var icke kvinnornas, »det är deras uppfostrans fel, som, även när den är bäst, blott ger dem skolbildning, men ingen högre världs- och sällskapsbildning». Dock ansåg hon, att de kvinnliga uppfostringsanstalterna i allmänhet stodo högt över de europeiska, »och i kvinnans uppfostran samt behandling ligger kanske det mest betydande av Amerikas framtidsarbete för människosläktet. Kvinnans stigande anseende som lärarinna och användande därtill i allmänna skolor, även för gossar, är ett allmänt faktum i dessa stater, som storligen gläder mig.» Ett annat framtidsfrö fanns i den jämlikhet, som hos kväkarna rådde mellan män och kvinnor. »Huru liten fara denna jämlikhet innebär och huru liten yttre förändring den åstadkommer i samhället, har kväkaresamfundet faktiskt bevisat.» Ett tredje framtidsbådande tecken fann hon i de Conventions of rights of women, som börjat hållas i de norra staterna, »beledda och förlöjligade av många, besökta och uppburna av många också . . . Tecken finnas nog både i Europa och synnerligen här i landet, som bebåda annalkandet av tiden, om vilken redan Moses profeterade i orden: döttrarna träda in i regementet. När det kvinnliga medvetandet av livet blir, vad det i våra tider kan bliva, huru välgörande bör ej dess inflytande kunna bli på samhällets rådsförsamling! Nu är denna berövad det befruktande liv, som tillhör den moderliga sfären, och hemmet uppfostrar icke medborgaren och medborgarinnan.» I Amerika hade hon träffat många fint bildade, energiska, begåvade och varmhjärtade kvinnor, bland dem också en liten kväkerska, miss Hunt, som i tolv år praktiserat såsom fruntimmers- och barnläkare, och nu först — skriver Fredrika Bremer — insåg jag »hela vikten av kvinnans inträde inom den medicinska vetenskapen . . . Att kvinnor ha en naturlig skarpblick och gåva för läkarekallet — det bevittna otaliga exempel av alla tiders och folks erfarenhet. Och det är skam och skada, att man hittills icke velat tillåta dessa att utvecklas genom vetenskapen.» Det var också i Amerika, som Fredrika Bremers förut mera allmänna kvinnosaksprogram fick en mera bestämd inriktning.

Dessa resebrev äro emellertid märkliga icke blott för de tankar, de innehålla. De röja även en skildrargåva både av natur och människor, till vilken vår litteratur förut haft få motstycken. En beskrivning på en »camp-meeting» i Södra Carolina är ett fullkomligt mästerstycke genom sin åskådlighet, en annan av urskogen vid Savannah och en tredje av landskapet vid S:t Johnfloden överträffa vida Chateau-

Digitized by Google

briands så berömda skildringar från Amerikas vildmarker; där han ger oss ett teaterlandskap, ger oss Fredrika Bremer ett verkligt, bländande genom sin tropiska skönhet. Jag har särskilt fäst mig vid ett litet stycke, en skildring av en morgonpromenad, som Fredrika Bremer företog i Macon, därför att det så livligt erinrar om ett av de berömda ställena i Rousseaus Confessions och visar, vilken stor poet den lilla, späda, socialt så intresserade kvinnan var: »Jag var tidigt uppe andra dagen, ty det var en härlig morgon, världen såg ung och morgonfrisk ut, och jag kände mig frisk som den. Jag gick ut på upptäcktsresa med blott ett par bananas i min gubbe (du vet, att jag kallar min lilla respåse så). Det var stilla ännu i staden; allt såg nytt och friskt ut. Jag anade västerns ungdomsliv. Den bleka halvmånen sjönk långsamt ned i ett röklikt töcken, som omgav horisonten i väster, men över mig var himlen av skönaste azur. Träd och gräs glänste av dagg i den stigande solen. Jag gick genom trädplanterade gator ut ur staden och kom på en stor landsväg; tät, mörk skog var på båda sidor. Jag gick allena; allt var tyst och stilla, men mitt hjärta sjöng. Vad jag under hela min ungdom hade önskat och längtat till; vad jag ansett mig vara mera än någon annan stängd ifrån — en levande bekantskap med livets mångfaldiga gestalter — det hade nu blivit mig till del, blivit det i ett ovanligt mått. Vandrade jag nu icke fri — fri såsom få äro det — i den fria, stora, nya världen, fri att se och lära känna allt, vad jag ville? Var jag icke lätt och ledig som en fågel? Min själ hade vingar och hela världen var min.»

England om hösten 1851.

Av samma art som Hemmen i den nya verlden är England om hösten 1851. Boken handlar huvudsakligen om de sociala förhållandena i England, men även här kommer poeten mycket ofta fram. Fredrika Bremer beskriver — förträffligt — ett hem för gamla lärarinnor: »I ett av rummen satt en gammal fru, som var sjuklig och ej mera kunde gå ut. Hon satt i sin bekväma länstol, de matta ögonen, som lyste likt ett par svaga ljus i det ännu vackra ansiktet, sågo ut åt ett fönster, varifrån var en härlig utsikt över sjärran gröna, tornprydda höjder, över vilka solen nu sjönk ner i stilla höstprakt, upplysande rummet, där den gamla satt. Hennes röst var svag; så var tydligen hennes livskraft — lampan var nära att slockna. Men inom liksom utom den gamla syntes allt fridfullt och ljust. Fredad för aggande utkomstbekymmer, frälsad ifrån kallt rum, knappt bord, från ödsligt hem, kunde hon här lugnt avbida natten — sjunkande stilla likt den sjunkande solen, som blickade in i hennes rum, vänligt som en väns varma öga.» En dylik tavla rent av *ser* man framför sig. Och hur mycket hjärta, hur mycket poesi ligger ej i denna bild!

Digitized by Google

Hennes huvudintresse i England koncentrerade sig kring välgörenhetsinrättningarna, till de många försök, som gjorts att höja och hjälpa de arbetande och fattiga klasserna. Hon besökte trasskolor, tog noga kännedom om de kooperativa företag, som just satts i gång, hon blev förtjust, då hon på utställningen fått se »Prince Albert's cottages» eller modeller till hus för fattigt, hederligt folk av arbetsklassen och de i samma syfte uppförda Metropolitan buildings. Då tänkte jag — skrev hon — »det gamla Yggdrasil knoppas ännu». Man ville visa henne de eleganta klubbarna. Men de tilltalade henne ej: »ty dessa praktboningar äro fostrare av självviskheten och njutningslustan, och mannen, van vid de kräsliga njutningarna i klubben, försmår ej sällan det torftiga hemmets kost och enkla behag». Ännu mindre intresserade hon sig för modemagasinen: »Jag har alltid haft ett både hemligt och öppet groll med mormoder Eva, för det hon vållat oss besväret att skaffa och köpa kläder, som är ett av de ledsammaste småbesvär jag vet; och jag erkänner mig skyldig att i detta avseende ha avundats liljorna på marken, som varken spinna eller arbeta, ej heller springa i bodarna för att köpa eller till sömmerskorna för att prova sina kläder. De lyckliga!» Däremot ville hon se nöden på nära håll, »kvarteren i London, där de usla, de fattiga och öppet brottsliga i samhället ha sina klubbar och församlingsrum . . . Och jag såg det, såg i S:t Giles och isynnerhet i en del av Westminster hela kvarter, gator och gränder med usla, halvt förstörda hus, fönster tillstoppade med trasor, trasor hängande, flämtande i vinden utom husen såsom dessas fanor, allt trasigt, smutsigt, uselt! Och människorna med spåren från krogarna, spåren av alla slags laster, av brott och nöd och elände, gulbleka kvinnor och män, stora självsvåldiga pojkar och flickor, som mitt på dagen glammade sysslolösa.» Men hon hade också fått bevittna, huru »präster, missionärer till de fattiga, vågade sig hit utan fruktan, ty de voro fattiga på allt utom det eviga livets kraft; de vågade sig hit, besökte sjuka och döende, genomforskade alla vinklar och vrår, hjälpte, tröstade, förmanade och avlade därpå berättelse om vad de här sett och erfarit inför det bättre samhället». Och tack vare denna insats hade nu en storartad filantropisk verksamhet i dessa kvarter börjat, för vilken Fredrika Bremer utförligt redogör.

Det synes, som om Fredrika Bremers liberalism snarare blivit starkare i England än i Amerika — möjligen genom kontrasten. Den engelska rojalismen slog henne, och det föreföll henne obegripligt, då hon »förnam, att drottningen för icke länge sedan hade begärt av parlamentet 72,000 £ till uppbyggande av nya stall vid sitt palats i Windsor och samma år 30,000 £ för prins Albert till repa-

Digitized by Google

rerande av hundkojor, och nu åter helt nyligen 17,000 £ till uppbyggande av stall vid ett palats, som drottningen begärt för sin äldste son och som han skall tillträda vid sin myndighetsålder — således 119,000 £ (mer än en miljon svenskt banko) till stall och hundkojor! Vad? 119,000 £ till stall och hundkojor, till underhållande av präktiga hästar och hundar — och det på en tid, då Irland svälter eller vandrar ut i djupaste nöd, då inom själva England så oändligt mycket återstår att göra för människor, så onämnbart mycket kunde befordras till allmänt väl med dessa summor?» Av den kort före hennes ankomst till England ytterst livliga agitationen för allmän rösträtt visade hon sig starkt gripen, även om hon erkände, att »chartisterna» förbisågo »skyldigheten att genom sann bildning göra sig värdiga till valrätten». Däremot uttalade hon oförbehållsamt sina sympatier för »den kristliga socialismen», som då uppträdde såsom en motrörelse mot den ateistiska och revolutionära: »Den senare yrkar arbetsklassernas rätt i protest emot kyrka och stat, vet icke av någon jord eller himmel med högre intressen än de materiella, icke någon plikt, något mål utom njutningen. Den förra — den kristna socialismen — yrkar reform på kristlig grund och med kristlig tro, går ut från en gudomlig familj, utvecklande sig i ett gudomligt folk och samhälle och slutligen fullbordande sig i ett universellt Guds rike på jorden, där alla sanna former av mänsklig förening bevaras och förklaras och där ingen människa står ensam.» Särskilt kommer Fredrika Bremers frisinne fram i de reflexioner, som hon anknöt till den svenska avdelningen inom utställningen. Denna lär enligt alla uppgifter hava varit sällsport dålig, och Fredrika Bremer kände här djupt Sveriges efterblivenhet: »Vi sakna mycket, som gör andra folk stora, som berättigar dem att taga initiativet i världsutvecklingen. *Vi sakna ännu religionsfrihet* — den ädlaste av all frihet, vi *sakna* därmed tankefrihet, samvetsfrihet i dess högsta objektiva form, vi sakna den med allt dess förädlande, fruktbringande liv. Vi sakna den mäktiga samfundsanda, som, ständigt vaken och verksam, vet att göra fredens tid till en tid av ädla erövringar.» Bland de svenska utställningsföremålen förekom ock — vid sidan av nationernas jättemaskiner — en svensk spinnrock med dess lintott. »Huru mycket sade den mig ej om det svenska livet, det stilla, allvarliga, vardagliga. Huru många bilder ur detta lät den ej uppkomma i min själ — bilder isynnerhet ur kvinnans liv i Sverige. Livets tråd, det stora som det lilla livets, spinnes saktare i Sverige än annorstädes på jorden, isynnerhet för kvinnorna.»

Återkomsten.

Det var med dessa tankar och dessa intryck, som Fredrika Bremer i november 1851 vände tillbaka till Sverige. Under den första tiden var hon sysselsatt med att redigera sina reseminnen. När hon avslutat Hemmen i den nya verlden, 1853, måste hon vårda sin gamla mor, som träffats av ett slaganfall, och samtidigt upptogs hennes tid av ganska många filantropiska föreningar, som nu bildats, av Stockholms fruntimmersförening för barnavård, av utgivandet av »en jul-litteratur för fattiga små barn», av bildandet av en livränteanstalt för lärarinnor, av arbetet för fångars upprättande m. m. Om sin betydelse för detta filantropiska arbete yttrade sig Fredrika Bremer ytterst blygsamt: Jag ville — skrev hon till Böklin — »kunna säga dig, att jag i dessa företag tagit initiativet, att jag varit den första att bringa dem å bane. Men det har ej varit så: jag har varit framskjuten av andra i dessa riktningar varmt intresserade och verksamma, och då jag insett deras värde i mer än ett avseende, har jag inträtt i dem och drivit igenom dem dels genom min penna samt genom vad jag ägt av personligt inflytande». Att hon här alldeles underskattat sin insats, är dock av hennes andra brev tydligt.

Digitized by Google

Förut hade hon skrivit till Malla Silfverstolpe: »Mitt dagliga bröd för närvarande är barnvård med därtill hörande besök och omsorger. Åtskilligt därvid är bekymmersamt, men den vida större delen är nöje, intresse och uppfriskande verksamhet. Men det är förskräckligt tidupptagande.»

Hertha.

Emellertid hade hon redan efter avslutandet av Hemmen i den nya verlden (hösten 1853) börjat tänka på en ny roman: »Sedan jag nu lämnat ifrån mig min redogörelse, vill jag åter in på diktens fält; flera ämnen vinka, men intet vill rätt draga sinnet, intet rätt bemäktiga sig min ande. Därföre känner den sig nu litet rådvill och slapp.» Så kommo de nyss omtalade hindren. Under tiden tyckas dock planerna hava antagit en mera fast gestalt, ty i februari 1854 skrev hon till S. A. Hedlund några ord, som tyda på tendensen i den tillämnade romanen: »Vad våra ogifta kvinnor i Sverige, både yngre och äldre, ännu i allmänhet storligen behöva är — frihet och ett starkt medvetande om dess värde samt om deras egen förmåga att bruka den... I allt vad jag skrivit, har jag något arbetat därför; men jag hoppas, att innan jag dör, skall mitt arbete giva ett mera helt resultat. Jag skall härefter mera koncentrera mina krafter därpå, mera uteslutande leva därför.» I början av mars 1855 slutade hennes mor sitt liv, och några dagar senare skrev Fredrika Bremer till Böklin: »Arbetet med dessa föreningar har mycket upptagit min tid och min uppmärksamhet denna vinter och — så skriver jag nu åter en liten bok, förstgrödan av den nya världens anda, förmäld med svenska förhållanden i min själ. En kvinna är medelpunkten och kvinnans rätta utveckling tanken, kring vilken den rörer sig. Den heter: Hertha eller en själs historia.» På hösten 1856 förelåg den färdig i bokhandeln och hade kort förut utkommit på tyska och engelska.

Romanen var en tendensroman, och dylika fördömdes av den tidens estetiska kritik. Vår tid torde hava en annan uppfattning, och 1850-talets estetik har i varje fall ej något stöd av litteraturhistorien. Ända från antiken fram till våra dagar finnas tendensdramer och tendensromaner, som höra till litteraturens yppersta verk, och ett diktprogram, som avser en rent praktisk reform, är ingalunda förkastligt. Allt beror blott på, *huru* detta program omsättes i dikt. Romanen vill skildra en kvinnas kamp mot samhällets lagar och fördomar, och detta är ju ett ypperligt ämne. Men Hertha blir knappast någon tragisk gestalt. För det första kan man anmärka, att de båda makter, som stå emot varandra, icke äro jämbördiga. I hjältinnan har Fredrika Bremer velat teckna en sällsport ädel och fläckfri personlighet. Men mot henne står fadern såsom samhällets representant, en hård, smutsigt girig gubbe, som förtrycker sin familj och som vägrar att giva sitt samtycke till den äldre systerns giftermål, därför att han ej vill betala ut hennes mödernearv; av samma skäl vill han ej medgiva Hertha att bliva myndig. Principfrågan drages därigenom ned till ett undantagsfall. Angreppet begränsas till de kärlekslösa hemmen: »Slavarna i Amerikas slavstater ha dock sina religiösa fester, då de få ge luft åt sina själar i tal och sång och dricka nytt liv i det ljus, som flödar

Digitized by Google

från Försonarens liv och lära, och de njuta tillsammans sina glada samkväm och gästabud. Men inom ett kärlekslöst hem i Norden leva de unga kvinnorna ett liv, mera bundet och mörkt än den livegnes och slavens. Det är icke kläder och föda, som fattas, icke heller alltid nöjen av den vanliga tomma, kortlivade sorten. Vad som felas, är livslust, är frihet och framtid, det bröd och vin, som ger lust att leva.» Men i ett dylikt hem fara sönerna ju lika illa som döttrarna, och Herthas far kan icke sägas vara någon typ för fäder i allmänhet. Mindre lyckligt är också, att den ekonomiska frågan spelar väl mycket in, ty detta stämmer ej riktigt med den idealitet, som Fredrika Bremer velat ge sin hjältinna. Frågan gäller de båda systrarnas mödernearv, och den högre moraliska rätten till ett arv — d. v. s. en genom andras arbete skapad förmögenhet — är ju alltid något tvivelaktig, särskilt för den, vilken, såsom Fredrika Bremer, har en viss dragning åt socialism. Över vad en ogift kvinna själv förvärvat, ägde hon redan dispositionsrätt. Härpå tänker Hertha emellertid icke, utan fäster sig blott vid arvet: »Vi ha förmögenhet i arv efter vår moder. Likväl kunna vi icke disponera en skilling därav. Vi äro gamla nog att veta, vad vi vilja, och att kunna sköta oss själva och andra. Likväl hållas vi som omyndiga barn av vår far och förmyndare.» Lagen var dock icke *så* obillig, som Fredrika Bremer här förutsätter. § 19 i Ärvdabalken stadgade: »Mö, av vad ålder hon vara må, stånde under förmynderskap, *där ej konungen finner skäl henne myndigförklara.*» *En* utväg fanns således för en ogift kvinna att bliva myndig och få råda över sitt mödernearv, och denna utväg tyckes flitigt hava använts. Enligt vad Hierta under en debatt härom upplyste, plägade »Kungl. Maj:t sällan eller aldrig avslå ansökningar av ogift kvinna att bliva myndig». För särskilt Hertha tyckes denna utväg stå öppen, ty hon hade »allt tydligare märkt, att hans (faderns) sinnesförmögenheter voro i avtagande, och förmodat, att däruti kunde ligga grunden till hans uppskov» (med att utbetala mödernearvet). I romanens fortsättning visas ock, att han ej var i stånd att förvalta sin och familjens förmögenhet. En lagman bland Herthas bekanta förklarade också, att »utan all fråga skulle de (domstolarna) giva henne rätt». Det tror jag — sade Hertha — »men ett är visst, och det är, att jag aldrig skall vända mig till dem för att vinna rätt emot min far». En dylik finkänslighet kan ju vara mycket aktningsvärd, men dels gällde det icke blott Herthas utan hela familjens förmögenhet, dels avtrubbas anfallen på lagen högst betydligt, när vederbörande ej vill begagna sig av de möjligheter, den medgiver.

Digitized by Google

Frågan om ogift kvinnas myndighet — den gifta kvinnans berör Fredrika Bremer alls icke — hade länge stått på dagordningen. Den lagkommitté, i vilken Richert var den ledande, hade redan 1825 hemställt, att ogift kvinna skulle vid 25 år bliva myndig: »Om det icke kan nekas, att kvinnan genom den uppfostran, hon njuter inom en trångare huslig krets, måste längre än mannen sakna den erfarenhet, som fordras att sköta yttre angelägenheter och själv förestå sin egendom, följer därav likväl icke, att denna erfarenhet alltid skall brista henne. Man kan utan fara att särdeles fela antaga en viss ålder, då den för sådana angelägenheter nödiga mognad hos kvinnan måste anses hava infunnit sig; och man skulle göra henne orätt, om man vägrade henne att efter den tiden råda över sig och sitt gods.» Visserligen avstyrktes detta förslag av domstolarna, men i en eller annan form kom det upp vid de flesta av de följande riksdagarna, och vid 1850 års riksdag väckte Lars Hierta en motion härom: »I de senaste utfärdade Fabriks- och Hantverks- samt Handelsordningarna medgives åt kvinnor att för egen räkning idka åtskilliga förut blott åt män förbehållna näringsyrken, utan att härvid är fästat villkoret av änkostånd». Men mot flera av dessa nya förordningar stod allmänna lagen i strid: »En änka om 16 år äger att själv råda över sig och sitt gods: en gosse om 15 år äger att själv råda över vad han själv förvärvar, och vid 21 års ålder äger en man full myndighet både över vad han ärver och förvärvar. Visserligen tillåtes den ogifta kvinnan att även vid 15 år disponera över vad hon själv förvärvat och vid 21 års ålder över både vad hon ärvt och förvärvt, men likasom genom en hånfull och grym parodi på den motsvarande rättigheten åt mannen tillåtes henne icke detta till hennes *eget* bästa, utan till *andras*, till förmån för dem, som *överleva* henne; *hon* får disponera över dessa sina tillgångar *såsom testamentsgiverska*. För hela hennes livstid dömer däremot lagen henne till oavbrutet omyndighetstillstånd.» Liknande motioner väcktes i de andra ståndden, men avslogos. Frågan föll emellertid framåt, och för riksdagen 1856—1858 framlade regeringen själv en proposition att göra ogift kvinna myndig vid 25 års ålder, så vida hon själv det ville och därom gjorde anmälan hos vederbörande domstol. I själva trontalet, som hölls månaden efter det att Hertha utkommit, förklarade konungen: »Då ett billigt erkännande av kvinnans rätt är en ny borgen för ett troget uppfyllande av hennes kall inom samhället, är jag sinnad föreslå, att, i likhet med vad i de flesta andra land redan är medgivet, ogift kvinna vid 25 års ålder må vara myndig.» Nu tillstyrktes förslaget av Högsta domstolen och lagutskottet samt antogs av riksdagen. Den nya förordningen utfärdades den 15 juni 1858. Att Hertha medverkat till sakens utgång, är knappt troligt. Regeringens beslut att framlägga propositionen var säkerligen fattat, innan någon av dess medlemmar läst boken, och reformen låg tydligen i luften.

Men om Hertha således knappt kan tillmätas någon betydelse för lagstiftningen rörande kvinnans rättigheter, kan den ju hava betydelse såsom roman? Fredrika Bremer ville här framlägga sitt kvinnoprogram. Detta hade så småningom utformats. Vad hon äldst fordrat, hade varit kvinnans rätt till samma uppfostran, samma bildning som mannen, och de andra, därav följande kraven skymta blott fram. Genom Amerika-uppehållet blevo de dock klarare, och hon fordrade nu fritt tillträde till de verksamhetsområden, som stodo öppna för mannen, inom industrien och vetenskapen, och vi hava sett, att hon

Digitized by Google

även tänkte sig möjligheten av ett deltagande i det politiska livet. Men i romanen skymmes emellertid detta allsidiga program undan, ty där hade hon fastnat vid en detalj, där motståndet redan givit sig. Om betydelsen av denna detalj, såsom banbrytande, kan man likväl hysa olika meningar. Men vad man knappt kan förneka, är, att Fredrika Bremers roman för de flesta måste hava tett sig såsom ett angrepp på äktenskapet — vilket säkerligen ej var hennes mening. Så säger hjältinnan, Hertha: »Jag har haft en glädjelös barndom och ungdom, mina första intryck av livet voro bittra, mina första intryck av hemmet och äktenskapet voro — den ängslan och ångest, som ingöts hos mig av tvisterna därinom, av min moders tårar och spasmodiska jämmerrop. Det ingav mig tidigt avsky för äktenskapet, och jag lovade mig mången gång under senare år, att intet barn skulle av mig framkallas till världen för att under bedrägliga smekningar uppfödas till att smaka den bittra malörtsdryck, som man kallar livet.» Då en ung man, som hon älskar, friar till henne, svarar hon därför nej. Jag vill leva — säger hon — »för att befria mina bundna systrar»; hon vill verka för, att »Sveriges lagstiftare skola medgiva kvinnans rätt till full mänsklig och samhällig utveckling». I Amerika hade Fredrika Bremer dock mött många gifta kvinnor, som agiterat för Herthas program, och Herthas friare anmärker, som det synes med rätta: »Ej heller kan jag inse, att min närvarande befattning kan hindra mig att verksamt deltaga i ett arbete av högre vikt än alla befordringsanstalter i tid och rum.» Herthas insats för kvinnoemancipationen blir slutligen obetydligare, än man efter detta kunnat vänta. Mången — skriver Fredrika Bremer — »av våra unga läsarinnor har säkert redan undrat på, att icke Hertha sökte som skriftställarinna medel till något oberoende. Men Hertha kände sig icke äga de gåvor, som fordras härtill; hon skrev icke gärna, och hon talade bättre än hon skrev.» Hon framlade ej heller sina åsikter i några offentliga föredrag, utan blott i sin konversation. Hennes enda insats blev, att hon i den småstad, där hon bodde, öppnade en skola för flickor, med ett modernt, pedagogiskt icke alldeles oangripbart program. I förhållande till ansatsen blev resultatet således väl magert, och man har svårt att förstå, att en dylik verksamhet skulle hava varit oförenlig med Herthas ställning som gift.

Fredrika Bremer kallade sin bok Hertha eller en själs historia. Men väntar man sig en psykologisk roman, blir man bedragen. Hjältinnan är icke en riktig människa med kött och blod; hon är en förkroppsligad tes och har därför icke något egentligt själsliv. Någon psykisk konflikt förekommer knappast, ty Hertha har alltid klart för sig, huru

Digitized by Google

hon skall handla. Hon gör ej uppror mot faderns vilja, och någon strid mellan kvinnans och dotterns plikter utkämpas icke i hennes själ; hon anser det utan vidare självklart, att hon ej kan gå till rätta med sin fader. Någon själsstrid mellan hennes kärlek till friaren, den ädle Yngve Nordin, och hennes plikt att kämpa för kvinnans rättigheter, märker man heller icke. Över huvud är hon icke erotiskt anlagd: »Yngve och Hertha hade begynt med ett vänskapsförbund av nästan spartansk stränghet, som skulle utesluta alla vekare vanligare känslor.» Till sig själv hade hon sagt: »Jag skall vara Yngves vän, jag skall vara honom såsom en äldre syster och älska honom som min broder.» Längre vill hon icke gå, ty »jag skulle frukta det självviska, det inskränkande i en sådan känsla». Då emellertid Yngve lovar att bliva henne en hjälp i hennes strävanden, ger hon vika och räcker honom sin hand. En dylik erotik är onekligen väl intellektuell; den är knappt annat än ett vänskapsförhållande, ett vapenbrödraskap mellan man och kvinna eller — om man så vill — ett resonemangsparti. Den följande utvecklingen är ännu mindre tillfredsställande. Herthas girige fader, som ej vill ut med mödernearvet, vägrar såsom giftoman att ge sitt samtycke till de ungas förening, och häri foga sig de bägge kontrahenterna. Yngve reser utomlands, Hertha börjar sin skola, efter sju år vänder Yngve tillbaka, ångbåten, på vilken han reser, råkar i brand, han utför några underbara räddningsbragder, men blir själv livsfarligt skadad och förd till Herthas hem. För att få vårda honom — motivet är kännetecknande för hjältinnans erotik — fordrar Hertha då av sin far att få vigas med honom. Fadern vägrar fortfarande, men då både Hertha och Yngve skriftligen avstå från mödernearvet, ger han till sist sitt samtycke — härvid frågar dock läsaren, varför den ädla Hertha icke

Fredrika Bremer.
Teckning av Maria Röhl. 1842. Kungl. Biblioteket.

Digitized by Google

förut på detta sätt köpt sig fri? Vid Yngves dödsbädd vigas de således vid varandra, kort därefter dör Yngve, därpå fadern, som genom misskötsel förstört hela sin och barnens förmögenhet, och slutligen dör även Hertha: »Det finnes en sjukdom, som angriper kvinnor vida oftare än män och helst dem, som blivit träffade av någon hastig sorg eller ock som blivit — som man kallar det — *utslitna* av ett strävsamt, glädjelöst liv.» Det var Herthas öde. Hon gick således ej under i sin kamp för kvinnans frigörelse, utan i följd av en serie omständigheter, som därmed knappt stodo i något samband och av vilka ångbåtsolyckan var den mest avgörande. Av Fredrika Bremers alla romaner är Hertha nog den estetiskt svagaste.

Den var likväl den, som framkallade det största uppseendet. I pressen blev boken föremål för häftiga angrepp, några — såsom en artikel av Herman Bjursten — ovanligt dumma, andra — såsom von Brauns — råa, och dessa angrepp visade, att romanen, så estetiskt underhaltig den än var, likväl träffat en sårbar punkt i den allmänna uppfattningen av kvinnans ställning. Den framkallade en diskussion, som ledde till vida mera vittgående resultat, än Fredrika Bremer förmodligen vågat hoppas, och Hertha har därför en icke ringa betydelse icke blott i den svenska romanens utan ock i den svenska kulturens historia. Efter Hertha blev kvinnofrågan ett bland de mest diskuterade samfundsproblemen inom vår litteratur; och Fredrika Bremer hade därför ej så orätt, då hon i ett brev till Böklin satte Hertha främst bland de romaner, hon skrivit, emedan den inom sig bar ett »framtids-, ett evighetsfrö».

I Schweiz.

Av Fredrika Bremers brev från denna tid framgår, att de religiösa spörsmålen upptogo hennes intresse nästan lika starkt som kvinnofrågan. Särskilt hade hon fäst sig vid en frikyrka, som kommit till stånd i Schweiz, efter uppslag av den geniale Alexandre Vinet († 1847). Denna fria kyrka — skrev hon 1854 till Böklin — »betraktar bibelordet såsom ingalunda ofelbart och ger full vikt åt det *mänskliga* elementet i den bibliska historien; den betraktar dogmerna såsom ingalunda avslutade, ofelbara lärobegrepp, den ger rum åt utvidgande, fortskridande, grundligare tolkning, uppfattning o. s. v. Vad den däremot fasthåller, omfattar, lever sig in uti med allt högre kraft och innerlighet, är Jesu Kristi person och Guds väsens uppenbarelse i honom.» Fredrika Bremer trodde sig således hava funnit ett samfund, som omfattade den frigjorda protestantism, till vilken hon själv alltmera närmat sig, och hon kände därför ett behov att på ort och ställe studera denna rörelse. I maj 1856 — då hon avslutat Hertha, men flera månader, innan den svenska upplagan kommit ut i bok-

Digitized by Google

handeln — bröt hon upp; av breven att döma tyckes hon endast hava tänkt på ett relativt kortvarigt uppehåll i Schweiz, men resan kom att utsträckas till Italien, Palestina, Turkiet och Grekland samt drog om i mer än fem år. Det var under denna resa hon skrev det arbete, som måhända är hennes förnämsta: Lifvet i gamla verlden, som i tre band utgavs 1860—1862. Här komma hennes stora egenskaper som författarinna fram: hennes konst att berätta, enkelt, naturligt och åskådligt, hennes älskvärdhet, hennes vetgirighet, hennes religiositet, hennes förmåga att uppfatta och skildra natur och folkliv. Hon var ingen vanlig hotellresande, hon skaffade sig bekantskaper både med intelligensens spetsar och med folket, hon besökte fabriker, välgörenhetsstiftelser, kloster, frikyrkomöten m. m. — överallt med en vaken, fördomsfri blick, och trots sina bräckliga kroppskrafter skydde hon inga mödor. I början av augusti bodde hon i en liten bergshydda. Min värdinna — skriver hon — »har i dag mycket att göra, ty hon rustar i ordning matsäck för hela familjen, som i morgon begiver sig till årsmötet för den fria kyrkan i högdalarna, vilket i år blir vid La Lacherette, en högslätt emellan Chateau d'Oex's, Rougemonts och Ormonts dalar. Den ligger två dryga lieues härifrån upp i bergen.» Dagen därpå fortsätter dagboken: »Ännu klockan fyra på morgonen var det mulet och småregnade, men klockan fem började molnen att sjunka och solen svagt belysa bergspetsarna. Det ville säga: dagen blir vacker. Hela huset var redan i rörelse; man rustade sig till mötet. Klockan 6 vandrar jag av på vägen dit, åtföljd av husets tjänarinna, en duktig och bastant Julie, som bär min lilla nattsäck. . . Vandringen är härlig i den friska morgonluften under den klarnande skyn. Molnen fly över bergstopparna eller sjunka i bergsklyftorna, och jag hjälper dem med mina blickar. Här och där ser man folk komma ur hyddorna i dalen och begiva sig på vägen till mötet. Jag känner mig gå som på vingar. Men nu kommer 'la montée'. Uff! Den är skarp och sker ej utan pustande och besvär. Min tjocka Julie pustar så under bördan av min lilla nattsäck, att det går mig till hjärtat. Jag erfar med någon förundran, att den stackars flickan har svagt bröst. Jag skyndar då att taga några små ting ur nattsäcken och lämnar dem kvar i posthuset, vilket vi just gå förbi och där — i förbigående sagt — postmästaren är en bondgumma, som väl och klokt förestår ämbetet efter sin mans död. Med lätta händer och hjärtan vandra vi därefter framåt och uppåt, ständigt klättrande bland stenarna och blott en och annan gång hugsvalade med ett litet stycke god väg. På ena sidan om stigen är bråddjupet och i dess djup en bergström; på den andra en lodrätt uppstigande bergvägg, här

Digitized by Google

och där beväxt med granskog.» Efter tre timmar voro de framme — den, som gjorde denna fjällpromenad var en liten späd och bräcklig dam på femtiofem år, vilken förut endast tillbringat sin tid vid skrivbordet, men som det oaktat ej förlorat sin fysiska energi. Därefter ger hon en rent briljant skildring av det religiösa mötet, efter vilket hon fortsatte med en ung herde såsom vägvisare. På kvällen kom hon till ett litet hotell, fick »en god kopp te och den kostliga gräddcrême, som av alla världens läckerheter väl är den största och den hälsosammaste på en gång. Jag hade ämnat att följande dagen fortsätta min vandring till Ormonts. Men utsikten av Dent du midi, som i morgongryningen lyste i hela sin tandade prakt mot en alldeles molnfri himmel, och den egendomliga skönheten av la Comballaz dal kvarhöll mig där dagen över. Där vandrade jag tidigt och där vandrade jag sent, besökte hyddorna, vilade på bergssluttningarnas av tymjan och mynta doftande tuvor, betraktade de stora utsikterna, drack luften, livets friskhet och skönhet och tänkte såsom så mången en gång:

O wunderschön ist Gottes Erde
Und schön auf ihr ein Mensch zu sein.»

Hon gav sig ingen brådska, utan studerade Schweiz, särskilt de religiösa förhållandena därstädes, grundligt och stannade där — en kort resa till Belgien och Frankrike frånsett — ända till hösten 1857. Den fria protestantism, hon sökt, hade hon dock ej funnit. Den schweiziska frikyrkan hade många goda sidor, men det hade blivit henne klart, »att den själv icke har en djupare uppfattning av protestantismens grundprincip och framtid, ja, att den håller sig ifrån alla högre vetenskapliga frågor och utesluter ur kyrkan mycket och många, som en verkligen *allmänlig kyrka* icke borde utesluta ... *Min* fria kyrka, min framtidskyrka är den icke; därtill är den för exklusiv och för stillastående, för mycket bunden vid bokstaven ännu. Min kyrka, den jag tror uppå, den jag söker, ja, den, i vilken jag redan i djupet av min själ lever och tillbeder, är en, uti vilken skiljaktigheter i vissa dogmer och former icke åtskilja dem, som äro förenade i samma högsta kärlek.» Över huvud taget syntes henne förhållandena i Schweiz för små. Mitt liv i Schweiz — skrev hon mot slutet av sin vistelse där — »var gott, lugnt, trevligt, men — icke inspirerande. Där var goda predikningar och goda verk och gott sällskap tillfyllest. Men jag saknade stora åsikter, bredd, horisont. Kyrkan talade blott om den enskilta själens frälsning... Högre liv och intresse kommo till mig från annat håll, kommo från landet på andra sidan om Alperna.»

I Italien.

I Lausanne hade hon träffat en landsflyktig italienare, Arduini, en bland de många, som svärmade för Italiens enhet under en fri statsförfattning samt därför måst fly till utlandet. Han väckte hennes intresse för det unga Italien. Likaså kände hon ett behov att studera katolicismen i dess egentliga härd; även om den valdensiska kyrkan i Piemont ville hon taga kännedom. Alla dessa skäl i förening förmådde henne att på hösten bryta upp till Italien. Hon stannade först hos valdensarna, vilkas historia och religiösa tro hon noggrant studerade, för därefter till Turin, där hon fick ett — dock föga upplysande — samtal med Cavour,

Digitized by Google

Fotografi. Tillhör kamrer P. Ehnemark. Stockholm.

Digitized by Google

Digitized by Google

och begav sig över Genova, Pisa, Florens och Siena till Rom, dit hon anlände i slutet av november. Beskrivningen på själva resan, som delvis skedde med vetturin, är mycket intressant. Det Italien, hon önskade se, var ett annat än det, för vilket Goethe och Nicander svärmat. För den förre hade det varit antikens, för den senare romantikens. Fredrika Bremer var ej vidare intresserad av någondera. Hon ville lära känna de två motsatserna inom det samtida Italien: katolicismen och den politiska frihetsrörelsen. Ett ungt Italien — hade hon redan 1856 skrivit till Böklin — »rör sig under ruinerna av det gamla, som har ett för religionen och friheten varmt klappande hjärta, och mig lyster även att lägga handen därpå genom en utflykt till Piemont, som senast höjt sin röst i ädel och storartad protest för Italiens frihet. Monumenter och ruiner ha för mig ett måttligt intresse, ja, även naturens och konstens mästerverk ha för mig ingen tjusning, jämförlig med den, som ett folks liv och kamp för stora föremål inger mig.» Detsamma upprepar hon, sedan hon kommit till Rom. Om konstgallerierna bryr hon sig ej om att tala: »Det är icke för dessa ting, som jag kommit hit, icke för de dödas, utan för de levandes skull.»

Sverige har knappt haft mer än tre världsbekanta kvinnor: Birgitta, Kristina och Fredrika Bremer, och alla tre ha de vallfärdat till Rom. Men i motsats mot de båda förra kom den tredje såsom en varmt troende protestant, som snarare ville omvända själva påven. Vid den audiens, hon hade hos Pio nono, förfäktade hon energiskt — och kanske ej fullt comme il faut — sin protestantiska tro. Det blev en diskussion, i vilken papa Pio ganska tappert försvarade sig, och Fredrika Bremer lämnade honom »nöjdare med honom än med mig. Jag hade stått inför honom i min protestantiska stolthet; han hade lyssnat med tålamod, svarat med godhet och slutligen förmanat mig, icke med påvlig arrogans, utan såsom en äkta evangelisk lärare. Jag skildes från honom ödmjukare till sinnes, än jag kommit.» Reflexionen är ju hedrande för bägge! Emellertid ville verkligen Fredrika Bremer sätta sig in i katolicismen för att kunna göra den full rättvisa, och för att få tillfälle att höra — och bestrida — alla skälen *för* lät hon under en hel vecka stänga in sig i klostret Trinità dei Monti, där hon bearbetades av två de mest berömda kättaromvändarna, sœur Geneviève och père Marie-Louis. Den förra misslyckades fullständigt, och hennes vältalighet var sådan, att den — skriver Fredrika Bremer — åstadkom »ett brus i mitt huvud, mot vilket Corsons och karnevalens är ett intet». Mera utbyte hade hon av sina diskussioner med den stillsamme och lärde karmelitermunken Marie-Louis, »och de skänka mig alltid nöje, ehuru de allt klarare frambringa det resultat, att vi aldrig skola komma överens i det huvudsakliga». Båda skildes därför såsom goda vänner: »Män sådana som denne karmelitermunk äro sanna Herrans präster. Aldrig har jag — icke en gång med mina närmaste trosförvanter — fört en diskussion, så fortsatt, så

Digitized by Google

enträgen, så skarp och som dock icke lämnat ett enda bittert minne, ja, endast ett av renhet och ljuvlighet. Jag tycker mig hava kämpat med en ängel. Han har ej övervunnit min ande, men han har vunnit mitt hjärta.»

Fredrika Bremers dagbok i Rom sysselsätter sig emellertid ej uteslutande med dessa religiösa frågor, och hon ger en ypperlig bild av det Rom, som ingen numera kan få se, av de kyrkliga och folkliga festerna, av campagnan, sådan den var för sjuttio år sedan, av Palatinen, som då var en outforskad ruinkulle, och hon berättar livligt och målande. Dessutom läste hon ganska mycket. Vet du, skrev hon till Böklin strax efter sin ankomst till Rom, »att jag här läser — latin, tar ordentliga lektioner däri? Det roar mig.»[1] I Rom skrev hon också en roman, Fader och dotter, som skulle utgöra ett slags motbild till Hertha — förhållandet mellan far och dotter är här idealiskt, han gör henne myndig vid 21 års ålder, men då han håller på att bliva blind, vill hon övergiva sina framtidsplaner för att vårda honom; den kom ut 1858. I Rom vidgades också hennes resplaner. Från Lausanne skrev hon, att hon endast tänkt att tillbringa vintern 1857—1858 i Italien, och »till hösten därpå kommer jag förmodligen hem... Ålderdomen är kommen, behovet av vila kommer allt mer, och jag bör ha samlat nog under denna resa för att tära och nära på under det kvarstående av min arbetstid. Se Aten, Jerusalem bli stora frestelser, när jag en gång är i Rom, det känner jag, men som jag troligtvis måste avlägsna. Jag har ej råd därtill.» I Rom växte dock lusten att utsträcka resan till det heliga landet. Såsom det i Schweiz — skrev hon i april 1858 till Fredrika Svedbom — »blev mig klart, att jag måste till Italien, till Rom, så har det här blivit mig klart, att jag måste till Grekland, till Aten, om möjligt till — Jerusalem; dock måste detta senare bero på sällskapet och kostnaden». På våren for hon ned till Neapeltrakten, där hon tillbringade sommaren och hösten, och de sista dagarna av 1858 anträdde hon resan till Orienten. Hon kom således att liksom Birgitta göra en vallfärd även till det heliga landet. Jag måste — skrev hon — »begiva mig till Palestina, gå upp till de heliga orterna och offra nya offer vid den uppståndne frälsarens grav». Den 20 januari 1859 ankrade fartyget vid Jaffa, och sedan fick Fredrika Bremer under två dagar *rida* för att komma fram till Jerusalem; vägen var besvärlig och ej alldeles säker för rövare, men det satte ej ned lynnet på den lilla pilgrimen. På kvällen den andra dagen fingo de resande syn på Jerusalem: »en hög, grå, tandad mur, inom vilken en minaret, några grå torn och kupoler, en klosterlik byggnad och mörka cypresser sticka upp. Det övriga av staden döljes av sluttningen, på vilken den ligger. Det var Jerusalem. Bakom staden låg en hög, olivbeväxt höjd. Det var Oljoberget. Till höger, djupt i fonden, drog sig en hög, mörkt purpurfärgad bergskedja. Det var Moabs berg på andra sidan Jordanen. Jerusalems grå murar och torn tecknade sig rent på denna mörka grund. I den slocknande dagens sken såg staden underligt stilla och sorgsen ut — en skugga bland skuggorna... Öde och obebodd var högslätten, över vilken vi redo. Min häst, som vädrade härbärget, började nu trava med stark fart, så att jag hade möda att tygla dess iver. Vid den sista lilla sluttningen utanför staden stupade den

[1] Hon tog även lektioner i italienska, men tyckes ej hava kommit vidare in i språket, ty nästan alla italienska namn äro i hennes bok felstavade. Det språk, hon begagnade i Italien, var tydligen franskan.

Digitized by Google

på knä och blev så liggande ett par sekunder, kom dock åter oskadd upp, och vi redo utan vidare äventyr igenom Jerusalems ännu öppna Jaffaport... Fem minuter senare var jag vid mitt tillärnade härbärge.»

I Orienten.

Det vore frestande att göra långa utdrag ur denna reseskildring, som utan tvivel är en bland de yppersta, vi hava på vårt språk. Den innehåller färgmättade, pittoreska scener ur Orientens liv, stämningsrika naturbilder, men — framför allt — uttryck av Fredrika Bremers vidhjärtade religiositet, som än i dag äger förmågan att värma även dem, vilka icke stå på samma ståndpunkt som hon. Liksom Birgitta ett halvt årtusende förut vallfärdade hon till alla de heliga orterna, en modern pilgrim utan den kritiklösa tro, som eldat de medeltida, men med vördnad för det hjärtelag, som låg bakom yttringarna av denna. Hon hade kommit till kryptan i den heliga gravens kyrka, där en stenkista föregavs att vara Frälsarens likkista: »Medan jag stod inne i rummet, kommo tre män. Männen från öknen kunde ej hava sett vildare ut; deras gestalter och lemmar voro ovanligt stora och grova, deras anletsdrag starka och dystra. De avtogo sina skinnmössor — en av dem hade huvudet rakat och endast en lång tofs hår på dess topp — och de böjde sig och kysste åter och åter den kalla stenen och tryckte mot den sina pannor med ett uttryck så allvarligt, så djupt, att — det rörde mig. Äro vi så visa i vår förståndiga protestantiska kyrka, då vi därur hava bannlyst alla yttre tecken av tillbedjande kärlek och stå styva och stela, där de katolska och grekiska kristna böja sina knän och närma varma, tillbedjande läppar? Jag tvivlar därpå... Låt oss komma ihåg, att denna ort är för dem, vad skriften är för oss: en bok, i vilken de läsa historien om allas vår välgörares sista stunder och sista kamp. Och vore nu stället, där han lidit och där han blivit begraven, här eller litet längre bort — vad betyder det?... Låt oss blott önska och uppmana, att över ingången till denna grav måtte i gyllene bokstäver sättas orden: Han är icke här, han är uppstånden!» Fredrika Bremer tillhörde de få, som verkligen *vilja* förstå andra, finna ut det goda även i en villomening. Och detta är hennes storhet.

Som vanligt gav hon sig god tid, gjorde utflykter och studerade; hon läste på nytt Bibeln, dessutom Kabbala och Koranen samt sökte, så gott hon kunde, tränga in i de asiatiska religionernas idékrets. Omkring den första juni bröt hon upp och reste över Smyrna till Konstantinopel. Turkiet slog mindre an på henne. För mig — skrev hon — »är Turkiet ett slående exempel på en stats, ett folks oförmåga att pånyttföda sig själv utan de institutioner, som bevara och befordra folkets självmedvetande och självstyrelse: en fri statsförfattning och en fri press». Hon stannade ej heller länge där, utan fortsatte till »det lilla land, som ännu synes hava en så stor roll sig bevarad såsom länk emellan Österland och Västerland

Digitized by Google

— till Grekland, det gamla klassiska Hellas. Jag vill se dess nya liv och rike.» Dit kom hon i början av augusti 1859 och kom att dröja där ovanligt länge. Hon fick där många för henne tilltalande bekantskaper, reste ganska mycket omkring, fick under den följande sommaren begagna konung Ottos lustjakt och for med den till öarna i arkipelagen. Men den egentliga anledningen att hon kom att stanna så länge, var att hon här ostörd kunde utarbeta sin bok Lifvet i gamla verlden. Tillbaka till Stockholm kom hon först i juli 1861.

Fredrika Bremers sista år.

Hon var då sextio år, men såg med sin böjda gestalt åtskilligt äldre ut, bakom sig hade hon en mer än trettioårig författarbana, och hon framstod därför helt naturligt såsom den svenska kvinnorörelsens patriark. Under de år, hon varit borta, hade de frön, hon utsått, börjat spira. 1858 hade förordningen om kvinnans myndighetsålder utfärdats, och en fråga, som kanske låg henne än varmare om hjärtat, hade tagit ett stort steg framåt. För den kvinnliga undervisningen hade staten dittills ej gjort något alls. Skolor och universitet voro blott för den manliga ungdomen, och flickorna voro hänvisade till guvernanter eller privata pensioner, där de fingo lära sig franska, musik o. s. v. Men 1858 anhöll riksdagen, att »Kungl. Maj:t täcktes låta uppgöra och till rikets näst sammanträdande ständer överlämna förslag till undervisningens ordnande för den kvinnliga ungdomen med huvudsakligt avseende fästat på bildandet av lärarinnor», och 1859 hade Martin Schück öppnat en privat »lärokurs» för lärarinnor. Trots det att Kungl. Maj:t förklarade, att nödiga medel saknades, beviljade riksdagen 1859—1860 ett mindre anslag till ett Seminarium för bildande av lärarinnor, vilket anslag vid den följande riksdagen ökades, och 1861 kunde seminariet — i vilket den nyss omtalade »lärokursen» uppgick — invigas. En av eleverna har sedermera skildrat Fredrika Bremers första besök i läroanstalten: »Hon syntes upprörd, och jag undrar ej därpå, ty den skönaste, den käraste tanke, hon hyst under hela sitt liv: kvinnans rätt till en högre bildning, såg hon nu utförd... Hon är mycket liten och mager med isgrått hår. Ehuru hon endast är 60 år, förefaller hon dock att vara över 70. Hela hennes gestalt tyckes utvisa ålderdom och bräcklighet. Man skulle vara frestad att tvivla på sanningen av, att hon endast för några månader sedan fullbordat en resa i 'gamla världen', om man inte visste det bestämt. Det är en stor ande i en svag kropp. Endast elden i de blå ögonen och det fina leendet kring de tunna läpparna visa, att hennes själ ej åldrats med kroppen. Hon har i sitt sätt, även mot alldeles främmande personer, något mycket milt och vänligt; jag tror, att man vid en närmare bekantskap skulle fästa sig mycket vid henne.»

Hennes tid efter hemkomsten upptogs av hennes filantropiska verksamhet, hennes studier — ty hon följde fortfarande med alla kulturrörelser, även politiken — och några mindre resor. Hon tänkte också på en ny roman och på en resa till Ryssland att studera dess sociala och religiösa förhållanden. Men av dessa planer vart intet. 1865 hade hon flyttat tillbaka till Årsta såsom inackorderad hos den nye ägaren. Dit inbjöd hon den gamle ungdomsvännen Böklin: »Där skola vi mången stund vandra tillsammans i de stilla, klosterlikt välvda trädgårdsgångarna eller i parken vid sjöastrand, där vila i de stora, lugna, ljusa rummen med de fria utsikterna och se om aftonen solen

Digitized by Google

nedgå och belysa kyrktornsspiran, som vid västra horisonten höjer sig ur den dunkla granskogen med ett memento mori för mig, som jag gärna var afton läser från min bädd i den gyllne aftonrodnadens sken, ty där på kyrkogården är en plats, överskuggad av lummiga, fast icke åldriga lindar, under vilka vita rosor vackert blomma. Där vila mina föräldrar, flera mina syskon, och där skall även jag få mitt sista vilorum. Men kyrkspiran pekar åt höjden, och dit skola vi följa den, när stjärnorna tändas.» När hon i januari 1865 skrev detta brev, var hon närmare döden, än hon anade. Under den följande julen ådrog hon sig en lunginflammation, och på årets sista dag somnade hon in i den eviga vilan, stilla och fridfullt, såsom hon levat.

Det var ett ädelt liv, som då slocknade. Hon hade alltid den föreställningen, att hon var ful. Att döma av hennes porträtt var detta ett misstag, ty ett ansikte, som uttrycker så mycket själ, så mycken godhet och intelligens, kan ej sägas vara det. Denna hjärtats aristokrati speglar sig väl mest i hennes porträtt som gumma, men den återfinnes redan i ungdomsporträtten. I hennes romaner kommer hennes personlighet endast ofullkomligt fram. De äro onekligen föråldrade, och jag misstänker, att de numera ej läsas av många. Men även de hava en viss charme. De giva oss atmosfären av ett hem för vid pass hundra år tillbaka i tiden — ett hem med storblommiga tapisserier på alla soffor och emmastolar, på väggarna kopparstick med smäktande herdar och herdinnor, rullgardiner med jägare och villebråd och en doft av lavendel och potpourri. Fredrika Bremer hade både fantasi och verklighetssinne. Men i romanerna ha de icke kommit i någon jämvikt. Verklighetssinnet röjer sig mest i detaljerna. Då hon skall skildra karaktärer, kommer det däremot i regeln till korta. I det väsentliga står hon här kvar på Sturm- und Drang-romanens ståndpunkt. De flesta av hennes karaktärer äro konstruerade, alster av hennes romanläsning, sentimentala eller fantastiska. Dock märker man under den första tiden en allt starkare dragning till realism, och i Presidentens döttrar, Grannarne, Hemmet och Syskonlif möta vi flera, alltid med en älskvärd humor tecknade karaktärer, som äro naturliga och diktade efter förebilder i det verkliga livet. Men rikare sammansatta äro dessa karaktärer icke, deras själsliv är jämförelsevis enkelt, och vid sidan av dem stå dock alltid andra, som alls icke hava något fotfäste i verkligheten. Dessa tidigare romaner äro likväl de tekniskt bästa, ty i de sista bli de teoretiska intressena henne övermäktiga, människorna försvinna och ersättas av förkroppsligade teser. Ej heller hennes fantasi kunde rätt göra sig

Slutord.

Digitized by Google

gällande i romanerna. Den räcker icke till att uppbygga en klar och naturlig plan. Likväl har Fredrika Bremer även som romanförfattarinna en stor betydelse. Före hennes tid hade romanen i Sverige mer eller mindre varit en nöjesläsning, en lektyr, för vilken de mera bildade nästan skämdes. Genom Fredrika Bremer fylldes romanen av ett idéinnehåll, blev ett led — och ett betydelsefullt led — i kulturutvecklingen. Den fick så att säga det litterära adelskapet, och denna insats betyder mycket.

Vida klarare än i romanerna träder Fredrika Bremers personlighet oss till mötes i hennes reseböcker och brev. Hon tillhörde både romantikens och liberalismens tid, och det är nästan symboliskt att hennes båda främsta arbeten handla om Amerika och Palestina, om framtidslandet och om forntidslandet. Hon hade en dragning till bägge. Av den religiösa rörelse, som vid århundradets början framkallats av nyromantiken, hade hon tagit starka intryck; hon hade ock fördjupat sig i studiet av de tyska filosofernas skrifter, först Schellings, sedan Hegels, och hela hennes liv fylles av försöken att lösa de religiösa problemen. Detta är den romantiska insatsen i hennes väsen. Men i sättet att se dessa problem är hon icke romantiker. Romantikerna hade mer eller mindre försvurit sig åt ett visst filosofiskt system, allt mera blivit ortodoxiens förkämpar. Fredrika Bremer däremot vill lösa de religiösa problemen i frihetens tecken, arbetar för en framtidskyrka, som hon mera anar än förmår att klart skönja, hon vill pröva allt, sympatiserar med alla fria rörelser, religiösa och politiska, men allt detta utan liberalismens ofördragsamhet mot det gamla. Hon älskar både Amerika och Palestina. Någon tänkare var hon ju icke, men det kan sättas i fråga, om icke hennes känsla ledde henne bättre, än den logiska skarpsinnigheten lett de samtida filosoferna. Hon är mindre bunden av förutfattade meningar, mera fri i sin uppfattning, mera förstående. I verklig kultur står hon över den samtida författargenerationen, och särskilt i ett fall höjer hon sig över denna: i den lågande entusiasm, med vilken hon under ett helt liv kämpade för sina idéer. Arbetet för kvinnans rättigheter, särskilt för hennes högre bildning, har här i Sverige väsentligen satts i gång av Fredrika Bremer, och denna rörelse hade knappt kunnat få en mera sympatisk, nobel och vördnadsbjudande förkämpe. Det är endast sällan — såsom i Hertha — hon faller in i någon predikoton, och i regeln präglas hennes stridssätt av humanitet, även av ädel kvinnlighet. Såsom författare tål hon visserligen ingen jämförelse med de romantikens stormän, som skildrats i den föregående delen av detta arbete, lika litet med Runeberg, men såsom personlighet står hon

Digitized by Google

värdigt vid deras sida, och i hennes reseböcker finnas partier, som blott kunnat skrivas av en verklig poet.

* * *

Fru von Knorring.

Fredrika Bremers båda kvinnliga efterföljare, friherrinnan von Knorring och Emilie Flygare-Carlén, voro kanske bättre romanförfattarinnor än hon. Såsom personligheter voro de däremot andligen vida mera småväxta. Det bärande i Fredrika Bremers författarskap var idéinnehållet. Hos de båda andra är detta betydligt magrare. De ägde icke Fredrika Bremers bildning, varken hennes kunskaper eller hennes själsadel, de *ville* icke något, utan voro snarast litteratörer för de då så populära romanbiblioteken. Men litterärt sett äro åtminstone några av deras romaner bättre skrivna än Fredrika Bremers, ehuru ingen av dem åstadkommit något verk, som levat över den första publikframgången.

Sophie Zelow föddes 1797 på Gräfsnäs gård i Västergötland, som fadern, major Christer Göran Zelow, arrenderade av sin svåger Thure Gripenstedt. Ätten Zelow tillhörde snarast knaperadeln. Ingen av förfäderna hade nått högre än till överstegraden, och den usurperade barontitel, som de äldre lagt sig till med, hade Christer Göran klokt nog låtit falla. Ej heller var släkten förmögen, ehuru majoren såsom duglig arrendator så förkovrade ekonomien, att han kunde inköpa egendomarna Lövås och Högärdet, dit familjen 1808 flyttade. Välståndet gick emellertid snart sin kos, och omkring 1820 var han så gott som ruinerad. Majoren hade emellertid blivit överstelöjtnant och fått hovmarskalks titel, hans mor var en friherrinna Posse, och tydligen har man inom familjen känt sig i hög grad aristokratisk; åtminstone hade dottern en mycket stark känsla av sin förnäma börd. Major Zelows barnskara var tämligen talrik, fem döttrar och en son, som dock dog vid ett års ålder. Sin första uppfostran fingo flickorna av guvernanter och informatorer, men när den äldsta dottern, den blivande författarinnan, uppnått tretton år, fördes hon till Stockholm för att vidare »educeras». Tack vare Barbro Nelsons så samvetsgranna biografi känna vi alldeles detaljerna av denna mönsteruppfostran. Den unga fröken Zelow läste franska för »monsieur Charles, som varit hårfrisör hos för detta konungen och som under vårt evinnerliga fransyska prat berättade mig mångfaldiga anekdoter från det förra hovet». Tyska läste hon för en sachsare vid namn Berwald och en jude, som hette Falk, vilken hade en förträfflig röst, men merendels var »litet full och inte så litet verliebt i sin unga elev». Engelska läste hon för en stor godmodig kväkare och en professor Moberg på Karlberg, men hon erkänner, att hon ej kom vidare in i engelska språket. Hennes lärare i italienska var en signor Francesco Cartoni, som troddes vara nevö till påven. Andra humaniora än språken läste hon icke. Däremot hade hon inte mindre än tre lärare i pianospelning och en i harpa. Sånglektioner togos för sångmästaren vid operan Crælius; vidare ritade hon blommor för Westerling, laverade och målade i olja för Heideken samt tecknade »näsor och munnar, ögon och öron» för den berömde målaren Sandberg. Dans fick hon lära för dansösen fru Kœrsner och balettmästar Casagli, bägge celebriteter inom sin konst.

Digitized by Google

Summa summarum var detta elva »talanger». Enligt uppgift skall hon hava haft icke mindre än tjugofyra, ty dit räknades också broderkonst, gymnastik, simning, ridning o. s. v. Även med några reduktioner är ju antalet ytterst aktningsbjudande. Då Sophie Zelow uppnått sexton år, ansågs emellertid hennes uppfostran fulländad, och hon fick då vända tillbaka till Västergötland. Flera förmånliga giftermålsanbud — berättar hennes syster — »gjordes henne under dessa år, men ehuru flera av dem hade hennes föräldrars bifall och hon själv ibland trodde sig tycka om en eller annan av sina friare, så fann hon snart vid allvarligare övervägande, att hon icke kunde älska denne i lust och nöd, såsom äktenskapets förbindelse det fordrade». Hon väntade således på sagoprinsen. Emellertid hade familjens affärer blivit allt sämre. 1820 fick fadern ett slaganfall, och samma år räckte Sophie Zelow sin hand åt majoren friherre Sebastian Carl von Knorring. Antagligen var han icke hennes drömmars konung. Hans intelligens och bildning synas ej hava höjt sig över det vanliga majorsmåttet, hans förmögenhet var ingen, men han ansågs vara en hygglig och redbar karl, och han var således ett fullt antagligt parti för en fattig fröken. Efter giftermålet flyttade det nygifta paret till Knorrings enkla kaptensboställe, Friggeby i Västergötland, och där och på andra officersboställen förflöt friherrinnan von Knorrings återstående liv. Äktenskapet lär hava blivit lyckligt, ehuru friherrinnan icke försmådde en oskyldig flirt med regementets yngre officerare. Ledsamt nog blev hon vid soupéerna på grund av sin »höga rang», på vilken hon energiskt höll, — mannen var ju major och steg slutligen till överste — placerad bredvid någon äldre officer, men när sedan dansen började, tog hon skadan igen och lyckliggjorde löjtnanterna. Visserligen fick den talangfulla friherrinnan i vardagslivet slakta och baka, väva och sy, men hon fick också roa sig. I Västergötlands småstäder träffades landskapets honoratiores på subskriberade tillställningar, grannarna besökte varandra flitigt, och så hade man regementsmötena med de många tränade balkavaljererna -- Edv. Krusenstjerna, Adam Schmiterlöw, A. R. Mannerheim, Hjärne, Pihlgard (»Pille») m. fl., och då blev det dans, slädpartier, utklädningar, sentimentala romanser vid gitarr, deklamation m. m. De utdrag ur fru von Knorrings dagbok, som Barbro Nelson meddelat, visa, huru livligt hon senterade detta liv:

1824, 16 maj. »Rolig dag — Reste till Kavelås — Träffade Fockens på vägen. Åkte då med dem — Blevo högst artigt emottagna — Gjorde gentila connaissancer av excellensen Adlersparre med grevinna och 2 fröknar De la Grange.» 1825, 24 juni: »Uppe kl. 3 för att taga vädret i ögonsikte — Monterade min hatt — Reste till lägret i predikan. Avhörde den ute — ... Klädde oss — reste — och kommo 10 minuter för sent — Lång stund mellan komning och dans — Stort ceremoniel. Anglaise med grev Lagerberg — Elegant och bra — men ej riktigt roligt — För litet dans, lång souper — och mycket kall — Roliga conversationer — *Ärades mycket — Obetydlig courtise — någon dock.*»

Sådant var Sophie von Knorrings liv, innan hon framträdde såsom författarinna. Hennes och Fredrika Bremers ungdom var således ganska olika. Den ena föddes i ett förmöget hem, som trots det att det var borgerligt likväl, både i levnadsvanor och i bildning, var ganska aristokratiskt, den andra i ett adligt, men varken särskilt förmöget eller särskilt bildat hem. Deras aristokrati blev därför av en ganska olika art. Fredrika Bremer var mycket svår att »educera»

Digitized by Google

Sophie v. Knorring.

Teckning av Maria Röhl. Juni 1842. Kungl. Biblioteket.

Digitized by Google

Digitized by Google

och fick aldrig några tjugofyra talanger; den andra var i den vägen ett underbarn, och det var redan härav naturligt, att deras ideal i livet skulle bliva olika. Den ena, som ansåg sig vara ful, avskydde societetslivet, den andra, som visste, att hon var vacker, älskade det. Fredrika Bremer hade haft den lyckan att vid sitt inträde i livet träffa tre betydande personligheter, som alla satt spår i hennes utveckling: miss Frances Lewin, Böklin och grevinnan Sommerhielm. Sophie Zelow hade ej stött samman med någon enda verklig kulturpersonlighet, och skall man tro hennes egen senare uppgift, var den snälla och ytliga Malla Silfverstolpe hennes ideal, då hon som barn uppehöll sig i Stockholm. Sedan förflöt hennes liv nere i den undanskymda Västgötabygden — frånsett några besök i huvudstaden —, hon kom aldrig ut i den stora, vida världen såsom Fredrika Bremer; först två år före sin död företog hon en kort resa till Tyskland. Bådas vyer blevo därför av olika vidd. Fru von Knorring var onekligen en mycket begåvad dam, men hennes synvidd var trång. Hon var »förnäm» och ytlig, hennes sociala, moraliska och religiösa idéer voro bornerade, konventionella, nedärvda, och hon hade ej Fredrika Bremers förmåga att med åren *växa*. Men hon låg över henne i ett avseende: hon hade ögonen mera med sig — kanske därför att hon reflekterade mindre och hade mera intresse för det yttre än för idélivet. Hon hade salongsdamens uppövade blick för småsaker, i vissa fall även för människor, erotiken i hennes romaner är icke blott såsom hos Fredrika Bremer »treue Schwesterliebe», hennes berättartalang var minst lika stor som Fredrika Bremers, ehuru också hon hade svårt att fatta sig kort. Men även *hennes* realism är begränsad till vissa detaljer och till några få karaktärer; särskilt hjältarna i hennes romaner äro, liksom så ofta hos Fredrika Bremer, lånade icke från verkligheten utan från Sturm und Drangs romanvärld eller kanske närmast från Byron.

Redan som nygift började hon att skriva några romaner, som dock aldrig blevo slutförda, ehuru de gå igen i de senare. Den första, som blev färdig, var Cousinerna, som enligt systerns uppgift skrevs redan 1829. Troligen hade hon då ej mer än börjat den, och avslutad blev den nog ej förr än 1831, varefter den grundligt omarbetades, innan den till julen 1834 kom ut i bokhandeln. Den är således i varje fall senare än Fredrika Bremers Teckningar utur hvardagslifvet, och det är väl sannolikt, att den framgång, dessa hade, sporrat Sophie von Knorrings lust att uppträda på den vittra arenan. Den närmaste anledningen var densamma som för Fredrika Bremer: hon behövde pengar, och för sitt debutarbete erhöll hon 200 rdr banko. För författarskapets ekonomiska sida blev hon snart mer och mer intresserad, och såsom en tjugofemte talang kunde hon hava räknat förmågan att skruva upp honoraren. I det syftet spelade hon ut den ene för-

Digitized by Google

läggaren mot den andre, underhandlade med Hæggström, Hierta, Lindh, Thomson, Sandwall, Lundström, Bonnier och Östlund & Berling. En tid skötte Lénström hennes förhandlingar med dessa och skrev då i ett brev till Snellman: »Jag har av Lundström i Jönköping anbud att taga det mot 40 banko (arket), av Bonnier mot 33,16 banko. Troligen tager Lundström det. Skriftväxling därom är inledd. Hon är allt bra dyr, men hon gör det, sade hon, för sin dotters skull, ty för hennes räkning insätter hon alla penningar.» Slutligen enades man — sedan Hierta, Lindh och Bonnier ryggat för priset — om, att Lundström betalade 2,000 rdr för hela romanen. Ungefär samtidigt erhöll Hierta Torparen för blott 1,000 rdr, men det billigare priset berodde nog därpå, att friherrinnan var ytterst angelägen om att stå väl med den mäktige Aftonbladsredaktören, vars recensenter hon fruktade. Hennes ideal var, såsom hon i ett brev framhåller, ett författarhonorar av 100 rdr banko arket, men troligtvis blev detta ideal aldrig förverkligat. Hon hade således ett ganska utvecklat och borgerligt ekonomiskt sinne, och ehuru konservativ drog hon sig, när det gällde affärer, ej för rabulister som Hierta och Sandwall. Däremot tillät hennes »rang» henne aldrig att framträda såsom romanförfattarinna, och varken offentligen eller enskilt ville hon erkänna sitt författarskap. Hon kallade sig först »författaren till Cousinerna»; efter någon tid lyftes väl slöjan så tillvida, att »författaren» utbyttes mot »författarinnan till Cousinerna», men längre gick hon icke. Ej ens i privatlivet erkände hon sig skyldig, ehuru hon njöt av sitt litterära anseende, och då hon 1840 mottog en bok, tillegnad »förf. av Cousinerna», svarade hon, att hon »aldrig med ett enda ord givit anledning till den förmodan», att hon vore identisk med denna, »men olyckligtvis kan jag däremot icke protestera i allmänna tidningar, ty utom mig finnas sju friherrinnor v. Knorring, och om jag kan svara för mig, så kan jag det icke för mina fränkor, utan måste lämna åt var och en att *tro* och *tänka*, vad de behaga i den vägen». Det hela skulle således vara en offentlig hemlighet, som alla borde känna till, men varom ingen fick tala, ty friherrinnan ville tydligen icke inordnas bland de mindre salongsmässiga litteratörer, som arbetade med i romanbiblioteken. »Den honette Ambition» kan ju taga sig många bisarra uttryck!

Cousinerna. Huvudinnehållet i Cousinerna är tämligen enkelt. Hjältinnan, Amalia, är dotter till den högättade och rike baron von Löwenstern samt förlovad med en major Mühlendorf, och bröllopet skall just firas. Till detta infinner sig Amalias kusin, Axel von Löwenstern, de förälska sig i varandra, men Amalia blir sitt löfte trogen, gifter sig med majoren, blir djupt olycklig och dör efter ett års äktenskap av den sedvanliga romantiska sjukdomen — här en feber, som ingen förstår sig på. I stora drag erinrar Cousinerna således om La nouvelle Héloïse. Amalia är ett idealiserat porträtt av författarinnan själv — skön, sensibel, intelligent, moralisk, och man har svårt att freda sig för misstanken, att major Mühlendorf fått åtminstone vissa drag från en annan major — den, som var gift med verklighetens Amalia. Amalias och Mühlendorfs förbindelse knytes under förhållanden, som alldeles likna Knorrings och Sophie Zelows. Amalia har haft en mängd friare — alldeles som författarinnan själv. Så kommer Mühlendorf, som ingav henne »ett visst förtroende». Visserligen var han ej direkt en vacker karl, men hans friska ansiktsfärg, hans resliga växt och en god dragning på munnen gjorde dock, att mången torde hava funnit honom mera vacker än ful. Hans talorgan var icke obehagligt, och han lät aldrig undfalla sig »ett enda ord, som vittnar om dåligt hjärta, omoraliska principer, fördärvade seder eller obildat förstånd». Så fick den gamle baron Löwenstern ett slaganfall — just som hovmarskalken Zelow — och

Digitized by Google

förklarade, sedan han något kommit sig, »att han skulle somna i ro och lugn, om han visste, det jag var eller bleve Mühlendorfs maka». I den situationen gav Amalia med sig, »ty av mina härliga idealers återfinnande i verkligheten hade jag nu mest tagit ett hult farväl». Så blir hon förlovad och gift; vigseln skedde juldagen, Sophie Zelows nyårsaftonen. Men i romanens fortsättning visar sig den obetydlige, litet löjlige och triviale majoren alls ej passa för den överlägsna kvinna, som blivit hans hustru. Han karakteriseras som en »ljum, färglös vardagsmänniska», och när den änglalika Amalia slutat sina dagar, gick majoren »med flor om hatt och arm och så mycken sorg i hjärtat, som där fick rum — nästan tills han trädde i nytt gifte». Major von Knorring fick läsa romanen i manuskript, och det hedrar hans goda hjärta mera än hans skarpsinnighet, att han ej fann någon likhet mellan de bägge majorerna, ty romanen »roade» honom, ehuru »han avrådde dess utgivande på trycket».

Den tredje huvudpersonen, baron Axel, är däremot icke modellerad efter verkligheten, utan tillhör de ideal, om vilka Amalia och Sophie Zelow drömt och som de skapat med ledning av Byron och Sturm und Drang-romanerna. Han har en mängd bedårande egenskaper och dessutom åtskilliga fel, som göra honom ännu mera oemotståndlig för ett kvinnohjärta. Han är officer vid Andra livgardet i Stockholm — med sin utpräglade rangkänsla senterade friherrinnan fullkomligt avståndet mellan Andra gardet och Knorrings Skaraborgare — han är bildskön, »herkuliskt» stark, världsman, stolt, slösare, lättsinnig o. s. v. — således i varje tum en aristokrat av Byrons typ, det ideal, om vilket Sophie Zelow drömt. Att Axel — skriver hon — »över allt, där han vistades, skulle utmärka sig och stå högre än de flesta andra, är så naturligt. Hans ridderliga, fasta sinne, hans ljusa förstånd, hans goda hjärta, hans livliga själ och hans sköna yta hade av naturen ställt honom på en höjd, som ganska få kunde hinna.» Tyvärr var han fattig, men »av sina kamrater och vänner ville Axel aldrig låna, utan han tog snart ett fermt beslut att *börja* sina finansoperationer, just där så många andra *sluta* dem, nämligen hos judarna. Detta medförde visserligen mycket ont, men även något gott. Det gav visst Axel många bekymmer, men dessa voro icke av den svåra art, som medvetandet att stå i förbindelse hos dem, man älskar, och fruktan att ligga dem till last ofta nog ingiver. Så tyckte han åtminstone. Axel föraktade djupt sina fordringsägare, sade dem det alltid på samma gång, som han betalade sina räntor med yttersta noggrannhet, och dessa bockade lika djupt för båda delarna. Hans kredit var således förträfflig» — det sista förefaller ju något egendomligt. I varje fall behövde Axel mycket pengar, »ty ganska få voro i klädsel och equipering finare och elegantare än han», och naturligtvis var han spelare. Ett högt spel — det erkänner friherrinnan — är väl en last, men egentligen endast då spelaren vinner, och den aristokratiske Axel förföljdes alltid av otur. En man med dylika egenskaper hade alldeles självfallet blivit en gunstling hos de flesta damer, och enligt friherrinnan hade han haft »några små äventyr, vilka kunde anses som den onda tidens oundvikliga offer på osedlighetens altar». Av mera ingripande natur hade varit en tvåårig förbindelse med en förtjusande och lättsinnig grevinna — en förbindelse, som han likväl före romanens början brutit och som ingivit honom det förakt för hela kvinnokönet, vilket var så kännetecknande hos Byrons hjältar.

Det var denne Lovelace, som infann sig på Ulfsborg dagen innan Amalias bröllop, »svartklädd från huvud till fötter». Det behöver ej sägas, att han gjorde furore. Han spelade gitarr och sjöng; »den undersköna rösten, som genom en

Digitized by Google

viss melankolisk anstrykning — även när ämnet icke var sorgligt — ofta gjorde den verkan, att man icke utan tårar kunde höra den, hade djupt skakat Amalia». Vidare visade han sig såsom en fullkomlig konstnär på skridskor; han spänner på sig dem, »stående på isen, utan att hålla i någonting», och man misstänkte, att han även var en överlägsen dansör. Under balen på Ulfsborg var han likväl mörk och dyster och bjöd icke upp någon dam — en uraktlåtenhet, som krossade flera hjärtan. Amalia hade icke sett honom, sedan hon var barn, men knappt hade han uppenbarat sig, förrän hon i honom fann det ideal, om vilket hon drömt. Och nu skulle hon bliva en annans brud! »Jag blir icke lycklig — tänkte hon — och de prov, som jag skall sättas på, göra lönen ändå härligare.» Dessa prov blevo mycket svåra. Efter bröllopet for hela sällskapet till kyrkan. Isen under Mühlendorfs och Amalias släda brast, men liksom Frithiof drog Axel upp både släda och hästar ur vaken. Mühlendorf, som blivit genomblöt, fick fara hem och torka sig, men Amalia, som märkvärdigt nog icke blivit våt, for vidare i en rack med Axel bakpå såsom körsven. Friherrinnan Knorring tyckes hava haft erfarenhet av det riskabla i dylika slädpartier: »Deras ansikten voro helt nära varandra, deras blickar, deras andedräkt blandades, Amalias kinder blevo högröda. Axel svarade icke ett enda ord, men hans underläpp darrade, och hans blick släppte icke en sekund Amalias ögon. O kärlek! Dig, dig ensam, helgades detta ögonblicks heliga tystnad!» Någon tid efteråt träffades de på en bal, och *nu* bjöd Axel upp henne: »En salighetskänsla av att inom sina armar sluta det älskade föremålet och en framblixtrande aning att vara eller kunna bliva älskad gjorde honom så outsägligen lycklig, att hela valsen för honom endast var en försmak av all den sällhet, som han trodde himmel och jord någonsin kunde bjuda. Stark som Asa-Thor, lätt som en vind och så lycklig, som en älskande endast kan vara, förde han Amalia med blixtens snabbhet runt om salen, och endast *den*, som i valsens virvlande ringar följt ett älskat föremål, vet, vad de båda *kände*, ty *tänka* kunde de icke. Amalia kunde icke andas, när valsen var slut, och ingen mer än Amalia undrade därpå, ty endast hon visste, att detta förut aldrig hänt. Det övriga av balen var Amalia och Axel alldeles likgiltigt.» Efter detta väntar man sig ett syndafall. Men Amalia är lika stark i sin dygd som Héloïse, och så är även Axel. Då den bedårande valsen var slut, gick han in till herrarna: »Axel spelade kille och, tämligen van vid den rörelsen, tänkte han icke det ringaste därpå. Helt andra föremål sysselsatte honom.» Icke skall hon — tänkte han — »i mig finna den, som vill leda henne från den sköna väg av idel dygd, fromhet och oskuld, som hon vandrar... Hon skall för mig bliva en sensitiva, som jag blott vågar se, aldrig röra.» Från balen for Amalia hem med Mühlendorf, och sedan framlevde hon »sina dagar i en viss själlös dvala. Hon vågade icke tänka på Axel, på den blick, hon sist sett från hans öga... Men hon kastade dock knappt en ofördelaktig tanke på sin man; hela sitt lidande tillskrev hon sig själv», och först då majoren en afton varit mer än vanligt otrevlig, »erkände hon för sig själv, att hennes lott var dock bra litet avundsvärd». När sedan majoren en hel dag gått och gnatat, »tillstod hon i botten av sitt lidande hjärta, att hon gränslöst älskade Axel». Hennes far, den gamle baronen, märkte också, att hans dotter ej var lycklig i sitt äktenskap. Innan han hunnit ordna upp saken, fick han emellertid ett nytt slaganfall. Men på dödsbädden yttrade han till Axel och Mühlendorf: »Jag ser, att hon täres av en hemlig sorg, och skulle denna vara — vad jag nästan förmodar — det vill säga, att hon finner sitt äktenskap förhastat och sitt lynne icke alls överensstämmande med sin mans,... så är hennes döende faders råd: att bryta sitt äkten-

Digitized by Google

skap . . . och sedan låta världen säga, vad den behagar.» Därefter förlorar han målet, men »med ögat tycktes den gamle likasom vinka till sig Axel, och då denne kom, tog han synbart efter hans hand, slöt den ännu en gång tillika med Amalias i sina, som nästan redan voro kalla, rörde litet på läpparna, likasom till en kort bön, gjorde sedan en hastig rörelse och — det var slut». Man kunde ju tycka, att Axel och Amalia borde hava respekterat den gamles sista önskan, som onekligen var mycket förståndig. Men därtill voro de för ädla. Strax efter begravningen reste Axel tillbaka till Stockholm, och Amalia fick den hemlighetsfulla feber, som på några månader ändade hennes liv. Den slutsats, som friherrinnan Knorring drar av sin roman, är således äktenskapets oupplöslighet, ehuru premisserna äro sådana, att motsatsen förefaller vara den enda rimliga. Denna logiska saltomortal återfinnes emellertid i nästan alla hennes romaner. De handla — såsom Böök framhåller — »om striden mellan plikten och böjelsen, och skalar man bort det romaneska, det ytligt hopfantiserade i hennes skildringar, så har man som psykologisk kärnpunkt alltid framställningen av en förbjuden kärlek, som i förnuftets, pliktens och religionens namn bekämpas och kväves». Varifrån hon, litterärt sett, fått uppslaget, är lätt att se — från La nouvelle Héloïse, som också framträder såsom ett inlägg *för* äktenskapets helgd och oupplöslighet, ehuru Rousseaus känsla hela tiden pläderar för motsatsen. Slutsatsen stämmer likväl med friherrinnan von Knorrings egen naturell. Hon var konservativ, höll på det konventionella, och hade societetsdamens skräck för allt, som stötte god ton. Hit hörde då ännu en skilsmässa. Hon hade heller aldrig känt den stora lidelsen. »Obetydlig kurtis, dock någon» ingick väl i hennes fordringar på livet. Men denna fick icke ta sådana former, att det blev någon skandal, och hennes hjältinnor äro därför moraliskt fullt korrekta, även därför att en skilsmässa stred mot författarinnans konventionella religiositet. Någon egentlig *strid* mellan plikten och böjelsen förekommer därför icke i Cousinerna, ty böjelsen stiger aldrig till lidelse och behärskas ständigt av plikten. Amalia är måhända lika moralisk som Héloïse, men den stora lidelse, som fyllt Rousseaus hjältinna, har hon aldrig känt.

Sophie von Knorring.
Litografi efter teckning av Fredrika Bremer. Illustrerad tidning. 1865.

Till en stor psykologisk roman räckte fru von Knorrings krafter ej till. Själva huvudhandlingen är tämligen banal, och hennes hjälte imponerar icke längre på vår tid; i våra ögon har den killespelande

Digitized by Google

valsören snarare en ofrivillig komik. Likväl finnes det ett parti i Cousinerna, som hör till det bästa i denna tids romanlitteratur. Det är tämligen stort, över hundra sidor, och i detta finna vi friherrinnans verkliga begåvning såsom författarinna. Kort före bröllopet, innan ännu den förföriske Axel uppenbarat sig, kommer Amalias kusin Bertha till Ulfsborg, och i stället för att gå till sängs sitta de bägge flickorna uppe under större delen av natten och prata. För kusinen redogör Amalia för alla sina »amourer», och denna redogörelse är kvick, skälmsk, graciös, förträffligt passande i en ung flickas mun. Det hela gör intryck av ett stycke självbiografi, av reminiscenser från författarinnans egna flickdagar, och de uppvaktande kavaljererna äro alla skildrade så, som de måste hava tett sig för en ingénue. Den förste, den unge informatorn, herr Werner, uppenbarar sig, innan Amalia ännu gått och läst. Hon hade väntat en pedant, som förlägen satt på yttersta kanten av stolen, med gult hår och ljusblå kläder, men i stället kom »en ung, elegant studiosus med lyror på kragen, svarta blixtrande ögon, yvigt hår och nutidens tämligen lediga Uppsalatournure». Så börjar mellan båda ett litet oskyldigt, förträffligt skildrat svärmeri, allt inom fullt moraliska gränser: »Om han varit Saint-Preux, så hade jag troligen blivit Julie; nu åter voro vi tvenne vestaler, som tillsammans vårdade elden på oskuldens altare.» Emellertid märkte fru von Löwenstern, huru sakerna stodo, och herr Werner fick resa tillbaka till Uppsala. Därmed slutade den idyllen. Så började Amalia sin nattvardsläsning, och när denna lyckligen undanstökats, var hon mogen för den första balen. Den hölls av livgrenadjärerna, och intrycket var överväldigande. Balens hjälte var en husarofficer, baron Örnhjelm: »Hans vackra husaruniform, som för mig var något alldeles bländande nytt, hans ståtliga figur, hans ledighet och heroiska blickar ur de svarta, blixtrande ögonen» — allt gjorde honom till en fullkomlig hjärtekrossare, och det nedlåtande, överlägsna sätt, på vilket den vane kvinnotjusaren behandlade »lilla fröken», imponerade oerhört på denna. Hon hade väl nog skarpsinne att finna, att han »ofta var étourdi och självkär», men han valsade som en gud, och »jag egnade honom en varm och livlig känsla, som jag dock *aldrig* tillstod, och kanske var jag den enda, som sörjde honom, då han slutligen, i mars 1827, huvudstupa reste upp till Stockholm och några veckor därefter, förmodligen för alltid, från Sverige, åtföljd av jude- och procentare-vänners och kamraters förbannelser, kanske även av mången arm kvinnlig varelses, ty jag har sedan hört, att understundom hade hans levnad varit högst oordentlig. Men i sällskapslivet var han en verklig Alcibiades» — som man ser äro ba-

Digitized by Google

ron Örnhjelms och baron Axel von Löwensterns biografier tämligen lika, samma sällskapstalanger och samma ekonomiska principer. Men här är biografien mera verklighetstrogen, och den »backfisch», som gjort den, har sett skarpare än författarinnan till Axels biografi. Efter Örnhjelm följer en prosaisk och alltför ekonomisk epousör, som alls ej slår an, så en fint bildad, förmögen, men icke längre ung diplomat, vilken likväl i den unga damens ögon var alltför lärd och pedantisk, och långt farligare för hennes hjärta var löjtnant Carlowitz, vacker, elegant, modig, överlägsen ryttare, »herkuliskt» stark, men tyvärr — oadlig. Denna defekt gjorde en förbindelse mellan honom och Amalia omöjlig, och den romantiske Carlowitz, som velat enlevera Amalia, finner sig i sitt öde och förlovar sig med en rik och vacker köpmansdotter i Stockholm. Dessa karakteristiker av alla de olika adoratörerna äro förträffliga och utgöra, avsöndrade från den övriga romanen, en ypperlig novell. För de stora, tragiska konflikterna räckte, som sagt, friherrinnans krafter ej till. Däremot ha de båda unga damernas konversation en avlägsen likhet med Mussets proverbes, À quoi rêvent les jeunes filles och andra, och för proverbet, låt vara i novellens form, passade hennes begåvning. Hennes olycka, litterärt sett, var, att hon icke kunde hålla sig inom detta område.

Det är blott i en enda av de följande romanerna, Illusionerna (1836), som hon rör sig inom denna värld. Romanen har formen av ett slags självbiografi, som den unga Ottilia skrivit till sin mormor, och det är friherrinnans egna minnen, som här i romantiserad form vända tillbaka. Romanen är nämligen halvt om halvt historisk, ty den spelar under samma år, som Sophie Zelow vistades i Stockholm (1810—1813). Det är en ung, fattig, adlig frökens krossade illusioner, som här berättas. Min goda, vördade mormor — så börjar boken — »Vad du ser bekymrad ut! Många gånger om dagen säger du till mig: 'Du reste bort en fyllig, rödblommig, yr och glad flicka, och du kommer åter, mager som en vindfläkt, blek som dödens lilja och tyst som dess ängel'. Så är det ock, min goda mormor! Det var det unga, glada hoppet, som reste ifrån dig; det är den bleka, färglösa, magra verkligheten, som återvänder.» Den stämning, som ligger bakom dessa ord, bevaras under hela romanen. Av denna tids författarinnor förefaller ingen hava varit en så hängiven beundrarinna av »societeten» som friherrinnan von Knorring. Frånsett en enda roman rör hon sig endast bland grevar och baroner, ingen har starkare känt ståndsskillnaden, ingen har mera lyriskt skildrat en vals vid en husarofficers bröst, men — egendomligt nog — ingen har mera sko-

Digitized by Google

ningslöst uppvisat tomheten, det falska glittret i denna aristokratiska societet. De unga männen — anmärker Mortensen slående riktigt — »framställas såsom lättsinniga och obeständiga, rucklare och spelare; deras enda nobless är ofta en tämligen ytlig hederskänsla. De gamla herrarna, majorer och godsägare, äro beskedliga, tämligen tarvliga och enfaldiga lantjunkaretyper.» Excellenserna »äro ytliga och hjärtlösa, och några stora själens egenskaper utvisa de icke. Samma egenskaper hava även de noblaste av hennes äldre damer.» Det är i denna värld en ung oskuld från landet kastas in. En juliafton 1812 sitta Ottilia och hennes mormor i sin berså, »lugna och glada vid våra smultrontallrikar», då man hör rullandet av en vagn. Vad kan det vara, frågar Ottilia sig själv: »En riddare från forntiden med sköld, harnesk och hjälm? Men han borde hava ridit. Nej, en av Napoleons unga generaler, som ville bese vårt vackra slott och begära gästfrihet av dess invånare.» Det var emellertid ingendera, utan Ottilias tante, den gamla grevinnan Aline. Vagnsdörren öppnas. »En gammal jungfru, — gamla Annette — med en påse och ett reseapotek, ett rödbrusigt anlete och ett jämntjockt smalben, är det första, jag upptäcker», och sedan stiger tanten själv ut, »ett torrt, magert benrangel med insjunkna, färglösa kinder, med ögon skarpa och runda, med en mun utan en enda tand, händerna vita som grissylta, och hela denna figur insvept i siden och fina broderier, band och flor». Tante Aline kommer för att föra Ottilia ut i stora världen — alls icke av någon hjärtegodhet utan av ren egoism, därför att hon behöver en ung vacker flicka för sin salong. Det är där, som Ottilias alla illusioner krossas. Hon förälskar sig i tante Alines son, den förföriske Otto, som kurtiserar alla damer, även guvernanten och Ottilias kammarjungfru — vilken får ett barn med honom — och som slutligen gifter sig med en rik arvtagerska. Det är den stora illusionen, som krossas. Men den var icke den enda. I romanen förekommer en ypperlig beskrivning på en bal i Amaranthen, där Sophie Zelow recipierat den 28 oktober 1811. Året därpå blev även den ryktbara författarinnan Mad. de Staël, som då vistades i Stockholm, intagen i orden, och Ottilia beskriver hennes entrée: »Nu ramlade *en* illusion! Hos henne fanns icke ett drag av Corinne eller Delphine. Hon var en korpulent fru, mycket ramassée, utan tecken till gråce i sina rörelser, med ett alltid bakåt lutat huvud, som tycktes med sina kvicka, spelande ögon jämt titta i taket, varav kom, att hennes mun alltid stod halvöppen, även när hon icke talade — men det var inte ofta. Av hennes klädsel fäste man sig nästan endast vid de tunga, tjocka, brokiga turbaner, hon vred om huvudet och

Digitized by Google

Litografi efter J. Cardon.

Digitized by Google

Digitized by Google

som nästan tycktes hänga på nacken» — friherrinnan, som här talar i den lilla Ottilias namn, hade haft ögonen med sig, och därefter följer en mycket rolig beskrivning på själva receptionen, av vilken Ottilia först blev bländad, ehuru hon snart fann, »att mycken småhet, mycken dårskap, mycket med oäkta förgyllning fanns omkring mig, för vilket jag ingalunda behövde böja knä». Överallt således blott krossade illusioner! Förundra dig därför icke, kära mormor — så slutar boken — »om jag längtar till en värld, där dylika icke finnas . . . God natt, mormor! Oljan i lampan varar icke många dagar till, det känner jag — med fröjd.» Slutet, som här antydes, är således det vanliga i fru Knorrings romaner: att hjältinnan dör av ett brustet hjärta. Det är litet för tragiskt, och det hade nog varit mera verklighetstroget, om Ottilia tröstat sig och räckt sin hand åt någon hederlig major på Skaraborgarne. Det var det kloka steg, som friherrinnan von Knorring själv tog.

Fru von Knorrings övriga romaner.

Hennes övriga romaner, som i snabb takt följde på Cousinerna, visa icke något framsteg, snarare tvärtom: Vännerna (1835), Quinnorna (1836), Axel (1836), Ståndsparalleller (1838), Tante Lisbeths 19:de testamente (1838), Förhoppningar (1843) samt två samlingar Skizzer (1841 och 1845). Det är endast en roman, Torparen och hans omgifning (1843), som intager en särställning. Den rör sig nämligen icke inom societetens värld utan inom allmogelivets. Almquist hade ju kort förut skrivit dylika bygdenoveller (Kapellet, Skällnora qvarn, Grimstahamns nybygge), och själv uppger hon, att hennes uppmärksamhet genom Runebergs Elgskyttarne kommit att riktas på denna ämneskrets. Allmogeskildringen kan dock knappast sägas vara naturalistisk; snarare är den — för att begagna Warburgs uttryck — i »Düsseldorferstil». Drängen Gunnars beredvillighet att erkänna faderskapet står i varje fall, såsom man anmärkt, i strid med våra landsortsdomares erfarenhet. Men trots idealiseringen göra likväl personerna ett någorlunda verklighetstroget intryck — gjorde det åtminstone på 1840-talet — och handlingen är klart uppbyggd. Tendensen och konklusionen äro likväl desamma som i fru von Knorrings föregående romaner. En ung dräng Gunnar har haft ett äventyr med en herrgårdspiga Lena, hon uppger, att han är fader till det barn, hon skall föda, och den hederlige Gunnar anser sig förpliktad att äkta henne, ehuru han snarast har motvilja mot henne. Sedan de blivit gifta och barnet fött, finner dock Gunnar, att han icke kan vara fadern; det är i stället patronen, och härigenom ökas helt naturligt hans motvilja mot hustrun. Likväl bär han sitt kors med tålamod. Då Lenas syster, den ädla och renhjärtade Elin, kommer i huset, uppstår dem emellan en varm sympati, som dock aldrig tar sig något otillbörligt uttryck. Så blir Gunnar beskylld för en stöld på herrgården, i skogen möter han oförmodat patronen, som givit näring åt dessa misstankar, sinnet rinner över, och halvt av våda ger han patronen ett dråpslag. En annan dräng Olle, som begått stölden och är Gunnars ovän, blir beskylld för dråpet och dömd till döden. Men den ädle Gunnar anger då sig själv och slutar sitt liv på stupstocken. Gunnars stora olycka hade varit det omaka äktenskap, till vilket han bedrägligen narrats, och den slutsats, som läsaren drar, är otvivelaktigt, att Gunnar varit i sin goda rätt att begära skils-

Digitized by Google

mässa från hustrun. Men sens moralen är den rakt motsatta. Den förekommer i ett brev från romanens vördnadsvärde själasörjare: Det är väl sant, att det oåterkalleliga äktenskapslöftet åstadkommit mycket ont, men detta onda kan dock aldrig gå upp emot det goda, »som i alla tider ändå måste bliva en följd av ett heligt löfte, avlagt inför Gud, och vilket, om icke alla, dock de flesta anse alldeles stridande mot sitt samvete att bryta». Meningsbytet om Almquists några år förut utgivna Det går an pågick ännu, och Torparen var avsedd att utgöra ett inlägg mot Törnrosförfattarens upplösande idéer.

Det blev friherrinnan von Knorrings sista mera betydande arbete. Hon hade länge varit sjuklig, och 1848 slutade hon sina dagar. Genom sin konservatism intog hon i viss mån en särställning bland de samtida författarna, och hon nådde icke upp varken till Fredrika Bremers eller fru Carléns popularitet. Men i kultur stod hon betydligt över den senare, och hennes bästa romaner äro, rent litterärt, nog bättre skrivna än den förras. Den glömska, som lägrat sig över dem, är därför ej alldeles berättigad. Vad en behagsjuk världsdam på Karl Johans tid — så slutar Böök sin geniala essay över henne — »har tänkt och erfarit, känt och svärmat, sett och iakttagit, finnes bevarat i hennes skrifter med en blandning av naiv förställning och naiv uppriktighet, som icke saknar sitt behag».

* * *

Fru Carlén.

Hennes i publikens ögon lyckligare medtävlare, Emilie Flygare-Carlén, visar oss en annan typ. Hon är yrkeslitteratören, den kvinnliga medelpunkten för en krets av andra klassens vittra författare, utan någon egentlig bildning och utan egna idéer, men med ett visst friskt lynne, stor lätthet att skriva, en verkligt frodig uppfinningsförmåga, ett naturligt berättarlynne, något av en svensk Dumas även däri, att hennes författarskap hade en rent industriell karaktär — ett par tre romaner om året var ingenting ovanligt för henne, och vida mera än vad fallet var med friherrinnan Knorring, kom hennes framträdande att bestämmas av Thomsons och Hiertas romanbibliotek. Hon var väl också den enda av denna tids författare, som genom sin penna förvärvade en förmögenhet. Hennes romaner — skriver Mortensen, som väl noggrannast studerat dem — »äro av mycket olika värde. Ingen av tidens romanförfattare sjunker kanske så djupt som hon; hon kan bliva platt, svulstig, pratsjuk, uttänjd och osammanhängande i en alldeles otrolig grad. Men å andra sidan stiger hon, åtminstone en gång under sin skriftställarebana, så högt, att hon knappast överträffas av någon, icke ens av Almquist.»

Emilie Smith föddes 1807 i Strömstad. Fadern — en f. d. sjökapten — var där handlande och en burgen man, trots det att han hade fjorton barn, av vilka Emilie var det yngsta. Någon egentlig uppfostran fick hon icke. Men hon var en duktig tös, som oförskräckt följde med fadern på hans segelturer i skärgården, och meningen lär hava varit, att hon skulle gå in i hans affär. Ödet hade emel-

Digitized by Google

lertid annorlunda beslutat. Hon såg mycket bra ut, och då hon var tjugo år gammal, blev hon gift med en läkare, doktor Flygare, och flyttade med honom ned till Småland. Någon vidare bildning hade hon då icke, och den, hon hade, bestod av romaner — av Lafontaine, Vulpius och dylika då ännu populära författare. Med dem fortsatte hon även såsom läkarfru. Så dog Flygare 1833, och hon flyttade då tillbaka till Strömstad, där hon gjorde bekantskap med en häradshövding Reinhold Dalin, som lär hava varit en begåvad och fint bildad man. De trolovade sig, och det var genom honom, som hon först fick några andliga intressen. Kort innan bröllopet drabbades han emellertid av en häftig sjukdom och avled i slutet av 1835. Thomson hade just då (1835) börjat med sitt Kabinettsbibliothek af den nyaste litteraturen, och där debuterade nu fru Flygare med sin första roman Waldemar Klein (1838), vars förebild tydligen varit friherrinnan von Knorrings Cousinerna. Samma förebild spåras, mer eller mindre starkt, i hennes närmast följande romaner: Representanten (1839), Gustaf Lindorm (1839), Professorn och hans skyddslingar (1840), Fosterbröderne (1840) och Kyrkoinvigningen i Hammarby (1840—1841) — som man ser hade hon börjat en verklig romanfabrik, sex romaner på tre år. För att vara närmare tryckorten flyttade hon 1839 till Stockholm, där hon genom Thomson blev bekant först med G. H. Mellin och A. I. Arwidsson, kort därefter även med Dahlgren, som tog in henne i det Aganippiska sällskapet, där hon träffade det övriga litterära Stockholm, Kiellman-Göranson, Blanche, Sturzen-Becker, Euphrosyne m. fl., och snart blev den livliga och vackra författarinnan den medelpunkt, kring vilken alla herrarna kretsade. Anbud tyckes hon icke hava saknat, och på nyåret 1841 gifte hon sig med den sju år yngre Johan Gabriel Carlén. Förmodligen hade hon kunnat göra ett bättre val. Såsom utgivare av Bellman och andra äldre författare har Carlén sina förtjänster, men — åtminstone på äldre dar — såg han alldeles för djupt i glaset och var snarast en av Stockholms komiska företeelser med sin röda näsa och sin lika röda, mycket naiva radikalism. I det hela lär han dock ha varit en ganska oförarglig slarv, vilken gjorde en viss nytta genom att rätta svenskan i fruns romaner, ty grammatikaliskt var denna mycket klen. Dessa romaner kommo fortfarande till världen i nästan oförminskad takt, men fingo nu en något annan karaktär. 1841 kom Skjutsgossen ut, och i denna är handlingen förlagd till fru Carléns hemtrakt, Bohuslän — ett grepp, vars betydelse hon snart kom att inse. Tendensen i romanen är måhända beroende på hennes umgänge med Stockholmsliberalerna och rör sig om bördsfrågan. En fattig ung adelsman har för att förtjäna sitt bröd blivit skjutspojke, tjänar sig genom dugligt arbete upp, så att han till sist blir måg åt en officer, som i romanens början förolämpat honom, därför att han, en ädling, kunnat förnedra sig till att bli skjutspojke.

Rosen på Tistelön.

Året därpå, 1842, följde hennes mästerverk, Rosen på Tistelön, som nog är vår bäst skrivna roman före Rydberg och Strindberg. Ämnet hade hon fått från sin bror, häradshövding Edvard Smith, som gav henne anvisning på en mordhistoria från Västkusten, som han funnit bland de rättegångshandlingar, han genomgått, och samtidigt uppmanade han henne att för de romaner, hon skrev, begagna sina egna minnen från den Bohuslänska skärgården. Systern följde rådet, och frukten blev, som sagt, hennes bästa roman. Redan början, skildringen av Tistelön, är för den tiden ett litet mästerverk i realis-

Digitized by Google

tisk konst. På ön bor en smugglarfamilj, Håkan Haraldsson, hans vuxne son Birger, en yngre son Anton och en liten dotter Gabriella. Håkan har nyss blivit änkling, och Gabriella uppfostras av en bildad kvinna, mamsell Erika Malm. På en smugglingsfärd överraskas Håkan och hans söner av den energiske tullöjtnanten Arnman, en strid uppstår, Haraldssönerna mörda tullmännen och sänka deras fartyg. Mordet blir icke upptäckt, men den hemska gärningen har gjort ett så starkt intryck på Haraldssönerna, att de sluta upp med sitt laglösa yrke och bli hederligt folk. Birger gifter sig med Erika, för vilken han yppar brottet, och den lilla Gabriella växer upp till en strålande vacker ungmö — »Tistelöns ros». I henne förälskar sig Arnmans son, också tullöjtnant. Haraldssönerna sätta sig visserligen mot denna förbindelse, men då Anton, som efter mordnatten blivit svagsint, finner, att de unga älska varandra, far han in till Marstrand, angiver mördarna och dränker sig själv. Håkan och Birger bli överbevisade och avrättade, den unge Arnman får transport till en annan plats, och Tistelöns ros, som förlorat sitt förstånd, vissnar bort till »en liten skrynklig, hopkrumpen gumma i vitstärkt mössa; hennes vissnade händer lekte mekaniskt med tvenne små snäckor. Intet spår av skönhet fanns i det gulbleka, av sorgen utmärglade ansiktet.» Och likväl »kallades hon fordom Tistelöns ros!» Med dessa ord slutar romanen. På ett ypperligt sätt håller den hela tiden tonen. Västkustens kärva natur är åskådligt och målande skildrad, fiskläegna, havet, människorna likaså, kraftiga, vilda, primitiva gestalter utan den eljes så vanliga sentimentaliteten, handlingen är enkelt och klart byggd, och de enskilda scenerna — särskilt mordnatten — upprullas med en förvånande kraft. Någon tendens finnes icke, ej heller någon banal moralisk lärdom. Det är blott ett stycke människoliv och natur, hon givit. Rosen på Tistelön — säger Mortensen — »är en naturalistisk roman, innan ännu naturalismens program var uppställt i Sverige».

Övriga romaner.

I de närmast följande romanerna höll hon sig jämförelsevis väl uppe på samma ståndpunkt. Även Paul Värning (1844) är delvis förlagd till Västkusten, men här har författarinnan börjat upptaga de samfundsproblem, som Almquist fört in i diskussionen. Här är det — liksom i Colombine — frågan om en fallen kvinnas återupprättelse. I Enslingen på Johannisskäret (1846) är det ett annat, både av Goethe och Almquist behandlat motiv, som tages upp: möjligheten för en man att samtidigt älska två kvinnor. I En natt vid Bullarsjön (1847) inlåter hon sig på en tredje av tidens frågor. Liberalerna i Stockholm intresserade sig mycket litet för religionsfriheten, och i den liberala pressen finner man ständiga utfall mot »läsarna». Till dessa hör även fru Carléns roman, och Ignell, som ju själv minst av allt var »läsare», anmärkte med rätta, att författarinnan icke röjde »någon närmare bekantskap med den sanna och äkta religiositeten och därför heller

Digitized by Google

icke någon kännedom om läseriet till dess egentliga och inre väsende». Dessa fyra romaner beteckna emellertid höjdpunkten av hennes författarskap. Mellan dem skrev hon åtskilliga andra: Kamrer Lassman (1842), Fideikommisset (1844), Vindskuporna (1845), Bruden på Omberg (1845) och Ett år (1846) samt fortsatte sedermera i samma tempo: Jungfrutornet (1848), En nyckfull qvinna (1849), Romanhjeltinnan (1849), Familjen i Dalen (1849), Ett rykte (1850), Förmyndaren (1851) och Ett lyckligt parti (1851). Året därpå drabbades hon av en svår sorg — hennes son, en ung begåvad man, avled — och under sex år lät fru Carlén sin förut så rastlösa penna vila. Då hon åter satte den i rörelse, var det för en följetong i Aftonbladet, Ett köpmanshus i skärgården, som 1860—1861 utkom i bokform och som hör till det bästa hon skrivit. Även här spelar handlingen vid den för henne så välbekanta Västkusten, och liksom i Rosen på Tistelön rör den sig om ett brottmål, en plundring av ett uppflutet kvinnolik. Men därmed slutade hon, i stort sett, sitt så alstringsrika författarskap, ty hennes senare skrifter äro ganska betydelselösa; på 1860-talet var hon redan föråldrad, och då hon 1892 avled, var hon för det då levande släktet blott ett minne från 1840-talet. Någon betydande personlighet hade hon icke varit, hon hade blott varit »litteratör», men såsom sådan med en verklig, icke ringa poetisk begåvning, och i sina bättre romaner förebådar hon, som sagt, 1880-talets naturalism. För så vitt tendensen inom de nu skildrade årtiondenas romanlitteratur kan sägas hava varit en riktning från fantastisk romantik till en allt starkare realism, så betecknar hon höjdpunkten. Hon är avgjort mera realist än Fredrika Bremer och fru von Knorring, vilka aldrig kunde helt göra sig fria från Sturm und Drang-tidens karaktärsteckning. I kultur stod hon däremot betydligt under dem.

C. A. Wetterbergh.
Litografi. Portföljen. 1858 (tr. 1857).

Vida svagare var hennes samtida Carl Anton Wetterbergh (1804—1889), känd under pseudonymen Onkel Adam. I lätthet att skaka prosaberättelser ur ärmen var han fru Carléns jämlike, men i motsats till henne var han en genomförd tendensförfattare. 1841 började han med några skisser i Aftonbladet, vilka han sedan fortsatte under titel Genremålningar af Onkel Adam. 1842 utkom den första samlingen i bokform, sedan efterföljd av flera andra. I dylika situationsbilder låg hans styrka. I dem kommer hans personliga älskvärdhet fram, hans varma hjärta, hans förträffliga karaktär, hans medkänsla för samhällets olycksbarn, en viss humor, en realistisk observationsförmåga och även berättartalang. Hans utpräglade demokratiska patos lockade honom emellertid att gripa sig an

Onkel Adam.

Digitized by Google

med större uppgifter, och med novellen Gouvernanten (1842) utvecklade han genrebilden till roman. Den efterföljdes av en mängd andra, större berättelser. Men — skriver Mortensen — »för manövrerandet av dessa stora maskiner saknade han varje spår av teknisk skicklighet. Först och främst får man nämligen aldrig vänta djupare karaktärsstudier av honom. Han kan teckna en enkel typ, men gäller det att psykologiskt motivera en serie av handlingar, så råkar han illa ut. Han kan icke ens hålla sina figurer — den enklaste och nödvändigaste förutsättningen för den, som skall skriva en större berättelse. Hans karaktärer bokstavligen förändras från situation till situation.» Någon handling kan han ej konstruera. »Därför äro alla Onkel Adams romaner icke någonting annat än en serie löst sammanfogade situationer utan djupare förbindelse eller motivering.» På sin tid — under 1840- och 1850-talen — voro dessa berättelser emellertid mycket lästa. De hava nästan alla en bestämd tendens, och i det avseendet var Onkel Adam vida allsidigare än Fredrika Bremer, ty det var få av tidens demokratiska idéer, som ej förfäktades i hans berättelser. I grunden var han dock ingen polemisk natur, utan en hjärtegod människa med ett verkligt barnasinne, och han slutade även såsom utgivare av den på sin tid så omtyckta barntidningen Linnea (1862 ff.). Om sitt författarskap tänkte han för övrigt ej högt: »Jag har väl skrivit en hel hop och skriver än, men kan ej bli riktigt övertygad om, att jag hör till författarskrået.... Jag har aldrig lärt, aldrig blivit gesäll, ännu mindre gjort något mästerstycke, aldrig kommit i burskap, utan är endast en bönhas.» Det kan ej nekas, att det ligger en viss sanning i denna självkritik. Han var en mycket läst författare — särskilt läst av småfolket — men för den litterära utvecklingen har han knappast haft någon betydelse.

Det stora, omstridda namnet inom denna tids romanlitteratur är Almquist, och i hans produktion löpa alla de olika riktningarna inom samtidens roman samman. Han skriver fantastiska romaner, sensationsromaner, historiska romaner, sociala romaner, han är än realist, än ren fantast, och han lyckades, vad Atterbom och Stagnelius knappast lyckats: att fjättra publikens uppmärksamhet. I honom löper slutligen hela den nyromantiska rörelsen ut, och samtidigt kastar han fram idéer, som båda den följande utvecklingen.

Digitized by Google

A L M Q U I S T

NÅGON stor *skald* var Almquist knappast, särskilt icke så vida man anlägger formella synpunkter, och i detta fall tål han ingen jämförelse med Tegnér, Stagnelius, Runeberg och Atterbom. Hans vers är mycket ojämn, i regel rent av dålig. Hans alexandriner i Godolphin äro sämre än eftergustavianernas, och hans spanska trokéer i Ramido Marinesco verka träaktiga. Någon gång såsom i Arthurs jagt och i vissa Songes kan han väl höja sig till en mera lättflytande diktion, men någon verskonstnär blev han aldrig. Vida högre står han som prosaist. Sätter man här såsom idealet förmågan att kunna växla stilar, står han t. o. m. mycket högt. Prosaisten Tegnér är genast igenkännlig, är överallt densamme. Almquist däremot är än en verkligt kvick satiriker, såsom i Ormus och Ariman, kan än med framgång, såsom i Araminta May, anslå en graciös rokokoton, eller såsom i Det går an en enkel, folklig realism; han imiterar såsom i Murnis ej illa Ossiandikternas skuggspelsartade framställning, men mest sig själv är han, då han i prosadikter som Skaldens natt får giva ett uttryck åt den törnrosmystik, som nog är själva grundtonen i hans väsen. Det är något av kameleont i hans prosa liksom i hans personlighet, och han har därför ej förmågan att gripa så som Geijer och Tegnér. Man vet icke riktigt, var man har honom själv. Han skrev med en oerhörd lätthet, men av hans många arbeten — noveller, romaner, eper, drama, lyrik — finnas endast få, som kunna uthärda någon jämförelse med de ovan nämnda stora skaldernas. Han ägde en oerhörd mottaglighet för intryck, och dylika absorberade han från en mängd olika håll. Det torde också vara denna mångfald av olikartade impulser, som lockat våra litteraturhistoriker att dissekera hans skrifter, och det finnes knappt någon svensk författare, som gjorts till föremål för så många och så förträffliga undersökningar som Almquist — undersökningar av Lamm, Böök, Holmberg, Werin, Henry Olsson, Ruben Berg, Warburg, Greta Hedin, Lysander, Bergholm,

Inledning.

Digitized by Google

Hemming-Sjöberg m. fl. Det är också på deras forskningar, som den efterföljande framställningen är byggd. Med dylika undersökningar följer dock en viss fara. Det litteraturhistoriskt intressanta är icke alltid det estetiskt värdefulla, och just därför att Almquist, litteraturhistoriskt sett, är en så fascinerande företeelse, lockas man lätt att överskatta det estetiska värdet, av vad han verkligen åstadkommit. De olika impulser, han fått, har han onekligen sammangjutit till en världsåskådning, som måste betecknas såsom i hög grad originell. Detsamma kan emellertid sägas också om Stagnelius, vilken till en del druckit ur samma inspirationskällor. Men *han* ägde förmågan att omdana dessa intryck till stor poesi. Den förmågan ägde Almquist icke, åtminstone icke så vida man ser på totaliteten av hans produktion. Benranglet — idéinnehållet — tittar här för ofta fram utan att, såsom hos Stagnelius, täckas av den poetiska formen. I det hela torde han vara den svenska litteraturens mest originella företeelse. Hans dikter äro de mest bizarra inom vår litteratur. I vilt fantasteri slår han rekordet, och samtidigt är han i andra skrifter en genomförd realist. I varje fall är hans personlighet den gåtfullaste. Den passar icke in i någon av de kategorier, i vilka vi äro vana att inordna människorna. Av de närstående, som verkligen kände honom, betraktades han såsom en profet, såsom en gudaingiven siare, och det lider icke något tvivel, att han verkligen var en religiös personlighet. Hela hans författarskap har också mer eller mindre karaktären av en religiös förkunnelse. Men ännu mera ovedersägligt är det, att han icke blott juridiskt, utan även moraliskt var en brottsling. Han begick tvegifte, stöld, förfalskning, gjorde sig med allra största sannolikhet skyldig också till ett mordförsök. Enklast vore naturligtvis att rubricera honom såsom en hycklare. Men helt säkert är en dylik förklaring oriktig. Hycklare var han icke, och för min del tror jag ej heller, att han känt någon ånger över sina gärningar. Huru skall man då kunna förena dessa skriande motsatser? Detta problem kommer förmodligen aldrig att kunna lösas, men helt visst skall det beständigt utgöra en lockelse för den litteraturhistoriska forskningen. Det ser nästan ut, som om Almquist lyckats göra en fullkomlig boskillnad mellan människan såsom handlande och människan såsom kännande, mellan den, som tillhörde denna världen, och den, som tillhörde en annan. Huruvida något dylikt över huvud är psykologiskt möjligt, är ju ytterst tvivelaktigt, men vissa drag i hans författarskap peka onekligen i denna riktning, och en analys av detta kastar åtminstone något ljus över hans originella, gåtfulla personlighet.

Digitized by Google

Inför allmänheten framträdde Almquist såsom författare egentligen först 1833, då Törnrosens bok utkom i bokhandeln. Förut hade han väl utgivit — anonymt — några mindre skrifter, men med undantag för Handlingar till upplysning i Manhemsförbundets historia (1820) hade dessa[1] ej tilldragit sig någon större uppmärksamhet, och ända till dess han fyllde fyrtio år, var han tydligen mera ett kotterigeni än en allmänt känd skriftställare. Under dessa år hade han likväl utvecklat ett oerhört omfattande författarskap, och då han med det stora arbetet Törnrosens bok beslöt att bryta tystnaden, publicerade han i detta samlingsverk en stor mängd av dessa äldre arbeten. För att förstå hans egen utvecklingsgång, är det naturligtvis av yttersta vikt att bestämma dessa skrifters kronologi, och det är även åt denna uppgift, som den senaste Almquistforskningen med energi egnat sig. I det stora hela synes ordningen nu kunna anses klar. Däremot är Almquists ungdomshistoria ännu tämligen dunkel, ty hans sedan så vidlyftiga brevväxling börjar först relativt sent, och uppgifterna om honom före överflyttningen till Stockholm äro ganska fåtaliga. Likväl är det tydligt, att det just var under dessa år, som hans egendomliga världsåskådning egentligen utbildades.

C. J. L. Almquist.
Ofullbordad miniatyr på elfenben.

För denna har hans påbrå utan tvivel varit av stor betydelse. Carl Jonas Lovis (Love) Almquist föddes i Stockholm den 28 november 1793. Fadern tillhörde en gammal upplandssläkt, vars anor kunna följas tillbaka ända till 1500-talet. De äldsta medlemmarna av denna voro bönder i Almunge socken, men då en av dem — skaldens farfars far — övergick till den prästerliga banan, antog han efter socknen namnet Almquist. Hans son Eric Jonas blev teologie professor i Uppsala och hade icke mindre än tretton barn. Ett av dem, Eric Abraham, blev e. o. teologie professor i Uppsala samt sedermera biskop i Härnösands stift. En annan son, Carl Gustaf, skaldens far, blev lantbrukare samt fick titeln krigskommissarie. 1791 gifte han sig med Brite Louise Gjörwell, dotter till den bekante samlaren och herrnhutaren. Båda voro då ganska unga, han tjugutvå, hon tjugutre år. Deras äldsta barn var Love. Samma år som sonen föddes, inköpte fadern egendomen Sätra vid Mälaren, dit familjen då flyttade, och tre år senare Antuna, ej långt från Rotebro; på dessa egendomar förflöt Love Almquists barndom. Almquists barndom.

[1] Dessa voro Försök till Hectors lefnad (1814), Hvad är kärlek? (1816), Parjumouf (1817), Grå kappan (1818), Guldfogel i Paradis (1821), Rosaura (1822), några tidskriftsuppsatser och skolböcker.

Digitized by Google

Enligt en hos nästan alla biografer citerad uppgift skall Almquist hava yttrat, att han, liksom Ennius, hade tvenne själar: en kamrerarsjäl, som han fått i arv från fadern, och en poetisk själ, hans andliga mödernearv. Detta förefaller att vara en riktig självdiagnos. Trots allt fantasteri stöter man ibland på en egendomlig kyla och beräkning hos honom. Han har ett behov att ordna och systematisera de brokiga fantasiriken, han skapat, mitt uppe i den vildaste inbillning blir han icke så sällan torr och nykter, och vid vissa kritiska tillfällen i livet, då en normal människa utan tvivel skulle hava blivit våldsamt upprörd, är han påfallande oberörd. Men det huvudsakliga arvet kom från modern och det Gjörwellska hemmet med dess ljuva känslofullhet, dess naturdyrkan, dess vänskapskult, dess blandning av sentimental och glad religiositet och dess starka kulturintressen. Love Almquist var Gjörwells äldsta barnbarn och morfaderns älskling. Då han var tolv år, dog hans mor (1806). Hennes käraste nöje — skrev sonen i ett brev — »var att svärma i parker och skogar, min dyra, älskade mamma, helst ensam eller med Rousseau», och det var tydligen från henne han fått det starkaste arvet. Men detta har en bestämd färgton. Den gamle Gjörwell var herrnhutare, och det är denna herrnhutism, minnena från de besök, den lille Love vid sin morfars sida gjorde i Brödraförsamlingens sal vid Trädgårdsgatan, som sedermera kom att utgöra det nog starkaste inslaget i hans författarskap och hans världsåskådning. Det utmärkande för herrnhutarna var deras likgiltighet för de dogmer, om vilka samtidens teologer tvistade. Deras religion var en hjärtats religion, ett kvietistiskt försjunkande i Kristus, vilket tog sig ett uttryck i en icke så litet sensuell brudmystik. Man älskade att frossa i sina känslor, att gjuta »ömma tårar», att svärma för natur och vänskap. Denna herrnhutism — till en början kanske ganska litet medveten — är i själva verket den

Brite-Louise Almquist, f. Gjörwell.
Oljemålning av Anders Eklund. 1794. Tillhör myntkamrerare E. F. Kellberg. Stockholm.

Digitized by Google

röda tråden i Almquists livsåskådning. När han sedan gör bekantskap med swedenborgianismen, griper denna honom väl starkt, men ganska snart börjar han att omdana den i herrnhutisk riktning, och till sist — omkring 1822 — bekänner han: »Såsom sekt värderar jag mycket mer de s. k. herrnhutarna än de s. k. swedenborgarna. Den ödmjukhet, syndaånger och överlåtenhet åt Gud, som de förra yrka, talar mycket närmare till mitt hjärta än de senares självförnöjelse och självtillit.» Över huvud omdanar han de intryck, han mottager, i en mer eller mindre herrnhutisk riktning, och herrnhutismen kan därför betraktas såsom den egentliga basen för hans idéliv. I denna »hjärtereligion» låg fröet till hans senare antagonism mot dogmer och bekännelseskrifter. Och man behöver — skriver Lamm — »ju också endast vara flyktigt förtrogen med de herrnhutiska psalmernas ord- och bildval för att kunna konstatera, huru ofta de återkomma i Almquists alla religiösa verk från och med Murnis. Den anslutning till folklig religiositet, som han eftersträvade, sökte han ofta ernå genom att låna de trohjärtade uttrycken i Sions sånger.» Denna herrnhutism följde honom in i det sista. Kort före sin död skrev han en dikt, i vilken herrnhutismens kvietism, dess sentimentalitet och dess religiösa naivitet komma fram. Han talar där till sin »Fader i himmelen» och säger honom, vad han vill göra:

> Jag vill sjunga och måla för mig ensam och allen, helt tyst och stilla,
> Och aldrig göra den ringaste varelse i världen det minsta illa.

Almquists barndomsläsning.

Frånsett en mycket kort tid gick Almquist icke i någon skola, utan läste i stället, som då var vanligt, för en informator. Men i det hela torde han på egen hand hava förvärvat sig sin bildning. Enligt morfaderns vittnesbörd var han en våldsam mångläsare, som icke blott slukade de historiska arbeten, med vilka Gjörwell försåg honom, utan ock åtskilligt annat, och även denna läsning kom att avsätta sina spår i hans senare produktion. Den litteratur, med vilken han med all säkerhet först råkade i beröring, var vad vi säga folkskrifter: sagor och »visor tryckta i år». Dylika utgåvos vid denna tid i ganska stor utsträckning, särskilt i Falun av Per Olof Axmer, som bl. a. tryckte Grisilla, Fågel blå, Lycksalighetens ö m. fl. Förkärleken till denna folklitteratur är ett genomgående drag hos Almquist, och bland hans första skrifter möta vi Grå kappan.[1] Den är en på grund av flera folkboksmotiv av Almquist fritt komponerad saga, och tonen är så pass väl träffad, att den också betraktades såsom genuin, ända till dess att Lysander påvisade Almquists författarskap; såsom folkskrift utgick den, intill 1884, i icke mindre än 27 olika tryck. Folksagomotiv möta oss ofta i hans följande arbeten, och hans folkskrifter höra till hans bästa alster. Det var också den svenska nyromantikens folkloristiska insats, som till en början mest grep ho-

[1] Den äldsta kända upplagan är från 1818, men varken den eller någon följande trycktes av Axmer.

Digitized by Google

nom. Då han 1816 höll ett tal i Manhemsförbundet om den svenska poesien, yttrade han om »den originellt svenske Atterbom: Ibland hans egna arbeten utmärker sig genom obeskrivlig skönhet bearbetningen av en gammal folksaga från medeltiden vid namn Fågel blå. Utom många egna arbeten har han nyligen under namn av Nordmansharpan givit oss en dyrbar samling av äkta svenska poesier från medeltiden.»

Sagor som Fågel blå och Lycksalighetens ö voro utan tvivel hans äldsta läsning vid sidan av skolböckerna. Därnäst i ordningen kommo nog resebeskrivningarna, som då voro ytterst populära, och vi erinra oss måhända från en föregående del, att Samuel Ödmann en tid levde på att översätta och bearbeta dylika. Särskilt greps Almquist av de exotiska skildringarna. Denna barnfantasiens smak för det exotiska och för de främmande språkljuden kommer fram i en av hans tidigaste berättelser, Parjumouf, saga ifrån Nya Holland (1817), och följer honom alltjämt — vi behöva blott erinra oss hans abyssiniska epos Shems-el-Nihar, som troligen skrevs först på 1830-talet.

Samtidigt med resebeskrivningarna gjorde han nog bekantskap med den tyska romanlitteraturen, som då i översättningar utgjorde samtidens förnämsta läsning. Med dem hade, såsom vi minnas, också Hammarsköld och Livijn uppfostrats, ehuru de ganska snart ändrat smak, så att Lafontaine, Kotzebue, Spiess och Vulpius i stället blevo de svenska nyromantikernas strykgossar. Almquist däremot bibehöll under hela sitt liv förkärleken både för den oerhört sentimentale Lafontaine och för Spiess' spökromaner samt fortsatte att i viss mån dikta i deras stil. Lafontaines tårmilda romaner voro ju alldeles i stil med den herrnhutiska sentimentaliteten, och det var därför ganska förklarligt, att de skulle slå an på den unge Almquist. Även denna smak bibehöll han under hela sitt liv. Ännu starkare tyckes gossens fantasi hava gripits av spök-, riddar- och rövarromanerna, särskilt av genrens mest berömde representant Christian Heinrich Spiess (1755—1799), vars arbeten i stor mängd funnos översatta på svenska; så hans »Hohenstaufen eller Den gamle Öfverallt och Ingenstädes, ande-historia» (1799—1800). Hjälten, den gamle Hohenstaufen, blir där i romanens början orättfärdigt avrättad av Karl den store, men går sedermera igen, äger förmåga att antaga vilka gestalter som helst och är dömd att fortsätta denna andra jordevandring, ända till dess att hans goda gärningar överväga de onda. Av denna roman var Almquist alltid en stor beundrare. Om hans starka beroende av denna skräckromantik kan man, säger Lamm — »övertyga sig redan genom en flyktig blick på hans ungdomsverk. Vi ha här utpräglade skräckballader, såsom Trubaduren och den i Hinden inlagda Alvina af Savoyen, vilken Berg — som det synes mig med rätta — velat datera till denna period. Starka inslag från denna spökromantiska följetongslitteratur möta oss också i Murnis, i den självbiografiska Cypressen, och framför allt i det stora verk, som bildar avslutningen av hans ungdomsepok, Amorina.» Böök har vidare fullföljt detta uppslag samt påvisat, huru denna lånbiblioteksroman går igen i Almquists nästan hela senare författarskap. Även i Manhemsförbundets organisation återfinna vi en reflex av den frimurarmystik, som utgör en så stark ingrediens i denna litteratur. Det var också denna inriktning på skräckromantiken hos Sturm und Drangs epigoner, som sedan gjorde Almquist så mottaglig för intrycken från den franska nyromantiken, särskilt från Eugène Sue, ty i en annan form återupplivade denne i själva verket den tyska sensationsromantiken. Det är emellertid ej blott mystiken och fantasteriet i Almquists författarskap, som kan ledas tillbaka till denna källa. Redan Schiller, till

Digitized by Google

vars ungdomsarbeten — Die Räuber, Kabale und Liebe, Der Geisterseher — Sturm und Drangs epigoner anknöto, hade socialt varit en revolutionär, och detta drag går igen hos efterföljarne. Hjälten, som förhärligas, är den ädle rövaren i kamp mot det genomruttna samhället, och det var detta åskådningssätt, som Almquist redan som barn — då väl halvt omedvetet — insöp och som sedermera kom att färga hela hans författarskap. Till hans ungdomsläsning har säkerligen också hört Ossian, som då hänförde alla, särskilt den sentimentala Gjörwellskretsen, och ehuru man icke kan påvisa några direkta lån från Ossiandikterna, är hela språktonen i Murnis påverkad av dem. Enligt en anteckning hade han redan som barn läst Ossian i tysk översättning.

Studenttiden.

På hösten 1808 blev Almquist student och inskrevs i Roslags nation.[1] För nationslivet tyckes han icke hava varit intresserad, och med de samtida fosforisterna stiftade han under studenttiden icke någon bekantskap; promoverad blev han väl samtidigt med Atterbom och Palmblad (1815), men var då frånvarande, så att han först senare lärde känna dem. Med Stagnelius, som också var samtida med honom i Uppsala och som besökte samma föreläsningar, blev han först i Stockholm bekant. Något kamratliv tyckes han över huvud ej hava idkat, och i ett brev till Janne Hazelius (1820) skrev han om sin studenttid, att »det akademiska livet var roligt i avseende på studierna, men vämjeligt i avseende på Uppsalaomgivelserna». Emellertid hade han det bekymmersfritt, fadern bekostade hans uppehåll vid universitetet, och under studenttiden bodde han hos farbrodern professor Eric Abraham Almquist, ända till dess att denne 1813 flyttade till Härnösand. Föreläsningarna besökte han flitigt — enligt diariernas vittnesbörd — och hans anseende som en »stadig» student antydes därav, att han vid blott tjugo års ålder valdes till senior; för något rummelliv hade han aldrig smak. För övrigt tyckes han redan vid sin ankomst till universitetet hava varit religiös. I det nyss citerade brevet till Hazelius talar han om en kris, som han skulle hava genomgått 1806 eller 1807: »Jag var nära 13 år, när min mor dog. Min informator och några andra bannade mig, att jag häröver ej sörjde. Jag hade händelsevis då några romaner, som jag läste, och skrattade ibland högt. Men i tysthet uppmjukade Gud mina ögon till många tårar, som jag ej avtorkade med andras utan med egna näsdukar, så att ingen visste av dem. Året därpå (jag gick då i det fjortonde) slog min *andra* timme. Min noakismus begynte. Den glada fornvärlden omklädde sig hastigt i jättedräkten av en förfärlig gåta. Omätliga kraf vaknade. Det svartnade för mig. Jag sökte Gud med sådan häftighet, att — Nog! . . . Jag har känt vansinnets grund.» Det är tydligen vårbrytningen mellan barndomen och ynglingaåldern, som han här skildrat, och denna yttrade sig hos honom i en religiös väckelse. Denna utvecklade sig under Uppsalatiden till en andra kris. Under de första studentåren synes han väl mest hava drivit historiska studier, därtill eggad av morfadern. Men efter någon tid övergick han till filosofi, läste Spinoza, Schelling och Böhme — således nyromantikernas filosofer — och det är väl antagligt, att farbrodern, som var nära vän med Höijer, haft betydelse för denna studieriktning hos brorsonen. Omkring 1810 gjorde han även bekantskap med den fornnordiska litteraturen, som sedermera, under Manhemstiden, fick en viss betydelse för honom. Han läste då Nyerups Edda och Biörners Kämpadater samt tänkte börja med Heimskringla.

Swedenborgianism.

På vintern 1812—13 tillkom ett nytt ferment, som, enligt Almquists egen utsago, framkallade den andra krisen i hans liv. Han gjorde då bekantskap med

[1] Först 1829 förenades Upplands och Roslags nationer.

Digitized by Google

Swedenborgs teosofi. Den, som ledde honom in i denna, var sannolikt en studentkamrat Pehr Odhner, som sedermera blev kyrkoherde i Västergötland. Denna swedenborgianism, som kom att få en mycket stor betydelse för Almquists författarskap, var dock ej alldeles densamma, som förkunnades av de samtida swedenborgianerna i Stockholm. Odhner var västgöte, och som vi från en föregående del (IV, 129) minnas, hade swedenborgianismen i Skarastiftet ett starkt inslag av herrnhutism. Det utmärkande för hela denna gren av den swedenborgska strömningen — säger Henry Olsson — »är emellertid, att mästarens lära får en avgjord omtydning i svärmisk riktning, starkt influerad, som den blev av att dess egentlige grundläggare, Anders Knös, redan under sin studietid i Uppsala anslutit sig till herrnhutiska brödrakretsar och även framgent förefaller att ha uppehållit kontakten med de sektreligiösa». Det var därför förklarligt, att just denna form av swedenborgianism skulle tilltala en yngling av Almquists läggning och religiösa förutsättningar. Någon ortodox swedenborgare tyckes han aldrig hava blivit. Mästarens rationalism stötte honom alltid tillbaka. Men det var särskilt en punkt i Swedenborgs lära, som grep honom. Denne hade förnekat djävulens existens och härledde det onda från det val, människan själv i kraft av sin fria vilja gjort. Någon arvsynd fanns icke, men väl en från föregående släkten ärvd tendens till det onda. Det synes just hava varit känslan av syndens och det ondas makt, som framkallat denna kris, som Almquist förlägger till 1807, och det var från denna ångest han nu befriades genom Swedenborgs lära. Men även i ett annat fall fick denne betydelse för honom. Herrnhutismen hade varit likgiltig för dogmer. Swedenborgianismen var däremot snarast aggressiv, och det blev även Almquist, som allt mera kom i strid med den officiella kristendomen. Mästaren hade förnekat treenigheten, och i detta fall följde lärjungen efter. Det största, bestående inflytandet på Almquist — jag citerar Henry Olsson — »har Swedenborg haft genom sin eskatologi och sin kärlekslära, vari de viktigaste ingredienserna, som bekant, äro teorien om ett evigt, personligt liv efter döden, åsikten om de andliga äktenskapen samt uppfattningen av det jordiska äktenskapet såsom en spegelbild av det himmelska mellan det sanna och det goda».

Hans swedenborgianism kom för övrigt, förmodligen redan under Uppsalatiden, att påverkas av Schelling, vilken han samtidigt studerade, och i ett brev från 1820, vid vilken tid han mera ingående börjat studera den tyske filosofen, skriver han, att Swedenborg »förhåller sig till det nya livet som Columbus till Amerika. Vägen till den nya världen visade han, och alla hans berättelser därifrån voro *sanna*. Men Humboldt har satt underrättelserna om Amerika i mycket mera system d. v. s. i konsekvens.» Med teosofiens Humboldt avsåg han med all säkerhet Schelling. Inslag från denne ha också påvisats hos Almquist. Men de äro — enligt Lamm — mera av formell art, i tillägnandet av »Schellings algebraiska metod, hans potensförfarande och hans ständiga begagnande av magneten med dess båda poler och dess indifferenspunkt som jämförelsematerial för att belysa förhållandet mellan natur och ande, subjektivt och objektivt». I realiteten har därför nog Schleiermacher haft större betydelse för honom. Denne hade, liksom Almquist själv, utgått från herrnhutismens grundtanke, att det är i känslan, som människan lever sitt rikaste liv och att det endast är genom denna, som vi träda i förbindelse med det eviga. Såsom lärjunge till Kant höll han vidare på, att vi icke kunna *veta* något om en värld bortom tingen. Vår tro kan heller ej formuleras i ord, religionen är omedelbart liv i känslan och dogmerna blott ofullkomliga försök att fixera detta ofixerbara känsloinnehåll. Redan i Almquists egentligen första skrift,

Digitized by Google

Hvad är kärlek?, finner man, att han gjort denna boskillnad mellan religion och dogmatik.

Litteraturstudier under studenttiden.

Åtskilligt tyder på, att vintern 1812—1813 även i andra avseenden för honom var ett krisår. Vid denna tid synes nämligen hans kärlek hava vaknat till den unga lantflicka, som sedan blev hans hustru — en erotik, som redan från början hade en swedenborgiansk färgton. Samtidigt tyckes han även hava gjort bekantskap med en över lånbibliotekens nivå stående litteratur. Några bestämda uppgifter härom finnas dock ej i det för denna tid så bristfälliga materialet, och det är huvudsakligen från hans första skrifter, som vi kunna sluta oss tillbaka till hans läsning under studenttiden. Med Rousseau hade han förmodligen mycket tidigt gjort bekantskap, enär Rousseau ju var moderns älsklingsförfattare. Savoyardprästens känsloreligion låg herrnhutismens och Schleiermachers mycket nära, och Almquists svärmeri för det sunda bondelivet och hans ovilja mot de sedefördärvade städerna återgå åtminstone i någon mån nog till Rousseau. En annan fransk författare, som också tillhörde hans ungdomsläsning, var Chateaubriand, av vars exotism han särskilt bör hava tilltalats. Några scener i Parjumouf hava helt säkert, såsom Mortensen påpekat, inspirerats av Atala, och i Murnis är inslaget från Les martyrs ganska påtagligt. Av de tyska nyromantikerna, som för fosforisterna betydde så mycket, synes han egentligen hava tagit intryck av Novalis, vilken ju, liksom han själv, utgått från ett herrnhutiskt hem, men däremot påfallande litet av Schleglarna och Tieck, vida mera av den bisarre Zacharias Werner och Fouqué, vars Zauberring gick något i samma stil som Spiess' romaner. Med Schiller gjorde han just under krisåret bekantskap, men det är betecknande för Almquist, att de arbeten, som lämnat några spår efter sig i hans diktning, äro från Schillers Sturm und Drang-tid, under det att han däremot blev alldeles oberörd av hans och Goethes nyhumanism. Och här komma vi till en väsentlig skillnad mellan Almquist och fosforisterna. Dessa började såsom antikentusiaster, och mot pseudoklassiciteten satte de upp såväl »romantiken» som den grekiska antiken. Almquist skrev visserligen senare det halvt antikiserande dramat Svangrottan på Ipsara, men någon särskild antikbeundran märker man för övrigt ej hos honom, och några djupare grekiska språkstudier tyckes han ej heller hava drivit. Däremot har han tagit ganska starka intryck av Wieland, som ej stod vidare väl till boks hos nyromantikerna.

Just under hans studentår framträdde fosforisterna, och utan tvivel kände sig Almquist tilltalad av de nya uppslagen. Måhända kan man skriva på nyromantikens konto, att Almquist nu kom att läsa Tasso, från vilken inslag finnas i Karmola, Murnis och även i Manhemsförslaget. Men i det hela var hans romantik dock av en annan art än fosforisternas, och de punkter på deras program, som mest synas hava tilltalat honom, voro det nationella och det folkloristiska. I anslutning härtill blev också — egendomligt nog — Ling den svenske författare, för vars arbeten han hyste den största sympatien, ehuru han icke kunde förneka deras artistiska brister.

I april 1814 lämnade Almquist Uppsala, antagligen på grund av faderns ekonomiska svårigheter, och antog en informatorsplats hos den finländske godsägaren Hisinger, vilken på somrarna vistades på Fagervik i Finland, på vintrarne i Stockholm. Denna plats innehade han ända till 1818. Vinteruppehållen i Stockholm gjorde det möjligt för honom att, efter promotionen 1815, i november samma år gå in i ecklesiastikexpeditionen, varjämte han även fick några andra mindre betydande befattningar. I slutet av 1817 befordrades han till kopist, och det var

Digitized by Google

väl med anledning härav, som han kort därefter måste taga avsked från sin plats hos Hisinger.

Första skrifter.

Vi skola nu taga en översikt av hans författarskap under dessa år, vilket särskilt behandlats av Bergholm och Ruben Berg. Det började mycket tidigt, redan 1806, då författaren således var mellan tolv och tretton år. Detta år skrev han Homo et lapis sunt eadem res — ett obegripligt sammelsurium —, Ulysses hos Polyphem, en liten pojkpjes på prosa, och Det tyranniska modet, som däremot har en viss märkvärdighet. På alpens spets står en jätte, »som ax ur Galliens feta länder plockar» och strör ut dem åt Europas alla höns. Alla böja sig under modets järnok, allt naturligt stympas, under det att blott naturen kan giva en sann försköning. Möjligen kan man i detta poem spåra en inverkan från Thorild. Men synnerligen stark kan denna ej hava varit, ty hans följande dikter, från 1810—1815, äro föga revolutionära och gå i det hela i den eftergustavianska tillfällighetspoesiens spår; märkligast äro en på hexameter avfattad komisk epopée, Myrorna, som torde vara från 1811, och en i gustaviansk stil hållen skämtdikt, Försök till Hectors lefnad, som är hans första tryckta skrift (1814).

Uppslaget till något nytt finner man i tvenne alster från 1815, i dikten Min dröm och i företalet till Dalmina. I bägge ställer han sig i opposition mot såväl den fransk-klassiska som den tyska poesien. Dalmina börjar med ett angrepp på upplysningstidevarvets uppfattning av poesi. Voltaires Henriade var i själva verket blott rimmad prosa, och detta omdöme gäller även den övriga franska poesien och de svenska efterhärmningarna. Ojämförligt djupare är väl den tyska poesien, liksom även den nyaste svenska, men jag tror — tillägger Almquist — »det icke heller den tyska poesien utgör det, jag anser för den sanna». Han ville ej ansluta sig till något av de partier, som nu stridde med varandra, men hans hopp var, »att genom denna litterära strid intetdera partiet skall kuva det andra för att ensamt bliva rådande, utan att genom två motsatta krafters kollision en tredje skall uppstå, vars tendens skall vara högre än någondera av de andra». Den sanna poesien kan endast spira upp ur känslan. Därefter följer en lång utredning, som i själva verket återger Swedenborgs filosofi. Resultatet är, att en absolut sanning och en absolut sann poesi blott kunna nås på uppenbarelsens väg: »Jag skall skriva Dalmina. Om jag lyckas, så skall hon andas en sann, en gudomlig filosofis liv, och detta liv skall hon inblåsa i var och en, som läser henne, i var och en, som fattar hennes ande.» Den nya, sanna poesien skulle således bliva swedenborgiansk, och den första frukten skulle framläggas i Dalmina. Denna dikt synes han hava påbörjat under det följande året, 1816, men gav den då en ny titel: Karmola. Dikten — ett versepos i tolv sånger, men likväl oavslutat — är ännu outgiven, men har refererats av Lamm. I vilt fantasteri påminner denna dikt om Southey's Thalaba (1801) och The curse of Kehama (1810), som Almquist med all säkerhet dock ej kände till. Karmola skulle vara något i Miltons stil, skildra himmelens och helvetets kamp om jorden och människorna. På jorden stå nämligen två riken mot varandra: Karmola, dygdens rike, och Lamso, lastens. Striden dem emellan har formen av en riddarsaga, och här ha intrycken från Wielands Oberon och Idris und Zenide givit formen. Men det är icke blott människor, som strida mot varandra, utan ock änglar och djävlar. Ett epos fordrade ju en mytologi. Den antika passade icke längre, och även Miltons och Tassos kristliga underkände Almquist, ty den hade »flutit utur poetens fantasi mer än ur kristendomens sanna ande». Den mytologi, som Almquist upptog, var däremot lånad från den swedenborgska andevärlden, och lämpligheten härav utvecklade han i den något senare, troligen 1817, skrivna

Digitized by Google

(också otryckta) uppsatsen Om religion, religiösa bruk, ur plastisk synpunkt i poesi. Människorna i Karmola stå i beroende av dessa andeväsen; det är i själva verket de, som kämpa mot varandra, och dikten spelar delvis i andarnas värld. Emellertid tröttnade Almquist på sitt epos, innan han fört det till slut, och i stället tänkte han på att i ett drama, Harald Eystensons saga, upptaga samma ämne. Den bevarade planen är ganska karakteristisk: »Ett änglasamhälle får veta, att ett korresponderande helvetiskt tänker göra därpå ett starkt anfall och till den ändan utrusta en mängd andar, som på jorden skola bilda synnerligen starka djävlar och *En* förnämst. Då änglasamhället hör det, taga de det beslut att motarbeta deras försök på jorden samt söka också därstädes bilda sig *en* härlig *Man* till sitt försvar. Genom hela stycket fortgår kampen av denna bildning på jorden; vid slutet äro två fullbildade, och stycket slutas genom en gruvlig strid, varuti änglasamhället vinner.» Emellertid lät han även planen på detta drama falla och började i stället 1819 med ett stort prosaepos, Murnis, i vilket han ville giva ett exempel på den nya, swedenborgska poesi, som enligt hans mening borde träda i stället för både den fransk-klassiska och den tyska romantiska poesien. Innan vi gå in på detta epos, måste vi dock något dröja vid Almquists liv och andra skrifter under åren 1815—1819, ty dessa år voro de måhända mest betydelsefulla i hans utveckling.

Hvad är kärlek?

Om man frånser den lilla bagatellen Hectors lefnad, var broschyren Hvad är kärlek? Almquists första tryckta skrift. Till omfånget är den ganska obetydlig, endast 36 sidor, samt fingeras vara författad av en landsortsbo, som kommit på besök till Stockholm och där känt sig upprörd över huvudstadens ytlighet — som man märker ett inslag från rousseauismens ovilja mot stadskulturen. Den direkta anledningen var en tidningsstrid. En icke vidare välkänd litteratör, Bengt Johan Törneblad — författare till den bekanta nidskriften Räfvarna, som eggade till det Fersiska mordet — hade 1815 utgivit en skrift: Ideal till en sann och äkta quinnobildning i contrast med den falska Stockholmska. I en recension i Wallmarks Journal hade denna ganska starkt nagelfarits, och särskilt hade recensenten fäst sig vid, att författaren såsom läsning för unga damer rekommenderat Goethes Die Wahlverwandtschaften, ty denna roman ansåg han »så högst farlig, förledande och *omoralisk,* att jag för hela världens skatter ej ville sätta den i händerna på någon flicka, som ej åtminstone uppnått sina 40. Om någonstädes så förblandas visserligen i denna bok ont och gott om vartannat.» Denna fråga, om moralen, intresserade Almquist oerhört, och i själva verket kom han att under hela sitt liv diskutera den. Men redan i denna ungdomsskrift, som kom ut i början av 1816, har han framlagt sin grundtanke. Antingen — säger han — äro moralens läror bättre, likadana eller sämre än religionens. Då ingen djärves påstå, att de äro bättre, vartill behövas de då? Moralen är i stället en av egoismens starkaste grundpelare. Moral och kärlek hava intet med varandra att

Digitized by Google

göra, sann kärlek kan endast finnas hos den religiöse, den lever endast i känslan och är oförenlig med moralen; »den vilar i religionen, liksom solen blott brinner i himmelen». Svaret på frågan: vad är kärlek? kan därför ej givas i ord, utan måste kännas; blott den, som bundit sig själv efter Guds vilja, »skall i hela dess sköna, gudomliga fullhet känna, vad äkta kärlek är». Redan häri finner man embryot till Almquists senare polemik mot all hävdvunnen ordning. Visserligen har han ännu ej kommit fram till åsikten, att vigseln rent av var en till osedlighet lockande handling, men han är tydligen på vägen ditåt: »Lagen dömer den att hänga, som förfalskar sedlar — visserligen nödvändigt för det helas välgång. Men den, som förfalskar kärleken, d. v. s. den, som av tusen andra orsaker, men ej av kärlek, förenar sig med en person, den han icke älskar, och således bildar en oduglig huslig krets — månne icke den begår ett brott, vars egen storhet och vars oberäkneliga följder över samtid och eftervärld sprida långt förfärligare olyckor än förfalskandet av millioner sedlar?»[1] Broschyren innehåller ock fröet till hans polemik mot ortodoxien. Religionen — säger man — är ju blott en mängd dogmer, som till sömnaktighet omtuggas i våra frostbitna predikningar. Denna anmärkning är berättigad, om man blott tar

HVAD ÄR KÄRLEK?

En vigtig Fråga,

till hvars utredande jag föranleddes genom några Reflexioner under mitt sista vistande i Stockholm.

Je crains Dieu, & n'ai point d'autre crainte.

STOCKHOLM,
Tryckt hos A. GADELIUS, 1816.

Titelbladet till Hvad är kärlek?

[1] I Wallmarks Journal för den 19 april 1816 förekom en recension över broschyren, som enligt en uppgift skulle vara författad av Almquist själv. Denna uppgift är uppenbart orimlig, ty recensionen är riktad *mot* Almquist. Den slutar: »Man måste medge, att om det verkligen är något så grovt brott att gifta sig med den, man icke älskar, ges det likväl intet, som så för sitt straff med sig som detta; i betraktande härav torde förf., som ser sakerna något för mycket i stort, kanhända åtnöja sig med ett lika straff som för sedelförfalskningen.»

Digitized by Google

hänsyn till våra religionslärares sätt att framställa religionen. Men låt denna »bliva något mera än osmakliga utanläxor! Staten skall då ej sakna nervfulla medlemmar, ej det enskilda umgänget upphöra att vara muntert och förtroligt, ej känslan för sann kunskap, poesi och skön konst kallna.» Som vi strax skola se, hava vi här i sammandrag Manhemsförbundets program. Själva utgångspunkten — om religionen såsom omedelbart liv i känslan och såsom artskild från moralen — har han möjligen fått från Schleiermacher; den återfinnes ju ock i herrnhutismen. Men vida starkare äro inslagen från Swedenborg. Enligt denne var det jordiska äktenskapet en avbild av det himmelska mellan det sanna och det goda, varvid mannen skapats att förstå det sanna, kvinnan att förstå det goda. Samma tanke utvecklas av Almquist. Och i Swedenborgs anda är det ock, när han skriver, »att hela vårt liv på jorden blott är ett *liv på försök,* uti vilket ingenting finns av hög vikt mer än blott, *huru* vi genomgå försöket — blott ett enda stort drama, där vi själva spela rollerna och uti vilket den store, osynlige åskådaren låter dystra och ljusa scener efter behag omväxla, för att, när ridån faller, kunna säga åt den, som spelat sin roll väl: kom min vän, dig har jag funnit värdig; du skall *nu* få leva ett verkligt liv!»

Kort efter denna broschyr skrev han två berättelser, Parjumouf och Guldfogel i Paradis. Den förra, som trycktes 1817 — samma år som Palmblads Amala — har tydligen uppstått under intryck från Chateaubriands Atala. Almquist hade, samtidigt med Palmblad, gripits av Chateaubriands exotism, och handlingen är förlagd till en av Söderhavets öar, Ulimaroa. Naturskildringen har — liksom hos Chateaubriand — teaterdekorationens skimrande och starka färger. En del har han nog lånat från de resebeskrivningar, han såsom barn studerat, men det mesta är en skapelse av hans fantasi. Särskilt tyckes han hava berusats av de egendomliga namn, som han hittade på för sina figurer. Tendensen i berättelsen är densamma som hos Rousseau och dennes efterföljare: dygden hos naturbarnen, som ännu ej blivit förstörda av civilisationen, och religionen, naturfolkets dyrkan av Tiono, är snarast en dogmfri naturreligion, som endast vilar på känslan. Även äktenskapet är sådant, som Almquist skildrat det i den året förut tryckta broschyren: »När hos oss en flicka och en gosse hålla av varann så mycket som Dujoumon och jag, så komma de alltid bägge överens att leva tillsamman, så länge de leva. De underrätta då sina föräldrar därom, och en viss dag utsättes, som vi kalla föreningshögtiden. På denna dag falla de bägge på knä bredvid den åt Tiono helgade blomsterkullen. Då

Parjumouf.

Digitized by Google

ställer sig en av fäderna mitt framför dem, tar bägge deras händer och lägger i sin högra hand. De bägge unga förklara då fritt och högtidligt, att de inför Tionos ansikte önska få leva tillsamman, så länge de leva.» Därpå giva de varandra den första kyssen — som man ser dock en vigselceremoni, ehuru av en friare art än den europeiska och icke förrättad av någon professionell präst. Själva berättelsen är visserligen något för »söt» för nutidens smak, men den synes mig dock hava blivit underskattad. Ser man den historiskt, ligger den icke så litet över Palmblads fyra tidigare berättelser — Almquists enda föregångare inom romanen, ty Cederborghs Trasenberg och Tralling samt Livijns Lifberg voro ju av en helt annan art; planen är redigare och karaktärerna äro bättre tecknade än i Palmblads första försök.

Guldfogel i Paradis och Cypressen.

Ungefär samtidigt skrev han en annan berättelse, Guldfogel i Paradis. Den trycktes i Opoetisk calender för poetiskt folk, som kom ut i slutet av 1821, men hade skrivits flera år förut; i januari 1822 berättade nämligen Almquist för Atterbom, att »stycket skrevs för fyra à fem år sedan», och denna uppgift bestyrkes av flera andra skäl. Uppslaget har Almquist fått från en av medeltidens vackraste och mest populära legender, som han kunnat läsa i flera moderna tyska bearbetningar. Legenden handlar om en munk, som i skogen lyssnar till en fågels underbara sång och sedan återvänder till sitt kloster. Han tyckte, att han blott varit borta en kort stund, men i verkligheten hade den korta stund, under vilken han förnummit tonerna från Paradiset, varit tusen år. På två à tre sidor berättar Almquist denna legend, men efter denna låter han en annan, vida utförligare följa, som han själv uppfunnit och som skall visa motsatsen: att händelser, som synas kräva tusen år, i själva verket tilldragit sig blott på några timmar. Denna självuppfunna legend är vida sämre och rör sig i riddarromanens stil. *Sedermera* sökte Almquist att i denna saga inlägga en djup allegorisk mening — att poesien upphäver tidens och rummets band m. m. — men han erkänner själv, att han från början ej tänkt på denna symbolik, »utan blott målade, vad jag såg i min själ». Berättelsen skrevs sannolikt för Manhemsförbundet, ty i dess sjunde grad borde enligt Almquist även »legender av ett ädelt innehåll» läsas. Därjämte ville han tydligen åstadkomma något folkligt, ett syfte, som än tydligare röjer sig i den 1818 utgivna folksagan Grå kappan. Detta intresse för folkdiktning fortlevde hos honom under hela 1820-talet samt förberedde de folklivsskildringar, som han sedermera författade. Uppslaget till detta intresse för folkvisa och folksaga hade han nog fått från nyromantikerna, från Atterboms Nordmansharpan (1816), Geijers företal till Svenska folk-visor (1814) och Hammarskölds Svenska folksagor (1819). Men den rena folksagotonen lyckades han icke anslå. Rosaura, som skrevs 1822, är en allegori, som visserligen börjar: »Det var en gång en konung», men som strax därefter faller in i en preciös romanstil. Konungen hade en enda dotter, »hennes panna var så vit som en sky kring Olympos, och de finaste lockar sovo kring hennes morgonrodnande kinder». Cypressen, som förmodligen härrör från Värmlandstiden, rör sig med flera olika sagomotiv, och i — den senare skrivna — inledningen framhåller Almquist betydelsen av dessa sagor: »Den, som levat sin barndom på landet, vet, vilken roll spelas av dylika historier som Den fattige

Digitized by Google

och rike bonden, Lycksalighetens ö, Grodskinnsmaja, Den sköna Helena o. s. v. Barnens egen fantasi plär skåda i dem en skönhet, som ej synes i själva historien, ehuru dessa likväl måste medgivas äga den besynnerliga förmågan att kunna i den avhörandes själ förvandlas till ofta djupt behagliga utsikter och tavlor, vilka man förgäves söker i själva historiens ord.» Dessa folksagomotiv har han emellertid sökt sammanbinda till ett slags historisk roman, ehuru själva sammanlödningen knappt kan sägas vara lyckad. Cypressen börjar med en burlesk bondesaga, antagligen densamma, som han kallar Den fattige och rike bonden, vilken för oss är mest känd genom Andersens Storklas och Lillklas; antagligen hade Almquist hört den som barn. För att knyta den samman med den följande berättelsen har han likväl måst förlägga den till 1400-talets början, ehuru denna historiska bakgrund varken passar för sagan eller dess hjälte, den klippske torparen Gunnar, har den ringaste likhet med den ädle riddaren Gunnar i Cypressens fortsättning. Sagostilen har han heller ej kunnat iakttaga. Av en alldeles annan karaktär är fortsättningen, berättelsen om riddaren Sigfrid. Dess början är sammanvävd av två mycket populära sagor, av vilka den senare återfinnes i Måns Röskägg. Efter detta fortsätter emellertid Sigfrids historia såsom ett slags medeltidsroman, vilken ganska mycket erinrar om Spiess; hos Almquist förekomma dock ganska ofta inslag av den så omtyckta nyromantiska ironien, men inslag, som äro vida bättre än dem, vi funnit hos Livijn och Dahlgren och vilka tyckas tyda på, att Almquist redan vid denna tid hunnit studera E. T. A. Hoffmanns geniala sagor. Cypressen är likväl icke blott en nyromantisk saga; den har även en symbolisk innebörd, egentligen dock blott Sigfrids saga. Då denne börjar sin berättelse, säger sig Almquist hava en misstanke, att »han i mysteriösa ord älskade förtälja sina verkliga händelser». Genom en skarpsinnig undersökning har Lamm också visat, att Almquist här i sagans form velat symboliskt skildra sin egen ungdoms själskriser, och även andra filosofiska och religiösa idéer skymta bakom sagans händelser.

Svårare att med säkerhet datera är Arctura eller sagan om Grimur Galt, som trycktes först 1849, men sannolikt skrivits i början av 1820-talet. Det mesta är en omskrivning av vissa kapitel i Biörners Kämpadater, med vilka Almquist förenat några lån från Novalis' roman Heinrich von Ofterdingen och från Kalevalasångerna, om vilka han 1821 fått några notiser av A. I. Arwidsson. Det hela har en viss likhet med den bekanta sagan om prinsessan Törnrosa, och även här har sagan en symbolisk innebörd, ehuru denna förefaller ytterst dunkel. Stilen imiterar den isländska sagans. Även under de följande åren spelar folksagan in i Almquists diktning. 1824 planerade han ett stort samlingsverk, Jordens blomma, vilket likväl såsom helhet aldrig kom att utföras. I detta skulle även ingå Semiramis samt Ormus och Ariman. Semiramis börjar med en folksaga — den bekanta om den elaka styvmodern — för att sedan övergå till den assyriska, från Diodoros kända fornhistorien. Andra folksagor äro inkastade i den troligen under Värmlandstiden skrivna historiska romanen Hermitaget. Almquists intresse var således under hela denna tid, 1815—1830, ganska starkt knutet till folkdiktningen, dock till en väsentlig del därför att han i sagan kunde giva ett symboliskt uttryck åt de religiösa och sociala idéer, med vilka han samtidigt laborerade. Vi skola då vända oss till dessa.

I Uppsala spelade Almquist ingen ledande roll inom det intelligenta studentlivet, och från kamratkretsen tyckes han — så vida man frånser swedenborgianismen — ej hava mottagit några intryck. Helt annorlunda blev förhållandet, Pro fide et caritate.

Digitized by Google

då han på hösten 1815 kom till Stockholm, ty där blev han ganska snart ledare för en krets unge män, vilka sågo upp till honom såsom till en profet och vilka tillsammans bildade ett nyromantiskt kotteri, som i sammanhållning väl kan jämföras med fosforisternas i Uppsala, men vars idékrets icke så litet skilde sig från dettas. Av det föregående är det tydligt, att den krets, med vilken Almquist själv ville knyta någon förbindelse, var huvudstadens swedenborgare. Såsom vi minnas (IV, s. 134) hade dessa redan 1786 sammanslutit sig till ett sällskap, året därpå kallat Exegetiska och philantropiska sällskapet, vilket genast råkade i den häftiga strid med Kellgrens Pro sensu communi, som förut skildrats. Striden hade slutat med ett nederlag, efter vilket det swedenborgska sällskapet i tysthet avsomnat. 1796 uppstod det emellertid på nytt under namn av Pro fide et caritate, som likväl ej hade ett bättre öde. Men i samband med den religiösa rörelse, som framkallats av den nya romantiska filosofien, väcktes även Pro fide et caritate 1814 till nytt liv, och i januari 1817 blev Almquist invald. Såsom förut framhållits, fanns det emellertid en viss motsättning mellan swedenborgianismen i Stockholm och den i Skara, till vilken Almquist anslutit sig och som han vidare utvecklat. Redan vid det andra sammanträde, som han bevistade, föreslog han en omorganisation av sällskapet till ett »för fördomsfri religiös upplysning». Förslaget mötte motstånd hos de äldre, ehuru det till sist, 1821, blev antaget. Men ehuru Almquist i viss mån tyckes hava blivit den ledande och höll flera bibelutläggningar enligt Swedenborgs korrespondensmetod, fann han tydligen snart, att Pro fide et caritate ej var en lämplig jordmån för de idéer, han ville utså, och redan 1822 slutade han upp med att bevista sällskapets sammankomster; 1828 utgick han definitivt ur det. Nästan samtidigt med sitt inträde i Pro fide et caritate hade han nämligen funnit en annan krets, som var vida mera uppfostringsbar.

Manhemsförbundet.

Såsom i ett föregående kapitel påpekats, ägde Stockholm ännu intet gymnasium, ty ett dylikt inrättades först 1821. För att ersätta denna brist öppnade regementspastor Lars Afzelius 1811 en privat läroanstalt, som tyckes hava blivit tämligen anlitad; i januari 1816 räknade den sextio lärjungar, fördelade på fyra klasser. 1815 blev Lars Afzelius emellertid utnämnd till kyrkoherde i Alingsås och överlämnade med anledning därav, troligen året därpå, skolan till sin bror, den förut omtalade författaren Arvid August Afzelius. I november 1815 voro emellertid bägge bröderna frånvarande, och då stiftade tre av lärarna, de bägge förut omtalade nyromantikerna Dahlgren och Börjesson[1] samt Anders Jacob Cnattingius det en tid så omtalade Manhemsförbundet, som nyligen gjorts till föremål för en mycket grundlig avhandling av Greta Hedin.[2] Ur en synpunkt sett var förbundet ett sällskap skolgossar av liknande karaktär som de litterära sällskap, vilka sedan under 1800-talet uppstodo vid de flesta läroverk. Ledamöterna i detta sällskap skulle indelas i nio grader. Men över eller vid sidan av detta gymnasistförbund stod ett annat därmed samhörande — de äldres förbund till skillnad från de yngres — och dessa äldre skulle hava till uppgift att undervisa och leda de yngre. Manhemsförbundet i dess helhet var således i viss mån en skola vid sidan av den vanliga, en skola med lärare och lärjungar, och dess syfte kunde sägas vara att giva undervisning i de ämnen, som föllo utanför både de offentliga och de enskilda skolornas läroområde, men som likväl nu — för den nya tidens nationalis-

[1] Under höstterminen 1815 vistades Börjesson i Stockholm såsom informator i en familj. Huruvida han därjämte var lärare i Afzelius' skola, är ovisst.

[2] Sedan denna skrevs, ha nya delar av Manhemsförbundets arkiv återfunnits.

Digitized by Google

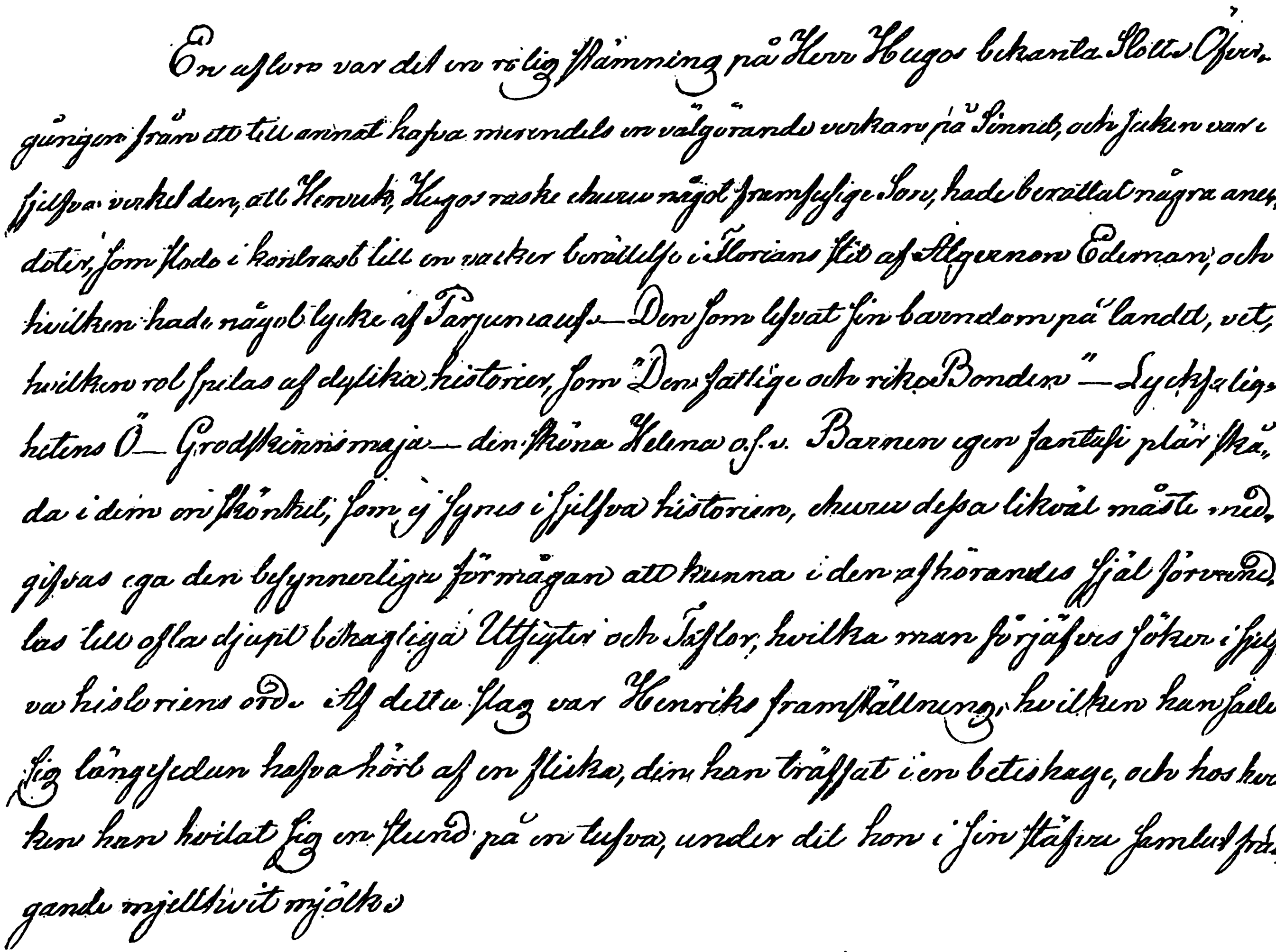
En afton var det en rolig stämning på Herr Hugos bekanta Slott. Öfver-
gången från ett till annat hafva merendels en välgörande verkan på Sinnet, och saken var i
sjelfva verket den, att Henrik, Hugos raske ehuru något framfusige Son, hade berättat några anec-
doter, som stodo i kontrast till en vacker berättelse i Florians stil af Algernon Edeman, och
hvilken hade något lyte af Tarjeneaus — Den som lefvat sin barndom på landet, vet,
hvilken rol spelas af dylika historier, som "Den fattige och rike Bonden" — Lycksalig-
hetens Ö — Grodskinnsmaja — den sköna Helena o.s.v. Barnens egen fantasi plär skå-
da i dem en skönhet, som ej synes i sjelfva historien, ehuru dessa likväl måste med-
gifvas ega den besynnerliga förmågan att kunna i den åhörandes själ förvand-
las till ofta djupt behagliga Utsigter och Taflor, hvilka man förgäfves söker i sjelf-
va historiens ord. Af detta slag var Henriks framställning, hvilken han sade
sig längesedan hafva hört af en flicka, den han träffat i en beteshage, och hos hvil-
ken han hvilat sig en stund på en tufva, under det hon i sin stäfva samlat fra-
gande mjellhvit mjölk.

Manuskript till Cypressen av C. J. L. Almquist.
Andra utskriften. Kungl. Biblioteket. (Vf. 3: 16.)

Digitized by Google

tiska och civistiska uppfattning — ansågos nästan såsom de viktigaste. De yngres Manhemsförbund var även så till vida en skola, som för uppflyttning i en högre grad fordrades — liksom för uppflyttning i en högre skolklass — en inför förbundet avlagd examen. Ordensgraderna och ceremonierna voro blott avsedda för de yngres förbund, under det att de äldres däremot erinrade om Götiska förbundet — således ett patriotiskt sällskap utan grader och utan ordensceremonier. Dess egentliga uppgift synes hava varit att fungera såsom ett slags skoldirektion för de yngres förbund. Idéen hade säkerligen upprunnit i Dahlgrens hjärna, ty han var ju specialist på sällskap och ordnar av olika slag.[1] Att orden fick en specifikt götisk karaktär, berodde däremot nog på Cnattingius, som, ehuru han aldrig tillhörde Götiska förbundet, likväl var en av dem, som ivrigast verkade för spridandet av kännedomen om den fornnordiska litteraturen. I de äldres förbund, som bestod av de tre stiftarna, invaldes dels de bägge bröderna Afzelius, sedermera ock Anders Fryxell och Sondén, vilka båda voro lärare i skolan, dels en ganska stor mängd personer, vilka icke i någon egenskap tillhörde skolan. En bland de första av dessa var Almquist, som troligen inträdde i januari 1816. Andra mera bekanta medlemmar voro den ivrige swedenborgianen överstelöjtnant Mårten Sturtzenbecher, J. G. Liljegren, sedan riksantikvarie, skalden Hedborn, Johan August Hazelius och Jonas Wærn, vilka kort därefter blevo Almquists förtroligaste vänner; också Atterbom blev under sitt uppehåll i Stockholm 1820 invald i förbundet. De äldres avdelning hade således ett mycket löst sammanhang med läroverket, och även i de yngres förbund intogos ynglingar, som icke tillhörde Afzelius' skola.

Enligt den undervisningsplan, som den 16 februari 1816 antogs för de fem lägre graderna, funnos, efter vad det förefaller, eller skulle åtminstone finnas, sex lärare:

»1) *Den filosofiska* undervisar *först* om de rena, sinnliga nordiska myterna, giver *sedan* en filosofisk förklaring över dessa myter och deras betydelse, bildar *slutligen* genom förklaringen av Surturs världsförbränning hedendomens övergång i den kristna andan och visar i de högsta graderna, huru sann konsekvent manlighet endast i denna anda kan leva.

2) *Den poetico-historiska* undervisar i hela fältet av våra nordiska konunga- och kämpasagor, såväl de poetiska som de historiska. Utom det att lärjungarna böra känna sagornas historiska innehåll, skall denna lektion hava till huvudsyfte att lära dem i djupet känna det götiska kraftfulla liv, som lever i själva sagornas stil. I de högre graderna ger även denna lektion undervisning i de gamla landskapslagarna och bildar för övrigt övergången från den filosofiska till den historiska.

3) *Den politico-historiska* undervisar i Nordens politiska historia och skiljer sig från den förra därigenom, att den blott föredrager sanna fakta. Den börjar dock icke förr än i sjätte graden, sedan källorna för Nordens historia först äro tillräckligt kända. Däremot bör redan i andra graden början göras med undervisning i Nordens äldsta geografi samt sedermera även bibringas en säker kronologi.

4) *Den filologiska* undervisar i det gamla nordiska fornspråket, vars kännedom grundlägges genom en säker grammatik och grammatiska övningar. Början göres

[1] Vid Linköpings gymnasium fanns sedan 1809 ett Sällskap för vitterhet, vilket antagligen stiftats av gymnasisten Dahlgren. Då han sedan, 1823, uppehöll sig i Linköping för avläggande av pastoralexamen, stiftade han för gymnasisterna ett sällskap av samma art som Manhemsförbundet: Sällskapet för forntida minnen.

Digitized by Google

i andra graden med kännedom om runorna och runstaven. I de högre graderna visas släktskapen mellan detta gamla och vårt nuvarande språk.

5) *Den antikvariska* undervisar såväl i alla antikvariska konstord, som i gamla nordiska historien förekomma, som även om alla i Norden befintliga fornlämningar.

6) *Den musikaliska* undervisar i sången de elever, som därtill hava fallenhet. Utom det att musiken är högst viktig för ändamålets vinnande, emedan den liksom poesien lyfter anden, likaså skall den även utgöra en betydlig del av förbundets ceremonier. Ämnen för den musikaliska undervisningen bliva såväl de i tidskriften Iduna befintliga sånger som även svenska folkvisorna och nordiska fornsånger.»

Egendomligt nog omtalas icke gymnastik, som däremot i Almquists förslag intager nästan den centrala platsen inom de lägre graderna.

Denna undervisningsplan hade framlagts av Cnattingius, innan Almquist börjat att mera verksamt deltaga i förbundets förhandlingar. Redan i februari 1816 hade han dock fått i uppdrag att utarbeta en organisationsplan för förbundet, d. v. s. fått ett tillfälle att framlägga sina idéer om uppfostran, om religion, om poesi och om goticismen. Förslaget blev färdigt samma år, troligen på hösten, och framlades då för »de äldre». Detta förslag är emellertid blott känt i den omarbetning, som föreligger i den 1820 tryckta skriften Handlingar till upplysning i Manhemsförbundets historia. Att här redogöra för den sannolika skillnaden mellan bägge förslagen skulle emellertid leda till för stor vidlyftighet. Själv berättar Almquist i Handlingar: »Sedan förslaget undergått de övriga medlemmarnas prövning och flerfaldiga överläggningar, gjordes av förekomna skäl först den ändring i dess plan, att de tre sista graderna, nämligen den sjunde[1], åttonde och nionde alldeles uteslötos, samt sedermera förkastades även det hela och nya förslag uppkommo.» Manuskriptet återlämnades till författaren. »Senare förslag och propositioner av obetydlig vikt blevo även efter förnyade överläggningar förkastade», men »rörande huvudsaken, Manhems organisation, sammanstämde alla överläggningar däri, att intet annat vore tjänligt än en sammansättning, som *utan försök till någon transcenderande syftning* blott vore så beskaffad, att den med ett värdigt umgängesnöje för en församlad ungdom förenade nyttan av någon undervisning i sådana ämnen, som kunde väcka kärlek för fäderneslandet och en dygdig levnad.» Härav synes framgå, att man icke velat följa Almquist i de religiösa spekulationerna. Han hade velat giva asaläran en kristlig påbyggnad i stor stil, men detta hade man ansett betänkligt, och ett protokoll från april 1818 ger oss en föreställning om meningsskiljaktigheterna inom förbundet. Till sammankomsten hade »lärarna» inlämnat ett nytt förslag till undervisning i de sju graderna — några flera voro då tydligen ej tilltänkta. Detta förslag är ej bevarat, men av diskussionen framgår, att det inskränkt undervisningen till de »götiska» ämnen, som upptagits i planen 1816. Häremot uppträdde emellertid Cnattingius med ett längre anförande, i vilket även Almquist instämde. För att bilda äkta svenskar — yttrade Cnattingius — fordras »införandet av den kristna andan och ett liv i dess varmare regioner, som skall sätta kronan på det fysiska kraftliv, den föregående undervisningen bildat». I den organisationsplan, som Almquist utarbetat, förelåg redan en dylik plan för de högre graderna (efter den femte), »de äldre hava funnit dess utförande överstiga förmågan och tidens fordrin-

[1] Här har Almquist gjort sig skyldig till ett misstag. Den sjunde graden omtalas i mars 1817 och konstituerades i december 1818.

Digitized by Google

gar, och antingen den i en framtid endast blir ett bevis på en heligare vilja hos några få eller den kommer att uppstå till ett härligare liv — nog av: nu har man funnit den icke i anseende till medlet, men till tiden för stor och äventyrlig». Cnattingius kunde därför icke biträda »lärarnas» förslag och yrkade på en religiös undervisning i de högre graderna. Ordföranden, Nath. Wallin — året därpå komminister i Adolf Fredrik — »trodde detta så mycket mindre tjänligt, som lagar och förordningar uttryckligen förbjuda alla collegia pietatis och Manhemsförbundet dessutom av världslig makt fått sanktion utan att hava uppgivit en så viktig sak såsom hörande till sina sysselsättningar». Även Afzelius »fann detta så mycket mera betänkligt, som förbundet därigenom lätt kunde få namn av en sekt, trodde ock, att läraren i mytologien lätteligen kunde få tillfälle att visa asalärans otillräcklighet, då den själv högt uttalade sina aningar därom, och någon särskild åtgärd med någon undervisning i kristendom ansåg han ej nödig». Med Wallin och Afzelius förenade sig Fryxell, Hedborn, Sondén och Dahlgren, och Cnattingius' och Almquists förslag föll, »varefter den föreslagna instruktionen för läraren och lärlingen antogs och skulle oförändrad till förbundsårets slut följas».

Almquists Manhemsplan.

1820 utgaf emellertid Almquist av trycket den organisationsplan, som han ansåg, att Manhemsförbundet bort följa. Han vänder sig först mot upplysningstidens kosmopolitism, och här ansluter han sig alldeles till romantikens nationalism: människan kan ej tänkas annorlunda än såsom son av ett visst land, och förbundets ändamål var »att bidraga till bildandet av *äkta svenskar*», men å den andra sidan — och här inlägger han en gensaga mot den ensidiga goticismen — vill förbundet ej utbilda några fornforskare. Den, som med fördomsfri blick betraktar historien, vördar väl forntidens höga minnen och erkänner romantikens skönhet, »men han förnekar ej den närvarande tiden den märkvärdiga rang, som också den i kedjan äger». Ännu mindre ville förbundet skapa lärde — det var universitetens uppgift: »Vi veta att värdera denna klass av medborgare, men för Manhemsförbundets blickar står endast *svensken*». Sedan denna uppgift konstaterats, övergår Almquist till att i allmänna drag skildra den mänskliga bildningens utveckling. Denna har fortskridit på två vägar, uppenbarelsens och den mänskliga tankens. Den förra fulländades i Kristus, den senare röjde sig först i de olika folkens mytsystem, av vilka Almquist särskilt fäster sig vid den persiska dualismen, striden mellan det goda och det onda, och samma dualism återfinner han i asaläran: »Också asaläran vet, att en ursprunglig oskuld levde på jorden, att efter dess bortgång en gräslig strid uppkom emellan de gode och onde», och att slutligen en ny värld efter den gamlas undergång skulle uppstå. Asaläran innebär således medvetandet om sin egen otillräcklighet och tillika hoppet om en ny världsande. Det är därför »asaläran och den gautiska anden, som bör utgöra den järnfasta foten för vårt förbund». Men därmed är icke nog, ty »det är kristendomen, fattad i själens djup, som skall utgöra den byggnad av allmän mänsklighet, vilken i vårt förbund bör resas på den asa-gautiska grunden». För Almquists fantasi gestaltade sig därför de olika graderna i Manhemsförbundet såsom akter i ett götiskt mysteriedrama, som var byggt på Voluspa, men mynnade ut i en apoteos av kristendomen — tydligen i anslutning till Grundtvig. De olika graderna motsvara även de historiska perioderna av det svenska folkets utveckling. Mysterieguden var den av Hödur dräpte Baldur. Den lägsta graden, Hödurs barn, betecknade natten i mänskligheten utveckling: »Vore Manhem ett palats, skulle i den första av de nio salarna krusflor hänga i svarta vågor över de vitmenade väggarna.» Adepterna

Digitized by Google

skulle här bibringas den övertygelsen, »att den omgivande samtidens dårerier äro ett sämre, som bör övergivas», och när de då fått ett »begär att finna det bättre», voro de mogna för den andra graden: Baldurs barn. Vilket är då det bättre, de skola söka? »Väsendets oskuld är det yttersta svaret, men denna finna de icke strax. De begynna dock strax att söka», och »sökandet är grundtonen genom flera grader framåt». Det svar på frågan, som adepten i den andra graden kan få, är blott: »Jag skall skaffa mig en duktig kropp.» Sysselsättningar, tal och reception böra syfta härpå, särskilt lekar och gymnastik. Målet skymtar således blott, men de, som ännu endast söka kroppens oskuld, ana dock, att något högre väntar dem. Därför måste ynglingarna mitt under den lustigaste leken utstöta skriet: »Ve, o ve, ännu ligger Baldur i Hel.» Den tredje graden, Odins kämpar, skall fyllas av »den sorgfria, självständiga munterhet, som människan med fulla drag inandas, då hon känner sig leva ett friskt, härligt naturliv». Gymnastiken tilltar därför i hurtighet, och den egentliga sagoläsningen börjar, den poetiska Eddan och Heimskringla, på det att ynglingarna må uppfatta kraftfullheten hos forntidens män. Men på deras fråga efter Baldur svaras, att Odin gått att söka honom i Hel. Efter detta Valhallsliv följer den fjärde graden, Tors kämpar, det gautiska kämpalivet eller det hedniska chevaleriet. Gymnastiken står här på sin spets, läsningen utgöres av kämpasagor, och Geijers Vikingen »är denna grads käraste sång». På Torskämparnes fråga efter Baldur svaras, »att längst bort på okända hav hörde vi en ö omtalas, skönare än något annat skönt; vem vet, vilka bo därinne?» Och då tänka adepterna ständigt: »Till denna ö måste vi.» Så följer den femte graden, Friggas kämpar, och i denna vaknar kärleken till fosterlandet. Sagoläsningen är nu slut, och Sveriges historia börjar, ty här är syftet att utbilda ynglingarna till medborgare. Jordens hulda gudinna »bör utgöra medelpunkten för receptionen», och Geijers Odalbonden och Thorilds Göthamannasånger skola därför av medlemmarna läras utantill. Med denna grad slutar den första perioden, naturperioden; den sjätte betecknar både natten och gryningen av en ny morgon. »Gradens reception är av hög vikt», och den skildring, som Almquist ger av denna, är sådan, att man tror sig försatt tillbaka till de mystiska ordnarna på Gustav III:s tid. Recipienterna mottagas av nornorna: »Den första nornan förkunnar: Ragnarauk stundar, det dunkelt förfärliga! Lösa äro avgrundens foster. Den andra: Surtur kommer ridande med Muspels flammande söner, och då de färdas över Bifrost, brister den härliga färgbågen (ett fjärran knakande höres). Den tredje: nu väcker Heimdalr asarna med Gjallarhorn, till kamp de sig rusta på Vigrid, den gränslösa slätten. På avstånd höres en dånande hemsk musik. Åskan rullar.[1] Vapengny. Dödslik tystnad, varefter den första nornan ropar: Ve, o ve! Friggas vän, den årsälle Frey, har kämpat med Surtur, fallen är Frey.» Sedan dessa verop i olika variationer upprepats, frågar recipienternas ledare: »Hulda nornor! Haven I intet mer att förkunna, intet hopp för oss vandrare? Tystnad. Tre djupa suckar på avstånd. Underjordiska ångor uppstiga.» Till sist säger ledaren: »Sökom inom oss de uräldsta minnen. Så var det sagt, att efter Surturs brand skulle den nya världen uppstå. Så vandrom att söka.» Under detta sökande komma de till en plats, som föreställer Ljusets portar. Efter åtskilliga frågor och svar i frimurarordens stil bliva de insläppte, och gradens ordförande håller till dem ett tal, i vilket han beskriver, »huru intet orent kan trivas i den nya världen, vilken Edda förespått och att de ankomne därföre

[1] Här har Almquist en not: »Kan verkställas med en järnkulas rullande.»

Digitized by Google

måste undergå rening och utföras i prövorummet». Sedan denna och andra ceremonier verkställts under en sakta musik, håller ordföranden ett nytt tal: »Att det yttre livet och den fysiska kraften, blott såsom sådant, vore ett intet, att därföre de förra graderna nu gått under och de gamla gudarna stupat.» Baldurs verkliga namn hade varit Oskuld. Asarnas Baldur hade väl fallit, ty »i umgänge med physis gick den ideala oskulden slutligen förlorad». Men såsom Oskuld lever han kvar i den nya världen, och adepterna skulle »nu arbeta på att finna *oskulden själv*, vilket sker genom en evigt allt mer fullkomnad sedlighet». Men med »oskuld» menade Almquist snarast det religiösa sinnelaget, »törnroslynnet». Gradens namn var Hoppet och medlemmarnas: Morgonstjärnans riddare. Studierna inom graden skulle vara historia samt »kristna folksagor, och ett urval av nyare författares till den sköna litteraturen hörande skrifter lämpas därtill. Så även med sången. Vår svenska medeltids folkvisor uppträda här och fortsätta genom det övriga av förbundet deras renande inflytelse.»

Med den nästa graden, den sjunde, börjar romantiken, »det kristna chevaleriets nedre element, den rena kärleken till kvinnan, den högre andens begynnelse». Liksom hos fosforisterna i Uppsala kommer även hos Almquist en dragning till katolicism fram, ett visst svärmeri för Jungfru Maria, »den äkta romantiska konstens käraste föremål». Namnet på gradens medlemmar skulle bliva Guldhjärtats riddare. »I början hade jag ansett dem böra kallas den heliga Jungfruns riddare, men då det är en följd av tidens olyckor, att människor ofta ej gå till sakens idé, utan blott lyssna på bokstavsljud, så kunde detta väcka förargelse.» Vad gradens studier beträffade, skulle dessa utgöras av götiska dikter, men »Sverige har brist på läsning för denna grad, och måste vi i det fallet se oss omkring utrikes. Amadis' Oriana, Tancredis Clorinda, Sophronia m. fl. hos Tasso, Petrarcas Laura, Bertha von Lichtenried hos Fouqué uppträda såsom täcka stjärnor för mitt minne. Och huru många andra? Legender av ädelt innehåll borde bearbetas i Sverige.» Såsom namn på själva graden hade han tänkt sig Paradisfågelns lustgård — det var med all sannolikhet för denna grad, som han skrev sin förut omtalade legend Guldfogel i Paradis. Men till denna grad hörde ock läsning i den heliga skrift, dock blott Gamla Testamentet; med det Nya skulle man först i den åttonde graden börja. Denna åttonde grad skulle giva »uranismens liv, det kristna chevaleriets övre element, den rena kärleken till Gud, den högre andens fulländning», och medlemmarna kallas Korsets riddare. »Receptionens idé skall vara den att ingiva människan lust att med glädje *kunna* avsäga allt i världen för Guds skull», och det centrala i denna grads reception »kan naturligtvis ej annat vara än kristendomens centralljus: Kristus». Den religiositet, som innerst hägrade för Almquist, torde hava varit swedenborgianismen, och även Almquists myttolkning har tagit intryck av Swedenborgs korrespondenslära.

Den nionde graden skulle slutligen giva »blicken över det hela, biläggandet av levnadens motsatser, gradernas sammanfallande till en mening: förbundsslutet». Här förenades kärleken till Gud och kärleken till fosterlandet, och denna förening får en för Almquist mycket karakteristisk form: »Svenska folkets egentlighet är bonden; han är fundamentet, marken», men bondens (den svenske medborgarens) mål är att idealiseras, och här har Almquist — möjligen först i redaktionen av 1820 — tillagt en mycket karakteristisk not: »Att blott leva som *idealiserad bonde* vore då det allmännaste och högsta levnadssättet. Detta ämne fordrade en egen utveckling; det skulle måhända visa oss nya perspektiver. Berättelsen om romerska diktatorer och konsuler, som från plogen gingo till de högsta förrättningar och

Digitized by Google

återvände dit igen, är ingen dikt. Det enfaldiga umgänget med naturen och skötandet av så enkla sysslor var det *första* levnadssättet. Det bör då även bli det *sista*, det *högsta*. Men livets inre, sanna bildning (idealiseringen) skall då förenas med denna enfald.» Som vi sedan skola se, hade Almquist redan vid denna tid tankar på att omsätta detta program i praktiken och själv bliva en dylik idealiserad bonde.

Efter det nederlag, som han lidit, förefaller det, som om hans intresse för förbundet mattats. Förbundet var också ett ganska heterogent samfund. Att få tolvåringarna att uppfatta den djupa symboliska innebörden av ceremonierna i de lägre graderna var onekligen svårt, och 1818 rapporterade några av de mest nitiska ynglingarna, att »flera medlemmar av de yngre uppfört sig på ett mindre anständigt sätt och till största delen förstört den högtidliga sinnesstämning, som alltid borde vara tillstädes». Då varning icke hjälpte, blevo de olämpliga elementen uteslutna. Farligare var det för dem, som togo denna ordensmystik på fullt allvar, och då en av dem, en ung Klintberg, 1820 blev sinnesrubbad, brast stormen lös över Manhem. Det var för att bemöta skvallret härom, som Almquist i slutet av året gav ut Handlingar till upplysning i Manhemsförbundets historia. Denna skrift blev emellertid förbundets sista egentliga livstecken, och något år därefter synes det i tysthet hava avsomnat. 1824 skrev Dahlgren till en annan förbundsbroder, att Manhem »föll genom split och oenighet, men förnämligast genom Almquist, som väl var kapabel att utkasta idéer, men ej beräkna dem klokt för att utföra dem».

Det motstånd för sina idéer, som Almquist mött både i Pro fide et caritate och Manhemsförbundet, var möjligen anledningen till, att han i slutet av 1817 bildade ett nytt sällskap: Mannasamfund. Detta stiftades i november 1817 av Almquist, Cnattingius, Sturtzenbecher och Anders Berg, alla tillhörande oppositionen i Manhemsförbundet, Almquist och Sturtzenbecher därjämte medlemmar av Pro fide et caritate. Kort därefter invaldes underlöjtnanten Johan August Hazelius, som snart blev Almquists förtroligaste vän. Samfundets uppgift var att vara ett sällskap för fri religiös diskussion — således det, vartill Almquist förgäves sökt ombilda Pro fide et caritate. Men utom det att Mannasamfundet var ett slags talklubb, motsvarade det också de åttonde och nionde graderna i Manhemsförbundet. I Mannasamfund invaldes nämligen från 1820 åtskilliga av dem, vilka såsom »yngre» tillhört Manhemsförbundet: Hazelius' bror Gustaf, Jonas Wærn, Henrik Öfverberg, Em. Olde m. fl. Samfundet sammanträdde hos Sturtzenbecher, som förmodligen hade den rymligaste våningen, men ledaren, profeten, för de yngre blev Almquist, och Mannasamfund gör därför intryck av en samling troende, som slutit sig kring den beundrade mästaren. Den religiösa ståndpunkt, till vilken han, särskilt under året 1819, kommit, var i viss mån originell. Under det att Sturtzenbecher representerade en dogmatisk swedenborgianism, hade Almquist, såsom Henry Olsson anmärker, ända från sitt inträde i Pro fide et caritate befunnit sig »på glid från swedenborgianismen». Hans oroliga, för nya uppslag så mottagliga sinne kunde ej förlika sig med det stagnerade i uppfattningen inom Nya kyrkan, med dess karaktär av sekt. Swedenborgs utspekulerade rationalism stötte likaså tillbaka en känslomystiker som Almquist, vilken aldrig förlorat kontakten med herrnhutismen. Hans nya ståndpunkt har därför av Henry Olsson karakteriserats såsom en sammansmältning av swedenborgsk metafysisk spekulation, herrnhutisk känsloreligiositet, Schellings identitetsfilosofi, Schleiermachers teologi och rousseauansk naturidyll. En bland de frågor, som ivrigast diskuterades inom

Mannasamfund.

Digitized by Google

Mannasamfund, var den om det onda. Swedenborg hade ju förnekat djävulens existens och härlett det onda från människans fria vilja. Denna teori hade Sturtzenbecher utvecklat i en rent fatalistisk riktning Det finnes ingen personlig ond makt, mot vilken Gud kämpar: »Den allsmäktige styr allt, som han vill; eljes är hans makt inskränkt, och då är han ju icke allsmäktig.» Det onda, alla synder och alla brott, äro därför Guds verk och nödvändiga för den allmänna världsplanen. Brottslingen är i själva verket oskyldig och bör därför ej heller lida något straff varken i denna världen eller i den tillkommande. Till en början tyckes även Almquist hava omfattat denna åsikt. Han stöttes väl tillbaka av det mörka i denna lära, men lyckades aldrig förena det ondas faktum med Guds allmakt och kärleksrikedom. Problemet blev därför för honom olösligt med förståndets makt, och i detta dilemma hamnade han i en extatisk mystik: »Låt — skrev han i en anteckning, som återgår till en diskussion i Mannasamfund — teologien falla, om det då skall vara hennes oundvikliga öde! Låt andra namn och saker uppkomma — det rör icke min själ!... Skulle ingen teologi mer vara möjlig, så står den heliga, odödliga fromheten kvar. Hon knäböjer i andakt inför Herren sin Gud, den till hälften evigt obegriplige, den i sin dunkelhet sköne... Om den teologiska vetenskapen murknar, så skall bredvid den fallnas stoft andaktens skära ros upprinna. Den är svag? Ja. Vem kan icke förstöra en blommas stängel och blad. Men i Guds famn lever rosens väsen med huld skönhet i det land, där inga mördare gå.» I detta mystiska försjunkande i Gud, i »törnroslivet», fanns således svaret på teologiens gåtor.

Murnis.

I andra punkter sluter han sig närmare till Swedenborg, särskilt till siarens andelära. Utom jordelivet hade Swedenborg antagit tre olika tillvarelseformer: himmelen, helvetet och andarnas värld, dit de avlidna komma att fortsätta prövotiden. Allt på jorden har sin korrespondens i andevärlden (III, s. 248). Denna egendomliga åskådning återfinnes redan i Karmola, men ligger särskilt till grund för hans stora, 1819 skrivna prosaepos Murnis,[1] som torde kunna betraktas såsom Mannasamfunds religiösa urkund. Mystiken kommer fram redan i stilen. Det är Ossians poetiska prosa, han här tagit till mönster och efterbildat: »Höga som kommande tider, dystra som de förgångna, stå askarna i den avlägset vinande skogen. Vill du höra om Nunas död? Detta är berättelsen om vad som hände i en av de förflutna tiderna. Huru gråter icke månen i nattglans över jorden? Älskar du de gråtandes ord?» Redan detta språk — maniererat, efter några sidor tröttande, men onekligen genialiskt — har ju med sitt halvdunkel något mystiskt, något av eolsharpa, som passar samman med

[1] Murnis trycktes först 1845 under titel De dödas sagor samt ingick sedan, 1850, i den tredje delen av Törnrosens bok (imperialupplagan). Den tryckta upplagan skiljer sig emellertid icke så litet från den ursprungliga redaktionen, som visserligen är i original förlorad, men känd genom en, som det synes, trogen avskrift i Uppsala universitetsbibliotek. Såsom av ett brev från 1821 framgår, var meningen att trycka Murnis i Atterboms Poetisk kalender, ehuru detta ej blev av, vare sig av utrymmesskäl eller av andra orsaker.

Digitized by Google

den andevärld, inom vilken handlingen huvudsakligen rör sig. Den blott börjar i jordelivet — och där i den nejd, som genom de bretonska medeltidssagorna fått ett romantiskt skimmer över sig. Han kallar också boken om Nunas död en »mabinogi», och söker höja den exotiska effekten genom en mängd bretonska ord av en främmande, musikaliskt suggererande klang, t. ex.: »fadern satte på hans huvud mirmillo-hjälmen och talevaz-skölden på hans arm. Spjutet matâris lärde han sig föra bland Breizounecs män». Sagan börjar i Armorika. Den unge furstesonen Albion blir trolovad med sin fränka, Galaors dotter Nuna. Hon är kristen, han hedning. En dag vill han pröva hennes mod, tar en stor, fläckig panter ur sitt jakthus och börjar inför Nunas ögon leka med denne. Hon bävade dock icke. Men plötsligt rusar pantern på henne, griper henne och kastar henne från en hög klippa i en nedan liggande källa. Så dog Nuna, och nu »begynna de himmelska mabinogion». Resten av sagan tilldrar sig i andarnas värld. »Där bodde änglar, som Gud givit det ämbetet att härska i hela landskapet, och deras salighet var att ledsaga de kommande, som sökte frid.» Dit anländer en mängd avlidna, vilkas levnadshistoria i dunkla ord berättas, Lucinda, Theramonte, Hermios m. fl. Även Albions ande kom, men icke längre såsom en ung man, utan »gammal, sörjande, förfärlig, såsom han sist gick på jorden, innan han sjönk. Sextio unga män voro omkring honom.» Till de änglar, som kommo mot honom, yttrade han: »Si, jag har älskat — och henne, som jag älskade, har jag mördat.» Men änglarna svarade: »Haver du din käraste mördat? Till liv har du då mördat henne.» Så förtäljer Albion sin levnadssaga. Efter Nunas död hade han farit i viking och dräpt många män. Efter många år, då han redan var en gubbe, hade också han dött, och i andevärlden hade han råkat dessa sina forna fiender: »då vände de sig alla till mig och begynte bliva mina vänner och vi höllo varann kära i detta underliga land.» Det var dessa sextio unga män, som följde gubben. Sedan begynner Albion att i andarnas värld söka efter Nuna. Under denna vandring råkar han en ängel, som frågar: »Kan du förnimma något om oändligheten?» Men Albion svarade: »Jag vet icke, vad du säger; jag har aldrig hört detta ord.» Ängeln börjar då att undervisa honom, och här kommer en bland huvudpunkterna i Swedenborgs och Almquists metafysik fram: »Föreningen emellan den enskilde mannen och kvinnan är en avbild av det oändligas förening. Därföre är mannen icke fullt levande, om han ej är omgiven av en älskande kvinnas krets; icke heller hon fulländad, om hon ej är sammanhållen av en kraftig man såsom medelpunkt för alla de omsvävningar, som ut-

Digitized by Google

göra hennes väsende och vilka böra bilda kretsen kring honom. Men så leva de bägge tillsammans i Ett.» Detta är swedenborgsk teologi. Enligt denna var det jordiska äktenskapet en avbild av det himmelska mellan det sanna och det goda; mannen hade skapats för att förstå det sanna, kvinnan för att älska det goda. Men fortsättningen av Murnis rör sig inom en för Swedenborg främmande föreställningssfär. Albion förenas ej omedelbart med Nuna, utan får, ehuru ett andeväsen, på jorden börja en botgöring — ett motiv, som Almquist lånat från Spiess' spökroman Hohenstaufen. Först då denna botgöring slutat, föras han och Nuna åter samman, och han har då åter blivit, såsom då de skildes, en skön yngling. Till sist komma de till murnidernas ö, och där blir Albion dessa änglars hövding. Dit komma även de andra kärlekspar, vilkas öden berättelsen skildrat.

Emellertid var Murnis endast den första delen i en stor trilogi. Murnis' hem var nämligen blott den lägsta regionen i överänglarnas värld. Över dem bodde Aransis och högst upp Ynsis. Almquist började verkligen på den andra huvudavdelningen, Aransis; den kom dock aldrig till mer än första boken. I Murnis och dess fortsättningar hade han velat giva ett stort swedenborgskt epos. Men andevärlden, sådan som Swedenborg tänkt sig den, har han knappt kunnat skildra. Till sin ursprungliga läggning var Almquist en herrnhutare, som särskilt gripits av herrnhutismens sensuella brudmystik, och denna kommer starkt fram i Murnis. För Almquist var verkligen det sexuella livet en »korrespondens» till saligheten, en symbol av Guds människoblivande, och även i den tryckta upplagan utvecklas denna tanke i en tämligen krass form. Den ursprungliga versionen av Murnis — jag citerar här Lamm — är sådan, att berättelsen är otryckbar: »De skildringar av paradisisk kärleksfröjd, som bjudas, äro så ohöljda och så utförliga, att de nästan ge ett intryck av erotomani. Av det svala, rena och friska, som enligt hans egna beskrivningar skulle vila över dem, har man svårt att märka några spår. Huru kyska verka ej vid sidan av dem även Swedenborgs djärvaste beskrivningar av den himmelska kärlekslyckan! Hos honom finnas endast de detaljer medtagna, som ur hans systems synpunkt äro nödvändiga, under det att Almquist påtagligt söker tillfällen att komma in på beskrivningar av alla könslivets detaljer.» Dessa partier utmönstrades väl i den tryckta upplagan, men »om den yttre anständigheten härmed nödtorftigt räddats, har ju verkets syftemål att göra propaganda för en 'kysk nakenhet' därigenom gått om intet». För Swedenborg var vidare livet i himmelen ett arbetets liv; för Almquist blev det »ett njutningens Eldorado. Den nordiskt vårliga frisk-

Digitized by Google

het, som vilar över Swedenborgs paradistavlor i De amore conjugiali, har här ersatts av en sydländsk sommardags bedövande dofter och färgprakt.» Murnis fylles också av en extatisk dödstrångtan, som är främmande för Swedenborg, men som återfinnes bland Almquists adepter i Mannasamfund. Då Gustaf Hazelius fått underrättelse, att hans syster tillfrisknat efter en livsfarlig sjukdom, skrev han: »Med nöjdare sinne hade jag hört underrättelsen om hennes död, ty jag var därpå beredd och älskade henne så mycket, att jag ej missunnade henne den härliga döden.» Yttrandet kan sammanställas med det nyss citerade ur Murnis: »Haver du din käraste mördat? Till liv har du då mördat henne.»

Uppsatser omkring 1820.

Ungefär vid samma tid skrev Almquist flera uppsatser: Om brottsliges behandling, Om det nya stridssättets idee, Om enheten af epism och dramatism — alla tre offentliggjorda i tidskriften Hermes för 1821 —, Om det hela, som först trycktes i Skandia 1836, och Om historiens ideer, som förblev otryckt. Om det hela är ett försök att kombinera Swedenborgs och Schellings filosofi. I Om historiens ideer möta vi en romantisk historiekonstruktion, börjande med syndafallet och den av swedenborgarna så ofta diskuterade frågan om det ondas uppkomst. Därefter skildras, i nära anslutning till Swedenborg, de olika världsåldrarna: guldåldern i Eden, noakismen, hebraismen, som fulländats i Kristi framträdande, den katolska tiden, reformationen, herrnhutismen och »Kristi andra återkomst», d. v. s. den av Swedenborg skildrade yttersta domen i andevärlden. Även uppsatsen Om brottsliges behandling står under intryck av Swedenborg och återger sannolikt den diskussion, som förts mellan Almquist och Sturtzenbecher; på själva huvudfrågan, om viljans frihet, säger sig Almquist här ej vilja gå in, men betraktar brottslingen blott såsom en sjukling, vilken måste botas i analogi med en fysiskt sjuk. Den andra Hermes-uppsatsen, Om det nya stridssättets idee, är snarast ett inlägg i stil med Atterboms samtidiga Fridsrop, den tredje, Om enheten af epism och dramatism, som har en undertitel: En aning om den poetiska fugan, berör ett inom romantiken ofta behandlat problem: att finna en konstform, som i en högre enhet innefattar lyrik, epos och drama. Almquist finner denna enhet i vad han kallar »den poetiska fugan». Vad han därmed menade, ville han samtidigt praktiskt exemplifiera.

Amorina.

I andra häftet av Hermes (augusti 1821) annonserades nämligen: »Amorina, försök till en romantisk fuga». Denna märkliga produkt, som kan betraktas såsom genombrottet i Almquists diktning, det arbete, varigenom han framträdde i sin litterära egenart, lämnades då (den 8 augusti) till tryckeriet; ända sedan hösten 1819 hade han arbetat på det. Emellertid drog tryckningen om, och ännu i början av 1823 var sättningen ej avslutad. Så kom en överraskning. Då trycket hunnit fram till sid. 376, blev upplagan indragen och makulerad så när som på några få exemplar, som Almquist behöll för sin och sina vänners räkning.[1] Om anledningen till denna indragning finnas olika uppgifter, av vilka den sannolikaste

[1] Titelbladet (Amorina. Den förrykta frökens lefnadslopp och sällsynta bedrifter) var färdigt redan 1822, som där angives såsom tryckår. Ini finnes följande dedikation: »Det stora dårhuset tillägnad. Stockholm den 31 december 1821».

Digitized by Google

torde vara den, som 1851 avgavs av Hierta: »Själva stycket ansågs så förryckt — som det visserligen även är i vissa avseenden — att författarens farbror, biskop Almquist, ansåg sig böra övertala honom, ehuru det ej skedde utan svårighet, att makulera hela den tryckta upplagan.» Därtill hade farbrodern utan tvivel skäl, ty för en ung tjänstemans befordran var en dylik bok allt utom rekommenderande. Amorina förblev därför otryckt ända till 1839. För hans litterära ställning var uppskovet knappast till fördel, ty 1823 hade Amorina blivit en bland de mest betydande insatserna i den nyromantiska rörelsen, och 1839 gjorde hans bok alls icke samma intryck, som den skulle hava gjort 1823.

Amorina är nämligen det arbete, i vilket de nyromantiska idéerna hänsynslösast framläggas. Den »romantiska fugan» är här fullt genomförd. Det är svårt att säga, om Amorina är en roman eller ett drama. Det hela har visserligen dialogform, men Amorina är ingalunda byggd såsom ett drama utan såsom en roman, och »scenanvisningarna» äro i romanens stil, äro utfyllande, berättande och skildrande stycken, ofta med författarens reflexioner över personerna och handlingen,[1] och de rent lyriska partierna äro ganska talrika — i en scen t. ex. äro de uppträdande en solstråle, en klippa, löven, några narcisser och en korp. »Fugan» är således i själva verket något i samma stil som Tiecks romantiska sagospel. Den är det även däri, att prosa och vers i växlande former, tragedi och komedi, högt och lågt, sublimt och vulgärt äro blandade om vartannat. I ett brev, som Almquist skrev, då han börjat med Amorina, har han försvarat denna stil. I universum sitta ej det höga och det låga var för sig, »utan de gå om varandra. Just när en konung går i sitt kröningståg, springer en hundracka över hans fötter och rubbar hans serenitet.» Trots detta vulgära inslag är Amorina, likasom Murnis, i grunden en religiös dikt med en djup symbolisk innebörd. Bägge dikterna skildra en kamp mellan det goda och det onda, och i bägge skiljas de älskande från varandra på jorden för att förenas i himlen. Amorina liknar Murnis också däri, att det hela verkar såsom ett skuggspel, både personerna och staffaget. Händelsen skall visserligen tilldraga sig inom samtiden[2] och spelar till en stor del vid Edsviken. Men trots en viss realism erinrar landskapet icke så litet om de idylliska nejderna i Albions

[1] Ett exempel: »Långt undan i en annan trakt av skogen, där Herman gick, lågo lundar av dunkelgröna almar, och höga björkar reste mellan dem sina vita stammar, slingriga, ojämna, buktiga stammar, ty känslan är icke rak. Såsom av vemod suckande slogo Edsvikens vågor sakta mot stranden av dessa tysta lundar att yppa deras väna sorg för tystnaden; men konvaljerna, de skalkaktiga, spridde vällukt och doft av glädje, då de kände tårepärlorna ifrån vågorna stänka över deras vita bräm på stranden. Huru log icke Solen?» På detta sätt fortsätter det ännu ett stycke.

[2] I det företal, som inleder upplagan 1839, vill Almquist förlägga den till frihetstiden.

Digitized by Google

och Nunas andevärld, och människorna, som röra sig i denna värld, göra likaledes intryck av overkliga fantasigestalter, ej av individer från jordelivet — om en person, Granriskajsa, vet man icke rätt, om hon är en bondkvinna i Danderyd eller den antika sierskan Kassandra. Amorina tilldrar sig icke i nutiden och i Stockholmstrakten, utan i ett fantasiens drömland, och då detta hotar att ur molnen sjunka ned i verkligheten, är Almquist genast färdig att med den nyromantiska ironien slå sönder sin skapelse. Mer än någon annan nyromantisk diktskapelse är Amorina därför oerhört bisarr.

Nyromantisk är vidare den stora roll, som det undermedvetna själslivet spelar i Amorina liksom hos Hoffmann, vare sig nu detta beror på en direkt inverkan från den senare eller på en självständig utveckling ur samma förutsättningar. I uppsatsen Historiens ideer hade Almquist polemiserat mot reflexionen, och i några senare skrivna arbeten prisar han instinkten såsom en högre förnimmelse- och viljeform; hans Tintomara karakteriseras såsom ett »animal cœleste»; dylika instinktväsen äro redan de båda huvudpersonerna i Amorina. Men Amorina är icke blott en fantasiens obundna lek med några såpbubblor. Almquist bollar också med mycket farliga projektiler, och redan i Amorina är han en revolutionär, som utan hänsyn diskuterar religiösa och moraliska problem, om viljans frihet, om brottets egentliga karaktär, om kärleken och äktenskapet m. m. Det är genom denna obundenhet, han kanske mest skiljer sig från de konservativa och strängt moraliska fosforisterna i Uppsala. Fantasien var ju, särskilt för den tyska nyromantiken, människans högsta förmögenhet. Den fick därför ej tryckas av några band, ej ens av moralens. Sedlighetens första yttring — skrev Friedrich Schlegel — »är opposition mot den positiva lagligheten och den konventionella rättskänslan». Hos honom blev godtycket den enda etiska normen. Ej så för Amorinas författare. Hans utgångspunkt var ständigt den religiösa, men hans mystik ledde honom till samma opposition mot alla yttre former, mot konvenansen och samhällets lagar. Och denna opposition börjar redan i Amorina. En bland bokens grundtankar är densamma, som återfinnes i romantikens första skede, hos Sturm und Drang, att det är individen, som har rätt mot samhället — här tillspetsad så, att den, vilken anses såsom galen, är den i högre mening kloke, under det att genomsnittsmänniskorna i själva verket äro dårar.

Den så att säga yttre konflikten i Amorina är inom Sturm und Drang-litteraturen ej ovanlig: tvenne bröder, som äro rivaler om samma kvinna, vilken visar sig vara deras syster. Detta motiv är mest bekant från Schillers Die Braut von

Digitized by Google

Messina. Det låg dock så att säga i luften, återfinnes på så många ställen inom Sturm und Drangs skräckromantik, att man ej behöver förutsätta någon bestämd förebild. Lamm har likväl påpekat den stora likheten med Lafontaines Das heimliche Gericht des Schicksals oder Rosaura, vilken bok befann sig i biblioteket på Fagervik, där Almquist sannolikt läst den. Det är möjligt, att han härifrån fått själva uppslaget till handlingen.

I Amorina stå två till det yttre förvillande lika tvillingbröder mot varandra, Herman och Rudman Falkenburg — ett brödrapar, som starkt erinrar om Karl och Franz Moor, den förre ädel, idealist, romantiker, patriot, den senare en usling, hatfull, avundsam, lågsinnad. De älska samma flicka, Henrika, som gäller för att vara och tror sig själv vara dotter till kyrkoherden i Danderyd, doktor Libius. I själva verket är hon dock de bägge brödernas syster, och så småningom avslöjas denna hemlighet. Ätten Falkenburgs stamfader hade deltagit i korståget, men flytt från detta och därför drabbats av en förbannelse. Ständigt skulle en medlem av släkten dö i vanvett, och slutligen skulle en »fördold *mesallians* förstöra hela husets sista ådra på jorden och det utrota i grund». I Amorina skildras, huru denna förbannelse träffar ätten. De båda tvillingbrödernas far, den gamle Falkenburg, hade haft en förbindelse med en ofrälse kvinna, men då han fruktade den olycksbådande spådomen, hade han förskjutit henne och gift sig med en högadlig dam. Sina bägge söner har han dock tagit till sig, och de uppfostras såsom grevar Falkenburg, såsom söner i hans äktenskap, och veta icke om sin börd. Sin forna älskarinna har han gift bort med den lumpne kyrkoherden Libius, men till den dotter, som födes i detta äktenskap, Henrika, är icke Libius utan Falkenburg fader. Ej heller hon vet om sin börd. Emellertid hade spådomen haft en annan innebörd, än den gamle Falkenburg förmenat. »Mesalliansen» hade icke avsett en förbindelse mellan frälse och ofrälse, utan en förbindelse mellan syskon, och det var en dylik, som den gamle Falkenburg möjliggjorde genom sitt försök att undgå den över ätten vilande förbannelsen. Med detta motiv förenas ett annat. Henrikas mor har haft en syster, vilken varit gift med en ämbetsman, som var en väldig jägare. För att även sonen skulle få detta lynne, lät han under hustruns havandeskap anställa slakt och tvang henne »att höra de arma djurens dödsläten, och då slutligen hennes tid var när, nödgade han henne att svälja varm blod. Av fasa greps hon! I ögonblicket födde hon en son . . .» Denne växte upp, blev stark och rask, »men en oändlig hunger efter rått kött tärde ifrån början det späda barnets inälvor», och ju äldre han blev, dess häftigare blev hans törst efter blod. En dag — han var då ej ännu fjorton år — fann man honom liggande i sin moders säng. Han hade stött en kniv i hennes strupe och slickade de varma blodströmmarna, som runno fram. Därpå mördade han sin broder, och själv försvann han — man trodde, att han drunknat. Detta var emellertid ett misstag. Då romanen börjar, lever Johannes — så är hans namn — och har blivit stråtrövare för att få tillfredsställa sin vansinniga törst efter blod. Som man märker höra dessa bägge motiv hemma inom skräckromantiken, och dit hör även, att den gamle Falkenburgs ande då och då, alldeles som Hohenstaufen, uppenbarar sig för sina ättlingar, att händelsen spelar än på dårhuset, än på galgbacken m. m.

Då dramat — eller romanen, vilket man vill — börjar, äro Herman och Henrika redan förälskade i varandra. De träffas i Danderydsskogen, och vid ett altare, som de där rest, förenas de med varandra — utan präst och utan vigsel. Men även Rudman har förälskat sig i Henrika och söker förgäves genom Johan-

Digitized by Google

nes att bortröva henne. Sedan utvecklas handlingen så, att Herman tror Amorina — så kallar han Henrika — vara otrogen, och i förtvivlan dödar han sig själv. Henrika vandrar då ut i världen och kommer till ett högadligt slott, där hon vördas såsom en halvt helig kvinna och där slottets ägarinna, gripen av hennes patos, stiftar en orden, som skall bekämpa tidens osedlighet. På slottet föder Henrika sin och Hermans son. Dit kommer även Rudman Falkenburg. Henrika, som aldrig sett den andre tvillingbrodern, tror honom vara Hermans ande, och Rudman får därigenom tillfälle att tillfredsställa sin onda avsikt. Förut har han genom Johannes sökt mörda brodern, och då denne påträffats död i skogen, tror Rudman, att Herman fallit för hans utskickade. Sedan uppenbarar sig den gamle Falkenburgs ande för honom, och nu får han klart för sig, att han skändat sin syster. Han blir då vansinnig. Henrika beger sig från slottet ut på vandring bland folket, betraktas av några såsom ett helgon, av andra såsom vansinnig och blir till sist inspärrad på Danviken. Därmed sluta de 1823 tryckta arken. Förmodligen var den då blott handskrivna avslutningen densamma som i den 1839 utgivna boken. Där uppenbarar sig ånyo Falkenburgs ande och befriar henne ur dårcellen. Ute på Djurgården träffar hon sedan den vansinnige Rudman, som hon fortfarande tror vara Hermans ande. De stiga i en vid stranden liggande julle, som kantrar, när de kommit ut på sjön, och båda drunkna. Detta är i grova drag själva huvudhandlingen.

För att förstås bör Amorina ses i samband med Almquists Manhemsorganisation, och ur denna synpunkt ha Lamm och Henry Olsson analyserat hans bisarra skapelse. I Henrika-Amorina har han skildrat en gestalt, som hör hemma i organisationens båda högsta grader. Den åttonde graden karakteriserades av »den rena kärleken till Gud». För Gud är människan då villig att offra allt i världen, även sin jordiska kärlek. Liksom Kristi jordeliv blir också hennes då en gång *uppåt,* »början de med lidande, korsfästelse och död, slutande med himmelsfart». Men när människan »av kärlek till Gud skådar allt under honom, så blir hon därigenom satt i den synpunkt, att hon skådar världen i det sanna perspektivet». Dessa från Manhemsorganisationen citerade punkter träffa alldeles in på Amorina. Med den högsta gudshängivenhet förenar hon en fullkomlig frihet från alla i världen gällande fördomar och ser allt »sub specie æternitatis». Åt den glödande, herrnhutiskt färgade mystik, som fyller hennes väsen, söker Almquist, så gott hans bristfälliga verstalang det medgav, att giva ett uttryck:

Hör en bön från fromma läppar,
O, du Kristus: var min ende!
Höj mig, böj mig, bryt mig sönder!
Innerst är jag hel och salig,
Evigt din.

Brytas grenarna på stammen,
Krossas alla ting för evigt,

Digitized by Google

Falla stjärnorna ur fästet
Slocknade för mig, dock är jag
Evigt din.

Vilken klarhet innerst skådar
Jag? O, vilka ångor dofta!
Vilka toner mot mig klinga!
Herrans svar: »Si, även jag är
Evigt din».

På den omgivning, som äger något sinne för det andliga, verkar hon såsom ett högre väsen, och hennes renhet avväpnar även brottslingen. Då Johannes vill bortröva henne, men ser henne försjunken i bön, kan han ej utföra sin avsikt: »Ängel, ängel! O, bed ock en sakta bön för den arme, förtappade Johannes!» Åt Gud offrar hon symboliskt sin kärlek. Hon fruktar, att hon älskar Herman mer än Gud, och på altaret i skogen lägger hon då såsom ett offer den hårlock, som han givit henne såsom en pant på deras kärlek. För världen, för allt det yttre står hon däremot främmande, och då boken börjar, säges hon vara »den galna flickan», vilken så var »känd i halva Stockholm, där hon var på ett ryck». Denna frihet från fördomar röjer sig särskilt i ett för Almquist karakteristiskt fall. Vid altaret i skogen, blott inför Guds anlete, blir hon Hermans maka: »Klingande vågor av musik darrade omkring i myrtenhäcken; nu syntes det dem icke värt att minnas på jorden längre. Förlåten gick upp till templet, som alltid var stängt för folket; för den himmelskt invigde prästen allenast gick förlåten upp. Och de bevingade väktarna vägrade honom ej längre ingången till det allra heligaste: förbundets rum öppnades. Små barn slogo guldharpor i purpurmolnen och invigde näktergalssången till skönfrom sömn. Huru länge sovo de?» Herman, som enligt Manhemsterminologien blott tillhörde den sjunde graden, känner denna förening såsom en synd: »vi hava syndat i natt», och sedan förklarar han: »Jag skall föra henne till altaret, till yttre vigsel inför världen. Gud skall förlåta.» För Amorina däremot är denna yttre vigsel likgiltig, hon talar ej därom och känner sig utan den såsom Hermans maka.

I förstucken form är hennes levnadslopp detsamma som Kristi. Efter Hermans död vandrar hon ut i världen, kommer först till slottet, till de höge, som missförstå henne och söka länka hennes renhetskrav in i en societetsorden:

Kalla former
Här mina vänner kring min eld uppstapla,
Av sot och bränder själva lågan skymmes.

Digitized by Google

Så går hon såsom en tiggerska från slottet, denna gång ut bland de fattiga och elända. De tro henne vara en undergörerska och vilja breda gyllenduk för hennes fötter, där hon går fram. Hon går — — berättar mäster Petrus — från by till by, predikande till renhet, barnen välsignar hon, och de sjuke botar hon. Så skriver mäster Petrus i den bok, i vilken han — efter hörsägen — vill skildra hennes liv. Men då den verkliga Amorina kommer, känna varken han eller de andra henne. Några under, säger hon, skola de ej få se, och själv vill hon blott skåda ett: ett starkt och högsinnat folk. Detta griper emellertid de församlade, och de följa henne under sång på en roddtur till Björkö. Även detta göres till ett underverk:

> En båtsman omtalt, hur på sjön hon seglat
> Med bondfolk, sjungande förryckt om älskog,
> Hur vind och våg med trollord hon besvurit,
> Hur folket ifrån stoj till fromhet sänkt sig
> Och henne lik ett helgon dyrkat, huru
> Hon himlen ifrån storm och regnmoln klarat
> Och styrt seglatsen blott med ögats vink.

De evangeliska parallellerna falla lätt i ögonen och även den förstuckna kritiken av de bibliska underverken — de äro blott alster av folkets fantasi; den verklige Kristus har blott predikat, ej varit någon trollkarl. Fortsättningen är än tydligare. Såsom folkförlederska och såsom sinnesrubbad blir hon häktad och föres på fångkärra genom Stockholm till Danviken, där hon fjättras med bojor kring handlovar och fotleder. Det är förnedringen, men också triumfen, ty här, i dårcellen, höjer sig hennes gudshängivenhet till höjdpunkten.

Amorina är Kristus också däri, att hon är släktens försonare. Stamfadern hade svikit korset. Genom sin oskuld och sitt lidande försonar och utplånar Amorina hans skuld. Här har Almquist tagit upp en idé från Schleiermacher. Kristus är icke den ende medlaren. Människan kan välja även andra. Kaplanen på Rudman Falkenburgs slott — berättar en skeptisk fritänkare — har en lördagsnatt haft en syn, som först visade honom den gamle Falkenburgs lidande och hopp. Det brott, som ej gav den spökande anden någon ro, var, att han övergivit sin älskarinna och att han härigenom vållat ättens undergång. Men på denna syn hade en annan följt, som visade »andens hopp och försoning, släktens upprättelse m. m. En kvinnlig medlande person skall här visa sig, vars förträfflighet och skönhet det verkligen är synd att höra prästen beskriva, ty han faller då själv i gråt och är färdig till självmord över den sorgen, att en så utvald människa icke finns på jorden, utan blott är ett phainomenon i andens

Digitized by Google

skådespel». Även Rudman själv har haft en dylik syn. Han hade sett sina avlidna föräldrar, som längtande skådade mot ett kors, vid vars fot en bila låg; »dock fanns intet offer inför korset till försoning dem emellan». Så såg han, huru en ung kvinna trädde fram till korset och lade sitt huvud vid dess fot, »men vid hon så låg, sjönk offerbilan genom hennes hals». Och nu märkte han, huru hans bägge föräldrar funnit frid.

Amorinas motbild är Johannes. Om hon strävat *uppåt*, strävar han *nedåt*. Och här möter oss Almquists swedenborgska uppfattning av syndafallet. Enligt Swedenborg fanns ingen personlig djävul och ingen arvsynd. Genom den fria vilja, med vilken det första paret var begåvat, hade de valt det onda, och det var blott tendensen till ett dylikt val, som övergått till deras ättlingar. Det förefaller emellertid, till en början, som om Almquist i Amorina gjort sig till tolk för den predestinationslära, som swedenborgaren Sturtzenbecher så ivrigt utvecklat: att brottslingen i själva verket var oskyldig och att Gud själv med hänsyn till världsplanen bestämt, vilka brott han skulle begå; denna uppfattning av Johannes-figuren har även förfäktats av flera litteraturhistoriker, och det finnes ett parti i boken, som synes bestyrka denna mening. Då Johannes för doktor Libius omtalar den outsläckliga blodtörst, med vilken han blivit född och som, utan att han kunnat göra något motstånd, drivit honom från mord till mord, svarade doktorn: »visste jag ej, vad detta är, nämligen prædestinatio sanguinolenta, så skulle jag säga: det är oförklarligt», och såsom en parallell anför han Linné. Medan den store botanikerns mor gick havande, »bjöd hennes man henne ständigt blomsterkvastar att lukta på, lät henne spatsera i trädgårdar, lindade roskransar om hennes panna och mage m. m., varav följden blev, att Sveriges, Europas, ja universi ypperste botanicus föddes till världen. Detta är nu prædestinatio florifera. Skillnaden är ingen annan, än att Linnæus var inter electos, och ni befinner er inter rejectos.» Detta är emellertid blott materialisten Libius' mening, icke Almquists egen. Såsom Lamm och Henry Olsson visat, hade han en rakt motsatt. Almquist stod kvar på Swedenborgs ståndpunkt. Johannes har fått *tendensen* till det onda, och det är denna tendens, som allt mera stärkes, till dess att den slutligen blir honom övermäktig. Att så sker, är till en väsentlig del samhällets skull, som i stället att söka upprätta honom stöter honom allt djupare ned. Ungefär samtidigt med det att Almquist skrev Amorina, skrev han uppsatsen Om brottsliges behandling, och för att förstå Johannesgestalten bör man jämföra de båda skrifterna med varandra. Brottet är för Almquist en rubbning av stats-

Digitized by Google

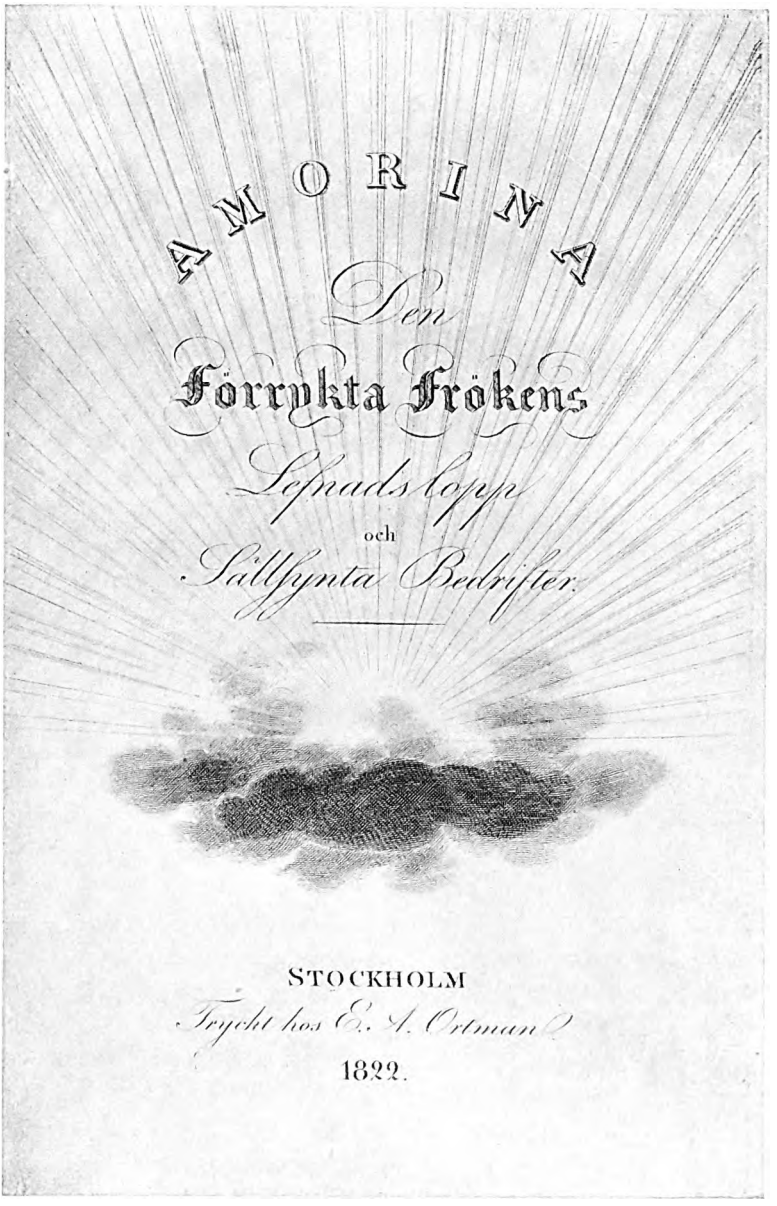

Titelbladet till den indragna upplagan av Amorina.

Digitized by Google

Digitized by Google

organismen, liksom sjukdomen är en rubbning av individens kroppsorganism. I det senare fallet frågar man: »huru skall hälsan återställas? Och det enda förnuftiga svaret: sjukdomen skall läkas.» På samma sätt bör man i det förra fråga: »hurudant bör straffet vara? Såsom jag ser sakerna, kan det endast finnas *tvenne* huvudslag av straff, likaledes blott tvenne huvudslag av fysisk läkedom.» Den fysiska sjukdomen botas, »*antingen* därigenom att själva det sjuka partiet återbringas i friskt tillstånd och hela organismen sålunda återställes till den totala jämvikt, som kallas hälsa, *eller* (i fall detta ej kan ske) därigenom, att det sjuka partiet rent av borttages ur organismen och sålunda ej genom sin försämrande inflytelse hindrar de övriga delarna ifrån att vara friska». Härav följer med avseende på straffet: »att *förbättring* är den egentliga (den positiva) åtgärd, som med brottslingen bör företagas, och att *förvisning* ur statens gemenskap endast då kan komma ifråga, när — genom bristande förmåga hos de personer, som skola bearbeta hans förbättring, förenad med fullkomlig ovilja därtill hos brottslingen själv — förbättringen blir utur stånd att kunna verkställas». *Förbättringen* bör först avse att röra den brottsliges vilja, och detta sker bäst genom en så förlåtande godhet, »att ej en påminnelse återstår av brottet — ej en enda förebråelse, med ett ord: ett gudaliknande behandlande». Förvisningen bör ske, ej genom dödsstraff, utan antingen så, att brottslingen utföres ur själva landet eller så, att han behålles inom samhällets jordiska gränser, men genom fångenskap skiljes från umgänge med andra. I Amorina har samma fråga tagits upp i hovrätten: »Var sjukling är en brottsling — han skall dömas.» Men härtill svaras: »Var brottsling är en sjukling — läkas skall han.»

Johannes framställes onekligen såsom en moralisk sjukling. Han har en stark medfödd tendens till det onda. Men han är icke helt ond, han har ett hat till sin egen brottslighet och han *vill* bli god. Så vida han i början av sin bana råkat ut för Amorina, hade den medfödda tendensen kunnat motarbetas och hans vilja hade kunnat riktas åt ett annat håll. Själv saknar han kraft därtill, och redan från början utsättes han för påverkningar från de dåliga elementen i samhället. Han blir först betjänt hos den nedrige Rudman Falkenburg, sedan hos en lumpen vivör, president Benkrona, och genom dem drages han allt djupare ned i brottet. Så söker han i sin förtvivlan upp en präst: »Detta heliga ämbete är ju inrättat till upplysning för arme, förkastade, brottslige, i deras frid förlorade? ... Ack, ack, var nådig, var barmhärtig, herre, se ej på mina trasor, skåda ej mitt sönderklösta bröst. En dunkel, osäglig drift har plågat

Digitized by Google

mig ifrån min spädaste barndom. Giv mig någon tröst!» Men prästen är den materialistiske doktor Libius, och han stöter honom hårdhjärtat tillbaka. För en dylik brottsling finnes ingen nåd, ingen förlåtelse; han är från begynnelsen bland »de förkastade». Detta är vändpunkten i Johannes liv. Han tror på Libius' predestinationslära, och därmed blir tendensen till det onda honom övermäktig. Då han sedan träffar Amorina, är det för sent.

Det var onekligen till skada, att detta arbete ej kom ut 1823. Det hade då blivit en bland de första stora nyromantiska insatserna i vår litteratur, visserligen något efter Liljor i Saron (1821) och Bacchanterna (1822), men ett år före Lycksalighetens ö (1824). Och nyromantiken är hos Almquist kanske starkare än hos Atterbom. Mera än Lycksalighetens ö är Amorina en »fuga», en blandning av alla möjliga stilarter, nyromantisk ock i den symbolism, som döljer sig bakom handlingen, nyromantisk i teckningen av karaktärer som Amorina, Herman och Johannes. Och i nyromantiskt bisarreri slår Almquist rekordet samt förebådar den franska romantiken på 1830-talet hos Victor Hugo. Johannes och Jean Valjean stå vid utgångspunkten varandra nära, och i bägge fallen är det samhället, som är skulden till deras olycka. Men Jean Valjean råkar ut för den fromme biskop Myriel och blir en god människa, Johannes träffar Rudman och Libius och förhärdas i sina brott. Å den andra sidan får man icke överskatta den betydelse, Amorina möjligen kunnat få för den nyromantiska rörelsen, såvida boken kommit ut 1823. Amorina är ett i hög grad genialiskt arbete. Det är laddat med idéer av olika slag. Men formellt är det — i dess rent nyromantiska delar — mycket bristfälligt. Almquist var icke poet — åtminstone icke på samma sätt som Atterbom och Stagnelius. Man skulle kunna säga, att han var en poetisk tänkare, d. v. s. han kunde tänka och känna poetiskt, men han hade icke förmågan att giva ett poetiskt uttryck åt sina teorier. Den prosa, han lägger i de romantiska personernas mun, är svulstig, svamlande och — även såsom romantisk prosa — onaturlig. Så t. ex. beskriver Herman sin kärlek i dessa ord: »Här räckte hon mig allra första gången sin hand, den svanvita mjuka. Och fast hon därunder vände sitt ansikte bort, som bävade hon för lågans första stråle, så kände jag dock hennes hand av fromma pulsslag darra, såsom världen darrar av gudalivets andedräkt däri.» Detta är ju ett mycket dåligt bokspråk, föga bättre än de tyska Sturm und Drang-romanernas. Och versen är ännu sämre än prosan. Den är metriskt ytterligt knagglig och saknar all flykt. Från prosan skiljer den sig ofta blott genom den besynnerliga ordföljden. Sär-

Digitized by Google

skilt märker man detta i de icke fåtaliga partier, där Almquist sökt imitera vissa scener i Shaksperes dramer. Den poesi, som ligger i själva konceptionen, kommer icke fram i utförandet.

Men om Amorina ur formell synpunkt knappt kan tillmätas någon hög rang såsom ett nyromantiskt drama, skulle boken måhända, så vida den publicerats 1823, hava blivit banbrytande för en rakt motsatt strömning inom tidens litteratur: för realismen. Jag fäster mig här icke vid landskapsskildringen, ty trots en viss realism, återger den dock mindre Stockholmstrakten än Almquists vanliga fantasilandskap med myrtenhäckar o. s. v. Utan jag fäster mig vid karaktärsskildringen eller rättare vid *en* karaktär: doktor Libius, ty trots all satir är han en storartat levande gestalt, något fullkomligt nytt inom vår litteratur, en gestalt, som redan erinrar oss om Strindberg, mer än tio år äldre än Fredrika Bremers och fru von Knorrings så mycket svagare försök att teckna karaktärer ur det verkliga livet. Den ende, med vilken man här kan jämföra honom, är Cederborgh. Men dennes realism är av en helt annan art. Den är så att säga exteriörens, och någon realistisk psykologi finner man icke i hans romaner. I detta fall är Almquist genom Amorina den förste realisten, och i viss mån kan sägas, att en bland de trådar, som förbinda 1880-talets realism med föregående tider, går tillbaka till Almquist.

Amorinagestalten representerar den åttonde graden i Almquists Manhemsorganisation: hängivenheten till Gud. Men den pekar över även till den nionde, inom vilken denna hängivenhet förenas med ett medborgerligt patos. I sitt tal till folket yttrar hon:

> Så säger Herren: Du, mitt Svea folk,
> Gå hem nu snarligen i dina byalag
> Och hör min röst: Jag gav dig järn. Var stark.
> Jag gav dig dalrik nejd. Var kysk och skön.
> Jag gav dig berg. Var högsinnig och klar.
> Till tälttak åt dig gav jag stjärnfrisk himmel.
> För den skull fri och rolig sov! Nu lyssna:
> Gör detta, du mitt folk, ty det är offret,
> Det undret är, som jag hos dig vill skåda.

Nybyggarliv i Värmland.

I en dikt, där en kvinna var huvudpersonen, kunde emellertid denna nionde grad svårligen exemplifieras. Men vad Almquist icke kunde framlägga i sin dikt, sökte han kort därefter att genomföra i det verkliga livet. Jag har förut citerat ett yttrande i Handlingar till upplysning i Manhemsförbundets historia: »Att blott leva som idealiserad bonde vore då det allmännaste och högsta levnadssättet.» Det var en dylik »idealiserad bonde» Almquist nu ville bliva. Planerna härpå kunna följas tillbaka åtminstone till 1820. I ett brev till Almquist från sommaren detta år talade Janne Hazelius redan om ett tilltänkt gemensamt arrende av ett torp,

Digitized by Google

i ett något senare brev om ett annat, Sandvik, ej långt från Drottningholm, och ett kontrakt med ägaren blev verkligen muntligen uppgjort. Det gick väl om intet, men att Almquist då levat sig in i dessa bondelivsfunderingar, antydes därav, att han i sina brev nu på bondemanér skriver sig »Love Carlsson», och 1822 sökte han på fädernegården Antuna sätta sig in i skötseln av ett lantbruk. Planerna avsågo dock fortfarande något torp i närheten av Stockholm. 1823 bestämde man sig emellertid för Värmland. En av ledamöterna i Mannasamfund, Jonas Wærn, var son till en av de mera betydande bruksägarna i Värmland, och 1823 fick Almquist ett brev från Wærn, i vilket denne upprepade ett förut gjort förslag, att de — Almquist, Janne Hazelius och Wærn — tillsammans skulle börja ett nybygge på den Wærnska egendomens mark: »kom och bliv vår patriark. Jord skall jag skaffa att bebygga». Almquist antog förslaget, hade kort förut med tanke på ett dylikt nybyggarliv tagit avsked från sin kanslitjänst och flyttade i januari 1824 till Värmland, där han köpte en liten hemmansdel, Graf i Köla socken ej långt från norska gränsen. Meningen var, att man här skulle bilda en koloni av Mannasamfund, bestående av Almquist, Janne Hazelius och Jonas Wærn, med »den säkra förhoppningen, att med tiden flere vänner och ungdomsbröder här skulle samlas». Men denna koloni, som skulle realisera Rousseaus, Swedenborgs och Mannasamfunds drömmar, kom av sig redan i början. Janne Hazelius, som förlovat sig, kom aldrig med, utan skickade i stället sin bror Gustaf, som var en av Almquists trognaste lärjungar och även höll längst ut. Efter Janne Hazelius avföll Jonas Wærn. På nyåret 1825 flyttade han till Stockholm, och att detta skett efter en brytning med Almquist, framgår av hans brev till Janne Hazelius. I ett från december 1824 skriver han: »Om någon av oss låg i sjön, i livsfara, så vågade Gustaf livet för att frälsa. Detsamma gjorde du och jag i sanning. Men om Love gjorde det — vet jag ej.» Ännu tydligare uttalar han sig i ett brev från maj 1825: »I avseende på den tid, vi nu i Värmland sammanvarit, kunna vi just kvitta våra pretentioner eller efterräkningar. Vad sökte vi? Jag sökte en lärare, en *mästare* i människans stora, allmänna intressen och en *vän* i de enskilda. Efter min erfarenhet var Love under denna tid ingendera. Han sökte en lärjunge efter *sitt* sinne, en måhända subordinerande vän — och fann troligen ingendera. Vi äro således kvitt.» Var det meningen — hade Almquist kort förut, i april, skrivit till Janne Hazelius — »att *blott* bo på landet eller var det icke egentligen meningen att bo på landet i en krets av likatänkande vänner?... Efter utseendet har ingen människa så djupt skadat mig som Jonas Wærn. Han skrev efter mig från en ort, där jag hade många förslager både till verksamhet för andra och mig. Villkoret för det goda här

Johan August Hazelius.

Vid omkring 20 års ålder. Blyertsteckning av O. J. Södermark. Nordiska museet.

Digitized by Google

var, att vi skulle vara fler. När jag väl är fästad här, reser han, och detta är ett avbrott i hans egna planer, såsom de förut voro fattade.» På sommaren 1825 ledsnade även Almquist vid det »idealiserade bondelivet» och for då tillbaka till Stockholm. Den ende återstående var den entusiastiske Gustaf Hazelius, men även han måste giva sig: »Ensam var det aldrig min tanke att bo här. Då nu Jonas, som man så mycket litat på i alla tider, flyttat och även Love för alltid (ty han kommer aldrig hit mer), så vore det bra löjligt, om jag skulle stanna längre.» Detta brev skrevs i augusti 1825, och därmed tillhörde den korta Värmlandsepisoden det förflutna. Geijer hade fått rätt, då han vid underrättelsen om Almquists bondelivsplaner skrev till honom: »Den borgerliga sfär, vari man är född och uppfödd, bildar kring var och en ett slags naturlig atmosfär; få gå utom den utan att förlora andan. Snarare går det an *uppför* genom en småningom kommen vana av bildning. Olyckans ihärdiga skola kan även lära att uthärda fallet *utför*. Frivilliga språng i ena eller andra riktningen lyckas sällan.»

Jonas Wærn.
Blyertsteckning av O. J. Södermark. 1824. Tillhör doktorinnan Anna Buchholtz, f. Wærn. Göteborg.

Almquists giftermål.

I Almquists liv efterlämnade denna episod emellertid ett djupt spår. För att bliva en verklig bonde hade han gift sig med en kvinna av folket. Hon hette Anna Maria Andersdotter (Lundström), var född 1797 och hade 1812 kommit till Antuna såsom barnpiga för Almquists yngre syskon. Hon tyckes hava varit en snäll och god flicka, men naturligtvis utan all bildning. I ett brev strax före giftermålet beskriver Janne Hazelius henne: »Hon är liten, fet och frodig, röda kinder, eldiga ögon med synnerligt uttryck, brunlagd, frisk och rask och tilltagsen, grova händer m. m. ... Hur föga bildning hon äger, finnes därav, att hon knappt kan skriva.» Till en del var det kanske just detta senare, som slog an på en mystiker och fantast som Almquist, som i henne tyckes hava sett en inkarnation av folkvisan. Han förälskade sig i henne, då han endast var nitton år, hon femton, och utan någon trolovning betraktade de sig såsom bestämda för varandra. Till Wærn skrev han 1823: »När jag var rätt ung, blev jag bekant med en lantflicka, en naturgestalt. Hon var då fjorton år. Vår kärlek knöts och uppväxte opåkallad, oansad, okänd, såsom en enkel ros i en dunkel lund. Våra väsenden hava vuxit tillsammans, vi hava aldrig haft någon annan kärlek.» Att Almquist förblev denna ungdomskärlek trogen, torde till en del hava berott därpå, att de ytterst sällan träffades, ty hon hade tjänst som piga på flera olika ställen. Allt talar nämligen för, att denna kärlek för Almquist endast var en fantasiskapelse, och allt framgent älskade han sin Maria — när de voro skilda från varandra. Samlivet däremot blev hans livs kanske största olycka. I januari 1824 reste han, som sagt, till Värmland, i februari kom Gustaf Hazelius efter med hans brud, på bondemanér — väl ock i följd av några Amorinaidéer — flyttade de därpå samman såsom äkta makar, och i mars blevo de lagligen vigda. I början — så länge han ännu kunde fasthålla sin fantasiskapelse — levde Almquist ett idyllens liv: »Jag skriver detta brev i en liten lantlig kammare, en ansenlig brasa brinner på spisen, min Maria sitter vid min sida och spinner;

Digitized by Google

rätt nu sätter hon fram vår aftonmåltid, som hon har lagat.» På torpet i Värmland var ju en dylik idyll ännu möjlig, men efter återkomsten till Stockholm blev det svårare att upprätthålla fiktionen. I ett självbiografiskt fragment, Ett öde, som tyvärr ej kan dateras[1], har han skildrat denna omaka sammanlevnad. Jag var — börjar han — »icke före äktenskapet med min hustru genom någon art av större eller mindre med henne begången osedlighet förbunden att vad man kallar honorera ett fel och gifta mig med henne. Jag hade icke heller vidtalat henne länge förut om äktenskap eller vad man kallar förlovat mig med henne. Intet band mig i vanlig mening att taga henne — blott det, att jag talat om heliga och ädla ämnen med henne från barndomen och visste, att hon var så fästad vid mig, att hon skulle vara osäll utan mig.» Så gifte de sig, och då fann han, huru fjärran de i själva verket stodo varandra: »Jag högaktar inför Gud och värderar henne, jag älskar henne för allt det goda, som hos henne finnes. Men den känsla emellan makar, som uppkommer av senterad hjärtlig och själisk likhet, kan icke uppkomma, då denna likhet ej finnes. Det är alldeles icke hennes fel. Hon är sådan hon är; icke rår hon därför. Vi hava olika tycken, olika känslor, olika tänkesätt. I början av vår sammanvaro led jag mycket; men när jag icke längre kunde dölja min smärta över att se henne nästan i intet, även det obetydligaste, vilja godvilligt rätta sig efter mig, så försvagades småningom min själ, dysterhet lade sig över hela mitt väsende, och sedan har jag nog också kunnat göra henne pinsamma stunder. Må hon förlåta mig det; jag råder icke över mig själv ... Nog kan jag vila i hoppet på Gud och evigheten; detta hjälper mig i det stora. Men i varje enskilt fall förvissnar mitt arma olyckliga hjärta, min ande faller tillsammans, jag har ingen lust till arbete, jag förmår knappt tänka.»

Denna fråga sysselsatte Almquist under hela hans liv och bildar en mycket betydelsefull bakgrund till hans författarskap. I en av sina Almquiststudier har Böök uppmärksammat ett särskilt karakteristiskt parti i den senare upplagan av Amorina (1839), vilket står i den mest avgjorda strid med den ursprungliga Amorina-gestalten. Enligt denna var hon ju — för att begagna Almquists terminologi — en förening av naturliv och himlaliv. I tillägget (första bokens sjätte tavla) har Vilhelm (som Herman kallas i den nya upplagan) i skogen byggt ett besynnerligt mellanting mellan ett lusthus och ett grekiskt tempel, i vilket han och Henrika träffas. Hushållsgöromålen bestyrde hon förträffligt, men för konst saknade hon alldeles sinne: »På bordet framför soffan låg en utvald samling gravyrer, vyer och huvuden. Henrika sköt dem hit och dit och behandlade dem med en despotism, som visade okunnighet både om dessa styckens pris och deras konstvärde. Ett eller två av dem gav hon småleende sitt bifall och lade dem på soffan vid Vilhelms fötter. Greven såg på dem, men vände genast bort sina ögon av smärta över sin älskarinnas smak. De vyer hon tagit ut, voro alls icke emot de övriga utmärkta genom en omfattande plan eller arbetets finhet ... De övriga gravyrerna röjde hon av bordet med samma åtbörder, som när ett barn bär bort tennsolda ter .... Vilhelm hade flera gånger vänt sig om till sin unga brud för att med henne samtala om deras gemensamma angelägenhet. Men det var honom omöjligt att begynna ett ämne.» Substituera »dikter» i stället för »gravyrer», och vi hava här en bild av Almquists hemliv.

[1] Dock torde det härröra från någon tid före 1830. Ett öde går nämligen igen, delvis verbalt, i Hinden, som skrevs vid denna tid.

Digitized by Google

Äktenskapet blev således ej, vad han i sin fantasi utmålat. Det idealiserade bondelivet ej heller. Visserligen skriver han i ett brev: »Jag har haft mycket att göra. Slåtter, skörd, byggnad, potatisupptagning, linskötsel etc. äro var för sig ämnen.» Men de tyckas mycket måttligt hava intresserat honom, och den mesta tiden ägnade han tydligen åt att författa. Ty det var här han uppgjorde en plan till ett kolossalarbete, en ny »fuga», som delvis föresvävat honom redan förut. Enligt ett brev till Atterbom 1821 hade han redan då tänkt att komplettera Murnisverket med »nya vävnader av sagor och diktresor, både på jorden och i him- Jordens blomma.

Skillingsfors och sjön Björklången.
Fotografi. Bruksbyggnaden, där Almquist bodde, längst till höger.

melen», och under Värmlandstiden började han verkligen med Aransis, som skulle bilda den närmaste fortsättningen till Murnis. Av ett brev från juni 1824 framgår, att denna plan då antagit fastare samt även mera gigantiska former. Det skulle bli en cykel, som »har för sina berättelser ingen annan gräns än världshistorien, för sina beskrivningar universum... Det börjar med natt och kaos såsom skapelsen, ty det skall måla hela historien från dess början. Murnis och det andra kommer först mot slutet av alltsammans, likväl icke själva slutet. Utom känslan av den allmänna planen har *jag hittills blott utarbetat* de fyra första pjeserna, vilka heta Skönhetens tårar, Semiramis, Ormus och Ariman samt Derceto. Prosaiska pjeser (vilka man kallar avhandlingar) skola även, lika organiskt nödvändigt som de poetiska, hava sin plats i det hela.» Genom en annan, ungefär samtidig, anteckning får man veta, att samlingen skulle kallas Jordens blomma och att Almquist i denna nu även tänkte inrymma Under sorgens träd, Paradisfogeln, Rosaura, Manhem, Amorina, Cypressen och Murnis. Antagligen skulle, såsom några manuskriptlappar antyda, dessa diktverk föredragas av en »siare» vid namn Love, och de skulle i olika tavlor skildra hela jordens utvecklingshistoria. Den inledande, korta prosadikten Skönhetens tårar behandlar världens uppkomst ur Astartes tår. Berättelserna Semiramis och Derceto hava i den nu kända versionen sammanarbetats till en enda. Alla tre — jämte Ormus och Ariman samt Under hoppets träd[1] — trycktes emellertid först i imperialupplagan 1839, då

[1] Tydligen samma lilla prosadikt, som i den ovan citerade anteckningen kallats Under sorgens träd.

Digitized by Google

såsom delar av den senare planerade cykeln Törnrosens bok. I de berättelser, som från början voro ämnade att inleda Jordens blomma och vilka måhända delvis voro skrivna eller påbörjade före överflyttningen till Värmland, skulle han skildra världens och det äldsta (assyriska) rikets uppkomst samt de första religionernas — Astartekultens, den persiska dualismens samt troligen även asalärans — innebörd. Med sin smak för det bisarra vände han här alldeles om Semiramis' traditionella historia. I hans prosadikt är hon icke den grymma, otuktiga drottningen, utan en uppenbarelse av den himmelska skönheten, av poesien och den rena kärleken, som väl såsom sådan för en tid bemäktigar sig människornas sinnen, men som är dömd att gå under i denna värld. Han har här sammanvävt motiv från olika håll, från folksagan om den vackra, misshandlade styvdottern, ur vars mun pärlor och diamanter föllo, från den antika sagan om Semiramis, sådan denna berättats av Diodorus Siculus, från Friedrich Schlegels Geschichte des Zauberers Merlin och från Görres' Mythengeschichte der asiatischen Welt. Symbolismen är tämligen dunkel, men man ryckes i alla fall med, ty språket har onekligen färg och poesi, en sagostil med en icke illa verkande nyromantisk ironi.

Ormus och Ariman.

Vida mera betydande än Semiramis är dock Ormus och Ariman, som hör till hans bäst lyckade arbeten, säkerligen den kvickaste satir, som någon av nyromantikerna åstadkommit, med en klar, koncis stil och samtidigt äkta nyromantisk till sin innebörd. Bakom hans hån mot »sekreterarefolket»[1] ligger nog skaldens erfarenhet såsom tjänsteman i ett svenskt ämbetsverk, och det är ej osannolikt, att en av hans bekanta, Hartmansdorff, i någon mån fått stå modell för den korrekte Ormus. Men satiren har ett vida förnämligare mål och riktar sig i huvudsak mot den konventionella moral, som Almquist så innerligen hatade. Den är den romantiska individualismens protest mot lagbundenheten.

»Den persiske gode världsanden Ormus hade de bästa naturanlag. Välviljan lyste ur hans ansikte, och ett nit, en iver att planera, så att allt skulle gå väl, syntes i alla hans rörelser.» Sin bostad hade han i månen, ty liksom Arkimedes insåg han, »att om man besutte en fast punkt *utom* jorden, så skulle man kunna röra, om icke hela

[1] »Sekreterarefolket, vars tilltagande såväl i antal som armod ofta väckt patriotens bekymmer, har likväl det egna, att det icke som judar och zigenare blivit utkastat ifrån något avlägset land. Dess medlemmar bestå tvärtom av alla europeiska nationers barn, vilka liksom av ett blint och oförklarligt ursinne, dragna av en hemsk förtrollning, begiva sig in i denna kast såsom i en orden, vars första löfte är fattigdom, och det andra att av all makt söka föra ett så pass lysande levnadssätt, att det skyler, vad som är en följd av det första löftet... Påven, för att hava sina munkar beroende av sig, förböd dem att gifta sig. De kommo därigenom att icke hava något hem, någon egendom, några erkända barn, något jordiskt mål att älska, utan voro i allt påvens män. Vår tids regeringar förbjuda alls icke sina sekreterare att gifta sig. Tvärtom inse de, att de senare genom detta steg bliva ännu mera bundna och beroende, ty tidens fruntimmer hava blivit indragna i regeringens intresse att bidraga till nationernas allmänna underkuvning och förtryck.»

Digitized by Google

jorden, dock mycket därpå». I det syftet hade han i sitt palats inrättat ett kansli, och Almquist uppvisar, att de olika tjänstemännen i detta tämligen, om än under andra namn, motsvarade de svenska: expeditionssekreterare, protokollssekreterare, registrator, kanslist, kopist, förste vaktmästare, andre vaktmästare, rumsoperska och eldvakt. Av annan art var den andra världsprincipen. Ariman hade ej något visst hem, men tillbringade sina dar i månens skönaste, praktfullaste skogar — »en mörklagd, lång gestalt, fina, men kolsvarta ögonbryn, eldiga ögon under pannan, en art av vemod svävande över munnen. Ariman gick ofta, ja nästan helst ensam. Han byggde icke hus, gård eller grund efterlängtade han ej, han var ingen hushållare, ordnare eller omtänksam skaffare. Det syntes dock på själva hans anletsbildning, att han var, vad man kallar ett gott huvud. Om hans känslor kunde man icke utgrunda något, men det såg man, att han aldrig gärna blev ond eller ivrig. Lyckliga och olyckliga händelser, som omtalades, väckte hos honom ingen annan synbar rörelse än ett litet leende, vilket flög som en hastig skymning över hans ansikte — och denna mörka snabba gest var likadan hos honom, antingen frågan var om någonting, som gått bra eller illa. Njutningar sökte han icke för egen del. Mat, dryck och kläder begagnade han blott i sällskap med andra och, som det tycktes, på skämt. Man såg honom icke med passion omfatta något, om icke det nöjet att gå i tysta lundar av utmärkt skönhet och vila i grottor vid kusten av månens omätliga hav.» Som man ser är detta ett porträtt av den nyromantiske skalden, sådan denne tedde sig för Almquist. Från början voro Ormus och Ariman icke ovänner. Tvärtom: »de voro bekanta, träffades då och då och sade bror åt varandra». När Ormus fått sitt kansli i ordning, kom Ariman en afton in till honom. Sedan Ormus »en stund för sin gäst

C. J. L. Almquist.
Blyertsteckning av Per Södermark. 1835. Nordiska museet.

Digitized by Google

förklarat sina planer och sagt, huru han ärnade gå till väga med allting, svarade Ariman med en mild blick: 'Men är det då möjligt? Är det i sanning ditt allvar? Allt detta, varmed jag länge trott, att du i samtal ville underhålla ditt främmande, är det din verkliga mening att utföra?' Ormus såg på honom med ögon, som utmärkte förundran, huru han kunde sätta det i fråga. Ariman fortfor: 'Broder! Tänk likväl efter, om det är förnuftigt och billigt, att vi i månen skola utstaka, huru människorna böra leva på jorden? Kunna de ej få bilda och utveckla sitt samhälle så, som deras anlag giva dem vink om?' Min vän — sade Ormus — 'din anmärkning är besynnerlig. Vet du då icke, att om människorna och jorden lämnas obehindrade åt sina anlag, så skola de följa dem och ledas till fördärv. Om något skall kunna rädda dem härifrån, om någonting skall kunna draga dem åt ett bättre håll, så måste det ske av en makt, som — oberoende och utom dem — fattar och styr dem.' Ormus — svarade den andre — 'om en makt *utom* ett levande väsende vill styra och draga det åt ett håll, dit det icke själv hör, så skall denna makt, om den är svag, fullkomligt misslyckas, men om den är stark, endast på det sättet lyckas, att den krossar och förlamar det levande ting, som den vill förlyckliga genom sin välmenta, men dumma dragning'.»

Ormus, som aldrig var van att höra någon person till slutet, gjorde det ej heller nu, båda skildes som ovänner, och Ormus lät anteckna Ariman »i den svarta boken under rubriken *misstänkt person,* såsom en, på vars uppförande man hädanefter skulle hava vakande ögon. Så började denna världsomfattande och förskräckliga träta emellan tvenne väsenden, som sedan på jorden blivit bekanta under namn av den goda och onda principen.» För att lyckliggöra människorna utfärdade Ormus icke mindre än tolv plakat, alla börjande: »Wi Ormus, enligt benäget åtagande världens goda princip, tillbjuda den nyskapade jorden och dess invånare hälsa, frid och välgång.» Det kanske dråpligaste plakatet är hans Gatugångsreglemente: »När, människor, I haven byggt eder städer och mellan husen anlagt gator, över vilka tvärgator böra löpa, så skall eder åligga att icke ständigt sitta inne, utan måsten I besöka varandra och utöva samhällighet jämte umgängelse, därtill brukande samtal, vari som oftast bör inmängas beskrivning över alla varelsers fel, vilkas framhållande i dagen är av högsta vikt. Men då I begiven eder åstad på gatorna, kan det icke varda eder efterlåtet att gå på vilka gator som helst, enär sådant kunde störa allmän ordning, efter många av eder kunde på en gång få det infallet att beträda samma gränd, så att ingen där komme fram. Likväl, och på det ingen må lida inskränkning i friheten, tillstädjes envar att en gång om året, skattskrivningstiden, uppgiva, vilken gata han under kommande året önskar välja åt sig för att på den färdas till torget, och vilken annan för att gå till hamnen, vilken tredje till apoteket, ävensom han då bör angiva de vänner, han under året vill besöka, jämte gatan han, för att komma till varje av vännerna, önskar gå, varefter Wi vele låta Oss ansökningarne föredragas och efter gottfinnande fastställa varje persons gatugång för året. Kom-

Digitized by Google

mandes den lösen, som erlägges för utslagen häröver, att användas till avlöning åt den uppsyningspersonal, som i varje gatuhörn nödvändigt måste anställas för att efterse, det var och en stadsbo går sin gata, och fordra honom till böter, om han avviker.» Swift skulle knappt hava kunnat skriva detta bättre! Lika träffande, men fränare är Ormus' reskript om regentinsättning: »Wi Ormus, enligt benäget åtagande etc. etc. etc. Alldenstund Wi av målens stora talrikhet funnit, att Wi själve med Wårt här i månen förlagde kansli och dess betjäning, så komplett den också är, likväl icke hinne företaga, avgöra och expediera allt, som jorden och människorna rörer, have Wi för gott funnit att dekretera, såsom Wi dekretere:

1 §. Varje jorderike skall hava en enkom karl (eller kvinna) till regent över sig i vår stad och ställe, och vilken därföre av eder, I inbyggare i varje rike, skall anses Oss lik, tillkommande det eder att bevisa honom (eller henne) densamma lydnad, tro och plikt, som Oss själve ensamt tillhör.

2 §. Varje sådan karl (eller kvinna) give Wi förmåga av Oss att sitt land rättvisligen och väl styra, varav I befinnen:

Mom. 1. Att så fort en karl (eller kvinna) i ett rike bekommer övertaget, det vare sig genom våld, list eller huru som helst det efter yttre skenet kan eder synas, så är det märket, att han (eller hon) av Oss undfått makt och myndighet att vara eder regent i Wår stad och ställe samt att Wi honom (eller henne) utrustat med den visdom och goda vilja, som till styrelsen tarvas.

Mom. 2. Att var och en, som honom (eller henne) icke i allo lyder, hålles av Oss, såsom vore han Oss själve ohörsam och anses därefter.

Mom. 3. Men om, under det en sitter på tronen (jfr § 4), annan person i riket uppstår och gör buller; kommer han ingen vart, så skall han anses som en förbrytare av allra värsta slag och för en Arimans bov. Men får han övertaget och stjälper den förre av sätet, då ägen I att hylla den segrande såsom den där av Oss i stället undfått makten att över eder härska, och den kullstjälpte skolen I sedan kalla och behandla som en Arimans bov.»

Människorna fingo alla dessa plakat, som i detalj reglerade deras liv, men »de voro ej glada. De skulle hava varit gladare, om man trott dem om någon smula gott, om man låtit dem självmant frambära i ljuset några frukter av förstånd, kraft och godhet.» Och Ormus själv tyckte sig märka, att det icke riktigt gått, såsom han hade hoppats. »Han fann, att blommorna, djuren och människorna, som om dagen vördnadsfullt emottogo de tusende utvägar till lycka, skönhet och välgång, han erbjöd dem, om natten. . . . Om natten for ett förvånande väsende i mångfaldigt skiftande gestalt omkring över jorden. Utan plan, utan avsikt, utan ordning kom det, gick det, förfor det — och lyckades. När Ormus, till exempel, hade skänkt några vita blomknoppar purpursafter, med ändamål, som han noga förklarade dem, att därigenom över sina utsprickande vita blad få röda schatteringar, vilka efter all uträkning måste pryda dem högligen, så sprang det om natten, vid stjärnornas glans, ett väsen förbi dem, snabb som ett spöke, ej syntes gestalten, blott tänder och läppar, i

Digitized by Google

form av en skrattares mun. Härav blevo de späda blomstren så förfärade, att deras växttrådar isades, den av Ormus givna purpursaften skiftade färg och blev svartblå, flera fina fibrer i blomman sprängdes, och den förvandlade saften sprack ut över bladen i strimmor utan ordning, men allt efter som den ögonblickliga förskräckelsen jagat den. Om morgonen, om blomman besågs, häpnade betraktaren! Ormus' föreskrift stod väl ej till finnandes — men skön var rosen — i dessa sina nya, oväntade strimmor så ädelt skön — så (med all sin bävan) evigt och underbart skön, att betraktaren icke kunde uttömma sig i nog beskådning. Sådana händelser inträffade också med djuren och själva människorna, än i kropparnas, än i själarnes hem. Icke alltid hade det varit skräck, som omstörtat, vad Ormus dagen förut föranstaltat. Stundom hade något oförklarligt intagit dem ända till att le själva, när spöket gick förbi dem, och deras naturs inre fägring hade plötsligt spruckit ut i förut okänt behag. Förvandlingen hade likväl ej alltid varit, vad vi kalla lycklig; mången gång hade skakningen varit sådan, att de späde brustit och lågo förvissnade på jorden. Kunde ett spöke så tjusa? Så uppväcka till skönhet? Ormus orolig — ty världen gick visserligen fram, men ej just efter hans plan. Ormus efterforskade den obekanta varelsen, men träffade honom ej. Han hade icke lämnat ett spår, icke vidtagit någon åtgärd, ej gjort någon handling själv. *Men sakernas verkliga inre hade vaknat,* där han farit förbi. Allt vad Ormus kunde göra, var att anteckna den obekante i sin stora bok under namnet *Misstänkt person.* Där står han så än.»

Såsom man märker står striden icke mellan den goda och den onda principen. Det är människorna, som missförstått denna kamp, liksom de missuppfattat renhetens budbärarinna Semiramis och förvandlat henne till en liderlighetens inkarnation. Ormus är visserligen välmenande, men han är enfaldig, under det att Ariman är frihetens genius, långt mer än Ormus den goda principen, ehuru hopens enfald stämplat honom som dess motsats. Ormus reglementerar och vill tvinga människorna att bliva goda och lyckliga. Ariman däremot vill, att den mänskliga naturen fritt skall få utveckla sig, och han är en optimist, som tror, att detta för människorna är det bästa. Själva tanken är ju en bland de mest genomgående i Almquists hela författarskap. Men det är icke otroligt, att han fått det mera speciella uppslaget från Goethes storslagna Prometheusdikt, som skildrar motsatsen mellan den mekaniska världsordningens representant Zeus och den trotsande, frihetsälskande titanen. Tillika är Ariman den romantiske poeten, i viss mån en motsvarighet till Almquist själv.

Digitized by Google

Han, som icke äger gård eller grund, älskar att drömma i lunder och grottor vid månens oändliga hav, han är den frie, avsiktslöse konstnären med den förmåga, »som människor sakna, men som de giva namn av trolla» — det är: han äger diktens gåva, liksom Semiramis, vars ord förvandlades till pärlor och diamanter.

Sviavigamal.

I Skönhetens tårar, Semiramis samt Ormus och Ariman hade Almquist velat skildra de båda äldsta asiatiska religionernas uppkomst. Det är troligt, att han också tänkt att i samband därmed teckna asalärans innebörd, sådan den romantiska tidsåldern fantiserade sig denna, och härför finnes verkligen ett yttre skäl. I slutet av 1824 skrev han nämligen till en vän: »Jag har nu ingenting vidare att berätta dig, om icke det, att jag skrivit 4 à 5 sagor. Det hör till framtiden.» Dessa sagor ha identifierats med Sviavigamal, som trycktes i imperialupplagans andra band 1849. Men såsom särskilt Sundelöf visat, torde Sviavigamal i den form, vi nu känna detta arbete, snarare härröra från tiden omkring 1840, och de 1824 skrivna gudasagorna hava förkommit eller i starkt koncentrerad form använts för Sviavigamal. En rest finnes dock måhända kvar, en »songe», Sång till människooffret i det stora blothuset i Sigtuna. Även ett kort, bland Almquists papper liggande företal till Sviavigamal torde tillhöra denna första, förlorade version, ty den talande är här en forntida »siare» — säkerligen den »Love», som skulle föredraga berättelserna i Jordens blomma.

Gudahataren.

Alla dessa diktverk författades således för Jordens blomma. Såsom ett företal till detta jätteverk skrev han under Värmlandstiden Gudahataren. Tryckningen av denna novell påbörjades 1832 för den då planerade första delen av Törnrosens bok, men makulerades sedan sex sidor blivit satta — tydligen därför att Almquist ansåg innehållet allt för revolutionärt. Sedan fick detta företal vila till 1839, då Gudahataren — utan titel — kom med i imperialupplagan såsom den sjätte boken i den inledande novellen Jagtslottet. Hjälten — den, i vars mun Almquist inlagt sina egna tankar — var en verklig, då alldeles nyligen avliden person, Jakob Björkegren, som varit intim vän med Gjörwell och som Almquist ofta träffat. Han hade varit kungl. bibliotekarie och avled 1825. Förmodligen var det vid underrättelsen om dödsfallet, som Almquist nedskrev sin egendomliga minnesruna. Ehuru det visserligen är ganska osannolikt, att Björkegren hade alla de åsikter, som Almquist låter honom förfäkta, tyckes han hava varit en originell personlighet, och i Gudahataren har hans paradoxala sätt att konversera en viss likhet med huvudpersonens i Diderots Le neveu de Rameau. Jag hade — börjar Almquist sin berättelse — »i Stockholm[1] en vän B. — nej, icke en vän, snarare en bekant blott», en förträfflig man, men — människohatare. Han hade haft en liten hund, Poje, och i sina samtal med Almquist hade han förfäktat, att hunden — och djuret överhuvud — snarare stod över människan än tvärtom. Vad vet i själva verket människan om tingen i och för sig själva? »Hon utbreder sig i fraser, som angå *henne*, men icke *dem*, och detta kallar hon vetenskap om *dem*, ehuru det ej är annat än en vetenskap om *hennes egna* känslor, när hon ser dem. Finnes ett större charlataneri?... Varuti består då skillnaden eller människans företräde i vetande framför vargen och kon, då ingendera känner tingens egna beskaffen-

[1] Detta synes tyda på, att Gudahataren skrivits redan i Värmland. I upplagan 1832 utsättes blott initialen B. 1839 utskrives »Jakob Björkegren, känd för ett ganska gott lexikon, vars författare han var.»

Digitized by Google

heter, men väl huru de förekomma dem själva?» Som man ser, är det Kants Kritik der reinen Vernunft, som här fått en paradoxal tillämpning. Men — fortsätter Björkegren — du säger, att djuret är ofritt och människan fri. I själva verket kan man dock säga, att alla så tillvida äro fria, att »ingenting annat driver dem än de *själva;* de följa sin vilja, vart och ett i sitt slag, och deras vilja är alltid lika vidsträckt som deras eget väsende. Men säger du det icke vara frihet att ej kunna gå utom sin beskaffenhets gebit, då får du tillstå, att ej heller människan är fri.» Ytterligare påstår du, att människan kan utvecklas, vilket djuret icke kan. Jag kan ju så till vida medge detta, att människan kan utvecklas till ett *annat.* Men frågan är: om till ett *bättre?* Och är det någon fördel att beständigt kunna ändra sig utan att i grunden bliva lyckligare eller bättre? Du talar om människornas dygder! Men huru få eller inga äro dessa mot deras laster? Nämn mig däremot något djur, som är lastbart. Du kan det icke. För Björkegren blir därför »djurisk» detsamma som »god» och »mänsklig» detsamma som »ond». Naturligtvis finnes det djuriska d. v. s. goda människor, men de äro få, och även hos de djurlika individerna ligger alltid ett frö till människa. Det vimlar visserligen av ämbetsmän, vilka skola göra människorna goda och djuriska. De ha olika namn; hos oss kallas de präster. Vad dem beträffar, »så har man bland dem i vår tid alls icke så många djur som fordom. Man ser väl här och där i provinserna några ädle enskilda, som gå åt detta håll; de äro så kallade fantaster, vilka omkring sig bilda en cirkel arma, vridna, fårlika varelser.» Och i verkligheten åstadkomma dessa just motsatsen av vad de vilja, ty det mesta, som blivit uträttat på jorden, har visserligen »blivit verkställt *genom* de gode, ehuru alldeles icke till själva *det godas* förkovran, utan det är de *onde,* som utfört *sina* saker och befrämjat *sina* ändamål *genom* de gode». Historien — fortsätter han — »visar, att när ett folk i ett rike hunnit höjden av sin kultur, nått det yttersta av bildning, visar det tavlan av de skändligaste seder». Och finnes det på hela jorden en stat, »som blivit grundlagd av annat än någon varelse, vilken i större eller mindre mån varit en bov efter den skala för bovaktighet, som moralen uppgjort?» Som man ser, hade Björkegren läst sin Rousseau! Men hans kritik riktar sig icke blott mot människorna, utan når ännu högre upp. Jag vet icke — frågar han — »om bokstäverna *Z, e, v, s* förklara något mera än *D, e, u, s* eller några andra sådana hieroglyfer. ... Svara mig blott på följande: *Det,* som *vill* hava allt sålunda och på det sättet, som det är, är *det* dyrkansvärt? Eller om det vill hava det annorlunda, men icke förmår, icke har kraft därtill, icke *kan:* är det då dyrkansvärt? Förmår du fråga något mera?» Det teodicéproblem, som ända från ungdomen pinat Almquist och som han aldrig lyckades lösa, vänder således tillbaka i Gudahataren. Såsom problemets lösning skymtar likväl även här den mystik, i vilken Almquist sökte räddningen. Sedan hans alter ego utslungat dessa fruktansvärda frågor, fortsätter han: »Om jag kunde finna ett älskvärt, ett dyrkansvärt! Jag ville nedfalla för *det* med alla mitt väsendes krafter, jag ville älska, jag ville förintas av hängivenhet för det, av lust därtill, av evig och oförbrinnelig eld, av håg för det! Jag ville dö för dess liv, att det måtte leva!» Kan då — frågar Almquist — denne man kallas en gudahatare? Det förekom mig, som om en varelse, som rakt och oförfärat gjorde dessa frågor, förtjänade aktning, och »om denna varelse tillika, jämte en så förvånande stämning, likväl hos sig förenade barnslig renhjärtenhet, fromhet och trofasthet, utan att anse det ringaste därav för sin förtjänst, så skulle Gud, mästaren själv, nicka åt honom ur sitt majestät, öppna sina armar och se in i hans ögon med ett gudomligt leende.»

Digitized by Google

Det var med detta revolutionära företal, han tänkte inleda sin cykel Jordens blomma, och i denna var det hans avsikt att inarbeta sina övriga skrifter — jämte Skönhetens tårar, Semiramis samt Ormus och Ariman — även Guldfogel i Paradis, Rosaura, Manhem, Amorina, Cypressen och Murnis. Tanken var tydligen denna. Början skulle behandla skapelsen och de äldsta religions- och statsformerna; därefter skulle följa en världshistoria i djupare mening, som skildrade människornas förhållande till religion, fosterland, kärlek, poesi m. m. Slutligen skulle denna universalhistoria flytta upp i andevärlden och avslutas med de tre stora prosapoemen Murnis, Aransis och Ynsis. I denna senare avdelning var tydligen det egendomliga dramat Ferrando Bruno ämnat att ingå.[1] Det är möjligt, att Almquist här fått ett formellt uppslag från Byrons mysteriedramer, med vilka Ferrando Bruno obestridligen företer en viss likhet. Någon påverkan behöver dock knappast antagas, ty en dylik form föll sig ju ytterst naturlig för en med swedenborgianism så genomsyrad fantasi som Almquists; ett liknande drama är Stagnelius' Albert och Julia, som ju också rör sig med swedenborgska idéer. Tankeinnehållet i Ferrando Bruno företer i varje fall föga likhet med Byrons dramer, utan rör sig inom samma föreställningsvärld som Gudahataren, och liksom i Murnis spelar händelsen i andevärlden. Dramat förfäktar en bland Swedenborgs huvudteser: det finnes ingen personlig djävul, utan det onda härrör från människan själv. Dikten mynnar ut i en mystisk pånyttfödelse: sedan den djärve sanningssökaren sjunkit till stoft, växer ur detta en ny varelse, som buren på änglavingar höjer sig mot gudahemmet. Det är den nye Ferrando, som »vuxit har till kraft av lamm» — förståndet löser icke livets stora gåta, men för fromheten, med försjunkandet i Gud, upphöra dessa problem att finnas till. Då dramat börjar, är Ferrando död och har kommit till andevärlden, där ängeln Ariel frågar honom, vad han söker: »Jag Satan söker.» Fostrad av lärde klerker, hade Ferrando längtansfullt sökt Gud, men bedragen i sin kärlek hade han tvingats att förneka hans existens; han hade funnit, att »luft hon är, den världsomfarna sagan om det goda». Det var därför han sökte Satan, den starke, som länkade världens och människornas öden. Av en ängel hänvisas han till Michael, som hälsar honom med samma lära, som Almquist själv under en diskussion i Mannasamfund förfäktat: »Säll är den man, som kan sin klokhet dämpa, på vett ej fåvitskt

Ferrando Bruno.

[1] Det omtalas först i ett omkring 1828 skrivet brev, men är tydligen äldre, dock senare än juni 1824. Dramat trycktes först i imperialupplagan 1839.

Digitized by Google

girig; vis är han.»[1] Av Michael föres sökaren till en grotta, där han skall finna den efterfrågade:

När fram till grottans löv du sakta kommer,
Mitt i den mörka skuggan se dig om.
En källa ligger där, och marmor stänger
I svart och helig ram den källans flod.
Gå dit och böj ditt knä vid marmorranden,
Se ned i källans spegelglas, o Bruno.
Där är det namn, det väsen störtat, fängslat —
Se nedåt djupt. När du ditt huvud sänker
Mot källan — märk! Då höjer sig gestalten
Mot dig i spegeln. — Det är den i livets
Och alla dödens nejder, du har sökt.

Ferrando skådar ned i källan och varsnar — sin egen bild. Någon Satan finnes icke; det onda är människans egen skapelse. Ferrando sjunker i en sömn, han glömmer allt, och »den kraft, han vunnit», är »att kunna vara osedd av sig själv». Dödens makt att läka livets sår är ringa.

Men glömmas, glömmas av sig själv: då slocknar
I själva väsendet allt ljus, som lågat;
Förgätts har tanken — och allen den dunkla,
Onämneliga, tysta grund är kvar.
— — — — — — — — — — — —
Guds djupaste, Guds högsta kraft det är
Till andens läkedom.

Så kommer den nya födelsen. Rafael böjer knä vid slumraren, andas på honom, gestalten faller till stoft, ur detta höjer sig en blomsterstängel, som bär en knopp, och ur denna födes »en ganska liten gosse, skär som luften». Det är den nye Bruno, som skall växa »till kraft av lamm».

Melia. Det är icke osannolikt, att även några andra arbeten, vilkas datering ej är rätt säker, voro skrivna för Jordens blomma. I den avdelning av denna cykel, som skulle föregå Murnis, hade Almquist troligen tänkt att skildra kristendomens framträdande såsom jordelivets höjdpunkt. Av de äldre berättelserna räknade han förmodligen dit Guldfogel i Paradis, kanske också Cypressen. Men även Melia och Svangrottan på Ipsara, som säkerligen tillhöra 1820-talet, lämpa sig mycket väl för en plats i Jordens blomma. Melia är en liten vacker prosaberättelse, behandlande kristendomens första tid. Under förföl-

[1] Jämför förut sid. 254.

Digitized by Google

jelsen ha Kallinikos och Clementia blivit fängslade och skola föras till döden. Innan Clementia skiljes från sina döttrar, uppmanar hon dem att vandra till Jerusalem att där bliva hos kristne bröder och systrar: »De höllo varandra i handen, medan de gingo. Om den heliga staden talade de såsom om deras rätta och eviga hem, emedan Clementia hade brukat uttrycka sig därom på ett sådant sätt. Väl hade hon i sina framställningar ej menat själva den jordiska staden, till vilken hon sist anbefallt dem att vandra, men de sammanbundo ljuvt det himmelska med det jordiska, och de gingo sälla i förhoppningsfulla tankar.» Så kommo de, Melia och hennes båda yngre systrar, till Lystra i Lykaonien, där de mottogos av de kristna. »Sist om aftonen lät Gud en djup sömn falla över de trötta vandrerskorna vid grottan... Melia satt på den upphöjda stenen, men hennes huvud hade fallit något tillbaka mot stammen av en fin ceder. Det syntes, som hon skådade uppåt; hennes ögonlock voro dock slutna, och hon såg ej något mera.... En himmelsk lätthet var uttryckt i de liggande gestalterna, så att de syntes oändligt leva och röra sig, ehuru de dött och voro stilla.» De hade nått sin vandrings mål — det himmelska Jerusalem.

Svangrottan på Ipsara.

En dylik gammalkristen dikt är ock dramat Svangrottan på Ipsara, som hör till Almquists mest poetiska skapelser. Om någon formell efterbildning av det antika dramat kan man väl ej tala, men över det hela vilar onekligen en fläkt av hellenisk ande, och i viss mån är väl tendensen — för så vitt någon dylik kan skönjas — att slå en brygga mellan kristendomen och det ädlaste av den helleniska bildningen, att antyda, att även denna — liksom asaläran — innehöll ett frö till kristendom. Laonikos är hedning, men en ädel man. Hans brud Deidamia har blivit bortrövad och såsom slavinna såld till Chrysoloras, furste på ön Ipsara. Han är kristen och likaledes en ädel man. Han gör slavinnan fri, vinner henne för kristendomen och bjuder henne sin hand. Denna mottager hon först, sedan hon fått underrättelse om, att Laonikos stupat. Sex år gå, Chrysoloras och Deidamia ha fått en dotter, Ismene, men så kommer en främling till Ipsara. Det var Laonikos, som blott av en falsk budbärare förklarats död — ett svek, till vilket Chrysoloras varit fullkomligt oskyldig. Laonikos vet ej av, att Deidamia blivit bortrövad, utan tror — på uppgift av en man, »i visa konster lärd» — att hon blivit förvandlad i en blomma, och det var denna blomma, han nu i sex års tid sökt. Av hans tal förstår Chrysoloras, vem han är, och i sin ädelhet vill han giva Deidamia frihet att välja mellan bägge. Trots det att han fruktar utgången, kan han likväl ej förmå sig att hata den svärmiske Laonikos:

Digitized by Google

min fiende han borde vara, men »så underbar likväl en håg inom mig går, att icke hata jag förmår det älskvärt är». Men Deidamia väljer icke Laonikos. Hon har älskat honom, har ständigt tänkt på honom, fast hon trott honom vara död, Chrysoloras har hon vördat, men aldrig älskat.

Du trott Deidamia leva? Falskt det var.
En vissnad hamn du famnat har. Som Tantalos
Till en junonisk dimma gick, så mig du kysst.
Min hand sig rör, mitt huvud röres, foten ock,
Men det min ande icke är, som rörer dem.
Deidamia finns ej. Hon ej funnits mer
Ifrån den stund, då budet kom om hjärtats död.
— — — — — — — — — — — — — — —
Du, min Ismenes fader! Räck ditt huvud hit,
Räck mig en lock, att jag får kyssa den — och dö!

Ismene är nu hennes kärlek, och hon vägrar därför att övergiva sin dotters fader. Detta förklarar hon även för Laonikos. I förtvivlan rövar han då bort Ismene: »Du är blomman, som jag sökt, den rätta, oskuldsfulla, vinkande åt mig.» Så förflyta femton år till dramats avslutning. Deidamia har, då hon sökt sin dotter, halkat på en klippa och störtat ned i en dal, som genom ett ras då förändrats till en damm; Ipsaras folk tror, att det är Deidamia, som förvandlats till dess vatten. Chrysoloras har begivit sig ut på spaning efter den bortrövade, och har sedan ej avhörts. Men Laonikos hade ej flytt från Ipsara utan dolt sig och Ismene i en grotta. Då stycket åter börjar, har han nyss dött och i ett pergament yppat sin levnads hemlighet för Ismene. I detsamma uppenbarar sig en skeppsbruten gubbe — Chrysoloras, och under samtalet få båda klart för sig, att de äro far och dotter. Om du — säger Ismene — har hatat Laonikos, så var lugn: »Se där den dödes grift, den gröna vall, som svanor simma tyst omkring.»

Är det hans grift? Och Laonikos är då död?
Den ädle, svärmiskt sköne ynglingen har dött?
— — — — — — — — — — — — — — —
Du skulle sett, hur hit han kom till mig en dag
Med hopp så starkt, med tro så ljuv. Sin brud han gick
Att sökande på mitt Ipsara finna här.
Så fint azurisk ingen glans i ögon förr
Jag skådat. Huru skulle honom hata jag?
Hur rättvis var hans fordran, då till mig han kom.
Allenast sitt begärde han, hans brud var min
Gemål.

Digitized by Google

För mig — berättar Ismene — hade han varit såsom en fader:

Din dotter Laonikos kär,
Så kär har haft, att ingen älskat mer än han.
Han henne fostrat, henne lärt den sköna dygd,
För henne talat — henne själv att tala lärt.
För henne sjungit om det höga Hellas liv,
Och spelat har han — henne lärt att spela ock.

Av hennes tal förstår Chrysoloras, att Laonikos i Ismene sett sin ungdoms älskade, Deidamia, och — fullkomligt i Swedenborgs anda — tror han, att Laonikos och Deidamia nu i himmelriket förenats till ett par:

Laonikos, o,
Din ande, renad, är ej hednisk mera nu.
Din blick har smält sig, och ditt hjärta mjuknat har.
Ej bor i grift, ej bor i våg en mänskosjäl.
Du hos din brud, Deidamia, rummet fått,
Och hon, försonad, sitter stjärneklädd hos dig.

Dramat slutar därmed, att Chrysoloras icke återtager sitt furstesäte, utan på Ismenes bön stannar kvar med henne i svanegrottan:

Vill detta vatten, vill du gravens kulle se
Därborta — minns då honom, som du älskat har,
Emedan hata fanns ej i ditt hjärtas makt.
Minns även henne, vilken, om din maka ej,
Dock var Ismenes moder och din vita vän.
Dig, Chrysoloras! älska bägge dessa två.

Huruvida Almquists religiösa, lyriska dikter, de s. k. Songes, vilka publicerades i imperialupplagans andra del (1849), voro ämnade att ingå såsom en särskild samling i Jordens blomma, är tvivelaktigt. Säkert är, att en stor del av dem skrevos redan på 1820-talet, och de äro fyllda just av den mystik, som kommer fram i de dikter, som voro skrivna för denna cykel. Några (Rosalduna, Lucinda, Stellamira, Ragnhild, Solavivs sång) äro diktade i anslutning till Murnis, en annan till Ferrando Bruno, troligen flera till den förlorade versionen av Sviavigamal, och det finnes en liten kort prosadikt, Uppvaknandet, som möjligen varit tänkt såsom inledning till en samling av dem. Den börjar: »Jag vaknade och såg mig vara i en skog. Huru har jag kommit hit? tänkte jag. Jag låg ju sjuk på mitt läger inne i min mors lilla kammare, och det sista, jag minns, är, huru hon satt gråtande vid sin sons bädd.» Så hör han några underbara röster från ett tält i skogen, och därpå slutar denna fantasi: »Då först förstod Songe

Digitized by Google

jag, att jag hade dött. Jag gick in till dem under deras vita tabernakel, och jag hörde deras sånger.» Såsom inledning till en följande samling andliga sånger lämpar sig ju denna fantasi ej illa. Den är alldeles i stil med Murnis och de andra dikterna om livet i andevärlden, och i Uppvaknandet förekommer ock en Songe. Bakom dessa egendomliga dikter, till vilka Almquist själv satte musik, ligga icke blott hans swedenborgska fantasier, utan framför allt de psalmer, som han såsom barn hört sjungas i Brödraförsamlingens hus. De hava deras Kristuserotik, deras blod- och brudmystik, deras dödsträngtan, och de bästa av dem hava något underbart gripande hos sig, en skär mystik, något av änglaviskningar, en barnauttryckets enkelhet, som visserligen ofta slår över, men ofta även verkar äkta. Mest typisk är kanske den första:

Herre Gud, vad det är vackert
Att höra toner av en salig ängels mun.
Herre Gud, vad det är ljuvligt
Att dö i toner och i sång.
Stilla rinn, o min själ, i floden,
I dunkla, himmelska purpurfloden,
Stilla sjunk, o min sälla ande,
I Gudafamnen, den friska goda.

Skaldens natt.

Det mest fulltoniga uttrycket för den brännande mystik, som vid denna tid fyllde Almquist, har man i en prosadikt, Skaldens natt, som först publicerades 1839 i Dagligt Allehanda och i tionde bandet av Törnrosens bok (1838). Den är emellertid betydligt äldre, ty 1839 skrev Almquist i ett brev: »Just detta lilla stycke, huru kort, förklarar bäst min inre äldre historia. ... Jag har nämligen genomlevat (för många år tillbaka) inre tillstånd av mycken strid, men Gud har låtit uppgå allt i en inre frid.» De religiösa problem, med vilka Almquist, särskilt på 1820-talet, brottades, komma här fram, starkare än i Ferrando Bruno, och språket har här en mystikens glöd, som sällan uppnåtts i någon annan svensk självbekännelse. Huruvida denna fantasi från början var avsedd för Jordens blomma eller för Törnrosens bok, är tvivelaktigt; närmast förefaller den blott såsom en självbiografisk utgjutelse. Att döma av den formella fulländningen kan man ej förlägga den för långt tillbaka på 1820-talet.

Jag låg — så börjar den — »en natt i min säng i mycken oro, och sömnens duva vilade icke över mig. Min själ var i ångest, mitt sinne i sorg. Gränslösa frågor stodo upp, och tvivel omvärvde mig. Livet, världen, evigheten, tiden — allt satt i kval och vanmakt vid sidan av min bädd. Ingenstädes sammanhang. Och glädje? Ingen. ... Så låg jag, och det gick över midnatt. Klockan slog ett, hon slog tu. Jag forskade ut åt universum, och jag beså allt, som jag kände i världen. Renhet fann jag icke; icke hos mig, och icke hos någon. Då hörde jag i nattens mörker en röst viska till min själ och säga: Välj! Vill du vara stark, så skall du få den starkes lott, vilken är kamp och ingen ro. Med allt skall du hava att strida. Ingenting utom dig på jorden skall du finna i lag, utan ständigt skall du vilja fäkta däremot. Och ingenting utom dig på jorden

Digitized by Google

skall heller finna dig i lag, utan ständigt uppresa sig och kämpa emot dig. Så även inom dig i ditt tänkande och begrundande hem skall du vara irrande och ditt väsende flyktigt. Men vill du vara ett lamm, så kom till mig. Då skall du hava frid, oskuld och ro hos mig i mitt rum. Jag skall omsluta dig, och du skall icke dragas av söndringen, ej slitas av eländets verk. Vill du vara ett lamm, så skall du låta allt göra med dig, som det vill, men det skall icke röra dig, ty du är i beskärm. Fast utan hus skall du icke frysa, hos mig skall du hava värme och ljuvhet utan skräck. Dig skall intet nå och ingen ålder hinna, ty jag vill komma och vara ung i dig. Herre — svarade min själ och sjönk tillsammans — kunde jag få vara ett lamm, som du säger. Då flögo som en blixt alla bojor sönder, och en stilla sky, såsom en himmelsk sömn — vilken dock är vaken i Guds beskådning — omvärvde mig, och jag kände mig tagen i hägn emot allt. Då övergav jag i mitt sinne allt, och jag sade: Allt må vara och göra, huru det vill. Med mig må de göra, såsom det brukas. De må slakta mig. Men Herren tog mitt arma hjärta i sitt väsende, och sedan blev allt i världen för mig en lek. Oskuld och ro satte sig ned vid min säng, frid upplyfte min sängs omhänge. Dött hade nu döden, och endast livet levde för mig. Jag hörde åskan stiga på molnen, och det förskräckta himlavalvet bredde sina vingar darrande över jorden. Men jag log och sade: ljungelden är vacker. Regnet forsade i störtskurar över landet, allt föll, smälte och fördränktes. Jag blev icke våt. Stormar ilade genom skog och äng, djuren flydde, och människorna fröso i märg och ben. Min hand var varm, och jag målade. Blommor såg jag knoppas, blommor såg jag vissna. Jag målade. Barn såg jag uppväxa till flickor och gossar. Flickorna såg jag blomstra upp till kvinnor, sköna som livets rosor. Jag såg dem sedan åldras, jag såg dem vissna och förgå. Gossarna såg jag bliva män, jag hörde dem tala klokt och skarpt, jag såg dem sedan åldras, såg dem blekna och gråna. Men jag fortfor att vara den jag är och varit: intet. Jag målar blott. Gud, min Gud! Detta är min sista bön till dig: låt också mig få vissna och dö som andra.»

I Mannasamfund hade man ivrigt diskuterat de eviga frågorna, om syndafallet, om Guds allmakt och det onda m. m. Dialektikerna hade där korsat sina klingor, men förståndet hade stannat inför olösliga motsägelser. Under hela sitt liv upphörde Almquist aldrig att fråga. Han var mystiker, men tillika en aldrig tröttnande dialektiker. Räddningen hade han redan tidigt — under krisen 1819 — funnit i ett motståndslöst, reflexionslöst försjunkande i Gud, och det är denna kris, han här återkallar i minnet — väl med anledning av nya tvivel och nya anfäktelser. Ty så mystiker han än var, kunde han aldrig helt döva tvivlens demon, och det var just därför hans trängtan att blott *tro* blev så intensivt brännande. Det var därför »törnroslivet» för honom kom att framstå såsom den högsta livsformen.

Hermitaget.

Det fanns många olika strängar i Almquists väsen. Han var en religiös mystiker — måhända den mest genomförde, som vår litteratur känner — och det var särskilt denna sträng, som vibrerade i hans författarskap på 1820-talet. Han var även en nyromantisk revolutionär,

Digitized by Google

väl ännu icke inom politiken, men dess mera inom etiken, och han hade slutligen, trots sin nyromantik, en stark dragning till en realistisk framställningsform, till verklighetsskildringar. Ännu hade denna tendens ej vidare framträtt, egentligen blott i Amorinas Libiuspartier. Starkare spåras hans revolutionära patos. Så redan i Hvad är kärlek?, i Manhemsskriften, i Ormus och Ariman, i Gudahataren. 1825 skrev han, såsom Henry Olsson visat, ett arbete — eller påbörjade det åtminstone — i vilket alla tre strängarna äro intvinnade. Det var Hermitaget, som trycktes i Törnrosens bok (1833). För icke länge sedan daterades denna roman till 1829, men några nyfunna manuskriptfragment göra det ytterst troligt, att den tillkommit redan under den sista Värmlandstiden. Huruvida den från början var avsedd att ingå i cykeln Jordens blomma eller att utgöra en fristående roman, torde icke med säkerhet kunna avgöras. Det förra alternativet är emellertid sannolikare. Planen till Jordens blomma sammanhänger utan tvivel med Manhemsorganisationen, och en historisk roman från folkungatiden skulle förträffligt hava passat för Guldhjärtats riddare i den sjunde graden. Det heter nämligen: »Svenskhetens period ifrån Birger Jarl till Kalmare union är denna grads historieläsning. Den svenska ridderlighetens blomma kröntes här; folkungarna blevo konungar.»

Några år förut hade Almquist gjort bekantskap med Walter Scotts historiska romaner. I ett brev till Hazelius från hösten 1823 talar han om, att han »setat stilla i samma lilla kammare, där vi tillsammans läste Walter Scott». Även sedan nämnes Scott i vännernas brevväxling. Något nämnvärt inflytande från den store skottske romanförfattaren har jag dock ej kunnat finna i den halvt historiska romanen Cypressen, som snarast går i Hoffmanns stil. I Hermitaget är däremot det Scottska inslaget påtagligt, ehuru romanen å den andra sidan visar, huru svårt Almquist hade att tillägna sig dennes realism. Denna bryter sig hela tiden mot hans fantasteri, hans mystik och hans outrotliga begär »att ställa problem under debatt». Hermitaget är därför en ganska heterogen produkt, i vilken olika stilar ständigt bryta sig mot varandra. Likväl torde den med en viss rätt kunna betraktas såsom vår första historiska roman, ty den skrevs antagligen tre år, innan Thord Bonde kom ut i tryck. Någon rent *historisk* roman ville Almquist dock ej skriva. Om man — yttrar han i den senare författade inledningen — »romaniserar i avsikt att teckna en tid med dess seder, så måste man hemligt förbinda sig att hava karaktärer, vilka liksom valda bilder lämna ett uttryck därav. Likväl kan mången gång vara intressantare att höra talas om någon, som,

Digitized by Google

ehuru tillhörande en viss epok, t. ex. elvahundratalet, ändå står med sin beskaffenhet som ett litet undantag, en utvikning från sin tid... Jag bekänner öppet, att jag icke gillar, åtminstone ej älskar den åsikten, som ville göra konsten till en servante — piga — åt den faktiska historien. Den förras sanning beror icke på, om den noga instämmer med verkligheten inom den senares område; den vilar på sannolikhet — det är: icke egentligen på verklighet utan på möjlighet. Allt vad i en tid möjligen kunde hava skett, har rätt att vara i konstvärlden.» I själva verket skilde sig denna teori icke så mycket från Walter Scotts. Ivanhoe är knappast en personlighet från elvahundratalet; ännu mindre tillhöra gestalterna i Hermitaget folkungatiden. Det historiska inskränker sig till biverket — till uppträdandet av pilgrimer, lekare, stigmän, riddare o. s. v. Men själva personerna tillhöra strängt taget ingen tid.

Den historiska bakgrunden utgöres av Valdemar Birgerssons strid med sina bröder Magnus, Erik och Bengt. Valdemar, som äktat den danska prinsessan Sofia, hade inlåtit sig i en brottslig förbindelse med hennes syster Judith, som varit nunna i St. Agnes kloster, och frukten av denna förbindelse hade blivit en dotter Sofia, som vid romanens början är tio år. Hennes existens var okänd, och hon hade av Valdemar överlämnats i vård åt en av konungens trognaste vänner, John Bruce eller (som han av svenskarna kallades) Jon Amundson. I följd av tronstridigheterna i Skottland hade dennes far flyttat över till Sverige, där sonen uppfostrats och blivit en av Valdemars förtrogne. De upproriska hertigarna känna emellertid den unga Sofias existens och bortröva henne från Bruce för att visa henne för folket och därigenom framlägga ett påtagligt bevis på Valdemars sedeslösa leverne. Men hon räddas och föres efter åtskilliga äventyr av den trogne Bruce till Valdemar kort före det avgörande nederlaget vid Ramundaboda. Under detta kämpar Bruce såsom ett lejon, lyckas ånyo rädda den späda prinsessan och för henne jämte Judith till Skottland, där sista delen av romanen utspelas. Denna är tämligen fantastisk. Sofia och den unge Patrik Bruce hava förälskat sig i varandra, men Judith förmår dem att skiljas: »Hos er har evig, ovansklig kärlek sitt behag — rätt älsken I varann — I skolen därför skiljas... Sluten väl, ty I haven börjat så. Patrik Stournadan Bruce av Invermorison! Bygg tvenne kloster. Ett för män till liknelse efter dig, ett annat för Sofia och själsköna kvinnor, vilka ej önska ett halvt, i mörker tynande förbund.» De unga gjorde som hon bjöd. Efter ett år reste sig klostren, och mellan dem reddes sedan Judiths grav. På stenen skrevs: »Skönhetens spöke ställde sig mellan man och kvinna på jorden. I ett himmelskt land, där skönheten ej är ett spöke, vill hon åter förena dem.» Romanen slutar således med en fordran på ett jordiskt celibat under hänvisning på Swedenborgs himmelska äktenskap.

Det är denna tanke, som hela romanen avser att utveckla. Valdemar har gift sig med Sofia, de passa ej för varandra, och i stället förälskar han sig i hennes syster, den mörka, lidelsefulla nunnan Judith. Denna förbindelse väcker emellertid allmän skandal i landet.

Digitized by Google

Valdemar nödgas för att sona sitt brott företaga en pilgrimsfärd till Rom, Judith inspärras i ett fångtorn, och hennes och Valdemars unga dotter lämnas till Sir John Bruce att uppfostras. När romanen börjar, hava tio år förflutit sedan dessa händelser. Drottning Sofia har visat sig såsom en ädel, storslagen kvinna. Hon har befriat sin syster ur tornet, båda ha förklätt sig till män och leva i skogen nära Stockholm ett eremitliv, under vilket Sofia omvänt sin syster till en renare livsåskådning. Det är slutligen hon, som med hjälp av en fiskarbefolkning, som eldats av hennes predikan, befriar den lilla Sofia från det rövarband, som stulit henne och som återför henne till Sir John. Sedan drottningen således fullgjort sin plikt mot systern, återvänder hon till konungen, och de båda syskonen skiljas. Sofia är således en kvinna, mot vilken ingen förebråelse kan riktas. Och likväl hade hennes och Valdemars äktenskap varit djupt olyckligt. Strax före slaget vid Ramundaboda träffar Valdemar, som förirrat sig i skogen, en eremit, pater Amaury, med vilken han har ett samtal, som är själva huvudpartiet i boken. Amaury förfäktar Almquists mystiska celibatslära: »Kärlek må väl kallas livets höjd, o konung! Höjden vinnes ej på jorden; här beredes flamman.» Kan du förklara ödets irrande bloss? — frågar Valdemar: »En konung hade tvenne döttrar. Sofia och Juta hette deras namn. Säg mig, pater, varför blev Juta nunna och Sofia ej? Hade Sofia blivit nunna, då vore Juta fri, och Valdemar... Sträng, förståndig och, jag vill tillägga, god är Sofia. Men — fara på vindens vingar, med luftens ljusgrå, guldkantade segel, svärmiskt jagande som gladan eller som en kunglig häger på stranden av en dunkelgrön sjö — detta uppgår för min själ i ett högre tycke än Sofias stora — ordentlighet. Hon är som rutorna på vårt schackbräde... Ja, jag kan säga — fortfor Valdemar bortvänd — att mitt hus under Sofias hand var en förfärlig ordning; till och med mot mina bröder var hon så sträng, att de aldrig kunnat tåla henne. Överallt, var den fallna människan sätter sin fot, skall hon stöta mot ordningar, bruk, lagar! ... Och folken, o pater? Människan får ej lyfta sin hand, att ej sedvänjor, tycken, stadgar, lagar, förordningar till hundrade och tusental draga henne, en del till höger, andra till vänster, fram somliga och de flesta tillbaka. Ett sådant ishus är hela världen, ett dylikt var ock mitt hov under Sofia — då kom en himmelskt fri gestalt! ... O, hade jag allenast förr känt henne! Men flera ögonblick ägde Sofia, ordningen, folket, hela detta ishav, som med ett ord kallas samhälle, de, min munk, hade under mellanögonblick den makt över Valdemar, att han böjde sin fria hals under betsel. Det är icke lätt för en enda man, själv född i stoft-

Digitized by Google

bojor och uppfostrad i människofängelset — tror du, det är lätt för en sådan att resa sitt raka huvud upp ur dessa tusende nät? ... Oförlåtlig, svindlande, svag gav jag efter och lät Judith slutas i tornet. Då var den lysande ledstjärnan borta för min stråt. Jag hit-

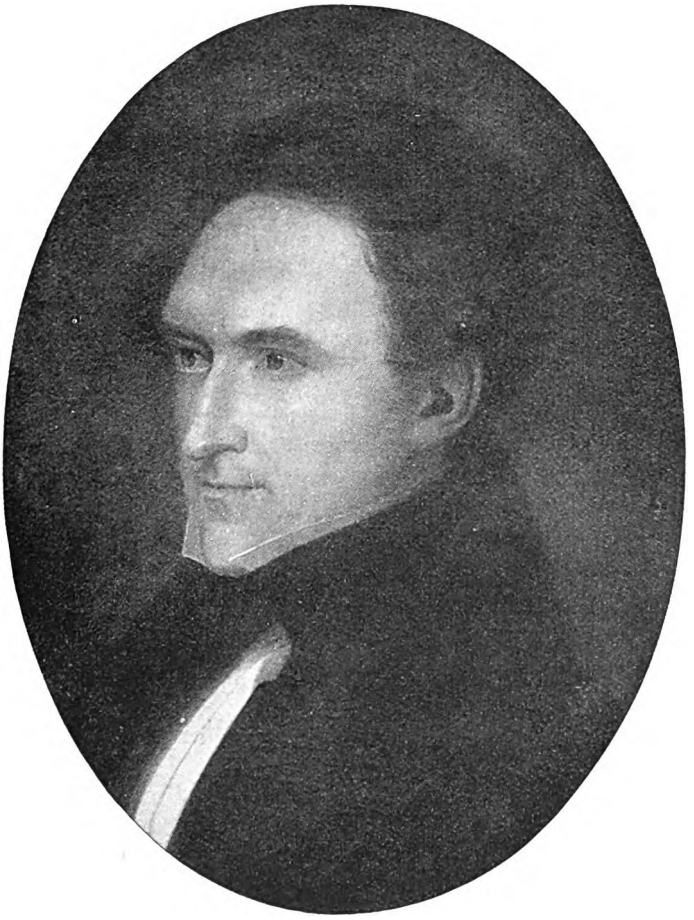

C. J. L. Almquist.
Oljemålning av Johan Gustaf Köhler. Tillhör professor Ernst Almquist.

tade ej längre på min egen väg. Frihetens ljus var slocknat, jag gick blind och olycklig. Från detta ögonblick, pater, kan du räkna konung Valdemars fall. Hade jag, stark och fullkomlig, ej vårdat folkets skri och dumhetens ångest, blott sett på min egen väg och vårdat min konstellation, som upplyste den, då skulle hon och jag ej varit furstar enligt lagens benämning och packets kröning vid Mora,

Digitized by Google

men furstar i vår själ, krönta av ovanskliga lyckan, med frihetens strålande gamvingar vid våra lockar!»

Valdemar är således Ariman, som böjt sig för Ormus. Men den lära, som Hermitaget förkunnar, är icke upprorets. Efter nederlaget vid Ramundaboda råkas Valdemar och Judith ännu en gång. Han tror först, att hon är blott en andeuppenbarelse, men hon svarar: »Jag är icke död, konung. Jag har rest ifrån Sofia, min syster. Dig ville jag ännu träffa och säga än en gång åt dig: vi träffas aldrig mer... Följ mig, tvätta dina händer, du som jag, i en skogsrännil här framme mellan hassel och alm. Där sönderbrister hjärtat lättast. Kom! Det hemligt knutna mörkgröna bandet oss emellan uppknyter jag! Jag har låtit insy vår signatur i dukar och kappor, helgade åt S. Klara. Så skall det vara bäst för oss. Men hör mig: Förmår du en kväll vid himmelrikets port återfinna våra skeppsbrutna insignier — då Valdemar!» Meningen är tydligen, att *där* skola de på jorden åtskilda bliva man och hustru — således samma fantasi, som vi redan mött i Murnis och Svangrottan på Ipsara. I mera burlesk form framlägges samma teori av den hurtige skogvaktaren Erasmus, en romanfigur, till vilken Almquist tydligen inspirerats av de folktyper, han funnit hos Walter Scott. Erasmus har varit lyckligt gift, och efter hustruns död söker han sig en ny äkta hälft: »Jag behöver nu ingen ungdom i mitt hus. Långt hellre önskar jag mig nu en matrona, helst änka. Vänner, jag vill hava en, som i mig föreställer sig sin döde mans hamn — ja, jag önskar en sådan, helst änka, som när vi glada sitta tillsammans i ro i vår kammare på Robinhays jakthus, i mig ser sin avlidne älsklings spöke och tillika låter mig i henne se en vålnad av min aldrig förgätna, första hustru.» Även här är det tydligen tanken, att de ursprungliga äktenskapen skola fortsättas i himlen, och Erasmus var t. o. m. så förtänksam, att han redan under den första hustruns livstid ville utse en jordisk hustru numro två att ha att tillgå vid den förstas frånfälle.

Almquist i Nya elementarskolan.

Då Almquist på hösten 1825 återvände till Stockholm, hade han således med sig en hel packe handskrifter. Men egendomligt nog gav han ännu på länge ej ut något av trycket, utan hopade blott manuskript på manuskript. I stället sökte han andra förvärvsmöjligheter. Av »sekreterarefolket» hade han tydligen fått nog, och på några inkomster på den banan var ej heller att hoppas. Ämbetsman blev han därför icke. Däremot synes han ej alldeles hava övergivit sina lantbrukarplaner. Faderns affärer hade nämligen blivit allt sämre, och slutligen hade han nödgats göra konkurs. Love Almquist hade emellertid lyckats utverka prioritetsrätt för sitt och helsyskonens mödernearv, och då nu Antuna på sommaren 1824 utbjöds på konkursauktion, inropade Almquist egendomen för sig

Digitized by Google

och sina helsyskon; priset var 7,700 riksdaler banko.[1] Då han sedan återvände till Stockholm, flyttade hans hustru och lille son till Antuna. Själv stannade han i Stockholm, där han uppehöll sig genom tillfälligt arbete, lektioner, kartritning, notavskrivning och korrekturläsning i Stockholms Dagblad. Han hade det därför ganska knappt. Atterbom och Geijer tänkte väl på en docentur för honom i Uppsala, men docenturerna voro lönlösa, och på den möjligheten kunde han således ej reflektera. På hösten 1826 fick han emellertid genom Hazelius' bemedling en anställning vid krigsskolan på Karlberg såsom lärare i engelska och kartritning. Krigsskolan stod då under ledning av överste J. P. Lefrén, som varit en av de verksammaste i den förut omtalade stora undervisningskommittéen, inom vilken han ivrat för en praktisk, »medborgerlig» bildning i motsats till latinskolans. Såsom vi förut sett blev på hans initiativ en särskild provskola, Nya elementarskolan, inrättad, vilken öppnades på hösten 1828. Där blev Almquist anställd såsom lärare och året därpå såsom rektor. Almquist var ju, såsom vi av hans Manhemsorganisation sett, ytterst livligt intresserad för pedagogiska frågor. Lefrén hade under Karlbergstiden uppmärksammat hans överlägsna förmåga såsom lärare, och denna har ock intygats av hans lärjungar. Han synes således tämligen snart hava kommit på den plats i livet, som passade för hans begåvning; enligt den tidens penningeförhållanden var lönen icke dålig: 1,200 rdr banko, och några skulder tyckes han då ännu ej hava haft. 1835 befriades han från undervisningsskyldighet mot det att han — med bibehållande av lönen — skulle utarbeta läroböcker åt skolan. Dylika skrev han under sin rektorstid i stor mängd: Allmän språklära, Svensk rättstafnings-lära, som till 1881 utgick i tjugo upplagor, Linearteckning, Räknekonst, Lärobok i geometrien, Grekisk språklära, Praktisk lärobok i franska språket, Menniskoslägtets saga och Ordbok öfver svenska språket; förlagsrätten till dessa arbeten skulle tillkomma honom själv. Efter två år återtog han emellertid sin undervisning, men nu synes han hava förlorat intresset för denna. En av hans elever, som entusiastiskt skildrat honom såsom den utmärkte läraren, fortsätter: »Jagad från det ena ämnet till det andra, med uppgift att skriva läroböcker i alla, samt indragen i gränslösa tryckningsbestyr, tillbragte han alltmer tiden i skolan med att författa och läsa korrektur. Än sågs han, djupt fundersam, mäta golvet med snabba steg, än, vid fyndet av en ny tanke, rusa till bordet och där med rastlös iver sköta pennan. Att under sådana förhållanden disciplinen skulle bli eftersatt och att direktionen skulle finna det nödvändigt att låta Almquist avgå från läroverket, var ganska naturligt.» Först — i mars 1840 — erhöll han tjänstledighet samt året därpå avsked. Innan vi fortsätta denna biografi, skola vi emellertid återvända till hans författarskap under 1830-talet.

Det arbete på Jordens blomma, som sysselsatt honom i Värmland, fortsatte han, såsom vi sett, även under de första Stockholmsåren, men efter någon tid — när kan endast gissningsvis bestämmas — Jagtslottet.

[1] Köpet bidrog icke till Almquists senare ekonomiska obestånd, utan var i stället en ganska god affär. 1837 sålde han *sin* andel i Antuna till de tre halvsyskonen för 9,600 riksdaler banko, köpte sedan, 1841, tillbaka gården för 25,000 riksdaler banko och sålde den 1843 för 30,000. Dessa transaktioner — skriver Ernst Almquist — »äro ganska förvånande. Halvsyskonen, som voro tjugo år yngre än Love och vilkas förmyndare han varit, få köpa egendomen och åter sälja den, varpå Love säljer den igen. På så sätt erhåller han emellertid den avsevärda värdestegringen.»

Digitized by Google

måtte han hava funnit den ursprungliga ramberättelsen olämplig och skrev då en ny, Jagtslottet, som var färdig senast i juli 1829, då Malla Silfverstolpe hörde Almquist läsa upp den på en bjudning hos Adolf Lindblad. Uppslaget hade han antagligen fått från Die Serapionsbrüder, ramberättelsen till Hoffmanns bekanta noveller. Hos Almquist föras vi till ett svenskt slott, som äges av hovmarskalken Hugo Hamilcar Löwenstjerna, en sextio år gammal gentleman, som företer stor likhet med flera av Walter Scotts slottsherrar — mest med baronen av Bradwardine i Waverley — utan att dock på något sätt kunna sägas vara en kopia av någon. Han har en talrik familj, sönerna Henrik och Frans, dottern Aurora samt tre minderåriga barn. Hos honom bo hans yngre syster Eleonora och hans bror Andreas med sina två barn, Julianus och Sofia. Alla hava olika lynnen och olika smak, men de trivas förträffligt tillsammans. Herr Hugo »hade i ungdomen varit en utmärkt och varm beundrare av böcker och läsning, isynnerhet historisk. Han bar i sitt minne de flesta odlade språk och hade i sitt huvud reda på så många antikviteter, att man icke träffar sådant hos var professor.» Klockan sex var afton råkades man i salongen, och då berättades alltid någon saga eller någon sann historia. Berättelserna voro olika, allt efter berättarnas lynnen, men herr Hugo hade

FRIA FANTASIER

HVILKA, BETRAKTADE SÅSOM ETT HELT,

AF

HERR HUGO LÖWENSTJERNA

STUNDOM KALLADES

Törnrosens Bok,

STUNDOM

En irrande Hind.

BAND. I.

1. JAGTSLOTTET.

STOCKHOLM.
TRYCKTE HOS JOHAN HÖRBERG,
1832.

Titelblad till första bandet av Törnrosens bok. (»Duodesupplagan».)

Digitized by Google

mången gång tänkt, »huru mycket förträffligare sagoverket på jaktslottet skulle vara, om det i stället för strödda berättelser utan sammanhang sins emellan bildade ett enda helt, vars delar väl vore självständiga var för sig, men tillika dock levde uti och genom varann.» Och härvid kom han att tänka på ingenting mindre än Ferdusis stora epos Schahnameh: »Vad kunde vara ståtligare än att i det vackra, himmelska lugnet på hans eget slott i kretsen av ej så litet djupsinniga, snillrika och glada anhöriga få se för sig målas någonting ditåt?» Så gör Julianus av en tillfällighet bekantskap med en ung man, Richard Furumo, som först förefaller vara en bonde, men inom kort avslöjar sig såsom en man på höjden av bildning. I honom har Almquist utan tvivel sökt teckna sitt människo- och skaldeideal. Trots sina kunskaper och sitt snille lever Richard Furumo — alldeles som Almquist drömt — på ett litet hemman, som han äger och själv brukar såsom en vanlig bonde och av vilket han har en nödtorftig bärgning. Han rör sig obesvärat i den Löwenstjernska salongen, dit han förts av Julianus, med vilken han blivit vän, och för konvenansen är han alldeles likgiltig. Han är ytterst bisarr och gör, vad som faller honom in: »Jag lever som det passar sig för mig. Jag sköter min gård, fiskar, jagar, dricker mjölk; någon gång förr skrev jag.»

Inom moralen har han mycket egendomliga begrepp, och för Julianus berättar han en historia, som är mycket karakteristisk både för honom och för Almquist. Har du hört — frågar han Julianus — »händelsen med den vackra Magdalena?» Menar du den beryktade torparflickan från Ulvasund, som drunknat någonstans här i skogen? Jag såg henne aldrig, men »hörde en gammal gumma säga, att det var ganska bra hon dog, emedan hon annars fördärvat hela ungdomen». Hon hade stått på en klippa vid forsen, och man trodde, att hon av en gumse blivit nedstångad i vattnet. Nej — säger Furumo — så var det icke. Jag stod bredvid henne, när hon dog. Hon var då nitton år, och hade i tre år varit en fallen kvinna. »Huru hon ifrån början blev det, det hör icke hit att berätta; det tillhör egentligen boven Anders Eriksons historia. Nog — hon var nu nitton år. Men efter du frågade mig, om jag icke hade kunnat hjälpa henne, efter vi stodo varann nära, så skall jag säga dig min enfaldiga tanke, att hon var hjälpt, när hon stupade ner i vattnet, ty, innan det skedde, var hon till sitt sinne, sitt ansikte och sina ögons djupa uttryck helt förändrad. Hon var åter förvandlad.» Störtade hon då sig själv ned av ånger eller förtvivlan? »Nej!» Sedan Julianus och Furumo blivit något mer bekanta, fortsätter den senare Magdalenas historia. Han hade träffat henne i skogen och börjat tala med henne om hennes oskulds-

Digitized by Google

fulla barndom. Då grät hon och lutade sitt huvud till mig. Ack, det är nu förbi med mig, sade hon. Nej, Magdalena, det är icke förbi, svarade jag, och »åter talade jag med henne och sade: sjung en av dina visor ifrån din forna tid. Det gjorde hon. Men jag tillsade henne att fortfara ännu en stund. Så stod hon och sjöng tätt vid min sida på klippan utmed forsen sina forntida goda visor — allt djupare och innerligare blev hennes röst — småningom sjönk hennes panna i himmelskt underbart mod — hennes ögon glimmade. Jag är viss, att hon i det ögonblicket var åter förvandlad till sin håg.» Det var då Richard störtade henne i forsen. »Men jag står ofta nu, helst om morgnarna, och spelar på Magdalenas klippa under de höga lummiga alarna. Jag står gärna och ser över vattnet och spelar eller sjunger en sång över den stunden — hennes ögon — hennes flygande, ljusblå halsduk — hennes armar, tillbakasträckta av hastig skräck för att rädda sig från det djupa, avgörande fallet i det skummande, vackra vattnet. Dock var hennes häpnad snart slut; hon drunknade i sin skönhets stund, hennes själ försvann ifrån oss i en blink.»

Tanken är lånad från Swedenborg: att människan uppvaknar till det nya livet i andens rike i det tillstånd, i vilket hon lämnat det jordiska. Men denna fantasi är här utförd i en riktning, som för en mystiker och fantasimänniska som Almquist kunde bliva — och måhända även blev — ytterst betänklig: att ett mord under vissa omständigheter vore icke blott berättigat utan även en rent förtjänstfull handling.

Emellertid blir herr Hugo alldeles förtjust i den originelle Richard Furumo och föreslår honom att bli slottets sagoberättare: »Jag har funnit det felet i våra berättelser, att de ej hava ett inre sammanhang med varandra och som är en klar följd därav att flera berättat. Det är naturligt och rätt, att varje berättelse skall vara ett slutet och enskilt stycke för sig, men jag önskade tillika, att de, jämte denna egna självständighet, även stode med varann i en inre (om också ej alltid genast insedd) förening, som bildade dem allesammans till ett enda allt mer och mer växande organiskt och fullkomligt helt.» Furumo åtager sig uppdraget, men blott på ett villkor: att »alla här rätta sig efter mitt humör, jag däremot aldrig efter deras». Ett helt blir det i alla fall, »då det flyter utur en enda människas väsende». Det hela skulle således bli noveller, avhandlingar m. m. om vartannat eller — för att begagna Almquists terminologi — en kolossal »fuga». Meningen var tydligen, att alla dessa olika berättelser skulle föredragas av Furumo, under det att de andra skulle bilda hans auditorium, och därpå ger Furumo ett utkast till innehållet: »Jag minns

Digitized by Google

nu, att jag ibland mina papper måste hava en berättelse, som jag en gång uppsatt, över huru hela världen uppkommit. Det är en skapelsemålning och bör väl då föregå alla övriga världens händelser. Det är verkligen sant, när jag för några år tillbaka var i sällskap med en man, blev jag genom hans tankar hänförd till lust att vilja bilda en hel världshistoria. Jag satte då däröver själv upp de föreställningar, som upprunno hos mig. Jag hann väl icke till mera än ett företal, men det är även något. Skulle herr Hugo vilja höra det? Om jag t. ex. först skulle framställa detta *företal,* sedan den nyssnämnda *skapelsedikten* och därefter vad annat som kan bli?» När detta skrevs, var således meningen att låta ramberättelsen Jagtslottet efterföljas först av Gudahataren och sedan av Skönhetens tårar samt tydligen också av de andra för Jordens blomma planerade styckena.

Törnrosens bok.

Alltsammans förelåg emellertid blott i manuskript, och Almquist synes hava haft en egendomlig motvilja mot att publicera något. Han hade ju förut blott utgivit några obetydligheter, och hans enda mera betydande tryckta arbete, Manhemsförbundet, var från 1820. Sedan dess hade allmänheten ej hört något av honom. Näppeligen kan kritiken över Manhemsboken hava gripit honom så djupt, att han därför skydde tryckpressen. Orsaken låg nog djupare. I ett brev till Janne Hazelius från 1828 skriver han: »jag får tillstå, att jag icke har hjärta att framställa någonting, som för mig är heligt och vackert, för någon människa, som jag tror trampar det under fötterna». Detta är ju alldeles i överensstämmelse med den nyromantiska läran om poesien såsom ett chiffersprak, som var till endast för de invigde. För dem, som betraktade honom såsom en inspirerad siare, hade Almquist däremot ej några betänkligheter att föredraga sina dikter, och under åren 1829—1832 hörde Malla Silfverstolpe honom läsa Jagtslottet, Hermitaget, Hinden och Vargens dotter. Antagligen var det i följd av en påtryckning från det nyromantiska kotteriet, som Almquist till sist vågade framträda inför offentligheten. Han och Atterbom hade blivit bekanta redan 1820 och hade under de följande åren kommit varandra allt närmare. Genom honom hade han förts tillsammans med Geijer, Palmblad och de andra stjärnorna i Malla Silfverstolpes salong; Livijn, Hammarsköld och Dahlgren kände han förut. Och så började han 1832 tryckningen av Fria fantasier, hvilka, betraktade såsom ett helt, af Herr Hugo Löwenstjerna stundom kallades Törnrosens bok, stundom En irrande hind — det var den fantastiska titel, han ville giva sin stora fuga. Det första häftet, som var färdigtryckt redan 1832, innehöll Jagtslottet, och enligt annons å omslaget skulle det andra häftet upptaga Gudahataren, Skönhetens tårar, Semiramis, Under hoppets träd och Ferrando Bruno. Planen för Törnrosens bok var således från början — frånsett ramberättelsen — densamma som för Jordens blomma. Sedan han fått se Gudahataren i tryck, blev han emellertid betänksam och makulerade upplagan — liksom han förut gjort med Amorina — så att endast sex sidor finnas kvar i ett enda, räddat exemplar. I stället kom det andra häftet att innehålla Hermitaget och Vargens dotter,[1] det tredje Hinden. Alla dessa tre

[1] Vargens dotter är ett bland Almquists äldre poem. En tidigare version — Den rika bondflickan — finnes i handskrift från 1827. Den 25 september 1832 lästes dikten

Digitized by Google

häften av första bandet kommo samtidigt ut i november eller december 1833. Planen hade därigenom blivit alldeles förryckt, och duodesupplagan, som i fjorton band fortsatte ända till 1851, har i själva verket ingen plan alls. I stället sökte Almquist att i den 1839—1850 utgivna imperialupplagan återupptaga den. I det följande skola vi ej heller taga hänsyn till de olika arbetenas tryckår, utan behandla dem i den ordning, i vilken de sannolikt skrivits.

Hinden. En direkt fortsättning på Jagtslottet är Hinden, som trycktes i det tredje häftet av Törnrosens bok (1833). Den skrevs troligen på hösten 1829 och upplästes i varje fall hos Adolf Lindblad den 25 september 1832. Endast med en viss reservation kan den kallas en novell, ty någon egentlig handling finnes icke. Hinden börjar med en mycket åskådlig, realistisk skildring av själva slottets interiör och upptages sedan huvudsakligen av en konversation mellan de olika familjemedlemmarna. De enda tilldragelser, som berättas, äro en förlovning mellan Julianus och Aurora och ett dödsfall, herr Hugos bror Andreas', av vars efterlämnade, starkt pessimistiska papper några utdrag göres. Dessutom berättas flera rena spökhistorier — bland dem den gammalmodiga skräckballaden Alvina af Savoyen. Av annan art är den berättelse, som föredrages av tante Eleonora och som har två titlar: Den lycklige skytten och Den olyckliga grefvinnan — med fullt skäl, ty de båda delarna hänga ej på något annat sätt hop, än därigenom att huvudpersonerna sägas vara desamma. Den lycklige skytten har till hjälte en typisk Sturm und Drang-gestalt, under det att den senare delen är självbiografisk och skildrar ett olyckligt äktenskap — i förstucken form Almquists eget. Vi behöva blott läsa t. ex. detta utdrag: »Hon visste icke att styra sitt lynne. En tyngd låg spridd över hennes varelse, som hon ej gjorde sig någon möda att skingra. Ett evigt missnöje var det sätt, varmed hon mötte nästan allting, som förekom henne. Varken egensinne eller elakhet var orsaken härtill, men hon förstod icke den plikt, som människan har att söka vara trevlig i umgänget med sin make... Det föll henne aldrig in att göra Edvard till viljes i någon småsak.... Det var icke exempel på, att hon nånsin följde Edvards yttrade önskan. Hon

upp hos Adolf Lindblad. Warburg[1] har riktigt framhållit dess likhet med 1700-talets skräckballader, och dess innehåll är en tragisk kärlekshistoria. En fattig bonddräng och en rik bonddotter få ej gifta sig med varandra. Efter att hava tagit nattvarden söka de gemensamt döden i vågorna. Denna historia fick ett efterspel i det verkliga livet. Almquists trogne lärjunge Gustaf Hazelius, som var gift, hade förälskat sig i en barnpiga hos Almquist, och båda dränkte sig i juni 1833 i Edsviken. Detta ställdes av samtiden i samband med Almquists fantastiska äktenskaps- och kärleksteorier — sannolikt med rätta, ty Gustaf Hazelius var Almquists trognaste lärjunge, som tog hans teorier på fullt allvar. Warburg har visserligen betvivlat detta samband, ty självmordet skedde i juni, och Vargens dotter trycktes först i december 1833. Men Hazelius hade naturligtvis läst dikten dessförinnan. Enligt det gängse — men ej riktiga — ryktet skulle Almquist hava berett dem till döden, varit närvarande vid självmordet o. s. v. Till samma tid — omkring 1827 — höra de först 1839 tryckta Björninnan och Månsången, vilka delvis hava samma färgton som Murnis, ehuru de ej spela i andevärlden. Björninnan handlar om en ung jägare, som av misstag skjuter sin älskade: »Guds kärlek gav henne att få dö i sin ungdom.» Bägge — särskilt Månsången — hava en romantisk inre lyrik, som är starkare än i de flesta andra dikter från denna tid, men som Almquist dock icke lyckats att fullt få fram. I formen företer Månsången en egendomlig blandning av ballad och fornnordisk dikt.

Digitized by Google

tycktes söka en slags egen ära uti att i obetydligheter vara självständig. Hon gjorde på hundrade olika sätt, men så som Edvard önskat, gjorde hon aldrig.» Även en mängd andra partier hava en självbiografisk karaktär. Bland den avlidne Andreas' papper finnas några anteckningar, i vilka Almquist tydligen skildrar sina egna föräldrar: »Min moders dödsdag! Jag var liten, då jag upphörde att se ditt anlete, min moder. Dystra, outgrundliga öde att vara ett barn av tvenne så olika föräldrar! . . . Vem skall jag klandra? Ingendera. Min lena, naturälskande moder, en vandrande Sonderling i alla tysta skogar? Nej, hennes anletes ögon vill jag aldrig glömma. Eller min outtröttligt raske, driftige, skarpsinnige, efter alla jordiska nödvändigheter jagande, slutligen i inre väg så olycklige fader? Nej!» Såsom frukten av detta omaka äktenskap kände han sig såsom »ett stormslitet segel på en villande sjö». Hinden innehåller ock ett självbiografiskt försvar för hans motvilja att framträda i tryck samt slutligen en förklaring till hela cykelns bisarra titel.

Drottningens juvelsmycke.

I Hinden förekomma också åtskilliga anspelningar på en novell, Baron Julius K*, som likaledes skulle utgöra en integrerande del av själva Jagtslottet och en direkt fortsättning av Hinden; den blev emellertid ej utarbetad förr än några år senare. Däremot var Almquist under den tid, då de tre första delarna av Törnrosens bok trycktes, sysselsatt med en ny roman, som är ett bland hans märkligaste arbeten och som trycktes i det fjärde bandet (1834). Det var Drottningens juvelsmycke. Till formen är denna roman i tolv böcker ganska egendomlig. Sambandet mellan den förra delen och den senare är ytterst obetydligt. De tre första böckerna handla om tvenne kärlekspar, vilka sedan så gott som tappas bort och i varje fall ej längre stå i samma förhållande till varandra som förut; de äro i de senare böckerna nya personager, vilka endast ärvt de föregåendes namn. Romanens egentliga hjältinna uppträder först med den sjätte boken. I själva verket är det också två olika romaner, som här samarbetats. Den första av dem hette Amandas skärp, och denna roman uppläste Almquist redan i september 1832 inför den nyromantiska societeten. Den är, till större delen, en brevroman i den gustavianska rokokostilen och rör sig om ett qui pro quo. Major Clas Henrik, som uppvaktar fröken Adolfine och som skänkt henne ett skärp, får i Hagaskogen se en beslöjad dam, som bär detta och som han därför tror vara Adolfine. Hon har där ett möte med hans kamrat Ferdinand, och han tror henne därför vara otrogen — i verkligheten var damen Adolfines syster Amanda, som älskar Ferdinand och av honom älskas tillbaka. Misstaget leder emellertid till flera förvecklingar och slutligen till en duell mellan de bägge vännerna, vilken dock får ett oblodigt förlopp. Huru det hela slutat, känner man icke, då denna avslutning totalt omarbetats för att passas hop med den senare Tintomaradelen. Men tonen i det hela tyder snarast på, att rokokoidyllen icke mynnat ut i en tragedi, utan att misstaget förklarats. Kort därefter fick Almquist emellertid idéen till en ny roman, som också spelade under den gustavianska tiden. Med denna roman var han sysselsatt åtminstone redan i februari 1834, ty då lånade han från Kungl. Biblioteket rättegångshandlingarna rörande Gustav III:s mord, vilka han flitigt anlitat i denna del, och i en förteckning på sina arbeten, som han kort därefter — den 2 mars — skickade till Atterbom, nämner han även Rubindiademet, som dock säges vara »under arbete ännu». Den 2 maj berättade han för en av sina vänner, att han *nyss* slutat »Tintomara». Om titeln synes han således hava tvekat. Den blev slutligen: Drottningens juvelsmycke eller Azouras Lazuli Tintomara, berättelser om händelser näst före, under och efter Konung Gustaf III:s mord. Sammanknytningen

Digitized by Google

mellan Amandas skärp och Tintomara skedde i de fjärde och femte böckerna, och då dessa skrevos, var Tintomara troligen blott i planen klar för Almquist. Själva Tintomararomanen börjar med den ryktbara maskeraden den 16 mars 1792, som skildras i den femte boken.

Titeln visar, att Almquist framträdde med anspråk på att hava skrivit en historisk roman, och med Tintomara kan han även sägas hava inlett den art av historisk roman, som vi sedermera möta i Crusenstolpes Morianen. Intresset för en dylik historisk skildring har han tydligen fått från Walter Scott, vars romaner då stodo på höjdpunkten av popularitet i Sverige; vissa av motiven hos Almquist kunna även följas tillbaka till Scotts romaner, särskilt till Peveril of the Peak. Händelserna ligga visserligen Almquists egen tid väl nära, blott fyrtio år, och det kan därför vara tvivelaktigt, om de ännu tillhörde »historien», men i Waverley är tidsavståndet ej större än sjuttio, och i bägge fallen kunde författarna stödja sig på en levande tradition. Almquist gjorde det i hög grad. Vi möta i romanen traditioner om mamsell Arfvidsson, om Henrik Sparres förmodade juvelstöld, om Muncks förbindelse med dansösen Giovanna Bassi, om hans påstådda faderskap till Gustav Adolf m. m. — allt visserligen i romanen totalt omdanat. Men han hade även mera säkra notiser från den gustavianska tiden. Hans mormor och hans morbror hade varit med på den ödesdigra maskeraden, familjens vän Björkegren hade varit informator för Anckarström, och även Gjörwell hade en tid stått denne nära. Slutligen hade Almquist noggrant studerat handlingarna i mordprocessen. För en rent historisk skildring i Walter Scotts stil lämpade sig dock icke hans begåvning. Hans Tintomara är mindre en historisk skildring än en sensationsroman, och det lider icke något tvivel, att han mer än av den nyktre Walter Scott tagit intryck av Victor Hugos strax förut, 1831, utgivna Notre-Dame de Paris. Just den historiska koloriten erinrar slående om Hugo, men visar ock den självständighet och den originalitet, med vilka Almquist förstod att omdana dylika intryck. Hos Victor Hugo är den gotiska katedralen en symbol av medeltidens anda, och i Quasimodo har han förkroppsligat denna; denna groteska, till det yttre vanskapliga, men renhjärtade gestalt är en personifikation av såväl den gotiska katedralen som av hela medeltiden. På ett liknande sätt har Almquist i Tintomaradelens början på ett genialiskt sätt fångat den gustavianska tidens själ — han har funnit denna i teatern, i maskeraden, och Adolfines och Tintomaras flykt över teatervinden erinrar, såsom man påpekat, mutatis mutandis, om Hugos bekanta skildring av Notre-Dame. Romanens hjältinna har även en viss likhet med Quasimodo och med

Digitized by Google

Esmeralda. Liksom dessa är hon ett instinkt- och naturväsen — en inom den samtida romantiska litteraturen ingalunda sällsynt gestalt. Uppslaget hade givits av Goethes Mignon, och inom den tyska litteraturen möta vi sedan Fouqués Undine samt Kleists Käthchen von Heilbronn, inom den engelska Fenella i Scotts Peveril of the Peak, och Almquist själv hade ju redan förut i Amorina skapat ett dylikt naturväsen. Men Tintomara är något nytt, även om Almquist fått uppslagen från Mignon, Fenella och Esmeralda.

Det konstitutiva för Tintomara är, att hon är androgyn — varken man eller kvinna eller bådadera, ett väsen som står över den mänskliga könsskillnaden. Innan hon själv uppträder i romanen, introduceras hon (i den fjärde boken) för läsaren genom ett samtal mellan tvenne kirurger. Man har trott — säger den ene — »att människan ursprungligen blott skapades till *människa,* icke man och ej kvinna, utan rätt och slätt *människa.* Förstår ni, min vän? Jag vet likväl icke, om med androgyn bör förstås en varelse, som är *ingendera* könet eller *bäggedera.*» Själv är han mest böjd för det senare alternativet, och androgynen var således en varelse, »som aldrig behövde sucka, tråna, förgås av saknad eller längtan efter en *annan*; som ej vore fången under kärlekens behov, glädje eller kval. De gamle, som med androgyn tänkte sig ett så fullständigt, självtillräckligt, i deras tanke gudasällt väsende, tillade, att det var just människans *fall* — eller åtminstone en integrerande del av fallet — då människoväsendet klövs itu, föll sönder i tvenne kön, vilkas öde skulle bli att till ve eller väl jaga varann oupphörligt. Genom den ursprungligen eniga människovarelsens söndrande, så att den i stället för *en* sfär blev *tvenne* hemisfärer, två slags varelser, man och kvinna — därigenom, min vän, uppkom väl möjligheten av kärlek (Eros), men också av tvist (Eris).» Romanen åskådliggör detta. Tintomara är själv fullkomligt oberörd av kärleken, älskar ingen, men alla förälska sig i henne, män och kvinnor, och de båda kirurgernas samtal börjar med en katalog på alla, som av olycklig kärlek till den gåtfulla varelsen begått självmord — kapten Mannerhjelm, som »under raseri slukat en pärla, som han en afton tagit ur denna siréns hår», unga Hedensköld, den rike, firade Severin Nichols, fröken Josephine R., som »tagit gift i ett glas rose. Hovfröken, grevinnan Amelie S. har länge varit i det tillstånd, att man vakar över alla hennes företag, och de räcka säkert ej länge. Allas beundran, Sara N., har redan upphört att andas.» I romanens fortsättning förälska sig de bägge systrarna Adolfine och Amanda i henne, likaså deras forna älskare. De bägge systrarna bli vansinniga, och Ferdinand mördar sin vän Clas Henrik.

Digitized by Google

Tintomara är emellertid icke blott androgyn. Man kunde även kalla henne ett djur, och här vända paradoxerna i Gudahataren tillbaka. Varför — frågar kirurgen — skulle det djuriska, naturiska vara så gement? »Det djuriska, som står under oss i de flesta fall, står dock över människan i ett, i synnerhet i en tid, då vi genom otaliga stridigheter äro oense inom oss själva. Det djuriska sättet att vara, instinktlivet, visar den harmoniskt intagande bilden av en hög enighet med sig själv. Ni har väl hört mystikernas tanke om *animal coeleste*? Människans strävande, påstår man, skall verkligen vara att till sluts bliva natur igen, att bliva liksom ett djur.» Ett dylikt animal coeleste är Tintomara, och då Almquist skickade sin bok till Atterbom, skrev han: »Den mystiska idéen om animal coeleste eller människan, icke naturisk eller djurisk i vanlig låg mening, utan som ovan bildningens strider född till natur och enhet med sig själv i himmelsk mening — en sådan föresvävning har visat sig för min själ. Den är måhända hednisk mitt upp i vår kristliga bildning; därföre är ock den av mig målade personen en hedning mitt upp i vårt kristnade tidevarv.»

Denna fantasi om androgynen såsom människans ursprungliga och högre väsen återgår till Platons dialog Symposion, upptogs sedan av renässansens mystiska spekulation, särskilt av Böhme, och spelade in även i nyromantiken, särskilt hos Friedrich Schlegel och Franz von Baader. För Schelling var den högsta livsformen en förening av ande och natur, och det var denna förening, som Tintomara, detta animal coeleste, representerade. Hon står alldeles utanför den samtida civilisationen och är fullkomligt oberörd av dess religion och moral. Hon är ett teaterbarn, dotter till den bekante Munck och en dansös Clara, hon har aldrig blivit döpt, har därför aldrig fått ett namn — ty Azouras Lazuli Tintomara äro blott namn på de roller, i vilka hon uppträtt — hon har aldrig hört talas om religion, aldrig varit i en kyrka, vet ej ens, vem Frälsaren är. Några vidskepliga föreställningar har hon heller icke — hon står alldeles utanför all religiös föreställningsvärld och kan därför knappt sägas vara ens en hedning. I det fallet äro hon och Amorina varandras motsatser. I en annan punkt stå de varandra närmare. Tintomara är nämligen också fullkomligt främmande för de allmänna moralbegreppen. Så känner hon icke skillnad på mitt och ditt, ehuru hon därför ingalunda är kleptoman, ty någon böjelse att stjäla har hon icke; hon anser det blott naturligt, att man tar, vad man behöver, och för egen del tar hon egentligen ingenting, utan mest för andras. Hennes mor hade önskat att få se drottningens juvelsmycke, och hon, som hade tillgång till

Digitized by Google

hovet, tog det helt enkelt och visade det för modern; hennes avsikt var att dagen därpå bära det tillbaka. Men frånsett detta, uppfyller hon utan all reflexion nästan alla budorden. Hon talar alltid sanning och tyckes knappt förstå, vad lögn är, hon älskar sin mor, är god mot alla, begår aldrig någon dålig handling, hon *är*, med ett ord, moralisk utan att känna några moralbud, endast på grund av sin känsla — ett animal coeleste.

Det var denna fantastiska gestalt, som Almquist gjorde till hjältinna i en halvt historisk sensationsroman, vilken — liksom Amorina — var ämnad att bliva en »fuga», ibland dramatisk, ibland berättande med några inlagda lyriska dikter. Enligt den ursprungliga planen skulle det ha varit Reuterholm, som lett intrigens alla trådar. Det skulle ha varit han, som skaffat Tintomara fritt inträde till den unge Gustav Adolf för att genom henne få makt över den blivande konungen,[1] och vidare var hans plan att göra henne till hertig Karls älskarinna för att genom henne behärska den svage hertigen. Slutligen var det han, som låg bakom mordplanen och begagnade Tintomara såsom en »lockfågel», vilken kvarhöll konungen på maskeraden, så att han där kunde träffas av Anckarströms kula. På grund av sitt uppträdande under maskeraden och sin stöld av drottningens juvelsmycke sökes Tintomara av polisen och flyr förklädd till gosse till trakten av Kolmården, där hon råkar de båda systrarna Adolfine och Amanda samt deras förut nämnda adoratörer, vilka alla förälska sig i henne. Så infinner sig Reuterholm på godset, där hon vistas, och med honom följer hon tillbaka till Stockholm, där Reuterholm fängslar henne, dels därför att hon icke skall yppa hans underjordiska planer, dels för att överlämna henne åt hertigen. Återigen flyr hon, råkar tillsammans med fröken Rudenschöld, och här antydas hennes sympatier för den Armfeltska komplotten. För att undgå Reuterholm nödgas hon ånyo fly, förkläder sig till gosse och blir »pipare» vid ett regemente. Avslutningen är mer än fantastisk. Hon blir upptäckt och dömd till arkebusering. I själva verket hade Reuterholm blott tänkt att skrämma henne och göra avrättningen till ett maskeradupptåg, som skulle uppföras inför hela hovet. Soldaterna hade fått order att blott skjuta med löst krut. Men bland dem befann sig ock en »volontär», den förklädde Ferdinand, och hans kula genomborrade hennes hjärta. Med denna knalleffekt slutar romanen. Atterbom hade utan tvivel rätt, då han i sin recension anmärkte, att ett dylikt offentligt skämt kunde måhända styrelsen i Dahomey tillåta sig, men åtminstone ingen europeisk regering.

[1] Under tryckningen lät Almquist detta motiv dock falla.

Digitized by Google

Såsom det framgår redan av detta kortfattade referat, som måst förbigå en mängd episoder i sensationsromanens stil, är Drottningens juvelsmycke en i hög grad fantastisk roman, och i en historisk tid hör en gestalt som Tintomara ej hemma. Även på Gustav III:s är en person otänkbar, som aldrig på något sätt kommit i beröring med ett religiöst föreställningssätt. Ser man emellertid bort från denna kombination mellan historia och otyglad fantasifabulering och betraktar romanen blott såsom en nyromantisk diktskapelse, måste man medgiva, att den innehåller »drag av den gedignaste konstnärsförmåga och det rikaste snille». Orden äro Runebergs i den recension, som han 1835 skrev över Törnrosens bok. Han var denna tids nog sundaste natur, han var realist, men han var tillika nog mycket romantiker att kunna uppfatta den obestridliga charme, som vilar särskilt över romanens hjältinna: »Huru skön är hon icke, huru fin, luftig, ja, till och med vis! Kanske har den dunkla, men harmoniska instinktens härlighet aldrig klarare blivit framställd och firad än den firas i hennes natur. Hon är icke en människa med ett blandat mått av förstånd och oförstånd, vetande och okunnighet, rikedom och brist; hon är ett djur, men det fullkomligaste, som kan tänkas, ett djur, vars minsta rörelse är grace, vars minsta blick är clairvoyant, omöjligt att fångas och omöjligt att tämjas. Med ett ord: allt hos henne är namnlöst såsom hon själv, och hennes inre liknar en slumrande natt, fullt av allt vad sommaren äger ljuvast och väntande blott en stråle av solen för att övergå till den härligaste dag.» I samma riktning gick Atterboms samtidigt skrivna recension. Törnrosens bok var »ett verk, vars lyten äro ytterst lätta att undvika, men vars skönheter äro ytterst svåra att likna». Han påpekade det bristfälliga i kompositionen, oförenligheten av det historiska och det rent romantiska, men också han fäste sig vid den poesi, som Almquist lagt in i själva huvudpersonens väsen. Denna härlighet — tillfogade den religiöse Atterbom — »är ändock en *hednisk,* så länge nämligen som ägarinnan ej varseblivit åtskillnaden mellan den *egna* självtillräckligheten och den *gudomliga* samt därföre icke heller sitt behov att av denna omfattas för att dymedelst upphöjas till den enda fullkomliga enheten».

Vid sidan av denna mystik träffar man emellertid i romanen på partier, vilka förebåda Almquists senare hembygdsrealism, så hans skildring av Kolmårdstrakten och framför allt av Stockholm med dess omgivningar. Drottningens juvelsmycke — såsom helhet nog en misslyckad skapelse — innehåller således uppslag i en mängd olika riktningar. I själva Tintomaragestalten har han drivit det nyromantiska

Digitized by Google

fantasteriet till dess spets, i naturskildringarna är han realist, genom sin förmåga att återgiva själva klangfärgen av den gustavianska tiden har han skrivit en i viss mening historisk roman; såsom helhet står Drottningens juvelsmycke sensationsromanen närmast.

Över huvud voro dessa år — 1832—1835 — en bland de alstringsrikaste perioderna i Almquists liv. Han hade efter en lång tvekan beslutat sig för att framträda inför allmänheten, men de gamla arbeten, han först tänkt publicera i Törnrosens bok, lät han ligga, under det att han i stället skrev nya, av vilka de flesta kommo att inflyta i de under dessa år utgivna delarna av Törnrosens bok. Några — Ramido Marinesco, Signora Luna, Arthurs jagt och Schems-el-Nihar — spela ännu inom den nyromantiska fantasivärlden. I de andra — Godolphin, Baron Julius K*, Colombine, Isidoros af Tadmor och Marjam — framläggas mer eller mindre öppet Almquists revolutionära sociala idéer. Vi börja med den förra gruppen.

Ramido Marinesco.

I brevet till Atterbom den 2 mars 1834 säges Ramido Marinesco ännu vara under arbete, men i slutet av året kom dramat ut såsom det femte häftet av Törnrosens bok och väckte då ett uppseende och ett bifall, som vi i våra dagar hava svårt att förklara. Till en del berodde förtjusningen möjligen på dramats »spanska» ton, ty denna var då något nytt; Victor Hugos Hernani, varigenom Spanien kommit på modet, hade kort förut, 1833, uppförts i Stockholm, och genom A. W. Schlegels översättningar kände Almquist till Calderon. Almquist har också sökt att göra sitt drama så spanskt som möjligt; han fullkomligt frossar i spanska, för svenska öron exotiskt klingande person-, ort- och växtnamn, men versen, som efterhärmar Calderons och de spanska romansernas, är mycket knagglig, snarast barock och förkonstlad, där den vill vara poetisk, och något drama är stycket knappast; i sin recension kallade Atterbom det ganska riktigt »en dramatiskt behandlad novell». Dess hjälte är ur en synpunkt den genom Mozarts opera bekante förföraren Don Juan, här framställd i en ny situation — såsom en Don Juan penitente: »i denna dager har jag aldrig förr sett Don Juans gestalt»[1], — men ur en annan är hans son Don Ramido Marinesco huvudpersonen. Av sin moder, Donna Bianca, skickas han från Majorca, där de bo, till Spanien att lära ridderliga seder. Där förälskar han sig först i Donna Estella, som besvarar hans kärlek. Men så får han höra, att hon är Don

[1] Genom ett egendomligt sammanträffande trycktes i Revue des deux mondes för den 15 augusti 1834 Mérimées novell Les âmes du Purgatoire, som behandlar en ångrande Don Juan. Almquist kan naturligtvis ej hava känt till denna novell, som för övrigt alls ej har någon likhet med hans drama.

Digitized by Google

Juans dotter, de äro således syskon, och han flyr. Därpå möter han efter varandra Ximena, Ormesinda och Juanna, och ständigt upprepas samma historia: han har ärvt sin fars lätthet att fatta eld och de unga damerna sina mödrars svaghet att genast giva vika. Alla äro de Don Juans döttrar: »er älskar jag — er alla ljuvt jag skyr — och flyr». Han vänder därför tillbaka till sin hemlandsö. Där försjunker han i betraktande av en tavla, som Don Juan målat, innan han övergav Donna Bianca, bilden av en kvinna av sällsam, överjordisk fägring. Men — och här kommer den Almquistska symboliken fram — i färgen hade Don Juan inblandat ett gift av så våldsam kraft, att den, som med läppen eller ens med ett finger berörde bilden, genast blev en dödens man. Då Donna Bianca hade frågat honom varför, hade han blott svarat: »Så jag målar, Donna Bianca, ty så roar mig att måla» — en replik, som med full rätt betraktats såsom ett motto för Almquists hela författarskap. I dramat berättas vidare, att Ramido, gripen av porträttets överjordiska skönhet, betäckt den giftmängda bilden med sina kyssar och sedan dött i ett skönhetsrus, i den »högsta stund, som livet får». Därmed slutar den så att säga första avdelningen av stycket. Symboliken är onekligen ganska dunkel, och i ett slags självrecension — Om sättet att sluta stycken i den sjätte Törnrosboken — har Almquist ansett sig böra förklara den. Don Ramido »har ute i världen först sökt och funnit det sköna, men tusen hinder — ibland annat många mänskliga inrättningar, mer och mindre visa[1] — hava stängt honom därifrån. Vad har han då gjort? Han har slutit sig i sitt inre. Men det evigt sköna, som gripit, förklarat och glätt hans själ, har förtärt hans yttre existens.» Därvid bör man alltid erinra sig, att för Almquist var den jordiska döden icke någon olycka — snarare motsatsen, ingången till livet i andevärlden, och av avgörande betydelse var härvid sinnesförfattningen i dödsögonblicket. Ramido, som slutat sitt jordeliv i en ren skönhetsextas, hade således nått detta jordelivs högsta lycka och dess bestämmelse. Med denna kommentar kan man ju förstå detta parti av dikten, ehuru den lätthet, med vilken Ramido — som alls icke är någon förförare i faderns stil — övergår från den ena förälskade damen till den andra, onekligen i vår tids ögon har ett stänk av komik.

Ännu mera bisarr är likväl dramats fortsättning. Ramido har uppfostrats av en from munk i ett näraliggande kloster, pater Anselmo. Inför sonens lik söker nu Anselmo förmå Donna Bianca att hata Don Juan, som övergivit henne och vållat sonens död. Men

[1] Här ligger hindret däri, att den allmänna moralen fördömer syskonkärlek.

Digitized by Google

Litografi av A. J. Salmson. Nordstjernan. 1843.

Digitized by Google

Digitized by Google

Bianca kan ej förmås därtill: han var skön, fruktansvärd och dunkel, »farlig, ack, men älskansvärd». Tvisten om Don Juan blir allt livligare, och till slut utropar Donna Bianca: »Dig, du skändlige, dig svär jag dyrt, att dig, just dig jag hatar!» Så lyfter Anselmo kapuschongen, som dolt hans anlete, och Donna Bianca utropar: »Gud! O svarta sol — Don Juan!» Därmed slutar stycket. Förföraren Don Juan hade ångrat sitt syndfulla liv, gått i kloster och såsom penitens ålagt sig att förmå alla de kvinnor, han förfört, att i stället hata honom. Denna föreställning om hatet såsom en lämplig penitens för begångna synder vänder också tillbaka i Almquists novell Målaren. Men även om man i allmänhet skulle godtaga denna fantasi, kan den ej tillämpas på fallet Don Juan, ty Donna Bianca älskar fortfarande sin förförare och säger sig hata hans belackare. Att denne befinnes vara Don Juan själv, gör ingenting till saken, och det var därför ganska klokt av Almquist att sluta stycket just med denna upptäckt. Fortsättningen skulle utan tvivel hava blivit, att Donna Bianca fallit i Anselmo-Juans armar. Atterbom — som förklarade Ramido Marinesco för ett skaldeverk, som höjde sig »vida över det mesta av vad Sveriges nyare vitterhet frambragt» — kunde likväl ej underlåta att stämpla denna penitens såsom »ett hokuspokus, ett taskspeleri». För övrigt — anmärker han med rätta — skulle Don Juan hava behövt Metusalems mångdubbla ålder, om han, såsom han uppgiver, hos alla de ett tusen och tre skulle underkasta sig samma botgöring, som han ålagt sig för Donna Biancas skull. Av Don Juan penitente lyckades Almquist således knappt göra något.

Signora Luna.

Sannolikt var det aldrig Almquists mening att få Ramido Marinesco upp på scenen, och i varje fall är stycket alls icke dramatiskt. Signora Luna är däremot ett verkligt drama, det nog mest betydande under denna tid.[1] Enligt Almquists egen uppgift var dock ej heller Signora Luna skriven för teatern. Jag har kallat detta stycke — skriver han — »ett drama, icke i mening att vara en teaterpjäs eller att uppföras, utan såsom en följd av tavlor, av scener, av situationer, i vilka de handlande personernas karaktärer dramatiskt röja sig, utvecklas allt mer och framstå i händelserna». Stycket var således blott avsett att vara ett läsedrama, och veterligen gjorde Almquist icke något försök att få det spelat. Detta skulle nog heller icke hava lyckats, ty som vi från det föregående minnas (sid. 96), var Kungl. teatern, huvudstadens enda, före 1842 ytterst konservativ i valet av

[1] Det skrevs antagligen i slutet av 1834, ty redan i början av nästa år kunde Almquist skicka manuskriptet till Atterbom. Tryckt blev det i sjunde bandet av Törnrosens bok, som kom ut i slutet av 1835.

Digitized by Google

repertoar. Hade emellertid Signora Luna 1835 kommit upp på scenen, hade denna representation möjligen framkallat ett genombrott. Signora Luna är nämligen en genomfört nyromantisk »drame» i Victor Hugos stil, två år äldre än Beskows så mycket tamare Birger och hans ätt, och liksom Hernani bildat epok i det franska dramats historia, hade möjligen Signora Luna kunnat göra det i det svenska. Nu gick stycket både i teaterns och i dramats historia tämligen spårlöst förbi.

Victor Hugo hade älskat gravvalv, kyrkor i nattbelysning, fängelsehålor, lönnmord, oublietter o. d. Allt detta finnes hos Almquist, som t. o. m. överbjuder Hugo i bisarreri. Man behöver blott läsa den första scenen för att få färgtonen till det hela: »Palermo utanför kyrkan la Martorana och de furstliga gravkoren.[1] Natt. Ett svagt och brutet sken emellan skyarna kastar så mycken dager över kyrkogården, att tvenne personer synas stående vid ingången till ett högt gravkor, vars pelare av antik arkitektur framskjuta ifrån själva kyrkans marmorvägg. Den ene av dem bär en rik, furstlig dräkt och hjälm på huvudet. Den andre står framför honom i lång svepning.» Scenen upptages av följande dialog mellan de tvenne: »När dog du? — säg fort!» »I natt, klockan tu.» »Var dog du? Säg snabbt!» »I Mantis kapell.» »Hur dog du? Säg högt!» »För Brintos stilett.» »Gå in i din grav tillbaka igen.» »Jag ryser — och går igen i min grav.» Efter denna spelöppning har man onekligen fått atmosfären för den följande handlingen. Denna atmosfär var den franska nyromantikens. Både i karaktärsteckningen och i den dramatiska byggnaden har Almquist här anslutit sig till Victor Hugo. Ehuru händelserna tilldraga sig på Sicilien, möta vi samma spanska färgton som hos Victor Hugo, samma starka effekter, samma dramatiska spänning; det finnes ej en enda död punkt i dramat, utan varje scen är laddad med handling. Det ena avslöjandet följer på det andra — överraskande, men icke utan romantisk konsekvens.

Före dramats början ligger en lång förhistoria, med vilken läsaren blott steg för steg blir bekant. Den muhammedanske sjörövaren Moharrem hade hört en kristen skald förkunna, att ingen kristen flicka skulle kunna förälska sig i en saracen, och han hade beslutat att vederlägga honom. På Sardinien bortrövar han — med hennes goda minne — den sköna Antonia Luna, som drabbas av faderns förbannelse: inom tre år skulle hon slås med blindhet. Signora Luna följer med Moharrem på hans sjörövarfärder, föder honom en son och en dotter,

[1] De furstliga gravarna befinna sig i domen, ej i Martorana. Men det är ganska betecknande för Almquists förkärlek för vackert klingande namn, att han gjorde denna omplacering.

Digitized by Google

och han är nära att verkligen älska henne. Men efter två år sliter han sig lös, överger henne och flyr, medtagande de båda barnen. Dessa förloras emellertid vid ett överfall, som de kristne göra, och själv blir Moharrem efter många år tillfångatagen av Palermos furste Rinaldo. Efter Moharrems flykt blir signora Luna blind och kommer också till Palermo, där hon vid dramats början möter oss såsom ett helgon, förrättande underverk, botande sjuka, befriande fångar och därför vördad av folket såsom ett överjordiskt väsen. Ännu märkligare öden ha de båda barnen haft. Sonen hade vuxit upp till en djärv krigare, som till sist svingat sig upp till Palermos tyrann, och det är mellan honom, furst Rinaldo, och den fångne Moharrem, som den nyss citerade dialogen föres. Rinaldo brinner av begär att erövra hela Sicilien och har nyss kuvat Messina, vars härskarinna, Violanta, såsom man tror, flytt till fastlandet. I verkligheten uppehöll hon sig i stället på ett slott i närheten av Palermo och hade t. o. m., förklädd till man, vågat sig in i staden, där hon under namnet Solano vunnit Rinaldos förtroende och blivit hans närmaste rådgivare. Hennes plan är att egga honom till allt brutalare våldsåtgärder för att därigenom göra honom förhatad av folket och på så sätt framkalla ett uppror. Allt detta ligger före dramats händelser, och då detta börjar, befinna sig således alla de fyra huvudpersonerna i Palermo. Ty Violanta var icke, som man trodde, dotter till Messinas forne härskare, utan hade som ett spätt barn blivit uppkastad på stranden vid Messina, och då hade det barnlösa fursteparet tagit henne till fosterdotter. I verkligheten var hon Moharrems och signora Lunas dotter.

Rinaldo följer Solanos råd, låter fängsla den ädle frihetskämpen Marzio Salviati och till sist även Palermos helgon signora Luna. Upproret är förberett, i det syftet lockas Rinaldo ut till det slott, där Violanta bor, och meningen är, att han skall störtas ned i en oubliette. I det avgörande ögonblicket sviktar emellertid Violantas mod, hon har gripits av ridderligheten i Rinaldos väsen, och då det gäller hans liv, finner hon, att hennes hat övergått till kärlek. Hon söker nu fåfängt rädda honom; av upprorsmakarna, som tränga in i slottet, blir han likväl övermannad och fängslad, och av sitt parti blir Violanta utropad till furstinna av Palermo. Hennes förhoppning är att kunna göra Rinaldo till sin gemål. Hennes partivänner, som frukta detta, skaffa en lönnmördare, som i kyrkan, under själva vigselakten, skall stöta ned brudgummen, vilken uppträder med slutet visir och uppgives vara en främmande riddare. Lönnmördaren blir Moharrem, vars stora hat är Rinaldo. Därpå följer slutscenen. Moharrem stöter ned sin egen son och sin dotter; signora Luna, som på ett underbart sätt återfått synen, igenkänner på några födelsemärken sina bägge barn, Moharrem har fallit för Rinaldos svärd, och signora Luna begär nu blott tre gravar åt dem, hon älskat. Själv vänder hon tillbaka till sin fäderneö att där vid föräldrarnas sida finna den sista vilan.

Denna handling är onekligen i Victor Hugos stil, och så äro även karaktärerna, särskilt Rinaldos. Inför Solano karakteriserar han sig själv:

> Överst stå, befalla och bli lydd i blixten,
> Sådan har min sed, mitt bruk, min lagbok varit,
> Är så än, och skall till döden sådan bli.
> — — — — — — — — — — — —
> Älska skall mitt folk sin hjälte, don Rinaldo!
> Själv skall jag, när sig Palermo lärt att lyda,
> Lära mig att älska mitt Palermo, jag.

Digitized by Google

Men förinnan dess med vapenklubban slår jag!
O, om mitt Palermo sin Rinaldo kände,
Visste, att jag älska kan den kvinnligt täcka,
Lydigt, underdånigt ljuva — ha, i uppror
Stolta stad! Du, lik en skön, upprorisk kvinna,
Kuvas skall! Men om du åter ljuv och kvinnlig,
Älskansvärd och med en darrning till mig nalkas,
Darrning, fin, knappt skönjelig — men dock en darrning
Om förlåtelse — en bön: då dig i famnen
Till mitt bröst, ja, till mitt hjärta vill jag trycka!

Det var denna ridderlighet, som besegrade Violantas hat. Tyvärr skymmas dessa förtjänster hos dramat dock till en del av de nyromantiska bisarrerier — också i Hugos stil — från vilka Almquist ej kunde göra sig fri. Moharrem *tror* sig vara död, icke blott en, utan två gånger mördad, först med Brintos stilett, sedan med gift, och hans fängelse utgöres av en grift i kyrkan. Bortser man emellertid från dylika fantasterier, vilka mycket väl kunna avlägsnas, utan att planen rubbas, torde Signora Luna nog vara den efterromantiska tidens mest betydande drama, åtminstone före Wecksells Daniel Hjort.

Schems-el-Nihar.

Med Signora Luna hade Almquist nått höjdpunkten av sitt nyromantiska författarskap, och ungefär samtidigt skrev han två episka dikter, som också äro starkt nyromantiska, ehuru utan det vilda bisarreriet i Signora Luna. Dessa dikter äro Schems-el-Nihar[1] och Arthurs

[1] Schems-el-Nihar, som först trycktes i imperialupplagan (1839), är mycket svår att datera och författades antagligen vid flera olika tillfällen. *Namnet* förekommer redan i Hinden, som troligen skrevs 1829 och trycktes 1833. Där omtalas »historien om den persiska trollflickan Schems-el-Nihar». Men i dikten är Schems-el-Nihar ej en persisk trollflicka, utan en abyssinisk drottning, och allusionen kan således ej avse den nu kända dikten, ehuru det egendomliga namnet gör det sannolikt, att denna i någon form varit påtänkt. Dikten Schems-el-Nihar sönderfaller emellertid i två bestämt skilda delar, vilka stå i ett mycket lösligt sammanhang med varandra. Den första (sångerna I—III) handlar om Schems-el-Nihar, den andra (den fjärde sången) om en strid mellan Amhara-folket och Gallas-folket, vilket anföres av Lumo. I brevet till Atterbom av den 2 mars 1834 nämner Almquist bland dikter, som äro »under arbete ännu» även »Auxuma (prins Lumo, Nioma etc.)». Prins Lumo är en bland hjältarna i den fjärde sången, och i avslutningen till den tredje förklarar Almquist, att »femton sånger hörde vi om Lumo, Gallasfursten, som mot Gondar stridde». I en not tillägger han: »Härav ser herr Hugo min förmodan, att detta blott fyrasångiga epos, Schems-el-Nihar, måste vara allenast en episod eller fragment av ett större, vilket i den följande fjärde och längsta sången låter höra sig såsom i sammandrag. Det ser ut att vara likasom grekernas lilla Iliad (Ilias mikra) i förhållande till den stora egentliga Iliaden.» Delarna av denna stort anlagda, men nu förlorade dikt skrevos antagligen vid flera tillfällen, och den 17 oktober 1835 uppläste Almquist Auxuma för Malla Silfverstolpe. Då var således ett huvudparti av dikten färdigt. Själva inledningen, de tre första sångerna, skrevos enligt Almquists egen uppgift på Fröåsa gästgivargård 1837. Möjligen gjorde han då också det sammandrag av de förut skrivna fragmenten, vilket föreligger i den fjärde sången.

Digitized by Google

jagt. Schems-el-Nihar består av fyra sånger, av vilka endast de tre första handla om Schems-el-Nihar, under det att den fjärde utgör ett sammandrag av ett tillämnat större epos i femton sånger, vilket sannolikt från början kallats Auxuma. Detta åter står i nära sammanhang med den gamla planen till universalhistorien i Jordens blomma. I denna cykel skulle ett parti behandla kristendomens första tid, och för detta skrevos eller — kanske rättare — planerades flera dikter: Melia, Svangrottan på Ipsara, Isidoros af Tadmor, Marjam samt i viss mån ock Schems-el-Nihar och Arthurs jagt. Den fjärde sången, som tydligen innehåller den ursprungliga planen och i omarbetad och sammandragen form återger de förlorade fragmenten av Auxuma, är nämligen byggd på det åttonde kapitlet i Apostlagärningar. Där omtalas, huru en etiopisk man av aposteln Filippus omvändes till kristendomen och döpes; han kallas »en hovman, som var en mäktig herre hos Kandace, drottningen i Etiopien och var satt över hela hennes skattkammare». Det var denna antydan, som Almquist utvecklade till en skildring av Abyssiniens övergång till kristendomen. De två hedniska folken Amhara och Gallas föra med varandra ett våldsamt krig, vars växlingar skildras. Men så uppträder Karadonko, den gamle, »som levat dold i skogen», och han visar sig vara densamme som den i Bibeln omtalade etiopiske hovmannen. Han skildrar sin resa till »Schelmos» (Salomos) stad, sin omvändelse till den milde »Yeschû Meschikos» lära och förmår så de stridande att övergiva hedendomen och mottaga dopet. Till detta parti ha de tre första sångerna endast en svag anknytning. De skildra, huru Schems-el-Nihar, en från Nubien flyktig flicka, räddas från ett lejon, huru hon sedan blir drottning över Amharafolket och reser ett tempel åt lejonguden. Detta parti sammanhänger således blott så till vida med det följande, att det förklarar uppkomsten av den hedniska kult, som utträngdes av kristendomen. Almquists intresse för kristendomens seger i Abyssinien tyckes dock hava varit tämligen svagt, och hans val av ämne bestämdes utan tvivel av hans smak för det exotiska, framför allt av hans förkärlek för välklingande, främmande namn. Dylika överflöda ock i hans dikt, och som vi sett skapade han nya, även där gamla funnos att tillgå, såsom Yeschû Meschiko för Jesus Messias, Jischajahu för Jehova o. s. v. Och lika färgskimrande bli naturbeskrivningarna: Kumrinatten, umjurosor, m. m. Men det kan ej nekas, att han fått en viss afrikansk kolorit över sin dikt, icke blott i språket utan ock i psykologien, och särskilt de tre första sångerna ha en verklig fläkt av exotisk romantik över sig.

Digitized by Google

Arthurs jagt.

Av en något liknande karaktär är Arthurs jagt[1], både däri, att dikten mynnar ut i kristendomens seger och att Almquists huvudintresse nog också här varit exotismen, särskilt de främmande bretonska namnen. Scotts Lady of the lake och Shaksperes King Lear ha givit honom några motiv, men det hela synes vara en fri uppfinning på grundvalen av de Artussagor, han läst och från vilka — samt från Ossian — han hämtat de flesta namnen. Handlingen är ganska enkel. Kung Arthur drar ut på jakt och möter i skogen en för honom okänd riddare, som inbjuder honom till Sir Merwyn of Glamorgan, där han skall skipa rätt mellan Merwyns döttrar. De äro nämligen tre, men Merwyn äger endast tvenne slott. Vilken av de tre skall bliva lottlös? Arthur ger de båda slotten åt Gonerill och Melilcoma — som starkt erinra om Shaksperes Goneril och Regan — och den tredje, Evirallin, flyr från fäderneborgen, då hon ej vill bliva sina stolta systrars tjänarinna. I skogen möter hon sedan den för henne okände Arthur och ber honom att hämnas på konungen för den orättvisa dom han fällt. Segerlönen skall bliva hennes hand. Arthur uppställer blott ett villkor: då konungen ligger besegrad på rännarbanan, skall Evirallin själv stöta svärdet i hans hjärta. Därpå böjer han sitt knä, blottar sitt svärd och ber henne stöta till, ty »jag Arthur är, ligger i banan fallen, besegrad, fången». Men Evirallin mäktar icke. Så lyfter han henne i sadeln och för henne till sin borg. Den sista sången skildrar, huru de bägge elaka systrarna komma till slottet att hylla den nya drottningen, i vilken de till sin häpnad igenkänna Evirallin, och huru hon förlåter dem. Därmed *borde* dikten vara slut, men den har fått ett tillägg, som är mera överraskande än naturligt. Merwyn yppar nämligen, att Evirallin ej är hans barn, utan dotter till hertig Cador i Cornwallis. Hennes verkliga namn var Ginevra. Därpå ber han om att bliva upptagen bland det runda bordets riddare och lovar att bliva kristen, varpå Arthur för honom berättar den gamla legenden om den heliga kalken, som det runda bordets riddare fått att vårda. Allt detta förefaller vara ett senare inskott, ty i diktens förra del har endast på ett ställe flyktigt antytts, att Merwyn var hedning. Frånsett detta tillägg hör Arthurs jagt nog till Almquists bästa versdikter, ty versen har här en klang och en melodi som endast sällan hos honom, och det hela är ju en ganska lyckligt funnen romantisk riddarsaga med en verkligt episk berättarton.

[1] I Almquists i början av 1835 utgivna Svensk språklära citerades de fyra första verserna, ehuru i en något olika version. Arthurs jagt hade därför troligen skrivits i slutet av 1834, men trycktes först i imperialupplagan 1839.

Digitized by Google

Vi vända oss nu till den andra gruppen — till de arbeten, som hava en mer eller mindre revolutionär tendens. I motsats till fosforisterna hade Almquist redan från början haft en viss dragning till samhällsomstörtande teorier. Icke inom politiken, ty för denna intresserade han sig ännu ganska litet. Han ansåg, att både de liberala och de ultraistiska tidningarna blott sysselsatte sig med en tarvlig dagspolitik, under det att de förbigingo de stora sociala frågorna. Men — skrev han i ett sedan omarbetat parti i Colombine — »länge dröjer det icke, förrän den europeiska kulturen skall se andra ämnen uppstiga framför sig av den rang, den underbara röst och höga betydelse, att människorna, häpna, skola förundra sig över, huru de någon tid kunna vara små nog att gå och leka med varann inom det nuvarande lilla politiska käbblet». Och i fortsättningen gör han ett anfall på tidningsutgivarna, som han kallar »spögubbar, arlekiner med doftande pudervippor och rödhåriga pajazzos med byxor utan ben i.» Dylika anfall på tidningsskrivare i allmänhet förekommo ju ymnigt i den konservativa pressen, och den rödhårige pajazzon avsåg utan allt tvivel den magre, rödhårige L. J. Hierta, »arlekinen» den liberale Sturzen-Becker, utgivare av tidningen Arlekin; om Argus säges, att han icke »längre är charlatan, ty därtill fordras utan tvivel någon förmåga att bedraga, vilken han på mycket länge icke haft». Av sina vänner fosforisterna ansågs Almquist därför ännu såsom en god nyromantisk konservativ. De uppmärksammade icke, att hos honom dock fanns gryet till en social revolutionär. Inom religionen hade den swedenborgianism, av vilken han under ungdomen så starkt påverkats, gjort honom till en aggressiv vedersakare av statskyrkan, och från samma utgångspunkt hade han kommit till åtskilliga fantastiska idéer om kärleken och äktenskapet. De antydas redan i Hvad är kärlek? samt i Parjumouf och skymta fram även i Murnis och Hermitaget. Hans eget olyckliga äktenskap gav dessa idéer en mera bestämd inriktning. Redan före 1838, då det definitiva genombrottet skedde, hade han författat flera rent revolutionära skrifter såsom Amorina, Gudahataren, Ormus och Ariman. Men dessa hade han låtit ligga kvar i skrivbordslådan, och samma öde drabbade även flera av dem, som tillkommo under åren 1834 och 1835. Några vågade han dock redan nu publicera. Tiden omkring 1835 kan därför i viss mån sägas vara en brytningspunkt i hans liv. Dittills hade han framförallt — i de arbeten, med vilka han framträtt inför allmänheten — varit en nyromantisk skald. Sådan förblev han väl under hela sitt liv. Men vid denna tid började de sociala intressena vinna överhand över de estetiska, och samtidigt utvecklade sig den nyromantiske fantasten till

Den revolutionära gruppen.

Digitized by Google

en banbrytare för ett realistiskt författarskap. Vi vända oss nu till hans under denna brytningstid skrivna arbeten.

Isidoros af Tadmor och Marjam.

Isidoros af Tadmor nämnes redan i marsbrevet till Atterbom 1834 bland de skrifter, som voro under arbete, och på hösten 1835 lästes stycket upp i Malla Silfverstolpes salong. Då Isidoros och Marjam i själva verket blott äro delar av samma drama, är det väl ganska säkert, att också Marjam författats vid samma tid eller 1834—1835. Publicera dem vågade Almquist ännu icke, och båda trycktes först i imperialupplagan 1839. Själva ämnet sammanhänger ännu med planen till Jordens blomma, och syftet var att visa, huru kristendomen genast vid sitt första framträdande fördärvats genom hedniska inskott. I den konversation, som efter uppläsningen av Isidoros följer i Jagtslottet, yttrar Frans, att han vill önska, att den nyomvände Isidoros icke förde med sig allt för mycket av sin hedendom: »Det går icke så fort eller lätt att bli rätt kristen; både vetenskap och konst försvara länge, tror jag, sin gamla plats hos människan, innan det enkelt heliga, det rent stora vinner seger.» Det är härom de bägge styckena röra sig, vilka visserligen hava dramatisk form, men snarast, liksom Ramido Marinesco, kunna betraktas såsom en berättelse i dramatisk form.

I Isidoros ställer Almquist först upp den helleniska hedendomen och den äldsta kristendomen mot varandra. I olika avskuggningar företrädes den förra av den store läkaren Isidoros och av skalden Ceraunus, den senare av Simon (Petrus) och Jochanan (Johannes). Ceraunus är en representant för den grekiska skönhetskult, som trots all idealitet dock ej trängt på djupet av livets frågor, Isidoros för den helleniska måttfullhet och harmoni, om vilka under romantikens dagar så mycket ordats, men som då prövningarna komma, icke visa sig nog bärkraftiga. I Simon och Jochanan möta vi Jesu personliga lärjungar, den förre den enkle fiskaren, den senare den hängivne svärmare, som stått mästarens hjärta närmast. Handlingen är enkel. Under ett par år efter frälsarens död har Jochanan vistats i Tadmor, där Isidora, läkarens dotter, förälskat sig i honom. En jordisk kärlek kan Jochanan dock ej besvara, och då Simon kommer till Tadmor för att kalla honom till Jerusalem, följer han med. Isidora blir då vansinnig, och nu visar sig Isidoros' måttfullhet ej hjälpa honom. Han blir utom sig av förtvivlan och drar ut i öknen att där finna sin förrymda dotter. Vid en brunn i denna träffas alla — Isidoros, Ceraunus, Isidora och de bägge apostlarna — och där omvändas hedningarna till kristendomen. Poeten Ceraunus hade gripits av det sköna i Jesu levnadssaga, läkaren Isidoros av apostlarnas förmåga att

Digitized by Google

bota Isidoras vanvett. Men frågan är: ha de också trängt in i kristendomens egentliga väsen? Denna fråga besvaras i Marjam.

I Jerusalem träffa de nyomvända en ej av ålder, men som det tyckes av sorgen böjd kvinna av folket, och då de fråga henne, om hon är kristen, svarar hon: »Kristen? Vad är det? Jag är av Davids hus, och jag har icke hört talas om det ord, du säger.» När de emellertid under samtalet erfara, att hon är Jesu moder, falla de ned för himladrottningen — den verkliga, ej den hedniska Kybele — under det att hon står oförstående inför deras dyrkan: »Marjam heter jag. Men I, för vad böjen I knä?» Då hon därefter försvinner in i griften utan att ses av de knäböjande, få dessa för sig, att de bevittnat hennes himmelsfärd, och de tycka sig högt i luften skåda hennes vita vingar. Men — säger Isidoros — hur hyllas hon av Simon och de andra? De se i henne blott en syster, »ett jordens barn, en kvinna såsom andra fler». Och då Isidoros för Simon sökt utveckla, att hon var en himmelsk jungfru, hade han blott svarat: »Skam ej är att ärlig moder vara.» Ännu mindre hade han förstått, vad som menades med trimurti (treenighet), ehuru Isidoros för honom framhållit parallellen Osiris, Isis och Horos. Då övergav jag — fortsätter Isidoros — varje myt och frågade helt kort, »om fader, moder, son ej vore tre, som dock gudomligt äro ett». För dessa spörsmål stodo apostlarna alldeles likgiltiga, och Jochanan svarade: »Oss det till livet ej behövs att tro på mer, än vad oss sonen själv har sagt. För nöjes skull kan du med mänskotankar sysselsätta dig.» De nyomvände lärde funno också snart, att Jesu lärjungar voro både enfaldiga och okunniga. Av dem — klagar Isidoros — har jag ej fått ett enda svar om de höga hemligheterna, om månens underbara gång och läkekraft, intet om planeternas virveldans. I enfald och i brist på kunskap stå de ej över Tadmors yngste hierodul. Men efter någon tid träffa de en »främling», som mera imponerar på dem. I dramat bär han intet namn, men vi hava ej svårt att igenkänna aposteln Paulus. Han talar idel gallimatias: »Hade jag ock icke andans gåva, så talade jag ändock, mig till vanheder. Vi skulle jag icke utskämma mig? Är jag då stor? Bort det. Men icke säger jag eder, att jag har andans gåva, utan jag har tungor och tungomål. Därföre skall gårdshunden klippas i stallet, på det att, när ekarne lövas i skogen, ingen må säga, att han druckit mjölk, när han njutit vatten.» Detta tal finner emellertid Isidoros »ganska vist». Han lovar, att han skall kunna förklara allt däri. Men »främlingens» ordström fortsätter, och särskilt bitter blir swedenborgarens satir, när Paulus kommer in på läran om satisfactio vicaria: »Gjorde icke han allt tillfyllest i vår stad

Digitized by Google

och ställe, huru kunde vi undgå vreden? Icke kan vreden bortgå av sig själv, ty den mäktige, som har vreden, är rättfärdig. Han är rättvis, och när han ser synden, vredgas han. Vi skulle ju därföre straffas? Så är det. Men nu skulle vi bliva saliga? Så var det. Därföre har han, den ene, frälsaren, tagit våra synder på sig att straffas i vår stad. Såsom han ock gjort, och det är skett. Så har han lidit, och straffet är utståndet och vreden slut. Ty vreden kan icke vara längre efter straffet. Den store i himmelen är nu nöjd, ty åt rättfärdigheten är tillfyllest gjort, efter straff är utståndet. Och åt hans rättvisa är nog skett; därföre är han nöjd. En har gjort synden, och en annan har lidit straffet; det är rättvist. Så är den mäktige nöjd. Ty ingen kan undkomma rättvisan; alltså äro vi nu undkomne.» Medan han så utlägger kristendomens grundtankar, frågar honom en arabisk konung: »Är du då en av de tolv?» Nej. »Är du en av de sjuttio?» Nej, konung. »Talade du med Jesus, medan han levde på jorden, och han lärde dig då?» Nej. »Har någon av de tolv lärt dig det du talar?» Nej. »Huru är du då kommen till din kunskap, så att du säger: jag har Jesu lära?» Jag har haft syner; därur har jag fått min lära.

Stycket slutar med en idyllisk scen många år därefter. Den av hedningen Isidoros och av »främlingen» förkunnade läran har segrat, och lärjungarnas enkla kristendom har förkvävts. Marjam och Jochanan ha dragit sig undan till det galileiska höglandet vid sjön Genesaret, och där vill Marjam dö: »Vid denna sjö gick han först, och han talade till fiskare. Så vill jag mätta mina ögons lust med Genesarets vågor, och mina ögons sista blick skall slockna ut på det galileiska vattnet.» Jochanan känner sig ensam, »mycket nytt är uppkommet, som jag aldrig hört av Herrans mun». »Församling? Kyrka? Det ropa de på, och jag vet icke, vad de ropa. Mig synes den människa salig, den Herren lever i anden hos», men nu vill folket »hava många ordningar och stadgar, därmed de dock mera skilja sig från varandra, än de samkas». Jochanan slutar dock dramat med en förhoppning: »Herren vet sin dag, och jag bidar glad. Om också mig ej bör att bygga kyrkor eller församlingar, så glad skall jag tala mitt ringa tal om kärleken ändå. Herre, har din dag gått i kvav? Men den skall uppstå.» De båda dikterna innehålla således icke blott en satir av den paulinska teologien, icke blott ett angrepp på huvudpunkterna i den kristna dogmatiken i allmänhet, utan ock en protest mot ordningar, bekännelser och stadgar överhuvud för det religiösa livet, och även de tre synoptiska evangelierna få en gliring. Varför — frågar Petrus och vänder sig till Johannes — skriver icke du?

Digitized by Google

»Nu skriva de, som själva intet sett och hört utan uppsamla efter andras ord. Jag hör också, att en vid tullen vill samla berättelserna om honom och om oss» — det är omdömet om Matteusevangeliet. Att Almquist drog sig för att utgiva en dylik brandskrift, var därför ganska naturligt, och då han sedan, 1839, vågade taga ut steget, skedde detta, såsom vi skola se, icke utan vådor.

Godolphin.

Samtidigt med det att han således gick till storms i den religiösa frågan, tog han upp även den sociala, ehuru här försiktigare. Godolphin, som den 10 september 1834 upplästes för Malla Silfverstolpe, förefaller vara ett mycket oskyldigt stycke. Almquist hade alltid haft en viss smak för rokokon, och vi hava redan sett, huru lyckligt han i den förra delen av Drottningens juvelsmycke efterbildat dess brevstil. Godolphin är ett försök att skriva en rokokokomedi, och såsom imitation betraktat är detta lustspel ganska lyckat. Själva planen är visserligen i hög grad orimlig och barnslig, men den är alldeles i rokokokomediens stil, och Regnard eller Piron kunde mycket väl — vad handlingen beträffar — hava skrivit detta lustspel. Däremot äro deras alexandriner onekligen vida bättre, ty Almquist hade alls icke sinne för detta versslags egendomliga rytm, och hans kortare verspar äro ännu sämre. Men Godolphin är icke blott en rokokoimitation, utan snuddar också vid en av Almquists älsklingsidéer. Styckets hjältinna är den ryktbara kurtisanen Ninon de l'Enclos. En ung ädling från Dauphiné har kommit till Paris, hon har fäst sig vid hans »fraîcheur» och vill besegra denna oskuld från landet. Det lyckas och det lyckas inte. Han svärmar för den enkla Jasmée i Dauphiné och vill icke böja knä för den firade salongsdamen: han skulle kunna älska en Ninon utan snille, en Ninon, som kunde glömma sig själv, en Ninon, som vore naturen själv. Det är ju Almquists gamla idéer. Men de förkunnas här icke med samma övertygelsetrohet som förut. Utan att den unge lantjunkaren själv vill medgiva det, har han dock blivit kär i den förtjusande Ninon, och — värst av allt — han tror sig i Paris hava träffat det enkla naturbarnet Jasmée, men denna Jasmée har varit — den förklädda Ninon! Stycket slutar därför med en egendomlig bekännelse: »Jag älskar, älskar dig — jag älskar evigt, evigt — dock icke dig, som här du står framför Henry, men dig i min Jasmée.» Ninon står således i viss mån såsom segervinnare på platsen, och naturbarnet Jasmée förflyktigas till en overklig fantasibild. Detta är ju — som sagt — något ganska oskyldigt. Den konversation, som i Jagtslottet följer på styckets upplösning, är däremot sådan, att man här tycker sig höra libertinen Kellgrens stämma. Europa har under de senaste århundradena bevittnat tre stora revolutioner: »Religionsfriheten fäktade i Europa sin segerkamp vid begynnelsen av 1500-talet. Friheten i seder lät sin upptakt höras vid medlet av 1600-talet. Och vid slutet av 1700-talet bröt den politiska friheten in.» De namn, som äro knutna till dessa tre stora revolutioner, äro Luther, Ninon de l'Enclos och Napoleon. »Idéen om *frihet i seder* vill frihet blott ifrån alla i grunden oriktiga, skadliga och naturvidriga bojor på människans sedeliv, men icke ifrån andra. Alla falska plikter skola bannlysas ifrån plikternas område, varefter de återstående sanna skola älskas, vårdas, uppfyllas... De blott titulerade dygderna äro de sanna dygdernas värsta fiender och ett av lastens största stöd. När detta djupt och allmänt fattas, då medför det en välvning i bildningen, betydelserikare än själva den nuvarande politikens brytning.» Almquists hat mot alla lagar och ordningar tyckes således nu hava

Digitized by Google

fått övertaget över hans äldre sedliga och religiösa idéer, och han citerar utan egentligt ogillande ett yttrande av Ninons far: »Är det icke enkelt, simpelt och naturligt, att man tillåter sig äta, när man är hungrig och magens safter fordra mat? Likaså enkelt, simpelt och naturligt är det ock att...»

I varje fall vågade Almquist icke trycka detta 1834, utan väntade därmed till slutet av 1838, då han mera öppet framträdde såsom en revolutionär författare; Godolphin inflöt då i tionde bandet av Törnrosens bok.

Baron Julius K*.

I de sjätte och sjunde banden — båda 1835 — trycktes däremot de mindre aggressiva Baron Julius K* och Colombine, vilka antagligen skrivits samma år. Den förra romanen hade länge varit påtänkt och utgör en direkt fortsättning av Hinden, men är i den form, den nu föreligger, först skriven i slutet av 1834 eller början av 1835 och innehåller till en stor del ett ganska roligt och godmodigt skämt med Fredrika Bremers 1834 utgivna Presidentens döttrar. Huvudintresset anknyter sig till baron K:s efterlämnade papper. Han är nämligen son till hertig Fredrik Adolf och mamsell Hagman samt får därigenom tillfälle att uttala sig i äktenskapsfrågan — samma problem, som sysselsatt Almquist ända sedan ungdomsskriften Hvad är kärlek? »När himmelsk sympati lever emellan tvenne hjärtan så rent, så djupt, så mäktigt, att om också någon olikhet dem emellan för övrigt finns, den är så underlägsen och liten, att den glädjefullt brinner upp i sympatiens klara låga — då äro dessa väsendens själar förenade som makar. Varföre? Jo, därföre, och endast därföre, att de äro det. Men när en himmelsk sympati, ren, djup och mäktig, icke finnes emellan tvenne hjärtan — då leva de ej som makar i varann och äro icke så förenade. Om en tredje varelses hand välsignat dem, om hans mun talat över dem, så äro dessa varelser likväl ej så förenade, att de som makar leva i varann. Varföre äro de det icke? Jo, därföre, och endast därföre, att de icke äro det.»

Colombine.

Colombine är djärvare i anläggningen. I allmänhet har man antagit, att Almquist fått väckelsen till denna dialogiserade novell från Victor Hugos drama Marion de Lorme. Men detta torde knappast vara riktigt, ty utom det att Hugos drama rör sig inom 1600-talets hovvärld, och Colombine snarast är en svensk bondberättelse, är ju den dygdiga kurtisanen en ingalunda inom litteraturen ovanlig typ, och Marion och Colombine äro slutligen alldeles olika variationer av denna. Marion är en fallen kvinna, som höjes genom en ren kärlek. Colombine däremot är icke någon fallen kvinna. Visserligen är hon en glädjeflicka, men hennes själ har alltid varit ren, och det är icke kärleken, som återupprättar henne. Ty — och här kommer Almquists originella etik fram — det yttre är likgiltigt; det kommer blott

Digitized by Google

an på sinnesförfattningen.[1] Colombine kallas »duvan från Skåne» samt är även en duva i oskuld. Såsom ett treårigt barn hade hon bortrövats från sina föräldrar, ett enkelt, redligt bondfolk i Skåne, och till sist hamnat på ett jungfruhus. Där gör greve Fredrik hennes bekantskap. Han är en dygdeentusiast, men samtidigt en svuren fiende till alla hävdvunna samhällsordningar, särskilt till moralbegreppen. Han var förlovad med den konventionella Emilie, men rymmer med Colombine, och i ett brev till familjen skriver han: »Det är för min tillärnade bruds alla så kallade fullkomligheter, jag flytt. Hon är så dygdig — o Gud — flyr jag då för dygden, jag, som är dygdens förklarade entusiast? Nej, men jag flyr, jag flyr ändå ... Jag förgås i grannskapet av denna atmosfär, som låter känna sin tryckning på tre famnars avstånd runt omkring» — vi känna igen tankegången från Hermitaget. Det bästa i novellen är den scen, då detta brev som en bomb slår ned i familjen, särskilt det följande samtalet mellan fadern och den exemplariske sonen Jakob. Fadern är icke alldeles missbelåten med sonens lilla äventyr: »Jag kan icke hava någonting emot, att ungdomen är ung; jag har en gång varit så själv, och det var icke det ledsammaste.» Det är — fortsätter han — »själva djävulen, vad det är mycket, som filosoferna icke begripa». Vad begripa icke filosoferna, min far? — »En rask sälles liv ... Skickade icke vår Herre då och då en frisk karaktär, såsom mig bland andra, att vända upp och ned på diverse, så skulle världen dö av mal.» Fortsättningen är tyvärr ej lika lyckad, utan blir allt mer och mer sentimental. Den dygdälskande greve Fredrik och den renhjärtade Colombine komma på sin flykt ned till Skåne, där Colombine återfinner sina föräldrar och blir — efter att för första gången hava gått till nattvarden — gift med den ädle Fredrik, vars far till sist försonat sig med partiet.

Det märkliga i Baron Julius K* och Colombine är emellertid knappast idéinnehållet, ty vad detta beträffar, upprepar Almquist egentligen blott sig själv, utan det är den allt starkare realismen. Den förra romanen är snarast en beskrivning över resor i Sverige, som Almquist själv gjort, och han visar sig här som en ypperlig landskapsskildrare. Han tar här även till orda för ett mera realistiskt bildval inom poesien: »En liten, ganska vacker vit blomma, varmed jag skulle vilja likna din pannas färg i denna stund, är Saxifraga, och det går ännu an på latin, men skulle jag komma fram med sten-

Den gryende realismen.

[1] I en mera krass form hade Almquist framlagt denna teori i det troligen redan 1826 skrivna brevet Ifrån Leonard. Älskarinnan har där ådragit sig lues och vistas på kurhuset: »Hon omtalade själv för mig allt med en serafs röst, en daggblommas tårar.»

Digitized by Google

bräcka och säga: Min flicka satt hos mig med pannan skär som sten bräckan — hur gick det då?» Endast jag blev van, så skulle det gå bra. »Du har rätt, jag tror också, att blott man hunne vänja sig, så skulle det bli mycket bra.» I Colombine möter man ett försök att skildra ett allmogeliv. Detta och flera andra tecken tyda på, att det nu kommit till en brytning i Almquists författarskap. Han börjar förlora smaken för det vilda, nyromantiska fantasteriet — även om han aldrig kunde helt befria sig från detta — och i stället allt mera dras över till verklighetsskildringar. Detta skedde ungefär samtidigt med Fredrika Bremers framträdande; hennes första mera betydande roman, Presidentens döttrar, hade utgivits 1834. Men det är knappt troligt, att hennes realism haft någon betydelse för Almquist. Den är ju ännu ganska svag, hon rör sig inom den högre samhällsklassen, under det att Almquists realism har en avgjort folklig karaktär, och — framför allt — de flesta karaktärerna i Presidentens döttrar tillhöra ännu Sturm und Drang-litteraturen. Snarare har Almquist — trots hennes motvilja mot honom — påverkat Fredrika Bremer. Den gryende realismen låg onekligen hos hela tiden, och på 1830-talet fick man även i det tongivande Frankrike en realistisk romanlitteratur; Balzacs Le père Goriot kom ut 1834. Hos Almquist sammanhängde hans realism utan tvivel med hans vid denna tid allt starkare framträdande demokratism och denna åter med den liberalism, som gjort sig gällande på 1830-talet och till vilken Almquist, liksom Uppsalafosforisterna, ännu i Colombine ställt sig ganska avog; den liberala tidningskritiken, som betraktade honom som fosforist, hade också tämligen hårt gått åt honom. Vid samma tid skedde emellertid en omsvängning inom den utländska litteraturen. De franska romantikerna, som dittills varit legitimister, hade så småningom gått över till det liberala, t. o. m. till det radikala lägret; så Lamartine, så Victor Hugo, så Lamennais. Särskilt de båda sistnämnda ha haft en stor betydelse för Almquist, framför allt Lamennais, vars revolutionära Paroles d'un croyant 1834 kom ut i svensk översättning. I Tyskland hade romantikern Heine, med vilken Almquist också hade flera beröringspunkter, utvecklat romantiken i radikal riktning och särskilt gjort det Schlegelska kotteriet till föremål för en mördande persiflage. Att dessa rörelser både i Sverige och i utlandet skulle inverka på en för intryck så mottaglig natur som Almquist, är tydligt, och åren 1835—1838 äro därför den egentliga brytningsperioden i hans liv. Men samtidigt såg det ut, som om han alldeles ämnade draga sig från litteraturen. Det sjunde bandet av Törnrosens bok hade kommit ut 1835, men sedan dröjde det ända till 1838, innan det åttonde följde.

Digitized by Google

Om orsakerna till denna paus ha åtskilliga gissningar framlagts. En har varit hans missmod med anledning av Carl August Hagbergs kritik i Upsala Correspondenten: Bref till ett äldre fruntimmer om Azouras Lazuli Tintomara och Ramido Marinesco. Denna vänder sig emellertid icke blott mot Almquist utan mot hela den nyromantiska skolan — även mot Victor Hugo, av vilken Hagberg kort därefter blev en stor beundrare — och icke minst mot Goethe, som Hagberg ansåg såsom primus motor till den osedlighetspropaganda, som den nyromantiska skolan enligt hans mening drev. Synnerligen nya äro argumenten icke, och en stor del återfinnes i Tegnérs tal 1817. Att Almquist skulle hava lagt denna av en ung magister i en föga läst landsortstidning införda kritik synnerligen hårt på sinnet, är dock mindre troligt, isynnerhet som han mot denna kunde uppställa Atterboms välvilliga recensioner. Därtill kommer, att kritiken trycktes redan i mars 1835, och sedan utgav Almquist både den sjätte och den sjunde delen av Törnrosens bok. Men även om Hagbergs angrepp icke haft någon betydelse för den tystnad, som Almquist under tre år nu ålade sig, följer därav icke, att ej andras kritik kunnat bidraga därtill. Såsom vi sett, hade Almquist mycket länge tvekat, *om* han överhuvud skulle framträda som författare inför allmänheten, och skrifter, som delvis voro tryckta, blevo ofta makulerade. Vidare var han, även om han ej tog Hagbergs anfall synnerligen djupt, mycket känslig för kritik, både den offentliga och den enskilda — icke minst för den senare, när den kom från tongivande personligheter. I Uppsala hade han åtskilliga vedersakare även inom den nyromantiska kretsen, Goethehataren Hwasser och den ortodoxe, intolerante Fahlcrantz. Vid deras omdömen lade han väl mindre vikt. Men mera betydde Geijer. Ehuru de ännu stodo på vänskaplig fot med varandra, voro både deras karaktärer och deras konstuppfattning så olika, att de icke kunde känna någon djupare sympati för varandra. Och Geijer var icke den, som stack under stolen med sina meningar. Då Signora Luna lästes upp i den Silfverstolpska kretsen och Atterbom översvallade av förtjusning, anmärkte Geijer — enligt vad Palmblad berättar — »att motiverna voro så invecklade, planläggningen så konstlad, att han tyckte sig höra det ständigt arbetande maskineriet oupphörligt knarra». Geijer nöjde sig emellertid ej med dessa enskilda omdömen, utan i en recension av Fahlcrantz' Ansgarius i Swenska Litteraturföreningens tidning den 9 juli 1836 riktade han med utgångspunkt från en uppsats av Almquist i Skandia (1833) ett direkt angrepp på dennes bisarreri: »Vi ha två innerliga vederviljor, som i grunden röra samma sak. Det ena är,

Digitized by Google

att snillet skulle vara något synnerligt abrakadabra, för allt förstånd otillgängligt; den andra, att — så vida det kunde begripas — det endast vore att anse såsom en excentrisk kraft, som vid vissa tillfällen gör sitt spektakel till allmän förvåning och förlustelse. En antidot mot slik svindel är att betrakta snillets bruk till husbehov.» Recensionen är onekligen märklig och förebådar Geijers anfall på hela den nyromantiska skolan 1838. Nu har — skriver han — romanticismen kommit även till Frankrike och har även där till en början vänt sig till det förflutna, till medeltid, chevalerie, katolicism. Men ingen poesi kan »leva blott på det förflutna, utan varder därav vanmäktig». Det är tydligt, att denna recension skulle ganska smärtsamt beröra Almquist, och därom vittna även hans brev till Atterbom. Men å den andra sidan gav den honom också något att tänka på, ty Almquists egna idéer vid denna tid gingo, såsom vi sett, i samma riktning. Har någon kritik medverkat till Almquists treåriga tystnad, har det nog snarare varit Geijers än Hagbergs. Ytterst berodde dock denna tystnad sannolikt därpå, att han var osäker på sig själv och kände sig i viss mån stå vid skiljovägen — han liksom Geijer.

Lundaprofessuren.

Även hans yttre biografi under denna tid vittnar om samma osäkerhet. Almquist tillhörde ej de uthålliga naturerna, och vid det dagliga skolarbetet, han såsom rektor för ett stort läroverk hade att utföra, hade han grundligt ledsnat, liksom han förut tröttnat på Manhemsförbundet, Värmlandsidyllen m. m. Att samvetsgrant sköta ett rektorat under dessa år av ett rent febrilt författarskap var ju ej heller möjligt, och han började därför se sig om efter andra förvärvsmöjligheter, som kunde ge honom mera tid till författarskap. Då ämbetsmannabanan var stängd för honom, funnos egentligen blott två: en professur eller en prästerlig tjänst. 1837 försökte han sig på bägge hållen. Ett vid denna tid gjort försök av vännen Atterbom att skaffa honom en professur i indisk filologi, som för honom borde inrättas, var naturligtvis ett fullkomligt dödfött hugskott — visserligen icke därför att Almquist på intet sätt hade dokumenterat sin kompetens, utan därför att inga pengar funnos att skapa nya lärostolar. Men 1835 blev den Norbergska professuren i Lund ledig genom den förre innehavarens död. Denna professur hade tillkommit genom en privat donation av 16,666 rdr. 32 sk. banko, vars ränta skulle utgå till lön åt en professor i franska, tyska och engelska. Men genom ett kungligt brev av 1837 blev professurens omfattning ändrad. Såsom i en föregående del angivits, var universitetsbibliotekarien skyldig att föreläsa lärdomshistoria. Härifrån blev han nu befriad, och i stället bestämdes, att professor Norbergianus jämte sina förra åligganden även skulle föreläsa och examinera i estetik. Frågan var då, när platsen skulle besättas, var huvudvikten skulle läggas: på språkkunskap eller på »estetik», och även rörande estetik hade man mycket svävande begrepp, vilket framgår därav, att Nicander, som endast hade sina poem att komma med, också anmälde sig som sökande. Även Almquist tyckes hava samma för vår tid något främmande uppfattning. Under specimenstiden, 1838, utgav han nämligen icke mindre än fyra band av Törnrosens bok (delarna

Digitized by Google

åtta, nio, tio och elva), och av Thomander åberopades också detta författarskap: »Sedan denna akademis stiftelse har här icke funnits mer än en (tydligen Tegnér), vilken visat sig kunna åstadkomma estetiska produktioner med Almquists jämförliga. Han har producerat saker, som uthärda sammanliknandet med det bästa, vår litteratur har att uppvisa. Stycken sådana som Ferrando Bruno, Isidoros af Tadmor, Marjam[1] m. fl., för att icke tala om de allmännare bekanta, äro av den beskaffenhet, att icke blott en Stagnelius, utan även en Hugo, en Lamartine, en Byron med heder skulle kunna vidkännas dem.» Emellertid fordrades också disputationer inför fakulteten. I det syftet utgav Almquist två jämte tolv teser, fyra i vartdera språken tyska, franska och engelska. Den latinska disputationen, De vita et scriptis Francisci Rabelæsi, var litteraturhistorisk och torde vara varken bättre eller sämre än den tidens vanliga professorsspecimina. Den andra, på franska, Essai sur le caractère principal de la poésie présomptive de l'avenir, skulle väl avse att styrka hans kompetens både i estetik och franska och är mera märklig. Själva ämnet — om framtidens poesi — är ju onekligen högst egendomligt, och skall något program kunna läsas ut ur disputationen, torde detta vara, att denna framtida poesi skulle bliva realistisk, övergiva romantikens drömmar samt ge ett uttryck åt tidens idéer — ett program, som någorlunda sammanföll med Geijers samtidigt framlagda. Tyvärr var avhandlingen skriven på franska, och även Almquists vänner måste medgiva, att den var behäftad med så många språkliga fel, att den snarast var demeriterande. I mars 1839 förekom frågan i konsistoriet, vars majoritet ställde sig på den knappt hållbara ståndpunkten, att lärostolen »endast var att betrakta såsom en profession i moderna språken». På grund av denna tolkning uppfördes Almquist först i tredje rummet; några förklarade honom inkompetent. Bakom majoritetens tolkning låg dock nog ett annat motiv. Lundakonsistoriet var delat i två partier, av vilka det ena, minoriteten, anfördes av Thomander, och majoriteten var angelägen om, att detta parti ej skulle förstärkas med Thomanders gode vän Almquist. Av Kungl. Maj:t avgjordes tvisten i april 1840, då Almquists gamle antagonist Hagberg utnämndes. Huruvida detta, med hänsyn till Hagbergs *då* ännu utgivna skrifter, var rättvist, vågar jag ej avgöra, men till en stor del torde utgången hava berott på den kraftiga agitation, som Hagbergs fader, den inflytelserike C. P. Hagberg, själv och genom sina vänner drev. Den nye professorn visade emellertid sedermera — särskilt genom sina mästerliga översättningar — att han var platsen fullt vuxen, troligen mera än den visserligen långt snillrikare, men mindre språkkunnige medtävlaren. För denne var likväl genom denna utnämning universitetsbanan stängd.

Almquist blir präst.

Föga bättre framgång hade han, då han ville söka sin lycka på den prästerliga banan. *Att* en man med hans åsikter överhuvud tänkte bliva präst, har av eftervärlden dömts hårt och ogillades även av hans nära vänner såsom J. A. Hazelius. Men lika litet som vid fallet Tegnér får man här tillämpa vår tids åskådningssätt. Man gjorde på 1820- och 1830-talen ingen hemlighet av, att man sökte pastorat för att få ett levebröd. Tegnér erkände öppet, att han av ekonomiska skäl ville bliva biskop i Växjö, och Almquist förnekade ej, att han av samma skäl lät prästviga sig. I sina åsikter om den ortodoxa dogmatiken stodo de varandra ganska nära. Detta hindrade emellertid icke Tegnér att mottaga biskopskräklan. Men i olikhet med Almquist kände han icke det ringaste intresse för en diskus-

[1] Dessa tre, som trycktes i imperialupplagans första del, vilken först utkom till julen 1839, hade Thomander blott kunnat läsa i korrektur.

Digitized by Google

sion om Paulus' teologi. Han ansåg den visserligen vara förryckt, men han lät mycket gärna mindre begåvade individer tro på satisfactio vicaria och andra absurditeter. Kyrkan hade viktigare uppgifter än ett dogmgräl. Den var framför allt en kulturanstalt, och det var ur den synpunkten, han med gott samvete ansåg sig kunna mottaga chefskapet över Växjöstiftet. För Almquist låg frågan något annorlunda. Han var en religiös mystiker, och för honom ägde dogmerna en verklig betydelse. Prästeden var därför för honom en samvetssak, och likväl avlade han den. Hans forna lärjungar i Mannasamfund, vilka betraktade honom såsom profet för en särskild religion, sågo därför i detta steg en av ekonomiska skäl framkallad trosavsvärjelse — kanske icke alldeles obefogat. En individs handlingar förestavas likväl oftast icke av ett enda motiv, utan av en sammanvävnad av många, ideala och mer eller mindre tarvliga, vilka han själv ej alltid kan skilja från varandra. Så var det nog också här. Till svar på Janne Hazelius' förebråelser skrev Almquist: »Jag tycker icke om, att man betraktar frågan blott ur den ekonomiska synpunkten, blott såsom ryggstöd, ty *ehuru denna sida nog är sann,* så är det dock lika sant, att jag av naturen är kallad att tala till folket.» Att betrakta detta yttrande blott såsom ett försvar för en dålig sak, ett argument, på vilket han själv icke trodde, kan möjligen vara riktigt, men behöver ej vara det. Det kan mycket väl vara — och var troligen — en bevekelsegrund, med vilken Almquist för sig själv sökte bemantla sin trosavsvärjelse. Han *hade* verkligen något att säga i den religiösa frågan, han kände sig kallad till reformator, och såsom mystiker satte han sig över de legala formerna. Några dagar innan han avlade dimissionsexamen, skrev han till Hazelius: »Incitament behövs! Ett sådant incitament är jag, jag ser det tydligt, att detta måtte vara den mig av Gud givna roll.» Det var denna reformatoriska uppgift, som han vidare utvecklade i den 1840 tryckta skriften Prestens ställning i tidehvarfvet, och ganska säkert hyste han den här framlagda åsikten redan 1837, då han ingick i kyrkans tjänst. Som vi sedan skola se, lät han sig ej heller genom prästeden hindras från att uppträda mot statskyrkans lärobyggnad, och hade omtanke om brödfödan varit hans enda motiv, hade han nog hållit inne med de kätterier, som nu kommo att hindra hans befordran.

1835 hade Söderköpings pastorat blivit ledigt. Den siste innehavaren, som dog detta år, var latinaren Tranér, och hans föregångare hade varit den förut omtalade juntabrodern Gustaf Abraham Silverstolpe — således två »lärde», av vilka ingendera haft några religiösa intressen. Till regala gäll ägde Almquist såsom skolrektor extra ansökningsrätt, och att han efter dessa företrädare ansåg sig kunna göra bruk av denna, var ju alldeles i enlighet med tidens uppfattningssätt, enligt vilket skollärartjänsterna betraktades såsom expektansplatser till befordran inom kyrkan. För att bliva kompetent reste han på våren 1837 upp till Uppsala och avlade i en svindlande fart de behövliga proven — dimissionsexamen den 22 maj, praktisk teologisk examen den 7 juni, pastoralexamen den 17 i samma månad; prästvigd blev han den 11. Kompetent till pastoratet i Söderköping var han således, men då frågan slutligen avgjordes i maj 1839, blev han förbigången av en komminister. Dylika motgångar voro dock ej ovanliga — Tegnér t. ex. hade ju förgäves sökt flera pastorat — och därmed voro Almquists befordringsmöjligheter inom kyrkan naturligtvis ej avklippta. Han anmälde sig också under de följande åren till flera olika gäll, men med lika liten framgång. Det enda nådevedermäle, han erhöll, var, att han 1846 utnämndes till regementspastor vid livbeväringen med en årlig lön av 170 rdr.

Digitized by Google

Dessa fakta är det emellertid nödvändigt att hålla i minnet, då vi komma till en annan punkt i Almquists liv. Ofta har ju uppgivits, att Almquist, då alla befordringsmöjligheter för honom nu stängts, i desperation brutit med det samhälle, som icke hade någon plats för honom, utgivit sina brandskrifter Amorina, Det går an, Marjam, Ormus och Ariman m. fl. samt från fosforismen övergått till det liberala lägret. Detta stämmer emellertid icke med data. Första delen av imperialupplagan av Törnrosens bok med Ormus och Ariman, Marjam, Gudahataren, Ifrån Leonard m. m. började troligen sättas redan 1838, ty i januari 1839 hade Thomander och Ahnfelt läst en del i korrektur. Amorina kom ut i augusti 1839, Det går an i december samma år.[1] Konsistoriets omröstning till professuren i Lund skedde i mars 1839, men befordringsärendet avgjordes av Kungl. Maj:t först i april 1840. Ända till dess var utgången oviss. Söderköpings pastorat tillsattes visserligen i maj 1839, men denna motgång var ingalunda avgörande. Dessa data visa således snarare motsatsen av vad som påståtts. Sina värsta brandskrifter publicerade Almquist icke, *sedan* han förlorat alla befordringsmöjligheter, utan just vid den tidpunkt, då det för honom var farligast att framträda såsom revolutionär. Detta ger dock Almquists »avfall» en annan karaktär, det ger dessa skrifter en färg av övertygelsetrohet, som man icke skulle kunna tillmäta dem, så vida de utgivits av en individ, vilken känt sig utstött ur samhället och därför ej hade något att förlora. Vi hava också funnit, att hans avfall, liksom Geijers, i tysthet varit förberett under de år, som föregingo eruptionen.

Skrifter 1838—1840.

Under åren 1838—1840 fullkomligt översvämmade Almquist bokmarknaden — med all sannolikhet i syfte att stärka sin kompetens till den estetiska professuren, väl också till ett pastorat, ty ännu gällde även här litterära och vetenskapliga meriter. Till en del var det gamla saker; andra hade utarbetats under åren 1835—40 såsom de flesta styckena i delarna åtta, nio, tio, elva (alla 1838), tolv (1839) och tretton (1840) av duodesupplagan, Det går an (tryckt 1838, men då ma-

[1] Då kom även imperialoktavupplagan ut. Enligt P. A. Norstedts trycklista trycktes boken först under det senare halvåret, och att det skedde strax före jul, framgår av en lös annons, som förläggaren Laseron lät utdela: »I dag på eftermiddagen kl. 3 utkommer och säljes å B:co 5: 32 sk. hos förläggaren S. I. Laseron (Stadssmedjegatan nr 8) ävensom hos de flesta herrar bokhandlare i Stockholm Törnrosens bok i imperialoktav» etc. Orden »i dag» åtföljas ej av något datum, men att det varit omedelbart före jul, framgår därav, att boken säges vara »högst passande till en julgåva». Laseron, som var en mycket flitig annonsör, hann ej före den 30 dec. få in annonsen i Nyaste Dagligt Allehanda (där det fortfarande står »i dag») och först den 3 januari 1840 i Aftonbladet.

Digitized by Google

kulerad, nytryckt 1839), Amalia Hillner (1840), Folkskrifter (1839—40), Europeiska missnöjets grunder (1838, men då makulerad), Om svenska uppfostringsväsendet (1840), Menniskoslägtets saga (1839) och en mängd mindre artiklar.

Urnan. Dessa skrifter hava en ganska olika karaktär och röja de olika strömningar, som bröto sig i Almquists väsen: det romantiska bisarreriet, den realism, för vilken han nu, fullt medvetet, ville bliva en banbrytare, och den sociala radikalism, till vilken han alltid känt sig dragen, men som under dessa år fick en betydligt rödare färgton än förut. Vi vända oss först till de berättelser, i vilka särskilt det romantiska inslaget är det dominerande. Urnan (1838 i Törnrosens bok) är en medeltidsberättelse, som är hållen i den Spiesska lånbiblioteksromanens stil, men behandlar i förblommerad form en fråga, som tydligen livligt sysselsatt Almquist det år, då han avlade prästeden. Novellen skall nämligen visa upp det oriktiga i att hålla en ed, och Almquists egen uppfattning framgår klarast av ett meningsutbyte mellan riddar Mauritz och dennes biktfader. En ed — säger den senare — »skall endast hållas med villkor, att den icke kräver, vad orätt och ogudaktigt befinnes». Nej — svarar riddaren — »en ed måste hållas ovillkorligen; annars är det alldeles ingen ed, utan endast ett ord såsom andra.» Då patern citerar Kristi ord: I skolen icke svärja, får han till svar: »Så, pater, är du nu där? Du är då på samma stig som de kätterska nylärarne! Akta dig! Nå gott. Det må väl vara sant, att kyrkan — allmännelig, katolsk och helig, som hon är — i detta som i annat infört mycket, det Kristus aldrig lärt, och även infört, vad han rent förbjudit, det må vara sant, att eden är ett påhitt av edert eget skrå — så avlys den då, om du har makt och kraft därtill, säg, att ed skall aldrig göras.» Denna protest mot löfteseder är emellertid inlagd i en berättelse, som är så bisarr och så orimlig, att den knappt torde hava begripits av läsekretsen.

Palatset. En liknande tendens har också Palatset (i Törnrosens bok 1838), som däremot stilistiskt är en bland Almquists bäst skrivna noveller, visserligen ytterst bisarr, men erinrande icke — såsom Urnan — om Sturm und Drang, utan om Hoffmann och Poe, och spännande som en sensationsroman — vilket den också kan sägas vara. Almquists gamla smak för det exotiska kommer här fram nästan starkare än förut. Händelsen tilldrar sig visserligen i en engelsk sjöstad, men där i ett palats, som tillhör en japan, och dettas prakt skildras med en fullkomligt vild fantasi. Almquist försöker sig t. o. m. på att tala japanska. Berättelsen är emellertid icke blott en efterromantisk sen-

Digitized by Google

sationsnovell. Den har framför allt en tendens. Till det yttre riktar sig denna mot japanens för européer orimliga moral, men författaren framställer saken så, att icke blott den japanska moralen, utan moralen över huvud vilar på nedärvda fördomar och att japanens i själva verket ej är mera orimlig än européens. Japanen i fråga har, åtföljd av sina bägge döttrar, flytt från Japan till Europa, där han förvärvat en fabelaktig rikedom. Min härskare — berättar han för Richard Furumo — »har vredgats över min bortresa, stridande mot hans och hans företrädares förbud. Slutligen har han utspanat min vistelseort och genom bud med ett holländskt skepp skickat mig sin befallning att dö. Jag är lycklig att vara född i så högt stånd, att jag äger rättigheten döda mig själv, när min härskares dom kommer, och jag behöver icke falla för en bödel. Denna min rättighet skall jag nu, nedböjd till fållen av hans hitsända skrift, iakttaga, och jag skall ärofullt upprista mig, så som många av mina fäder före mig gjort, när deras herres domar på gult siden anlänt till deras hus. Och även så skola mina döttrar dö.» Japanen utför sitt uppsåt, ristar upp magen på sig själv och dödar sina döttrar. Furumo söker visserligen hindra dessa vansinniga självmord, men fann »Kubos (den japanske monarkens) politik att tvinga sina undersåtare inom Japans område kanske strängare, men i grunden alls icke orimligare än så många europeiska prohibitioner». Den japanske ädlingens stolthet över prerogativet att få skära upp sig var »i grunden samma sak som de hundrade ömkligheter, varöver Europas privilegierade brösta sig» — det ser ut, som om Almquist här tänkt på det svenska adelsprivilegiet att avrättas med svärd och ej med bila. Det är tack vare dylika fördomar, som de naturliga känslorna kuvats. Fadern älskade sina barn och ansåg det dock såsom sin plikt att på Kubos befallning döda dem; döttrarna ville leva, men följde utan knot fadern i döden! Det var japansk moral. Vilar icke också — det är novellens innebörd — vår västerländska moral på fördomar, från vilka vi ej kunna befria oss? Intresset för denna tendens skymmes i Palatset dock undan för Almquists lust att tumla om i en exotisk värld och för det spännande, fantastiska äventyret. Novellen är ännu skriven ej av realisten, knappt heller av den sociale revolutionären, utan av den bisarre nyromantikern Almquist.

Araminta May.

En annan samtidig novell i den åttonde Törnrosboken (1838)[1], Araminta May, är ännu bättre skriven och kan sägas utgöra blomman inom en genre, i vilken Almquist förut försökt sig — så i Drottningens juvelsmycke. Det är en rokokonovell i brevform, ehuru för-

[1] Araminta May skrevs på sommaren 1837.

Digitized by Google

lagd icke till 1700-talet utan till Almquists egen tid. Den är förtjusande, kvick, graciös, en bland de få av hans skapelser, i vilka man icke hör »maskineriet gnissla». Den är romantisk genom det lätta, spirituella fantasispelet, den innehåller några av Almquists allra bästa realistiska målningar, och samtidigt är den på sätt och vis riktad mot det svärmeri för landsbygden i motsats till staden, vilket både förut och efteråt kommer fram i Almquists skrifter. Den berör slutligen också det problem — äktenskapsfrågan — på vilket Almquist alltid grubblat, men gör detta, utan att tendensen får makt över poesien. Araminta May är således i Almquists diktning en liten ädelsten med många olika fasetteringar, mot vilka ljuset bryter sig.

Hjälten, son till en förmögen köpman i Stockholm, har av fadern skickats till prosten Enequist i Grönhamn, och den hemliga avsikten är, att han i prostgården skall finna en hustru, ty fadern tål ej de ytliga, bortskämda stockholmsflickorna. Skildringen av prostgården och prostfamiljen är överdådigt rolig, satirisk, utan att vara överdriven, åskådlig och gjord på kornet. De unga prästdöttrarna vinna ej den unge stockholmarens hjärta. Den allvarliga Hedda, som läser Scrivers Själaskatt, är för religiös, docerande och tråkig. Den glada Karin pinar ut honom med sin sunda »svenskhet» och sin mani att sjunga folkvisor. Ännu sämre går det honom, när han kommer till en kommissariefamilj på Ullsättra. Allt är där huslighet och ekonomi — »ett enda ord av högre tycke hörde jag icke minsta vindkast av. Ingen skymt av liv och täckhet.» Dessa meddelanden har Fabian — så heter den unge mannen — nedskrivit i ett brev till en ung kvinnlig släkting, Henriette, som uppfostrats i hans fars hus, men till vilken han förut tydligen ej lagt märke. Hon visar sig emellertid redan från början vara en ypperlig brevskriverska, kvick, »spydig» och icke utan ett klädsamt litet koketteri. Bland annat berättar hon för Fabian om en ung dam, miss Araminta May, av engelsk extraktion, men född i Sverige, som efter Fabians bortresa kommit på besök till dem, och denne blir tydligen allt mer och mer intresserad av den unga engelskan. Så ger han resolut Hedda och Karin på båten och reser tillbaka till Stockholm för att träffa Araminta May. Men — hon befinnes aldrig hava existerat. Det hela har varit ett litet skämt av Henriette — något i samma stil med Ninons påhitt i Godolphin att kläda ut sig till den lantliga Jasmée. Upplösningen blir, att Fabian sätter sig över faderns motvilja mot stockholmsflickorna och friar till Henriette, som i Araminta May givit ett självporträtt. Hos henne fann han, vad han icke funnit hos mamsellerna på landet. Han fann *poesi,* och vad han särskilt fäste sig vid, var hennes skälmska koket-

Digitized by Google

teri: »Om bördor finnas i livet, som jag nog tror, så skall du locka mig att anse dem lätta genom att säga tyngden icke vara tung.» Detta är ju icke sant, men »vem kunde uthärda nattens mörker, om vi icke ljöge litet ljus till strålar omkring stjärnorna?» Hur mycket bitter livserfarenhet döljer sig ej bakom dessa Almquists ord, och dock — hur litet bitter verkar han ej här i denna dröm om en lycka, som aldrig blev hans!

Folkskrifter.

Araminta May står mitt emellan hans romantiska och hans realistiska berättelser. Men det var tydligt, att han nu ville sluta upp med fantasiens irrfärder, vända tillbaka till verkligheten och skildra denna. Det åttonde bandet av Törnrosens bok, med vilket han åter, efter den treåriga tystnaden, framträdde för allmänheten, har en kort inledning, Återkomsten. Richard Furumo, som länge varit borta, uppenbarar sig åter oförmodat på slottet. Under sin bortovaro har han varit på resor. »Jag hör med nöje — säger herr Hugo — att du under dina resor som oftast tagit in och gästat hos själva *folket*.» »Ej underligt, då jag själv hör dit.» »Och ändå tycker jag, du ej sällan ger oss tavlor och berättelser ur andra kretsar, dem man brukar kalla högre.» Richard medgiver detta, men lovar att i det följande komma med skildringar även ur folkets liv och ger åtskilliga titlar på berättelser, med vilka han tänkte roa herr Hugo. Några tyckas ej hava kommit längre än till planen, men flera blevo utförda. I de närmast följande Törnrosböckerna trycktes Kapellet, Skällnora qvarn och Målaren, och 1839 började Almquist en särskild serie, kallad Folkskrifter, vari han införde Arbetets ära, Grimstahamns nybygge, Ladugårds-arrendet m. m. Det går an, som också hör till denna grupp och som enligt Återkomsten skulle ingå i Törnrosens bok, utgavs däremot först såsom ett särskilt arbete.

Svenska fattigdomens betydelse.

Såsom inledning till det hela kan man betrakta den i tionde bandet av Törnrosens bok (1838) införda avhandlingen Svenska fattigdomens betydelse, som utan tvivel är en bland de mest geniala, som flutit ur Almquists penna. I denna tar han bland annat upp frågan, varför den svenska romanlitteraturen är så litet svensk. Visserligen — säger han med hänsyftning på Fredrika Bremer och fru von Knorring — »hava vi försök att bringa den husliga romanen på svensk botten. Vi hava lovvärda Hvardagslif, Cousiner, goda Vänner, trogna Grannar o. m. s. Utan tvivel tar det sig dag från dag. Men utom namnet på svenska orter tyckes för övrigt ingen röst ur landet själv höras i dessa arbeten. Skulle man t. ex. giva personerna tyska efternamn och kalla ställena Halberstadt, Paderborn, Nürnberg, Dresden, så torde föga mer behöva ändras, för att sammansättningen funne sig likaväl

Digitized by Google

hemma i Tyskland som i Sverige.» Dessa romaner äro icke specifikt *svenska*. Svenskheten består heller »icke i en fnurr, en arkeologisk dammighet». Om du — yttrar han på ett annat ställe med hänsyftning på goticismen — »frågar mig, huruvida, för att odla skönhetssinnet på ett rätt svenskt sätt, behöves förtrolighet med asaläran, så skall jag också härpå ingenting stort svara dig. På namnen Odin, Tor, Frigga, Nore, Svea — antingen de stå i vers, på diligenser eller på ångbåtar — ankommer det icke. Jag vet ej, varföre de skulle uteslutas ur vår skaldekonst, så ofta ett styckes väsende kräver dem. Men icke hjälpa de mycket, om väsendet saknas.» Själv söker Almquist i sin avhandling att finna ut, vad som är det svenska nationallynnets särart, och denna finner han i vår och landets fattigdom. Teorien har en viss likhet med Montesquieus klimatlära, som för goticismens utbildning på 1700-talet betytt så mycket. Fattigdomen har nämligen för Almquist samma härdande kraft, som det hårda klimatet haft för Montesquieu, ty »att vara fattig, det betyder att vara hänvisad på sig själv». Förstår svensken denna sin natur, *kan* han vara fattig, *då* har han en kraft som duger. Denna tanke, som så till vida är rent romantisk, att den står i avgjord strid med 1700-talets teori om yppighetens nytta, utvecklar han på ett överlägset sätt. Det svenska nationallynnets symbol finner han till sist i nyponbusken: »Betrakta dess lilla, enkla, ljusröda blomma, och känn den utomordentligt fina, nästan svaga lukten, den ädlaste likväl, som luften bär. Här är ingen yppig, rik bladighet, icke den fullsaftiga, högröda, om brånad påminnande söderländska törnrosen, och icke heller här den starka narkotiska ångan, en syster till ambra, mysk och all österländsk rökelse... Den är gestalten av fattigdom, vilt behag och kyskhet. Den bär på sig uttrycket av hela vår nordiska natur, samlat i en fantom.» Om riktigheten av en karakteristik av ett nationallynne kan man ju alltid tvista, men vad man icke kan förneka, är, att *denna* karakteristik är stor poesi. Almquist ger likväl här icke blott uttryck åt en vacker, poetisk uppfattning av det svenska folket. Även demokraten kommer här med styrka fram. Att skriva för folket — börjar han — att måla händelser ur dess liv, är onekligen ett vanskligt företag. Dylika skrifter tränga ej fram till det egentliga folket. Dess läsning består av psalmboken, katekesen och stundom bibeln. Den, som skriver *om* folket, måste därför vända sig till herreklassen, och mellan denna och bondfolket ligger en klyfta. Herreklassen är icke nationell, hela dess bildning är utländsk. Herreklassen äter och sover i Sverige, men den känner med Tyskland, Frankrike eller England. Och bondfolket? Det fortfar visserligen att vara svenskt, men

Digitized by Google

det saknar ledare. Dylika kan ej det onationella herrskapsfolket bliva. Visserligen ståtar detta ibland med sin fosterländskhet, »deras frun-timmer sjunga folkvisor, långdraget och ängsligt», männen kunna hålla patriotiska tal »vid tillfällen, då ordandet tjänar till ingenting», men de känna ej svenskt, betrakta det lägre folket snarast som fien-der, och herrskapsklassen kan därför »utan tvivel undvaras». Ökas detta missförhållande, är det fara värt, att själva staten till sist går under.

Den lilla skriften är således starkt demokratisk, vida mera än Geijers samtidigt, efter »avfallet», skrivna artiklar. Dessa idéer hade länge legat och jäst hos Almquist, och hans genombrott som demo-kratisk, realistisk folkförfattare hade många anor. Han stammade ju från en gammal bondesläkt, hade uppfostrats på landet och hade tidigt påverkats av Rousseaus idéer. Dessa hade först lett till den fantastiska Värmlandsepisoden, som visserligen misslyckats, men dock icke mer, än att han alltjämt behöll sin förkärlek för det idealiserade bondelivet. Ett annat ferment hade kommit från goticismen. Även här hade detta slagit ut i fantasteri, i Manhemsförbundet. Men kvar blev dock den känsla för äkta svenskhet, som Geijer tecknat i Odal-bonden och som Almquist själv så ypperligt fått fram i Svenska fattigdomens betydelse. Mest betydde nog hans ständiga resor i olika svenska bygder, genom vilka han lärde sig känna både folk och land. Jag låter — skrev han i ett brev — »resans direktion i detaljer bero av slumpen, och jag har det besynnerliga ödet, att vart jag kommer, behöver jag knappt några minuters sammanvaro, förrän människorna med största önskvärdhet öppna för mig sitt innersta, ifrån bönder räknat till och med baroner och grevar, gamla och unga. Jag får kasta blickar in i de olikaste själsförhållanden, intressanta händelser avslöja sig, och likasom nya, märkvärdiga landskap upp-täcka sig för den resande i den yttre naturen, avtäcka sig de älsk-värdaste vrår av människohjärtan, som jag aldrig förr känt.» Det är också i reseskildringarna — i Drottningens juvelsmycke och Baron Julius K* — som den blivande realisten först röjer sig. Och så-som författare för folket hade han redan tidigt försökt sig. 1818 hade han utgivit Grå kappan, och ännu 1827 hade han skrivit en ren folkskrift om en statdräng på Antuna, som avrättats för ett mord. I hans första författarskap hade folksagan ingått såsom ett mycket framträdande element — så i Cypressen, Semiramis, Hermitaget m. fl. Av betydelse blev också hans bekantskap med Walter Scott. Dennes så genomsunda realism kunde han väl aldrig tillägna sig. Men näp-peligen hade själva ramen till Törnrosens bok, Jagtslottet, tillkommit

Digitized by Google

utan allt inflytande från Waverleys författare. Hovmarskalken herr Hugo — Almquists första, mera realistiskt tecknade gestalt — har onekligen stora likheter med Scotts slottsherrar. Ännu så länge var dock romantiken Almquist allt för övermäktig, för att han skulle kunna fullfölja detta uppslag. Men på 1830- och 1840-talen möter man, såsom Werin framhållit, i hela Europa en renässans i realistisk riktning av den Gessnerska lantliga idyllen, i Tyskland Immermanns Oberhof (1839), i Frankrike George Sands La mare au diable (1846), i Danmark Blichers E Bindstouw (1842) m. fl. Dessa bygdeberättelser ha nog icke haft någon direkt betydelse för Almquist; de flesta voro senare än Kapellet och hans andra folklivsskildringar. Men de visa tendensen hos tiden, och på närmare håll fick Almquist ett uppslag, som han däremot kunde tillgodogöra sig. Det var från Runebergs Elgskyttarne (1832). Både i Almquists egen naturell och i de impulser, han mottagit, funnos således förutsättningarna för ett folkligt, realistiskt författarskap.

Arbetets ära.

Frågan om folkbildningen stod just då på dagordningen, och vi erinra oss måhända från föregående del Växjö domkapitels av Tegnér avfattade yttrande: varje annan kunskap än den religiösa och moraliska anses av konsistorium, vad beträffar den arbetande klassen, »icke blott umbärlig utan även ofta mera skadlig än gagnande». Så långt som den redan lynnessjuke Tegnér vågade det konservativa partiets ledande män icke gå, och 1835 hade en skriftserie, Läsning för folket, börjat, utgiven av det två år förut stiftade sällskapet för spridande av nyttiga kunskaper ibland allmogen och de arbetande klasserna. I spetsen för detta stodo män som Franzén, Wallin, Wallmark m. fl., och meningen var att härigenom påverka det lägre folket i konservativ riktning. Den av Almquist och bokhandlaren Lundequist 1839 började serien var avsedd att bliva en motsvarighet till det äldre företaget. »Folkskrifter, blandade ämnen» inledes med en av Almquist författad uppsats, Arbetets ära, vars huvudtankar äro desamma som i Svenska fattigdomens betydelse, ehuru de här framlagts i en populärare form, och Almquist har i denna lilla skrift verkligen något av Olavus Petris enkla, folkliga framställning. Den har nästan formen av en predikan, och det religiösa draget hos Almquist framträder kanske aldrig vackrare än här. Det hela slutar med en arbetares bön, som blott en i djupet uppriktigt religiös personlighet kan hava skrivit. Det ärofullaste för varje människa på jorden — så börjar han — »hon må vara född av herresläkt eller av bondeföräldrar, är att vara duglig och bevisa sin duglighet genom ett gott arbete». Det är denna tanke, som vidare utvecklas, utan att Almquist därav gör någon vidare revolutionär tillämpning — utom i en punkt, och den rör kvinnan: »kvinnan skall lära sig skicklighet till utförande av alla yrken, dem hon kan sköta, på det att hon ock med Guds hjälp må kunna bestå genom sitt arbete. Hon bör icke tänka på gifte såsom medel att försörja sig med utan gagn; ty hon skall då göra sin man olycklig och bliva förlorad själv. Det är en kvinnas skam att ligga sin man till last, likasom hans vanheder att födas av henne... Därför skall hon själv lära sig yrken, hava vilja för redligt arbete och en munter håg därtill, att hon icke må behöva söka man för nöd skull och så

Digitized by Google

lämna sig till pris åt en, som hon icke älskar, vilket är en nedrig last.» Det är ju samma tanke, som Almquist samtidigt framlade i Det går an, men här utan de mera revolutionära konsekvenser, som han i novellen drog ur satsen. Det kunde ju förefalla, som om Almquist blott avsett det egentliga folket, inom vilket kvinnan oftast är självförsörjande. Säkerligen hade dock tesen ett mera vittomfattande syfte och avsåg kvinnan inom alla samhällsklasser. Almquist kom härigenom med ett längre gående yrkande än Fredrika Bremer, som kort förut hade bragt kvinnofrågan på tal. De stodo ock på en olika ståndpunkt. Fredrika Bremer fordrade en *rättighet* för kvinnan: rätten till samma bildning som mannen; Almquist framhöll hennes *skyldighet:* att arbeta och försörja sig själv. Den förra tänkte egentligen på kvinnan inom de högre stånden, Almquist på kvinnan i allmänhet, och han avsåg ytterst hennes ställning som gift, under det att Fredrika Bremer, för vars väsen erotiken ej låg, företrädesvis avsåg den ogifta kvinnan.

Grimstahamns nybygge.

Den nästa folkskriften var Grimstahamns nybygge (1839), och här ger han i novellens form en illustration till huvudsatsen i Svenska fattigdomens betydelse. Det är fattigdomen, som sporrar handlingskraften och som av svensken kan göra något stort. Almquists ideal är därför icke egentligen Geijers självägande och stolte odalbonde, utan nybyggaren, som bryter obygd, som börjar med två tomma händer, men som genom sin ihärdighet arbetar sig fram till ett, om ock kargt, oberoende. Mera innehåller ej berättelsen om Johan och Katrina, som av det oländiga Grimstahamn göra ett torp, vilket ger dem nödtorftig bärgning. Från allt bisarreri har Almquist här hållit sig fri, i viss mån också från romantiska överdrifter. Landskapet är oländigt och fattigt, Almquists egen hembygd, som han ypperligt skildrar, och språket är naturligt, naturligare än i de flesta andra arbeten från denna tid. Vi behöva blott läsa början av Johans frieri till Katrina: »Jag har ingen så elak tjänst på Skånlaholm, och Jenningens är ett storståtligt folk att tjäna hos, på det viset. Men annacka om jag ändå vill hålla på med det längre. Där går jag och går och drar och drar, ifrån måndan till tisdan och från tisdan till onsdan hela veckan utföre. Nejsan! Det är rätt gott att vara dräng, och man har intet bekymmer. Man har sin kost och lön, och är man gift, så har man sin stat och lön, sex tunnor säd, en skäppa malt och 40 rdr i penningar jämte litet ull... Det där är allt förbannat gott, men jag ger det ändå åt norsen.» Detta är ju ännu icke Strindbergs överlägsna förmåga att avlyssna och återgiva det naturliga och folkliga uttryckssättet, men på sin tid nådde Almquist i sina folkberättelser längre än någon annan. Även i karaktärsteckningen har han tydligen bemödat sig om verklig realism. Det enda, man här kan anmärka, är, att alla personerna äro litet för förträffliga; de

Digitized by Google

äro goda, hederliga, arbetsamma, nyktra etc. Sådana idealgestalter voro helt visst icke upplandsbönderna på Almquists tid. Men man bör här taga hänsyn till, att berättelsen i den meningen är en folkskrift, att den är skriven för folket i, om man så vill, ett agitatoriskt syfte: att mana till arbete, gudsfruktan och sedlighet, och för det syftet hade en naturalistisk målning av allmogen ju icke varit lämplig. Grimstahamns nybygge är didaktik i novellens form. *Med* denna begränsning är den så realistisk den kan och bör vara, och i slutscenen, den gamla Kvast-Lisas död, får skildringen något nästan monumentalt över sig.

I samma stil är variantberättelsen Ladugårds-arrendet (1840), som också handlar om en dräng och en piga, vilka arrendera en ladugård med några kor och likaledes genom arbete bringa sig upp till oberoende. Mindre betydande äro Gustaf Wasa i Dalarne, där Almquist blott omskrivit Fryxells historia, och Ryska minnet i Norrköping, som ger en väl romantiserad skildring av ryssarnas härjningar 1719 och bakom vilken ligger en Karl XII:s-beundran, som kommer Tegnérs ganska nära. I Svenska fattigdomens betydelse hade Almquist framhållit svårigheten för den författare, som skrev för folket, att nå fram till denna adressat. Han fick nu erfara detta. Hans och Lundequists skriftserie gick icke, och redan i slutet av 1840 måste de av brist på läsekrets upphöra med företaget.

Kapellet.

Större framgång hade han med de allmogeskildringar, som vände sig till den bildade publiken, inflöto i Törnrosens bok och konstnärligt nog också stå högre, ehuru de å den andra sidan röja romantikerns svårighet att hålla fast vid ett realistiskt program. De äro Kapellet (1838), Skällnora qvarn (1838) och Målaren (1840). Han började med Kapellet, som torde vara den berättelse, som mest slagit an av hela hans produktion. Den skrevs troligen på sommaren 1837, omedelbart efter hans egen prästvigning, och uttrycker nog också hans uppfattning av det kall, han valt, låt vara utformat i ideell riktning. Bakom skildringen av själva landskapet, Blekinge, ligga minnena av en resa, som han där gjort på sommaren 1836. Hjälten är en alldeles nyvigd ung präst, endast tjugotre år gammal, som oförmodat fått ett uppdrag att predika i ett litet kapell ute i skärgården. Han hade nedskrivit en vacker predikan för själva moderkyrkan, men för kapellet fann han, att denna icke passade. Kapellbyggnaden, som sedd från sjön förefallit så leende och inbjudande, visade »endast mörka, lutande väggar och ställde för hans ögon gamla, omålade, men genom tidens åtgärd blanka stolpar, än här och än där understödjande taklaget själv eller små utbyggnader nära under taket, som föreställde läktare . . . De gistna, ej av färg, men av mycken nötning mörkbruna kyrkbänkarna stodo utan särdeles symmetri och måste re-

Digitized by Google

dan från början hava blivit byggda utan strängt iakttagande av vinkelmått och passare. Adjunkten såg sig omkring under sin långsamma vandring fram på kyrkogången till sakristian; han såg sig om för att få ögonen på sitt blivande auditorium. Bänkarna voro glest besatta; likväl funnos omkring trettio eller fyrtio personer i strödda och tankfulla grupper.» Dessa, hans blivande åhörare, gjorde samma dystra intryck som den gamla, förfallna kapellbyggnaden. Auditoriet bestod endast av utlevade, giktbrutna gubbar och gummor, som med möda reste sig upp för att hälsa prästen; hela den manliga, arbetsföra befolkningen var ute på fiske. Och för denna församling skulle han uppläsa sin vackra, utarbetade predikan! O min Gud! Vad skall jag säga dem? Den nu följande delen av berättelsen — huru den unge prästen gripes av sitt kalls allvar, huru han med ungdomens hänförelse kastar sin predikan och talar fritt ur hjärtat — är av en medryckande poesi: »Han yttrade inga märkvärdigheter, ingenting att skriva upp, men kristendomens storhet består i att vara liten, och salighetens väg är såsom den smala, knappt synliga gångstigen genom en grön äng, där ekar växa och några himmelshöga popplar utgöra det fjärran målet.» Därefter följer den egentliga novellen, huru han tar in hos en fattig kvinna med många barn, fiskaren Jonas hustru, och huru han genom sitt exempel mjukar upp den hårdsinnade klockarens hjärta. Allt detta är förträffligt, god realism och verklig poesi. Men så kommer slutet, där Almquist faller in i Lafontaines manér. Fiskarbåtarna komma tillbaka till ön, men i båtlaget saknas Jonas båt; den hade förgåtts — såsom de andra trodde. I verkligheten var det tvärtom. Han hade blivit uppfiskad av ett engelskt fartyg, lotsat detta bland skären och fått så mycket betalt, att han köpt sig tre båtar och fått pengar över att bygga ett hus. Det kan ej nekas, att efter den föregående berättelsen verkar denna avslutning såsom en kalldusch.

Skällnora qvarn.

Icke heller i Skällnora qvarn förmår han hela tiden att hålla tonen. Så länge han är realist, är han väl också här förträfflig, men bäst som det är, slår berättelsen över i sensationsromanens stil och i fantasteri. Novellen har formen av ett reseäventyr. Richard Furumo har fått ett manuskript av en god vän, en ung och livlig man, »rask och lång till växten, hemma i Stockholm, men road av resor till fots». Denne vän var tydligen Almquist själv, som jämt och ständigt var på fotvandringar i Uppland och som därför grundligt lärt känna både folk och natur. I Skällnora qvarn står han också på höjdpunkten av sin förmåga att återgiva bondfolkets sätt att tala, och det vore frestande att här återgiva några av dialogerna, i vilka icke

Digitized by Google

blott den uppländska dialekten utan ock den uppländska sävligheten komma fram. Likaså visar sig Almquist här såsom en ypperlig berättare, som hela tiden förstår att hålla spänningen vid makt. I realistisk skildrarkonst har han sällan nått högre; särskilt ypperlig är den clair-obscur han fått fram, då han ger en interiör av själva kvarnen. Även karaktärsteckningen är mera realistisk än vanligen hos Almquist. Hjältinnan, den hurtiga bondpigan Brita, är väl en idealfigur, men samtidigt skildrad med en icke ringa verklighetstrohet. Hon är — skriver Werin träffande — »förkroppsligandet av de behag, som Almquist funnit hos landets döttrar. Hon är glad och hurtig, men också mild och melankolisk. Klok och rådig, med ett friskt kurage, vet hon att beständigt klara de kinkigaste situationer. Dock är hon inte karlavulen, utan kvinnligt skygg och ömtålig. Hennes ögon ha en underlig skiftning, rösten är musikalisk, och hon äger den sinnets elasticitet, vari författaren till Svenska fattigdomens betydelse såg en beundransvärd nationalegendomlighet.» Bondfolket i övrigt är däremot ej samma idealgestalter som i Grimstahamns nybygge och Ladugårds-arrendet, utan supigt, lömskt och oärligt; en bland huvudscenerna är ett mycket realistiskt skildrat bondslagsmål, och mjölnaren är en halvherre, som har för vana att stjäla en del av mälden. Det hela är en brottmålshistoria, och i utvecklingen av denna förirrar sig Almquist allt mera in i sensationsromanen. Jan Carlson har velat förgifta sin syster, tror, att det lyckats, ehuru hon sannolikt, försöken till trots, dött en naturlig död. Emellertid vill han välta skulden över på den oskyldige svågern för att komma åt hemmanet och söker i det syftet att förmå mjölnaren och Brita att vittna falskt. Så långt förefaller historien ännu naturlig, men i avslutningen kommer skräckromantikern fram. Jan Carlson har fått tag i Brita, bundit henne och för att tvinga henne till falskt vittnesbörd placerat henne på en bräda under en sågkvarn, sågbladen sättas av honom i rörelse och närma sig allt mera den fängslade kvinnans kropp, men i det avgörande ögonblicket halkar Jan Carlson, störtar ner i forsen och slår ihjäl sig. Ögonblicket därefter uppenbarar sig en liten fågel — och här ges en antydan om, att fågeln är den döde bovens reinkarnation — fågeln stöter till en liten brädbit, som faller ned i mekanismen, stannar denna, och på så sätt blir Brita i sista stund räddad. Denna inblandning av mystik, skräck och fantasteri är karakteristisk för realisten Almquist — liksom för hans efterföljare Strindberg.

Målaren. Den återfinnes ock i den sista av hans bygdenoveller, Målaren. Början är något i samma stil som Blanches åtta år yngre Banditen och skildrar en efterspanad brottslings flykt. I avslutningen åter —

Digitized by Google

samt i viss mån i hela planen — hava vi Kotzebue. Elias — det är det namn, som den förlorade sonen antagit — har genom sin spelpassion störtat hela sin familj i olycka, han är, såsom bedräglig gäldenär, nära att bliva gripen, men lyckas efter en spännande flykt undkomma, blir först dräng, sedan biträde åt en gammal målare, och under dessa arbetets år förädlas hans karaktär allt mer och mer. Till sist står han vid faderns dödsbädd och får där dennes förlåtelse. Det är en scen fullkomligt à la Kotzebue, under det att början stått i sensationsromanens tecken. Händelsen spelar i Almquists hemtrakt vid Mälaren, och denna trakt skildrar han, såsom vanligt i bynovellerna, förträffligt, känsligt och fint. Här *vill* han vara realist och är det t. o. m. i så hög grad, att han stundom slår över. I Sigtuna t. ex. anger han, att den rike Wahlberg, som var både apotekare, kryddkrämare och källarmästare, hade sitt hus i vänstra hörnet av torget, att denne nyss förut överlämnat affären åt Granström, att fru Påhlmans gård låg i närheten o. s. v. Allt detta är sant; dessa personer bodde verkligen i Sigtuna. Likaså är han angelägen om att visa sina fackkunskaper i målaryrket: »umbra skall man riva i ättika; eljest blandar han sig icke, och vet man ej det, så tager man ingen ättika. Likaså bevänt är det med allt annat. Vill man icke göra oljefärg utan endast limfärg, nå, då tager man ingen olja, men likväl måste man först döva blyvitten med brännvin, innan man kan få honom att gå in i vattnet» o. s. v. Det är ju en realism i Zolas art. Men man möter även en annan, mera naturlig. Novellen har två ypperligt tecknade karaktärer, Elias' svåger och den gamle målarmästaren, särskilt den senare, »en lantlig alltiallom, en sockenartist, som visserligen kanske kunde stryka slädskrindor, dörrar och fönsterposter, men måhända lika skickligt lappa seldon, sy vaxläder över vagnsdynor, taga från lås, laga spjäll och annat, som det mänskliga livet tarvar», en godhjärtad, anspråkslös och barnafrom gubbe, som vandrar från bygd till bygd och som »aldrig bott vidare någonstädes, än där han kommit för veckan». I denne vandrare har Almquist redan givit något av sig själv, och i viss mån är hela novellen en allegori av den Almquist, som vid denna tid drömde om att bliva folkförfattare — liksom han förut drömt om att bliva »idealiserad bonde». Hos den gamle blir Elias lärling och finner sig i yrket: »Likväl tillstår jag, att vad som i måleriet skulle glädja mig allra mest, vore icke blott att måla över sakerna rätt och slätt, utan att kunna teckna figurer, förstår ni, så att det bleve egna tavlor utav.» Sådant — svarar gubben — »fråga bönderna icke så mycket efter, icke ännu åtminstone, utan de vilja helst hava sina väggar och skåp simpelt

Digitized by Google

renstrukna, på sin höjd med några blomsterklasar. Men få de tavlor med riktigt vackra och inmariga figurer på, så tör nog hända, att de börja älska, köpa och hänga upp dem åt sig i stugorna.» I omskriven form berör Almquist ju här det problem, som vid denna tid sysselsatte honom: frågan om möjligheten av en estetiskt högre stående folklitteratur än den förut vanliga. Novellen slutar därmed, att Elias i viss mån når, dit han velat. »Tavlor av stort värde kunde han väl aldrig utföra. Därtill saknade han undervisning från ungdomen.» Men småningom lärde han sig dock att måla figurer och landskap samt »att teckna och stryka så, som allmogen önskade och behövde ... Något egentligt hushåll ägde han icke och behövde ingen hushållning, efter han levde och vistades överallt, dit han kallades för det skönas skull ... Slutligen kunde han säga, att hela landet blev hans hem; han förskönade det överallt, så vitt i hans förmåga stod. Hans glädje var, när han understundom drömde om sin moder och såg hennes uppsyn liksom glädjas åt hans framsteg. Det blev hans högsta uppmuntran på jorden. Flyktig och enslig gick han icke längre; han älskades, dit han kom, och saknades, där han icke sågs. Ty han var icke blott en målare, utan tillika en människa, som lidit, hoppades och trodde.» Med denna blygsamma lyckodröm slutar novellen.

Europeiska missnöjets grunder.

I flera avseenden hör den till Almquists bästa. Men den visar ock, hur svårt han hade att hålla sig inom den enkla, realistiska folkberättelsens område. Den blev faktiskt hans sista försök i denna riktning, i viss mån avslutningen på hans litterära storhetstid. Men dessförinnan hade han skrivit en novell, i vilken hans konst såsom realist nått högst. Det var Det går an. Denna novell är dock lika mycket en tendensskrift som en realistisk berättelse — den mest uppmärksammade, som Almquist utgivit — och den bör därför ses i samband med en avhandling, som han under samma tid utarbetade: Europeiska missnöjets grunder, i vilken han framlagt sina revolutionära världsförbättrarplaner.

Detta arbete kom väl först 1850 till allmänhetens kännedom, då det infördes i imperialupplagans tredje del, men det hade redan två gånger förut makulerats, första gången 1838; sedan två ark blivit tryckta, innehållande de fem första och början av det sjätte brevet, drog Almquist in upplagan, som nu är känd blott i ett enda exemplar. Samma sex brev publicerades för första gången i tidningen Jönköpingsbladet 1847 under titel Om orsakerna till det närvarande slägtets verkliga eller inbillade olyckor, och samtidigt tänkte Almquist utgiva dessa brev i bokform, men makulerade upplagan, av vilken likaledes blott ett enda exemplar är känt; det innehåller även andra bokens fem första brev — det sista dock ej fullständigt.

Digitized by Google

Då han i början av 1839 skickade sin vän Hazelius de två då tryckta arken, förklarade han dem innehålla, »vad jag visst över 30 år genomtänkt», och detta är sanning, ty han behandlar här ett problem, som ända sedan ungdomsskriften Hvad är kärlek? sysselsatt hans tankar. Men väl hade hans åskådningssätt under dessa år högst betydligt förändrats. Genom sitt äktenskap hade han fått en ny syn på problemet. Till en början var denna djupt pessimistisk. På jorden givas — så är ju tankegången i Hermitaget — inga lyckliga äktenskap, de, som älska varandra, böra därför leva i celibat för att sedan i himlen förenas till ett par. På denna ståndpunkt kunde han dock helt naturligt ej bliva stående, och i hans på 1830-talet författade skrifter kommer kravet på även en jordisk äktenskaplig lycka fram. Det gällde blott att avskaffa de hinder, som samhället lagt i vägen. I Baron Julius K* möta vi bägge åskådningarna. Baronen har älskat en annans maka, hon honom, men de hava av pliktkänsla avstått från varandra, och tanken är tydligen den, att de först i himlen skola bliva man och hustru — liksom Deidamia och Laonikos i det äldre dramat Svangrottan på Ipsara. Mot denna försakelsens lära ställes dock en annan, bilden av ett lyckligt äktenskap i sann mening: hertig Fredrik Adolfs fria förbindelse med mamsell Hagman. Det var i denna riktning, som Almquists äktenskapsteori nu kom att gå i de båda parallellarbetena Europeiska missnöjets grunder och Det går an.

C. J. L. Almquist.
Litografi av Bærentzen efter teckning av N. Henriques. Omkr. 1846.

Denna kris i Almquists åskådning skedde kort efter 1835 och var nog den egentliga anledningen till den tystnad, han under de närmaste åren ålade sig. Det arbetade inom honom, och ett vittnesbörd härom är ett otryckt arbete i flera versioner, De fundersamma, som skrevs 1835—1837 och som kan anses såsom det första utkas-

Digitized by Google

tet till Europeiska missnöjets grunder. För den praktiska politiken hade Almquist dittills stått ganska främmande och snarast varit konservativ. Nu, vid mitten av 1830-talet, greps han liksom Geijer av de demokratiska idéer, som då förkunnades av Lamennais, av saint-simonismen, som han på flera vägar lärt känna, av Fourier och av andra revolutionära samhällsförbättrare, ty originell var Almquist här knappast. Hans »avfall» var emellertid vida radikalare än Geijers. Almquist lät till och med påskina, att det varit han, som öppnat Geijers ögon och inspirerat hans övergång till liberalismen — en föreställning, som säkerligen var alldeles ogrundad, ty han och Geijer sågo samhällsfrågorna från mycket olika synpunkter; den senare höll sig alltid kvar inom spekulationens svalare rymder utan att påyrka några mera vittgående praktiska samhällsreformer, och efter avfallet blevo de varandras öppna fiender. Geijer ogillade alldeles Almquists radikalism, och denne fann Geijer för ljum. Tonen i Europeiska missnöjets grunder har onekligen något av marseillaisens klang. Anslaget är visserligen, såsom vanligt hos Almquist, mystiskt religiöst. Men ganska snart hör man trumvirvlarna. I den kristna mänskligheten ande — skriver han — »går en oavvislig, en ounderkuvlig, en ännu blott anad, men snart mer och mer i dagen jättelikt framträdande fordran på det mänskliga levnadssättets bringande till närmare överensstämmelse med människans verkliga beskaffenhet, med dess av Gud skapade innersta natur . . . Om levnadsgrundsatser, samhällsinrättningar eller lagar nu finnas, som antingen ingen inre nytta göra eller äro stridande emot mänskligheten rena fordran — vill man dessas avskaffande eller förbättring, så betyder det icke, att man vill laglöshet.» Tvärtom. »Det är just under nuvarande sociala maximers långvariga inflytelse, som sedligheten i de viktigaste fall sjunkit så djupt, att den står på vägen att försvinna från jorden. Begäret till ändring härav är således högst sedligt; det är ett av villkoren för det högre och ädlare livets räddning ifrån fullkomlig undergång.» Man erkänner väl den osedlighet, som florerar i vår tid, men man skyller på de enskilde, ej på staten, i vars lagar den egentliga grunden ligger. Brottmålslagstiftningen måste reformeras: »Uppfostran skall gå att småningom intaga de egentliga brottmålslagarnas rum», ty »en människa kan väl råda och uppfostra en annan, men kan icke döma en annan». Även religionen tarvar en reform. »Se kristendomens upphov! Och att kristendomen sedermera fjättrats — att den ännu hunnit så oändligen litet uträtta till bortsopande av det hedniska hos människorna — vilka äro härtill orsaken om icke de, som kallas lärde, men endast äro det till ytan, emedan de i alla ämnen endast förstå den ena, yttre sidan, nämligen den

Digitized by Google

hedniska, försvara den, fasthålla den, ja gå så långt, att de utropa just denna del av ämnet för kristen.» Du vill kalla mig en jakobin, en omstörtningens, en revolutionens man. Du har orätt. »Du kan icke läsa en rad i evangelium utan att — så vida du läser den med din själ — återfinna detta stora erkännande av alla människors, även de ringastes, värdighet och rättighet att få vara människor, sådana Gud skapat dem, och att ur den synpunkten behandlas, uppfostras, leva och lycksaliggöras . . . Människorna fordra friheten att få leva så, som Gud inrättat dem, och denna fordran måste vara oskyldig. Sätter någon hinder häremot, så är det han själv, som förr eller senare går sitt fördärv till mötes. Revolutioner och stora olyckor kunna visst uppkomma, men det sker därigenom, att man söker hindra framgången av den rätta friheten.» Det är icke nog med den yttre personliga friheten. Det gives flera andra rättigheter, som också äro oavytterliga. Det gives fall, då ingen befallning bör åtlydas, då ingen överenskommelse bör anses bindande. »En konvention kan på mångahanda sätt hava tillkommit, av tvång eller fritt, blint eller med någon kännedom om ämnet. Tillkomstsätten kunna vara högst olika, men i det äro alla överenskommelser, konventioner, kontrakter lika, att *de under intet villkor och för ingen orsak få förvrida Guds eget verk. . . Konventionsidéen* (såsom primitiv utgångspunkt för lydnad) *skall utplånas*, lika väl som *auktoritetsidéen.*» Konventionsidéen? »Jag har därmed talat om en hel, en omätlig serie av samhörande ämnen: begreppet av överenskommelse, avlockade förpliktelser, löften, eder, dokumenter.» Intet dylikt får vara det avgörande rättesnöret i grunden. Livet har sin egen regel, och det är denna, som skall göra sig gällande.

Därmed hade Almquist angivit de allmänna synpunkterna för sitt reformkrav, och han förklarade sig därefter vilja övergå till en mera detaljerad framställning: »Massan av alla mänskliga förhållanden kunna indelas i tre stora huvudslag: 1) Livet i *familjen* — förhållandet emellan man och kvinna. Detta bildar en mänsklig enhet av minsta slag till vidden, men utgörande den reella grunden och det verkliga hemmet för allt det övriga. 2) Livet i *församlingen* — förhållandet emellan Gud och människan, vilket bildar en enhet av största vidd, utgörande den ideala grunden och möjligheten för allt det övriga att vara. 3) Livet i *staten* — förhållandet emellan folk och styrelse, vilket bildar en enhet av mellanstorhet, utgörande det nödvändiga medlet för allt det övriga.» Med detta program för den följande undersökningen slutar det sjätte brevet. De tankar, som här framlagts, hade mognat hos honom under åren 1835—1838, och de flesta av

Digitized by Google

dem kunna, om ock i en annan form, följas långt tillbaka i hans skrifter. Dessa sex brev lämnade han 1838 till tryckeriet, men upplagan kom aldrig ut, utan makulerades. Orsaken känner man icke. Naturligtvis kan man tänka, att den varit räddhåga, ty han sökte just då både en professur och ett pastorat. Men i så fall är det oförklarligt, att han dock publicerade Det går an och Marjam. Man vill därför tro Almquist, då han för Janne Hazelius uppgav, att han avbrutit tryckningen, emedan han trodde, att allmänheten genom andra arbeten borde först beredas, innan den vore färdig att smälta dessa idéer. Det var i det syftet han gav ut Det går an, där han i novellens form behandlade den första punkten: om familjen. Emellertid fortsatte han med själva avhandlingen. När de följande sju breven skrevos, är ej säkert. Att det varit först på 1840-talet, är tydligt, ty de förutsätta polemiken om Det går an, men vad själva tankarna angår, voro dessa med all sannolikhet, åtminstone i huvudsak, klara för Almquist, redan då han skrev de sex första breven och novellen. Europeiska missnöjets grunder kan därför anses såsom en kommentar till novellen, och mer än detta parti — om familjen — kom Almquist icke att utarbeta. Avdelningarna om religionen och om staten blevo aldrig skrivna.

Den tredje boken börjar med ett angrepp på vigseln. I och för sig kan ju denna vara en vacker akt, men högeligen ofta blir den ett »medel i materialismens, bedrägeriets, rofferiets, våldets hand» och gör den ena kontrahenten till den andras slav. Härigenom är vidare »den opinion hos människorna inkommen, att, så fort blott denna akt försiggått för en man och kvinna, så är saken dem emellan ren, tillåtlig och kysk, om ock ingen andlig förening genom överensstämmelse och själarnas livliga, men fromma ingång i varann finnes till hos personerna». Kunde vigsel blott ske, då en dylik överensstämmelse funnes, så vore mindre att säga mot bruket. Men detta är en omöjlighet. Vigseln är därför ett band, genom vilket den ena parten sättes i tillfälle att förtrycka den andra, och detta gäller ock det s. k. civiläktenskapet, vilket är »så till vida sämre, som ännu mindre av religion däruti ingår». I stället böra fria, på andlig överensstämmelse grundade förbindelser komma, vilka, när den ena parten så vill, kunna upplösas: »Ingen skall hava rättighet att till sig taga och hos sig kvarhålla någon myndig (man eller kvinna) emot dennes vilja». Och i samband därmed drar Almquist upp ett stort, starkt socialistiskt framtidsprogram. Först fordrar han kvinnans fullständiga emancipation: »Varje kvinna skall vid viss ålder vara myndig och hava fullständiga politiska rättigheter», och då kvinnan i regeln mognar tidigare än mannen,

Digitized by Google

kan hennes myndighetsålder sättas till aderton år. Myndigheten — även den politiska — får ej göras beroende av något visst kunskapsmått. Uppfostran bör vara densamma för både gossar och flickor, och båda böra framför allt lära sig arbeta, så att de sedan ej bliva beroende av varandra, utan var och en är i stånd att föda sig själv. Kvinnan bör därför äga samma rätt till arbete som mannen. Så kommer han till frågan om barnen i dessa fria förbindelser. Barnet tillhör endast modern: »Vem som är dess fader, utgör en helig hemlighet mellan modern och honom; i själva verket angår det ingen annan». Nu händer ju ofta, att modern ej har ekonomisk rygg att uppfostra sina barn, och för att avhjälpa detta missförhållande framkastar Almquist tanken på ett barnförsäkringsverk: »Vid en kvinnas död ärves all hennes kvarlåtenskap av hennes barn, lika emellan båda könen. Har hon inga barn, så går egendomen till den allmänna barnförsäkringskassan.» Vid en mans död går en tredjedel till denna kassa; de andra två tredjedelarna kan han testamentera bort — således också åt sina barn. Har han intet testamente gjort, gå även de till barnkassan. Från denna barnkassa skall modern »årligen uppbära en inkomst, som svarar mot minimum av barnets underhålls- och uppfostringskostnad», varvid dock en förmögen moder kan avsäga sig detta bidrag. Detta — säger Almquist om sitt förslag, vartill han väl fått uppslaget från saint-simonismen — »inskränker på intet sätt *äganderätten;* det blott förändrar arvssättet... Till äganderätten hör, att var och en under sin livstid skall kunna styra och ställa med sitt efter behag», men icke »följer härmed en rätt till egendomen även efter döden, då man för sin person ej längre *kan* besitta den, följaktligen de facto ej vidare har äganderätt däröver.» I varje fall — slutar han — är det nuvarande tillståndet »så uselt, att man riskerar ingenting genom övergåendet till ett annat», även om detta till en början icke skulle slå så väl ut. Det kan i varje fall ej bli sämre än det nuvarande.

Det var denna äktenskapsteori, som den i december 1839 utgivna novellen Det går an skulle exemplifiera, eller rättare sagt dess huvudtes: de fria förbindelsernas företräde framför de lagliga äktenskapen, ty tanken på barnkassan var måhända ej fullt aktuell för honom, då han skrev Det går an. Vad har — frågar han i företalet — »varit gagnet av tusenåriga osanningar? Att samhället vacklar i själva sina grundvalar. Vad hava de enskilda skördat för frukt av det oupphörliga hyckleri, vartill de tvungits? Tvungits, säger jag. Jo, frukten har blivit verklig osedlighet med titel av moralitet, och en annan frukt har medföljt: verklig olycka med titel av lycka.» Man kan upp- Det går an.

Digitized by Google

skjuta att tala om dessa problem, men man kan icke undvika dem: »Det är en klass av saker, som alla människor tänka på och som ingen vågar tala om.» Vetenskapliga utredningar kunna visserligen skrivas härom, men »man måste först lära känna människorna själva, se dem i deras vinklar och vrår, lyssna på deras hemligaste suckar och även icke förakta att begripa deras glädjetårar. Det är, med få ord, trogna berättelser, tavlor ur livet, som vi behöva.» En dylik tavla var den »händelse», som Almquist därefter övergick att berätta. De åsikter, som av novellens hjältinna förfäktas, kunna sammanfattas i följande punkter. Vigseln är en till osedlighet lockande handling, ett signeri, som för livet binder tvenne varelser vid varandra, som gör dem olyckliga och som därför bör avskaffas. Det fria äktenskap, som bör träda i stället, skall därför kunna upplösas, så snart den ena kontrahenten det önskar. All egendomsgemenskap mellan mannen och kvinnan måste upphävas, och ej heller böra de sammanbo, enär kärleken under en dylik samvaro förtvinar. Slutligen bör kvinnan tillerkännas samma rättigheter och samma arbetsmöjligheter som mannen. Novellen slutar med en fråga och ett svar: Går allt detta an? Och svaret blir: Det går an.

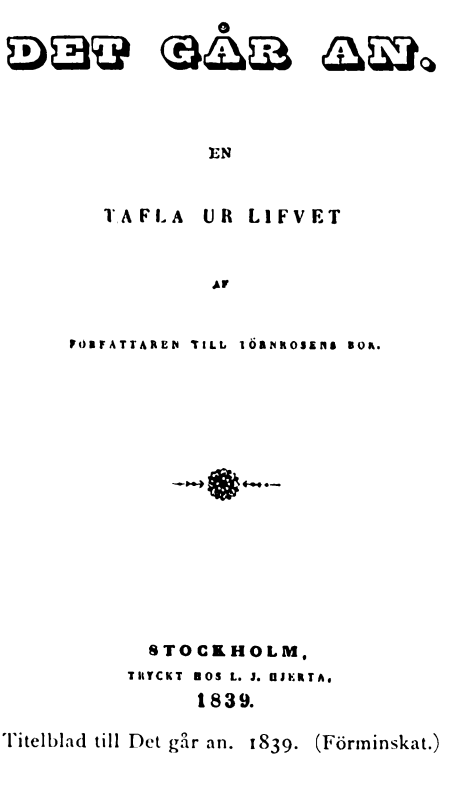
DET GÅR AN.

EN

TAFLA UR LIFVET

AF

FÖRFATTAREN TILL TÖRNROSENS BOK.

STOCKHOLM,
TRYCKT HOS L. J. HJERTA.
1839.

Titelblad till Det går an. 1839. (Förminskat.)

Novellen är således obestridligen en tendensskrift, och det var så den uppfattades av samtiden. Men den är tillika den mest betydande realistiska berättelsen från denna tid, ur denna synpunkt vida överlägsen Fredrika Bremers och fru von Knorrings romaner. Såsom nästan alltid hos Almquist, när han uppträder som realist, har novellen formen av en reseskildring. På ångbåten, som avgår från Stockholm till Arboga, göra två unga människor bekantskap med varandra. Båda tillhöra den lägre medelklassen. Hjälten, Albert, är underofficer, sergeant. Hjältinnan, Sara Videbeck, är en glasmästardotter från Lidköping. Så småningom övergår bekantskapen till förtrolighet och

Digitized by Google

förtroligheten till en fri förbindelse, som slutar därmed, att Albert hyr ett rum i Saras hus mot »tjugo riksdaler riksgälds per år», flyttar in och blir första dagen av Sara bjuden på middag, varefter deras fria, oberoende äktenskap börjar. Karaktärsteckningen är onekligen den bästa, som Almquist åstadkommit. Sergeanten, som visserligen aldrig har grubblat över några samhällsproblem, är något romanesk, litet »knoddigt» ridderlig, en hygglig karl »som folket är mest», och såsom intelligens står han betydligt under Sara. Hon har en fullkomligt klar världsåskådning, till vilken hon kommit icke genom någon teoretisk spekulation, utan som själva livet lärt henne. Hon var född i ett olyckligt äktenskap, och fadern hade varit en drinkare, som halvt pinat ihjäl sin hustru. Särskilt var det ett minne, som präglat sig in i Saras själ: »Jag var ute en Michaelikväll med min mor. Det var mot hösten och blåste, och hennes hår for kring huvan. I förtvivlan lopp hon upp åt den stora stadsbron, som går över Lidan hemma i vår stad; jag var då femton år och sprang efter. Jag tänkte hon i sin rysliga vånda skulle hoppa ned i vattnet. Men när jag kom efter, hejdade hon sig och tog mig i famn, stannade vid broledstången och såg sig om. Där var ingen gångare ute. För din skull vill jag låta bli det, viskade hon: jag vill leva och pinas, tills du blir ännu litet större. Men ve och förbannelse över den här! Åtminstone *den* skall jag bli kvitt. Härvid såg jag fradga av raseri, tror jag, stå kring min mors läppar. Hon ryckte sin guldring av fingret och kastade honom långt bort i Lidaån.» Och olyckan hade icke gjort henne bättre: »Ifrån den största ordentlighet och snygghet blev hon till sluts osnygg, otäck och slarvig, så att jag grät därvid.» Ej heller hade hon varit utan skuld till mannens superi, ty »hennes sätt var aldrig för rart eller just rätt trevligt». Följden av denna livserfarenhet hade blivit, att Sara ansåg äktenskapet såsom en förbannelse, vilken gjorde människorna moraliskt sämre och olyckliga. För min del kan jag ej se någon orimlighet däri, att en flicka just ur den lägre medelklassen kommit till denna åsikt. Superiet var ju under denna tid en verklig farsot, som torde hava gjort de flesta äktenskap inom Saras samhällsklass olyckliga, och hennes naturell, sådan som Almquist skildrar den, motiverar ytterligare hennes ståndpunktstagande. Sara är en ovanligt nykter förståndsmänniska, ekonomisk, arbetsam, utan all romantik, t. o. m. utan sinne för naturens skönhet. Att Kinnekulle var vackert, hade hon aldrig observerat, och då Albert föreslår henne att taga vägen över det natursköna Hellekis, förstår hon honom inte: »Är där stora hus och byggnader, så förtjänade det nog att göra sig bekant på stället; det kunde en gång löna sig.» Av

Digitized by Google

konst är hon alldeles ointresserad: »Mamma hade ett par landskapsstycken hängande därhemma, sedan pappas tid, på väggen i verkstaden, men jag har låtit bära upp dem i vinden.» I ekonomien är hon ovanligt redig, håller på öret ordning på alla utgifter, vill aldrig låta Albert bjuda på det minsta, och då sergeanten börjar bli romanesk, svarar hon med att tala om kitt, olja och glas. Det är också hon, som efter faderns död och under moderns sjukdom står för verkstaden.

I samklang härmed är hon icke ett spår erotica. Av passion finnes icke ett uns hos henne. Då Albert, på ångbåten, ger henne den första kyssen, var det »liksom ingenting hänt», och hon började »framme i fören verksamt ordna en mängd större och mindre angelägenheter. Hon lade sina egna kappsäckar, skrin och överplagg tillsammans» etc. På samma sätt är det, när de lämna Arboga för att taga skjuts. Albert tog henne då »i famn och kysste henne helt hastigt» — det var den andra kyssen: »Sara Videbeck gick strax därefter bort till deras packning att överse och betänka, huru allt skulle läggas i vagnen för att fara väl.» Därpå vänder hon sig till Albert: »Se här min andel i skjutsen, beräknad härifrån och till Mariestad, ena hästen för mig, 24 skilling milen, 15 ½ mil, gör 7 rdr 36 sk.; vagnpengarna 46 ½ sk.; ökad skjuts ifrån städerna Arboga och Örebro (flera städer få vi icke) och nattkvarter, alltihop tillsammans 11 rdr 6 sk.» Man kan icke förundra sig över, att älskaren kände denna oberördhet mindre tilltalande. Sara gör snarast intryck av ett slags Tintomara, ehuru i en realistisk miljö och själv en verklighetskvinna. Och här synes mig motsägelsen i karaktären ligga. En kvinna som hon kan visserligen komma till övertygelsen, att äktenskapet är av ondo, men hon kan icke ingå en fri erotisk förbindelse, ty därtill fordras dock en lidelse, som hon icke äger. Almquist har icke lyckats förena hennes nyktra förståndsmässighet med hennes förhållande till Albert.

Kritiken av Det går an.

Samtiden fäste sig dock framför allt vid tendensen, och få skrifter hava tilldragit sig en större uppmärksamhet. Recensionerna i de dagliga tidningarna spelade då mindre roll än nu — de nyromantiska litterära tidningarna hade upphört, och i de liberala inspirerade Almquist själv omdömena. Men i stället framkallade Det går an en hel rad av följdskrifter. Den mest betydande av dessa var författad av finnen Snellman. Dess titel var blott: »Det går an. Fortsättning»; tryck och format voro alldeles desamma som i Almquists novell, och även Almquists stil har Snellman på ett förvillande troget sätt lyckats efterhärma. Det var därför ganska naturligt, att allmänheten vilseleddes och i broschyren såg en verklig fortsättning av det första häftet. Almquist hade i själva verket ej berört konsekvenserna, utan stannat vid det fria äktenskapets första dag. Snellman fortsatte: »Veckor förgingo, år förgingo. Många år.» Albert och Sara få fyra barn, eko-

Digitized by Google

nomien blir sämre, kärleken svalnar, Albert reser till Stockholm, knyter där en ny förbindelse, som också blir olycklig, och så kastar han sig i Norrström; Sara har förut arbetat sig till lungsot. Andra följdskrifter voro mindre betydande. Blanches Sara Videbeck är fullkomligt farsartad, ehuru på sina ställen ganska lustig, Malla Silfverstolpes Månne det går an? är huvudsakligen menlös, de övriga — av Vilhelmina Stålberg, fru von Platen, Zach. Cajander m. fl. — äro ännu obetydligare.

Viktigare än dessa följdskrifter voro de uttalanden, som gjordes av forna vänner. Geijer, som visserligen övergått till det liberala lägret, men fortfarande var allt utom radikal, var tydligen angelägen om att avsvärja all åsiktsgemenskap med Almquist, och redan i decemberhäftet 1839 av Litteraturbladet ägnade han boken en not: »Det flacka resonnement, som vill upplösa äktenskapet efter det subjektiva tycket eller, som är detsamma, insinuera, att det *går an* att avskaffa det, är av alldeles samma halt som det, vilket skulle förneka förbindelsen av plikters uppfyllande i allmänhet, så snart genom växlande tycke detta uppfyllande ej skedde rätt gärna, emedan i alla fall den kärleksfulla avsikten vore det enda, som kunde giva handlingen värde. . . . Om slikt teoretiserande kallas *genialitet*, så överensstämmer det med det bekanta påståendet om snillets och galenskapens förvantskap, mot vilket vi måste fortfara att protestera. Ty går det även an, att 'den snille är i ett, kan vurma i ett annat', så går det likväl alls icke an eller kan på något sätt medgivas, att 'man äger snille för det man är galen'.» Det var — som Palmblad skrev — »en örfil med riktig värmlandshand». En annan medlem av Uppsalakotteriet, Hwasser, gav ut en särskild, större broschyr Om äktenskapet (1841) med anledning av »den fientliga riktning emot äktenskapet och det därav skyddade familjelivet, som hos meningarna för dagen nu mera allmänt än förr börjat visa sig». I broschyren nämnas visserligen varken Almquist eller hans bok, men Hwasser vänder sig mot alla utländska meningsfränder till dennes äktenskapsteori — i första rummet mot Goethe, men vidare mot Fourier, Saint-Simon, Owen m. fl., och det var väl hans avsikt att genom denna kritik vederlägga författaren till Det går an. En tredje medlem av Uppsalakotteriet, den intolerante Fahlcrantz, ville, såsom vi strax skola se, använda lagens arm. Mest betydande var dock Palmblads inlägg: Törnrosens bok, nemligen den äkta och veritabla, utgifven icke af Richard Furumo utan af hofmarskalken Hugo Löwenstjerna sjelf (1840). Det är en vidräkning icke blott med Det går an, utan med Almquists hela författarskap. Den är genomrolig, gnistrande kvick, och Palmblad visar sig här såsom sin samtids främste humorist. På jaktslottet konversera hovmarskalken och hans familj om den av Furumo utgivna Törnrosens bok, och Palmblad gör där en briljant, humoristisk teckning av herr Hugo själv. Har jag icke alltid — frågar denne — varit en god husbonde? Svaret blir ett allmänt ja. »Gott, mina barn. Därvid har jag likväl alltid fästat det enda villkoret, att ingen bland dem, över vilka jag äger rätt att befalla, måtte fördrista sig att det ringaste säga eller tala mig emot. I allt annat bekänner jag mig till liberalismens grundsatser — förstås: den sansades och modererades. Nu torden I väl tycka, att detta icke är fullt konsekvent, men det kommer sig därav, att liberalismen har flerfaldiga skepnader eller kanske rättare riktningar. En går t. ex. nerifrån och uppåt. Det ligger i sakens natur, att den, som står på en lägre plats, vill uppåt. . . Jag finner detta naturligt, jag klandrar således icke detta, om det sker på beskedligt sätt. Förmodligen skulle jag själv göra så med, ifall jag ej vore fullt belåten med min ställning och således har ingen att tränga undan. . . Vad! Skulle jag förneka liberalismens grund-

Digitized by Google

satser? Därvid gör jag blott det undantaget, att oppositionen icke får innästla sig i *mitt* hus, ty denna passar blott för samhället, icke i familjelivet. Nu ges det återigen en annan riktning av liberalismen, som går uppifrån och nedåt, det vill säga, att den, som redan *är* något, *har* något, håller sina underlydande på behörigt avstånd, i tukt och ordning (förstås — med tillbörliga lämpor), ty vad skulle det annars bli för en hushållning av, och vad skulle dessutom den välbehållne ha för nöje och njutning av sitt goda? Jag håller mig således till båda åsikterna.» Detta är onekligen en ganska träffande karakteristik av den liberalism, som den tiden fanns hos åtskilliga högadliga herrar, och citatet kan tjäna som exempel på det goda lynnet i Palmblads broschyr.

I humorn blandar sig likväl mycken kritik, och denna är både skarp, rättfärdig och i flera fall välvillig. Nyromantiken hade nu delat sig i två riktningar, en konservativ och en radikal, och Palmblads broschyr blev uppgörelsen mellan Almquist och hans forna vänner, de gamla fosforisterna. På jaktslottet kommer man först överens om, att Richard Furumo är »ett snille av första ordningen». Men — säger herr Hugo — »hans arbeten äro av en så mångfaldig art, anslå så många särskilda toner, innehålla så många motsatta riktningar, att jag ännu i dem har svårt att upptäcka en bestämd grundåsikt. Även såsom artistiska kompositioner synas de mig ojämnare än någon annan författares. Det gives nämligen stycken i denna samling, vilka jag alltid satt och även nu sätter i jämnbredd med de bästa på vilket språk som helst; det gives andra åter, som förekomma mig rent av dåliga. Det gives åter en medelklass, där gott och ont är på ett så sällsamt sätt omblandat, att jag icke vet, vad intryck det hela slutligen gör på mig.» Å den andra sidan finnes knappt en enda skrift, »där man icke hittar någon pärla». Till den första klassen räknar han Kapellet, Araminta May, Arthurs jagt och Schems-el-Nihar. Därefter går han igenom de stycken, som han räknar till de båda andra klasserna, och i de kanske flesta fallen är man böjd att instämma i hans omdömen. Vad Don Ramido beträffar — säger herr Hugo — vet jag, »att jag däruti till en viss grad har emot mig själva estetiska professorn i Uppsala ävensom den berömde finske skalden», men med bästa vilja kan jag ej köra sunda förnuftet på porten och jag vill ha reson med överallt, till och med i poesien. Och gycklet med Paulus i Marjam! Paulus var dock något djupare tänkare än själva vår Richard Furumo. Så genomgås stycke för stycke, till dess man mot slutet kommer fram till Det går an. Sara — säger herr Hugo, då man börjat läsningen av boken — är artistiskt bättre utförd än Brita i Skällnora qvarn. »Det är ett Furumoiskt svenskt kvinnoideal; det är ett förståndigt, klokt, bastant fruntimmer, för övrigt en äkta prosaisk, karlavulen och köttig person, kanske ändå mer lik en holländska än en svenska. Hon påminner mig om åtskilliga bilder, som jag i min ungdom sett på nederländska målningar. Kurage måste den likväl ha, som vill gifta sig med henne.» Då läsningen fortskrider, blir herr Hugo mera betänksam. Boken blir — säger han — utan tvivel en lånbiblioteksvara, och vem svarar för »det intryck, denna filosofi kan göra på gesäller, kammarjungfrur, sergeanter, hantverkardöttrar och dylika personer? Det fria äktenskapet är i dessa klasser nog gängse förut, utan att det enkom behöver sanktioneras av en berömd författare.» George Sand tar saken på ett helt annat sätt. Hon låter hjältinnan »länge kämpa emellan plikt och passion, framställer kärleken med de mest glänsande färger, uppfinner med ett ord hundra motiver, varigenom förvillelsen får en viss ursäkt. Men besinna, hur går det nu till i Det går an? Projektet utgår här icke från mannen, utan från kvinnan.» Men hon är kall,

Digitized by Google

ytterligt prosaisk och beräknande. Gifta sig på vanligt sätt vill hon icke av fruktan för ett äktenskap, lika olyckligt som föräldrarnas, och av hänsyn till sitt yrke. Hade hon verkligen älskat sergeanten, »hade hon väl kunnat våga sina glasbitar och sitt arma kitt! Vem tänker på sådana förskansningar, när man är riktigt kär?» Så slutar kritiken med denna avskedshälsning: »Må Furumo låta fara alla sina reformförsök, alla sina välmenta fuskerier med religion, sedelära, historia, samhälle, uppfostran, universiteter! Vi hava sett, vartut allt detta bär. Må han i stället ånyo tillreda sin poetiska char, må han på den åter giva sig upp i poesiens ljusaste och eterblåaste rymder, så högt, att hans öron icke förbryllas av jordens sorl, hans ögon icke omtöcknas av dess dunster! Det är där vi älska att återfinna honom.»

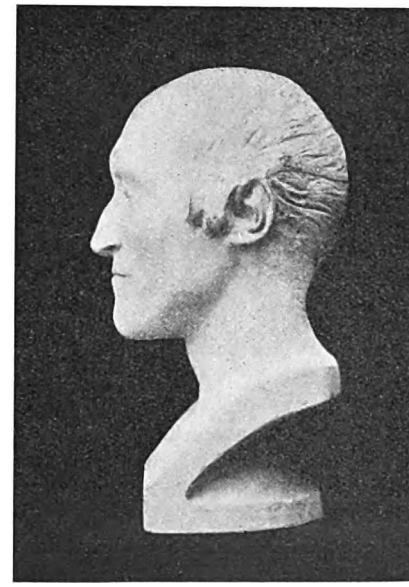

C. J. L. Almquist.
Avgjutning från 1840-talet av G. M. Schwartz.

Efter Det går an.

Tyvärr gick Almquists bana ej i den riktning, som Palmblad anvisat. Hans litterära storhetstid var i det närmaste slut, och de år, som följde, voro det litterära, ekonomiska och moraliska förfallets. Alla hans gamla vänner drogo sig för honom, Geijer, Atterbom, Palmblad, Malla Silfverstolpe, Thomander, Janne Hazelius, och han fick knappt några nya. Övergången till den radikalism, han förkunnade, hade utan tvivel skett av verklig övertygelse, men han hade icke beräknat följderna, och han tyckes hava varit naiv nog att tro, att de skrifter, han under åren 1838—1840 utgav, skulle godtagas såsom specimina för professuren i Lund. I verkligheten hindrade de hans befordringar och störtade honom i ekonomisk ruin. En bidragande orsak till förbittringen mot honom i konservativa kretsar var nog också, att han redan på sommaren 1839 börjat skriva i Aftonbladet, där han i oktober blev medarbetare med ett garanterat minimihonorar av 666 rdr 32 sk. banko om året. Trots det genombrott inom politiken, som skett 1838, sutto de konservativa ännu vid makten, och att de skulle befordra en medarbetare i Aftonbladet till någon tjänst vid universiteten eller i kyrkan, var föga troligt. Han gick också miste både om professuren och om Söderköpings pastorat. Men även sin plats som rektor vid Nya elementarskolan blev han av med. Redan några veckor efter det att Det går an utkommit, inlupo klagomål till skolans direktion från föräldrar, som kände sig upprörda över,

Digitized by Google

att föreståndaren för den skola, i vilken deras barn uppfostrades, publicerat en dylik osedlig skrift, och den 11 januari 1840 antecknade Hartmansdorff — direktionens ledande kraft — i sin almanacka: »Samtal med rektor om skriften Går an. Han grät.» Indignationen hade emellertid till följd, att Almquist tvingades att begära ett års tjänstledighet, som först förlängdes med sex månader och slutligen (den 1 oktober 1841) åtföljdes av ett »på egen begäran» beviljat avsked. Därmed var Almquist utan annan plats än den, han hade i Aftonbladet.

Religionsprocessens början.

Men ej nog med dessa motgångar. Den 10 juni 1840 mottog han från det av Fahlcrantz inspirerade domkapitlet i Uppsala en varning för sitt författarskap: »Bland hr rektorns ifrågavarande skrifter äro isynnerhet tvenne, vilka genom den syftning, de synas äga, väckt en allmännare harm. Deras titlar äro Det går an och Marjam. I den förra har under diktens form en åsikt av äktenskapet blivit uttalad, som är i strid, ej blott med uppenbarelsens lära, utan med tänkbarheten av ett samhälles bestånd och med en ovillkorlig sedlighetskänsla, som blott av låga passioner kan överröstas. I den andra framställes en vansinnigt jollrande person, i vilken — ehuru den historiskt åsyftades namn ej tydligt utsäges — likväl ej blott enskilda i galenskapen inflickade skriftställen, men ock andra hänsyftningar synas vilja tvinga läsaren att se en av de högste förkunnare av den heliga lära, vilken hr rektorn med oss och inför oss bekänt sig troende omfatta och med de högtidligaste löften förpliktat sig att 'enligt Guds ord predika till visdom, till rättfärdighet, till helgelse och förlossning', men vilken lära, försoningens lära, i denna dikt synes vanställd till ett föremål för löjet och otron.» Lagligheten av denna varning torde kunna ifrågasättas. De förgripliga åsikterna hade framlagts i en tryckt skrift — dessutom utan åsatt författarnamn — och borde väl därför, så vida de ansetts brottsliga, hava åtalats på sätt, som tryckfrihetslagen angav. Domkapitlet förklarade väl sig »för närvarande» inskränka sin åtgärd till en allvarlig uppmaning, »att hr rektorn med självprövning och bön söker bekämpa de frestelser, som förspegla en ära, vilken blott den djupt fallne kan anse värd att vinna», men önskade dock, att han redligt framträdde med en tillfredsställande förklaring. Huruvida domkapitlet ägde rätt att avfordra rektor Almquist en dylik förklaring rörande åsikter, som uttalats av den anonyme utgivaren av Törnrosens bok, synes tvivelaktigt. Fahlcrantz påstår, att man ej velat *inkalla* Almquist inför domkapitlet, emedan saken då »ej kunnat undgå att bliva allmännare bekant, men *brevet* hade, i likhet med andra varningsskrivelser, kunnat förbliva okänt för publiken». Om så varit avsikten, drog Almquist försorg om, att den icke vanns, ty han offentliggjorde både domkapitlets skrivelse och sitt svar i Aftonbladet. Detta senare hade både näbbar och klor, och Almquist uppträdde alls icke såsom den ångrande syndare, som konsistoriet hoppats finna. Konsistorii skrivelse — för att här i sammandrag återge hans yttrande kan icke lagenligt hava ägt rum utan såsom verkställighet av någon dom. Av denna dom — därest den finnes — har jag icke ännu erhållit del, och jag vågar därför utbedja mig, att denna dom må meddelas mig, evad den är av konsistoriet utfärdad eller, såsom jag förmodar, åtminstone av konsistorium känd, på det jag må kunna begagna mig av laga rättegångsfördelar. Konsistoriet säger vidare, att jag *erkänt* mig vara författare av vissa skrifter. Ett juridiskt erkännande kan ske endast i

Digitized by Google

två fall, antingen inför domaren eller skriftligen under sådana förhållanden, att erkännandet härrör från den anklagade själv. Rykten, andras anmälan, andras tryckta tankar hava ingen juridisk giltighet inför domaren. Emellertid vill jag icke undandraga mig en klar och tydlig redogörelse för mina åsikter i de tvenne ämnen, om vilka konsistoriet utlåtit sig: »Jag tror, att vigseln icke utgör det väsentliga för äktenskapet eller själva kännemärket på, att ett verkligt sådant är till. Fast hellre kan sant äktenskap vara till, utan att vigsel tillkommit.» Jag har yrkat på en revision av *pliktbegreppet*. Den, som anser detta vara detsamma som *pliktförgätenhet,* »är visserligen varken snillrik eller galen, men däremot beklagligen ett tredje, nämligen för tillfället mycket dum» — en reflexion, som förmodligen syftade på Geijers nyss citerade utfall. Vad åter — fortsätter han — frågan om Paulus beträffar, så önskar jag uppriktigt, att konsistorii ledamöter om honom må hysa samma stora och kärleksfulla föreställningar som jag. Men en artist kan utan brott emot något domkapitel eller någon ämbetsed framställa troshjälten som varje annan historisk person. I poesien tror jag mig icke böra erkänna något domkapitel som domare, och mitt begrepp om den poetiska friheten är ej för den Heliga skrift vådligare »än t. ex. den konsistorieledamots, vilken anses som författare till den, enligt sin avsikt (!), skämtsamma dikten Noaks ark». — Med denna gliring mot Fahlcrantz slutade svaret.

Prestens ställning.

Samtidigt tog Almquist upp frågan från en mera allmän synpunkt i uppsatsen Prestens ställning i tidehvarfvet, som inflöt i det trettonde bandet av Törnrosens bok (oktober 1840). Den är både genom sina förtjänster och sina fel mycket kännetecknande för Almquist. Historien visar oss, att en schism ofta uppkommer mellan kristendomen som religion och kristendomen som teologi. Vilken ställning skall då prästen iakttaga under en dylik schism? Frågan kan besvaras med en annan: »Är kyrkan Guds egendom eller är hon prelaturens (den i en tid och ett land gällande teologiska myndighetens) egendom?» Svaret är lätt funnet, och prästen är ej prelaturens utan Guds ords tjänare. Prelaterna kunna avsätta honom — det är deras rätt. Men han bör icke själv resignera, ty det kan hända, att den teologiska myndigheten är den kätterska, prästen den rättrogne, och han bör icke låta kättarna segra. Nu kan man visserligen säga, att genom en dylik teori upphäves all ordning i kyrkan, och vi skola ju vara all god ordning undergivne. Ja — *god* ordning, men ej en ordning, som i själva verket är oordning. Hur uppstod väl kristendomen? I olydnad mot judendomens prelater och i olydnad mot den grekisk-romerska hedendomen, som var statsreligion, och ännu mera måtte Luther hava brutit, då han bekämpade sin tids största myndighet, det påviska Rom. Kampen är ingalunda lätt för en präst med en dylik uppfattning, ty prelaterna hava många medel i sina händer. De kunna »försvaga eller möjligen förinta hans verksamhet genom att stänga vägen för honom till erhållande av något ämbete, vartill han på grund av

Digitized by Google

undergångna prov finnes berättigad. Sådant har ofta verkat. Ty likasom man intagit befästade städer genom att avskära dem tillgång på livsmedel och förstöra vattenledningarna till dem, så har man böjt mången sanningens arbetare till jorden genom nöd och brist, vari man störtat honom eller låtit honom försmäkta.» Man kan, som sagt, avsätta honom, men »en sådan avsättning kan icke tillvägabringas utan på sina juridiska vägar, varunder allt kan ställas i dagen, som till sanningens framgång fordras», och den avsatte »skall likaväl efter som före den skandal, myndigheten bragt över sig, kunna tjäna sin sak; men det vissa är, att myndigheten betydligt försvagat sig». Man kan ju också säga, att en dylik opposition är farlig, men »åtminstone är faran mindre än gagnet för sanningens framgång och religionens bringande till kristligare renhet. Säkert komma tiderna att framföda *någon* människa med mod.»

Frågan var nu, om Almquist skulle bliva denne oförfärade Luther. Skulle han stå för sin övertygelse? Till en början såg det verkligen så ut, och domkapitlets skrivelse av den 29 april 1841 till svar på Almquists är ovanligt undfallande. Man hade alls icke åsyftat en varning, utan endast velat giva en faderlig förmaning. Vad Det går an beträffade, hade genom Almquists »dels förmildrande, dels svävande satser striden blivit förflyttad på vetenskapens område och måste där utkämpas», och då Almquist förklarat sig hysa stora och kärleksfulla föreställningar om den i skriften Marjam införda personen, »så anser sig domkapitlet härav kunna sluta därtill, att hr rektorn ingalunda med stadgat uppsåt skall vidhålla de satser, vilka i hr rektorns skrifter ådragit sig domkapitlets ogillande uppmärksamhet». Domkapitlet ville icke ställa honom inför någon annan domstol än det egna samvetets. Den, som genomdrev detta beslut, var den kloke och konservative ärkebiskop Wingård, vilken tillfullo insåg, att den allmänna opinionen, liksom förut vid den Geijerska religionsprocessen, skulle ställa sig på den anklagades sida. Fahlcrantz undertecknade ej skrivelsen, utan reserverade sig till protokollet och framhöll i sin reservation, att Almquist ytterligare genom sin skrift Prestens ställning i tidehvarfvet sökt förvrida begreppet om prästens betydelse.

Religionsprocessens fortsättning.

Emellertid stannade icke Almquists mellanhavande med domkapitlet i Uppsala vid denna första sammandrabbning. På hösten samma år, 1841, utbröt den förut omtalade Strauss-striden, sinnena på båda sidor hade därigenom kommit i svallning, och Fahlcrantz lyckades nu, i november 1842, genomdriva en ny attack mot Almquist. Dennes ställning hade nämligen så till vida förändrats, att han erhållit avsked från sin plats i Nya elementarskolan. Då han såsom endast präst hörde till ärkestiftet, var det domkapitlets skyldighet att tillse, att han »varder i prästerlig tjänstgöring anställd», men då å den andra sidan kunde befaras, att han hyste grundsatser, vilkas beskaffenhet kunde bliva vådlig för dem, som anförtroddes åt hans själavård, ville domkapitlet bereda honom tillfälle att personligen inför domkapitlet ådagalägga, att dessa grundsatser överensstämde med hans ämbetsed. Då Almquist själv icke sökt någon prästerlig anställning, var ju anledningen att börja en inkvisitionsprocess tämligen långsökt, även om den juridiskt kunde försvaras. Utgången visade ock, att Fahlcrantz lockat in domkapitlet på en väg, där inga lagrar stodo att vinna. När Almquist inställt sig, förelade ärke

Digitized by Google

biskopen honom tolv frågor, vilka den inkallade anhöll att skriftligen få besvara. De viktigaste av dessa voro, om Almquist fortfarande ansåg sig skyldig att fullgöra de löften och den ed, han såsom präst avlagt, och om han ansåg kyrkans bekännelse överensstämma med den heliga skrift? Att döma av hans uttalanden i Prestens ställning borde han icke hava kunnat svara annat än ett klart *nej* på dessa frågor. Almquist svarade emellertid *ja* på bägge frågorna, men vad den senare beträffade i så svävande och mångtydiga ordalag, att domkapitlet med full rätt i svaren fann sig sakna den önskade uppriktigheten. Med anledning därav förelade domkapitlet (den 16 januari 1843) honom tre frågor, de två redan nämnda och en tredje: »Erkänner hr rektorn äktenskapet vara en gudomlig stiftelse samt den trohet, vartill makarna enligt församlingens bruk i alla tider genom vigsel sig förbinda, vara i full överensstämmelse med Kristi läras både ord och anda och denna tróhetens beseglingsakt således vara en helig, nödig och vördnadsvärd stiftelse?» Svaren blevo — såsom Almquist själv medgiver — »villkorliga och hypotetiska». Bäst försvarade han sig rörande den tredje punkten, om äktenskapet, ty här hade den lärde teologen Thomander givit honom några goda anvisningar. Innan han avgav detta svar (den 18 februari 1843), hade han emellertid begärt sex månaders tjänstledighet, och domkapitlet tog (den 29 mars) upp bägge frågorna — om tjänstledigheten och irrlärigheten — i ett sammanhang. Nu hade domkapitlet emellertid blivit betänksamt och ville icke längre följa den oförsonlige Fahlcrantz i dennes trots mot den liberala opinionen, som naturligtvis tagit Almquists parti. Visserligen fann domkapitlet ej dennes svar tillfredsställande, men hade dock den tillförsikt, att Almquist med Guds nåd skulle »under fortsatta bemödanden lyckas besegra de tvivel och betänkligheter, vilka ännu förhindra domkapitlet att anse Tit. avgivna förklaring fullt nöjaktig». Av sådan anledning ville domkapitlet ock bevilja den sökta tjänstledigheten. Mot beslutet reserverade sig Fahlcrantz, som yrkade på avsättning från prästämbetet. När de sex månaderna förflutit, erhöll Almquist på begäran ytterligare lika lång tjänstledighet — även denna gång mot Fahlcrantz' reservation. Så dog den gamle kungen den 8 mars 1844, och Oscar I besteg tronen. Hos denne ansågs Almquist stå väl, och över huvud betraktades den nye konungen som liberal. Han hade tilltalats av Almquists uppsats om brottsligas behandling, och dennes vän Hazelius stod såsom adjutant konungen nära. Omedelbart efter tronskiftet inlämnade Almquist en begäran att återfå den extra ansökningsrätt till regala pastorat, som han såsom rektor haft. Frågan remitterades till domkapitlet i Uppsala, som vidhöll sina betänkligheter mot Almquists renlärighet, men förklarade sig i så fall — och endast i så fall — kunna tillstyrka ansökningen, att han ville avgiva en högtidlig försäkran att obrottsligen och utan reservation fullgöra de plikter, han genom prästeden åtagit sig. Den 26 april avgav Almquist den äskade förklaringen: »att jag både vill och ärnar obrottsligt utan reservation fullgöra de plikter, till vilka jag vid prästblivandet genom prästed och besvarandet av de enligt kyrkohandboken framställda frågor mig förbundit». Därmed slutade striden mellan Almquist och Uppsala domkapitel. Den mest rakryggade var här Fahlcrantz,[1] under

[1] Sista gången underlät han dock att reservera sig och förklarade sedermera, att han icke gjort det »av fruktan att synas allt för sträng». Tronskiftet var dock nog icke utan all betydelse. Handlingarna i detta mål utgåvos av Almquist — partiskt och ofullständigt — i Monografi (1844—1845) samt fullständigt av Fahlcrantz i C. J. L. Almquist som författare i allmänhet och såsom theolog isynnerhet skärskådad (1845—1846).

Digitized by Google

det att domkapitlet vacklade fram och tillbaka, och Almquist själv framstår här såsom den öppne renegaten. Motivet till hans förnyade prästed är likaledes klart. Den 29 mars inlämnades nämligen till regeringen en petition från Ölmehärads regala pastorat, undertecknad av omkring tjugo församlingsbor, att få Almquist till kyrkoherde. Då petitionen icke lär hava tillkommit på fullt rena vägar, lade sig emellertid statsrådet emot utnämningen, och Almquist förbigicks.

Inför den allmänna opinionen framstod Almquist såsom segrare i denna kontrovers med Uppsala domkapitel. Men var han det verkligen? Vi vända oss först till Det går an. Enligt utgångspunkten i Europeiska missnöjets grunder utgjorde livet i familjen »den reella grunden och det verkliga hemmet för allt det övriga». I utvecklingen av denna tanke kommer Almquist emellertid till ett resultat, som svårligen kan förenas med utgångspunkten. Barnen tillhöra endast modern, icke fadern, som ej har några förpliktelser mot dem och ej sammanbor med dem. Men en familj, som blott består av moder och barn, är dock tämligen stympad. Och man torde kunna fråga, varför blott modern skall hava några — ekonomiska och moraliska — plikter mot avkomman? Fourier var onekligen mera konsekvent, då han befriade även henne från dessa plikter och lät barnen uppfostras av staten. Hade Almquist varit följdriktig — och tillräckligt modig — borde hans obegränsade individualism hava drivit honom till samma resultat: till familjelivets fullkomliga förintelse. Men denna konsekvens vågade han ej draga. Lika litet håller hans försök streck att undgå prästedens förpliktelser. Han anför Luther som exempel. Men Luther *ingick* icke i en kyrka, vars läror han bestridde, avlade icke någon ed att tro satser, som han fördömde, och detta framhöll även Almquists gamle och trogne vän Hazelius i ett brev, varigenom han avbröt vänskapsumgänget med den man, vilken han förut vördat såsom en profet: »Du erinrar dig kanske, huru jag uti ett gammalt brev, jag tillskrev dig, då du låg uti Uppsala och jag hade hört, att du ämnade bliva präst, ogillade detta steg ur moraliska grunder samt tillika förutspåddde, vad som sedan inträffat. Du gjorde detta mot alla de vänners tanke, som närmare kände ditt inre. Det var första gången jag tyckte mig märka, att en ond ande fick makt med dig, vilket jag icke förstår uti figurlig, utan i verklig swedenborgiansk mening. Att bliva präst, när man är i full opposition till de läror, prästen beedigar att tro och att utlära — när man ogillar prästens befattningar och anser dem för vanhelgelser m. m. — tror jag är ett steg av hög andelig våda för den, som står andeligt högt... Jag vill gärna söka att ursäkta ditt steg med behovet av bröd. I så höga mål får icke brödet rösta... I din avhandling om Prestens

Digitized by Google

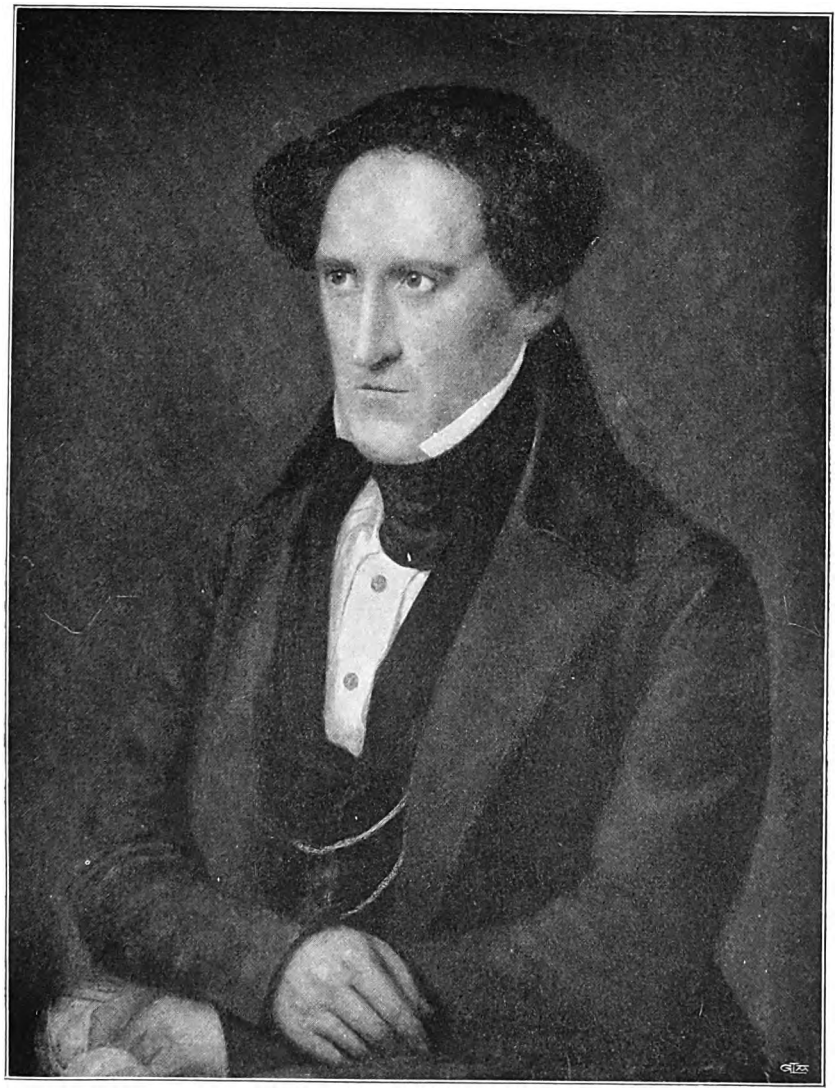

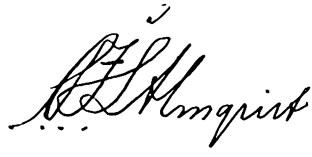

Oljemålning av C. P. Mazer. Nordiska museet.

Digitized by Google

Digitized by Google

ställning har du sökt försvara dig med Luthers exempel. Jag anser detta vara en stor *sofism*, och detta försvar av handlingen synes mig sämre än handlingen själv. Luther *var* redan munk, när hans ögon öppnades till opposition mot påvedömet. Vad skulle man hava sagt om Luther, ifall han, med hela sin opposition mot katolicismen inom sig, hade låtit göra sig till katolsk munk?»

Resan till Paris.

Under dessa år började således Almquists moraliska skeppsbrott. Det åtföljdes tämligen nära av ett litterärt. Sedan han tvingats att taga tjänstledighet från rektoratet och gått miste om professuren i Lund, företog han en längre utländsk resa, från sommaren 1840 till nyåret 1841 — varifrån han fått medel härtill, är ovisst; enligt Almquists uppgift bekostades resan av kronprinsen. Mesta tiden vistades han i Paris och London, varifrån han skrev flera — förträffliga — brev till Aftonbladet. I Paris ådrog han sig en svår sjukdom, lues, som sannolikt ej blev utan betydelse för hans följande liv. Först slog den sig på ögonen och blev ett stort hinder för hans författarskap under den närmaste tiden. Men ännu viktigare torde den moraliska inverkan hava varit, som sjukdomen hade på honom. Han hade visserligen alltid stått i opposition mot de hävdvunna moralbegreppen, men denna förut mera teoretiska opposition utvecklades nu till vad man kallar moral insanity. Också litterärt fick uppehållet i Paris betydelse för honom. Han gjorde där en närmare bekantskap med den franska sensationsromanen, till vilken han redan förut känt sig dragen, och det var denna sensationsroman, som till en stor del kom att sätta sin prägel på hans följande författarskap.

Amalia Hillner.

Den sista roman, han skrev före avresan till Paris, Amalia Hillner (1840), är redan en sensationsroman. Vi behöva blott taga en hastig överblick av huvudhandlingen för att finna detta. Hjälten i romanen, August Emanuel Hillner, har varit en stor godsägare i Sydhalland, en fosterlandsälskande, driftig och ädel man samt gift med en ovanligt nobel kvinna. Genom sitt patriotiska nit att rycka upp det sydsvenska lantbruket hade han råkat på obestånd och såg sig stå inför en konkurs. Inför denna olycka fattade han emellertid ett beslut, som mycket litet synes vara i överensstämmelse med hans ädla karaktär. Han låtsar dö, en kista med jord begraves, och själv flyr han till utlandet. Där blir han emellertid — av vad anledning får man ej veta — baroniserad och antar namnet Migneul. Då han vidare får en underrättelse, om att hans hustru dött, gifter han om sig med änkan till en baron Ekensparre, som varit hans kompanjon i jordbruksaffärerna och som på mindre hederliga vägar tillskansat sig hans förmögenhet. Hillner har nu blivit rik, återvänder till Sverige såsom baron Migneul och slår sig ned på den Ekensparreska egendomen Gräseholm. Hans företrädare Ekensparre hade två gånger varit gift och i sitt första äktenskap haft två söner, Oscar och Malcolm, som således äro friherrinnan Migneuls styvsöner; själv har hon och baron Migneul en liten dotter Constance, åt vilken man just skaffat en guvernant,

Digitized by Google

som blir romanens hjältinna. Denna guvernant är emellertid dotter till Hillner och hans första hustru samt född efter faderns rymning. Denne vet således ej av, att han har en dotter, och hon tror, att hennes far är död. Modern däremot har icke, såsom Migneuls korrespondent uppgivit, dött, utan lever i Uppsala såsom en fattig änka. Egendomligt nog — någon egentlig förklaring härpå får man icke — uppträder dottern, Amalia Hillner, icke hos baron Migneul under sitt verkliga namn utan som mademoiselle Lenoir. Detta är romanens inkrånglade förhistoria, i vilken man så småningom får tillfälle att inblicka.

Utvecklingen av händelsen sker därigenom, att Oscar Ekensparre vill börja en process med Migneul för att återfå sitt arv, och därunder får han visshet om, att Migneul och Hillner äro samma person. Händelsen kompliceras ytterligare därigenom, att Oscar Ekensparre blir kär i Amalia, som upptäcker, att Migneul är hennes far. Denne får slutligen veta, att hans första hustru lever och att han således begått tvegifte. Emellertid lösas alla konflikterna därigenom, att friherrinnan Migneul dör och Oscar och Amalia bli gifta.

Från Almquists äldre romaner skiljer sig denna först och främst därigenom, att den icke är någon »fuga» utan i den vanliga romanstilen. Den har heller icke, i motsats till dessa, något egentligt idéinnehåll, utan lägger den nästan uteslutande vikten på de rena sensationerna. Dock tangerar Almquist här ett problem, som han försiktigt berört även i Europeiska missnöjets grunder, nämligen möjligheten att samtidigt älska två eller flera — det vill enligt Almquist säga detsamma som att i ett sant och fritt äktenskap vara förenad med flera. Till troheten hör även — skriver han i avhandlingen — »att om man i själ och hjärta skulle finna ännu andra personer älskvärda, man icke därföre upphör att hylla och älska den förra till all den grad och på det sätt, som är möjligt... Det andliga tycket kan visserligen vara uteslutande till blott en, men i fall det sträcker sig till flera, så behöver det alldeles icke därföre minskas för den första. Ty det andliga avtager icke genom meddelande, likt ett visst kvantum, som, sedan man givit bort en del därav åt en, endast har en återstod kvar åt en annan... Man skall säga, att det strider emot människohjärtats väsende. Det vissa är, att det icke strider emot hjärtat och själarna i sig själva, men väl emot vad dessa ofta blivit genom de sakvidriga intrasslingar, som nu äro.» Enligt vad Almquist själv skrev till Sturzen-Becker var också grundidéen i Amalia Hillner att uppvisa »det psykologiska faktum, att en person kan älska flera än en på en gång och göra det på ett himmelskt, varmt och rent sätt». En föregångare hade Almquist här i Goethe, som i sitt ungdomsdrama Stella skildrat, huru två kvinnor finna sig i att vara samhustrur till samme man — ett motiv, som ursprungligen stammar från Orienten med dess polygami Denna tanke har Almquist emellertid ej vågat utföra. Hillner tror, att han är änkling, då han gifter om sig, och *moraliskt* begår han således icke något tvegifte. Hustrun numro två dör, innan hon får veta den förras existens, begår således heller icke tvegifte, och då Hillner till sist förenar sig med Amalias mor, är han änkling efter sitt andra giftermål. Konflikten får därför en nästan farsartad avslutning. Migneuls juridiska biträde väger möjligheterna mot varandra. Baronen kunde ju, liksom förut Hillner, låtsas dö. »Visserligen får det medgivas, att tabellverket härigenom bedrages på siffran, enär det bekommer 2 döda av blott 1 född, men jag finner tvedöd -- eller *tvedöde* bör det kanske grammatikaliskast heta i likhet med tvegifte — jag finner, med ett ord, tvedöd ingenstädes i lag förbjuden, varav jag drager den slutsatsen, att det står var man öppet att dö, så många gånger han gitter.» För det nya äktenskapet med fru

Digitized by Google

Hillner uppstå dock vissa svårigheter. Förblir han baron Migneul, kunna han och fru Hillner ej sammanbo. Fru Hillner är icke vigd vid honom, »ty hon är gift med herr Hillner. Stannar hon vid att bo hos honom såsom hans hushållerska, så är det icke osedligt, men ganska säkert vill hon kalla honom sin man, ty jag känner henne, och med en baron Migneul blir sådant omoraliskt.» Däremot förefaller det, som om de i egenskap av änkling och änka kunde gifta sig med varandra, »ty fru Hillner är såsom sådan bestämt en änka, vilket genom attest ifrån Sparråkra kan bevisas, och baron Migneul måste sannerligen ej förnekas egenskapen av änkling efter friherrinnan Eugénie». Nu kan ju häremot visserligen invändas, att Hillner icke dött och att således fru Hillner begått tvegifte. I så fall har hon dock begått det med en och samme man, vilken casus visserligen ej »i lagen upptages såsom ett tillåtligt undantag, men måhända ändock ej så strängeligen straffas. I värsta fall måtte konungens nåd här kunna påräknas.» Slutligen bestämmer man sig för, att Migneul genom annons i Posttidningen antager namnet Hillner, varpå herr Hillner och fru Hillner flytta tillsammans utan någon ny vigsel. Skämtet är mycket karakteristiskt för Almquist. Han hade en utpräglad smak för juridisk sofistik, och denna smak, som sedan mycket starkt kom fram i hans personliga liv, möter oss ständigt i Amalia Hillner, som är en halvt juridisk roman. Almquist förnekade visserligen all juridisk rätt, men icke dess mindre var han mycket road av att vränga lag. Härom har han ett ganska karakteristiskt uttalande i Amalia Hillner. Fattar man — säger en advokat — »vårt *jus* sådant, som vi nu i världen onekligen hava det, så inser man, att litet nog därav är i och för sig själv rätt, utan det mesta består uti konventionella former eller i påbud, icke gällande genom sin egna inre nödvändighet, men till följe av den korporations makt, som stiftat dem... Säkert invänder du, att något måste väl i grunden vara *rätt* och något *orätt*, mänskligt och djupt att tala.» En dylik människorätt finnes väl, men man måste hava ett ganska svagt huvud för att icke inse, att de faktiska lagarna hava litet att skaffa med denna människorätt. Vad som emellertid gör, »att juridiken icke i grund kan fördärva och läsa fast mänskligheten, är någonting, som man annars vanligen högt beklagar såsom den största sociala olycka: jag menar det ofta obestämda och det stundom rakt motsägande i våra respektiva lagbud, varigenom domare och sakförare i analoga frågor kunna leda sig till alldeles stridiga resultater». På dylika spetsfundiga lagtolkningar började Almquist nu öva sitt skarpsinne, och härpå erbjuder Amalia Hillner många exempel. Han berör också andra sociala frågor — så nykterheten, för vilken hans vänner Wieselgren och Thomander voro djupt intresserade, och Almquists hjälte Hillner slutar med att avlägga ett nykterhetslöfte. I förhållande till de föregående romanerna är diskussionen om dessa samfundsproblem dock mera en bisak, och den sensationella handlingen är huvudsaken.

Gabrièle Mimanso.

Ännu mera är detta fallet i hans nästa arbete, Gabrièle Mimanso (1841—1842), som är en ren sensationsroman, den äldsta fullt utpräglade i Sverige och i mycket förebilden för Blanches Sonen af Söder och Nord. Uppslaget har han antagligen fått från Balzacs Histoire des treize, som redan 1834 kommit ut i en förkortad svensk översättning. Almquist har här en fantasi, som både Sue och Dumas kunnat avundas honom, och härvid är att märka, att Almquists roman kom ut ett år före Les mystères de Paris, två år före Le juif errant och tre år före Monte-Cristo. Han rör sig emellertid inom samma värld som dessa franska romanförfattare, och händelserna spela, liksom hos dem, i Paris under Louis Philippes tid samt har ett tillämnat kungamord som bakgrund. Allt är anlagt på

Digitized by Google

spänning och på överraskning, äventyr följa på äventyr, och man hinner knappt draga andan, förrän nya förvecklingar dyka upp. Man föres in i ett revolutionärt sällskap, Örnförbundet, som vid ett tillfälle konstituerar sig som en av dessa under Sturm und Drang så omtyckta hemliga domstolar, man får bevittna våldsamma gatustrider mellan arbetare och militär, mord, hemliga överfall, dueller, skeppsbrott, t. o. m. en lejonjakt. För karaktärsteckningen har Almquist här ej det ringaste intresse, och figurerna äro rena schabloner. Själva huvudfiguren, boven i romanen, är alls icke densamme i början och i slutet. Först var det tydligen Almquists mening att göra honom till jesuit; han kallas »père Hyacinthe», och meningen var nog att göra en skildring av jesuitordens djävulska stämplingar — dylika anfall på Loyolas lärjungar voro ju vid denna tid ytterst populära. Men i fortsättningen låter Almquist detta motiv falla. Père Hyacinthe blir i fortsättningen greve de Ruonville, och denne tyckes alls icke hava några förbindelser med jesuiterna. Hans plan är både fantastisk och orimlig. Han hade önskat bliva krigsminister, men blivit förbigången och hade därför svurit att hämnas, mörda konungen, störta monarkien och själv bliva Frankrikes »protektor», en ny Cromwell. Orsak och verkan stå här just icke i någon rimlig proportion till varandra, och hans plan är högst besynnerlig. Konungen bär närmast bröstet en amulett, som skyddar honom mot alla lönnmord. Ruonville söker nu att vid hovet få in en kvinna, som hatar konungen. Hon skall rycka amuletten från honom samt omedelbart därefter stöta dolken i honom. Samtidigt skall ett arbetaruppror utbrista, som Ruonville förberett genom Örnförbundet, varefter han skall svinga sig upp till Frankrikes härskare. Det gäller då först att finna verktyget, kungamörderskan. Ruonville tror sig hava funnit henne i en ung fransyska, som för övrigt är systerdotter till Abd-el-Kader. Genom sina hejdukar mördar han hennes far, förfalskar några brev, genom vilka hon övertygas om, att mordet skett på Louis Philippes befallning, och till sist förgiftar Ruonville hennes mor — utan att man egentligen förstår, vad det skall tjäna till. Emellertid gör Gabriële Mimanso, den unga damen, bekantskap med en normandisk ädling, Montmorency, de förälska sig i varandra, han avslöjar boven, och nu följa massor med äventyr, både Ruonville och Montmorency bli dödligt sårade och tros vara döda, men kvickna vid och fortsätta sin kamp, under vilken boven blir allt mer och mer ridderlig, överger sina planer på kungamordet och avslöjar sig såsom en fanatisk älskare av Gabriële. — Romanen slutar naturligtvis med Ruonvilles självmord och de båda älskandes giftermål.

Tre fruar i Småland.

Almquist hade nu blivit en författare, som skrev för den stora publiken och som både därför och av egen böjelse lade an på dess smak för våldsamma sensationer. I denna stil är hans nästa roman, Tre fruar i Småland (1842—1843), liksom den förra i tre delar. Innehållet är så fantastiskt som möjligt. Ett stort rövarband har bildats i Småland, efter vad det förefaller bestående av flera hundra man, och till detta sällar sig även ett band zigenare. Men ehuru bandet både bränner och mördar, tyckas myndigheterna hava förhållit sig alldeles passiva; ingen militär, icke en gång någon polis utkommenderas. I stället tar en ung student Göran saken om hand, vågar sig in i rövarhopen och lyckas genom sitt av ädla tankar fyllda tal omvända en del av banditerna. Med denna trupp går han därefter till anfall på återstoden, blodiga slag utkämpas, och rövarbandet blir besegrat. I spetsen för detta står en högadlig bov, en greve Zeyton, som till sist stupar i det stora slaget. Hans motbild är en ädelsinnad informator, Medenberg, vilken liksom de franska sensationsromanernas hjältar besitter ett nästan överna-

Digitized by Google

turligt skarpsinne. En av romanens bovar trodde sig också med full rätt »sitta vid sidan av en allvetande ande, och det förundrade honom, att den, som var allvetande, kunde se så hygglig och beskedlig ut». Intresset i romanen knyter sig till hans överlägsna förmåga att uppspåra allt och till Görans sagolika bragder i striden mot rövarbandet. Men på vanligt sätt har Almquist berört även en mängd sociala företeelser i samtiden — frenologien, predikosjukan, läseriet, äktenskapsfrågan, t. o. m. svårigheten av trogna översättningar. Man märker här visserligen Almquists mottaglighet för alla idéer, särskilt de bisarra, men dessa idéer verka tydligen icke på honom med samma kraft som förut; de ha blivit mera ett pikanteri, och han tar dem icke längre på fullt allvar. Det är endast en av ungdomsidéerna, som fått ett bredare utrymme i femtioåringens roman. Det är det gamla temat om brottsliges behandling, vilket här kombineras med Fouriers hugskott om falangstärer. Göran och Medenberg ha samma åsikt, som Almquist utvecklat i sin ungdomsuppsats: brottslingen är en sjukling, som måste botas, ej straffas. I enlighet härmed »botas» en av romanens värsta bovar, Nickolson, som är en svag kopia av Johannes i Amorina. Han omvändes och slutar såsom läsare samt medlem av den »brottslingarnas ödemarksstat», som den ädle Medenberg inrättat i en otillgänglig skog i Småland för de omvända medlemmarna av det forna rövarbandet. Alla dessa på vildspår komna människor — säger Medenberg — »tager jag under min tillsyn, giver dem uppmuntran till ett sällare liv, friskt med göra, glädje därav, kläder, mat, men isynnerhet råd och undervisning till det goda hos Gud». En dylik stat kan ju synas egendomlig. Men om du tänker rätt efter, »vad är väl hela mänskligheten, enligt vår egen heliga lära och efter syndens stora uppkomst, annat än en samling av brottslingar, brottslingar i djupet?»

Smaragdbruden.

I den nästa romanen, Smaragdbruden (1845), har detta residuum av ett idéinnehåll ytterligare förtunnats. Motivet har Almquist fått från en just vid denna tid aktuell, fantastisk arvshistoria. En Umeåbo, Jonas Berntsson Lambert, som avlidit på 1730-talet, ansågs ha i utlandet samlat en kolossal förmögenhet, som av fantasien år från år ökades. 1773 uppdrogo hans svenska släktingar åt ett ombud, en notarie Huss, att resa till Holland för att där göra deras arvsanspråk gällande. Huss lär verkligen hava fått tag i arvet, väl icke i Holland, utan i norra Sydamerika, och även hava fått det utbetalat, ehuru han behöll det för egen del. Detta var emellertid obekant för senare descendenter, och 1840 började de åter röra på sig för att utfå de hägrande miljonerna samt inlämnade då och under de följande åren åtskilliga inlagor till myndigheterna med en mängd ytterst ovederhäftiga uppgifter. Det Lambertska arvet hade således åter blivit en fråga för dagen, och det var naturligt, att dessa fantasier skulle särskilt verka på en författare med Almquists läggning. 1840-talet var ju för övrigt miljondrömmarnas decennium, och 1844—45 hade Dumas' Monte-Cristo utkommit. I samma stil är Almquists roman, som handlar om, huru det Lambertska arvet upptäckes. Efter åtskilliga högst egendomliga äventyr finner berättelsens hjälte, Mannerskog, ett på Katarina kyrkogård nedgrävt skrin, som dels innehåller Lamberts mycket spännande biografi, dels en uppgift på hans förmögenhet: bortåt tjugo kolossala plantager och ett kontant i banker insatt kapital av 1,300,000 pund sterling, som med ränta från 1728 beräknas till omkring 400 miljoner. Det är denna förmögenhet, som nu kommer till rätta. Mannerskog tog med sig tolv miljoner, då han reste tillbaka till Sverige. Det var bara en liten begynnelse, ty »han förstod väl, att tolv miljoner i sig själva utgjorde ett intet. Men han ville börja med att

Digitized by Google

se sig om och måhända uttänka åtskilligt på förhand, innan han indrog mera.» Händelseförloppet är emellertid så barockt, att Almquist själv senare fann lämpligt att låtsa, som om det hela vore en parodi på samtida romaner.

Silkesharen och Purpurgrefven.

Inom samma föreställningsvärld röra sig dubbeldramerna Silkesharen på Hagalund och Purpurgrefven, som infördes i det tredje bandet av imperialupplagan (1850) och som antagligen skrivits vid denna tid. Silkesharen på Hagalund omtalas väl redan 1838 i den då tryckta berättelsen Återkomsten såsom varande under arbete, men notisen avser, såsom Böök visat, icke det 1850 utgivna stycket. »Silkesharen på Hagalund» skulle, enligt Böök, hava varit ett nom de guerre på någon uppasserska, och Almquist, som vid denna tid (1838) börjat med realistiska berättelser, ville antagligen här giva en skildring av värdshusdemimonden i Stockholm. Huruvida Bööks hypotes är riktig eller ej, vågar jag icke avgöra. Så mycket synes emellertid säkert, att den berättelse, som bebådas i Återkomsten, var ämnad att bliva en realistisk skildring — troligen av livet på Stockholms utvärdshus. I slutet på 1840-talet hade Almquist emellertid alldeles avlägsnat sig från realismen och skrev i stället den besynnerliga fars, som fick behålla det gamla namnet, men där »silkesharen» är en verklig hare, som tämligen klumpigt fogats in i handlingen. Likaså förhåller det sig med dess fortsättning, Purpurgrefven. Ett stycke med detta namn bebådades också 1838 i den då tryckta skissen Hvarför reser du? Men där säges Purpurgrefven vara ett romantiskt epos från den svenska medeltiden — således något helt annat än det nu kända stycket, som tilldrager sig i samtidens Stockholm och där en greve fått öknamnet »purpurgreven», därför att han hade så lätt att rodna. Bägge styckena utgöra tillsammans en mycket svag och knappt rolig fars; det enda läsbara är början av Silkesharen, som måhända i någon form tillhört den icke utförda skildringen av ett utvärdshus. Någon enhetlig handling finnes icke, och även som farsfigurer betraktade äro personerna ganska orimliga. Almquist känner man igen blott på en fantastisk idé, som han här — knappast på allvar — framkastar: idéen om ett jättehotell, varigenom de enskilda hushållen i Stockholm skulle göras överflödiga och arbetets fördelning på ett rationellt sätt tillämpas. Men detta uppslag mynnar här ut i det rent groteska, så att man snarast får det intrycket, att Almquist gycklat med idéen.

De sista romanerna.

Under de följande åren skrev Almquist ytterligare två romaner, Syster och bror (1847) och Herrarne på Ekolsund (1847). Båda voro skrivna för de då populära romanbiblioteken, den förra för Original-Bibliothek i den sköna litteraturen, den senare för Nya svenska Parnassen. De äro rena äventyrsromaner i den franska stilen; den förra har en undertitel, »en av Stockholms hemligheter», vilken tyder på inspirationskällan: Sue's Parismysterier. Den senare, som spelar i Stockholm på kung Fredriks tid, är något i samma stil som Dumas' Musketörer, och i det andra kapitlet bekänner Almquist öppenhjärtigt: »Hela denna berättelse är, till skillnad från filosofers reflekterande arbeten, ägnad åt beskrivningen av en kedja äventyr blott. Dessa äventyr kunde visst också giva ämne till många och märkvärdiga betraktelser. Men vi överlåta dem åt andra och gå för egen del endast till händelserna.» Almquist var vid denna tid utskriven. Hans fantasi var visserligen lika bisarr som förut, men maskinen arbetade numera torrt, mest med gamla motiv. Ett av dem hade han berört redan i Skällnora qvarn och tog nu åter upp det i Herrarne på Ekolsund, där han mycket laborerar med hemliga gifter; det är av ett dylikt hemligt gift, som Hedvig Taube dör. Några år därefter inträffade den stora katastrofen i Almquists liv.

Digitized by Google

Vi komma nu till det dystraste kapitlet i Törnrosförfattarens liv: hans ekonomiska och — därmed sammanhängande — moraliska förfall. Tyvärr äro alla punkter ej uppklarade, men genom Hemming-Sjöbergs skarpsinniga och i huvudsak, åtminstone för mig, bevisande undersökning kunna de viktigaste dock anses som säkra fakta. Dunklast är frågan om hans ekonomi. Att Almquist redan på 1830-talet hade dåliga affärer, veta vi genom ett brev till Hazelius, men så synnerligen stora kunna skulderna *då* ej hava varit, enär han ju uppbar sin rektorslön och säkerligen hade ej så obetydliga inkomster av sitt författarskap, sina läroböcker och de tretton band av duodesupplagan av Törnrosens bok, som utkommo 1833—1840; för de senare erhöll han 10 rdr banko per ark, och för den andra upplagan, varom kontrakt uppgjordes 1839, fick han 868 rdr 32 sk. banko. 1840 eller 1841 blev han visserligen av med sin lön som rektor, men hade under de följande tio åren en troligen ej så obetydlig inkomst av sitt författarskap. Såsom vi sett skrev han nu för brödfödans skull en mängd ganska voluminösa romaner, och då dessa betalades per ark, torde han på dem hava fått in åtskilliga tusen riksdaler. Dessutom var han medarbetare i Aftonbladet, Dagligt Allehanda och Jönköpingsbladet. I den förra tidningen fick han först betalt per rad, men med ett garanterat minimibelopp av 1,000 rdr rmt, och i början av 1846 blev han fast medarbetare mot en lön av 3,000 rdr rmt, varav dock hälften skulle användas till amortering av hans skulder. Med hänsyn till den tidens penningvärde voro hans inkomster således ej *så* obetydliga, som man kunde föreställa sig. Men Almquist var tydligen trots enkla levnadsvanor en mycket dålig ekonom, och ställningen blev därför allt sämre. Antagligen voro skulderna dock icke större, än att han 1843 kunnat, om han så velat, reglera dem med en detta år gjord vinst. 1841 hade han nämligen såsom förut nämnt av halvsyskonen inköpt Antuna för 25,000 rdr banko och sålde sedan egendomen 1843 för 30,000. Vinsten var således 5,000 rdr banko eller 7,500 rdr rmt. Men i stället att nu reglera sina egna affärer skänkte han genom ett gåvobrev sina barn 8,000 rdr rmt »jämte kläder, möbler, bohag och andra saker», som uppräknades i en bilagd förteckning. En dylik »gåva» torde likväl närmast kunna betraktas såsom ett bedrägeri mot fordringsägarna, ty det var deras pengar, han skänkte bort. Skulderna voro således kvar, och då han i början av 1846 inträdde i Aftonbladets redaktion, slöt han med Hierta och sin halvbror Fridolf den överenskommelsen, att de skulle använda halva lönen till amortering av skulderna, varemot han »på heder och tro» förband sig att ej utan deras vetskap och medgivande sätta sig i några nya skulder — vilken försäkran han, såsom

Almquists ekonomi.

Digitized by Google

vi skola se, icke höll. Skulderna voro då, efter vad brorsonen Victor Almquist uppgiver, 9,500 rdr banko, men hade 1848 nedbringats till hälften, och faktum är, att i den konkurs, vari boet efter hans rymning försattes, bevakades skulder — frånsett von Schevens fordran, varom strax skall talas — endast till ett belopp av 1,746 rdr och 31 sk. riksgälds, för vilket säkerhet ej fanns. Att Almquist dessutom hade skulder till Hierta och andra, som ej bevakade dem, är visserligen säkert, men å den andra sidan voro dessa fordringsägare helt visst ganska medgörliga. Skall man döma härav, var ställningen således alls icke förtvivlad. Men tyvärr hade Almquist bakom broderns och Hiertas rygg och mot sin avgivna försäkran gjort nya skulder, och det var dessa, som störtade honom i fördärvet.

von Scheven.

»Ryttmästaren v. Scheven, värjande sig emot kraf.»
Karikatyr av F. Tollin.

1845 hade han kommit i en närmare beröring med en gammal, då sjuttioårig ryttmästare von Scheven, en högst originell personlighet, som emellertid var vida bättre än sitt rykte. Han har kallats en illa känd person, »en cyniker och ockrare, som levde skild från sin familj, i förbindelse med tvetydigt folk», och Ellen Key benämner honom »en gammal usel procentare, som njöt av att pina sin omgivning». Att en dylik karakteristik av Scheven även kastar en skugga över hans nära umgängesvän Almquist, har hon ej observerat. Genom Hemming-Sjöbergs på fakta stödda framställning har bilden nu dock blivit en i viss mån annan. Scheven hade icke blott dåliga sidor, utan även goda. Det är sant, att han var girig och osnygg i sin klädsel[1], att han procentade, att han levde i fiendskap med sin familj, men felet härför låg icke uteslutande på hans sida. Han hade ursprungligen varit en rik man, men genom sin godtrogenhet hade han förstört större delen av sin förmögenhet. På en judisk handlande Hirsch Davidsson, som 1832 gjorde konkurs, hade han förlorat över 100,000 rdr, men då hans andlige biktfader, swedenborgaren Tybeck, förebrådde honom, att han inlåtit sig i affärer med en jude, svarade han, att denne »under tolv års oavbruten växande förtrolighet ådagalagt mig mera sken av deltagande känslighet, godhet och dygd, än

[1] Detta åskådliggöres på några samtida karikatyrer. Öknamnet »Siggestabusen» hade han likväl ärvt från flera föregående ägare av Siggesta.

Digitized by Google

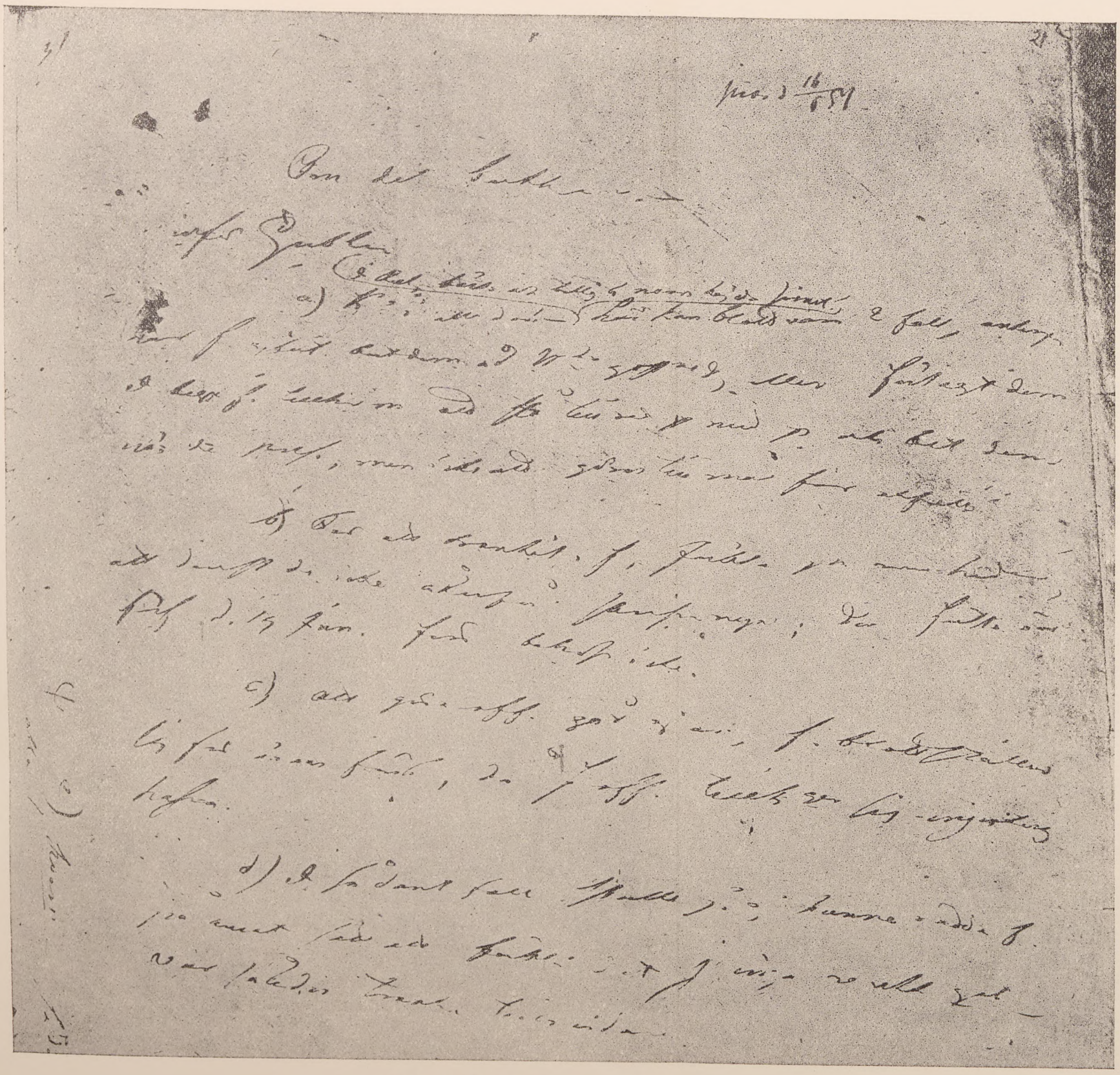

Stycke av Almquists promemoria till rättegången.
Kungl. Biblioteket. (I. a. 12.)

Digitized by Google

LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY OF ILLINOIS

Digitized by Google

jag in summa varseblivit ifrån den kristenhet, på vars varenda mig berörande individ jag snart i 30 års tid utan undantag varit dupé». Några ockerräntor av Davidsson hade han knappast tagit, ty i så fall hade denne väl vid konkursen gjort anmärkning mot Schevens fordran, och för det lån, han 1845 gav Almquist, tog han enligt dennes egen uppgift ej mer än laglig ränta. Ett huvuddrag hos Scheven var hans starka, swedenborgska religiositet. Hårdhjärtad var han alls icke, utan tillhörde snarare den från Rousseau stammande sentimentala generationen, och vi sågo nyss, huru välvilligt han bedömde den gäldenär, Hirsch Davidsson, som ruinerat honom, men som visat honom en vänlighet, vid vilken han ej var van. Han hade ett vekt, känsligt lynne, var i själva verket en godhjärtad människa, och hans huvudfel i det praktiska livet var en långt driven godtrogenhet, varigenom han lätt råkade ut för bedragare. För en magister Torbiörnsson hade Tybeck varnat honom, men Scheven försäkrade, att Torbjörnsson var en »god, hederlig karl», och lät lura sig på 6,000 rdr banko. Familjen hade således all anledning att få honom satt under förmyndare, och härom uppstod en långvarig process mellan honom och denna, vilken Scheven till sist vann. Att hustrun och sonen därvid behandlade honom ganska hjärtlöst, rent av brutalt, torde icke kunna bestridas, och därav förklaras Schevens ovilja mot dem, ävensom att båda flyttat från honom. Genom hans godtrogenhet, hans snålhet och hans oförmåga att sköta affärer hade hans förmögenhet mot slutet av 1830-talet smält ihop till 37,000 rdr banko. Han blev nu — skriver Hemming-Sjöberg — »privatdiskontör, och snart var han en av huvudstadens mest kända 'procentare'. Alltjämt levde han lika indraget och snålt, gick alltid dåligt klädd och unnade sig icke själv mer än det nödvändigaste». Den summa, han hade att disponera, var omkring 18,000 rdr banko — det övriga innestod i Siggesta — men dessa pengar voro utlånade till ett femtiotal personer. Fördelaktiga voro Schevens placeringar icke, och »hans lättrogenhet och hans begär efter hög ränta hade säkerligen förlett honom att förvärva penningar på papperet.» 1840 hade han gjort bekantskap med Almquist, vars far han känt, och bekantskapen övergick efter någon tid till förtrolighet. Scheven var en ivrig swedenborgare och kände sig därför dragen till Almquist, som visade honom stor vänlighet, läste högt för den halvblinde gubben, utlade för honom Swedenborgs läror o. s. v. 1845 blevo de enligt bådas uppgift närmare bekanta. Almquist hade då, i juli, drabbats av en olycka. Ett inbrott hade skett hos honom, varvid han bestulits på 790 rdr banko, åtskilliga guld- och silversaker samt klädespersedlar. Lysander var i sin biografi böjd att anse hela denna inbrottshistoria uppdiktad av Almquist för att få en förevändning att uppskjuta betalningen av åtskilliga förfallna skulder. Ett studium av polisens och kämnärsrättens protokoll gör emellertid troligt, att ett inbrott verkligen ägt rum, ehuru de misstänkte och häktade mot sitt nekande ej kunde överbevisas och sakfällas. Däremot är det ytterst otroligt, att Almquist hos sig haft liggande närmare 800 rdr banko, och man är därför böjd att misstänka, att han begagnat inbrottet för att komma fram med denna historia. I varje fall vände han sig, med denna förlust såsom grund, till von Scheven, som lånade honom 500 rdr banko mot 6 %, vilket lån kort därefter inbetalades av Hierta och Fridolf Almquist, som åtagit sig att ordna skaldens affärer. Aldrig — skrev Almquist till Scheven — »skall jag glömma denna godhet, och det har inpräglat sig djupt i mitt sinne, att en man, som blivit så mångfaldigt misskänd, i själva verket är så god». De blevo nu ytterst intima. Enligt flera vittnesmål betraktade den gamle ryttmästaren »honom nästan såsom sin son», insatte honom till testamentsexekutor, hyste för honom ett obetingat förtroende

Digitized by Google

och lät slutligen alla affärer gå genom honom. Att dessa affärer voro procentaraffärer, hava vi förut sett, och efter sitt avvikande lämnade Almquist ett ganska kuriöst meddelande om sitt mellanhavande med Scheven i dessa transaktioner: »Till gubbens egenheter hörde att låna ut pengar mot hög ränta, ända till 40 proc. Men stundom kunde han ock nöja sig med 12 till 15 proc., om summan var större och han kände personen. I Stockholm existera flera andra procentare, varibland ett bolag, som assisterade folk mot 18 till 20 proc. Jag kände några av delägarne i detta bolag, som icke ville vara personligen bekanta, av begripliga skäl, för den större allmänheten. Genom den särskilda bekantskap, jag hade med von Scheven, kunde jag av honom mottaga penningar för 12 à 14 proc., vilka jag lämnade bolaget, som därför erlade till mig 15 à 17 proc., men själv av sina kunder tog circa 20 proc. eller mera. Följden var, att bolaget vann sina 3 proc., jag vann (som ett slags mellanhand eller mäklare) mina 3 proc., och von Scheven hade sina 12 à 14... Således gav jag honom mina reverser och mottog själv av de andra reverser på samma summor.» Att detta procentarbolag är en ren rövarhistoria, är alldeles tydligt; ingen procentare nöjer sig — såsom Hemming-Sjöberg riktigt påpekat — med en riskpremie på tre procent. Men detta hindrar ej, att historien kan hava en sanningskärna. Scheven var till ytterlighet godtrogen och kunde torka i sig denna lögn, dessutom girig. Hade Almquist själv begärt att få låna så pass stora summor, hade han antagligen dragit öronen åt sig, men däremot kunde han av Almquist narras att försträcka det solida procentarbolaget penningar, och genom denna osanning kunde Almquist mot sina skuldsedlar få låna gubbens hela disponibla kapital, vid pass 18,000 rdr banko. Den sista kupp, han gjorde, var, då han på hösten 1850 hos en grosshandlare Strindberg i olika poster uppbar 10,400 rdr riksg.

I början av 1851 var emellertid hans ekonomiska ställning alldeles förtvivlad. Hos von Scheven lågo reverser på över 18,000 rdr banko, d. v. s. på omkring 28,000 kr., för vilken skuld han — eller det fingerade procentarbolaget — tyckes hava betalat 15 proc., ränta på ränta. Dessutom var han skyldig Hierta och flere andra, så att det hela nog steg till mellan 30,000 och 40,000 kr. Att han någon gång i sitt liv skulle kunna betala ett dylikt belopp, var naturligtvis uteslutet. Visserligen kunde han med hjälp av de 10,400 rdr, som han erhållit från grosshandlaren Strindberg och som han ännu ej förskingrat, någon tid hålla det sjunkande skeppet flytande; han kunde betala in de reverser, som förföllo, och erhålla nya lån till »bolaget». Men dels var detta sista tvivelaktigt, och dels kunde von Scheven vilken dag som helst avlida. Han var sjuttiosex år och alldeles decrepitus. Vid hans död var katastrofen oundviklig, ty sterbhuset skulle kräva Almquist på reverserna, och någon möjlighet att på annat håll få låna en så stor summa fanns icke. Den enda räddningen var, att reverserna kommo bort och att von Scheven dog, innan stölden upptäcktes.

Katastrofen.

För det följande stödjer jag mig på Hemming-Sjöbergs för mig avgörande bevisföring, vilken jag här av utrymmesskäl ej kan återgiva och diskutera. Jag meddelar därför blott resultaten.

Någon dag mellan den 15 och 29 maj 1851 tillgrep Almquist sina skuldsedlar — att någon annan skulle hava stulit just dessa, är ju otänkbart, ty dels voro de alldeles värdelösa, dels kunde tjuven svårligen presentera dem till inlösen. Sistnämnda dag upptäckte ryttmästaren stölden och misstänkte då en ung teaterelev, Amanda Brandt, som innebodde hos hans hushållerska. För sin del gjorde Almquist allt för att rikta misstankarna åt detta håll. Till Amanda Brandt skrev han ett anonymt brev, vari hon uppmanades att med anledning av dessa misstankar

Digitized by Google

giva sig i väg från Stockholm, vilket ju skulle hava inneburit ett halvt erkännande. Hon var emellertid klok nog att ej följa rådet, och vid rannsakningen sedermera visades brevskrivaren hava varit Almquist. Då emellertid Scheven mot uträkning upptäckt stölden, erbjöd sig Almquist, för att lugna honom, att utfärda nya reverser. Den 3 juni skrev han verkligen åtta stycken dylika, men undertecknade dem icke med »C. J. L. Almquist» utan med »O. Almgren», ett bedrägeri, som lyckades tack vare den gamle ryttmästarens svaga syn. Fristen blev emellertid kortvarig, ty redan dagen därpå kom Scheven att visa skuldsedlarna för en granne, som då anmärkte falsariet. Trots detta bibehöll Scheven sitt förtroende för Almquist och nöjde sig med, att denne den 5 juni skrev nya reverser.

Söta bror fan! låt mig behålla min prest.

Smädeteckning av G. Wahlbom i Folkets Röst. 28 juni 1851.
Figurerna föreställa: Almquist, Hierta, Edvard Sjöberg, Theodor Bohlin, Åberg, hattmakar Lorentz.

Samtidigt med stölden hade Almquist börjat försöken att bringa von Scheven om livet. Redan vid jultiden 1850 och sedan de följande månaderna hade Almquist hos apotekare och läkare — förgäves — sökt skaffa sig olika slag av gifter; arsenik var däremot, såsom han själv i Skällnora qvarn vitsordat, lätt att erhålla av gårdfarihandlare, och det var till detta gift, han till sist måste taga sin tillflykt. Men innan han satte sin plan i verket, var han angelägen om att skaffa någon eller några, på vilka misstankarna kunde falla. Scheven levde, såsom alla visste, i ovänskap med sin son och sin hustru, som voro den gamles närmaste arvingar. Den 25 maj gjorde Almquist ett besök hos den yngre von Scheven för att förmå denne att flytta hem till fadern, och då detta misslyckades, vände han sig i samma syfte till fru von Scheven. Dessa försök fortsatte han under den närmaste tiden med allt större energi, men utan framgång. Hade det däremot gått efter beräkning, är det nog ganska sannolikt, att misstankarna fallit på dem. Emellertid började han redan den 31 maj sina förgiftningsförsök och lade då arsenik i den brännvinsflaska, varur Scheven då och då plägade taga en sup. Den, han tog, var emellertid så obetydlig, att han endast blev lindrigt illamående. Då det första försöket således icke lyckats, lade Almquist arsenik i den havresoppa, som Scheven skulle förtära, men även nu hade han otur. Då hushållerskan tyckte, att soppan såg besynnerlig ut, hindrade hon ryttmästaren att förtära något, och han blev således räddad. På uppmaning av Schevens läkare skickades havresoppan till rätts-

Digitized by Google

medicinsk undersökning och befanns då innehålla arsenik. Almquist, som icke visste av dessa misstankar, gjorde den 3 juni ännu ett tredje försök, men även då utan framgång. Den 6 juni fick Scheven intyg från rättskemisten d:r Hamberg, att havresoppan innehöll arsenik, och misstankarna började nu att rikta sig mot Almquist. Scheven ville emellertid ingenting företaga mot honom, utan hade enligt d:r Levins vittnesmål förklarat, »att han ej ville anmäla saken, utan överlämnade saken åt Guds dom». Detsamma intygades av auditör Hamnström, som också uppmanat Scheven att göra anmälan hos polisen. Scheven hade till svar yttrat, att då förgiftningsförsöket misslyckats, ville han icke »göra sak av de mer eller mindre sannolika misstankar, som för närvarande förefunnos, utan överlämnade den brottslige åt Guds dom». Scheven gjorde heller icke någon anmälan hos polisen, utan målet togs självmant upp av denna.

Den 10 juni på morgonen fick Almquist emellertid klart för sig, att allt var upptäckt, att han när som helst kunde vänta en häktning, och han visste också straffet för ett försök till giftmord: halshuggning. Det fanns således blott två utvägar, självmord eller rymning. Lyckligtvis hade han ännu kvar väl större delen av de 10,000 rdr han bekommit från Strindberg, vidare tog han i förskott ut sitt kvartal hos Hierta, och den 11 juni kl. 4 på morgonen begav han sig från sitt hem under uppgift, att han nödgats på ett par dagar företaga en hastig resa till Uppsala. I stället tog han ångbåten till Örebro och fortsatte därifrån till Göteborg, med all sannolikhet i avsikt att där få någon lägenhet över till England. Då detta ej lyckades, reste han landvägen till Halmstad, där han genom en falsk uppgift skaffade sig ett pass till utlandet, och anlände på middagen den 18 till Hälsingborg. Det var, som vi skola se, i sista stund, och det hängde på ett hår, att han ej blev gripen, ty i följd av storm hade postbåten till Helsingör inställt sin tur. På natten skaffade emellertid den i Hälsingborg bosatte Sturzen-Becker honom plats på en dansk segelbåt, som avgick kl. 3 på morgonen, och kort därefter landsteg han i Hälsingör. Han var räddad.

Det var, som sagt, i grevens tid. Han hade rymt på onsdagsmorgonen den 11 juni, redan på fredagen hade polisen fått nys om saken, och på lördagen den 14 hölls det första polisförhöret. Därvid beslöts, att Almquist skulle efterspanas och anhållas. På måndagen den 16 hölls det andra polisförhöret, och samma dag lät överståthållaren efterlysa honom över hela riket. Till länsstyrelsen i Malmö kom denna skrivelse för sent att hindra Almquists flykt. Men däremot fick han i Hälsingborg på kvällen den 18 läsa Aftonbladet för den 14, och där redogjordes både för hans rymning och för den kompromitterande polisundersökningen. Hade Almquist nödgats vänta i Hälsingborg till morgondagen, är det all anledning att antaga, att hans flykt blivit hindrad. Nu kom han emellertid över till Danmark, fortsatte därifrån till Bremen och fick en ångbåt till New York, dit han anlände i slutet av augusti. Enär någon utlämningstraktat då ej fanns mellan Sverige och Amerika, var han således i säkerhet. I Sverige pågick rättegången ända till den 29 december 1853, då krigshovrätten, under vilken Almquist såsom regementspastor lydde, förklarade sig finna, att »särdeles bindande liknelser förekommit», att Almquist tillgripit de förut omtalade reverserna, att han sedermera »falskeligen tecknat diktat namn, ävensom att Almquist samtidigt härmed vid särskilda tillfällen sökt medels förgiftning taga von Scheven av daga». Krigshovrätten fann dock Almquist »icke vara fullt övertygad att hava begått ifrågavarande mot honom angivna grova förbrytelser, men då, vad mot Almquist i fråga om vart och ett av de omförmälda särskilda brotten förekommit, i ett sammanhang betraktat, innefattar

Digitized by Google

mera än halv bevisning, att Almquist mera nämnda tillgrepp, bedrägeri och förgiftningsförsök förövat», prövade krigshovrätten skäligt »lämna saken i dessa delar åt framtiden, då den kan uppenbar varda». Såsom Hemming-Sjöberg utvecklat, var denna dom den enda möjliga, då Almquist genom sin flykt undandragit sig att svara inför domstolen: »Enligt vid ifrågavarande tid gällande rätt *kunde* nämligen domstolen icke förklara Almquist skyldig; att ställa saken på framtiden var den enda utgång, som rättegången kunde få, bortsett från ett frikännande, som givetvis var uteslutet.» Hade Almquist kommit tillbaka, hade han häktats och rättegången tagits upp på nytt.

C. J. L. Almquist.
Fotografi. 1863. Tillhör överdirektör Victor Almquist.

I Amerika.

Vid sitt avvikande var Almquist tydligen stadd vid en relativt god kassa — större delen av de Strindbergska pengarna — och här komma vi till ett drag i Almquists naturell, som visar, hur komplicerad denna var. Ehuru han för sitt uppehälle i Amerika var alldeles beroende av denna kassa, gav han hustrun, strax innan han reste, 600 rdr banko till inköp av möbler — hon tänkte nämligen föda sig med att hyra ut rum åt resande. Från Bremen skickade han ytterligare pengar till familjen, likaså under de båda första Amerikaåren; inalles sände han hem 1,200 rdr rmt. Av reskassan avhände han sig således över 2,000 rdr rmt, och för återstoden skulle han betala dels resan, dels leva i Amerika. Det var således ej mycket, som återstod för det senare, och utsikterna att genom arbete förtjäna något voro ej stora. Han kunde ju intet yrke, och hans färdighet i engelska var ej tillräcklig för ett författarskap. Trots sparsamhet och tillfälliga, smärre inkomster tyckes reskassan ej hava räckt längre än till början av 1854, och då vågade han en kupp, som förskaffade honom ett åtminstone nödtorftigt livsuppehälle. Någon fast uppehållsort hade han under den första tiden icke haft, utan besökt en mängd olika städer, St. Louis, New Orleans, Cincinnati m. fl., antagligen i syfte att få någon anställning. I maj 1853 kom han till ett nybyggarsamhälle i Texas, New Braunfels, där han uppgiver sig hava givit språklektioner, men i januari 1854 lämnade han New Braunfels och uppträdde kort därefter i Philadelphia såsom professor Lewis Gustawi. Såsom sådan tog han in i ett boarding-house. Värdinnan, Mrs Emma Nugent, var en sextioåttaårig änka med barn och barnbarn och hade förut varit gift icke mindre än tre gånger. I ett brev, som Almquist kort efter ditkomsten skrev till hemmet, beskrives hon såsom »en liten fet, gråhårig, gentil gumma med ett par klotrunda, högst muntra ögon». Att döma av samma brev måtte hon hava funnit Almquist vara en verklig ackvisition för pensionatet. Han var ju en underhållande konversatör, spelade piano för de övriga inackorderingarna och hade även andra sällskapstalanger. Mrs Nugent kunde således betrakta honom såsom en »attraction» för huset. Dessutom tyder en anteckning av Almquist på, att han uppträtt — för att begagna ett nu populärt uttryck — såsom sol- och vårman samt föregivit, att han från

Digitized by Google

Sverige väntade en förmögenhet. Resultatet av allt detta blev, att båda funno det fördelaktigt att ingå ett äkta förbund, och redan den 11 juni 1854 blevo Emma Nugent och 'Louis Gustave' — såsom Ruben Berg upptäckt — vigda med varandra. För den utblottade Almquist tedde sig nog detta tvegifte såsom räddningen. Men av en anteckning, som påträffats bland Almquists papper, framgår, att det nya äktenskapet blev en grym besvikelse för bägge kontrahenterna. Mrs Nugent hade hoppats på den förespeglade förmögenheten, Almquist att få lugn och ro. Men då förmögenheten uteblev, kom det tydligen till häftiga scener, och Mrs Nugent tyckes hava varit betänkt på att stämma Almquist för bedrägliga uppgifter. I varje fall hämnades hon, såvida man får tro Almquists anteckning, genom att degradera honom till ett slags passopp för pensionatet, och de elva år, som han stannade i Philadelphia, voro säkerligen djupt olyckliga. 1865 beslöt han därför att rymma på nytt — om det var på grund av den dåliga behandlingen eller av fruktan för att tvegiftet skulle upptäckas, vet man ej; ej heller känner man, huru han kunnat skaffa sig medel till resan. I varje fall flydde han på sommaren 1865 — denna gång under ett nytt namn, professor Jules Charles — och praktiserade sig från New York över till Bremen. Hans avsikt var att återvända till Sverige, men då han av brodern fick underrättelse om, att han i så fall genast skulle häktas, måste han stanna kvar i Bremen, där han nu drog sig fram genom pengar, som familjen skickade honom. I september 1866 sjuknade han, i ålderdomsavtyning, och avled samma månad, den 26. På sjukhuset gick han under namn av »professor Carl Westermann von Westchester in Pennsylvanien», och såsom sådan blev han också jordad i den allmänna fattiggraven på Bremens kyrkogård. Kort efteråt kom hans dotter, som skyndat till faderns dödsbädd, till Bremen, lät jorda honom i en särskild grav och satte på denna ett träkors med inskrift: Hier ruhet Carl Jonas Ludwig Almquist, geb. 27 Nov. 1797[1], gest. 26 Sept. 1866. 1901 flyttades emellertid stoftet till Sverige, och där, på Solna kyrkogård, fick Törnrosskalden efter landsflyktens långa år sin sista vila.

Eftermälet i Sverige.

Under de gångna åren hade Almquist hunnit bliva en i Sverige nästan bortglömd man, men dess större uppseende hade hans flykt från fäderneslandet väckt, och »Det-går-an-prästen» hade i landsflykten följts av en fullkomlig störtflod med smädelser; den mest betydande av de mot honom riktade artiklarna var Palmblads först i Tiden tryckta, sedan (i utvidgad form) utgivna broschyr Den nyaste solförmörkelsen på publicismens himmel eller sista acten i Går-an-dramat (1851). Häftigheten av den förbittring, som nu kom fram, berodde nog till en väsentlig del på antagonismen mellan den konservativa och den liberala pressen. En bland den senares mest betydande representanter hade gjort sig skyldig till grova brott, och det var under dessa stridens dagar naturligt, att den konservativa pressen skulle begagna sig av tillfället och göra hela det liberala partiet, särskilt det hatade Aftonbladet, ansvarigt för Almquists gärningar. De dagar, som följde efter »dådet», voro nog också de sorgligaste i Hiertas liv, ty smädelserna riktade sig nästan lika mycket mot honom

[1] Skall vara 1793.

Digitized by Google

som mot Almquist, ehuru den senare knappast haft något bestämmande inflytande på tidningens redaktion. I politiken släppte Hierta icke fram honom, ty hans realpolitik och Almquists fantasier passade alls icke samman, och någon god journalist var den senare icke; att Hierta dock givit honom anställning i tidningen, berodde sannolikt, åtminstone till någon del, på Hiertas önskan att hjälpa en genialisk och behövande författare. Hatet mot Hierta återverkade emellertid på domen över Almquist, och denna dom blev hård och nästan enhällig. Det var blott få, som vågade inlägga ett ord till försvar för landsflyktingen. Bland dessa var H. B. Palmær, och detta inlägg är kanske det bästa, han skrivit. Han låtsas berätta en persisk parabel: »Det låg en gång en redan död hund på ett torg. En hop människor hade samlat sig omkring honom, efter korpars sed, vilka alltid samla sig omkring lik. Den ene sade om hunden: fy, vad han stinker! Den andre sade: han kommer att förpesta luften i hela staden. Den tredje sade något annat speord. Korteligen: alla tillkännagåvo sitt förakt och sin avsky för den döde hundens lekamen. Kom så de kristnas profet, Jesus av Nazaret, gående. Han stannade, betraktade hunden några ögonblick och yttrade: *tänderna äro vita som pärlor.*»

Krigshovrätten hade i sin dom ställt saken på »framtiden, då den kan uppenbar varda». Denna framtid har, då det gäller Almquists så gåtfulla personlighet, nog ännu ej kommit. Men redan Palmblad har, synes det mig, i sin nyss citerade stridsskrift angivit en synpunkt, som troligen är den riktiga. De, som anfallit Almquist, ha, enligt Palmblad, i en punkt gjort honom orätt: »Man ansåg honom gemenligen för en hycklare; hans befängda läror, som gåvo sig ut för att befordra humanitet, skönhet, sedlighet, folkupplysning, förädling, befrielse från fördomarna, de urgamla traditionerna — detta allt höll man för ett blott antaget sken, ett bländverk, en mask för att vinna uppseende, rop, popularitet. Nej! Almquist hade allvar, fullt allvar därvid. Han betraktade sig verkligen som en ljusets och sanningens apostel; han var en av de profeter, vilka tro på sig själva.» Detta synes mig alldeles riktigt. Såsom profet framstod han för sina vänner i Mannasamfund, och ännu på 1840-talet hade han kring sig en krets av yngre män, som sågo upp till honom såsom till en siare. En mängd yttranden tyda också på, att han, likt forntidens profeter, trodde sig sitta inne med den hela och ogrumlade sanningen. Häri torde nog nyckeln till Almquists psykologi ligga. Det gäller då att från denna utgångspunkt följa utvecklingen till slutet. Ty nybyggaren i Värmland var näppeligen samme man som den, vilken såsom en brottsling nödgades fly från sitt fädernesland. Den Almquist, som

Slutord.

Digitized by Google

först träder oss till mötes, är en religiös mystiker och i samband därmed den mest utpräglade nyromantiker, som vår litteratur känner. För nyromantiken var fantasien människans högsta förmögenhet, och det var ett brott att hämma dess fria flykt. Ingen svensk författare — kanske med undantag av Strindberg — har haft en mer bisarr fantasi, och ehuru båda, Almquist och Strindberg, äro vår litteraturs nog mest betydande verklighetsskildrare, är det dock påfallande, att de i själva verket sakna allt sinne för gränsen mellan fantasi och verklighet. Almquist levde i sin fantasivärld, och denna var för honom verklighet. Gränsen mellan sanning och lögn överskreds därför ofta, utan att Almquist själv tyckes hava observerat det. En bland hans forna kamrater i Aftonbladet, C. F. Bergstedt, skrev om honom: »Även i de likgiltigaste saker kunde han krångla in sig i klyftiga, till intet gagnande lögner», och strax efter flykten skrev en så kunnig och så välvillig bedömare som sonen Ludvig Almquist till farbrodern: »Verkligheten är för honom intet, fantasien däremot allt, ty jag är övertygad, att om pappa uppgjort någonting i sitt huvud, det må vara aldrig så orimligt, verkar hans olyckligtvis allt för livliga fantasi, att han ofta slutligen tror på det, som han själv hopdiktat. Vad en sådan person företager sig, kan man nästan lika litet beräkna, som vad den gör, vilken förlorat förståndet. Pappas oförmåga att kunna se någonting, sådant det verkligen är beskaffat, utan några tillsatser av hans egen poetiska inbillning, är väl det, som varit egentliga orsaken till hans motgångar och olyckor.» Hemming-Sjöberg, som framdragit dessa yttranden, sätter med anledning av dem likväl i fråga, om Almquist varit, vad man kallar, en patologisk lögnare. Han anser sig böra förneka detta, ty hos dylika individer äro lögnerna ofta alldeles ändamålslösa, »de bruka ofta lögnen för dess egen skull och icke såsom medel för vinnandet av något förnuftigt syfte.» Granskar man nu — fortsätter han — Almquists osanningar, hava de »alltid ett tydligt vilseledande och bedrägligt syfte». Hemming-Sjöberg har här, helt naturligt, fäst sig särskilt vid Almquists brev under flykten, då han sökte vilseleda sina förföljare, och hans uppgifter i dem äro onekligen mycket skickligt hopkomna i det avsedda syftet — särskilt hans lyckade försök att narra vederbörande rörande reserouten. Men även här förekomma åtskilliga osanningar, som knappt äro fullt normala. Han kände dock Hiertas intelligens allt för väl för att kunna tro honom om att godtaga osanningen om procentarbolaget, om att han hals över huvud rest till Frankfurt för att lyfta 1,000 rdr banko o. s. v. Dessa lögner synas mig fullkomligt ändamålslösa. Härom kan ju dock tvistas. Men från Amerika be-

Digitized by Google

rättade han 1863 för hustrun och dottern följande rövarhistoria från inbördeskriget. Jag var — skriver han — »icke sen att blanda mig bland många andra massor av frivilliga, ty du vet, att jag aldrig varit rädd för folkskockningar. Att jag härunder — väl icke själv fäktade och slogs — men dock var vittne till flera krigiska uppträden och deméléer, vill jag icke neka. Bland annat hölls här i början av juli en stor drabbning vid Gettysburg, vilken slaktning varade över tre dagar och där vi (jag menar unionsfolket) togo över 30,000 fångar och dödade från rebellerna. Du kan finna av denna nummer, att denna affär var ingen småsak. Under denna drabbning stupade en amerikan, som jag nära kände, och mycket avhöll, så att, när jag såg honom falla, jag störtade in i trängseln, i fall jag kunde biträda honom. Under denna häftighet tog blåsten min egen hatt och förde den — jag vet icke vart. Men när jag framkom till min vän och fann honom litet därefter död, grep jag hans hatt för att därmed betäcka mitt eget huvud och mitt för vinden flygande buskiga hår. Sedan har jag behållit denna hatt såsom på en gång en souvenir från min döde vän och tillika såsom ett minne av den stora segern vid Gettysburg.» Detta är tydligen en alldeles ändamålslös lögn. Att den sjuttioårige Almquist skulle såsom frivillig hava deltagit i kriget, är ju uppenbart orimligt, ännu orimligare att han såsom civil befunnit sig mitt i kulregnet under ett stort slag, och vad slutligen hatten beträffar, är denna, såsom av den medsända fotografien framgår, ej en militärhatt, utan en vanlig civil hatt.

C. J. L. Almquist.
Fotografi tagen i Philadelphia 1863.

Digitized by Google

För en man med denna otyglade, patologiskt uppjagade fantasi innebar brottet — och även brottslingens spännande flykt — något hemlighetsfullt lockande. I sina romaner och noveller är han ju ofta inne på dylika motiv — så i Målaren och Amalia Hillner — och även här hade han således en frestelse att springa över från fantasien till verkligheten. Det är — skrev han i Tre fruar i Småland — »genom brott mänskligheten gått framåt, och varje ny bildningscykel har utgjort den förnämsta dödssynd, som den förutgående bildningsformen högst av alla förbjudit och med hela sin makt, sin visdom, sin lagstiftning sökt hindra». Hela hans författarverksamhet, ända från Hvad är kärlek, är också ett fortsatt angrepp på de gängse moralbegreppen. Denna tendens, som ytterst återgick till hans religiösa mystik, utvecklades särskilt genom hans eget olyckliga äktenskap. Det var framför allt äktenskapet, sådant det allmänt uppfattades, som för honom var bojan, som hindrade individens fria utveckling. En tid svärmade han för celibatet såsom en förberedelse för det himmelska äktenskapet, men redan på 1830-talet hade hans reformkrav fått en mera praktisk inriktning. Till en början är den ideella fernissan ännu kvar. Äktenskapet bör vara något rent ideellt, en fri själarnas förbindelse utan alla yttre band. Men ganska snart går han vidare i anarkisk riktning. Den manlige kontrahenten befrias från alla förpliktelser, barnen behöver han varken moraliskt eller ekonomiskt taga hand om, och ledsnar han på förbindelsen, bryter han den utan vidare. Han kan även samtidigt leva i flera dylika fria äktenskap, och i själva verket försvarar Almquist, om än icke i öppna ordalag, tvegiftet. I sina egna ögon begick han därför knappt något brott, då han i Amerika gifte sig med Emma Nugent. En dylik episod i det praktiska livet var ju något ganska likgiltigt för den, som hade sin egentliga tillvaro i en annan och högre värld, och då han därigenom blev försörjd, såg han däri intet orätt. Tvegifte var visserligen ett brott enligt den borgerliga lagen, men Almquist hade, steg för steg, kommit att betrakta all borgerlig lag såsom orättfärdig, och att bryta den var snarast en förtjänst. Men väl hade han till sist kommit alldeles ifrån den ursprungliga utgångspunkten. I Hvad är kärlek hade han skrivit: »Lagen dömer den att hänga, som förfalskar sedlar — visserligen nödvändigt för det helas välgång. Men den, som förfalskar kärleken, d. v. s. den, som av tusen andra orsaker, men ej av kärlek, förenar sig med en person, den han icke älskar, och således bildar en oduglig huslig krets — månne icke den begår ett brott, vars egen storhet och vars oberäkneliga följder över samtid och eftervärld sprida långt förfärligare olyckor än förfalskan-

Digitized by Google

det av miljoner sedlar?» Den ohejdade individualismen hade således fört honom från den religiösa utgångspunkten till en krass egoism.

Samma utvecklingsgång kunna vi iakttaga i hans uppfattning av ett mord. Även här var utgångspunkten religiös. Haver du — heter det i Murnis — »din älskade mördat? Till liv har du då mördat henne», och i Jagtslottets Magdalenaepisod är tankegången densamma. Richard Furumo mördar Magdalena, för att hon i ett ögonblick av sinnesrenhet skall övergå till det eviga livet. Även här förde individualismen Almquist bort från den religiösa utgångspunkten. När ett mord i vissa fall kunde vara en rent förtjänstfull gärning, låg ju frestelsen nära till hands att utsträcka omfattningen av dessa fall. Warburg anför ett yttrande, som han hört av en major Nathorst, i vars föräldrahem Almquist umgicks. En dag, kort före »katastrofen», hade fadern kommit hem och utropat: »Nej, nu är Almquist rent borta! Han påstår, att om man mördar en gammal usling och girigbuk samt använder pengarna till goda ändamål, så gör man därmed intet illa.» Med all sannolikhet resonerade Almquist verkligen så. Schevens bortgång var ju ingen förlust för mänskligheten, men däremot en fördel för Almquist, och varför då icke påskynda denna bortgång? På samma sätt uppfattade han edens betydelse, och hans båda noveller Palatset och Urnan äro avsedda att uppvisa orimligheten av att bindas av en ed. Ungefär samtidigt svor Almquist själv prästeden, ehuru han bestred kyrkans flesta dogmer. Här spelade likväl ännu — med all sannolikhet — ett ideellt moment in. Han ville bliva präst för att kunna reformera kyrkan, och till en början stod han också tämligen rakryggad under konflikten med Uppsala domkapitel. Men inför den hägrande utsikten till Ölmestads pastorat svek han sin övertygelse och avgav en ny förpliktelse om sin renlärighet. Utgångspunkten hade överallt varit densamma, först den religiösa mystiken, varigenom han så småningom kom att betrakta handlingarna i denna världen såsom något likgiltigt i förhållande till livet i Gud, och sedermera nyromantikerns individualism, dennes opposition mot all borgerlig ordning, all lag, allt tvång på individens godtycke. Till en början var detta blott en teori, men omkring 1840 övergick teorien till vad jag skulle vilja kalla moral insanity eller verklig oförmåga att skilja mellan rätt och orätt; möjligen bör denna utveckling sättas i samband med den sjukdom, som han i Paris ådragit sig. I varje fall finner man hos Almquist aldrig några spår till samvetskval. Det är mycket sant, att man därom ingenting kan veta. Men sina brott erkände han aldrig, i hans bevarade brev från Amerika till hemmet förekommer ej en enda antydan om, att han kände sig hava

Digitized by Google

gjort någon orätt, och i hans anteckningar och dikter från Amerikatiden, vilka ju blott voro avsedda för honom själv, möter man ej heller några bekännelser av denna art. Tvärtom känner han sig i dem såsom en man, vilken lever i Gud, som målar ensam och allen, helt tyst och stilla och som aldrig vill »göra den ringaste varelse i världen det minsta illa».

Jag är därför böjd att på Almquist tillämpa hans egen teori om brottslingen. Denne var för honom en sjukling, och en dylik andlig sjukling hade även Almquist till sist blivit, icke blott däri, att han — trots stor förståndsskärpa i övrigt — ej längre förstod att skilja på rätt och orätt, utan också däri, att fantasien hade blivit honom övermäktig. Planen till attentatet mot Scheven och hans senare förklaring äro uppgjorda med samma egendomliga blandning av skarpt förstånd och naivitet, som man återfinner i hans romaner. I en roman skulle en dylik brottsling på ett förträffligt sätt hava klarat sig; han skulle icke ha blivit upptäckt, och man skulle hava trott på hans förklaringar. Icke så i verkligheten, och Almquists egen son bedömde saken fullt riktigt. Min största fruktan — skrev han — är, »att pappa skall få det infallet att självmant återkomma till Sverige, driven av den övertygelse, att han kan fullkomligt bevisa sin oskuld förmedels det 'beriktigande', han skickat till Hierta. Jag vet ej, vad effekt detta beriktigande gjort i Stockholm, men jag förmodar och hoppas, att man insett det tyvärr alltför otroliga i en stor del därav ... Pappas ursäkter och förklarande, huru allt förhåller sig med allt, varför han är misstänkt i avseende på reverserna, är onekligen mycket väl uppgjort och skulle vara fullkomligt övertygande i en roman.»

Karakteristiskt för en dylik fantasisjukling är bristen på uthållighet, och av det föregående hava vi sett, huru lätt Almquist tröttnade på alla företag, i vilka han till en början med en hänförelse kastat sig in. Han ledsnade på ämbetsmannabanan, på det idealiserade bondelivet i Värmland, på Nya elementarskolan, och man kommer här ofta att tänka på Strindberg. Ganska snart fann han, att verkligheten ej motsvarade fantasiens drömmar, och då förlorade han intresset.

Då man bedömt Almquist, har man oftast förbisett ett drag i hans karaktär. Då en idé gripit honom, hade han verkligen förmåga att offra, och han var icke alltid, såsom man av mordprocessen kan frestas tro, någon kallblodigt beräknande egoist. Det var verkligen ett offer, då han, för vilken helt säkert en lysande framtidsbana då hägrade, frivilligt avsade sig dessa utsikter för att bliva bonde. Mot

Digitized by Google

sina egna intressen följde han också sin övertygelse, då han gifte sig med en fattig bondflicka, och hans övergång till radikalism eller — kanske rättare — till anarkism var, så vitt jag kan finna, fullt övertygelsetrogen. Såsom en dylik revolutionär avslöjade han sig alldeles samtidigt med det att han sökte professuren i Lund och pastoratet i Söderköping. Klokt var detta icke, och en man, som velat komma fram i världen, hade åtminstone väntat med att publicera Det går an, till dess att utnämningsfrågorna varit avgjorda, hade aldrig ens givit ut en dylik skrift. Det är möjligt, att Almquists handlingssätt i detta fall berodde på hans bristande verklighetssinne, men det är också möjligt, att det berodde på ett verkligt patos, därpå att han — profet, som han kände sig vara — ville stå upp och vittna. Och till sist en sak. Teoretiskt hade Almquist väl smulat sönder familjelivet. Men praktiskt hängde han ännu kvar vid det. Han skilde sig aldrig från sin hustru, och både i sina brev och i sina självbekännelser söker han att göra full rättvisa åt hennes goda egenskaper. Vid barnen var han utan tvivel varmt fästad, och den enda tanke, som i Amerika synes hava plågat honom, var, att han övergivit dem. Vi hava också sett, huru han, på sitt sätt, sökte sörja för dem, först genom gåvobrevet och sedan genom penning-remissor från Amerika. Han hade därför kanske icke så orätt, då han undertecknade ett under flykten skrivet brev: »Love litet bättre än sitt rykte.»

Han var, såsom jag uppfattat honom, en icke fullt normal människa, och att han utvecklade sig till en brottsling, var icke uteslutande hans skuld. Även samhället hade en del i denna. Han var dock samtidens mest geniale svenske författare, och det hade varit samhällets plikt att förskaffa honom en dräglig existens. Nu nödgades han hela tiden föra en ojämn kamp för livsuppehället, och i denna kamp gick han moraliskt under.

Ända in i det sista hade Almquist en troende »församling». Men något större inflytande på samtidens litteratur hade han knappast. Hos Runeberg, Fredrika Bremer, fru von Knorring, Blanche och ännu några andra kan man väl iakttaga uppslag, som de troligen fått från Almquist. Men betydande äro dessa icke, och de gå ej på djupet. I sina bisarra fantasiskapelser företrädde han en litteraturriktning, nyromantiken, som redan tillhörde det förgångna, och ingen av det samtida släktet ägde nog fantasistyrka att kunna följa honom. Som realistisk folkberättare bröt han däremot en ny bana och står, särskilt i Det går an, i detta avseende över hela sin samtid. Det radikala idéinnehållet gjorde dock, att han även här fick mindre be-

Digitized by Google

tydelse, än han under andra förhållanden skulle hava fått, och själv förföll han efter några år till den franska sensationsromanens stil. I vår litteratur blev han därför snarast en meteor, lysande med en sällsport bländande glans, slocknande med en explosion, men utan att — i stort sett — efterlämna några spår.

Titelvignett ur den makulerade uppl. av Det går an. 1838.

Digitized by Google

R U N E B E R G

LIKA gåtfullt och komplicerat som Almquists liv är, lika enkelt och öppet är Runebergs. Om den förre var en andlig sjukling, var den senare den andliga hälsan själv, och den harmoni i liv och diktning, som så mången sökt, men så få nått, den finnes hos Runeberg i kanske högre mått än hos någon annan av vår litteraturs stormän. Icke så att Runeberg var någon kall, självisk olympier. Tvärtom var han en varmblodig natur med starka känslor. Dessa höllos likväl i styr av ett ännu starkare pliktmedvetande, och ledd av detta gick han städse sin väg rakt framåt. Det kan därför knappt tänkas några bjärtare motsatser än han och Almquist. Den senare valde nästan helst de slingriga vägarna, som just därför tilltalade hans bisarra fantasi, han var en patologisk lögnare, under det att Runeberg är ärlig, öppen och sanningsenlig som få. Trots icke så dåliga inkomster laborerade Almquist ständigt med en usel ekonomi. Den unge Runeberg däremot underkastade sig en nästan spartansk diet, och tack vare denna kunde han icke blott hålla sig skuldfri utan även hjälpa sina närmaste. Båda voro demokrater, men Almquists demokratism utvecklade sig till ren anarkism, under det att Runeberg även här iakttog en sund måtta. Likaledes voro båda religiösa naturer, men Runebergs religiositet var manlig och enkel, under det att Almquist redan från början förföll till en osund mystik. Och likväl var Almquist den samtida svenske författare, till vilken Runeberg kände sig mest dragen. Detta förefaller onekligen egendomligt, särskilt som Runeberg var sin tids störste verskonstnär, Almquist däremot en klen versifikatör. Det fanns dock en punkt, där bägge träffade samman eller åtminstone kunde synas träffa samman: i det allmänna litterära programmet. Almquist hade varit både romantiker och realist. Till någon verklig förening mellan dessa båda strömningar inom tiden hade han väl ej nått. Detta var Runeberg förbehållet, och det var nog denna tendens hos Almquist,

Inledning.

Digitized by Google

som tilltalade den store finske skalden och kom honom att överse med bristfälligheterna i utförandet.

Runebergs barndom.

Johan Ludvig Runebergs yttre levnadssaga är ovanligt enkel. Han föddes den 5 februari 1804 i Jakobstad, ett litet obetydligt samhälle med något över tusen invånare. Släkten stammade från Östergötland, och det var först farfadern, som 1757 flyttade över till Finland. Skaldens far var skeppsredare och sjökapten samt till en början jämförelsevis burgen. 1821 drabbades han av ett slaganfall, efter vilken tid familjen råkade i ren nöd. Det var just, då sonen skulle börja sin levnadsbana, och denna blev därför ej heller strödd med rosor. Det goda hade olyckan dock med sig, att Runeberg redan från början lärde sig att lita till egen kraft. Och det provet bestod han med ära. Hans uppfostran hade varit den vanliga inom medelklassen. Sedan han i hemstaden lärt sig stava och läsa, skickades han vid åtta års ålder till Uleåborgs trivialskola och sedan, 1815, till Vasa. Från dess trivialskola övergick han 1822, då han var aderton år, till Åbo universitet. Särskilt märkvärdig i skolan tyckes han ej hava varit, ehuru han under de sista åren var primus i klassen, och hans litterära beläsenhet var nog föga omfattande, ty småstäder som Jakobstad och Vasa voro naturligtvis ganska oberörda av de europeiska kulturrörelserna. De författare, vilkas dikter han läst, voro ej många: de finländska skalderna Franzén och Choræus, varjämte han kände till Bellman, Kellgren, Leopold och Lidner. Visserligen uppgiver han, att han redan på skolbänken börjat att själv skriva vers, men dessa dikter äro ej bevarade och voro förmodligen blott efterklang.

Vid Åbo universitet.

Till universitetet kom han med ett kapital av 50 riksdaler, som sammanskjutits av släktingar och vänner till familjen, det enda understöd — skriver Söderhjelm i sin grundläggande biografi — som han mottog från hemmet, och därutöver medförde han blott »en matsäck för resan och någon omgång av faderns gamla kläder». Reskassan tog slut efter ett par dagar, och sedan livnärde han sig med att ge privatlektioner mot tolv riksdaler i månaden. Med denna summa hushållade han likväl så bra, att »det blev till och med litet över att sända till hemmet och dessutom efter någon tid en besparing av sexton riksdaler, vilka en kamrat for av med som långlån». Något Weimar var den tidens Åbo icke, universitetslärarna voro ej betydande, och studenternas seder lära icke hava varit de bästa. Hela landet befann sig för övrigt i ett andligt osäkerhetstillstånd. Under århundraden hade Finland varit en avsides liggande svensk provins, dit kulturvågorna från Stockholm och Uppsala endast starkt avmattade nått, och den korta blomstringen under Porthans tid tillhörde det förflutna. Genom den ryska erövringen hade landet ställts inför nya problem, som det gällde att lösa. Skulle Finland också andligen ansluta sig till Ryssland? För denna utväg stod en stor del av den förut svenska överklassen ej främmande, och många gingo även i rysk tjänst. Men ehuru servilism och lycksökeri voro tämligen utbredda inom ämbets-

Digitized by Google

mannakåren, kunde det för folket i dess helhet ej bliva tal om en anslutning till Ryssland. Skulle man då fortfarande i sina känslor och sina sympatier förbliva svensk och hoppas på en återförening med det gamla moderlandet? Att detta, särskilt efter Sveriges union med Norge, var en orimlighet, insågo dock de flesta, och några rent svenska sympatier funnos väl blott inom den högre, bildade medelklassen — för så vitt de över huvud taget funnos. Ty också en tredje utväg var möjlig: att skapa ett nytt, finskt fosterland, varken svenskt eller ryskt. Men här förelåg en svårighet, vars vidd det 1820 levande släktet knappt till fullo insåg. Finland beboddes av två folk av olika härstamning och språk, och skulle dessa kunna gjutas samman till en nationell enhet? Det var den stora frågan. Problemet hade tangerats av Johan Jakob Tengström, en brorson till ärkebiskopen, i en uppsats i tidskriften Aura 1817—1818: Om några hinder för Finlands litteratur och kultur. Idéinnehållet är föga originellt, en reflex av förromantikens, romantikens och goticismens teorier om nationalitet, och praktiskt mynnar uppsatsen ut i ett föga revolutionärt yrkande: att även de högre samhällsklasserna borde lära sig folkets finska språk och ej låta detta utdö. Andra, såsom Linsén och Arwidsson, gingo längre, men någon större kraft hade dessa finska nationalitetskrav icke under de båda första årtiondena av Finlands förening med det ryska väldet, och såsom vi i föregående del (V, s. 179 f.) sett, framkallades hela rörelsen av de unga svensk-finnarnas beröring med nyromantikerna i Stockholm och Uppsala samt riktade sig väsentligen mot Sverige. Något större inflytande på den allmänna meningen i Finland hade dessa pioniärer knappast, och den nya finska nationaliteten var väsentligen en skapelse av tre unga män, som samma år, 1822, inskrevos såsom studenter vid Åbo universitet: Johan Vilhelm Snellman, Elias Lönnrot och Runeberg. Det var genom deras insats, som det nya programmet började utformas, ehuru först på 1830-talet.

Så föga livskraftigt Åbo universitet än var vid Runebergs ankomst dit, stod det i kultur dock över Vasa, och tack vare en avlägsen släktskap med ärkebiskop Tengström kom den unge studenten ock i kontakt med denna; sina söndagsmiddagar fick han nämligen äta hos Tengström. De nya intrycken voro flera och olikartade. Vid ankomsten till universitetet hade han börjat studera den grekiska litteraturen; själva språket kände han väl förut till, enär han i skolan läst Nya testamentet på grekiska, men någon profangrekiska ingick icke i skolornas undervisning. Nu började han med Homeros och Sophokles, vilka båda avsatt djupa spår i hans diktning. Ett annat ytterst viktigt ferment kom från den tyska litteraturen, särskilt från Herder,

Digitized by Google

Voss och Goethe, och i en genialisk uppsats har Mortensen fastslagit detta. Mindre starka voro intrycken från de tyska nyromantikerna, ehuru även dylika kunnat påvisas; av den retoriske Schiller, som för Tegnér betytt så mycket, blev han däremot nästan oberörd. Walter Scotts romaner, som på 1820-talet voro mycket populära både i Sverige och Finland, tillhörde också hans läsning under studentåren. För den franska litteraturen stod han däremot alldeles främmande, och man har icke kunnat uppvisa ett enda inslag från denna. Till sist var naturligtvis den nyaste svenska litteraturen bekant i Åbo, Tegnérs, Atterboms och Stagnelius' dikter och särskilt den äldre gustavianska litteraturen. Det är då ganska betecknande för Runeberg, att av gustavianerna är det egentligen blott två, som starkare slagit an på honom: de båda realisterna Bellman och fru Lenngren. Då man talar om de litterära impulser, för vilka Runeberg utsattes, bör man likväl icke överskatta deras betydelse för honom, och Mortensen har här gjort några förträffliga anmärkningar. Ehuru han, skarpare än någon annan, framhållit den Runebergska diktens samband med de samtida litterära strömningarna, har han tillika betonat hans självständighet emot dem. Någon bokslukare — skriver han — »eller över huvud taget boksynt man var Runeberg aldrig. Det sätt, varpå han kom över de Serviska folksångerna, detta arbete, som är av grundläggande betydelse för hans egen diktning, är typiskt för hans förhållande till böckerna: han fann dem på golvet bland Cygnæus' bokförråd, och säkerligen är det liknande tillfälligheter (t. ex. en diskussion i Lördagssällskapet), som fört i hans väg de flesta böcker, som han gjort bekantskap med. Sedan han blivit gift, var det i ej ringa mån hustrun, som förmedlade hans bekantskap med litteraturen.» Intrycken från denna hade icke varit många, och de mognade långsamt — så långsamt, att när de slutligen togo form, hade Runeberg själv glömt bort de första uppslagen. Motivet är då »helt förändrat och bär uteslutande prägel av Runebergs egen naturell. Därför är det så ytterst sällan, som man hos Runeberg påträffar detaljer, med vilka man kan påvisa hans skrifters sammanhang med främmande författares. Det finnes två sätt att imitera. Det ena består helt enkelt däruti, att man mer eller mindre i detalj upprepar och efterapar förebilden. Det senare däremot fordrar, att skalden intränger i själva förebildens mening och liksom inifrån tillägnar sig honom. Det senare är Runebergs sätt; han efterapar aldrig» — eller rättare: han gör det blott i sina första ungdomsarbeten, men icke efter 1830.

I Saarijärvi.

Runeberg var, som sagt, icke någon mångläsare, och de intryck, han mottog, fick han kanske mindre ur böcker än genom samtal med vänkretsen. Däremot

Digitized by Google

var han avgjort en friluftsmänniska, som föredrog umgänget med naturen framför umgänget med böcker. Redan som skolgosse var han en väldig jägare och fiskare, och sådan förblev han under hela sitt liv, ända till dess att han efter slaganfallet fjättrades vid sjuksängen. Och dessa intryck från naturen äro för hans diktning minst lika viktiga som intrycken från de samtida litterära rörelserna. Av särskild betydelse blev hans långa uppehåll i Saarijärvi. På hösten 1823 hade han det ganska svårt med ekonomien, och det var därför med glädje han mottog ett anbud på en informatorsplats med 250 riksdalers lön om året. Den var hos två familjer, vilka slagit sig ihop om informatorn, kronofogden Danielson på Kalmari och kapten af Enehjelm på Kolkanlahti; tre månader skulle Runeberg med sina elever vistas på det ena stället, tre månader på det andra. Hos dessa familjer, först i Saarijärvi, sedan i Ruovesi, vistades Runeberg ända till slutet av höstterminen 1825, således i två år, och denna vilda, ödsliga natur samt det primitiva folklivet i dessa avlägsna bygder gjorde på Runeberg ett djupt intryck. Detta har han återgivit i en uppsats, som 1832 infördes i Helsingfors' Morgonblad: Några ord om nejderna, folklynnet och lefnadssättet i Saarijärvi socken — den måhända yppersta folklivsskildring, som vår litteratur äger. Trakten var nästan en ödemark, alldeles olik kustlandet: »Under det att by vid by och gård vid gård utmed isynnerhet den södra kustvägen vittna om befolkningens styrka, trevnad och seger, kunna på vägarna inåt landet milsträckor tillryggaläggas utan att ens skymten av en koja möter ögat, och ser man efter långa färder en sådan, så hänger den på sluttningen av en jättelik mo eller sticker den fram mellan de vilda lunderna kring ett halvgömt träsk, lik en främmande utväxt på naturens friska, storartade stam.» Huvudintresset knyter sig för Runeberg vid själva folklivet och folkkaraktären, och uppsatsen verkar nästan såsom en kommentar till Elgskyttarne. Det var också här, som Runeberg fick motiven till detta några år senare skrivna idyllepos, till Bonden Pavo, Grafven i Perho m. fl. dikter. Även till Fänrik Stål torde han här hava fått några motiv. Vi få därför i det följande tillfälle att återkomma till denna skildring.

Runebergs giftermål.

På nyåret 1826 kunde han, som kort därefter erhöll ett stipendium, vända tillbaka till Åbo för att fortsätta sina studier, vilka avslutades på sommaren 1827, då han promoverades till magister. I september inträffade emellertid den stora eldsvådan, då större delen av staden lades i aska — närmare tusen gårdar — och redan månaden därpå mottog det akademiska konsistoriet den kejserliga ukas, genom vilken universitetet flyttades från den nedbrunna staden till Helsingfors, där det på hösten 1828 åter öppnades. Den mellanliggande tiden vistades Runeberg såsom informator hos ärkebiskop Tengström på dennes prebende Pargas. Där hade han lärt känna ärkebiskopens brorsdotter Fredrika, och i december 1828 förlovade de sig med varandra. Hon var icke hans första kärlek. Såsom femtonårig gymnasist i Vasa hade han förälskat sig i en några månader äldre flicka, Fredrika Juvelius, som skildras såsom »blåögd, smärt, behaglig och ej så litet svärmisk». De unga bytte trohetslöften, men då Runeberg 1822 reste till Åbo, skildes de och sågo varandra sedan icke mera. Under skilsmässan bleknade hennes bild, men för båda levde denna ungdomskärlek dock kvar i ett poetiskt skimmer. Hon förblev länge ogift, och ehuru hon till sist, vid 41 års ålder, ingick ett klokhetsäktenskap, förblev Runeberg hennes stora kärlek i livet. Ej heller han kunde glömma henne, och hans känslor i detta fall ha en viss likhet med Goethes för Friederike von Sesenheim. Det förefaller, som om han känt sig hava en skuld till henne, och det är, såsom Estlander sökt visa, troligtvis denna

Digitized by Google

ungdomskärlek, som ligger bakom en bland de skönaste dikter, som vårt språk äger, inledningssången till Hanna: Till den första kärleken. Tre år efter skilsmässan gjorde han emellertid i Saarijärvi bekantskap med en annan ung flicka, Maria Nygrén. Han var då tjugo år, hon sjutton och tyckes, såsom hennes följande liv visar, hava varit av annan läggning än den blåögda, svärmiska »nordanbruden». De dikter, som Runeberg riktade till henne, fyllas också av en sensualism, som avslöjar en sida i Runebergs väsen, som man ej observerar hos den mognare skalden. De erinra icke så litet om Stagnelius, som formellt väl torde hava inspirerat honom. Men även de skildes åt, och henne hade Runeberg lättare att glömma. I sina anteckningar skriver skaldens maka: »Fredrika, nordanbruden, var glömd för östanbruden, Mari, och nu ägde även hon ej mera kvar sin plats i hans hjärta. Dock ansåg han sig av sin heder bunden att icke rygga. De strider och sorger, som härav vållades, och huru ändå slutligen detta band löstes, vill jag icke göra reda för. Alltnog, den 19 december 1828 förlovade han sig med mig.» Hans fästmö, Fredrika Tengström, var en ovanligt intelligent, beläst och litterärt intresserad kvinna, den klokaste och bästa hustru, som skalden kunde få. Deras äktenskap blev också lyckligt, till en stor del tack vare henne. Ty Runeberg hade ganska lätt att itändas för unga damer, ehuru man troligtvis ej får fästa för mycken tilltro till dessa s. k. »flammors» egna uppgifter om den store skaldens svärmeri för dem — Bettina von Arnim hade nog medsystrar även i Finland — och erotiken tyckes aldrig hava gått över gränsen av en ganska oskyldig kurtis. Hans tillbakadragna, finkänsliga hustru tog denna från den kloka sidan. I det hela — skrev hon i sina anteckningar — var det »icke just alla gånger så allvarsamt menat å hans sida med dessa flammor, ehuru folk smått bråkade därom och de, som voro föremål därför, stundom hade den barnsligheten att känna sig så pass smickrade av hans uppmärksamhet, att de ansågo en liten fantasi för en stor passion. Jag känner dock tämligen, huru härmed förhöll sig, ty, brukade han säga åt mig: du är ju min enda förtrogna.» Båda voro emellertid fattiga, och det såg därför ut, som om förlovningen skulle bliva en förbindelse på lång sikt. 1829 blev magister Runeberg av med sitt stipendium och hänvisad till sina privatlektioner. Det gängse priset för två lektioner dagligen var blott 20 riksdaler i månaden, och inkomsterna voro således näst till svältgränsen. På sensommaren 1830 blev han väl docent i »väl-taligheten» — efter en disputation om Euripides' och Senecas Medeatragedier — men docenturen var lönlös. Kort förut hade han emellertid fått en plats, som kunde tillfredsställa blygsamma anspråk; han hade nämligen blivit amanuens vid konsistorium med en lön av 500 rubel banko assignationer (ungefär 400 kronor), vilken summa, jämte inkomsten från privatlektionerna, då ansågs tillräcklig för en ung lärarfamilj, och den 23 januari 1831 gifte han sig. Med detta giftermål och med hans 1830 utgivna diktsamlingar kan den första perioden av hans lev-

J. L. Runeberg.
Skuggporträtt. Runebergs hem i Borgå.

Digitized by Google

nadssaga, ungdomstiden, sägas vara avslutad, men hans yttre biografi kan dock lämpligen fortsättas till 1837, då han såsom lektor flyttade till Borgå.

Lördags-sällskapet.

Redan under Åbotiden hade Runeberg bildat ett kotteri av liktänkande, begåvade kamrater, och efter flyttningen till Helsingfors kommo de varandra än närmare. På våren 1830 sammanslöto de sig till ett sällskap, som kom att kallas Lördagssällskapet, därför att medlemmarna till en början träffades på lördagarna. De råkades turvis hos varandra en dag i veckan än hos den ene, än hos den andre och voro ej många, då sällskapet var som manstarkast endast femton: Runeberg, Nervander, Cygnæus, Nordström, Snellman, mot slutet Zacharias Topelius — för att nämna de mera bekanta; mera tillfälligt kom även Elias Lönnrot. Här var således det unga Finland samlat, det kotteri, som skulle trycka sin stämpel på den kommande utvecklingen. Den rikaste begåvningen ansågs Johan Jakob Nervander vara. Han blev sedan en av Finlands mest berömda fysiker och var under ungdomen även poet. Mera allmänbildad än de andra, genialisk och paradoxal i sin konversation, synes han hava varit den ledande inom kotteriet, t. o. m. i så hög grad att de andra kände hans överlägsenhet tryckande. En betydande begåvning var ock den lärde historikern och juristen Johan Jakob Nordström, som sedermera flyttade över till Sverige, där han blev riksarkivarie. Den största insatsen i den följande utvecklingen gjordes dock av Johan Vilhelm Snellman, som då ännu blott var student. Hans huvudämne var filosofi, och ett tiotal år senare betraktades han såsom en av Hegels mest betydande efterföljare. Sin viktigaste insats gjorde han emellertid som politiker och såsom primus motor till den fennomanska rörelsen. Några stadgar hade Lördagssällskapet icke, utan var en fullkomligt fri sammanslutning av några vänner för att diskutera de frågor, som lågo dem om hjärtat. Likväl fanns det, såsom Söderhjelm skriver, ett program, om än ej formulerat: »fosterlandets utveckling i kultur, tillgodogörandet för detta ändamål av nya vinningar i vetenskap och intellektuellt åskådningssätt, skapandet på detta sätt av ett nytt Finland, medvetet om sin nationalitet». Sällskapet inskränkte sig därför ej blott till diskus-

Fredrika Runeberg, f. Tengström. Skuggporträtt. Runebergs hem i Borgå.

Digitized by Google

sioner inom vänkretsen, utan gav även praktiska uppslag i flera olika riktningar. Ett av dessa var Helsingfors Lyceum, öppnat i mars 1831, ett privat läroverk med ett modernt program, något detsamma som för Nya elementarskolan i Stockholm. Där blevo Nervander och Runeberg lärare. 1832 började de också med en tidning, Helsingfors Morgonblad, för vilket Runeberg snart blev ensam redaktör och där han offentliggjorde sina litterära programskrifter. Även bland stiftarna till Finska litteratursällskapet, som i mars 1831 började sin verksamhet, återfinna vi Lördagssällskapets medlemmar, Nordström, Lille, Runeberg, Lönnrot m. fl. Runeberg var en varm vän av den finska folkdiktningen, men att döma av hans ställning till den senare tidens finsk-finska rörelse kan det ju synas egendomligt, att han var en av initiativtagarna till detta sällskap. Men den finska rörelsen var 1831 ej densamma som några decennier senare. Under ett samtal, som fördes kort före Runebergs död, — berättar Söderhjelm — förklarade både han och hans maka, »att de tydligt erinrade sig, hurusom Finska litteratursällskapet i början avsåg litteraturen i Finland överhuvud på båda de inhemska språken. Detta — fortsätter Söderhjelm — var åtminstone icke fallet, då stadgarna uppsattes, ty i dem angives sällskapets mål alldeles tydligt såsom omfattande blott litteraturen på finska. Möjligen hänför sig Runebergs utsago till någon diskussion inom Lördagssällskapet, under vilken idéen om ett samfund med vidare program framkastats. . . . Karakteristiskt är ju ock, att protokollen, så när som på ett par av de första, vilka redigerades av Lönnrot på finska, sedermera under nära trettio års tid ständigt fördes på svenska. Och ännu tio år efter sällskapets stiftelse, vid årsmötet 1842, yttrade dess ordförande G. Rein i sitt högtidstal, att 'om

J. V. Snellman.
Teckning av Maria Röhl. 1840. Kungl. Biblioteket.

Digitized by Google

man övergav svenskan och klädde all civilisation i finsk dräkt, så vore det att återgå till medeltidens barbari'.» Kärleken till finsk diktning och finskt språk stod således ännu ej i någon fientlig motsats till svensk kultur och svenskt språk. På denna fria, försonliga ståndpunkt förblev Runeberg stående under hela sitt liv, ty överhuvud var han ingen man, som växlade åsikter.

Runebergs första dikter.

Från hans yttre levnadshändelser vända vi oss nu till hans dikter. Såsom förut anmärkts, finnes ingen, som med säkerhet kan dateras tillbaka till skoltiden, och i den första diktsamlingen, som utgavs 1830, intogos få även från den första studenttiden; de äldsta torde vara från 1826. De av Runeberg själv ej publicerade dikterna[1] röja emellertid hans utvecklingsgång, innan han fann sig själv. Liksom Tegnér började även han såsom eftergustavian, och med någon annan litteratur än den gustavianska hade han väl ej före ankomsten till Åbo gjort bekantskap. Själv skrev han sedermera: »Tegnér, Atterbom och hela den unga skolan lärde jag känna först vid universitetet.» De äldsta dikterna härröra från 1822, och den mest betydande av dessa är den 1822 skrivna Försynen, i vilken han tydligen imiterar Choræus och Leopold, möjligen ock Lidner, som tillhörde hans ungdomsläsning; han gör sig här till tolk för samma 1700-talstolerans som den unge Tegnér i Försonligheten (Fridsröster). Särskilt upprörd känner han sig över den lära, som till evig osalighet fördömde hedningarna, ty Gud

> Skall sträcka lika huld sin alltid öppna famn
> Emot den hedniske som kristne dygdevännen.

Några senare dikter äro rena Bellmansimitationer, alls icke dåliga, och vid samma tid, väl 1823, synes han hava gjort bekantskap med fosforisternas poesi. Under studenttiden skrev han dikter i folkvisestil, ottave rime samt t. o. m. en sonett, men synnerligen starkt blev detta inslag icke. Den av de svenska nyromantikerna, som mest slog an på honom, var den formsäkre Stagnelius, men med honom gjorde han bekantskap först 1826, då Hammarskölds upplaga av Stagnelius' dikter utkom. Denna förebild återfinna vi i en mängd ungdomsdikter, både i de av Runeberg utgivna och i de undertryckta; enstaka vändningar i hans dikter återgå alldeles tydligt till Stagnelius, t. ex. »och den nyss uppväckta Näcken rör sin silverträng i bäcken». Av Tegnér är han däremot nästan oberörd, och de tegnérismer, man tyckt sig finna hos honom, återgå ofta nog snarare till Stagnelius, vilken icke så litet påverkats av Tegnérs praktfulla retorik. De fall, då ett direkt beroende av Tegnér äro påtagliga, hänföra sig nästan alla till den svenske skaldens eftergustavianska ungdomstid, såsom Det eviga, vars grundton klingar igen i Runebergs Det ädlas seger (Dikter 1830). Den förebild, man tydligast, under hela studenttiden, känner igen, är likväl Franzén, och utom av landsmanskapet kände Runeberg sig tydligen dragen till honom genom enkelheten och realismen i den Franzénska stilen, ty detta är redan i de första dikterna ett utmärkande drag också hos Runeberg — det, genom vilket han sedan kom att bryta både med den Tegnérska retoriken och det fosforistiska blomsterspråket. Ett annat mycket starkt inslag i Runebergs diktning möter oss också redan i ungdomsförsöken. Det var från antiken. De vanliga latinska skalderna hade

[1] De flesta av de äldsta föreligga i den s. k. Blå boken i Borgåarkivet.

Digitized by Google

han läst på skolbänken, och bland de tryckta dikterna möta vi även sådana, som inspirerats av Horatius, Tibullus och Ovidius. I skolan hade han däremot ej läst profangrekiska, utan därmed började han först vid universitetet, då naturligtvis med Homeros, och denna läsning tycks hava gjort ett djupt intryck på honom. Redan från 1823 finnes en påbörjad större hexameterdikt på nära 300 verser, Vargiaden eller Vargen, och att det är Homeros och icke Vergilius, som varit förebilden, är alldeles tydligt, särskilt av de »homeriska» epitet, som här förekomma, t. ex. »höjde med senig arm det långskuggkastande spjutet». Innehållet är tämligen enkelt, skildringen av en vargjakt, huru några unga gossar lägga sig på lur och skjuta den varg, som rivit ihjäl gårdens boskap. Några år efteråt, troligen 1826, påbörjade han en annan dylik dikt, Elgjakten, embryot till Elgskyttarne. På sommaren 1827 lade han upp ännu en tredje stor hexameterdikt, Midsommarafton eller Midsommarfesten, som likaledes förblev ett fragment, men i viss mån innehåller fröet till Hanna. Denna dikt är så till vida märklig, att den röjer en annan inspirationskälla än Homeros. Denna är icke antiken direkt, utan antiken i den omskrivning, som den fått genom Voss. Det klassiska versmåttet finnes visserligen kvar hos Voss, även åtskilligt annat av den heroiska apparaten, men hjältedikten har blivit en borgerlig, att icke säga småborgerlig genretavla. Det lider heller icke något tvivel, att den på 1700-talet så populära engelska familjeromanen, Sternes och Goldsmiths, ligger bakom denna metamorfos. Runeberg förklarade visserligen 1876, att han aldrig läst Voss' Luise och att han således icke kunnat taga några intryck därav. Men han hade läst Goethes Hermann und Dorothea och Voss' Der siebzigste Geburtstag åtminstone i Franzéns översättning. Innehåll och ton i Runebergs dikt visa i varje fall en slående överensstämmelse med Voss' idyll. I denna skildras, huru en gammal skolmästare firar sin sjuttionde födelsedag, i Runebergs, huru den vördade pastor Agander firar sin sextionde, i den förra, huru skolmästaren får besök av sin son, nyutnämnd pastor, och dennes unga maka, i den senare, huru sextioåringen också väntar ett besök, av sin son, en ung magister, och av pastor Palmenius' dotter Maria — fortsättningen, som ej utfördes, skulle tydligen hava skildrat, huru de blevo ett par. Beroendet av Voss kan således svårligen förnekas.

Svartsjukans nätter.

Under de första åren, före 1828, utsattes Runeberg således, trots sin obetydliga beläsenhet, för en mängd ganska olikartade impulser. Formellt står denna ungdomsdiktning ganska högt, ty Runeberg visar redan i den en för nybörjaren ovanligt utvecklad formtalang, men han kan icke sägas hava anslagit någon originell ton, utan är starkt beroende av sina förebilder, under åren 1826—1828 särskilt av Franzén och Stagnelius. Avslutningen på denna mera osjälvständiga ungdomsperiod har man i Svartsjukans nätter, som trycktes i Dikter (1830). Innehållet i de fem »nätterna» är tämligen magert. I de båda första klagar älskaren över sin krossade kärlekslycka. Han hade mottagit Minnas trohetslöften och i förlitan till dem dragit ut i världen, men vid återkomsten hade han funnit henne såsom en annans maka. I den tredje natten uppenbarar sig Minna, men — såsom vansinnig. I den fjärde har hon efter mötet med älskaren återfått för-

Digitized by Google

Joh. Ludv. Runeberg.

Oljemålning av C. P. Mazér. 1837. Studenthuset. Helsingfors.

Digitized by Google

Digitized by Google

ståndets bruk, men också bjudit honom ett evigt farväl, och i den femte står han vid hennes grav, där han slutar sitt eget liv. Själva innehållet är således detsamma, som vi känna från åtskilliga lånbiblioteksromaner från slutet av 1700-talet; närmast erinras man om Millers Siegwart, eine Klostergeschichte. Svartsjukans nätter är också övervägande en förromantisk dikt och är starkt påverkad av Kellgrens poem Till Christina. Ehuru inga enskilda lån kunna uppvisas från Youngs Night-Thoughts och ehuru ej heller innehållet är lika, är det vidare tydligt, att denna dikt kanske givit Runeberg mest. Själva nattstämningen, »timbren» i det hela, den dystra, reflexionstyngda blankversen, fördjupandet i känslan — allt detta återgår till Youngs sonate pathétique, som så mäktigt grep det slutande 1700-talet. Också känna vi igen förromantikens Wertherstämning. Själva situationen i Svartsjukans nätter och i Werther är ju likaledes densamma: en försmådd älskare och en älskad kvinna, som blivit en annans brud; bägge dikterna sluta med älskarens självmord. Osjälvständigheten visar sig ock i de talrika reminiscenser, som vi här återfinna, särskilt från Stagnelius och — egendomligt nog för Runeberg — från Tegnérs Axel. Liksom Tegnér i denna dikt upptagit det under förromantiken så omtyckta vansinnighetsmotivet, så har även Runeberg gjort det — sannolikt under intryck från Ofeliaepisoden i Hamlet. Men trots det att man i Svartsjukans nätter svårligen känner igen Kung Fjalars och Fänrik Ståls skald, är denna diktcykel likväl en ganska betydande poetisk produkt, och vi behöva blott jämföra två stycken hos Runeberg och Tegnér för att finna, att intrycken från den senare vunnit på att omdanas av den förres fantasi. Vi minnas alla det bekanta stället i Axel — en reminiscens från Byron:

Det var en afton. Kvällen låg
Och drömde på sin bädd i väster,
Och tysta som Egyptens präster
Begynte stjärnorna sitt tåg.
Och jorden stod i stjärnekvällen
Lycksalig som en brud, som står
Med kronan i de mörka hår
Och ler och rodnar under pällen.

Även om man ser bort från den misslyckade liknelsen med Egyptens präster, stå Runebergs verser betydligt över Tegnérs:

Det var en kväll, en nordisk sommarkväll,
En kväll, då solen icke går till vila
Vid jordens barm, men kysser henne blott
Och skyndar åter opp till dagens fröjder.

Digitized by Google

Det var en kväll — den vida västern låg
Och dvaldes i ett hav av guld och saffran,
Och över österns gröna kullar summo,
Likt rosengårdar i det stilla blå,
De skära purpurstänkta molnens flockar.

Serviska folksånger.

Hur mycket åskådligare, mera *sedd* är icke denna naturskildring hos Runeberg! Svartsjukans nätter blev emellertid hans farväl till ungdomstidens diktning. Enligt fru Runebergs uppgift påbörjades denna cykel i Pargas och fortsattes sedan i Helsingfors. Den torde väl därför väsentligen härröra från 1828. Detta år gjorde emellertid Runeberg bekantskap med en diktsamling, som kom att medföra en brytning i hela hans skaldskap. Då Runeberg från Pargas flyttade till Helsingfors, hyrde han tre rum, och i dem slogo sig även Cygnæus och Snellman ned. Cygnæus kom då från Petersburg, och bland hans därifrån medförda böcker upptäckte Runeberg ett häfte: Serbische Volkslieder ins Deutsche übertragen von P. von Goetze (Petersburg 1827). Dessa folkdikter satte hans fantasi i den livligaste rörelse. Såsom vi i föregående del sett, var intresset för folkdiktningen en frukt av romantiken, och den, som framför allt skapat det, var Herder, vars Stimmen der Völker börjat utkomma redan 1778; meningen var att i denna alltjämt växande samling inrymma alster av alla de mest olikartade folks diktning, ty enligt Herders mening var det framför allt inom diktningen, som folkindividualiteten tog sig ett uttryck. Det uppslag, han givit, framkallade också överallt en livlig verksamhet för insamlandet och utgivandet av de förut så ringaktade folkdikterna. En mycket viktig publikation av denna art var Vuk Stefanovitj Karadjitjs 1814—1815 utgivna, i senare upplagor ständigt ökade samling av serbiska folkvisor: Srpske narodne pjesme, som sedan (1825—1826) översattes på tyska av den berömda pseudonymen Talvj (Therese Robinson) — en översättning, som Runeberg icke synes hava känt till. En ny översättning i urval gjordes 1827 av von Goetze, och det var denna, som föll i Runebergs händer. Den bestod av sextioåtta sånger, de flesta s. k. kvinnosånger, d. v. s. övervägande lyriska dikter, och fyra episka, av vilka Slaget på Fågelfältet var den viktigaste. Det var denna samling, som Runeberg nu började översätta och som han i urval utgav i slutet av 1830. Jag är säker om — skrev han i företalet — »att ganska få skola läsa dem (dessa stycken) utan att träffas av den naiva täckhet, som spelar i de små sångerna, som börja samlingen, och hänföras av den rena episka skönhet, som härskar i de fyra större, vilka sluta densamma». Häri bedrog han sig icke. I Heim-

Digitized by Google

dall för 1832 ägnade Rydqvist hans översättning en entusiastisk, förstående och sakrik anmälan, i vilken han bl. a. citerade en engelsk författares omdöme om serbernas folkdikter: »Man skulle kunna säga, att en gnista av de gamla hellenernas snille och skönhetssinne löper igenom deras ingivelser, men de bleka och melankoliska strålarna vittna om ett mindre lyckligt klimat.» För sin del kan Rydqvist dock ej instämma i det sista: »Utan att förlora det raska, djärva och förslagna, som tillhör deras folklynne, hava de därjämte givit sin poesi en blidhet, en finhet och ett behag, som erinrar om Anakreon.» Den likhet mellan serbisk och fornhellenisk, tyvärr blott i fragment känd lyrik, som genast från början slog samtiden, synes mig omisskännlig och beror måhända på mera än en tillfällighet. Sapphos och Alkaios' dikter voro ju blott en förädlad folklyrik, och att en dylik folklyrik levat kvar först i det gamla Hellas och sedan i det byzantinska riket samt påverkat de närboende serberna — detta är icke någon orimlig hypotes. Enligt en annan hypotes skola dessa visor, som ursprungligen lära vara dalmatisk renässanslyrik, ha påverkats av den italienska humanistdiktningen och på denna väg av antiken. Vare sig emellertid att detta släkttycke har någon historisk grund eller beror på likartade förutsättningar, finnes det i varje fall, och Sylwan har otvivelaktigt rätt, då han antager, »att den serbiska folkvisans starka makt över och betydelse för Runeberg låg just uti det, varigenom den skiljer sig från annan folklyrik eller den germanska balladen». Intrycken från den serbiska folkvisan sammansmälte osökt med hans studier i den grekiska lyriken.

De korta lyriska styckena hava samma osmyckade enkelhet, samma plastiska form som de helleniska, de röja samma friska naturobservation, samma knapphet i uttrycket, samma behärskade känsla. De sluta halvt epigrammatiskt, nästan såsom en gåta, vars upplösning dock ligger nära, och de försmå alla utförda bilder. Det kan vara nog att citera en av dessa »kvinnosånger»:

Då jag än var hemma hos min moder,
Gav hon mig rätt vackra råd att följa.
Första rådet: att rött vin ej dricka,
Andra: att ej bära gröna kransar,
Sista: att ej älska någon yngling.

Men jag arma tänker vid mig själv här:
Ges dock utan vin en fyllig kind ej,
Utan gröna kransar ingen glädje,
Ges dock utan yngling ingen kärlek.

Digitized by Google

I det följande skola vi finna, huru befruktande denna lyrik verkade på Runebergs fantasi. Men även de episka dikterna slogo honom genom sin stränga enkelhet, sin frihet från bilder och sin episka karaktär. Denna stil stod i en skarp motsats icke blott till den franskklassiska epopéen och Æneiden, utan ock till Homeros. Som exempel kunna vi taga Slaget på Fågelfältet. Den börjar med den serbiska härens uppbrott och övergår därefter till att skildra tsarinnan Militzas oro över slagets utgång. Först komma två svarta korpar och till sist den av sår överhöljde tjänaren Milutin. Säg — frågar honom då tsarinnan:

Säg, hur avlopp det på Fågelfältet?
Huru stupade den höge tsaren?
Säg, hur föll den gamle Jug, min fader?
Mina bröder, nio Jugowitscher,
Och min måg, woiwoden Milosch, huru?
Än Wuk Brankowitsch, min andra måg, hur?

Alla — svarar Milutin — ha de fallit, den höge tsaren, den gamle Jug, hans åtta söner, och så slutar han:

Milosch, o furstinna, Milosch stupat,
Vid Zetinjas kulna bölja föll han,
Där en skara turkar funno döden.
Milosch dödade sultanen Murat,
Slog med egen hand tolv tusen turkar.
Honom hell, och hell den honom burit!
Leva skall hans namn bland Serviens söner,
Evigt leva uti sång och saga,
Tills att värld och Fågelfält gått under.
Frågar du också om Wuk, den vilde?
Honom ve! Och ve den honom burit!
Honom ve! Och ve hans stam och släkte!
Han förrådde tsaren under striden,
Han förrådde — med tolvtusen hästar
Överlopp till fienderna boven.

Idyll och epigram.

Det är denna episka stil, som vi återfinna i dikter som Bonden Pavo, Grafven i Perho m. fl. och som, åtminstone enligt min mening, passade Runeberg bättre än den homeriska hexametern, vilken han därjämte fasthöll. Han nöjde sig emellertid ej med att översätta dessa serbiska dikter; han började ock att efterbilda dem. Först tänkte han kalla dessa nydiktningar Stycken i folksångens manér, men övergav snart denna titel för en annan: Idyll och epigram; den första samlingen av dessa trycktes såsom en särskild avdelning i Dikter (1830). I flera fall märker man tydligt de direkta, enskilda förebilderna, t. ex.

Digitized by Google

Trenne råd gav modern åt sin dotter:
Att ej sucka, att ej missnöjd vara,
Och att icke kyssa någon gosse. —
Moder, om din dotter icke felar,
Icke felar mot det sista rådet,
Skall hon fela mot de första båda.

I andra spåras väl icke någon direkt förebild, men väl ansluter sig tonen i det hela till de serbiska dikterna, t. ex.

Först gå bäckens första bubblor sönder,
Först förvissna vårens första blommor.
Men din första kärlek, unga hjärta,
Överlever länge varje annan.

Redan nu har Runeberg lyckats omdana denna serbiska folkpoesi till nationellt finsk. Högst i denna första samling står den i all sin knapphet överlägsna dikten om bonden Pavo, i vilken han sökt teckna finnen, sådan han ville se honom: envis, tålig och storsinnad. Med de estetiska intrycken från Goetzes samling blanda sig här minnena från Saarijärvitiden: »Högt bland Saarijärvis moar bodde bonden Pavo på ett frostigt hemman.» Han plöjde och grävde, men sommarens hagelskurar nedslogo skörden, och i förtvivlan slet Pavos hustru sitt hår:

»Tagom staven; Gud har oss förskjutit,
Svårt är tigga, men att svälta värre.»
Pavo tog sin hustrus hand och sade:
»Herren prövar blott, han ej förskjuter.
Blanda du till hälften bark i brödet,
Jag skall gräva dubbelt flera diken,
Men av Herren vill jag vänta växten.»

Sommaren kom, hagelskuren slog ned hälften av axen, hösten kom och tog det övriga. Pavo bjöd blott hustrun att blanda dubbelt med bark i brödet, sålde korna, köpte råg och sådde, och denna gång blev skörden räddad. Pavo — säger då hustrun:

»Nu är tid att leva glada dagar,
Nu är tid att kasta barken unnan
Och att baka bröd av råg allena.»
Pavo tog sin hustrus hand och sade:
»Kvinna, kvinna, den blott tål att prövas,
Som en nödställd nästa ej förskjuter.
Blanda du till hälften bark i brödet,
Ty förfrusen står vår grannes åker.»

Digitized by Google

Detta är äkta Runebergsk poesi, en ny stil, olik varje annan i den samtida svenska litteraturen. Och denna återfinnes i flera andra stycken i samlingen, så i den överlägsna, episk-lyriska dikten (nr 27) om den starke tavastländaren Ojan Pavo.

Dikter 1830.

Både Idyll och epigram samt Svartsjukans nätter offentliggjordes såsom särskilda avdelningar i den första samling, som han 1830 utgav under det enkla namnet Dikter. Den första avdelningen i detta häfte utgöres av småpoem, av vilka de flesta skrivits under åren 1828—1830. Något nytt stilideal kan man här knappast finna. Ganska många kunde nog hava skrivits t. ex. av en Grafström,

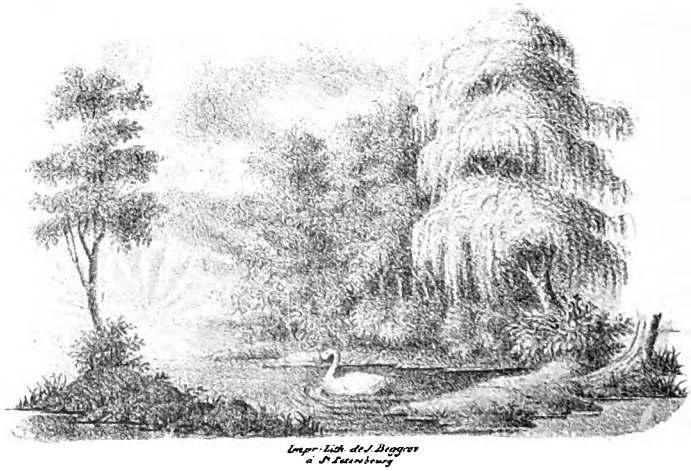

Titelvignett till J. L. Runeberg, Dikter. Hfors 1830.

under det att ingen annan kunnat skriva Bonden Pavo. Skulle Runeberg blott hava skrivit dem, hade han nog snart hamnat i den stora floden av bortglömda vitterlekare. Några dikter — särskilt Flyttfåglarne, Svanen och Hvad jag är säll — röja väl en fin poetisk känsla, alla äro de formellt mer än oklanderliga, men motiven äro tämligen alldagliga, och någon ny stil i förhållande till Tegnér, Franzén och nyromantikerna beteckna dessa dikter i den första avdelningen icke. Och i samlingen har den finska patriotismens store skald icke infogat en enda fosterländsk dikt. Endast i den vackra inledningsdikten, Till Franzén, ljuder en dylik underton. Glömmer du — frågar han,

Glömmer du i Sveas blomsterdalar
Fosterlandets skog
Och vid sångerna av näktergalar,
Huru vakan slog?

— — — — — — — — — — —

Kom tillbaka till ett land, som famnar,
Ack, så gärna dig!
Var som helst i våra skär du hamnar,
Blombeströs din stig.

Digitized by Google

Som en saknad vårdag skola tjällen
Hälsa dig igen,
Och vart eko i de gråa fjällen
Som en barndomsvän.

Även här är ju patriotismen mera en provinsiell hembygdskänsla än en känsla för landet och staten. Kort efter det att samlingen utkommit, skrev han likväl sin första stora fosterländska dikt, Grafven i Perho, som trycktes i det andra häftet av Dikter (1833), men som redan 1831 såsom tävlingsskrift inlämnats till Svenska akademien.

Grafven i Perho.

Såväl Grafven i Perho som Nicanders Månskensnatten i Albano och Assar Lindeblads Främlingen erhöllo det mindre priset — ett kompaniskap, som röjer, huru föga akademien ännu uppfattade det banbrytande i den nya stil, som Runeberg skapat. Akademien ogillade den visserligen icke, såsom den ogillat den fosforistiska stilen, men den stod undrande och spörjande inför den, och i allmänhet tyckes man hava föredragit det innehållslösa, granna ordsvallet i Nicanders poem. Av granskarna var Lagerbjelke tveksam, om Grafven i Perho borde tilldelas det mindre priset eller blott erhålla mention. Valerius fann dikten vara berättad i en stil, som stod mitt emellan vers och prosa, sakna egentlig poetisk lyftning, men erkände, att den var vacker och underhållande intresset genom sin originella färg och sin ofta rörande vildhet. Om den skulle belönas, borde det dock ske *efter* Månskensnatten. Wallin fann Grafven i Perho vara en naiv framställning i den berättande genren och föreslog det mindre priset; beträffande Månskensnatten skulle han hava röstat för det stora, om där varit mera uppfinning. Brinkman föreslog det mindre priset för alla de tre nämnda dikterna, således även för Grafven i Perho, som han fann vara »av en egendomlig bildningsförmåga och ett kraftfullt skaldespråk». Endast den gamla huggvärjan Skjöldebrand, som tydligen gripits av det krigiska innehållet, föreslog det stora priset, men föreslog det även för två andra tävlingsskrifter. Yttrandena visa således, att man väl icke var blind för poesien i Runebergs dikt, men å den andra sidan att man ännu ej förstod hans oerhörda överlägsenhet över en Nicander. Runeberg hade knappt anledning att beklaga sig, ty att icke genast uppskattas har väl alltid varit och kommer väl alltid att bli banbrytarens lott; det är först eftervärlden, som kan vara vis. Den alltid vakne och av partisynpunkter obundne Rydquist hade dock sinne för det nya hos Runeberg. I redogörelsen för akademiens högtidsdag skrev han i Heimdall, att det vittnar »om en friare åsikt hos akademien, att den ej inskränker sina belöningar allenast till det praktfulla och klingande, utan även lämnar uppmärksamhet åt snillets ofta lika utmärkta, fast anspråkslösare alster».

Grafven i Perho är, liksom Bonden Pavo, avfattad på kraftfulla, orimmade femfotade trokéer i ett strängt, nästan bildfritt språk, så att det verkande är tankens, icke ordens poesi. Den serbiska epikens förtjänster har Runeberg tillgodogjort sig, men han är icke längre beroende av förebilden. Om tiden, då handlingen spelar, ges endast en lätt antydan; den timade för »snart ett sekel», d. v. s. under det svensk-ryska kriget 1741—1743, och fiendens nationalitet nämnes ingenstädes. Den gamle, sjuttioårige bonden Hane har sex söner, som han uppfostrar med ytterlig stränghet. Men hans avsikt är en

Digitized by Google

annan, än den kunde synas. Då sönerna bestått det sista provet och var och en underkastat sig bestraffningen för en förseelse, som en av dem begått, då — heter det — brast dammen för den gamles ögon, han grät med sammanknäppta händer, och så gav han sönerna en förklaring på sin hårdhet mot dem. I närmaste by hade en fader med åtta raska söner bott, men så hätsk var icke ovän emot ovän som broder emot broder. En dag hade dessa fientliga bröders fader uppenbarat sig för Hane:

Känn i mig de onda brödrens fader.
Låt den kraft, som göms i dina leder,
Ej för maskar i din grav besparas.
Tag en maka, föd åt landet söner,
Och, vad mina ej av medgång lärde,
Låt gemensam nöd de dina lära.

Och så fortsätter Hane:

Nu vid samma Gud, o söner, svärjen,
Att, som hittills I tillsammans hållit,
Framgent ingen trygghet, ingen fara,
Ingen lust och ingen nöd på jorden
Skall den enes bli och ej den andres.

I denna dikt har Runeberg framlagt sitt nationella program. Alla Finlands söner, av vad språk och härstamning de än voro, skulle känna sig såsom barn av samme fader, hålla samman och icke som »de onda bröder» stå med sten och kniv emot varandra. I fortsättningen skildras brödrakärlekens sista prov. Fienden hade härjande och brännande dragit in i landet, och de sex bröderna ha gripit till vapen för att värja bygden. Thomas Hane, den främste av dem, dröjer en stund vid »det gråa torpet här vid vägen, där min flicka ren min ankomst väntar». Men innan han förenat sig med de andra, ha dessa råkat i strid med fienden, och i denna stupa de alla. Fadern, som kommit till stridsplatsen, återfinner allas lik — utom Thomas'. Har han flyktat, har han svikit sina bröder? Må han då som Kain irra rädd i skogen, »skrämd av lövet, som på aspen skälver», och, o Gud! om du är rättvis, »giv ej fosterland, ej bror åt honom!» Thomas, som hört förbannelsen, rusar som en vanvetting in i fiendehopen, dräper brödernas banemän och vänder så tillbaka till den gamle:

»Frid med dina gråa lockar, fader!
I den stund, jag står framför dig, andas
Dina söners banemän ej mera.»
Så han sade, och för faderns fötter
Kastade hans oväns bistra huvud.

Digitized by Google

Opp från golvet sprang den gamle fadern
Och kring sonen slog sin famn — men redan
Döende mot golvet nedsjönk denne,
Och i fallet följde fadern även.
Av förblödda sår dog Thomas Hane,
Och hans gamle fader dog i glädje.

Huru ypperliga äro icke dessa två sista rader! De stå, såsom Valerius riktigt anmärkte, mitt emellan vers och prosa, äro enkelt relaterande utan ett enda grant ord, och dock innehålla de stor poesi. Det må vara sant, att uppslaget till denna avslutning har Runeberg fått från en serbisk dikt, Blodshämnden, som han kort förut översatt. Men det barbariska i denna har i Grafven i Perho fått en human, etisk innebörd. I den serbiska dikten är blodshämnden det väsentliga; icke så hos Runeberg. Det är den plötsliga övergången från förtvivlan till glädje, som vållar den gamle Hanes död. Han hade trott, att Thomas svikit sina bröder, och han fann, att de troget hållit samman intill döden. Men Grafven i Perho är icke blott en betydande estetisk skapelse. Här hade man ock fått en fosterländsk diktning av annan art än den götiska — om man så vill, en bondediktning i motsats till kämpadiktningen, och innan Grafven i Perho utkommit av trycket, hade Runeberg framträtt med ännu en stor dikt, som med en viss rätt kunde kallas ett stort fosterländskt epos. Det var Elgskyttarne.

Elgskyttarne.

Den första impulsen till denna dikt hade han, såsom redan anmärkts, fått i Saarijärvi, och det var där han lärt känna »den välförståndige» Petrus, »den mångordkunniga» Anna, »den brunskäggyvige» Ontrus, tiggaren Aron, inhysingen Pavo och de andra folktyper, han skildrar. Kort efteråt, när han från sin informatorsplats kommit tillbaka till Åbo, började han att bearbeta dessa minnen. Till sin ryske vän Grot skrev Runeberg 1839: »År 1826 började jag Elgskyttarne med varma minnen av de ödsligt sköna nejder, de enkla, grovt tillhuggna, men allvarliga och innerliga människor, bland vilka jag de tvenne föregående åren levat ... Själv en avkomling av koloniserade svenskar, har jag föreställt mig finnen till sitt inre sådan, som han syntes mig till sitt yttre, när han någon gång kom med varor till min fädernestad. Huru annorlunda fann jag ej honom i hans hem och vid närmare betraktande. En patriarkalisk enkelhet, ett djupt manligt tålamod, en medfödd klar blick i livets innersta förhållanden voro egendomligheter, dem jag hos honom upptäckte och dem jag tyvärr blott svagt kunnat återgiva i de skildringar, jag försökt.» Dikten, som i denna första version kallades Elgjagten, tyckes hava blivit färdig på sommaren 1827, då Runeberg läste upp den för sina vänner Cygnæus och Snell-

Digitized by Google

man. Den omfattade blott fyra sånger, och av dessa finnas endast två kvar, vilka ännu äro outgivna, men kända genom det referat och de utdrag, som Estlander gjort. Från den sedermera tryckta skiljer den sig emellertid så högst betydligt, att de båda versionerna knappt kunna kallas samma dikt. Det bärande partiet i den senare är ett frieri, och detta ingår icke i den förra. I denna var skildringen av älgjakten, av titeln att döma och enligt Runebergs egen uppgift till Strömborg, själva huvudpartiet, som upptog de två, nu förstörda sångerna, men denna jakt avfärdas i Elgskyttarne på knappt tio rader. Likaså saknades i Elgjagten flera av de ypperligaste figurerna: tiggaren Aron och inhysingen Pavo. Då Snellman hörde dikten, gjorde han emellertid den anmärkningen, att där ej förekom något om kärlek och att den i följd därav ej torde komma att intressera publiken. Anmärkningen var ju ej vidare djupsinnig, men Runeberg tyckes hava tagit den ad notam och började att totalt omarbeta sin dikt, uteslöt de två sånger, som handlade om själva jakten, omarbetade de två andra och skrev nya, så att dikten i den slutliga formen kom att omfatta icke mindre än nio. Denna omarbetning började han, sedan han 1830 utgivit sina Dikter, och på våren och sommaren 1831 infördes spridda partier i Helsingfors Tidningar. I september 1832 förelåg Elgskyttarne färdigtryckt i bokhandeln.

Själva handlingen i de nio sångerna är ganska obetydlig. Den börjar hos herrgårdstorparen Petrus och hans hustru Anna. Till dem kommer Annas broder, »den raske Mathias», på besök, en burgen bonde från Kuro, vilken nyligen blivit änkling. Anna föreslår honom att gifta om sig, och såsom en lämplig hustru ger hon anvisning på Hedda, en av pigorna på herrgården. För att han skall få se henne, beslutar han att jämte svågern deltaga i den älgjakt, som patronen på herrgården, »kommissarien», anordnat och i vilken dennes torpare skola deltaga. Det är innehållet i den första sången. I den andra bryta Petrus och Mathias upp, och på vägen berättar den förre om det ypperliga gevär, han fått ärva av sin farbror, en gammal soldat. I slutet av sången komma de fram till herrgården. I den tredje skildras denna, särskilt de vandrande ryska krämare från Arkangel, som kommit dit med sina varor — ett ypperligt parti, som ingått redan i Elgjagten. Skyttarna giva sig nu i väg, och medan de skida fram, berättar Mathias för kommissarien om en lyckad, fast vådlig björnjakt, som han en gång varit med om. Sedan i den fjärde sången själva älgjakten avfärdats på åtta verser, återvänder författaren till ryssarna, som stannat kvar i stugan. En av dem, den unge Tobias, har blivit förtjust i Hedda, men fått korgen och super sig sedan full. I den femte sången vända skyttarna tillbaka. Mathias, som vid ankomsten sett den vackra Hedda, har under vägen friat till hennes far, torparen Zacharias på Hjerpvik, och fått dennes ja samt ber sedan svågern Petrus att hos Hedda vara hans böneman. Denne utför uppdraget, och hon förklarar glad, att »om min fader det vill, vill jag följa Mathias». Därmed är således den egentliga handlingen slut. I den sjätte sången vänder Runeberg tillbaka till Tjäderkulla, Petrus' hem, där

Digitized by Google

Anna och den vandrande tiggaren Aron stannat kvar. Aron berättar här, huru han från besuten bonde blivit en tiggare. Emellertid kommer Petrus tillbaka samt hämtar Anna och Aron till herrgården, för att de skola deltaga i festen med anledning av Mathias' trolovning. På vägen — i den sjunde sången — berättar Aron fortsättningen av sin olyckshistoria, i den åttonde och den nionde skildras festen, som slutar därmed, att den välvillige kommissarien bjuder den vandrande tiggaren Aron att såsom inhysing stanna kvar på gården. Med dennes gripande vackra tacksägelse slutar, efter några verser, den omfattande dikten.

Själva handlingen är emellertid blott en bisak, är vald, för att Runeberg därigenom skulle få tillfälle att skildra folkseder, folktyper och folklynnen i Saarijärvi; i själva verket är Elgskyttarne snarast ett etnografiskt poem. Såsom sådant torde det vara utan någon mera direkt föregångare. Den samtida kritiken påpekade väl likheten med Luise och Hermann und Dorothea, men knappast med rätta. I Nya Argus hette det: »Hr Runebergs nu utgivna poem, en imitation efter Hermann och Dorothea av Goethe eller Luise av Voss» etc., och i Heimdall instämde Rydquist i detta omdöme: »Ingen, som läst de tyska dikterna, kan undgå att göra samma anmärkning.» Det vill dock synas, som om recensenterna här, alldeles ensidigt, fäst sig vid versformen. Det är väl sannolikt, att Runeberg för sina första berättande dikter — Vargiaden, Midsommarfesten och Elgjagten — kommit att välja hexametern på grund av intryck från den tyska nyhumanismen; detta är sannolikare, än att han utan kännedom om Voss och Goethe fått uppslaget direkt från antiken, och för Midsommarfesten och Hanna synes det omöjligt att förneka de tyska förebilderna. Någon annan påverkan från den tyska nyhumanismen än versformen och uppslaget att på hexameter behandla vardagslivets händelser torde dock ej kunna antagas för Elgskyttarne. Ty Luise, Hermann und Dorothea samt Hanna å ena sidan och Elgskyttarne å den andra äro dikter av mycket olika skaplynnen. För det första röra de sig med olika samhällsklasser. Hanna och Luise äro prästgårdsidyller, och Hermann är son till en burgen värdshusvärd. I Elgskyttarne däremot tillhöra alla de handlande det lägre folket, äro torpare, pigor, tiggare och vandrande krämare. För det andra äro de förra dikterna idyller, och detta kan Elgskyttarne knappast sägas vara. För det tredje — och det är det viktigaste — ha varken Voss eller Goethe något etnografiskt intresse. Det är icke *folket,* de vilja skildra, under det att detta för Runeberg är huvudsaken. Av Voss och Goethe har han således, enligt min mening, lärt mycket litet för Elgskyttarne. Däremot torde man kunna säga, att han står i ett visst beroende av hela den romantiska rörelsens primus motor: Herder. Det är från honom, som det etnografiska intresset stammar, intresset för lokal- och tidsfärg, för folklynnen o. d.,

Digitized by Google

men den, som utförde detta uppslag inom diktningen, var icke Goethe, som efter ungdomsförsöken slog in på en helt annan bana, utan det var Walter Scott. Få författare hava ett så oerhört rikt galleri av folktyper som han: höglandsrövare, vandrande tiggare och krämare, fiskarkäringar och dylikt folk. Att särskilt dessa så livfyllda folklivsskildringar gripit en Scottbeundrare som Runeberg, är ganska säkert, särskilt som han och Scott hade en ganska viktig beröringspunkt: Skottland, liksom Finland, beboddes av två olika folk, olika till språk och olika till härstamning, och liksom Scott, ehuru låglänning, helst skildrade högländarna, skildrade Runeberg helst, åtminstone i Elgskyttarne, den finska befolkningen. Några direkta likheter mellan Scotts och Runebergs folktyper har jag likväl ej funnit. Man har tyckt sig spåra en dylik mellan tiggaren Aron och tiggaren Eddie Ochiltree i The antiquary. Men denna likhet sträcker sig icke längre än därtill, att båda äro kringstrykande tiggare. Det karakteristiska för Eddie är hans spjuveraktighet, och av denna finnes ej ett spår hos Aron. Scotts romaner ge oss skotska typer och skotskt folkliv, Runeberg finska och finskt.

I Elgskyttarne framlägger Runeberg, såsom Mortensen framhållit, i en större episk dikt ett nytt stilideal, som särskilt står i strid med Tegnérs: »Tegnér har överallt sökt undgå det speciella. Det var just, emedan han endast i en förtunnad form presenterade det fornnordiska i Frithiofs saga, som den äldre generationen satte värde därpå.» Runeberg däremot håller just på detta speciella och söker att i detalj återgiva allt, sådant det i verkligheten var. Vi kunna till exempel taga ett stycke, som finnes redan i Elgjagten och i vilket vi få en tavla av Petrus' torparstuga:

> Men re'n saktades syrsornas sång på den sotiga muren,
> Glöden förkolnade ren, och i vrån på sin vanliga pinne
> Gol nattvakande tuppen och bådade morgonens ankomst.
> Petrus hörde hans ljud och reste sig varsamt i sängen,
> Mån att ej störa i ron den mångordkunniga Anna.

Därpå beskrives utförligt, hur han går till härden, blåser på ett kol och får eld i några pärtstumpar:

> Stugan var upplyst nu, ur dvalan hönorna väcktes,
> Hästarne frustade djärvt, styv räckte sig katten på hällen,
> Och sin gömma med hoppande lopp uppsökte kaninen.

I Elgskyttarne är stycket något omarbetat, och ett karakteristiskt tillägg har gjorts. Vid ugnen ligga tiggaren Aron och inhysingen

Digitized by Google

Pavo, båda vilja komma närmare de varma stenarna och råka i slagsmål. Interiören lämnar således intet att önska med avseende på åskådligheten, och på andra ställen i dikten komma nya detaljer fram. Såsom en kommentar kan man läsa en sida i Några ord om nejderna, folklynnet och lefnadssättet i Saarijärvi socken, där Runeberg på prosa beskriver en dylik torparstuga:

»Väggar och golv, sammanfogade av oformliga furustockar och plankor, äro kolsvarta, de förra av rök, de senare av allt, vad i åratal förgäves väntat en skurning. Taket synes sällan; det är gömt ovanom ett rökmoln, som likt en svartgrå päll hänger sju eller åtta fot i höjden och överskyggar utan att besvära ... Fönster finnas ej, endast gluggar, som efter behag öppnas och tillslutas. För att rätt fatta egenheten av detta boningsrum bör man se det en vinterafton. Muren (spiseln), rummets helgedom, till stil och arkitektur lik våra gamla milmärken, står då i sin fulla förklaring. En ofantlig brasa av grov tallved blossar vid ugnen och kastar ett bländande sken kring stugan, som ytterligare upplyses av pärtbloss, än stuckna i väggarna, än uppburna av egna klykor på golvet. I detta skimmer rör sig eller vilar oftast en tallös människoskara. Kvinnorna sitta vid sin rockar eller syssla med degtråg och gryta, männerna göra korgar, slädar, skidor och dylikt, tiggare och inhysingar sträcka sig för elden, och den stående artikeln i stugans hushållsjournal, pärtklyvningen, skötes av någon äldre gubbe, som med lugn händighet delar de tunna spjälorna i ännu tunnare skivor. Barnskaran har då vanligen krupit upp på muren (spiseln), där den i all samdräkt lever och skriker i kapp med syrsorna; vid den långa hon nära dörren fröjdar sig gårdens häst åt hackelsen, värmen och sällskapet, medan tuppen, om han ej än satt sig till ro i kretsen av sin familj, gör visiter hos sina gynnare i varje vrå av rummet och är överallt som hemmastadd. Sådant visar sig, med mer eller mindre avvikelse, ett finskt pörte om vinterkvällen.»

Nästan varje drag i denna skildring återkommer i dikten. Och lika åskådliga äro hans porträtt av människorna. På någon psykologisk analys inlåter han sig icke; någon dylik förekom ju ej heller i det homeriska epos, och liksom där skildras människorna genom ett epitet och genom sina handlingar. Några större individuella nyanser förete de ej; de äro mera typer än individer, men såsom dylika äro de tagna på kornet. Särskilt levande är karakteristiken av en gammal »hähåande» piga, Rebecka, och av de ryska gårdfarihandlarne från Arkangel, av deras närighet, deras knipslughet i handel, deras lättrörda lynne, som så hastigt slår om mellan sorg och glädje, deras smak för dans och sprit, deras hemlängtan och den inneboende poesien hos dem — en karakteristik, som är både mångsidig, säkerligen träffande och i varje fall utan allt rysshat. Elgskyttarne kan således mera än något samtida rikssvenskt arbete sägas beteckna realismens genombrott i vår litteratur, och bitvis får denna realism nästan en klang av gamle fader Stiernhielm, särskilt då Runeberg beskriver den polska, med vilken trolovningen firas:

Digitized by Google

Men till stormande iver
Växte de dansandes lust. Svett lyste på parenas pannor,
Pärtorna flögo ur klykorna, stolar och bänkar förströddes,
Fallandes rop, taktstampningar, gapskrattsalvor och rökmoln
Virvlade om vartannat, och sviktande brakade golvet.

Denna realism sträcker sig också till erotiken — om man nu så kan kalla Mathias' och Heddas kärlekshistoria. Mathias vill ha en duktig hustru, som kan sköta gården, och beger sig till herrgården för att lära känna den av systern så prisade flickan, tycker, att Hedda ser hygglig ut, växlar några ord med henne, tänker sedan litet på saken, och på hemvägen efter jakten friar han till hennes far. Petrus, vilken såsom böneman skall framställa saken för Hedda, går in i hushållskammaren, där hon sitter vid sin väv. Han stoppar först sin pipa och börjar långsamt röka. Efter en stunds tystnad tar han fram en duk, som Mathias köpt av den ryske krämaren, hälsar från svågern och ger duken åt Hedda, — en gåva, »ej ofta beskådd åt den fattiga flickan». Därpå tiger han åter en stund och fortsätter att röka. Så kommer det egentliga frieriet: »Icke blott duken han ger, men sig själv han bjuder dig även.» Du må — säger han — ej tro, att det är någon fattig friare, och därpå gör han en utförlig beskrivning av Mathias' hemman, talar om hans många kor, hans får, tuppar och hönor,

Se, och en sådan man, med sådana håvor och skatter,
Sedda med åtrå även av den, som rikare nämnes,
Bjuder dig lyckan nu att äga och ensam besitta.

»Den unga, förståndiga flickan» rodnade djupt, nedslog ögonen, fingrade halsdukssnibben och svarade: Du vet väl, vart en fattig flicka beständigt riktar sin blick. Det är tungt att tjäna, och därför vill hon gärna bli sin egen — Hedda tar således med tacksamhet emot det hederliga anbudet. Någon svärmisk, poetisk kärlekshistoria är ju detta icke, någon likhet med dem, som skildras i Luise, Hanna och Hermann und Dorothea erbjuder den icke; i stället är det bondelivets prosaiska erotik, som verklighetstroget återgives, och genom denna realism kan Elgskyttarne sägas vara ett banbrytande arbete inom vår litteratur. Mer än något annat gav det uppslaget till den realism, som på 1830-talet började att inom romanlitteraturen göra sig gällande, särskilt till Almquists och fru von Knorrings bondenoveller. Denna realism var nog också orsaken till, att dikten knappast uppskattades av allmänheten, varken i Finland eller i Sverige, ty i bägge länderna hade man förälskat sig i Frithiofs saga. Upplagan, som blott var tusen exemplar, blev först 1850 slutsåld, och kritiken var ganska re-

Digitized by Google

serverad i sitt erkännande. Alldeles utan grund var denna kallsinnighet kanske icke. Så ypperlig denna dikt än är, lider den dock, enligt min mening, av en brist. Det realistiska innehållet passar ej samman med den klassiska formen. Bäst hade kanske prosan lämpat sig, och så vida versformen dock valts, borde denna ej hava varit den homeriska hexametern. Denna kan i vår tid näppeligen bliva folklig, utan gör snarare ett intryck av pedantisk kammarlärdom — ett intryck, som Runeberg förstärkt genom att använda de homeriska epiteten. Dylika kunna passa för Akhilleus, Odysseus och den homeriska tiden, men de passa ej för finska bönder och för våra dagar.

Dikter 1833.

Under åren 1830—1837, innan Runeberg flyttade till Borgå, utövade han en oerhört flitig författarverksamhet. 1830 utgav han Dikter och Serviska folksånger, 1832 Elgskyttarne, 1833 en ny samling Dikter, från 1832 redigerade han Helsingfors Morgonblad, och 1836 utgav han Hanna. Vi vända oss först till den andra samlingen Dikter. Häftet sönderfaller i tre avdelningar, av vilka den första saknar titel, den andra kallas Idyll och epigram och den tredje Öfversättningar. Dessa senare äro de icke minst viktiga, ty de visa Runebergs starka dragning till folkpoesi överhuvud, och de i Dikter införda äro blott ett urval av dem, som samtidigt gjordes; andra infördes i Helsingfors Morgonblad. Liksom Herder kände sig Runeberg tydligen tilltalad av det olikartade i dessa folkdikter från skilda land, av de nationella särdrag, han i dem tyckte sig finna. Han översatte spanska, skotska, engelska, tyska, ryska, serbiska, nygrekiska, ungerska, finska, litauiska, även lapska, grönländska och madagaskariska folkdikter — av dessa sista icke mindre än tio. Till tiden sammanfalla dessa översättningar alldeles med Lönnrots insamlingar till Kalevala, och av vännens upptäckter var Runeberg ytterst intresserad, ehuru han endast ofullkomligt behärskade finskan; själv uppgav han 1834, att han var »obekant med finska språket». I Dikter (1833) införde han en översättning, Flickans klagan, som han lät åtföljas av en not, vilken visar hans höga uppskattning av den finska folkpoesien: »Bland de talrika sånger, som utgöra finska poesiens stolthet och ära, torde väl denna runa med allt skäl kunna föras. Jag har vid överflyttandet av detta härliga stycke till svenskan rönt samma känslor som den, vilken söker upptaga och omplantera en blommande växt ur en jordmån i en annan. I varje stund har jag fruktat att skada de veka rötterna, att jag så må säga, och de sköna bladen, och misströstar om att hava kunnat freda dem från alltför förstörande spår av min hand.»[1] Av de svenska folkvisorna, som fosforisterna satte så högt, kände han sig däremot ej tilltalad. I en recension 1832 skrev han: »Allt sedan den nordiska halvöns hjälteperiod med dess vikingafärder, strider och egna storartade religion, tyckes Sverige saknat en självständig, ur dess bebyggares och dess naturs innersta väsende framsprungen poesi. Redan de från en ganska avlägsen tid härstammande svenska folkvisorna, i vilka man, om någorstädes, borde kunna upptäcka en egendomlig anda, äro så matta, färglösa och obetecknade, att icke ett enda land med oberoende kultur producerat något med dem i svaghet jämförligt.» I någon mån torde väl detta barska omdöme förklaras

[1] Någon ren folkdikt var det finska originalet till Flickans klagan icke. Det hade skrivits av en skolyngling Erik Ticklén, sedermera präst.

Digitized by Google

av den stridsställning, som Runeberg just vid denna tid intagit till den rikssvenska litteraturen, men också därav, att de svenska visorna sakna den underton av lyrik, som Runeberg älskade att finna i en folkdikt.

Detta sysslande med folkpoesi blev av betydelse även för Runebergs egen lyrik. Det, som tilltalat honom, hade varit enkelheten, naiviteten, den så att säga »bundna» lyriska stämning, i vilken dessa folkdikter mynnat ut och som bakom orden hade öppnat nya horisonter. Det var också denna stämning, som kom fram i de självständiga dikter, han under denna tid skrev och som inflöto i den 1833 utgivna samlingen. De äro närmast en förädlad folkpoesi och höra till det svenska språkets yppersta lyrik. Steget från den första samlingen till den andra är därför oerhört stort, och här kan Runeberg värdigt ställas vid sidan av den moderna lyrikens store mästare, Goethe — utan att någon påverkan från denne behöver antagas. Den likhet, som finnes mellan båda, beror väl snarare därpå, att båda inspirerats ur samma källa, ur folkets egen diktning, och därpå att båda voro stora lyriska skalder. Anledningen att Runeberg utgav det andra dikthäftet är karakteristisk både för honom och för dikterna. I norra Finland rådde 1833 en svår hungersnöd, och den fattige magister Runeberg lämnade då sitt handskrivna dikthäfte till den österbottniska studentavdelningen, för att denna skulle låta trycka det och för inkomsten bispringa de nödlidande. Det är denna hungersnöd, som ligger bakom en av dikterna, Bondgossen, vilken också speglar Runebergs varma hemkänsla. Av hunger har bondgossens arm mattats, ty om vintern har han »ätit bark och druckit vatten på». Väl kunde han få det bättre, om han flyttade bort till en annan bygd. Men — »går solen där så härlig opp och går den ner så mild?»

Finns där en dal, som blomdoft strör,
En mo, som tallar bär?
Och hon, vars vallhorn nu jag hör,
Skall hon väl finnas där?

Förbi far molnet utan skygd
Till vindens tidsfördriv; —
Och utan vän och fosterbygd,
Vad är ett mänskoliv?

Kanske att Gud hör folkets röst
Och lindrar landets nöd;
Kanske en bättre skörd i höst
Oss ger ett bättre bröd.

En annan bland samlingens yppersta dikter är Talltrasten. Skalden hör fågelns sång i sommarkvällen, och denna sång för tanken på hans egen, på det modersmål, i vilket han klätt sin känsla:

Lycksalig den, som vid naturens bröst
Från henne hämtar kärlek, ord och röst,
Som irrande sitt modersmål ej glömt.
Han drömmer blott och säger, vad han drömt,
Men medvetslös och utan reglers tvång,
Han drömmer vishet och han talar sång.

Digitized by Google

Högst i lyrisk skönhet står dock även i detta häfte den andra avdelningen Idyll och epigram, och *nu* kan man icke längre tala om någon efterbildning av de serbiska dikterna. Det vore frestande att citera många av dessa epigram, men det kan vara nog att anföra det väl främsta av dem alla, Den enda stunden.

Allena var jag,
Han kom allena,
Förbi min bana
Hans bana ledde.
Han dröjde icke,
Men tänkte dröja,
Han talte icke,
Men ögat talte.
Du obekante,
Du välbekante!
En dag försvinner,
Ett år förflyter,
Det ena minnet
Det andra jagar.
Den korta stunden
Blev hos mig evigt,
Den bittra stunden,
Den ljuva stunden.

Häftet inledes med de två episka dikterna Grafven i Perho och Zigenaren, som är hållen i samma stil och är skriven på samma meter som den förra. Den skildrar det vilda naturbarnet med de starka lidelserna. Också denne landstrykare, vars kniv sitter så löst i slidan, har *sin* moral, en annan än samhällets, men kanske icke sämre, och han äger även den besutnes hembygdskänsla. Då han fången, smidd i järn, föres över Kangasalas ås, som skiljer tvenne fjärdar, gripes han av landets fägring:

Om jag där min hustru skulle möta,
Ville jag till henne säga: Kvinna!
Dröj och föd ditt foster här till dagen,
Att mitt barn må se i födslostunden,
Hur vår Herres värld är glad och härlig,
Fast att dröja är oss tungt som döden.

Molnets broder.

Denna hänförelse för det finska landskapets skönhet passar måhända icke i en zigenares mun, men den är ett uttryck för en bland de starkaste av Runebergs egna känslor. Kärleken till hembygden var redan hos den unge Runeberg kraftigt utvecklad, och det var ur denna hembygdskänsla, som hans fosterländska patos växte fram. Ty hembygdskänsla är dock ej detsamma som fosterlandskärlek, och ännu hade Runeberg ej skrivit en enda fosterländsk dikt. Grafven i Perho är visserligen krigisk, men det är ej brödernas och den gamle Hanes patriotism, som förhärligas, utan det är sammanhållningen, broders trohet mot broder, och de kämpa ej för Finland, utan värja blott sin trånga bygd. Men 1835 offentliggjorde Runeberg i Helsingfors Morgonblad sin första fosterländska dikt: Molnets broder, vilken

Digitized by Google

senare intogs i Fänrik Ståls sägner och är den äldsta »fänriken», skriven långt innan Runeberg hade någon plan på en dylik cykel. Tidpunkten för handlingen är ännu alldeles obestämd, och fiendens nationalitet är, lika litet som i Grafven i Perho, angiven. Metern är också densamma: orimmade, femfotade trokéer. Över hela dikten vilar en slöja av ossiansk mystik, som ej finnes i de senare, mera realistiska fänrikarna; redan hjältens namn, Molnets broder, ger oss ju en förnimmelse av Ossian. Så även sceneriet, en avlägset liggande bygd, dit endast korpen, gladan och vargen fört några budskap om kriget. I pörtet sitter gubben och sjunger liksom för sig själv. Han har en dotter och en fosterson, och det är om denne sången handlar:

Gossen kom en vinterkväll i stugan,
Okänd kom han, lik en otam fågel
Vilsefaren in i mänskors boning;
Hjässan lyste kal ur mössans remnor,
Tån stack fram emellan snön på foten,
Barmen såg man genom rivna tröjan.
Vems och vadan? — »Fråga vems och vadan
Av den rike, som har far och hembygd.
Någon vind lär från mitt hem väl komma,
Skyn i luften törs jag kalla broder,
Men blott snö jag är på nattens fötter,
Som han stampar av, i stugan kommen.»

Så stannade Molnets broder hos gubben, gossen blev yngling, blev stor och stark, men — frågar gubben —

Var är fostrarns hopp? Den gamle sitter
Tung i stugan, längtar, fast förgäves,
Att ett enda ord om kriget höra,
Om hans land är bärgat eller fallet?
Örnens språk förstår han ej att tyda,
Korpens rop han känner ej; en främling
För ej budskap opp till ödemarken,
Och den unge, som hans hjälp bort vara,
Lyss på budskap nu från kvinnohjärtan.

Molnets broder har hört den gamles sång, där han satt bredvid den älskade fostersystern. Han yttrar intet — yttrar över huvud intet i hela dikten —, men på natten smyger han sig bort, vänder ej heller tillbaka dagen därpå. Den gamle vandrar då ut att söka honom och kommer genom den härjade bygden till en stuga, där han av en kvinna hälsas såsom hennes räddares fader. När min man — berättar hon — låg bunden på golvet och jag själv gripits för att bortsläpas, bröt Molnets broder som en storm in i vårt hem och drev bort de fräcka.

Digitized by Google

På folkdiktens vanliga sätt upprepas motivet ännu två gånger med en ständig stegring. Överallt har det varit Molnets broder, »tiggarsonen med kungapannan», som ordnat skarorna till motstånd och fört dem till seger. Till sist kommer den gamle fram till kyrkogården och finner där en tyst människoskara kring en redan förblödd yngling. Det var Molnets broder. Och nu sjunker den gamle samman: »Nu är åsen i min stuga bruten, skörden på min teg av hagel härjad, nu är graven värd långt mer än gården.» Så träder hans dotter fram, och i den älskande kvinnans ord till den döde har den finska fosterlandskärleken fått sitt första uttryck — dessa underbart sköna ord, som så ofta citerats, men som förblivit lika sköna:

Kär han var mig, mot mitt hjärta sluten,
Dyrbar mer än annat allt i världen.
Dubbelt kär är mig dock nu den ädle,
Kall mot jordens kalla sköte sluten.
Mer än leva fann jag var att älska,
Mer än älska är att dö som denne.

— — — — — — — — — — — —

Ej med klagan skall ditt minne firas,
Ej likt dens, som går och snart skall glömmas.
Så skall fosterlandet dig begråta,
Som en afton gråter dagg om sommarn,
Full av glädje, ljus och lugn och sånger,
Och med famnen sträckt mot morgonrodnan.

Också här kan ju sägas, att *så* kan ingen torpflicka uttrycka sig. Det må vara sant. Men det är också sant, att två älskande aldrig talat som Romeo och Juliet, ingen i verklighetens värld såsom Prospero eller Faust. Likväl har den sunda känslan aldrig förnekat skalden att i sina diktgestalters mun lägga sina egna känslor och tankar, och utan denna rätt till idealisering skulle poesien vara oändligt mycket fattigare.

Den döende krigaren.

Året därpå, 1836, tryckte Runeberg i Helsingfors Morgonblad en annan dikt, Den döende krigaren, som också sedermera fick en plats bland hans »fänrikar». Utan tvivel står den tillbaka för Molnets broder, och särskilt måste den sista strofen med dess fabula docet anses mindre lyckad; den verkar liksom en fläkt från det moraliserande 1700-talet. Händelsen tilldrar sig visserligen under det sista finska kriget, både tid och lokalitet angivas — slaget vid Lemo — men andan är varken krigisk eller patriotisk utan snarare pacifistisk. Runeberg var en god finsk patriot, men han hyste intet nationalhat, och han hade förmåga att uppfatta det sympatiska och mänskliga även hos fienden. Men onekligen röjer sig denna humanitet kraftigare och mera manligt i den längre fram skrivna »fänriken» Kulneff.

Digitized by Google

Hanna. Några månader senare, i december 1836, kom hans idyll Hanna ut, och åter hade han här skapat ett poetiskt storverk. Handlingen är ytterst enkel och omspänner blott en dag, t. o. m. blott några timmar. Den tilldrar sig på en idyllisk prästgård, omgiven av doftande syrener och blommande hägg. Det är en midsommarkväll. Den åldrige pastorn sitter i sin kammare, röker sin pipa och väntar tillbaka sin son, som jämte en kamrat skall komma hem från universitetet. Vid väven i hushållskammaren sitter hans dotter, den sjuttonåriga Hanna, frisk och röd »som ett smultron, vuxet i skuggan», fri i sin lediga dräkt, »med ett maskfritt hjärta inunder», och ögat, klart som en spegel, lyser av glädje. Så kommer den rike befallningsmannen till gården att fria. Den gamla trotjänarinnan Susanna anar hans ärende och utbreder sig för den unga flickan om den lycka, som väntar henne i hans förmögna hem, »där allt som ett himmelrike är ordnat». Därpå kallas Hanna in till fadern, som underrättar henne om det förmånliga anbudet. Befallningsmannen är av alla aktad och ärad, och därav — säger den gamle — finner du lätt, att »ej mången som han kan skänka en flicka lyckliga dar» och att hon därför bör skatta det goda, han bjuder. Efter pastorn tar befallningsmannen själv till orda, beskriver sitt präktiga nybyggda hus och dess inredning samt nämner allt, vad han vill kosta på sin blivande hustru. Då dottern icke svarar, ger den gamle pastorn henne betänketid, och glad flyktar hon tillbaka till sin kammare, där hon träffar sin förtrogna, Johanna, »fostrad som dotter mer än som tjänarinna i huset». Johanna har ej samma materialistiska syn på äktenskapet som den gamla Susanna. Låt — säger hon — »hans skatter och guld ej fängsla ert hjärta. Akta er: saknad och harm är

Titelbild till originaluppl. av Hanna. 1836.

Digitized by Google

den femtioåriges hemgift.» Men just friarens ålder väger för Hanna till hans fördel i vågskålen:

> Re'n då jag föreställer mig nu den ädle allena,
> Ser, hur fattig han är i sin rikedom, utan en vänlig
> Hand, som det tunga lättar och ger det lätta sin ljuvhet,
> Veknar jag nästan och blir allvarlig och ville för mindre
> Håvor än hans gå glad att hugna den åldriges dagar.

Bestämma sig kan hon likväl icke. Hon går till fönstret och kastar en blick över landskapet: Finns på jorden en nejd att förliknas vid den, där man föddes? Skulle jag byta bort mitt hem mot guld, akta någon lycka högre än den »att här få leva med egna beständigt»,

> Mera jag älskar min fader ändå och blomstren på hemmets
> Ängar och skogarna där och den solbestrålade fjärden.
> Därför måste väl nu den ädle begära en annan,
> Söka en flicka, som ej kvarlämnar så mycket i hemmet.

Det är denna fina psykologiska analys av en ung flickas själsliv, som utgör innehållet i den första sången. Den slutar därmed, att den rike befallningsmannen reser hem, övertygad om, att hans frieri lyckats, och samtidigt rullar en annan vagn in på prästgårdstomten. Det är sonen och hans kamrat, som kommit. I den senare igenkänner pastorn, i den andra sången, sonen till en gammal, kär ungdomsvän, och på faderns uppmaning får Hanna nu hälsa den främmande med en systerlig kyss. De talas icke vid, men »känslor ej kända förut, som vaknade andar, i hjärtat närde hon stilla och log och tårades, själv som en gåta». I ord tänkte hon ej mycket, »det mesta, en blomdoft liknande, flög med suckarna bort och kunde ej fångas». I den tredje sången ha de tre unga givit sig ut på strövtåg i den vackra midsommarkvällen.

> Solen sänkte sig ned och skymdes av bergen i väster;
> Mild som en brud var aftonen dock. Guldskyar i luften
> Summo och strålade ljus mot jorden, och ljummade vindar
> Kommo från ängarna än och lekte med ångor av blomstren.
> Lätta, med svävande steg, som hade av vingar de lyftats,
> Styrde de unga sin färd mot den speglande stranden av träsket.

Så börja de tala med varandra, Hanna och den främmande ynglingen.

> Tyst var vinden, en fläkt ej rörde sig. Hjordarnes klockor,
> Kärlekens smältande sång, från ensliga stigar besvarad,
> Hördes ur dalarna blott, och ibland till de döende ljuden
> Fogade ljuvt vallhjonet en ton, mångdubblad av eko.

Digitized by Google

Ofta — säger den unga flickan:

> Ofta i lundarna här jag vandrat allena och ofta
> Sett detsamma som nu, men hur annorlunda förklarat!
> Skön var världen och rik, dock, tyckte jag, låg det en saknad
> Över naturen i allt, och den skrämde mig genom sin stumhet.
> Nu, då ni talar, är det mig så, som skulle den tala,
> Säga mig: flicka, så klar och så härlig var jag ju ständigt.

Så satte de sig ned vid en källa, »ord ej funno de mer och sökte dem icke». Hon blickade ned i källan, och i dess spegel såg hon sitt rodnande anlete. Ett purpurfärgat moln seglade över böljan, ljus försmälte i ljus, rodnad smälte i rodnad, och

> Famnad av ynglingens arm stod skön i den bleknade kvällen
> Flickan och lutade tyst på hans skuldra sitt lockiga huvud.

Därpå vandra de hem att få den gamles välsignelse. Bävande trädde hon in i hans kammare. Tung av mödor och år hade den åldrige herden slumrat in i sin länstol. Skulle hon störa hans sömn, kanhända förjaga hans levnads frid? Slutligen tryckte hon en kyss på hans vilande hand.

> Förvånad ur slummern
> Väcktes den gamle och såg på sin dotter med frågande blickar,
> Såg och mulnade snart allvarlig och vände sitt öga
> Skarpt, med en ljungelds hot, mot den främmande. Se, vid hans anblick
> Veknade blixten och smalt i en tår. Glatt öppnande famnen,
> Tog han de unga och slöt dem båda i älskande armar.

Som förut anmärkts, hade Hanna en föregångare inom Runebergs ungdomsdiktning, den oavslutade och outgivna prästgårdsidyllen Midsommarfesten, som likaledes var på hexameter. Men likheten är i själva verket endast en yttre; båda äro prästgårdsidyller, och även Midsommarfesten skulle antagligen hava slutat med en förlovning. Men det väsentliga, den stora poesien, kärlekens höga visa, är något nytt — nytt även i förhållande till Voss' Luise. Själv försäkrade Runeberg, att han aldrig läst Luise, och skulle han även det hava gjort — boken (Uppsalaupplagan) fanns verkligen i hans bibliotek — kan detta hjärtinnerligen prosaiska, evinnerliga kaffekalas ej hava givit honom det ringaste. Indirekt — genom tidens allmänna smak för prästgårdsidyllen — står väl Runeberg i en tacksamhetsskuld till Voss, kanske ännu mera till Goldsmith, och det är från den senare samt de tyska nyhumanisterna, som själva genren stammar. Det fanns flera dylika prästgårdsidyller — t. ex. Kosegartens Jucunde — som Runeberg

Digitized by Google

kan hava läst och troligen även hade läst. Det väsentliga är dock ej staffaget, utan den första kärlekens psykologi, som ligger bakom denna dikt, och här kan snarare Hermann und Dorothea hava varit en inspirationskälla — en detalj återgår obestridligen till denna förebild. Såsom motton för de olika sångerna har Runeberg satt tre strofer ur en av de dikter, som tryckts i 1833 års samling: Hvem styrde hit din väg? Och i själva verket är Hanna i episk form en omdiktning av denna:

Liksom den bäck, där rann,
För den, som rinner här,
Vi voro för varann,
Så länge du var där.

O, andra nejders son!
Vi flög du dädan, säg?
O, fågel långt ifrån,
Vem styrde hit din väg?

Till hjärtat, som var kallt,
Säg, hur du lågor bar?
Hur kunde du bli allt
För den, du intet var?

J. L. Runeberg.
Oljemålning av J. E. Lindh. 1832. Orig. uppbrunnet.

Det är den »första kärleken», han vill skildra, dess uppvaknande i en ung kvinnas hjärta. I den underbart sköna dikt, som han skrev, efter det att han avslutat Hanna, och då satte som inledning till idyllen, är denna första kärlek för honom en uppenbarelse från en högre värld, en hastigt uppflammande känsla, fylld av en platonsk mystik: »en blixt jag är utav ditt eget liv», »ett solljus är jag av din egen själ». Det behöves blott — såsom i Den enda stunden — en blick för att avgöra ett livsöde, ty denna blick är gnistan, som slår eld i en människosjäl. Det är sant, att tiden från den främmandes ankomst till förlovningens fullbordan icke är längre än, som Ljunggren säger, från tedags till kvällsvard; det må också vara sant, att »en överenskommelse för livet mellan två människor, vilka ej känna varandra, bör tarva en något längre förberedelse för att ej synas brådstörtad». Men är detta ett fel, ha Shakspere i Romeo and Juliet och Goethe i Hermann und Dorothea gjort sig skyldiga till det-

Digitized by Google

samma, och att på en dylik romantik anlägga en nyktert prosaisk måttstock bjuder dock emot. Runeberg har för övrigt, utan intrång i poesien, motiverat denna snabba takt genom den analys, han förut gjort av den unga flickans själsliv, och genom den unge mannens ställning till familjen; till denna kommer han icke såsom en främling utan såsom en son och broder.

Runebergs storhet som skald låg till en väsentlig del i hans förmåga att förena romantik och realism. I sina dikter gjorde han det i olika grad. I Elgskyttarne väger realismen över, i Hanna romantiken. Denna skillnad motiveras av de olika samhällsklasser, som skildras, i Hanna den bildade medelklassen, i Elgskyttarne den finska torparklassen. Erotiken är därför alldeles olika i bägge, i Hanna den högsta romantik, i Elgskyttarne nykter realism. Tiden till förlovningen är lika kort. Men motivet i den äldre dikten är det, som försmås och tillbakavisas i den senare: friarens goda ekonomiska ställning. Huvudvikten i Elgskyttarne lägges på den etnografiskt trogna skildringen. Något dylikt intresse hade Runeberg icke i Hanna, och utan att lämna verklighetens värld, rör han sig där inom romantikens. Det stötande i Elgskyttarne hade varit den alltför nära anslutningen till Homeros; i Hanna ha de homeriska epiteten så gott som försvunnit, och den klassiska hexametern verkar här vida mera naturlig.

Runeberg i den svenska kritiken.

Det var också framför allt genom Hanna, som Runeberg slog igenom i Sverige. Fosforisterna, om vilka *han* yttrat sig så nedsättande, översvallade av beröm. I Swenska Literatur-föreningens tidning för augusti 1837 skrev anmälaren (Lénström): »Av alla skalder, som fötts på detta århundrade och diktat på svenskt tungomål, är Runeberg i *sitt slag* den störste, ett skaldesnille av en högre ordning, kanske det enda av sina jämnåriga, en av Sveriges yppersta idyllskalder... En svensk sångardrott är och blir Runeberg, så länge svenska är svenska och finnen är svensk, så länge svenskt språk klingar på hans läppar... Språket är det säkraste av alla vigselband mellan en gång förenade nationer och därtill språket i skaldens makt.» Året därpå innehöll tidningen en ny recension, denna skriven av Atterbom, som här förklarar sig fullständigt instämma i den förre granskarens lovord. Han gör det, ehuru Runeberg, enligt hans mening, var en lika avgjord realist, som de rikssvenska skalderna voro idealister. Men — och detta blir resultatet av hans undersökning av Runebergs skaldskap — han är realist i den betydelsen, att realismen »långt ifrån att utesluta någon fullhaltig och fullgiltig idealism, förhjälper det idealistiska elementet att rätt till en sådan utbildas: genom rening, sund näring och ömsesidig sammansmältning». Året därpå, 1839, mottog Runeberg en nästan ännu varmare hyllning från fosforismens hetsigaste vedersakare, den unge Bernhard Elis Malmström, som i Eos skrev en längre artikel: Blick på svenska vitterhetens närvarande tillstånd. Den mynnar ut i en hyllning åt den nye finske skalden: »Sen upp till honom, herrar dilettanter och imitatörer, eftersom I nödvändigt viljen hava och även behöven mönster! Samlen ihop edra andra vittra förebilder, känsloutgjutelser 'uden Hoved og Hale' och brännen dem

Digitized by Google

å båle jämte edra egna stympareförsök. Gån till antiken och lären, vad ett formfulländat vill säga, läsen Iliaden eller Elgskyttarne, Odysséen eller Hanna!» Några månader senare, i december 1839, tog även Svenska akademien till orda och tilldelade honom utom tävlingen sin stora guldmedalj. Därvid yttrade von Beskow, som då fungerade som direktör: »Det land, som skänkt åt svenska vitterheten Creutz, Edelcrantz, Choræus och ännu ett namn, som dess egen blygsamhet bjuder att här icke yttra[1], har fortfarande alstrat snillen, värdiga att nämnas efter dem eller vid deras sida. Även i våra dagar har från samma land klingat en sång i allt skärare och mäktigare toner, vilken genom det ömsom naturfriska och glada, ömsom djupa och dystra, ömsom milda och upplyftande i sina bilder, men överallt genom en livlig, rörande, egendomlig skönhet dels redan skänkt, dels ytterligare lovar den svenska vitterheten en tillväxt och upphöjning av eget slag. Efter denna enkla antydning av ifrågavarande sånger är det troligen överflödigt att tillägga namnet: *Johan Ludvig Runeberg*. Svenska akademien, som önskat begagna det enda sätt, hennes stadgar medgiva, att för herr Runeberg betyga sin aktning, har begärt och erhållit sin skyddsherres nådiga tillåtelse att till herr Runeberg överlämna Akademiens högsta belöning i skaldekonsten, och om även denna ej fullt skulle uttrycka Akademiens önskningar, må hon här få tillägga, vad som tillförene varit yttrat om ett hädangånget snille, vilket, då det var Akademien förment att tillägna sig detsamma, av en röst i hennes namn och vid en hennes högtid kallades detta samfunds osynliga ledamot.»[2] Yttrandet är ju akademiskt cirklat, men det vittnar gott både om akademiens och om Beskows ridderlighet, ty icke många år förut hade Runeberg våldsamt anfallit båda liksom den svenska litteraturen överhuvud.

Runebergs litteraturkritik.

Härmed hava vi kommit in på Runebergs kritiska verksamhet före Borgåtiden. Den utövades i Helsingfors Morgonblad och var ingalunda mild mot den rikssvenska vitterheten. Han började, i januari 1832, med Några ord om Svenska akademiens valspråk Snille och smak. Kritiken kunde likaväl ha varit skriven av en medarbetare i Polyfem. Publiken, säger han i början, har lärt sig att likställa detta valspråk med »platthet och alexandriner». Konsekvensen av ett dylikt valspråk synes bliva, att det kan givas ett konstsnille utan smak och ett konstverk, som vore på en gång snillrikt och smaklöst. Två personer borde då med inbördes bistånd kunna åstadkomma en fullödig dikt. Snillet fick uppfinna och den andre »antaga eller förkasta, med ett ord ordna». Nej — säger han — konstsnillet är icke underkastat smakens granskning, utan innefattar i sitt väsende smaken, och snillet utgör just en förening av dessa två element. Runebergs eget litterära program, den romantiska realismen, kommer dock i denna uppsats endast antydningsvis fram; tydligare röjer det sig i hans samma månad införda essay över fru Lenngren. Det, som hos henne tjusar honom, är enkelheten i hennes språk, som är »så stor, att envar, som icke prövat sin förmåga, kunde tycka sig och varje annan böra vara i stånd att skriva något dylikt», och här får Tegnér i förbigående en snärt: »Hennes sånger äga intet av denna klangfulla, en yttre sinnlighet fångande diktion, som förskaffat några senare författares så kallade praktverk popularitet.» Hos henne är allt natur och sanning, och »det är åtminstone säkert, att svenska litteraturen icke kan uppvisa någon så verkligt originell och poetisk natur som hon, om man undantager de båda oefterhärmliga genierna Franzén och Bellman». Kort därefter, i mars, började han sina angrepp

[1] Akademiens ledamot Franzén.

[2] Fru Lenngren.

Digitized by Google

på den samtida svenska vitterheten. Strykgossen blev först den stackars C. F. Dahlgren, vars hafsiga och slarviga »humor» fick en — likväl allt för uttänjd — avbasning. Efter honom kom, på hösten, den urkraftige A. I. Arwidssons avrättning. I bägge dessa fall skilde sig Runeberg dock icke så mycket från den allmänna uppfattningen i Sverige. Viktigare var hans recension av Euphrosynes Dikter (i augusti 1832), ty här fick han tillfälle att bryta staven över snart sagt hela den svenska litteraturen. Sverige tyckes alltid hava saknat en originell och nationell vitterhet. Folkvisorna äro matta och färglösa, och ännu »skralare» voro de »skaldeförsök, som senare gjordes av särskilta namngivna författare». Stiernhielm var »snarare dilettant än konstnär i ordets sannaste bemärkelse». Dalin var ännu svagare, och den lyftning, som Gustav III gav litteraturen, gjorde den likväl ej nationell. Den gustavianska dikten vilar på reflexion: »Den åskådningslika uppfattningen av livet och naturen, vars uttryck alltid bliva lika mångfaldiga som de åskådande individerna, träffar man ingenstädes.» Det enda undantaget är Franzén. Gyllenborgs hjältedikt är »en ännu mer opoetisk imitation av Voltaires och Vergilii opoetiska epopéer». Oxenstierna står väl högre, men någon omedelbar åskådningsförmåga finnes hos honom endast i ringa grad. Kellgrens dramer — egendomligt nog talar Runeberg ej om hans lyrik — äro till största delen versifierade omskrivningar av Gustav III:s, och Leopolds äro imitationer av de fransk-klassiska: »Hans personer äro mindre tragiska karaktärer än oratoriska snillen. De handla litet, tala mycket och känna intet.» Och nästan alla dessa gustavianska poeter hade »uppträtt i poesiens styvkjortel, den breda, enformiga och stela alexandrinen. Om något versslag i världen är oskickligt att smyga sig efter och uttrycka tankens modifikationer, så är det detta.» En reformation var således nödvändig, och att hava framkallat denna, är den nya skolans förtjänst. Men vad ha fosforisterna själva åstadkommit? De ha störtat alexandrinens välde, men i dess ställe ha de upptagit en mängd versformer, som varken stämma med språkets eller nationens lynne, och blotta filosofiska satser, klädda i meter, kunna aldrig bliva poesi. De ha nöjt sig med dunkla antydningar i stället för tankar, intetsägande praktord och motsägande ordfogningar. »Härav hände, att då de gamle redigt sade mycket obetydligt, sade de yngre mycket obetydligt tillika oredigt.» Mot denna stränga dom gör Runeberg dock en viktig reservation: »Det är klart, att här är fråga om ytterligheter i de båda skolornas manér och icke om författare, vilkas lyckade alster kunna vara många och viktiga och vilkas felslagna produkter ensamma antagas såsom karakteriserande den ena eller andra skolan.» Kort förut hade han också medgivit, att Atterbom skrivit stycken, »i vilka den poetiska skönheten vilar ren och ogrumlad och som icke med skäl få föras till någon skola». Att döma av denna reservation tyckes Runeberg hava hyst den egendomliga uppfattningen, att de bägge skolorna blott karakteriserades genom sina fel.

Hans viktigaste uppgörelse med den rikssvenska litteraturen var likväl hans i december 1832 införda artikelserie: En blick på Sveriges nu gällande poetiska litteratur. Han börjar med att avtrycka Polyfems programartikel 1810, och i den där uttalade förkastelsedomen över den gamla skolan instämmer också Runeberg. Polyfems angrepp hade emellertid till följd att hos allmänheten framkalla ett »nästan allmänt ogillande av allt, vad förut med dyrkan omfattats. Och vad

Digitized by Google

var orsak till denna framgång? Ingalunda någon personlig överlägsenhet hos det nyare partiets stridsmän, varken i avseende å förmåga att försvara sin sak eller genom poetiska mönster förklara sina teorier, utan endast och allenast själva den saks inre sanning, för vilken de kämpade.» Ty trots alla orimliga, platta och excentriska rimmerier i Phosphoros, stod dock den nya skolans »tendens klar och ädel, och dess huvudsats — att den akademiska poesien icke var poesi — kunde icke kullkastas». Sådan är sanningens art. Men just därför hotar en ny revolution i Sveriges vitterhet, varigenom det, som för närvarande är högt ansett, skall kastas lägre ned, än det i sig själv är. Ty vad hava vi fått efter fosforisternas revolution? Phosphoros och en mängd kalendrar, i vilka kanske hundradelen har något värde. Vi ha fått Frithiofs saga och en mängd smärre sånger av Tegnér, Atterboms Lycksalighetens ö, en dramatisk dikt av von Beskow, Franzéns romanartade poem, Stagnelius' och Vitalis' skrifter m. m. Men — fortsätter Runeberg — »så käckt man än trampat på den gamla skolans slagna jättar och så förnämt man belett deras alexandriner och samvetsgranna rim, så blir det dock ovisst, om ej en kommande tid med andra åsikter kan hinna samma grad av ett spotskt förakt för vad våra beundrade författare skrivit i samtidens tycke sublimt och oöverträffligt. Säkert är åtminstone, att ingen av de nya författarna uppenbarat sig som en sann och skapande poetisk natur.» Ingen har öppnat någon ny värld. De två, som Runeberg sätter högst, Stagnelius och Vitalis, »hava blott förmått ge oss spridda idéer om deras egna sätt att se livet, svarande emot vad Lidner före dem gjorde». Från dem övergår han till Tegnér, och mot honom upprepar han i det hela Hammarskölds kritik: »Tegnérs poesi är än mera ytlig. Hos honom ser man föga någon skymt av ideal, ja, icke ens en strid, som skulle röja hans aning om ett sådant». Hans poesi är frukten »av en reflexionsförmåga, som är stolt i sin kraft, och av ett välde över den yttre formen, för vilket ingen svårighet är oövervinnelig. Tegnér har därför ett stort tycke av Leopold, så himmelsvitt skilda dessa båda författare än förefalla oss vid första påseendet, och det är ganska säkert, att de, omkastade i tid och rum, nästan varit varandra. Det kan ej beskrivas, huru litet intryck en poesi som deras gör på ett sinne, för vilket naturen klarare visat sin härlighet. För ett sådant är denna skimrande glans som för den djupt religiöse en predikan av Lehnberg.» Fosforisterna insågo, att hans stycken trots den sköna koloriten saknade sanning och nödvändighet. Men de fullföljde ej denna kritik, ehuru deras »omdömen voro mera riktiga, än att de bort lämnas ofullföljda, ty det är icke likgiltigt, om ens

Digitized by Google

samtid dyrkar idoler eller erkänner det sanna gudomliga som det högsta». Beskow är lika litet djup och sann som Tegnér, men honom vida underlägsen i yttre företräden. Atterboms Lycksalighetens ö »har några blixtar av poetisk inspiration, men är allt för mycket svävande, oredig och ofulländad för att kunna få namn av ett verkligt poetiskt konststycke», och Lings »arbeten uthärda icke jämförelsen ens med de klenare av gamla skolans». Franzéns senare stycken »äro nästan samfällt underlägsna hans tidigare». Om Geijer och Wallin nämnes egendomligt nog icke ett ord, ehuru den förre onekligen stod Runeberg mycket nära. Beskow däremot fick i början av 1833 en särskild hudflängning, en recension av den prisbelönade dikten Sveriges anor, som Runeberg bit för bit plockade sönder, i det han visade upp dess svulst, dess osanning och onatur. Recensionen inleddes med följande ord: »Varje slag, som drabbar detta stycke, träffar tillika en dubbel auktoritet: Svenska akademien, som ansett detsamma värdigt sitt stora pris, och allmänna opinionen, som åtminstone genom sina organ, tidningarna, upptagit det bland svenska litteraturens klassiska mästerstycken. Denna omständighet skall dock ej avhålla mig från att bruka de vapen, sanningen ger mig vid handen, och att efter all förmåga försvara poesiens värdighet, om det ock måste ske på bekostnad av vilka konsiderationer som helst.»

Runebergs kritik av den samtida svenska vitterheten var utan tvivel i några fall berättigad — så hans kritik av Beskow — men å den andra sidan var den oerhört ensidig, särskilt när den riktade sig mot Tegnér, och han synes endast hava fäst sig vid felen eller vad han ansåg vara fel; i uppsatsen om Euphrosyne hade han halvt om halvt godtagit denna kritiska princip. Men en dylik ensidighet är utmärkande för de flesta kulturbärare, som anse sig komma med något nytt, och Runeberg ville verkligen icke blott i dikt utan ock teoretiskt framlägga ett nytt program. Vi, som stå på ett tidsavstånd av nära hundra år, äro ej lika villiga att erkänna programmets fullkomliga nyhet. I mycket — i domen över den gamla och den nya skolan — ansluter han sig ganska nära till Tegnérs tal 1817, i uppfattningen av Tegnér till nyromantikerna, särskilt till Hammarsköld. Och dock var det en självständig och i viss mån ny uppfattning, han framlade. I det väsentliga är denna romantisk, och han har t. o. m. mindre sinne än fosforisterna för den gustavianska poesien. Och han ogillade Tegnérs diktning, därför att han fann denna likartad med Leopolds. D. v. s. han fäste sig vid den sida av Tegnérs skaldskap, som ännu sammanhängde med den gustavianska smaken, och han förbisåg romantiken hos honom. I allt väsentligt är han

Digitized by Google

själv romantiker, men från fosforismen skilde han sig särskilt i två fall: han var icke schellingian samt ogillade därför Atterboms filosofiska diktning. Poesien borde icke vara versifierad filosofi, utan vila på skaldens omedelbara åskådning. Vidare ogillade han fosforisternas blomsterspråk. Diktens tungomål borde vara enkelt och naturligt — en fordran, mot vilken gustavianer, Tegnér, Atterbom och Beskow försyndat sig. Hans teoretiska program var således, kan man säga, en förening av romantik och realism, och i sin nyss citerade recension framhöll Atterbom detta ganska riktigt. Egendomligt nog synes Runeberg hava förbisett, att han ej var ensam om detta program. Detta var även Geijers och stod ej i någon oförsonlig motsats till Atterboms och Palmblads.

Att Runebergs kritik av fosforismen skulle hava bidragit till dess fall, är säkert att överdriva dess betydelse. För det första riktade den sig mera mot Tegnér och tegnériden Beskow än mot Atterbom, och Tegnér var vid denna tid sakrosankt i Sverige; att fosforisterna fingo följa med i samma fördömelse, kunde därför knappast skada dem. För det andra hade Helsingfors Morgonblad säkerligen knappt tio prenumeranter i Sverige, och allmänhetens omdöme kan således ej hava påverkats av dessa artiklar. Tegnér, som dock skarpast angripits, hade, enligt egen uppgift, ej läst dem, och Beskow synes först ett stycke fram på 1833 hava fått kännedom om den mot honom riktade artikeln, ty först i augusti skickade han in ett genmäle till Swenska literaturföreningens tidning, vilket emellertid ej intogs. I stället trycktes hans svar, anonymt, i Dagligt Allehanda för den 23 september. Denna artikel, Den nya stjernan i Östern, är mera plumpt ovettig än dräpande, ehuru till Beskows ursäkt kan anföras, att han onekligen hade skäl att vara förbittrad. Tegnér tog saken betydligt lugnare. I ett brev till Beskow, som tydligen underrättat honom om angreppet, skrev han: »Att han (Runeberg) anser mig för en slät poet, torde väl icke vara så ogrundat, åtminstone har jag själv haft och har allehanda misstankar i denna väg, att saken dock väl torde ha sin riktighet. Hans stränga omdöme är väl ännu en tämligen enstaka röst, men jag är övertygad, att den snart får sin korus på denna och andra sidan om Finska viken. Ty varföre skulle det gå mig bättre, än det gått vida bättre poeter?» Jag har — fortsätter han — »själv aldrig ansett mig för mera än en poetisk dilettant, varför jag också ofta undrat över min liderliga popularitet och, att säga sanningen, aldrig betraktat den annorlunda än som ett förbigående mode». Den lilla rancune, han kunnat hava mot Runeberg, försvann ganska snart, och 1837, då Hanna utkommit och då en plats blivit ledig i Svenska akademien, framkastade han Runeberg såsom en möjlig kandidat: »Det är hos honom stora gåvor.» Vad säger du — skrev han till Brinkman — »om Runeberg i Helsingfors, som tyvärr dock icke är svensk medborgare, endast till språket? Det är dock verkeligen en poetisk natur. Att han skrivit allehanda mot mig (jag har ej läst det), skulle ingalunda hindra mig att ge honom min röst». Den ovilja, som angreppet väckt i därav berörda kretsar, synes i varje fall tämligen hastigt hava gått över, och allmänheten, som ej läst Runebergs tidning, visste, genom Beskow och Rydqvists polemik, troligen ej mer, än att han anfallit den svenska litteraturen över huvud. Känd

Digitized by Google

i Sverige blev Runeberg blott genom sina dikter, ej genom sin litterära kritik, och såsom skald var han onekligen större än såsom kritiker.

Prosanoveller.

Utom dessa litterära uppsatser tryckte Runeberg i Helsingfors Morgonblad även några prosanoveller. Sedda utan något litteraturhistoriskt sammanhang äro de föga märkliga, ty så stor skald Runeberg än var, då han skrev vers, någon prosaist var han icke. Litteraturhistoriskt sett ha dessa noveller dock en viss betydelse. De beteckna, även de, ett mera realistiskt genombrott och voro ungefär samtidiga med Fredrika Bremers, Almquists och Dahlgrens framträdande såsom realistiska skildrare. I den äldsta, En julqväll i lotskojan (1832), besticker sig realismen dock blott till skildringen av lotsstugan ute i skärgården; innehållet är ganska osannolikt. Kaptenen, som på julaftonen kommer till stugan, känner intet om sin börd, han vet blott, att han såsom femårig gosse kommit bort, men nu upptäckes det, att den försvunne gossen är son till den gamla lotshustrun. Vida högre står den andra berättelsen, Lurendrejaren (1833), ty där har Runeberg verkligen givit en kraftfull bild både av en gammal smugglare och av skärgårdslivet.[1] Den tredje novellen, Eldsvådan (1834), är en skolpojkshistoria, som möjligen påverkats av Dahlgrens kort förut utgivna Nahum Fredrik Bergströms krönika, men behandlar mindre själva skollivet än några av gossarnas spratt — ett ämne, som sedan upptogs bl. a. av Blanche och av Braun i dennes kadetthistorier. Realismen är dock ganska svag, och för novellen låg tydligen icke Runebergs begåvning.

Överflyttningen till Borgå.

1837 flyttade Runeberg från Helsingfors till Borgå. Universitetet hade, medan tid var, ej gjort något för att behålla den mest betydande personlighet, som Finland då ägde. Runeberg, som där var anställd såsom docent, hade såsom sådan visserligen 1834 fått ett stipendium på 250 silverrubler, men hade måst draga sig fram såsom lärare vid Helsingfors Lyceum. 1833 hade adjunkturen i grekiska och romerska litteraturen vid universitetet blivit ledig. Runeberg sökte platsen, men till denna föredrogs en obetydlighet, en docent Gyldén, som sedermera ock blev professor i ämnet. Därmed var Runebergs universitetsbana stängd, och 1836 sökte han ett lektorat i den lilla staden Borgå. Vid denna tid hade man emellertid fått ögonen öppnade för Runebergs betydelse och gjorde honom ett erbjudande: ett anslag å 2,000 rubel banko assignater. Då detta erbjudande kom från konsistorium, hade Runeberg redan dagen förut (i februari 1837) utnämnts till lektor i Borgå, och stolt som han var, avböjde han anbudet. Måhända var det till lycka för litteraturen, ty föreläsningsarbetet skulle nog hava verkat förlamande på skaldens arbetskraft. I maj flyttade han med sin familj till Borgå, och med denna flyttning vidtager ett nytt avsnitt i hans liv. Det blev föga växlingsrikt. Hans nya plats och det stilla livet i den lilla småstaden gåvo honom tid och lugn till poetisk verksamhet och även till det friluftsliv — jakt och fiske — som han så högt älskade. Lektorstjänstgöringen var föga krävande, under den första tiden blott 8 timmar i veckan, sedan något mera; konsistoriesammanträden höllos blott en gång i veckan. Och redan 1857, då han blott var femtiotre år gammal, fick han avsked med bibehållande av full lön. 1839 hade han för övrigt av regeringen erhållit en livstidspension av tusen rubel banko assignater såsom ett erkännande av hans vittra förtjänster. Det var också i Borgå, som Runeberg skrev sina mest betydande arbeten. Ett litterärt organ hade han där också skaffat sig, nämligen Borgå Tidning, som började utkomma 1838 och vari han införde flera dikter.

[1] Likheten mellan denna novell och huvudkapitlet i fru Carléns Rosen på Tistelön beror nog på en tillfällighet, ty fru Carlén hade säkerligen ej läst Morgonbladet, och i bokform kom Lurendrejaren ej ut förr än 1854.

Digitized by Google

Det första arbete, han skrev under Borgåtiden — innan lokaltidningen ännu börjat — infördes i Helsingfors Morgonblad i slutet av 1837. Det var Den gamle trädgårdsmästarens bref. Anledningen var en pietistisk rörelse, som vid denna tid gripit omkring sig i Finland, en mörk kristendom, som särskilt vände sig mot alla yttringar av även en oskyldig livsglädje. Denna pietism bjöd Runeberg starkt emot. Hans religiositet var en sund, manlig kristendom, färgad av en hellenisk skönhetskänsla, och han kände sig därför manad att taga till orda mot den nya farsoten. Det skedde genom tre brev, vilka fingeras vara skrivna av en gammal trädgårdsmästare, som lever bland sina blommor, älskar dem och vårdar dem med något av en faders ömhet. Han är änkling och har blott ett enda barn, en sextonårig dotter Rosa, frisk, glad och sund. Men en sak gör honom nedstämd: »anblicken av några bland mina grannar, vilka dagligen, just på morgonstunderna, göra sina promenader här förbi. Jag vore frestad att tro, att samma mask, som de senare åren skonat fruktträden, nu flyttat sig över på människorna. Min herre, här lever en sekt av gudaktiga, tysta, hemska varelser, som räkna det för sin seger att förkasta jordelivets fröjder och som betalat, vad de anse för sin högre skatt, med kindernas daggfärg och ögats eld. Vilket ombyte att från mina friska, glada blommor se ut på dem! Jag kommer ständigt från sådana möten med en nedslagenhet, en tryckande känsla, som följer mig hela dagen.» Då han skrev det andra brevet, hade farsoten redan nått hans eget hem: »Jag har sett dem, sett dem med ängslan, kanske med en dyster aning. Jag har sett dem, dessa mörka skepnader med färglös hy och halvsläckta ögon. O, min herre, tysta åskmoln hava länge vandrat förbi randen av min fristad; nu har en

Den gamle trädgårdsmästarens bref.

J. L. Runeberg.

Blyertsteckning av C. P. Mazér. Omkr. 1835. Tillhör myntkamrer F. Kellberg. Stockholm.

Digitized by Google

åskstråle brutit fram ur dem, och min levnads bästa lycka är träffad och bruten.» Hans dotter Rosa har blivit »omvänd», hatfull mot allt skönt i livet, hård och kärlekslös, så snart hon behärskades av sin mörka tro. Denna fanatism hade undergrävt även hennes hälsa: »Rosa vissnar. Mer och mer klar blir mig nu den lära, vars gift hon insupit, denna varma hjärtans mördande förvillelse att försmå saktmodets frid och förbränna sig själva . . . Ni tror på en odödlighet! Är det därföre, att jorden är så mörk och livet här ett intet? Nej, nej, därför väntar jag en himmelsk värld, ett högre liv, att denna jord är så skön, detta liv, oaktat sina sorger, så heligt och så ljuvt!» I det tredje brevet, ett slags dagbok, berättar han först om Rosas sjukdom: »Rosa har lämnat sitt rum för första gången sedan länge. Hon har suttit en stund på trappan, hört sparven kvittra och sett de tindrande dropparna falla från taket. Jag såg hennes blick stråla, jag hörde henne andas med djupa, tröstande drag, och jag tror, att hon en minut sökte Gud även i hans morgonglada värld. O, själva fröjden, som lyfter andras sinne mot skyn, är tung för hennes; den minsta dryck ur naturens hälsobägare upplöser hennes väsende. Mattad, nästan vanmäktig, har hon blivit återförd på sitt rum.» Och så slutar brevet med att omtala Rosas död.

Den gamle trädgårdsmästarens bref blevo icke utan svar. Redan i januari 1838 lästes i Helsingfors Morgonblad Svar till den gamle trädgårdsmästaren. Författaren var en ung student Lars Jakob Stenbäck (född 1811), som kort förut avlagt sin kandidatexamen. Han var en av den yngre generationens mest begåvade skalder och sedan några år tillbaka en av de ivrigaste pietisterna. I sitt svar fingerade han sig vara den adressat, till vilken trädgårdsmästaren riktat sina brev. Den religion, som förkunnats i dem, var »i grunden ingenting annat än hedendom», och — frågar han — »inser ni icke själv, att detta endast är en poetisk naturdyrkan, endast en panteism i finare och vackrare form, endast ett avguderi?» Runebergs genmäle kom i Borgå Tidning i mars 1838 och är lugnt och värdigt. Jag finner — skrev han — »att de tre viktigaste satser, i vilka er åsikt av livet blottar en svaghet, redan äro av mig berörda; jag menar den skarpa söndringen, som bortskär skapelsen från Skaparen, det självviska bekymret, som avser blott en egen individuell salighet, och den stolta ofördragsamheten, som uttalar förtappelsens dom över varelser i Guds värld». Och så slutar han med att berätta den gamla legenden om den starke Kristoffer. Då den eremit, som omvänt honom till Kristus, märkte, att ynglingen ej var skapad för att bedja, förde han honom till en flod och ålade honom att över denna bära de vägfarande. »Legenden säger, att Kristus under natten kom till stranden och begärde hans hjälp och att densamme, som icke kunde läsa eller bedja, dock befanns värdig att bära världens Försonare. Krafterna äro mångfaldiga, gåvorna mångfaldiga och sätten att arbeta i Guds ändamål likaså. Säg därför icke, då ni ser en broder, som icke vakar och tänker i böner såsom ni: se, denne är en förtappad. Säg snarare: låt mig se efter, om icke även denne står vid den brusande flodens strand och trotsar vakor, mödor och faror och kämpar med sina friska lemmars krafter för att bära

Digitized by Google

däröver Kristi utkorade och arbeta för hans sak.» Därmed var denna polemik till ända. Den efterlämnade intet agg, och vid en minnesfest året därpå ägnade Stenbäck i en dikt en varm hyllning åt den store skalden.

Legender.

Samma år, som Runeberg svarade Stenbäck (1838), blev han prästvigd — det skulle nämligen eloquentiæ lektorn vara — och det anförda visar, att han med gott samvete kunde gå prästeden. Den världsåskådning, som ligger bakom Trädgårdsmästarens bref, kommer fram även i några efteråt författade legender. De äldsta äro fria översättningar från Kosegarten och ganska svaga — beroende på originalen. Men de, som Runeberg själv författade (troligen 1842 och 1843), äro däremot både enkla och storslagna. I Chrysanthos har den gamle trädgårdsmästarens livssyn fått en rent hellenisk utformning. Atenaren Chrysanthos hade blivit kristen.

Men hos honom föddes, med hans nya
Födelse, ej fasa för vad fordom
Han i livet aktat kärt och heligt.
Aldrig kunde han förmås att hata
Denna jord, där Hellas fanns, hans sköna
Varma fosterland. Hans tjusning ständigt
Var Aten, den ljusa tempelstaden,
Och hans sinne smälte än i vällust
För vart enda ljud av modersmålet,
Den hellenska tungans harpotoner.

I Bönen har denna världsåskådning tagit sig ett stolt lutherskt uttryck. Till Luther kom en dag en av reformatorns vänner och klagade över världens buller, som hindrade honom i hans andakt.

I mitt grannskap bultas, smids och hamras
Oupphörligt hela dagen genom,
Och hur tidigt än jag vaknar, störa
Dån och hammarslag min morgonandakt.

Luther log och sade: »Varför störas?
Tänk långt hellre: jag har sovit länge;
Hör min fromme granne, hur han redan
Hunnit stiga upp och börja bönen.
Ty en bön, min vän, är flit och arbet.
Sannerligen, när den svarte smeden
Vaknar upp och tänker: Gud har gett mig
Åter dag och krafter att arbeta,
Och med hurtigt mod begynner smidet,
Är hans trötta flämtning för vår Herre
Icke mindre kär än dina suckar,
Och på himlens portar slår hans slägga
Kanske starkare än dina böner.»

Digitized by Google

Julqvällen. Denna religiösa diktning, som sedan fortsattes i hans psalmer, är således icke den minst viktiga för uppfattningen av Runebergs personlighet. Den ger oss hela hans sunda, manliga livsuppfattning. Men denna belyses ock av andra diktverk. Kort efter ankomsten till Borgå började Runeberg en stor fosterländsk dikt, Julqvällen, skriven på hexameter liksom Elgskyttarne och Hanna. Stora delar inflöto i Borgå Tidning 1838 och 1839, och i december 1841 kom hela dikten ut. Den erinrar både om Elgskyttarne och om Molnets broder, om Elgskyttarne däri, att dess hjälte är en man av folket, den gamle soldaten Pistol, om Molnets broder i den fosterländska klang, som redan varslar Fänrik Ståls sägner, och man påminnes ock om Den döende krigaren genom den ridderliga sympati för en tapper och ädelmodig fiende, som Julqvällen andas — jag avser här Pistols skildring av några scener ur det finsk-ryska kriget. Själva stämningen har en viss kontrastverkan till Hanna. Där hade tiden varit midsommaraftonen; här är det julkvällen, och skalden har därigenom fått tillfälle att skildra sitt lands natur under de bägge mest motsatta årstiderna. Huvudintresset knyter sig till två typer, till den gamle majoren och till den simple soldaten. Förhållandet dem emellan framställes så, som det en tid framåt blev vanligt inom den svenska litteraturen — som jag tror efter Runebergs uppslag, ty Fredrika Bremers Syskonlif, där vi möta general Hercules och soldaten Stolt, är senare (1848), likaså Brauns noveller. Den högre officeren och den menige känna sig, ehuru i olika grader, såsom kamrater, och det gamla svenska indelningsverket var också ägnat att skapa ett patriarkaliskt förhållande mellan befäl och manskap. I Julqvällen har denna samhörighet dock fått en högre valör, är icke blott patriarkalisk, utan vilar därpå, att båda kämpat med i samma krig och känna sig såsom söner av samma fosterland. Detta är enligt min mening kärnan i dikten. Det är sant, att den också skildrar hemlivet på ett — tydligen adligt — gods, men det bärande är dock knappast detta, utan det är skildringen av de bägge gamla krigsbussarna. Innehållet i Julqvällen är, som nästan alltid hos Runeberg, mycket enkelt. Den gamle Pistol har av majoren blivit inbjuden att fira julaftonen på herrgården. Från sitt ensliga torp vandrar han i julmörkret med sitt träben vägen framåt och kommer till sist fram. Hos majoren råder emellertid sorg. Mågen i huset, en kapten, har tillsammans med Pistols son dragit ut i »turkiska kriget», och man befarar just att få en underrättelse om att han stupat. Kaptenens hustru, husets äldsta dotter, är förtvivlad, där hon sitter vid sitt nyfödda barns vagga. Men i hemmet finnes en »solstråle», den yngsta systern, fröken Au-

Digitized by Google

gusta, som söker att lätta bördorna för alla och som tagit sig an även den gamle Pistol. Farhågorna för kaptenen visa sig emellertid ogrundade. På själva julaftonen kommer han tillbaka, visserligen med armen i band, men räddad. Därefter följer diktens främsta parti. I glädjen — säger fröken Augusta — minnas vi blott oss själva. Här finnes också en annan, den gamle Pistol. Blir julen för honom glad eller sorglig? Hans ende son var ju också med i kriget. Knappt hade hon talat till slut, förrän man hörde den gamle soldatens träben klappa i farstun, och så trädde han in, försynt stannande vid tröskeln. Majoren gick då fram till vapenbrodern och lade sin hand på hans skuldra: Gamle Pistol! Hoppet är sviksamt, bedrövliga budskap bringar kaptenen till dig. Men tåla är att leva. Pistol, som förstod ordens innebörd, förde blott handen till ögat och strök »från den skäggiga läppen en darrning». Så teg han en stund och tog sedan till orda: Vi båda ha lärt, hur vanskligt människolivet är, och vi skulle jag då klaga? Hade min son fått leva, skulle han kanske en dag komma att sitta som jag »i ett skogstjäll, krumpen och tyst med kryckan och ålderdomen till sällskap». Är ett sådant liv väl önskligare än den fredade vilan i jorden?

Lycklig är han, som sluppit; för mig byts sakta till afton
Dagen ändå som tillförne, och jag är övad att tåla.»
Så han sade. Sin hand åt den åldrige räckte majoren:
»Gamle Pistol», så talte han, »se, för honom, som åter
Trevnaden fört till mitt hus, för min dotters liv, för kaptenen
Föll han, er son, så hör jag, och föll, som det ägnar en krigsman.
Därför får ni ej mer i er enslighet dväljas i skogen.
Hit skall ni flytta och bo; rum finns det i stugan och mänskor
Mera än nog till er tjänst, då er krafterna svika med åren.
Kom kamrat, kom, låtom oss gråna i friden tillsammans,
Såsom i mången strid vid min sida ni kämpade fordom.»

Pistol dröjde en stund med sitt svar. Men något nådehjon såsom tiggaren Aron ville den gamle soldaten ej bli: I mitt ensliga torp lever jag som min egen och mottar där den evige Givarens håvor.

»Skogen kläder han grön. Han låter den irrande fågeln
Finna ett korn. Mig hjälper han hädanefter som hittills.
Tar jag av honom mitt bröd, finns ingen, som vågar förmäten
Se på den åldrige ned, som ej lärt sig ännu att föraktas.»
Sagt. Men i högre gestalt sig reste den ädle majoren,
Fullare svällde hans barm, och hans blick, förklarad och manlig,
Mätte soldaten. Han teg, han kände sitt hjärta förstoras.
Finland stod för hans själ, det kulna, hans torftiga, gömda,
Heliga fädernesland.

Digitized by Google

Denna klimax — »hans torftiga, gömda, *heliga* fädernesland» — torde nog vara en bland de mest sublima, som finnas inom svensk poesi, och dessa verser kunna endast hava nedskrivits av en skald med Guds nåde. Dikten slutar därmed, att den gamle knekten motstår alla övertalningsförsök och förblir sin egen man, majorens vän och andlige jämlike.

Nadeschda. Samtidigt med Julqvällen arbetade Runeberg på en annan stor dikt, Nadeschda, som kom ut samma år som Julqvällen (1841), några månader tidigare. Med Julqvällen — skriver Söderhjelm — avslutas serien av Runebergs hexametriska idyller: »Gemensam för alla dessa dikter är en märkvärdig förmåga att med enkla medel och en nästan asketisk avsägelse av allt, som kan synas överflödigt, åstadkomma en stark konstnärlig verkan. Gemensam är också värmen, varmed skalden omhuldar sina ämnen och sina figurer, ävensom sanningen i deras teckning. Allt detta lyfter det enkla, vardagliga stoffet till poesiens rymder. . . Från denna realistiskt-ideella skildring av tid och omgivning, som lågo honom nära, löste sig nu hans fantasi för att hämta ämnen ur kretsar, där hans skapande ande var mera hänvisad att söka näring i inbillningens lek.» Det skedde med Nadeschda. Den första väckelsen hade han antagligen fått på sommaren 1839, då han hade ett besök av en lärd och älskvärd ryss, Jacob Grot, som han året förut mera flyktigt lärt känna. Grot blev kort därefter (1841) professor vid Helsingfors universitet i Rysslands historia och litteratur och var mycket intresserad för den svenska vitterheten; särskilt beundrade han Runeberg och översatte flera av hans dikter till ryskan. Fru Runeberg förmodar, att det var Grot, som vid sitt besök givit Runeberg idéen till Nadeschda. Enligt en annan uppgift, som stammar från Nervanders son, skulle en mamsell Ahlstubbe, som vid jultiden 1839 besökt Runeberg i Borgå och som kom från Ryssland, där hon vistats flera år, för honom hava berättat en rysk tradition, som han sedan använde för sin dikt. Nervanders uppgift styrkes av ett brev från Cygnæus. Men någon uppteckning av mamsell Ahlstubbes berättelse finnes icke. Man vet således icke riktigt, vad denna innehållit, och ej heller, i vad mån Runeberg omdanat den. Själva traditionen förefaller vara en rysk version av den bekanta Genovevalegenden. En annan inspirationskälla för åtminstone ett av motiven har också framhållits: Almquists 1839 utgivna Amorina, som ju skildrar en rivalitet mellan tvenne bröder, en »mörk» och en »ljus». Motivet är visserligen ej sällsynt inom litteraturen, men likheterna mellan de båda brödraparen äro så pass stora, att man synes äga rätt att förmoda, att den ivrige Almquistbeundraren Runeberg verk-

Digitized by Google

ligen fått detta uppslag från Amorina, även om det i någon form funnits i den tradition, han hörde. Det viktigaste uppslaget har Runeberg dock nog fått från sina samtal med Grot: själva klangfärgen på dikten. Hans kännedom om den ryska litteraturen var så gott som ingen, oerhört mycket sämre än vår, då vi ju känna den genom en mängd översättningar. I Ryssland hade han aldrig varit. Någon realistisk dikt såsom Elgskyttarne, Hanna och Julqvällen kunde Nadeschda således ej bliva. Det blev i stället ett fantasiens, nästan ett sagans Ryssland, som kom att bilda staffaget, och livegenskapen, enväldet, korruptionen snuddas blott förbi, utan att verklighetens hemska ljus faller över tavlan. Denna romantiska uppfattning av tsarriket har han med all sannolikhet fått från Grot, och då han aldrig varit någon ryssfiende, hade han ej svårt att tillägna sig den. Själv var han angelägen om, att dikten skulle få en rysk lokalton, och anlitade i detta fall Grots kritik. Likväl spelar Nadeschda, som sagt, icke i verklighetens värld, utan i romantikens, och personerna hava därför ej samma utmejslade individualitet som i de äldre dikterna. Det är en folktradition, en saga, som Runeberg berättar, ehuru en saga, förlagd till Katarina II:s tid, och de handlande personerna hava blott sagogestalters individualitet. Denna romantik medförde också, att han övergav den klassiska hexametern och i stället skrev nio romanser på växlande orimmade versmått.

Hjältinnan, den femtonåriga Nadeschda, är en livegen, icke blott underbart skön, utan ock fylld av en poesi, som erinrar oss om den serbiska folkvisans. Vid bäckens strand binder hon blommor åt sitt huvud och framkallar åter bilden av den sköne yngling, som hon sett i sina drömmar. Men

> Ej för egen sällhet fostras du,
> För ditt eget hjärtas glada val,
> För en yngling, som din kärlek är;
> För en herres nyck du växer opp,
> Till hans druckna blickars mål kanske,
> För att tjusa, mätta och försmås.

Dessa farhågor hota snart att förbytas till verklighet. Till godset har dess nye herre, den ljuse Woldmar, kommit, åtföljd av sin broder, den mörke Dmitri, och där hälsas de av godsets alla högtidsklädda livegna. Till ersättning för en falk har Woldmar lovat brodern en slavinna från godset, och nu kommer den första stora scenen — erinrande om Den enda stunden. I Woldmar igenkänner Nadeschda den yngling, hon i sina drömmar skådat, och lika underbart gripen blir han: en sådan skönhet ej vid Volgas strand han sett, ej i Moskva,

Digitized by Google

»han tala vill: en suck av tjust beundran är hans fulla hjärtas enda språk». Så träder den mörke Dmitri fram och begär *denna* slavinna såsom ersättning för falken. Woldmar spritter upp ur sin dröm:

»Ditt val du äger», talar han,
»Men en slavinna, broder, blott du välja får,
Och denna flicka — hon är fri.
Fri är hon buren; den, som till en ängel föds,
Är fri ifrån sin födslostund,
Och frihet ger jag henne nu, som gåva ej,
Men endast som bekräftelse.»

För att rädda Nadeschda undan Dmitri för han henne till ett avsides liggande slott, och nu — i den fjärde sången — följer diktens glanspunkt: kärleksduetten — ty så kan man kalla den — mellan Woldmar och Nadeschda. Den är fylld av samma lyrik som Idyll och epigram, språket blir musik och bibehåller samtidigt folkdiktens kyska enkelhet, en romantisk erotik, utan all sensualism. Denna sång inbjuder osökt till en jämförelse med motsvarande parti i Frithiofs saga, och denna jämförelse utfaller knappt till den då ännu mera berömde svenske skaldens förmån. Tegnérs styrka låg åt ett annat håll, ty ehuru erotiken i hans liv haft en vida större betydelse än i Runebergs, passade det erotiska svärmeriet icke för hans skaldebegåvning. Hos Runeberg däremot är det hans styrka. I den nästa sången för Woldmar — man vet icke rätt varför — Nadeschda tillbaka till sitt eget slott, och det är karakteristiskt för diktens karaktär av saga, att den ryske fursten tagit den livegna till maka, ej blott till älskarinna; rysk verklighetstrohet är detta knappast. Den sjätte sången tilldrar sig hos Woldmars och Dmitris stolta moder. Till hennes slott har Dmitri nu kommit tillbaka, och Natalia Feodorowna får av honom höra, att Woldmar gift sig med en vanbördig och att även Dmitri älskar denna. På hennes begäran blir nu Woldmar förvisad till Sibirien och Nadeschda bortdriven ur slottet. I den åttonde sången följer därpå en scen, som säkerligen är inspirerad från Amorina. Nadeschda har med sina två söner vänt tillbaka till sin fosterfaders koja, och dit kommer den onde Dmitri för att bemäktiga sig henne. Men inför hennes sedliga renhet blir han besegrad och flyr bort till obekanta öden. Den nionde innehåller upplösningen, i vilken Katarina II uppträder halvt såsom en sagans fé. Kejsarinnan har kommit till Natalia Feodorownas slott, och här begagnar Runeberg den bekanta, ehuru icke fullt historiska anekdoten om Potemkins teaterbyar. Det är Natalia Feodorowna, som låtit uppföra dessa, men Katarina upptäcker sveket. Då hon sedan vänder tillbaka till slottet,

Digitized by Google

uppmärksammar hon bland folket en underbart skön kvinna, över vars ädla anletsdrag sorgen lagt sin blekhet. Kejsarinnan stannar och ber henne framställa en bön. Men Nadeschda svarar: För att giva, ej begära står den arma kvinnan för er. Hon skänker eder sina tvenne söner, »jag är fattig, jag är värnlös; den förskjutna kan ej fostra furstesöner». Kejsarinnan tager emot gåvan, men »Katarina tar ej skänker utan genskänk». Nadeschda sjunker då ned på sina knän: »Giv då, dyra härskarinna, åt den arma, snart förgråtna, ensam blivna hennes söners fader åter.»

Kejsarinnan log med sommarns ljusa dager.
»Allt för mycket», så hon sade,
»Har ni fordrat: en i ära mognad furste
För två späda furstesöner.
Min furstinna, om er önskan skall beviljas,
Måste ni er lösen öka,
Måste ge också er själv åt Katarina
Med ert hela varma hjärta.»
Sagt, och utan att ett svar förbida, räckte
Åt den bedjande hon handen.

Egendomligt nog har Nadeschda ej slagit an i lika hög grad som Runebergs föregående episka dikter. Man har anmärkt den bristfälliga skildringen av ryska förhållanden och av karaktärerna. Han har icke avvunnit dem »någonting personligt, utan tecknat i stora, allmänna linjer, givit så väl figurerna som känslorna mera typiskt än individuellt». Utan tvivel är detta sant. Men det synes mig, som om man här förbisåge diktens karaktär. Den vill icke såsom Elgskyttarne vara en realistisk dikt, ej heller såsom Hanna och Julqvällen en realistisk-romantisk, utan en rent romantisk, det hela är innerst en folksaga, som därför spelar i folksagans land och rör sig med folksagans karaktärer. Att Runeberg förlagt detta sagoland och dessa gestalter till ett visst historiskt rike och en viss tid, var måhända icke lyckligt, men knappt något större fel, än då Atterbom förlade Fågel blå till Lusignans Cypern. För den stora allmänheten torde den bristande historiska troheten i varje fall ej hava framstått som något fel, utan snarare att Runeberg här behandlat ett ryskt ämne. Ty Ryssland var icke populärt varken i Finland eller i Sverige, och det var därför till sist ganska naturligt, att man föredrog skildringar av Finlands folk och natur — detta, ehuru få dikter äro fyllda av en så äkta poesi som Nadeschda.

Kort därefter (1843) utgav Runeberg ett tredje häfte Dikter, som dels innehåller några äldre såsom Molnets broder, Den döende kri- Dikter 1843.

Digitized by Google

garen, Legender samt Den gamle trädgårdsmästarens bref, dels flera nya. Särskilt betydande äro dessa senare icke, och i förhållande till det andra häftet beteckna de icke något nytt genombrott. Den lyrik, som fanns i Runebergs väsen, bröt i stället fram i hans epik, först i Nadeschda, sedan i Kung Fjalar.

Kung Fjalar.

Liksom Nadeschda, men ännu mera bestämt, rör sig Kung Fjalar inom sagans romantiska värld. Han påbörjade detta arbete vid jultiden 1842, arbetade därpå under de båda följande åren, och i juni 1844 förelåg det färdigtryckt. Uppslaget hade han säkerligen fått från Nils Arfwidssons översättning av Ossian, som kom ut i slutet av 1842 och som Runeberg läste vid jultiden. Visserligen var han förut icke obekant med denna diktning, men det var först nu han mera ingående kom att sysselsätta sig med dessa sånger, om vilkas folkliga karaktär han fullkomligt delade Arfwidssons mening. Ett annat inslag kom från den fornnordiska litteraturen. Han hade läst Hagens Nordische Heldenromane, Liljegrens Skandinaviska fornålderns hjältesagor m. m.; likaså kände han naturligtvis Geijers och Tegnérs götiska dikter. Men det tredje och viktigaste inslaget kom från den grekiska tragedien. Innan vi gå närmare in på dessa olika motivkretsar, torde det emellertid vara nödvändigt att erinra om huvudinnehållet i dikten.

Den första sången spelar i en fornnordisk konungasal, hos den hugstore Fjalar, Gauthiods kung. Man firar midvintersfesten, och den åldrige härskaren står upp att i löftets stund avlägga en ed. Han kastar en blick tillbaka på sitt bragdfyllda liv, men återstoden av detta vill han ägna åt fredens idrotter: »Vidgade hyddor, sparda lundar, tegar av guldax vare mig segrar nu.» På min vilja har jag förut trott, tror på den ännu, »och i friden styra den skall, okuvelig, livets gång». I detsamma uppenbarar sig en åldrig, jättelik gestalt för honom. Det var Dargar, »siaren, ödets tolk». Han hade lyssnat till »ljud från ett nattmolns rand»: Fjalar har glömt, att gudar skipa människors lott, han tror stolt på sin viljas lag, men de eviga makterna leka med spotska, trotsande jordbarns löften, och han, som velat skapa lycka och frid, skall en dag se sin ätt slockna i blygd, då hans son »sluter som brud sin syster i eldad famn». Fjalar bleknar, men med kuvad smärta befaller han, att hans båda barn, Hjalmar och Gerda, skola föras fram till honom, ty en av dem skall dö för att visa vrångheten av siarens spådom:

> Känn, siare, Fjalar, och känn
> Hans trots. Till molnets gudar hans hälsning bär,
> Spörj, om de lärt att allt försaka,
> Innan, som han, de vant sig att allt förmå.

Digitized by Google

Nu, trampa din nattliga ban!
När en gång Fjalar ristar sig geirsodd, kom,
Kom, innan hans hand vid svärdet domnar.
Gälda han vill dig lön för din svarta lögn.

Siaren lovar att komma: »räknade äro livets stunder. Även för oss de fyllas en gång.» Därpå införas de båda barnen, och efter en hård själsstrid låter Fjalar vapenbrodern, den gamle Sjolf, taga Gerda för att från en brant klippa vid stranden kasta henne ned i havet. Striden mellan Fjalar och gudarna hade börjat. År kommo och flydde igen, men om hans dotters öde sporde ingen ett ljud. I de tre följande sångerna flyttas handlingen till Morven, till Ossians hemland. Såsom den blinde konung Morannals fosterdotter har Oihonna där vuxit upp, och i den fjärde sången får hon veta, att han en dag funnit henne såsom ett spätt barn på havet — man anar således här, vem hon är, men varken hon eller Morannal känna det. I samma sång skildras, huru den nordiske vikingahövdingen Hjalmar med härskepp kommit till Morven. Oihonna, som aldrig sett honom, men till vilken ryktet om hans bragder nått, har redan förälskat sig i honom, och Hjalmar, som hört om Oihonnas skönhet, har svurit att taga henne till brud. I striden falla Morannals söner, men med underrättelsen om Hjalmars seger avbrytes den fjärde sången. I den femte flyttas vi tillbaka till Fjalars land. Den gamle kungen är mätt på livet och vill rista sig med geirsodd. Han föres upp på Telmars fjäll, varifrån han skådar ut över sitt lyckofyllda rike: »Ödebygder ärvde jag av fäder; jag har skapat ett fruktbart land.» Hans gamle vapenbroder Sjolf träder då fram:

Var du själv dig nog, vi lät du vissna
Dina lemmar i ålderns höst?
Var det du, som skapat det verk, du skådar?
Upp då, skapa åter din ungdom själv!

Böj ditt sinne, kung, för höge gudar!
Deras gåva din storhet var.
Det var Frey, som klädde i grönska tegen.
Blott Allfader hägnade landets frid.

Fjalar är lika oböjlig: »Ord jag hört om makter, dem ingen skådat, och på drömmars väsen jag bjuds att tro.» Och var är Dargar nu, som lyssnat till gudars råd? I det samma står denne framför honom: Du har bjudit mig att komma, och jag är här! Men Fjalar log: Jag har visat livet den väg, det tog. Det hot, du bar från dina gudar, som en rök försvunnit. Min dotter är gömd i blåa djupet och sluter

Digitized by Google

ej min son i sin famn. För din lögn jag kräver i bot ditt blod. Dröj med hämnden — svarar Dargar — till dess din son vänt tillbaka. Till Fjalars överraskning kommer i detsamma underrättelsen, att Hjalmars drakar synas på havet, och efter en stund träder denne fram för fadern, blek och dyster, med ett blodigt svärd i handen. Som brud hade Oihonna förts ombord på hans skepp, och där hade han en dag av henne hört, huru Morannal funnit henne vid Gauthiods kust.

»Så hon talte. Blekna ej, o fader!
Hennes blod på mitt svärd du ser.
Morvens mö, Oihonna, min brud på havet,
Var din dotter, kung, och min syster var.

Dö hon ville, dö för mig. Jag bringar
Hennes hälsning.» Han teg. Hans stål
Sågs, en ljungeld lik, i hans barm sig gömma,
Och han sjönk på klippan i dödens ro.

Stunder efter stunder flydde. Dagen
Mätte stilla sin vandrings ban.
Som han suttit, stel, som en stod på gravar,
Satt orörlig, tigande, Fjalar kvar.

Vad han tänkte, visste ingen. Fasan
Från hans sida var kämpe skrämt.
Sjolf, den gamle, ensam, och Dargar, siarn,
Stodo när och sågo hans andes strid.

Först när solen sjönk mot skogen fjärran,
Slog mot höjden han ögat opp:
»Er är segern», talte han, »höge gudar!
Jag är straffad vorden, jag prövat er.

Vad är mänskan, att mot er hon stormar!
Stjärnor like, i onådd rymd,
Len I genom molnen av jordens öden,
Dem i lek en fläkt av er vilja styr.

— — — — — — — — — — —

Jag har lärt er känna, ej jag blyges
Att mig böja för er en gång.
Mätt jag är på livet, och jordisk storhet
Är mig ringa vorden. Jag går till er.»

Så han sade, och med svärdet stilla
Skar han runor i ärrigt bröst.
Hjärtats källor brusade fram ur djupet.
Varmt med Hjalmars blandades faderns blod.

Digitized by Google

Sommarns kväll såg klar och ljus på norden,
Lugn sig bredde kring land och hav.
Bortom skogen dolde sin strålflod solen
Och, likt dagen, slocknade Fjalar kung.

Denna avslutning hör onekligen till världslitteraturens mäktigaste skapelser, och i tragisk storhet har nog ingen nordisk skald nått högre. Slutackordet i den sista strofen är något rent beundransvärt, och Albert Nilsson har fullkomligt rätt, då han skriver: »Alla kritiska anmärkningar förstummas inför det mäktiga intryck slutscenen gör. Fjalars gestalt har här en tragisk storhet som Michel Angelos väldiga skapelser.» Det är först vid ett noggrannare genomläsande av dikten, som man i denna upptäcker några blottor.

Det har ofta inom litteraturhistorien framhållits, att Runeberg skrivit sin dikt i ett slags tävlan med Tegnér, och denna hypotes har mycket för sig. Runeberg hade redan i sina första kritiska uppsatser visat sig såsom en ivrig fiende till den svenska goticismen, icke minst till Tegnér, som även i Finland betraktades såsom Nordens störste skald. Det, som stötte Runeberg, var det braskande, bombastiska hos de gotiska hjältarna, även hos Frithiof. Likaså fann han behandlingssättet allt för modernt. Å den andra sidan var han tillräckligt skald för att sentera den poesi, som fanns hos de fornnordiska sagorna. Det ligger därför ingenting orimligt i antagandet, att han velat skriva en götisk dikt, som med diktionens enkelhet förenade det storslagna i det götiska hjälteidealet och som gav den tids- och lokalton, för vilken Tegnér ryggat tillbaka. Att verkligen Frithiofs saga här spelat in, har särskilt Albert Nilsson visat, ty ganska många detaljer gå tillbaka till denna förebild. Det finnes otvivelaktigt beröringspunkter mellan den fredsälskande Ring och den fredsälskande Fjalar, även däri att den sistnämnde ristar geirsodd — ett dödssätt, som väl förekommer i Frithiofs saga, men ej i den fornnordiska litteraturen. Paret Fjalar och hans gamle vapenbroder Sjolf motsvarar kung Bele och Thorsten Vikingsson. Likaså företer Hjalmar en viss likhet både med Frithiof och med Geijers Viking, och själva grundmotivet i de bägge dikterna är i själva verket detsamma: Frithiofs trots och Fjalars trots, deras »hybris», som i bägge fallen försonas därigenom, att hjältarna ödmjukt böja sig inför gudarna. Att Runeberg icke skrivit sin dikt på hexameter utan i romanser, kan också bero på intryck från Tegnérs dikt. Ty det homeriska versmåttet skulle vida bättre hava passat för Kung Fjalar än för Elgskyttarne. Den förra dikten är ju i själva verket en antik tragedi i episk form. Sådana likheter finnas således, som tyda på, att Runeberg verkligen

Digitized by Google

haft Frithiofs saga i tankarna, då han skrev Kung Fjalar. Möjligen peka de ännu större olikheterna i samma riktning. Det, som i Frithiofs saga grep allmänheten, var den glänsande, praktfulla diktionen. Till denna står den stränga, kyska enkelheten i Kung Fjalar i en bestämd motsats, och Tegnér, som i likhet med de flesta stora poetiska snillen, även Runeberg, hade en ganska ensidig smak, erkände dock den finske skaldens storhet i detta avseende. I allmänhet ogillade han hela dikten, men han fann, att det, som mest rekommenderade poemet, var »planens enkelhet och i form och uttryck det sinnligt målande och träffande». Det ställe, vid vilket han särskilt fäst sig, är dock det kanske mest tegnérska i hela dikten, ett bravurprov: skildringen, huru den gamle Fjalar åskådliggör sin oförminskade mannakraft genom ett överlägset pilskott. Olikheten visar sig vidare däri, att själva sagan är hos Runeberg fritt uppfunnen, under det att både Tegnér och Oehlenschläger blott omdiktat fornnordiska original, och slutligen däri, att Kung Fjalar har ett starkt ossianskt inslag, som väl finnes också i Frithiofs saga, men betydligt svagare.

Detta inslag från Ossian intar ett nästan oproportionerligt stort rum i dikten — hela den andra, tredje och fjärde sången —, och det kan icke nekas, att detta inslag bryter diktens enhetlighet. Den första och den femte sången handla om Fjalar och spela i Gauthiod, de tre andra om Oihonna, Hjalmar och keltiska hjältar, som hava ett mycket lösligt sammanhang med huvudhandlingen, och händelserna tilldraga sig i Morven. I de förra sångerna är tonarten götisk, i de senare ossiansk. Vi behöva blott taga en strof i den andra sången för att finna, huru nära Runeberg här ansluter sig till de ossianska uttryckssätten:

> Gall med bågen är mörk att skåda,
> Harpans Rurmar fördystras av sorg;
> Nyss från striderna kommen,
> Tiger trotsige Clesamor.

I hela detta parti är tonen denna beslöjade, dimfyllda mystik, som så gripit samtiden, när de ossianska dikterna först publicerades, och karaktärerna ha samma obestämda, veka, lyriska karaktär som i Ossiandikterna, varigenom dessa komma att stå i en bestämd motsats till det nordiska i de båda andra sångerna. Vissa av motiven återgå även, såsom särskilt Söderhjelm visat, till motiv i Ossiandikterna. Detta sammanförande av keltiskt och nordiskt var likväl icke något nytt inom litteraturen, ty — såsom i en föregående del närmare utvecklats — trodde man på 1700-talet, att kelter och nordbor voro

Digitized by Google

samma folk. När nu Ossian och den fornnordiska litteraturen ungefär samtidigt blevo bekanta, togo därför de första tyska efterbildningarna, hos Klopstock m. fl., färg från bägge dessa sagovärldar. Det är väl sannolikt, att Runeberg påverkats av denna teori och dess tillämpning. Men i det stora hela tränger varken det keltiska eller det nordiska på djupet av Kung Fjalar. Huvudmotivet stammar från antiken.

Det är den från Konung Oidipus kända labdakidsagan, som här i förändrad gestalt går igen. Enligt oraklet skulle Laios dräpas av sin egen son och denne skulle sedan äkta sin egen moder. För att hindra detta blir Oidipus, Laios' son, redan kort efter födelsen utsatt. Men just detta försök att avvända ödet gör, att detta går i fullbordan. Oidipus blir upptagen som fosterson av konung Polybos — alldeles som Oihonna av konung Morannal. Sedan dräper han en okänd man, som befinnes vara Laios, och äktar sin moder Iokaste. Den åldrige siaren Teiresias varnar honom, men blir i vrede avvisad av den förblindade. Då slutligen allt upptäckes, sticker Oidipus i förtvivlan ut sina ögon. Motivet är hos Runeberg förenklat. Faderdråpet har uteslutits, och incesten mellan mor och son har förvandlats till en incest mellan bror och syster — möjligen i anslutning till Schillers Die Braut von Messina. Men de handlande äro desamma, och Teiresias motsvaras av Dargar. Det förefaller, som om detta motiv vore föga användbart för modern diktning. De gudar, som ligga bakom handlingen i Sophokles' drama, stamma från en äldre, mera primitiv tid än den store helleniske skaldens egen. De äro närmast i släkt med Strindbergs »makter», dolska fientliga väsen, som det är farligt att utmana, som lura bakom människolivet och som slå till, när man minst anar det. De stora grekiska tragöderna sökte väl att höja dessa »makter» till sedliga väsen, men det lyckades dem knappast. Oidipus och Antigone, som så hårt straffas, äro i själva verket oskyldiga, och de straffas icke för egna missgärningar utan för fädernas. De helleniska gudarna voro således äldst — och ännu i de grekiska tragedierna — väsen av samma art som den gammaltestamentlige Jahve, vilken straffade fädernas missgärningar inpå barnen allt intill tredje och fjärde led. Det förefaller, som om även Fjalars gudar vore av samma art, ty Hjalmar och Oihonna äro ju fullkomligt oskyldiga. Detta var likväl icke Runebergs mening, och han hade en annan uppfattning av den gudavärld, som låg bakom de grekiska tragedierna. Denna uppfattning hade han framlagt redan 1833 i en latinsk disputation, som han då skrev om den grekiska kören och vars samband med Kung Fjalar Lamm uppvisat.

Digitized by Google

Den estetiker, från vilkens teorier Runeberg utgick, var Solger, och dennes tolkning av det antika ödesbegrepp, som framträder i de grekiska tragedierna, sökte Runeberg bringa i ännu närmare överensstämmelse med den kristna föreställningen om en vis och allgod försyn. I de grekiska tragedierna hade Solger ej återfunnit något blint verkande öde, utan eviga lagar, som styra utvecklingen. I Aiskhylos' tragedi Prometheus såg han därför ej en humanitetens hjälte i kamp mot obarmhärtiga naturkrafter, utan Zeus representerade dessa eviga lagar, Prometheus den individualism, som söker bjuda dessa lagar trots och som därför måste gå under. Det är denna tanke, som Runeberg tar upp, då han definierar tragedien såsom »ett förhärligande av den eviga och allmänna lagen, åskådliggjord genom den emot densamma kämpande individens undergång och förintelse». En tolk för denna allmänna lag är de grekiska tragediernas kör, hjälten däremot är den till undergång dömde individen, vilken genom sin undergång försonar sin skuld. Ur denna synpunkt skärskådar Runeberg några av de mest typiska grekiska tragedierna. Prometheus, som företräder mänskligheten idé, har en gång stått i förbund med Zeus, de eviga lagarnas representant, men han har förälskat sig i sitt eget jag och därigenom ådragit sig en skuld. Denna försonas genom hans ättling Herakles. På samma sätt är det med Ajas. Då han avfallit från »voluntas universalis» och blir en slav under sig själv, går han under. Men när han slutligen vaknar till besinning och vill döda sitt eget jag, »återgår han liksom till naturen och det universella», och »då han i dödsstunden skall anträda färden till de okända landen, säger han, lågande av längtan och kärlek, farväl till solen, ljuset och fäderneslandet, som han aldrig skall återse». Det är denna gripande avskedsmonolog i Sophokles' drama, som föresvävat Runeberg, då han skrev den sista sången i Kung Fjalar. På samma sätt uppfattar Runeberg Konung Oidipus. Hjälten ledes »som ett blint och ringa redskap av *Honom*, som det allena är beskärt att genomskåda människans inre värde och föra henne till ett mål, som blott han känner». Hans undergång innebär intet för vår sedliga känsla sårande. Det är endast människans jordiska del, som drabbas av ödet, och i själva verket ledas hennes handlingar av en allgod försyn. Sophokles vill »förhärliga människosläktets förträfflighet och tillika belysa Oidipus' skuldfrihet genom att framställa hans slut, icke som den kämpande individens död och förstörelse, utan som den genom rening fullkomnade individens återgång till det fullkomnade allmänna». Sedd i detta ljus blir Kung Fjalar en grekisk tragedi i episk form. I förlitande på sin egen kraft söker Fjalar trotsa gudarna,

Digitized by Google

synes till en början segra, men den handling, genom vilken han vill gäcka försynen, leder i stället till ett rakt motsatt resultat. Peripetien i den sista sången är därför oerhört kraftig. Men just genom denna försonas han, underkastar sig ödmjukt de eviga lagar, han velat trotsa, och går renad till de höga gudar. Kung Fjalar är — såsom Runeberg själv skrev — »en sång till gudarna, ett litet epos, vari deras storhet och nåd utgör ämnet».

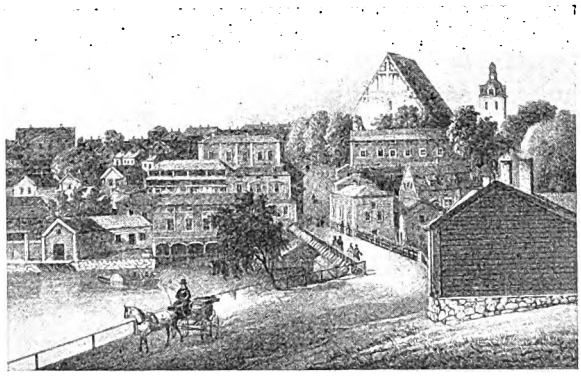

Borgå på 1840-talet.
Z. Topelius, Finland framställdt i teckningar. Helsingfors 1845.

Denna analys av det tragiska säger oss således, vad Runeberg *avsett* med sin dikt. En annan fråga är, om han också kunnat övertyga *oss*. Fjalars löfte i diktens början att ägna sina återstående dagar åt landets lycka, är ju ett ädelt löfte. Att han därvid blott litar till egen kraft och glömmer att vädja till gudarnas hjälp, må för ett religiöst betraktelsesätt anses såsom ett fel. Men näppeligen kan straffet här sägas stå i ett rättvist förhållande till brottet, och detta straff förkunnas genom Dargar, *innan* Fjalar ännu uttalat något egentligt trots emot gudarna; det är först *efter* siarens spådom, som hans vrede flammar upp och hans blasfemiska utmaningar utslungas. Även mot fortsättningen kan man hysa betänkligheter. Fjalar *förnekar* gudarnas makt, och för att *åskådliggöra* deras maktlöshet beslutar han sig för att dräpa ett av barnen. Efter en hård själsstrid faller hans val på dottern. För att åskådliggöra en övertygelse är detta onekligen ett alltför kraftigt medel. Voro gudarna maktlösa, så voro deras straffdomar det ock, och offret var då överflödigt. Detta torde likväl vara att alltför strängt pressa Fjalars trots. Runeberg förklarar själv i ett svar till kritiken, att Fjalar erkände gudarna såsom väsen, vilka visserligen voro mäktiga, men ej så mäktiga som hans egen vilja. Hade han därför ej undanröjt själva *möjligheten* till spådomens uppfyllelse, kunde denna likväl gå i fullbordan. Det må så vara. Men knappast kan en modern människa följa med Runeberg ända till avslutningen. Man kan möjligen erkänna rättfärdigheten i, att Fjalar så hårt straffas för sitt trots, men det bjuder nutidsmänniskan emot,

Digitized by Google

att detta straff går ut icke blott över Fjalar utan även över hans oskyldiga barn. Mot vilka eviga lagar hava de förbrutit sig? Härpå kan Runeberg blott svara, att de äro »berättigade till lön inför de makters domstol, som funnit nödigt uppoffra deras jordiska väl för deras faders överjordiska». Denna lösning av teodicéproblemet torde dock knappt vara tillfredsställande, och i varje fall antydes den ej i själva dikten.

Lyckligtvis har skaldens intuition varit starkare än teologens och estetikerns spekulation, ty — yttrar Söderhjelm, som delar min här utvecklade uppfattning — »det, som man i diktens tanke finner stridande mot både gudomlig och mänsklig rättvisa, det fördunklas av den höga inspirationen, den mäktiga skaparkraften och den underbart starka stämningen, vilka bära upp detta stycke. Intuitionen är äkta, och därför har dikten i själva verket plan och enhet.» Och därtill kommer den fullkomligt överlägsna verskonsten, i vilken Runeberg »ej överträffas av någon skald på svenska... Bunden av svåra, självfunna versslag, sammansatta till hälften av ossianska, till hälften eller mer av antika beståndsdelar, rör sig dock denna diktion med en alldeles häpnadsväckande frihet och kraft inom de trånga gränserna... Runeberg har en gång själv antytt, vilken oerhörd möda det kostat att skapa denna vers. Det förstår man; men av arbetet synes likväl icke det ringaste spår — vilket bevisar lika mycket för arbetet självt som för inspirationens märkvärdiga och ihållande styrka.»

Söderhjelm avslutar sin ypperliga analys av Kung Fjalar med orden: »Med Kung Fjalar nådde Runebergs episka diktning sin höjdpunkt och sin avslutning.» Högre kunde han icke nå, och något mera fulländat inom denna diktart kunde han ej skapa. »Men i själva dikten lågo frön till nya uppslag. Det dramatiska elementet är utomordentligt starkt, såväl i styckets själva byggnad som i enskildheten av detsamma. Någon tillfällighet var det således icke, att Kung Fjalar omedelbart förde skalden över till dramat.»

Kungarne på Salamis.

Denna dramatiska dikt blev Kungarne på Salamis. Konceptionen till detta drama fick han antagligen, medan han arbetade på Kung Fjalar, ty tankegången i båda är i det hela densamma, likaså den antika karaktären, och i varje fall voro tre akter färdiga redan 1845. Men sedan blev det en lång paus, och först i början av 1860-talet tog han åter upp ämnet. I tryck kom Kungarne på Salamis ut 1863 — två dagar innan Runeberg träffades av det slaganfall, som avbröt hans diktarverksamhet. Ämnet är hos Runeberg självuppfunnet, eburu i anslutning till antik sagodiktning. Uppslaget hade han fått av några verser i Sophokles' Ajas, där hjältens maka Tekmessa uttalar sina farhågor för att hon och hennes son efter Ajas' död skola bortsläpas i slaveri. Härom känner dock den antika traditionen för övrigt intet, och enligt denna blev sonen Eurysakes efter sin

Digitized by Google

Gode Broder!

Ändteligen får jag nu tillsända Dig hosföljande öfverlåtelseskrift af förlagsrätten till mina arbeten, för att efter sig företeende omständigheter af Dig begagnas ved afslutandet med Bohlin eller Klemming. Båda dessa herrar synas mig vara goda och kuranta köpare, hvarföre det är mig likgiltigt med hvilkendera affären blir uppgjord. Herr Bohlin, som först gjort mig anbud, har väl derigenom ett visst företräde, men deremot önskade jag också kunna göra Öhman och Tikkanen till vilja, hvilka båda intressera

Brev från J. L. Runeberg till J. J. Nordström 17 maj 1851.
Kungl. Biblioteket. (Autografsaml.)

Digitized by Google

sig för Kr. Klemming, hvarför jag helst ser att Du, gode Broder, afgör härutti efter godtfinnande och efter hvad för mig kan båta mest. Ett vilkor måste jag, tillfölje af Tekkanens önskan, uppställa på sidan af hufvudaffären, och detta är att den blifvande köparen, för att icke åsamka Öhmanska bokhandeln alltför mycket bråk med återskaffande hit af i Sverige spridda, oförsålda exemplar af mina arbeten, inlöser det lilla der finns för, som han säger, högst 120 Rd Bco mot åtnjutande 33⅓ proc rabatt.

Hvad det blifvande andra häftet af Fänriken vidkommer, kan jag om det alldeles icke afsluta något, emedan det vore att mart sagdt sölja skinnet innan björn är fälld. Det mesta af hvad som är färdigt för nästa häfte är af den art, att det näppeligen får publiceras här, och att publi utgifva något i Sverige, som vore otillåtet i eget land är en utväg, som efter min åsigt blott såsom yttersta nödfall kan försvaras. Skulle ett nytt häfte af Fänriken engång utkomma i Finland, vill jag gärna företrädesvis

erbjuda förlagsrätten dertill i Sverige åt den, som äger sagde rätt till mina öfriga arbeten, välförstående utan förbindelse från min sida att afstå densamma till honom på billigare vilkor, än mig af någon annan kunde erbjudas.

Hvad sjelfva betalningsterminerna vidkommer, äro de naturligtvis blott förslagsvis och lösligt utsatta i öfverlåtelseskriften till Dig. För mig ligger ingen särdeles vigt på om penningarne få lyftas några månader förr eller sednare, så att Du i detta afseende ville bestämma så som Dig bäst synes. För någon möjligtvis erhållande större förmon vid afslutandet af handeln, än det erbjudna priset, är jag väl icke lik giltig, dock ville jag, i betraktande af de öfventyr Du i ditt bref antydt, icke göra några pretensioner, som kunde afskräcka vederbörande speculanter. Att den bestämning uttryckeligen göres, att Svenska upplagor ej få öfversändas till Finland och Finska ej till Sverige, är nödvändigt, och har jag försökt observera denna punkt i öfverlåtelseskriften till Dig. I öfrigt, käre Broder, gör och låt efter behag; jag

öfverlemnar med oinskränktaste förtroende min
sak i Dina händer.

Nu till annat. Har Du hört ett slikt öfverdåd? Jag
har beslutit att i sommar resa till Sverige. Afsig-
ten vore att med ångfartyget, som den 14 nästk
Juni afgår från Åbo, fara öfver till Stockholm.
Om pass har jag redan anhållit å vederbörlig ort;
det värste är att sådana ansökningar ofta möta
svårigheter, så att det icke alltid är att påräkna
tillstånd att resa, åtminstone icke så hastigt som eng.
permissionstid och andra omständigheter skulle fordra.
Emellertid gläder jag mig allt i hoppet åt att få se
det gamla Svealand, ett land, som äger så stora an-
språk på hvarje finnes kärlek, och att än engång
i verlden få träffa och omfamna Dig.

Vid vårt Universitet synes allt vara lugnt och klart
åter, sedan genom ett det lyckligaste bland beslut
Dess Höge Canceller viste sig för att skingra molnen.
Sjelfva molnskockaren p. stället har allt sedan hållit
hvila och öfvergifvit sina hetsiga åtgärder. Måtte så
fortfara!

Farväl, gode Broder, och ursäkta

Din tillgifne
Joh. Ludv. Runeberg.

Borgå d. 17 Maji 1851.

Digitized by Google

farfader Telamon konung på Salamis. Leiokritos och Leontes liksom hela händelseförloppet äro Runebergs egen uppfinning. Dramat sönderfaller i fem akter, och i den första sättas vi in i situationen. Efter Ajas' och Telamons död har Leiokritos svingat sig upp till tyrann över Salamis, men några, särskilt fiskaren Eubulos och hans son Hyllos, hoppas dock, att den rättmätige arvingen, Eurysakes, skall återkomma att taga sitt arv i besittning. Om hans öde vet man dock intet. Emellertid har en blind kvinna kommit till ön, där hon vårdas av Eubulos. Det är Tekmessa, som av de hämndlystna atriderna skilts från Eurysakes, vars öde ej heller hon känner. I den andra akten komma vi tyrannen och hans son Leontes närmare. Den förre är i grunden icke någon dålig karaktär, men genom en rättskränkning har han bemäktigat sig tronen, och han bävar ständigt för att den laglige arvingen Eurysakes skall uppenbara sig. Det är därför, han med spioneri och våldsdåd söker upprätthålla sitt välde, ehuru hans förhoppning är att en gång, då faran för Eurysakes' hemkomst upphört, kunna med mildhet och rättvisa regera folket. Egentligen tänker han dock mindre på sitt eget välde än på sonens. Det är åt denne han vill överlämna Salamis, och hans våldsgärningar härflyta därför i grunden ur hans kärlek till denne. Leontes är en karaktär av annan art. Då den andra akten börjar, har han tillrett ett offer åt Dike, rättvisans gudinna, och henne är han utan all hänsyn tillgiven. Han älskar varmt sin fader, men i konflikten mellan den sonliga kärleken och plikten är han utan tvekan beredd att följa den senares bud. Skulle Eurysakes återvända, är Leontes således bestämd att taga hans parti mot fadern. Emellertid avlägsnas, såsom det synes, möjligheten av en dylik konflikt, ty i slutet av samma akt får Leiokritos två underrättelser, en från Menelaos, att Eurysakes säkerligen är död, och en annan från oraklet i Delphi, att härskaren på Salamis kan vara trygg, »så länge än Leontes icke fallit för sin faders svärd». I den tredje akten ändras emellertid situationen fullständigt. På stranden har en skeppsbruten främling uppkastats, denne befinnes vara Eurysakes, och Leontes tager sig an hans sak samt lovar skydda den hotade och värnlöse. I den fjärde akten återfår Eurysakes de vapen, som Ajas ägt och som Eubulos troget förvarat, och nu bryter upproret ut. Leontes sällar sig till Eurysakes, och för att skydda honom, vars liv skulle bliva mest utsatt i striden, byter han rustning med honom. I den femte akten följer upplösningen. Leiokritos sticker ned den i Ajas' välkända rustning klädde Leontes, och då misstaget uppenbarats, störtar han sig på sitt eget svärd.

Att Runeberg här ej velat skriva en rent antik tragedi, är uppenbart. Kungarne på Salamis är icke någon imitation av Sophokles' drama, utan liksom Goethes Iphigenie en modern tragedi, ehuru visserligen i en stark anslutning till särskilt Sophokles. Detta antika inslag faller först i ögonen. Dialogen är på den grekiska tragediens jambiska trimeter, och på några ställen möter man samma antitetiska dialogrepliker som hos Sophokles. Ämnet är vidare antikt, och huvudpersonerna tillhöra, såsom Aristoteles fordrat, den helleniska herossagan. Hela dramat fylles av en antik anda, och Runeberg har liksom Goethe bemödat sig om den antika tids- och lokalfärg, som för det franskklassiska dramat var så fullkomligt främmande. Antika äro också ironien i orakelsvaret samt Leiokritos' därav orsakade säkerhet

Digitized by Google

och förblindelse. Likaså har Runeberg iakttagit handlingens och tidens enhet, vilken senare Aristoteles väl ej direkt påbjudit, men likväl ansett lämplig. Handlingen är blott en enda, tiden en dag och lokalen blott ön Salamis, ehuru den där växlar mellan stranden och en högre liggande del av ön. Om rummets enhet hade Aristoteles ej yttrat sig — denna fordran uppstod först under renässansen — och de grekiska tragöderna iakttogo den ej heller strängt; i Eumenides t. ex. flyttas scenen från Delphi till Aten. Runebergs drama har vidare samma höga idealitet som grekernas, och han har därför strängt uteslutit alla komiska element. Likhetspunkter finnas ock med vissa grekiska dramer, i själva situationen mest med Sophokles' Elektra. Däri ha Aigisthos och Klytaimnestra satt sig i besittning av Agamemnons tron, men den rättmätige arvingen återkommer oförmodat och störtar dem. Själva konflikten åter erinrar om den, som förekommer i Antigone.

Undersöker man emellertid saken närmare, finner man lätt, att avvikelserna från det grekiska dramat äro större än överensstämmelserna. Det grekiska dramat, särskilt i dess äldsta form, bestod av två huvuddelar, som aldrig rätt förenades. Huvudpartiet tillkom kören, och själva handlingen berättades äldst av en budbärare, vilken även i de senare dramerna hade en betydande roll. Någon kör förekommer icke i Kungarne på Salamis. Visserligen uppträder »folket» i några få scener, men icke med några körsånger, och detta »folk» har icke samma uppgift, som enligt Runebergs uppfattning tillkom den grekiska kören: att uttrycka det högre sedliga medvetandet. En budbärare förekommer väl också i dramat, men handlingen berättas ej av denne, utan utföres på scenen. Lika viktig är en annan olikhet. Ett grekiskt drama innehåller blott själva katastrofen. Kungarne på Salamis har en betydligt rikare handling och är omkring dubbelt så lång som en grekisk tragedi. Men väl står Runeberg här på samma ståndpunkt som de grekiska tragöderna däri, att hans hjältar ej ändra patos, ej utvecklas såsom Shaksperes. Både Leontes och Leiokritos äro desamma vid dramats början och vid dess slut.

Man har även sökt spåra inslag från Shakspere i Kungarne på Salamis, och särskilt har man tyckt sig finna en viss likhet mellan Hamlet och Leontes.[1] För min del har jag icke kunnat upptäcka denna. Ty

[1] Även i detaljer har man velat finna inslag från Hamlet, och man har bl. a. anfört dödgrävarscenen i Shaksperes drama. I Kungarne på Salamis gräver Eubulos en grav för att i denna gömma Ajas' rustning. Men det att en person gräver en grav, är väl någonting så enkelt, att två författare oberoende av varandra kunnat komma på denna idé. Och situationen är ju fullkomligt olika. Syftet hos Shakspere är kontrasten mellan dödgrävarens plumpa skämt och Hamlets grubbel över livets gåtor. Någon dylik

Digitized by Google

Leontes är visserligen såsom Hamlet en ädel, fint kännande yngling, men han är ingen grubblare. Snarare är han det alldeles för litet. Sin plikt har han alltid klar för sig och fyller denna utan någon själsstrid.

Den uppfattning av det tragiska, som ligger bakom dramat, är väsentligen densamma som i Kung Fjalar. Men Runeberg tyckes här också hava tagit vissa intryck av den hegelianism, till vilken hans vän Snellman bekände sig. Mot denna hade Runeberg opponerat sig i det svar, han skrev på Snellmans kritik i Saima över Kung Fjalar. Han kunde icke dela Snellmans och Hegels uppfattning av Antigone: »Vilken sedlig, vilken gudomlig tragisk rättvisa skulle väl ligga däri, att en människa, som för det högre intresset, för samhällets väl, offrar det lägre, familjen, och gör det så, att hennes eget hjärta närmast drabbas av detta offer, att en sådan yttermera och till tack skulle straffas och krossas av en högre makt?» Intresset i Antigone vilar icke på en kamp mellan tvenne sedliga makter, staten och familjen, utan dramats grundtanke ligger i Kreons krossade övermod, i hans straff för det att han självsvkt uppträtt i strid mot en helig sed, en gudomlig lag. Det förefaller emellertid, som om Runeberg i Kungarne på Salamis icke varit alldeles oberörd av den åsikt, han i sitt svar till Snellman bestritt. Hans drama rör sig otvivelaktigt — i motsats till Kung Fjalar, där kampen står mellan Fjalar och gudarna — med sedliga konflikter. Grundtanken kan visserligen ligga i Leiokritos' »krossade övermod», men också däri, att Leontes »för det högre intresset», för rätten, »offrar det lägre, familjen». Enligt Hegel skildrar en god tragedi en kamp mellan tvenne sedliga makter, representerade av dramats båda huvudpersoner. Båda de kolliderande makterna äro berättigade, men de äro ensidiga, och genom sin inbördes kamp kränka de en berättigad sedlig princip. Konflikten löses därigenom, att den ensidighet, som vidlåder dem, genom striden blir utplånad, och därigenom att de individer, som stört harmonien, gå under. En dylik tragedi framkallar, såsom Aristoteles yrkat, fruktan och medlidande, fruktan för den sedliga makt, som hotats, och medlidande med individen, som i sin handling dock haft ett sedligt berättigande. Tragedien tonar därför ut i en känsla av försoning. Den eviga rättfärdigheten har segrat över de ensidigt berättigade intressena.

De båda huvudpersonerna i Kungarne på Salamis passa tämligen

kontrast förekommer ej i Kungarne på Salamis, där graven för övrigt egentligen blott är en grop. Även andra förmodade reminiscenser från Hamlet synas mig tillfälliga och yttre. Vida större är likheten med Macbeth, ty Macbeth för dock en liknande kamp som Leiokritos mot den av häxorna förkunnade spådomen.

Digitized by Google

väl in i detta skema. Hos Leontes möta vi konflikten mellan den sonliga plikten mot fadern och plikten att främja den av gudarna hägnade rättsordningen. Han fyller den senare, men kommer därigenom att kränka den förra, liksom Antigone kränker statens även av gudarna hägnade lagar för att fylla systerns plikt emot brodern. Leontes går därför under, och genom denna undergång försonar han sin ensidighet. Leiokritos befinner sig i en motsatt konflikt. Han skildras såsom en grekisk »tyrann», såsom sådan med känsla för statens rätt, som han representerar, och med fordran på lydnad av undersåtarna. Det grekiska medvetandet, sådant det framträdde i tragedierna, erkände dessa krav som berättigade; det visar oss skildringen av tyrannen Kreon i Antigone. Men statens rätt fick icke drivas till obillighet, och det göra både Kreon och Leiokritos. Den senare är visserligen tecknad såsom en ädelsinnad man, och hans avsikt är att främja folkets väl, men i motsats till Kreon har han kommit till makten genom en rättskränkning. Å den andra sidan har han begått denna till en väsentlig del av hänsyn till sonen, åt vilken han vill lämna spiran i arv. Höll jag väl — frågar han — »för min skull kungaspiran kär? Nej, blott för din; att kunna ge dig den i arv betryggad, vördad, fruktad — därför stridde jag mot dig, mot gudar, mänskor, ja, emot mig själv.» För rättskränkningen straffas han därigenom, att han, då han tror sig dräpa den fiende, som stått i vägen för sonen, i stället dräper denne. Men även han försonas. Liksom Fjalar böjer han sig i ödmjukhet inför de höge gudar:

O, hur är ej människan
Inför de höge, evige ett ringa ting;
I all sin storhets allvar knappt en lek för dem!
Så må hon akta deras vilja, icke sin.
Ty handlar hon för egen skull, för deras ej,
Skall vad hon gör blott göra hennes undergång.

Emellertid är det icke nödvändigt att antaga ett inflytande från Hegel. En konflikt, som starkt erinrar om den, inför vilken Leontes ställes, möter oss också i Schillers Wallenstein. Max Piccolomini har där att välja mellan sin kärlek och sin trohet mot kejsaren, och liksom Leontes följer han den högre plikten och går under. Vare sig emellertid Runeberg tagit intryck från Hegels estetik eller ej, är hans drama i varje fall uppbyggt med den yttersta omsorg. Måhända är det just detta utspekulerade, som gör, att vi stå mera kalla inför denna Runebergs skapelse än inför något av hans andra stora diktverk. Huvudpersonerna värma oss icke, och vi sakna livets puls-

Digitized by Google

slag hos dem. Runeberg utgår från, att Eurysakes' rätt till Salamis vilar på en gudomlig ordning. Detta må från den grekiska filologiens synpunkt vara riktigt. Men vi i våra dagar känna det icke så, och i varje fall stötas vi av, att denna rättens representant är en så obetydlig personlighet. I Kongsemnerne är det dock konungatanken, som kröner Haakon och icke Skule till konung. Någon dylik andlig storhet äger Eurysakes icke, vid sidan av Leiokritos och Leontes är han småvuxen och har endast sin börd att åberopa. Vidare är Leiokritos' karaktär långt ifrån klar. Å den ena sidan säges han hava bemäktigat sig Salamis' krona av kärlek till sonen, å den andra förefaller motivet hava varit ett vanligt maktbegär. Jämförelsen med Macbeth utfaller icke till hans fördel. Macbeth brytes andligen ned av sin skuldkänsla; hos Leiokritos däremot spåras intet dylikt lidande. Det är först, när sonen stupat för hans hand, som han faller samman. Och dock är han både en mera dramatisk och en mera tilltalande gestalt än Leontes. Denne är alltför rätlinjig, alltför litet sammansatt. Trots sin vekhet och sin själsnobless verkar han som ett abstrakt dygdeideal, och egentligen är det icke själva rättsfrågan, som för honom är huvudsaken, utan att han själv handlar rätt. Mänsklig är en dylik karaktär icke. Utan en djupgående själsstrid kan dock ej en normal människa gripa till vapen mot en fader och kämpa mot denne. Att han ogärna sällar sig till upprorsmakarne, är visserligen sant, men han erfar ej ett verkligt lidande inför den hårda nödvändigheten att träffa ett dylikt val; saken är för honom, utan allt grubbel, klar. Det är just frånvaron av ett dylikt lidande, som så starkt skiljer Kungarne på Salamis från Shaksperes tragedier. Och att ett dylikt dygdeideal går under, verkar på oss snarare upprörande än upplyftande, ty Hegels estetik är icke längre vår tids, och Runeberg synes här knappt omfatta den tyske filosofens teori om ensidigheten i den tragiske hjältens patos. Snarare möter man här samma åskådningssätt som i Kung Fjalar: vi människor kunna ej utgrunda försynens rådslag; även i de fall, då de förefalla oss orättfärdiga, lända de till det helas bästa. Denna lösning av teodicéproblemet göres ock av Leontes:

> Vad är, att mänskan yrkar på ett ändamål
> Och aktar ringa, vad som möts på banan dit?
> Förstår hon väga varje sak med gudars våg,
> Och vet hon, när hon rubbar blint en göpen sand,
> Om ej ett jordras hämmats genom denna blott?
> Låt vara, att hon menat blott det ädlaste
> Och även skuldlös hunnit, vad hon syftat till;
> Blev detta alltid hennes lycka?

Digitized by Google

Trots alla de många skönheterna i det enskilda, trots den poesi, med vilken Runeberg tecknat bifigurerna Tekmessa och Eubulos, gör dock Kungarne på Salamis såsom helhet ett lärt och kallt intryck. Vi sakna den medryckande inspirationen i Kung Fjalar. Till en del torde detta möjligen bero på det långa tidsavståndet mellan början och slutet. På minskad skaparkraft berodde det icke, ty under dessa år diktade Runeberg sitt främsta verk, Fänrik Ståls sägner, vars första del trycktes 1848, och vars andra utkom 1860.

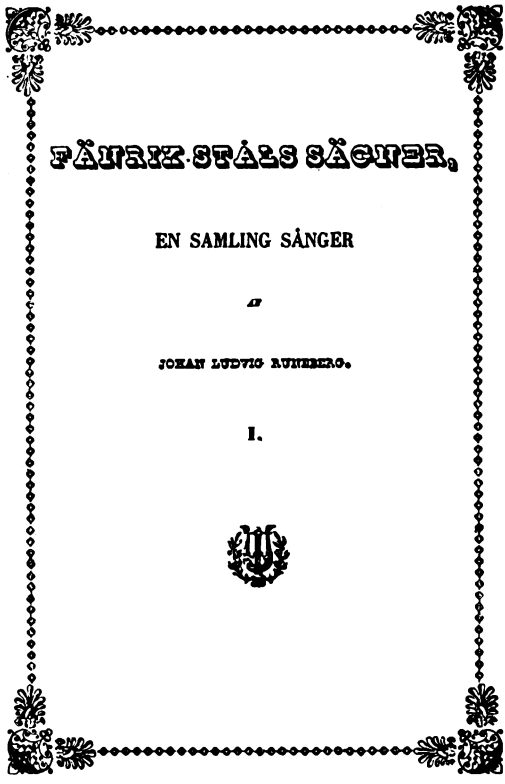
FÄNRIK STÅLS SÄGNER.

EN SAMLING SÅNGER

AF

JOHAN LUDVIG RUNEBERG.

I.

Titelblad till Fänrik Ståls sägner. I. 1848.

Fänrik Ståls sägner.

Ingen diktskapelse torde väl hava gripit så djupt in i både det finska och det svenska folkets liv som denna. För den generation, som på 1860-talet satt på skolbänken, var Fänrik Ståls sägner poesien över huvud taget, och det var denna diktcykel, som för oss trängde ut Frithiofs saga såsom nationalepos. Och dock var den uppgift, som Runeberg här ställt för sig, nästan övermänskligt svår. Fosterlandskärleken i dess högre form är en känsla för folkets liv genom tiderna, vilar i viss mån på historisk grund. Finland, såsom avskilt från Sverige, ägde då knappast en historia eller en nationellt utformad forntid. Kalevalatiden var före 1840-talet, praktiskt taget, ännu okänd, den götiska forntiden, vilken för Sverige spelat en så stor roll, var i Finland oanvändbar, och de braskande uttrycken för den samtida svenska patriotismen stötte Runeberg såsom både löjliga och motbjudande. Det nya Finlands historia började med kriget 1808, och detta förefaller såsom en tilldragelse, vilken knappt bör kunna hava eldat en skald till någon hänförelse, ty ett mera nesligt krig har vårt land knappt fört.

Den historiska bakgrunden.

Ehuru Gustav IV Adolf trots sin vid denna tid obestridliga sinnesrubbning hade en klarare uppfattning av den politiska situationen än

Digitized by Google

de »statsmän», som störtade honom, var han alldeles oduglig som regent och möttes för övrigt av ett passivt motstånd, som han ej kunde besegra. Adeln hade ej kunnat förglömma 1789 och nästan gladdes över Sveriges motgångar och nederlag. Ingenting var förberett, order utfördes icke, inom de högre samhällsklasserna härskade modlöshet, nästan skadeglädje, så både i Sverige och i Finland, där Göran Sprengtporten för övrigt sedan Anjalatiden hade åtskilliga anhängare, vilka drömde om en självständig finsk buffertstat mellan Sverige och Ryssland. Medelklassen var likgiltig och saknade patriotism, både svensk och finsk. I verkligheten var ställningen alls icke så förtvivlad, som den föreföll, och under en kraftfull regering, med en duglig krigsledning och ett försvarsvilligt folk hade faran måhända kunnat avvändas. Tsaren ville i själva verket icke något krig med Sverige, utan hade tvingats därtill av Napoleon. Denne åter önskade snarast, att ryssarne skulle lida nederlag eller åtminstone möta ett starkt motstånd. Alexander, som ville använda sina trupper mot Turkiet, kunde endast skicka obetydliga truppkontingenter till Finland, vilka icke voro de svenska vidare överlägsna. Den armé, med vilken ryssarna bröto in i Finland, räknade 11,000 man. Den här, som Klercker sammandrog i Tavastehus, var 7,700 man, och därtill kommo besättningstrupperna på Sveaborg och Svartholmen. Ett försvar var således alls icke utsiktslöst. Men ett sådant ansågs redan från början gagnlöst. Till överbefälhavare förordnades greve Mauritz Klingspor, en bekväm, lat, feg goddagspilt utan alla fältherreegenskaper. Krigsplanen var visserligen, att han med den i Finland förlagda hären skulle retirera till Uleåborg i avvaktan på de svenska trupper, som skulle landsättas i södra Finland, men han skulle »så långt möjeligt kan bliva», söka »den inträngande fienden hindra och motstå samt icke, förrän nöden påtränger, reträtten företaga». Detta viktiga tillägg

J. L. Runeberg.
Litografi efter R. W. Ekmans porträtt från 1849.

Digitized by Google

satte sig Klingspor alldeles över och drog sig utan svärdslag tillbaka i ett tempo, som liknade oordnad flykt. Genom detta hastiga återtåg, mitt i vintern, hade trupperna demoraliserats, och på vägen förstörde Klingspor de försvarsmedel, han ej kunde medföra; i Tavastehus sänktes 13 kanoner, 8,000 gevär och 9,400 bajonetter i sjön. Med en dylik krigföring var det ej underligt, att hopplöshet utbredde sig bland den civila befolkningen. Därtill kom redan under krigets första månader det öppna förräderiet. På Sveaborg var greve Carl Olof Cronstedt befälhavare. Fästningen, ett fortifikatoriskt mästerverk, var så gott som ointaglig — ansågs så även av ryssarna — och Cronstedt hade fått order att till det yttersta försvara den samt hellre uppbränna den där förlagda skärgårdsflottan än låta den falla i ryssarnas händer. Den 23 februari 1808 hade dessa brutit in i Finland — utan krigsförklaring och mot tsarens några dagar tidigare avgivna försäkran. Den 2 mars stodo de i Helsingfors, och redan den 6 april undertecknade Cronstedt en överenskommelse, som i sak var detsamma som kapitulation; officiell blev denna den 3 maj. Huruvida Cronstedt låtit köpa sig av ryssarna, är omtvistat; som Clason visat, är det starka skäl för denna mening,[1] och det andra möjliga alternativet, en otrolig feghet, är ej heller vidare hedrande. Att en del av officerarne voro övertalade med ryskt guld, är i varje fall oomtvistligt. Förräderi och feghet är således det intryck, som den högsta militära ledningen gör, och det var därför ej att undra på, att modlöshet grep allas sinnen. Vartill tjänade ett försvar och ett rakryggat uppträdande mot fienden, när landet övergavs både av regering och armé? I städerna mottogos ryssarna därför med en servil undergivenhet. Det akademiska konsistoriet i Åbo utfärdade kort före fiendens intåg i staden en proklamation till invånarne, vari yttrades, att man hade »all anledning till det glada hopp, att akademien och de övriga mindre läroverken här i orten långt ifrån att nödgas befara våldsamheter i deras hus och tillhörigheter, fast hellre torde få hugna sig av det fientliga befälets kraftiga hägn och beskydd». Överallt i

[1] Enligt det franska sändebudet Caulaincourts depesch den 27 april hade tsaren yttrat till honom: »Alla de finska officerarne äro för oss. Guldregnet har gjort sin verkan under vapenstilleståndet; garnisonen är starkt bearbetad, och, oss emellan, amiral Cronstedt har en fordran på krigskassan, som jag förbundit mig att betala honom. Detta oss emellan, förstår ni, ty det är en hemlig artikel, vilken jag meddelar er, blott emedan ni icke är en främling för mig och emedan ni inger mig fullt förtroende.» För utdelning bland Sveaborgs officerare rekvirerade den ryske överbefälhavaren 20,000 à 25,000 rubel, och härpå svarade krigsministern: »H. M. Kejsaren hoppas, att, om det gyllene krutets kraft redan något förslappat krigets drivfjädrar, dessa nu fullständigt förlamas.»

Digitized by Google

städerna svor man utan motstånd trohetsed åt tsaren, och särskilt var prästerskapet nitiskt i att mana till underkastelse; i ett cirkulär från Åbo domkapitel ålades prästerna att »med lära och efterdömen handleda sina åhörare att vara underdåniga all mänsklig ordning för Herrans skull». Denna undergivenhet för Herran gick också mycket långt. I december firades kejsarens födelsedag med illumination i Åbo, och då han i april 1809 kom till staden, red han genom en äreport med den tilltalande inskriptionen: »Åt Alexander I, vars härar landet vunno, vars mildhet folket vann.» Då de ryska trupperna tågade in i en stad, ställde borgerskapet ofta till baler för officerarna, som gladeligen fingo valsa med stadens unga damer. Sådan var ställningen i Finland 1808, och det förefaller därför nästan otänkbart, att ett dylikt både för Sverige och Finland vanärande krig kunnat bliva ämnet för det svenska språkets främsta patriotiska dikt.

I krigets historia finnas dock även andra moment, och det var dem, som först traditionen och sedan Runeberg tillvaratog. För det första bestod armén icke blott av köpta eller fega officerare. Bland det högre befälet funnos många, som *ville* slåss, ehuru de hindrades av Klingspors order, och som även slogos, när tillfälle erbjöds — Adlercreutz, Döbeln, Löwenhielm, Sandels och andra. Några fältherrar voro de icke, och slagen voro knappt mer än obetydliga sammanstötningar, som på grund av Klingspors oduglighet ej ändrade krigets gång. Men de voro hederliga och modiga män. Präktiga karlar funnos inom den indelta arméen, män, som ej intresserat sig för politiken, utan snarast voro jordbrukare av herreklassen — tyvärr utan någon egentlig militärisk skolning. Förhållandet mellan dem och soldaterna var gammaldags patriarkaliskt, och hos de senare, som snarast voro torpare, rådde en god anda. De voro sega och uthålliga, trogna sin konung och sitt land. Så var hela allmogen, icke minst den finsktalande i de östra delarna av landet. Den — heter det i ett brev till den gamle Klercker strax före det ryska överfallet — »önskar blott att få gevär och krut för att gå man ur huse för att försvara fosterjorden. De finska bönderna säga på finska: Vi skola icke lämna vår kung, som intet nu kan hjälpa oss, och vi må väl orka hålla ut till sommaren, då han själv med sitt krigsfolk kan hinna hit». Bönderna vägrade också att »svära sig åt ryssen», och då de i Karelen kallats till en dylik edgång, grepo de i stället till vapen under anförande av bonden Olli Tiainen, som höll ut ända in på vintern 1809 mot de manstarka ryska truppstyrkor, som uppställts mot honom. Så skedde på flera andra ställen, och på Åland körde bönderna ut ryssarna. Här fanns således jordmånen för ett guerilla-

Digitized by Google

krig av samma art som det spanska. Men av denna bonderörelse förstod Klingspor icke alls att begagna sig; och det var först sedan Adlercreutz (i april 1808) vid Siikajoki strax söder om Uleåborg slagit de förföljande ryssarna tillbaka och vid Revolaks vunnit en seger över en mindre rysk avdelning, som Klingspor kunde förmås att hejda reträtten och draga söderut. Arméen hade nu några framgångar, segern vid Lappo m. m., och hade Klingspor haft energi nog att begagna situationen, särskilt de allt starkare bonderörelserna, hade ryssarna antagligen råkat mycket illa ut. Men av lättja och okunnighet försatt han tillfället. I augusti blev Otto von Fieandt efter en het strid slagen vid Karstula, och därefter började ånyo återtåget mot norr. Vid Jutas räddade visserligen Döbeln den svenska arméen från att bli kringränd och tvingad till kapitulation, men vid Oravais (den 14 sept. 1808) utkämpade den uttröttade finska hären sin sista stora strid, varefter den fortsatte reträtten till Uleåborg, där den sammanträffade med den östra arméen under Sandels. Hären var nu fullkomligt i upplösningstillstånd, och fältsjukan rasade. När man kommit till Torneå, blev läget än värre. Dödsprocenten — skriver Bernh. Estlander — »steg fruktansvärt. I december insjuknade 3,173 och dogo 484, i januari 2,022 och 749, i februari 734 och 550... Under tiden dansade de unga damerna i Uleåborg av hjärtans lust med de eleganta ryska officerarne i hem, som icke blivit tagna till sjukhus. Hos själva landshövdingen Ehrenstolpe, en dryg herre, gifte sig två av hans döttrar med ryska löjtnanter, kort efter kriget.»

Att med detta krig som ämne skriva en patriotisk diktcykel, förefaller, som sagt, såsom en omöjlig uppgift. Men Runeberg lyckades. Med en kraft, som kanske aldrig överträffats, har han brännmärkt förrädaren Cronstedt och nedhånat den lumpne Klingspor. Och han har tagit vara på, vad som kunde tagas vara på i detta nesliga krig. Inom det högre befälet funnos ju, såsom nyss nämndes, krigare, vilkas bragder väl förtjänade att av fosterlandet ihågkommas, Adlercreutz, Sandels, Döbeln, Duncker, Malm, Fahlander m. fl.; vidare hade traditionen bevarat minnet av en mängd präktiga typer från den indelta arméen, både befäl och menige; särskilt fäste sig Runeberg vid de senare, enär han här återfann mest av den folkkaraktär, han redan i Elgskyttarne börjat karakterisera. Om dem handla de flesta sägnerna. Egendomligt nog tog han däremot ej upp några motiv från själva folkkriget, skrev ingen dikt om Olli Tiainen och dennes tappre medbröder, ehuru man tycker, att detta borde hava legat för honom; innan han började med Fänrik Ståls sägner, hade han ju skrivit en dikt med en dylik hjälte, Molnets broder.

Digitized by Google

Sin betydelse har Fänrik Ståls sägner helt naturligt i främsta rummet för Finland. För Sverige voro de en stor diktskapelse, för Finland icke blott detta utan ock något vida mera. De fyrtio år, som gått mellan kriget 1808 och Sägnernas utgivande, hade varit betydelsefulla i Finlands historia. Under den första tiden var man osäker och famlande. Överklassen tenderade onekligen till Ryssland, och de unga adelsmännen gingo i ganska stor utsträckning i rysk

Den finska nationalismen.

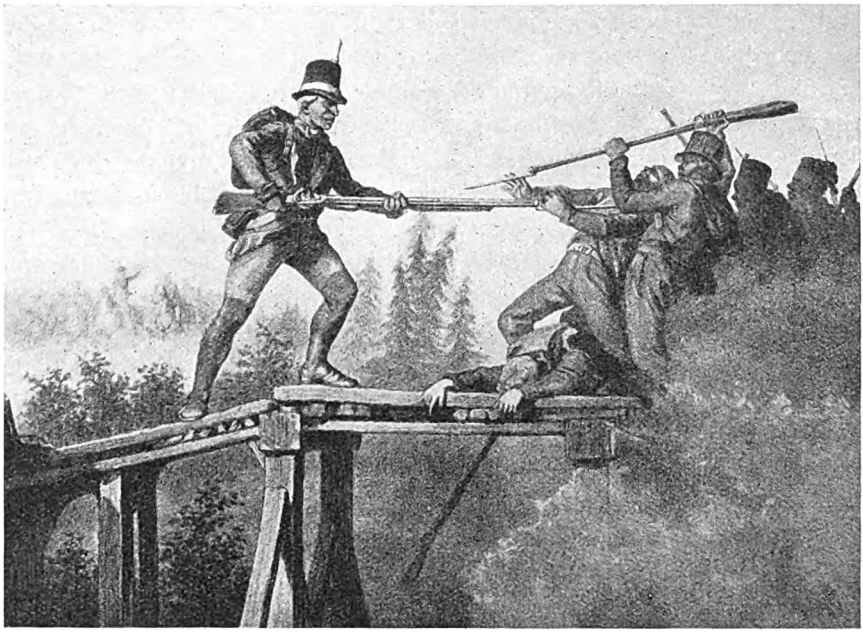

Sven Dufva.

Färglitografi av C. T. Staaff. Taflor till Fänrik Ståls sägner. Stockholm 1862—1863.

tjänst, under det att icke så få av medelklassen överflyttade till Sverige. Dessa kvarlevande svenska sympatier voro onekligen en fara för den nya erövringen, och den ryska politiken under den första tiden var i hög grad klok; för att avlägsna finnarna från Sverige skonade man deras sedvänjor och upprätthöll skenet av en självstyrelse. Efter Åbofördraget 1812 blev det för övrigt tydligt, att Finland ingenting hade att hoppas av Sverige, som i stället att börja ett revanschkrig allierade sig med Ryssland. Efter detta hade finnarna blott att lita till sig själva, och de i Sverige så högljutt uttalade förhoppningarna på en återförening fingo i Finland allt svagare genklang. I stället började en finländsk nationalitet att växa fram, till

Digitized by Google

vilken ett frö redan fanns i den Porthanska bygdepatriotismen. Egentlig grodd fick detta frö först genom Lördagssällskapets insats på 1830-talet, och det är, som sagt, till tre namn, som denna nyväckelse företrädesvis anknyter sig, till Lönnrot, Snellman och Runeberg. Någon språkfråga existerade icke under den första tiden. Vid lantdagen i Borgå 1809 anhöll bondeståndet, som ju till den ojämförligt största delen var finsktalande, att svenska såsom dittills skulle få förbliva regeringens och domstolarnas språk. Den fennomanska rörelsen utgick heller icke från bönderna utan från den svenska överklassen. Av betydelse för denna rörelse var Lönnrots insamling av finsk folkdiktning. Hans första samling, Kantele, utkom under åren 1829—1831, Kalevalas första upplaga 1835. Men det är betecknande, att denna finsk-språkiga diktning till en början väckte mycket ringa anklang; de 500 exemplar, som trycktes av Kalevala, blevo först efter femton år slutsålda. Bönderna intresserade sig alls icke för dessa sånger, och Lönnrot själv blev aldrig fennoman. Den uppmärksamhet, Kalevala väckte, begränsades till den svensktalande överklassen, och det var denna, medlemmar av Lördagssällskapet, som 1831 stiftade det Finska litteratursällskapet, som till en början alls icke ställde sig i någon opposition mot den svenska kulturen. Målsman för denna opposition blev i stället en man, som inom den svenska litteraturen intog en ganska bemärkt ställning och som både till språk och bildning var svensk. Det var Snellman. Utgångspunkten för honom var här, liksom eljes, den hegelska filosofien: att ett folk, som verkligen förtjänar detta namn, bör tala ett enda språk. Här kunde detta blott bliva finska. Det var detta program, han framlade i den i Kuopio utgivna tidningen Saima (1844 och 1845). Överklassen var, så länge den talade ett främmande språk, utländsk, och dess skyldighet var att bortlägga detta samt tala och skriva finska. Inom den svensktalande ungdomen vann detta program en livlig anslutning, och den allt mer och mer förbittrade striden mellan »fennomaner» och »svekomaner» hade börjat. Det var under denna tid, som det första häftet av Fänrik Ståls sägner utkom, och i detta dikthäfte låg en tyst gensaga mot Snellman. Runeberg var en lika varm fosterlandsvän som Snellman, han älskade även den finska dikten, ehuru han blott ofullkomligt behärskade språket, han hade varit med om att stifta Finska litteratursällskapet, och han är den, som kanske gjort mest för skapandet av en finsk nationalitet. Men han ville icke binda denna vid uttrycksmedlet, han såg ingen orimlighet i tvåspråkigheten och ville ej avskära förbindelsen mellan det forna och det nya Finland. Det är detta åskådningssätt, som ligger bakom Fänrik Ståls sägner. Vare

Digitized by Google

sig — skriver Bernh. Estlander — hans gestalter stamma från svenska eller finska bygder, »bära de alla sitt värde inom sig själva. Han låter oss knappt veta, vilket språk de tala. Men var de än tjäna sitt fosterland; i vilket läge de än verka, huru de än göra sin insats, är det på själva insatsen det kommer an.»

Sägnernas förberedelse.

Tanken på en dylik fosterländsk diktcykel från det sista krigets tid hade tydligen länge legat och grott hos Runeberg. Molnets broder hade redan 1835 inflytit i Helsingfors Morgonblad, 1836 hade Den döende krigaren följt, och i samma tidning införde han under åren 1836 och 1837 Fragment ur en roman från 1808 års krig. Såsom roman är den mycket svag och formlös — romanen låg ej för Runebergs begåvning — men där förekommer en karakteristik av en gammal major A-sköld, som kan anses såsom ett första utkast till flera av typerna i Sägnerna: »För honom var världen icke, vad den för så många av oss är: ett virrvarr av krafter, en oupplöst gåta av motsägelser. Den gestaltade sig för honom i former, i två stora, enkla, klara former: i den ena såsom armé, i den andra såsom boställe. Över dem båda erkände han en Gud, vilken han dyrkade varje söndag, över vardera särskilt en halvgud: äran och penningen.» Övergången från den ena till den andra blev nästan omärklig. »Såsom man under kriget kunnat kalla honom en husbonde för sitt kompani, så kunde man nu i freden kalla honom en kapten för sitt husfolk. I fält hade han haft troppar av ryssar att kämpa med; på sina åkrar och ängar hade han nu icke mindre skarpa fiender att besegra, stenar och stubbar, hagel, frost och regnskurar. I vartdera förhållandet var också hans befäl detsamma, icke överherrens, som kommer som en främling och blott kan ge allmänna befallningar, utan överherrens, som för gamla kända, förtrogna underhavande i striden och därför kan ge varje sitt ord den mest enskilda syftning: Gå på — sådant var hans kommando i affären — 'gå på, Matts Skytt, och smyg dig icke bakom tallstubbarna... Jämra dig icke, gamle Pistol, utan tig stilla, tills du får dö, och sörj icke för Anna och barnen; alltid skall jag få någon utväg för dem'. Så hade han kommenderat i bataljen; på ängen, på åkern var hans språk detsamma.» Han hade — så slutar denna karakteristik — »aldrig kommit att tänka på förlusten av livet såsom något viktigare än förlusten av en rågskyl eller en hösåta, som icke hunnit inbärgas i behörig tid. Han hade i detta avseende alltid liknat den gamle soldaten bland hans vapenbröder, som, då han kände kulan pipa genom sin hatt, avtog densamma, betraktade hålet och sade med harm: Se, den förbannade hunden, som fördärvade mitt nya kiver.» Detta är ju redan ett stycke Fänrik Stål, och i den sista anekdoten känna vi

Digitized by Google

igen von Törne. Kort därefter, 1838, gav Runeberg en antydan om en plan att behandla krigets historia. I Borgå Tidning införde han ett utdrag ur G. H. Mellins novell Paavo Nissinen och lät detta åtföljas av ett fingerat brev från Sverige. Ämnet, skriver korrespondenten till honom, måste såsom finskt väcka ditt deltagande, »och troligen är du även nyfiken att se, huru en annan behandlat scener, *som jag vet du själv ärnat bearbeta.* Det sista finska kriget erbjuder konstnären många tavlor av intresse; han behöver blott förstå att rätt och efter naturen teckna dem. Lokalen, folklynnet, det patriarkaliska i arméens organisation, i soldatens förhållande till befälet, allt är egendomligt och målande.» Emellertid gjorde han tillsvidare ingenting åt denna plan, och i Julqvällen, som kom ut 1841, förekommer kriget endast såsom en bakgrund. Förhållandet mellan majoren och Pistol är emellertid just detta patriarkaliska, som så slagit an på Runeberg. 1842 fick han en ny väckelse genom Montgomerys detta år utgivna Historia öfver kriget emellan Sverige och Ryssland åren 1808 och 1809, som kom att utgöra en huvudsaklig källa för Sägnerna. Under den närmaste tiden var han likväl sysselsatt med arbetet på Kung Fjalar och Kungarne på Salamis, och den gamla planen fick därför ligga ända till början av 1846. Från slutet av föregående år finnes likväl ett fragment, som antyder den riktning, i vilken Runeberg tänkt sig, att åtminstone en del av sägnerna skulle gå. Det är det dramatiska fragmentet Belägringen. Det är en komedi, av vilken endast början är skriven. Händelsen tilldrar sig på Karl XII:s tid, men motsvarigheten till 1808 är uppenbar. Det rör sig om en fästning, som belägras av ryssarna. Utom kommendanten, den gamle Stålman, hans hustru och sex flickor har hela besättningen stupat och provianten är slut. Frun ligger över gubben med böner, att han skall kapitulera. Men Stålman håller i sig: »Gud har fogat så, att jag är kommendant här och skall försvara detta näste, så länge jag står på mina ben, dig, ryssen och djävulen till trots, och därmed punkt.» »Vad blir slutet på allt detta?» »En hederlig död och en krigsmans namn inför eftervärlden. Jag menar det är gott nog.» Det värsta är, att han från fienden fått en skriftlig uppmaning att giva sig. Han har ingen att skicka med svaret, ty en gammal vaktknekt, Larm, som är den ende överlevande, kan han ej bruka, enär det skulle visa, huru illa det stod till i fästningen. Själva brevet har han emellertid skrivit: »Till svar å Herr Generalens proposition har äran meddela, att jag icke fått Hans Majestäts, min allernådigste Konungs ordres att uppgiva fästningen, kan alltså icke ingå på några villkor, helst ingen nöd ännu tvingar mig därtill eller efter

Digitized by Google

förmodan skall göra det. Stålman.» Huru händelsen sedermera skulle utvecklas, endast antydes. En av hans flickor får kläda ut sig till parlamentär, och till sist kommer en svensk bataljon till undsättning. Det är på den Stålman väntar, sedan han slagits till sista man.

Kontrasten till Sveaborgs kapitulation är tydlig, och omedelbart efter Belägringen skrev Runeberg, i början av 1846, senast i mars, den ljungande dikten Sveaborg, som aldrig under Runebergs egen Sveaborg.

Döbeln vid Jutas.
Litografi av R. W. Ekman. Tolf teckningar till Fänrik Ståls sägner. Helsingfors 1869.

livstid intogs bland Sägnerna. Man kan tveka, om icke detta straffkväde är den förnämsta dikten i hela cykeln, och åtminstone är det få, som äro burna av en dylik inspiration. Det är en fläkt av Dante i dess avslutning, en glödande fosterlandskärlek, ett koncentrerat hat och förakt för den usling, som förrått sitt land. Nämn ej hans namn:

Förtig hans ätt, nämn ej hans stam,
Välv ej på den hans brott;
Må ingen rodna för hans skam,
Den drabbe honom blott.
Den, som förrått sitt land, han har
Ej ätt, ej stam, ej son, ej far.

— — — — — — — — — —

Digitized by Google

Tag allt vad mörker finns i grav
Och allt vad kval i liv,
Och bilda dig ett namn därav
Och det åt honom giv.
Det skall dock väcka mindre sorg
Än det, han bar på Sveaborg.

Dikten inledes med en strof, som visar, att Sveaborg var ämnad att ingå i en cykel dikter, vilka skulle tänkas berättade av den gamle Fänrik Stål:

Vi sutto efter slutad dag
Vid aftonbrasans sken,
Den gamle fänrik Stål och jag.
Det var vår vana ren.
En stund flög bort vid glam och skämt.
Då råkte Sveaborg bli nämnt.

Förmodade uppslag till cykeln.

Man kan då fråga: när uppstod tanken just på en dylik cykel? Det vanliga svaret har varit: i början av 1846, och anledningen skulle hava varit en då gjord anmodan till Runeberg från en bokhandlare, A. C. Öhman. Med anledning av det uppseende, som Montgomerys nyss omtalade bok väckt, hade Öhman tänkt utgiva ett illustrationsverk över de ledande och mest framstående personligheterna i 1808 års krig — en plan, som dock icke blev satt i verket. Man frågade Runeberg — berättar Strömborg — »huruvida han ej ville skriva text till de samlade porträtten och lämnade honom till en början ett skuggporträtt av major von Fieandts äldste broder, Otto von Fieandt, jämte en mängd inom släkten fortlevande detaljuppgifter om dennes verksamhet och person». Detta skulle »enligt de i saken intresserades förmodan» hava givit Runeberg »första impulsen till hans mest berömda diktverk». Såsom Lamm visat, är detta säkerligen en ogrundad förmodan, som ju icke har den tillförlitlige Strömborg själv till hemulsman, utan troligen några medlemmar av familjen Öhman. För det första är det ganska litet sannolikt, att en författare av Runebergs läggning reflekterat på att skriva text till illustrationer, och för det andra hava vi sett, att impulserna voro vida äldre. För det tredje lämpar sig den realistiska och karikerande dikten om von Fieandt mycket litet såsom inledning till ett porträttgalleri av krigets »ledande och framstående personligheter», ty till dem hörde Fieandt icke. Men även om man frånser detta, äro de tre första skrivna dikterna von Fieandt, Sven Dufva och Sveaborg. Av dessa kan på sin höjd den första hava lämpat sig för det avsedda bokhandelsföretaget, men omöjligen de två senare, varken Sven Dufva eller Sveaborg. Från denna förmodade yttre impuls gör man därför nog riktigast att se bort.

En annan fråga är om Runebergs *poetiska* inspirationskällor, ty sådana funnos, även om Fänrik Stål också till formen — en följd av krigsbilder — var något alldeles nytt. En dylik, ehuru mycket allmän, hade Runeberg i Walter Scotts realistiska folktyper. Men direkt ha dessa ej givit honom något. För ramen — den åldrige veteranen, som förtäljer sina minnen — har han nog fått uppslaget från Fran-

Digitized by Google

Joh Ludv Runeberg.

Fotografi tagen i juni 1863 på Kroksnäs av A. Ottelin.

Digitized by Google

Digitized by Google

zéns Den gamle knekten, som också ligger bakom Tegnérs Axel. I upplagan 1824 är den gamle knekten en karolin, en man från den tid, då »svensk var ännu finnen». Även vid Villmanstrand hade han varit med:

Vi föll jag ej, förrän jag såg
Vårt folk för ryssen springa?
Dock sprang jag ej. I blod jag låg
Och höll ännu min klinga
I vänstra handen, som var kvar,
Då man från Villmanstrand mig bar.

C. G. Estlander har även påvisat reminiscenser från ett par Franzénska dikter, som utkommo som skillingstryck under 1813 års krig, och Lamm har vidare utfört detta uppslag: »Det litterärt mest påfallande draget i Otto von Fieandt är den folkliga tonen. Inledningsstrofen med sina korthuggna satser och enkla rim ger oss nästan illusion av skillingstrycksvisa.» Dylika soldatvisor tillkommo egentligen först under 1813 års fälttåg, och även den milde Franzén skrev några. I en av dem — Sång efter slaget vid Jüterbogk — hava vi onekligen en svag klang av fänrikstonen:

Så hjälten sade. Stedingk stod
Med silverhjässan höjd.
Och Adlercreutz brann het av mod
Och Tawast log förnöjd.
Och Löwenhielm tog på sitt svärd;
Och alla, hög och låg,
Re'n tänkte på en eftervärld,
Som sjunger detta tåg.

Men mycket ha dessa impulser ej betytt för Runeberg, och det är egentligen i den andra samlingen, som denna skillingstryckston gör sig gällande. Knappast har heller huvudfiguren, fänrik Stål, haft någon direkt motsvarighet i verkligheten. Vanligen uppgives, att en underofficer, Pelander, med vilken Runeberg sammanträffat under sin informatorstid, varit urbilden till fänriken. Men fru Runeberg, som väl bör anses såsom ett pålitligt vittne, skriver: »Om Pelander sade Runeberg, att då han i Ruovesi och Saarijärvi konditionerade, fanns verkligen en sådan krigsman, men att han var en på intet sätt intressant personlighet. För övrigt, menade Runeberg, är det väl svårt att kunna uppge, varav en idé råkat väckas till en eller annan bild, som framställes i en dikt, så att det väl kan vara möjligt, att även Pelander kunnat medverka till, att Runeberg kommit att teckna en gammal fänrik, många år senare, ty vem kan säga, varest varje

Digitized by Google

tanke haft sin början? Men icke finnes det någon likhet mellan Stål och Pelander, och icke hade han haft för avsikt att teckna denne, sade han.» Huruvida Pelander ens varit med om 1808 års krig, synes tvivelaktigt, ty enligt Söderhjelm lär hans namn ej återfinnas i de bevarade mönsterrullorna. Man har också gissat på en fänrik Polviander, som ibland var Runebergs jaktkamrat under Ruovesitiden, men vad han kan hava berättat för Runeberg, känner man ej, och Runeberg själv förklarade sig alls ej hava något minne av mannen. Fänrik Stål är säkerligen en diktfigur, sammansatt av flera verkliga, och de minnen, han berättar, har Runeberg uppsamlat från olika håll. Fänrik Stål — skrev han till Montgomery — »är till en viss grad historisk. Dock har han förtäljt mig mycket även genom andras mun.»

Vårt land.

Den tryckta samlingen inledes med en hymn till fosterlandet: Vårt land. Denna dikt skrevs troligen redan på våren 1846, men tyckes knappt från början hava varit avsedd för Sägnerna, ty första avfattningen är snarast skriven för ett folk utan någon historia, utan några minnen. Det är *hembygden,* de tusen sjöarna, de mörka, susande skogarna, de brusande strömmarna, sommarens ljusa nätter och vinterns stjärneglans -- det är detta, som för skalden utgör fosterlandet. Att detta är något mera, än det ögat uppfattar — därom finnes blott en svag antydan i orden: »Vår forntids land, vår framtids land». Medan Runeberg skrev denna sång, arbetade han likväl på sina »fänrikar», på sommaren tyckes han ånyo hava läst Vörösmartys ungerska nationalsång,[1] och denna patriotiska diktning kom att återverka på Vårt land. I dikten infogade han nämligen stroferna 4—6, och genom dem fick hymnen den historiska bakgrund, som gjorde den till mer än en hyllning åt *landet.* Den blev nu en *folksång.* Det var här, i detta land, som våra fäder utkämpade sin strid »med tanke, svärd och plog», det var här de stridde, »då kriget röt från dal till dal, då frosten kom med hungerns kval»,

Och det var här det blodet flöt,
Ja, här för oss det var,
Och det var här sin fröjd det njöt,
Och det var här sin suck det göt,
Det folk, som våra bördor bar
Långt före våra dar.

Planen i diktcykeln.

Genom denna nydiktning hade Vårt land kommit den påbörjade diktcykeln närmare, och Runeberg beslöt nu att sätta den såsom inledningssång — någon annan plats kunde den svårligen få, så vida den överhuvud skulle med. Men därigenom förmåddes han att uppgiva den äldre planen: att berätta sägner, vilka han hört av den gamle fänrik Stål. Dikten om denne hade han väl klar i huvudet, hade även på ett manuskriptblad från början av 1846 nedskrivit en strof i den tillämnade dikten; likaså inleddes den samtidigt skrivna Sveaborg med en hän-

[1] Denna trycktes i svensk översättning i Helsingfors Morgonblad redan i april 1845, sedermera i den till julen utgivna kalendern Necken. Men något intryck från denna dikt spåras egentligen först i den andra avfattningen av Vårt land.

Digitized by Google

visning till fänrik Stål. Nu lät han denna diktfigur falla, och frånsett den sent skrivna ramberättelsen, förekommer fänriken ej heller i någon enda av de 1848 tryckta Sägnerna — utom i en: Kulneff, där han, visserligen utan namns nämnande, förutsättes som berättare. Tyvärr kan Kulneff ej med säkerhet dateras. Strömborg hänför den till 1847, men hans skäl underkännas av Hjertén, vilken förlägger den till 1846. Emellertid tog Runeberg sedermera så till vida upp den ursprungliga planen, att han, troligen först 1848,[1] utförde dikten om fänrik Stål och satte den såsom ett inledningsstycke numro två, efter Vårt land, men före de övriga. Han har förlagt situationen till sin egen informatorstid i Ruovesi. Han är en ung student, glad och utan några tankar på fosterlandet. Så träffar han på en gammal soldat från det sista kriget, fattig, men nackstyv, litet häftig, men lätt försonad och nöjd med sin fattigdom. Någon vidare vördnad ingav den gamle ej, och studenten tillät sig gärna att driva ett oskyldigt gyckel med gubben. Så kom den unge att av en händelse läsa »en skrift av onämnd man om sista finska striden»,[2] och denna grep den sorglöse studenten med en förunderlig makt:

Jag såg ett folk, som kunde allt,
Blott ej sin ära svika,
Jag såg en här, som frös och svalt
Och segrade tillika;
Mitt öga flög från blad till blad,
Jag velat kyssa varje rad.

Det var fosterlandskärlekens födelse i den unges själ: »Ett liv gick för mitt hjärta opp, vars tjusning det ej anat.» Och nu vände han tillbaka till den gamle fänrik Stål: »Jag läst om Finlands sista krig, och även jag är finne. Min håg blev tänd att höra mer. Kanhända får jag det av er?» Förvånad såg gubben upp: »Jo, därom kan jag ge besked, om herrn så vill, ty jag var med.» Därpå började gubben berätta, och den halva natten gick, innan de skildes. Det är dessa gubbens sägner, som enligt diktens slutstrof bilda innehållet i de följande sångerna.

Kronologien.

Detta var den ursprungliga planen. Undantager man Sveaborg och Kulneff, uppträder fänrik Stål dock ej såsom berättare i de följande Sägnerna. Men å den andra sidan kunna mycket väl de flesta av dem tänkas vila på fänrikens meddelanden; för några, särskilt Konungen, är dock denna fiktion omöjlig. Grundtanken i de bilder, som framställas i Sägnerna, är icke att giva ett fosterländskt porträttgalleri i den mening, som troligen bokhandlaren Öhman tänkt sig, utan Runeberg ville här giva ett uttryck åt sin indignation över den fega reträtten och förräderiet, han ville teckna olika typer från kriget, de få av ledarne, som segrat, och den indelta arméen, befäl och manskap; några av dessa tillämnade porträtt, såsom av överstelöjtnant Duncker och kapten Malm, blevo aldrig utförda. Tyvärr

[1] I varje fall synes dikten, såsom Lamm påpekat, vara senare än De båda dragonerna, där hjälten har samma namn som fänriken: Stål.

[2] Detta, skrev Runeberg till Montgomery, »måste förstås kollektivt. Där jag som ung student befann mig på kondition hos en av sista krigets bussar, hade jag tillfälle att höra och läsa åtskilliga kortare relationer om krigshändelserna. Det var andan av dem, som tände min håg, och det är deras anda, som borde återfinnas i mina sånger, om de skola vara något.» Någon dylik tryckt skrift lär dock icke finnas, och Hjertén tror, att Runeberg »syftat på handskrivna uppteckningar av minnen från kriget».

Digitized by Google

är den kronologiska ordningen mellan de olika styckena mycket osäker, och i detta sammanhang torde det även vara obehövligt att diskutera den; alla tillkommo på en tidrymd av mindre än tre år, och någon utveckling i poetisk stil och uppfattning förete de knappast. Till de tidigaste höra med säkerhet Otto von Fieandt, som enligt Runebergs egen uppgift var den första »fänriken», Sveaborg, Sven Dufva och Döbeln vid Jutas, vilka voro färdiga åtminstone i mars 1846. Till de sista höra troligen Konungen, Fältmarskalken (som dock var påtänkt redan 1846), Fänrik Stål, Von Konow och hans korporal, Sandels och Löjtnant Zidén, som sannolikt skrevos först 1848; Molnets broder och Den döende krigaren voro, såsom vi sett, äldre dikter, som på grund av ämnets natur infogades i samlingen. Mellan de bägge ändpunkterna ligga Vårt land, Kulneff, Veteranen, De två dragonerna, Torpflickan och Gamle Hurtig. I stället att följa den kronologiska ordningen, torde vara lämpligt att indela dem i grupper, och vi vända oss först till indignationsdikterna.

Indignationsdikterna.

Den kraftigaste av dessa är den mot landsförrädaren Cronstedt riktade Sveaborg. Av annan art äro det hån och det förakt för Klingspor, som komma till uttryck i dikten Fältmarskalken. Underrättelsen om segern vid Siikajoki har kommit till huvudkvarteret, och officerarne samla sig till ett gille, där det går ut över Klingspor. Skål för Klingspor, ropar en: sedan han travat genom landet, har han äntligen vågat stanna. Visst inte — svarar en annan — det var Adlercreutz, som gjorde slut på vår nesa; fältmarskalken var som vanligt fan i våld på resa. Det är kungen, som har skulden, »varför har han satt i nåder denna lumpna trumf i spelet?» Så kommer repliken. Du är jävig att tala om honom: »Du har hjärta, han har mage, du vet dö, och han blott äta.» Speglosorna fortfara att hagla, till dess att den gamle Lode stiger upp, stöter sitt glas med kraft i bordet, tar sin hatt och säger: »Det är skam att tappra männer täckas tala om en sådan!» Montgomerys karakteristik av Klingspor går visserligen i samma riktning, men naturligtvis i en betydligt urbanare ton, och det är tydligt, att Runeberg här stöder sig på och återger yttranden, som han hört av deltagarna i kriget. På en dylik anekdot vilar ock Konungen, som på oss gör det minst sympatiska intrycket av alla Sägnerna. Under sina sista regeringsår och sedermera var den olycklige konungen föremål för en utbredd förtalskampanj. Mycket av vad som berättades om honom, kan vara sant, men mycket är det troligen icke, och till denna senare kategori hör nog den episod, som Runeberg, helt visst i god tro, berättat efter någon hörsägen. En så ärlig man som Runeberg borde dock hava känt någon sympati för en stackars oduglig konung, som i förhållande till sin omgivning ägde åtminstone *en* god egenskap: en omutlig rättrådighet. Men Runeberg hade en ursäkt till sitt försvar. Även där — skrev han till Montgomery — »varest jag varit bitter, har bitterheten framsprungit ur min kärlek till Finlands tappre försvarare, då den velat välva från dem ansvaret för de missöden, som åtföljde kriget. Ur denna synpunkt skola de stränga styckena Kungen och Fältmarskalken finna sitt rätta bedömande.»

Döbeln vid Jutas.

Lika gnistrande som Runebergs förbittring är över fegheten och förräderiet, lika hänförd är han inför modet och tapperheten — de må nu hava funnits på svensk eller rysk sida. Krigets hjältar voro för honom särskilt tre, Adlercreutz, Sandels och Döbeln, segrarne vid Siikajoki, Virta bro och Jutas. Av dessa behandlade han Döbeln först. Uppslaget till denna överlägsna dikt — en bland de allra förnämsta i den första samlingen — fick Runeberg från Montgomerys historia. I verkligheten var situationen ej fullt så dramatisk, som Montgomery

Digitized by Google

uppger. Enligt denne låg Döbeln illa sjuk i Ny Karleby, då han hörde, att ryssarna den 13 september anfallit hans fördelning. »Han kastade sig ur sängen, satte sig till häst, hastade till slagfältet, tog där befälet över sina älskade Björneborgare» och drev ryssarna tillbaka, varefter han »måste återvända till staden och ånyo intaga sin sjuksäng». Ett ögonvittne, kapten Brakel, rättar dock Montgomery på några väsentliga punkter. Döbeln låg sjuk icke i Ny Karleby, utan i Vasa, och begav sig därifrån redan den 10 september, tog i Lillkyro befälet över sin brigad, som han sedan åtföljde till Jutas, där slaget stod. Lyckligtvis kände Runeberg icke det verkliga förloppet, utan höll sig till Montgomerys poetiskt mera givande relation. Och det frö, som låg i denna, har i Runebergs fantasi spirat upp till en verklig hjältedikt. Han har sökt att taga vara på alla de karaktärsdrag, som traditionen bevarat av segraren vid Jutas. Denne skildrades såsom en arg fritänkare, och detta drag har Runeberg bibehållit, men ser det från sin fria religiösa synpunkt samt har därigenom fått en verkningsfull kontrast mellan början och slutet, början, där den ortodoxe, däste prosten läser sitt anatema över hedningen, och det högstämda slutet, där Döbeln ber sin manliga, sin fria bön. Även den verkningsfulla scenen med den unge läkaren är fritt uppfunnen. Glanspunkten i dikten är skildringen av Döbelns förmåga att elda sin av strapatser utmattade trupp. Sin seger vann han — skriver Montgomery — »med trupper, som nästan beständigt marscherat i 14 dagars tid, de senare två dygnen utan vila, och nu, efter en blodig kamp, stodo hela natten stridsfärdiga i vatten, som räckte till knäna». Denna ju ej vidare poesifyllda sats har i Runebergs dikt vuxit ut till den målande skildringen av korporal Standar »med söndrig sko på ena foten», medan den andra blödde och var bar, av den gamle trumslagar Nord, som slog trögt sin virvel, men slog hårt, av ynglingen, »nyss från plogen tagen», med barmen genomskjuten, men som fått ny kraft, sedan han fått se generalen. Det är med dessa trupper, som Döbeln går till storms och segrar.

Slaget vid Jutas hade blott till effekt att för tillfället rädda återtåget. Sandels' seger vid Virta bro var också blott ett led i reträttens historia. Av de högre svenska officerare, som deltogo i kriget, var Sandels en av de få, som av den senare kritiken tillerkänts en viss fältherreblick. Det var — skriver Montgomery — »svenske anförarens örnblick, som under vapenskiftet upptäckte möjligheten att med en handfull tappre kunna göra ett avgörande slag däri, då han förbytte försvaret till ett djärvt anfall». Det är också den snillrike strategens »örnblick», som är huvudpunkten i dikten, och detta drag har Runeberg på ett verkningsfullt sätt kombinerat med ett annat, som traditionen bevarat av Sandels: hans gourmandise. Det förefaller — skriver Hjertén i sin förträffliga kommentar till dikterna — »som om Sandels själv varit mån om att låta dessa egenskaper framstå med tillbörlig relief, antagligen emedan han funnit dem båda hos sitt fältherreideal, marskalken av Luxembourg, och hos sig själv ytterligare utdanat dem efter detta celebra mönster». Dikten skildrar först Sandels' oerhörda lugn, där han vid sitt frukostbord sitter i Pardala by och väntar på det avgörande ögonblicket, då han själv skall ingripa. Till denna del av dikten finnes ingen motsvarighet i Montgomerys skildring av slaget vid Virta bro. Montgomery nämner icke, att Sandels vid slagets början ej befann sig bland sina trupper, och ehuru han gav Sandels det nyss citerade betyget, åtföljes detta av ett ganska skarpt klander. Att bron över Virta å icke i tid blev förstörd, »måste falla den i övrigt uppmärksamme Sandels till last, vilken försummelse ingalunda ursäktas därigenom, att han befallte dess rivning en timme, förr än stilleståndstiden var tilländalupen», Sandels.

Digitized by Google

och han tillägger, att »det vore lika oförklarligt som oförlåtligt, att han icke, då stilleståndstimmen upphörde, hade på stridsfältet samlade alla sina trupper... om författaren händelsevis ej kände, att det icke var hans avsikt att här vedervåga en kamp på liv och död... Hans egentliga avsikt var blott att i det längsta uppehålla fienden i skydd av de försvarsverk, han här uppkastat.» Reservationerna i Montgomerys omdöme om Sandels har Runeberg således sett bort ifrån och förvandlat generalens senfärdighet till den store fältherrens beräkning. Till det överdådiga, våghalsiga mod, som diktens hjälte visar i den avslutade delen, hade han endast en svag anknytning i Montgomerys relation: »Sandels visade under vapenskiftet både lugn, beslutsamhet, mod och djärv härförarblick.» Ehuru han fått en mängd detaljer från Montgomery — om olikheten mellan de ryska och de svenska klockorna m. m. — är dikten således i allt väsentligt en skapelse av skaldens egen fantasi.

Kulneff. Både Sandels och Döbeln voro födda och uppfostrade i Sverige, där de efter fredsslutet också stannade. Ehuru de under kriget förde befäl över finska trupper, kunde de således knappast betraktas som finnar. För Runeberg betydde också denna nationalfråga intet, och den tredje av den första samlingens hjältar är en ryss: Kulneff. Dikten stöder sig nästan i allt på traditionen. Under kriget hade Kulneff med sina husarer kommit till Jakobstad. Runeberg var då endast fyra år gammal, och det är knappt troligt, att han bevarat något personligt minne av den ryske krigaren. Men däremot levde hågkomsten av dennes besök kvar i staden, ty Kulneff ägde tydligen en sällspord förmåga att vinna hjärtan, och det var från denna tradition, som Runeberg lånade dragen till det ypperliga porträtt, han skapade. Kulneff är ryssen från dennes mest sympatiska sidor, en hurtig krigargestalt, »den främste, där det höggs och stacks, den främste, där det dracks», svag för brännvinet och det täcka könet, godhjärtad och glad, överdådigt tapper: »han kysste och han slog ihjäl med samma varma själ». I hela den finska hären fanns det också icke en soldat, som ej höll den gamle Kulneff kär. Han var vår fiende och han göt vårt blod! Vad mer! Det var hans rätt som krigare. »Att han högg in med fröjd som vi, var det ett ont däri?»

Förhatlig är den fege blott,
Åt honom ensam hån och skam,
Men hell en var, som tappert gått
Sin krigarbana fram!
Ett glatt hurra, ett högt hurra
För varje man, som kämpat bra,
Vadhelst han blev i livet än,
Vår ovän eller vän!

De indelta. Vid sidan av dessa mera heroiska porträtt stå andra, mera realistiska från den indelta arméens lägre befäl. Det första av dessa var av Otto von Fieandt, överstelöjtnanten, som anförde den finska reträttkår, som led nederlaget vid Karstula. Dikten har en viss ton av soldatvisa — såsom man tyckt sig finna också med ett inslag från den finska kalevalametern — och en realism, som mycket väl kan passa hop med den gamle fänrik Stål, i vars mun Runeberg, då han skrev dikten, troligen tänkte sig skildringen lagd. Redan beskrivningen på Fieandts yttre habitus ger oss denna egendomliga blandning av krigare och fredlig lantjunkare, som var så karakteristisk för den indelta arméen: en grå, hemmavävd syrtut, en utnött

Digitized by Google

gammal hatt, fårskinnspäls och becksömsstövlar. Så utstyrd red han med pipan i mun framför sin trupp. Svärdet vid sidan var bara ett bihang — det drog han knappast under hela kriget — och det vapen, han använde, var karbasen, med vilken han, liksom förut på åkern, satte liv i sin trupp. Seg och envis som en finne, höll han vid Karstula ut i sexton timmar. Till slut måste han dock ge tappt och »ge djävulen alltsammans». I början av reträtten tog han saken djupt, tryckte ned hatten i pannan, glömde att taga pipan ur fickan och lät folket gå som det ville. Men redan dagen därpå var han åter som förr, tog sin sup, snäste sin yngre bror, gav en örfil åt en annan och »rökte friskt i Perho sedan». Det är ytterst sannolikt, att Runeberg fått dessa notiser från medlemmar av släkten von Fieandt, och detta är väl sanningskärnan i uppgiften om Sägnernas förhållande till det tillämnade porträttverket. I viss mån fanns porträttet, ehuru mera allmänt hållet, redan förut i major A-sköld, och det är detta, som här skarpare individualiserats. I en annan dikt, Von Konow och hans korporal, få vi en bild särskilt av förhållandet mellan befäl och manskap. Majoren och korpral Brask gräla ständigt med varandra, men äro i själva verket de bästa vänner i världen, sturska och argsinta bägge två. Ehuru Brask i bataljen räddar sin major, har skildringen likväl inga heroiska drag. De finnas däremot i dikten om den tappre löjtnant Zidén, som stupade vid Virta bro. Den not i Montgomerys historia, som gav väckelsen till dikten, innehåller ej mycket: »Fänriken Zidén, som stupade, hade förut utmärkt sig, var belönad både med silver- och guldmedalj för tapperhet, kastade sig i denna drabbning i spetsen för sina Vasabussar på ryssarna, fick flera sår, men fortfor att rycka fram, till dess en kula för pannan sträckte denne hjälte till marken.» Denna notis säger ju föga mer, än att Zidén var en sällsport tapper man. Detta drag ingår hos Runeberg i ett betydligt mera individualiserat porträtt, i viss mån humoristiskt som de båda nyssnämnda styckena, ehuru med en humor av annan art. Det är kanske mindre Zidéns tapperhet än hans originalitet, som rycker oss med. Om »trassel och exercis» brydde han sig ej mycket, och han hade egentligen blott ett kommandoord: »tätt efter i fjäten, gossar!» För honom gällde det bara att gå på och hugga in. Själv rusade han i spetsen för sina Vasagossar utan att se sig om. Det gjorde han också vid Virta bro. Men när han så, träffad av tre djupa sår, segnade till marken och vände på huvudet, fann han blott den gamle korpralen vid sin sida: »Gud sig förbarme, en sådan skam! Nu hava de gått som paddor, nu blevo de efter igen!» Tvärtom, säger korpralen, de ha alla stupat till sista man. Och så svänger Zidén sin slitna hatt: »Hurra, det var flink manöver! Nu dö vi som herrar, vi!» Det är svårt att leta upp en hurtigare och friskare krigsdikt än denna.

Sven Dufva.

De kanske yppersta Sägnerna äro dock de, i vilka Runeberg skildrat mannen i ledet, och bland dem tar otvivelaktigt den äldsta, Sven Dufva, priset framför de andra. Måhända har ingen på svenska skriven dikt blivit mera populär. Med all sannolikhet är den fritt uppfunnen, och försöken att finna några litterära förebilder hava knappt lyckats. Man har framhållit den av Livius berättade sägnen om den tappre Horatius Cocles, som på pålbron höll stånd mot Porsenas här. Men likheten är ju här blott den oväsentligheten, att striden står om en bro; Horatius Cocles och Sven Dufva äro hjältar av alldeles olika art. Däremot ligger det nog en sanning i Hjerténs förmodan, att den gamla, kända folksagan om den yngste och dummaste sonen kan, troligen alldeles omedvetet, ha spelat in i Runebergs fantasi. I sagan är det det föraktade dumhuvudet, som utför släktens stordåd, och det gör även den yngste av sergeant Dufvas pojkar. Hjertén har nog

Digitized by Google

rätt även i en annan punkt. Runeberg hade fäst sig vid några verser i Korinterbrevet, vilka han begagnade såsom motto för Belägringen: »Det, som galet var för världen, haver Gud utvalt, på det han skulle göra de vise till skam, och det svagt var för världen, haver Gud utvalt, på det han skulle göra det till skam, som starkt är.» Sven Dufva i sin enkla pliktuppfyllelse står såsom en motsats till de samtidigt koncipierade porträtten av Cronstedt och Klingspor, och dikten ger därjämte ett uttryck åt Runebergs religiositet. Det är både sant och vackert, vad Hjertén skriver om Sven Dufva: »Lika obetydlig och lätt genomskådad, som han var i livet, lika stor och hemlighetsfull förefaller han, då han utfört sin bragd och gått bort, utan att ens ta emot tack därför; och hemligheten var ingen annan, än att vår Herre hade en avsikt med honom. I Guds hand var han ett ringa redskap, liksom skalden ibland med den manliga ödmjukhet, som var grunddraget i hans egen karaktär, brukade beteckna sig själv som ett bräckligt instrument, en tarvlig bondfiol, på vilken det fallit vår Herre in att stundom spela underbara melodier.»

Männen i ledet.

För en annan sägen, De båda dragonerna, hade Runeberg verkligen fått uppslaget från den antika litteraturen, från Cæsars De bello gallico. Stället handlar om en tävlan i tapperhet mellan tvenne centurioner, och denna skildring har Runeberg i huvuddragen följt. Men den av honom senare tillagda slutstrofen — »Giv åt Stål en penning även, eller tag ock min» — har ingen motsvarighet hos Cæsar och ger hela episoden ett drag av ridderlighet, som icke fanns i den antika källan. I en tredje av dessa dikter, Gamle Hurtig, har Runeberg skildrat veteranens känslor under den ständiga reträtten. På denna har gubben tröttnat: »Bästa konsten mot att retirera är helt enkelt att stå kvar.» Han blir också skonad från att följa med på det nya återtåget från Oravais, ty i slaget stupar han, och då de andra bröto upp, låg Gamle Hurtig kvar på slagfältet och »sov förutan sorg och huvudbry på sin sköna konst att aldrig fly». Minst betydande av de i första häftet intagna dikterna äro nog de två hittills ej nämnda: Veteranen och Torpflickan. Den senare, som har något av folkvisans ton, skrevs väl såsom ett slags kontrast till den i samma samling intagna Molnets broder. Denna slutar ju med den älskade flickans inspirerade ord om den fallne hjälten. Här är motivet det motsatta: torpflickans klagan över fältflyktingen, som »svikit sina bröders hopp och sina fäders jord».

Sägnernas mottagande.

Då första delen av Fänrik Ståls sägner till julen 1848 kommit ut i bokhandeln, stod Runeberg obestritt såsom Sveriges och Finlands störste skald. De, som kunnat tävla med honom — Tegnér, Geijer, Wallin och Franzén — hade redan gått bort. Den ende överlevande av deras släkte var Atterbom, och han hade aldrig haft att glädja sig åt någon sympati från den stora allmänhetens sida. Av de yngre var Almquist redan utskriven. Idyll och epigram, Hanna, Julqvällen, Nadeschda, Kung Fjalar hade väl förut i mångas ögon givit Runeberg den främsta rangplatsen inom den svenska litteraturen, men intet av dessa arbeten hade gripit så djupt in i själva folksjälen som dessa Sägner. Med dem blev han den store nationalskalden ej blott i Finland, utan ock i Sverige, ty hos oss förbiså man — helt naturligt — det specifikt finländska inslaget i dessa dikter, förbiså, att de voro ett uttryck för en ny nationalitet, som just i dem arbetade sig fram. Det var endast få i vårt land, som ägde blick härför, och i Sverige gåvo de därför upphovet till en alldeles falsk föreställning om sinnesstämningen i Finland. Till detta få vi sedan tillfälle att återkomma.

Den andra samlingen.

Titelbladet till Fänrik Ståls sägner var försedd med en I., och meningen var således, att detta första häfte skulle följas av ett andra. Utarbetandet av detta

Digitized by Google

drog emellertid om; några år skrev Runeberg ingen »fänrik» alls, och de flesta tillkommo under de båda sista åren före utgivandet. Den äldsta av den andra samlingens Sägner är Fänrikens marknadsminne, som var färdig på sommaren 1851. 1853 skrevos Den femte Juli, von Törne och Lotta Svärd, 1856 Trosskusken, Munter och Soldatgossen, 1857 Bröderna, 1858 Fänrikens hälsning och Främlingens syn, 1859 Adlercreutz, Wilhelm von Schwerin och N:o 15 Stolt, 1860 Björneborgarnes marsch, von Essen, Gamle Lode och sist av alla Landshöfdingen, som skrevs, sedan häftet redan gått till tryckning.

Björneborgarnes marsch.

Några av dessa dikter falla utanför den fingerade ramen av sägner, berättade av fänriken, så de två soldatvisor, som inleda den andra samlingen: Soldatgossen och Björneborgarnes marsch. Den senare är skriven till en marschmelodi, som härrör från Napoleons tid, den s. k. Austerlitzmarschen, och Runeberg har här tydligen velat dikta en krigisk motsvarighet till den första samlingens Vårt land. Den har också, liksom denna, blivit en nationalsång. Den måste tänkas sjungen av björneborgarne under 1808 års krig, och några verser, som nu lyda: »Fram, fram vårt ädla härjade standar! Än finns en flik med Finlands gamla färger kvar», hade i ett äldre koncept lydelsen: »Fram, fram, trotsiga standar! Mången strid du slitit har, Dock finns en flik med *Sveas* gamla färger kvar.» Dikten är också fylld av en starkare, mera braskande chauvinism, än man eljes finner hos Runeberg, och 1860 passade de stolta orden knappast för det ryska storfurstendömet:

Aldrig skall vår fosterjord
Av våldets makt ur oförblödda bataljoners armar ryckas,
Aldrig ljuda skall det ord,
Att Finlands folk förrått sin fria bygd i nord.

Soldatgossen.

Dylika försäkringar erinra mera om de stortaliga rikssvenska poeterna på 1840-talet än om den så litet skrytsamme Runeberg, och bibehåller man fiktionen, att denna strof sjungits 1808, kom ju den sorgliga verkligheten strax efteråt såsom en vederläggning. Mera äkta i tonen synes mig därför Soldatgossen vara — förmodligen en bland de yppersta, käckaste krigsvisor, som skrivits. Den går ut på ett förhärligande av den gamla soldatstam, som vuxit upp under indelningsverkets tid. Träffande kallar Sylwan hela samlingen Fänrik Ståls sägner: »ett indelningsverkets epos». Gossens far, som redan vid femton år blivit knekt, hade stupat vid Lappo, dennes far på Uttismalm och hans far, en gammal karolin, vid Villmanstrand. Och krigargossen väntar blott att fylla femton år för att också få bli soldat, gå i fält och »dö för ära, land och *kung*». Det sista ordet förtjänar någon uppmärksamhet. Det kan ej avse vare sig Finlands storfurste eller Rysslands kejsare, utan syftar tydligen på Sveriges konung, för vilken gossens far, farfar och farfars far blött. Och därtill kommer en annan sak. Efter 1809 fanns ej längre en finsk armé, i vilken soldatgossen kunnat inträda. På ständernas begäran — som gjordes med tanke på ett eventuellt svensk-ryskt krig och på det ännu pågående — förklarades indelningsverket upphävt. Officerarne fingo bibehålla sina boställen, men soldaterna tillätos blott att till årets slut kvarstanna på sina torp. Någon möjlighet för gossen att välja det gamla fäderneyrket fanns således icke. Denna motsägelse mellan dikt och verklighet är onekligen egendomlig, och den enda möjliga förklaringen synes vara att förlägga visans tänkta tidpunkt till någon månad mellan slaget vid Lappo (den 14 juli 1808) och Borgå lantdag året därpå, men ej ens så passar den in i den faktiska situationen, och

Digitized by Google

det förefaller nästan, som om Runebergs fantasi, då han skrev denna dikt, så intensivt levat sig tillbaka i det forna finska samhället, att han förbisett, att det nya utgjordes av ett avväpnat folk utan ett nationellt försvar.

Främlingens syn.

Även några andra dikter falla utanför de egentliga Sägnernas ram. I Främlingens syn är det icke fänriken, som berättar, utan en namnlös »främling». Hela färgtonen är en annan än i Sägnerna. Något av deras realism finnes icke, utan i stället slår här en fläkt av mystik och romantik oss till mötes. Då främlingen i kvällens mörker far förbi ett palats, fäster han sig vid det gravlikt hemska, det mörka och tomma i detta. Blott ur ett fönster lyste ljus, och i rummet såg han en åldrig kvinna, åtföljd av en svartklädd, vithårig betjänt, som med en kandelaber lyser på tvenne porträtt. Kvinnan var den gamla friherrinnan Ramsay, som varje kväll tog godnatt av sina söner, av vilka den ene stupat vid Lemo, den andre vid Lappo, den ene tjugoett, den andre nitton år. Hela denna skildring är vida mera romantiserad än eljes hos Runeberg, och de båda bröderna Ramsay voro ej så unga, utan resp. 31 och 25 år.

Fänrikens helsning.

Fänrikens helsning är en tillfällighetsdikt, en bland de få, som Runeberg skrivit. Anledningen var en fest, som 1858 firades i Helsingfors till minne av segern vid Revolax. Den är riktad till en av de få kvarlevande från 1808, Gregori Tigerstedt, och har formen av en hälsning från fänrik Stål. Huvudpartiet upptages av en skildring av slaget vid Revolax, i vilket Tigerstedt blev svårt sårad, och motivet i dikten är »Än kommer dag, än är ej allt förbi», vari skalden vill se Finlands lösen för framtiden.

Fänrikens marknadsminne.

De flesta av de övriga äro verkliga »fänrikar», och de inledas med den praktfulla Fänrikens marknadsminne. Dess bakgrund utgöres av det nyss omtalade lantdagsbeslutet i Borgå, i följd av vilket de gamla soldaterna fingo gå från sina rotar. Många av dem blevo därför tiggare. Direkt en sådan är diktens hjälte icke, men hans yrke står tiggarens ganska nära, ty han förtjänar sitt bröd med att sjunga för folket på torg och gator. Det var på en marknad, som fänrik Stål kom att höra honom:

> Gode vänner, män och kvinnor, finns här någon, som mig hör,
> Som vill lyssna till en visa av en gammal granadör.

Med detta gripande verspar börjar dikten. Den gamles stämma var darrande och svag, »skral var sången, priset ringa, hans publik var likaså», »några trasigt klädda pojkar och en glad student och jag». Denna sång, sådan som Runeberg återger den, är likväl minst av allt »skral», den är en bland de mest hänförande hymner till fosterlandet, som skrivits, den skildrar i korta drag hela krigets förlopp, arméens förhoppningar och dess förtvivlan. Och den gamle slutar: Varför fick jag icke falla, där så mången hjälte föll? Sedan jag i Västerbotten blött den svenska sanden röd, »sitter nu jag här på torgen, sjunger för en smula bröd». Men »Gud bevare fosterlandet, det är summan av min sång!» Därefter följer den lika överlägsna epilogen. På torget har en vagn stannat, och i denna sitter en ordensprydd general. Fänriken känner igen honom, ty såsom kapten hade generalen kämpat med vid Lappo och vid Salmis. Den gamle granadören, som gått omkring och samlat slantar för sin sång, kommer till sist fram till vagnen, »böjde djupt sitt gråa huvud och stack fram sin slitna hatt». Men den höge herren ryckte häftigt hatten ur den gamles hand, och »inom en minut låg den gamles skatt av slantar slagen över torget ut». Jag har hört din sång, och jag har kämpat för samma jord som du:

Digitized by Google

»Det är sant, att lyckan svek oss under mången blodig dag,
Det är sant, att våra segrar byttes snart till nederlag.
Men ödmjuka oss behöva vi för ingen man ändå,
Och jag bär min hatt på huvu't, bär du, gubbe, din också.

— — -- — — — — — — — — — — — — — —

Därför äro vi kamrater, därför kom och sätt dig här,
Glatt vi dela må det mindre, när det större lika är,
Jag har guld, om du behagar, jag har tak och bröd för dig,
Du må ha din sena trevnad och din vackra sång för mig.»

Och i samma stund i vagnen satt den gamle granadörn;
Folket skilde sig med vördnad och gav plats från hörn till hörn,
Och jag hörde vagnens rullning, där den for längs gatan ner,
Men min blick var skum av tårar, och jag såg den snart ej mer.

Samma grundtanke, som ligger bakom denna dikt, kommer också, ehuru i en annan form, fram i Von Essen: föreningsbandet mellan hög och låg, som kämpat med i Finlands sista krig. Matts kusk, en gammal soldat, har på Essens egen häst ridit i kapp med en kosack, som skröt av att ha en flinkare springare. Och nu vill den hetlevrade Essen låta honom smaka hundpiskan för detta sätt att handskas med hästen. Men det tänker den gamle soldaten ej finna sig i, utan förklarar, att han i så fall skall sparka tillbaka. Det slår an. Det där — säger Essen — har du från forna tider. Här har du en blank dukat, sök dig nu »en duktig och stursk kamrat och drick ett glas för vår ära»: Von Essen.

Och tack för det vackra minne,
Du väckt i mitt hjärta, du,
Och tack för ditt arga sinne —
Och drag åt helvete nu.»

Den strofen är ju också värd sin dukat! Mindre lyckade än i den första samlingen synas mig däremot de båda porträtt vara, som Runeberg i den andra giver av krigets »hjältar» i högre mening. En bland dem, vilka Runeberg redan 1846 tänkt besjunga, var den tappre Duncker, men skalden tyckes aldrig hava fått något riktigt grepp på hans personlighet. I ett brev skriver Runeberg: »Många för sig intressanta och ärofulla bragder finnas väl omförmälda i historien eller traditionen, men av dem allena blir ingen diktning; de måste tillika äga en bakgrund av individualitet, ur vilken de framstiga och ur vilken de få saft och liv.» Det är möjligt, att Duncker saknade det mått av originalitet, som fordrades, för att Runebergs porträtt riktigt skulle lyckas. Han såg sig därför nödsakad att avstå från det realistiska porträttet och ägnade Duncker i stället en dikt, Den femte juli, som är en bland de vackrare i samlingen, ehuru visserligen icke såsom något Duncker-porträtt. Den är snarast en hyllning åt den finska naturen. Den femte juli, Dunckers dödsdag, för fänriken den unge studenten ut ur byn och ned till stranden, pekar på naturskådespelet framför och frågar: »Säg, kan man dö för detta land?» Skildringen av den finska naturen flätas sedan samman med minnet av Dunckers tapperhet och fosterlandskärlek, ty — så slutar dikten — »det var för denna brud, han dog». Egendomligt nog har Runeberg heller ej fått något riktigt grepp på Adlercreutz, vilken i sin egenskap av född finne sna- Duncker, Adlercreutz och Schwerin.

Digitized by Google

rare borde ha haft hans sympatier än Döbeln och Sandels. Det moment, han valt, är segern vid Siikajoki, men Adlercreutz har knappt inspirerat honom som de båda andra hjältarna. Enligt min mening står den dikt, han ägnat den unge Wilhelm von Schwerin, högre. Han hade där en ypperlig källa, ett brev från Schwerin, vilket 1859 publicerats i Illustrerad tidning. Enkelt och flärdfritt redogör Schwerin där för sina föräldrar för sitt deltagande i drabbningarna vid Ömåssa och Oravais. Man kan förstå, att enkelheten och det frasfria mod, som prägla detta brev, skulle gripa just en så befryndad natur som Runeberg, likaså Schwerins öde att redan i den första ungdomen få stupa för sitt land. Och allt detta kommer ypperligt fram i dikten, som endast däri avviker från verkligheten, att Runeberg, som det förefaller, låter Schwerin stupa vid Oravais, under det att han avled först två veckor senare, dels av sina sår, dels av fältsjuka.

Lode och Von Törne.

Två andra dikter äro något i samma stil som Von Fieandt: Gamle Lode och Von Törne. Den förra dikten är onekligen svagare. Början, som skildrar den fromme överstelöjtnant Lode, vilken före varje sammandrabbning trofast läser sitt Fader vår och efter stridens slut söker upp de sårade, är vacker, men avslutningen faller ur tonen. Von Törne hör däremot till de förträffligaste styckena i samlingen. Fänrikens drastiska berättarton är här ypperligt återgiven, och man får det kanske mest levande porträttet av den indelte officeren, som sköter sina soldater på samma patriarkaliska sätt, som han i freden skött sitt husfolk och sina torpare. Det första utkastet till denna ypperliga figur hade Runeberg gjort redan i sin förut omtalade roman, i major A-skölds person. Men i »sägnen» höjer sig skildringen till den dråpligaste humor.

De gemene.

De starkaste sympatierna hade Runeberg fortfarande nog för de »gemene». För den första samlingen hade han skrivit Sven Dufva, De två dragonerna och Gamle Hurtig; för den andra skrev han Trosskusken, N:o femton Stolt, Lotta Svärd och Munter. Den allvarligaste av dessa är Trosskusken. Lat, okammad och otvättad kör den gamle Spelt sin Grålle, och alltid äro de sist i trossen på färden mot norr: »Hästen gick i sömnen, gubben sov på kärran», och för gycklet var han okänslig. »Så omsider nåddes Siikajokis strand», och nu var återtåget slut. Spelts kärra, som förut varit sist, blev nu den första, och gubben själv hade rakat och tvättat sig. När man frågade honom efter orsaken till denna förändring, blev svaret: »Långsamt far man, när från eget land man far.» »Varför skulle jag mitt gamla anlet två? Mera öppet hade blygseln synts därpå.» Men nu är det annat. »Natten är förliden, dagen lyser klart! Förr så var det brådska, då vi mest bort rasta; ädle, unge herre, nu är tid att hasta.» Patetisk, men realistisk i tonen är också den förträffliga N:o femton Stolt, den enda, utom Molnets broder, som behandlar även allmogens deltagande i kriget. Hjälten är den trasige landstrykaren, som aldrig haft ett hem, ej ens ett namn: »Fähund har man mig kallat mest.» Men efter slaget vid Lappo, där han kämpat med bland de främste, ger Döbeln honom vapenrock och soldatnamn: N:o femton Stolt. Och

Nu sken på hans hjärta för första gång
En strimma av sol och vår,
Och ur smultna källor, med hejdlöst språng,
Framströmmade tår på tår.

Förträffligt är ock porträttet av den käcka marketenterskan Lotta Svärd, för vilket Runeberg möjligen fått uppslaget från Béranger, som han högt beundrade. Men mer än själva uppslaget — att skildra marketenterskan — kan han ej hava

Digitized by Google

fått från den franske vissångaren, ty dennes »vivandière» är ung, och dikten sysslar mest med hennes »amours», under det att Lotta Svärd är en väderbiten madam, något av en barsk korpral, eller kanske rättare en mor för soldaterna, lika finsk, som den vackra Catin är fransyska. Gumman har sina komiska sidor, och dem har dikten tagit vara på, ty »något tålte hon skrattas åt, men mera hedras ändå». Glansnumret i den andra samlingen är dock Munter, motstycket till Sven Dufva i den första. Något dumhuvud som denne är han likväl icke, och det till en början mest framträdande draget hos honom är hans oförbränneligt goda lynne och hans smak för korta, träffande uttryck. Men bakom detta trygga, goda lynne döljer sig ett annat karaktärsdrag. Munter har samma plikttrohet som Sven Dufva och samma förmåga att enkelt och utan fraser offra sig själv för andra. Då befälet är samlat hos generalen till överläggning, kommer en granat inträsande i salen, Munter tar tag i den, bär ut den och räddar de andra. Men granaten kreverar, och det blir Munters slut. »Han sprack den saten», var hans sista ord. Dikten börjar med en rent överlägsen scen: Munters likbegängelse. Två soldater ha grävt gropen, och likföljet utgöres av fyra andra, tre korpraler, fänrik Stål, prästen och Adlercreutz. Så stiger korpral Buss fram och håller liktalet — drastiskt, som man kunnat vänta av den gamle knekten, men med en porträtteringskonst, som sällan överträffats. Talet har något av vad man skulle kunna kalla storslagenhetens humor. Munter blir en hjälte, ehuru utan något spår av hjältelater, en bild av *folket*, sådant varje fosterlandsvän vill se just *sitt* folk. Och efter detta tal tycker man, att icke mycket vore att tillägga. Men Adlercreutz träder fram, kastar den första skoveln mull på kistan, »litet stoft av fosterjorden», och så håller också han ett tal — kort, endast tre ord: »Han var finne.»

Runeberg med maka och sonen Fredrik på trappan till Kroksnäs 1863.
Detalj ur en gruppfotografi.

Bröderna.

Dessa dikter, i vilka Runeberg skildrat befäl och manskap från kriget, fylla nästan hela den andra samlingen. Denna innehåller blott en enda indignationsdikt: Bröderna, i vilken Runeberg uppgiver sig återge en gammal sägen. Den är riktad mot befälet på Sveaborg, som icke vägrade att underkasta sig Cronstedts order att kapitulera. Men sägnen tyckes antingen hos Runebergs sagesmän eller i hans fantasi hava undergått högst betydande förändringar. De båda »bröderna» Wadenstjerna voro i verkligheten icke bröder utan svågrar, det kom visserligen till ett uppträde dem emellan med anledning av Sveaborgs kapitulation, men efter detta blevo de åter försonade, och Carl Wilhelm Wadenstjerna var aldrig den av samvetskval jagade vagabond, som dikten skildrar. Dikten visar likväl, huru starkt, ännu efter mer än femtio år, skamkänslan över förräderiet på Sveaborg levde kvar.

Landshöfdingen.

Såsom ett motstycke till Bröderna har Runeberg skrivit Landshöfdingen, och här avviker hans dikt föga från verkligheten. Den man, vars mod och vars

Digitized by Google

vördnad för svensk lag Runeberg här förhärligar, var icke krigare och ej heller finländare till börden. Olof Wibelius var född i Värmland och hade 1803 blivit landshövding i Kuopio. Efter krigets slut flyttade han tillbaka till Sverige och blev landshövding i Karlstad. Den episod, som Runeberg behandlat, är lånad från en brevväxling. Den ryske generalen Buxhœvden hade i en proklamation utsatt ett vite för de finska officerare, som ännu befunno sig kvar vid armén. Återvände de icke till sina hemorter, skulle deras löner och boställen indragas och deras egendom konfiskeras. Härpå svarade Wibelius med att i en skrivelse till Buxhœvden åberopa Sveriges rikes lag: »Det ingen kan annars mans rätt förverka, ej mannen hustruns, ej gäldenären borgenärens... Om nu de i deras tjänste- och trohetsplikt stadde herrar militärer av finska arméen förverkat deras egendom för ett brott, dem förut okänt, så förenar sig icke med lagen, att deras hustrur och deras borgenärer skola straffas för vad människor och gäldenärer brutit, och följaktligen ej hustrurnas lott i boet, ej borgenärernas försträckningar gå förlorade... Mitt åliggande är att bibehålla lugn och befreda var och en under lagarna, och det skall jag av alla krafter som en redlig man vaka före, tills jag det ej mera förmår, då medvetandet av uppfyllda plikter skall följa mig till olyckan, tiggarkojan eller graven.» Denna skriftväxling har i dikten förvandlats till ett mera dramatiskt uppträde. Medan Wibelius sitter på sitt ämbetsrum, inträder den ryske generalen i detta, och med segrarens rätt befaller han landshövdingen att utfärda den nyssnämnda förordningen. Men då reser sig Wibelius vid domarbordet, på vilket Sveriges lag ligger, fäster sin blick på denna och svarar:

»Här är vår vapenlösa trygghet än,
Vår lag, vår stora skatt i lust, i nöd;
Er härskare har lovat vörda den.
Den vädjar till hans stöd.

— — — — — — — — — — — —

Om det är brott att kämpa för sitt land,
Vartill vart ädelt hjärta svarar nej,
Så utkräv straff av män med svärd i hand,
Av barn och kvinnor ej.

Ni segrat, makten tillhör er i dag.
Jag är beredd, gör med mig, vad ni vill!
Men lag skall överleva mig, som jag
Långt efter den blev till.»

— — — — — — — — — — — —

Det bistra uttryck, krigarns anlet haft,
Var borta. Varmt han mötte gubbens blick,
Han tog hans hand och tryckte den med kraft
Och böjde sig och gick.

Denna dikt är en bland de stoltaste, som Runeberg skrivit, och Sveriges rikes lag, vartill Wibelius vädjat, blev också under många och långa år det vapenlösa landets värn mot det ryska förtrycket. »Landshöfdingen» var den sista »fänrik», som Runeberg skrev, och

Digitized by Google

i denna hyllning åt den lag, som i århundraden förbundit Sverige och Finland, tonade således krigsdiktningen ut. Något tredje häfte blev aldrig allvarligt ifrågasatt. Ett par tre nya stycken voro visserligen påtänkta, men blevo aldrig utförda, och i maj 1862 skrev Runeberg till Beskow: »Åt Fänrik Stål har jag dock sagt ett långt, sannolikt evigt farväl. Alla motiver inom detta område äro så tämligen medtagna redan; åtminstone har jag svårt att hitta på några, som icke skulle mer eller mindre beröra redan förut använda.»

Psalmdiktningen.

Orsaken att den andra samlingen krävt så lång tid, låg delvis däri, att Runeberg hindrats av andra arbeten. Sistlidne höst (1853) — berättade Runeberg för Beskow — »skrev jag några sånger för Fänrik Stål. Kanske hade det burit sig att då fortsätta på samma stråt, men jag blev just under farten inkallad till ledamot i vår psalmbokskommitté och måste vända hela min håg däråt.» I Finland gällde ännu 1695 års gamla svenska psalmbok, vilken i Sverige efter skilsmässan blivit ersatt av den Wallinska. Även i Finland ansågs nu denna gamla psalmbok otidsenlig, och för att revidera den nedsattes en kommitté med ett arbetsutskott, bestående av Runeberg, Lille och Stenbäck, varefter deras förslag skulle granskas av den större kommittéen. Arbetsutskottet sammanträdde i februari 1854 och hade sitt förslag färdigt i mars 1856. Det var avfattat av Runeberg ensam och endast granskat av de båda andra. Skaldens rörelsefrihet vid arbetet — skriver Heikel — »var på många sätt inskränkt. De gamla psalmernas icke blott anda och kärna, utan även uttryckssätt, form och nummerföljd måste så mycket som möjligt bibehållas. De nya psalmer, som skulle ersätta ett antal gamla, andelösa, borde åtminstone få en yttre likhet med dessa. Skalden var dessutom tvungen att arbeta forcerat för att få arbetet färdigt inom den fastställda tiden av två år.» Pegasus hade därför i viss mån blivit arbetshäst. Mitt förslag — skrev Runeberg till Beskow — genomgicks i arbetsutskottet »rad för rad och ord för ord, vägdes, klipptes, fylldes, jämkades med en sorgfällighet, som skonade varken person eller möda. Varje uttryck, som icke ansågs hålla prov, förkastades utan krus, och ett nytt antogs på förslag av än den ene, än den andre — karl den, som först fick ett bättre framkläckt. Bror kan föreställa sig, vilken ansträngning ett sådant smedsarbete med rimmande på fläcken och i kapp, fortsatt under mer än en månads tid, skulle kosta oss.» Att den poetiska inspirationen därvid skulle komma till korta, var en naturlig följd, och psalmdiktare var Runeberg av naturen knappast. Han var en varmt religiös person. Men han var varken ortodox eller teolog. De psalmer, där han, enligt min mening, lyckats bäst, äro också

Digitized by Google

de, i vilka han kunnat giva uttryck åt sin fosterlandskärlek, såsom i »Bevara, Gud, vårt fosterland», där vi igenkänna klangen från Fänrik Ståls sägner. Högst står likväl den underbart sköna parafrasen av Davids 137:de psalm, särskilt om man uppfattar den djupa känsla, som dallrar bakom orden. I Runebergs bearbetning har den israelitiska psalmen fått en underton av Finlands frihetsbön under det ryska förtrycket:

Vid älverna i Babylon
Hur tungt de dagar flöto!
Vi mindes Sion fjärran från
Och bittra tårar göto.
I pilträn, jämte strömmars lopp,
Vi hängde våra harpor opp,
De strängaspelen klara;
Vem ville spela mer i band,
Vem sjunga i vår träldoms land,
Vem kunde glader vara?

— — — — — — — — — —

Jerusalem, din helgedom,
Om jag den kan förgäta,
Må tungan låda vid min gom
Och glöd mitt hjärta fräta!
Till dig, mitt hem av frid och ljus,
Min konungs borg, min faders hus,
Jag längta vill och fara.
Där får jag spela utan band,
Där sjunga i min frihets land,
Där kan jag glader vara.

Av den finska allmänheten mottogs den Runebergska psalmboken med ett livligt bifall, och ett uttryck för detta var den nationella hedersgåva på 72,000 mark, som överlämnades till skalden. Kritiken kom från teologiskt håll. Den hade börjat redan i arbetsutskottet, där den pietistiske Stenbäck tyckte sig i Runebergs psalmer sakna det inre kristliga livet: »Sådant räcker Runebergs poesi ej till; i stället för utgjutelser av ett hjärta, där gudsfruktan och kärlek lever, har hon merendels utvärtes reflexion, poetiskt utmärkt vacker, men ingen psalm.» Kritiken gjorde också, att regeringen påbjöd en ny revision, och därmed kom företaget i stöpet. En ny psalmbok antogs först av 1886 års kyrkomöte. I denna ingå 53 av Runebergs psalmer, »men ingen i fullt oförändrat skick, många starkt omarbetade».

Dramatiskt författarskap.

Sin största insats hade Runeberg gjort med Fänrik Ståls sägner. Efter 1860 syntes det, som om hans intresse skulle komma att vända sig åt dramatiken. Alldeles oförsökt däri var han icke. Redan på 1830-talet hade han skrivit ett litet versifierat lustspel, Friaren från landet, 1845 eller 1846 hade han påbörjat den förut omtalade komedien Belägringen, 1852 kom han ganska långt med ett annat lustspel, Trassel, och nu, 1862, fick han verkligen ett versifierat lustspel, Kan ej, färdigt. Det är, såsom Warburg riktigt framhållit, i den Heiberg-Hertzska sti-

Digitized by Google

len, visserligen ej betydande, men ganska täckt. Viktigast var dock, att han under dessa år avslutade sitt stora sorgespel Kungarne på Salamis. Detta drama kom ut den 17 december 1863. Två dagar senare inträffade den stora vändpunkten i skaldens liv.

Slaganfallet.

Med sin yngste son hade Runeberg den 19 december begivit sig ut på rävjakt. Medan han stod i snön, kände han sig plötsligt illamående, satte sig i slädan och for hem. Då han kom fram, var han medvetslös. Han hade fått ett slaganfall, som gjort honom mållös och förlamat hela den ena sidan. Efter några månader blev han väl bättre, men armen förblev lam, och det var endast med svårighet han kunde tala. För sitt återstående liv var han dömd till en stackars hjälplös sjuklings overksamhet och till andras hjälp. För det mesta var han sängliggande, och under flera år kunde han ej läsa. Men han tyckte icke om, att man beklagade honom. Då han mottog en hälsning till »den stackars Runeberg», svarade han: »En stackare är fan, som är utan själ, brukade vi säga förr i Vasa.» Och i det längsta höll han sig uppe. Nyblom, som 1869 besökte honom, skriver om sitt intryck: »Att han ännu i lidandets dagar skulle göra intryck av en jätte, bredaxlad, lång och med högburet huvud, det hade jag ej kunnat föreställa mig. Dessutom var nu mörkret kring hans öga dolt av glasögon med silverbågar; blicken var klar, livlig, till och med skälmsk, och i flera timmar kunde han, visserligen långsamt och besvärligt, men dock tydligt och med det redigaste tankeinnehåll samt det livligaste minne av personer och förhållanden samtala.» Efter detta levde han ännu i flera år, på det ömmaste vårdad av sin ädla, storslagna hustru. Först då våren 1877 närmade sig, gåvo hans krafter vika. Den 28 april yttrade han till sjuksköterskan,

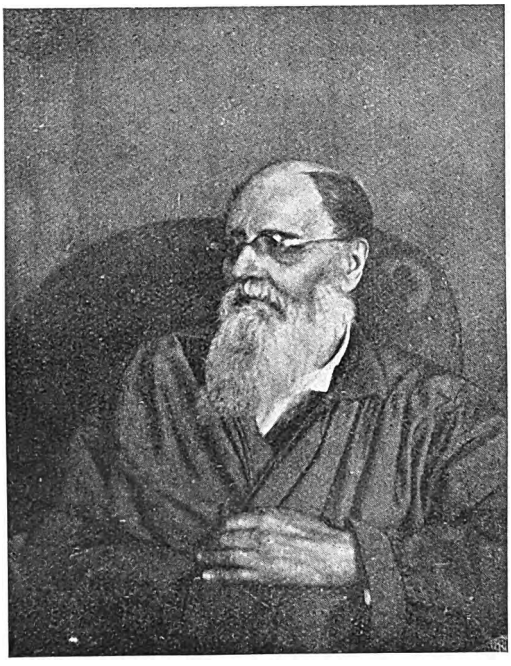

J. L. Runeberg.
Fotografi av sonen Fredrik Runeberg. 1875. Tillhör Runebergs hem i Borgå.

Digitized by Google

som fått efterträda den vid denna tid nästan blinda fru Runeberg: »Jag går nu bort. Ingenting är numera ogjort. Barnen äro alla stora och sköta sig själva. Sen kommer du också efter, men då är du inte mer min tjänarinna, utan då äro vi bägge lika.» Efter detta låg han mest och dåsade. Den 6 maj somnade han för evigt in. Slutet — skrev hans trofaste vän Strömborg i sin dagbok — »var lika fridfullt, som hans tillstånd varit under sjukdomens senaste stadium alltsedan medlet av april och kanske litet längre tillbaka. En skönare död kunde man ej önska honom. På själva bönsöndagen vandrade han bort till de sälla landen.»

* * *

Slutord.

Då Runeberg 1851 gjorde sitt enda besök i Sverige, träffade han även samman med kungahuset. Det berättas, att kronprinsen — den blivande Karl XV — efter ett längre samtal med skalden skall hava yttrat, att det var »en förbannat duktig karl». Det var en orlovssedel, som Runeberg förmodligen satte större värde på än på alla de vackra ord, som han i de många och granna talen fick höra om sitt skaldskap. Ty skulle han själv ge ett gott omdöme om en person, begagnade han gärna samma uttryck: »en duktig karl». Sådana äro ock hans älsklingsfigurer; det är »masur» i dem alla, i von Törne, i Fieandt, i Munter, i Lotta Svärd. Klemighet tyckte han icke om, och i skolan använde han, liksom von Fieandt, gärna karbasen för att hjälpa upp »icke modet, endast farten» och »klämde till för kung och land», men var icke dess mindre — eller kanske just därför — älskad av sina pojkar. I sitt hem var han en enväldig herre, som man, om han inte varit så god och så glad, kunde frestas att kalla en hustyrann. Hans hustru — denna överlägsna, fina kvinna, som så väl passade till att vara maka åt en stor man — skrev om honom: »Ingen är stor i sin kammartjänares ögon, säges det, och dock var Runeberg stor i mina. Visserligen var ock han människa, hade fel och brister, som en sådan alltid har. Kanske skulle man dock icke kunna fullt älska en varelse, som vore alldeles utan brist. Själv påstod han åtminstone någon gång, att man väl skulle kunna beundra, men icke fullt älska en sådan. Det oaktat svarade han mig en gång, då jag frågade, varför han var så sträng mot mina brister, då han var så överseende mot främmande: vad bryr jag mig om främmande och huru de bete sig, men du, du får icke ha några fel.» Denna uppgift att vara felfri var ju icke så lätt, men fru Runeberg löste den, så gott en människa överhuvud kan det, och

Digitized by Google

skalden hade under hela sitt liv att glädja sig åt ett sällsport lyckligt familjeliv. Familjelivet var för honom ett, friluftslivet ett annat, och det satte Runeberg lika högt som det förra — som det förefaller *över* sitt skaldskap. Särskilt på somrarna, då han bodde på Kroksnäs, lät han i regeln vitterheten ligga för att i stället ströva kring i skog, i mark och på sjö, och han var en väldig jägare och fiskare. Utan detta friluftsliv hade han nog ej heller kunnat skriva sina dikter, i vilka ett så genomgående drag är den nära samhörigheten med naturen. Att grubbla och hänga näsan över boken låg icke för hans lynne, och av sällskapslivet var han också road, d. v. s. icke av några stora fester, utan av ett glatt samspråk med några goda vänner, och då var han icke så noga om tiden. Arkivarien Kullberg från Stockholm berättar, att han tillsammans med två docenter från Helsingfors sommaren 1858 besökt Runeberg på Kroksnäs, och där varade symposiet från klockan 7 på kvällen till klockan 7 på morgonen. Det var icke något undantag, ty Runebergs hem var sällsport gästfritt, och för fru Runeberg kunde detta ofta bli ganska besvärligt. Men hon tog det med jämnmod: »Mången gång, isynnerhet på senare tider, kunde väl ock hända, att Runeberg, när besökande infunno sig, kom in till mig och gjorde en litet mauvaise mine över att hava blivit störd, men inom en liten stund var han redan livad, och när tid blev om aftonen att skiljas, använde han all möjlig övertalningsförmåga för att förmå sina gäster att dröja, ja, natten om och stundom ännu följande dag, och kunde bli helt förtretad, om gästerna voro envisa och icke läto övertala sig . . . Hans förmåga att vaka, liksom andra tider att sova, var anmärkningsvärd, och jag brukade påstå, att hans natur i avseende å sömn förhöll sig som kamelens till vatten. Att i gott sällskap vaka ett par dygn å rad, räknade han alls icke på, likaså att stiga upp före solen för jaktfärder . . . Icke alltid var det endast i hemmet, som han så kunde hålla ut, ehuru helst där. Stundom sedan ett sällskap hade varit tillsammans långt utöver vanlig sällskapstid, kunde han ock hämta så många, som han därav lyckades samla, för att ännu i hemmet fortsätta. I allmänhet tyckte han dock mindre om att sålunda flytta bo och mente, att efter avbrottet glädjen ej alltid ville komma rätt i gång.» Även i det fallet var Runeberg således »en duktig karl», i vilken det fanns gott om »masur».

Av Runeberg såsom sällskapsmänniska har man svårt att av de bevarade anteckningarna få någon levande föreställning. Av breven — och även av dikterna — framgår dock, att han i det fallet var mycket olik Tegnér. Så vitt man kan finna, var Runeberg alls icke spirituell såsom den svenske skalden. Hans genialitet — skriver

Digitized by Google

Warburg alldeles riktigt — var »tydligen mindre personlighetens än konstnärens». Några bitande sarkasmer såsom Tegnér tyckes han aldrig hava slungat ut, och han kan knappt hava »bländat» såsom denne. Men det hindrar icke, att också han såsom sällskapsmänniska kanske varit lika medryckande som Tegnér, ehuru på ett annat sätt. Själv har jag naturligtvis aldrig kommit i beröring med den store skalden; när han fick sitt slaganfall, var jag ett barn. Men jag var nära vän med hans son, bildhuggaren Walter Runeberg, och enligt alla uppgifter voro de i sätt och lynne mycket lika. Walter Runeberg var en bland de mest förtjusande människor, med vilka jag i livet råkat samman. Han hade sin fars förmåga att »hålla ut». Ehuru han hade ett gott huvud, kunde ej heller han sägas vara spirituell, men likväl hade man knappt så roligt tillsammans med någon annan som med honom. Han hade en stilla, älskvärd humor, som tydligen också fadern hade, men som Tegnér saknade. Egentligen kunde man dock icke säga, *varuti* just hans älskvärdhet bestod. Den fanns likväl, spred icke blott glädje utan också värme i sällskapet, och jag medger, att man hade mycket svårt att bryta upp, då man råkat i lag med honom. Man hade själv roligt och såg, att han också hade det. I hans sällskap fick man lätt att tala och var icke så dum som eljes. Man hade alltid *fått* något — vad det nu kunde vara — och så vitt det var möjligt, kände man sig en tid efteråt som en bättre människa. På samma sätt föreställer jag mig fadern. Det starkaste intryck, man får av hans personlighet, är dess sällsporda själssundhet, som så starkt skiljer honom från de rikssvenska romantikerna, endast med undantag för Geijer. Och av dennes profetlater hade Runeberg, så vitt man kan se, ej lagt sig till med några. Han var en enkel och naturlig människa, visserligen utan någon falsk blygsamhet, men också utan all andlig högfärd. Jag misstänker, att om man kom till honom med en djup känsla för hans överlägsenhet, försvann denna känsla ganska snart inför naturligheten i hans väsen. Med hans enkelhet sammanhängde ock, att han, trots sin sällskaplighet, ej tyckte om fester, allraminst sådana, för vilka han själv var föremål. De granna talen pinade honom, och själv var han — också här en motsats till Tegnér — ingen talare. Då universitetet hade utnämnt honom till teologie doktor, nödgades han väl vara med om promotionsmiddagen, men under promotors tal satt han och stirrade envist ned på sin tallrik. Efteråt frågade denne honom, vad han tänkt på, då han såg så djupsinnig ut: »Jo, jag tänkte, ack den, som nu vore i Kroksnässundet och hade framför sig en kull änder, som sökte dölja sig i den täta vassen.» Sverigebesöket och resan hem

Digitized by Google

voro därför mycket ansträngande för honom. I Uppsala hade man naturligtvis anordnat en stor fest för honom. Men — berättar fru Runeberg — »sedan han stått och på sexan avhört ej mindre än fem tal å rad och icke var i stånd att det ringaste få komma i tal med studenterna, trött och utbråkad av Stockholmsregementet på förhand, blev han så uttröttad och förtretad, att han vandrade sin väg från hela kalaset». Festerna fortsattes i Finland. Från Ny Karleby följde man honom till Jutas, och där blev det tal och champagne. Då man hållit på en stund, och en talare ville föreslå en skål för skaldens maka, tyckte Runeberg det vara nog: »Farväl, mina herrar! Den, som vill min hustru väl, skall icke supa ihjäl hennes man.»

I olikhet mot de svenska romantikerna var Runeberg icke någon vidare boksynt man. Med de klassiska auktorerna var han väl förtrogen, men hans beläsenhet i den moderna litteraturen var jämförelsevis begränsad, och ofta var det frun, som fick rikta hans uppmärksamhet på de böcker, han sedan läste. De litterära impulserna för hans diktning äro därför jämförelsevis få, och denna har också en friskhet och en frihet från den lärdomstyngd, som stötte den stora allmänheten tillbaka hos så betydande skalder som Atterbom och Stagnelius. De författare, på vilka han satte det största värdet, voro Shakspere, Cervantes och Walter Scott, och det gemensamma för alla tre var deras realism och deras humor. Goethe, vilken såsom lyriker ju stod honom så nära och för vars antikiserande dikter han även borde hava hyst sympati, slog däremot icke vidare an på honom — med undantag för Hermann und Dorothea, som utan tvivel påverkat Hanna. Att Runeberg — skriver hans hustru — »aldrig *studerade* Goethe, tror jag mig tryggt våga påstå, ja, att han icke läst på långt när alla dennes verk. Bland dem skattade han högst Hermann und Dorothea, tror jag mig utan att misstaga mig kunna säga. Med Iphigenie hörde jag honom yttra sig vara icke tillfredsställd.» I Runebergs bibliotek i Borgå finnas på tyska blott Wilhelm Meisters Lehrjahre samt några andra arbeten i översättning, däremot icke Goethes lyrik. Förmodligen stöttes Runeberg tillbaka av kylan och förnämiteten i Goethes väsen samt av hans brist på realism och humor. Den franska litteraturen slog alls icke an på honom, och det var endast få franska skalder, som funno nåd för honom; högst lär han hava satt George Sands bynovell La petite Fadette. Den franska retoriken tilltalade honom icke, lika litet som Tegnérs.

I denna ringa beläsenhet ligger en skillnad mellan Runeberg och de rikssvenska romantikerna. En annan var hans föga utvecklade intresse för filosofisk spekulation. Man har visserligen ibland velat göra

Digitized by Google

Runeberg till panteist, men det är att sätta en alldeles för filosofisk etikett på en världsåskådning, som för en sund och frisk friluftsmänniska som Runeberg är ganska naturlig. Bakom hans dikter ligga inga djupsinniga idéer, som blott den filosofiskt skolade kommentatorn kan upptäcka, och själv hade han intet sinne för t. ex. Atterboms poesi. Det är just enkelheten i Runebergs diktning även i detta avseende, som gjort denna så oerhört populär.

Över huvud tyckte han icke om att uttala sig i de allmänna frågor, som upprörde hans samtid. Någon dagspolitiker blev han aldrig, och då han enstaka gånger, enskilt, uttalade sig i någon fråga, var det alltid med en sällspord måttfullhet, opartiskhet och rättfärdighet — också detta i motsats till den lättantände Tegnér, som var ögonblickets och överdrifternas man. Men rakryggad var Runeberg alltid och visste också att sätta sig i respekt både hos censorn och hos den ryske generalguvernören. Den förre fick i hans manuskript icke stryka annat än rena bagateller. Då han fordrade, att slutstycket i Döbeln vid Jutas skulle ändras (O, fosterland, vem spanar dina öden etc.), svarade Runeberg bestämt nej. Generalen yttrade då, att han måste neka sitt imprimatur till samlingen i dess helhet. Det oaktat förklarade Runeberg bestämt, att han icke tillät någon ändring och att det hellre fick vara med tryckningen. Därpå tog han sitt manuskript och beredde sig att gå. Det imponerade: Nå, giv hit det då! Och så fick han påteckningen. Men även generalguvernören hade respekten inne. Då studenterna på en fest sjungit Björneborgarnes då ännu otryckta marsch, skrev generalguvernören Berg till ministerstatssekreteraren Armfelt, att han »funnit, att denna poesi bättre skulle passa i ett Garibaldiläger än i en samling av finska studenter. Den finske versmakaren har 1860 trott sig böra i tankarna återflytta sig till året 1808, då finnarnas strid mot ryssarna ännu var berättigad. Under denna förevändning appellerar han till dolk och till blod. Censuren har ej vågat förbjuda tryckningen av fruktan att misshaga studenterna och universitetet, om den hade sekvestrerat ett arbete av Finlands och Sveriges nationalskald.»

Ehuru Runeberg således ej tog del i dagens partistrider, verkade han på sitt sätt. I ett brev till Ilmoni 1854 skrev han: »Jag har i all min tid velat vara så långt bort från politiken som möjligt och tror, att mitt tillgörande i så stora affärer som de, vilka nu pågå, betyder mindre än intet. Och därför, goda broder, anser jag mig vara icke mindre varm för mitt fäderneslands intressen; jag vill blott icke direkt gripa uti dem, utan söka efter mitt mått befrämja dem genom att troget verka inom det lilla område, som mig givits att

Digitized by Google

arbeta uti.» Detta område var diktkonsten, inom detta höll han sig strängt och kom därför måhända att uträtta mera, än om han splittrat sin verksamhet. Att den modlöshet, den slappa undfallenhet och den brist på patriotism, som Finlands historia 1808 visar oss, på 1840-talet kom att avlösas av en nyvaknad fosterlandskärlek, var till en väsentlig del en följd av Runebergs insats. Det är sant, att han gav en i viss mån falsk bild av kriget. För det första hade det ej alls de stora proportioner, som man av Fänrik Ståls sägner lätt kan frestas att föreställa sig. En fältherre som Karl Johan kunde med full rätt beteckna det som ett guerilla-krig i jämförelse med dem, i vilka han själv deltagit. För det andra fäste sig Runeberg nästan uteslutande vid två punkter. Han brännmärkte förrädarne och förhärligade de tappre. Men han förbigick alla dessa, som svuro den ryske tsaren trohetsed, medan de ännu voro svenska undersåtar, alla dem, som ställde till baler och kalas för de ryska officerarna, och generationen 1848 fick därför den föreställningen, att deras fäder fyrtio år förut varit idel modiga, trofasta och fosterlandsälskande män, som skändligt blivit förrådda av några uslingar. Men Runeberg skrev ingen opartisk historia, och han medger själv, att han från Finlands tappre försvarare velat välva ansvaret för krigets utgång. Såsom skald hade han rätt att fästa sig vid de tilltalande sidorna i detta sorgespel, och det var därigenom han kunde rycka upp sitt folk och i detta skapa en ny anda, som sedan visade sig kunna hålla stånd mot de ryska våldsåtgärderna. Han ingrep även i ett annat fall, ehuru där med mindre framgång. Han gav sitt folk en diktning, som varit och även för framtiden borde vara dess stolthet. Men samtidigt med honom uppträdde hans vän Snellman och stämplade det språk, på vilket Runebergs dikter voro skrivna, såsom utländskt, ett språk, som därför borde utrotas inom den finska nationalstaten. Vänskapen mellan båda bröts väl icke härigenom, och Runeberg bibehöll alltid sin aktning för Snellman. Men han fann hans program ensidigt och kulturfientligt. Ingen — skrev han — »bestrider det berättigade i en fordran, att den stora massans av befolkningen språk bör vara bekant för dem, vilka som tjänstemän närmast skola leda och styra denna befolkning, men att begära detta genast i fullkomlighet och än mer att fordra uteslutande burskap här för finskan, det är att vilja avskära landet från Europas kultur, innan det fått mognad ännu att börja ens sin egen». Den skara, som fylkade sig kring Runebergs program om tvåspråkigheten, har emellertid blivit allt glesare. Det ser ut, som om slaget vid Oravais redan utkämpats i detta språkkrig, och som om återtåget mot norr börjat. Kapitulationen i Kalix är må-

Digitized by Google

hända blott en tidsfråga. Och då har Runeberg upphört att vara en skald för Finland.

För Sverige kommer han alltid att förbliva det och en bland dess störste. Ehuru icke svensk undersåte, har han i vår litteratur gjort en epokbildande insats. Han har skapat en ny poetisk stil. Redan de första verkligt Runebergska dikterna — Idyll och epigram — utmärka sig genom det påfallande enkla språket, som står i en så bestämd motsats till det samtida rikssvenska, till Tegnérs bländande retorik och fosforisternas blomsterspråk; endast med Geijers lyrik har det någon frändskap. I denna enkelhet har man velat se ett finländskt drag. Något av denna stil finner man redan hos Freese, ännu mera hos Franzén, och hos den senare har otvivelaktigt den unge Runeberg gått i skola. Men där Franzéns språk är kvinnligt, att icke säga barnsligt, är Runebergs manligt och kraftfullt, och med åren får detta poetiska språk allt starkare muskler och senor. Men samtidigt med det att han i den yttre formen alldeles bröt med de rikssvenska romantikerna, bibehöll han det väsentliga hos dem: romantikens höga idealism, och denna blir hos Runeberg kanske mera äkta, mera varm än hos de andra. Han är både idealist och realist. Denna förening av två till synes stridande riktningar hade väl, såsom vi förut sett, hela efterromantiken sökt nå. Men det var först Runeberg och endast han, som fullt lyckades. Att så skedde, berodde dels på hans naturell och miljöen, dels även på de inspirationskällor i stort, ur vilka han redan under sin första ungdom kom att dricka. Dessa voro två: folkdikten och den grekiska antiken. Han började ju med efterbildningar av den serbiska folkpoesien, och i ljuset av denna såg han ock antiken, liksom han i viss mån sett den serbiska dikten i en från antiken lånad belysning. Uppfattningen av antiken har, såsom ofta framhållits, varit väsentligen olika under olika tider. Inom den grekiska epiken fäste sig renässansen och den franska klassiciteten mest vid den heroiska Iliaden, men vida över denna satte man Æneiden, och i antiken såg man därför i främsta rummet det pompösa. Denna uppfattning dröjde i någon mån kvar ännu hos Tegnér, och ehuru professor i grekiska, var han aldrig i lika hög grad som Runeberg genomträngd av hellenisk anda. Det enkla och primitiva stötte honom tillbaka såsom barbariskt. I slutet av 1700-talet hade likväl en annan uppfattning trängt fram; Odysséen med dess realism ställdes nu i motsats mot Iliaden, och man fick blicken öppnad för Homeros' oerhörda överlägsenhet över Vergilius. Det var till denna nyhumanistiska riktning, som Runeberg anslöt sig, och i äkta hellenisk enkelhet gick han här längre än Goethe. I den helleniska dikten,

Digitized by Google

på så sätt uppfattad, fann han det ideal, till vilket han strävat och som låg för hans naturell: den enkla formen och det ideala innehållet. Genom nya impulser från moderna realister, såsom Scott, Cervantes och Shakspere, fingo hans gestalter mera liv och verklighetstrohet än de ännu skematiskt tecknade antika. Till synes avlägsnar han sig därför allt mera från antiken, och hans sista stora diktskapelse, Fänrik Ståls sägner, förefaller ju så litet homerisk som möjligt. Brutit med antiken hade Runeberg dock icke, och omedelbart före Fänrik Stål skrev han Kung Fjalar och början av Kungarne på Salamis. Måhända kan man också, utan konstruktion, i Fänrik Stål spåra ett inslag från den homeriska epiken. De personligheter, Runeberg där skildrar, äro på sätt och vis primitiva såsom de homeriska. De äro enkla och osammansatta, och någon djupare psykologisk analys underkastar Runeberg dem icke. För en dylik låg icke hans begåvning, och även där en dylik hade varit på sin plats, såsom vid teckningen av Leontes och Leiokritos, kommer hans förmåga till korta. Kulturmänniskan har han aldrig skildrat. I Fänrik Ståls sägner och Kung Fjalar kräves däremot icke någon dylik psykologi, blott de stora, enkla dragen, och dem kan Runeberg återge som ingen annan. I grandios, majestätisk poesi har också ingen svensk skald nått högre än Runeberg i Kung Fjalar och i Fänrik Ståls sägner.

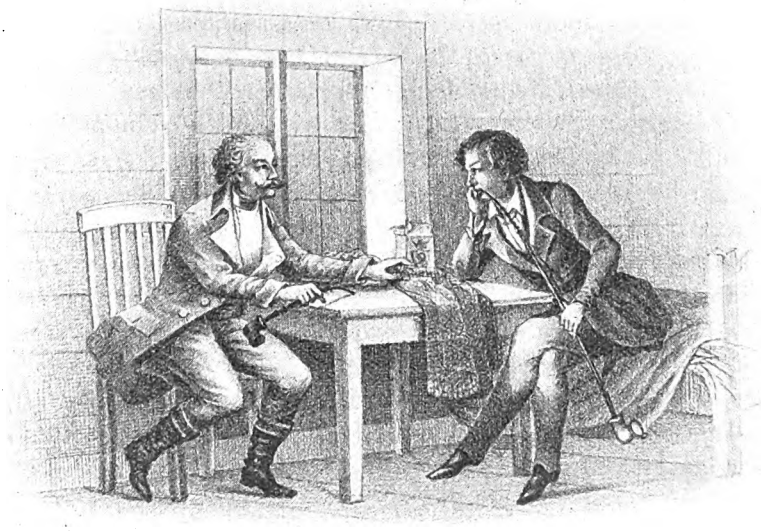

Vignett på omslaget till A. G. Ingelius, Sex sånger ur Fänrik Ståls sägner satta i musik. Helsingfors 1852.

Digitized by Google

LYRIK OCH VERSEPIK

Inledning.

UNDER efterromantiken hade vi visserligen fått både en roman och ett scendrama. Men estetiskt stå båda lågt. Tidens idéer komma i dramat nästan alls icke fram, och rent tekniskt är det svagt. Romanen står väl högre, men det är egentligen blott två författare, i vilkas arbeten man kan spåra ett idéinnehåll, Fredrika Bremer och Almquist, och även hos dem lämna både karaktärer och handling rum för starka anmärkningar. Romanernas form har onekligen blivit lidande av författarnas intresse för idéerna. Lyriken däremot står betydligt högre. Det stora namnet här — och inom versepiken — är Runeberg. Men även bland de rikssvenska författarna funnos aktningsvärda förmågor såsom Malmström, Talis Qualis och Orvar Odd, och i deras diktning spegla sig dock de stora tidsrörelserna. I viss mån hade lyrikerna andra inspirationskällor än dramatikerna och romanförfattarna. Dessa senare hade tagit de starkaste intrycken från Frankrike, mindre däremot från England och Tyskland. Inom lyriken är det tvärtom. Victor Hugo, vars lyrik väl högt uppskattades av Malmström, har föga inverkat på dennes diktning, ännu mindre på de andra svenska lyrikernas. Hos eklektikern Böttiger kan man nog spåra ett inslag från Lamartine, men starkt är detta icke, och Alfred de Musset tyckes här i landet knappt hava uppmärksammats; mera då Béranger.

Byronismen.

Den utländske författare, som betydde mest för de svenska lyrikerna, var nog Byron, kanske mindre hans dikter än hans personlighet och hans dramatiska slut. Redan hos Tegnér finner man en påverkan från honom, ehuru denna, såsom i Axel, endast är formell. Men även nyromantikerna, som först stött sig på den engelske lordens osedlighet, imponerades till sist både av hans personlighet och av hans poesi, och 1828 ägnade den strängt moraliske Atterbom honom en dikt, i vilken han i honom såg en »tolk för det himmelbestormande självtrots», en skald, som »igenom sin dikts oändliga tjusning»

Digitized by Google

adlade »var fräck klagan av människokval», och Atterboms vän Törneros översatte en av Byrons dikter »såsom en provbit på hans dystra och omilda, jag ville nästan säga hårdhänta fantasi». Redan på 1820-talet voro översättningarna ganska talrika och blevo under det följande decenniet ännu flera. Beskow översatte Fare thee well och Julias avsked i Don Juan samt påbörjade en aldrig avslutad, utgiven översättning av Manfred. Samma drama tolkades på svenska, förträffligt, av Thomander; vidare utgåvos Korsaren, Giauren, Bruden från Abydos, Parisina, Childe Harold och första sången av Don Juan. På 1850- och 1860-talen följde slutligen Strandbergs mästerliga översättningar. Det egentliga Byron-inflytandet inom vår litteratur kommer på 1830-talet. Det röjer sig visserligen icke hos de mera betydande författarna, men dess mera hos de nu glömda, hos vilka byronismen blev ett rent mode. Byronmanéret — skriver Gunnar Biller — »har under början av 1830-talet blivit en fullständig epidemi. Slår man upp kalendrar som Psyche (1830—1831) eller Hebe (1831), finner man ett otal poetiska alster, där världssmärta, världsförakt, förtärande lidelse och ursinnigt trots samfällt tala sitt vildaste språk.» I Heimdall, som redigerades av den nyktre Rydqvist, inlägges ock (1832) en skarp gensaga mot detta litterära snobberi: »Några av våra nyaste poeter synas ha kommit till den villfarelsen, att man liknade Byron, om man liksom dissekerade samvetet, lät förtvivlan, hån och världsförakt omväxla med passion, kärlek och svårmod. . . . Detta är ingenting annat än ett antaget manér, ett mode såväl som Bolivarspolissonger och Paganinikäppar.» Denna byronism skola vi sedan återfinna hos Nybom och Sommelius, samt för övrigt hos Assar Lindeblad, Ridderstad, Adlersparre m. fl. I några fall äro intrycken från Byron dock ej direkta, utan ha kommit till de svenska författarna från Tyskland, från den skaldegrupp, som benämndes Das junge Deutschland.

Das junge Deutschland.

Den förnämsta författarpersonligheten inom denna grupp var Heine, som ju ock har en viss frändskap med Byron både såsom stor lyriker och i sin smak för hånet och blasfemien. Någon specialundersökning av hans inverkan på den svenska litteraturen finnes icke. Men den har tydligen varit ganska stor, och särskilt har Sturzen-Becker tagit djupa intryck av honom. Men även de övriga tyska frihetssångarna betydde mycket för de svenska lyrikerna under efterromantiken, Georg Herwegh, Hoffmann von Fallersleben och Ferdinand Freiligrath, vilka ganska starkt påverkat vår främste politiske lyriker Talis Qualis. En fjärde medlem av denna skaldeskola, Anastasius Grün (greve Auersperg), slog särskilt an på den unge Snoilsky. Även

Digitized by Google

den svenska romantikens lyrik förblev ett mönster för den nya generationen, och i dess dikter möter man mycket ofta reminiscenser från Tegnér, Wallin, Geijer samt även från Atterbom och Stagnelius. En allmän tendens var också här riktningen mot en större realism i uttrycken, och i detta fall var Runeberg det stora mönstret. Förebilder av ett ganska växlande kynne saknades således icke. Men det mest betecknande draget hos de främste av den nya generationen, Malmström, Talis Qualis och Orvar Odd, är deras större realism i förhållande till romantiken.

Liberalismen.

Såsom förut framhållits levde denna romantik kvar på 1830-talet såsom en politisk doktrin, och det var mot denna, »ultraismen», som det yngre släktet reagerade. 1830-talet hade inletts av starka frihetsrörelser, som syntes sätta hela det europeiska statssystemet i gungning. Upptakten gavs på sommaren 1830 genom julirevolutionen i Frankrike, varigenom den av Wienerkongressen återupprättade legitima franska monarkien störtades; i september sönderslets en annan av Wienerkongressens skapelser, i det att Belgien lösgjorde sig från Nederländerna, i november följde det polska upproret och i februari året därpå starka frihetsrörelser i Italien och Spanien. Återverkningarna förspordes även i Tyskland, där de väl våldsamt undertrycktes, men dock kvarlämnade en stark jäsning i sinnena under de närmast följande årtiondena. Denna allmänt europeiska rörelse nådde också Sverige. Under det märkliga året 1830 grundades vår första betydande liberala tidning, Aftonbladet. De närmast följande åren synes visserligen reaktionen snarast hava legat över här i Sverige, men omkring 1838 skedde en tydlig omsvängning i liberal riktning, inledd av Geijers avfall, av Almquists brandskrifter och Crusenstolpes process. Ungefär vid samma tid framträdde två unga skalder, pseudonymerna Orvar Odd och Talis Qualis, som blevo 1840-talets mest uppmärksammade rikssvenska lyriker, huvudmän för den grupp, som en gång kallats »frihetens sångarätt». Det karakteristiska för 1840-talet i detta avseende är därför svärmeriet för alla frihetsrörelser i Europa, särskilt naturligtvis för februarirevolutionen 1848 i Paris. Med 1850-talet efterträddes emellertid frihetssvärmeriet av en viss trötthet i hela Europa och även i Sverige, där till en del beroende på den mera liberala régime, som införts av Oscar I.

Nationalismen.

Det karakteristiska för liberalismen, särskilt i Tyskland, Italien och Danmark, är, att den tillika är starkt nationalistisk — således ganska olik 1700-talets kosmopolitiska liberalism och även en senare tids. Överallt hade man sitt »irredenta». De italienska revolutionärerna svärmade för ett enigt Italien och trodde en tid, att denna enhet kunde

Digitized by Google

och skulle åvägabringas genom påven. I Tyskland förspordes samma nationella enhetsrörelse; där diktades Die Wacht am Rhein och Deutschland über alles, och där började kampen för Schleswig-Holsteins lösryckande från Danmark. Mot denna rörelse stod den danska liberalismen med *sitt* irredentakrav: hertigdömenas fastare inlemmande i den danska staten. Och även Sverige hade sitt irredenta: Finland, ty hos oss kände man märkvärdigt litet till opinionen i den fordom svenska landsdelen. Man litade på uppgifter av några få till Sverige överflyttade finnar, vilka helt visst blott representerade ett försvinnande fåtal i Finland. Man kände icke, att i Finland en ny, finländsk nationalitet vuxit upp, skild både från den svenska och den ryska, och man tyckes hava varit övertygad om, att finnarna ingenting högre önskade än att falla i våra brodersarmar. Den mot Sverige rent fientliga fennomanska rörelsen synes man alldeles hava ignorerat — märkvärdigt nog, då denna ännu drevs på svenska och utgick från den svensktalande befolkningen. 1840-talets rikssvenska lyriker, särskilt Talis Qualis, äro därför våldsamma krigsivrare och uppmana öppet till kamp mot Ryssland. Särskilt kraftig blev denna rörelse under Krimkriget vid 1850-talets mitt och var då nära att rycka även regeringen med. Det hela slutade som bekant i ett diplomatiskt nederlag, som något avkylde känslorna. De levde dock kvar, och tack vare denna nationalism kom — mirabile dictu — Karl XII att bliva idealgestalten för dessa årtiondens frihetsskalder. Hans bild pryder omslagsbladet på Talis Qualis' Sånger i pansar, och bland de ivrigaste för en staty över den enväldige hjältekonungen var republikanen Blanche.

Skandinavismen.

En liknande motsägelse låg bakom den andra av tidens älsklingsidéer: skandinavismen. Ansatser till ett närmande mellan de förut fientliga nordiska folken gjordes, såsom vi förut sett, redan under de sista åren av 1700-talet. Genom Sveriges och Danmarks olika ställningstagande under de napoleonska krigen inträdde väl en — dock blott tillfällig — misstämning. Men så togs tanken åter upp av Tegnér, först genom Nore (1814), sedan genom den åt Oehlenschläger ägnade hyllningen vid magisterpromotionen 1829. Och nu fick rörelsen fart. Förberedd var den ju genom hela den götiska strömningen. Göterna hänvisade till en gemensam forntid, och tanken på även en gemensam framtid låg därför ej så fjärran. Även fosforister som Atterbom voro ivriga skandinaver. Politisk innebörd på allvar fick denna skandinavism likväl först på 1840-talet och är då den rörelse, som kanske kraftigast trycker sin stämpel på detta årtiondes lyrik. Rörelsen utgick från Danmark och rörde den urgamla, aldrig lösta

Digitized by Google

frågan om det södra gränslandets förhållande till Danmark och Tyskland.

Slesvig — jag begagnar här den danska formen — var i äldsta tider intill Eider ett rent danskt land. Söder om detta låg det tyska Holstein, och därifrån trängde tyskarna in i södra delen av Slesvig, som således fick en blandbefolkning. Nu utgjorde olyckligtvis Slesvig och Holstein två hertigdömen, som med ett visst fog kunde betraktas såsom områden, vilka endast genom en personalunion voro förenade med Danmark; särskilt kunde detta sägas om det tyska Holstein. Från tysk sida yrkades också på, att blott »konungen och fienden» borde vara gemensamma. Till en början tillmötesgick Fredrik VI dessa krav och inrättade 1834 en gemensam regering i Gottorp för de båda hertigdömena. Då kort därefter hertigen av Augustenburg uppträdde med arvsanspråk på såväl Holstein som Slesvig, växte den tyska nationalismen än ytterligare, och 1848 utbröt ett uppror, som understöddes av Preussen och Tyska förbundet. Det pågick under 1848—1851, blev väl kuvat, men utan att frågan därmed löstes. Den tyska nationalismen hade emellertid framkallat en motsvarande dansk. Det var nationalliberalismen. Denna riktade sig dels mot de tyska expansionssträvandena, dels mot konungens envälde. Sin kärna hade partiet inom Köpenhamns studentvärld, och dess ledare voro Carl Ploug, Orla Lehmann, Fr. Barfod m. fl. Under det att regeringen och de konservativa ännu höllo på »helstaten», d. v. s. såväl Holsteins som Slesvigs inkorporering i den danska monarkien, krävde de nationalliberala blott landet intill Eider, d. v. s. Slesvig. Sydslesvig var emellertid ett förtyskat land, även om det ursprungligen varit danskt, och även det nationalliberala Eiderprogrammet innebar således en kränkning av den nationalitetsprincip, som var partiets utgångspunkt. Tills vidare — efter ett nytt krig 1863—1864 — blev frågan löst genom freden i Wien (1864), varigenom såväl Holstein som Slesvig gingo förlorade. Med större hänsyn till nationaliteterna har, som bekant, efter det stora världskriget Nordslesvig åter tillfallit Danmark.

Den Slesvig-Holsteinska frågan hade emellertid betydelse icke blott för Danmark, utan ock för Sverige och Norge, och liksom i Danmark var det även hos oss företrädesvis studenterna, som togo saken om hand; vid krisen 1848 uttalade sig det liberala Aftonbladet *mot* Sveriges deltagande i kriget, under det att alla de unga lyrikerna med hänförelse togo Danmarks parti. Denna entusiasm hade förberetts av 1840-talets studentmöten. 1839 hade 140 studenter från Lund farit över till Köpenhamn, där de hälsades i den då nystiftade föreningen Academicum, 1842 gjordes ett nytt besök, som kort därefter återgäldades, och året därpå hölls det första egentliga studentmötet i Uppsala, dit nu lundensare och danskar kommo. På svensk sida uppträdde skalderna Talis Qualis, Orvar Odd, Malmström, Nybom m. fl. Men den egentlige ledaren var dansken Carl Ploug, som öppet utvecklade rörelsens politiska innebörd: ett folkligt förbund mellan de nordiska staterna och en gemensam front mot de södra och östra grannarna. Och nu sjöngs också hans kort förut diktade sång:

Længe var Nordens herlige Stamme
Spalted i trende sygnende Skud;
Kraften, som kunde Verden behersket,
Tyggede Sul fra fremmedes Bord.

Digitized by Google

Atter det skilte böier sig sammen,
En Gang i Tiden vorder det Eet.
Da skal det frie, mægtige Norden
Före til Seier Folkenes Sag.

I Sverige var regeringen ganska misstänksam, och då man i Uppsala året därpå, 1844, ville återgälda besöket, lyckades regeringen, under förevändning av kungssorgen, få mötet inhiberat. Därvid inträffade det egendomliga, att den konservative Atterbom ställde sig på studenternas sida, under det att den nu liberale Geijer gick regeringens ärenden. 1845 kunde man emellertid ej längre hindra ett studentmöte i Köpenhamn, dit nu även norrmännen kommo. Det var då, som Orla Lehmann höll det glödande tal, som sedan fick en så stor betydelse. Ett kort utdrag ur detta kan möjligen ge oss atmosfären vid mötet. Han uppträdde i Ridhuset, som omdanats till festsal, och började med att tala om den nordiska förntidsdiktningen, som »med lika rätt tillhör Nordens alla stammar, emedan de alla hava bidragit till att skapa den». Den är ett heligt arv, »som i sig gömmer icke blott vittnesbördet om Nordens ursprungliga enhet», men också löftet om, »att det en gång skall ske, vad dessa gamla siare med själens profetiska fjärrsyn skådade». Nordens historia visar oss en ständig strävan mot enhetsstaten. Man sökte att med våld nå detta mål. Det misslyckades. Vi däremot vilja grunda Nordens enhet icke på »våld och undertryckelse, utan på frihet och kärlek», och vi skola komma dithän »utan hänsyn till dynastier och författningsfrågor». Det är vi unge, som tagit upp denna tanke, och »om ett eller två decennier ligger vårt fäderneslands öde i våra händer. Då sitta vi i kungarnas och folkens råd», då skall vårt liv få ett innehåll, »då skall vår strävan bära rika och välsignade frukter för vårt stora, gemensamma fädernesland, det stolta, härliga Norden». Och »nu frågar jag er, om I med oss viljen ingå ett sådant fostbrödraskap?» (Enstämmigt ja.) »Det ställe, där vi nu äro församlade, är väl nu en rikt smyckad festsal; i går var det ett ridhus. Nåväl, mina herrar! Det var i ett sådant hus, bollhuset i Versailles, som en aftonstund för mer än ett halvt århundrade sedan en samling män trädde samman, komna från sitt sönderslitna och ödelagda fäderneslands olika nejder, och avlade en högtidlig ed att bliva samman, intill dess de hade frälst sitt fädernesland. De höllo sitt ord, och denna afton blev ett av dessa ödesdigra ögonblick, som beteckna epokerna i människosläktets utveckling. Loven I, att vi vilja hålla samman, till dess att vi frälst vårt fädernesland? (Ja.) Veten I, att ert fädernesland icke är den eller den nejden, men hela det stora skandinaviska Norden?» (Ja, ja.)

Talet mottogs med fullkomlig hänförelse. Slesvigs namn förekom väl icke i talet, men för alla var det klart, att det just var Slesvig, som skulle försvaras för det stora, gemensamma fäderneslandet. Så bröt upproret ut 1848. Åtskilliga svenska officerare och studenter gingo väl såsom frivilliga med i kriget, andra, som stannat hemma, agiterade våldsamt för ett svenskt ingripande, men i det hela fick den politiska skandinavismen en knäck, från vilken den icke repade sig, särskilt sedan den danska tronföljden ordnats så, att den barnlöse Fredrik VII fått prins Christian av Glücksburg till tronföljare. Tanken på en ny Kalmarunion under Karl XV hade därigenom blivit skrinlagd. Under kriget 1864 flammade väl skandinavismen åter upp, men ledde ej till något svenskt ingripande, ehuru krigsivrarna nu anfördes av ingen mindre än Karl XV.

Den oerhört chauvinistiska klangen i denna tids lyrik svarar emellertid mycket

Digitized by Google

illa mot Sveriges dåvarande anfallskraft. Vår armé bestod av indelt manskap, värvade och beväringar. Den indelta armén, som utgjorde kärnan, var emellertid föga krigisk, bestod, både befäl och manskap, av jordbrukare, som övades endast en kort tid om året. Den värvade arméen utgjordes mest av lösdrivare, och beväringens hela övningstid var fjorton dagar. Men så krigisk man än var, gjordes intet för att skapa en dugligare här, och först på 1850-talet förspordes — och då inom det liberala partiet — en kraftigare försvarsvilja. Närmast utlöste den sig i den frivilliga skarpskytterörelsen, för vilken intresset dock ganska snart svalnade. I en av sina satirer har Strindberg på ett ganska lyckat sätt karakteriserat den.

Uppsala-lyriken.

Det är mot denna bakgrund, som lyriken under efterromantiken bör ses. I motsats till dramat och romanen hade den ännu sitt stamhåll lika mycket vid de båda universiteten som i huvudstaden. Till en ganska stor del är den studentpoesi. Vi vända oss först till Uppsala.

Böttiger.

I det hela oberörd av det nya idélivet var Lars Fredric Carl Wilhelm Böttiger, och knappt någon av denna tids författare bär ett så utpräglat epigondrag som han. Han är en epigon från romantiken och har t. o. m. några drag gemensamma med den gustavianska diktningens siste representant Leopold. Å den andra sidan hade han ett mycket gott huvud, var en för sin tid högst betydande språkman och litteraturhistoriker, och det är möjligt, att han, så vida han såsom personlighet varit av större mått, kunnat bli också en betydande poet, ty han hade en mindre vanlig formtalang, som han dock väl ofta anlitade, även när inspirationen saknades. Hans ypperliga, tyvärr blott påbörjade självbiografi visar, att han ägde både kvickhet och observationsförmåga, och av denna och hans brev att döma hade han verkliga anlag för satiren. Både i breven och i sina samtal kunde han strö omkring sig med ganska träffande elakheter. Men i sitt offentliga uppträdande undertryckte han alla dylika vanvördiga reflexioner, och här bugade han så djupt, att man ej såg hans löje. Hans poesi är därför knappast ett uttryck av hans personlighet, han har icke någon egen ton, utan härmar än det ena, än det andra av de godkända mönstren.

Han föddes 1807 i ett då burget hem, som emellertid, genom faderns död, blev ruinerat, innan sonen ännu kommit upp i gymnasiet. Emellertid avlade han vid aderton års ålder en mycket vacker studentexamen, men kunde i följd av sin fattigdom ej stanna vid universitetet, utan antog en informatorsplats hos baron Emanuel De Geer på Frötuna, hos vilken han stannade i två år. Dessa blevo tydligen mycket viktiga för hans utdaning. Han kom till en älskvärd och bildad aristokratisk familj och lärde sig där det umgängessätt, som sedan beredde en del av hans framgångar i livet. Tyvärr bibehöll han också alltid något av den fattige

Digitized by Google

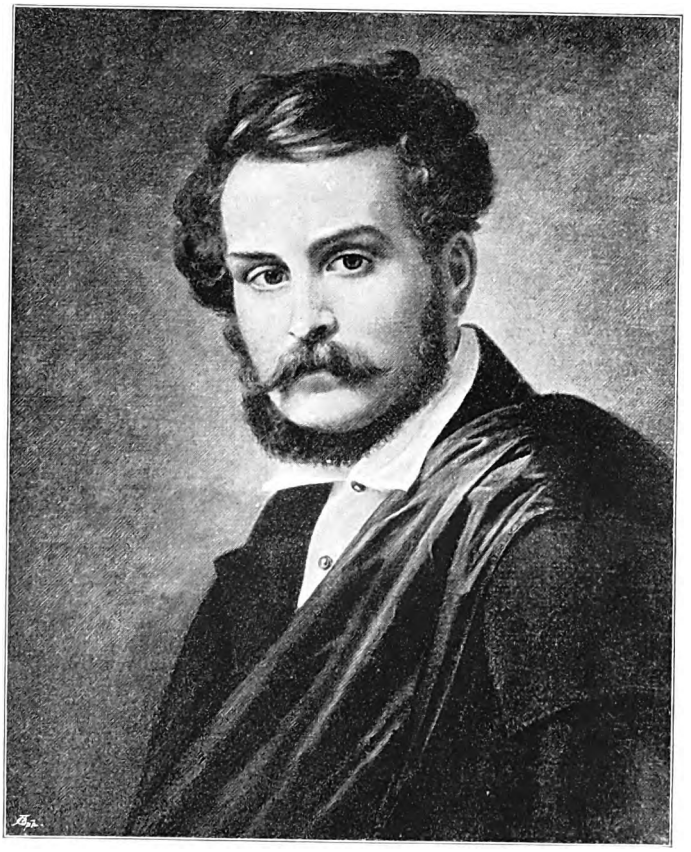

Oljemålning av O. J. Södermark. Gripsholm.

Digitized by Google

Digitized by Google

informatorns känsla av beroende, och någon bildstormare blev han aldrig. Till hans konservatism bidrog nog också hans förhållande till Järta. På grund av någon släktskap åtog denne sig den unge studenten, då han vände tillbaka till Uppsala. I hans hus — skriver Böttiger — »hade jag sedermera under tio år mitt dagliga umgänge, och länge utövade hans lärorika samtal en stor, kanske allt för stor, inflytelse på mina åsikter, synnerligast i politiken, där han nu var stockkonservativ, från att i sin ungdom ha varit ultraliberal». I Järtas hem umgicks, såsom vi minnas, hela Uppsalaintelligensen, Atterbom, Palmblad, Törneros, Geijer m. fl., och för en ung man är ett dylikt umgänge kanske ej så hälsosamt, ty ofta trycker det ned individualiteten. Så tyckes det åtminstone här hava gjort. Naturligtvis umgicks han också hos Malla Silfverstolpe, som då hon första gången såg honom, fäste sig vid hans sätt och hans utseende: »ett självfullt, vackert ansikte». Böttiger var också, särskilt efter den tidens smak, en ovanligt vacker karl, som var fullt medveten om detta och även vårdade sitt yttre, en mera sydländsk än nordisk typ.

Det var först som nybliven student, som han upptäckte, att han hade förmåga att skriva vers och mycket lätt för konsten. Han kände då ganska väl till de populära svenska skalderna, Wallin, Tegnér, Geijer, Franzén, Atterbom o. s. v., och det var även i deras spår han började gå. Redan 1830, då han blott var 23 år, var han färdig med ett dikthäfte: Ungdomsminnen från sångens stunder. Här är det romantikens sentimentalitet, som han tagit upp, och Orvar Odd anmärkte också, att Böttiger var den »bland alla dessa gråtande skalder, som grät högljuddast, men onekligen med största elegans». Omdömet passar dock bättre för hans senare ungdomsdikter. Denna sentimentalitet slog emellertid an, särskilt som den var förenad med mördande, mörka ögon, svarta lockar och en välbildad figur. Böttiger blev också modepoeten, isynnerhet bland damerna, »guldgossen» hos Malla Silfverstolpe. Såsom begravningspoet blev han ytterst flitigt anlitad och förstod förträffligt att tolka de efterlevandes sorg; i detta fall förefaller hans poesi nästan såsom en gengångare från 1600-talet. Redan som ung student avancerade han därjämte till universitetets festpoet, och i sin självbiografi har han givit överdådigt roliga skildringar av de sorgekantater, han skrev över excellenserna Fleming och Brahe; skada blott, att satiren är så oändligt mycket bättre än poemen. Pliktskyldigast började Böttiger slutligen att tävla i Svenska akademien, och 1833 erhöll han sitt första pris, den mindre medaljen, för Gustaf Adolf vid Lützen, som av Beskow berömdes för en ren och behaglig diktion, även om han fann, att författaren saknade den os magna sonaturum, som ämnet krävde. Året därpå fick han »hedersaccessit» för Mötet på Odins hög. Även här fäste man sig vid den goda diktionen, ehuru »tonen var för mycket elegisk-idyllisk för att låna ord åt Sten Sture och Gustav Vasa». 1835 mottog han från akademien ett reseunderstöd av 300 rdr banko och uppbar redan från 1829 det av akademien utdelade gustavianska stipendiet. Så tidigt som 1837, då Böttiger blott var 30 år, tänkte Tegnér på honom såsom en möjlig kandidat till en ledig plats i Svenska akademien: Vad säges »om Böttiger, en rätt artig talang, kanske med tiden något ännu mer?» Han hade således ganska hastigt slagit igenom. Han stötte ingen, hade bildat sig efter de sins emellan så olika Atterbom, Wallin, Tegnér och Geijer, undvek skickligt överdrifterna hos mönstren och stod därför väl hos alla. Visserligen kom han varken i form eller innehåll med något nytt, men hans poesi var mer än passabel, och det var därför ganska naturligt, att han ansågs såsom den mest hoppgivande av den omkring 1830 framträdande nya generationen. Den ende, som då och då kunde ge honom en av

Digitized by Google

sina vanliga björnsmekningar, var Geijer. Så berättar Malla Silfverstolpe: »Böttiger läste för oss Runeberg, vackert, eget. Geijer meddelsam, men något sträng och hård. Böttiger blev sårad. Geijer tyckte mycket om det kraftfulla, enkla och naturliga hos Runeberg, men yttrade med anledning därav sin avsky för veklighet, affektation och långtråkighet och sårade därigenom både Atterbom och Böttiger. Den förre, mera van vid Geijers egenheter och häftiga utfall, tog det lättare. Men Böttiger kom dagen därpå till Malla, vänlig, men uppbragt».

Vid universitetet hade Böttiger skött sig ovanligt väl. Han var en god ekonom — kamraterna och studenterna tyckte sedermera, att han t. o. m. var *för* god — och tack vare sin förmåga att handskas med pengar lyckades han utan allt understöd från hemmet avlägga sin examen och bli promoverad (1833). På våren 1835 kunde han t. o. m. företaga en längre utländsk resa, som utsträcktes till Italien och varifrån han återvände först på hösten 1836. Medel till denna fick han från Svenska akademien, universitetet, Beskow och Malla Silfverstolpe samt väl även andra, men hade själv sparat ihop en del av reskassan. Frukten av denna resa blev en följd av Italia-dikter, som erinra om Nicanders, men knappast nå upp till dessa. Redan några månader innan han begav sig av på sin färd, hade han blivit utnämnd till docent i praktisk filosofi; 1839 blev han e. o. adjunkt i tyska och italienska litteraturen och 1845 e. o. professor i modern lingvistik och litteratur. 1856 hade han efter konkurrens med Malmström blivit Atterboms efterträdare, men efter professurens klyvning i en estetisk och en lingvistisk övertog han (1858) den senare. Medlem av Svenska akademien, där han efterträdde sin svärfar Tegnér, hade han blivit 1847. Emeritus blev han redan 1867, vid sextio års ålder, och detta var då en utmärkelse, som tilldelades universitetets mera framstående professorer, ty emeritilönerna voro blott fyra och söktes. Han avled 1878.

Böttiger var onekligen — såsom hans val till emeritus antyder — en bland de mest framstående av den dåvarande professorsuppsättningen. I Uppsala kan han sägas hava skapat det vetenskapliga studiet av de moderna språken, och han var vidare sin generations främste litteraturhistoriker, som värdigt gick i Atterboms fotspår. Visserligen har han icke dennes fina poetiska uppfattning av personligheterna, men han är en vida mera pålitlig historiker, formen är förträfflig, källforskningen god, och han har hållit sig fri från Beskows partiska skönmåleri. De flesta av dessa undersökningar publicerades i Svenska akademiens Handlingar, hans biografier över Ödmann, Kellgren, Rosenstein och Stagnelius samt hans historik över Auroraförbundet. Såsom inledning till Tegnérs Samlade skrifter författade han en biografi över skalden, vilken visserligen icke fyller vår tids anspråk, men på sin tid ansågs klassisk — med rätta, ty *då* kunde den knappt skrivas bättre. Såsom poet är han däremot glömd och har icke gjort någon ny insats. Det ojämförligt mesta är efterklang, icke blott från svenska poeter, utan ock från Runeberg, Petrarca, vars sonetter han ganska skickligt efterbildat, från Platen, Rückert, Uhland, Anastasius Grün, Lamartine m. fl. — skickligt gjorda broderier,

Digitized by Google

men utan någon egentlig lyftning. Från universitetets festpoet hade han stigit till Karl Johans poeta laureatus, som vid alla möjliga tillfällen hade den nåden att bringa hjältekonungen undersåtliga hyllningar. Han gjorde det än i praktfulla festdikter, än i större nationaldivertissements, som uppfördes på Kungl. teatern. I ett av dessa, vid regeringsjubileet 1843, uppträda (efter en hymn och en kör) en skånsk bonde, en lappländare och en norrman, som alla prisa den folkkäre konungen. Lappens sång slutar:

På sin skida han
Nya vingar fått.
Smickra ej han kan,
Men välsigna blott
Och, bland snö och ljung,
Sjunga för sin kung.

Själv led Böttiger ej av lappens oförmåga att smickra, och han hade i detta fall Leopolds talang, var liksom denne en elegant och formsäker hovpoet. Mästerstycket i den vägen ansåg han väl själv vara En majdag i Värend, som uppfördes på kröningsdagen 1843 och där han skildrar det trogna bondfolkets kärlek till och beundran för den gamle kungen. Förmodligen slogo dessa Värendsbönder mycket an på den eleganta publik, som bevistade föreställningen; men i verkligheten ha de mycket litet fotfäste. Såsom poeta laureatus fortsatte han även under Oscar I:s och Karl XV:s regering, och hans brevväxling med Manderström visar, huru självbefryndad han i själva verket var med den gustavianska tidens främste festpoet — samma pompösa stil, samma maliciösa kvickhet och samma förmåga att slå mynt av poesien. Och icke blott mynt utan även dekorationer, ty också för dem hade han sinne. Av sitt tal över prins Gustavs frånfälle lät han trycka fyra exemplar på velin, av vilka han bad Manderström överlämna två till konungen och änkedrottningen av Danmark. Att de — skrev han — »komma från författaren borde kanske hava stått utsatt. Han hade då möjligen kunnat få Dannebrogen såsom regementspastor Dahlfelt i vår eller ett cylinderur med vidhängande kedja såsom poeten Hollander i fjol.» Manderström förstod den finkänsliga antydningen, talaren fick Dannebrogen, och Böttiger skrev: »Det dyrbara vedermäle, H. M. Konungen behagat giva mig av Sin höga välvilja, har för mig fått ett ännu högre värde, då det är Herr Baron jag har att tacka för — minst sagt — underrättelsen därom.» 1855 tänkte han resa till Kissingen och bad med anledning därav om ett kabinettspass. Därefter fortsatte han i sitt brev: »Men det är ej nog med pass; för en resa från Uppsala till Kissingen fordras även annat,

Digitized by Google

visserligen ej mycket, dock alltid något. Till detta *något* lämnar en e. o. professorslön av 75 tunnor spannmål ingen kassa övrig. Men däremot har jag en stor massa exemplar av mitt tal över prins Gustav liggande osåld, och det skulle bliva mig till god hjälp för resan, om H. M. Konungen bragtes på den tanken att lyckliggöra manskapet vid Livregementets dragoner med 400 exemplar därav under instundande övningsläger. Beloppet därför utgjorde 100 rdr banko, men jag lämnade gärna 15 proc. och är fullt belåten med B:co 85.» Detta generösa erbjudande åtföljdes emellertid av en liten pik åt höga vederbörande: »Att jag gjorde upplagan så stor, kom sig dels av vänners inrådan, dels av den föreställningen, att, såsom fallet är i hederliga sterbhus, en större mängd exemplar skulle övertagas av den avlidnes närmaste. Detta har dock inskränkt sig till, att H. M. Drottningen tog 50 exemplar och H. K. H. Kronprinsen (som kansler) 100. För den höge fadern vore det intet stort offer att offra 85 rdr på talets ytterligare spridande.» Den spiken drog. Kungen köpte icke 400, utan 500 exemplar och avstod från de 15 procenten. Böttiger fick 125 rdr banko och dragonerna fingo hans tal.

Till Karl XV:s kröning skrev han festkantaten, men blev icke inbjuden till kröningen, och i brev till Manderström gav han luft åt sin besvikelse: »Hur gärna jag än skulle hava velat få höra musiken till mina egna ord, har jag ej velat bereda mig detta nöje med risk att råka ut för gevärskolvarna. Att på den tid, då H. Exc. greve Brahe förde riksmarskalksstaven, åsikterna i förenämnda fall voro helt andra, därpå gömmer jag dyrbara bevis och får trösta mig med, att, om också ej från Uppsala universitet en enda professor, icke ens författaren till kantaterna, blivit kallad att till kröningen sig infinna, åtminstone Norges poesi och universitet där finnas representerade i professor Welhaven.» Men så kom Böttiger själv på en god idé att reparera riksmarskalkens försummelse. För Eders Excellens — skrev han till Manderström — »vågar jag i hemlig skrift tillstå, att jag, som så ofta måst kväda till de *förenade* rikenas ära, ej är utan en syndig åtrå efter helgonet S. Olof och föreställer mig såsom en möjlighet, att H. M. Konungen vid sin norska kröning kan med ett vedermäle av sin nåd vilja ihågkomma den, som sjöng vid hans svenska». Idén måtte hava tilltalat Karl XV, ty han fick, om än något senare, Olavsorden t. o. m. i briljanter. Dessa officiella dikter äro emellertid ej Böttigers enda, ty trots det att han nästan företrädesvis uppträdde såsom tillfällighetsskald och imitatör, fanns dock hos honom ett gry till en självständig poet. Utan tvivel låg han mest för satiren, och om tidsvindarna gått i den riktningen, kunde möjligen denne sensitiva

Digitized by Google

och festpoet hava blivit en realistisk samhällskritiker av rang; hans brev och hans självbiografi visa, att han hade anlag i den riktningen. Han var onekligen kvick, ehuru hans kvickhet är mera småskuren än Tegnérs och snarare går i Leopolds stil. Och han hade bättre observationsförmåga än den senare, en mera realistisk skildrarkonst. I hans vers kom denna dock aldrig fram. Han hade ock religiös känsla. Då denna skulle kläda sig i dikt, tog den väl uttrycken från Wallin, men trots imitationen göra dessa dikter dock det kanske mest äkta intrycket av hans poesi. Och till sist: trots sin ringa originalitet kom han på sätt och vis att bilda skola. Skälen voro flera: hans obestridliga formtalang, hans frihet från överdrifter och hans av Runeberg påverkade »sunda realism». Hans ställning såsom estetikens främste målsman vid Uppsala universitet gjorde också, att den unga skaldegenerationen på 1860-talet i viss mån kom att ansluta sig till honom, och Böttigers diktkonst går icke så litet igen i de nio signaturerna. Någon hövding blev han dock aldrig, ty för det nya hos tiden hade han ej medkänsla, och han tyckte sig också märka, att den nya tiden ej hade någon medkänsla för honom. Han hade icke blivit, vad ynglingen drömt, och han slutade såsom en förgrämd åldring — däri lik Järta, som varit hans förste gynnare vid universitetet, och lik den, som blev hans efterträdare inom Svenska akademien, Wirsén. Mot slutet av sitt liv har han skrivit några dikter, Mina fångar och Soldyrkaren, i vilka denna misstämning bildar grundtonen, och de äro kanske de bästa, som flutit ur hans penna, ty de låta oss ana en personlighet, som kanske var något förmer än den, som träder oss till mötes i hans andra dikter.

Malmströms biografi.

En vida mera högrest gestalt var Bernhard Elis Malmström, såsom personlighet stolt och rakryggad och såsom skald visserligen ej heller han banbrytande, men Böttiger betydligt överlägsen. Han föddes 1816 och kom 1835 till Uppsala, fattig och utan Böttigers ekonomiska förmåga. Han hade därför ej så lätt att slå sig fram. Men det gick, och då han blev professor, var hans skuldsumma ej större än 2,000 rdr banko. Någon talang att skaffa sig inflytelserika bekantskaper hade han icke. Hans mening var först att bli präst, men då han avlagt dimissionsexamen, var han blott nitton år och därför för ung att bliva prästvigd. Han beslöt då att stanna vid universitetet och fortsätta sina studier. Under dessa slog han emellertid prästbanan ur hågen — som det tyckes delvis av samvetsbetänkligheter — och läste i stället på graden. Promoverad blev han 1842 och året därpå docent under Atterbom. När han promoverades, var han redan en berömd skald, ty hans ojämförligt viktigaste diktning faller inom den korta perioden 1838—1842, medan han ännu blott var student. 1845 gav han ut den första samlingen Dikter, men denna innehåller till den ojämförligt största delen äldre stycken. 1847 följde en ny samling, som huvudsakligen upptages av tillfällighetsdikter, ett omtryck av Fiskarflickan vid Tynnelsö samt resebilder från Italien; 1846

Digitized by Google

hade han nämligen erhållit ett resestipendium. Efter återkomsten (1847) blev han 1849, ehuru blott docent och trettiotre år gammal, en av de aderton i Svenska akademien, en av de yngsta, som invalts i denna. Med befordringarna vid universitetet gick det däremot långsammare, ehuru man betydligt överdrivit hans motgångar i detta avseende. Atterbom avled 1855, och förut kunde Malmström ju ej befordras. Platsen söktes då av Böttiger och Malmström, och ehuru den senare på konsistoriets förslag uppförts i första rummet (med en rösts övervikt), blev Böttiger utnämnd (1856). Han var äldre — vilket då betydde mycket —, hade mäktigare gynnare och var verkligen, så vitt jag vågar döma, mera meriterad med hänsyn till platsens dåvarande omfattning (både estetik, litteraturhistoria och moderna språk), ty Malmström var icke, såsom Böttiger, tillika språkman. Då professuren 1859 delades och Böttiger övertog den språkliga gruppen, blev Malmström helt naturligt professor i estetik, litteratur- och konsthistoria. Han var då 43 år gammal, och detta var icke någon särskilt hög befordringsålder; Atterbom var 38, Palmblad 47 och Böttiger 49, då de blevo ordinarie professorer, och någon möjlighet att för särskilt framstående yngre universitetslärare skapa personliga professurer fanns då icke. Synnerligen länge fick Malmström ej sköta sitt ämbete, ty redan 1865 avled han plötsligt, av en blodstörtning, vid blott 49 års ålder.

B. E. Malmström.
Teckning av Maria Röhl. 1843. Kungl. Biblioteket.

Äldsta dikter.

Bland hans efterlämnade papper finnes en dikt från 1828, då han blott var tolv år — en namnsdagsgratulation till fadern, och redan på gymnasiet gjorde han sig bemärkt för sina poetiska anlag. Den, som i detta fall blev hans förste lärare, var betecknande nog en gammal fosforist, Gumælius, som var lektor vid Strängnäs gymnasium. Det var även till honom, som Malmström dedicerade sin först tryckta dikt, Ariadne, där han nämnde, att Gumælius »fordom å Lögarns strand» stämt hans »skorrande lyra». Hans otryckta ungdomsdikter från gymnasietiden visa, att han inspirerats från antiken och de äldre svenska romantikerna (särskilt Stagnelius). I själva verket förblev Malmström alltid romantiker, ehuru han av skäl, till vilka vi sedan skola komma, utvecklade sig till fosforisternas ivrige fiende. Under den första Uppsalatiden var han väl mest syssel-

Digitized by Google

satt med de teologiska studierna, men sedan han (1837) slutat dem, kastade han sig på grekiskan, som grep honom med förunderlig makt. Till en vän skrev han 1838: »Den grekiska fornåldern har blivit mig dubbelt kär, sedan jag hunnit orientera mig hos Plato; numera slukar jag honom med verklig polyfemisk aptit... Jag har blivit anfallen av en slags sjukdom, icke Uppsalafebern, som du befarar, utan en, som jag skulle vilja kalla grekfebern eller, lärdare, græcomani, vilken liksom med våld kvarhåller mig hos den helleniska fornvärlden.... Hos romaren träffar man kännetecken av en förfining, som, stödd på den antika världsåsikten, utvecklades på ett onaturligt sätt, kanhända just därför att den saknade ett moraliskt fundament, som den kristliga civilisationen äger. Greken lever naturen närmare och upphör aldrig, även under sin bildningsperiod, att vara ett verkligt naturbarn.» Denna uppfattning av den grekiska och den romerska litteraturens artskillnad var, såsom vi minnas, en bland nyromantikens ivrigast drivna satser, och i Malmströms græcomani låg således ingen avvikelse från nyromantiken. Det var tydligen under intryck av dessa antikstudier, som han skrev sin första (1838) tryckta dikt Ariadne, episkt försök i sex sånger. Ariadnemyten föreligger i flera olika antika versioner, och från dem har Malmström icke avlägsnat sig. De första sångerna berätta, huru Ariadne räddar Theseus från Minotaurus samt sedan följer honom på färden tillbaka till Athen. När de landat på Naxos, överger Theseus henne, enligt en antik version, som Malmström här följt, på uppmaning av Pallas Athene, varefter den övergivna blir Dionysos' maka. Psykologiskt sett var ämnet ej vidare gott, ty hjälten, som på en gudinnas uppmaning utan motstånd reser ifrån den kvinna, som räddat honom och som han älskar, påminner väl mycket om den »fromme Æneas», vilken poetiskt sett gör en ganska ömklig figur. Och fortsättningen, huru Aphrodite med hjälp av Eros kopplar ihop Ariadne och Dionysos, verkar såsom ren pseudoklassicitet. Men vid handlingen hade den tjugotvåårige poeten tydligen ej lagt någon vikt. För honom gällde det att giva en serie antika bilder, och redan i den första sången märker man, varifrån han fått sin inspiration. Han skildrar där en dans och ett bollspel av de unga kretiska flickorna, och bakom denna spårar man utan svårighet den hänförande vackra Nausikaaepisoden i Odysséen, som haft så stor betydelse för den nyhumanistiska diktningen. Även de talrika naturskildringarna äro homeriska, icke bilder, som skalden själv sett, t. ex. denna målning av dagens inbrott:

> Re'n i östliga salarna upp valvportarna sprungo.
> Ut under dansande fart det stolta Phœbusiska spannet
> Flög med gnistrande hov och flammoböljande guldman,
> Stampade djärvt på himmelens fält och frustade eldigt.
> Under betseln skummade än ambrosiafradga,
> Drypande ned som morgondagg på vaknade jorden.

Någon annan inspirationskälla än Homeros behöver man ej antaga. Visserligen hade han läst Goethe och beundrat dennes antikiserande diktning, men någon likhet med idyllen Hermann und Dorothea företer Ariadne icke, och Goethes misslyckade epos Achilleis hade han antagligen ej läst. Runebergs Elgskyttarne och Hanna, som tilldraga sig i nutiden och sakna allt gudamaskineri, äro ju också alldeles olika. Däremot förefaller det, som om han verkligen tagit

Digitized by Google

några intryck från Stagnelius och dennes antikiserande epos Wladimir den store. Likheterna kunna dock bero på bägges nära anslutning till Homeros. Så använder Malmström, liksom Stagnelius, ytterst ymnigt de homeriska epiteten — »det vittkringskådande Ida», »det lundomkransade Gnossos», »blygselrodnande kinder» o. s. v., och hans epitet förefalla i det hela naturligare än Stagnelius' och Runebergs. Liksom Stagnelius rör han sig med drömmar och gudauppenbarelser. I bägge fallen är ju dock Homeros förebilden. Det smältande, sensuella språket är däremot icke homeriskt, utan det erinrar starkt om den äldre svenske romantikern. I själva verket påminner Ariadne alls icke om den kyska grekiska dikten, utan om Ovidius och renässansens färgmättade, glödande och sinnliga bilder ur den olympiska gudavärlden. Man kommer närmast att tänka på Tintorettos Ariadneduk i Venedigs dogepalats. Skildringen av den grotta, där Dionysos och Ariadne fira sin bröllopsfest, hade mycket väl kunnat skrivas av Stagnelius. Det är samma starka sensualism hos bägge:

Elysisk skön var den grottan.
Väggarna av mångbruten kristall i tusende strålar
Återspegla skenet utav nattlampan i taket.
Skymning råder där dock, en purpurskimrande skymning,
Kärlekens egendomliga dag, en bild av dess drömmar.
Grottan var fylld av ambrosiadoft och golvet av rosor.
Hymen vakade troget och sällt vid brudliga bädden.

En dylik sensualism, som återfinnes på snart sagt var sida av dikten, låg icke för Malmströms temperament, och den förefaller därför såsom en Stagnelius-imitation. Det förtjänar här också att observeras, att då Malmström kort därefter gjorde ett våldsamt angrepp på fosforismen, inbegrep han icke Stagnelius i denna förkastelsedom, utan räknade honom, jämte Tegnér, Geijer och Ling, till en »självständig skaldecykel». Den platonskt färgade idealism, som bildar ett så starkt inslag i Stagnelius' diktning, går i en annan form igen också i Ariadne. Man behöver blott läsa Theseus' reflexioner, medan han väntar sig döden i Minotaurus' håla:

Ej livet förintas.
Tack, försjunkande sol! Det var du, som lärde mig detta!
Därföre log du, leende eld, du log åt min dödskrans.
Livet förintas ju ej; i naturen liksom i rymden,
I den rymd, som famnas utav våra hisnande tankar,
Rör sig ett fortsatt liv i tusen växlande former.
— — — — — — — — — — — — — — —
Äran jag älskat. Den dör icke bort. Det dödliga älskar
Blott, vad dödeligt är. Det eljest bröt sina skrankor.

Digitized by Google

Henne jag älskar också — hon med den strålande blicken,
Och hos henne jag älskade mest den levande elden,
Där gud Amor solade sig i det smäktande ögat,
Älskade skönhetens prägel uti de härliga former,
Vilka, fast osedda tills dess, jag kände från gammalt.
Skönheten dör ej! Formerna dö! Men skönheten lever,
Lever ett rikare, renare liv på hinsidan graven.

Att döma av Ariadne var Malmström således vid denna tid en romantiker, som väl förälskat sig i den helleniska diktningen, men som såg denna i samma ljus som nyromantiken. Den romantiska läggningen hos honom framgår ock av två andra vid denna tid författade större dikter. Den ena av dessa, Ignez(!) de Castro, inlämnades till Svenska akademiens pristävlan 1838, fick ej pris och blev aldrig, utom ett fragment, tryckt, men finnes kvar bland akademiens tävlingsskrifter. Poemet är ganska svagt, men alldeles klart romantiskt, både i valet av ämne och i diktionen.

Fiskarflickan vid Tynnelsö.

Den andra dikten var Fiskarflickan vid Tynnelsö, som trycktes 1839. Den är rent nyromantisk. Uppslaget har Malmström fått från det gamla medeltida, då alldeles förfallna slottet Tynnelsö i Södermanland, och för hans fantasi tedde sig detta, sådant det var på Gustav Vasas och drottning Margaretas tid. Utanför hörde man näktergalarna sjunga, i parken sprungo hjortar, och i de »skönbefolkade» salarna rörde sig en skara av höviska riddare och jungfrur, vilka vid pipans och gigans toner trådde dansen, medan »minne-sången» klingade i vek, sydlig tonart. Detta är ju Atterboms romantik, och riddar Hennings första ord gå i samma tonart:

Nattens tanke är mitt nöje,
Och min värld är skymningen.
Ej jag sörjer, men jag skänker
Lösa tyglar då och då
Åt min tanke till att gå
Fjärran bort, där stjärnan blänker,
Vinkande i dunkelt blå.

Samma nyromantiska färgton har språket hela dikten igenom, och själva handlingen är byggd på ett av dessa rokokomotiv, som nyromantiken så älskade och som stamma från folksagan: tjänstepigan, som prins Charmant älskar, avslöjar sig som prinsessan Gracieuse. Här är det riddar Henning, som på sin fars bud skall gifta sig med en högättad jungfru, som han aldrig sett. Han vägrar, ty han har förälskat sig i fiskarflickan Anna. Då hans brud avkastar slöjan, återfinner han likväl i henne den bedårande fiskarflickan: det har

Digitized by Google

varit hon och drottning Margareta, som velat skämta med romantikern och som anordnat denna maskerad. Tegnér fann diktionen påminna om »Axel och mina egna fänriksår. Samma fel också mot kostymen, som har en sydländsk hållning och går i flor, där den borde gå i vargskinnspäls». Onekligen har diktionen en viss likhet med Axel, men enligt min mening vida mera med Atterboms poetiska språk.

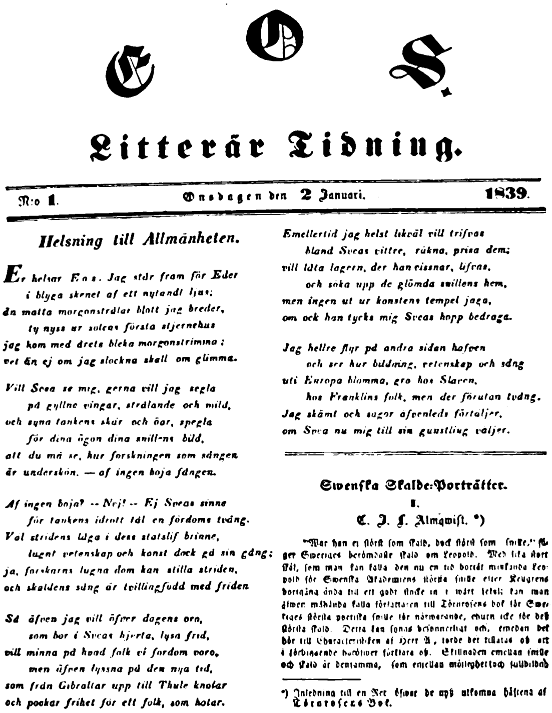
EOS.

Litterär Tidning.

N:o 1. Onsdagen den 2 Januari. 1839.

Helsning till Allmänheten.

Er helsar Eos. Jag står fram för Eder
i blyga skenet af ett nyfödt ljus;
än matta morgonstrålar blott jag breder,
ty nyss ur solens första stjernehus
jag kom med detta bleka morgonstrimma;
vet än ej om jag slockna skall om glimma.

Vill Svea se mig, gerna vill jag segla
på gyllne vingar, strålande och mild,
och syna tankens skär och öar, spegla
för dina ögon dina snillens bild,
att du må se, hur forskningen som sången
är underskön, — af ingen boja fången.

Af ingen boja? — Nej! — Ej Sveas sinne
för tankens idrott tål en fördoms tvång.
Väl stridens låga i dess statslif brinne,
lugnt vetenskap och konst dock gå sin gång;
ja, forskarns lugna dom kan stilla striden,
och skaldens sång är tvillingfödd med friden.

Så äfven jag vill öfver dagens oro,
som bor i Sveas hjerta, lysa frid,
vill minna på hvad folk vi fordom voro,
men äfven lyssna på den nya tid,
som från Gibraltar upp till Thule knotar
och pockar frihet för ett folk, som hotar.

Emellertid jag helst likväl vill trifvas
bland Sveas vittre, räkna, prisa dem;
vill låta lagern, der han vissnar, lifvas,
och söka upp de glömda snillens hem,
men ingen ut ur konstens tempel jaga,
om ock han tycks mig Sveas hopp bedraga.

Jag hellre flyr på andra sidan hafven
och ser hur bildning, vetenskap och sång
uti Europa blomma, gro hos Slaven,
hos Franklins folk, men der förutan tvång.
Jag skämt och sagor äfvenleds förtäljer,
om Svea nu mig till sin gunstling väljer.

Swenska Skalde-Porträtter.

I.

C. J. L. Almqwist. *)

"War han ej störst som Skald, dock störst som snille," säger Sweriges berömdaste Skald om Leopold. Med lika stort skäl, som man kan kalla den nu en tid bortåt minskande Leopold för Swenska Akademiens största snille efter Kellgrens bortgång ända till ett godt stycke in i wårt sekel; kan man äfwen måhända kalla författaren till Törnrosens bok för Sweriges största poetiska snille för närwarande, ehuru icke för dess största Skald. Detta kan synas besynnerligt och, emedan det hör till Characteristiken af Herr A., torde det tillåtas oss att i förbigående härofwer förklara oss. Skillnaden emellan snille och Skald är densamma, som emellan möjlighet och fullbildad

*) Inledning till en Rec. öfwer de nyß utkomna häftena af Törnrosens Bok.

Första sidan av Eos.

Anfall på fosforismen.

Vid denna tid skedde emellertid ett omslag i Malmströms ställning till de litterära partierna. Såsom student var han alls icke den tillknäppte ensling, som han mot slutet av sitt liv blev. Han hade en talrik vänkrets av unga liktänkande kamrater: Carl August Hagberg, Fredrik Georg Afzelius, Carl Johan Bergman, Louis De Geer, Carl Fredrik Bergstedt, Nybom, Lénström m. fl., vilka kunde betraktas såsom Uppsalas unga intelligenskotteri. Ett organ för detta blev den av Lénström utgivna litterära tidningen Eos (1839—1840), sedermera Frey (1841—1850) och Intelligensblad (1844—1845). En man, som tyckes hava utövat ett stort inflytande på denna nu framträdande generation, var den lärde och frisinnade juristen professor Bergfalk, och i varje fall kom kotteriet att på en väsentlig punkt bryta med Uppsalaromantiken. Där denna var ultraistisk, voro de unga liberala, och för denna utveckling betydde säkerligen Geijers avfall i Litteraturbladet 1838 mycket. En — förut omtalad — artikel, Blick på svenska vitterhetens närvarande tillstånd, som Malmström införde i Eos i mars 1839, visar hans försök att bryta sig ut ur romantiken. Tankarna äro icke vidare nya; vi känna igen dem från Tegnérs jubeltal 1817 och Geijers Atterbomskritik 1838. Malmström är för övrigt vida mindre radikal än Runeberg i dennes 1832

Digitized by Google

skrivna kritik av den rikssvenska vitterheten, och han delar alls icke den finske skaldens ringaktning för Tegnér och Dahlgren. Antagligen hade han heller icke läst dessa artiklar. Syftet med hans inlägg var alls icke att anfalla stormännen, utan deras osjälvständiga efterhärmare samt därjämte — i anslutning till Geijer — att protestera mot fosforismens ultraism. Vitterheten — skriver han — »har blivit en republik, där varje korvmånglare höjer sin röst, alltid förvissad om bifall åtminstone från det skrå, som han tillhör. . . Det finnes knappt mer en hovrättsnotarie, som icke knäpper på sin lilla lyra, en pastorsadjunkt, som ej tävlar om akademiens pris, en liber studiosus, som icke har en av Pindens troner i blygsamt perspektiv.» Därefter går han in på den senaste svenska litteraturen. Efter den gustavianska vitterheten kom fosforismen såsom en reaktion, delvis berättigad, delvis oberättigad. För fosforisternas »blinda trosnit var den gustavianska levnadsglädjen en styggelse. De väsnades likt en bromsjagad hjord under stygnen av den Leopoldiska satiren och uppfyllde världen med sin jämmerklagan. Och se! Huru länge världen undrade och skrattade, blev omsider hela världen fosforist.» Emellertid hade den nya skolan »i viss mån rätt, då den beskyllde den gustavianska vitterheten för brist på nationalitet, på känsla och djup, och den innerligare anda, som då och då utmärkte dess egna produktioner, var lika verksam att anslå finare själar, som dunkelheten och språkförbistringen bidrog att värva skolan en mängd adepter, som varje skola kan umbära». Det var således egentligen den nya skolans servum imitatorum pecus, som anfallet gällde, och Malmström tillade, att »vad som onekligen förvärvar fosforisterna rättighet till nationens erkänsla, är det grundligare studium av vitterheten, som de själva idkade och genom sin åtgärd befordrade. Detta gällde icke blott de antika mönstren — som tyvärr likväl så sällan gällde såsom mönster för deras egna snillebemödanden — utan även den romantiska moderna poesien. Det gäller dessutom och förnämligast den filosofi, som då för tiden samlade vetgirige unge män från alla länder kring Schellings kateder». Uttalandet bör uppmärksammas. Fosforisternas schellingianism räknades dem således 1839 ännu till förtjänst, under det att Malmström några år senare häri såg deras förnämsta brott. Slutligen framhåller han deras omvårdnad om »våra inhemska historiska och poetiska minnen». Kredit-sidan är således mycket aktningsbjudande, och på debetsidan uppföras blott och i förbigående »dunkelheten och språkförbistringen» hos imitatörerna. Men icke dess mindre märker man, att han hyser antipati mot den nya skolan, och anledningen är icke egentligen dess poesi utan dess ultraism:

Digitized by Google

»Våra svenska fosforisters egna yttrade åsikter — ej blott i konsten utan även i filosofi och politik — röja i sin fysionomi allt för mycket, som påminner om den faktion, vilken i Tyskland reagerade för den allena saliggörande kyrkans och den allena lyckliggörande samhällsförfattningens sak, för att anses stå på inhemsk botten. Det var naturligt, att en lära, som på andra sidan havet med största iver och talang förfäktades av en avfälling och en absolutist (Friedrich Schlegel), icke på längden skulle hålla strecket i det protestantiska och odalfria Sverige.» Här hava vi således den punkt på det nyromantiska programmet, som framför allt stötte Malmström — liksom Geijer — tillbaka och gjorde honom benägen att bryta med den nya skolan. Mot denna sätter han upp »en tredje skaldecykel», som emellertid har en mycket heterogen sammansättning: Geijer, Tegnér, Ling, Stagnelius, Vitalis och Nicander. Han medger visserligen, att de två sistnämnde varit »uppammade» av fosforisterna, men han förbiser, att Geijer ända till 1838 räknades till nya skolan och att Stagnelius var minst lika mycket fosforist som Atterbom, även om han ej tillhörde kotteriet eller deltog i polemiken. Och Malmström undantager i viss mån även själve hövdingen från den allmänna förkastelsedomen: »Den nya skolan beskyllde det gustavianska maneret för sjuklighet. Rätt: det var för mycket materialistiskt. Gustavianerna beskyllde nya skolan för sjuklighet. Rätt: den var för spiritualistisk.» Men detta »för mycket» gäller mindre Atterbom än hans imitatörer: »Denna spiritualism, vilken renast uttalar sig hos Atterbom — icke fosforisten, utan skalden — och hos honom i en skönhet, som är oupphinnelig eller åtminstone ännu oupphunnen inom vårt fädernesland, har genom mängden av beundrare och imitatörer skapat en egen gråtmild vitterhet, vars nota characteristica är en till ytterlighet uppskruvad känslosamhet.» Inför Malmströms domarbord stod sig således den nyromantiska *poesien* tämligen gott, och ser man på de yngre författare, som han upphöjer, finner man, att dessa alla äro romantiker. Böttiger står visserligen, enligt Malmströms mening, nära eller kanske rättare »inom gränsen av den sentimentalitet, för vilken jag anklagat vår tids vitterhet», men det är egentligen såsom mönster han är farlig. Och de följande hyllas utan reservation: »Vem känner icke Dahlgren, vid vars hugkomst jag ser mig skyldig att återtaga mitt förra påstående, att den gustavianska kvickheten dog med Leopold? Vem känner icke samtidens mäktigaste och mest bisarre poetiske genius: författaren till Törnrosens bok, honom, efter vars namn jag anar ett nytt tidevarv i vår vitterhet skall uppkallas? Vem känner slutligen icke den förträfflige främling, som på vårt språk framtrollar odödliga skapelser,

Digitized by Google

den man, som — efter vad jag förstår — är vår epoks mest fulländade vittre konstnär, vem känner icke, med ett ord, Johan Ludvig Runeberg?»

Det är i ljuset av denna uppsats, man bör se Malmströms under dessa år, 1838—1842, skrivna dikter, huvudsakligen tryckta i Eos och den poetiska kalendern Linnæa borealis för 1841 och 1842. De äro både nyromantiska och icke nyromantiska. Malmström har undvikit de fel, han tyckte sig finna hos fosforisterna: sentimentaliteten, dunkelheten och språkförbistringen. Formen är sällsport klar, tonen manlig, språket visserligen ej direkt enkelt, men utan alla konstgjorda blommor. Till andan däremot äro de nyromantiska och ha de förtjänster, som Malmström tillerkände den nyromantiska dikten: rik känsla, nationell anda och den höga idealism, som han beundrat hos Atterbom. Och bland litteraturens stormän räknar han så utpräglade romantiker som Stagnelius och Almquist. Även den dikt, Angelica, som samtiden satte högst av hans produktion, skulle helt visst, om den publicerats under striden mellan den gamla och nya skolan, hava hälsats såsom ett bland de mest vägande inläggen för den nya smakriktningen. Ty den antika elegien skattades högt av fosforisterna, och vi hava dylika av Atterbom, Stagnelius, Elgström m. fl. Rent formellt torde Angelica nog intaga den främsta platsen bland de på svenska skrivna elegierna, och då Svenska akademien 1840 tilldelade dikten den då mera än förut sällsynta utmärkelsen av det stora priset, gillades denna dom helt visst av hela den bildade publiken. Den elegiska versen är här behandlad med verkligt mästerskap, den klingar såsom musik, och själva ordvalet har en doft av poesi. Likväl torde vår tid stå kall inför denna dikt. Angelica är skriven av en lärd poet, som hämtat sin inspiration ur litteraturen, ej från verkligheten, och som med en överlägsen formtalang omplanterat den antika elegien i svensk jord. Visserligen har uppgivits, att bakom Angelica skulle ligga en verklig själshistoria. Men uppgiften, som härrör från P. A. Gödecke (i Framtiden 1871), förefaller ytterst osannolik. En ungdomsvän till Malmström hade berättat för Gödecke, att Angelica varit publicisten Dalmans syster, som var född samma år som Malmström. De hade som barn lekt tillsammans, men »skildes åt, då Malmström åtta år gammal kom in i skolan, och sedan såg han henne aldrig förr än på en gymnasistbal i Strängnäs. Hon var då sexton år och en fullkomlig skönhet. Jag vet ej, om han talade vid henne; men med kännedom om hans skygga och tillbakadragna väsen (världen kallade det högfärd) skulle jag ej tro det. Ett år därefter låg hon på bår.» Denna historia gör obestridligen intryck av

Angelica.

Digitized by Google

en fri fantasi av Gödeckes sagesman, och själv antyder denne sagesman, att han icke fått uppgiften från den förtegne Malmström själv. Denne skulle *en* gång på en gymnasistbal ha *sett* en ung flicka, och detta skulle hava varit nog att framkalla hans livs stora erotik. Utgångspunkten för denna fantasi har troligen blott varit det faktum, att Dalmans syster hette Rosalie Angelique Wilhelmina. Över huvud saknar dikten alla från en verklighet lånade drag. Det enda, som säges, är, att Angelica dött av lungsot — den inom poesien användbara sjukdomen. Själva motivet tillhör icke den antika elegien, utan snarare renässansens; den senare hälften av Petrarcas sonettsamling fylles ju av en klagan över Lauras död, och det är detta romantiska motiv, som Malmström här tagit upp och klätt i den antika elegiens dräkt. Möjligen kan man ock gissa på något intryck från den sista av Svartsjukans nätter, där situationen ju är något liknande, ehuru uttrycken för saknaden äro ganska olika.

Hvi suckar det så tungt uti skogen?

En annan av Malmströms i Eos (november 1839) publicerade dikter, Hvi suckar det så tungt uti skogen, tävlade i popularitet med Angelica. Och man kan förstå detta. Dikten är både till tankegång och språk rent nyromantisk, men utan de fel, för vilka Malmström förebrått fosforisterna. Språket är smältande och melodiskt, har en ton av förädlad folkvisa. Dikten rör sig inom den romantiska älvvärlden och är fylld av en mystiskt färgad idealism, men samtidigt genomskinligt klar och utan all fosforistisk »språkförbistring». Själva huvudmotivet återgår, såsom Böök visat, till Stagnelius, särskilt till den underbara dikten Suckarnas mystèr. Men den halvt gnostiska, halft paulinska innebörden i denna har hos Malmström blivit enkel och lättfattlig. Då natten stigit över land och sjö, far en här av goda änglar fram på himlavalvet och gråter silvertårar över jorden:

Då ser i himlens spegel sin bild den arma jord
Och finner sig så dyster och förkastad;
Hon täljer alla synder, all lögn och flärd och mord,
Varmed hon är se'n tusen år belastad.
Då far en dödens rysning igenom hennes märg,
Då bedja alla dalar, då bikta alla berg,
Då suckar det så tungt uti skogen.

Men liten pilt, han lovar, »att aldrig för min skull det sucka skall så tungt uti skogen». Stagnelius' dunkla metafysik har här således förvandlats till en enkel etik, som visserligen har ett inslag av romantisk mystik, men ej starkare än att varje läsare kunde följa med och fatta den. Själva dikten i dess helhet är tydligen en efterbild-

Digitized by Google

ning av Geijers Den lille kolargossen, och jämför man dessa båda dikter med varandra, finner man, både vad Malmström velat och vad han icke kunnat. Han har, i enlighet med sitt estetiska program, gripits av enkelheten i Geijers dikt, men han har icke kunnat nå den. Därtill var han trots sin teoretiska opposition för mycket nyromantiker. Språket påminner mera om Atterbom än om Geijer. Och mystiken står nyromantiken närmare, än den står Geijers. Hos denne äro trollen ej verkliga utan blott skapelser av den lille kolargossens uppskrämda fantasi; hos Malmström däremot träffar pilten samman med älvadrottningen, och det är hon, som ger förklaringen, varför det suckar så tungt i skogen. I Geijers dikt finnes ingen dylik suckan: »Den rätt kan läsa sitt Fader vår, han rädes varken Fan eller trollen, fast det är mörkt långt, långt bort i skogen.» Efterbildningen visar således, huru nära Malmström i själva verket stod den nyromantiska skolan.

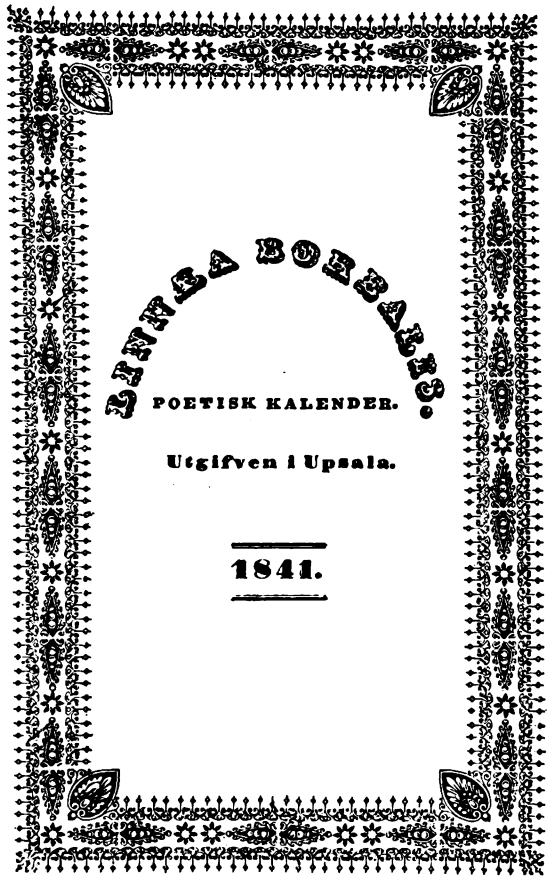

Linnæa Borealis.

Julianus.

Hans andra vid denna tid skrivna dikter — Stafkarlen, Ödmjuker, Blomman m. fl. — äro vackra, men ej särskilt karakteristiska. För sin tid mera betydande var det dramatiska fragmentet Julianus, som först trycktes i Linnæa borealis (1841). Det är emellertid ganska säkert, att vi här ej hava någon scen ur ett tilltänkt, ehuru ej fullbordat drama, utan ett avslutat poem, som Malmström givit formen av ett dylikt fragment. Det hela är en dialog mellan avfällingen Julianus och en kristen präst, huvudsakligen en deklamation av Julianus, och

Digitized by Google

någon dramatisk karaktär har stycket icke. Ej heller har det någon tidskolorit, och den Julianus, som här talar, har ingen likhet med den historiske, vilken alls ej tyckes hava varit någon tvivlare utan en hederlig och troende hedning. Anledningen till dikten var nog den diskussion, som vid denna tid så livligt fördes om Strauss' ryktbara bok. Julianus är en »fritänkare» efter 1840-talets snitt, sådan som en dylik uppfattades av en religiös, men ej ortodox personlighet, en tvivlare, som likväl innerst känner sig dragen till kristendomen och som trår efter den försoning, som blott tron kan giva. Själva tankegången i Julianus är därför ungefär densamma, som vi möta i Fredrika Bremers Morgonväckter.

F. G. Afzelius.
Teckning av P. J. Willgott Lundgren.

Malmströms hegelianism.

Emellertid fick Malmström ett annat intresse, som snart kom att tävla med poesien. I studierna för graden ingick även filosofi, och på sommaren 1840 började han att i ämnet taga lektioner för vännen Afzelius, vilken, såsom vi måhända minnas, var hegelian. Till en början voro dessa studier väl ej mera djupgående, än som voro erforderliga för ett tentamensbetyg, men sedan han 1842 blivit promoverad, tog han filosofien mera på allvar, och på nyårsdagen 1843 skrev han till Beskow: »Vart mina studier under det kommande året närmast skola leda, kan jag själv ej fullt bestämma. Filosofien är nu min huvudsak. Jag vet, att man anser detta studium i allmänhet farligt och enkannerligen för en skönkonstnär menligt. Jag vill i detta avseende blott säga, att jag varken tror det ena eller det andra och att — om faran vore även aldrig så stor — jag måste trotsa den, emedan jag *måste* filosofera. Ty jag har ej börjat mitt studium i följd av en tillfällig nyck, utan av ett inre oemotståndligt behov och kan ej utan min egen undergång avbryta det.» Den farhåga, som tydligen hans vänner uttalat och vilken Malmström sade sig ej dela: att filosofien skulle draga honom från diktkonsten — den farhågan visade sig emellertid grundad. Ty i stort sett faller hans diktarverksamhet under åren 1838—1842. De filosofiska studierna hade även en

Digitized by Google

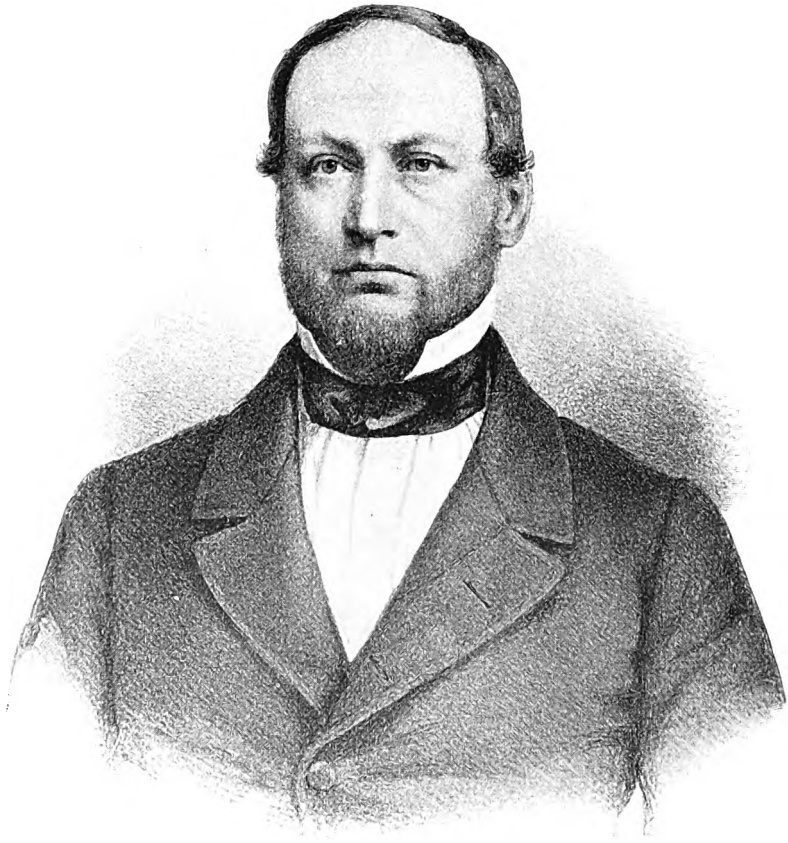

B. E. Malmström

Litografi i Dikter. 7. uppl. Sthlm 1876.

Digitized by Google

Digitized by Google

annan effekt. Malmström anslöt sig till den hegelska skolan, och Hegel hade uppträtt såsom en av nyromantikens ivrigaste fiender, enär han i nyromantiken såg ett uttryck för den hatade schellingska filosofien. Även i den punkten anslöt sig Malmström till den tyske filosofen, och i minnestalet över Atterbom (1856) fällde han den redan citerade domen: »Den egentliga roten till allt det onda, som vidlåder den romantiska skolan, måste sökas i den filosofi, under vars inflytande dess verksamhet började och fortsattes: den schellingska.» Av Hegels filosofi förblev han under hela sitt liv en trogen anhängare. I april 1846 skrev han väl till Bergman: »Min offentliga verksamhet är, som du vet, lyckligen slutad och med den även den polemiskt-filosofiska perioden av min bildningsbana. Min Hegel står nu ganska dammig och grå på min hylla, förgäves väntande på en resurrectio mortuorum. Jag slutade detta studium, sedan jag nätt och jämnt hunnit att nedriva alla mina gamla fördomar, och torde väl nu böra begynna att bygga mig nya.» I stället hade han ånyo vänt sig till de klassiska studierna. Men yttrandet torde icke kunna tolkas så, att han upphört att vara hegelian, och hans tryckta skrifter visa, att han fortfarande stod kvar på den hegelska ståndpunkten.

Skandinaviska dikter.

Efter 1842 skrev han mest blott tillfällighetsdikter. Flera av dem äro dock betydande diktskapelser, så den vackra minnessången över Atterbom (1855), som bjärt kontrasterar mot det året därpå hållna talet, ty i dikten ger han en både rättfärdig och vältalig hyllning åt den store skalden och litteraturhistorikern och har där lyckligtvis glömt, att den stackars Atterbom dock var schellingian. En följd av andra dikter ägnas skandinavismen. Redan före det första studentmötet hade Malmström med värme omfattat denna idé, och i dikten Fosterlandet (1841) hade han uttalat en förhoppning, att Skandinavien, innan seklet gått till ända, skulle vara »*ett* från då till tidens slut». I de följande festdikterna yttrar han sig väl mera allmänt, och händelserna 1848 återspeglas ej i några av hans kväden. Men då kriget ånyo flammat upp, var han en bland dem, som yrkade på Sveriges ingripande. En mot tyskarna 1864 skriven niddikt slutar med förhoppningen, att den tyske Mickel snart skall få en »svensk mark bly i pälsen», och i samma stil går en prolog vid studentkonserterna för Danmark i maj 1864.

Italiadikter.

En tredje grupp av hans senare dikter skrevs i Italien. 1845 hade han sökt ett resestipendium och skrev då till vännen Bergman: »Jag har sökt understöd för nästa år. Få se! Jag vill till Rom och ingenstädes annars. Tyskland intresserar mig icke, Frankrike något mera, men kan även umbäras. Italien icke så!» Uttalandet är betecknande. Han delar romantikernas förtjusning för Italien, men Tyskland — Atterboms andra fosterland — är honom likgiltigt. Ser man nu på dikterna, återfinner man väl där romantikens oranger, cypresser, pinjer, näktergalar och ruiner. Men man hör också en ton, som är ny. Munkar, präster och banditer, som för Nicander varit pittoreska staffagefigurer, ses av Malm-

Digitized by Google

ström med andra ögon. I dikten Fiesole kommer den nya tidens frihetspatos fram. Det sköna i Italien är blott ett sken, »en avgrundsdikt, en fager lögn», en sarkofag, bevakad av slavar, »och trälar trampa på cæsarers gravar»:

Italia! Slumrerska i forntidsgrift,
Vak upp en gång att dina bojor spränga!
Jag tackar himlen, att det ej är mitt
Det djupt förnedrade, det sköna landet.

Samma tanke återvänder i den första Romelegien och ännu kraftigare i Sibylla Tiburtina, där sierskan profeterar om det Italien, som skall bliva framtidens:

I fädrens anda skall dess unga stam
Med stål som förr sitt kungadöme köpa,
Ur seklers djupa mörker träda fram
Och i sitt blod sin nya frihet döpa.
— — — — — — — — — — — —
Barbarers lömska hop förjagas skall
Till sina mörka nästen bortom fjällen
Och Dea Roma lyftas ur sitt fall
Till nya tempel på de gamla ställen.

Detta är icke längre Atterboms och Nicanders Italien. Det är redan Carl Snoilskys.

Malmströms sista tid.

I det hela hade dock hans strängaspel tystnat. Den vänkrets av unga intelligenta män, som under studenttiden omgivit honom, hade, som vanligt vid universiteten, glesnat. Hagberg hade blivit professor i Lund, Bergman kollega i Visby, och Malmström kände djupt smärtan av att nödgas skiljas från dem. Han blev snart en andligen ensam man. Ty för det litterära societetslivet i Uppsala saknade han sinne. I januari 1844 skrev han till Bergman: »Mitt förhållande till landshövdingen (von Kræmer) och hans familj befinner sig i status quo. Såsom ett bevis på, huru jag är anskriven i den högre societeten, kan tjäna, att jag under denna helg ej besvärats av en enda bjudning.» Till Malla Silfverstolpe blev han såsom Angelicas skald en gång inviterad. Han kom — berättar Rudolf Hjärne, säkerligen alldeles riktigt — men kände sig »mycket besvärad, emedan han framför allt älskade den fria, skämtande kamratkretsen vid glaset och var dessutom mycket blyg i större, isynnerhet fruntimmerskretsar, ehuru han sökte dölja det genom ett stolt och slutet yttre. Man gjorde, vad man kunde, för att roa honom, men förgäves. Slutligen superades, och av välvilja intalade man honom att dricka två stora mandarinkoppar te. Det var ej hans dryck. På natten sov han ej

Digitized by Google

en blund. På morgonen fann man honom ytterst uppretad, och han avlade ed på att ej mer infinna sig på ett ställe, där man drack te och där i hans tycke så mycket pjoller rådde. Och därvid förblev det». Några nya egentliga vänner tyckes han ej hava fått, och de, som han om kvällarna träffade på Löfens källare, gåvo honom intet andligt utbyte. Han blev därför allt mer och mer sluten, i förtid en gammal ungkarl, som djupt kände enslighetens tryckande börda. Såsom Böök i en genialisk uppsats visat, är denna enslighetskänsla den röda tråden i alla de dikter, vilka äro de mest äkta i hans alstring. Den kommer fram redan i ett brev 1838 till en vän, som då lämnat Uppsala: »Har du erfarit, vad det vill säga att ensam sitta, när tusendens röster sorla omkring en? Det är, liksom man icke förstod deras språk... Sedan du reste bort, har jag varit mera ensam än förr — jag säger *mera* ensam, ty ensam har jag alltid varit, liksom varje människa det är, som har några viktiga saker att säga sig själv.» Denna känsla av tröstlös enslighet ligger också bakom dikter som Stafkarlen, Svanen, Främlingen, Hvi suckar det så tungt uti skogen. Men mest gripande har Malmström uttryckt den i en dikt, som man efter hans död fann bland hans papper och som nog står högst av dem, han skrivit. Själv skulle han nog ej hava publicerat den, ty stolt som han var, ville han icke tillåta främmande att blicka in i »känslans helgedom»:

Tungt det vill bliva till slut i min tysta boning att vandra,
Ensam, av ingen bemärkt, när jag av mödan är mätt.
När inbillningen lyktat sin lek och tankarna tröttnat,
Ingen i världen jag har, ingen att sluta mig till.
Ej en hugsvalande blick, ett vederkvickande löje,
Ej ett förtroendets ord, aldrig en kärlekens kyss
Väntar mig, när dagsverket är slut, och i aftonens skugga
Sorgsen jag sitter och tyst räknar minuternas slag.
Ulven, som strövat på rov, dock söker sig hem till sin maka,
Söker i vintriga bo't ruggiga ungarnas tropp.
Dagkarln, dignande snart för bekymrens och arbetets börda,
Får vid sin älskades bröst somna från dagarnas nöd.
Men jag är ensam, ställd vid gränsen av levnadens sommar,
Ensam i glädje och sorg får jag förbida dess höst.
Ingen maka värmer mitt hem, min bädd och mitt hjärta,
Stojet av lekande barn aftnarnas tystnad ej stör.
Yttersta länken jag är i fädrens omätliga kedja.
Många årtusendens blod släcker sin gnista i mig.
Syndare är jag förvisst, men vad gjorde jag dock att förtjäna
Mera än mången, o Gud! sådan förbannelses dom?
»Sådan förbannelse», svarar du mig, »har tusende drabbat,
Vilka med renare dygd sökte min kärlek än du.»

Digitized by Google

Det var endast en kort tid, åren omkring 1840, som Malmström intog någon ledande ställning inom en av det unga Uppsalas akademiska kretsar. Ungefär samtidigt med honom, något senare, anlände en annan ung man till universitetet, där han, ehuru en ringare poetisk begåvning, kom att spela en vida större roll, av en senare tid betraktad såsom den ideala typen för 1840-talets student. Det var Gunnar Wennerberg, vars liv fint och kärleksfullt skildrats av hans dotter, friherrinnan Signe Taube. Till litteraturhistorien hör emellertid, i stort sett, blott hans ungdomstid.

Gunnar Wennerberg.
Teckning av Brynolf Wennerberg. Musikhistoriska museet.

Wennerberg.

Han var född 1817 i Västergötland, där fadern var kyrkoherde, och kom 1837 till Uppsala från Skara gymnasium med goda skolkunskaper, men som det förefaller utan någon större beläsenhet. Hans förhärskande intresse var musiken, och vidare är det tydligt, att han var en varmt och ärligt religiös yngling. Det sista visade han genast i början av sin akademiska bana genom en onekligen modig handling. Efter avlagd examen skulle de godkända svära studenteden, i vilken de bland annat lovade att ställa sig universitetets statuter till efterrättelse. Dessa voro emellertid från 1655, aldrig tryckta och innehöllo naturligtvis en mängd bestämmelser, som 1837 voro fullkomligt orimliga. Eden betraktades också som en ren formalitet, ingen student torde hava läst statuterna, men Wennerberg, som gjort det två gånger, förklarade inför rektor, Atterbom, att hans samvete förbjöd honom att avlägga den fordrade eden. Lyckligtvis togo vederbörande saken mycket förståndigt. Wennerberg blev visserligen aldrig officiellt student, men det hindrade icke, att han sedermera blev kurator för sin nation och fick avlägga sina akademiska examina. Episoden visar både Wennerbergs religiositet och hans moraliska mod. Hans första studier voro icke humanistiska, men då han

Digitized by Google

på hösten 1839, efter en ettårig kondition hos en baron von Essen nere i Västergötland, återkom till Uppsala, slog han sig särskilt på filosofien, som jämte musiken nu kom att fjättra hans intresse. I motsats till den otillgänglige Malmström blev han snart en medelpunkt i sällskapslivet inom ganska olika kretsar. Genom sin discipel, den unge Essen, fördes han in hos Malla Silfverstolpe och blev en trägen gäst i hennes litterära salong, där han träffade samman med hela det vittra Uppsala, Geijer, Atterbom, Palmblad, Böttiger m. fl. Hennes te hade på honom alls icke samma avskräckande inverkan som på Malmström, och han stötte sig ej heller på den andliga spisen. Likaså var han som barn i huset hos »de små Knösarna» och hos landshövding von Kræmer. Vidare var han medlem av ett litet musikaliskt sällskap, som Jacob Axel Josephson stiftat. Redan detta umgänge säger oss, att han icke var, vad man kallar en »rummelkurre», och Josephson har i sin dagbok från denna tid givit en troligtvis ganska träffande karakteristik av vännen: »Vad som för övrigt utmärker honom som kamrat, är en pålitlighet i viktigare fall, som man väl kan trygga sig till, ett insiktsfullt bedömande, av vad i många fall är svårlöst, en vänfast hjälpsamhet, en själ, som helst sysselsätter sig med livets allvarligare frågor, men som vidrörande obetydligheter och småsaker kan åt dessa ge en originell och intressant färg. En sällskapsbroder, som man ej snart torde ledsna vid. Han frågar ej mycket efter bojor och band, trampar ej andras väg, därför att den är allmän, utan blott så vida den överensstämmer med hans egna tycken, går också mycket sin egen väg.» Med studierna gick det ej så vidare fort. Men till 1845 års promotion blev han färdig och kallades två år därefter till Atterboms docent. Befordringsutsikterna voro emellertid ytterst klena, och i slutet av 1848 lämnade han Uppsala för att tillträda ett lektorat i Skara.

Hans litterära ståndpunkt framgår ej av hans brev och knappast heller av hans under denna tid skrivna dikter. Nästan alla äro text till hans musikstycken och ej särskilt karakteristiska. Ej heller förefaller han att hava varit vidare intresserad av de frågor, som då upprörde studentkåren. Ehuru han under det stormiga året 1848 var curator curatorum, d. v. s. studentkårens ordförande, var han, lindrigt sagt, en ganska ljum skandinav. I studentmötet i Köpenhamn deltog han icke, och till sin far skrev han 1844: »Flera av mina bekanta äro i Skandinaviska sällskapet och ha velat ha mig dit, men jag vet rätt icke, vad jag skall där att göra. Jag hinner dessutom nu för tiden knappt att vara svensk.» I de sista orden ligger nog en antydan om hans uppfattning av skandinavismen: att svenskheten genom denna lopp fara att gå förlorad. De studentsånger, han skrev vid denna tid, äro också uttryck för en enbart svensk patriotism. Uttrycken för denna äro väl för vår tid alltför braskande, de påminna om Tegnérs överord i Krigssången och sakna Runebergs enkelhet och hans äkta känsla. Men i de flesta av dem finnes en ton, som erinrar om den gamla karolinska tiden. Det är hans religiositet. Ju starkare denna ton ljuder, ju mera äkta klingar också sången. Främst står därför, enligt min mening, hans Frihetshymn: O Gud, som styrer folkens öden (1849), och det är den inlagda psalmen, som griper oss i hans Hör oss Svea. Slutraderna i hans fosterländska dikt Den svenske soldaten ha onekligen en klang av Luther:

Ty den svenske soldaten han vet nog han,
Vad som höves en svensk och en kristen man.
Han ej rädes för djävulens makt så stor
Men uppå Herren, Herren tror.

Digitized by Google

Juvenalerna.

Det, som bär upp dessa sånger, är emellertid musiken, och texten har en tämligen underordnad betydelse. Emellertid var det inom ett helt annat område, som Wennerberg kom att få sin egentliga berömmelse. Det var såsom juvenalernas skald. En studentkår rymde då liksom nu naturligtvis en mängd olika element, unge män med olika livsintressen och även utan dylika, idealister och realister. *En* enda typ för studenten under ett visst skede har troligen aldrig funnits, och om en sådan funnits, ligger denna långt tillbaka i tiden. I varje fall möta vi vid 1800-talets början en stark differentiering, i det att en stor mängd studenter visade sig berörda av de nya tidsströmningarna, andra icke. Vi hava då Silverstolpes och Järtas kotteri, som svärmade för den franska revolutionens idéer; någon tid därefter börjar fosforismen grassera i Uppsala, och efter fosforismen kom det Malmströmska kotteriet med dess skandinaviska studentpolitik. Men vid sidan härav funnos andra grupper: »plugghästar», som ville ta sin examen så fort som möjligt, och glada, rumlande studenter, som efter åtskilliga »oförgätliga år vid Fyris» slutade med en jämnstruken kameral. Och även den gruppen företedde nog många olika schatteringar. Ett kotteri gick på 1830-talet under namnet »Turkiska musiken», emedan dess förnämsta eller åtminstone mest uppmärksammade prestationer voro musikstycken, som under natten utfördes med visselpipa, grytlock, lergök, harskramla o. d. och utfördes på torg och gator. Därjämte tyckas de utövande konstnärerna hava fört ett våldsamt rummelliv, som för flera av dem slutade olyckligt. Av de båda ledarna, bröderna Wijkman, söner till biskopen i Västerås, fick den ene rymma till Amerika och den andre dog 1840, 29 år gammal och alldeles förstörd. Turkiska musiken efterträddes emellertid av ett annat studentkotteri, vida mera civiliserat, mera intelligent och mindre orgiastiskt. Det var juvenalerna. Deras ledare var tydligen Daniel Hwasser, som 1837 blivit student. Han var den berömde läkarens brorson, tillika hans fosterson, samt tyckes hava varit en sällsport spirituell och älskvärd personlighet, kvick och oförargligt lustig, musikaliskt och även poetiskt begåvad, utan det ringaste intresse för studier, men dess mera för ett glatt liv, likgiltig för studentpolitiken och med Malmströms motvilja mot Malla Silfverstolpes vittra tesupéer. Kring sig samlade han snart ett kotteri av likasinnade vänner: Calle Scharp, som sedan blev ryktbar såsom Stockholms mest populära kvickhuvud i den burleska stilen, Svante Hedin, en snäll och oförargligt rolig skämtare, som redan 1845 övergick till teatern såsom komisk skådespelare, såsom sådan Stockholmspublikens gunstling, Otto Beronius, en utmärkt bassångare och en stor hedersman, ehuru,

Digitized by Google

såsom det synes, ej vidare intellektuellt anlagd, L. J. Dahlberg, Tjasse kallad, studentpoet i den glada stilen m. fl. Det var dessa, jämte några kvarlevor av den turkiska musiken, som bildade det kotteri, som kallade sig juvenaler. De ägde — berättar Wennerberg — »bland sig flere utmärkta röster och sjöngo jämte en mängd då mycket gängse manskvartetter av Spohr, Kreutzer o. a., helst och i synnerhet vid gladare tillfällen, ett slags potpourrier, fritt hopsatta av omtyckta bitar ur operor, kända Bellmanssånger eller muntra slagdängor med ord, lika fritt rövade på poesiens område och efter behov omstuvade eller ock för tillfället gjorda. Upphovsmannen till dessa tuttifrutti-anrättningar och själen i juvenalernas förbund var en glad och behagligt självsvåldig student (Daniel Hwasser), sedan lika känd för sina lekande och kvicka infall som då för sin ovanligt vackra tenorröst.» Wennerberg var först ganska ytligt bekant med några av juvenalerna, men en eftermiddag kort efter majfesten 1843 blev han, då han gick förbi »Åkerstens» vid stora torget, inropad av de där festande juvenalerna, och därmed hade han blivit en av dem. Samvaron gjorde på honom ett oförgätligt intryck: »hemkommen föreföll det mig, som hade jag varit borta ett helt år . . . Inom mig rörde sig ett virrvarr av rytmer, rim, melodier och ord, ur vilket fantastiska drömbilder skymtade fram . . . Jag gick till klaveret, kastade undan fugan, fick fram ett notpapper, och snart trängdes där om varandra toner och ord. Innan jag lade mig till vila, var min första juvenalsång färdig.» Sången i fråga var Viva la compagnia. Snart följde andra såsom Lahitt-laha och Juvenal-ed. Poetiskt sett äro de väl ganska svaga, imitationer efter Bellmans bacchanaliska kväden, men å den andra sidan framträdde de ej heller med några anspråk, och över huvud taget får man ej anlägga en estetisk måttstock på sällskapsskämtet. Det är ögonblickets barn och lever ej över detta. Detsamma gäller ock samlingen De tre, som — efter Bellman som förebild — skildrar ett krogliv i Uppsala. Emellertid hade sångarnas led glesnat, och 1847 återstodo blott två: basen Beronius, i kamratkretsen kallad »Glunten», och Wennerberg, som var baryton. Och nu började Wennerberg att skriva de duetter, som äro bekanta under namnet Gluntarne. Enligt Wennerbergs uppgift skrevos de fyra äldsta 1847, de flesta 1848, hans sista Uppsala-år, icke mindre än nio 1849 och de tre sista 1850. Någon tanke på att ge ut dem tyckes Wennerberg från början ej hava haft, men de spredos i avskrifter, blevo hastigt mycket populära, och slutligen lät han förmå sig att överlämna dem åt allmänheten; de trycktes i häften 1849—1850, tillsammans trettio stycken. Därvid ordnades »gluntarne» i en annan

Digitized by Google

ordning än den kronologiska, så att de bildade en sammanhängande historia.

Gluntarne. De äldsta Gluntarne föredrogos väl i den återstående juvenalkretsen, men voro icke egentliga juvenalsånger, och som Wennerberg säger,

»De tre» (Otto Beronius, Gunnar Wennerberg, Daniel Hwasser).
Teckning av John Arsenius. Uppsala universitetsbibliotek.

ville han här mera skildra *studenten* än juvenalen. Så uppfattades också sångerna av allmänheten, och i december 1848 ansågos de värdiga att föredragas i Malla Silfverstolpes höglitterära hem. »Gunnar och Beronius — skrev hon i sin dagbok — sjöngo, ackompanjerade av Stedingk, Wennerbergs nya duetter, Gluntarne, *alldeles charmant* — förädlad Bellmaniana. Liksom Bellman besjöng Stockholm, illustrerar Wennerberg Uppsala.» Detta bifall från Atterboms och Böttigers väninna förefaller till en början egendomligt, men man kan förstå det, ty trots de realistiska scenerna är Gluntarne i grunden en efterromantisk diktcykel. Magistern har icke så litet av efterromantikens sentimentalitet, dess svärmeri för naturen och ganska mycket

Digitized by Google

av romantikens från Jean Paul ärvda genialitetslater. Han glömmer icke sin överlägsenhet över den mera jordbundne Glunten, vilken i deras vapenbrödraskap ibland får en nyans av Sancho Panza. Malla Silfverstolpe observerade likheten med Bellman, och den kan man ju icke undgå att se. Den stötte henne icke, och hon fann Gluntarne vara t. o. m. en »förädlad» Bellmansdiktning. Här skola vi erinra oss 1840-talets uppfattning av Fredmanssångaren. På krogar och dansställen — skriver Atterbom — anträffades han väl, »men sittande avsides och stilla, med spänd uppmärksamhet, ofta med högst belåten uppsyn — ungefär liksom en landskapsmålare framför en utsikt». Wennerberg *var* verkligen något i den stilen. Han hade deltagit i juvenallivet, men efter vad en juvenal försäkrat mig, deltog han aldrig i något egentligt rummel, var verkligen mera observatören och förlorade aldrig sin moraliska och intellektuella överlägsenhet. Vi böra för övrigt alltid komma ihåg, att han under hela glunttiden var en lika trägen gäst hos Malla Silfverstolpe som i juvenalkotteriet, och i det hela synes »magistern» mera höra hemma hos den förra än i det senare.

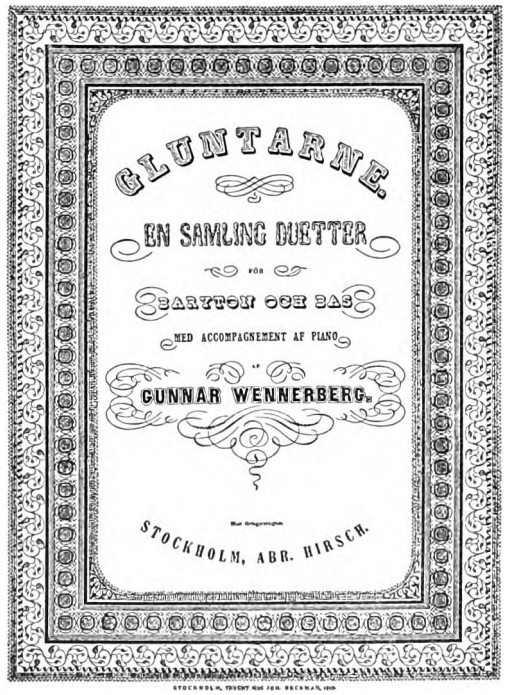
GLUNTARNE.
EN SAMLING DUETTER
för
BARYTON OCH BAS
MED ACCOMPAGNEMENT AF PIANO
GUNNAR WENNERBERG.
STOCKHOLM, ABR. HIRSCH.

Titelblad till Gluntarne.

Jämförelsen med Bellman har naturligtvis inför en senare tids kritik ej varit till fördel för Gluntarne, och måhända har denna jämförelse för mycket bortskymt dessa dikters betydelse. Det är sant, att de ju alls icke äga epistlarnas poesi — Glunten når icke upp till Mowitz och Magistern heller icke till Fredman — men utan dem skulle vi knappt hava samma åskådliga föreställning av 1840-talets studentliv, som vi nu hava. Det är vidare sant, att den bild, de giva av detta studentliv, är ensidig. Det är icke *hela* Uppsala, som här avspeglas. De giva oss vigilansen, festerna, tentamensbekymren, ungdomens kamratkänslor, dess sorglöshet o. s. v. Men de flesta Glun-

Digitized by Google

tarna skrevos 1848, då skandinavismens och frihetssvärmeriets vågor gingo som högst i universitetsstaden, och av dem äro magistern och Glunten lika oberörda som Mowitz av Encyklopedien. Beskyllningen för ensidighet drabbar emellertid Bellman likaväl som Wennerberg. Icke heller Fredmans Stockholm är *hela* 1760-talets. Av de många olika studenttyperna har Wennerberg dock givit oss *en*, och denna är onekligen ganska åskådlig, i det hela också sympatisk, ehuru man möjligen kunnat önska, att Glunten ej varit fullt så blottad på alla kulturintressen. Verklighetens magister var det icke och säkerligen ej heller verklighetens Glunt, som för övrigt ej nöjde sig med en slätstruken kameral, utan blev filosofie magister.

Gunnar Wennerberg.
Fotografi. 1891.

Wennerberg efter Gluntiden.

Gluntarne äro emellertid Wennerbergs mest betydande litterära insats. Hans långt senare utgivna, till sin karaktär alldeles olika diktcyklar Romerska minnen och Trollrunor, som trycktes i hans Samlade skrifter (1881—1885), sakna betydelse och gingo även tämligen ouppmärksammade förbi. Såsom tondiktare förblev han däremot alltjämt verksam och skrev en mängd duetter, visor och körer, som torde höra till de, åtminstone av den stora allmänheten, mest uppskattade svenska kompositioner, som vi hava, så hans präktiga segersång Så contigit in Lenom (1871) och framför allt hans härliga Davids psalmer (1861—1887), i vilka hans starka religiösa känsla kommer fram. Sina mesta krafter ägnade han dock åt ämbetsmannabanan och statslivet. Efter att hava haft åtskilliga kommittéuppdrag, blev han 1865 expeditionschef i ecklesiastikdepartementet och fem år därefter statsråd. Såsom sådan avgick han 1875 och blev då landshövding i Växjö, men kallades ånyo 1888 till chef för ecklesiastikdepartementet. Härifrån avgick han med anledning av en befordringsstrid 1891 och levde sedan i stillhet såsom en statslivets och studentsångens patriark ända till sin död 1901, vördad och älskad av sin samtid, vördad såsom målsmannen för ett gammaldags karolinskt svenskmannasinne, älskad för sin ungdomsbragd. Ty mer än någon annan studentsångare hade han hos ungdomen anslagit strängar, som fortfarit och fortfara att vibrera. Av 1840-talets rikssvenska dikter visade sig Gluntarne till sist såsom de livskraftigaste.

Digitized by Google

En bland hans ungdomsvänner var Johan Nybom, till några av vars storvulna sånger Wennerberg satt musik. Men hans och Wennerbergs levnadsbanor blevo så olika som möjligt, ty över studentens nivå kunde Nybom aldrig höja sig varken till åskådningssätt eller vitæ genus. Likväl är även han en mycket karakteristisk representant för 1840-talets student, och den sida av årtiondets liv, som Gluntarne icke skildrat, var just den, som Nybom tog fasta på. Om den ene är realisten, är den andre idealisten — nämligen i poesien. I verkligheten var det snarare tvärtom, ty så gärna den stackars Nybom än ville sväva upp i de högre rymderna, funnos alltid starka krafter, som drogo honom ned till jordelivet och Fredmans värld. Fullmogen blev han aldrig, varken som människa eller som skald, och vid slutet av sitt liv erkände han alldeles riktigt, att han aldrig varit annat än ett stort barn. Det är också detta, som kastar ett sympatiskt ljus över hans personlighet. Nybom.

Han föddes i Uppsala 1815 i ett mycket fattigt hem; det bestod av ett rum och kök. Fadern var skomakare och tillika vaktmästare vid tullstugan, modern studentstäderska. Gossen visade sig emellertid äga ett gott huvud, fick studera, skötte sig utmärkt på skolbänken och blev 1835 student såsom primus i klassen. Meningen var, att han skulle bli präst, och för denna bana hade han goda betingelser. Han var verkligen from, både som yngling och som gubbe, tyckes aldrig hava hemfallit åt några religiösa tvivel — reflektionen var ej hans styrka — och med sin förmåga att deklamera skulle han tvivelsutan hava blivit en omtyckt predikant. Det berättas också — med vad sanning har jag ej kunnat kontrollera — »att då han fullgjorde sin värnplikt i studentbeväringen, utnämndes han av kamraterna till fältpräst.[1] Då psalmsången förklingat, trädde Nybom fram och höll ett av sina religiösa tal med den verkan, att de unga leden kände sig fullkomligt gripna av andakt.» Hans kanske bästa, mest äkta dikter äro också de religiösa. Tyvärr blev studentexercisen i annan mening en vändpunkt i hans liv. Enligt Louis De Geer, som var hans vän, hade han blivit studentbeväringens icke pastor, utan »klockare» och skulle såsom sådan proponera skålar och hålla tal vid sexorna. Det gjorde han också så con amore, att detta snart blev Studenttiden.

[1] Studentbeväringen avskaffades 1869. Den bildade ett särskilt kompani, som övades i Botaniska trädgården. Efter vad jag inhämtat, valdes därvid följande förtroendemän: 1) en pastor, som dock blott hade att vid korum läsa bönerna, 2) en vice pastor eller klockare och 3) en profoss. Klockaren skulle väl, officiellt, inträda vid förfall för pastorn. Men hans egentliga uppgift var att jämte profossen vara kompaniets rolighetsminister. Det var tydligen till denna befattning, som Nybom utsågs.

Digitized by Google

hans egentliga sysselsättning. Under de första åren av sitt studentliv skötte han sig ännu. Han läste med skolpojkar, fick små stipendier, och ännu 1837 tyckes han, att döma av ett brev från C. A. Hagberg, hava fört ett ganska aktningsvärt liv. En huvudsaklig inkomstkälla var för honom att skriva gravdikter. Kort före 1880 besökte han ånyo Uppsala för att träffa C. R. Nyblom, som skulle utgiva hans Samlade dikter. När de då gingo förbi domkyrkan och begravningsklockorna börjat ljuda, stannade Nybom, pekade uppåt tornet och yttrade till Nyblom: »Förr i världen hördes aldrig de där, utan att jag hade en tia banko i fickan.» Det blev många tior, ty Nybom anlitades vid varje någorlunda hederlig begravning. Han fick också uppträda såsom festpoet för sin nation, Upplands, och dess protokoll innehålla flera gånger uppgift om, att »till herr J. Nybom skulle utgå en summa av 100 rdr banko såsom honorarium för de av honom i nationens namn vid åtskilliga tillfällen författade verser.» Men han var icke småsnål och diktade även gratis, och hans måhända vackraste dikt är den, han skrev för den grav, som reddes åt den turkiska musikens förolyckade ledare, Casper Anders Wijkman. Den är på sätt och vis ett självförsvar och förkunnar en moral, som har en betänklig likhet med Lidners:

Jag vågar kasta blommor på en grav,
Kring vilken många skilda läten ljuda,
Där skrymtarn står och rentvår sina händer
Och stammar fariséens lätta bön.
— — — — — — — — — —
Dock när så är, då är det ljuvt att veta,
Att domen tillhör först och sist den Gud,
Vars djupa, evigt gällande försoning
Går som en stor och helig liljeram
Kring gamla testamentets stränga tavlor —
Den Gud, vars sista ord på korsets ceder
Var nåd — vars allra sista suck var kärlek.
Oss höves därföre som bröder vandra
I böner både för och med varandra,
Förlåtande, försonande som han,
Som död och värld och djävul övervann.

Hans umgänge under denna första tid var ännu det bästa, med Malmström, Bergman, Hagberg och deras kotteri. Men i början av 1838 tog hans smak för rummel överhand. I Uppsala universitetsbibliotek förvaras hans dagbok för detta år, ur vilken Sylwan gjort några utdrag, och de äro onekligen karakteristiska både för Nybom och för det dåtida Uppsalalivet. Den börjar med marknadsaftonen den 1 februari, då han besökte prästklubben, och fortsätter sedan:

Digitized by Google

»2. Denna dag dracks oförtrutet, orsaken varför jag ock på aftonen genom en alltför långt driven sömnsjuka mankerade Betty B. och Sofie A., vilka jag redan på förhand hade bjudit upp till 1:a, 2:a françaiserna på aftonens gillebal. Sådant är ju en oförlåtlig synd. Gud vare mig syndare nådig!

3. F. m. dracks. En mängd landsmän jämte några resande sjöngo, samlade kring en bål — jag blev alltmer upprymd och bjöd på krediten samt höll på olika ställen tal om politiken — profeterande adelns undergång. Dumt prat! — av ruset knappast försvarat.

4. Gick i stor ångest och ruelse för gårdagens leben. Jag hoppas jag häruti var ensam. På afton i sällskap med några södermanlänningar och holmienses, dracks mycket utan att därav röna det minsta inflytande.

5. ... På middagen träffades Zeipel; vi började äta middag och voro sedan tillsammans hela e. m. Rinman bjöd den ena bålen efter den andra. Althoff och Björklund inviterades ock — och det blev ett lustigt leben. Anton Hörlin hade på kvällen inviterat oss på en sexa hem till sig. Vi gingo och hade en verkligt — såsom Althoff uttryckte sig — estetisk afton. Jag sjöng utav Bellman Magistraten i Telge m. m. B(jörklund) muntrade genom sitt spel av gatpojke och bonde på en gång.... Jag deklamerade se'n Byron. Först sent på natten åtskildes.»

Så fortsätter dagboken under hela februari; i mars inskränkte han sig till ett referat på några rader av hela månadens händelser, och sedan avbrytas anteckningarna. Men ett brev till Hanselli från juli månad innehåller en ganska överraskande epilog:

»En nyhet: Söndagen inskrev jag mig vid nykterhetsföreningens allm. sammankomst till en av dess ledamöter och fick vid dåvarande val till ämbetsmän röster till sekreterare; flesta rösterna utom mig hade dock doktor Liedbeck. Hovpred. Wensjoe blev vid samma tillfälle ordförande, professor Bergfalk vice ordförande. Jag smakar således inga *destillerade* drycker såsom punsch, bränvin, toddy, likör och av de *jästa,* vin och öl endast några få glas.» Därpå berättar han, att Wensjoe givit honom åtskilliga nykterhetsskrifter, »emedan han hoppades i mig få räkna en av dess mer positivt verkande medlemmar. Fan till smicker!» Huru länge Nybom höll sitt nykterhetslöfte, är ej bekant. Lång tid var det nog icke. Men mellan rummelperioderna hade han verkligen ljusa mellanstunder, och 1841 berättade Bergman för Hagberg: »Nybom lever nu hart när exemplariskt. Hans svaghet vis à vis nykterhetslöften är ingen hemlighet; nu har han med en vän ingått vad att ej nyttja spirituosa vid vite av 100 banko, och tills dato har detta band hållit och Gud give det aldrig ville brista.» Nybom tyckes emellertid ha haft mycket lätt att *göra* nykterhetslöften, och De Geer berättar härom en karakteristisk historia: »En gång gjorde han ett löfte att från och med en viss dag och en viss timme börja en absolut avhållsamhet från starka drycker. Men intill detta sista ögonblick ville han njuta därav i ett glatt lag. Då timmen därunder slog och någon gjorde honom uppmärksam därpå, svarade han: jag måtte väl liksom andra ha på mig 'kvarten'.» Kvarten tyckes ha dragit ut väl länge, och 1844 funno hans vänner för gott att ackordera in honom i Vassunda prästgård hos prosten Rollin, för att han på något sätt skulle komma under uppsikt. Till en början synes kuren ha haft effekt. I mars 1845 berättade Malmström för Bergman, att Nybom »sedan jul endast två gånger varit på korta besök i Uppsala. Han känner sig lycklig och belåten, såsom alltid när han en längre tid hållit sig nykter.» Och hans dagbok från samma vår vittnar också om hans

Digitized by Google

fasta föresatser: »Beslut följas obrottsligen samma dag de fastställas. Ingen spirituosa mer. Av dricksvaror helst vatten.» Vännerna voro dock ej fullt övertygade om löftets hållfasthet, och på studentmötesresan till Köpenhamn fick han ej följa med, enär man fruktade, att han skulle blamera sig och Uppsalastudenterna. Farhågorna visade sig tyvärr grundade, och på hösten skrev Malmström: »Nybom är halvtokig, tror jag. Jag är utledsen på hans svagheter, än framträdande i sordid handling, än uttalade i gråtmilda och självbedrägliga ord. . . . Gud hjälpe honom hädan. Det vore det bästa, som kunde hända honom. Han fortfar att vistas ute på Vassunda prästgård.» Där hölls han väl i tukt och Herrans förmaning, men tyvärr gjorde han talrika avstickare till Uppsala.

Särskilt tyckes revolutionsåret 1848 hava varit en ansträngande tid för den lättrörde och frihetsälskande skalden. När underrättelsen om februarirevolutionen kom, befann sig Nybom i Uppsala och blev naturligtvis utom sig av hänförelse. Jag satt där — berättar han — »på min kammare borta vid Ågatan, och läste hebreiska — jag skulle ju bli präst då! — Så kommer det en vän instörtande till mig och ropar: 'Nu är det inte tid att läsa Davids psalmer! Nu går marseljäsen på alla gator! Kom ut, kom ut!' Utanför porten mötte vi tre sotare: 'God dag, medborgare, nu ska ni följa med och dricka!' På ** var stor fest; vi bort till skänkjungfrun: 'Medborgarinna! 3,000 buteljer punsch!' 'Hur många ä' herrarna? Så mycket ha vi inte!' 'Vi ä' bara tre, men nu behövs det buteljer; marseljäsen går i Paris!' Och på kvällen, då jag gick hem, ligger en student i porten och har lagt sin stövel under huvudet, och då jag vill hjälpa honom, säger han: 'Låt mig få ligga — jag är så glad — nu går marseljäsen på alla gator i Paris!'» Förtjusningen var således allmän, och Nybom hade fått just den publik, som passade för honom. Så kom det danska kriget, och nu höll han glödande tal på alla studentkrogar. Det var vid ett av dessa tillfällen han vände sig till den storvuxna uppasserskan och tillropade henne: »Föd kvinna, men föd pojkar med bantler och föd som kaninen två i månaden!» Det var härliga dagar, och Nybom själv karakteriserade en dylik högstämd fest med de klassiska orden: »fulla som kajor, men med Sverige på läpparna!»

Emellertid gick tiden, och han förblev bara en gammal student. 1849 gjorde han väl ett försök att återupptaga studierna på prästexamen. Men detta försök uppgav han snart. Från Vassunda flyttade han 1850 tillbaka till Uppsala, och från denna sista Uppsalatid har man en annan klassisk anekdot. Den gamle överliggaren hade anfört en skara studenter, som slagit ut fönstren hos den konservative professor Palmblad, utgivare av Tiden. Kort därefter träffades Palmblad och Nybom, och i ett brev (d. 15 jan. 1852) har den förre refererat deras konversation: »I somras, då jag på Fördärvet drack

Digitized by Google

punsch med skalden Nybom, förtrodde han mig, att det var han, som den ena gången anfört tåget (vid fönsterinslagningen), varmed avsikten blott varit att uttrycka studenternas opinion (ungefär 30 à 40 voro med av den sorten, som hurrat för republiken), vilket han ansåg för deras rätt. Fönsterinslagningen gillade han ej, men visste, att jag kunde betala de få rutorna. Jag svarade honom, att jag hade ingenting emot opinionsyttringen, endast den skett öppet och vid dagsljus. Vidare sade han mig, att han läst Tiden beständigt, men ogillade varenda bokstav; lärorna voro avskyvärda, men det hindrade honom ej att värdera och älska min personlighet. Slutligen erbjöd han sig att skriva verser vid min död, vilket anbud jag tacksamt mottog, med villkor att han ej tecknade en praktbild efter sin vana, utan läte mina olater ock följa med. Till vederkänsla utfäste jag mig att, i fall jag emot naturens ordning överlevde honom, skriva hans nekrolog, men med villkor att få säga sanningen. »Nå, vad skulle herr professorn säga?» Att herr Nybom bland den nyaste skolan emottagit av naturen de största anlagen. »Det är också sant.» Men ej gjort det bästa bruk därav. »Kanhända, men vidare.» Att herr Nybom varit en smula rumlare och ej så litet heller. »Måtte väl aldrig vara något fel, när man är ung och har livliga känslor.» — Efter dessa épanchements du cœur skildes vi åt som de bästa vänner, och Nybom var vid det tillfället spik nykter.»

Nyboms senare liv.

Sitt originella löfte att skriva en begravningsdikt över Palmblad kom Nybom ej att hålla, ty då Palmblad avled (i september 1852), hade Nybom redan lämnat Uppsala. För att kunna existera hade han nämligen kommit på en högst kuriös idé — att uppträda såsom ett slags vandrande trubadur. Han for sålunda under två års tid, från våren 1852 till hösten 1854, omkring till Sveriges flesta städer och gav soaréer, vid vilka han deklamerade sina egna dikter och vanligen inledde sitt uppträdande med en hyllningsdikt till den ifrågavarande staden. Över allt träffade han gamla Uppsalakamrater, och sångarfärden blev därför ett triumftåg genom Sveriges bygder, vid vilket det säkerligen pokulerades mycket grundligt. Ekonomiskt blev resultatet också gott, och med ett insjunget kapital av mellan 5,000 och 6,000 kronor slog sig Nybom, efter att hava gästat än den ene, än den andre vännen, i början av 1860-talet ned i Västerås hos redaktören av Westmanlands läns tidning, D. Olausson, hos vilken han satte in sitt kapital och i vars tidning han då och då skrev. I Västerås trivdes han förträffligt, hade där många vänner — bland andra den gamle juvenalen och politikern Curry Treffenberg — och det såg ut, som om hans levnadsafton skulle arta sig som en idyll: »Vet du

Digitized by Google

— skrev han i ett brev — människan kan vara omätligt rik med litet, om hon förstår att njuta av det i det lilla.» Men så gjorde Olausson konkurs, och betecknande nog — berättar Warburg — »hade varken Nybom eller han reda på det belopp, den förre insatt, utan han måste skriva och fråga den vän i Linköping, som förut skött hans affärer, hur mycket det egentligen var som överflyttats. Det gjorde för resten detsamma, ty allt gick totalt förlorat». 1869 gav sig Nybom därför ut på en ny sångarvandring, och inkomsten från denna, förlagssumman för hans Samlade dikter och ett årsanslag från Svenska akademien voro nog för hans små behov. Sina dagar framlevde han fortfarande i Västerås, och där dog han 1889. I staden, som ju icke hade något överflöd på poeter, vördades han såsom den störste skald, som Sverige ägt. Själv kände han dock, att hans stora tid var förbi. Egentligen — skrev han i ett brev 1872 — »kan jag säga, att jag blott riktigt levde under min Uppsalatid. Jag älskade studenterna, och studenterna älskade mig. Jag var student till kropp och själ. Universitetet var min värld, studentkåren min familj. Men — allt detta är endast en ruin, allt borta, allt försvunnet. Alldeles ensam befinner jag mig nu i min på en och samma gång rika och fattiga värld. Men ensamheten har även sina sublima ögonblick. Guds himmel välver sig lika stjärnklar och oändlig ännu i dag såsom förr över det gravmonument, vid vilket jag tycker mig stå. Min lyra var strängad av ödmjukhet, i andakt, av kärlek och bön till den allgode Guden, rik på glöd för hela mänskligheten, outtömlig på hänförelse för fosterlandet. Min röst har ljudit vid jubelfester, då århundraden tilltalade mig från sina kummel, vid framtidsfester, då nya läroverk invigdes åt kommande generationer, min väg har gått fram med vemodig lyra över många gravar, men också jublande vid månget bröllopsaltare, och nu väntar mig min egen framtid — bortom graven.»

Nybom som poet.

Nyboms förnämsta dikt är hans liv med dess groteska blandning av komik och tragik, och jag har därför någorlunda utförligt sökt skildra det. I varje fall är det mot denna bakgrund, som hans opus poeticum bör ses. För att icke — allt efter läsarens egen naturell — uppfattas som antingen bara klingklang eller såsom uttryck för en allvarlig, genomarbetad världsåskådning, böra hans dikter läsas med författarens personlighet i minnet. Nybom — har en minnestecknare yttrat — »var *född skald* mer än de flesta», och det kan vara sant, om man inskränker begreppet skald till den, som har lätt att skriva vers. Ty det hade Nybom, och redan i skolan betraktades han såsom ett poetiskt geni av första ordningen. Men längre än till de vackra orden kom han aldrig. Då hans skolkamrat Louis De

Digitized by Google

J. Nybom.

Litografi. Nordstjernan. 1845.

Digitized by Google

Digitized by Google

Geer fyllt sjutton år, skrev Nybom en dikt, i vilken han uppmanade vännen att tillsammans med honom gå »för det sanna, rätta, sköna på holmgång mot en veklig tid». Men — skriver den mera prosaiske De Geer — »jag fann honom dock aldrig i gärning påkalla någon holmgång mot en veklig tid. Han var nöjd med att få giva sina ädla känslor utbrott i ord. Hans poesi var känslans omedelbara ingivning och gjorde honom bland annat till en lycklig improvisatör; men som han icke tog sin konst på fullt allvar och varken studerade människan eller naturen, blev han aldrig, vad han lovade. Han kunde icke skilja råg och vete, icke tall och gran, knappast ek och björk, men skrev de mest glödande naturbeskrivningar, däruti de träd mest prunkade, som hade välljudande namn såsom sykomorer och lemoner.»

Karakteristiken är alldeles riktig. Nybom saknade för det första bildning. Trots sina sjutton studentår hade han aldrig gjort ens ett försök att tränga in i någon vetenskap. Han hade hållit tal vid bålar och vid gravar, men något andligt *arbete* hade han aldrig utfört. Icke ens naturen hade han studerat, och de trakter, han i sina dikter skildrar, äro de, som han aldrig sett. För så vitt man kan tala om hans världsåsikt, var denna till ytterlighet ytlig. Han hade aldrig tänkt, hade väl heller icke den härför erforderliga gåvan, och i själva verket hade han ej ens någon verklig, äkta känsla. Han trodde det själv, men han bedrog sig. I stället hade han ord. I en recension påpekade Talis Qualis, att hans poesi saknade själ: poesien är »icke allenast lyrisk klang, utan även gedigna, fullfärdiga tankar, denna själens metall, som är något mera än ordens». De idéer, av vilka Nybom greps, voro de enklaste möjliga. I religionen höll han på den Gud, som passade honom bäst, d. v. s. en Gud, som visade överseende med människornas svaghet, inom politiken var han en varm frihetsvän, som egentligen fascinerades av ordet »frihet», men som för övrigt ej vidare satt sig in i de praktiska frågorna, och samtidigt var han en mycket lojal rojalist. Då han en gång i fyllan och villan hållit ett tal för adelskapets avskaffande, fann han, som vi sett, dagen därpå, då han nyktrat till, att det varit »dumt prat». Men i det ögonblick, han talade, rycktes han med av sina fraser. Han var patriot och skandinav, ty det var nästan hela den tidens ungdom, och Nyboms idéer skapades helt ofrivilligt av auditoriets smak. Av applåderna och av orden hade han nästan lika lätt att berusa sig som av spriten, och i det fallet gick han aldrig in i något nykterhetssällskap. Av naturen hade han liksom Nicander en verkligt stor formtalang, men nöjde sig med denna naturgåva, och kom i formen aldrig över ungdomsdikterna. Diktionen hade han fått

Digitized by Google

från Tegnér, Stagnelius och Nicander, och originell blev han icke ens här.

Nyboms dikter.

Inför en större allmänhet framträdde han 1838, då han gav ut diktcykeln Byron i Grekland. Den innehåller just ingenting: hänförelse för grekernas frihetsstrid och för frihetshjälten Byron. Den engelske skalden var en av hans älsklingsgestalter — tydligen på grund av sitt mindre regelbundna liv — och märkvärdigt nog fantiserade sig den beskedlige slarven Nybom ibland såsom en svensk Byron. Det är såsom sådan han framträder i det på sin tid så uppmärksammade skaldestycket Niagara, som sett mot bakgrunden av Nyboms verkliga personlighet har en stor, om än ofrivillig komik:

Jag stod på Niagaras öde strand,
Förtärd av mina känslors vilda brand.
Min inre värld mig tycktes ändå vara
Ett ännu mera otämt Niagara.

En kolsvart, stjärnlös himmelskupa låg,
En likduk kastad över fradgad våg,
Och åskan tungt på kopparmolnen körde.
Men endast jag och nattens gast det hörde.

Allt levande så plötsligt undanvek
I denna dödens vilda jättelek,
Och satan skrattade så gällt i bergen
Så att det skar och kylde genom märgen.

Så genom hjärtats svarta midnatt kör
Förtvivlans vilda spann här innanför,
Och lidelsernas djävlar hånfullt skratta,
Sig vältrande i brott på lustans matta.

Det är ju övermåttan hemskt! Sedan får man veta, att »en fager flicka» bedragit honom, att hans vänner svikit honom och att han därför lärt sig att förakta hela mänskligheten, »en raggig ulvaflock med blick av lamm». Och nu vill han störta sig i den skummande virveln: »Hur rysligt skön den stunden skulle vara, då Niagara uppslök Niagara.» Den snälle Herman Sätherberg blev alldeles upprörd över detta hemska perspektiv och skrev en svarsdikt, där han visserligen medgav, att »din själ är djup som Niagaras älv», men där han å den andra sidan framhöll, att »du älskar mänskorna, du älskad är», och han lyckades verkligen omvända den himlastormande titanen, som i en ny dikt förklarade:

Digitized by Google

Jag är försonad. Nu min lutas ljud
Må glädja mänskor blott och prisa Gud,
Ej vara verop av en fallen ängel,
Ej gift i kalken på en liljestängel.

Värre var det således icke. Samtidigt skrev Nybom en annan ganska stor diktcykel Sista natten i Alhambra, varmed han tävlade i Svenska akademien. Karaktären angives av inledningsverserna i den första, senare tillagda sången:

I en kiosk i Lindaraxas lustgård,
I sykomorers och limoners skugga,
På silkesottomanens dynor slumrar
Den siste morer-härskarn Boabdil.

Det är de vackra orden — Granada, Sierra Nevada, Lindaraxa, sykomorer o. s. v. — som inspirerat honom, och något egentligt innehåll har dikten icke, lika litet som Byron i Grekland; ett lösbrutet parti, Aminas sång, erhöll dock det mindre priset. Emellertid ansågs Nybom såsom en ung, lovande författare, kom med i Malmströms och Hagbergs kotteri och skrev flera dikter i Eos och Linnæa borealis. Likaså blev han Uppsalas mest anlitade fest- och begravningsskald. Men sitt egentliga inlägg gjorde han såsom tolk för Uppsalastudenternas patriotiska och skandinaviska känslor på 1840-talet. För studentmötena skrev han Skandinavisk folksång och Helsning från de hemmavarande. Särskilt flödade hans skaldeådra under det märkliga året 1848. Han skrev då Gif akt, som hör till hans bättre dikter och är en hyllning till de överallt uppblossande frihetsrörelserna i Europa. Den första strofen har trots den lätt igenkännliga tegnérismen en verklig malmklang:

Europas folk på sina kedjor skaka,
Den gamla formen mer ej hålla vill,
Och ministärer falla, troner braka.
Det syns, att Gud med folket vara vill.
Allt dödkött, vuxet kring ett rikes hjärta,
Det måste skäras bort, om ock med smärta.

Det hela slutar emellertid mycket lojalt: »Åt kungen lycka — ära, Gud, åt Sverige.» Naturligtvis var Nybom krigsivrare, och i Gif akt tyckte han sig höra »vapen rassla uti Odinslunden». I dikten Så säga Sveriges studenter tog han också till orda för Sveriges ingripande i den dansk-tyska fejden:

Digitized by Google

Se, Danmark ser på dig. Nå, giv ett svar,
Det enda, som kan väntas här från norden:
Att Sverige vapen emot våldet tar
Och vill med svärdsklang giva makt åt orden.
Säg till, men — säg med kulor och med krut,
Att Slesvig Danmarks är nu som förut!

Nybom hade alltid varit mycket martialisk, och en gång skall han hava fällt yttrandet: »Jag skulle egentligen ha blivit löjtnant.» Då Karl Johan vid ett besök i Uppsala uppvaktades av ett kompani studenter, bland dem Nybom, blev denne framkallad till konungen för att säga sitt namn. Han skyldrade och presenterade sig: Jean Nybom, caporal de la vieille garde! I det danska kriget drog han likväl, egendomligt nog, ej ut. I stället hyllade han dem, som verkligen avreste till kriget och gav dem vid avskedet åtskilliga värdefulla råd såsom att svepa in sig i Skandinaviens fana o. s. v. Gärna — yttrade han i en dylik dikt,

Gärna följde jag, men fjättrad, arm,
Har jag vuxit fast vid fosterjorden.
Sångens oro vaggar i min barm
Och med feberlågor fyller orden.
Sångens stormar i en mänskosjäl,
Kände, lycklige, ej du — Farväl!

Nybom stannade således kvar i Uppsala med »sångens stormar i sin själ». Efter 1848 hade han emellertid just ingenting att sjunga om, såsom festpoet strängade han väl då och då sin lyra, men tiden hade gått om honom, och under de sista fyrtio åren av sitt liv var han snarast blott ett minne från 1840-talets Uppsala. Såsom en representant för detta årtionde är han onekligen en bland de mest originella och i det hela, med alla sina brister och löjligheter, såsom studenttyp mera medryckande än både Magistern och Glunten.

Studentpoesien i Lund.

Nyboms dikter hava emellertid ohjälpligt drunknat i glömskans flod. Större livskraft hade de studentsånger, som samtidigt skrevos i Lund. Studentpoesien där var både äldre och mera radikalt färgad. Dessutom voro punschångorna betydligt svagare. Studentskalderna i Uppsala hade aldrig varit vidare röda. Böttiger var konservativ, Malmström och hans kotteri hade visserligen brutit med »ultraismen», men ej gått längre åt vänster än Geijer, d. v. s. till en ganska oskyldig akademisk liberalism, och Nybom var lika entusiastisk för vad som helst. Även i Lund fanns ett litterärt kotteri av unga studenter, som samlade sig kring Otto Lindblad, en sympatisk, musika-

Digitized by Google

lisk student, som blev skapare av Lundasången. Till hans vänkrets hörde den unge läkaren Herman Sätherberg, som i slutet av 1830-talet kommit från Uppsala och Stockholm för att studera i Lund. Hans dikter, som äro både för långa och för många, lida i regeln av det fel, som Voltaire ansåg vara det farligaste för all litteratur: de äro onekligen tråkiga, ehuru visst icke dåliga. De enda, som levat kvar, äro några studentsånger (Glad såsom fågeln, Vintern rasat ut bland våra fjällar), till vilka Lindblad satte musiken. En något senare Lundadiktare i samma stil var Gustaf Nyblæus, författare till några också ganska populära studentsånger (Jag vet ett land, Ur Ossians dunkla sagovärld). Den mest populäre Lundaskalden på 1830-talet var likväl docenten Assar Lindeblad (1800—1848), som var Tegnérs nog trognaste imitatör och vars braskande dikter ha en viss likhet med Nyboms.

Lindeblad.

Ehuru ytterst lojal, kom han likväl att bliva inblandad i ett rabalder, som gav upptakten till 1840-talets studentliberalism. Vid riksdagen 1828—1830 hade ett förslag antagits vilande till nästa riksdag. Det avsåg en ändring av § 72 i regeringsformen och gick ut på, att riksbanken skulle ställas under konungens och riksens ständers *gemensamma* ledning. 1834, då förslaget skulle antagas eller förkastas, hade härom emellertid blåsts upp en storm, och efter häftiga debatter föll förslaget i borgare- och bondestånden. Striden om »72:an» hade blivit en kamp mellan liberalism och konservatism, och Lundastudenterna, hos vilka man ej kunde förutsätta något livligare intresse för riksbanken, togo energiskt parti för den heliga 72:an. De anordnade en improviserad fest, och vid denna sjöngs Assar Lindeblads Svensk frihetssång, som visserligen var ytterst oskyldig, men i vilken man inlade sin hänförelse för 72:an:

Söner av göternas mandom och ära,
Blomstra vi upp i den kraftiga nord.
Fri är vår ande som himmelens lära,
Fri är vår älskade fädernejord.

Därpå höll Lindeblad ett tal i samma stil, förgripligt endast däri, att han vågade hylla »de ädla representanter vid innevarande riksdag, som, trogna sitt kall, hava kämpat och kämpa för landets väl, för folkets självständighet. I en maktpåliggande fråga hava, enligt vår mening, isynnerhet borgerskapet och bondeståndet utmärkt sig, och bland borgerskapets medlemmar vilja vi med tacksamhet särskilt erinra oss herr Petré, bland bondeståndets Anders Danielsson och Nils Månsson.» Denna oskyldiga hyllning åt det liberala partiet ansågs emellertid så revolutionär, att Lindeblad höll på att råka illa ut, och i ett skoltal samma år tog Esaias Tegnér till orda mot den nu börjande studentpolitiken: En yngling »är ännu icke medborgare, utan han går i skola på att en gång bliva det. Ännu mindre är han lagstiftare, ty han har därtill varken ålder eller erfarenhet... För allmän människofrihet, för allmän människorätt må hans hjärta klappa varmt, men huru bägge hävdas i stort inom hans fädernesland, detta ligger näppeligen inom hans omdömeskrets.» Tiden red emellertid fort under dessa årtionden. Att Lund här kom att gå i spetsen, framför Uppsala, berodde tydligen på grannska-

Digitized by Google

pet med Köpenhamn, den skandinaviska studentpolitikens härd, men också därpå, att Lundastudenterna fingo en ledare av betydligt större mått än den intellektuellt undermålige Nybom. Det var Talis Qualis, som 1838 inskrevs såsom student vid Lunds universitet.

Talis Qualis i Lund.

Till sin börd var Carl Vilhelm August Strandberg icke sydsvensk, utan tillhörde en sörmländsk prästsläkt. Han var född 1818 och blev 1837 student i Uppsala. Redan då hade han i viss mån en poetisk författarbana bakom sig. Under ett par år före studentexamen hade han varit informator hos en kyrkoherde i Västergötland och hade under denna tid publicerat ganska många dikter i Mariestads Veckoblad. Den signatur, han därvid använde — Talis Qualis — bibehöll han, även sedan han blivit en berömd författare. 1837 kom han, som sagt, till Uppsala, men stannade där endast ett par månader och övergick jämte brodern Olof — den berömde tenorsångaren — på nyåret 1838 till Lunds universitet, där de voro med om att skapa Studentsångföreningen. De, Herman Sätherberg och Otto Lindblad sammanslöto sig ock till en kvartett, för vilken Carl Strandberg skrev flera sånger, av vilka dock nästan alla uteslötos ur hans Samlade skrifter, ty mot sig själv var Strandberg en sträng kritiker. Fullt självständig såsom skald var han ännu icke. Hans mönster voro dels några tyska lyriker från 1700-talets slut — Hölty, Matthisson m. fl. — dels och framför allt även Tegnér. Men icke ens i början kan han räknas till Tegnérs osjälvständiga efterhärmare, och man märker hos honom en tydlig strävan att giva den tegnérska stilen en kraftfullare realism. Ej blott i formen, utan även reellt, i dikternas idéinnehåll, tog han upp den unge Tegnérs fallna mantel. Den åldrande, sjuke biskopen i Växjö hade blivit liberalismens ivrigaste vedersakare, ifrån att hava varit sin samtids nästan ende frihetssångare. Talis Qualis blev den unge Tegnérs arvtagare i frisinnet, i det lågande rysshatet och i den varma känslan för de nordiska folkens samhörighet. 1839 hade den bekante bonderepresentanten Anders Danielsson avlidit, en högt begåvad, om än icke fullt renhårig man, som under den sista tiden varit ledare för bondeståndets opposition mot regeringen, och nu hyllade Talis Qualis hans minne i en dikt, som inflöt i Lunds Veckoblad och gav ett uttryck åt den nya demokratismen:

Du stolte ädling, tag en vandringsstav
Och vallfar till den simple bondens grav!
Där kan du mången dyrbar runa lära
Om bondens värde och om bondens ära,
Som djärvt du smädar och ej vill förstå.
Den segrar dig förutan väl ändå.

Digitized by Google

Djärvare var en annan dikt, Helsningssång till folkrepresentanten Hans Jansson (1840). Anledningen till denna hyllning var en svarsadress på konungens trontal, vilken Hans Jansson uppläste i bondeståndet och vari han våldsamt angrep regeringen. Härigenom blev han med ens en »folkets man», och allmänheten kände ej — lika litet som Talis Qualis — att Hans Janssons vältalighetsprov i själva verket flutit ur Lars Johan Hiertas penna (dennes koncept till talet finnes ännu kvar i Kungl. Biblioteket). Sin dikt uppläste Talis Qualis på en soaré i Studentföreningen, och även om man kunnat önska, att föremålet varit ett annat än den mycket tvivelaktige Hans Jansson, måste man medgiva, att det är ungdomlig fart och fanfar i dikten. Det är 1840-talets frihetsvindar, som här slå oss till mötes:

Den nya Tiden står med blixt i hand
Och strålig panna över alla land.
De vakna, våra gamla, stora minnen,
Och gnistan fattar uti tusen sinnen,
En lågande vulkan är varje bröst,
Och åskor tala utur varje röst.
Framåt! är dagens lösen. Millioner
Det språket föra inför jordens troner,
Som människor höves, och vid deras tal
Det murkna sviktar på sin piedestal
Och rycker mången fördom med i fallet,
Och världens hörn förnimma återskallet.
Vitt strålande ur skidan far ett svärd,
Som heter *Tankens*; på sin pilgrimsfärd
Den högt predikar *Friheten* — och alla,
Som till det talet lyssna, nederfalla
För hennes majestät.

Dikten är en hyllning till den nya tidens frihetsanda, och först i slutet apostroferas Hans Jansson:

Bär sanning oförskräckt till kungatronen!
Se upp! Till ryggvärn äger du — nationen.
Varhelst hon dig i kämparaden fann,
Hon jublar högt: hell dig, du folkets man!

Dikten väckte ett ofantligt uppseende, icke minst det anfall, som den unge skalden här inflätat mot Tegnér, som svikit »tidens höga krav». Kort förut hade denne diktat sina våldsamma diatriber mot den nya tidens rabulism: Georg Adlersparres skugga till svenska folket och Till svenska riddarhuset vid 1840 års riksdag, och Talis Qualis' dikt var tydligen, såsom Elof Tegnér påpekat, avsedd att utgöra ett

Digitized by Google

svar på dessa anfall. Den äldre skalden tog anfallet lugnt: »Kände man denne Hans Janssons obetydlighet så väl som jag, och visste man, att han icke skrivit själv en rad av vad som utgått i hans namn, som alltsammans är förfärdigat av Gustaf Hierta och andra publicister, så skulle man ej göra så mycket väsen av en sådan. . . även om hans tänkesätt ej vore så samhällsupplösande, som de äro. Vad Talis Qualis angår, så saknar han ej en viss rimgåva, men på en så stenbunden och stenig grund som dagens liberala politik växer ingen poesi.»[1] I Studentföreningen blev det ett väldigt rabalder om saken. »Deputeradekammaren», d. v. s. föreningens styrelse, beslöt en ändring av en paragraf i reglementet, varigenom avhandlingar, tal och skaldestycken, som berörde politik eller innebure en hyllning av personer och meningar, som kunde få utseende av en politisk opinionsyttring, skulle förbjudas. Detta beslut höll emellertid på att spränga föreningen, och de yngre ställde sig energiskt på Strandbergs sida. På hösten togs frågan åter upp, och nu genomdrevo de unga den nya misshagliga paragrafens upphävande. Strandberg hade själv blivit deputerad och anförde i diskussionen: »Förutsätter man hos ungdomen vid en av landets högsta bildningsanstalter en sådan likgiltighet för allt vad nutid och framtid heter, att den med flit skulle blunda för dem för att så mycket mer ogenerat få drömma sig in i det förflutna? Då känner man icke ungdomen eller vill icke känna den. Har den akademiske medborgaren icke annat syftemål utom en akademisk examen? Äger han icke ett fädernesland, och är han icke även medborgare i det största samfund, mänskligheten? . . . Han har rätt att så väl i politiska som i andra ämnen själv tänka och giva andra del av det tänktas resultater. Den stat är att beklaga, vars ungdom så sjunkit, att den ej längre intresserar sig för sitt fosterlands väl och ve. Vägra ungdomen att tänka eller tala fritt, och den skall snart på ett eller annat sätt återkräva denna rättighet.» Genom sitt modiga och vältaliga uppträdande hade den tjugotvåårige studenten blivit åtminstone den sydsvenska, frisinnade ungdomens anförare. Genom hans insats hade studentlivet fått en ädlare innebörd än förut; ungdomen hade fått andliga intressen och idéer — låt vara omogna — och detta betyder mycket. Och till sist: Strandbergs politiska idealism hade intet släkttycke med Nyboms punschentusiasm.

[1] Då kort därefter underrättelsen kom om Tegnérs sinnessjukdom, ångrade Strandberg djupt sin förlöpning: »Man har sagt, att denne väldige genius nu är sönderbruten; är denna sägen verkligen sann — och vi ha all anledning att befara det — då har svenska folket i verkligheten upplevat ett sorgespel, vars like i hemskhet och förfärligt gripande kraft ingen pensel ännu förmått frammana på diktens duk.»

Digitized by Google

Carl Vb. Aug. Strandberg.

Litografi av A. J. Salmson. Litografiskt allehanda. 1860.

Digitized by Google

Digitized by Google

Han var ock en varm anhängare av skandinavismens idé. Det var lundensarna, som förberedde 1840-talets studentmöten. På vintern 1838 hade trettio stycken vandrat över isen till Köpenhamn, och där blev det en stor förbrödringsfest i Studenterforeningen; på sommaren 1839 följde ett nytt, större studenttåg till den danska huvudstaden, 1842 reste först lundensarna över till Köpenhamn och strax därefter återgäldade 160 danska studenter besöket. Året därpå skedde det stora, mera allmänna studenttåget till Uppsala, och 1845 hölls, i Köpenhamn, det första studentmöte, vid vilket även norrmännen voro med. Vid dessa tillfällen var Strandberg lundastudenternas skald. I motsats mot de andra nöjde han sig emellertid ej med att orda blott om Nordens enhet. De flesta av hans dikter hava också en spets riktad mot arvfienden i öster, och här är hans patos lika starkt som Tegnérs, vilken ungefär samtidigt skrev Kronbruden med dess våldsamma utfall mot Ryssland. Denna revanschdiktning kulminerar i Vaticinium, som måhända är den mest medryckande av 1840-talets studentdikter. På färden till Köpenhamn 1845 hade Uppsalas och Kristianias studenter samlats i Lund, och då det där föreslogs skålar för de nordiska universiteten, utbringade Strandberg en för Helsingfors' universitet — finnarna fingo ju ej vara med om mötet. Han gav sig ej tid att gå upp i talarstolen, utan »sprang blott upp på en bänk med armen om trädet bredvid», och så började han:

C. V. A. Strandberg i 30-årsåldern. Daguerrotypi. (Skåne. Årsbok. 1927.)

Finland! Så jag ville ropa
Och från eder allihopa
Få ett svar ur hjärtats grund.
Var jag stod, så såg jag glada
Blickar sig vid blickar rada,
Sol på varje pannas rund;
Men min åtrå var en annan:
Jag vill se ett moln på pannan,
Maka löjets gud från kannan,
Undan, undan för en stund.
— — — — — — — — —

O! en afton kanske stiga
Vi om bord, och dristeliga
Draga över saltan hav.
Solen själv vi ta på sängen,
Tegen sucka skall, och ängen
Bågna under hovars trav.
Blott ett handslag vi begära —
Och från bröderna, de kära,
Med ett dråpligt hugg vi skära
Alla deras remmar av.

Digitized by Google

Förr än sol går ned, kosacken
Tumlar blödande i backen.
O, den dagens namn skall då
Bliva oss en hederstitel!
Och kung Karl har själv kapitel
I sin kungssal i det blå:
Man för man han vill oss kalla,
Och i stjärnor, vilka falla
Ur hans öppna hand, vi alla
Tapperhetsmedaljer få.

Ofta — heter det i festberättelsen — »hade bifallet under de föregående talen ganska ljudligt givit sig tillkänna; men till en sådan höjd hade det icke nått som under deklamerandet av dessa verser, vilka så nära rörde Sveriges ömmaste, ännu blödande sår. Vid styckets slut utbröt hela den stora församlade folkmängden nästan ovillkorligt uti ett dånande 'Kung Karl, den unge hjälte', varefter skalden åter måste recitera sitt Vaticinium, och ånyo ljödo de mest energiska hurrarop.»

Sånger i pansar.

"Kom, gossar!"

Baksidan av omslagsvignetten till originaluppl. av Sånger i pansar. 1845.

Till studentmötet 1845 utkom hans första diktsamling, Sånger i pansar, på omslagets baksida försedd med en bild av Karl XII med underskriften: Kom gossar! Publiken kände, att här verkligen hade kommit något nytt; den första upplagan gick genast åt, och samma år måste en ny, tillökad, utgivas. I en recension skrev Hagberg: »Antingen förstå vi icke, vad lyrisk poesi vill säga, eller ock är Talis Qualis ibland Sveriges yngre skalder den, som har det kraftigaste lyriska källsprånget inom sitt bröst.» Samlingen röjer ock, att Strandberg nu fått andra litterära inspirationskällor än i de första dikter, han skrivit. Han hade börjat studera den nya tyska lyriken, och särskilt tilltalats av frihetsskalden Herwegh, men även av Hoffmann von Fallersleben, Heine, Uhland och Anastasius Grün, och 1844 hade han utgivit en samling översättningar: Nyare tysk lyrik. Några osjälvständiga efterbildningar äro hans originaldikter icke, och redan före Herweghs framträdande hade han anslagit liknande toner. Han har både sin egen stil och sin egen idévärld. Sånger i pansar inledes med dikten Mitt första och mitt sista, där han framlägger både sin demokratiska livssyn och sitt poetiska program. »Med folkets

Digitized by Google

lust är jag förtrogen och folkets ve jag delar helst.» Han medger, att han hårdhänt gripit i lyran, men »Herren själv, om rätt man granskar, världsharpan spelar utan handskar».

Och nu, förr än mitt knä jag böjer
Med nacken sträckt åt maktens band,
Förr än jag vid dess tröskel dröjer
Och bettlar bröd utur dess hand,
Förr går jag fattig kring all världen
Och sjunger mig till bröd på färden.

Strandberg var som de flesta unge män vid den tiden gripen av de något dimmiga och abstrakta frihetsidéer, som tagit sig ett uttryck i 1830 års revolution, och republiken tycks även för honom hava skimrat i ett idealt ljus. Men hans frihetssinne hade alltid ett komplement i hans varma patriotism. Republikanismen och förtjusningen för Karl XII gingo väl icke riktigt ihop, och innerst fanns också hos honom ganska mycket av den urgamla svenska kärleken till konungen. Denna kommer fram i några av hans första dikter i samlingen, där förenad med en lika varm och ärlig demokratism. Så i den vackra hymnen Ur svenska hjärtans djup. Mera allmänt bekant torde blott dess första — och minst lyckade — strof vara. Det är i de följande, som tanken utvecklas: en konung, som värnar »folkets majestät», en, som lyft av sig kronans tvång och kämpar — tydligen mot arvfienden — i spetsen för de blå och gula skarorna. Till sist tonar denna hyllning ut i en strof, som har något av den trohjärtade karolinska psalmens klang.

Du himlens Herre! Med oss var,
Som förr du med oss varit har,
Och liva på vår strand
Det gamla lynnets art igen
Hos sveakungen och hans män,
Och låt din ande vila än
Utöver nordanland!

Republikanismen hade nog aldrig suttit synnerligen djupt hos Talis Qualis, och då Oscar I i mars 1844 bestigit tronen, troddes tämligen allmänt, att regeringen nu skulle slå in på en liberal politik. Det var detta nya, folkliga konungadöme, som Strandberg hyllade i sin vid universitetets fest den 5 december 1844 med anledning av tronskiftet skrivna dikt. Samma tanke kommer ock fram i hans på Oscarsdagen 1845 upplästa Till Konung Oscar. Sången — börjar dikten — träder vardagsklädd inunder kungligt tak. Han är ej van vid hovets galakläder.

Digitized by Google

I kronan ser han icke som de andra
En blott metall, men löftets ring av guld,
Som binder folk och konung vid varandra.

— — — — — — — — — — — — —

En krona bär vartenda träd i parken,
Men fäller den ändå från hjässans rund,
Och blåsten sopar bitarna kring marken.

Men kungastam, som står på folkets grund
Med fasta rötter genom alla lager,
Ej tappar kronan för en kulen stund.

Då den nye kronprinsen 1845 besökte Lund, fick även han en hyllningsdikt. Här var det tydligen namnet Karl, som fascinerade, och i den unge tronföljaren — den förste svenskfödde sedan lång tid tillbaka — såg Talis Qualis tydligen arvtagaren till Narvas hjälte:

Kring Sveas axlar freden än
Liksom en trasig mantel hänger,
Där armod tittar genom; men
Tar hon till svärd en dag igen
Och barmen inom kyller tränger,
Med dig vi dela kampens tro
Och kampens lust och dödens ro,
Och från de kullar, vi bebo,
Än länge svenska fanan svänger.

En av dikterna, Korpralen, har en ganska stor likhet med Fänrik Ståls sägner, som utkommo först tre år senare. Händelsen spelar under det sista finska kriget, och liksom i Löjtnant Zidén står striden om en bro. Kosackerna störta fram i svärmar och svenskarna vika. Men en gammal korpral med armen i band låter slå »den svenska trumman» och får sina gossar att på nytt gå till anfall. De stupa man för man, men bryggan blir tagen med storm:

Mina gossar ha klätt sig rött i dag,
Och färgen är äkta, det lovar jag,
Av kosackens hjärtblod tagen.
Nu bädden oss ned i graven med den!
På den man känner oss svenskar igen
Ännu på yttersta dagen.

Denna slutstrof erinrar ju om den tappre löjtnant Zidén. Enkelheten i Runebergs dikt har Strandberg ej nått, ej heller dennes episka stil, men Korpralen har dock något av samma klang som Sägnerna, och diktionen är mera realistisk än i den samtida rikssvenska poesien.

Digitized by Google

Uppslaget till denna krigsdiktning har han nog fått från Herwegh, och denna förebild röjer sig än tydligare i Trumslagaren, som likväl verkar ganska matt vid sidan av Runebergs verklighetsbilder. Sånger i pansar innehåller ock en samling sonetter. Det var fosforisterna, som ånyo upptagit dessa romantiska versmått, sonetter, terziner o. s. v. Här följde Strandberg efter, och det var snarast han, som blev Snoilskys läromästare, ty först Strandbergs sonetter ha fått den epigrammatiskt slutande terzin, som tillhör denna versform; ett litet mästerstycke i den vägen är Nya vapen. Samlingen slutar med en cykel Drömbilder, vartill han fått uppslaget från Anastasius Grün. Den handlar om en ädel majestätsförbrytare, men kan knappast sägas vara lyckad. Vad som fattas det hela — säger Per Hallström — »är egentligen blott ett, men detta visserligen väsentligt nog: raison d'être. Dikten är en dröm, som vill väcka indignation.»

Talis Qualis lämnar Lund.

Emellertid hotades även Strandberg av samma öde som Nybom: att bliva en gammal överliggare. Han var likväl en för kraftig natur, för att han skulle duka under för den frestelsen. Efter sin dikt till Hans Jansson ansåg han väl — troligen med orätt — att ämbetsmannabanan var stängd för honom, och han drev därför blott mera fria studier. Dessa tyckas dock hava varit relativt grundliga, ty i motsats till Nybom var Strandberg på äldre dar en högt bildad man. I stället för ämbetsman blev han publicist. Med ingången av 1844 övertog han nämligen redaktionen av den i Lund utgivna veckotidningen Den nya skånska correspondenten, som blev en ganska livaktig tidning med bidrag från Gustaf Ljunggren, Lysander, Nyblæus m. fl. Men inkomsterna från detta blad voro naturligtvis mycket obetydliga, och Strandberg hade förlovat sig — med Aurora Palm — samt ville gifta sig. Det gjorde han också (1846) och flyttade då hem till faderns prästgård i Södermanland, där han läste på kansliexamen, som han tog 1847. Efter en stor avskedsfest den 31 juli lämnade han det lärosäte, för vars andliga liv han verkat kanske mer än någon av de samtida professorerna, och sedan återvände han ånyo till fädernehemmet och sin där boende hustru, tydligen i ovisshet om den levnadsbana, han skulle välja.

Vilda rosor.

Medan han vistades i prästgården, kommo underrättelserna om de märkliga händelserna 1848, det dansk-tyska krigsutbrottet, revolutionen i Frankrike, frihetsrörelserna i Tyskland m. m. Och nu blev han idel eld och lågor. Till Ljunggren skrev han: »Sverige måste bistå Danmark. Här är allmogen fanatiserad för Danmark. Jag reser omkring som apostel. O, det är en fröjd att se passioner vakna hos vårt försoffade folk! . . . Jag skall icke vara overksam. Aldrig i

Digitized by Google

världen har det så kokat i mitt inre som nu. Ägde jag medel, skulle jag resa land och rike omkring, framför allt till allmogen, och predika korståg. Emellertid har det kommit en smula idealitet i världen. Vi hava mot vår vilja blivit framskuffade några århundraden.» Det var ur denna stämning, som hans nya diktsamling, Vilda rosor, sprang fram. Den kom ut på sommaren 1848 och är tillägnad Lunds studenter samt börjar:

När från er jag skildes, veko
Ur min diktning saft och färg;
Nu jag sitter här, som eko
Sitter klämd emellan berg
Och, hur lejonjakten driver
Lustigt slätterna utåt,
Endast klangen återgiver,
Hälften fröjd och hälften gråt.

Han har lyssnat till vapenklangen från systerlandet, och han uppmanar de unga att gripa till svärd och skurad hjälmhatt. Själv hade han velat följa med på färden, men för sitt uteblivande hade han en vida bättre ursäkt än Nyboms — han hade hustru och barn:

Ägde jag ett bröd att räcka
Åt de kära munnar små,
Som sin purpur mot mig sträcka,
Skulle jag med eder gå;
Men hur hela världen larmar,
Som sin frihet återtar,
Hålla mig små trinda armar
Här i fångenskapen kvar.

Vilda rosor är en samling sonetter, som formellt stå mycket högt. Man märker intet av den rimnöd, som eljes är så vanlig i svensk sonettpoesi, i sitt bildspråk slår Strandberg ej över, som han någon gång gjort i Sånger i pansar, och även idéinnehållet visar större mognad. Han är dock fortfarande samme frihetsentusiast som i den äldre samlingen. Cykeln inledes med några bittra, mot Böttiger riktade sonetter. Båda voro ju mycket olika naturer. Den servile och ironiske Böttiger kunde aldrig höja sig till någon entusiasm, och Karl Johans forne poeta laureatus tyckte naturligtvis mycket illa om Strandbergs angrepp på konungens ryssvänliga politik. I en recension, som Böttiger 1846 infört i Frey, hade han egentligen blott sett »rent tekniska förtjänster» hos Sånger i pansar. Om idéinnehållet yttrade han sig ganska hånfullt. Talis Qualis hade modellerat sig efter Herwegh. Samtiden, som var fredlig och lugn, lämpade sig emellertid ej för ett »solo på krigstrumpet». »Man klämtar icke, sedan elden är släckt eller innan den brutit ut.... Det skrämmer ingen, och det eldar ingen. Rysshatet är en så ofta uppdukad rätt, en sådan *crambe sexcenties cocta*, att sånggudinnorna ej gärna se det vid sin taffel.» Strandberg svarade med tre sonetter. Pansarsångerna hade

Digitized by Google

ej fallit kritikern i smaken, emedan skalan ej var godkänd moskovitisk. Men sångaren hade dock fått rätt. Det hade mulnat och åskvädret hade brutit ut. För dylikt hade Böttiger ej sinne:

Förgråtne trubadur! Jag ser det gärna
Och över dig jämväl mitt bifall strör,
När du din fantasi till spegel gör
Åt varje liten mjältsjuk bygdens tärna.

Och i den följande sonetten får Böttigers koketteri ett piskrapp, som förmodligen kändes:

Nej, måla på ditt eget konterfej
Och sitt så hela dagen om betagen
Framför de bleka, intressanta dragen,
En man av tårar och förgät mig ej.

De följande sonetterna ägnas först åt den franska revolutionen och hava — särskilt Barrikader — en frisk, ungdomlig fart, som verkar medryckande även på den, som med historikerns kritik läst den tidens franska revolutionshistoria. Därpå följa de sonetter, i vilka han vädjar till det svenska brödrasinnet och manar till ett väpnat inskridande till Danmarks hjälp.

Stockholmstiden.

1848 blev emellertid icke, vad Strandberg hoppats, utan i stället ett desillusionens år, och det var icke blott hans politiska idealism, som fick en allvarlig knäck. Även i sitt enskilda liv nödgades han börja en kamp, som hotade att trycka idealisten ned till jorden. I slutet av 1848 eller början av 1849 hade han begivit sig till Stockholm att där söka sig en utkomst; familjen nödgades han av ekonomiska skäl lämna kvar i prästgården hos fadern. Till en början skrev han i den liberala, ej särdeles väl ansedda Friskytten, sedan (från hösten 1849) i den av August Sohlman utgivna Bore. Tidningsarbetet var ej vidare intresseväckande. Från att vara den andlige ledaren för en ungdomsskara hade han sjunkit ned till en subaltern i dagspressen. Och mycken tid att dikta fick han ej över. Av hänsyn till familjen tog han likväl sitt straffarbete med jämnmod: »Detta gör dock, att jag nu äntligen börjar komma på grön kvist. Nästa vår tar jag mina älsklingar hit upp. Jag tror mig kunna förtjäna cirka 1,200 banko årligen.» Så särdeles grön var kvisten således icke, och för utkomsten förslog nog ej det mycket njugga tidningsarvodet. För att bättra finanserna slog han sig därför på att för Operan översätta de nya stycken, som gåvos — Profeten, Trubaduren, Oberon m. fl.; förmodligen var det brodern Olof, som skaffat honom detta levebröd. Och därjämte nödgades han skriva i de många poetiska kalendrar, som då voro på modet. Allt detta var närmast, som sagt, ett litterärt galärarbete, och det såg därför ut, som om Pansarsångaren hade tystnat. Så utbröt Krimkriget i mars 1854, och nu flammade han åter upp. Han utgav då en tredje diktsamling (1854), som innehåller Sånger i pansar, Vilda rosor och några nya stycken, vilka dock icke gå upp mot de äldre. Samlingen inleddes emellertid med en Erinran, som vänder sig mot den kritik, för vilken de båda äldre samlingarna råkat ut. Dikterna hade varit överdådiga till syftet och otidiga i angreppet. Stridsropen — hade man påstått — hade varit opåkallade »mitt under djupaste världslugn. Otidigheten kastade i oträngt mål bösskolven i pannan på en granne, som ädelmodigt kopplat gevär på Sveriges östra gräns! Således i otid. Världshändelserna

Digitized by Google

vederlade denna beskyllning. Ty ett par år därefter stod vår världsdel under vapen, och i dag ser man Europas oberoende folk, utmanade med en fräckhet utan like, göra front mot de nya sarmaterna. Kanske hänger endast ett ögonblick, som ett genomskinligt skynke, mellan oss själva och kriget. Mot vem och till vad ändamål — det står oåterkalleligt och till Sveriges yttersta dag inristat i vår historia.» Denna tredje diktsamling — med de våldsamma angreppen på Ryssland: Utmaning, Vaticinium m. fl. — torde därför närmast böra betraktas såsom en agitationsskrift i syfte att framdriva Sveriges deltagande i Krimkriget. Under detta kom i augusti 1855 en falsk underrättelse: att Sveaborg fallit, och nu skrev Strandberg en flammande dikt, Sveaborg, vars sista strof lyder:

Men pekar Sveriges kung mot öster
Och slår man då ett kalvskinn än,
Så kanske bland så kära röster
Vi också få vår röst igen.
Vår röst? O Gud! Vi skola tiga
Och ödmjukt stå och lyssna se'n
Och i vårt kummel gladeliga
Med lyran stum på armen stiga,
Blott *Sverige* får sin röst igen!

Tyvärr var det ej så lyckligt: Sveaborg hade icke fallit och Ryssland blev icke krossat. Men dikten visar, att Talis Qualis alltjämt var samme frenetiske rysshatare som förut. En annan dikt, som skrevs 1856, Vårt fria ord, visar, att han ock förblivit samme frihetsvän. Vid riksdagen förelåg då ett förslag att upphäva tryckfrihetsförordningens karaktär av grundlag. Det är mot detta försök, som dikten vänder sig. Den börjar med en hänförd hyllning åt fosterlandet:

Men vårt land är icke marken bara
Eller språket, som vi lärt så flinkt.
Det är tanken ock, den svenska, klara,
Och vårt frihetsarv, vår själs instinkt,
Och vår goda rätt att överväga
Vad oss höves, öppet, oinskränkt,
För att se'n vår trygga mening säga
Åt all världen, fritt och oförkränkt.

— — — — — — — — — — — —

Därför ve den hand, som avskär tungan
På det folk, som en gång haft en röst!
Ve den, som med vilja sårar lungan
I offentlighetens breda bröst!

Mellan Vilda rosor (1848) och den tredje diktsamlingen 1854 hade Strandberg icke skrivit mycket av bestående värde; han hade mest fått arbeta för dagen. Men Sveaborg och Vårt fria ord visa dock, att hans skaparkraft ej var bruten, och under åren 1855 till 1860

Digitized by Google

Det fria Ordet

den 16 December 1856

Så har faran till hvarandra närmat
Landets män uti en mäktig ring
Och det fria ordet vardt beskärmadt
Ridderligt på folkets stora Thing
Det är natten blott hos oss, som tiger.
Döden, som af ingen tunga vet,
Men der lifvet rörs och solen stiger
Blir det sorl — men också verksamhet:

Hvartut syftar slafven, som förkättrar
Hvad hans bleka trånad ej kan nå.[2]
Han är tvungen kyssa sina fjettrar
För att glömma att han har dem på.
Men det folk, som fått i arf att länka
Sina öden sjelf, och obestridt,
Älskar sina egna tankar tänka
Och det måste säga ut dem fritt

Skänk ej bort det, Sverige, som en penning,-
Skär ej heller bort det, som en böld,
Ty hvad verldens öde tar för vändning
Blir det för din barm en hamrad sköld,
Håll dess kopparrundel mot de dyrfra,
Som på friheten begå en stöld,
Lyft den högt i luften, som Minerva
Höll sin strålande Medusasköld!

Talis Qualis

Första versionen av Vårt fria ord. Kungl. Biblioteket. (Autografsaml.).

Digitized by Google

LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY OF ILLINOIS

Digitized by Google

genomgick han tydligen en utvecklingsprocess av betydelse både för hans diktning och för hans karaktär. Såsom de flesta unga radikaler hade också Strandberg den föreställningen, att de maktägande voro hans oförsonliga fiender och förföljare. Det hade varit därför han slagit »graden» ur hågen och blivit publicist. Han gjorde ej heller något försök att närma sig fienden. I stället kom denne honom till mötes — säkerligen till hans överraskning. 1857 mottog han från Svenska akademien en mera ovanlig utmärkelse: dess skådepenning i guld såsom vedermäle av akademiens »aktning med anledning av hans tolkning av Byrons poetiska berättelser» och året därpå ett anslag av 300 rdr. 1860 tilldelade Kungl. Maj:t honom en gratifikation av 750 rdr, och 1861 erhöll han akademiens kungl. pris. 1862 blev han slutligen invald i akademien. Fienden hade således ej varit så oförsonlig, som Strandberg föreställt sig, och detta hade möjligen givit honom något att tänka på. Redan 1852 hade han för övrigt inträtt i redaktionen av den mycket moderata tidningen Stockholms Dagblad. Någon revolutionär hade han i grunden aldrig varit, även om han ryckts med av 1840-talets frihetssvärmeri. Snarast var han en pietetsmänniska som få. Han var varmt fästad vid Lunds universitet, vid sin hembygd, Södermanland, som han ägnat en sällsport vacker dikt, det starkaste inslaget i hans liberalism hade varit en översvallande, varm fosterlandskärlek, och från 1846 tillkom kärleken till familjen. Det kan sättas i fråga, om någon svensk skald mera sant och mera gripande samt på samma gång mera försynt skildrat hemmets och familjelivets lycka. Mitt döda barn och Tack för god vakt höra till det skönaste han skrivit. Det var nog till en huvudsaklig del inflytandet från detta hem, som gav Strandberg en i viss mån ändrad syn på livet. Han hade fått se detta på närmare håll, mera i verklighetens ljus, och det tedde sig då icke alldeles på samma sätt som för den tjugoårige studenten. De vackra ord, som bländat denne, hade förlorat sin makt över den mognade mannen, och den frihet, han nu — i Vasasång (1860) — prisade, var

Den frihet, som ger androm rum
Och icke ryckes om var tum
Av allt, hon tror sig äga,
Som lärt att rättighet och plikt
På ömsesidighetens vikt
Jämnt mot varandra väga,
Som övar rätt mot var person
Och fordrar rätt med foglig ton,
Men vet att inför folk och tron
En ärlig mening säga.

Digitized by Google

Nyansen är en annan än i Pansarsångerna. Man har skyldighet att vörda en övertygelsetrohet, som förblir densamma hos gubben som hos ynglingen, även om orsaken kan vara andlig arterioskleros. Men man har icke rätt att klandra en man, som efter en noggrann självprövning funnit sig skyldig att ändra eller moderera ynglingens livsuppfattning. Allt beror på ärligheten, och ofta kräves det mera mod att framlägga denna nya övertygelse än att hänga fast vid den gamla, ty sällan pläga beskyllningar för orena motiv utebliva. Dylika riktades ock mot Strandberg. Han bar dem med manlig stolthet. Men måhända bidrogo de till, att han allt mera slöt sig inom sig själv och sitt hem utan att med samma impulsivitet som förut taga till orda i dagens strider. Hans utvecklingsgång blev i det hela densamma som Tegnérs, ehuru på långt när ej så högerriktad.

Den sista diktsamlingen.

Hans fjärde och sista diktsamling, i vilken denna något förändrade uppfattning först kan skönjas, utkom 1861 och står i mognad betydligt över hans äldre. Den inledes med en sång till Karl XV. Till innehållet är den — skriver Per Hallström träffande — »ungefär en upprepning av vad studenten en gång haft att säga till kronprinsen, som naturligt var, ty hans känsla var och blev på detta område ständigt densamma. Han skrev rätt många kungssånger, men alla äro hyllningar, icke till en bestämd person i hermelin, utan till en konung, sådan han krävde honom. Den undersåtliga troheten är så att säga villkorlig, ungefär som lagman Torgnys på tinget: bliv så och så, och vi skola å vår sida följa dig i gott och ont. Det är egendomligt att se, hur denna — man skulle tycka — rätt ofruktbara didaktik med all sin självskrivenhet i tankar och ord dock blir till sång och innerlig sång genom övertygelsens äkthet och värme.» Hans rojalism var således i grunden densamma; så ock hans fosterlandskärlek. I den nya samlingen fick denna ett storslaget uttryck i de tre samhörande dikterna Riksskymning, Likbrasan och Vasasång, vari han behandlat de kanske mest spännande åren i Sveriges historia — först den unge Sten Stures död på Åsundens is, då mörkret lägrade sig som tätast över vårt land. Den unge herr Sten är för honom framför allt svensken och bondehövdingen. Har, frågar han klerker och riddare,

Har ej bonden tusenåra
Goda anor, medan våra
Knappast hinna till i går?
Och hans frihet skulle styckas
Under dessa fasorna,
För att adeln må få ryckas
Efteråt om trasorna?

Digitized by Google

Likbrasan skildrar en episod ur det därefter följande blodbadet: huru Kristiern på Södermalm under hån och spe låter bränna de svenska frihetsvännernas och herr Stens lik. Dikten är — för att åter citera Hallström — »ett mästerprov på mörk målerisk prakt och plastisk åskådlighet; man skulle kunna ta fram strof efter strof till mönster på storvulen och kraftig historisk fantasi». Så följer soluppgången, Vasasång, där han prisar Gustav Vasas pånyttfödelsebragd. I denna cykel hava vi således Snoilskys Svenska bilder in nuce. Samlingen innehåller ock en mängd andra förträffliga dikter, framför allt Lappen på hemväg och Mitt döda barn. Den förra är en ballad, men i en alldeles originell stil och fylld av en fin, poetisk mystik, den senare är en av de få dikter, i vilken den manligt stolte skalden låtit oss blicka in i sitt innersta själsliv. Där finnes ingen falsk sentimentalitet, ingen pose, endast en faders sorg. Jag var lycklig — börjar dikten — »fastän den rikedom jag ägde var sammanförd i små gemak».

Så bjöd jag världens ävlan spetsen
Och gladdes åt den dag, som var;
Men då bröt döden in i kretsen,
Och då först blev jag fattig karl.

— — — — — — — — — — —

Jag var, när du om halsen höll mig,
En gammal kvist, som gått i knopp;
Och såg du opp, det föreföll mig,
Som ett juvelskrin sprungit opp.

— — — — — — — — — — —

Du var mitt yngsta hopp, mitt sista,
Och redan står din vagga tom!
Och under locket på din kista
Där ligger nu min rikedom!

Men vad mitt öde tar för kosor
Skall du som fjäril vila på
En bädd av röda, röda rosor
Uti mitt hjärtas bästa vrå!

Strandbergs sista år.

Det vore frestande att citera även andra dikter i denna samling, genom vilken Strandberg framstod såsom sin samtids främste rikssvenske skald. Utrymmet förbjuder det, och det anförda kan vara nog för att giva en bild av den Talis Qualis, som utvecklat sig ur studentsångaren i Lund. Denna diktsamling blev den sista, som han själv utgav, ehuru han då blott var en fyrtiotre års man. Sin mesta tid ägnade han åt ett stort översättningsarbete, som han redan 1853

Digitized by Google

påbörjat: av Byrons dikter. Det avslutades först 1869 och torde väl vara en bland de yppersta omtolkningar, som vi på svenskt språk hava av en främmande skalds diktning. I dagens strider deltog han icke, och i en väsentlig punkt hade han kommit till en rakt motsatt mening mot förut — i den Slesvigska frågan. Några artiklar i Stockholms Dagblad, som voro eller förmodades vara av honom, väckte därför den fanatiske danskvännen Sohlmans livligaste förbittring, och i ett brev kallar han Talis Qualis »den usle ärkerenegaten». Något enastående avfall från 1848 års liberalism innebar Strandbergs meningsväxling icke. Redan 1848 hade den kloke Hierta uppträtt emot krigsivrarna och därför ock brännmärkts i en av Talis Qualis' sonetter. 1864 var hela den liberala De Geerska ministären emot vårt ingripande, likaså så goda liberaler som Blanche och Hedlund. Numera torde väl ock de flesta medgiva, att denna ståndpunkt var den riktiga. Danmarks rätt var ingalunda så solklar, som ungdomen 1848 trott, och Sveriges armé och flotta voro sådana, att ett krig mot Preussen hade varit ett rent oförlåtligt lättsinne. Att Strandberg insåg detta, bör väl snarast räknas honom till förtjänst. Ej heller i en annan punkt kan man med rättvisa tala om något avfall. Dittills hade Strandberg blott varit medarbetare i Stockholms Dagblad, men 1865 blev han av Svenska akademien erbjuden att övertaga arrendet av Posttidningen och bliva dess redaktör. Han mottog anbudet. Någon övergång till ett reaktionärt läger var detta icke. Dels kunde Posttidningen då icke längre betraktas såsom ett utpräglat partiorgan, dels var den regering, vars språkrör tidningen skulle vara, liberal, den De Geerska. Den fråga, som stod på dagordningen, var genomförandet av den representationsreform, för vilken det liberala partiet så länge arbetat. Att övertaga redaktionen av en dylik tidning kunde således näppeligen från liberal synpunkt betraktas såsom ett brott.

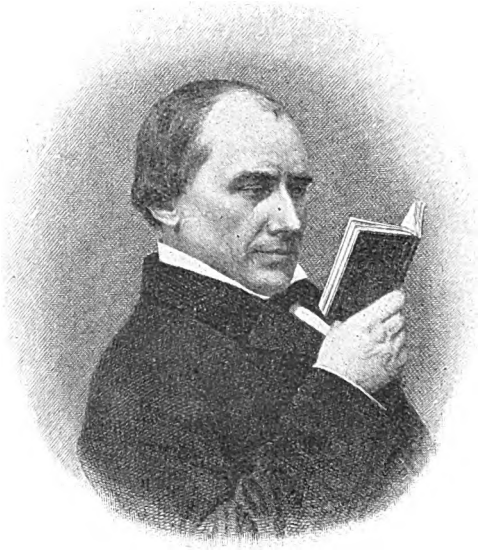

C. V. A. Strandberg.
Stålstick i Samlade vitterhetsarbeten. 1. 1877.

Digitized by Google

Posttidningen under Strandbergs ledning fick för övrigt en mera litterär än politisk karaktär. Men väl är det alldeles riktigt, att Strandberg blev allt mera konservativ, ju äldre han blev, och i samma mån kom han ock att stå främmande för sin tid. Dess öra hade han icke längre såsom på 1840-talet, och han gjorde ej heller något försök att under dagens buller göra sin stämma hörd. I stället drog han sig inom sin egen värld, och en dikt, Den försynte, ger kanske den bästa bilden av den åldrande skalden:

Ack, han visste nog, som vi, betona
Samfundslivets fordran, rätt och plikt,
Men av saktmod älskade han skona,
Mildra, sammanjämka och försona,
Väga allt på billighetens vikt.

Under denna sin sista tid, 1861—1877, skrev han flera dikter. Ganska många äro tillfällighetsstycken utan något större värde. Men i en av dem, Kung Karls eriksgata, grep han dock åter hela det svenska folkets hjärta och tolkade där, vad vi alla kände vid den folkkäre konungens bortgång. För hans brister hade vi ej då öga, och det var verkligen kungssorg i landet. Detta kommer osökt och naturligt fram i den underbara dikten med dess ton av ballad och mystik. Andra dikter tillhöra ej tillfällighetspoesiens klass, och i flera av dem når han högre, än han förut nått. De hava en annan karaktär än förut. Politiken är försvunnen, och i stället handla de om »den lilla världen». De djärva, ibland allt för djärva, bilderna i hans ungdomsdikter hava försvunnit, och i stället verka dessa senare genom sin stränga, flärdlösa enkelhet. I Gumman i hagstugan finnes knappt en enda bild. Det hela är blott ett porträtt av en fattig bondgumma:

Oansenlig, kantig till figuren,
Gick hon i sin kolt och bomullsduk,
Krökt av mycket släp, men aldrig sjuk,
Meddelsam och fryntlig av naturen
Och med näverdosan starkt i bruk.

— — — — — — — — — — — —

Rummet var med bohag lätt att fylla:
Soffa, bord och brits av hyvlad fur,
Halm till bolster, fäll av egna djur,
Några grova stenkärl på en hylla,
Två tre grytor och ett dammigt ur.

Digitized by Google

I ett skrymsle, inläst i en kista,
Fanns den goda kvinnans bruddräkt kvar,
Som vid jul och påsk hon gärna bar,
Och de strukna lakanen, de sista,
Lågo alltid underst i förvar.

I dem sveptes hon också, när hon en morgon lades i den svarta lådan.

När jag tänker än på hennes stilla
Jordafärd, som skred förbi vår port,
Värms min själ så som hon sällan gjort.
Jag har fått respekt, jag, för det lilla,
Se'n jag sett vad världen kallar stort.

Det är ju en enkelhet, som erinrar om Runebergs, utan att man kan tala om någon egentlig likhet i stilen; snarare kan man kanske spåra en påverkan från fru Lenngren, som Strandberg på äldre dar högt beundrade. Ännu högre står Helgmålsklämtningen. En junikväll hör han, huru helgen ringes in från den lilla landskyrkan. Tonen — säger han till sin hustru — var så ren och klar, att den påminte mig om vår ungdom. Vi hade det knappt, men vi hjälptes åt att bära bördan:

Hav tack för det du bördan drog
I dagar och i år!
Hav tack för varje gång du log
Och sväljde ned din tår!
Gud signe dig, som så förstod
Att vara arm och glad och god!
Gud löne allt ditt tålamod,
Som läkte många sår!

Allt ringde det. Än en minut
Jag dröjde på min stråt,
Till dess att klämtningen var slut
Och ögat stod i gråt.
Då föll ett slag igen, nej tu,
Förtonande i samma nu:
Att så vi finge, jag och du,
Dö bort — och följas åt!

Denna bön blev icke hörd. Strandberg hade länge lidit av en svår sjukdom — en tumör i trakten av lungan — och plågorna blevo till sist så svåra, att han ej kunde ligga. I stället vandrade han om natten kring i sina rum och kunde endast framåtlutad mot ett bord, med huvudet stött mot händerna, få någon sömn. I den ställningen

Digitized by Google

fann man honom en morgon, sittande död vid sitt skrivbord. Det var den 5 februari 1877. Bland hans efterlämnade papper fann man hans troligen sista dikt, Tack för god vakt. Den är ock hans skönaste, den, som bäst ger oss hans allt mer och mer luttrade personlighet, hans manliga och ödmjuka världsåskådning. Den innehåller ett tack för allt, vad livet givit honom:

Farväl, farväl! Tack för god vakt!
Jag hör en stilla röst,
Som länge viskat sitt »giv akt»
I djupet av mitt bröst.
Min afton skrider fram med fart.
Det gäller kanske uppbrott snart.

»Tack för det landet, ert och mitt, som tänt mitt hjärtas brand», »tack för det folket, dit jag hört»,

Tack för det kära tungomål,
Vari jag del har haft,
En härlig skatt, musik och stål,
Behag, försmält med kraft,
I tusen år vårt väsens borg
I väl och ve, i fröjd och sorg!

— — — — — — — — — — —

Tack för att ej ett sparsamt bröd
Förhölls oss någonsin!
Tack för att ej den bleka nöd
Hann över tröskeln in!
Tack för vart ord, som styrkt mitt mod,
Tack för var själ, som min förstod!

— — — — — — — — — — —

Hur skönt att, när så blir bestämt,
Få lösas från sin rot
Och lyftas uppåt, uppåt jämt,
Förklaringen emot,
Att sista gången hava sagt:
Farväl, farväl! Tack för god vakt!

Av de rikssvenska skalder, som uppträdde omkring 1840, var Talis Qualis den mest högreste. Han var ock den, som mer än andra fått poesiens gåva. Hans instrument var icke rikt och stort som Runebergs, men dess ton var äkta, och den strävan mot en mera realistisk diktion än romantikens, som genomgår hela tiden, kommer hos ingen så starkt fram. Den röjer sig redan i hans första dikter

Digitized by Google

och framträder allt mer och mer förädlad i hans sista. Likaså är han den, som kanske starkast är fylld av arvet från romantiken: dess högstämda idealism. I Pansarsångerna och Vilda rosor är denna ungdomligt frisk, mera tändande än de andra frihetssångarnas. I de senare dikterna är den ej längre så stark i orden, ej så medryckande som i ungdomsdikterna, men den har blivit djupare och ädlare, uttryck för en personlighet, som arbetat sig ut ur ungdomens Sturm und Drang till en fri och nobel humanism. Betydelse för sin tid hade egentligen blott den unge Talis Qualis. Den åldrande var på 1870-talet nästan bortglömd. För Snoilsky och signaturerna har han väl haft betydelse, men 1880-talets realism anknöt knappast till Strandbergs.

Silverstolpe.

G. L. Silverstolpe.
Litografi av J. Cardon efter Louise von Knorring, f. Lagerheim. 1843.

Därmed hava vi redogjort för lyriken i de båda universitetsstäderna och vända oss nu till huvudstaden. Ehuru poesien onekligen stod högre i Uppsala och Lund än i Stockholm, var det dock där, som det litterära livet företrädesvis koncentrerade sig. Det hade flera olika skiftningar. En av dessa möta vi hos Gudmund Leonhard Silverstolpe. Till sin läggning och sin bildning stod han universitetspoeterna närmare, än han stod huvudstadslitteratörerna. Men han skiljer sig från de förre, till en del väl beroende därpå, att hans studenttid inföll tidigare än 1840-talet, då studentpoesien hade sin egentliga blomstringstid. Han var född 1815 och blev student i Uppsala 1834, men slutade sina studier redan 1837. Hans studenttid inföll därför, såsom ofta framhållits, mellan Turkiska musiken och Juvenalerna. Han hade beröringspunkter med bägge. Han lär hava varit virtuos i att med några käppar som instrument kunna uppföra hela konserter samt skall, såsom hans nationskamrat Svedelius intygar, hava varit »glad och kvick, lycklig författare av roliga verser och tillställare av allehanda skämtsamma upptåg». Beskriv-

Digitized by Google

ningen på dem erinrar om juvenalernas, men efter vad det förefaller begränsades de till Västmanlands-Dala nation. För studentlivet i dess helhet hade han således knappt någon betydelse, och hans skämt mynnade aldrig ut i något, som erinrar om Gluntarne. Ej heller blev han sedermera någon korag i de glada ordnarna: »Jag vill roa mig tvångsfritt — yttrade han — ej efter på förhand uppgjorda regler.» Redan 1837 kom han till Stockholm och fick således ej vara med om studentrörelserna på 1840-talet. Till dem ställde han sig ganska avvisande. Han delade ej Nyboms och Talis Qualis' förtjusning för Finland, var alls icke skandinav, och om studentmötena yttrar han sig ytterst vanvördigt. Så skrev han till en vän: »Vi leva i en förbålt barnslig tid, som så omhuldar några glada pojkars lustturer, som skulle de kunna lägga grundstenen till Skandinaviens framtid. Fortfar detta i jämn skala utför, så skola vi om tio år få se småbarnsskolorna på väg till varandra, pokulerande med vällingsterrinerna under nationernas bifallshyllningar och gamla narrars oförståndiga haranger.» I stället för skandinav ville han vara svensk, och några av hans bästa dikter äro patriotiska. Den sång, Sverige, som inleder hans 1851 utgivna samling Dikter, är enkel och vacker, utan några braskande ord. Någon särskild litterär skola tillhörde han icke, och han hade klar blick för allas svagheter. Hans säkerligen mest lyckade dikt: Olika sätt att uttrycka sig, är ett skämt med dem alla, den är genomkvick och röjer en stor förmåga att härma och parodiera olika stilar. Frågan är: »Vad månn' tro tiden kan lida på dagen?» Prosaisten svarar: »Gud vet, vad det kan vara mot aftonkvisten.» Men så komma poeterna med sina svar: en studiosus græcus, en epicus romanus, en lyricus, en poet från Stiernhielms tid, en akademisk vältalare, en man av gamla skolan, en nordisk kraftgenius, en fosforist och ett ogift sjukligt fruntimmer. Denna förmåga att härma stilar, vilken här användes i parodiskt syfte, var kanske Silverstolpes olycka som poet. Ty då han uppträder såsom allvarlig diktare, har han knappt någon egen, originell stil, utan ansluter sig än till den ene än till den andre, även till Runeberg. Han blev heller icke gammal, utan avled redan 1853 i koleran, efterlämnande minnet av en både glad och allvarlig man, redbar och flärdfri.

Karlbergspoesien.

Bland Stockholmsförfattarna står han ganska ensam. Andra kunna sägas bilda en grupp för sig. I ett brev till Atterbom skriver Rydqvist: »Det är nödvändigt att möta med kraft den överhandatagande dilettantismen, som förstör den uppväxande generationen helst vid Karlberg, där det nu finnes dussintals poeter, som ej kunna stava. Den unge Adlersparre kunde aldrig taga ut-examen från Karlberg, och Ridderstad kunde det först vid 26 år. Pojkarna skriva ideligen vers i stället för att läsa sina läxor, och genom Lefréns förvända idé att råda sig själva i läsningen bli de flesta bortfuskade och förklemade, bli dåliga militärer och dåliga skribenter.» Omdömet förefaller slående riktigt. Carl August Adlersparre nådde på den militära banan aldrig längre än till underlöjtnant, fick väl flera andrapris i Svenska akademien, men blev blott en svag efterklangspoet. Ridderstad, vilken vi redan mött som dålig romanförfattare, kom väl så långt som till löjtnant, men uppgav då militäryrket och blev liberal

Digitized by Google

publicist — dock blott för att sluta såsom konservativ. Ej heller han torde kunna sägas hava höjt sig över dilettantismens nivå. De mest betydande av denna Karlbergsuppsättning torde hava varit Sommelius och Braun, och av dem blev den senare en mycket dålig militär, den förre, trots en viss poetisk begåvning, dock, litterärt sett, dilettant. Det, som brister dessa f. d. kadetter, är kultur. De äro obildade, oförmögna till någon egentlig utveckling, och även deras poetiska teknik är klen. Till ersättning ha de en viss, om än rå och vulgär realism, som ej saknar betydelse.

Sommelius.

Gustaf Lorentz Sommelius var född 1811, och efter juridiska studier i Lund blev han vid tjugo års ålder kadett på Karlberg. 1834 blev han fänrik och 1837 löjtnant vid Älvsborgs regemente. Sina dikter utgav han 1846 under titeln Valmoknoppar, plockade på steppen af Beppo, efter att förut hava offentliggjort åtskilliga av dem i tidningar och kalendrar, och samma år utkom en annan samling, Silhouetter, klippta i papp, samlade af doctor Dulcamara, med då för tiden genomskinliga angrepp på kända personer i Göteborg. Kort därefter avslutades hans levnadssaga. 1848 deltog han nämligen som frivillig i det danska kriget, och under detta stupade han vid Dybböl. Denna hjältedöd har kastat ett sympatiskt ljus både över hans personlighet och hans diktning — kanske ett något förvillande ljus. Såsom officer lämnade han tydligen mycket övrigt att önska. Enligt uppgifter från hans f. d. kamrater var han omöjlig för militärisk disciplin, stod ständigt »i fiendskap med förmän, och mot jämnåriga var han antingen en hängiven vän eller hätsk fiende... Mot underlydande var han ytterst ojämn. Ömsom misshandlade han dem och ömsom överöste han dem med gåvor och smekningar. Sin uppassare, en soldat vid regementet, befallde han en gång med våld och hot att ställa sig vid en vägg och sköt därefter på några stegs avstånd skarpa gevärsskott på sidorna om karlen i väggen. En annan gång gav han denne sitt ur». Alla underrättelser stämma också överens däri, att han var ytterst brutal, utsvävande och skuldsatt. Det var något av gammal landsknekt hos honom, och hans dikter visa, att det verkligen var ett dylikt liv, han satte upp såsom idealet. Detta ideal stämde utan tvivel med hans verkliga natur, men det hade nog också utbildats under en litterär påverkan. Ehuru man därom ingen uppgift har, är det ganska säkert, att Sommelius varit en läsare av Sturm und Drang-tidens romaner. Dess hjältar gå ofta i denna stil, de äro kraftnaturer, brutala och utsvävande, men imponerande genom sina väldiga mått. Det var denna typ, som Byron sedan utvecklade i sina poetiska berättelser, och av dem blev Sommelius en hänförd beundrare. Han är också vår litteraturs mest genomförde Byron-imitatör. Men han förstod knappast Don Juans skald. Av Byrons grace, av hans kvickhet, hans skepsis finnes intet hos Sommelius, som hade studerat sin Byron i det ljus, som han lånat från sin ungdoms romanläsning. Hans hjältar äro därför ohjälpligt råa. Så prisas marskalk Ney i följande ord:

Italiens folk och Tysklands för mig blödde,
Med mänskokött jag luftens korpar gödde,
Mitt tåg strök framåt som en syndaflod.
Jag slaktade med kulor och med bomber;
Med lik jag kunnat fylla katakomber
Och dränka hela Babels torn i blod.

Digitized by Google

En annan dikt, Tonnerre, är ännu mera drastisk:

Folk som får på slaktarhuset
Låg och flämtade i gruset;
Det blev fan till korvkalas!
Hjärnor slogos in som rutor,
Trossen sam i blod som skutor,
Knotor krossades som glas.

Därtill kommer en verklig oförmåga att skriva vers. Man läse t. ex. följande strofer, i vilka demonen omtalar sin mördade älskarinna:

På en brudsäng, djup som natten,
Bäddad i lagunens vatten,
Vaggad av delfinerna,
Vilar hon, och fiskar sluka
Hungrigt bitar av de mjuka,
Men uppsvällda formerna.

— — — — — — — — —

Runt om lederna och halsen,
Om det liv, som du i valsen
Omslöt med din smidiga
Arm, sig slingra ormar fräcka,
Och sin blodtörst sniglar släcka
Ur de blåa läpparna.

Rim som *delfinerna — formerna, smidiga — läpparna* äro ganska vanliga hos Sommelius, och metern är i regeln mycket knagglig. Därtill kommer bombasten, som här dock — i motsats till Nyboms Niagara — verkar i viss mån naturlig, såsom ett uttryck för Sommelius' brutala och överhettade fantasi, och ibland ha hans strofer onekligen fart. Så i Conrad:

Jag flög som sirocco, omvärvd av demoner
Obändiga, galna, med fräcka fasoner,
Hetlevrade sällar med tygellöst mod,
I lidelser råa som Ligans soldater,
Lättsinniga gossar, frivola kamrater
Med otamda lustar och kokande blod.

— — — — — — — — — — — —

Som fria baroner med vårdslösa seder,
Don Juans åsikter om trohet och eder,
Förmätet vi rånade oskuldens frid;
Det husliga lugnet på lek vi förstörde,
Vi hustrun, se'n mannen vi mördat, förförde —
Och levde som Kresus en gyllene tid.

En vida fredligare, mindre demonisk poet var hans Karlbergskamrat Wilhelm von Braun. På sin tid var han nog en av våra mest lästa författare, oerhört populär särskilt i de kretsar, vilka älskade det skabrösa. Han var vår svenske Braun.

Digitized by Google

Paul de Kock. Båda ha emellertid blivit övertrumfade av en senare tids talang i detta avseende, och vill man hävda Brauns betydelse, nödgas man nog söka den på ett annat område. Ty där torde den verkligen finnas, även om den icke är stor.

Han föddes 1813 i Västergötland såsom son till en kapten, vilken sedermera blev postmästare. Förmodligen hade fadern bestämt sonen för samma karriär, ty den tiden gick vägen till postluckan ofta över lägerplatsen, och i varje fall skickades den unge Braun vid femton års ålder till Karlberg, där poeteriet då som värst grasserade. 1834 blev han underlöjtnant på Västgötadals regemente och avancerade fem år senare till löjtnant. Men för militäryrket passade han alls icke. Han var en avgjort fredlig natur, hade svårt att finna sig i disciplinen, troligen ock i språngmarscherna, och 1846 tog han avsked. Sedan levde han som författare, huvudsakligen på det ganska rundliga honoraret för de kalendrar, han nästan årligen utgav från Calle (1843) till Borup (1860). Något stadigvarande hem hade han icke, utan gästade än den ene, än den andre av sina vänner. Det lider icke något tvivel om, att libationerna under dessa besök voro ganska kraftiga, och både av dem och av »dagen efter» bära hans dikter påtagliga vittnesbörd. En av hans första dikter slutar med den uppriktiga självbekännelsen: »Vad punschen är stark och vad mänskan är svag». Något långt liv fick han icke, utan avled redan 1860.

Träsnitt. Illustrerad tidning. 1860.

Hans uppfattning av militäryrket framgår kanske bäst av de noveller, som regelbundet inflöto i hans kalendrar. Hjälten är vanligen en löjtnant, hederlig, rättfram, med dålig ekonomi, ovanligt stark, med stor förmåga att, när det behöves, klå upp skjutsbönder och dylikt folk, på god fot med manskapet, men klar oppositionsman mot det högre befälet. Vanligen belönas han med ett rikt gifte. Motbilderna äro majorer och överstar, som äro småsinnade, odugliga, exercis- och reglementsdjävlar. Undantag finnas dock, t. ex. den präktige, »götiskt» sinnade f. d. major Thorsson på Thrudwang, som med gammaldags ärlighet dricker mörka toddar med sin grånade krigskamrat korpral Thor. Själva berättelserna äro mycket banala, men de hava en viss realism; genom dem får man en fullkomligt tröstlös, men troligen i det hela ganska sann bild av det djupa förfallet i den svenska armé, med vilken skandinaverna ville börja ett krig med Preussen. Militäriskt var den tydligen alldeles oduglig. I denna realism ligger dessa novellers förtjänst. Av ett särskilt intresse är den i kalendern Knut (1847) införda novellen Napoleon, där Braun skildrar kadettlivet på Karlberg. Uppslaget har han tydligen fått från Ödmanns och Dahlgrens skolhistorier; han står väl efter dessa förebilder, men har här ett strålande gott lynne och berättar ganska bra. Betydande äro dessa noveller dock icke annat än rent historiskt. Realismen går icke på djupet, röjer sig

Digitized by Google

varken i karaktärer eller miljöskildring, utan ligger, så att säga, i bakgrunden, i den bild, man här får av den indelta arméen på 1840-talet.

Någon särskilt god prosaist var Braun icke. Likväl kan det ifrågasättas, om icke hans vers är sämre än hans prosa. Den är hård och träaktig, och man får det intrycket, att han icke vidare arbetat på den. Någon poetisk skolning hade han icke. Han är visserligen bättre än Sommelius, men det är ett oerhört avstånd mellan honom samt Malmström och Talis Qualis. Brauns stora brist som författare var hans ytliga bildning. Hans idéer voro de, som han utan besvär kunde hämta ur den tidning, han läste. Han intresserade sig alls icke för politiken, men var naturligtvis liberal, dels emedan hans umgängeskrets var det, dels emedan liberalismen passade för hans ovilja mot disciplin, överhet och ordning över huvud. Ehuru militär var han en avgjord pacifist och hade mycket starka ord mot krig och militärväsen. I religionen var han frisinnad enligt den tidens fordringar, skrev bibelparodier efter Bellmans och Vitalis' mönster och var en svuren fiende till alla »läsare». Nästan ännu hellre angrep han den då börjande nykterhetsrörelsen och sökte att efter bästa förmåga förlöjliga dess apostel Pehr Wieselgren. Det kapitel, han helst behandlade, var likväl erotiken. Under 1700-talet hade denna ju varit glad och sensuell, under romantiken hade den däremot blivit eterisk, även i Tegnérs poesi. Så var den ännu i efterromantikens romaner och hos epigonen Böttiger. Hos Braun däremot vänder 1700-talet tillbaka. Han är lasciv, lägger an på att få damerna att rodna och herrarna att skratta, och säkerligen var det detta faundrag i hans poesi, som i främsta rummet gjorde denna populär. Han hade blivit ungkarlspoeten, vars dikter tjuvtrycktes i tidens kalendrar för ungherrar. Denna slipprighet har emellertid ett komplement, som ej är odelat tilltalande. I samma dikthäfte, där dessa ekivåker stå att läsa, möter man andra — t. ex. Qvinnoögat — i vilka Braun sökt svinga sig upp till idealismens högsta tinnar. De verka ej riktigt övertygande, och man kommer ofrivilligt att tänka på en annan motsättning i hans liv: punsch ena dagen och sodavatten dagen efter. Braun var utan tvivel en ärlig, snäll och beskedlig människa, men han kan ej frikännas från en viss romantisk pose. Romantiken hade skapat den »brutna humorn»; för Braun passade denna typ. Han blev humoristen, som innerst var djupt förtvivlad. Det är så han tecknat sig i den på sin tid så beundrade dikten Mitt konterfej:

Men ha'n I skådat hans skrivdon, dårar?
En törntagg pennan, och bläcket -- tårar.

Det vore emellertid orätt att betrakta detta porträtt blott såsom en romantisk fantasi. Trots sina rummelvanor var Braun tydligen ingen glad sällskapsmänniska, och han tyckes hava haft ganska dystra mellanstunder. Han var ju både hemlös och rotlös i tillvaron, och säkerligen kände han ofta ett förfelat livs bitterhet. Porträttet är således både romantiserat och äkta.

Braun debuterade redan 1837 med ett första häfte Dikter — således något tidigare än de andra frihetssångarna. Och han kom verkligen med ett då för tiden i viss mån nytt program. Häftet inledes med en poetisk trosbekännelse:

Aldrig min lyra till klagan jag stämt,
Varför mitt hjärta betunga?
Kan jag ej sjunga om kärlek och skämt,
Vill jag långt hellre ej sjunga.
Kärleken levnadens middag gör säll,
Munterhet endast förljuvar dess kväll.

Digitized by Google

Detta är ju icke något vidare märkvärdigt program. Men 1837 var detta i viss mån nytt. Med undantag för Dahlgren hade ingen av de i det förra bandet omtalade romantikerna varit någon skämtare — ej ens Tegnér i sina dikter — och på 1830-talet hade romantiken mynnat ut i Böttigers sentimentalitet. Mot denna trädde Brauns diktning i en medveten opposition, och däri ligger väl dess förnämsta betydelse. Likaså är han verkligen lustig, då han skämtar med de samtida författarinnornas, särskilt Fredrika Bremers, romaner och mot deras idealism sätter sin egen realism. I själva verket bidrog därför Braun kanske mer än någon av de andra mera begåvade författarna till »fosforismens fall» i den allmänna opinionen.

Orvar Odd.

»Löjtnantspoesien» gjorde väl en viss insats i tidens riktning mot en mera realistisk litteratur, och den var också ett uttryck för den liberala strömningen, särskilt på 1840-talet. Men idévärlden var mycket torftig, formen svag och bildningsgraden väl låg i förhållande till litteraturen i övrigt. En vida mer originell författare var Orvar Odd. Han hade verkligen idéer, och kraftigare, mera energiskt än de andra kämpade han för dem. Trots den nedlåtenhet, med vilken han ibland behandlades från universitetshåll, var han en man med goda kunskaper. Han hade, i både vers och prosa, en originell stil, och såsom skald och människa var han av högre mått än Sommelius och Braun.

Sturzen-Beckers ungdom.

Oscar Patrick Sturzen-Becker — sedermera känd under pseudonymen Orvar Odd — föddes den 29 november 1811 i Stockholm, där fadern var kamrer i serafimerordensgillet, och efter de vanliga skolstudierna blev han 1827 student i Uppsala. På något mera verksamt sätt tyckes han ej hava deltagit i studentlivet, vilket då ej var vidare utvecklat; det var ju omedelbart före Nyboms, Wennerbergs och Malmströms tid, och för turkiska musikens rummelliv hade han ingen smak, ej heller för dess nattliga gatukonserter, ty Sturzen-Becker var en mycket musikalisk man. I stället drev han tydligen flitiga studier, ty då han efter fem år, 1832, blev filosofie kandidat, hade han laudatur i grekiska och fornkunskap d. v. s. isländska, cum laude i latin, estetik och statskunskap samt dessutom hyggliga betyg i fakultetens övriga ämnen. Han disputerade i grekiska och blev 1833 promoverad. Hans isländska studier tyda på vissa sympatier för den götiska rörelsen, och i varje fall började han såsom Tegnérs-imitator. Hans första dikt, ett fornnordiskt versepos, »Romarskölden. Romans af O. P. S.» kom ut 1831, således medan han ännu var student, och ansluter sig så nära som möjligt till Axel:

Hon var så ljuv som söderns sommar,
Så glättig som en herdesång,
Så oskuldsfull, som någon gång
En lilja uti skogen blommar.
Det var, som låg en skymning på
Den panna med de ögon blå,
En natt, som ärnar just försvinna,
Ty under ser du morgon brinna.

Tjugoåringens dikt är mycket naiv, att ej säga barnslig, och han gör ingen hemlighet av sin förtjusning för Tegnér. I Romarskölden talas nämligen om »den

Digitized by Google

sångarkung från Värmlands dal», som »en afton kvad sitt höga kväde om Frithiof och skön Ingeborg». Året därpå, 1832, tävlade Sturzen-Becker i Svenska akademien med en annan episk dikt, Veidi Alf, i trenne sånger, vilka sedermera (1836) trycktes i kalendern Vinterblommor. Den erhöll akademiens »mindre guldpenning», vid vars överlämnande direktören meddelade författaren akademiens uppmuntran. Även Veidi Alf är en »götisk» dikt med ett valspråk från Voluspa och ansluter sig likaledes till Tegnér; hela den andra sången är en imitation av Rings drapa. Dikten har ett inom den fornnordiska litteraturen populärt motiv, en brödrakamp. Här dräper Thorer, utan att känna honom, sin broder Veidi Alf. Att döma härav och av några andra i Vinterblommor för 1834 införda dikter stod han ännu på en götisk-romantisk ståndpunkt. Men det visade sig snart, att han var långt ifrån rättrogen. I Grupper och personnager berättar han, att Hagberg, Ruda och han under studenttiden ibland roade sig med att skämta med det fosforistiska blomsterspråket och gjorde bouts rimés av »följande lättsinniga fysionomi: flistring, förbistring, gnistring, purpurtjusning, arlaljusning, astralisk, dvalisk», och om — fortsätter han — »man än icke offentligt uppträdde med något mera avgjort och bjärt motstånd mot de akademiska orakelmännen, förde man dock i många riktningar ett 'dovt krig' emot den absoluta auktoriteten, och i allmänhet voro vi ett *fräsk* och icke buskablygt folk. Vi hade våra idéer, och vi voro icke rädda för att åtminstone hava vårt *skämt* för oss, där förhållandena icke medgåvo, att vi angrepo Olympen med slungor och stormstegar.» De ogillade Grubbes försiktiga och neutrala filosofi, J. H. Schröders pedanteri, »och man misstager sig högligen, om man tror, att det var studentkårens anda, som uttalade sig genom Böttiger, när denne först uppträdde med sina sjukliga Minnen från sångens stunder ... Det försiggick redan i det obemärkta ett och annat, som lade grunden till själva Geijers ryktbara 'avfall' i en senare tid och som på sätt och vis slutligen tvang Atterbom från sin töckniga poesi in på en mera konkret litterär verksamhet.»

Den första Stockholmstiden.

Detta skrevs visserligen långt senare, men det finnes ingen anledning att betvivla, att Sturzen-Becker här riktigt återgivit sina stämningar under studenttiden. Redan nu var han tydligen en ung radikal. Präst — såsom fadern önskat — ville han av samvetsskäl ej bliva och knappast heller ämbetsman. Efter promotionen skrev han visserligen in sig i några »verk», men avbröt nästan i början sin tjänstgöring i dem för att i stället bliva en fri litteratör, och redan på sommaren 1834 utgav han ett litterärt veckoblad, Arlekin, som likväl avsomnade efter blott tretton nummer. Det innehåller dikter, noveller och recensioner. Av dessa senare är den nog viktigaste Sturzen-Beckers angrepp: »Herr C. W. Böttigers vittra författarskap.» Det var dennes sentimentalitet och koketteri, som upprörde kritikern: »Den ädla sorgen är ingen papegoja, som i otid klapprar fram sitt ve och ack i rim och meter.» Samtidigt finner man hos Sturzen-Becker ett visst, ännu trevande försök att skapa en mera realistisk litteratur än romantikens, delvis med en ingrediens av skandal. I Herrarne för dagen (i Pennritningar ur Stockholmsverlden av G. H. Mellin och Sturzen-Becker 1833) skildrar han ett Stockholmskafé och åtskilliga där uppträdande, bekanta publicister; uppslaget har han, såsom Aftonbladet anmärkte, troligen fått från Cederborghs efterföljare. I en annan berättelse, Tre septemberdagar i Stockholm (1834), vill han giva en bild av Djurgårdslivet, i en tredje, Sexor-all (1834), är det Valborgsmässoaftonen i Uppsala, som är det förnämsta partiet. Synnerligen lyckade äro dessa teckningar ur vardagslivet icke — de voro samtidiga med Fredrika Bremers första för-

Digitized by Google

sök — och Sturzen-Becker fick snart ett annat intresse, som fängslade honom mera än det rent litterära. Det var det politiska. Redan före Arlekins frånfälle erbjöd Hierta honom plats i Aftonbladet, och detta anbud mottog Sturzen-Becker. Det betydde då nästan detsamma som att bränna sina skepp. Det var på den tiden — skrev han 1848 — »för femton år sedan, långt mera betänkligt att skriva i ett liberalt blad än nu för tiden. Att vara aftonbladist, om också blott i följetongen, var något till den grad avskyvärt, att honett folk icke kunde sitta med en dylik varken vid matbordet eller skrivbordet. Så snart det blev bekant, att 'kongl. sekreter' Sturzen-Becker kastat sig åt detta håll, kunde alltså hans höga gynnare ej längre hålla honom uppe med bästa vilja i världen, och oaktat han skrev den tiden en särdeles elegant hand — vilket han icke numera gör — tog man en vacker dag statsrådsprotokollet ifrån honom och lät honom förstå, att i statens tjänst önskade man lojalt folk och icke 'sådana där'.» Under den första tiden användes Sturzen-Beckers penna företrädesvis för vad i Aftonbladet kallades kaleidoskop eller kåserier, och mot slutet av 1830-talet övertog han även den litterära kritiken. En recension (1838) — över en »götisk» saga — har ett visst intresse, då han här visar sig hava fullkomligt brutit med sin tidigare goticism. Varför — frågar han — skall man hålla på med »dessa evinnerligen återkommande bilder ur den längst förflutna, askgråa hedendomen? Varför icke ur dagens brokiga liv? En liten blandning och omväxling härutinnan skulle icke vara mindre intressant. Eller äger icke den dag, som i dag är, lika poetiska motiver som den, från vilken vi räkna tvåtusen år?» Uttalandet är ju i full anslutning till den realism, som just vid denna tid mera målmedvetet började arbeta sig fram, t. ex. Almquists allmogeberättelser och Det går an. Ett uttryck för detta antiromantiska krav på realism hade redan en hånande recension (1834) varit av Almquists Tintomara, och troligen var ock en mot Böttiger riktad parodi, Romresan (1835), skriven av Sturzen-Becker. Hans egen poetiska alstring under återstoden av 1830-talet var likväl ganska obetydlig, endast tre små häften, Stormfoglarna (1838), framkallade av oroligheterna vid Crusenstolpes process och vittnande mera om bitterhet än om satirisk talang; en av dikterna, Sabelsång för de Braheska dragonerna, är en travesti av Körners krigssång för Lützows jägare. Den lilla samlingen visar likväl, att han med full rätt räknades till tidens »rabulister». Det politiska intresset kommer ock fram i hans i Aftonbladet införda kåserier. I november 1837 började han där en serie: Memoir över den förflutna veckan. Ett kåseri, en följetong — skriver Sylwan i sin biografi över Orvar Odd — »sysslar ju i regeln med väder och vind, nöjen och förströelser, på sin höjd konst och litteratur, men 'memoarerna' gällde allvarligare ting, den inhemska och än mera den europeiska politiken. De voro en fortsättning och utveckling av de slängar och utfall, riktade mot politiska motståndare och ofta av mycket personlig art, som alltifrån Aftonbladets begynnelse förekommit under rubriken 'kaleidoskop' och som icke minst bidragit till tidningens snabbt vunna popularitet. Orvar Odd satte sig högre mål; hans angrepp voro främst riktade mot monarker och statsmän . . . Likväl gör man Sturzen-Becker knappast någon orätt, om man säger, att det framför allt var oppositionen i och för sig, som tilltalade honom hos liberalismen.» 1838, då han ännu blott var 27 år, var han således en bland huvudstadens mest drivna publicister. Men ännu hade han ganska mycket att lära, och i det fallet blev den resa, han detta år företog till Paris, av stor betydelse.

Digitized by Google

Johan Struensee

Träsnitt. Dansk illustreret Tidende. 1862.

Digitized by Google

Digitized by Google

Den finansierades genom ett anslag från Hierta, och det torde — som Sylwan anmärker — ha varit första gången »en svensk tidning utsände en egen korrespondent». Redan destinationsorten förtjänar en viss uppmärksamhet. På Gustav III:s tid hade alla rest till Paris; under romantiken hade målet varit Tyskland och Italien; nu blev det åter Paris och Paris såsom liberalismens Jerusalem. Resan anträddes i oktober 1838 och avslöts på sommaren året därpå. Genom denna resa blev Sturzen-Becker mera fransman än fransmännen själva, och ett yttre tecken härpå var, att han lade sig till med mustascher. Hans kamrat i Aftonbladet C. W. Lilliecrona skrev härom: »Vi slita ont för hans mustascher, vilka i Paris beteckna republiken, här däremot bli ingenting annat än en ridikyl för den, som ej är militär.»[1] Han sökte att efter bästa förmåga studera Pariserlivet, och naturligtvis var han en flitig tidningsläsare. I en senare skriven redogörelse för sin vistelse i Paris talar han om de celebriteter, som särskilt slagit an på honom: »Jules Janin, Sue, Victor Hugo, Lamartine.» Ordningsföljden är karakteristisk, och Jules Janin torde nu, även i Frankrike, vara bortglömd av de flesta. Men av honom blev Sturzen-Becker en varm beundrare: »Hans största litterära ära — skrev han i Bazaren — är dock följetongen i Journal des Débats. Sedan sju år tillbaka har nu parispubliken varit van att varenda måndag, femtiotvå måndagar på året, beundra hans ständigt lika kvicka och underhållande revy av veckans dramatiska företeelser. Han synes i denna genre av författarskap alldeles outtröttlig och outtömlig på nya resurser. Det är ofta nog alltsammans endast ett kåseri, men det är alltid liv däri och färg och värme.» Det var också efter detta mönster, som Sturzen-Becker nu bildade sig — icke alltid till sin fördel, ty så naturligt kvick han än var, blev han stundom väl ansträngt »fransysk».

Den franska resan.

Efter återkomsten fortfor han att arbeta i Aftonbladet, men började därjämte att på egen hand utgiva veckotidningen Bazaren, som fortgick under hela året 1841, och 1843 en annan veckotidning, Liten lefver än, som emellertid upphörde redan i september. Båda innehöllo dikter, småno veller, recensioner, teaterkritiker o. d. och voro

Efter återkomsten.

[1] Sturzen-Becker visste dock att bita ifrån sig, och här kan jag möjligen få berätta en anekdot, som jag hörde för en sextio år sedan och som förefaller vara autentisk. Sturzen-Becker åt på ett matställe, bland vars gäster också åtskilliga löjtnanter befunno sig. Dessa visste, vilken Sturzen-Becker var, och ondgjordes över hans mustascher. En av dem gick fram till hans bord och frågade: Förlåt mig, men vid vilket regemente tjänar löjtnanten? »Jag? Jag tjänar inte vid något regemente alls.» Kors, det var besynnerligt, ty uppasserskan kallar er för löjtnanten. »Ja, det gör hon, därför att jag äter här på kredit» — efter den betan lomade löjtnanten av.

Digitized by Google

således ett slags boulevardblad; Liten lefver än var dessutom delvis politisk, och ett litet mästerstycke i realistisk skildrarkonst är hans här införda tavla, En Stockholmsgränd. 1844 publicerade han vidare sin första samling större dikter: »Min fattiga sångmö, poetiska försök av Orvar Odd», av vilka de flesta av de mindre förut publicerats i Bazaren, Liten lefver än och Vinterblommor. Dessutom förekommo här tre större — Flageolette, Dissonanser och Memento hominem — som förebåda hans senare verseper. Orvar Odd har själv indelat de mindre dikterna i två grupper, av vilka han kallar den första »Vive la liberté, tidsintryck» och den andra »Keepsake, blandade pennritningar». De förra skulle vara politiska stridsdikter, de senare realistiska genremålningar, men i själva verket ligger ett demokratiskt patos även bakom de senare. De främsta bland de förra torde vara Till de unga, Den striden älskar jag och framför allt Som liber studiosus, bland de senare Vid Jungfernstieg, Ett äfventyr och En pariser-kafé. I bägge grupperna spårar man ett inflytande, som för Orvar Odd blev mycket befruktande. Det var från den tyske skald, som icke blott var det samtida Tysklands främste utan ock den mest franske av dem — från Heinrich Heine. Han vistades i Paris under Orvar Odds uppehåll därstädes, och det är väl sannolikt, att dennes uppmärksamhet då kommit att rikta sig på Buch der Lieders skald. Detta lärjungeskap — skriver Sylwan träffande riktigt — »var i allo till Orvar Odds fromma; han tog blott vad han verkligen kunde göra till sitt eget. Heines subjektivism och djupgående 'tvesyn' voro honom främmande; vad han tillägnade sig, var den i rytm och rim konstnärligt utarbetade följetongsstilen. Att behandla vardagsspråket på detta sätt var ingen liten bragd.» Det var också denna form av realism, som mest låg för Sturzen-Beckers begåvning. I några dikter har han verkligen på ett förträffligt sätt tillägnat sig Heines stil. Vi kunna taga en ur vardera gruppen. I Som liber studiosus ger han ett uttryck åt sina sympatier för det för sin frihet kämpande Polen[1], vilka sympatier Heine alls icke delade. Men själva stilen är dock dennes:

Jag minns det mer än livligt,
År trettio det var.
Historien ock det året
I troget minne har.

[1] Senare kallade han dikten »År 1830». Den återger hans stämning vid denna tid, och i Aftonbladet 1831 införde han verkligen en dikt: Vid tidningen om Warschaus fall. Som liber studiosus trycktes först i Liten lefver än (1843) men var nog skriven några år förut.

Digitized by Google

Som liber studiosus
Jag dvaldes ännu då
Uti den lärda staden
Vid gamla Fyris å.

Vid Iliaden troget
Jag satt Guds långa dag
Och gäspade av njutning
Med klassiskt välbehag.

Så kom där stolt en tidning
Från långt hinsidan hav:
»Se Polen haver skakat
Den ryska bojan av!»

Då slog jag hop Homeros,
Att dammet stod i tak:
»Farväl med hela Troja
Och grekers vapenbrak!

En annan strid begynner
Mot tyranni'ts koloss!
Se där, I käre bröder,
En Iliad för oss!

Hell Polens ädla söner,
Hell hjältarnas förbund!
Hell människorätt och frihet
Kring jordens hela rund!»
— — — — — — — — —

Vi voro några vänner,
Vi gjorde ett kalas,
Där drucko vi för Polen
Ur rågat fulla glas.
— — — — — — — — —

Men herrar professorer,
De moget vise män,
De sutto helt trankila,
Som där de sitta än.

Också i Ett äfventyr känna vi igen Heines språk och berättarstil:

Det var i rika Arabien
En lustgård, ljuvlig och skön,
Av blommande tamarisker
Och ceder dunkelgrön.

De grannaste purpurfåglar
Med släp av silverbrokad
I sång och i vällust lekte
Bland palmernas gungande blad.
— — — — — — — — —

Och väna dansarinnor
Med trumma och kastanjett
I lundens målade dager
Begynte en glad balett.

Men själv på en tron av rosor
Jag satt som en furste där
I sammetsmantel och krona
Med blixtrande solitär.

Jag såg på den leende tavlan
Med nådigt välbehag
Och nickade takten sakta
Till kastanjetternas slag.
— — — — — — — — —

Pang! Föll där något i backen? — —
Jag plötsligt ur slummern spratt
Och efter arabiska resan
Igen på mitt vindsrum satt.

Jag satt i min gamla länstol,
— runtom var mörker blott —
Mitt framför kakelugnen
I nattrock och röd kalott.

Men pipan, släppt ur handen,
Låg nere på flisorna spräckt;
Och muntra aftonbrasan
Var längese'n död och släckt.

1844, då Min fattiga sångmö utgavs, blev ett märkesår i Sturzen-Beckers liv. 1841 hade han gift sig med en vacker och musikalisk kvinna. Äktenskapet blev ej lyckligt — ej genom hans förvållande — och i början av 1844 övergav hon man och barn; i april samma år förklarades äktenskapet lagligen upplöst. Ytterst finkänslig och förtegen, har Sturzen-Becker varken i sina dikter eller i sina brev gjort

Digitized by Google

några anspelningar på denna tragedi, men den tyckes hava gripit honom djupt. Därtill kommo misshälligheter inom Aftonbladets redaktion, och redan på hösten 1842 hade han utträtt ur denna. Sedan hade han under det följande året försökt sig med Liten lefver än, men då denna tidning av brist på uppmuntran nödgades upphöra, måste han ånyo börja i Aftonbladet. Därmed trivdes han icke, och då så skilsmässan tillkom, beslöt han sig för att på sommaren 1844 lämna Stockholm. Han reste först till Södertälje, sedan till Skåne och slutligen till Köpenhamn. I Skåne — berättar Ljunggren — »tillbragte han någon tid på landet hos en vän, försjunken i djup melankoli, under vilken hans fiol var hans enda tröst».

Det första Köpenhamnsuppehållet.

Det är ovisst, om han från början ämnat slå sig ned i Köpenhamn, där han emellertid kom att stanna första gången tre år, från oktober 1844 till våren 1847. Ty före 1843 var han icke »skandinav», och det var blott så småningom, han fördes in i denna idékrets, som sedan blev hans förnämsta. Utgångspunkten var — såsom Sylwan i sin förträffliga biografi framhållit — hans oppositionslusta, hans »rabulisteri». Den danska regeringen hade sökt lägga åtskilliga hinder i vägen för Köpenhamns-studenternas resa till Uppsala, och detta var för Sturzen-Becker en tillräcklig anledning att ställa sig på deras sida. När de kommit till Stockholm, hälsade Sturzen-Becker dem ock med en dikt, Nordens förening, införd i Liten lefver än. Redan i denna förordar han »en Kalmarunion av ärligt slag», men man märker lätt, att det, som eldat honom, mindre är själva skandinavismen än frihetsidéerna. Unionen skulle bliva

Ett starkt förbund, som frie män må prisa,
Mot allt, vad töckengråa tidevarv
Ha lämnat oss i olycksaligt arv
Av dumhet, tyranni och orättvisa!

I Stockholm lärde han emellertid känna de danska studenternas ledare Carl Ploug, som var redaktör för det nationalliberala organet Fædrelandet, och med honom överenskom han, att han skulle börja skriva korrespondenser till den danska tidningen. Sedan han kommit ned till Skåne, mottog han, på Plougs initiativ, en inbjudan av Skandinavisk Selskab att hålla sex föreläsningar över den nyare svenska litteraturen. Dessa tyckas hava blivit en fullkomlig succès, och nu stannade Sturzen-Becker i Köpenhamn, där han (1846) blev redaktör för den av Fædrelandet utgivna Nordisk Literatur Tidende. Därjämte skrev han korrespondentartiklar till Aftonbladet. Dessa senare utgåvos 1846 under titel »Hinsidan sundet. Danska epistlar af Orvar Odd.» Detta hans första Köpenhamnsuppehåll hade ännu icke något

Digitized by Google

utpräglat politiskt syfte, utan gick — för att citera Sylwan — »mer ut på uppodlande av de litterära och kulturella förbindelserna mellan Sverige och Danmark». Hans förnämsta insats i detta fall var hans sex föreläsningar: Den nyare svenska skönlitteraturen och tidningspressen, vilka året därpå (1845) utkommo i bokform. Det synes mig, som om de knappast blivit tillräckligt uppskattade. Uppslaget har han nog fått från Heines Die romantische Schule (1833), där litteraturhistorien behandlas såsom ett kåseri. Men därtill inskränker sig också likheten. Heines Romantische Schule är närmast en skandalskrift, och det är Orvar Odds bok alls icke. Däremot kan man säga, att han här skapat en då alldeles ny art av svensk litteraturhistoria, och så kort hans bok än är, ligger den i estetisk smak, historisk blick, rättfärdighet och stil betydligt över de närmaste efterföljarna Fryxell och Malmström. Av hans föregångare hade Hammarskölds Svenska vitterheten mera varit en bibliografi än en historia, och Atterbom hade då ej hunnit längre än till den gustavianska tidens början.

De sex föreläsningarna.

Orvar Odds första föreläsning ägnas åt denna periods slut, ehuru han icke kunnat underlåta att medtaga en författare, Wallenberg, som egentligen tillhörde frihetstiden, men vars friska humor i Sturzen-Becker hade en varm beundrare. De eftergustavianska författarna bedömer han, enligt min mening, bättre än mången litteraturhistoriker i senare tid, och så rabulist han än var, kommer hans kritik här den fosforistiska ganska nära: »Leopold, denne oöverträfflige mästare i den städade, nyktra, *förståndiga* poesien, satt visserligen ännu som bäst och svarvade sina allehanda trädpoemer, åt vilkas glatta yta och *solida* natur det tongivande hovet och — efter detta — den efterapande mängden fortfarande skänkte ett entusiastiskt bifall; men han blev allt mer och mer ensam på den gamla parnassen.» De stora författarna voro fru Lenngren, för vars realistiska genrebilder Orvar Odd hade vida mera sinne, än vad fosforisterna haft, och naturligtvis rabulisten Thorild samt Lidner — således de båda förromantikerna, som Atterbom sedan så sympatiskt skulle skildra. För Wallins *senare* diktning hade han en stor beundran, likaså för Franzéns *tidigare,* men om dennes senare yttrar han sig med full rätt mycket vanvördigt. I den andra föreläsningen kommer han in på striden mellan den gamla och nya skolan. Om man här väntat sig, att rabulisten Sturzen-Becker, i likhet med recensenterna i Aftonbladet, skulle uttala sig i samma riktning som sedermera de liberala Fryxell och Malmström, misstager man sig. Något bör man kanske skriva hans välvilja mot fosforisterna på hans medkänsla för all opposition, här de unga bildstormarnas käcka anfall mot det gamla. Men hans domslut berodde ock på en friare, mera historisk blick. Wallmark hade fått pris för sitt poem Handen, »vilket senare utkom av trycket med *upplysande* planscher! Jag kan fan så gott lida slika poemer; det är som god, ärlig, gammaldags bondgröt; man vet, vad man har, det är en poesi, som man kan sticka skeden ned i, så att den står upprätt.» Så kommo de unga och började »att kritisera herr Leopold, herr af Leopold! Det var nästan som att våga tvivelsamt undersöka Jupiters åskstråle eller som att ställa krigsguden under soldatmått . . . Herr Leopold själv satt emellertid ännu tämligen trygg på sin akademiska tron, ty en gud blir icke skrämd av första tidningsartikel eller polemiska

Digitized by Google

flygskrift. Och han fortfor alltid att svarva. Han svarvade de nättaste alexandriner i världen, alexandriner av rosenträd, av elfenben, till och med av genomskinlig, kall, men glatt alabaster.» Wallmark försvarade honom tappert och blev föremål för ganska pöbelaktiga anfall. Man kallade honom »den hjärneberövade, vilket är en orättvisa, ty man kan i sanning ha en förträfflig hjärna, fast man icke är poet, och herr Wallmark är likväl en man av någon litterär förtjänst, den där i åtskilliga vetenskapliga verk visat sig äga både goda insikter och resonabla tankar». Att Svenska akademien icke invalt sin gamle, trofaste kämpe, »är en otacksamhet, som — jag talar här fullkomligt uppriktigt — hela världen insett och som flera av herr Wallmarks forna motståndare självmant och helt öppet klandrat». Den gamla skolan hade likväl överlevat sig själv. »Man sökte något sant poetiskt innehåll, man ville se idé, känsla, fantasi under ytan . . . För övrigt hade man ledsnat vid Svenska akademiens gamla valspråk 'Snille och smak', och man ville hellre för ombytes skull ha litet mindre smak, blott man fick litet mera snille.» Fosforisterna hade öppnat sin Shakspere, sin Dante, sin Schiller, och blivit liksom yra i huvudet av all den härlighet, som trädde dem till mötes. Somliga kastade sig rakt in i medeltiden, andra slogo sig på mystiska filosofem, somliga drogo åt Österlandet, andra åt Ossians töckniga fjäll. De gingo till överdrifter, men »det var ett ridderligt ungmod hos dessa kämpar, och ett sådant mod måste alltid värderas». De voro den litterära revolutionens enfants perdus, och trots alla deras fel vore det orättvist att i allo fördöma dem: snarare bör man med bifall betrakta deras bragder. När man hos Atterbom »avdrager allt, vad hos mannen finnes förkastligt, återstår dock mycket gott, och detta ganska gott. En olycka var, att Atterbom alltifrån början hade den idéen att icke nöja sig med poesien utan att även vilja bli filosof . . . Det förefaller nu efter trettio års förlopp nästan obegripligt att se, till vilka överdrifter herr Atterbom lät sig förledas av sitt för övrigt till avsikten goda och rättmätiga hat mot den gamla fransyska avfilade och släthyvlade poesien, liksom av sin i grunden icke mindre välmenande kärlek för den tyska romantiken.» I Lycksalighetens ö kan man finna »alla den atterbomska sångmöns fel liksom alla dess förtjänster. Det hela är ett skäligen lösligt sammansatt opus, som har anspråk på mera djupsinnighet, än man däri finner. Det är i grunden en allegori, men den har blivit alldeles för långtänjd.» Med allt detta är dock dikten »en högst egendomlig och markant skapelse inom den nyare svenska skönlitteraturen, och man finner här stycktals poetiska oaser med den härligaste, yppigaste fägring, med en verklig hesperisk tjusningskraft». Därefter citerar Orvar Odd Florios sång, Sunnans sång och Mina önskningar, och anser sig därmed hava visat, att »den bittra, ovillkorliga fördömelse, vilken blivit från mer än ett håll uttalad över honom, är i åtskilligt orättvis». Även Hammarsköld gör han, med erkännande av hans fel, rättvisa, »ty han var i själva verket både en ganska aktningsvärd man och en grundlärd man, en av de få, som hos oss kunnat göra anspråk på benämningen polyhistor». Också Palmblad, som ju var rabulisternas stridbaraste motståndare, behandlas med en viss sympati: »Man måste medge, att han är manhaftig, och det vore för övrigt orättvist att icke tillerkänna honom i detta skriftställeri en god dosis fyndighet och till och med kvickhet, ehuru han blandar den med nästan nog mycket grovheter, nog oförsynta lögner och nog skamlösa personliga smädelser. Varför skall en man med så fredligt namn vara så arg av sig i sitt hjärta?»

I den tredje föreläsningen behandlar han Geijer och Tegnér — den förre med en odelad sympati, den senare, som var hans ungdoms store skald, däremot påfallande kyligt, och hans karakteristik sammanfaller i mycket med den nyroman-

Digitized by Google

tiska: »Hans Pegasus är en arabisk fullblodsfåle, som tumlar sig med stolta, hurtiga och graciösa manér omkring bland skogar och ängar, och det ligger i hans fria naturell, att han härunder gör ett och annat nästan litet för vågat språng över häckar och buskar, därvid han dock, märkvärdigt nog, alltid lyckligt kommer ner på alla fyra.» Till en del torde hans bristande sympati för Tegnér bero på dennes våldsamma anfall på liberalismen. I den fjärde föreläsningen behandlar han »efterklangspoeterna». Att han räknar Stagnelius, Vitalis och Almquist till dem, förefaller ju egendomligt, isynnerhet som han ej anser dem som efterblivna. Stagnelius kallar han »ett stort, härligt skaldesnille», vars dikt »klingar för oss som en harpa, strängad av de odödlige gudarna». Naturligtvis kan han ej gilla det »gnosticistiska otyg», som skalden fått i sitt huvud, och han kan ej låta bli att skämta med hans nebulösa djupsinnighet. Men så fortsätter han: »det är ordentligt synd och skam att raljera över en sådan poet som Stagnelius . . ., ty jag älskar denne skald av allt mitt hjärta, änskönt jag menar, att Demiurgen och Pleroma icke göra honom förträffligare, än han skulle varit dem förutan, även som att man kan nöja sig med simplare bäckar än jaspisbäckar här i världen». Svårast för Sturzen-Becker var nog att giva en rättvis karakteristik av Almquist, ty för att slippa samarbeta med honom hade han utträtt ur Aftonbladets redaktion, och han hade ingen smak för dennes nyromantiska bisarrerier. Likväl är denna karakteristik nog den träffsäkraste, som gavs under denna tid, då Almquist ännu stod i skottlinjen och då han antingen dyrkades såsom en profet eller smädades såsom en samhällsfiende. I allt — skriver Orvar Odd — »vad helst han producerar är onekligen geni, och geni av första ordningen, men det är likväl vid sidan därav någonting fragmentariskt hos mannen, som gör, att man icke rätt får någon fason på honom såsom konstnärlig totalitet. Begåvad med en ytterst rik fantasi, utkastar han över allt de mest briljanta och genom sin sällsamhet överraskande typer, äventyr, scenerier, men det är jämförelsevis endast sällan han ger sig tid till att så utföra dem, att man blir fullt hemmastadd därmed, innan han flyger bort med en till ett helt annat väderstreck.» Den karakteristik, som han därefter gör av Almquists olika arbeten, stämmer tämligen med vår tids, men egendomligt är, att han ej nämner ett ord om Det går an. De egentliga efterklangspoeterna äro emellertid Beskow och Nicander, och mot dem är Orvar Odd ganska försmädlig. Den förre »är ingen Apollo, men han är en makalös hovmarskalk och en alldeles ypperlig baron. I sin ungdom var han så till vida en av göterna, att han i Iduna införde några smärre lyriska försök», men hans götiska forntid är »en forntid i glacéhandskar . . . Han har skrivit ett akademiskt prisstycke, kallat Sverges anor, vilket på sin tid blev från ett visst håll överhopat med beröm; vad som däri egentligen duger, är tämligen oförsynt lånat från Tegnér och andra goda författare, och det hela är endast prunkande som en teaterdekoration.» Även Nicanders »huvudsakligaste förtjänst ligger, liksom Beskows, i diktionen; han besatt i hög grad konsten att säga saker vackert . . . Att för övrigt karakterisera Nicanders författarskap är nästan ogörligt, emedan mannen verkligen aldrig kom så långt som att bliva någonting äkta självt, utan huvudsakligen endast smakfullt eftergjorde än den ena, än den andra, vem som sist råkat falla under hans ögon.»

I den femte föreläsningen behandlar han först romanen, och man märker där, att han icke var någon beundrare av de romanskrivande damerna. Spörjer man mig nu om — yttrar han — »huruvida mamsell Bremer verkligen kan anses vara förtjänt av denna ofantliga celebritet, så skulle jag helst vilja göra allehanda krumbukter för att slippa svara, åtminstone på samvete». Fredrika Bremer både

Digitized by Google

pjunkade och predikade för mycket. Hon hade börjat såsom en intagande genremålarinna, men hade i en förvånande hast blivit »förvandlad till en dyster och framför allt tråkig klosterguvernant». Man läser också hennes berättelser »såsom kristliga uppbyggelseböcker, såsom gudliga predikningar i en ny och insinuant form . . . Världen behöver måhända dylikt. Det är kristendomen, som för att slippa undan den filosofiska kritiken kastar sig i armarna på romanen.» Från romanförfattarna vänder han sig till Runeberg, som han, märkvärdigt nog, alls icke förstod, ehuru man kan giva honom rätt i åtminstone en anmärkning: att hexametern icke passar för Elgskyttarne. Denna hexameterdikt »skulle kunna ha blivit en alldeles ypperlig novell, i stället för att arbetet nu med sin antika versbyggnad är ett tämligen tålamodsprövande epos, som jämförelsevis blott få gripa sig an med att läsa igenom». Den sista föreläsningen ägnas åt pressen, anger ganska träffande själva huvuddragen av utvecklingen och kulminerar i ett fullkomligt mästerligt, levande och realistiskt porträtt av Lars Johan Hierta.

Jag har tämligen utförligt refererat detta arbete, emedan det inom vår litteraturhistoria enligt min mening intager en rangplats — historiskt sett. Dess stil är ju icke allvarligt vetenskaplig, utan kanske väl burschikos. Men boken har den icke ringa förtjänsten, att den icke är tråkig. Den vilar icke på några forskningar, men den är därför ej ytlig. Den är skriven av en man med stor beläsenhet i de författares arbeten, om vilka han yttrar sig; den är icke, som Malmströms och Hagbergs kritiker, skriven av någon hegeliansk filosof, utan av en man med en mycket stor bon sens och vars omdöme därför är betydligt säkrare och mera opartiskt. Partimannen skymtar endast sällan fram. I varje fall voro dessa föreläsningar förträffligt avfattade för den danska publik, för vilken de höllos och som genom dem skulle få en någorlunda levande föreställning om vår litteratur. 1861 utgav han dem i en starkt omarbetad och utvidgad form — Grupper och personnager — vilken litterärt står betydligt högre, men, historiskt sett, ej har samma betydelse som de 1844 hållna föreläsningarna. Ty föreläsningarna voro ett slags programskrift av en ung författare, vilken nyss förut debuterat.

Den första Hälsingborgstiden.

Emellertid gick icke Nordisk Literatur Tidende, och då den upphörde, måste Sturzen-Becker se sig om efter ett annat levebröd. Han hade nu blivit fullkomlig »skandinav», och — skriver han i sin självbiografi (1848) — »för att äga en utgångspunkt för sina fortfarande strävanden i och för denna skandinavism, ett slags högkvarter eller, om man så vill, ett sjörövarenäste för sina operationer, fäste han sig i slutet av 1847 uti Hälsingborg och anlade där ett litet boktryckeri». Från detta utgav han halvveckotidningen Allmänna Öresundsposten, vars första nummer utkom den 15 december 1847. Utgivningsorten passade förträffligt för Sturzen-Becker, som hade bekantskaper och intressen såväl i Sverige som i Danmark, och hans

Digitized by Google

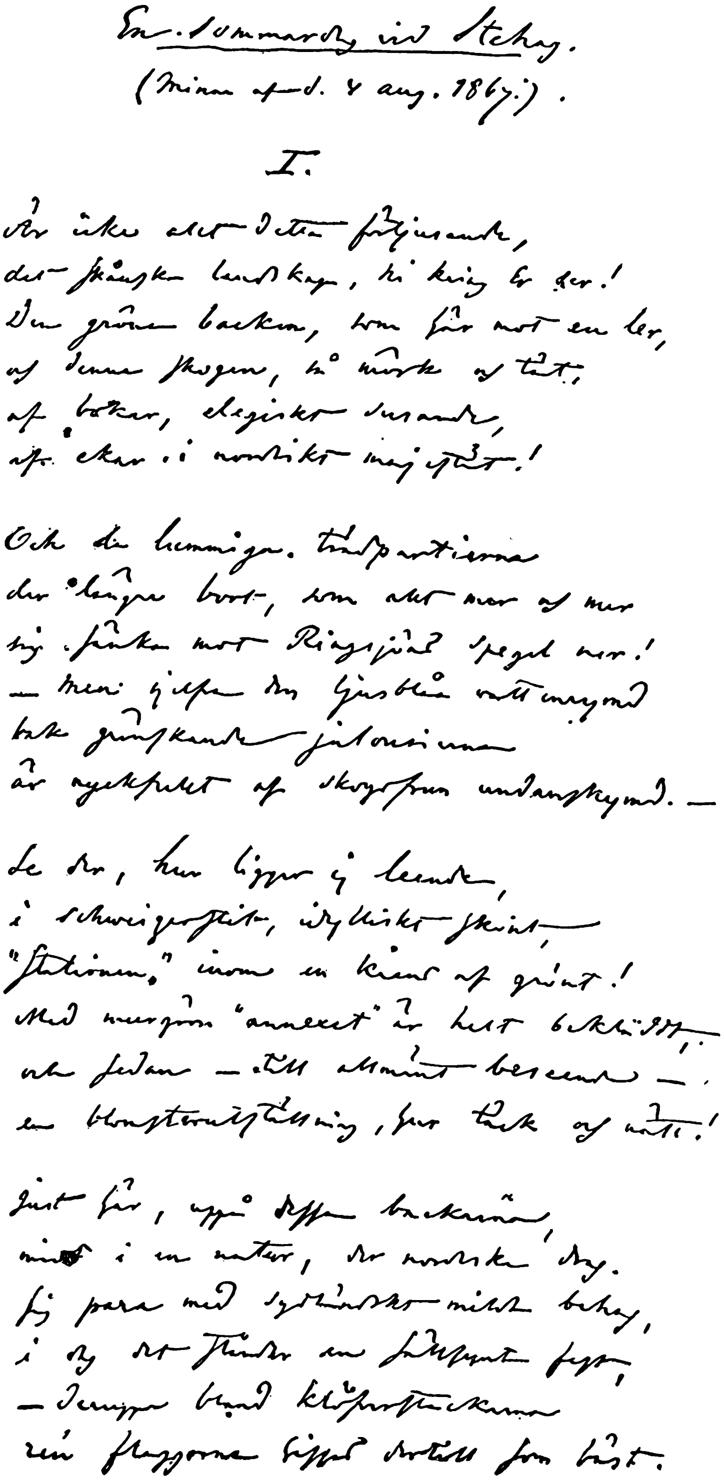
En sommardag vid Stehag.
(Minne af d. 4 aug. 1867.)

I.

Är icke allt detta förtjusande,
det skånska landskap, hvi kring er ser!
Den gröna backen, som för mot en ler,
af denna skogen, så mörk och tät,
af bokar, elegiskt susande,
af ekar i nordiskt majestät!

Och de lummiga trädpartierna
der längre bort, som allt mer och mer
sig sänka mot Ringsjöns spegel ner!
— Men i [illegible] der ljusblå vattenmyrad
bak grönskande jalousierna
är ögonspelet af skogsfruns undanskymd. —

Se der, hur ligger ej leende,
i schweizerstil, idylliskt skönt,
"Stationen," inom en krans af grönt!
Med nergån "annexet" är helt beklädt,
och sedan — till allmänt beseende —
en blomsterutställning, hur tack och nätt!

Just här, uppå denna backens ön,
midt i en natur, der nordiska dag
sig para med sydländskt mildt behag,
i dag det skimrar en [illegible] fest,
— Dessutom bland klöfverstäckorna
rin flaggorna vifta dertill som bäst.

Autograf av O. P. Sturzen-Becker.

UNIVERSITY OF ILLINOIS

Digitized by Google

tidning blev också ett slags förbindelseled mellan de bägge länderna. Även tidpunkten var lycklig för en publicist med Sturzen-Beckers läggning. I januari 1848 avled Christian VIII, och därmed blevo både författningsfrågan och den slesvigska frågan aktuella, i februari utbröt revolutionen i Paris och i april upproret i hertigdömena. Sturzen-Becker, som nu helt gick upp i politiken, råkade naturligtvis i eld och lågor och fordrade energiskt ett svenskt ingripande i kriget, skrev även en mängd dikter i denna anda, och trots det att 1848 års rörelser runno ut i sanden, blevo dessa år — som Sylwan framhåller — avgörande för hans följande liv: »Han hade fått en ställning i Danmark, och hans skandinavism hade fått sitt elddop. Hans verksamhet hade fått en stor idé att samla sig om, och den skapade hans öde.» Ända till slutet av 1850-talet var Sturzen-Becker därför framför allt politiker. Hans tidning var ett avgjort radikalt blad, och i sin för Biographiskt lexicon (1848) skrivna självbiografi karakteriserar han sig såsom »republikan, emedan han förgäves i andra statsformer sökt en framför allt annat nödvändig logik, och han lämnar åt andra liksom den monarkiska tron så även den teologiska dogmatiken, emedan den i hans ögon bygger på kontradiktioner, emedan den bröstar sig över att giva något, som icke *skall,* icke *får* begripas, emedan den pretenderar att sätta någonting utöver hjärtats och naturens eviga, men simpla religion. Han är övertygad om, att där går en försyn genom historien — dess spår äro ögonskenliga! — med andra ord: en stor tanke och en stor rättfärdighet. Han vet därföre även, att idéerna, vilka somliga kalla tidens utopier, men vilka i själva verket äro framtidens axiomer, skola en gång fullt segra och vinna verklighet. Till dessa framtidsfulla idéer räknar han skandinavismen.» Under de första åren skötte han sin tidning ensam, men 1853 tog han till biträde en ung man, Fredrik Borg, likaledes en fullblodsradikal. Till en början gick samarbetet bra, snart kommo emellertid vissa slitningar, och då det 1854 artade sig till ett europeiskt krig, blev Hälsingborg för trångt för Sturzen-Becker. Han överlämnade då redaktionen åt Borg och flyttade på hösten över till Köpenhamn; året därpå sålde han tryckeriet.

Åter i Köpenhamn.

Det nya Köpenhamnsuppehållet, från 1854 till 1863, blev Sturzen-Beckers stora politiska period, och inom den hemliga diplomatien spelade han verkligen en viss roll. 1853 hade Ryssland råkat i krig med Turkiet, och i mars året därpå ingrepo Frankrike och England, till vilka sedan Sardinien sällade sig. Liksom Talis Qualis och de övriga svenska liberalerna hade Orvar Odd alltid varit en fiende till grannen i öster. Kunna vi — hade han skrivit i Öre-

Digitized by Google

sundsposten — »i en avgörande strid mellan civilisationen och barbariet sitta med armarna i kors? Böra vi ens detta, om vi än kunna det?» Hans agitation gick nu ut på att få Sverige med i koalitionen mot Ryssland. Finland skulle befrias och göras till en självständig stat. Samtidigt skulle det skapas en skandinavisk union. Om den blivande unionens detaljer hade han likväl mycket svävande uttalanden; de tre länderna skulle bibehålla »var sin individuella självständighet» med »ett slags federativrepresentation». Först skulle det bli en allians, och denna skulle sedan mynna ut i en union, därigenom att den barnlöse Fredrik VII adopterade Oscar I. För denna plan använde verkligen kronprinsen Karl Orvar Odd såsom ett slags hemlig agent i Köpenhamn. I följd av Fredrik VII:s opålitlighet och vankelmod kom man likväl ej till något avgörande, och 1857 kunde denna episod anses som avslutad. Genom sitt ingripande i den rent danska inre politiken hade Sturzen-Becker likväl kommit på spänd fot med sina gamla vänner i Fædrelandet, och det vill synas, som om detta politiska misslyckande åter, efter 1857, hade dragit honom till skönlitteraturen. 1861—1862 utgav han i fem band Samlade arbeten, vilka dels innehöllo gamla saker, dels en mängd nya, som han tydligen skrivit under de närmast föregående åren.[1] Av smådikterna äro vid pass en tredjedel tagna från Min fattiga sångmö, och de nya skilja sig icke väsentligen från de äldre. Av större intresse äro hans verseper. Den dikt, En vandrande harpspelare, som skrevs 1857 och med vilken han inleder samlingen Brunt och rosenrödt, återger troligen den stämning av missmod, som gripit honom efter de politiska såpbubblornas sönderbristande:

När han var trött av stegen på landsväg och hed
Och middagsvärmens tunga tryckte hans huvud ned,
Hans vana då och hans tröst det var
Från unga dar
Att fatta sin harpa och att dikta sig en sång.
Med nyfödd kraft han började därefter igen sin gång.

När livets mörka skuggor bredde sig för hans syn
Och det samlade sig åskor kring hans inre himlabryn,
Hans vana och hans tröst då var
Från unga dar
Till harpans raska anslag att sätta sång och dikt.
Så lyfte han åter blicken med hopp och tillförsikt.

[1] De fem banden innehöllo: I Grupper och personnager, II Grefvinnan Gruffiakin, III La veranda (en samling följetonger), IV Brunt och rosenrödt (fem verseper med en inledningssång), V Stycken i små ramar (en samling mindre dikter).

Digitized by Google

Versberättelserna hava också en viss ton av ett tidsfördriv för stunden, av ett medel att skingra tankarna, och detta är måhända orsaken till, att de icke göra något djupare intryck. Man lyssnar till dem såsom till en sprituell konversation, vilken dock ej mera fäster sig i ens minne, än att man dagen därpå glömt bort den. Mönstret har tydligen varit Byrons poetiska berättelser, ej de äldre med deras koketteri och demoniska pose, utan Beppo och Don Juan. Från Byron har han fått den nonchalanta berättartonen, som kom berättarens spiritualitet att bli själva huvudsaken och berättelsen en bisak, det överlägsna gycklet och skepticismen samt icke minst smaken för ständiga digressioner. Svagast är nog den versnovell, Grefvinnan Gruffiakin, på vilken han själv troligen satte det största värdet. Själva berättelsen är, som sagt, en bisak och dessutom alldeles orimlig. En finskfödd rysk änka, grevinnan Gruffiakin, ung, skön och rik, uppehåller sig vid den fashionabla brunnsorten Djurgårdsbrunn, omsvärmas av kavaljerer, bland vilka man särskilt lägger märke till en ung italienare, signor Anselmo Ghiù. Upplösningen är mer än överraskande. Signor Anselmo befinnes vara en ung dam, dotter till grevinnans avlidne man, och berättelsen slutar därmed, att grevinnan Gruffiakin och Anselmo resa tillbaka till Finland. Men detta är som sagt bisaken, och huvudvikten lägges på skildringen av det fashionabla brunnslivet. Men här har Orvar Odds gallomani spelat honom ett spratt. Den säkerligen ganska enkla brunnssocieteten i Stockholms utkant har fått samma mått som i en mondän fransk badort, och man tror sig förflyttad till Vichy, Trouville eller Biarritz. Liksom Ridderstad hade Sturzen-Becker svårt att se Stockholm med rent svenska glasögon. Vida bättre äro, enligt min mening, de andra versberättelserna. Den första av dem, Vattensäljaren i Kairo, erinrar starkt om Byrons Beppo, samma satiriska, något lätta och lasciva erotik, samma smak för färgen och samma kåserande ton. Så denna skildring av en ung turkisk dam:

Versberättelserna.

Fru Fatmes håg
Var icke just att sig inkommodera.
Hon helst uppå sin sidendivan låg
Guds långa dag och lät sig där servera
Konfekt och glacer, litet sång och dans.
— Här i Europa förmakens gudinnor
Ha jämt *romanens* tidsfördriv till hands.
(O, vad var livet förr, när den ej fanns!)
I Kairo, fattigt på författarinnor
Och varest ännu ej, så vitt som känt,
Den vittra symaskinen fått patent,
Där nöja damerna sig excellent
Med — tobakspipan, sylter och slavinnor.

Digitized by Google

Berättelsen är mycket enkel. Fru Fatme får se en vacker vattenförsäljare, Hassan, lyckas göra honom förälskad och tar honom slutligen till sin man. Om någon karaktärsteckning i Orvar Odds versnoveller kan man ej tala. Han kan blott med några få penndrag teckna en person, men sådan, som denna tett sig för honom i ett visst ögonblick, förblir han också, och någon psykologisk analys söker Orvar Odd ej ens att göra. Men det är tydligt, att han har förälskat sig i en viss människotyp: i de vilda, primitiva naturerna, och dylika äro också hjältarna i hans tre bästa versberättelser. I John Faa är det en högländsk zigenarhövding, skön, stolt och tapper, som rövar bort en borgfru, men dräpes av hennes man. Liksom så ofta hos Byron mera skymtar hjälten fram än uppträder i fullt fattbar gestalt. I Förborgadt vill han skildra stenåldersfolkets kraftiga drifter av hat och kärlek, och huvudpartiet upptages av en tvekamp mellan en viking från bronsåldern och en träl från stenåldern. Högst står nog porträttet av Claus Störtebecker, den medeltida sjörövaren, som Orvar Odd gärna ville betrakta såsom sin stamfader:

Han var en vild och försvuren en.
Av krönikan så är han porträtterad:
En undersätsig med stackota ben,
Men raskt och energiskt modellerad,
Med bröst och skuldror av mäktigt slag,
Med breda nävar att ta ett tag,
Med starkt markerade ansiktsdrag,
Ett lurvigt huvud, en trotsig panna,
Ett öga skarpt under buskigt bryn,
Och hakan skäggig och solbränd hyn!
Där har ni i pennstreck få, men sanna,
En sjögast, djärv så fan förbanna,
En äkta krabat på Guds försyn!

Detta är ju ett rent ypperligt porträtt, som snarare synes tillhöra realismens tidsålder än efterromantikens. Men längre än till detta nästan naturalistiska porträtt kommer Orvar Odd icke. Man får väl höra om Störtebeckers djärva sjörövarbragder, hur han uppsnappar och tullar krämarnas skutor, hur han undgår Hansans krigsmakt och hur han till sist blir — genom en list — tillfångatagen och avrättad. Det är friskt berättat, men tydligare än i de redan citerade verserna kommer Claus Störtebecker ej fram. Slutet är karakteristiskt för Orvar Odd. Den — heter det — som satt rim till denna sägen, »han är en fredlig man, som ingens ofärd vill». Men när han ser de pösande krämarna, så får även hans blod fart och han är färdig att utbrista

Digitized by Google

Ur vägen, pepparskutor, för min fria bog!
Hej, seglet bättre än i topp! Och så framåt!
Storm fejar luften, dristig vilja livets stråt.
Hur böljan skummar och hur skrovet än må vagga,
Frisk vind är min, och gammal kurs och gammal flagga!

Försäljningen av Samlade arbeten gick emellertid icke, och de påtänkta banden, efter det femte, kommo icke ut — ett tecken på Orvar Odds ringa popularitet hos den stora allmänheten. Först 1868 tryckte han en ny del, den sjätte, kallad: Samlade ax, som innehåller Clemence Isaure, en romance, och Anne-Marie, en idyll. I Warburgs Månadsskrift (1864) hade han ock publicerat några fragment av en större versberättelse, Kaczimira, som tilldrar sig på Karl XII:s tid. Av dessa är nog Clemence Isaure den mest betydande; om tiden, när denna dikt skrevs, finnes mig veterligen ingen uppgift, men förmodligen var det i början av 1860-talet. Den skiljer sig icke så litet från de föregående. Ironikern och realisten har här blivit romantiker, skildrar en fin, romantisk erotik från trubadurtiden, och versen har fått en melodi, som icke funnits i de äldre berättelserna. Clemence Isaure har älskat den unge riddaren Raoul, han har fallit i kriget, och hon drar sig tillbaka till ett kloster. Men dessförinnan stiftar hon de tävlingar för Languedocs trubadurer, som sedan blivit bekanta såsom les jeux floraux. Orvar Odd uppträdde alltid såsom en fiende till efterromantikens sentimentalitet och ville betraktas såsom en ny Claus Störtebecker. Men innerst var han snarare en vek natur, som i musiken — han var en fanatisk fiolspelare — gav ett uttryck åt den känslosamhet, som han i sin diktning sökte hålla tillbaka. I Clemence Isaure har han dock ej kunnat undertrycka den, och den misskläder honom icke.

Teodor von Neuhof.

Något i samma stil är hans drama Teodor von Neuhof, som aldrig spelades och som först trycktes i Valda skrifter (1881) — således nio år efter det att Strindbergs Mäster Olof inlämnats till Kungl. teatern. Det var därför ganska naturligt, att Teodor von Neuhof ej uppmärksammades, när allmänheten slutligen fick läsa detta drama. Det är dock ett bland de bättre från efterromantiken, överlägset både Beskows och Börjessons. Hjälten är visserligen — liksom handlingen — i hög grad romantisk, men teckningen av karaktären är icke utan en viss sanning, och själva dramat har en fart och en poesi, till vilka ingen av efterromantikens dramatiker utom Wecksell kunnat nå.

Prosanoveller och följetonger.

Sturzen-Becker skrev ock en följd av prosanoveller. De hava icke något djupare innehåll, äro skrivna såsom ett tidsfördriv, både för läsaren och för författaren, men de äro kvickt och livligt berättade,

Digitized by Google

och stilen är högst betydligt bättre än i de samtida svenska romanerna. Karakteristiskt nog spela de flesta icke i Sverige, utan i Italien, Holland och, framför allt, i Frankrike — så En sannfärdig historia om en tidningsartikel 1781, Lifvet ett äfventyr och En romantisk dram med en gammal länstol i midten — och de hava också en ganska fransk karaktär, fransk esprit och fransk livlighet. Nära dem stå Orvar Odds följetonger, av vilka han samlade de bästa i La veranda. Även dessa äro skrivna efter franskt mönster, men samtidigt ge de oss en följd av kulturbilder från Sturzen-Beckers Stockholm. Den förnämsta av dem, »Konglig sektern. Fysiologisk skizz af Orvar Odd», trycktes i sin första form redan 1841 i Aftonbladet och i sin omarbetade 1857 såsom ett särskilt häfte. Typen är förträffligt återgiven, och man erinrar sig här författaren till Bilder ur verkligheten, till vilken Orvar Odd såsom realistisk Stockholmsskildrare var en föregångare.

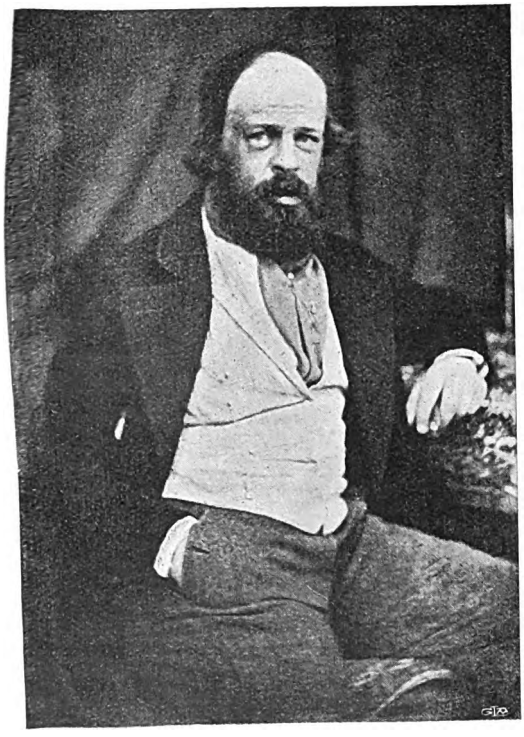

O. P. Sturzen-Becker.
Daguerrotypi från 1850-talet.

Kulturhistoriska skrifter.

Dessa följetonger bilda övergången till en rad av roliga och väl skrivna kulturhistoriska skisser — om kaffet, tobaken, kniv och gaffel m. m. — av vilka de flesta på 1860-talet offentliggjordes i Posttidningen, och Sturzen-Becker torde på grund av dessa kunna betraktas såsom vår förste essayist inom kulturhistorien. Någon självständig forskning ligger naturligtvis ej bakom dessa skisser. Men att Sturzen-Becker verkligen var i stånd till en dylik, visade han genom ett arbete, som fortfarande — både genom stilen och forskningen — intar en hög rang: »Reuterholm. Efter hans egna memoirer. En fotografi af O. P. S.» (1862). Biografien stöder sig på ett omfattande handskrivet material, som nu till största delen är förkommet, och ger icke blott en ytterst livfull bild av mysticismens tid utan ock

Digitized by Google

av Reuterholms personlighet. Dessa mera självständiga kulturhistoriska studier fortsatte Sturzen-Becker sedermera och skrev, särskilt i Warburgs Månadsskrift (1864), flera förträffliga uppsatser: Om Reuterholms mor, Kyrkan—Teatern, En Tegnerid före Tegnér, Gustaf III:s guldmakare, Henrik Gustaf Ulfklo m. fl. Överhuvud visar han sig i dessa essayer såsom sin generations mest bildade litteratör.

Sturzen-Becker som personlighet.

Denna verksamhet visar också, att han allt mera dragit sig från politiken. De kulturhistoriska studierna, vilkas värde kanske ej till fullo uppskattats, blevo för honom, vad Siare och skalder blivit för Atterbom — forntidens fridlysta värld, dit dagens buller ej trängde fram. Ty den stora politiska idé, för vilken han under hela sin mannaålder så energiskt kämpat, skandinavismen, hade, då han stod vid sin levnads afton, gjort en ohjälplig bankrutt. Med sina danska medkämpar, Ploug och andra, hade han brutit. Till Hedlund skrev han 1864: »Du skrev mig en gång till, att jag felat i att såsom utlänning vilja driva politik inom ett främmande land. Riktigt på sätt och vis. Jag fick också böta därför, då jag slutligen så gott som blev förklarad för varg i veum. Men *vilken* var denna politik? Att under vittutseende och invecklade förhållanden söka forma den *danska* skandinavismen, så att den måtte bli *antaglig* från *svensk* sida . . . Seende för mina ögon, hur allting i Köpenhamn blev med varje dag allt mera lättvindigt, vacklande, oberäkneligt, fordrade jag *garantier* och skrek mig hes emot anspråket på en allians *utan* dylika. Och *jag gör så än.*» Redan 1862 hade han funnit sin ställning i Köpenhamn ohållbar, och året därpå flyttade han tillbaka till Hälsingborg, varifrån han skrev artiklar, först i Aftonbladet, sedan i Posttidningen. Men hans sista Hälsingborgstid blev icke lång, och den 16 februari 1869 slutade han sina dagar.

Vid sidan av Talis Qualis är han nog den mest betydande av den generation, som framträdde kort före 1840. Han var det både såsom författare och såsom människa. Såsom författare var han mera bildad än de andra, som kunna räknas till samma grupp, både som prosaist och som poet hade han en god stil, och särskilt var — såsom Sylwan utvecklat — hans versteknik av betydelse för den följande utvecklingen. Han bröt med den Tegnérska retoriken och förde versen närmare vardagslivets uttryck. Även ur andra synpunkter var han, såsom vi sett, en bland de mest realistiskt inriktade efterromantikerna. Såsom människa förtjänar han vår aktning för den övertygelsetrohet, med vilken han kämpade för sina idéer, och även för det jämnmod, med vilket han bar sitt livs många motgångar och missräkningar. Politiskt hade han misslyckats, ekonomiskt hade han

Digitized by Google

ingalunda lätt att slå sig fram, och såsom författare rönte han knappt det erkännande, han förtjänade. Likväl var han långt mindre bitter än t. ex. Böttiger, som fått vida mer, och i sin fiol och sina studier hade han funnit en tröst. En entusiast förblev han under hela sitt liv, något av en yngling. Men egendomligt nog hade han icke förmåga att entusiasmera andra. Talis Qualis kunde det, och i viss mån även Nybom. Måhända berodde detta på hans mera skeptiska natur och på hans avsmak för frasen, med vilken Nybom berusat både sig själv och andra. Men det berodde nog också på ett fel hos honom. Han kan icke frikännas från ett visst litterärt snobberi. Han var verkligen kvick, men han ville alltid vara det, han hade — som man sade — sitt »kavaljersmanér», och han kom därför att i viss mån ställa sig överlägsen gent emot sin läsekrets. Det gjorde icke Talis Qualis. Han gav sig själv mera, än vad Orvar Odd kunde göra, och då han deklamerade sitt Vaticinium, ryckte han därför hela sitt auditorium med sig. Men i grunden var Orvar Odd kanske den störste entusiasten av båda.

Sehlstedt.

»Kavaljersmanéret» gjorde, att han aldrig blev rätt populär. Det blev däremot i högsta måtto en annan av hans samtida, ehuru denne alls icke i begåvning och bildning kunde tävla med honom. Det var Elias Sehlstedt. De vände sig också till en alldeles olika publik. Sehlstedt var de politiskt och socialt ointresserade småborgarnas skald, och för detta kall hade han flera betingelser. Han kunde skriva lättflytande verser, oftast i visans ton, han hade småborgarens enkla, hederliga och förnöjsamma syn på tillvaron, han var icke slipprig såsom Braun, och hans humor, som visserligen ej var djup, var harmlös och älskvärd. Som person var han en godmodig hedersman, men tillika en verklig kärnkarl, i vilken — för att tala med Runeberg — det fanns gott om »masur». Själv har han kanske bäst uttryckt sin levnadsfilosofi i orden:

Fyll din plikt i alla väder,
I vad ödet satt dig till —
Är du född att garva läder
Eller dömd att strypa sill —
En gång skyfflas stoftets öden
Uti graven om varann;
Att bli vän och bror med döden,
Gör så gott du kan.

Han var född i Härnösand 1808 och gav redan 1832 ut en diktsamling, Norrlandsblommor; 1844 följde en ny, Knäppar på lyran. Men det var egentligen genom sina på 1850-talet utgivna kalendrar, som han slog igenom. Han hade då (1852) blivit tullinspektör på Sandhamn i Stockholms skärgård, och han blev nu Stockholms och den Stockholmska skärgårdens skald; 1868 flyttade han till huvudstaden, och där dog han 1874. Av romantik finnas inga spår i hans dikt, och realismen är ej heller vidare stor, ty så förtrogen Sehlstedt än var med skärgårdsnaturen, så mycket han än älskade den, kunde han dock ej giva någon mera ingående och åskådlig karakteristik av den. Däremot hade han en viss, älskvärd förmåga att skildra situationer och typer ur Stockholms borgarvärld — så t. ex. Stockholmaren på sommarnöje (I det gröna) och det ypperliga porträttet av Salig farmor:

Digitized by Google

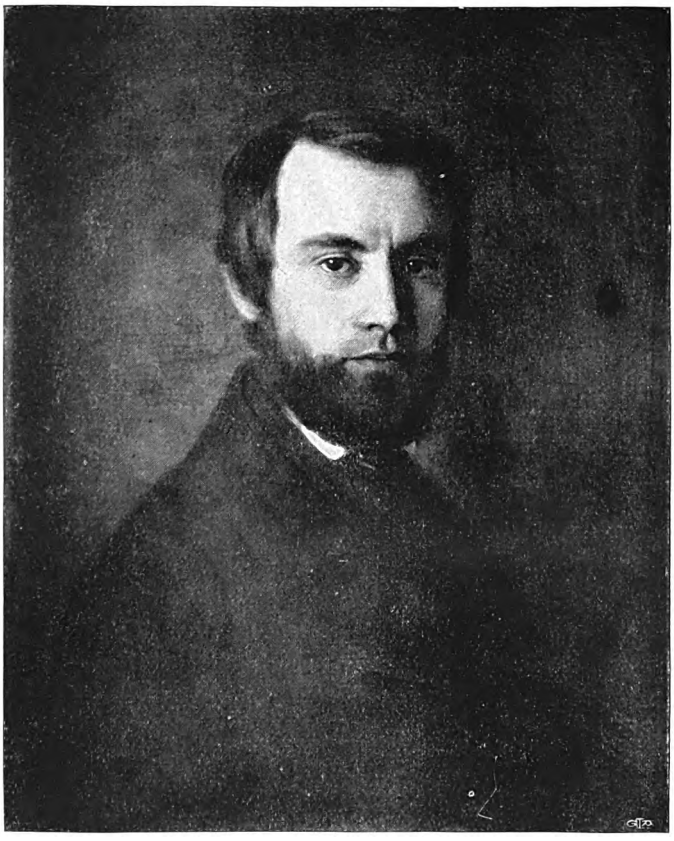

Oljemålning av Uno Troili. 1851. Tillhör riksbibliotekarien E. W. Dahlgren. Stockholm.

Digitized by Google

Digitized by Google

Min salig farmor var så rar
Med sina många år på nacken.
Hon hade egna tänder kvar
Och eget hus i Pelarbacken;
Gift med en magistratsperson,
Då döden plötsligt skar av bandet,
Fick hundra banko i pension
Och bodde somrarna på landet.

Snoilsky, som bör äga vitsord, var en varm beundrare av hans diktkonst. Han var — skriver Snoilsky i sin sympatiska biografi — »en *äkta* skald, en skald, som i övervägande grad var lik sig själv och ingen annan... Vad han älskade i livet, älskade han också i dikten: havet och vårbäcken, naturmänniskan och sångfågeln, det sunda, måttfulla och glättiga, det oskyldiga sällskapsskämtet kring ett gott bord och ett gott glas. I alla hans sånger kommer liksom med öppna armar emot oss hans egna fryntliga personlighet, hans välvilliga, förnöjsamma sinnelag, främmande för all flärd, allt konstlat sken.»

Elias Sehlstedt.
Fotografi från skaldens senare år.

Fredrek på Rannsätt.

På 1860-talet var Sehlstedt nog den av den stora allmänheten kanske mest uppskattade av de då levande svenska författarna. Vida mindre uppmärksammad var Fredrik August Dahlgren. Man kände visserligen, att det var han, som skrivit Vermländingarne, men mycket mer visste man knappt om honom, ty Dahlgren var en man, som själv helst höll sig i skymundan. Och dock var han en av tidens flitigaste, kunnigaste, mest begåvade författare, troligen ock den anspråkslösaste. Han var född 1816 och tillhörde en värmländsk bruksägarsläkt. 1817 inköpte fadern den Geijerska egendomen Ransäter, och där förflöt Dahlgrens barndom. Med Ransäter måtte ock hava följt den starka värmländska hembygdskänsla, som ligger bakom Geijers Minnen. Denna hembygdskänsla gick i varje fall i arv till Dahlgren och är det bärande i hans diktning liksom i hans personlighet. 1834 blev han student, men ehuru han kände och umgicks hos sin landsman Geijer och hos Atterbom, tyckes han icke hava deltagit i det vittra Uppsalalivet; då juvenaltiden började, hade han redan lämnat universitetet. I stället drev han mycket grundliga estetiska och språkliga studier, och till protokollet vid hans examen (1839) anförde Atterbom, att han i tentamen tilldelat honom betyget Laudatur, »vilket han rättvist förtjänat, så i allmänhet för ovanligt mått av grundlig estetisk kunskap som i synnerhet för en ännu sällsynt — till och med till

Digitized by Google

spanskan och portugisiskan utsträckt — kännedom om de moderna språken, även beläsenhet i deras litteratur». Emellertid hade Dahlgren icke råd att stanna i Uppsala för att där erhålla en lönlös docentur, utan sedan han promoverats (1840), flyttade han (1841) över till Stockholm, där han gick in i »verken». Av dessa fäste han sig särskilt vid två: ecklesiastikdepartementet och riksarkivet. I det förra, där han passerade alla graderna, steg han slutligen till kansliråd, men man misstar sig nog icke, om man förmodar, att riksarkivet stod hans hjärta närmast. Han var en av dess flitigaste tjänstemän och gav även ut några av de historiska aktsamlingar, som publicerades av riksarkivet. Vidare blev han (1843) sekreterare för det då nybildade Svenska fornskriftsällskapet och 1849 redaktör för de publikationer, som utgåvos av K. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia. Den kännedom om äldre svenska, som han härigenom förvärvade, togs sedermera i anspråk av Svenska akademien, i vilken han 1871 tog inträde. För dess ordbok utarbetade han ett ypperligt, först efter hans död tryckt lexikon: Glossarium öfver föråldrade ord och talesätt i svenska språket från och med 1500-talets andra årtionde (1914—1916).

För dessa vetenskapliga arbeten åsidosatte han ej sina estetiska intressen, och redan kort efter sin ankomst till Stockholm började han att för Kungl. teatern översätta en följd av klassiska dramer; att denna scen nu fick en mera värdig repertoar, var till en del Dahlgrens förtjänst. Han översatte — före Hagberg — flera av Shaksperes stycken, andra av Calderon, Moreto, Lessing, Holberg, Heiberg, Ibsen, Gogol, Hertz m. m. Likaledes skrev han åtskilliga, ehuru mindre betydande originalstycken, bland dem dock Vermländingarne. En tid var han Kungl. teaterns litteratör (1857—1861), och han blev även dess historieskrivare; 1866 utkom nämligen hans så ytterst omsorgsfulla och av alla litteraturhistoriker så flitigt anlitade »Förteckning öfver svenska skådespel uppförda på Stockholms theatrar 1737—1863 och kongl. theatrarnes personal 1773—1863 med flera anteckningar af F. A. Dahlgren».

Redan på 1830-talet hade han börjat skriva visor på värmlandsdialekt, dels till polskemelodier, dels till melodier, som han själv hittat på. Mycket länge betraktade han dessa dikter blott såsom ett skämt utan allt litterärt värde, och man känner ej de olika visornas kronologi; den troligen äldsta — i varje fall en bland de äldsta — är den ypperliga Jänta å ja'. Ännu 1850 skrev Dahlgren: »En bokhandlare eller boktryckare (jag vet ej rätt vilketdera) Öberg anhöll att för en samling av lustiga visor, som han ämnar utgiva, få begagna åtskilliga sådana av min hand, näml. 'Jänta å ja', 'Å varre kan fôll allri finnas te, sa'n', 'Ja fråger fan ätter Harrgåls-Ola', 'Bondspelemannen', 'Brömsen', 'Grisvisan' m. fl. — Ja, gärna må han det, om han finner sådant lappri värt att tryckas. Dessa mina visor sjungas dock mycket i sällskapskretsarne, isynnerhet Grisvisan, som genom långa Silfverstolpes ypperliga föredrag och grymtning verkligen förefaller rolig. De flesta av de andra visorna har jag sett tryckta i landsortstidningar och även i särskilda avtryck.» I själva verket hade han här likväl kommit med ett ytterst originellt uppslag. Dikter på »bondmål»

Digitized by Google

hade väl förut skrivits; dylika finnas flera från 1600-talet och början av 1700-talet, och även hans samtida Braun har skrivit några visor på dialekt. Men med undantag för Dahlstiernas äga dessa bondvisor icke något litterärt värde. Det väsentliga i Dahlgrens diktning är för övrigt knappast språket, ehuru detta är det, som bäst lämpar sig för innehållet, utan det är just detta innehåll, de bilder, Dahlgren här ger av det värmländska bondfolkets liv och åskådningssätt, den friska realismen och den kraftfulla, drastiska humorn. Omkring 1840 blevo dessa då ännu otryckta visor bekanta i större kretsar, flera av dem trycktes i tidningar och antologier, men först 1875 kunde Dahlgren förmå sig att själv utgiva en samling i tryck: Viser på varmlanske tongmåle deckta åttå Fredrek på Rannsätt — det var hans pseudonym såsom bygdemålsskald. Året därpå utkommo Speller nye viser på varmlanske tongmåle och 1886 en samlad upplaga: »Viser på varmlanske tongmåle deckta åttå Fredrek på Rannsätt. Gamle å Speller nye å Sprett sprang nye.» Efter hans död (1895) följde ännu en samling Siste viser (1897).

För den tid, som ännu ej alldeles glömt bort de Gessnerska idyllerna, voro dessa bondvisor något alldeles nytt, och de slogo an genom sin friskhet och sin natursanning, väl ock genom sin värmländska »frejdighet» och optimism. Egendomligt nog hade Dahlgren intet sinne för den värmländska naturen. Vida mera intresserade honom djurlivet, och han har skrivit om flugan, om bromsen, om kon, om grisen o. s. v. — små roliga bilder, som nästan verka som rokoko i bondsk omklädnad. Men i främsta rummet var det människorna, som han uppmärksammade och skildrade. En bland de yppersta är Nils Annerssas vise. Nils och Herrgårds-Ola äro rivaler om »Hårrgåls-Bôlla, den vännste jänta på fämtan mil», men Nils Annerssa är icke den, som känner sig stukad av rivalens ekonomiska överlägsenhet.

Ja' fråger fan ätter Hårrgåls-Ola,
Ja' får fôll klåcke så väl som han;
Å inte bocker ja' mej te jola,
Fast ja' ä fatti å han ä grann.

Han går mä råck åttå fine kläe,
Å grove vammle har bare ja';
Han äter sôggel, ja' äter skräe,
Men ja' vill int vare han ändå.

Så super Ola sig full, blir bortkörd från herrgården, och »patron» tar i stället Nils till statdräng:

Digitized by Google

Häj dunnskridon, dä va mjôlk i kôlla!
Kom nu å skäll mej te intnô ha!
Te åre geffter ja' mej mä Bôlla
Å köper klåcke i Filpesta.

Nästan ännu dråpligare är Fästmans-köpe.

Å Kajsa på Bärg hadd' en fästman hett' Pälle,
Filó filibó filibombombom,
Men Lena på Ussru vill' ha'en i ställe.
Filó filibó filibom.

Ja' lôver, sa Lena, att om dú vill släpp'en,
Filó filibó filibombombom,
Så gir ja' dej nô som ska fall' dej på läppen.
Filó filibó filibom.

Så börjar köpslagan. Lena prutar och prutar, men slutligen enas man om ett nätteldukförkläde.

Men Kajsa mä kläe geck hemmôt å flinte:
Filó filibó filibombombom,
»Den fästman skull männischa gärn fått fôr inte.»
Filó filibó filibom.

Andra hava trots komiken en mera patetisk klang, och en av dem, Körkstöten, har t. o. m. en avlägsen likhet med Runebergs folktypsdikter. Storm hade som en av Värmlands jägare varit ute i kriget med Karl Johan, vid »Läppsi» hade han fått en kula i benet, »å sänna va dä uschlitt mä hans gåing». Så fick han avsked med tapperhetsmedalj och tolv riksdaler i pension, kom tillbaka till Ransäter och blev kyrkstöt. Kulan, som han fått i benet, »den bar han på sej jämt, å ni skull se'en, hô styv han va ôt dänne ende gläija». Under gudstjänsten haltade han fram på kyrkogolvet så hårt, att det var »rart», om något ord från predikstolen kunde höras, men själv trodde gubben, att han smög så tyst, att han hyssjade, när någon nyste. Var det någon av församlingen, som somnade, var kyrkstöten human: »Sôv gärne, bar' ni inte snarker, sa' en.» Var lördag sopade han sin kyrka fin, och klockan 8 på söndagsmorgonen ringde han till gudstjänst. Men en söndag ljöd ingen klocka, och då folket ändå kom i kyrkan, låg gamle stöten död vid altarringen:

I kvälls, när han gjorrt körka fin te slut
Å trôtt skull' gå te sej å vile ut,
Feck han gå hemmôt te e bätter stôge.
Å hele sockna földe gôbben Storm
Te grava, å där stog i unjeform

Digitized by Google

Selldaten Fresk å fyre skott där sköt'en;
Trômmslager Nybärg slog en vervel lang,
Å pastårn talt' så vackert, Fredrek sang,
Å hela sockna sörde gamle stöten.

En annan, gripande vacker, folktypsbild är Mor Britta. Gumman var så fattig, att stugan, där hon bodde, knappt var större än en så, »men ho va nöjd ändå». Hon plockade bär för två skilling kannan, noppade granris för »en bröbet' eller två, å ho va nöjd mä så».

En gang te henn' ja' titta:
»Hur lever ni, mor Britta?» —
»Gu sign! mår som en greev',
Ja' ä så nöjd te leev'.»

En anngang dit ja' titta:
»Ä ni så sjuk, mor Britta?» —
»Gu sign! har ingen nö,
Ja' ä så nöjd te dö.»

Utan att själv veta det var Dahlgren en stor poet, en bland de största av de rikssvenska under efterromantiken, och det är han, som kanske mer än någon annan givit uppslaget till den provinsiella diktning, som sedan blivit så betydande. Hans störste efterföljare, Gustaf Fröding, yttrar om honom, att han skulle sannolikt ha »betraktats såsom en mera betydande diktare, om han skrivit på högsvenska och icke på ett för den större delen av den läsande allmänheten svårbegripligt landsmål. Han har i sin art ingen nämnvärd föregångare, utan har själv funnit materialet för sin konst och sättet att behandla det, vilket icke kan sägas om så synnerligen många svenska diktare, även med rätt stort anseende och värde. Efter Bellman har ingen i visans form givit en så verklighetsenlig och levande skildring av de lägre klassernas liv, ej heller låtit den klinga med så frisk och munter klang.» Mot hans visor ha anmärkts — som jag tror först av Fröding — att mycket av hans dikt har något av »den värmländske herremannens litet nedlåtande göra-narr av det bondska». Detta må vara sant. Men kan icke samma anmärkning, mutatis mutandis, riktas också mot Bellman? Även han ser Mollberg och Mowitz utan tvivel »von oben». Och det är väl i de flesta fall blott en utomstående, som fullt kan uppfatta en individ av en annan klass. Fredrek på Rannsätt kan skämta med sina värmlänningar, men han ser dem dock med kärlekens ögon, och i denna vackra underströmning, i denna äkta humor ligger en stor del av dessa visors poesi.

Digitized by Google

FRYXELL OCH HISTORIE-SKRIVNINGEN

Populär och vetenskaplig historieskrivning.

FÖR den fullständiga skildringen av de årtionden, som kallats efterromantiken, återstår ännu en litteratur, som tillhör gränsområdet mellan diktningen och vetenskapen och som i varje fall starkt inverkat på den förra. Det är historien. Det ligger i sakens natur, att ju mera en vetenskap utvecklas, ju mera vetenskaplig den blir, dess mera avlägsnar den sig från den stora allmänhetens intressesfär. Denna allmänhet kan väl tillägna sig de mera lättfattliga resultaten, men den kan ej längre följa med undersökningarnas gång. Blott under »inkunabeltiden» falla därför de olika vetenskapernas landvinningar inom litteraturhistorien, som ju endast kan sysselsätta sig med de andliga rörelser, som haft omedelbar betydelse för den stora publiken. Denna följde ännu med t. ex. Linnés »rön» och upptäckter, men på 1800-talet hade botaniken redan blivit en fackvetenskap, som studerades blott av ett fåtal lärde. Med historien förhåller det sig emellertid något annorlunda än med naturvetenskaperna. Historien kan lättare populariseras och har därför betytt mera för det allmänna åskådningssättet. Geijers historia lästes under hans tid av hela den bildade allmänheten. Men just vid denna tid kan man säga, att historieskrivningen splittrade sig i tvenne riktningar: i en vetenskaplig och därför av den stora publiken mindre uppmärksammad och i en populär. Den förra visar oss, huru den empirism, som under denna tid, i strid med romantikens filosofiska konstruktion, arbetar sig fram inom naturvetenskapen, segrar även inom vår hävdateckning. Vinsten köptes likväl med en förlust, ty i sin vetenskapliga form har historien jämförelsevis litet uppmärksammats av de breda lagren. En redogörelse för *denna* historieskrivning tillhör således egentligen blott en framställning av fackvetenskapens utveckling, ehuru det — för att giva den populära riktningen den rätta belysningen — torde vara nödvändigt att känna åtminstone de allmänna principerna för den sam-

Digitized by Google

tida vetenskapliga hävdateckningen. Den populära historieskrivningen däremot faller inom litteraturhistorien i vanlig mening; en dylik skildring läses ju nästan såsom en roman, och idéinnehållet verkar kanske kraftigare, än om det skulle hava inlagts i en diktad berättelse. Ett exempel är lätt funnet: Strindberg. Av alla svenska författare under efterromantiken har ingen haft en tillnärmelsevis så stor betydelse för honom som den populära historieskrivningens mästare: Anders Fryxell. Kapitlet om historieskrivningen bildar därför den naturliga övergången till Strindbergstiden.

Strinnholm.

Vi vända oss först till den vetenskapliga riktningen. Samma år, 1834, som det andra bandet av Geijers Svenska folkets historia utkom, fick den intresserade i sin hand första bandet av ett annat stort historiskt arbete, Anders Magnus Strinnholms Svenska folkets historia från äldsta till närvarande tider. Det var anlagt efter en betydligt större måttstock än Geijers. Enligt planen skulle det omfatta icke mindre än tolv band. Med de fem band, som utkommo, hann författaren dock ej längre än till 1319 och hade således ej kommit ens så långt som Geijer i det första bandet, vilket gick ända fram till Gustav Vasas tid. Strinnholms historia är emellertid ett högst betydande arbete. Visserligen äro de två första delarna, där han ännu laborerar med sagohistorien, numera alldeles föråldrade, men de tre sista, som behandla den äldre medeltiden, äro ännu den fullständigaste framställning, vi hava av detta tidsskedes historia. Det material, som då stod forskaren till buds, behärskar han, och hans källkritik är sund. Någon medryckande framställning har han emellertid icke, ej heller någon särskild idérikedom, och det var därför naturligt, att hans arbete blott uppmärksammades inom fackkretsar, inom vilka det fortfarande är högt skattat på grund av dess rikedom på uppgifter.

F. F. Carlson.

För den svenska hävdateckningens utveckling i vetenskaplig riktning betydde därför Geijers efterträdare såsom historiarum professor, Fredrik Ferdinand Carlson, vida mera, och med en viss rätt kan man säga, att den senare generationen av svenska historieskrivare, medelbart eller omedelbart, snarare äro hans lärjungar än Geijers. Därvid får man dock icke glömma, att Carlson fick arbeta under vida lyckligare förhållanden än Geijer, vilken såsom professor i Uppsala saknade den nödiga tillgången till Stockholmsarkiven och vars tid upptogs av föreläsningar och tentamina. Carlson, som var född 1811, blev redan vid tjugotvå års ålder promoverad såsom ultimus och kunde kort därefter, 1834—1836, företaga en tvåårig utländsk studieresa, under vilken han ett halvår kom att vistas i Berlin, där han blev lärjunge till den moderna historieskrivningens fader, Leopold Ranke. Ranke hade då fullkomligt brutit med den romantiska, mera filosofiska och konstruerande historieskrivning, för vilken Geijer hos oss varit den mest betydande representanten, ehuru han just i Svenska

Digitized by Google

folkets historia sökt att frigöra sig från dess metod. Enligt Ranke skulle historien, helt enkelt, blott opartiskt visa, vad som skett under en viss tid, icke framlägga några lärdomar för samtiden. Den nya metod, som genom honom blev den moderna historieforskningens, kräver — skriver Odhner — »till en början, att forskaren samlar alla de vittnesbörd, han kan finna rörande ett folks historia och noga prövar deras värde såsom historiska källor, varav följer, att då ett äldre historiskt arbete, en samtida krönika eller en minnesanteckning begagnas såsom källskrifter, måste dessa själva prövas i anseende till *sina* källor; av de fakta, som efter denna sovring kvarstå såsom vissa, få ej andra slutsatser dragas än de, som därav följa med nödvändighet eller största sannolikhet, och när hävdatecknaren skildrar en förgången tid, får han ej bedöma denna efter vår tids åskådningssätt, utan skall söka leva sig in i densamma, så att hon blir för honom liksom samtida och levande. Dessa grundsatser tillägnade sig Carlson under åhörande av Rankes föreläsningar och personligt umgänge med honom i hans hem.»

Sveriges historia under konungarne af Pfalziska huset.

Kort efter det att Carlson återvänt till Sverige, blev han arvfurstarnas lärare, 1837—1846, och för hans vetenskapliga utveckling blev denna plats av stor betydelse. Hans tjänstgöring var ju vida lindrigare än en professors, och han fick såsom Stockholmsbo ett tillfälle att studera i arkiven, vilket Geijer icke haft. Genom den nära beröringen med konungafamiljen och de ledande personligheterna fick han även en inblick i det politiska livet, som en blott kammarlärd svårligen kan få. Då han 1849 blev Geijers efterträdare på den historiska lärostolen, var han således ovanligt väl förberedd för sitt kall. Den uppgift, han satt sig före, var att fortsätta där Geijer slutat. Denne hade hunnit fram till Kristinas tronavsägelse, och Carlson ville därför skriva Sveriges historia under konungarna af Pfalziska huset. I det syftet forskade han 1850 i det danska riksarkivet och fick 1852 på ministeriell väg rätt att begagna även det franska utrikesministeriets arkiv. Efter dessa förberedelser utkom 1855 det första bandet av hans stora arbete, som behandlar Karl Gustavs historia. Året därpå följde det andra, som för fram händelserna till 1680. Efter detta drogs han genom en mängd praktiska uppdrag från sin författarverksamhet, och 1863 blev han medlem av den De Geerska ministären, i vilken han kvarstod till 1870. Det vittnar då gott om hans vetenskapliga energi, att han efter avskedstagandet och nära sextioårig återupptog sina forskningar — klokt nog hade man givit honom tjänstledighet från den professur, som han ännu innehade — och 1874 utkom den tredje, 1875 den fjärde delen av hans historia, båda behandlande 1680-talet. Under åren 1875—78 var han ånyo statsråd. Men redan 1879 utkom det femte bandet, vari han skildrade slutet av Karl XI:s regering. 1881 följde en sjätte del, 1885 en sjunde, som ägnades åt Karl XII:s historia intill 1706. Han var då sjuttiofyra år gammal, och två år därefter slutade han sina dagar.

Hans arbete var således, då han för alltid lade ned sin penna, oavslutat, men ehuru oavslutat, var det — yttrar en så kompetent

Digitized by Google

domare som Odhner — »ett storverk, ett verk, som har få likar i vår historiska litteratur». Carlson ägde den egenskap, som är att anse för historieskrivarens största förtjänst: »han behärskar sitt ämne, han vet att gruppera dess olika delar på ett klart och överskådligt sätt, han framställer allt i dess rätta sammanhang och ordning i enlighet med dess naturliga och historiska betydelse». Samma mening delas av Stavenow. Det hela skriver han — är »ett ovanligt enhetligt verk, präglat i stort av en genomgående historisk åskådning, av samma forskningsmetod, av samma framställningskonst . . . Den spekulativa dräkt, i vilken den Geijerska historieskrivningen klädde sig, är hos Carlson väsentligen avlagd. Carlson låter i högre grad händelserna själva tala, och hans egna omdömen träda fram mer indirekt. Forskningen är vida djupare och allsidigare och framställningen mer ingående, mer faktisk och mera rent politisk. Carlson är mera statsmannen, som skildrar och bedömer personer och händelser, än tänkaren och filosofen, som reflekterar däröver.» Till de brister, som en senare generation av forskare kunnat konstatera i hans stora arbete, var Carlson delvis oskyldig. Arkivväsendet var då, både i utlandet och i Sverige, ännu ganska oordnat — så det för reduktionens historia utslagsgivande kammararkivet, som vid denna tid, praktiskt taget, var för historiska forskningar obrukbart. Till de danska och franska arkiven hade Carlson väl fått tillträde, men andra utländska hade han, då han började sitt arbete, ej begagnat, och i följd därav har det material, på vilket han byggt sin framställning, ej varit så rikhaltigt, som den Rankeska metoden kräver. Likväl torde Carlson här i huvudsak hava träffat rätt, och i företalet kunde han med sanning skriva: »Övertygad att källornas beskaffenhet till en väsentlig del bestämmer ett historiskt arbetes värde, har jag icke sparat någon möda för att uppsöka de på många håll spridda handlingar, som kunnat giva en tillförlitlig upplysning om tidevarvet.» Han har anlitat ett rikhaltigare material än någon föregångare: riksregistraturet, den diplomatiska brevväxlingen, rådsprotokollen, riksdagshandlingar, kollegiernas skrivelser m. m. Men beträffande en art av källskrifter gör han en för den nya vetenskapliga metoden betecknande reservation. Memoarer och »de berättelser, vilka skulle kunna göra anspråk på detta namn, måste för ifrågavarande tidevarv med mycken försiktighet begagnas. Sådana äro t. ex. de i Skandinaviska Handlingarne tryckta anekdoter om denna tid, vilka, uppteckнade långt fram i följande århundradet, och sålunda gångna genom flera berättares mun, icke kunna vara fullt tillförlitliga, där de icke ur andra källor bekräftas. Däremot äro breven ögonblickliga uttryck av hän-

Digitized by Google

delsernas gång, tillika ofta upplysande för deras inre sammanhang.» Som vi sedan skola se ligger just häri den kanske viktigaste skillnaden mellan den vetenskapliga historieskrivningen och den populära, för vilken Fryxell är den mest bekante representanten.

C. G. Malmström.

Samma år, som första bandet av Pfalzarnes historia utkom, utkom även Carl Gustaf Malmströms Sveriges politiska historia från konung Carl XII:s död till statshvälfningen 1772. Året 1855 är därför, såsom Odhner riktigt anmärker, ett märkesår i den svenska hävdateckningens historia: »Dessa båda arbeten voro de första i vår litteratur, i vilka den moderna historieforskningens grundsatser, den kritiska metoden, det objektiva betraktelsesättet och den djupgående arkivforskningen, voro fullt tillämpade.» Malmström var i själva verket en självlärd man. Han var icke såsom Carlson en personlig lärjunge till Ranke. Av Geijer var han det heller icke. Han hade väl hört några av dennes sista föreläsningar, men de hade mycket litet imponerat på honom. Snarare hade han då mottagit de vetenskapliga impulserna från den elva år äldre Carlson — Malmström var född 1822. I varje fall tyckes valet av ämne hava gjorts med hänsyn till det arbete, som han visste, att Carlson förberedde, och han bestämde sig därför för den efter Pfalzarne närmast följande perioden. 1852 erhöll han ett resestipendium, och detta använde han till att i Paris, London och Köpenhamn genomgå de diplomatiska depescherna från Stockholm. 1855 förelåg, som sagt, det första bandet färdigt, och med den sjätte och sista delen, som utkom 1877, hade han avslutat sin monumentala skildring av en av de viktigaste epokerna i vår historia. Få historiska arbeten hava en stoltare resning. Det imponerande är kanske främst den osedvanliga pålitligheten i alla detaljer, den samvetsgrannhet, med vilken han prövat varje uppgift och nagelfarit varje omdöme, han uttalar. I ett enskilt brev till sin närmaste vän säger han sig vara medveten om arbetets brister, men han hoppades, att det kunde »tjäna såsom underlag för en ny tids mångsidigare och grundligare forskning och riktigare bedömande. På ofelbarhet har jag aldrig gjort anspråk och känner mig ängslig till mods, när jag ser mig åberopad såsom en auktoritet i bedömande av frihetstiden. Jag känner då ansvaret av att hava bestämt mångas, kanske hela min samtids dom över hänsovna släkters handlingar och karaktärer — en dom, för vilken jag skall stå till svars inför den högste domaren.» Denna samvetsgrannhet är kanske det mest betecknande draget för Malmström som historieskrivare.

I motsats till den karolinska tiden är frihetstiden, som bekant, mycket rik på partiskrifter och memoarer. Dessas sanningsvärde och

Digitized by Google

brukbarhet för historien underkännas alldeles av Malmström. I den mördande kritik, som han i Svensk tidskrift (1871—1872) ägnade Fersens memoarer, har han vidare utvecklat sina principer i detta fall. Grunden till en historisk framställning måste vara de offentliga handlingarna: »Man ser i protokollen de avgörande statsmännens olika individualitet, man hör de skäl, som bestämde eller åtminstone föreburos bestämma en åtgärd, man finner där de skilda tidevarvens, de olika partiernas åsikter och strävanden, önskningar och fördomar tillräckligen klart och tydligt uttryckta.» Det har visserligen sagts, att de innersta bevekelsegrunderna ej framläggas i dessa offentliga handlingar, som ofta äro beräknade på att vilseleda allmänheten och att man klarare kan se dem i de handlande personernas efterlämnade anteckningar, i vilka de öppet och utan människofruktan uttalat sina åsikter. Men denne antecknare *kan* i bästa fall ej giva mer än *sin* uppfattning, »och vanligast få vi nöja oss med att se, huru han *önskat*, att sakerna skola uppfattas av den, till vilken han skriver, vare sig att detta är en enskild person eller eftervärlden. Om en rådsherre eller en riksdagsman under en överläggning icke uttalar sin egen innersta bevekelsegrund att till- eller avstyrka en åtgärd, så uttalar han åtminstone de skäl, som han tror skola mest bidraga att bestämma de övrigas omdöme och beslut, och detta synes oss vida viktigare, än vad samme man möjligen i tysthet nedskriver för att inverka på en utanför stående mening om saken . . . De enskilda anteckningarna sakna icke allt värde; redan det kan vara av vikt att se, huru antecknaren vill, att sakerna skola uppfattas, i fall han på dem utövat något inflytande; många biomständigheter, många eljest obekanta karaktärsdrag, många hemliga bevekelsegrunder kunna genom dem bevaras åt eftervärlden; men de kunna aldrig ersätta, aldrig undanträngа de offentliga akterna, och en historia företrädesvis grundad på dem bliver endast en skvallerhistoria.» Den kritik, han efter denna inledning ägnade de memoarer, som frihetstidens mest ansedde politiker efterlämnat, visade slående upp den fullständiga ovederhäftigheten i dem. Icke ens om de händelser, i vilka han själv deltagit, kan Fersen giva en tillförlitlig relation, och hans omdömen äro städse den ensidige partimannens. En historia, byggd på ett dylikt material, blir onekligen en skvallerkrönika.

Carlson och Malmström bildade en historisk skola, till vilken alla yngre forskare vid våra universitet anslöto sig. En redogörelse för deras insatser faller likväl utom ramen av detta arbete. Blott två yngre historiker böra här nämnas: C. T. Odhner, som enligt samma principer som Malmström fortsatt dennes arbeten med det ej fullt

Digitized by Google

avslutade verket Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering (1885—1905), och Hans Forssell, den måhända största historiska begåvning, som vårt land ägt. Genom sitt tyvärr ofullbordade arbete Sveriges inre historia från Gustaf den förste med särskildt afseende på förvaltning och ekonomi (1869—1875) öppnade han ett nytt och viktigt område för forskningen: Sveriges ekonomiska historia. Över huvud kan sägas, att med året 1855 en verklig storhetstid för svensk historisk forskning inleddes.

Anders Fryxell.

Anders Fryxell.
Teckning av Maria Röhl. 1834. Kungl. Biblioteket.

I Svenska akademien kom Hans Forssell att efterträda den gamle Fryxell. Över honom höll han ett ypperligt minnestal, som är märkligt både för vad det innehåller och för vad det — icke innehåller. Forssell förbigår nämligen den till volymen största delen av Fryxells författarskap, och anledningen är lätt att förstå. Det var två historiska skolor, som här stodo mot varandra, och där Forssell på grund av talets karaktär ej fick kritisera, föredrog han att tiga.

I viss mån var Fryxell en efterboren man, som med starka trådar hängde samman med frihetstiden, och i flera fall erinrar hans uppfattning av denna tid om Crusenstolpes, icke minst i hatet mot Gustav III. Även hos Fryxell kan denna historiska inställning till någon del förklaras av släkttraditionen. Anders Fryxell föddes 1795. Han var således samtidig med den nyromantiska generationen och betydligt äldre än Talis Qualis, Orvar Odd, Blanche och de andra inom denna grupp. Fadern, kyrkoherden Mathias Fryxell, hade tillhört fronden mot Gustav III, och säkert är — skriver sonen i sin självbiografi — »att hans ovilja mot Gustav den tredje var ganska stor. Bland hans efterlämnade papper fann jag en mängd av de paskiller, som, riktade mot denne konung, smögo kring landet, särdeles under de sista regeringsåren. De voro nästan alla avskrivna med min fars egen hand.» Morfadern, som likväl dog före Fryxells

Digitized by Google

födelse, hade varit en av de ivrigaste mössorna, och liksom mågen Mathias Fryxell var han snarast republikan. Han skall — berättar dottersonen — »flera gånger med anledning av Sauls val till Israels konung hava yttrat, *att det var i sin vrede, som Gud gav folket konungar*». Dessa åsikter gingo ock i arv till dottern, och — tillägger Anders Fryxell — »mina föräldrars ovannämnda tänkesätt var i fullkomlig överensstämmelse med den tidsanda, som under senare hälften av adertonde århundradet utbildat sig. Konungamakten var mer eller mindre föraktad och hatad, en följd av odugligheten eller lasterna hos många dess innehavare.» Den historiska uppfattning, för vilken Fryxell sedermera gjorde sig till tolk, var således förberedd redan genom den politiska atmosfären i föräldrahemmet. Ett annat arv från frihetstiden var hans starka utilism. Ehuru Fryxells ungdom inföll under fosforismens högkonjunktur och ehuru han personligen stod fosforister och polyfemister ganska nära, voro få av denna generation innerst så litet berörda av romantiken som han. Snarare var han, som sagt, en gengångare från frihetstiden, en nykter, hederlig, trångt moralisk utilist, som i Bellman aldrig kunde se något annat än en förkämpe för kronobrännerierna, som icke hade det ringaste sinne för rokokocharmen hos Gustav III:s tidevarv, som aldrig delade romantikens förtjusning för Kung Karl, den unge hjälte. Det är egentligen endast ett av de romantiska inslagen i frihetstidens kultur, som berört honom. Det kom från Biörners Kämpadater, som enligt hans egen uppgift var hans barndoms »gunstlingsbok». Det var också reminiscenserna från denna läsning, som gåvo uppslaget till hans största insats i vår kultur.

Fryxell och nyromantikerna.

De första intellektuella intryck, för vilka han — frånsett barndomens — utsattes, kommo likväl, egendomligt nog, från nyromantikerna. 1817 blev nämligen Fryxell lärare i Afzelius' förut omtalade privatskola samt året därpå invald i Manhem. Härigenom blev han bekant med Dahlgren, Almquist, Hedborn samt särskilt god vän med Cnattingius och Sondén. Genom dem — berättar han — blev jag »dels livad till litterära sysselsättningar, dels ledd till bekantskap med Atterbom, Hammarsköld, Livijn och Palmblad, d. v. s. med själva anförarna i fosforisternas läger». I Poetisk kalender för 1822 blev Fryxell nu medarbetare och införde där sångspelet Vermlandsflickan med den bekanta sången »Ack! Vermeland du sköna, du härliga land!» Jag kan — erkänner han — »aldrig glömma mina känslor, när Atterbom och Palmblad efter att hava hört berörda sångpjes uppläsas, beslöto dess införande i Poetisk kalender. Det var i mina ögon en hög grad av litterär heder och utmärkelse, och efter mottagande av detta utslag kunde jag på flera timmar icke sova, utan gick — det var en sen oktoberkväll — i det klaraste månsken upp på Slottsbacken i Uppsala för att lugna mina känslor och avkyla min förtjusning.» Fryxell var vid denna tid för övrigt så nära lierad med nyromantikerna, att han var medlem av den kommitté, under vars auspicier Mar-

Digitized by Google

kalls sömnlösa nätter utarbetades, och på gamla dagar berättade han med en erkännansvärd ånger och uppriktighet om ett dåd, som han begått: »Omkring 1820 levde han (Fryxell) i nära förtroligt umgänge med fosforisterna Dahlgren, Hammarsköld och Sondén och delade deras litterära åsikter således ock deras orättvisa mot Wallmark. Omkring 1821 firade han julafton tillsammans med Dahlgren och Sondén och en eller annan liktänkande vän. Dahlgren föreslog då, att man borde som julklapp åt Wallmark giva ett exemplar av skriften Markalls sömnlösa nätter, i vilken, som bekant, Wallmark med hån och gyckel angripes. Förslaget gillades. Dahlgren och utgivaren (Fryxell) gingo ut i julmarknaden, köpte boken, vilken av utgivaren såsom den yngste och vigaste i laget inkastades i Wallmarks våning.» Han tillägger, att han djupt ångrat denna handling.

Fosforismen passade emellertid alls icke för Fryxells naturell, och 1822 skrev han till sin syster: »Du vet, att jag blivit utledsen vid fosforisternas utvattnade trånad samt urblekta morgon- och aftonrodnader.» Själva impulsen till denna förändrade uppfattning kom nog från hans umgänge i Stockholm, och vi minnas från föregående del (V, s. 149, 162), att Livijn och Dahlgren just vid denna tid började ett slags revolt mot Uppsalaskolans förmynderskap. Den av renegaterna, som gick längst, var emellertid Fryxell, vilken så småningom utvecklade sig till fosforismens hätskaste fiende. Särskilt tog han vid denna tid fasta på en punkt, där Stockholm och Uppsala stodo mot varandra. Den rörde uppfostringsfrågan. Fosforisterna i Uppsala voro nyhumanister. Manhemsförbundet höll däremot — liksom den nyromantikerna närstående Hartmansdorff — på en allmänt medborgerlig, realistisk, patriotisk och civistisk uppfostran, och av detta program blev Fryxell en nästan lidelsefull anhängare; programmet hade ju sina rötter i frihetstidens pedagogiska reformyrkanden och låg därför alldeles för Fryxells naturell. 1823 gav han ut en mycket uppmärksammad broschyr: Förslag till enhet och medborgerlighet i de allmänna undervisningsverken, där han skarpare än någon annan vände sig mot skolornas latinstudier. Undervisningen skulle i stället börja med svensk grammatik, sedan övergå till franska och tyska och först sluta med de båda klassiska språken. När sedan den »stora» undervisningskommittéen 1825 tillsattes, blev Fryxell, ehuru blott trettio år, medlem av denna, och då det moderna försökslåroverket Nya elementarskolan 1828 kom till stånd, blev Fryxell dess förste rektor.[1]

Bruzelius.

Detta pedagogiska intresse blev även utgångspunkten för hans historiska författarskap. 1817 hade Magnus Bruzelius utgivit första delen av ett arbete, Swerges historia för ungdom — en lärobok, som i mycket förebådar Fryxells jätteverk.[2] Sveriges ungdom — hade Bruzelius skrivit i företalet — »har länge saknat en historia över fosterlandet, som på ett okonstlat sätt framställde händelserna så, som de i våra äldsta sagor och urkunder berättas». Ty för att historien verkligen skall kunna uppfattas av ungdomen måste den hava liv och åskådlighet. Man måste därför »avlägga hela den tidens tänkesätt, vari man lever, och med samma enkla tro på forntidens berättelser återlämna dem åt läsaren, som den åldrige gubben för en lyssnande ungdom berättar sagor vid eldbrasan. Jag vill härmed icke säga, att man bör överse den kritik, varefter stora hävdatecknare hava granskat och ordnat händelserna. Sanning är historiens högsta mål. Men den bör ur långt avlägsna tider

[1] Då han strax därefter utnämndes till rektor för Maria skola, efterträddes han av en annan Manhemsbroder: Almquist.

[2] Den andra delen, som behandlar medeltiden, kom ut 1821, den tredje, som omfattar tiden från Gustaf Vasa till 1800-talets början, 1827.

Digitized by Google

framskymta i sin egen fabeldräkt liksom genom ett moln, att läsaren städse må se händelserna i det fjärran blå, där de längst avlägsna slutligen alldeles försvinna i rymden.»

Detta program var ju alldeles i enlighet med Manhemsförbundets, enligt vilket ynglingarna skulle uppfostras först med läsning av de fornnordiska sagorna, sedan med berättelser ur svenska historien, kristna legender m. m. Då Fryxell av Palmblad uppmanades att i Swensk Literatur-Tidning anmäla Bruzelius' bok (i mars 1820), gjorde han också dennes synpunkter till sina egna. De flesta svenska historier — skrev han — »hava hittills varit antingen vidlyftiga och lärda kritiker och hävdaforskningar — i sitt slag ganska berömliga — eller nakna och torra kompendier, och de, som någon gång försökt skriva en egentlig historia, hava oftast genom den en tid moderna pragmatismen fördärvat dess renhet och enkelhet». I sin på ålderdomen nedskrivna självbiografi erkänner han också, att recensionen »gav första anledningen till min egen historia. Ty vid genomläsandet av nämnda verk överströmmades min själ av barndomens härliga sagominnen, och jag kände den livligaste åtrå att också på mitt sätt få framställa och beskriva de välkända och älskade ungdomsvännerna Hjalmar den hugfulle, Ragnar Lodbrok, Olov Tryggvason, Thormoder Kolbrunar skald m. fl. . . Så började jag i november 1822 att skriva första delen av Berättelser ur svenska historien. Det skedde alldeles icke i följd av någon beräkning eller ordentlig plan utan av ett slags instinkt, ett behov att i det yttre framställa de bilder, som i mitt inre rörde sig med barndomsminnets varmaste liv. Någon historisk lärdom, kritik eller apparat kom icke i fråga. Jag ägde inga andra källor än de gamla kämpasagorna och till dessas justering Dalin, Botin och Lagerbring. Men jag skrev därpå löst och tecknade bilderna, sådana de levde för minnets och inbillningens öga. Så tillkom på vintern mellan 1822 och 1823 första delen av min historia.»

De första Berättelserna

Det var dessa synpunkter, som tillämpades i det första bandet (1823) av vårt utan all jämförelse mest lästa historiska arbete. Kanske med någon överdrift vore man frestad att säga, att Snorre Sturlason här åter gripit till pennan, ty Fryxell äger onekligen något av dennes berättarkonst, och hans målning t. ex. av slaget vid Stiklastad har en fart och liv, som med rätta gripit all ungdom. Efter ett kort uppehåll började han med det andra bandet, som behandlade medeltiden och som blev färdigt 1826. Här var materialet ju högst betydligt sämre, ty han hade här ej de ypperliga isländska sagorna såsom grundlag, utan endast några tämligen torra krönikor, vilka, såsom han skriver, icke voro »nog rikhaltiga för att giva ämnen till

Digitized by Google

objektiva, personliga bilder, och det lilla, som fanns, bestrålades ej heller av någon barndomsminnenas glans, såsom händelsen var med de gamla kämpasagorna». Fryxell anser därför denna del »otvivelaktigt svagare och torftigare än någon bland de övriga». Det är nog ett för strängt omdöme, ty av det material, som fanns, har Fryxell för sitt syfte gjort det bästa möjliga, och gestalterna — Birger Jarl, Engelbrekt m. fl. — ha dock fått ett vida mera personligt liv än hos äldre författare. För det tredje bandet, Gustav Vasa och Erik (1828), var han lyckligare ställd, ty han hade här Peder Swarts, Tegels med fleres arbeten, som ju överflödade av anekdoter och personliga drag, vilka Fryxell på ett förträffligt sätt förstod att sammanställa. Ungdomslärarens erfarenhet, skriver Forssell, »och ett ganska ringa förråd av historiskt vetande, hämtat uteslutande ur allmänt bekanta arbeten, satte författaren i stånd att frambringa ett mästerverk. Hemligheten av den egendomliga dragningskraft, dessa berättelser utövat och ännu behålla, ligger icke i lärdomens riklighet och djup eller i uppfattningens nyhet och skärpa eller i känslans hänförelse och kraft; den beror därpå, att författaren ägt slagrutan för att upptäcka det, som i varje händelse, i varje personlighet, i varje tidsskick är omedelbart fattligt och tilltalande för det ungdomliga sinnet, och ej mindre förstått att motsvara dettas anspråk på en enkel, klar och redig framställning.» Vid sidan av honom förefaller Lagerbring »torr och högtidlig, Fant tråkig, Bruzelius mager, Celsius svulstig och själve Dalin åtminstone något urmodig». Någon historisk forskare var Fryxell ännu icke; han var t. o. m. ganska litet bevandrad i den tryckta historiska litteraturen. Hans källor voro mera allmänt bekanta äldre historiska arbeten: »dessutom började jag begagna Björnståhls historiska lånbibliotek, som innehöll en mängd av mig förut blott till namnet bekanta arbeten. I följd av brist på både tid och penningar var jag likväl ännu en så klen bokkännare, att jag icke anade tillvaron av Warmholtz' Bibliotheca historica, utan började i min fåkunnighet en tillstymmelse till ett sådant verk för Gustav Vasa och dess söner. De många härliga dragen i nämnde konungs levnad fyllde mig emellertid med vördnad och kärlek. Då jag skulle teckna hans bragder, växte arbetet av sig självt. Jag hade ej hjärta att blott summariskt och färglöst berätta sådana praktuppträden som hans vandring genom Dalarna, hans strider mot Gustav Trolle, Ture Jönsson och Dacken» etc. Skildringen av Gustav Vasa utgör därför »mitt första, nästan omedvetna försök att med de gamla sagornas utförlighet, form och liv berätta senare tiders tilldragelser». Försöket lyckades utmärkt. Men så småningom började serien, med Fryxells fördjupade historiska kunskaper, att ändra karaktär. 1830

Digitized by Google

Litografi. Litografiskt allehanda. 1863.

Digitized by Google

Digitized by Google

och 1831 utkommo de fjärde och femte delarna, och i dem spåra vi de första ansatserna till ett nytt arbetssätt. Han hade tyckt sig finna, »att åtskilligt i vår dittills gällande historiska uppfattning torde vara ofullständigt, skevt, kanske helt och hållet falskt. Tillika föllo tankarna på våra arkiv, i vilka jag hoppades finna mycket nytt.» Riksarkivet var emellertid ännu alldeles oordnat[1], och att systematiskt genomforska det skulle, om det för en enskild man över huvud varit möjligt, hava krävt en vida längre tid, än Fryxell kunde anslå åt sina arkivstudier. Det mesta intresserade honom för övrigt inte. Riksregistraturet — skriver Forssell i sitt minnestal — »med sina stela och torra vittnesbörd om en förfluten tids offentliga liv blev därför naturligt nog icke den källa, till vilken den unge forskaren vände sig; med livlig håg sökte han i stället bland de oordnade och förut sällan begagnade s. k. *acta historica* efter enskilda mäns uppteckningar, berättelser och brev, där händelserna uti samtidas intryck och omdömen livligt avspeglades. Där erbjödo sig de rikaste ämnen just för sådana skildringar, som voro författarens styrka och som bäst passade in i hans berättelsers ram. . . . Sällan hade också ännu något av vår historias tidevarv så behagligt skildrats, sällan det dramatiska förloppet av personliga lidelsers kamp framträtt så helgjutet och likväl i enskildheterna livfullt för en svensk läsarekrets. . . . Om man i allmänhet tyckte sig finna, att i framställningen de mörka skuggorna fingo falla över hertig Karl och de ljusa dagrarna över de besegrade herrarna av Sveriges högadel, var det dock icke någon författarens partiska avsikt, som syntes framkalla denna verkan; på sin höjd kunde man säga, att ett ädelt deltagande för olyckan, en lika ädel motvilja mot hårdhet och hämndlystnad kommit berättaren att i händelsernas förlopp låta sina läsare se något mera av de personliga motståndarnas våldsamma kamp än av den storartade brytningen i statens öde.» Metodiskt hade emellertid Fryxell kommit in på en farlig väg: »Alla de så livligt anslående dragen, de åskådligt framträdande bilderna av personliga kraftyttringar, lidanden eller känslor voro hämtade från — de besegrade herrarnas enskilda anteckningar.» Han stod här, såsom Forssell anmärker, »inför en vändpunkt i sin utveckling: valet av källor är, såsom huvudstycket av all historisk kritik, bestämmande för forskningens vetenskapliga värde». I den nästa delen (1833), som behandlar Gustav Adolfs historia, gjorde sig emellertid denna svårighet ej gällande. Det smädeskriveri, som så frodigt blomstrat upp under Karl IX:s hårda regemente, hade under Gustav Adolfs regering

[1] Det var först efter 1837, då Järta börjat arkivets nydaning, som detta, praktiskt sett, blev tillgängligt för forskningen.

Digitized by Google

upphört, och den tryckta litteraturen gav Fryxell tillräckligt stoff för den personskildring, som för honom var den egentliga historien. Arkivstudier voro därför överflödiga, och utarbetandet tog ej heller mera än ett år. Likväl torde denna del av den stora berättelseserien vara den förnämsta. Den har en glans och ett dramatiskt liv, som under ett helt århundrade gjort den till den svenska ungdomens älsklingsläsning.

Fryxells resa.

Fryxell stod nu, såsom han själv skriver, på höjden av sitt rykte såsom historieskrivare. Men — tillfogar han — »tydligt och djupt kände jag dock, att i mitt arbete funnos tvenne betydliga brister, nämligen att det icke var grundat på djupare forskningar och att det sysselsatte sig mer med det personliga i historien än med själva statens och folkets utveckling». Självanalysen är slående riktig. Den förra bristen kunde väl avhjälpas, men knappt den senare. I konsten att få fram just det personliga i historien var Fryxell en mästare, men till att skildra statslivets utveckling — därtill räckte hans begåvning och hans krafter icke. På forskningens område gjorde Fryxell emellertid en högst betydande insats. De svenska historieskrivarna före honom hade nöjt sig med de källor, som de inhemska arkiven erbjödo, ehuru det var tydligt, att även utlandets arkiv hade mycket att giva. Här var det Fryxell, som före Carlson och Malmström bröt vägen, i det att han under åren 1834 och 1835 företog en forskningsfärd till utlandet. Under denna besökte han en massa av tyska arkiv, men även polska, österrikiska, belgiska, holländska och danska, och en frukt av denna resa var hans i fyra band utgivna Handlingar rörande Sverges historia (1836—1843). Vad han särskilt fäste sig vid, var de depescher, som till vederbörande hov avsänts av de i Stockholm anställda ministrarna. Dessa depescher höra ju till den politiska historiens viktigaste källskrifter. Men även de böra behandlas med kritik, och Fryxell begagnade dem knappt på samma sätt som sedermera Carlson och Malmström. De rent diplomatiska förhandlingarna voro ju torra och invecklade, och för dem hade han således ej plats i sina berättelser. Han sökte i stället — skriver Forssell — »och fann, vad som var långt mera tilldragande: anteckningar ur dagens *inre* krönika, vilka ägde samma företräde framför de inhemska officiella urkunderna, som i våra dagar den skicklige tidningskunskaparens meddelanden besitta framför författningssamlingen och riksdagsprotokollen». Dessa depescher har Fryxell i så hög grad gjort sig till godo, »att hans senare historiska verk till stora och viktiga delar varit huvudsakligen byggt av de ämnen, som funnits att hämta i Köpenhamn, Wien,- Berlin och Paris». För den inre historien äro

Digitized by Google

dessa brev knappast den säkraste källan, ty man bör ihågkomma, »att främmande diplomater kanske mera än andra äro utsatta för att missledas av det viskande skvallret, och att deras naturliga opartiskhet gent över inhemska partier oftast är förenad med en lika naturlig brist på verklig kännedom om inhemska förhållanden».

De senare Berättelserna.

Med Drottning Kristinas förmyndare (1838) fingo Berättelserna därför en mer och mer förändrad karaktär, upphörde att vara en för ungdomen avsedd läsning för att i stället söka bliva en på självständiga forskningar stödd historia. Denna fortskred med rask takt, så att det hela — intill Gustav III:s revolution 1772 — kom att omfatta icke mindre än fyrtiosex band. Utarbetandet hade dragit en människoålder; det första bandet hade utkommit 1823, det sista utgavs 1879. Värdet av dessa senare Berättelser har emellertid blivit ett helt annat än av de föregående, och i Svensk tidskrift för 1870 underkastade en mycket kompetent domare, den alltför tidigt bortgångne historikern Niklas Tengberg, Fryxells behandling av frihetstiden en fullkomligt nedgörande kritik. Fryxell behärskade ett mycket stort källmaterial. Men han förstod icke — vad som för en hävdatecknare är ett sine qua non — att avväga de olika källornas värde, och han lyssnade hellre till ett löst rykte, rent av till ett skvaller än till en verklig, bestyrkt eller sannolik uppgift. Huvudsaken var för honom, att det hela fick den »personliga», pikanta färg, varigenom framställningen kunde bliva populär, och till de offentliga handlingarna hyste han snarast misstro. Ett yttrande, som han låtit undfalla sig, är i detta fall betecknande. 1734 års riksdag skildrar han efter en partiskrift, Sagubrott af 1734 års riksdag, som författats av Arckenholtz. Han var — medgiver Fryxell i en not — »en anhängare av Horn och än mer en fiende till Gyllenborg och torde följaktligen hava sett saken med partiska ögon. Han var dock en person av anseende både som människa och som hävdaforskare — och dessutom: vi hava icke haft någon annan berättelse att följa. En närmare granskning av de vidlyftiga ståndsprotokollen torde dock, *när någon får tid och lust därtill*, medföra åtskilliga och kanske ej oviktiga rättelser.» Dem hade Fryxell ej ansett nödigt att taga kännedom om. Denna metod medförde, att han upplät ett oskäligt utrymme åt en chronique scandaleuse, som ej haft den ringaste betydelse för de historiska tilldragelserna; kung Fredriks alla kärleksäventyr, för vilka utförligt redogöres, ha, särskilt efter den Taubeska affären, med svensk historia ingenting haft att skaffa. Uppgifterna i Fryxells arbete äro därför, i motsats till Malmströms, på grund av de källor, han begagnat, ytterst otillförlitliga, och han kan t. o. m. begagna anekdoter, som redan blivit historiskt vederlagda,

Digitized by Google

blott därför att de så att säga estetiskt passa in i sammanhanget. Och dock var Fryxell en ärlig man, som knappast själv insåg, att han avlägsnat sig från sanningen. Detta åter berodde på hans huvudfel som historiker. Såsom sådan var han, liksom i sina anfall på fosforisterna, en partiman, som ansåg sig kämpa för en högre sanning och därför var blind för det enskilda fallet. Han var en republikan, som hatade konungamakten och som därför sökte att se frihetstiden så mycket som möjligt i ljust. Bristerna härleder han helst från envåldstiden. Ett mycket betecknande exempel härpå är hans omdöme om det under frihetstiden härskande trycktvånget: »Envåldstiden begagnade trycktvånget till skydd för konungamakten och till försvar mot varje yttring av medborgerlig frihet. . . . Frihetstiden bibehöll länge samma trycktvång, men begagnade det just mot konungamakten och till skydd för den medborgerliga friheten i allmänhet» — en dylik sats verkar ju nästan såsom ett utdrag ur Ärlig Swensk. I sin självbiografi skriver han, att han i sin historia kämpat mot fyra vanföreställningar: ultrarojalismen, ultrapatriotismen, ultraheroismen och den historiska kasuistiken, »vilken icke vill tillämpa moralen på politiken». Detta kan ju i allmänhet vara mycket berättigat, men uppgiften står dock i en viss strid med de principer, som av Ranke kort förut fastslagits för historieskrivningen: att utan alla biavsikter blott redogöra för vad som verkligen skett och att ej bedöma en förgången tid efter vår tids åskådningssätt. För Fryxell var historien icke en dylik opartisk och förutsättningslös redogörelse, utan snarare liksom för Olavus Petri »de efterkommande till en rättelse och varnagel, av vilken de lära måtte». Med denna ståndpunkt följer onekligen något av läsarprästens tro på att själv sitta inne med all sanning och även dennes böjelse att efter denna tro arrangera och bedöma alla fakta.

Fryxell hade verkligen ett patos för sanningen — nämligen så som han själv uppfattat denna — och detta patos verkade starkt på den stora allmänheten, inom vilken flera visserligen vände sig mot hans domar, men troligen flera anslöto sig till honom. En stor publik hade han i varje fall, tack vare sitt sätt att behandla historien. Berättelserna hade visserligen upphört att vara en ungdomsläsning, men av den mognare publiken lästes de nästan som en roman. De voro ej mera hårdsmälta än frihetstidens och den gustavianska tidens memoarer, och de voro vida bättre skrivna. Hans inflytande har därför varit större än någon annan svensk historikers. Hans Berättelser ha också flitigt anlitats av de skönlitterära författarna. De och Starbäcks ha varit källan till efterromantikens historiska dramer, till Engelbrekt och hans

Digitized by Google

dalkarlar, till Bröllopet på Ulfåsa, Stolts Elisif, Kung Märta m. m. Och för Strindberg blev Fryxell den egentligen ende historikern. Han gav just det »personliga» i historien, som också Strindberg ville skildra, denne återfann hos honom samma misstro, som han själv hyste, mot den vetenskapliga, »officiella» historieskrivningen, och han tilltalades kanske mest av Fryxells böjelse att vända om alla värden. I alla dessa punkter följde Strindberg honom i spåren. Också en vida mera kritisk natur, Viktor Rydberg, tillhörde Fryxells varmaste beundrare. Några dagar innan den gamle hävdatecknaren slutade sitt liv (1881), mottog han från Rydberg ett brev, i vilket denne skrev: »Ur de hävder, Ni skrivit, strömmar till edert folk förfriskning ur det eviga livets källor. Tyvärr: de hävdatecknare, om vilka detta i våra dagar kan sägas, äro icke många. Också skola många bland dem förgätas, medan edert namn skall med tack och kärlek nämnas av Sveriges folk.»

* * *

Avslutning.

Då 1870-talet inbröt, hade redan de flesta av de författare, som skildrats i denna del, gått hädan. Av de mera betydande hade Almquist rymt redan 1851, Runeberg hade 1863 träffats av det slaganfall, som avbrutit hans diktarverksamhet, och 1865 hade Fredrika Bremer slutat sina dagar. Av de övriga hade fru von Knorring avlidit redan 1848, 1860 följde Hwasser och Braun, 1862 hade Wecksell blivit sinnessjuk, 1864 hade Ignell och Hagberg dött, 1865 Malmström, Thomander och Crusenstolpe, året därpå Boström och Börjesson, 1868 Beskow och Blanche, 1869 Orvar Odd och 1870 Reuterdahl. Av denna generation levde ännu Talis Qualis († 1877), Fryxell († 1881), Nybom († 1889), Topelius († 1898), Wennerberg († 1901) och ännu några andra kvar, men de hade i stort sett dragit sig från litteraturen. Efterromantikens egentliga blomstringstid hade varit 1830- och 1840-talen. De båda följande årtiondena kännetecknas snarast av en avmattning i den litterära livaktigheten, och platsen stod öppen för ett nytt släkte att taga arv efter de bortgångna. Ett dylikt hade framträtt redan på 1860-talet, de s. k. signaturerna. I det väsentliga tillhöra de likväl »efterromantiken», och det förefaller därför, som om även de borde hava behandlats i denna del. Praktiskt har detta emellertid visat sig olämpligt, ty de två förnämsta, Snoilsky och Wirsén, hava dock sin plats i en senare epok, Wirsén såsom kritiker och såsom den oförsonlige motståndaren till alla nya riktningar, Snoilsky genom sitt skaldskap, särskilt efter landsflykten.

Digitized by Google

Efterromantiken hade visat oss en brytning mellan romantik och realism. Under den följande tiden stå romantik och realism fortfarande mot varandra, men båda ha nu fått en ny livskraft, och efterromantikens epigontid är slut. Med Strindberg bryter realismen fram med en styrka som aldrig förut, och även romantiken får med Viktor Rydberg en fullständig förnyelse. I en egenartad form återupptar han såväl Tegnérs ljusmystik som Stagnelius' nattmystik, hans diktning får åter den filosofiska bakgrund, som är så kännetecknande för romantiken, den uppbäres av en kanske ännu högre idealism, och även det götiska inslaget kan skönjas. Rydberg hade börjat såsom efterromantiker, och det politiska, religiösa och sociala frisinne, som under de gångna årtiondena sökt arbeta sig fram, hade alltjämt i honom en förkämpe, ehuru en förkämpe, som alltmera förenade denna liberalism med romantikens idealism och dess medkänsla för äldre kulturepoker. På 1870-talet stod han såsom skald fullt färdigbildad. Det är också han och Strindberg, som inleda ett nytt skede i vår vitterhet efter dödvattensperioden under Karl XV:s regering.

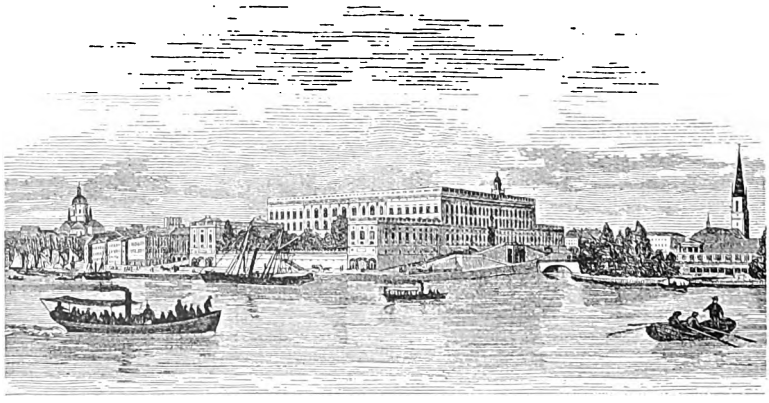

Stockholm på 1860-talet. Vignett ur Illustrerad Tidning. 1863.

Digitized by Google

LITTERATURHÄNVISNINGAR

Allmänt. Svenska litteraturens historia under red. av O. Sylwan II, 2:a uppl. (1929). — O. Sylwan: Svensk literatur vid adertonhundratalets midt 1830—1860 (1903). — J. Mortensen: Från Aftonbladet till Röda rummet. 2:a uppl. (1913). — O. P. Sturzen-Becker: Grupper och personnager från i går (1861; omtr. i Valda skrifter II, 1880). — Cecilia Holmberg: »Frihetens sångarätt» i Sverige på 1840-talet (1889). — Emilie Flygare-Carlén: Minnen af svenskt författarlif 1840—1860 I—II (1878). — Malla Montgomery-Silfverstolpe: Memoarer, utg. av M. Grandinson IV (1911). — R. Hjärne: Från det förflutna och det närvarande (1879). — O. Sylwan: Reaktionen mot fosforismen (Nord. tidskr. 1901). — K. Warburg: Den börjande reaktionen mot nyromantiken (Samlaren 1903). — G. Biller: Byron i den svenska litteraturen före Strandberg (Samlaren 1912). — C. F. Ridderstad: Regnbågen (1883).

För biografier se Biographiskt lexicon öfver namnkunnige svenska män (1835 ff.), Svenskt biografiskt lexikon (1917 ff.) och Nordisk familjebok.

Skolor och universitet. C. Annerstedt: Upsala universitet (Nord. tidskr. 1878). — F. Braune: Lunds universitet (ibid.). — M. Weibull & E. Tegnér: Lunds universitets historia 1668—1868 I—II (1868). — L. Stavenow: Upsala universitet samt svensk stat och kultur (Upps. univ. årsskr. 1927). — O. Sylwan: Fyrtiotalets student (1914). — P. G. Ahnfelt: Studentminnen. 2:a uppl. I—II (1882—83). — W. E. Svedelius: Anteckningar om mitt förflutna lif (1889). — O. Th. Sjöfors: Kanslärsgillet och 1807 års skolordning (1919). — M. Dalsjö: Öfversigt af den svenska skollagstiftningens historia i vårt århundrade (Pedagog. tidskr. 1871; även sep.). — E. Rodhe: Kyrka och skola i Sverige I (Lunds univ. årsskr. N. F. Avd. 1: Bd 3: 3, 1908).

Hwasser och Berzelius. P. Hedenius: Förord och inledning till Valda skrifter af Israel Hwasser I (1868). — C. W. A. Strandberg: Inträdestal (över I. Hwasser, Sv. akad. handl. ifr. 1796, XXXVI, 1863). — G. Heinricius: Till Israel Hwassers minne (Hygiea, festband 1908);

Digitized by Google

Israel Hwasser och Finland (Sv. litt.-sällsk. i Finl. förhandl. o. upps. XX, 1907); Israel Hwassers uttalanden i hans finska korrespondens om personer och förhållanden i Sverige (ibid. XXI, 1908). — H. G. Söderbaum: Jac. Berzelius I—II (1929). — J. Berzelius: Självbiografiska anteckningar (1901). — J. E. Rydqvist: Inträdestal (över J. Berzelius, Sv. akad. handl. ifr. 1796, XXV, 1852). — F. Lennmalm: Karolinska mediko-kirurgiska institutets historia I (1910).

Den religiösa evolutionen. A. Nyblæus: Den filosofiska forskningen i Sverige II—IV (1881—97). — C. A. Cornelius: Svenska kyrkans historia efter reformationen II (1887). — G. Brandt: Carl Olof Rosenius (Kyrkohist. årsskr. 1914). — G. Aulén: Martin Erik Ahlman och Ebbe Gustaf Bring. En teologisk strid i Lund på 1840-talet (Festskr. utg. av Lunds universitet . . . 1918, i Lunds univ. årsskr. N. F. Avd. 1: Bd 14); H. Reuterdahls teologiska åskådning med särskild hänsyn till hans ställning till Schleiermacher (1907); Ett och annat från H. Reuterdahls Lundatid (Kyrkohist. årsskr. 1905). — P. Genberg: Inträdestal (över H. Reuterdahl, Sv. akad. handl. ifr. 1796, XLVII, 1872). — Ärkebiskop Henrik Reuterdahls memoarer, utg. av L. Weibull (1920). — G. Ljunggren: Inträdestal (över J. H. Thomander, Sv. akad. handl. ifr. 1796, XLI, 1867). — N. Algård: Johan Henrik Thomander (1924). — O. Hippel: Johan Henrik Thomander och statssekreterareplatsen för de ecklesiastika ärendena (Kyrkohist. årsskr. 1915). — A. Ahnfelt: Tankar och löjen af Joh. Henr. Thomander. Belletristiska drag ur Thomanders och C. F. Dahlgrens brefvexling m. fl. källor (1876).

Pressen. B. Lundstedt: Sveriges periodiska litteratur II—III (1896—1902). — H. Schück & K. Warburg: Illustrerad svensk litteraturhistoria. 2:a uppl. IV: 1 (1915), s. 103—210. — H. Wieselgren: Lars Johan Hierta (1880); En parallel [Dalman och Hierta] (Bilder och minnen, 1889). — L. Hierta: Självbiografi utg. av G. A. Aldén (1926); Riksdagsmotioner och anföranden utg. av G. A. Aldén I—IV (1913—17). — J. Mortensen: Lars Johan Hiertas medarbetareskap i tidningen Argus (Samlaren 1902). — O. Wieselgren: Till belysning af L. Hiertas politiska åskådning (Personhist. tidskr. 1914). — K. Warburg: Carl Fredrik Bergstedt (Nord. tidskr. 1903; omtr. i Essayer, 1918). — A. Ahnfelt: En Aftonbladstrio, Ett vittert kotteri, Bernhard von Beskow och »Flugsmällan» (Interiörer ur det literära Stockholmslifvet I, 1877); M. J. Crusenstolpe I—II (1880—81). — C. D. af Wirsén: Minne af friherre Bernhard von Beskow I—II (Sv. akad. handl. ifr. 1886, XI—XII, 1897—98). — H. B. Palmær: Eldbränder och gnistor, utg. av A. Ahnfelt. 4:e uppl., genoms. av R. G:son Berg (1924).

Digitized by Google

Teater och drama. G. E. Klemming: Sveriges dramatiska litteratur till och med 1875 (1863—79 i Samlingar utg. av Sv. fornskr.-sällsk.). — F. A. Dahlgren: Anteckningar om Stockholms theatrar (1866). — G. Nordensvan: Svensk teater och svenska skådespelare från Gustav III till våra dagar I—II (1917—18). — N. Personne: Svenska teatern V—VIII (1919—27). — Hj. Lindeberg: Anders Lindeberg, hans liv och verksamhet (1918). — E. Grandinson: Teatern vid Trädgårdsgatan 1842—1902 (1902). — Gerda Rydell: Adertonhundratalets historiska skådespel i Sverige före Strindberg (1928). — V. Vasenius: Zacharias Topelius I—V (1912—27). — A. Hultin: Fältskärns Regina i dramatisk omklädnad (Zacharias Topelius hundraårsminne. Festskr. = Skr. utg. av Sv. litt.-sällsk. i Finl. CXXXVII, 1918). — A. Mörne: Josef Julius Wecksell (Skr. utg. av Sv. litt.-sällsk. i Finl. LXXXIX, 1909); Nya Wecksellstudier (ibid. CXLIX, 1920). — A. Hultin: Förebilder till J. J. Wecksells sorgespel Daniel Hjort (Sv. litt.-sällsk. i Finl. förh. o. upps. XVIII, 1905). — O. Levertin: Frans Hedberg (Saml. skr. X. Essayer I, 1907). — G. Nordensvan: August Blanche som lustspelsförfattare (Nord. tidskr. 1896; omtr. i I rampljus, 1900).

Roman och novell. E. Lindström: Walter Scott och den historiska romanen och novellen i Sverige intill 1850 (Göteb. högsk. årsskr. 1925). — F. Böök: Fredrik Cederborgh (1925; även i Sv. akad. handl. ifr. 1886, XXXV); Fredrik Cederborghs ungdomsarbeten (Nord. tidskr. 1905); En hundraårig svensk roman (Svensk vardag, 1922). — E. Ehnmark: Studier i svensk realism (1930). — C. D. Marcus: Vilhelm Fredrik Palmblads romantiska berättelser 1812—1819 (Göteb. k. vet.- o. vitt.-samh. handl. F. 4: XI, 1908). — J. Mortensen: Clas Livijn (1913); Riddar S:t Jöran (Samlaren 1912). — C. D. af Wirsén: Claes Livijn (Sv. tidskr. 1870). — V. Vasenius: Zacharias Topelius I—V (1912—27). — R. G:son Berg: Crusenstolpes stilkonst (Litteraturbilder, 1912). — N. Erdmann: August Blanche och hans samtid (1892; även utg. som suppl.-bd till B:s Samlade arbeten).

Fredrika Bremer och hennes efterföljare. Fredrika Bremer: Självbiografiska anteckningar och bref . . . (Ny uppl. 1912). — Fredrika Bremers brev utg. av Klara Johanson och Ellen Kleman I—IV (1915—20). — S. L—d Adlersparre & Sigrid Leijonhufvud: Fredrika Bremer I—II (1896). — C. R. Nyblom: Minne af Fredrika Bremer (Sv. akad. handl. ifr. 1886, XVI, 1902). — J. Mortensen: Fredrika Bremer (Föreningen Heimdals folkskr. 73, 1902). — S. Ek: Fredrika Bremer (Studentfören. Verdandis småskr. 188, 1912). — Ellen Kleman: Fredrika Bremer (1925). — S. Stolpe: Fredrika Bremers första »Teckningar ur vardagslivet» (Edda XXIV, 1925). — Hedvig Atterbom-Svenson: Fredrika Bremer

Digitized by Google

och P. D. A. Atterbom (Nord. tidskr. 1911). — Barbro Nelson: Sophie von Knorring (1927). — F. Böök: Sophie von Knorring (Fem porträtt, 1929). — K. Warburg: Emelie Flygare-Carlén (Nord. tidskr. 1892; omtr. i Essayer, 1918). — H. Svanberg: Emilie Flygare-Carlén (1912). — Maria Holmström: Emilie Flygare-Carlén (1918).

Almquist. A. Ahnfelt: C. J. L. Almqvist (1876). — A. Th. Lysander: C. J. L. Almqvist (1878; även i A:s Valda skrifter V). — O. Holmberg: C. J. L. Almqvist från Amorina till Colombine (1922). — A. Werin: C. J. L. Almquist, realisten och liberalen (1923). — H. Olsson: C. J. L. Almquist före Törnrosens bok (1927). — A. H. Bergholm: Studier öfver C. J. L. Almqvist (1902). — A. Hemming-Sjöberg: Rättegången mot C. J. L. Almqvist (1929). — R. G:son Berg: C. J. L. Almquist i landsflykten (1928). — S. Almquist: Ur C. J. L. Almquists författarliv (1920). — E. Almquist: C. J. L. Almquist. Studier öfver personligheten (1914). — H. Wijkmark: Från Nya elementarskolans ungdomstid (1928). — A. Österling: Minnesteckning över Carl August Hagberg (Sv. akad. handl. ifr. 1886, XXXII, 1921; även sep. utg. 1922). — M. Lamm: Studier i Almquists ungdomsdiktning (Samlaren 1915). — H. Olsson: C. J. L. Almquists Drottningens juvelsmycke (Samlaren 1919); Almquists Ormus och Ariman (ibid. 1921); Manna Samfund (ibid. 1924); J. A. Hazelius' ungdomsutveckling och 1810-talets idéstrid (ibid. 1928); Verklighetsproblemet i Almquists romantiska diktning (Dikt och studie 1922); C. J. L. Almquists levnadsepilog (Personhist. tidskr. XXX, 1929). — R. G:son Berg: Otryckta ungdomsarbeten af C. J. L. Almquist (Samlaren 1905); Nya Almquistfynd (ibid. 1924); Almquiststudier (Litteraturbilder I, 1912); Svangrottan på Ipsara (ibid. II, 1919). — Greta Hedin: Manhemsförbundet (Göteb. högsk. årsskr. XXXIV, 1928). — H. Wieselgren: Herr Hugos akademi (Bilder och minnen, 1889); Almqvist-bref från Amerika (Samlaren 1902). — K. Warburg: C. J. L. Almquists Guldfogel i Paradis och hans egen tolkning däraf (Samlaren 1903); »Det går an» (Ord och bild XVII, 1908; omtr. i Essayer, 1918); De kritiska punkterna i Almquists lif, belysta af hans egna uttalanden (Nord. tidskr. 1915). — F. Böök: Romantiska salonger. 4. Love Almquist (Essayer och kritiker, 1913); Bidrag till de Almquistska skrifternas kronologi (Samlaren 1917); Almquiststudier (Essayer och kritiker 1915—1916, 1917); Almquist och lånebiblioteksromanerna (Til Gerhard Gran, 1916). — O. Holmberg: Kronologien i Törnrosens bok (Samlaren 1919); Några motiv i Amorina (ibid. 1920). — J. Mortensen: Till Tintomaramotivets historia (Studier tillägn. Henrik Schück, 1905); Tintomara (Människor och böcker, 1917). — Hj. Sundelöf; Almquists Sviavigamal (Samlaren 1926). — F. Vet-

Digitized by Google

terlund: Almquists Don Juansdrama (Ur portföljen, 1927); Ett Atterbomsbref om C. J. L. Almquist efter dennes fall (En bok om Östergötland, 1915). — Ellen Key: Sveriges modernaste diktare, Carl Jonas Ludvig Almqvist (Ord och bild III, 1894; omtr. i Skr. utg. af Ord och bild II, 1897). — R. Ekholm: Folksaga och folkvisa i Almquists diktning (Samlaren 1919). — I. Simonsson: C. J. L. Almquists afhandling om »Europeiska missnöjets grunder» (ibid.). — V. Söderberg: J. A. Hazelius och Almquists bondelivsplaner (Samlaren 1921). — M. G[randinson]: Bref från C. J. L. Almqvist (Samlaren 1891). — W. Söderhjelm: Almqvist och Finland (Samlaren 1922; omtr. i Skrifter IX, 1925). — A. Th. Lysander: Tvifvel om en svensk folksagas äkthet (Ny illustr. tidn. 1879; omtr. i C. Cavallin & A. Th. Lysander: Smärre skrifter i urval, 1891). — A. Nelson: Några Almqvistiana i Uppsala universitets bibliotek (Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen XVI, 1929). — O. Högberg: Lambertska milliarden (1916). — N. Östman: Lambertska arfvet (1917).

Runeberg. J. E. Strömborg: Biografiska anteckningar om Johan Ludvig Runeberg I—IV (1880—1901); suppl.-bd, utarb. av Karin Allardt (Skr. utg. af Sv. litt.-sällsk. i Finl. CXCII, 1927); ny uppl. utg. av Karin Allardt I—IV: 1 (ibid. CCII, CCIX, 1928—29). — W. Söderhjelm: Johan Ludvig Runeberg, hans liv och hans diktning. 2:a uppl. I—II (1929). — I. A. Heikel: Johan Ludvig Runeberg I—II (1926). — C. R. Nyblom: Johan Ludvig Runeberg (inledning till R:s Samlade skrifter I, 1870; omtr. i Estetiska studier, 1873). — C. G. Estlander: Runebergs skaldskap (i R:s Samlade arbeten. Normaluppl. VIII, 1902; omtr. i Skrifter av C. G. Estlander I = Skr. utg. av Sv. litt.-sällsk. i Finl. CXVII, 1914). — E. Vest: Johan Ludvig Runeberg (1902). — O. Sylwan: Johan Ludvig Runeberg. En översikt av hans utveckling. 3:e uppl. (Studentfören. Verdandis småskr. 112, 1921). — G. Ljunggren: Studier öfver Runeberg I—II (Lunds univ. årsskr. XIX, 1882—83). — A. Ahlqvist: Elias Lönnrot (1884). — E. Aspelin: Lars Stenbäck (1900). — B. Estlander: Elva årtionden ur Finlands historia. 2:a uppl. I (1929). — B. Edelfelt: Ur en gammal dagbok. En episod i J. L. Runebergs liv med en inl. av W. Söderhjelm (1922). — P. Hallström: Runeberg. Till hundraårsminnet af hans födelse (Skepnader och tankar, 1910). — J. E. Strömborg: Runebergs sommarlif på Kroksnäs (Sv. litt.-sällsk. i Finl. förhandl. o. upps. VII, 1893). — P. Nordmann: Runeberg och Svenska Akademien (ibid.). — O. Grotenfelt: Johan Ludvig Runeberg och landets finska talande befolkning (ibid. XVI, 1903); Förteckning öfver Runebergs privata bibliotek (ibid. XVIII, 1905). — G. M. Wænerberg: Samspråk med Runeberg. Utg. af C. G.

Digitized by Google

Estlander (ibid. XVI, 1903). — Z. Schalin: Biografiska silhuetter I—II (ibid. XV, XVII, 1902, 1904). — E. Nervander: Några bilder från den Runebergska kretsen (ibid. XVII, 1904). — R. F. v. Willebrand: Fredrika Runeberg (ibid.). — A. Hultin: Johan Jakob Nervander (ibid. XIX, 1906). — G. Castrén: Runeberg och Saarijärvi (ibid. XXXIV, 1921); Runebergs »östanbrud» (ibid. XXXVII, 1924). — W. Söderhjelm: Anteckningar om och ur handskrifterna till Runebergs lyriska dikter (ibid. XIII, 1900); J. L. Runebergs betydelse som skald (ibid. XVIII, 1905); Källorna till Kung Fjalar (ibid. XX, 1907); Meddelanden till J. L. Runeberg om händelser under finska kriget 1808—09 (ibid. XXI, 1908); Runebergs episka fragment Midsommarfesten (ibid. XXIV, 1911); Ur Runebergs brevväxling (ibid. XXV, 1912); Bernhard von Beskows brev till Runeberg (ibid. XXVI, 1913); Fredrika Runebergs brev till Bernhard von Beskow (ibid. XXVIII, 1915); Runeberg inför utlandet (Profiler ur finskt kulturliv, 1913; omtr. i Skrifter IX, 1925). — C. G. Estlander: Uppsatser om Johan Ludvig Runeberg (Skrifter av C. G. Estlander I = Skr. utg. av Sv. litt.-sällsk. i Finl. CXVII, 1914); Runeberg och Stagnelius (Finsk tidskr. LI, 1901). — E. Wrangel: Runeberg och Tegnér (Univ.-progr. Lund, 1904); Runeberg och Sverige (Skr. utg. av Sv. litt.-sällsk. i Finl. LXII, 1904). — J. Mortensen: Till Runebergs förebilder (Samlaren 1904, 1908). — S. Ek: En liten okänd Runebergshandskrift (Sv. litt.-sällsk. i Finl. förhandl. o. upps. XXV, 1912). — O. Sylwan: Några ord om Runebergs ungdomsdiktning (Samlaren 1902); Till Runebergs världsåskådning (Edda VII, 1917). — S. Belfrage: Johan Ludvig Runeberg i sin religiösa utveckling (1917). — Ruth Hedvall: Runebergs poetiska stil (Skr. utg. av Sv. litt.-sällsk. i Finl. CXXII, 1915); Beröringspunkter mellan Geijer och Runeberg (Sv. litt.-sällsk. i Finl. förhandl. o. upps. XXVI, 1913); En kvinnogestalt i Runebergs diktning (Finsk tidskr. CVIII, 1930). — R. Dahlberg: Några Runeberg-fragment (Sv. litt.-sällsk. i Finl. förhandl. o. upps. XXXV, 1922). — J. Tegengren: Runeberg som naturdiktare (ibid. XXVIII, 1915). — C. Synnerberg: Anteckningar rörande J. L. Runebergs episka stil (ibid. XXVI, 1913). — V. T. Rosenqvist: Studier i Runebergs psalmdiktning (ibid. XXXV, 1922). — M. Lamm: Ödesuppfattningen i Runebergs Kung Fjalar (Til Gerhard Gran, 1916); Kronologiska randanteckningar till Fänrik Stål (Samlaren 1929); Idyllepigrammens betydelse för Sveriges lyrik (Sv. litt.-sällsk. i Finl. Hist. o. litt.-hist. studier VI, 1930). — A. Nilsson: Kung Fjalar (Tre fornnordiska gestalter, 1928). — Johan Ludvig Runebergs Fänrik Ståls sägner med inledningar och kommentar av R. G:son Berg och I. Hjertén (1913). — J. O. I. Rancken: Fänrik Ståls hjeltar och skådeplatsen

Digitized by Google

för deras bragder (1864). — M. G. Schybergson: Äro Runebergs »Fänrikar» historiskt sanna? (Finsk tidskr. LVI, 1904). — O. Homén: När skrevs Soldatgossen? (Festskrift tillägn. Werner Söderhjelm, 1919). — E. Hornborg: Legenden om Sven Dufva (Finsk tidskr. CII, 1927). — E. Lagus: Runebergs tidigare diktning, uppfattad af samtiden (Sv. litt.-sällsk. i Finl. förhandl. o. upps. IX, 1895); Två varianter till Fänrik Stål och Vårt land (ibid. XXVII, 1914); Något om editionerna af Runebergs skrifter (ibid. X, 1897). — F. Gustafsson: Om Runebergs verskonst (Sv. litt.-sällsk. i Finl. förhandl. o. upps. VI, 1892); Runebergs öfversättningar från antiken (ibid.); Till frågan om Runebergs öfversättning från Tibullus (ibid.). — Hj. Appelqvist: Varianterna till Fänrik Ståls sägner (ibid. XII, 1899); Euripides' Hippolytos, en antik förebild till Runebergs Leontes (ibid. XXIV, 1911).

Lyrik och versepik. Allmänt. J. Clausen: Skandinavismen historisk fremstillet (1900). — C. Hallendorff: Illusioner och verklighet. Studier öfver den skandinaviska krisen 1864 (1914). — Berättelse om studenttågen till Lund och Köpenhamn sommaren 1845 (1846). — G. Hasselberg: Realistisk lyrik (1923).

Böttiger. C. W. Böttiger: Sjelfbiografiska anteckningar och bref (1881; även i Samlade skrifter VI; ny uppl. 1929). — C. D. af Wirsén: Inträdestal (Sv. akad. handl. ifr. 1796, LVI, 1880). — Elof Tegnér: Lefnadsteckning (i Böttigers Valda dikter, 1881).

Malmström. [Elof] T[egnér]: Levnadsteckning i Svenskt biografiskt lexikon. N. F. VII (1877); omtr. i Malmströms Dikter, 9:e uppl. (1897). — C. A. Kullberg: Inträdestal (Sv. akad. handl. ifr. 1796, XLI, 1867). — P. A. Gödecke: Om Bernhard Elis Malmström som menniska och skald (Framtiden VI, 1871). — O. Sylwan: Brev från Bernhard Elis Malmström (Göteb. högsk. årsskr. XXI, 1915). — F. Böök: Kreaturens suckan (Edda I, 1914).

Wennerberg. C. Annerstedt: Inträdestal (Sv. akad. handl. ifr. 1886, XVII, 1903). — Signe Taube: Gunnar Wennerberg I—III (1913—16). — R. F. v. Willebrand: Gluntarna och deras skald (Finsk tidskr. LXXXIII, 1917). — G. Jeanson: Gunnar Wennerberg som musiker (1929). — L. A. Hedin: Daniel Hwasser (1901).

Nybom. C. R. Nyblom: Inledning till Nyboms Samlade dikter, 4:e uppl. (1880).

Strandberg. V. Rydberg: Inträdestal (Sv. akad. handl. ifr. 1796, LIII, 1878; omtr. i Varia I, 1894 och i Skrifter XIII, 1898). — P. Hallström: Minnesteckning öfver Carl Vilhelm August Strandberg (Sv. akad. handl. ifr. 1886, XXIV, 1912; sep. utg. 1915). — [Th.] E[kelun]d: C. W. A. Strandberg. En literaturhistorisk studie (1878). —

Digitized by Google

G. Ljunggren: Förord [levnadsteckning] till Strandbergs Samlade vitterhetsarbeten I, 1877. — Elof Tegnér: En folktribun och en frihetsskald från 1840 (Från farfarsfars och farfars tid, 1900). — A. O. Lindfors: Talis Qvalis' ungdomstid i Lund (Ord och bild XIII, 1904). — E. Ljunggren: Från C. W. A. Strandbergs ungdomsår i Lund (Skåne. Årsbok 1927). — A. Blanck: En poetisk plan av Talis Qualis och dess öde (Festskrift tillägn. Werner Söderhjelm, 1919). — G. Hultin: Genombrottet i Strandbergs ungdomsdiktning (Göteb. högsk. årsskr. XXVIII, 1922).

Silverstolpe. E. v. Qvanten: Gudmund Leonhard Silverstolpe (Några anteckningar om adliga ätten Silfverstolpe, 1884).

Sommelius. O. Holmberg: Beppo-Sommelius (Litterärt, 1924).

Braun. O. Sylwan: Biografi i Svenskt biografiskt lexikon VI, 1926. — K. Warburg: Från Wilhelm von Brauns ungdomsdagar (Svea 1892; omtr. i Essayer, 1918).

Sturzen-Becker. O. Sylwan: Oscar Patrick Sturzen-Becker (1919); O. P. Sturzen-Beckers författarskap. En bibliografisk öfversikt (Göteb. högsk. årsskr. XXIV—XXV, 1918—19); Sturzen-Becker och skandinavismen (Studier tillägn. Karl Warburg, 1912); Orvar Odd och Lund (Under Lundagårds kronor, 1918). — R. Sturzen-Becker: Oskar Patrick Sturzen-Becker I—II (1911—12).

Sehlstedt. C. Snoilsky: Elias Sehlstedt (inledning till Sehlstedts Sånger och visor i urval, 1892; omtr. i Minnesteckningar och andra uppsatser, 1904).

F. A. Dahlgren. H. Hildebrand: Inträdestal (Sv. akad. handl. ifr. 1886, X, 1886). — G. Fröding: Fredrek på Ransätt (Ord och bild VI, 1897; omtr. i Efterskörd II, 1910 och i Samlade skrifter IX, 1922). — Lotten Dahlgren: Ransäter (1905); Ur Ransäters familjearkiv (1907).

Fryxell och historieskrivningen. L. Stavenow: Den moderna vetenskapens genombrott i svensk historieskrifning (Göteb. högsk. årsskr. XIX, 1913); Fredrik Ferdinand Carlson (Svenskt biografiskt lexikon VII, 1927). — C. H. Rundgren: Inträdestal (över F. F. Carlson i Sv. akad. handl. ifr. 1886, II, 1888). — C. T. Odhner: Fredrik Ferdinand Carlson såsom häfdatecknare (Lefnadsteckningar öfver K. Sv. Vetenskapsakademiens ... ledamöter IV: 3, 1903). — H. Schück: Inträdestal (över C. G. Malmström i Sv. akad. handl. ifr. 1886, XXV, 1914). — A. Fryxell: Min historias historia (1884). — H. Forssell: Inträdestal (över A. Fryxell i Sv. akad. handl. ifr. 1796, LVII, 1882). — N. Tengberg: Svensk häfdateckning (Sv. tidskr. 1870).

Digitized by Google

TILLÄGG TILL LITTERATURHÄNVISNINGARNA I FEMTE DELEN.

Järta. C. D. Skogman: Inträdestal (Sv. akad. handl. ifr. 1796, XXIV, 1851). — L. De Geer: Minnesteckning öfver Hans Järta (1874; omtr. i Valda skrifter II, 1892). — H. Forssell: Lefnadsteckning (i Järtas Valda skrifter I, 1882). — O. Alin: Ett bidrag till Hans Järtas biografi (Upps. univ. årsskr. 1899). — S. Wallengren: Hans Järta som politisk teoretiker I (Lunds univ. årsskr. N. F. I, 1906).

Wallin. E. Liedgren: J. O. Wallins ungdomsutveckling (Kyrkohist. årsskr. XI, 1910); Wallins läroår som psalmdiktare 1806—1812 (1916; även i Kyrkohist. årsskr. XVI—XVIII, 1915—17); Till belysning af krisen i Joh. Olof Wallins lif (Samlaren 1914). — A. Hildebrand: Svenska kyrkans psalmbokskomitéer och psalmboksförslag under 1700-talet och början af 1800-talet (1884). — J. A. Eklund: Vår kyrkopsalm (1915). — H. Wijkmark: Studier till den Wallinska psalmbokens framkomst I—II (Kungsholms reallärov. årsredogörelse 1906, Stockholms samgymnasiums årsredogörelse 1907). — A. Blanck: Wallins dityramb över Gustav III (1920).

Digitized by Google

EFTERSKRIFT

FÖR mer än trettio år sedan, 1896 och 1897, utgavs den första upplagan av detta arbete; 1911—1916 följde den andra, omarbetade och betydligt utvidgade. Då nu den tredje, vars utgivning börjat 1926, hunnit till slutet, i vad mitt författarskap angår, torde det tillåtas mig att bifoga några ord till förklaring av den i viss mån ändrade karaktären. Då Karl Warburg och jag planlade detta arbete, hade vi nyligen utnämnts till professorer, han i Göteborg, jag i Lund, och såsom lärare kände vi bägge behovet av ett arbete, som behandlade *hela* den svenska litteraturens historia. De, som funnos — Atterboms, Malmströms och Ljunggrens — omfattade blott delar av denna, och sedan de båda förstnämnda arbetena utkommit, hade åtskilliga nya undersökningar gjorts, vilka borde sammanfattas i ett enda verk. Emellertid kände vi båda, att ingen av oss med vårt dåvarande kunskapsmått var i stånd att ensam skildra hela den svenska litteraturens utveckling från början fram till våra dagar, och vi beslöto därför att dela arbetet på så sätt, att jag tog partiet intill frihetstiden, han det följande. Samma fördelning bibehöllo vi även för den andra upplagan. Onekligen medförde detta en olägenhet. En historia bör vara uttryck för en enda tankegång, ej ett lappverk av flera, och hur nära vänner Warburg och jag än voro, kunde det ej hjälpas, att vår uppfattning av själva utvecklingen, av personligheter och av historisk metod ej alldeles sammanföll.

Två år efter det att den andra upplagan utkommit, avled Karl Warburg 1918, och då förläggaren vidtalade mig om en tredje, hade situationen således blivit en helt annan. Två utvägar funnos, mellan vilka det var möjligt att välja: antingen att utgiva Warburgs del,

Digitized by Google

sådan denna var, med tillfogande i noter av de tillägg och ändringar, som genom senare forskningar måste anses nödvändiga, eller också att alldeles nyskriva det hela. Den förra utvägen var ej tilltalande. Tilläggen och ändringarna skulle hava fått ett visst utseende av kriarättelser, och framställningen skulle hava blivit ganska osammanhängande, ty under de gångna åren hade icke blott enskilda detaljer fått en ny belysning, utan nya synpunkter för hela perioder hade även gjorts gällande — synpunkter, till vilka Warburg helt visst, så vida han levat, skulle hava tagit hänsyn. Jag valde därför det andra alternativet och beslöt att helt och hållet nyskriva även Warburgs parti. Likväl har jag på titelbladet bibehållit även hans namn. Ty det är dock han, som röjt vägen, och utan denne föregångare hade jag nog icke kunnat skriva den litteraturhistoria, som nu överlämnas till allmänheten.

Jag skulle för övrigt önska, att jag på samma sätt kunnat uttala min tacksamhet till hela den generation av yngre litteraturhistoriker, på vilkas forskningar jag byggt och vilkas nya uppslag jag sökt att sammanfatta, så långt mina krafter räckt. Det skulle då emellertid hava blivit för många författarnamn på titelbladet, ty just under de sista åren har inom den svenska litteraturhistorien utvecklats en rastlös verksamhet, till vilken förut icke finnes någon motsvarighet. Jag motser därför — och motser med glädje — den tid, då även *min* litteraturhistoria skall genom kommande forskningar visa sig föråldrad. Av dessa forskningar blir jag tyvärr ur stånd att draga någon fördel, ty denna upplaga är den sista, med vilken jag kan taga någon befattning. På ännu en ny är vid mina år ej att tänka.

Helt är detta arbete dock ej mitt. Warburg hade behandlat även samtidens litteratur. Detta har jag varken velat eller kunnat. Jag har varit — eller åtminstone velat vara — historiker, ej litteraturkritiker, och jag har därför aldrig sökt ingripa i dagens litterära frågor, aldrig sökt karakterisera eller bedöma en samtida skönlitterär författare, emedan jag tyckt mig sakna både perspektivet och det behövliga materialet. Enligt min mening kräves ett visst tidsavstånd, för att man skall kunna insätta en författare i det historiska sammanhanget, och jag är ungefär jämnårig med den senast bortgångna och

Digitized by Google

den äldsta nu levande författargenerationen. Därtill har även ett annat skäl kommit. Till en stor del av denna generation, både de levande och de bortgångna, har jag stått och står i ett personligt förhållande, som nog skulle hava förvillat historikerns blick. *Historien* har för mig därför sträckt sig blott *till* den gräns, där min egen samtid börjat, och vid denna gräns har jag också stannat. Då emellertid förläggaren önskat, att även tiden efter 1870 skulle behandlas, ha vi bägge vänt oss till professor Gunnar Castrén, vilken både såsom yngre och såsom finländare är mera skickad än jag att behandla detta tidsskede, och han har även åtagit sig att nyskriva detta parti.

Då jag nu nedlägger pennan, ber jag till sist att få uttala min tacksamhet till två vänner, som mera direkt varit mina hjälpare, till professor Martin Lamm, med vilken jag under arbetets hela gång diskuterat de frågor, som där behandlats, och till bibliotekarien Carl Grönblad, som jämte mig läst korrekturen och som tack vare sina kunskaper och sin noggrannhet uppmärksammat och rättat ganska många inadvertenser, både språkliga och sakliga.

Illustrationerna till arbetet äro valda av amanuensen Nils Afzelius. Det digra innehållsregistret, som åtföljer professor Castréns del, är utarbetat av amanuensen Knut Pettersson.

Stockholm i september 1930.

HENRIK SCHÜCK.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 082918746